חלק הספרות היפה של הספר נערך
על ידי יעקב כהן, חלק המאמרים —
על ידי פ. לַחובר

דוידוביץ. הוצאת „תרבות" בפולניה. הממכר־הראשי אצל הוצאת „אחיאסף". ורשה, 1922 (?). 68 עמודים.

גיאומטריה הסתכלותית. ספר־עזר למורים מאת מ. א. ביינגיל בהשתתפות מ. קיפר. קונצנטר ראשון. הוצאת „אחיאסף" בהשתתפות „תרבות" בפולניה. ורשה, תרפ"ב. 90 עמודים.

הקונגרס הציוני השנים־עשר בקרלסבד. ערוך, מסדר ומואר על־ידי ש. רוזנפלד. הוצאת „אחיאסף". ורשה, תרפ"ב. 214 עמודים.

הועידה הארצית החמשית של ציוני פולין. דין וחשבון מפורט. הוצאת המשרד לספרות ועתונות שעל־יד הועד המרכזי של ההסתדרות הציונית בפולין. ורשה, תרפ"ב (?). 145 גם 16 עמודים.

חצי יובל שנים של קריניצה. מאת בני קריניצה, תרגם מרוסית על־ידי מנחם פוזננסקי. חלק ראשון. ספרית „הארץ והעבודה", הוצאת „הפועל הצעיר", ספר ב. יפו, תרפ"ב. 104 עמודים.

ארצנו. מאת ז. י. אנכי, תרגום ז. דויד. ספריה עממית מוצאת לאור על־ידי חברת בית־דפוס והוצאת ספרים „הפועל הצעיר", מחלקה לספרות־יפה, ג. יפו, תרפ"א. 32 עמודים.

מעשיות בעולם הקטנים. ספר־ציורים. הוצאת „אחיאסף". ורשה, תרפ"ב (?). 11 עמודים.

קדימה. מאסף מוקדש לפלוסופיה ולמדע של הרליגיה. העורך ד"ר יהושע פישל שניאורסון, בהשתתפות ד"ר דוד קויגן וחיים גרינברג. כרך א', חוברת א'. הוצאת „חרמון". קיוב, תר"ף. 56 עמודים.

רשמות. מאסף לדברי זכרונות, לאתנוגרפיה ולפולקלור בישראל, ערוך ע"י א. דרויאנוב, בהשתתפות ח. נ. ביאליק וי. ח. רבניצקי. כרך שני. הוצאת „מוריה" בא"י. ירושלים, תרפ"ב. 493 גם VIII ע'.

על סף העליה השלישית מאת ח. י. בונין. חוברת א'. הוצאת „שאר ישוב". לודז, תרפ"א. 20 עמודים.

אלמות. עתון לבני־הנעורים יוצא ע"י א. סולודר פעמים בחדש. חוברות א'—ד', כל חוברת בת 16 עמודים. ירושלים, תרפ"ב.

הקטר. כלי־מבטא של הסתדרות פועלי הרכבת, הדאר והטלגרף. חוברת א'. יוצא לאור על־ידי הועד המרכזי. חיפה, תרפ"ב. 32 עמודים.

הצפה. שבועון עברי. העורך א. א. פרידמן. שנה א. גליונות א'—ג'. קובנה, תרפ"ב.

די געזעלשאפט, די שול און די דעפעקטיווע קינדער. פון פראָפ. פ. שניאורסאָן. פארלאג „שול און לעבן". ווארשע 1922. 31 עמודים.

דער ציוניסטישער געדאנק אין זיין היסטארישער ענטוויקלונג. פון ד"ר י. בערגער. ערשטער טייל. פערלאג „אחיאסף". ווארשא, 1922 (?). 42 עמודים.

Der grosse Maggid und seine Nachfolge von **Martin Buber**. Literarische Anstalt Rütten et Loening. Frankfurt am Main 1922. 226 u. XCVI S.

וְאִם רַק חֲמִשָּׁה, חֲמִשָּׁה לְךָ יִמָּצְאוּן —
בְּעַד הָרְעָמִים עֲצֹר!

... הָאָדוֹן! בְּשֵׁם כָּל יִסּוּרֵי יְצוּרֵי־כַפֶּיךָ,
אֲשֶׁר מִימֵי בְרֵאשִׁית עַד הַיּוֹם
הָלְכוּ עַל־פְּנֵי הָאֲדָמָה הַזֹּאת — צַדִּיקִים וּטְהוֹרִים,
דּוּמָם נָשְׂאוּ סִבְלָם וְלֹא חִלְּלוּ שְׁמֶךָ, —
הִשְׁבַּעְתִּיךָ:
רַק אֶחָד אִם תִּמְצָא, רַק אֶחָד וְהוּא בַּר־לֵבָב —
וְרִחַמְתָּ, וְרִחַמְתָּנוּ!

אֶל אָזְנֵי בְּלִי־הֶרֶף תַּחְדֹּר וְתִזְרֹם
הַתְּלוּנָה הַצְּרוּדָה הָעוֹלָה מִגְּרוֹן
כָּל אֵלֶּה הַסּוֹבְלִים וַאֲשֶׁר יִסְבְּלוּ,
מִגְּרוֹן כָּל מִשְׁפַּחַת הָאָדָם,
זוּ תִזְעַק אֵלֶיךָ מֵעוֹלָם וּתְשַׁוַּע,
כַּאֲשֶׁר אֲשַׁוַּע אָנֹכִי!
אִם צַדִּיק רַק אֶחָד עוֹד שָׁאַר בָּאָרֶץ —
הַרְאֵנוּ חַסְדֶּךָ!
אִם צַדִּיק רַק אֶחָד עוֹד שָׁאַר בָּאָרֶץ —
שְׁמַע זַעֲקָתֵנוּ, אֲדוֹן כָּל־עוֹלָמִים:
סְלַח לְכָל־פֶּשַׁע וְאַל תְּשַׁלַּח הַמָּוֶת!

רְאֵה, הִנֵּה נִצַּבְתִּי לְפָנֶיךָ כְּאַבְרָהָם לְפָנִים —

גם וִיטלין קורא: „שמי הֶהמון!" אלא ש„המון" זה מה הוא רוצה? לא לערוך משפט־לינטש, אלא לַחזות פני המלך — האלהים! דורות על דורות — קורא המשורר — אני עומד באישון לילה ואפֵלה לפני דלתך, אני ההמון, אני העם, עומד ודופק בעֹז: פתח לי! צא, המסתתר, ואמֹר גם אמֹר: מה פשר החזון? מה היא מטרתך־מַטָּרָתֵנו, תכליתך־תכליתנו? („הִימנון ההימנוֹנים").

וגם וִיטלין רוצה בשנוי גמור של מעשי־בראשית. קצר מצע־העולם מהשתרע. נשר הוא האדם והנה מרחב־שחקים לא נתן לו. „כי תשיר רגלי אני חפץ! לו בידים אדַברו!" אלא שכאן לא שפת־הרחוב אנו שומעים, לא שפת הדם הרותח והַשִּׁנַּים החורקות, כי־אם שפת הנפש הדתית המורדת, הצמאה לנֵס, הבועטת בשעמום וחֹסר־יצירה של עולם־מכוּנה („הימנון־הרגֶז").

כמה רחוק צמאון כזה ומרידה שכזו מצמאונם ומִרדם של פוטוריסטים כסלונימסקי!

לא בדם ולא ברתיחת־הדם נִוָּשע. אמנות־העתיד תלך בדרך אחרת. היא תהיה אלהית־אנושית. היא תשיב לאדם את העולם ואת האֵל.

אהרן צייטלין.

ספרים שהגיעו לבית־המערכת

נביאים אחרונים. עם באור חדש, מבוא, מפות וציורים, מאת ש. ל. גרדון. ב, חזון ישעיהו, ספר שני. וַרשה, תרפ"ב. 243 גם XXX עמודים.

ארץ־ישראל. גיאוגרפיה של ארץ־ישראל לבתי־ספר תיכוניים ולעם עִם מפות וציורים מאת ד"ר שמואל קלַין. הוצאה עברית (?) „מנורה", וינה. 146 גם IV עמודים.

אגדות־יון. עִבדו על־פי מקורות שונים על־ידי א. מיטרופולִיטנסקי. חלק שני. הוצאת א. גיטלין. וַרשה, תרפ"ב. 150 עמודים.

מאין ולאן. קֹבץ מאמרים בעניני היהודים והיהדות מאת ש"י איש הורוויץ. הוצאת חברת „אחיספר". ברלין, תרע"ד. 286 עמודים.

כתבים. מאת ד"ר יהושע טהאן. הוצאת „אחיאסף", וַרשה, תרפ"ב (?). 212 גם IV עמודים.

בסוד ישרים. ספורי מעשיות חברם ש"י עגנון. תרפ"א לפ"ק. Jüdischer Verlag, Berlin. קכ"ח עמודים.

נגינות. חלק ראשון. ספר שירים בשביל גן הילדים והמחלקות הנמוכות של בית־הספר העברי העממי. השירים חִברו, תִרגמו ועִבדו ע"י א. קוזובסקי; המנגינות חִברו ועִבדו על־ידי א.

כְּפָר יָרֹק... גַּן בּוֹ... סַפְסָל...

טְרָפִים בַּלָּאט שׂוֹקְקוּ...

מָה עוֹד? הוֹי, לוּ יָדַעְתִּי!

— אַךְ תֵּיקוּ... אַךְ תֵּיקוּ...

וֶהָיָה זֶה לְעֵת־עֶרֶב?

לְעֵת עֶרֶב... כַּךְ... לֵב יֶהֱמֶה...

וְאֵיתִימָא — — —? לֹא... שַׁחֲרֵי...

— וְשֶׁמָּא... וְשֶׁמָּא...

ראוי לְסַמֵּן גם את וִיז׳ינסקי בתור משורר בעל־כֹּח, אשר כמעט למרות רצונו מתקרב הוא לפעמים לאידיאל הטהור של האמנות. גם הוא אינו חסר מליצות מתהלכות ודברי־הבאי מתהלכים וגם הוא עושה את ההשתגעות כשהיא לעצמה — שיטה, סִסמה אמנותית (עַיֵּן שירו הכתוב בדעת צלולה יותר מִדַּי: „הַמַּנִּיפֶסְט המטֹרף”). אבל „גוי גָמור” הריהו בריא בנַפשו אפילו בשעה שהוא עושה לפניכם כּוּנֵי־חן של פוטוריות. הגוי וִיז׳נסקי משתגע לכשירצה ועל־פי־שכל. בריא הוא. „הבריאות הגדולה” של ויז׳ינסקי מקורה בהרגשת־החיים האיתנה ובאהבת־הטבע הפנתיאיסטית, המשַׁכּרת ומרוממת את בעליה. שכור האהבה אל העולם הולך לו אנוש בין שדמות פורחות ולבבות פורחים ועינו תלויה במרחקי־מרחַקים. ואף הגעגועים געגועים על העולם הם, על העולם ועל מרחקי־העולם. ואף העריגה אל הַפשטות היא יותר אנושית ויותר מסֻיָּמה ויותר קרובה ללב.

הָיִיתִי רוֹצֶה לְהַגִּידָהּ בִּפְשָׁטוּת וְלָאֱמוּנָה:

נֶגֶד אַהֲבָתִי הַגְּדוֹלָה אֵין עֵצָה לִי וְאֵין תְּבוּנָה.

פה ושם — דיאוניסיות גויית־ניטשנית. נִכּרת השפעת וַיטמַן. שירת־ההתפעלות. שירת־האדם.

הִתְאַהֵב אֶל בָּנוּ, כְּשֵׁם שֶׁהִתְאַהַבְנוּ בּוֹ אָנוּ,

וּמִכָּל הַדְּרָכִים יַזְעִיקֵנוּ, בְּרֶמֶז לְמֶרְחוֹק,

וְאֶל בֵּית יוֹבִילֵנוּ, אֶת הָאוֹרְחִים הַשְּׂמֵחִים,

שְׁכוּרֵי שִׁירַת־הָאָדָם, לְמַעַן נַעֲלֹז וְנָחֹג.

וְאַחַר נֵצֵא, מַצְדִּיקֵי־חַיִּים וּקְדוֹשֵׁי־צָהֳלָה,

וּבִפְרשׂ כַּפַּיִם בַּפֶּתַח נַעֲמֹדָה,

וְאֶת הָאֵל מִמְּרוֹם שִׁבְתּוֹ, מִסֵּתֶר עַנְנֵי־מַעְלָה,

נְבִיאֶה חֲדָרֵינוּ בְּקוֹל רַנֵּן וְתוֹדָה.

שירת העולם ושירת האדם באה לידי בטוי יותר נמרץ ויוֹתר אנושי, אף כי פחות אמנותי מאשר אצל וִיז׳ינסקי, ב„הימנוניו” של המשורר האֶקספרֶסיוניסטי יוסף וִיטלִין („הימנונים”, פוזנא, 1920, בהוצאת הירחון האֶקספרסיוניסטי „זדרוי”). כאן יזעק וישַׁוע האדם בן־הדור. רוח טהורה מנַשבת, רוח טהורה ומעֻנָּה, רוח של תפִלה, של חשבון־הנפש, של כמיהה לגאֻלה מתוך חבלי־התקופה. צַעקות־נשמה.

ויטלין הוא משורר בעל דמות רוחנית, ונפש עזה לו, תאֲבת־תקון וצמֵאת־יֶשע. ממדורות־גיהנוֹם של דור נמק בעוונותיו ומתבוסס בדמיו ישא עין־תכלת של תינוק ומשורר למרומי־הנצחיות. על האדם ויגון־האדם ישא דבָרו, על זֹהר־חיים אשר קָדַר ועל תוגת ימֵינו, אשר חָשכה להם השמש. על השנאה הגדולה ישיר, אשר תקפה את בן־הדור, ואל האהבה, אשר מאז ומעולם, ישא נפשו על כַּפַּים. יָצָא הלב ויתן קול שאגתו במִדבר־הזמן. צוֹעק האדם אשר במשורר.

הנה אירופה הכופרת, אירופה הרוצה באמונה. הבא לנו גואל, ואם אַין — מתים אנחנו!

„אירופה כֻּלה בי תעוֹרר תאנִיָּה”. מדרכּם של משוררים להַגזים. ויטלין אינו איוב חדש. אותו איוב טרם נולד. אבל חדש הוא בזה, שהדתיות הַנַּפשית העמֻקה עוברת כזרם־החַשמל את לבו ואת שירתו. אין ה„הימנונים” נקיים מצעקנות אקספרסיוניסטית, מלאים סִמני־הקריאה הרבים — אבל ברור לך, כי הרגש הדתי אינו מזֻיף כאן, אינו מסממני־אמנות גרידא.

בָערה כאש חמת־האלהים על עולם וכל אשר בו. לא ידע רַחֵם. והנה תפִלת ויטלין אל אלהיו:

אִם בִּיקוּמְךָ עֲשָׂרָה צַדִּיקִים יִמָּצְאוּן —

הַצֵּל מֵרָעָה נַפְשֵׁנוּ!

וְאִם רַק תִּשְׁעָה יִמָּצְאוּן וְהֵם בֶּאֱמוּנָה אִתָּךְ —

יִכָּמְרוּ־נָא רַחֲמֶיךָ!

אנטוני סלונימסקי, אנטול שטרן, יולין טובים! ובאמת, איך לא ירגזו? הנה, למשל, שטרן. אחרי שבשיריו עשה כל מה שהיה בכחו לעשות, כלומר: השתגע כנפשו שבעו, עמד והוציא לו בבקר אחד לא־עבות גליון קטן ו„סכין בבטן" שמו, ובו הוא קורא לאנרכיה בלשון אנרכית ממש ובאורטוגרפיה אנרכית ממש, עד שנראה הדבר, כאלו מלחמת־עולם לו בשפתם של מיצקביץ' וסלובצקי; וסלונימסקי, שאינו רק אנטישמי בלבד, כי־אם „אנטי" בכלל, כאמור, כותב לפולנים בשפה הפולנית: „אדוני אנשי־השליכטה, מרעים הרעם! השחק מתפוצץ, דולק הבית... התשמעו כשפוש־דם מסביבכם? נחש מתפתל ובא — ובאש־קשקשותיו דולקים סכינים: ה ב ו ל ש ב י ק י ם!"

ובכל־זאת — הנה איבשקביץ', הנה לכון, הנה ויז'ינסקי, הנה ישנסקי, מלודוז'ניץ... כלום גם אלה „יהודים"?

לא. רוח הבטלה, אבי שירת־ההפקר, אינו מבחין בין פולני מלדה לבין יהודי בן־ממר. את כלם כאחד ישא „הרוח".

ישנסקי, למשל, רק שירה הוא חסר. אבל לא זיופי־רגש ולא קוריוזים, זיופי־רגש וקוריוזים — ב מ ז י ד.

הנה אני פותח קונטרס־שירים משל ישנסקי — ומבטי נתקל תכף ומיד בהקדשה נלעגה ומשנה. האדון ישנסקי מקדיש את הקונטרס שלו לאדון ישנסקי, היוצר הגאוני (שמעו: הגאוני!) של „ספר האפשריות הירקות הזה". אדם רוצה באמצעים תמימים כאלה לרכש את שימת־לבי! הצורה בכלל והחרוזים בפרט — רחמנא יצילנו מכל מרעין בישין! מלאכותיות בכונה, ביודעים ומתוך שיטה. התכן? אבל כלום יש תכן לחלום־כסל? עומד לפניכם איש בעל חושים בריאים ושלמים, איש שעל־פי כל הסמנים מוח לו בקדקדו כלכל האנשים, והוא דוקא משים עצמו משגע, משום שכך דורשת ממנו התיאוריה שלו והשרלטניות הספרותית שלו והאהבה לרקלמה שלו. ולא עוד, אלא שמתוך כתלי ה„שירים" אתה מכיר, כי האדון ישנסקי ודאי שאינו חושב את השרלטניות הספרותית לדבר שבגנאי, מאחר ששיטה היא אצלו (גם בודלר הגדול כבר התיר מיסטיפיקציה באמנות!) ושיטה — שאני...

וקורא אתה את ה„אינטרודוקציה" הנשגבה, המתחילה במלים הנשגבות: „טוב לשמוע, בנשק את האצבעות המצרעות של אהובת־נפש סיפיליטית, מנגינתן של עגלות־טרם", קורא אתה את כל אלה ה„פוטורוסטיכים", את ה„סינטזיות" ואת ה„פרוזו־שירים", קורא אתה גם את השיר הכי־מצין והכי־פיוטי שבקבץ, את השיר „לא־כלום", שמלה זו „לא־כלום" היא התחלתו וגם סופו, אלא שצר לך על שלא מחק המחבר גם את ה„לא־כלום" עצמו והיה הגליון חלק לגמרי, קורא אתה את כל אלה והנך תוהה: מדוע לא יגידו האדון ישנסקי וחבריו בפרוש, כי אך משתטים הם וכי כל חפצם הוא לעורר צחוק?

והנה: „הן (הנערות) אינן יודעות עוד, כי משבא ישנסקי מתו לעולמים גם טטמיר, גם סטף". כלומר: הן אינן יודעות, כי משבאו הבדחנים מתו ולא יקומו עוד המשוררים האמתים...

וחבל על אדם המוציא את כשרונו לבטלה. גם כשרון־הבדחנות כשרון הוא. לישנסקי וחבריו יש, כפי־הנראה, כשרונות פיליטוניים. שירו של ישנסקי „מות האדון הפרמיר" הוא סטירה מצינה על כל הפרמירים שהיו, הוים ויהיו, ושירו השני „הקריה", שהמחבר מכנה אותו בשם „סינטזיה", הוא אליבא דאמת לא סינטזיה וגם לא ח"ו פואזיה, כי־אם פשוט — פיליטון הכתוב בכשרון־סופרים.

האם עלי להגיד, כי שירה זו של הצעירים היא לא תמיד חסרת־משקל ולא תמיד צעקנית? אכן יש גם דברים שבשירה. יש ויש. אצל יולין ט ו ב י ם, למשל. שירו המפרסם „Żydzi" („יהודים") הוא, אמנם, מעשה מומר־להכעיס וערכו האמנותי פחות הוא. אבל גם שירים אחרים לטובים ובהם הוא קרוב למלכות־השירה.

הנה שיר־אהבה („הסתו השביעי", הוצאת־ספרים „איגניס", ורשה 1922):

עֶרֶב־פָּז בָּא, הִכָּה
בַּחַלּוֹנוֹת. פְּלָאִים מָלֵא
אֶחְלֹם, אֶחְלֹם פְּלָאִים:
וְאִלּוּ? וְאַלְמְלֵי?

אלא משום שכך נוהגים לקרא לשונאי־ישראל. אבל, אליבא דאמת, סלוגימסקי אינו רק אנטישמי בלבד. הוא הנו בכלל — „אנטי". הוא, בתור פוטוריסטן, מתנגד לכל, לכל עם, לכל מעמד, לכל רעיון שהוא, לכל דבר קבוע ועומד, לכל שיש בו מן המצק ואין בו משנוי מעשה־בראשית, מן ההתקוממות והמרד, מן הפרץ ומן הצוחה. מקרא מפרש בשירו „פמפלט": „הפולני, האשכנזי, היהודי — שלשתם לעזאזל!" אין הוא גורס לאמים מיחדים. את ההמון הוא מחבב, לא את העם, כי־אם את ה ה מ ו ן. צמא הוא להתגעשות־האונים, לנקמה ומשטמה הוא קורא, לסערה לשם סערה. ארי טורף הוא. הר־פרצים הוא. שיטות אינו גורס ובדעות, תהיינה מה שתהיינה, אין לו צרך. העקר היא ההתנגדות כשהיא לעצמה. חיב אדם להיות מתנגד. „אם שלטון מונרכי יהיה — אני אהיה ריבולוציונר, ואם רספובליקה תהיה — אני אפאר מלך" (שירו „מרד"). כסלונימסקי כן חבריו אין להם רצון אחר, אלא השנוי לשם שנוי, הפיכת הקערה על־פיה—לשם הפיכה. יש לנו כאן ענין ברתיחת־הדם של ה מ פ ק ר העירוני, זה ההולך בטל כל־ימיו, הולך בטל גם בתוך עבודה, ומעצר בטלה ושעמום הריהו מעורר בקרב נפשו כל מיני איתני־תהום, כל מיני רגשות משנים, ואותם הוא משתדל לעורר גם בנפש אחרים.

„עוררי־לויתן" אלה פרי התקופה הם, פרי זוהמת־הנחש המטמאה את אויר חיינו הנוכחים, פרי אותו תהו־ובהו פנימי, אשר רוח השטן מרחפת עליו...

מרינטי, רבן של הפוטוריסטים, היה יושב זמן רב במאסר בעון ערכו הפגנות פומביות לטובת המלחמה בארץ מולדתו איטליה. הפוטוריסטן, איש־העתיד, הוא, אליבא דאמת, איש־ההוה, איש עורך־הפגנות ושואף־קרבות. ההוה הנורא של חיינו עורר את הצמאון לדם בלב אנשי־ספר. וסלונימסקי שלנו קורא: „את בת־השיר החדשה, את השחורה והעצומה, בת־שיר של היאוש וההרס, מתוך חרדת־קדש אני מרגיש בך. בענות־יסורים העבירי זמירותיך דרך שפתי, ה י י ־ נ א א כ ז ר י ה!" („האביב השחור").

ובאותו שיר — מעין טרוסטיה לדברי הומירוס:

שִׁירִי, בַּת־אֵלִים, חֲרוֹן אֲחִילֵס בְּנוֹ שֶׁל פֵּילֵיאוּס,
חָרוֹן, יִיף תָּמִיד פִּי־שִׁבְעָה מִיִּשְׂרַת לִבּוֹ שֶׁל הֶקְטוֹר.

ובסגנון זה — הלאה.

ולאו דוקא ב„חרון" עסקינן כאן. גם איומים של „סכנת־נפשות" על חשבון הבורגנים אנו שומעים. „לא יחסר המזג". וגם שם הבולשביקים זכור לטוב. שהרי הבולשביקים הורסים וההריסה כשהיא לעצמה דבר גדול היא.

שירה זו היא שירת ה„לעזאזל" הגדול. הכל שרי, הכל מתר למפרע, ובלבד שיוקל על ההסכם וההרגל, על היום־יומיות המטרידה של החיים. „החיים לא ירהיבוני; משעממים הם אותי", — יתודה סלונימסקי. ומתוך שעמום נכון הוא להעריץ כל מה שיש בו מן הסתירה ושבירת־הכלים.

עד־כאן מה שנוגע לתכן. תאמרו: והצורה? הצורה אינה חדשה. קומבינציה וערבוב של סגנונים. אצל סלונימסקי וחבריו אנו מוצאים מין מוזאיקה סגנונית, מעין „רוקוקו" חדש. וכמה מגחך הוא, כשמשורר־רוקוקו כסלונימסקי מעמיד פנים של נביא־ההמון, נביא „האביב השחור".

אכן לפעמים, כשהרוח הרעה של בדחנות וסלסול־מלים מיתר תסור מעליו, ושמענו קול התודות הנפש המלאה תעתועים, אנקת בודלר וורלן, אנקת האיש, שהסתבך ברשת המלים והצלילים והסלסולים לאין מוצא. ברגעי הארה פיוטית ישיר סלונימסקי את שירו הנאה „Żal", שיש בו משום התגלות־לב שלא במתכון.

מִלִּים מְעוּכוֹת וּמְרוּטוֹת
צוֹהֲלוֹת שָׁבוּ אֵלַי,
וּפֵשֶׁר הַמִּלִּים הַפְּשׁוּטוֹת
שַׁבְתִּי לְהָבִין אֲזַי.

„פשר המלים הפשוטות". המוקיון העושה בלהטיו מתודה — ואלהי החיים והיפי, אלהי אמת רחום ופשוט, ממרומיו יט אזן לודויו...

זה לא־כבר יצא עתון פולני ידוע בחרפות וגדופים כלפי השירה הפולנית הצעירה, שאינה, לפי־דעתו, אלא מעשה־שטן חדש של היהודים. יהודים עליך, פולניה:

כלה מלחמה: מלחמה באלהים, מלחמה בשטן ומלחמה בצר, להבדיל... ורק הרומנטיקה של „פן טדיאוש" (בתור אפותיאוזה של ה ע ב ר) היא רומנטיקה לפי המשג המקבל. אבל מה שלא קרה אז, בתקופת „שלשת החוזים", קרה ויאתה אחר־כך. סנקביץ' היה הראשון, שבא ויצר רומנטיקה פולנית במובן המדיק, הולטר־סקוטי של המלה. וגדולה מזו אתה רואה בתקופת המודרניות. מצד אחד — היחיד ו ר ק היחיד (שירתם של טטמיר וסטף), ומן הצד השני — כמיהתו הרומנטית־לאמית של ויספינסקי אל העבר: אל העבר הקרוב („ורשבינקה", „לגיון") וגם — אל העבר הרחוק שברחוקים („בולסלב שמילי", „קז'ימירז וילקי", וכו'). פנים לכאן ופנים לכאן — והמטבע אחד: עולם־היחיד. כי הנה גם „לאמיות" זו העמקה ורבת־הכאב של ויספינסקי לא היתה אלא מין לאמיות של היחיד מחריד האבות מקברותיהם, של היחיד שהוא יותר חולם מלוהם. אחת היא, אם שר היחיד על מאורעות־חייו הפנימיים או על מאורעות חיי־עם. כי גם „מאורעות־עם" אלה בתקופות ידועות של התנונות לאמית בעקרם אינם אלא מאורעות חייו הפנימיים של ה י ח י ד בצורה אביקטיבית. רק אמצעי־האמנות החיצוניים נשתנו תחת השפעת המודרניסמוס האירופי שנוי גמור. ומה הם „Popioły" של ז'ר ו מ ס ק י, אם לא חזון של אמן רומנטי גמור, המשתמש באמצעי־טכניקה מודרניסטיים? —

חושבני אפוא, כי אין זה פרדוכס גרידא, אם אגיד, כי רק בתקופה זו, שאנו עומדים בה, תקופת פולניה המשחררת והמחדשת, היתה השירה החולנית למודרניסטית בהחלט, בלי צל של רומנטיקה ובלי חשש של הערצת־עבר. כאן הכל הוה. משנתקימו החלומות הפוליטיים, שוב אין מקום להרעיש עולמות, לקרא תגר על אל ואדם, ואין גם מקום לצפית היחיד במעשה־מרכבה של העבר, צפית ויספינסקי, ואיתימא אפילו זו של ז'רומסקי... אמנם טרם „גאלה" פולניה את העולם, אבל — את נפשה היא הצילה... הכל בא על מקומו בשלום, הכל „נפתר". ובכן? ובכן חסר תכן פנימי ולטוש מיתר של הצורות החיצוניות, אקרובטיקה גמישה ומעורת־עין. נתערבבו התחומים. לנשרים אין כנפים ואין אויר לשמשות. השתובבות לרב וגם כשרון לרב — ואין נחת... „השתחררה ארץ־מולדתי, השתחררה! — קורא אנטוני ס ל ו נ י מ ס ק י, הפוטוריסטן הידוע, בפואמה „האביב השחור". — קורע אני אפוא את אדרת קונרד מעלי! המולדת אינה שומה עוד בסד, קמה היא מעט־מעט לתחיה. למה לי המלים המיתרות?"...

קראתי בשם סלונימסקי. ועליו איחד קצת את הדבור, משום שהוא אפיני ביותר.

אנטוני סלונימסקי זה אביו־זקנו לא היה פולני. אביו־זקנו הוא חיים־זליג סלונימסקי, כלומר: חז"ס בעל „הצפירה" בכבודו ובעצמו... „אכן גם זה מוסר אלהים", כי יוצא־חלציו של המתמטיקן קר־המזג והלמדן היהודי הוא פוטוריסטן משתגע ו—אנטישמי...

נפשו של אנטוני מרה עליו, מאחר שיודע הוא, כי לעולם לא יסלחו לו את עון מוצאו היהודי (אל נקמות אלהי ישראל, אל פוקד עון אבות על בנים, אל מנחיל חטם יהודי לפוטוריסטן פולני!), ומזמן לזמן הוא מכלה בעם־חרמו, היהודים, את חצי לעגו. באחד משיריו הפמפלטיים־חוליגניים־עתונאיים (פמפלטיות, חוליגניות ועתונאיות מעין „שיטה" הן אצלו, דבר שבאמנות, טעם לשבח) עומד סלונימסקי וקושר קשרים בנוסח הידוע של הפורישקביצ'ים למיניהם לראש העם, אשר ממנו יצא. ומובן מאליו, שלא תחסרנה כאן כל אותן המליצות הנחמדות, אשר כל־כך תתאוה נפש הישראלי לשמוע אותן. למשל: „הוי, המון המתיכים השחורים", „הוי, אנשי־גשפט (Geszefciarze)", „הוי, בעלי שלשת הפימות", „הוי, קפת־בשר גאותנית", „הוי, עדה של פריים", ואידך — זיל גמור במאמריו הנחמדים של העתון הנחמד „דבה גרושה" ובדבריהם המלאים צדק ואהבת־אדם של ידידינו האנדקים.

כך כותב אחד מעמודי הפוטוריות הכי־פוטורית בפולניה הצעירה שבצעירות. ובכל־זאת — אין דבר. מלמד אני זכות על אנטוני שלנו. מעיד אני עליו, כי בעצם לא איכפת לו כלל, מי יהיה נושא שנאתו: יהודי דוקא או בן עם אחר. על היהודים הוא כועס יותר, פשוט משום שיותר מכל עמי־תבל הם שגרמו לו רעה... להיות מיוצאי חלציהם. ואם קראתי לו „אנטישמי", אין זה

רב יותר מדי — אלא שבכל־זאת היתה זו מה שקוראים „שירה גדולה". וגם — בבטוייה הכי־נמרצים של שירה זו — אמנות גדולה. ואמנות גדולה — אמר מבקר אחד — היא לא תמיד אמנות טובה דוקא...

אולם הנה באה תקופה חדשה, תקופה פכחית של אנשי־מעשה ופכחים, ופולניה הרומנטית גם „אנשי־המעשה" שלה הרפים בעצם והבלתי־מכשרים, ההמלטיים, עמדה ופנתה את מקומה לפולניה הפוזיטיביסטית והריאליסטית. האידיאלים הפוליטיים של הרומנטיקה פשטו את הרגל, הקונרדים ההוזים והמדברים רמות לא הצליחו לפתח חרצבות ולקרא דרור לאסיר, והמשטר הצרי שב להעיק בכבד־כפלים על העם, אשר עליו הכריזו בפני אירופה כלה כעל העם הגואל, כעל „ישו של העמים". העם „הנבחר" של מיצקביץ' וטובינסקי לא נגאל ולא גאל.

הספרות, והשירה עמה, מצטמצמת אז — בימים שלאחרי הריבולוציה שלא הצליחה, של שנת 1863 — לתוך פנתה ומאפילה בטליתה על עצמה. „והעיר יריחו סגרת ומסגרת". קטנות־המוחין, קצת מטריאליות שטחית מתורתו של ביכנר, פוזיטיביות מערפלת מבית־מדרשו של קונט, והעקר: הרעיון על „העבודה האורגנית" (מעין זה שקוראים אצלנו עכשו „דת העבודה"), שהיא ורק היא יש בכחה להביא גאלה לעם. ועם זה שוב אינו משיח כלל, אלא פשוט עם סובל ומענה, הגונח תחת עלם של זרים וזקוק לשחרור...

בפרטים רבים דומה היתה התנועה הספרותית של אז ל„השכלה" שלנו, אף־על־פי שבנגוד גמור ל„השכלה" היתה זו לאמית — לאמית ביותר.

ובתקופה זו גם השירה נעשית כלי־שמוש וכלי־מבטא לאוטיליטריות חברתית, לאידיאלים הבינוניים של המשכיל הבינוני, המעין בכפרי דרוין. נתקטנו המוחין ונדלדלו הרגשות וגברו בשירה הרפלקסים, ההרהורים והמחשבות על דא ועל הא, על הפרוגרס של ה„אנושיות" וכדומה. ביחוד בולט הדבר אצל אדם אסניק. שירתו רוח התקופה היתה בעוכריה. מרבה בה ההגיון על הלך־הנפש. ואף־על־פי שבשירו „ההתנפלות על הפרנס" לועג המשורר לאלה הבאים והרבו של דרוין בידם ורוצים בשם „שלטון־השכל" לכפות הר כגיגית על אנשי־הפרנס שיהפכו את שירתם לפילוסופיה ומחקר, בכל־זאת שולט בכמה משיריו של אסניק עצמו האור הקר של הרפלקסיה המשכילית על דמדומי הרגש הפיוטי, צרות הרעיון ה„פרוגרסיבי" וה„פוזיטיביסטי" על מסתורי־הלב.

לאותה תקופת־קטנות בשירה הפולנית שיכת ברוחה גם מריה קונופניצקה, משוררת זו, אשר עם כל הלקויים שבדמותה האמנותית היתה לנשמתה אחיזה גדולה בעולם היפי הטהור, ובכל־זאת הרבתה לכתוב שירים בעלי מגמה חברתית בולטת ובעלי פיוטיות מספקת. גרמה התקופה וגרמו הדעות. סוף־סוף אין בשירת־הדור אלא מה שבפרוזה של הדור.

שירה של דור קטן היא זו, שירת־מעבר של אפיגונים בעלי תכניות חברתיות ודעות שאולות מספרים. אולי חברתית היתה למאד ופטריוטית וכו' וכו' — אבל שוב אינה מחבקת זרועות עולם, כשירה הרומנטית שקדמה לה, אינה קוראה לא אל השמים ולא אל השאול, אינה צועקת צעקות־קונרד הנואשות, אינה מדברת בשם הזון־נפש ומשא־נפש ואינה תובעת למשפט את האלהים. במקום העם — במובן הטפיסי של המלה — באה החברה.

והתקופה שלאחריה, זו הקרויה תקופת „פולניה הצעירה"? תקופה זו של המודרניות מצד אחד התכנסה כלה לתוך נפשו החולה והחולמת של הפרט, ובמובן זה כאלו הרסה לגמרי את הגשרים, שהובילו אל הרומנטיקה המיצקביצ'ית, מאחר שבמקום היחיד, ש„מיליון שמו יקרא", בא היחיד הכואב לנפשו, אך לנפשו, אבל מאידך גיסא דוקא עתה חזרה ונתחדשה הנגיעה הנפשית בעולמותיהם של קונרד וקורדין. אצל ויספינסקי אנו חוזרים ומוצאים חבלי־עם ו„יסורי־תולדה" (אם להשתמש במבטא של ברדיצבסקי). אמנם לאחר עיון נוכח, כי אין בזה משום סתירה. יסורי־היחיד ויסורי־התולדה שבשירה זו — מקור אחד לשניהם.

בשעה שביתר הספריות היה אחד מסמניה הכי־מבהקים של הרומנטיקה דבר השתקעותו של היחיד הבוחל בהוה וחולם על העתיד, בחמדת העבר והדרו — הנה הרומנטיקה הפולנית כלה היתה צעידה לקראת העתיד וקריאה למעשה. היא היתה ריבולוציונית.

וכל הליכותיה בכבוד וצניעות. ורק היוצאים ונכנסים בחצרו של השר היו פוגשים אותה לפעמים בשעת הערב שמש, בצאתה לשוח בגינת הביתן. שם, בין עצי בשמים ומטעי שושנים, היתה מהלכת בת־נדיב זו, ועדת יונים מנפנפות סביבה בדמדומי· המה, הוגות לה חִבה בנהימתן וסוככות עליה בכנפיהן ככרובי זהב שעל ארון הקדש". ובבן אורי, „שנשמתו גנוזה בארון והוא עצמו ככלי שנתרוקן", נתגלם אפיו של האמן לכל רחשיו והגיגיו היותר קפריזיים. וברפאל טופר כת"ם, „שהיה בא לידי התלהבות ודביקות והיה מַתיז ניצוצות של דיו מחמת רטט היצירה, ולא היה ביכלתו ממש לכתוב אות כהוגן", נתבטאה נפש המשורר עם כל יסורי ההחבטיותיה — אלה של פרחי הפיטנים היותר חדשים — ולגלימא דרבנן שלו לא נתן להאפיל עליה —

בנוגע לעגנון נפלטו בבקֹרת בזמן האחרון גם דברים קשים. עוד בשעתו עורר עליו ספורו המצין „והיה העקוב למישור" את החשד של „סטיליזַציה". ומאז נעשה זה מנהג אצל המבקרים לבקש בספוריו אחרי פגם זה. לא עֵת הִכָּנס פה בפולמס עם המבקרים הללו, להוכיחם, עד־כמה בטוי זה אינו הולם את יצירתו של עגנון. אף כי נִתן לאמר האמת, שבכמה מיצירותיו האחרונות נגרר עגנון שלא לצרכו אחרי אמצעי־השירה המיחדים שלו, בשעה שהוכח כבר לִמַדַי שעגנון משורר ואמן דַי חזק, שאינו נזקק להכתַיע באמצעים. ואמרתי גם אני עם התחלת קריאתי בקֹבץ זה, שמחובתי, חובת־המבקר, לתהות גם אני כה אחרי פגם זה. אולם לא אדע כיצד היה הדבר, שנהדפתי ונסתהפתי לפתע־פתאם אל חופו השני של הספר. אך זה החלה השורה הראשונה „מובא בכתבים: חוט של חן נמשך והולך במעשיהם של ישראל, והקדוש־ברוך־הוא בכבודו ובעצמו יושב ואורג הימנו יריעות יריעות —" והנה שטפני רִתמוס הַנִּגון וגררוני דכיי־הזמר, וכבר הבהיקה נגדי השורה הקצרה, האחרונה: „והבית מלא אור יקרות". הוגַת הספר מבלי־מכים בהעלם אחד. לאו כל הבור זוכה לכך!

ש. ש.

על השירה הצעירה בפולַניה המחֻדשת

היו ימים והשירה הפולנית עמדה עֲרֻמה ומטֻפטפת דם לעיני אירופה כֻלה, צעקות־אבל מחרידות־שחקים התפרצו מגרונה וכֻלה אמרה רומַנטיות. תקופת „חמת הַמֵציק" היתה אז, תקופת פולין השדודה, תקופת מיצקֶביץ׳, סלובַצקי וקרַשינסקי. אלה השלשה התנבאו לפולניה ולעולם, חלמו חלום־הבאות, קשרו קשרים לראש עַמם, „עַם־העמים", „העם המשיח", שיגאל תבל כֻלה ביום גאֻלתו. הפצע של האסון הלאֻמי עדַין לא העלה קרום בלבות בני־עליה, חדש היה הפצע ועזה היתה הקריאה אל העם ואל העולם.

אמנם עצם הרעיון — הרעיון על העם הפולַני בתור „משיח־העמים" ו„עַם נבחר" — לא ממקור פולני נבע. אולי גם יד „סבל־הירֻשה" היתה כאן באמצע. מיצקביץ׳ מצד אמו היה בִּנם של פרַנקיסטים וחדור המסֹרת הפרַנקיסטית — ומי, אם לא הוא, היה „הרוח החיה" בתנועת־טוביַנסקי המשיחית? הוא גִלה ראשון את טוביַנסקי והוא גם הפיץ את תורתו ברבים. ואשר לגדולי־הרומַנטיקה סלובצקי וקרשינסקי, שפולנים גמורים הם, הנה סוף־סוף ממיצקביץ׳ באה להם משיוּיותם וממנו קבלו מה שקבלו.

איך שהוא, והשירה של אותה תקופה כבדת־משקל היתה, רבת־תֹכן ובכמה וכמה מובנים — גם רבת־עלילה. שירת־פולניה הרומנטית קראה במפגיע למעשה, למעשה גוי כֻלו. והיא השפיעה. השפיעה על מהלך הדעות והרגשות, על אנשי הדור ו מ ע ש י הדור. יסורי־היחיד ויסורי־הכלל היו לאחדים באותה שירה רוממה וצעקנית קצת, שירת הפַּתוס הלאֻמי, אשר בעת ובעונה אחת היתה גם שירת הפַּתוס של היחיד. גם קֹורדִיַן אשר לסלובצקי, גם קונרַד אשר למיצקביץ׳ — סמלים מֻפשטים הם („מיליון שמי יְקֻ־א, רִי אסבול בעד מיליונים"), סמלים של עם עני, עם מֻרדף וגאה כאחד, ו[illegible] זה שעה גם פרטים הם, פרטים סובלים ומְלֻטים, שאסון העם כֻלו הוא אסונם האישי הם.

אין ספק: שירה זו לָקתה בכמה וכמה לִקויים, הרֶטוריקה מצד אחד והיהירות המַגזמת מצד שֵני שכיחות היו בה לפעמים

ואף הספור „מעלות ומורדות", שכל קוץ וקוץ שבו מצטיין בטפוסיותו הריאליסטית, אף בו אין אנו מתפכחים מאותו האויר האגדתי, מהפנוזה עגנונית זו, הכובשת אותנו יותר מכל ההוי בו.

וכן גם הספור „חוטב עצים". לא הגשמיות של טפוס זה, זו הנראית לכל עין־בשר, בולטת לעינינו, אלא ה„רוחניות" שלו, המעשיה על־אודותיו, האגדה. שירת „חוטב העצים", שיכול לו לשטן כאיוב בשעתו. ה„רוחניות", שמראה אחד לה בכל מקום שהיא נחתית, כפילוסוף כחוטב העצים.

הזיקה המתית, שחנן בה עגנון מאת הטבע, גורמת, שהחמר היותר ממשי, שהנהו מטפל בו, יהי נהפך בידו לאגדה, למעשיה.

אמנם כל ארבעה הספורים שבקבץ זה אינם מעור אחד. יש מהם, השנים הראשונים, שהנם דקים ועדינים עד לאין ערוך. ויש מהם, השנים האחרונים, שעשוים מארג־הוי יותר פשוט. אולם כלם ביחד מאחדתם נעימתו של המחבר לחטיבה אחת.

וראה: ספר צנום וקטן זה, שהנהו מלא וגדוש שפעת חיים תוססים, נפשות נמקות ביגונן, בריות דקות וענוגות, אינו גורם שלבב הקורא יהי נלכד בחבלי החיים עצמם, אלא בחבלי קסמיו של כנור המשורר. למרות שכל קו וכל פרט שבספוריו הנם חשובים עד כדי היות כל־אחד מהם הקטב של התענינותנו, נוהה בכל־זה לבבנו אחרי השירה על־אודותיהם הרבה יותר מאשר אחריהם גופא.

מפלאות קסמי כנורו הם שמצודדים בעקר את נפש הקורא. לא תוגת־החיים כשלעצמה, אלא צלילי־הנגינה הנפלטים בעטיה מלב המשורר, בהם כל הגיגו של השומע.

ובאמת, שום סממנים של ציר לא יהיו מספיקים לשוות לנגד עינינו דמיות־הגוף הנוגות והענגות של דינה ומרים — ב„עגונות" וב„אגדת סופר" — שהעלו לפנינו רק בכח־כשפיו של כנור־האשפים. נשי־החן הללו הדקות והפלאיות, שרק בחלום לילה, בשעת־רצון בלתי־מצויה, תשחרנה אותנו כה ענגות, רוחניות, בלי כל מגע גופנו. —

במשבצת האגדות, המפארת את ספרותנו, תתנוססנה תמיד לתפארה ה„עגונות" ו„אגדת־סופר" כשתי מרגליות נוצצות, בולטות.

אפשר שהן הנן נקדות־הגבה של מקצוע זה בספרותנו. יצירות עולמיות ספורות יכולות להתפאר בהרמוניה זו, שנתנה להן למנה. עין הקורא לא תתנגף פה בפגימה כל־שהיא, כמו בחלקת־הלהט של חלף משחז.

„עגונות". לא אדע יצירה עצובה כמותה בספריות, שהראתה בה כה בולטה הטרגדיה של הנשמות הערטילאיות האמולות ההן. תוגת העולמים של „נשמות שתוהות והולכות. הולכות ומגששות מתוך עגמת נפש ומחזרות אחרי זווגן". ורק כפסע הוא שטח־הפרוד שביניהן, רק פסיעה אחת בלבד, ובכל־זה לא תתלכדנה להיות לבשר אחד, עולמית. ולא סגי לו לגורל במארת־ההויה הלזו, עוד יערוב לבו לזוג צמד של „עגונות", מין בשאינו מינו, צמד־חמד מרהיב עין כל רואה, ש„גופותיהם סמוכים ולבותיהם נתונים נתונים לאחרים".

„רבונו של עולם! עד מתי תעגנה הנשמות שבעולמך ושירת היכלך תהגה נכאים?"

בקראנו את שתי האגדות הללו, לא נוכל להשתחרר מהרגשת־לוי, שהננו עומדים פה בפני אמנות מודרנית, אחרונה. האטמו־ספירה של חסידות, שגלומות בה האגדות ההן, אינה מסגלה להפיג מלבבנו את הרגשת־הטעם הלזו. ריחות־בשם דקים ביותר של נשמות הכי־עמקות והכי־ענגות נודפים בחלל־אויר זה. איזה רך, כמו בשירת ורלן, עוטה כל הבריות וכל המעשים. יטפל משום־מה הרשם, שנתעינו כאן לתוך החברה היותר אצילית. מרים אשת רפאל סופר סת"ם, ש„ראשה חבוש כל הימים מטפחת לבנה ונקיה, עד למטה מצוארה, ונימי הקשר תלויות לה על החזה כדמות כנפי יונה", אינה יהודיה כשרה בלבד, אלא בעקר אשה במלא עצמת־קסמיה, ויפעת־הגרציה שלה מתגלה לפנינו בכל מערמיה אחרי מותה: „מרים עומדת לה באמצע, את פניה כסתה, ובכתפיה היא רוקדת. זרועותיה עולות ומתעלות בחלל של החדר. והריהי הולכת לקראת הספר אשר בידי רפאל. את צעיפה הסירה מפניה ושתי ידיה מכסות את פניה. ודומם הן צונחות למטה ופניה החורים מתגלים. שפתותיה האדומות רובצות בדבקות קדושה על לבנת משי ספרו". ודינה, „שכל המעלות הטובות חברו בה יחד. זיו פניה כבת מלכים. צדקת ישרה כאחת מהאמהות. קול דיבורה — כנור דוד.

להשיב ראשית, שגם על אפוד בד, שהוא הלא היה לכל הדעות מין בגד, נאמר שנשאוהו (עיין ש"א, כ"ב, י"ח), ושנית, שהאפוד, שהיה, לפי המתאר בספר שמות, ל"ט, ב—כ"א, מין מלבוש כבד („וירקעו את פחי הזהב וקצץ פתילים לעשות בתוך התכלת" וגו'), ממלא באבני שהם ובאבני מלואים, היה באמת נשוא על־ידי הכהן, וממנו השאל המבטא הזה גם על אפוד־בד. אין כל ספק, שהאפוד שמש לדעת עתידות ולהתיר ספקות, ובכן היה מכלי תשמישי קדשה ולא סמל האלהות.

הארכתי מעט בזה, כדי להראות, עד־כמה מקבל המחבר כל השערה פורחת באויר כאמת ברורה ובונה עליה מגדלים התלוים על בלימה.

והוא הדין בנוגע לשאר השערותיו, כמו בדבר הארון. גם כאן אנו מוצאים קטע השערה של ולהוזן וחבריו, שאין לה כל יסוד. כל מבקר אביקטיבי, שיש לו חוש היסטורי, יכיר, שבאמת היה במקדשי ישראל עוד מימי־קדם ארון, שבו היה גנוז היקר והקדוש לאמה. ויש ידים להשערה, שבמקדש אפרים היה גם־כן ארון, ובני אפרים אמרו עליו, שהוא הארון הקדום. זה נראה מדברי ירמיהו, שנבא, שאחרי אשר יתנחלו בני־ישראל (עשרת השבטים) שוב בארצם וירבו ויפרו בה, עד שימלאו את כל גבול ארץ־ישראל (מעל לגבול יהודה), „לא יאמרו עוד ארון ברית ה' ולא יעלה על לב ולא יזכרו־בו ולא יפקדו ולא יעשה עוד" (ירמיה, ג, ט"ז). הדברים האלה מובנים לנו, רק אם נשער, שהם סובבים על ארון אחר, שהיה במקדש אפרים (בשכם או בבית אל) ושהיה ל„סלע המחלקת" בין בני אפרים ובני יהודה ועליו נבא ירמיהו את דבריו אלה. — ובכן כל דברי המחבר על־אודות הארון הם מאפס.

אנו מוצאים בדברי המחבר גם השערות חדשות, משלו, אולם כלן אינן קולעות אל האמת. כך, למשל, השערתו (בצד 18), שסבת הסכסוכים, שהתפרצו בין אבימלך בן־ירבעל (גדעון) ובין בעלי שכם, היא ההתחרות, שקמה בין מרכז הפלחן החדש, שיסד גדעון בעפרת אבי העזרי, ובין הישן, שהיה בשכם, „וזהו שרמז הכתוב בדברים המעטים, המובאים בראש כל הקורות האלה: „ויעש אותו גדעון לאפוד, ויצג אותו בעירו בעפרה ויהי לגדעון ולביתו למוקש" (שופטים, ח, כ"ז)". באור זה איננו נכון, כי כונת המבטא „היה למוקש" היא אחרת ומרמז על המוקש המוסרי והדתי, כמו שאנו למדים מדברי הכתוב: „השמר לך פן תנקש (= תוקש) אחריהם" (דברים, י"ב, ל), או „ואלהיהם יהיו לכם למוקש" (שופטים, ב, ג), ועוד. ובכן אין כל ספק, שכונת הכתוב היא, שהאפוד, שעשה גדעון בעפרה, היה לגדעון ולביתו (ולשאר בני־ישראל) למוקש מוסרי, מפני שהטה את לבבם להאמין בכח הנבואה של נביאי השקר, שהגידו עתידות באפוד הזה.

ומה נאמר על השערת המחבר, שאחימלך החתי, שהיה בין אנשי דוד, בהסתתרו מפני שאול, הוא אביתר הכהן (בכתוב ש"א, כ"ו, ו, יש לדעת המחבר „השמטה קטנה" ותחת אחימלך החתי צריך להיות „אביתר בן אחימלך החתי"), בן הכהן, שנהרג בנוב. ובכן „הרי אחימלך הכהן מבני החתים הוא, ואם כן יש גם לנוב יחס לבעל, כמו שישנו לקרית יערים" (צד 17). ומחברנו איננו מסתפק עוד במציאה זו, אלא הוא מוסיף לציין, „כי כהני נוב מצאצאי כהני שילה היו (מלכים א, ב, כ"ו), ואם כן יש מקום להמשיך את יחוסי הבעל מנוב גם למרכז הקדום — לשילה..." (שם)!

דברים ממין אלה יש בספר הזה לרב. ואין כדי להזכירם ולסתרם, כי רבים הם.

כללו של דבר, „מקוריותו" של המחבר, שעליה מדבר ד"ר קלוזנר במבואו לספר, היא בזה, שהוא — בנגוד למבקרים המדעיים — אינו מבחין ואינו מבדיל בין היסודות והמקורים השונים, שמהם הרכבו ספרי ההיסטוריה הקדומה שלנו, ואינו משתמש בתוצאות מדע השואת הדתות והאטנוגרפיה.

ד"ר א. ש. קמנצקי.

„בסוד ישרים"

ספורי מעשיות, בסוד ישרים, חברם ש"י עגנון. תרפ"א. יודישער פערלאג, בערלין.

ארבעה ספורי מעשיות כולל ספר קטן זה. והם לפי טיב מהותם יותר „מעשיות" מאשר ספורים. אגדות טהורות.

את הבעל, כמו הכנענים. והבעל הזה הוא העגל, הוא האפוד, הוא הארון, הוא לבסוף מרכבות השמש, ששרף יאשיהו באש. המחבר שונה מציאה חדשה זו פעמים רבות בספרו, ובעמוד 20, למשל, הוא כותב: בתקופה הקדומה שמש האפוד במקום הארון הקדום של האמה. ו„אפוד ועגל באמת אחד הם", והשם „עגל" אינו אלא שם של גנאי, כנוי על שם דמות תבניתו בלבד (10), ובצד 21 הוא כותב: „האפוד־העגל, או הארון הקדום, הם הם מרכבות השמש, ששרף יאשיהו באש". אמנם יש סתירה קטנה בדברי המחבר: פעם הוא אומר, שהאפוד שמש במקום הארון, ופעם הוא אומר, שהאפוד הוא הארון. בצד 8 אנו קוראים: „לבני ישראל היו מרכזים רבים לעבודה ותחת ארון הברית היה רק אפוד. לארון אין אפוא לפי זה שום ערך הסטורי כלל". איך שיהיה, בני־ישראל עבדו מזמן ביאתם לארץ כנען עד זמן סמוך לחרבן־הבית לבעל בתמונת עגל או מרכבות השמש. אולם מזמן לכתם במדבר סיני למדו בני ישראל לדעת, כי יש ה' בשמים, והשם הזה היה „שם הכולל לאישים רוחניים רבים, שאפשר לקבוע להם גם שמות פרטיים" (26), כמו שנראה מדברי הכתוב: ותקרא שם יהוה, [אותו יהוה] הדובר אליה, אתה אל ראי (שם). ובאמה שרר אחר־כך המבט, שיהוה נשאר במדבר ולא הלך עם בני ישראל לארץ כנען (27), ו„לא רק אלה, שנמשכו אחרי עבודת הבעל, חשבו, כי משכן יהוה בהררי קדם (כלומר: בשעיר, בסיני, בתימן ובפארן*, כל אלה הם הררי קדם, כידוע!), — רחוק ממרכז בני ישראל, — אלא גם בני מפלגת הנביאים שלפני תקופת יאשיהו, שנלחמו בחרף נפש עם עובדי הבעל ודרשו מאת בני ישראל לעבוד רק לה' לבדו, גם אלה האמינו כי משכן ה' הוא בהררי קדם" (שם). ובכן היתה אז האמונה השוררת בישראל, שהבעל הוא אלהי הארץ ויהוה הוא אלהי האמה, אלהי השמים (28), הבעלים, אלהי הכנענים, שמרו על הסדר מבפנים הארץ, ויהוה הוא אלהי האמה, הסוכך ומגין על האמה מפני כל צר ואויב, המתפרץ עליה מן החוץ לכלותה. ועל־ידי־זה, שהאמה חשבה, שהבעל הוא אלהי הארץ ועל־פיו נתכנים כל עסקי הפרט, ממילא נשתנתה ההשקפה על מהותו של ה'. האמה הרימה את יהוה ותחשבהו גבוה מעל גבוה, השוכן ממעל לשמי השמים, הדואג אך לטובת כלל ישראל ואין לו עסק עם חיי־הארץ, המסורים אך לממשלת הבעלים. וכן הזדכך המשג של ה' ונתעלה יותר ויותר והיה לעצם נשגב ונאצל, ולרגלי זאת נדחתה ההשקפה הקדומה על רבוי האישים הנקראים בשם ה'.

זאת היא ההשקפה החדשה של המחבר בתמציתה, שנמסרה כאן לרב בדברי המחבר בעצמו.

חקירותיו של המחבר אינן מקוריות כלל. אנו מוצאים בספרו הרבה קטעי השערות ושברי הנחות של ולהוזן ותלמידיו. כן המציאה על־דבר האפוד, שהמחבר בונה עליה כמעט כל חקירותיו, ושבשקר יסודה. החלטה זו, שהאפוד הקדום הוא לא מין חגורה רחבה, אלא מַסֵּכָה, כבר ידועה למדי זה עשרות שנים בכל ספרי המבקרים מבית־מדרשו של ולהוזן (עַיֵן בספרו Prolegomena, Berlin 1899, צד 127, וכן בבאורו של נובק לספר שופטים, ח, כ"ז, ועוד). הם מיסדים את החלטתם זו בדברי הכתוב, שגדעון הציג את האפוד (שופטים, ח, כ"ז), וכן בכתוב, שחרב גלית הפלשתי היתה לוטה בשמלה אחרי האפוד (ש"א, כ"א, י), וכן בזה, שדוד, למשל, אמר אל אביתר הכהן: הגישה האפוד (שם, כ"ג, ו). מזה הם למדים, שהאפוד לא היה מין מלבוש, אלא דבר מוצק, מעין מסכה של זהב או כסף. אולם כבר השיבו על זה, שהפעל הציג מכמש גם להנחת גזת צמר, למשל (שופטים, ו, ל"ז), ושבמקדש נב אפשר שהאפוד היה תלוי ביתד תקועה בקיר, ולכן היתה שמלה, או חרב לוטה בשמלה, יכולה להמצא אחרי האפוד, — ושאפשר לאמר בעברית להגיש כיס או מטבחת (כמו שהיה האפוד על־פי הכתוב בס' שמות, כ"ח, ו—ל) הלא מובן מאליו. אמנם יש עוד מבקרים המתקשים בזה, שעל האפוד נאמר לפעמים, שהיו נושאים אותו (עַיֵן, למשל, ש"א, ב, כ"ח; י"ד, ג). אולם על זה יש

* המחבר בעצמו מסתמך בהשערתו זו בשופטים, ה, ד, ובחבקוק, ג, ג, ובתהלים, ס"ח, ח (ישימון), ששם נזכרים „הררי קדם" אלה.

ובכלים, ט"ז, א, בכל הנוסחאות המדיקות: האפיפודין (בד'), והוא שרפרף, הדום־רגל, ביוָנית. — „אפיקומן" (שם) פֵּרש על־פי התוספתא ולא שָׂם לב לבבלי ולירושלמי, ועַיֵּן לְו אצל קרויס. — בנוגע ל„אפיקורוס" עי' מש"כ למעלה. — ע' 270: „אפּוּתֵיקִי (!). יסודי (קרי: יסודו) אוצר ומגורה. גותן באוצרות תהומות ת"י יהב באפותיקי תהומיה. והשאל בדה"מ לדבר השמור לשעבוד חובו". ערבב פה שני דברים. הראשון נזכר בברייתות בתמונת אפותיק, הפתיק ἀποθήκη „מחסן". והשני תמיד אפותיקי, ὑποθήκη Hypothek. ל„איצטרמיטא", ע' 271, עַיֵּן קרויס בערכו. והַנִּקּוּד של המלים הזרות, כמובן, לא טוב הוא מן הפֵּרוש, כאשר תראה כבר מן הדוגמאות שהבאתי. 46: אוּרְיַאֲרִין, קרי: אוּרְיָארִין; 237: אַנְדְּרוֹגִינוּס, אֲנוּמְלִין; 230: אַנְקְטְמִין, קרי: אַנְקְטְמִין; 277: אֲרוּס, קרי: אִירוֹס, ועוד הרבה.

לא טוב ממנו הוא גם הנקוד העברי. ע' 21: הַנְאַגֵד, מְשֻׁיָאֲגֵד, קרי: הנאגָד, מְשֻׁיָאגד; 29: וַאֲדֹנֵי השדה, קרי: וְאַדְנֵי, מן „אֶדֶן" (= אדם, עַיֵּן למעלה), כמו „חַכְמֵי" מן „חָכָם"; 44: אוֹם, קרי: אוּם, כמו שׁוּם מן שֵׁם; שם: שְׁיָאוּרוּ, קרי: שֶׁיָּאוּרוּ; שם: מֵאִירָה, קרי: מְאִירָה; 149—150: אָכְלִים, קרי: אֳכָלִים; 163: אַלָּה, שם מין אילן, קרי: אֵלָה; 169: אַלִּיתָא, הָאַלִּיתָא, בַּאֲלִיתוֹת, קרי: אַלְיְתָא, הָאַלְיְתָא, בָּאַלְיְתוֹת; 177: אִלְתִית, קרי: אִלְתִּית; 200: אימה — אַמָּה, קרי: אִימָה, אִמָּה; 274: מַאֲרַחוֹ, קרי: מְאָרְחוֹ; 277: אָרַע, אֵירַע וכו', צ"ל הכל בפעל ונפעל: אֵרַע, אֵירַע; יֵאָרַע, תֵּאָרַע; 275: בַּאֲרַמְיוּתָא, קרי: בְּאַרְמְיוּתָא. —

למרות כל אלה אינני צריך כלל לאמר, שעבודה זו גדולה היא ונכבדה וחשובה, ונחוצה מאד לכל דורש דבר משנה, ואפילו לגאוני תלמוד ואנשי מדע. ואיני צריך גם להטעים, שיש בספר זה דרך־אגב גם הערות יפות וגם פֵּרושים יפים. ולא לבקר ולא לקנטר כַּוָּנתי, אלא להעיר את אזן המחבר לתקן מה שאפשר עוד לתקן, כדי שיצא הספר הנחוץ הזה מתֻקן ונקי מכל טעות. סוף־סוף ימצא המחבר את הדרך הנכונה על־פי הנסיון מורה־הדרך היותר גדול. ואני מברך אותו, שיזכה לגמור אותו בקרוב לשמחת כל שוחרי התלמוד.

ד"ר י. נ. עפשטיין.

„התפתחות אמונת האחדות בישראל"

התפתחות אמונת האחדות בישראל. חוברת ראשונה: חזיונות האמונה הקדומה מאת אפרים ירושלימסקי. אודיסה תרע"ד. 53 עמודים.

בהקדמתו אומר המחבר, שהמחברת הזאת אינה אלא ראשיתו של ספר שלם, הכולל השקפה חדשה על התפתחות אמונת האחדות בישראל, „השקפה, המיוסדת בהסתכלות ועיון נמרץ ומדוקדק בגופי המקורות של כתבי הקדש". בחוברת זו, הראשונה, דן המחבר על „החזיונות של הָאמונה הקדומה בישראל". המבטא „חזיונות" אינו ברור כל־צרכו. על־פי רשימת תֹּכן עניני החוברת בא הדבור על: „הבעל בישראל", „צורות הבעל", „יהוה והבעל" ו„אלהי האבות וחזיונות השאול". ובכן מה הוראת המבטא „חזיונות האמונה הקדומה בישראל" — „חזיונות" בנגוד לאיזה דבר? השאלה מסתבכת עוד יותר, כשאנו שומעים מפי המחבר בהקדמתו, ששאר כתביו, ההולכים ונסדרים, „דנים על התקופות שלאחר כן (אחר מה?) בסדר כרונולוגי, כגון תקופת הכהנים והנביאים וכו' עד נצחון האחדות הגמורה מימי יאשיהו והלאה". ובכן ה„חזיונות" הם בנגוד לתקופת הכהנים והנביאים וכו'. איך נבין את מהלך הרעיון הזה? בשפת המלֻמדים ה„חזיונות" נרדפים ל„מוסדות" (דינים, מנהגים, סדר העבודה, חברות וכדומה) בנגוד לאידיאות, אבל לא לתקופות. אך לא זה הוא העִקר. העִקר הוא ה„ההשקפה החדשה" של המחבר, „המפיצה אור" על התפתחות אמונת האחדות בישראל.

תמצית השקפה זו היא בקצרה כך: בתקופה הקדומה, מזמן כבוש ארץ כנען עד ימי יאשיהו מלך יהודה, עבדו בני ישראל

150, אין הפרוש מדיק, אבל אינו מדיק גם אצל קרויס 44, ואינני יכול להאריך כאן בזה. — „אכסניא: ש״ז (!) מיוחד לארחת עוברי דרכים והתיחד השם הזה במשנה לאנשי חיל העוברים ממקום למקום״. „אכסניא״ אינה זכר, כי אם נקבה, ואינה מיחדת „לארחת עוברי דרכים״ בשום מקום. „אכסני״, אכסנאי״, הוא „עובר־אורח״ (ולפעמים רחוקות בס״ס: אכסניא), אבל „אכסניא״ שבמשנה היא ξενία במובן „שכירי־חיל״, Mietstruppen (קרויס). — אנגלין, ע׳ 237, הוא נוסח משבש וצ״ל: „אנלגין״, כ:יסח הוצאת דרנבורג שהביא המחבר, והוא „עמוד״ לקריאה, Lesepult (קרויס). — „אנדיפי״, שם, עין מה שכתבתי למעלה. — ע׳ 238: „אונפלי (!). סדין שהוא מתעטף בו, וצורר בו מעות על בית ידו ומקפלו ונותן בו פירות („עי׳ תוס׳ מע״ש ד׳ י׳ ושם ד׳ י״א״). ועניני אחד עם אפילות (!) שבת קכ״א. והשאל לכלי שדופנו (!) כפויות על פיה („עי׳ תוס׳ כלים ב״מ ה׳ י׳ דאינפיל והתמחוי וכו׳״) כעין הסדין שהוא מקפלו לקבל בו את הכלים״. איזו ערבוביה נוראה כאן! „אונפלי״ שבנוסח המשניות, שבועות, ז, ו: ונתתי באונפלי, דנה על־פי המשנה שבבבלי. אבל בדפוס ראשון ורי״ף ואצל הגאון בפרוש כלים, פכ״ז, מ״ו (בהוצאתי ע׳ 71): באמפלין; בערוך והלכות גדולות: באמפולי, בהוצאת לו: באנפולי, רע״ש ורע״ב: באנפליא. והגאון בכלים שם משוה בצדק „אמפלי״ של שבועות עם „אמפליא״ שבכלים, ומפרשהו: פוזמק, ἐμπίλια. ועד היום משתמשים בפוזמק (באשכנזית Strumpf!) בתור כיס לכסף (לו אצל קרויס, 596). וכן בתוספתא מעשר שני, פ״ד, י״א (צוקרמנדל): מוכר ראשון ונותן לו לתוך האינפולי (לתוך כיס של מעות), ונשתבש בדפוסים: האונקלי; וכן שם בתוספתא, הלכה ט: נותן טריסית (מטבע קטנה) בין שהוא (המטבע) ביד הלוקח ובין שהוא ביד המוכר ובין שהוא בו באונקלי, בכ״י וינה: שהוא בא (אינקולין) ונפל, וצ״ל: שהוא באונפלי („אינקולין״ גליון הוא), כלומר: בכיס. וגם בתוספתא שביעית, פ״ו, ד, שהראה עליה המחבר בהערתו, נשתבש: ונתנו באונכלי, במקום: באונפלי. ובנוגע ל„אפילות״, הנה הנוסח העקרי שם: אפיליון, אפליון, pallium, πάλλιον, לו אצל קרויס, 109, מין בגד עליון. ו„אונפיל״ שבתוספתא כלים — ampula היא, „Ampel״, מין צלוחית! ואת כל אלה השליך המחבר לתוך קדרה אחת! „אונפלי״ שלנו היא אפוא אחת עם ב„אפוליא״ שבערך הבא, ע׳ 239, שגם שם הנוסחאות שונות. — משבש הוא גם פרושו ל„אסטגיות״ (ע׳ 298), עין קרויס, 77, „גג״. וכן ל„אסטווניות״ (שם) ו„איצטבא״ (270), עין קרויס במלונו ובמאמרו שב„השלח״ תרפ״א, ור״ד הופמן ז״ל ב„ישרון״ תרפ״א. וכן ל„איסטסית״ (248), שהיא מלה יונית. — במקום אספניא (!), ע׳ 249, צ״ל: אַפְּסָנְיָא, כמו שהוא בנוסחאות המדיקות ובמשנה שבירושלמי, ביונית ὀψωνία, פרס לחילות. — שם: „האספנין. שם מין דג״. „טעות היא, „קולייס״ שם דג הוא, ו„האספנין״: „של אספניא״, „אספמיא״. — ל„אספקלריא״, העיר: „ופי׳ ועניננו עיין בביאור הר״מ וכו׳״. הר״מ מפרשהו בגמטריא; ספק לראיה! ופרושו הנכון עין ב„פירוש הגאונים״ לכלים, ל, ב, ע׳ 79. — שם: — „אִסְפְּרֵי — אִסְפְּרִים (!)״. המלה האחרונה צריכה להמחק: „אספרים״ לא נמצא בשום נוסח, רק בהוצאת קב־ונקי בעדיות: „אספרים״ ורבים הוא! — פרוש „אספתי״ (שם) משבש, עין קרויס. ו„אסקוטלא״ (שם), שפרשה בטעות, כבר פרשה היטב הגאון בכלים, ע׳ 78. ל„איסקריטין״ עין קרויס בערכו. — אסקריא (שם), הנוסח ופרושו משבש; בנוסחאות המדיקות: אסכדיא, והוא בלשון יון רפסודות ודוברות. — ע׳ 268: „אֶפּוּטרוּפּא — אֶפּוּטרוּפּוּס (!). ש״ת הונח לזכר ולנקבה, וכו׳. אפוטרופין נגזר מן אפוטרופא, ואפוטרופסין נגזר מאפוטרופוס״, ועין בהערתו. בנוסחאות המדיקות תמיד לנקבה: אֶפִּיטְרוֹפְיָא, ולזכר תמיד רק „אפיטרופוס״ בכל הנוסחאות. אבל הרבים במלות יוניות שסופם — „וס״, תמיד כך הוא או: — וסין, — סין, או בהשלכת הסוף „וס״: — „ין״ פשוטה! — בערך „אפיפורין״ (269) ערבב שני ערכים בסמכו על פרושי המפרשים. אבל כלים, כ״ד, ז: שלש פנקסאות הן, האפיפורין טמאה מדרס, הוא „פנקס״, מגלה של פפירוס שכותבין עליו, כדעת לאופולד לו וקרנגל.

תמונה זו כלל עם שם ההפשטה אלהות, בארמית אֱלָהוּתא (וכדי לשום קץ לבלבול זה הארכתי בזה), בראשית רבה, פל"ח, ז; פמ"ו, ס, ג, ועוד. — ע' 200: „אוּמַן — אמַן (!) שורת ישרה של קמה הנראית כמין אסקופה", והעיר לזה: ואת האמנות, מ"ב, י"ח, ט"ז, ת"י וית סקופיא. אוּמָן, ר' אוּמַנְיוֹת, „שורה" היא, שורת (פאת) השדה או הכרם, ב"מ, ז, ד; שם, פ"ט, ע"ב: בראשי אומניות שלהם. ובארמית מובנה: 1) פאת השדה, 2) פאת הראש או הזקן (עַיֵּן לוי, תרגומים). ואם יש למלה שלנו איזה יחס ל„אמְנות", מזוזות הפתח, כדעת המחבר, הוא בכל־אפן לא במובן „אסקופה", כי אם אולי במובן הצד הארוך של ה„מַלְבֵּנוֹת" שבשדה ופרדס (פאה, ג, א; ז, ב), כ„ארוכות" (מזוזות) של „מלבנות פתחים" (ב"ב, ס"ט, א), ונתפתח אחר־כך למובן „צד" ו„פאה" בכלל. — ע' 201: „אוּמָנִיוֹת — אֻמָּנִיּוֹת. בעלי אומניות". עַיֵּן מה שכתבתי למעלה בטעיות־הדפוס. — ע' 271 ערך „אצל": בפעלי המצב והאנה היוצאים להקטנת והפחתת יחס שאליו וכו'; כל הגדרה זו עד סוף הפֵּרוש הוא פלפול ולא יותר.— ע' 273: אַרְבֵּאל. שם מקום. הָאַרְבֵּלִי, שם היחס וכו'. אבל „ארבלי" אינו מן „ארבאל", כי אם מן ארבל, Arbel, Irbid, בגליל.—ע' 276: „אירוניות — אֲרוֹנִיּוֹת. שם היחס נגזר מן השם ארון". אם כַּוָּנתו לשם „ארון", תֵּבה, שהביאו בע' זה, טעות היא. ר' דוד הופמן בפֵרושו לעדיות, ב, ה, פֵּרש „אירוניות": אלפסים שאומן שלהם נקרא „אירון" (שע"ם, כמו „סלע נירונית", על־שם נירון קיסר), וכזה יחסו להאומן גם כלים אחרים: „תנורו של בן דינאי", „תנורו של עכנאי", ופרוש הגמרא ידוע (המחבר לא רמז עליו ולא על הנוסחאות: ארוניות, ארניות; הירניות, חירניות, חרניות; עירניות, ערניות!). אבל פרוש זה מֻפרך קצת על־ידי תוספתא כלים, ב"ק, פ"ג, ד (צוקרמנדל, ו): המביא ארניות (צוק': ארונות) ותנורין וספלים וכלי חרש מחוצה לארץ עד שלא הוסקו טמאין משום ארץ העמים וטהורין משום כלי חרס וכו', מכאן נראה שהם כלים הבאים מחו"ל, וזה מסַיע לפרושו של לֵוִי אצל קרויס, שהן כלי חורונים שבמואב („חרניות"). — ע' 281: „בְּדֶרֶךְ־אֶרֶץ. ש"מ. משאל לתשמיש המטה". זהו פרושו ל„במעוט דרך־ארץ", אבות, ו, ה, ואינו כן, אלא שַׁיך הוא לערך „דרך־ארץ" הא', במובן „עסק, מסחר", כמו שאמרו „לא תמצא לא בתגרנים ולא בסחרנים". — ע' 312: את. בטעם הוראת עם, וברכו את העם, תמיד, ה, א; ז, ב. כך פרוש רש"י בברכות, י"א, ב (ועַיֵּן בתוספות ר' יהודה שירליאון, שם), אבל הפרוש הזה דחוק הוא, והעִקר כפשוטו, מענין „את" הא' (עַיֵּן מה שכתב בזה גינזברג, במאמרו הנזכר, ע' 207—8). — ע' 315: „באש. שם הונח ביסודו לגרעיני זרע נשחתים, והשאל גם לגרעיני הענבים. ומזה הפעל ממנו בהפעיל עומד, לענין ענבים שכבר נתבשלו וגרעיניהן נראין מחוץ לקליפתן", שביעית, ד, ח; מעשרות, א, ב. „באש" זה אין לו ענין ל„באש" הראשון (נסרח, נשחת), אבל פרושו: הבשיל כדי „באושה" (ירושלמי מעשרות, מ"ח, ד, כנוסת הערוך ור"ש), הבשיל ולא הבשיל לגמרי, וכן בקופטית bees „פרי שלא נתבשל", למשל תאנים (Bondi), ועַיֵּן גזניוס־בוהל ערך באושים.

ביחוד רבות השגיאות בפרושי המלים הזרות. כנראה, מפני שאין המחבר רגיל אצל לשון אשכנז, ולא היה יכול להשתמש בספרו של קרויס ואחרים, ובעברית אין לנו לדאבוננו עד־היום מלון תלמודי, שאפשר לסמוך עליו: „אטליז. שוק שמוכרים שם בהמות, וגם שוחטין אותן שם". „אטליז" הוא „שוק" של כל דבר, „יריד", תנחומא בובר, ראה, י"ג: לאחד שמכר טלית באיטליס וכו' לאחד שהיה מוכר שפחה באטלס; ב"ר, ע"ט, ו: התחיל מעמיד אטליסין ומוכר בזול וכו' = שבת, ל"ג, ב: שווקים תיקן להם; והוא „עטליזא", ע"ז, י"א, ב: עטלוזא של עזה, בירוש' שם ל"ט, ע"ד: יריד עזה. והוא „קטלוזא", ע"ז, מ, ע"ב: יין תפוחים—הנמכר בקטלוזא, תוספתא ע"ז, פ"ד, י"ב: בקטלזון; תוספתא ב"מ, פ"ו, י"ג, וב"ב, פ"ה, ד: מוכרין „בקטלזון" יינות ושמנים, καταλυσις ביוָנית (במדרשים יש לה עוד הוראות אחרות—עַיֵּן ערך מלין 259, שאין כאן מקומן). — ב„אכסדרא", ע'

273 ע״א שורה אחרונה: ערלה ג ז, צ״ל ג ג. — צד 275 ע״ג ערך „ארוכה״: מקום אחד, צ״ל: במקום. — שם בערך „ארמית״: היו פוגעין בו. „היו״ הגהת הצנזור היא וצריך למחוק אותה. — צד 311 ע״ב שורה אחרונה: איזהו הגולל, צ״ל: הדופק.

אם בזה כבר נסתם הגולל על כל טעיות־הדפוס אינני יודע.

בנוגע לפֵרוּשים אינני יודע אם בכלל יש מקום לפֵרושי־מלים בקונקורדנציה, אבל בכל־אפן אי־אפשר מבלי לאמר, שהרבה מפֵרושי המחבר, וביחוד פרושי המלים הזרות, היְוָניות והרומיות, נוח היה להם שלא באו משבאו.

בערך אֵבֶר, ע׳ 19 בהערה, מחלק הוא במובן בין הרבים „אברים״ ו„איברים״, והכתיב, אם מלא או חסר י׳, קבע על־פי דפוס פראג (ע׳ 20 בהערה)! — ע׳ 31: „אֲהָלִים, מין צמח שעליו רחבים ביותר״!! עַין למעלה על־דבר הנוסח. — ע׳ 92: „אִידָן, כמין צמר שמתחת קליפת העץ של אחד ממיני הערבה״. זהו פֵרוש של „פתילת — האידן״, פתילה שנעשית מן הצמר שבין הקלִפה לעץ של ערבה, ו„אידן״ ערבה היא (שבת, כ, ב), בפונית Adda (לֶו, צמחים). ולא העיר המחבר על הנוסחאות „אַדָן״ ו„עידן״. — ע׳ 151 למטה: „אֱלָהוּת. א״ל אף אנו מחזיקין ידי עובדיהם של אלו שאו׳ תדעו שהן אלהו׳ שהרי הן לא בטלו, ע״ז ד׳ ז״. אמנם כאן לא פֵרש, אבל הנקוד כבר פרוש הוא — אבל לפי־זה יש לקרא: אֱלָהוּת, ולא אֱלָהוּת — אך פֵרוש מטעה הוא, אף שהחזיקו בו גם אחרים כלוי ובן־יהודה. הנוסח העִקרי הוא: אֱלוֹהוֹת, כבדפוס אמשטרדם ת״ו, וכן הוא במשנה שבבבלי ובמשנה שבירושלמי, בדפוס ראשון ובהוצאות התוי״ט ובהוצאת לו ועוד. ולשון רבים הוא מן „אלוה״, במובן „אלהים אחרים״, „אלילים״, ויחדו לזה תמונת רבים חדשה, במקום הרבים „אלהים״ לאלהי השמים. ובמובן זה של אלילים, רבים, נמצא כמה פעמים בספרא וספרי ומכילתא, תוספתא, ירושלמי ומדרשים אֱלוֹהוֹת, אֱלֹהוֹת: ספרא קדושים, פרשה א, י״א: אל תפנו אל האלילים ואלהי מסכה, תחילתם אלילים הם, אם פונה את אחריהן את עושה אותן אלוהות; מכילתא יתרו, בחדש, רפ״ו: אלהים אחרים, וכי אלוהות הן? והלא כבר נאמר וכו׳ כי לא אלהים המה וכו׳ אלא שאחרים קוראין אותם אלוהות; שם: ר״א אומר אלהים אחרים שהם מחדשים להם אלהות בכל יום (ספרי עקב, פיסקא מ״ג: אלוהות הרבה), הא כיצד היה לו של זהב וכו׳; תוספתא סוטה, פ״ו, ט: ומה אברהם שלא עבד אלא אלוה אחד ירש את הארץ אנו שעובדין לאלוהות הרבה אינו דין שנירש את הארץ; ירושלמי ברכות, פ״ט, דף י״ב, ע״ד: המינין שאלו את ר׳ שמלאי כמה אלוהות בראו את העולם וכו׳ אמרו ליה והכתיב בראשית ברא אלהים, אמר להן וכי בראו כתיב וכו׳; בראשית רבה, פ״ו, א׳ תיאודור: צפה הקב״ה שאומות העולם עתידין לעשות אותן (חמה ולבנה) אלוהות וכו; ויקרא רבה, פ״ד, ו: עשו שהוא עובד לאלֹהות הרבה וכו׳ יעקב שהוא עובד לאלוה אחד וכו׳; שם, אות א׳: מקום שהצדקתים וקראתים אלהות שנאמר אני אמרתי אלהים אתם וכו׳; שיר השירים רבה, פ״ה, ט: אומות העולם אומרים לישראל מה דודך מדוד, מה אלוה הוא מאלוהות מה פטרון הוא מפטרונין; שמות רבה פכ״ט: אמר הקב״ה לישראל לא בשביל שראיתם פנים הרבה תהיו סבורין שמא אלוהות הרבה בשמים דעו שאני הוא ה׳ אחד; עבודה זרה, נ״ג, ב: אלה אלהיך ישראל, מלמד שאיוו לאלוהות הרבה; מדרש תנאים, דברים, ל״ב, ל״ז, ע׳ 202: היכן האלֹהות והלגיונות והקסריות שלכם; סדר אליהו זוטא, פכ״ה (הוצאת ר׳ מאיר איש־שלום, נספחים 48): באותה שעה נטל אברהם האלוהות והלך אצל תרח אביו אמרו לו בניו לאביהם זה אינו יכול למכור אלוהות. כל אלה הם רבים מן „אלוה״, במובן אלילים. ונמצא עוד רבים זה במובן פסוקים שנזכר בהם „אלהים״, ירושלמי ר״ה, פ״ד, דנ״ט, ע״ג: אלוהות עולין לו לשם מלכיות וכו׳ אלוהות ומלכיות עולין לו משם שנים וכו׳. לוי ובן־יהודה חשבו „אלוהות״, כאמור, כרבים של „אֱלָהוּת (אלֹהות)״, שם ההפשטה, אבל רבים של „אלהות״ צריך היה להיות אלֹהֻיות, ואחרי כל המקומות שהבאתי אין להסתפק בזה כלל, וכן תרגם כנכון גיגר במלון ל„לעהרבוך״ שלו, ח״ב, 101. ואין לערבב

מעשה עבות", והיה לפניו אם־כן גם בבבלי כנוסח דפוס ראשון.

מטעת היא גם הערתו, ע' 32, ל„המוליך חטים לטוחן כותי או לטוחן ע"ה" (דמאי, ג, ד): „במשב"י המוליך חטיו לטחון עם הכותי או לטחון [עם] ע"ה". ולא כן הוא, אלא להפך צריך למחוק „עם" הראשון, ולקרות: לְטָחוֹן, וכן בסמוך שם: לטחון הנכרי, וכן הוא בדפוס ראשון, הוצאת לו, כ"י פרמא, המבורג וכ"י קויפמן. וטָחון, בארמית שבירושלמי „טחונייא", שם הוא ע"מ קָטול, בארמית קָטוֹלָא, וכ"ה במשנתנו גם בגטין, ס"א, ב, בכ"י מינכן ובדפוס ויניציא: לטחון (ועַיֵּן מלאכת שלמה לדמאי שם). „טחון" גם בתוספתא ב"ק, י, ט; בבלי ב"ק, צ"ט, ב, וב"ב, צ"ג, וגם בירושלמי דמאי שם, דף כ"ג, ג (ועַיֵּן גם מה שכתב בזה ד"ר עהרנטרוי בספר־השנה הפרנקפורטי, ח"ח, 2).

להשמטותיו של המחבר צריך לחשב עוד: בע' 46 חסר ערך: „אַזְהָרָה, סנהדרין, ז, ז; כריתות, ג, ו; פסחים, פ"ג, מ"א (ועַיֵּן הזהרה)". אם לא שהביאו המחבר בשרש „זהר". — ע' 237, ערך „אנדרוגינוס", חסר: בכורים ד' א' וה', שישנו גם בדפוס קב־ונקי, אף שפרק זה חסר בדפוס פראג, והוא לקוח מתוספתא; כיון שישנו בדפוסי המשניות, צריך היה להביאו, כמו שהוא מביא גם אבות פ"ו, אף שהוא גם־כן ברייתא. — ע' 272, ערך „אצל", חסר (אחרי „תמיד א' א'"): באו ועמדו אצל בן ארזא, שם, ז, ג. — ע' 284, בערך „אשקלון", חסר, לפי דרכו של המחבר, „אחרי ערך „באשקלון": וְאַשְׁקְלוֹן. ואשקלון כדרום (גטין, א, ב).

אפשר שחסרים עוד דברים אחדים, אבל אני לא הרגשתי בהם.

רבות הן גם טָעיות־הדפוס שפגשתי בדרך קריאתי ועיוני בספר, קריאה של סַרוגין ועיון של דִלוגין: צד 4 ע"ב למטה: ביעיר, צ"ל: ביעור. — צד 31 סע"ג: עדיות ג' ד', צ"ל: ז' ד'. — צד 33 ע"ג שורה 22: אלן, צ"ל: אילן. — צד 69 ע"א הערה 3: שביטה, צ"ל: צביטה. — צד 91 ע"ב: לְאַטְלֵיז — לְאִיטְלֵס, צ"ל: לאטליז — לאיטליס — לאטלס (הראשון נו' ד"ו רפ"ת, השני—משנה שבבבלי, אף שלא הציר המחבר עליה, והשלישי הוא נוסח המשניות שהביאו המחבר בציטט שלו). — צד 144 ע"ב שורה 21: אר"ע מה טיבה, צ"ל: אר"ש. — צד 149 ע"א שורה 31: עצם שיש עלו, צ"ל: עליו. — שם הערה 2: מאכל, צ"ל: מלאכל. — שם ע"ב הערה 2: נאכלים, צ"ל: אכלים. — צד 150 ע"ג: חישב עליו לטאכל, צ"ל: למאכל. — שם למטה: על האכולנס, צ"ל: האכלונס. — צד 152 ע"ג בערך אֶל, ואֶל, נדפס ב"פ: הר עבל, וצ"ל: עיבל. — צד 155 ע"ב הערה 1: בד"פ והלא אין הגשמים סמן ברכה בחג, צ"ל: הואיל ואין הגשמים סימן ברכה בחג. — צד 164 ע"א בהערה: ונמצא ט"פ בהוספתא, צ"ל: כ"פ בתוספתא. — צד 173 ע"ג הערה 1: והאילם, צ"ל: והאילום. — צד 201 ע"א: אומָנִיות — אֻמָּנִיוֹת. בעלי אומניות, צ"ל: בעלי אומניות (באותיות גדולות, שאינו פֵרוש, כי־אם תֹּכן הערך!). — צד 246 ע"ג ערך „נשים": וכן נשים שאמרו...., ח יב, צ"ל: תרומות ח יב. — צד 247 ע"ג ערך „שהנשים": והנשים מלמטן, צ"ל: והאנשים. — צד 248 ע"א הערה 1: ות' בקרון, צ"ל: ות' או בקרון. — צד 249 ע"א הערה 5: איספריס, צ"ל: אספרים (כי כן הוא בד' וילנא, שהשתמש בו, בעדיות!). — צד 256 ע"ב ערך „באיסר": שלש וארב' באיסר, צ"ל: משלש ומארבע באיסר. — צד 268 ע"ב: עשאו לאפיה, צ"ל לאפייה. — שם: וחייבין על לישתה ועל אפיתה, צ"ל: על לישתה ועל עריכתה ועל אפיתה. — שם: ואפיתן בפנים, צ"ל: ואפייתן. — שם: חביתי כ"ג לישתן ועריכתן ואפייתן בפנים, צ"ל: לישתן (נ"א ועריכתן) ואפייתן בפנים"; כי כן הוא בדפוס וילנא ודפוס פראג שלו, וכן הוא בדפוס אמשטרדם, שנמשך בזה אחרי התוי"ט. ובמשניות דפוסים ישנים, בהוצאת לו, כ"י פרמא וברלין: לישתן ואפייתן בפנים, וכן חסר „ועריכתן" בבבלי (צ"ו, א) בדפוסים ישנים (והוסיפו ברכת הזבח) ובקטע כ"י (עי' ד"ס). ולהפך חסר בכל כתבי־יד התלמוד וברש"י ורע"ב „ואפייתן", וכן חסר בבבלי נ' ע"ב בציטט של המשנה בכל כתבי־יד, וישנו שם בדפוסים. התוי"ט הוסיף על־כן „ועריכתן" במשניות מדעתו („נ"ל"), וזוהי „נ"א" שבהוצאות הנזכרות. אבל שלשתן יחד אינן כאמור בשום מקור ישן. — צד

וגינזברג בספר היובל לכבוד שוַרץ, 322); בערך אלעזר, „אליעזר", על הנוסח ה„ירושלמי": „לעזר, ליעזר"; וחסר ערך: אַכְרוּב (במקום „כרוב"), שביעית, ט, א; ערלה, ג, ז; עוקצין, א, ד, ב"פ; ושבת, ח, ה, כנוסח הוצאת לו (ומשנה שבירושלמי בערלה), כ"י פרמא, כ"י קויפמן, ברלין, כ"י המבורג בזרעים, וכן תמיד בירושלמי שבת, פ"ג, דף ה, ד, וביצה, פ"ה, ס"ג, א. ולטִפוס ה„ירושלמי" מיֻחד גם „אלמן" במקום „ארמל". המחבר מביא בסוף ערך „אלמנה", ע' 174, מן הפעל „אלמן": נתאלמנה, מכות, א, א; ונתאלמנה, נדרים, י"א, י; שנתאלמנו, יבמות, ב. י, והשאר הוא מביא בערך „ארמל", ע' 275—276, בלי צַיֵן מזה לזה. ולא ידע המחבר, שבמשנה שבירושלמי בכְלם (חוץ מכתובות, ה, א, אבל גם שם בירושלמי שם, כ"ט, סע"ג: נתאלמנו): נתאלמ', וכן הוא למשל בהוצאת לו, בדפוס ראשון, בכ"י קויפמן, ברי"ף ובהלכות הרמב"ן לנדרים. ולהפך — משנת מכות מובאה בבבלי ב"ק, פ"ט, א, ב„נתארמלה", וכן הוא במכות בכ"י מינכן, ובמשנת נדרים, י"א, י, הנוסח במיֻחס לרי"ף „ונתארמלה", וכן הוא בכ"י מינכן.

בשניהם יחד לא השתמשה המשנה בכל־אפן, ויש אפוא רק תמונה אחת, אם ה„ירושלמית" „אלמן" או ה„בבלית" (הארמית) „ארמל", שצריכים היו לקשרם יחד ולצַיֵן מזה לזה. בבבלי תמיד „ארמל" 1) ובירושלמי תמיד „אלמן", אבל גם „נתארמלה" נמצא בברייתות, כמו ספרי, מטות, פיסקא קנ"ד, המתאים למשנת נדרים, י"א, י, שם, פיסקא קנ"ג; ספרי, תצא, פיסקא רמ"ה; מכילתא, מִשפטים, פי"ז ועוד. וחִלוף כזה נמצא גם בשם „בית אלמנות", אצל המחבר ע' 174: בית חתנות לבנו ובית אלמנות לבתו, ב"ב, ו, ד. זהו נוסח המשניות למן דפוס ראשון והלאה, נוסח המשנה שבירושלמי, והוצאת לו, אבל במשנה שבבבלי, ובבלי, צ"ח, ב, עִקר הנוסח הוא „ארמלות", כמו בכ"י מינכן, המבורג ובכ"י רומי, רשב"ם ורגמ"ה, והֻגהה בודאי על־פי המשניות. וכן הוא „בית ארמלות" בתוספתא כתובות, י"א, ו—ז, בדפוסים וכ"י וינה, אבל בהוצאת צוקרמנדל: אלמנות.

ולעֻמת זה אין כל ספק, שבמשנה כתובות, ד, י"ב, העִקר הוא: ארמלותיך, כנוסח המשנה שבירושלמי (שהעיר עליו המחבר, ע' 174 הערה 1), הוצאת לו, כ"י קויפמן וכ"י מינכן, רש"י, רי"ף, וכן בברייתא שבכתובות, ק"ג, א; תוס' כתובות, י"א, ה, דפוסים וכ"י וינה (אבל בהוצאת צוקרמנדל שם ובבלי כ"י מינכן: אלמנותיך). וזה מֻכרח, שהרי המלה כתובה בתור מאמר ארמי, ובכגון זה צריך היה המחבר להכניס את הנוסח הנכון בפנים ולהעיר על הטעות.

בטעות נקבע הנוסח גם בערך „אליות", ע' 163: „ורביעית של אליות, כלים, ט"ז, ז'". ונמשך אחרי דפוס פראג, שנמשך מצדו אחרי דפוס ויניציא שפ"ה: ורביעי' של אליות, אבל בכל הנוסחאות אליית, ובכ"י פרמא נקוד: שֶׁלְאֲלָיֵית, כ"י ק': שלאלאית, וב„פירוש הגאונים" (ע' 48): ורביעין של אלית, והוא „אלית" שבכלים, ט"ו, ו, רק בכ"י ברלין כתוב: ורביעית שלאליות. והנכון „רביעין" כבהוצאת לו, כ"י פרמא, כ"י קויפמן ו„פירוש הגאונים", וגם בתרגום: „רביעין", ובסורית: רביעֵא. בטעות גם ע' 273, בערך „ארוג — אריג": „כְּאָרוּג. מפני שהן חוזרין כארוג, כלאים ט' ט'". בדפוס קב־ונקי: בארוג, ובדפוס פראג: כאריג. והנכון: באריג, כנוסח דפוס ראשון, אמשטרדם ת"ו, דפוסי התוי"ט, הוצאת לו, משנה שבירושלמי, כ"י פרמא, ברלין וכ"י קויפמן; בכ"י מינכן וראשונים (עי' ד"ס): לאריג. כלומר, מתערבים באריגה. בכלל צריך להעיר, שנוסח כל הספרים הישנים וכתבי־יד במקום „ארוג", עדיות, ג, ה, וכלאים, ט, ח: אריג, ו„ארוג" בתור שֵם יש למחוק מן הספרים. וצריך להעיר גם למה שהביא מבכורות, ד, ח: „אבל לוקחין ממנו טוי (קרי: טווי) ואריג", שזהו נוסח המשניות, שהֻגהו על־פי הבבלי, כ"ט, ב. אבל בדפוס ראשון, כ"י ברלין, כ"י פרמא וכ"י קויפמן להפך, במשנה ז: טווי ואריג, ובמשנה ח: טווי ובגדים, והוא הוא „נ"א" שבמשניות, שלא הזכירו המחבר, והרמב"ם מפרש: אריג: „לבדים", ובגדים: „גדילים

---

1) בפְעל נמצא בברייתא אחת בבבלי פסחים, מ"ט, א: ומאלמן את אשתו ומיתם את גוזליו.

„שחרית": לקחתי באנגריא לעבודתי.

וכן שם בערך „אנדיפי": כדי לסוד אנדיפי. שבת, ח, ד, העיר (הערה 1): כתוספתא שבת כ': כדי לעשות אנדיפי, ועל הנוסח „אנדיפי" העיר (הערה 2): במשב"ג אונדיפי. ולא העיר שכך הוא „לעשות" במשנה שבירושלמי, הוצאת לו, דפוס ראשון, דפוס ויניציא שפ"ה ובהוצאות התוי"ט ועוד. ולא עוד, אלא שבדפוס קב־ונקי ודפוס פראג שלו (וכן בדפוס אמסטרדם) עצמו נדפס: „נ"א לעשות"! ובשעה שהעיר על הַשִבּוּש שבדפוסי הבבלי „אונדפי", לא העיר על נוסח דפוס ראשון ודפוס פיזרו ורי"ף: אנטיפי, כ"י קויפמן אנטופי ἐνετώπιον, „Schminke" (קרויס) ועל־פי־זה הנוסח „לעשות" מֻכרח, אבל פֵּרושי הבבלי מתאימים לנוסח „לסוד"!

ע' 230 ערך „אנקטמין": אנקטמין טהורין, שבת ו' ח', העיר: במשב"ג לוקטומין (קרי: לוקטמין). והיה צריך להעיר בפנים: „ועַיֵן ניקטמון", הוא משנת כלים, ט"ו, ו: והניקטמון והאירוס הרי אלו טמאים, שהגאון בפרושו לכלים שם (בהוצאתי ע' 40) משוה אותם ובצדק. ואף־על־פי שהראשונים נתקשו בו (עַיֵן הערה 20 שם), הנה הדבר פשוט שתנאים חולקים הם („תרי תנאי"), וסתם כלים הוא — ר' יוסי (מ"ע הצרפתי REJ. חל"ב, 200 והלאה) וסתם שבת הוא כנראה — ר' מאיר. אבל בתוספתא שבת, ה, ב, הוצ' צוקרמנדל שנינו: הנקטמין טמאין, כבמשנת כלים!

מכאן אתה רואה, שאין לזלזל בהערות פעוטות כאלה, כי לפעמים הן מאירות עינים בחקירת מקורות המשנה.

ע' 134, אחרי ערך „אין", חסר אצלו ערך „אִין": אִין, אִם. לא כתב לה דאין תשתביין וכו', כתובות, ד, ד, כנוסח הוצאת לו ופיסקא שבירושלמי, דף ל"ט, א; ובשאר נוסחאות עִבְּרו את הארמית ועשו מ„אין": אם, דאם תשתבאי, כנוסח כ"י מינכן, קויפמן והלכות גדולות (בדפוס ראשון: ואם), ובדפוסים שלנו „אם", שהביאו המחבר בערך „אם", עמוד 179, ולא העיר על השנויים: בכל כגון אלה מֻכרח המחבר לרמז על המלה בשני המקומות.

ובמקום זה קבע המחבר בע' 134 ערך „אִין" מטעה: „אִין" במובן שבענינו הרי. אין, מזבח יוכיח שאין לו עור בכ"ם, זבחים, י"ב, ג"! ו„יוכיח" שבנוסחאות שלנו המשֻׁבשות הטעהו, ובדפוס ראשון ובבבלי כ"י מינכן ודפוס ויניציא רפ"ט וש"ח ועוד ורש"י: אין המזבח מוכיח, „כלומר, אין לך לומר מזבח יוכיח שזכה בבשר וכו' אין זו הוכחה שאין למזבח עור וכו'" (רש"י, וכן פרש הרמב"ם). ובהוצאת לו ושני כ"י התלמוד, דפוס ויניציא רפ"ב ועוד, אין למזבח מוכיח, והגיה בעל „ברכת הזבח" כבדפוסים שלנו, ואחר־כך הגיהו אחריו גם במשניות, אבל בטעות. „אין" זה שַׁיָך אפוא בערך „אִין", ע' 122.

וכן לא העיר בע' 147 בשרש „אכל" במובן „עכל", שלא יחד לו המחבר, ולא בצדק, ערך מיֻחד, על הנוסח „נתעכלו" שבמשנה שבגמרא; וכן לא העיר בערך „אכילת" השני על הנוסח „אכלת הגפן" (כלאים, ב, י), שבמשנה שבירושלמי, דפוס ראשון והוצאת לו ועוד, והיה צריך אפוא לְיַחֵד לו גם ערך „אָכְלָה".

ובעמוד 233 בערך „באמת" וכן בערך „אמרו" (עמוד 214) לא העיר, שבכל הנוסחאות הישנות יש כאן רק „באמת"; כן במשנה שבירושלמי שבת, א, ג, י, ד (כצ"ל אצל המחבר, ונדפס בטעות: י"ד), ונזיר, ד, ג, בלי „אמרו", וכן הוא גם בכלאים, ב, ב, ותרומות, ב, א, בהוצאת לו. וכן הוא בשבת, א, ג, ונזיר, ז, ג, גם בדפוס ראשון, כמו שהוא גם בדפוסים שלנו בב"מ, ד, י"א (במשנה שבגמרא, נ"ט, ב: אמרו, וליתא בכ"י, ראה דקדוקי סופרים שם), ובב"ב, ב, ג: „באמת". ועַיֵן מה שכתב על־דבר „באמת" הרב פ. רוזנטהל בספר היובל „לדוד צבי" לכבוד רבי דוד הופמן, עמוד 34 והלאה.

וכן לא העיר בערך „אבישלום" (ע' 8) על הנוסח „אבשלום", כמו שהוא בדפוס ראשון, במשנה שבירושלמי, בהוצאת לו ובראשונים, ורבנו תם (עַיֵן תוספות) הוא שהגיה „אבישלום", משום שאין קוראים בשם רשעים! ועל־פיו הגיהו הספרים והגיהו אחר־כך כן גם במשניות.

ונחוץ היה בכל־אפן להעיר על הנוסחאות האפיָניות שבטפוס המשנה ה„ירושלמי" בערך „אדם" על הנוסח „אדן", שעל־פיו יתבאר היטב גם אַדְנֵי־השדה (כך צריך לנקדו!), כלאים, ח, ה, „בר־נ"ש דטור" שבירושלמי (עַיֵן נתן במ"ע Monatsschrift, LI, 501 והלאה

במשנה ב: לאסוף, ובמשנה ג: י ו ס י ף, וכן הוא בפרוש הר"ש ואחריו נמשך גם הרע"ב בפרושו. אחרי מי נמשך אפוא מחברנו אינני יודע.

בכל־אפן אין ספק, כי הנוסח הנכון הוא: לאסוף — יאסוף, „אסף מ י ם", כמו שמואל־ב, י"ד, י"ד (ועַיֵּן תוי"ט), וכן הוא בהו' לו, כ"י קויפמן ומינכן. אבל גם הנוסח „להוסיף — יוסיף", כבהוצאת התוי"ט וכ"י פרמא, או „לאסוף — י ו ס י ף", כבדפוס ויניציא רפ"ג וכ"י ברלין, אינו רק כ ת י ב א ח ר ע מ י י לעתיד של שרש „אסף". כמו שנמצא כבר בכה"ק, שמואל־ב, ו, א: ויֹסֶף; תהלים, ק"ד, כ"ט: תֹּסֵף; שמואל־א, ט"ו, ו: אֹסִפְךָ; מיכה, ד, ו: אֹסְפָה (עַיֵּן גזניוס, § 68).

וכן בע' 269, בערך „אפיקורוס", הוא מונה, מלבד סנהדרין, י, א, ואבות, ב, י"ד, עוד: „ה א פ י ק ו ר ס י ם", ברכות, ט, ה; ר"ה, ב, א; חולין, ב, ט; „ל א פ י ק ו ר ס י ם", פרה, ג, ג; „ה א פ י ק ו ר ס ו ת", מגילה, ד, ח, ט, והוא על־פי דפוס וילנא ודפוס פראג (וכן הוא גם בדפוס ויניציא שפ"ה), שהֻגהו על־ידי ה צ נ ז ו ר, ובכֻלם בדפוסים ישנים ובכתבי־יד: ה מ י נ י ם (המינין), ל מ י נ י ם, ה מ י נ ו ת! ואין אפוא זכר „אפיקורסים" ו„אפיקורסות" במשנה כלל, ולא היה רשאי המחבר להביא אלא בסִמָן מְיֻחָד, כמו שעשה בערך „אליל" (ע' 173). אבל אם סמך עצמו כבר על שני הדפוסים האלה, למה לא הביא גם ס נ ה ד ר י ן, ד, ה: ושלא יהו א פ י ק ו ר ס י' א ו מ ר י', שכּן הוא שם בדפוס פ ר א ג (ובדפוס ויניציא שפ"ה). אמנם בדפוס וילנא קב־ונקי הנוסח: ושלא י א מ ר ו, וסמך עצמו פה על דפוס מֻגה ומשֻבש זה ל ב ד ו, אבל אם־כן למה ל א הביא „יאמרו" בערך „יאמרו", ע' 230, וגם „אומרים" ל א הביא בערך „אומרים", ע' 224!

ובמקום שהיה נחוץ אולי להזכיר דפוס פראג, שם דוקא לא הזכירו:

ע' 37 השמיט: מרחיקין את... שלשה טפחים א ו סד בסיד, ב"ב, ב, א, מפני שסמך כאן על דפוס קב־ונקי, ובהוצאה זו הנוסח כבהו' התוי"ט, ש ה ג י ה המשניות על־פי ה ג ה ת ר' יצחק הזקן בתוספות: ו ס ד בסיד, אבל בדפוס פראג כאן בסיפא: א ו סד, וכן הוא בכל דפוסים ישנים (חוץ מדפוס ראשון) ובמשנה שבבבלי ושבירושלמי ובהוצאת לו ובשלשת כתבי־יד ברלין, ורק בכ"י קויפמן הנוסח כבדפוס ראשון בשניהם „וסד", אבל הבבלי, י"ט, א, לפי נוסח שלנו, והירושלמי, י"ג, א, היה להם בסיפא „א ו סד", ואי־אפשר לי להאריך כאן בזה.

ע' 265 ערך אִיסָרוֹת — אִ י ס ו רוֹ ת (!): ד' איסורות, בכורות, ד, ה, והוא על־פי דפוס וילנא, ולמה לא בחר כאן בנוסח דפוס פראג „איסרות"? וכן הוא בכל דפוסים ישנים ודפוסי התוי"ט, והוא הנכון.

וכאלה רבים מאד.

ודוקא במקום שהיה צֹרך לרמוז על מציאות של שנויים בנוסח לא העיר כלל.

הנה כן לא העיר בערך „אלו" — „ואלו" אף על שנוי אחד מ„אלו" ל„ואלו" ולהפך, והשנויים רבים בזה בדפוסים ישנים, בבלי וירושלמי וכתבי־יד, בהשפעת ספקו של הבבלי בשבת, י"ג, א: אלו תנן או ואלו תנן. וכן בע' 125 ערך „ואינו" מביא ב"ק, ד, ב, ואינו מעיר כלל על השנויים שבדפוסים וכתבי־יד כאן בין „אינו" ל„ואינו", ושכבר נסתפקו בו האמוראים, בבלי ב"ק, ל"ז, א. וכן בע' 257 בערך „אף" לא העיר על שום שנוי, בה בשעה שהשנויים רבים ביותר מ ח מ ש י ם מ ק ו ם, ויש מקום שכתוב בו „אף" הנראה כמיֻתר, ולהפך יש שחסר במקום שנחוץ, וכבר נשאו ונתנו בזה ב ב ב ל י ו י ר ו ש ל מ י (והארכתי בזה במקום אחר).

וכן בע' 237 בערך „אנגריא": השוכר את החמור והבריקה או ש נ ע ש י ת אנגריא, ב"מ, ו, ג, העיר: „בתוספתא ב"מ ז' ז' א"י או ש נ ט ל ת ה אנגריא". ולא העיר על הנוסחאות ש ב מ ש נ ה ע צ מ ה, כי במשנה שבירושלמי וגם במשנה שבבבלי שבכ"י פלורנץ והלכות גדולות ורי"ף ורמב"ם: ש נ י ש א ת („ש נ ש א ת") באנגריא, ובכ"י קויפמן ודפוס ראשון: ש נ י ש א ת („ש נ ש א ת") א'. וזה תלוי במחלֹקת שבבבלי ע"ח, ב, שרב מפרש המשנה ב„אנגריא ח ו ז ר ת" („אנגריא" לשמוש לשעה), היינו „ש נ ע ש י ת אנגריא" (יומא, ל"ה, ב; סוטה, י, א, ועוד). אבל הנוסח הקדום הוא העִקרי, והוא על־פי לשון הכתוב, במדבר, ט"ז, ט"ו, לא חמור אחד מהם נ ש א ת י, שתרגומו

וברלין: שואל לו — ואוכל, כ"י מינכן: שואלו — ואוכלין. אבל „ואוכלו" אינו בספרים הידועים לי.

ע' 151 בערך „אלהינו": „זה הוא סדר התמיד המיוחד (!) לעבודת בית אלהינו, תמיד ז ג". „המיוחד" אינו בשום ספר, ואין לו טעם כלל וכלל.

ע' 196—197 ערך „באומד": „באומד חמש סאין גחלים ובשבת באומד שמנה סאין גחלים, תמיד ב ה", והעיר ע"ז בעמוד 196 הערה 2: „כ"ה בד"פ ובדפוסים החדשים (!!) אי' בעומד", וכן בע' 197 הערה 1: „בד"פ אומד ובדפוסים החדשים (!) בעומד". ולא ידע שדפוס פראג יחיד כאן בטעותו, או בהגהתו, ושבכל הדפוכים ישנים וחדשים: בעומד, ושיש לו סמוכים רק בפֵרוש הרא"ש („בעומד") ובכ"י מינכן: כעמד — באומד. ושכן הוא בע' כבדפוסים גם בכ"י ברלין: כְעוֹמֵד, ובכ"י פרמא וקויפמן והוצאת לו: כַעֲמָד (כנוסח כ"י מינכן). וכבר כתב הרמב"ם בפרושו: עומד ואומד אחד הוא, והרע"ב: בעומד כמו באומד. והנוסח בע' הוא בודאי עִקרי, וממנו נהיה אחר־כך במבטא העֲמִיי א': אמד, כמו אידיהן — עידיהן (ריש ע"ז); כי „עמד" במובן „שער" הוא כמו „עמד על דבר", כדעת גינזברג במאמרו האנגלי על מסכת תמיד (Journal of Jewish Lore, I, 1919, 202). ונמצא בע' עוד בכמה מקומות במשניות כתבי־יד והוצאת לו, כמו פאה, פ"ה, א, כתב־יד פרמא וכ"י קויפמן: עומדין, וכן ר' יצחק בר מלכי־צדק בפרושו שם; גטין, ז, ג, הו' לו וכ"י קויפמן: עומדין (עומדים); סנהדרין, ד, ה, הוצאת לו וכ"י קויפמן: מעומד; נזיר, ט, ד, כ"י קויפמן והוצאת לו: ועמדוהו (ועמדהו), וכן הוא בכ"י קויפמן גם בסנהדרין, פ"ט, מ"א, וכן הוא בירושלמי סנהדרין, שם, דף כ"ז, א; ונזיר, שם, דף נ"ח, א: עמדוהו, עומד, עומדין, עמדה (עמידה). וכאן לא ידע המחבר כלל את כ"י קויפמן!

ויש שנסמך על דפוס פראג (ועל דפוס וילנא) כעל משענת קנה רצוץ:

ע' 31 קבע ערך: אֲהָלִים. מין צמח שעליו רהבים ביותר (!). בַאֲהָלִים. ומעשה היה באהלי' עדיות, ג, ד (קרי: ז, ד).

והנה אף שהעיר בהערה: „בכי"ק באהלייה (וכ"ה גם בהו' לו !), ובגמ' זבחים כ"ה ב' באוהלייא", הדפיס בראש הערך „באהלים" על־פי דפוס וילנא, והדפיס בציטט „באהלי'" על־פי דפוס פראג, אף שלא הזכירו. ולא ידע, שבכל דפוסים ישנים ובמשניות שבתלמוד ובדפוסי התוי"ט: באהליא, ובדפוס אמשטרדם: באהליה, ובשביל כן קצרוהו בדפוס פראג, ל„באהלי'", כדי שלא לכתוב שם „יה", כרגיל. מובן מאליו, שהוא שם־מקום, ומה לו לשם זה ולאֳהָלִים?!

ע' 69 בערך „אחוריים" מביא מכלים, כ"ה, א: כל שיש לו חוברות וכו' וכל שאין לו חוברות וכו' (!!), והעיר: „כ"ה בד"פ", כי בדפוס קב־ונקי כבכל דפוסים ישנים וכל כתבי־יד וכל הראשונים והאחרונים: תוברות! ולא ידע גם את פרוש הגאון לכלים שם, ואחריו הערוך והר"ש ועוד: תוברות א' ד' תופרות כגון שיש למכנסים תבור מן הבגד לאחריו והיא בית כניסת הֵימִין ושמו תוברות (bord, noeud) וכו' כדאמר' בירִיפּות (ברייתא דמלאכת המשכן רפ"ד) ועושה בה ד' תוברין ותולה אתה באונקלי" (הו' י. נ. עפשטיין, ע' 67), ומזה הפעל „תבר" (כלים, כ, ו): סדין שהוא טמא מדרס ועשאו וילון טהור וכו' מאימתי היא טהרתו, בית שמאי אומרים מִשֶׁיִּתָּבֵר („ס"א משיתפר") וכו', כלומר שיעשה בו בוילון „תוברות", כדי להכניס בהן חוט ומשיחה, שבהם הוילון נתלה.

ויש שסומך על דפוסים אלה למחצה, בוחר מהם מקצת ומניח מקצת כרצונו.

הנה בע' 248 בסופו קבע ערך: „יֶאֱסֹף. בין כך ובין כך לא יאסוף („נ"א לא יוסיף", הערה ח) לתוכה מים מקודשים, פרה, ה, ג". והוא על־פי דפוס קב־ונקי ודפוס פראג, אבל אם־כן היה לו לקבוע גם ערך: לֶאֱסֹף. ואם לאסוף („נ"א להוסיף") לתוכו מים, ה', ב'; כי בדפוס קב־ונקי ודפוס פראג כן הוא בשניהם, וכן הוא גם בהוצאות הקרובות להן: דפוסי אמשטרדם ווינציא שפ"ה, וכן הוא בדפוס ראשון ודפוס ויניציא רפ"ח: לאסוף — יאסוף. אבל בהוצאות התוי"ט בְמשנה ב: להוסיף, ס"א לאסוף, ובמשנה ג: יוסיף, ס"א יאסוף, על־פי דפוסי ויניציא ש"ט ומנטובא והו' התלמוד. ובדפוס ויניציא רפ"ג עם פרוש הר"ש משנץ הנוסח

בהוצאות הבבלי למן ויניציא רפ"ח — שבידי — ועד הדפוסים האחרונים, וכן בר"ש ור"מ, בהו' לו, בכ"י פרמא, המבורג וברלין: ונמצא סרוח. אמנם במשנה שבירושלמי: ונמצא' סרוח (אבל בגמרא שם, דף מ"ב, א: אבטיח ונמצא סרוח), ובבבלי יבמות, פ"ט, א, וקידושין, מ"ו, ב: ונמצאת סרוח, וכן במשניות דפוס ויניציא שס"ו — אבל בכלם בלי־ספק טעות־סופרים הוא על־ידי השפעת קישות ונמצאת מרה, שלפניו. ורק בדפוס ויניציא שפ"ה עם „כף נחת": ונמצא' סרוח', ואחריו בדפוסי אמשטרדם ופראג: ונמצאת סרוחה, נוסח חדש שאין לו עִקר בנוסחאות העתיקות! ובכל־אֹפן לא היה רשאי המחבר להגיה בפנים על־פי דפוס פראג! כי „אבטיח" הוא במשניות זכר ונקבה; זכר, מעשרות, א, ה, ועוקצין, ב, ג, וסמן הרבים: — ים, נקבה, כלאים, א, ח. — שם: מעי אבטיח וקנבת ירק של תרומה, עדיות, ג, ג. זהו נוסח דפוס אמשטרדם ודפוס פראג! אבל בכל הדפוסים הישנים והחדשים: וקניבת, וכן בכ"י מינכן וערוך; בהו' לו, כתב־יד קויפמן וירושלמי תרומות, דף מ"ח, א: וקנובת. — ע' 45 בערך „האיר": מביאין קלונסאות וכו', ר"ה, ב, ג. זהו נוסח דפוס פראג ודפוס אמשטרדם ת"ו שם, וכעין זה בכ"י מינכן השני: קלונסות, אבל בכל הנוסחאות „כלונסאות" (ועַיֵן מש"כ ב„פירוש הגאונים" בהוצאתי ע' 55). — ע' 12 הערה 3 לבכורות ד, ז, „ואין לוקחין ממנו צמר מלובן וצואי": „בד"פ וצועי", טעות גסה ומיֻחדה לדפוס זה! — ע' 17 הערה 2, ל„אבן מסמא" (כלים, א, ג): „בד"פ מטמא וכיוצא בו בתוס' פרה ח' ב' כו' אבל גם אבן מסמא נמצא בתוס' כו'"! מה־נפלאים דרכיו! בדפוס פראג הוא טעות־דפוס המיֻחדה לו ואינה בשום דפוס אחר, כי בכל הדפוסים וכל כתבי־יד ראשונים ואחרונים „מסמא", וכי טעות־דפוס כזו מביאים?! וגם בתוספתא הוא טעות־סופר, שכבר הגיהו אותה בדפוסים חדשים על־פי פֵרוש הר"ש. וזהו לכל־היותר ענין לקונקורדנציה של התוספתא, להזכיר טעות זו, אבל מה לה ולמשנה? — ע' 176 בערך „ר' אלעזר בן שמעון": דברי ראב"ש רי"א, גטין, ג' ח', ומעיר בהערה 2: „בד"פ אי' דברי רבי ר"א (קרי: ר' אלעזר) בן שמוע רבן יהודה אומר".

והנה נמשך כאן בפנים אחרי משניות קב־ונקי דפוס וילנא, שהנוסח שם בטעות: דברי ר' אליעזר בן שמעון, והביא שנוי־נוסח מדפוס פראג, שהוא טעות־דפוס גסה, ולא העיר כלל שבכל דפוסי המשניות, למן דפוס ראשון ועד הדפוסים האחרונים: דברי ר' אליעזר (קרי: אלעזר) בן שמוע, ושבמשנה שבבבלי: דברי ר' אלעזר, ובמשנה שבירושלמי והו' לו: דברי ר' לעזר, וכן אמרו בבבלי, ל"א, ב: חלוקין עליו חבריו על ר' אלעזר, וכן בירושלמי, דף מ"ה, א: זו להוציא מדברי ר' לעזר דתניגן כו' דברי ר' לעזר. והוא סתם רבי אלעזר, שהוא רבי אלעזר בן שמוע! — ע' 189 מביא מנדרים, ב, ד: הרי עלי כמעשר וכו' ואם של גורן מותר, הרי עלי כתרומה וכו' ואם של דגן (!) מותר, והעיר ל„גורן": „בד"פ איתא דגן". בדפוסי פראג, אמשטרדם, ויניציא שפ"ה: הרי עלי כמעשר — ואם של דגן, הרי עלי כתרומה — ואם של גורן, וכן הוא במשנה שבירושלמי, בהוצאת לו ובכ"י מינכן. בדפוס ראשון בשניהם „דגן"; במשנה שבבבלי בשניהם „גורן", ועל־פי הבבלי הגיהו במשניות דפוס ויניציא ש"ח, שס"ו ואחריהם בכל הדפוסים החדשים בשניהם „גורן". ודאי שהנוסח הנכון הוא במעשר — ואם של דגן, כלשון הכתוב, דברים, י"ב, י"ז; י"ד, כ"ג; כי „גורן" יש גם למעשר־בהמה, שקלים, ג, א: והן גרנות למעשר בהמה. ובתרומה — ואם של גורן, כלשון הכתוב, במדבר, ט"ו, כ; ספרי שלח, פיסקא ק"י, וקֹרח, פיסקא כ"ב. ואינני יודע מאין לקח לו המחבר נוסחאתו. גם במקומות אחרים בחר לפעמים בנוסח שאיננו נמצא בשום דפוס ומקור אחר הידוע לי, ואינני יודע מאין לו כאלה. הנה למשל:

ע' 141 בערך „ואוכלו": „שואלו בשבת ואוכלו על פיו, דמאי ד א", ובערך „יאכל", ע' 144: „ושואלו בשבת יאכל על פיו, דמאי ד א", והעיר: „הבאתיו לעיל בערך ואוכל", ולא העיר שזה האחרון הוא נוסח כל הדפוסים, למן דפוס ראשון ועד הדפוסים האחרונים, אבל הנוסח הראשון איננו ידוע לי: במשנה שבירושלמי והוצאת לו, כתב־יד פרמא וכ"י קויפמן: שואלו — ואוכל, כ"י המבורג

ויניציא שס"ו, ריווא שי"ט ומנטובא שכ"ב ועוד. ומצד אחר הִגהו באותו זמן המשניות שבבבלי כמה פעמים על־פי דפוסי המשניות!

התוספות יו"ט בהוצאותיו, הראשונה שבפראג והשניה שבקראקא, ת"ד—ת"ו, השתמש בדפוסים הנזכרים (דפוס ראשון לא ראה, כנראה, ואפילו דפוס ויניציא ש"ח עם הרע"ב) והשוה והגיה אותם על־פי הבבלי והירושלמי ודפוסים ישנים (בציון „ס"א" בגליון), וכל המשניות שנדפסו מכאן והלאה עם פרושי הרע"ב ותוי"ט — נדפסו על־פי נוסח זה. יוצאות מן הכלל רק התוצאות הקטנות בכרך אחד, בפרוש קצר ובלי פרוש, שנדפסו עם פרוש „כף נחת" (לִפני דפוס ויניציא שפ"ה), שהולכים בעִקרם אחרי הדפוסים הישנים, ודפוס אמשטרדם ת"ו על־ידי ר' מנשה בן ישראל, וזה שנדפס אחריו דפוס פראג תמ"ד, שהִגהו על־פי הנוסחאות שהביא ר' שלמה עדני (בפרושו?) ועל־פי התוי"ט, אבל יש בהן עוד כמה נוסחאות, יש מהן משֻבשות ויש מהן נכונות, מדפוסים שלפני התוי"ט.

והנה כל־עוד שאין לנו תוצאה מדֻיקת של המשנה, צריך היה המחבר לסמוך על התוצאה המקֻבלת בעם ולתקן את שגיאותיה הגסות על־פי דפוסים ישנים וכתבי־יד השכיחים, ככ"י מינכן הנדפס ע"י שטרַק וכ"י קויפמן (= ק'), שהוא מצוי אצלו, כנראה, ועל־פי הבבלי והירושלמי, ושאר השנויים הנכבדים להביא בהערה או בסוף הספר, ובכל־אֹפן לרמז עליהם ב„עי'" בפנים (עי'...) ולשוב לסדרם במקומם בסִמן מיֻחד.

והתוצאה המקֻבלת בעם היא, כאמור, מיום שהופיעה הוצאת התוי"ט השניה, קראקא ת"ד—ת"ו, — אותן התוצאות שנדפסו מאז והלאה עם פֵּרושי הרע"ב והתוי"ט, והשנויים שנפלו מאז והלאה בנוסח זה קלים, ואפשר היה גם לתקנם על־פי דפוס קראקא, כדרך שעשו במקצת מדפיסי המשניות בהוצאת ראם, תוצאה שלא ידע אותה המחבר כלל.

ובנוגע לשנויים צריכים היו קֹדם־כל להשתמש בדפוס־ראשון (דפוס נפולי), ובסדר טהרות גם בדפוס ויניציא רפ"ג, עם הר"ש, שנדפס מכ"י אחר, בהוצאת לו

ובכ"י מינכן, במשנה שבירושלמי ובזהירות גדולה במשנה שבבבלי, וגם בנוסחאות שאסף הרב ר' יוסף אשכנזי המובאים ב„מלאכת שלמה" לר' שלמה עדני, הנדפס במשניות דפוס ראם.

ומה עשה המחבר? הוא מניח ליסוד — משניות קב־ונקי דפוס וילנא, תוצאה קטנה, עם פרוש הרע"ב, קצור תוי"ט ופרוש קצר, שנדפסה בעִקרה על־פי משניות התוי"ט ועל־פי דפוס אמשטרדם, ומגיה אותה על־פי — דפוס פראג תמ"ח, ומביא שנויים בעִקר־הדבר מדפוס פראג, משנה שבגמרא ומעט ממשנה שבירושלמי ואחד מני אלף — כן, אחד מני אלף לכל־היותר! — מכ"י קויפמן (= ק')! וכמה נפלא הדבר: דפוס פראג הוא דפוס קטן דל, משניות בכרך אחד בלי פרוש, שנדפס בעִקרו על־פי המשניות הקטן דפוס אמשטרדם ת"ו והוצאות „כף־נחת". ואם דפוס אמשטרדם נדפס „עם כל הנוסחאות והגהות רבות אשר נלקטו מספר בעל תוספות יום טוב וספר מוגה מפי קדוש כמהר"ר שלמה עאדאני (!) זצ"ל", הנה דפוס פראג הוסיף בו רק טעֻיות־דפוס והגהות משֻבשות חדשות, ואם יאמר לך המו"ל בהקדמתו: „וטהרתי אותו מכל סיג ושגיאה... על פי בעל תוספת יום טוב וספרים מדוייקים כתיבי יד אשר הגיעו אלינו מעיר גדולה של חכמים ושל סופרים צפת תובב"א" — אל תאמין, כי להשביח מקחו אומר כן ומדפוס אמשטרדם העתיקו. בכל־אֹפן אין לדפוס פראג שום ערך מדעי וגם לא נתקבל בעם. אבל המחבר סומך עליו ושואל בו כבאורים. הנה כך הוא מעיר בעמוד 4 הערה 4 ל„ארבעה אבות נזיקין" (ב"ק, א, א): „בד"פ ארבע, ל"נ מוסב על אבות (! כאִלו „אבות" נקבה היא ולא ז"ר!), ויהיה אבות ענינו נפרד, ארבע אבות לנזיקין, ואני העתקתי ארבעה, כגי' שברוב הדפוסים ובמשב"ג ושבירושלמי". טעות זו מיֻחדה לדפוס אמשטרדם ודפוס פראג שנמשך אחריו, ולא היה צריך כלל להזכירו. — עַיֵן בערך אבטיח (עַיֵן למעלה): התורם... אבטיח ונמצאת סרוחה, (תרומות, ג, א), ומעיר: במשב"י סרוח בל"ז, ובתוספתא משתמש בו תמיד בל"ז אבטיח וכו'. ברֹב הדפוסים: ונמצא סרוח, כן בדפוס ראשון, דפוס ויניציא ש"ח, מנטובא שכ"ב, ובכל הדפוסים החדשים, וכן

וחכ"א אין חטאת צבור מתה אלא שנמצאת מאחר שכפרו הבעלים — (תמורה, ד, ג).
— ואין המעות הולכות לים המלח אלא שנמצאו מאחר שכפרו הבעלים (ד, ג).
שהיה מתנדב אשם תלוי בכל יום חוץ מאחר יה"כ יום אחד (כריתות, ו, ג).
שכל הבית טוח בזהב חוץ מאחר הדלתות (מדות, ד, א).

2) מֵאַחַר במובן — כיון, לפי, וכו'.

והנה ערבב פה בסדרו את הפסקאות רק על־פי סדר המשניות, בלי שום לב לתֹכן ולמובן, כאמור, דברים שונים, שהיו צריכים לסדרם פרקים פרקים: א) „מאחר" שמ' שלו מורה על נקֻדת ההתחלה („מהיכן"), (מגילה, ב, ג); ב) „מאחר" שמ' שלו תלוי ב„חוץ" (כריתות, ו, ג; מדות ד, א); ג) „מאחר" במובן — אַחֲרֵי (בכורים, ג, א; ב"מ, ז, ב; זבחים, ו, ו; תמורה, ד, ג), שממנו נתפתח אחר־כך „מאחר" במובן „כיון" שבערך השני, והיה צריך בודאי לפרשו, ובכל־אפן — לסדרו פרקים פרקים לפי הענין, כדרך שעשה בכגון זה בע' 250 בערך „אוסר" ו„אוסרים", ולחבר להם בסופם גם ערך „מאחר" הב' בלי פֵרוש, או — לחלקם ערכים ערכים.

ויש להוסיף עוד ל„מאחר" במובן „אחרי":
1. גטין, ח, ד, ועדיות, ד, ז: ואיזהו גט ישן כל שנתייחד עמה מאחר שכתבו לה (במקום „אחר" שבנוסחאות), כנוסח הבבלי והירושלמי בגטין, הוצאת לו („מתניתא דתלמודא דבני מערבא"), וכתב־יד קויפמן בגטין ועדיות, כתב־יד מינכן בעדיות והראשונים לגטין. 2. שבת, פי"א, ו: הזורק ונזכר מאחר שיצתה מידו (במקום „לאחר" שבנוסחאות), כנוסח הבבלי ורש"י. ונמצא במובן זה גם בב"ר פ"כ, ד: ראית מימיך מאחר שאדם מכה את חבירו במקל הוא חוזר ומכה אותו ברצועה, וכן בספרות הגאונים: פירוש הגאונים, כלים, פי"ט, מ"ו, הוצאת י. נ. עפשטיין, עמוד 53: מאחר שלוקחין המרכב; תשובות הגאונים, הוצאת הרכבי, עמוד 21: מאחר ארבעת אלפים, מאחר שבע שכיבשו; תשובת רב נחשון בערוך, ע' ע"ד, ט: מאחר שמניחין אוכף על הפרה וכו' (עַיֵּן „פירוש הגאונים", שם, הערה 8, וב„הוספות", שם).

כל הדברים האלה, עד־כמה שהם נכבדים לעצמם, פעוטים הם לגבי הנוסח שהוא סומך עליו, שהרי הנוסח של הספר הוא — עִקרה של כל קונקורדנציה.

כידוע, יש שני טפוסים של נוסחאות המשנה, הנוסח ה„בבלי" וה„ירושלמי". זה האחרון מצֻין כבר בחיצוניותו על־ידי הכתיב העֲמיי שלו, על־ידי הכתיב: אדן (=אדם); לעזר, ליעזר; יוסה; אן (=אין); בן (=בין); בין (=בֵּן, בֵּן); במי דברים אמורים; עובדן, קובלן, רוצען, סורבן; לוכל, לאוכל; לאופות, ועוד. לטפוס הזה שַיך נוסח המשנה הנדפס בירושלמי דפוס ויניציא (ואחריו בדפוס קראקא וקרוטושין) בראש כל פרק, כתב־יד פרמא, קויפמן, הוצאת לו, שכבר הֻגהה במקצת על־פי הנוסח הבבלי, המשנה שברי"ת, משניות זרעים, מועד ונשים כ"י המבורג, ובמדה ידועה גם כ"י מינכן, וביחוד בזרעים וטהרות. — ולטפוס ה„בבלי" נחשב, ולא תמיד בצדק, נוסח המשנה הנדפס בתלמוד הבבלי, ונוסחאות דפוסי המשניות שלנו. זה שבבבלי, אפילו בדפוסים החדשים ואין צריך לומר בדפוסים ישנים וכתבי־יד, — איננו נוסח התלמוד הבבלי, כי־אם תוספות הסופרים, סופרי התלמוד, שהוסיפו נוסח משנה, ולפעמים נוסח משנה „ירושלמית" (ככ"י מינכן, מינכן השני, פלורנץ ועוד), בראש כל פרק (כן בכ"י!), כשם שגם הנוסח שבירושלמי איננו המשנה של התלמוד הירושלמי, כי־אם תוספות סופרים, ואינו כלל בכמה כתבי־יד של הגניזה.

ונוסחי המשניות שבדפוסים מה טיבם? המשניות דפוס ראשון (נפולי) הוא נוסח העומד באמצע בין הנוסח ה„בבלי" „והירושלמי"; יש בו קצת מזה וקצת מזה, אבל נוטה הוא יותר לנוסחאות ה„ירושלמיות", אף שכבר הֻגה בכמה מקומות על־פי הבבלי. והדפוסים שאחריו, למדפוס פיזרו (שהיה ביד מחבר „דקדוקי־סופרים"), שנמשך עוד בעִקרו אחרי דפוס ראשון, ועד דפוסי ויניציא הבאים, הֻגהו מעט מעט על־פי הבבלי עד שבא דפוס ויניציא יוסטיניאן, ש"ו—ש"ז, והגיה כמעט כל המשניות על־פי הבבלי, ועל־פי דפוס זה נדפסו גם המשניות דפוס ויניציא, ש"ח—ש"ט, עם פרוש הרע"ב, אף שהרע"ב נמשך כמה פעמים אחרי דפוס ראשון, ואחריהם נדפסו הדפוסים הבאים, דפוס

ש"ה, דפוס קושטנדינה (? קראקא?) ת"ה והמשנה שבבבלי ושבירושלמי ועוד".

„לפני כל מלה ומלה השתדלתי לתת הגדרה מספקת בכל המושגים השונים וביחוד במלות הטעם והענין רבות המושגים".

„פסקי המשנה השתדלתי לתת להם צורה נאותה לפי הענין".

וכך מסדר הוא פסקי המשנה פסקא אחרי פסקא בסדר המשניות, על־פי־רב בלי שום לב כלל לתכן ולענין, ובסדר א"ב של אותיות־השמוש ו„בכל"ם".

הנה לדוגמה ערך קטן „אבטיח" (עמוד 8):

אֲבַטִּיחַ. פרי ממיני הירקות.

התורם... אבטיח ונמצאת סרוחה 1) (תרומות, ג, א).

איזהו גרנן למעשרות... אבטיח משישלק (מעשרות, א, ה).

מעי אבטיח וקנבת (קרי: וקניבת. עי' למטה) ירק של תרומה (עדיות, ג, ג).

הָאֲבַטִּיחַ.

אין תוחבין זמורה של גפן לתוך האבטיח שתהא זורקת מימיה לתוכו (כלאים, א, ח).

וְהָאֲבַטִּיחַ.

הרמון והאבטיח שנמוק מקצתו אינו מצטרף (עוקצים, ב, ג).

בָּאֲבַטִּיחַ.

הילך איסר זה... באבטיח שאבור לי סופת ואוכל (מעשרות, ב, ו).

וכן ברמון וכן באבטיח דר"ט (ג, ט).

— רע"א מגרגר באשכול ופורט ברמון וסופת באבטיח (ג, ט).

אֲבַטִּיחִים.

הילך איסר זה... בשני אבטיחים אלו אוכל כדרכו ופטור (מעשרות, ב, ו).

וְהָאֲבַטִּיחִים.

נקורי תאנים וענבים וקשואים (קרי: וקשואין) והדלועים והאבטחים (קרי: והאבטיחים) והמלפפונות (תרומות, ח, ו).

ובירק הקשואים והדלועים והאבטיחים והמלפפונות (מעשרות, א, ד).

---

1) [הערת המחבר] „במשב"י סרוח בל"ז, ובתוספתא משתמש בו תמיד בל"ז אבטיח שניקר" וכו'. ועַיֵּן במה שכתבתי בזה בסמוך.

זוהי שיטתו בסדור הפסקאות והערכים, ואם לדין — כמה תשובות בדבר; אבל כיון שכבר נעשה מעשה — נקבלה, „כלה כמות שהיא".

אבל בעתיד אל יפריז נא המחבר על המדה בהשתעבדו עבודת־עבד לשיטתו זו, אל נא יהי כפות יותר מדי לסדור על־פי סדר המשניות וא"ב של אותיות השמוש, להפסדם של ברור התכן וברור הדברים וצמצום החמר.

הנה כך לא היה צריך, למשל, בערך „אב" לקבוע ערך מיחד „אַב" (סמיכות) וערך שני „בְּאַב", ועל־ידי־זה לקרוע את הטרמינים „אב־בית־דין", „אב־הטומאה", „אב־מלאכה" לגזרים וגזרי גזרים. אלא צריך היה לסדר את שני הערכים על־פי המובנים, כך (כעין מה שעשה בע' 285 בערך „את־ואת", ולמצער לפרט השמות־המרכבים בראש הערך, כמו בערך „אבן", „אגרת"):

אַב — בְּאַב. סמיכות לשם אחר.

(אַב־בֵּית־דִּין,)

ונותנין אפר מקלה... ובראש אב ב"ד (תענית, ב, א).

ונעשך אב בית דין לישראל (עדיות, ה, ו).

(אַב הַטּוּמְאָה,)

אבל דבר שהוא אב הטומאה והוא מד"ס ספיקו טמא (טהרות, ד, י"א).

וכו' וכו', עד סוף ערך „באב".

(אַב מְלָאכָה,)

חייב על כל אב מלאכה ומלאכה (שבת, ז, א).

וכן היה צריך לסדרם גם בערך „אָבוֹת" (ע' 4); אבות ישראל, אבות העולם, אבות הטומאות, אבות בית דין, אבות מלאכות.

וכן קבע המחבר בעמוד 75 שני ערכים של „מאחר": 1) „מאחר" בלי פרוש, שהוא מסדר בו את פסקות המשנה כדרכו על־פי סדר המשניות ומערבב בו דברים שונים ומשנים:

מֵאַחַר.

רש"א אעפ"כ חוזר וקורא אותן בכורים מאחר שיתלשו מן הקרקע (בכורים, ג, א).

ר' יוסי אומר מאחר הדברים האלה (מגילה, ב, ג).

העושה ב... ובתלוש מן הקרקע מאחר שנגמרה מלאכתו (ב"מ, ז, ב).

כל ששינה בה מאחר שמיצה את דמה כשרה (זבחים, ו, ו).

בִּבְּלִיוֹגְרַפְיָה

אוצר לשון המשנה

ספר המתאימות, קונקורדנציא על (!) ששה סדרי משנה, חברו חיים יהושע קאסאווסקי, ירושלים תרע"ד, כרך א׳, אות א–ה, 500 עמוד, 4°.

קשה הוא, וכמעט אי־אפשר לגשת לעבודת קונקורדנציה מדיקת של איזה ספר שהוא — כל־עוד שאין נוסח הספר קבוע ומדיק. כל־עוד שאין לנו אפוא תוצאה מדעית ומדיקת של המשנה, תוצאה שנוסח שלה קבוע על־פי דפוסים ישנים וכתבי־יד בהשואה לנוסח המשניות שבבבלי וירושלמי ובשימת־לב לתלמוד הבבלי והירושלמי, — אי־אפשר לקונקורדנציה של המשנה שתהיה מדיקת. אבל עד שנזכה לתוצאה כזו שנים תעבורנה, ו„נחיצות קונקורדנציא למשנה ידועה וחסרונה מורגש", מרגש מאד לכל מי שיש לו מגע־ומשא בשפת המשנה. מכרחים היו אפוא להתחיל במלאכה זו, שהיא גם חכמה: כך היא וסתנו תמיד, מקדימים אנו להעמיד „שער" עד שלא בנינו את ה„חצר", ואולי תעזור עתה קונקורדנציה זו לבנין ה„חצר", לתוצאה מדיקת של המשנה שתבוא אחריה.

מה הוא אפוא תפקידה של קונקורדנציה למשנה במצבנו עתה? צריכה היא להיות ספר־עזר לכל מבקש דבר־משנה, לתת לחוקר מקורות המשנה ונוסחאותיה את כל המלים והבטויים השוים והשונים, לחוקר לשון המשנה — יכל אוצר לשונה בדיוק האפשרי, לסתם למדן — השואות לפרושים, ולסתם סופר — לשון המשנה במליצותיה ופתגמיה.

ומה איננה צריכה להיות? אין לה תפקיד של מסורה, כזה של הקונקורדנציה הבבלית, שמתחלה לא באה אלא לשמש מעין מלואים למסורה ותשלומים לה; שהרי אין אדם בעולם, שיעלה על דעתו להקדיש נוסח משנה של איזה דפוס משבש, למנות טעיותיו ולספור חסרונותיו, לתקוע בהם מסמרות ויתד שלא תמוט.

והנה הכרך הראשון (א — ה) של קונקורדנציה למשנה לפנינו (לפני מנחת ברגע זה רק המחברת הראשונה, 316 עמוד, א — בגד) ומתוכו אנו לומדים להבין מה חסר לנו ומה יחסר לנו.

הקונקורדנציה של המשנה „ערכתי וסדרתי — אומר המחבר בהקדמתו — בסדר הקונקורדנציא שעל (!) התנ"ך: כל פסקי המשנה בסדר אל"ף בי"ת בהשואת המלים והמקומות המקבילים בכל ששת הסדרים, בפעלים, בשמות ובמלים לפי הוראותיהם וגזרותיהם ובניניהם, קשוריהם וכנוייהם", „מלות הקשור, מלות היחס, הטעם והענין — לא השמטתי דבר. השמטתי רק את הפסוקים, פסוקי התנ"ך המובאים במשנה — שלא לערבב את הסגנון. אך לפעמים משום צורך איזה חדוש בסגנון הבאתי גם את הפסוק וצינתי עליו בהערותי".

„המשנה שעל־פיו ערכתי את ספר המתאימות הזה הוא המשניות הידוע בשם משניות־קב־ונקי דפוס ווילנא והגהתי אותו ע"פ המשניות קב־ונקי (?) דפוס פראג תמ"ח. אולם בהגהותי השתמשתי גם במשניות דפוסים אחרים, דפוס ויניציא

הפושטת צורה ולובשת צורה), אין אמת במסקנה שמוציאים מן הדברים. אם חיה רק הצורה, הנה רק הצורה של מחשבת־אמת היא החיה, ולא סתם צורה. סתם צורה היא מַסֵּכָה, דבר של שעשועים. כקיקיון היא, בִּן לילה היתה ובִן לילה אבדה־אָבָדָה.

הצורה היא גבול העצם. עצם שבא אל גבולו, הגיע לקצה גבול השלמות, הוא קבל את צורתו. הוא אינו נפרד שוב מן הצורה והם שנים שהם אחד.' רק אנשי־צורה מן המין הגרוע אינם רואים כאן אלא צורה...

פ. לחובר.

אנו דומים בשעה זו? אל פסנתר זה, שיד גסה עוברת במחי אחד על־פני כל מנענעיו ומחריבה אותם. או משל יותר פשוט — [illegible] הדבר דומה? למכתב שכתבה אותו יד־[illegible] לא־מחנכה. אדם זה שמע, שיש בני־[illegible] המשרטטים לפעמים בכתב איזו מלה ומדגישים איזה משפט — והלך ושרטט את כל המלים והדגיש את כל המשפטים...

כיוצא בזה אתה מוצא בהלכות רבות אחרות של תורת־היפי. ידוע, כי המלה הלא־רגילה, שידי רבים עוד לא משמשו בה, עושה בנפש רשם אחר מזו הרגילה והמרגלה בפי כל. בה, אם גם ישנה היא, ואפילו ישנה מאד, או דוקא אם היא ישנה מאד, יש תמיד מזיוו של איזה ח ד ש. והנה יש נוהגים להשתמש כעת ר ק במלים או בתמונות בלתי־רגילות כאלה. משפת התלמוד והרבנים, שהיתה רגילה בימים ההם בפי הקוראים העברים, עברו ה„מליצים" הראשונים אל שפת המקרא הלא־רגילה („איוב" דוקא, ודוקא המקראות הקצרים והקשים שביתר ספרי המקרא). כעת יש נטיה אחרת, לעבור בכ ל משפת המקרא, שהיתה בפינו לפשוטה ושגורה, למליצת התלמוד והרבנים.

גבורים הם אנשים הללו, גבורי־לשון, אלא שגבורה אחת אינם יודעים: לדבר בשפת בני־אדם...

ג

אנשי־צורה

אנשי־צורה אלה הם כעת רבים בינינו, אמנם לא אנשי־צורה במובן העברי המקבל, הינו, שצורתם יפה, מבהיקה ובולטת כדמות וצורה בולטת, אלא בני־אדם הנוהים והרודפים אחרי הצורה היפה, אחרי הצורה היפה, הנקנית בחוץ בפרוטות ובדינר...

הסופרים מחוץ כבר עברו מזה והלאה. הם כבר הגיעו לידי מדרגה כזו, שבועטים בצורה, או מחכים לבוא אל „הצורה כשהיא לעצמה", אל זו שנפרשה כלה מן החמר וקימת רק „לעצמה" — לא כדור, אלא צורת כדור; לא מרבע, אלא צורת מרבע. אולם אצלנו עוד שואפים רבים אל הצורה, אל הצורה ה י פ ה.

הצורה היפה. הצורה בתור כלי שבו ינתן החמר. לא הצורה של חמר ידוע, שהיא השלמתו ושלמותו, אלא סתם צורה לסתם חמר. הא לחוד והא לחוד. החמר יכול להיות איזה שהוא, אולם הצורה צריכה להיות יפה.

בעל הצורה היפה, הוא מיפה כל־כך את הצורה, עד שזו נעשית כדבר מיחד לעצמו, תכן לעצמה, ואינה עוד אפילו מיפה את התכן. היא אף אינה מעורה בו ומחברה אליו, כעור אל הבשר, אלא שומה עליו כלבוש. כלבוש הוא יכול ללבש צורה ולפשט צורה.

הצורה הרוחנית — זו שנראית רק כגבול והיא עצם, נראית לכאורה כדבר נוסף לדבר, כריח הנוסף אל הבשם, והיא עקר ותכלית הדבר, כריח שהוא עקרו ותכליתו של הבשם — הצורה הרוחנית הזאת היתה עוד לחידה בפי הקדמונים. יש שראו בה גם את סוד הרוח, את עצם הרוח וסודו. ראו בה את השארת הנפש, זו בעלת־התכלית הבלתי־בעלת־תכלית. גם אחד מחכמי ישראל בימי־הבינים ידע להביע את הדבר בשפתו הקצרה והנמרצה: „הכללים שמורים והפרטים אובדים". הינו, צורת האדם והחי, שהיא כללית לגבי האדם הפרטי והחי הפרטי, היא גם נצחית לגבו. היא נשארת והוא עדי־אובד. הוא גם הביא את המשל הידוע, כי „חכמי לב דמו אותם המינים־הכללים העומדים לצל עץ על מים רצים תמיד". הצל העומד נשאר והחיים הרצים אובדים...

תחי הצורה הנצחית! קוראים רבים גם כעת. דעות הולכות ודעות באות, מחשבות צומחות ומחשבות נובלות, שיטות שלמות של חכמה קמות ושיטות שלמות כאלה נופלות — חי רק היפה. חיה לא המחשבה, אלא צורתה היפה. כמסכות יפות עומדות בזכרונם של בני־אדם רבות המחשבות הגדולות, שחיו לפנים בלבות אנשי־מחשבה גדולים, או, לכל־היותר, כיצורי־אמנות יפים.

לו גם היתה האמת ביסוד הדברים האלה (באמנה האמת שבמחשבת־אמת אינה רפת־אונים וחלשה כל־כך, גם היא עומדת על נפשה, יש רק שהיא בבחינת „אתגליא" ויש שהיה בבחינת „אתכסיא"; אם חיה פעם אחת, היא חיה ת מ י ד בצורות שונות — בבחינה ידועה אפשר לאמר, כי היא

בני־אדם נעשו גרועים יותר משהיו ו„מהירים" יותר משהיו.

אנשי־עט הללו הם זריזים. זריזים למצוות ולעבֵרות גם־יחד. בעִקר אין הם מבדילים בין המצוה והעבֵרה. טשטוש הגבולים אצלם בַכֹּל. הכל אצלם מִדרס לגבי כתיבה. בשעת בצֹרת להם הם מבזבזים כל מיני אוצרות, הנמצאים עוד גם אתם. הם גוררים אפילו עצמות אבותיהם ובניהם על אותה מִטה של חבלים, שעשו להם, ומכריזים עליהן בקול.

ויש ביניהם גם אנשים תבענים, התובעים הרבה מ א חֵ ר י ם. לגבי אחרים הם נראים כרואים ומרגישים, לא רק בקורה שבעינים, אלא גם בקִסם שבין הַשִּׁנים. תובעים הם מאחרים גם את עלבון חייהם. הם כבועטים ומתנקמים באחרים ואינם אלא בועטים ומתנקמים בעצמם.

וזהו הצד הטוב, הצד המוסרי שבהם...

ב

עושה־להטים

מלאכת־סופרים זו אינה קלה כלל: אדם הולך כל ימיו ברגל לא־ישרה, מדַדֶה כחֻלדת־סנאים, קופץ מענף אל ענף — תמיד הוא הולך בעקיפין. סובב סובב הולך הרוח ועל־סביבותיו לא שב ללכת. בן־אדם אינו עומד על נפשו ומוסר אותה לשבי, למשחית. בא בעצמו בסוגר, בחחים...

לא ריקים הם לרֹב אנשים הללו. אדרבה, איזה דבר נִתַּן להם תמיד מה שאין לאחרים: איזה חוט מיֻחד של חן, איזו גומה מיֻחדה או העויה מיֻחדה אחרת של יפִי, וזאת רק זאת הם עושים, שהם מעלים על פניהם ועל שאר אבריהם את החן הזה בכל שעה וממשיכים על־עצמם את שפע היפִי — עד לידי זועה. הם אינם שולטים בעצמם ומוסרים עצם זו בידי שטן פעוט, בידי מלאך־משחית קטן. בעלי־גאוה הללו — זה ענשם, שהעויה קטנה אחת מנצחתם.

הם לכאורה בעלי חֻפשה יתרה, אלא שנושאים עליהם את כבלי העבדות מתחלת בריָתם. והם מתגדרים בעבדות זו, מצלצלים בשלשלאות־הברזל הנגררות ונמשכות אחריהם תמיד, „ונשמע הקול בבואם אל הקֹדש".

סופרים מטפוס זה הם, כרגיל, גבורי־לשון. לא גבורי־כֹּח הב, אלא גבורי־לשון. הם מגבירים לשונם, מתגדרים בה ומתהדרים בה, מיַחדים אותה לעצמה ולעצמם, והם נעשים כפותים אליה. בחבלי לשון הם נמשכים...

עוד הרקליטוס הסתום אמר, כי „המלחמה היא אֵם הכל" ו„הריב הוא הַקִּיָם במשפט", וריב־תמיד לאדם גם עם לשונו. בעִקר לאדם הסופר, למי שעושה את הלשון כלי־שמוש לו. הוא חוצב בה ומהפך־מהפך בה תמיד; אינו נותן לה להיות הַשַּׁליטה בו. אולם לא כן הסופר מהטפוס הנ"ל. הוא כל־כך מתהדר בכלים, עד שהוא נעשה טפל להם ונקנה אגב כלי.

נכשלים בזה הרבה גם הרכים, התמימים. הן ה„מליץ" היה בעִקר אדם, שהיה לו חוש ידוע לגבי שפה, אלא שלא היה יכול להיות השליט בה. זמן הופעת ה„מליץ" הוא הזמן של חֻלשת־הדעת ושעבוד־המחשבה. החיים אז בידי הלשון.

אולי לא מקרה הוא הדבר, שהמליצה החדשה שלנו, למשל — בספרותנו, — התגברה בשעה שהתגברה אצלנו מצד אחר הצביעות והקנאות הלאֻמית. גם במחשבתם הולכים כעת בני־אדם בעקיפין, סחור־סחור.

כן, נכשלים בזה הרבה גם הרכים, התמימים; אולם לרֹב המעשה הוא מעשה „פקחים", מעשה אנשים העושים את הדבר בכַוָנה ידועה: מתהדרים הם ומתיַפים כשעומדים נגד הראי ומכֻונים כלפי הרואים. מקֻבל, למשל, כי התענוג האֶסתטי עומד הרבה על ה ת ח ב ר ו ת־הרעיונות ועל צרוף מחשבה אחת אל חברתה. החָדש מעורר את היָשָן והער את הנרדם. מֻיתר נוגע באֹפן כזה במיתר והקול מוצא לו הֵד. מצוה זו היא אפוא מצוַת זכרון — ומה עושים אנשים הללו? מעוררים ב ל י־ה ר ף זכרונות. משדדים הם את אדמת הזכרון לארכה ולרחבה; עד אשר זכרון נוגע בזכרון והכל מתערבב ומטשטש ונעשה כלא־היה. כשקוראים דברי סופרים ידועים כעת גם בספרותנו, יש לנו לפעמים הרגש כאִלו נדחקים מכל צד אל קדרת־המות שלנו להבקיע אותה. מגרדים שם בכל מיני הַזכרות ובכל הנימין אשר שם, עד כדי בלבול הדעת והחושים. למה

בבואות

א

קל הנוצה

באחד מבתי־המשכית ראיתי אותו, את קל הכנף והנוצה. שם הוא מנגן לעת־מצא, המכה בכל־שעה במיתרים ומוציא מהם קולות ובנות־קולות. הוא עומד הכן וכנורו בידו, אולם אינו נשען עליו, כגבור על חרבו. אדרבה, הוא עומד עמידה שאינה עמידה ועיניו כאלו נשואות לכל באיזה עצב ובאיזו תחנה, באיזה עצב שבאיזו תחנה; שפתיו סגורות אט, חתומות חותם צר, ובכל־זאת יש שנדמה כמדבר ואומר, מדבר ולוחש על אזננו: ראו, ראו־נא, מה־דלה עמידתי ומה ריקה...

לכאורה הוא ברוך־אלהים ומרחף תמיד על כנפי חסדו, וחסד־אל אינו שפוך עליו, אינו שוכן על פניו. הוא חביב, שנברא בצלם, אולם הצלם כאלו אין שם־ההויה חרות בו. מכתב אלהים לו, כתב של מלך, אולם הוא בלי חתימה. והוא כאלו תועה כל הימים, תועה ומבקש חתימה זו.

יש מהם, מקלי הנוצה, הצריכים רק לגעת בקצה כנפם — בקצה עטם — בדיו ובסקרא ובשאר מיני סממנים, שהכתב נתן בהם ונברא על־ידם, והם כותבים ורושמים בספר דברים שהעין רואה אותם והלב לפעמים גם חומד. האותיות נתנו להם וגם חכמת צרוף האותיות למלים ותבות — לפעמים גם למלים ותבות יפות — אולם ראה גם ראה, „מחוקקים" אין ביניהם, ולו גם במובן הפשוט ביותר של המלה הזאת: אין דבריהם נחקקים בלבבות. „כבולעם כך פולטם". כצללים הם הולכים, הולכים ומתפשטים, הולכים ובאים.

קלי־עולם אלה הנקל להם לקבל צורה, אלא שצורה זו היא ריקה, נבובה — צורה שבכתב. נקל להם להיות גם נוצצים, אלא שאינם מאירים. האור אינו שופע מתוכם, אלא מגבם. הכל כאן „על גב": נגיעה קלה בעור והוא מתעורר ומזדעזע ומקבל רשם, מקבל וגם נותן — נותן מה שבכחו הוא לתת: רטט קל ונעים, גרוי דק ורך.

אם אנשי מדע הם אנשים הללו הם מבעלי המדע הפופולרי. פורשים הם את שמלת־המדע הרחבה לפני העם. מרצים הם את המסקנות, שהגיעו אליהן אחרים. הם נדרשים ללא שאלו, מציעים „הצעות", שנראות תמיד להם וגם לקוראיהם ברגע זה פשוטות ביותר ובטוחות ביותר. ואם אנשי שירה הם אנשים הללו הם לרב מן המין המשורר תמיד ב„לחש": רעד קל של נפש, זעזוע רך של נשמה — התרשמות ידועה של החושים. כן, הם לרב ממין ה„מתרשמים", מבעלי העצב הנעים, מאלה ה„מצטערים" סתם, מצטערים ויפה להם. הם אינם מעלים לא את השמחה ולא את העצב אל שרשם, ולכן הגבולות אצלם מטשטשים. כן, הכל אצלם מטשטש, רואים כמו מתוך ערפל קל.

אולם לרב סופרים אלה אינם לא אנשי מדע ולא אנשי שירה, לא זה ביחוד ולא זה ביחוד, אלא סתם „סופרים". אמנותם היא אמנות הכתיבה, חיים הם גם במובן הרוחני על עטם. הם כאלו מוציאים מתוך הקסת את אשר בכחם להוציא. הברה נפלה, אמרה נשמעה, איזה כוי חדש פרח באויר — הם מזדעזעים זעזוע קל והיד כותבת ורושמת מיד בפנקס הפתוח תדיר. עם המצאות־הטכניקה החדשות כאלו באה גם המצאה זו; בכל־אפן היתה המצאה זו יותר למציאות.

של הלשון העברית כמוהו, ובודאי שחקו עליו במסתרים בשמעם, כי עמד בראש אגדה מעין „חובבי שפת־עבר". אבל המלמד שבפוזננסקי לא עצר אותו מראות את הטוב במעשי המתנדבים בעם, שלא יצאו מעולם־המדע. הוא ישר את כחם ועזר להם במדת האפשרות. הוא נתן באהבה ובאמונה את ידו לכל המוסדות העברים החדשים. בשמחה היה מבקר את השעורים בבית־ספר עברי ובנדיבות־לב בזבז את זמנו לעבד תכניות לבתי־מדרש למורים. אמנם תכנית בית־המדרש העברי למורים בורשה לא יצאה לפעל. תמורתו קם הסמינריון לממשלה, שעמד המנוח בראשו והשתדל לחזק בקרבו את דגל היהדות והלשון העברית. גם חלומו על־דבר יסוד בית־מדרש עליון למדעי היהדות, עברי ברוחו ובצורתו, לא קם לפי־שעה, מפני שהדור עוד לא הכשר לכך. אך הדברים האלה נכנסו אל גדר האפשרות, ואלו האריך פוזננסקי ימים, כי־אז היה רואה בהגשמת שאיפותיו ונטל את חלקו המגיע לו במוסדים החדשים. אך לא כן נגזר עליו. סוף כל האדם בא עליו פתאם והפסיק את עבודתו המדעית הפוריה ואת פעלתו הצבורית החשובה. בתורתו ובמעשיו ישאר זכרו לברכה!

י. נ. שמחוני.

של קרקסאני (כתאב אלאנואר ואלמראקב), הגדול בחכמי הקראים הראשונים, שחלק אחד ממנו נמצא בפטרבורג והיה כֻלו ברשות הרכבי, שפרסם רק קטעים ממנו. עוד מאמרים רבים כתב המנוח לתולדות הקראים הראשונים והאחרונים (למשל, המאמר על אברהם בן יאשיהו ב„הגֹרן" ספר שמיני, על הכרוניקה הקראית ב„הצפירה" השבועית לשנת 1918 ועוד). הוא השאיר אחריו בכתב־יד לקסיקון שלם של כל הקראים המפרסמים (בלשון העברית), ספר שיהיה — אחרי הופיעו בדפוס — לאבן־פנה במקצוע תולדות הקראים.

במחקריו אלה עסק פוזננסקי עד יום מותו, ונתקַים בו מדרש קדמונינו על פסוק „אדם כי ימות באהל". גם בשנות המלחמה וההרום העולמי, כשנתק הקשר בין העמים התרבותיים ונשתתק המדע לקול תרועת החרב, לא עזב המנוח את תורתו ולא הפסיק את חקירותיו. מלבד הספרים והמאמרים הנזכרים כתב הרבה „ערכים" באנציקלופדיות המדעיות לחקירת ישראל, האנגלית והרוסית. הבקיאות הגדולה שלו הכשירה אותו לסַכם ב„ערכים" האלה את כל תמצית המדע בדברים שנגעו בהם. גם בירחון לבִבליוגרפיה העברית, „המזכיר", המחֻדש על־ידי פרימַן וברודי, השתתף פוזננסקי בתור עוזר קבוע. מהכרח תנאי חכמת־ישראל כתב — או פרסם — את רֹב מאמריו בלשונות שונות, בעקר באשכנזית, שבה קבל את חנוכו המדעי, וגם באנגלית, בצרפתית, ברוסית, בפולנית — הכל לפי המאסף שבהם מצאו להם מקום. אולם הכתיבה הלועזית לא היתה חביבה על המנוח ביותר. יותר מכל גדולי חכמת־ישראל של זמננו אהב את הלשון העברית ובכל שעה היה מוכן לפרסם את דבריו המדעיים בשפה זו, כשמצא לו עתון או מאסף אשר לא יָרא את „חכמת ישראל". „הגֹרן", „הקדם", „הצופה בארץ הגר", ספרי־יובל שונים, גם „הצפירה" (היומית והשבועית שבשעת המלחמה) מלאים מאמרים שיצאו מתחת ידו. אפילו האנציקלופדיה האמריקאית „אוצר ישראל", שלא התפרסמה לשבח, קבלה ממנו ערכים רבים, אף כי היה שם בבחינת ערער בערבה בקהל העוזרים שלא הבינו את דרכי המדע. בשנות־חייו האחרונות כתב כמעט רק עברית.

בזה הגענו לצד אחר של אישיות פוזננסקי, לתחום השקפת־עולמו ועבודתו הצבורית. הנה רֹב הקוראים הרגילים נוטים לחשב את חקירותיו לדברים יבֵשים, שאין בהם הרבה מלחלוחית של חיים, ואינם שָמים לב, שלא על פוזננסקי הם קובלים בזה, כי־אם על המדע. אמנם ה„יבֵשות" הזאת לא מנעה את המלמד, שתורתו היתה נשמת חייו, מקבוע עתים לעבודה צבורית רחבה, מה שלא מצאנו אצל רֹב המלמדים ה„יבשים", שמאנו לצאת מארבע אמות של בית־מדרשם. אפשר כי מעמדו הצבורי של המנוח גרם בהכרח לכך. במקרה לא היה חוקר מדעי לבד, כי־אם גם רב ומטיף בקהלת ישראל הגדולה אשר באירופה. אך גם בתנאים כאלה יכול היה המלמד לצמצם את פעלתו „הרבנית" בגבולות הכרח מעמדו — לאמר: בדרשות שנשא בבית־הכנסת לנאורים בימים טובים ובימים נוראים ובשבתות השנה ה„מיֻחסות" ובדברי־ההתעוררות שהשמיע באזני כל בר־מצוה מהמשפחות ה„נאורות" שבורשה. אך תחת זאת ראינו, כי הרבה פוזננסקי לפַזר את אוצרו היקר, את זמנו, ולבטל את תורתו — לפרקים ימים רצופים — לשם עבודה לאֻמית רחבה. מזה אנו למדים, עד־כמה היה לבו צַר לגבי צרכי היהדות בזמננו ולגבי שאיפות־העתיד, ועד־כמה היה חזק בקרבו רגש האחריות הצבורית שהעיר אותו לצאת מאהלה של תורה ולעבוד כפי כחותיו לטובת עניני־הכלל הרוחניים. הוא היה איש ישר ונאמן בנשמתו ולא כסה על השקפותיו ומשאת לבו. לפרקים היה מצטער על אשר עסקיו המדעיים, שהם היו מרכז נפשו, מונעים אותו מהתמכר כֻלו לעבודת התחיה הלאֻמית, והוא מֻכרח להִזקק לה רק בשעות הפנאי. — עוד בימי־נעוריו נמשך אחרי התנועה הלאֻמית החדשה, ובהיותו צעיר לימים השתתף בכנסיה הציונית הראשונה בבזיליאה. אל השקפתו הלאֻמית סמך את כל עבודתו הצבורית ולא שָם את לבו למתבוללים אשר התלוננו עליו בגלל הדבר הזה וטענו כי אין מעשיו נאים למי שהוא רב לנאורים בורשה. אך באֹמץ לבו ובישרנות השקפתו לִמד פוזננסקי את המתבוללים לקבל אותו כמו־שהוא ולנהוג בו כבוד. הוא הרגיש, כי רבים מהם התרחקו מתחום היהדות ולא ישובו אליו עוד, וכִוֵן את כל עבודתו לשם חוגי־היהדות החיוביים. ביחוד שָם את לבו לעבודה התרבותית. לא רבים מחכמי מדע־היהדות הרגישו בערך החינוך,

הכניס החכם הזה במקצוע הדקדוק והפרשנות ואת יחסו אל הקודמים ואל בני־זמנו ויחס המאחרים אליו. — על־ידי חקירה זו קנה לו פוזננסקי ידיעות רחבות במקצוע ספרות הדקדוק והפרשנות הספרדית וגם כתב הערות חשובות לפרושי רבי יהודה בן בלעם בן־דורו הצעיר של בן גקטילה, שהוציאו לאור החוקרים דרנבורג ואיזראלסון, וגם לספר „אלמואזנה" של רבי יצחק בן ברון, שהוציא לאור המלמד הרוסי קוקובצוב. במאמרים האלה הוסיף המנוח גם פרטים ביוגרפיים חשובים לתולדות החכמים הספרדים הנזכרים. כמו־כן כתב מאמר על רבי יעקב בן אלעזר, אחד מאחרוני המדקדקים של תקופת הפריחה הספרדית, שהרד"ק השתמש במחקריו. ובכלל היה מבקר את כל הספרים החדשים שיצאו לאור במקצוע זה.

אך חקירות הספרות הספרדית היו רק טפל לעבודת פוזננסקי המדעית. בעקר לקחו את לבו מחקר תקופת הגאונים ותולדות הקראים. — בשני המקצועות האלה כתב פוזננסקי מאמרים רבים מאד וספרים שלמים. ביחוד שם את לבו לתולדות הישיבות, אשר זה מחדש נתגלה דבר הויתן. שני מאמרים חשובים כתב על־דבר הישיבה בארץ־ישראל — בדורות הגאונים שבבבל — ועל־דבר החכמים שעמדו בראשה. וגם הקדיש ספר לתולדות הגאונים המאחרים אשר בבבל (לאמר, אלה שקמו בתקופה שאחרי רב האי גאון), שבקשו לחדש את כבוד הישיבה העתיק ולהרים אותה למרכז היהדות, והדבר לא הצליח בידם, כי בארצות המערב כבר התחזקו המרכזים המקומיים. כמו־כן אסף את כל הידיעות על־דבר היהדות באפריקה הצפונית בימי־הבינים, וכתב מאמרים לתולדות חכמי מצרים, וספר שלם על־דבר „אנשי קאירואן" (בספר היובל של הרכבי ובהוצאה מיחדה). מלבד המונוגרפיות הכוללות האלה הקדיש מונוגרפיות פרטיות לאנשים מפרסמים בני התקופות ההן, למשל לחיוי הבלכי (ואחר־כך הוציא לאור מחדש עם הוספות ומבוא את תשובות רב סעדיה גאון על דברי הכופר הזה, שפרסם אותן דוידזון מתוך הגניזה), לרב דוסא ברב סעדיה גאון ועוד רבים. חקירות אלה הן סך־הכל של הידיעות אשר מצא במקורות שנתפרסמו על־ידי אחרים מתוך הגניזה, כמו שעשה גם במאמר הבקרת שכתב על ספר "Saadyana" של שכטר. הספרים הנזכרים הם ספרי־שמוש חשובים לכל חוקר דברי־ימי־ישראל של התקופה ההיא. אחד המחקרים האחרונים של המנוח במקצוע זה הוא מאמרו החשוב על־דבר רבנו נסים [„גאון"] בר יעקב מקאירואן. על הרב התלמודי המפרסם הזה, אחד מראשוני חכמי־המערב שחי בסוף זמן הגאונים שבבבל, כתב בשעתו הרב שי"ר אחת הביוגרפיות המצינות שלו, שהניחו את היסוד לשיטת הבקרת בחכמת ישראל. כמעט מאה שנה עברו מזמן כתיבת הביוגרפיה הזאת ובינתים נתפרסמו הרבה דברים מחבורי רבנו נסים ההלכיים ומאלה הנוגעים במקצועות־ספרות אחרים. בספרי הפוסקים שיצאו לאור מכתבי־יד בדורות האחרונים נמצאו קטעים שלמים מתורתו (למשל, בספר „אור זרוע", בראבי"ה, ואין צריך לאמר בספרי הספרדים הראשונים שנתפרסמו מקרוב). גם ספר „המפתח" שלו יצא לאור, וכמו־כן נדפסו גם באוריו לתלמוד. הרכבי מצא גם את הנוסח הערבי העקרי של „ספר המעשיות" שלו — ובזה נתגלה, עד־כמה צדק הרב שי"ר בסברת שכלו ועד־כמה טעו החכמים שהטילו ספק בדבר, אם הספר הזה יצא מתחת ידי רבנו נסים. כמו־כן נתפרסמו עוד שירים לכבודו (למשל, של רבי שלמה בן־גבירול) ואגרות אליו (מרב יהוסף הנגיד ועוד). פוזננסקי אסף את תמצית החמר הרב הזה ואת כל הקטעים מספר „מגלת סתרים" — היצירה ההלכית הגדולה של רב נסים — ונתן לנו ביוגרפיה חדשה של הרב הזה, ועוד זמן קצר לפני מותו הספיק להמציא את מאמרו הגדול אל המאסף העברי היחיד לחכמת־ישראל היוצא לאור בארץ „הגר" (הונגריה), כדי לזכות בו את חוקרי ההיסטוריה.

גם במקצוע תולדות הקראים עסק פוזננסקי בהתמדה רבה. מימי רבי שמחה פינסקר, אבי המחקר הזה, עד ימיו עברו כשני דורות — זמן התקדמות מדעית גדולה. ספרות גדולה ורחבה צמחה — מפזרה בכל מיני עתונים, ירחונים ומאספים. פוזננסקי הקיף את כל החמר הגדול הזה ועוד הוסיף עליו הרבה מדברים שמצא בכתב־יד. בימי עלומיו בשבתו בברלין לקט לו את קטעי פרוש המקרא של יפת, אבי הפרשנים הקראים, מן המוזיון הבריטי העתיק לו חלק הספר הגדול והחשוב

בזו. שניהם טפלו בעבודה הפרשנית של היהודים הקרובים לחוג־ההשכלה הערבי — בזה סמכו את מחקרם לאותו של דֶרנבּורג וּבַכר. שניהם עסקו בכל המקורות של דברי־ימי הגאונים, אך פוזננסקי עלה על חברו ברֹחב חקירותיו המדעיות, שכללו גם את הבִּבּליוגרפיה וביחוד את ספרות הקראים ודברי־ימיהם. — רק בנוגע למקורות דברי־ימי התקופה ההיא, הנה רק מעטים מאד זכה פוזננסקי להוציא לאור מעצמו. רק זמן קצר יכול להתעכב לצֹרך הדבר הזה במקומות שאספות כתבי־יד מצויות שם. באספת כתבי־היד הגדולה של פירקוביץ אשר בפטרבורג נהג הרכבי שלטון יחיד, ודעתו לא היתה נוחה מהחכמים הצעירים ממנו לַיָמים, שבקשו להתקרב אליה, כי ראה בזה מעין הסגת גבול. גם האספות הגדולות של הגניזה נעשו רכוש מדעי של מלֻמדים מעטים, שחשבו לקרֹא את שמם עליהן ומחשש שמא תתגלגל איזו פרידה נאה לידי חבריהם — מנעי מהם את האוצרות האלה. רק עוללות נפלו כפעם בפעם בידי פוזננסקי — ועל־הרֹב היה זקוק לסמוך את מהקרו למקורות אשר פרסמו חוקרים אחרים ולגלות פנים המקורות האלה שנעלמו מעיני מוציאיהם לאור. אפשר שאִלו זכה המנוה להוציא לאור את המקורות ההם, כי־אז פטר את הכפרות המדעית הנוגעת במקצוע ממפרשים שאינם מעלים ולא מורידים, כי הוא היה מֻכשר לדבר יותר מצד בקיאותו הגדולה והתמדתו. — על־כל־פנים אפשר לאמר, כי הוא היה האיש, אשר קצר את הקציר המדעי של עבודות אחרים וקבע אותו במסגרת ההיסטוריה.

עבודת פוזננסקי המדעית היתה פוריה מאד. רבים הם המאמרים הקצרים שפרסם במאספים שונים לחכמת ישראל. יש אשר המאמרים האלה מֻקדשים לברור שאלה שהתיצבה לכניו בדרך מחקרו, ויש אשר הם מוסיפים על דברי מלֻמדים אחרים או מתַקנים את טעיותיהם של אלה. כל המאמרים האלה הם חשובים למדע דברי־ימי־ישראל כלְבֵנים מתקֻנות שמהן נעשה הבנין. חשובים יותר מן המאמרים האלה הם המאמרים הגדולים או הספרים שֶסִכֵם בהם המנוח את תוצאות לקיטתו וחקירתו המדעית על נושאים כוללים מסימים. בסִכּום הזה עלה פוזננסקי על רבים מחכמי דורו, שהסתפקו בחקירות פרטיות ולא צרפו אותן לדבר כולל ומקיף, ובזה אנו רואים שהיה תלמיד־חכם נאמן מבית־מדרשם של צונץ ושטינשנידר. ככה מסר לנו ביוגרפיות מדעיות של גדולי העבר, ביוגרפיות פרטיות וספרים ביוגרפיים כוללים המקיפים את כל גדולי איזו תקופה או מסִבּה שהיא ומוסרים לנו את כל הפרטים הידועים על חייהם ויצירתם. המאמרים והספרים האלה כתובים בכל תֹקף הזהירות המדעית המיֻחדה לפוזננסקי. אף כי בהרבה דברים מצא לפניו קרקע בתולה, והוא לבדו הֻצרך לפרקים ליצור את החֹמר ואחר־כך לצרף אותו לבנין, לא נשאו לבו ללכת בגדולות ובנפלאות ולא הכניס אל הכתובים דבר שלא יבוא עליו ההסכם הכללי של קוראי ספריו. על־כן לא יוכל כל חוקר במקצוע זה להסיר את ספרי פוזננסקי מעל שֻלחנו או להסיח את דעתו מהם, ויש בהם כדי להִשאר קרן קַימת של המדע.

הרצאה מפֹרטת של המאמרים והספרים שכתב פוזננסקי היא ענין לבִבּליוגרפיה של „חכמת ישראל". כאן עלינו להסתפק בסקירה כללית על מאמריו ובפרוט ספריו הראשיים. הנה אחת העבודות הראשונות הגדולות של המנוח היה הספר שכתב על רבי משה הכהן בן גקטילה. הספר הזה נכתב אשכנזית וחלקו שִמש בתור דיסרטַציה לשם תאר דוקטור לפילוסופיה. עוד בעבודה זו אנו מכירים את אפן מחקרו של המנוח. הידיעות על־דבר בן גקטילה, שנחשב בזמנו לאחד מגדולי המליצים, הפרשנים והמדקדקים הספרדים, היו קטועות מאד עד ימינו אלה. בעִקר שמענו דבר נפלא ממנו, כי תרֹגם מצד אחד את שלשת ספרי רבי יהודה חיוג, המשמשים יסוד לדקדוק העברי המדעי, מן הלשון הערבית ללשון העברית — ומצד שני חבר מעצמו ספרים בדקדוק העברי (ובכללם ספר דרכי „זכר ונקבה" — בערבית „אלתד'כיר ואלתאנית'") דוקא בלשון ערבית. פוזננסקי השתדל לאסוף מכל הספרים המאֻחרים שנמצא בהם זֵכר בן גקטילה ומכל כתבי־היד אשר מצא את הדברים המסורים משמו, ולקט את כל קטעי פרושיו לכתבי־הקֹדש וספריו בתורת הלשון העברית, לצרף להם מבוא גדול אשר בו דבר בהרחבה (באשכנזית) על מה שנודע לנו מחיי בן־גקטילה ומפרטי מחקריו הלשוניים ופרושיו, וגם הראה לנו את החדושים אשר

זמן הלשון העברית ללכת בדרך כל הארץ, אחרי שנמצאה לה יורשת כשרה בחכמת־ישראל, הלא היא הלשון האשכנזית, שמן הסתם היא מובנה לכל היהודים הנאורים. שטינשנידר קבע את חותמו על נטיתו המדעית של פוזננסקי הצעיר, אולם לא על דיוקנו האישי. ממנו למד פוזננסקי לחבב את הבבליוגרפיה והביוגרפיה, — ואם גם בצורה יותר חיובית מזו שהיתה לשטינשנידר, ותחת זאת לא קבל ממנו את יחס־הבוז ה„מדעי" לגדולי העבר ולחבריו החוקרים בהוה, שהיה דרך שטינשנידר לבטלם כקלפת השום, בעל־פה ובכתב. פוזננסקי נשאר רך־המזג ונוח לבריות ולא אהב להתגדר בתורתו, לא בפני חבריו המלמדים ולא בפני הקהל הזר למחקרו.

האוניברסיטה שבברלין ובית־המדרש לחכמת היהדות הניחו את היסוד לעבודת פוזננסקי המדעית, ושטינשנידר השפיע עליה הרבה. כמוהו חבב פוזננסקי מאד את הספרות הערבית של היהודים, זו שנמצאו לה רק גואלים מעטים, כי ידיעת השפה הערבית לא היתה נפרצת ביותר בקרב חכמי ישראל באשכנז, ולא כל הנזקקים לשפה זו צמצמו את־עצמם בתחומי מדע־היהדות, רק הקדישו את עבודתם ליצירה הערבית המקורית, העשירה לאין־ערך מיצירת היהודים בלשון הנכריה להם. לא כן עשה פוזננסקי: הערבית שמשה לו רק אמצעי למחקר דברי־ימי־היהודים בתקופת הגאונים המערפלה ובתקופה הספרדית. משטינשנידר ומיתר חכמי אשכנז למד פוזננסקי ל ל ק ט בהתמדה רבה את כל הידיעות הנוגעות בדברי־ימי־היהודים בתקופת ההשפעה הערבית, מתוך ספרים ומתוך כתבי־יד, וצבר לו חמר עשיר ורב־גונים על־דבר כל נושאי חקירתו. כח־זכרונו החזק עמד לו בעבודתו זאת והקנה לו בקיאות גדולה בכל הספרות המקצועית שלו ושלטון כביר בכל המקורות הישנים — והידיעות הרבות האלה עזרו לו להקיף את המקורות החדשים, שהתרבו מאד מימי התגלות ה„גניזה", ולהפיץ עליהם אור על יסוד המקורות הישנים. החמר הרב והבקיאות הגדולה התנו את דרכי המחקר של פוזננסקי. בעקר היתה עבודתו המדעית מעין בניה מוסאית. כבנאי משכיל הבין פוזננסקי להשקיע בבנין את האבנים הקטנות ביותר, כי מצא לו מקום ההולם את כל אחת מהן. הוא לא היה חריף, התולה הרים בשערה, אך בשכלו הישר והמחנך על דרכי המדע סקר את כל הפרטים אשר הזדמנו לו וצרף אותם לכללים. עבודתו המדעית היתה זהירה מאד. אפשר לאמר עליו, כי היה מיראי־הוראה. הוא לא אהב להתרחק ממראה עיניו ולמלא בסברות שכלו את החסרונות הנמצאים לפניו במקורות, והתנגד לכל מיני השערות, שהדמיון המדעי מחדש אותן מעצמו, לכל הדרכים של „מקרא מועט ומדרש מרבה". לכן כל בנין שהקים במחקרו עשוי לבל־ימוט ועבודתו היא יסוד מצק לתולדות התקופה שעבד בה. בתור מדעי טהור לא בז פוזננסקי לכל דבר קטן שבקטנים, ולא שאל לדעת הקוראים הרגילים, אם יפיקו מחקריו מהם רצון. את רב מאמריו וספריו לא כתב לקהל, כי־אם למלמדים, והשאיר לסופרים אחרים להחליף אותם במטבע עובר לסוחר. אולם כל שוחרי המדע לשמו הכירו את עבודת פוזננסקי הנאמנה, שפנתה לפניהם את הדרך, כי הגיהה אור בקרן חשכה ביותר ופטרה אותם מהרבה חקירות מקדמות. בתור מלמד זהיר החזק המנות לבר־סמכא גדול, שאינו מעון בקרת רבה ואין צריך לבקר אחריו את מקורותיו.

במחקריו ההיסטוריים של פוזננסקי אנו רואים את ההתקדמות הגדולה של חכמת־ישראל בדורות האחרונים. היו זמנים ותלמיד־חכם אחד רשאי היה לפרש את מצודתו המדעית על דברי־ימי־ישראל מן ההתחלה עד הסוף. התפתחות מחקר דברי־ימינו הפרידה אותו לחוליות חוליות, שכמעט אין אחת נוגעת בחברתה, עד שאפילו הגאון שבגאונים לא יוכל להתמחות בכל סעיפי המקצוע הרחב הזה. פוזננסקי הקדיש את עבודת חייו המדעית להפיץ אור על מדור אחד של הבנין הזה, וממנו אנו למדים כמה עמל וידיעה אפשר להשקיע במקצוע המצמצם זה, כדי להגיע לגבה האפשרי של המחקר. במקצוע תולדות היהודים בתקופת הגאונים והיצירה הספרותית של אותו זמן לא היה פוזננסקי יחיד בדורו. מלבד הזקן הרכבי עסק במקצוע זה המלמד הקרוב לפוזננסקי בדרכי מחקרו ד"ר שמעון עפנשטין, שמת גם הוא שלא בעונתו בשנה שעברה, ולפרקים היו חקירות שני אלה נוגעות זו

לעסוק כל היום בפרקמטיה ולקבוע עתים למחקר בשעה שאינה יום ולא לילה. — את תלמודם ואת שיטת מחקרם קבלו החכמים האלה מן המערב וכל פעלתם המדעית היתה מכונת בהכרח לתלמידי־חכמים שבמערב. מבני המזרח קראו רק מועטים את דבריהם ועוד מעטים מאלה היו מכשרים להבינם על בֻּרים. הופעת המלמדים האלה בקרב מסבתם היתה שלא בעונתה, ועל־כן לא העמידו תלמידים. אחד החכמים מתי־המספר האלה היה רבי שמואל אברהם פוזננסקי, שֶׁלֻּקח מאתנו קֹדם זמנו.

פוזננסקי נולד בשנת תרכ״ד בעיר קטנה (לְבַרְטִין) שבגליל וַרשה, במשפחה שכבר טעמה טעם השכלה — דבר יקר מאד בימים ההם בעירות הקטנות שבפולניה. אחיו הבכור זאב (אדולף) נכסף לקנות תורה וחכמת־ישראל ופנה אל ארצות המערב ולמד באוניברסיטה ובבית־מדרש לרבנים והיה אחר־כך לרב בקהלה אחת במורַביה. מקצוע המחקר החביב עליו ביותר היתה ספרות המחלֹקת הדתית שבין היהודים לנוצרים, הסנגוריה על הדת, הפַּרשנות המכֻונת למסקנות דתיות, הוכוחים הדתיים. במקצוע הזה התמַחה וכתב שורה של חקירות וגם ספרים כוללים. הוא אמר להוציא לאור שורה שלמה של ספרי־וכוחים חשובים שלא נדפסו — מסבות ידועות — עד היום הזה, אך נאסף אל עמיו לפני שנים אחדות בטרם הספיק להוציא את רצונו זה לפעל. האח הבכור הזה היה קרוב יותר אל הפילולוגיה הקלַסית. לעֻמת זאת בחר לו האח הצעיר, שמואל אברהם, את הפילולוגיה המזרחית, ביחוד את חקירת הלשון העברית. בבואו אל ברלין התקבל שם בתור תלמיד האוניברסיטה וגם בִּקר את בית־המדרש העליון למדעי היהדות, שהקימו ידי אברהם גיגר. בבית־המדרש הזה נשב רוח המדע של מיַסדו, אבל לעֻמת זאת לא הצליח חפצו להקים שם בימה ליהדות המתקנת. רֹב המורים שהרביצו בו תורה היו קרובים הרבה יותר ברוחם לאיש־עברתו של גיגר, רבי זכריה פרנקל, שאמנם לא נחשב על האדוקים הקיצונים, אבל אהב את היהדות המסורה ואת קניניה והיה שומר כל המצוות וגם חבב את הלשון העברית, שבה כתב את שני ספריו הראשיים. זמן־מה היה מורה לתלמוד בבית־המדרש הזה אחד מגאוני־התורה האחרונים שבמערב, רבי ישראל לוי, אשר עם כל סבלנותו הדתית לגבי חבריו ותלמידיו היה מדקדק במצוות ובכל סיָגיהן כאחד מאדוקי היהדות. בחלל בית־המדרש הזה, ששלט אז בו יחס חיובי אל המסֹרת, סִגל לו פוזננסקי את דרכי חקירת־היהדות החדשה, ובאוניברסיטה קנה לו ידיעה רחבה בלשונות השמיות, ביחוד בלשון הערבית. הוא התקרב אל המלֻמד הידוע הפרופיסור משה שטֵינשנַיידר, שבידו היו מפתחות המחלקה העברית של אוצר כתבי־היד בביבליותיקה הגדולה שבברלין, וגם עזר לו בעבודת רשימת כתבי־היד האלה. על שטינשנידר כתב ד״ר שמעון בֶּרנפלד רסימה מֻצלחת מאד 1). הוא לא היה בשעתו רצוי לרבים בתור אדם ובתור יהודי, אך בתור מלֻמד היה מפליא בבקיאותו המיֻחדה במינה ובהקף ידיעותיו שהיו לאין־חקר. כמעט אפשר לאמר, שלא נמצא בעולם— בימים ההם — שום ספר נדפס באיזו שפה שתהיה, שיש לו איזה יחס אל היהדות— ואין צריך לאמר ספר עברי, — וכן גם שום כתב־יד בעל תֹּכן שכזה, שלא כלל אותו שטינשנידר במחקריו הבִּבליוגרפיים. חקירתו התפשטה על כל המקצועות הרבים של ספרות היהדות: הספרות הדתית, המדעית, היפה, שֶׁיָּצְרוּ היהודים בעברית ובכל יתר הלשונות, וכמו־כן היה גם מֻמחה גדול במקצוע הבִּבליוגרפיה המדעית הערבית. אך כל „חכמת ישראל״ של שטינשנידר התרכזה בַבִּבליוגרפיה לבד, לאמר, בשמות המחברים והמתרגמים וברשימות ספריהם ואיזה פרטים מחייהם. בתֹכן הדברים הנחקרים לא היה לו ענין רב. באמת חשב, כי אין התֹכן הזה שוֶה הרבה למחקר, מכיון שחדל להיות לו אֹרח בחיים, ודי לנו בשערי הספרים ובידיעות קטועות מחיי המחברים. המחברים האלה כשהם לעצמם לא נכבדו בעיניו, רק השמות והמספָרים נפקדו בזכרון טוב. כמו־כן לא אהב שטינשנידר את הלשון העברית, ובדבר הזה דָמה מאד לגיגר. אף שניהם זלזלו בערך הלשון הזאת — ואף־על־פי־כן לא נמנעו מִכְּתֹב בה מאמרים רבים במאספים ובעתונים עברים; — אך סוף דברם היה, כי הגיע כבר

1) „השלח״, כרך י״ז, עמוד 267 וכו׳.

ד"ר שמואל אברהם פוזננסקי

ארצות מערב־אירופה היו מולדת מדע־היהדות החדש, שהרגלנו לקרא לו בשם „חכמת ישראל". באמת המדע הזה איננו חדש, הוא כבר היה לעולמים בדורות הקודמים, בשעת הפריחה של כנסת ישראל בספרד, באיטליה של רבי עזריה מן האדומים, אולם במאה האחרונה קבל צורה חדשה בהתאם לדרישות המדע של הזמן החדש. רבים ממשכילי היהדות המזרחית דורשים את חכמת־ישראל המערבית לגנאי, רואים בה מעין חתימת חזיון היסטורי, או — בלשון יותר גסה — חניטת מתים. כל־היכן שהיתה היהדות כתקונה, כשהלם החיים דפק עוד — הם אומרים — לא יכול האיזמל של הבקרת המדעית לשלוט בה; מכיון שנהפכה היהדות למקצוע מדעי, הרי כאן סמן שנסתלקו החיים ואין בשר המת מרגיש באיזמל. אמנם פילוסופיה מעין זו שוברה בצדה, שהרי יש בה מפתיחת שער לשנאת המדע. אמת, חכמת־ישראל המערבית היתה קשורה בשאיפות סנגוריות, בתנועת תקוני־הדת ורצתה להקל מסבל הירשה; אבל האם הקשר הזה בין המדע ובין הנטיות האמורות הוא פנימי, מכרח מצד עצמו, כיחס הסבה אל המסובב? רק נמהרי־מחשבה יענו „הן" על שאלה זו. בלי ספק היתה כנסת־ישראל החדשה במערב הולכת בדרך שהתוו לה תנאי החיים ההיסטוריים גם מבלעדי יוסט, צונץ, גיגר וכיעתם. ואם גם פה ושם נסו חכמי המערב להשתמש במחקר העבר כדי להביא הכשר על התרת הרצועה בהוה — הראשון שהתחיל במעשה זה היה דוקא רב בישראל ובן רבנים אדירי־אמונה, ושמו רבי שאול מפרנקפורט שעל נהר אודר! — הנה רק בנטיותיהם האישיות — ולא בארחות מדע־היהדות החדש — עלינו לתלות את הקלקלה, שגלו אנשים פנים בתורתם שלא כהלכה. הקשר בין החוש המדעי ובין המניע הצבורי לא היה סבתי והגיוני, כי־אם מקרי וארעי. אחרי החכמים הראשונים, המהרסים, באו תלמידיהם, שיחסם אל המסרת היה חיובי יותר מזה של רבותיהם, וגם היהדות הדתית שבמערב, שבראשונה פחדה פחד רב מפני חכמת־ישראל — כדרך המשמרים היראים מכל רוח חדשה — הכרחה לתת את ידה לה אחרי עבר זמן קצר.

בארצות־המערב נמצאו מוסדות חשובים, שסיעו להתפתחות מדע־היהדות, ביחוד בתי־המדרש לרבנים — של האדוקים ושל מי שאינם אדוקים גם־יחד. בתי־המדרש האלה היו קן חכמת־ישראל, המורים שבהם היו מחנכים את תלמידיהם בשיטות המדע החדש, והקהלות כיחידים הבינו את ערך הדבר הזה והספיקו למדע סיוע חמרי. בארצות המזרח לא היו התנאים מכשרים לידי־כך: האדוקים החזיקו במעשי אבותיהם ובטלו את כל תורת המערב כדברים של־מה־בכך, או ראו בה כפירה גלויה — באותה שעה שגם מתחת רגליהם נשמט קרקע המסרת בהכרח תנאי החיים — והמשכילים בזו לכל מדע ששרשו ביהדות עצמה. ולכן אלה המעטים שנמשכו אחריה הזקקו לעזוב את שכונתם, שלא הבינה את שאיפותיהם, ולנוע אל ארצות־המערב — כמעשה המשכילים בדורות הראשונים. זמן רב היה רבי אברהם אליהו הרכבי „מושל בכפה" — הגואל היחיד לחכמת־ישראל במזרח. מחקריו הרבים והחשובים הכניסו קרן קימת ועשירה מאד אל אוצר ההיסטוריה שלנו. אבל תנאי המציאות המזרחית הביאו לידי־כך, שגם מאמריו העברים היו מובנים כהלכה בעקר לחוקרי המערב. רק מלמדים מתי־מספר נמצאו עמו במחיצתו בפטרבורג, מהם חבריו הצעירים ומהם תלמידיו, המעטים מאד, אלה עסקו במחקר לשונות־המזרח ויחסן אל תולדות ישראל, ואלה טפלו במקצועות אחרים של מדע־היהדות. אך כשבקשו ליסד מעין מרכז לחכמת־ישראל במטרופולין של הצפון, לא הצליח חפצם ביום, כי כחותיהם היו מעטים והדור עוד לא הכשר לכך. — ובכל־זאת עשתה פעלת הרכבי איזה רשם: חכמים מעטים הלכו בדרכיו והמשיכו את מחקריו. אלה היו מלמדים אוהבי התורה לשמה, שלא שאלו לתנאי הזמן והמקום, רק נמשכו אחרי משאת לבם — אחרי תשוקת המדע הלאמי, והקדישו את עבודת חייהם למחקר דברי־ימי־ישראל. כמעט כל הימים היתה מלחמה גלויה או חבויה ביניהם ובין מסבתם, שלא הבינה את שאיפותיהם ולא הכירה את ערכם, ועוזרים ותומכים לא היו להם מאחיהם הקרובים אליהם, ועל־כן לא נתן בידם לעשות את תורתם אמנותם, ויש מי שהכרח

שכשבאתי בפעם הראשונה מישיבת אודסה, כדי להכיר את דרך הלמוד של ישיבות חכמי־המערב, ושמעתי את שעורו הראשון של רבי דוד הופמן בגמרא, נענעתי בכתפי ושאלתי „מאי קמל״ן?״ הוא הסביר לפני התלמידים פרק בסוגיה חמורה אחת — לפי זכרוני, היה זה בפרק „יש נוחלין״ — ונדמה לי באותה שעה, שלא חדש כלום. לא היה בשעורו לא חריפות ולא פלפול, לא עלה הרים ולא ירד תהומות ולא היה מעייל פילא בקופא דמחטא, אלא הסביר את הסוגיה בתכלית הפשטות והבהירות, עד שכמדמני שאפילו גוי שאינו מבין כלום מאי דקאמרי רבנן היה מבין צורת השמעתא הזאת; אבל כששמעתיו פעמים אחדות, נוכחתי, שכך צריכים להסביר את הש״ס לפני התלמידים. אצלנו רגילים להניח הרבה דברים סתומים תוך כדי הסברה, ואפילו כשלומדים עם מתחילים, מפני שרגילים על־פי־רב לסמוך על הלומד, שהוא יודע הפתיחות, — אטו בשופטני עסקינן, שאינו יודע מאי דקאמרי רבנן? אין צריך לאמר, שהטרמינים התלמודיים אין רגילים לבאר, אלא אפילו הרבה מבטאים קשים ודרכי הסוגיות מניחים לרב סתום, ואינם מסבירים אלא את הדיוקים היוצאים מתוך המשך הסוגיה ולא המשך הסוגיה עצמה. ודרך הסבר זה, אפשר לאמר הסבר מדעי ופשוט, הסתגל לו הופמן. שמעתי פעמים אחדות את השעור בגמרא שהרצה לפני בעלי בתים והשתוממתי לפשטות ולהסבר ההגיוני שלו עד־תכלית. הוא באר את הסוגיה בקלות ובפשטות שאין כמוה ולכאורה לא חדש כלום לפני הלומדים הרגילים ומכל־שכן לפני החריפים, לפי המובן שלנו. אבל לפני המבינים חדש הרבה והאיר עינים בדרך הפשטות שלו. דרך־אגב הסיר קושית התוספות ואגב־אורחא אין מקום לדיוק המהרש״א וגם פרוש רש״י נשאר לפעמים מן הצד — וכל זה אגב דרך הסברתו הקלה והבנתו העמקה והגיונו הבריא. בעיני „גאוני״ ליטא אפשר שהופמן לא היה בגדר גדול ומכל־שכן גאון, כשם שגדלותו של הרמב״ם לא היתה חשובה הרבה בעיני חכמי־צרפת והראב״ד, אבל מנקדת השקפת המדע הטהור והלמדנות המדעית היה הופמן בבחינת גאון.

עוד דבר. הופמן היה איש־המדע במלא מובן המלה. הוא ידע לעמקן את הלשונות הקלסיות והרבה לשונות אירופיות וגם חכמות ומדעים הרבה, אבל לא התיהר בידיעותיו ולא השמיע עליהן בקולי־קולות, כדרך מלמדים אחרים מחכמי ישראל מטפוס ידוע, שעל־פי־רב המדעיות של היהדות שלהם נוסדה על מדעיות החלין שלהם: פלוני חכם ישראל הוא בלשן גדול, אלמוני חוקר ישראל הוא היסטוריון גדול, בעל־חשבון גדול, פילוסוף גדול וכדומה, שזוקפים את חכמת יהדותם על חשבון חכמת גויותם. מה שאין כן רבי דוד הופמן. הוא היה חכם ישראל ישראלי. כאלו דרך־אגב, כשחקר על קדמות המסרה, נסתיע מספרי יוסיפוס ופילון במקורם, כשחקר בחשבון התקופות נסתיע בידיעותיו המפלגות במתמטיקה וכדומה, וכל זה אגב־אורחא. כי יפיותו של יפת שכנה באהלו, באהלי־שם שלו.

רבי דוד הופמן היה אישיות גדולה, היה בו מטפוסו של תלמיד חכם מהדורות הראשונים. הוא לא הלך ד' אמות בלי תורה וחכמה, כפשוטו של המאמר הזה. בכל דרכיו היתה תורתו הולכת עמו. ואפילו שיחת־חלין שלו צריכה היתה למוד. הוא היה שקוע בעולם התורה והמדע. נחוץ להוסיף, שבהיותו ראש בית־מדרש־הרבנים לחרדים הקיצונים שבמערב, לא היה בכל־זאת קנאי והיה רחוק בתכלית מן הפוליטיקה והמחלקת של הקהלות והמפלגות. הוא לא מש מאהלה של תורה ובה הגה יומם ולילה.

רבי דוד הופמן לא הניח כמותו בישראל. חבל על דאבדין ולא משתכחין.

רב צעיר.

הופמן מוכיח, ששאיפת החכמים לארץ־ישראל היתה טבעית והיתה גם בזמן אמוראי־בבל הראשונים. היו הולכים לארץ־ישראל גם מפני שהישיבות שם היו יותר גדולות ותלמידי־חכמים מצינים עמדו בראשן. ובכלל טעות היא, לדעתו של הופמן, שנשתרשה אצל החוקרים, שלמוד הירושלמי הוא יותר פשוט וקל מן הבבלי. אין זה אלא למראית־עין, מפני קצורו של הירושלמי — והטעם העקרי הוא, מפני שהירושלמי נפסק סדורו באמצע, בשעה שהבבלי הלך ונמשך עוד. ובאמת נתקבלו בירושלמי רב המאמרים והענינים מן הבבלי. הופמן רואה את שני התלמודים כחבור אחד, ויש סמוכין גדולים לדבריו.

כי באמת אף שיטה זו כבר נעשתה לאמונה לרבים מחוקרי הגוים וגם לחוקרים יהודים — כאף אמונה זו רופפת היא ואין לה סמוכין מן ההגיון ומן הבקרת, ולפיכך כל הרוצה להאמין במסרה אף הוא לא הפסיד. חוקרי הגוים, כמובן, אינם מקבלים את חקירותיו של הופמן במקצוע זה למדעיות גמורה, כי כלל הוא אצלם, שכל מי שאינו מודה בתורת בקרת־המקרא לפי־שיטתם פסול הוא לגבי מדעיות. אבל לא ראיתי במקצוע זה ספר כתוב בהגיון ישר כל־כך ובלי משא־פנים כספרו של הופמן.

שלשת ספריו הללו: מדרשי ההלכה, המשנה הראשונה וספר ויקרא—דברים (ספרו נגד ולהויזן כלול בספרו Leviticus, כי באמת ספר אחד הוא, אלא מה שנאמר שם בכלל נאמר כאן בפרט) הם החוט המשלש של שיטת הופמן: המקרא, המדרש והמשנה. החוט השזור הזה הוא החבל המאחד והמקשר את ישראל אל מקורו ההסטורי. כי אין עולם־היהדות עומד אלא על שלשת העמודים הללו ביחד.

מה היה הופמן? חוקר תלמודי? מבקר כה״ק, בעל הלכה, בעל אגדה, פרשן, סופר? קשה להגדיר חוקר מרבה־צדדים כמוהו. הוא היה איש האשכולות, היה בעל ידיעות מרבות־גונים. הוא ידע במדה ידועה כל מקצועות התורה, ויותר משידע את התורה היה נושא התורה. הוא היה מן ה„מקבלים" האמתיים כבדורות הקדמונים. התורה היתה חיה בלבבו. ובשביל־כך לא היה אצלו בגדר שאלה כלל, איזה חלק מחלקי התורה חשוב יותר. באורגן חי הכל חשוב, כל אבר מאברי־הגוף הנשמה תלויה בו לפרקים. הוא הבין לאמתו מה שאמרו, שאפילו דקדוק קל של דברי סופרים הרי הוא כעקרי תורה. כי סוף־סוף אין אנו יודעים איה הנשמה נתונה. לפעמים אמרו על כל עברות שבתורה „יעבור ואל יהרג" ולפעמים אמרו אפ״ו אערקתא דמסני „יהרג ואל יעבור". הכל לפי השעה והכל לפי המקום. בעיני הופמן היתה היהדות מצד אחד נושא חי ומצד שני מדע חי. בין מצד זה ובין מצד זה אין הבדל בין דבר קטן לדבר גדול. המחקר על רעואל ודעואל או על מקום קשה ברש״י חזין יכול להיות חשוב כמו המחקר על הסנהדרין בבית־המקדש. כי ממה־נפשך: אם אין לזה ערך בשבילנו, בשביל הנושאים החיים, כל חקירה זו למה היא באה? מאי דהוי הוי! ואם יש לזה ערך חי, יש ערך לכל־דבר. כל מדע דורש דיקנות כחוט השערה. טעות קטנה בחשבון קטן יכולה לגרום טעות גדולה בחשבון גדול. וכך הוא בכל דבר שיש לו חבור אל החיים. רק בשביל אלה שמחקר היהדות הוא להם ענין ארכיולוגי כמחקר האשורית והמצרית יש דברים גדולים ודברים קטנים. מצד הארכיולוגיה, כמובן, יש הבדל בין החקירה על בית־דין הגדול ובין החקירה על נטלו הכליות. אבל בשביל אלה, שהיהדות היא חיה להם והיא מסרה להם, בשבילם אין הבדל בין דבר גדול לדבר קטן. ומתוך שהופמן היה נתון בין שני העולמות הללו, בין היהדות המדעית ובין היהדות המעשית, בין העבר ובין ההוה, והעמיד את עולמנו על שני העמודים הללו, על התורה ועל העבודה, לפיכך היו אצלו שניהם ביחד חשובים כאחת.

הופמן היה חוקר מדעי בלמדנותו ולמדן בחקירותיו המדעיות, מה שלפעמים אינו מתחבר יחד. רב החוקרים שבמערב, אם יש ביניהם למדנים — הלומדות שלהם היא בדרך הישנה, בדרך פלפול וחריפות, המדעיות שלהם לא השפיעה על למדנותם בגמרא. הא לחוד והא לחוד. והטעם, מפני שלא מצאו עדין את הדרך המדעי בשביל הבנת התלמוד, ולכן כשבאים להציע דברי חכמה אינם יכולים להשתמש בידיעות התלמודיות ולהפך. מה שאין כן הופמן. הוא היה מדעי בהקירותיו התלמודיות, אצלו נעשתה מזיגה אמתית בין יפיותו של יפת ובין אהלי שם, כל היוצא מפיו חן של חכמה ולמדנות המרכבות ביחד מתוח עליו. בלמדנותו מכירים את איש המדע, ובמדעיותו — את הלמדן. הוא לא היה הריף ומפלפל לפי נוסח „חריפי דאונגריה" וגם לא לפי נוסח „חריפי דליטא" *). זכורני,

---

*) הופמן היה בין היחידים שבין המלמדים, שהבינו את הערך של הפלפול התלמודי ושידעו להצריך אותו מתוך השקפה היסטורית. ובאחד ממאמריו (Jsr. Monsch. № 10, 1901) הוא חולק על הנחת גרץ וויס, שהפלפול היה במדרגת ירידה בדרך הלמוד של התלמוד הבבלי, ושמפני־כן הלכו אחדים מן האמוראים האחרונים לארץ־ישראל, לבקש דרך למוד חדש, יותר טוב, שהיה נהוג בארץ־ישראל

וטרֵפה. זה עִקר היסוד של מאכלים אסורים לפי שיטתו. ובשיטה זו הוא הולך בענין טמאה וטהרה בכלל: הוא מבדיל שלש מדרגות בטמאה וכנגדן שלשה חלוקי חטאים: הטאים נגד אלהים, חטאים נגד עצמו וחטאים נגד הבריות, ומוכיח לפי־זה כיצד הטֻמאות מכֻוָנות כנגד החטאים, ולפיכך האדם המתקדש צריך להתרחק מן הטֻמאה. אמנם כל שיטתו בפרק זה אינה נקיה ממסתורין, אף־על־פי־כן יש בה הרבה דברים המתקבלים על השכל, כי סוף־סוף הופמַן בעל המדע התגבר על־כרחו על הופמַן בעל הרזין.

את ספרו על ויקרא ועל דברים הבא כמתכֻנתו אפשר לכנות בשם „מורה נבוכים" של זמננו; ואלמלי היה מחבר ספרו על כל התורה כֻלה, היה זה משַמש צרוף של המורה והמדע, כי מה שעשה הרמב"ם בדרך התנצלותו על התורה שבכתב בלבד עשה הופמַן בהסברתו על דרך המדע של זמננו ביחס לתורה שבכתב בקשורה עם התורה שבעל־פה. ואמנם הופמַן הוא האיש שראוי היה לכתוב „מורה נבוכים" של זמננו, שהיה כולל ומקיף את כל עניני האמונה הישראלית ותורתה, כדרך שעשה הרמב"ם בזמנו, אלא שהדור לא היה ראוי לכך.

יסודי חקירותיו בספרו על תורת־כהנים ודברים הם תמצית מסקנותיו שהעלה בספר שהקדים לו נגד וֶלהויזן Die wichtigsten Instanzen gegen die Graf-Welhausensche Hypothese. Berlin 1904, כי אף־על־פי שהופמַן עמד על השקפת המסֹרה, מכל־מקום כל חקירותיו בספרו תורת־כהנים מכֻוָנות כנגד בעלי בקֹרת־המקרא, כי מדרכו להביא הוכחות כאלה, „שאפילו מתנגדיו יכולים וחַיָבים להתחשב עמהן" (הקדמתו לדברים).

הופמַן היה הראשון בין החוקרים האדוקים, שֶקִיֵם „ענֵה" בנוגע לשאלת בקֹרת־המקרא. מפני שהיה בעל־הגיון והיה מתלמידיו של הרמב"ם, שחִזק את האמונה בשכל ולא היה ירא מפני הבקֹרת. לפי השקפת המאמינים בקדֻשת התורה ובנתינתה מסיני, הרי לכאורה אי־אפשר להעלות על המחשבה אפילו פקפוק כל־שהוא בשלמות התורה, וכי איזו שאלה היא זו מהשקפת האמונה בקדמות התורה ונתינתה מסיני, אם תורת־כהנים קדמה לדברים או ספר־דברים קדם לתורת־כהנים? אבל הופמַן נגש אל מסקנותיו של וֶלהויזן כחוקר יבש, באיזמל של מנתח קר־המזג, בלי שום חשש של מינות, כאדם המבקש את האמת דומה, שאלמלי היה בא לידי מסקנות אחרות, המסכימות לדעותיו של וֶלהויזן, היה מרכין לו בראשו. אלא לפי שההגיון מתנגד לדעות הללו, לפיכך אין הוא יכול להסכים עמו. הופמַן אינו בא על וֶלהויזן בהתנפלות ואינו עושה את השערותיו למגחכות, אפילו במקום שזה טעה טעות גוי, אלא הולך ומוכיח לו בנחת מן ההגיון ומן הכתובים עצמם, שהנחותיו אין להן יסוד. למשל, וֶלהויזן מניח, שֶמַה שספר־דברים התיר „בשר־תאוה" אין זה כנגד האסור שבספר־ויקרא, שהרי לשיטתו ספר־ויקרא מֻאחר הוא לדברים, אלא שבא הכתוב להתיר בכלל שחיטת חֻלין, מפני שמעולם לא אכלו ישראל בשר־תאוה מבלי להביאו קרבן למזבח. ראיה לְדָבר מספר־שמואל, שנאמר בשאול שהעם אכל על הדם, שכַוָנת הכתוב לדעת ולהויזן, שאוכלים בלי זבח קרבן. על זה בא הופמַן ומוכיח לו מן הכתובים, שאין במשמעות אכילה על הדם אכילה בלי קרבן, אלא כַוָנתו למנהג ידוע קדמון מעין זבחי מתים ועוד; שהרי מצינו, שכל האבות והנביאים היו נוהגים לאכול בשר־תאוה בלי קרבן — וכיצד יבוא הכתוב היחידי הזה שבשאול, שהוא בכלל סתום, להכריע כנגד כל הכתובים שבתורה וכיצד אפשר לבנות על זה בנין מֵהפך, שתורת־כהנים מאחרת לספר־דברים? כך הולך הופמַן ומשיב על דברי וֶלהויזן מן ההגיון ומן הכתובים, בנחת, בלי קולי־קולות ובלי חרדת אלהים, כאלו אין כאן אלא חקירה יבשה, שאינה נוגעת עד הנפש שלו. הופמַן בחר בספרו זה כנגד וֶלהויזן את האֹפן השלישי, כלומר, הוא מוכיח את חֻלשת הנחותיו של מנגדו, אבל אין אצלו הוכחות חיוביות לשיטת קדמות־התורה. וטעמו ונמוקו עמו, כי בשאלה זו דיה שלילת השלילה. שאין מעוט אחר מעוט אלא לרבות: מכיון שאין ראיה מן ההגיון ומן הכתובים להנחותיו של וֶלהויזן, כבר יש כאן דין המוציא מן המסֹרה עליו הראיה. ולא עוד, אלא שבאמת הדרך החיובית היא דרך ארֻכה וקשה, וכבר הלכו בה רבים ונכשלו, וטובה ממנה דרך השלילה, כלומר, להניח את התורה לְדָבר שבאמונה ולהסתפק בהוכחה שאין השכל מתנגד אל אמונה זו. בחקירתו זו כאלו רצה הופמַן להוכיח לאלה שמאמינים כבר בשיטת בקֹרת־המקרא —

כתובים המכחישים זה את זה עד שיבוא הכתוב השלישי ויכריע ביניהם", כך אנו צריכים לאמר כאן, כלומר, רואים כאלו הקבלה נכנסה לגוף התורה עצמה להשלימה. למשל, בענין עין תחת עין: נאמר במקום אחר „השור יסקל וגם בעליו יומת, אם כֹפר יושת עליו ונתן פדיון נפשו" וגו' — אף כאן כאלו היה נאמר: אם כֹפר יושת עליו ונתן פדיון ע י נ ו ככל אשר יושת עליו. וכדומה לזה. כל ספרי־חקים שבעולם זקוקים לפרושים ולהשלמות, המֻנחים בכַונת המלים של החֹק, מפני שאי־אפשר לו למחוקק לבטא את כל פרטי פרטיהם של החקים בכתב; וכך נוהגים ביחס לחלקים השונים של חקי יוסטיניאן כשהם סותרים זה את זה והוא הדין בנוגע לַקבלה והכתב. הוא מוכיח הלאה את ההבדל שבין דרש לפשט, ואומר, שאין ההלכה תולדה של הדרש, אלא, אדרבה, הדרש הוא תולדה של ההלכה ולא בא אלא לחזק את המסֹרה הידועה. (כאן חזר בו ממה שכתב בספרו מדרשי־ההלכה, שהדרשות הן יותר עתיקות מן ההלכות). כי כיצד אפשר לקבל, שההלכה היא מסיני, אם כל עקרה לא באה אלא על סמך דיוק או דרש שבמקרא? הוה אומר ההלכות קדמו ואחר־כך סמכון חכמים על המקרא. על סמך זה הוא אומר, שכל הבא לפרש את המקרא מחיב לדעת את יסודי הקבלה. כי אין הכתוב מתפרש אלא על־ידי הקבלה, וכל פרוש שאינו על־פי הקבלה הוא פלסתר. לבסוף הוא מעמיד את פרוש התורה על שתי הנחות: על התורה מן השמים ועל מסֹרת הכתב, שמסֹרת סיג לתורה, ומכיון שאנו הורסים את הסיג הזה שוב אין מקום לו. ולפי־זה יותר נוח לו להניח את אפשרותה של בקֹרת ה מ ק ו ר ו ת מלהניח את אפשרותה של בקֹרת ה נ ו ס ח. רק בגבול של שתי ההנחות הללו הוא מקבל גם את פרושי שאר המפרשים, שעומדים על השקפות אחרות בהבנת המקרא, ומתוכח עמהם להוכיח את צדקת ההבנה של המסֹרה.

לאחר שהוא מוכיח בקצרה, על סמך ההשואה של תורת־כהנים עם ספר־דברים, את קדמותה של תורת־כהנים, שמקורה לדעתו בלי־ספק מזמן המשכן, הוא נכנס לגוף הספר. הוא מחלקו לפרקים ומנתח את ספר־ויקרא לפי עקרי עניניו על יסוד הנחתו המקבלת של שלמות התורה ושל קדמותו של ספר תורת־כהנים. הוא מניח תחלה כללים יסודיים, שעל־פיהם הוא חולק על בעלי בקֹרת־המקרא מן הגוים, וביחוד על וֶלהויזן, שרוצים לאחר את תורת־כהנים לשאר חלקי התורה וליחסה לזמן בית שני. מן הכללים הללו הוא בא בכל פרק ופרק לידי פרטים, כגון קרבן אהרן, מתנות כהֻנה, הקרבנות בכלל, יסודי הקרבנות וחלוקותיהם וטעם הקרבנות וכו'. בפרק זה הוא חולק על הרמב"ם, שנתן טעם רַציונלי לקרבנות, וגם על שאר מפרשי התורה הקדמונים ועל החדשים מן החפשיים. לדעתו, עבודת הקרבנות היא עבודה ש ב מ ע ש ה כנגד התפלה שהיא עבודה ש ב ל ב: על־ידי מעשה־הקרבן מתקשר העובד עם אלהיו ומתדבק בו, ועל־ידי־זה מתחזק הקשר התמידי של ישראל עם קדֻשת האלהות. בטעם הטֻמאה ומאכלים אסורים של בהמות ועופות טמאים הוא נמשך אחר הירש ביסודו, אלא שמבאר את זה באפן מדעי יותר. ביחוד הוא סותר את דעת אלה מן המלֻמדים, הסוברים שמנהג זה נתקבל אצלנו מעמים עתיקים אחרים, וביחוד מדת זרטוסתרה הפרסית, שגם היא מבדילה בין בהמות טמאות לטהורות. הוא מוכיח על עקר ההבדל שבין תורתנו לתורת הפרסיים, שבתורתנו אין המֻשג „טהור" נופל עם „קדוש" כבתורתם, שמה שבא מהורמיז הוא טהור וקדוש ומה שבא מאחרימון הוא טמא ושקוץ. חוץ מזה שם כל הבריאה כֻלה מחֻלקה לשני היסודות הללו של טהרה וטֻמאה, מה שאין כן אצלנו, שאין זה מצטמצם אלא בגבול ידוע. מלבד מה שאין הנדון דומה לראיה, שמה שהוא טמא אצלנו טהור אצלם ולהפך.

לשיטתו — ההבדל בין בהמות טמאות לטהורות היה ידוע לכל העמים העתיקים ויסודו מן הקרבנות שהיו מקריבים לאלהים. הרי עוד נֹח (קֹדם מתן תורה) הקריב קרבן מכל הבהמה הטהורה ומכל עוף הטהור. ההבדל הזה בא ביחד עם רעיון הקרבן שהאדם יקריב לה' מן הבהמות היותר קרובות אליו. ולפי שעם ישראל הוא העם הנבחר, ממלכת כהנים וגוי קדוש, לפיכך לא הֻתר לו לאכול אלא מן הבהמות הטהורות הראויות למזבח. מתחלה היה בשר־תאוה בכלל נאסר לישראל ולא הֻתר לו לאכול אלא בשר קרבן, ואפילו לאחר שהתירו בשר־תאוה לא התירו אלא שיהי נזבח כקרבן, ולא נבֵלה

עלרבינינו (ואפשר בשנויים קלים). ואף־על־פי־כן היה אפן הלמוד בבתי־מדרשיהם בדרך־כלל בעל־פה ובכל בית־מדרש היו אמוראים ידועים, שהיו שונים את ההלכות הללו והיו בקיאים בהן בעל־פה. וכשהיו מסתפקים בנוסחת ההלכה, היו שואלים את שוני הבריתות הללו ועליהם היו סומכים. ולפרקים בשעת הצרך היו מעינים בהשאי בספרים הללו, שהיו כתובים ומנחים. הספרא נתחבר לדעתו בארץ־ישראל, כי בכל מקום שיש שנויים בין הבבלי והירושלמי בנוסחת הספרא מסכמת הנוסחה שלנו עם הירושלמי ולא עם הבבלי. את הדעה המקבלת אצל הרבה מן הראשונים, שרב היה מדבר הספרא, הוא דוחה בשתי ידים. המבטא „ספרא דבי־רב", שעל־זה סומכים הראשונים וגם אחדים מן האחרונים, כגון ויס *) ועוד, לייחס את הספרא לרב, הוא מבאר במובן בית־מדרש ולא כפשוטו, בי „רב" — האמורא. ואף־על־פי־כן הוא מניח, שרב, בהיותו תלמידו של רבי חייא, עמד קרוב לסדורו של הספרא וגם הכניס בו לפעמים מהלכותיו.

מכיון שהופמן מצא את המפתח לספרא, שהוא מבית־מדרשו של ר"ע, כבר היה נקל לו למצא את המפתח למכלתא, שהיא מבית־מדרשו של רבי ישמעאל, כי ביסודה מנחים מדרשי רבי ישמעאל וכמו שהיא נקראת בפי הקדמונים מכלתא דרבי ישמעאל. הנחה זו נתבררה לו ראשית על־ידי ההשואה של כמה וכמה סתמי מכלתא עם תנא דבי רבי

*) ויס הולך לשיטתו, שרב היה מחבר הספרא, בהיות שהוא מקבל הלשון ספרא „דבי־רב" כפשוטו על שם רב. וביחוד הוא סומך על שני מראי־מקומות בסתם ספרא, שבגמרא נאמרו המאמרים הללו בשם רב. הופמן מוסיף עליהם עוד מקומות אחדים, ואף־על־פי־כן אינו זז מהנחתו, אלא שמשער, שרב קבל בריתא דתורת כהנים מרבו ר"ח בין שאר הבריתות, אלא שבזמנו לא נתפרסם עוד הספרא ומשום־כך אינו דורש משמו או כחולק עליו ורק בימי רב הונא תלמידו נתקבל הספרא לתוך שאר ספרי דבי רב. מכל הדברים הללו אין הופמן עושה ופוח גדול, אלא משליב את הדברים דרך־אגב ורק בהערה שם ציין „עיין ויס מבוא לספרי" והסל.

ישמעאל בכל הש"ס, ושנית על־פי שמות התנאים בעלי ההלכות שהובאו בו וגם בספרי לבמדבר, שהוא גם־כן מבית־מדרשו של רבי ישמעאל, ושלא נזכרו כלל לא בספרא ולא בספרי לדברים, כגון ר' יאשיה ור' יונתן, איסי בן יהודה וכדומה — שורה שלמה של תנאים, שלא נזכרו כלל או מעט מאד בבית־מדרשו של רבי עקיבא. על סמך שמות שאר התנאים שהזכרו בספרא וגם על סמך זה שנזכר בו הרבה פעמים רבי יהודה הנשיא, הוא מוכיח הלאה, שהמכלתא נסדרה בארץ־ישראל על־ידי אחד מתלמידי רבי. מי היה המסדר? אינו יודע. הופמן לא היה שיך לחוג המלמדים הידועים, שהיו מחיבים לדעת הכל כנהוג ולהמציא איזה שם על־כרחו אפילו בדחק. כמדת תלמיד־חכם אמתי אמר על מה שלא שמע — לא שמעתי.

לאחר שהוא הולך ומבאר את מקורי שאר מדרשי ההלכה הוא בא לידי החלטה על סמך הוכחות ודאיות ועל־פי השואות של מדרשי ההלכה עם מקורי התלמוד, שהרבה מדרשי הלכה שהיו ידועים לאמוראים אבדו אצלנו, והוא מקים בהוכחותיו את דעת הרמב"ם על־פי הקבלה, שרבי ישמעאל חבר מכלתא על כל התורה, אלא שאבדה אצלנו.

ספרו על ויקרא המכנה Leviticus הוא ספר ה„מדע" שלו על האמונה והקבלה. בהקדמתו הוא מודה, שאין הוא עצמו יכול לפקפק אפילו פקפוק כל־שהוא באמתיותה של התורה מסיני, אלא שהוא בא להסביר את הדבר מן השכל בסברות מדעיות, שהיינה מובנות גם לשאינם מאמינים. הוא מעמיד את האמונה בתורה שבעל־פה במדרגה אחת עם האמונה בתורה שבכתב. ולפיכך, הוא אומר, קשה למאמין כפלים לפרש את התורה, מפני שהוא צריך לרדת לכונת התורה וגם למצא את הרמזים שרמזה התורה לקבלה ובכל־אפן לפרש כך שלא יהיו דבריו סותרים לקבלה. אבל מה לעשות במקום שאין ליישב פשוטו של מקרא על אפן הקבלה? כלום מחיבים אנחנו לסרס את המקרא ולדרשהו כמין חמר? על זה הוא משיב, שמכיון שמאמינים שהקבלה והתורה אחת היא, צריכים לנהוג ביחס לסתירה שנתגלתה בין הכתוב והקבלה, כמו שנוהגים בסתירה של הכתובים עצמם: כשם שאנו אומרים שם: „וכן שני

בספרו „מדרשי ההלכות" מבאר הופמן את הקשר שבין הלכה ומדרש. כיצד נתגלגלו ובאו לתלמוד מדרשי ההלכה. מאין באו ומי אביהן? בבהירות ובפשטות הרגילה לו הוא הולך ומפרש את כל יסודי מדרשי־ההלכה למיניהם ומגלה את מקורותיהם ובתי־מדרשיהם ודרכי שיטות־למודיהם. על סמך נתוח ההגיון, שהופמן מצטין בו ביחוד, הוא ממציא את ההבדל היסודי שבין דרך למודו ההגיוני של רבי עקיבא ובין דרך למודו של רבי ישמעאל. והוא הולך ומוכיח, שלא מקריות ועקשנות בעלמא, כפי שמדמים אחרים, גרמו לתנאים הראשונים הללו, מניחי ההלכות הראשונות, שיהיו בני פלוגתות, אלא שהיו כאן שתי שיטות הגיוניות ומדעיות ושני מהלכים באפן הבנת המקרא: שני בתי־מדרש היו כאן ושני מיני הבנות יסודיות. וכך הוא הולך ומגלה בכל פרק ופרק אור חדש. והכל ברור ובהיר. הכל פרוש כשמלה. אין בדבריו דחק ופלפול, אלא ממקום שהוא דן ראיתו בצדו. הופמן אינו חריף ומפלפל, אלא בעל סברה ישרה ודרך הרצאתו מתקבלת על הלב ונכנסת אל הלב ממילא כאמת מכפמה, שאחריה אין מהרהרים. סדר הרצאתו הוא כספר־למוד. הוא מתחיל עם הקורא — אם אפשר לאמר כך — מן הא"ב. כאלו לא היו בענין זה הקדמות וחקירות מעולם. למשל, בפרק ראשון מספרו זה הוא מבאר תחלה את המשגים של תנא, משנה, בריתא, הלכה, אגדה, מדרשי הלכה, המשנה שלנו, תוספתא וכדומה. אבל אין כאן באור לתינוקות של בית־רבן, אלא דברים שצריכים למוד גם לתלמידי חכמים וחוקרים. לכאורה נראה, שהם דברים שהכל יודעים אותם; אבל מתוך המשא ומתן נראה, שכל זה היה תורה סתומה לרבים ושיש כאן שיטות שונות ומובנים שונים, עד שבא הוא והושיטה לנו בקנה. את החוקרים שקדמו לו במקצוע זה הוא מזכיר כלאחר־יד בהערה או אגב־אורחא, כי הוא ראשון הוא ושואב מן המקורות הראשונים. נכר, שלאחר שכבר נתבררו לו אמתיותיו עין גם באחרונים, כדי לראות אם דבריהם מכונים אל האמת. הופמן משתמש הרבה בדברי רב שרירא גאון באגרתו ומקבל את דבריו ליסוד. מן האחרונים משתמש הופמן הרבה בדברי המלבי"ם, ביחוד בשיטתו בענין קשור ההלכה אל המקרא על סמך דקדוק־הלשון ועמק ההגיון של המקרא עצמו. אבל הופמן קים בו „תוכו אכל וקלפתו זרק".

עקר שיטתו, שהופמן רוצה להוכיח בספרו זה, הוא קדמות המדרש להלכה. כי לדעתו, נוסדו ההלכות הראשונות על כתבי־הקדש על סמך דרשות הכתובים ומהן נסתעפו באחרונה ההלכות התלויות המפשטות שאבדו את חבורן לאותיות שבת־רה. שיטתו זו יש לה, כמובן, יסוד בעקר הנחתו על קדמות המסרה והקבלה ושהתורה שבע"פ קשורה כגחלת בשלהבת בתורה שבכתב. משום־כך ברור אפוא לדעתו, שבמקורן שתי התורות הללו תורה אחת הן, אלא שאחר־כך הלכו ונסתעפו עד שנראות כשתים. נאה מאד ומתקבלת על הלב היא השערתו, שמשום־כך אבדו אצלנו מדרשי רבי ישמעאל, מפני שהוא רשם את דרשותיו על כתבי־הקדש בדרך רשימות קצרות ורמזים לפסוקים, כי בבית־מדרשו של רבי ישמעאל אסור היה לכתוב הלכות ומפני־זה תלו את חדושי תורותיהם על המקראות, ומשום־כך נתפשטו דרשותיו של רבי ישמעאל הרבה בבתי־המדרשות ואין לנו מהן קבץ מיחד. וכמו שמסר לנו ר"מ תלמידו של ר' ישמעאל (בראשית רבה, 9), שרשם את הלכותיו על הפסוקים.

הספרא נתחבר לדעתו על־ידי רבי חייא. כפי שהוא מוכיח, לא היה רבי חייא עצמו אלא המסדר, שאסף בו פרקים ממדרשי התנאים שקדמוהו, ביחוד מרבי יהודה ורבי שמעון, שהם משמשים יסוד הספרא. וזהו שאמרו: סתם ספרא רבי יהודה. בלי ספק הספרא הוא אליבא דרבי עקיבא, כי הרבה סתמי ספרא לקוחים מהלכותיו של רבי עקיבא או שהולכים לשיטתו. אם נכנסו בו גם מדרשי רבי ישמעאל הוא דבר המוטל בספק. לדעת הופמן ברור הוא, שרבי חייא כבר העלה את הספרא בכתב בנוסח זה

כלומר, מחוץ לבית־המדרש, וזהו המובן של „פוק תנא לברא". ובהערה גם מצין הופמן לספרו משנה ראשונה לרמז לו, לבעל „דורות הראשונים", שיסוד הנחתו בעצם הוא הוא מה שאמר הופמן לפניו, אלא שלא חש להזכירו.

מסביר את מאמרם „משרבו תלמידי שמאי והלל שלא שמשו כל צרכם" במובן אחד עם מה שאמרו במקום אחר כיוצא בזה: „משרבו זחוחי הלב רבו מחלקות בישראל", שבשניהן הכּונה לתלמידים שאינם מדקדקים בשמועתם וסומכים על הבנתם, ועל־ידי־זה נפלו מחלקות בקבלותיהם, כי עִקרי המחלֹקת היו לא בהלכות עצמן, אלא בפֵרושיהן ובגדריהן, וביחוד באֹפן קבלותיהן והמסֹרה שלהן. ועל־ידי־זה נעשתה התורה כשתי תורות, שכל־אחד סבר, שכך קִבל ושקבלתו היא האמתית. ומטעם זה לא היתה גם הסנהדרין יכולה להכריע בדבר, כי בענין קבלה ומסֹרה לא תחול הכרעה: שתרי כמאה, וכששנַים באים ומעידים, שכך וכך קבלו, אין הרֹב שכנגדם יכול לבטל את עדותם.

באֹפן זה מסביר הופמַן את דרך השתלשלות הקבלה ומוכיח על־פי ההגיון את אפשרות ההנחה של קדמות התורה שבעל־פה. אין כאן המקום להתוַכּח עמו, כי אין משיבים את הארי לאחר מותו. בפרט שאני עומד גם־כן על עִקר הנחתו ביסודה. אפשר לחלוק על איזה מסקנות ממסקנותיו (לי יש שיטה אחרת בענין קדמות המדרש להלכה), אבל זה ברור הוא אליבא דכֹלי עלמא, שיסוד הנחתו הוא עמוד חזק, שאפילו כל הרוחות שבעולם לא יזיזו אותו ממקומו. בנין ההרצאה הוא כל־כך נאה ומהדר, שאפילו אלמלי לא היו מסקנותיו כֻּלן מכֻוּנות אל האמת לאמִתה, היו גם־כן נראות כאמתיות שאחריהן אין להרהר. מצד הטכניקה והצורה מחקר זה הוא הוד שבהוד וראוי הוא לאדריכל אמן כמוהו. משנתו זו עצמה היא בבחינת „משנה ראשונה", כי משנה ראשונה היא בחקירה זו, ואלה שיבואו אחריו הם בבחינת בעלי גמרא. יכולים אחרים להסבירו ולפרשו ואפשר שאחרים יכולים להוסיף עליו „פלוגתא דתנאי", אבל משנתו לא זזה ממקומה.

וכאן מקום להעיר, שבעל „דורות הראשונים" בנה את כל יסוד שיטתו על שיטת הופמַן במחקרו זה והלך בעקבותיו והשתמש ברֹב דבריו, מבלי להזכיר את המעיָן שממנו שתה, כי מה שהעיר הופמַן ברמז קל ובציון אגב־אורחא אמר הלוי באריכות לשון ובפלפולא חריפתא, ומה שגִלה הופמַן בחשאי אמר הוא בקולי קולות*).

*) עַיֵן „דורות הראשונים" לר' יצחק הלוי, חלק ראשון, כרך שלישי, כל הפרקים המדברים על „המשנה ביסודה ותקופת התנאים עליה", וכמו־כן חלק ראשון, כרך חמישי, בפרק „הקבלה המחלקאית והדרשית". יסוד הדברים הללו ועִקרם בנוי על שיטת הופמַן וגם השתמש הרבה בראיותיו, מבלי להזכירו כלל. כי כל הוכחותיו שם, שבאו ברֹב דברים, שיסוד המשנה היה ידוע לפני רבי עקיבא ושב"ש וב"ה חולקים כבר בגדרי המשנה הראשונה של הסופרים ושהיו אם־כן משניות סדורות לפני ראשוני התנאים,—כל הנחה זו עם עִקרי ראיותיה שיטת לר"ד הופמַן. וגם אני בספרי „התלמוד", שיצא לאור הרבה שנים לפני „דורות הראשונים", הוכחתי זאת, שכל סתמי משניות, שעִקרם מדרבנן ומדברי סופרים, מקורם מן הסופרים והדורות שלפני ב"ש וב"ה, ושהיו אם־כן סדרי משניות מאנשי כנסת הגדולה. אלא שכך דרכו של בעל „דורות הראשונים" להמציא „המַצאות" ולגַלות גלויים חדשים. גם בנוגע ל„הדרשות והקבלות", שבעל „דורות הראשונים" חולק בזה על פרַנקל, המקדים את הדרשות לקבלות ושסובר שהמשניות הקדומות יסודן דרשות הכתובים, והוא מוכיח להפך, שטעו בזה „חכמי אשכנז" — בנוגע לזה הוא חולק על רבי דוד הופמַן מבלי להזכירו ועשה את עצמו „כאלו לא ידע". ובשיחה פרטית אמר לי פעם אחת המנוח, שבעל „דורות הראשונים" השתמש בו מבלי להזכירו. ואף־על־פי־כן חָלק לו הופמַן מקום בראש וכָתב עליו בהדרת הכבוד, ביחוד על ספריו הראשונים שעשו רשם גדול על כל חכמי הדורות, מפני שחשבו שבאו להפוך סדרי בראשית ולהביא שנוי־ערכין במחקר ההיסטורי. אבל בהמשך־הזמן ראה הופמַן ביחד עם אחרים, שצלתו מרֻבה מחמתו. ואף־על־פי־כן היה הופמַן זהיר בו. הנה, למשל, במאמר אחד שלו על „דורות הראשונים" בעתון Jsr. Monatschrift, 1901, № 9 מבקר אותו הופמַן בנוגע למשנה ראשונה ומניח סברת המתקבלת על השכל, ש„משנה חיצונה" היא ביחס למשנה לאחר שנתקבלה המסנה להלכה. והתנאים שוני הבריתות היו מן ה„חיצוניים",

פרה אדמה, דיני נפשות, השקאת הסוטה. ובכלל כל מקום שהובאו במשנה מנהגים דתיים או צבוריים, שהיו נהוגים בזמן הבית, כגון זביחת קרבן־פסח וצליתו, סדר שמחת בית־השואבה, סדר תעניות, הבאת קרבן־העמר וכדומה — זמנם וסדר הרצאתם מוכיח עליהם, שמקורם בזמן הבית. אמנם יש במשנה הרבה הוספות שלאחר החרבן, אבל יסודה של המשנה הוא בלי־ספק מזמן הבית.

על יסוד שיטתו זו הוא מנתח את מסכת אבות, שהמשך המאמרים שבה וסדר המקבלים והתנאים קשה ביותר, ובחריפות עמקה ובבקיאות גדולה הוא חותר למצא את הגרעין הראשון של מסכת זו, שהנח, לדעתו, מתלמידי הלל ושמאי. על־פי הוכחות ודאיות לו הוא מיחס את הסדור הקדמון של מסכת זו לרבי עקיבא והוא קורא למשניות הראשונות הללו בשם „אבות דר' עקיבא". ההוספות שבאו על עקרי המשניות של רבי עקיבא הוא מיחס לעריכה חדשה, למשנתו של רבי מאיר, וקורא להן בשם „אבות דרבי מאיר". ועליהן באו הוספות חדשות בעריכתו של רבי, שאפשר לציינן בשם „אבות דרבי יהודה הנשיא". בפרק זה על מסכת אבות רוצה הופמן להוכיח באפן מוחשי, כיצד הוא מציר לעצמו נתוח המשנה והשתלשלות עריכתה על־פי שיטתו, שהמשנה הראשונה היא קדומה ויסודית ושעריכתה הראשונה היתה בזמן הבית ועליה נתגלגלו ונוספו שכבות שונות מזמנים מאחרים ומעורכים מאחרים עד העורך האחרון רבי יהודה הנשיא. אמנם פרק זה אינו נקי מהשערות, אבל יש להנחותיו חזוק וסמוכין בכמה וכמה ראיות שהביא. ביחוד מצטין פרק זה בחריפות גדולה ובהמצאות הגיוניות על סמך ההשואה של מסכת אבות עם „אבות דרבי נתן" ועם הרבה מקורות שבש"ס.

לאחר זה הוא בא להסביר לנו את הפרק היותר קשה שבתלמוד, פרק הפלוגתות. מאין באו כל הפלוגתות והמחלקת שבין חכמי המשנה? קשיה זו היא חזקה ביחוד לשיטתו, שיטת קדמות המסרה: מכיון שהכל בא בקבלה, מכיון שהקבלות העתיקות והמסרות הקדומות כבר נקבעו בזמן הסופרים והמקבלים הראשונים, אם־כן מאין באו כל המחלקות הללו אצל התנאים הראשונים והאחרונים? האם אין זה חותר חתירה עמקה תחת אמתיות הקבלה והמסרה? הופמן הרגיש בקשיה זו, אף־על־פי שלא אמרה מפרש, אבל היא בולטת ומבצבצת מאליה מתוך תשובתו. אף חזיון זה הוא מבאר בהסברתו ובהרצאתו המיחדת לו. מתחלה הוא מסלק הנחת רבי זכריה פרנקל, שהשם „משנה ראשונה" מכון לכל הלכה שנשתנתה אחר־כך, כלומר, שהשם הזה אינו אלא יחסי לשם „משנה אחרונה". הופמן מקבל את המבטא „משנה ראשונה" כפשוטו, כלומר, במובן הלכה ק ד ו מ ה, ובפרט במובן קבוצת המשניות העתיקות, כי גם ה„משנה האחרונה" במקום שהשוו אותה ל„ראשונה" אינה מאחרה מזמנו של רבי עקיבא, ולפעמים עוד קדומה. שמות התנאים המאחרים אינם מוכיחים כלל על אחור יסוד המשנה, שנשאו ונתנו בה. כי לפעמים הרבה לא באו התנאים האחרונים אלא להגדיר או להסביר ולפרש את המשנה העתיקה ולפעמים להוסיף עליה, כפי שהוא מוכיח והולך.

ולפי שהתנאים האחרונים בעקר לא היו מ ח ד ש י ם את ההלכות, אלא היו מוסרים את קבלותיהם ושמועותיהם, כלומר, את המשניות העתיקות, לפיכך מן הנמנע שלא תפול בהן מחלקת. לכל־אחד משוני ההלכות הקדומות היתה קבלה אחרת מלחברו ובפרט כשלמדו כל זה בעל־פה, זה שמע כך הלכה זו וזה שמע אותה כך, ובאמת שניהם לא אמרו אלא בשם המשנה הראשונה. כמו־כן אפשר שהיו להם גרסאות שונות בנוסחת המשנה העתיקה, שזה גם־כן גרם לידי מחלקת. לפעמים בארו ופרשו התנאים האחרונים את יסוד המשנה העתיקה כל־אחד על־פי סברתו וטעמו וכדומה לזה. כללו של דבר: יחס התנאים אל המשנה ה„ראשונה" הוא כיחס האמוראים אל המשנה שלנו, כלומר, שאף הם לא היו אלא מסבירים ומפרשים את ההלכות הקדומות ולא מניחי ההלכות עצמן, לפי שיסודי ההלכות גופן עתיקים הן מזמן הלל ושמאי ועוד קדם להם. ומטעם זה אמרו: „בראשונה לא היו מחלקות בישראל". כלומר — עד זמן הלל ושמאי. לפי שבזמן הקדום היו רק ההלכות העתיקות המקבלות שאין נופלת בהן מחלקת; אלא לאחר שהתחילו ל ס ד ר את השמועות ולפרשן — טבע הדבר מחיב, שתתחיל בהן מחלקת. ולפי דרכו הוא

אקסיומות ביותר וברורות ביותר. אמונתו באה לו מתוך הוכחתו, והוכחתו באה לו מתוך אמונתו. ומפני שהאמין אמונה שלמה בהוכחותיו, אין להכיר בהן סמני כבדות וקשי, ולפיכך כל מחקריו טבוע עליהם חותם של אמת טהורה, של בהירות המחשבה ושל בטיחות גמורה וביותר של דברים היוצאים מן הלב, אפילו בשעה שהיו יוצאים מן המוח.

ואף־על־פי שהופמן היה בעל גוונים מרבים וחקר את הכל וכתב על הכל, מכל־מקום כל האומר שהופמן לא היה כחו גדול אלא בפזור ולא בכנוס — אינו אלא טועה. יותר משהיה גדול בפזור היה גדול בכנוס, ואף הפזור שלו מן הכנוס בא; כל מחקריו המפזרים במקצועות שונים לא היו אלא פרורים ושברי־רעיונות וניצוצות, שיצאו מתוך הפטיש והסדן שלו, שעמדו במרכז עבודתו; מרכז אחד היה לו, שממנו כל קוי חקירותיו מתפשטים ויוצאים. שלשה ספרים נפתחים אצל הופמן ועל שלשת העמודים הללו כל פרצופו הרוחני עומד. ואלה הם: המשנה הראשונה, מדרשי ההלכה וספר ויקרא. בספרים הללו בטא עקרי דעותיו ושיטתו, ואידך — פירושא הוא, זיל גמור.

במחקרו הראשון על „המשנה הראשונה ופלוגתא דתנאי" הוא משתדל להוכיח קדמות התורה שבעל־פה ושהמקרא והמשנה הם מעין אחד הנפרד לשני ראשים. לאחר שהוא מוסר מודעה, שמותר וגם חובה היא לחקור על זמן חבור המשנה ומקורי התורה שבעל־פה, הוא מתחיל להוכיח את קדמות התורה שבעל־פה מן המקורות העתיקים ביותר, ונוגע בשאלת הצדוקים והפרושים. על טענת הצדוקים, מפני־מה לא נרמזה תורה שבעל־פה בספרי המקרא, הוא משיב: שבזמן בית ראשון לא היתה התורה נפוצה בין העם, והכהנים והנביאים הורו התורה בעל־פה, ומפני שהכל היה בעל־פה, לפיכך לא הבדילו בין שתיהן. אולם לאחר גלות בבל, כשהתחילה התורה להתפשט בעם, התחילו להטעים על מציאותה של תורה שבעל־פה חוץ מזו שבכתב. (מכאן עד השיטה החפשית, שהתורה עצמה לא נתגלתה אלא לאחר גלות בבל, רק צעד אחד — הצעד שבין האמונה והכפירה. — ואם תמצא לאמר, הוא הכשיר את הדעה המקֻבלת אצל החוקרים, שבזמן בית ראשון לא היתה התורה ידועה). ממקורות של הספרים החיצונים: בן־סירא, יוסיפוס, פילון וספרי האבן־גליון, הוא הולך ומוכיח, שהיתה ידועה להם תורת הזקנים והסופרים או ה„דרשנים". מכאן הוא הולך לשיטתו, שהמדרש קדם להלכה, כלומר, שבזמן הקדום היו לומדים את ההלכות על־פי מדרש הכתובים בצורת הספרא והמכלתא ומפרשי ההלכות שלנו ולא בצורת הלכות מפשטות כדרך המשנה. ועל סמך הנחה זו הוא מיחס למשניות הקדומות כל ההלכות שבמשנה, שיש בהן מדרש כתובים ושיש בהן השואה עם הספרא והספרי וכדומה. את יסוד שיטתו זו הוא בונה ביחוד על דברי **רב שרירא גאון** באגרתו הידועה.

לאחר שהוא מחזק דעת רב שרירא זו (לפי הסברתו), שצורת המדרש היא הצורה הקדומה ביותר של התורה שבעל־פה, הוא מתחיל לחקור, באיזה זמן ומפני איזה טעמים נשתנה נוסח המדרש לנוסח המשנה שלנו, ובא לידי מסקנה זו: עד הלל ושמאי היו מלמדים את התורה המסורה בדרך המדרש, כלומר, ההלכות היו סמוכות אל הכתובים וקשורות בדרשות התורה. ובזמנים הראשונים ההם היו סדרי משניות הרבה (לפי המסרה של הגאונים — שש מאות סדרי משנה), אולם משנתמעטו הלבבות וירד כבוד התורה קצרו את נוסחאותיהן של המשניות והעמידון על ששה סדרים. ואין כל ספק בדבר, שנוסח סדרי המשנה של הלל ושמאי היה כנוסחת המשנה שלנו. ומזה הוא בא לידי החלטה, שבשעה שנצטמצמה המשנה והתחילו לקצרה נשתנתה בצורתה ממדרש להלכה ובאותה שעה התחילו בסדור משנה זו שבידנו. ועל־פי־זה הוא מצמצם את זמן התחלת סדור המשנה בתקופה שבין הלל ורבן גמליאל הזקן. מכאן הוא אומר בודאיות גמורה, שאף־על־פי שבאו במשנה הרבה הלכות מן התנאים האחרונים, אולם יסודי הלכות המשנה הם מן העריכה הראשונה, שנשתמרו בידנו בצורתן המקורית הקדומה. חזוק להנחתו זו הוא מוצא מן המשניות, שתכנן מוכיח עליהן, שיסודן מזמן הבית, ושמסדר המשנה מזכיר כעד ראיה את עניני הבית, כגון סדר הבאת הבכורים, שקלים, סדר העבודה של יום־הכפורים, הכנח

ומעקם עלינו את הכתובים, היה מוכרח לצאת מבית־מדרשו ולכתוב חקירה כנגדו, כדי לבטל את דבריו. כשיצאו מערערים על ה„שלחן ערוך", ראה צרך לכתוב התנצלות. כשהוציא שטרק מבוא התלמוד, מצא הופמן לנחוץ לרמז לו, שאין התלמוד תורה של גוים. כשתרגם גולדשמידט את התלמוד אשכנזית, מצא הופמן מקום לחוות דעתו. וכיוצא בו בכל שעה. רב מאמריו כמעט הם בקרת על ספרים ומחקרים, שיצאו לאור בזמנו. כמעט שלא הניח שום ספר, שיש לו חשיבות ידועה בספרות התנ"כית והתלמודית, שלא חוה את דעתו עליו ושלא מצא על־ידו מקום להתגדר בו. הופמן עמד על המשמר ולא היה לוחם סתם, אלא מ פ ק ד מלחמה. והימים ההם ימי הרת־עולם, ימי חיים, ברכה ושפע של מדע היהדות, זמן התגלות כתבי היתדות, זמן האשורולוגיה והאגיפטולוגיה, ועם־זה הן באה הזדעזעות של העולם העתיק, של אמתיות מסכמות; שנוי־ערכין בא לעולם ומבול של מחקרים ושל ספרים בכל מקצועות היהדות שטף את העולם — וכיצד אפשר לעמוד מרחוק ולהניח לחוקרים לדבר ככל העולה על רוחם? זה בא ותורתו בידו על יציאת־מצרים לפי המדע החדש, וזה בא ומגלה תפלות הפלשים, ובינתים נחוץ לפשר את חדוש העולם עם חכמת הגיאולוגיה. וגם מעניין לדעת, כיצד היו בתי־הכנסיות בימים קדומים, ואגב־אורחא קשה מה־זה „ניטל הטחול", ויש לתרץ גם מקום קשה ברש"י בסוגית „מראתו בנוצתו". וגם מעניין לדעת את ערך הקרבנות בזמן המקדש מנקודת השקפת המדע. כיוצא בו יש צרך גדול בזמננו לבאר לפני הנאורים את הערך של מאכל כשר ודיני טהרה ויסוד הגיונם. וצריך לבאר גם פסוק קשה „עד כי יבוא שילה", שהגוים מפרשים אותו לשיטתם כידוע. ובינתים הוציא אחד כריסטומתיה תלמודית, שצריכים לעיין בה. וכיצד אפשר להניח בלי פרוש „אין מפטירין אחרי הפסח אפיקומן", שהוא אגוז קשה באגדה? ואגב־אורחא הוציא ברלינר ספר על הגיוגרפיה והאטנוגרפיה שבתלמוד וצריכים להגיד עליו איזה דבר. וחכם אחד בא והוציא ספר על יוסיפוס ביחס להלכה שבתלמוד, וחכם אחר על הדיון של אבן־עזרא, וחכם אחר מתפלסף בכלל על religiöse Zeitfragen, שבודאי צריכים לקיים בו „ודע מה שתשיב"; ובינתים אי־אפשר להניח סתירה בתורה בשם „רעואל" ו„דעואל" וכו' וכו'. הבבליוגרפיה של ספריו ומאמריו, שהופיעה בספר היובל לשנת השבעים שלו, מונה כ"ד ספרים ומחקרים מיחדים שכתב המנוח ויותר מ ש ל ש מ א ו ת מ א מ ר י ם ו ד ב ר י ב ק ר ת המפזרים בכתבי־עתים שונים. וכל מה שכתב לא כתב בחפזון וכלאחר־יד, אלא בישוב־הדעת, בהתבוננות ובידיעת הענין שהוא דן עליו בכל פרטי פרטיו, ובהכרת אחריות של איש־המוסר, השומר פיו ולשונו והזהיר מלשון הרע ומהתנפליות גסות. ביחוד הוא זהיר מדברי פולמוס בספריו; במאמריו הוא אוהב להתוכח ודן לפעמים את מנגדיו ברותחין, ביחוד אהב להתלוצץ בעמי־הארץ. כתבי־העתים והמאמרים היו שדה־המלחמה שלו, אבל ספריו — זה בית־המדרש שלו ואמר: אל תהי נעוצה חרב בבית־המדרש! בהשתוממות גדולה אנו עומדים ומביטים על הענק הזה, גבור וכלי־זינו מכל־המינים בידו, כיצד הוא עומד ומנצח על המלאכה ואינו מניח לשום צר ואויב לגשת אל מבצרו, מבצר המסרה שלו. אפשר לאמר עליו מה שאמרו על רבן יוחנן בן־זכאי, שלא הניח דבר גדול ודבר קטן, מעשה בראשית ומעשה מרכבה, הויות דאביי ורבא ומשלות כובסים וכו' וכו'. הכל היה ברור לו, הכל היה פרוש לפניו כשמלה ועל הכל היתה עינו צופיה. וכל־כך למה? מפני שמדע היהדות היה לו ענין של חיים, לא של בית־הקברות, לא של שמות בלים, אלא של אנשים חיים. המסרה עצמה היתה מסורה לו וחיה בפיו, הוא היה בעל המסרה כמשמעה: ברי היה לו, שהוא נושא וסובל את הירשה של אברהם אבינו, של שמואל הרמתי, של הלל הזקן ושהוא הוגה וחושב כמוהם ועושה כמעשיהם. כי המסרה מצד עצם תכונתה הרי היא נושא חי, של מורים ותלמידים, מקבלים ומוסרים מפה לפה. כך הבין הוא את המסרה וכך רצה להנחילה לתלמידיו ולדורות.

הופמן היה מאמין באמונה שלמה במסרה ובקדמות התורה — ולא היה מאמין סתם באמונה עורת, אלא ה ב י ן את אמונתו בשכלו ואמתיותיו נתבררו לו מתוך הגיונו. וכל מה שהתעמק במחקריו נעשו לו מכקנותיו

הבנין של מדע היהדות הלועזית: כל מה שראוי להתרגם עברית וכל מה שכשתרגמוהו עברית עדין נשארה בו לחלוחית של תורה וחכמה — סמן שראוי היה מלכתחלה להכתב עברית ולהכנס לאוצר המדע שלנו; וכל מה שכשמתרגמים אותו נפסל למדע, פרחה נשמתו ואנו רואים עמידתו דלה וריקה — סמן שאף לועזית לא היה ראוי להאמר. וספרי האפוקריפין יוכיחו, שאין רוח־הקדש של כתבי־הקדש שרויה עליהם אפילו לאחר שתרגמום עברית. ולהפך — ספרי „המורה", „הכוזרי", „חובת הלבבות", אף־על־פי שנכתבו לועזית, הם ספרי יהודים שביהודים.

ועל הופמן הנני מצטער באמת על שכתב רב ספריו אשכנזית. ספריו ראוים היו להכתב עברית מלכתחלה, ועכשו שנכתבו אשכנזית כדאים הם להתרגם עברית כל־צרכם, כי חשובים הם להכנס לאוצר של מדע היהדות האמתית. הוא היה שולט יפה בשפה העברית בסגנון הרבני, ומפני־מה לא כתב עברית? חושבני מפני שני טעמים: ראשית, הוא לא היה נקי מן הפולמוס ומוּכּוּחים. רב ספריו הם ספרי פולמוס. הוא לא כתב סתם לשם כתיבה וחקירה, הוא כתב כדי ל ה ו כ י ח, ללמד, להורות לגוים וליהודים. ביחוד רצה להוכיח, שהתלמוד אף הוא מדע הוא. עוד במחקרו הראשון על שמואל ירחינאי (מר שמואל) הוא מוכיח על שאיפתו זו להראות לגוים, שבעלי התלמוד לא היו סתם רבנים וראשי ישיבות; שמואל לא היה שמואל ירחינאי, איזה אמורא, אלא Mar Samuel, Rector der Jüdischen Akademie zu Nahardea in Babylonien. וכך היו רב ספריו, ביחוד אלה שכתב בילדותו. ושנית, אף הוא היה נמשך אחרי הדעה המקבלת — שהיתה שולטת מימות צונץ וחבריו, מיסדי „חכמת ישראל" באשכנז — שכל מה שהוא בגדר מדע מחיב להיות נכתב לועזית, ומה שנכתב עברית אינו בגדר מדע כללי; ומפני שרצה בכל כחו ומרצו להוכיח, שגם התלמוד מדע הוא, לפיכך היה מכרח ללכת בזה אחר אלה שקדמוהו. מלבד זאת חושב אני, שהוא לא היה מרגיש כלל בקוץ שבאליה זו. רב מחקריו נתפרסמו בדין־וחשבון של הסמינר לרבנים, שהמנוח עמד בראשו; ומפני שהדין־וחשבון יצא בשפה האשכנזית, טבעי הוא, שגם המחקרים המדעיים המצרפים לדין־וחשבון יהיו נתונים בלשון זו. צריך להתחשב גם עם העובדה, שהסמינר הזה של האורתודוכסים מלחמה היתה לו מפנים ומאחור: החסידים הקיצונים בטלו את יראתו, מפני שאינה קודמת לחכמתו, והמשכילים הקיצונים בטלו את חכמתו, מפני שאינה קודמת ליראתו. בראשונה, כשאימת החסידים היתה עדין חזקה עליהם, השתדלו להבליט את למדנותם; ובאחרונה, כשנצחו את הללו ואדיקותם לא היתה כבר מוטלת בספק, השתדלו להבליט את מדעיותם והתחילו להקפיד על יפיותו של יפת יותר מעל אהלי שם, כדי שלא יאמרו היהודים־הגוים אין זו אלא ישיבה פשוטה, ובאמת היו לעולם המורים שלהם מן המלמדים המקבלים ביותר בעולם. בזמנו של הופמן כבר נעשה הרגל זה, לפרסם את המחקרים המצרפים לדין־וחשבון גרמנית דוקא, טבע ולא הרגישו בעלבון שיש בדבר כלפי השפה העברית. זה נעשה על־פי־רב כבר שלא בכונה וכאפן שכתבו חכמי ימי־הבינים ערבית וכדומה מפני צרך השעה, מבלי לכון בזה חלילה כלפי השפה העברית. אדרבה, כדי לכתוב עברית היו צריכים לצאת מ„גדרם", אבל אשכנזית טבעי הוא שיכתבו כך, שהרי היא היא לשון המדע.

הופמן היה איש האשכולות והיה „פזרן" מטבעו. הוא חקר על הכל, כתב על הכל וקרא את הכל. לא כדרך בעלי מלאכה אחת. מלבד ספריו המרבים ומרבי־הגונים פרסם עשרות מאמרים ומחקרים בעתונים ובכל כתבי־העתים המדעיים. וביחוד בעתונו Magazin, שהוא עצמו הוציא ביחד עם אברהם ברלינר, ובעתון Die Jüdische Presse. גורלו של הופמן היה גורל הרבה חוקרי ישראל, שהם ר א ש ו נ י ם במקצוע ידוע, הרואים לפניהם בקעה רחבה ופרצה פרוצה בכל פנה שהם פונים ובשביל־כך הם שואפים לזרוע את זרעם בכל מקום העושה פרות, רוצים לתקן את כל הבדקים ולסתום את כל הפרצות. הוא לא היה חוקר יבש כרב המלמדים החוקרים שבאשכנז, היכולים לסגור את־עצמם כל ימיהם תחת מנעול ובריח של דגש חזק אחד. הוא היה איש חי, המדע היה אצלו דבר חיוני, צרך נפשי. ומפני־כך לא היה יכול לצמצם את־עצמו בד' אמות של הלכה יבשה אחת או של מקצוע מצמצם אחד. כשראה, שעלהגון בא

נמצא מה שהיה פסול שם כשר כאן. האפיקורסים שבאונגריה נעשו החרדים שבחרדים בגרמניה והנרדפים נהפכו כמעט לרודפים: ר"ע הילדסהימר היה איש המלחמות, בעל המעשה, ורבי דוד הופמן היה יושב האהל, בעל המדע, ושניהם כבשו את עולם החרדים. זה בעסקנותו וזה בתורתו.

והמלחמה לא היתה קלה. המלאכה לא ליום ולא ליומים. יש מלחמה עם חכמת ישראל וקשה ממנה עם חכמת הגוים. בימים ההם כבר הגיעה חכמת ישראל למצב של ירידה. הגדולים שבין חכמיה, גרץ, ר"ז פרנקל, צונץ וגיגר, כבר אמרו מה שאמרו והתחילו לפנות את מקומם — לגוים שאמרו כי תורה זו ירשה היא להם. שהרי כל אלה — חוץ מר"ז פרנקל שכתב עברית — לא היתה כונתם אלא כלפי אמות־העולם, כדי להראות לעיני העמים והשרים את יפיה. שזה היה עקר טעמם מה שכתבו דבריהם לועזית ללועזים, כדי שיכנס זה לתוך אוצר המדע העולמי; באו הגוים ואמרו: מכיון שכל מה שטרח בעל־הבית לא טרוז אלא בשבילנו, אם כן חכמה זו שלנו היא. סוף הדברים היה, שכל מ.. שכתב יהודי נעשה פסול למדע במקום חכמת ישראל עלתה חכמת ה ג ו י ם, שהתחילו להשפיע עלינו רב טובה עד שאין אנו יכולים לקבל.

הרבה גרם לזה מה שמלכתחלה נטתה חכמת ישראל לזרם מיחד — לזרם של חקירת כתבי־הקדש ותולדות ישראל. ומשום ששערי כתבי־הקדש אינם סגורים גם לפני חכמי אמות־העולם — ולו יהי על־פי־רב דרך צנורות של תרגומים — נעשו גם הגוים לומדים מפלגים. כי אם ללשון — להם הבלשנות, אם לחכמה — להם החכמה, ואם לדת — להם הדת. שהרי כל כתבי־הקדש של „הברית הישנה" אינם אלא הקדמה לעקר הספר „הברית החדשה" — ואם אין מבינים כל־כך היטב פסוק בנביאים, מה בכך? הרי כל דברי הנביאים אינם משמשים אלא ש ע ר של עקר הספר — האבנגליון. ובנוגע להבנת ההיסטוריה, הרי זהו דבר היוצא מאליו. שהיהודים עקומי־המות מעקמים את ההיסטוריר להם לטובתם ולהנאתם. אין צריך לאמר, שהמקורות של היהודים אין להם ערך היסטורי ומכל־שכן במקום שהם סותרים את המקורות ה א מ ת י ם, כלומר, את ספרי האבנגליון והאפוקריפין. כך הוא בקרוב מהלך הדעות של חכמי הגוים, שעמדו על כתפיהם של החוקרים היהודים, יוצרי חכמת־ישראל בתקופה ההיא.

אבל אישתמטי להו, שיש עוד אוצר מלא וגדוש של חכמת־ישראל, שלא התחילו עדין להשתמש בו ושיש בו כדי לפרנס הרבה דורות ותקופות שלמות, ושהוא כמעין הסתום לפני הגוים. זהו ים־התלמוד. מקצוע זה לא נכנס עדין בחוג המדע אצל המלמדים המשבעים של הגוים ואפילו של היהודים. על התלמוד רחפה עדין אימת הצל של ימי־הבינים, הוא היה עדין איזו מפלצת, המפחדת את העופות, וכל שומר נפשו ירחק ממנו. והופמן הוא הוא האיש שהוציא חמה זו מנרתיקה, הוא גלה את „התלמוד" לעיני העולם ועל־ידי־כך העביר את שדה־המלחמה לצד אחר לגמרי, למצר שלא החזיקו בו רבים ולדרך היחיד שהוא דש בו.

הופמן פתח שער חדש בחקירת התלמוד. עד ימיו לא היה התלמוד משמש, אפילו אצל חכמי־ישראל המבהקים והטובים שבחוקרי אשכנז, אלא פרפראות לחכמה, אבל לא ג ו ף החכמה. התלמוד ראוי לשמש מפתח — ואף זה בזהירות ידועה — לחקירת דברי־הימים, לסדרי הדורות ולפעמים גם לחקירת הלשונות המזרחיות וכדומה, אבל הוא עצמו אינו בגדר מדע־היהדות: החקירה על התלמוד, זמן התלמוד, בעלי התלמוד, המדינות והערים שנתחבר בהן התלמוד וכיוצא בו — סחור סחור לכרמא לא תקרב. זהו מדע הראוי למלמדים לחקור בו. אבל התלמוד עצמו, ההלכה שבו, הפלפול שלו, עמק ההבנה שלו — ענין זה שיך לבחורי ישיבה, לחובשי בית־המדרש לרבנים, אבל לא לחכמים. התלמוד גופו נתן למלמדים, אבל לא למלמדים. אדרבה, אפשר להיות מלמד יהודי ואפילו להקרא מלמד תלמודי, מבלי להבין סוגיה בגמרא ומאי דקאמרי רבנן. ואלה מן המלמדים ממין זה, שבאו לפרקים לחלק לנו מחכמתם בתלמוד, מוטב היתה להם השתיקה מדבורם. כל החכמה לא היתה אלא בזה שכתבו אשכנזית: בשביל הגוים הכל חכמה, הכל חדוש. ואלמלי היו כותבים את חכמתם זו עברית או שהיו מתרגמים דבריהם עברית, לא היה זה אלא להג, שאין לו כל ערך מדעי ותורני. וזוהי סוף־סוף אמת־

אנשים

רבי דוד צבי הופמן

לפרצופו הרוחני

הארי שבחבורה הלך לעולמו: אחד מזקני תלמידי־חכמים שבדור, שלא הניח כמותו בישראל, הפרופיסור רבי דוד צבי הופמן, ראש בית־המדרש של החרדים בברלין מיסודו של ר"ע הילדסהימר.

עם רבי דוד הופמן הלכה לעולמה תקופה שלמה של היהדות המערבית ועמה חלק גדול של היהדות המדעית העולמית. המנוח היה משירי אנשי התקופה הגדולה, תקופת התסיסה של היהדות המערבית, תקופה הרת־עולם: בקשת ערכים חדשים ביהדות, תקונים בדת, ספרות ההשכלה, פריחת חכמת־ישראל בלועזית, התלבטות היהדות עם האירופיות ובקשת פשרות חיצוניות ופנימיות. הופמן היה עוד צעיר לימים בימי הלוחמים הגדולים של הדור ההוא: דורו של צונץ, פרנקל, גיגר והירש. הראשונים בקשו הצלה ליהדות מן הטמיעה על־ידי התבצרותה בחומות ה מ ד ע, והאחרונים—על־ידי התבצרותה ב ד ת: על־ידי תקונים חדשים בה או על־ידי שמירת הצורה הישנה. הופמן עמד בינתים. הוא אחד בקרבו את מ ד ע היהדות עם ד ת היהדות. בהיותו עומד לגמרי על נקדת השקפתו של הירש ביחס לדת המקבלת מצד אחד, ובהיותו מצד השני איש־המדע במלא מובן המלה, לא היה יכול למצא תקנה אחרת ליהדות אלא מזיגת הדת עם המדע, או — אם אפשר לאמר כך — ד ת מ ד ע י ת או מ ד ע ד ת י. ואל יהי הדבר הזה קל בעינינו. פשרה כזו היא הקשה שבפשרות, שהיא בגדר שבר חבית ושמר יינה. שהרי קשה לה לדת על־פי־רב לדור במדור אחד עם החקירה המדעית. שמה שהוא כשר לדת פסול למדע ולהפך. עליו, על המנוח, נוכל לאמר, שעמד בנסיון זה. הופמן נכנס לפרדס, נכנס בשלום ויצא בשלום.

רבי דוד הופמן נולד בין החומות, בין ירידת הלמדנות באונגריה ובין ירידת חכמת־ישראל באשכנז. הוא היה חניך הישיבות באונגריה, שכבר הלכו ונדלדלו; המאורות הגדולים ר"ע איגר, ה"חתם סופר" וחבריהם כבר הלכו לעולמם והשאירו אחריהם נמושות. כל תורתם של בני הישיבות נצטמצמה ב"פשט'לעך" דקים מן הדקים ובחריפות של מעילי פילא בקופא דמחטא. ה"אורים ותומים", ר"ע איגר וה"חתם סופר" היו המעינות הראשיים, שמהם שאבו בחורי הישיבה את עקר תורתם. אפן הלמוד המשנה, המקבל על רב לומדי הישיבה באונגריה, שהוא למוד סוגיות בודדות על דרך ספרי "מלוא הרועים" ו"כסף נבחר", לומדות הנקנית על רגל אחת בלי בסיס מצק ובלי הקפות ושלמות, גרם לידי־כך, שתורתם נעשתה קרעים קרעים והישיבות הגיעו לידי דלדול והתנונות ולא העמידו מהן אישיות כללית, איש־האשכולות העומד משכמו ומעלה גבוה מכל העם. נוסף לזה הרדיפות על ההשכלה. הגזרות שגזרו על החכמה והמדע, וביחוד על בני־התורה והרבנים היחידים שרצו לאחד בידם את התורה וההשכלה, גרמו לכך, שהופמן לא היה יכול למצא כר נרחב לפעלתו בארץ מולדתו וילך מפני אחיו עם רבו וחברו ר"ע הילדסהימר לארץ אשכנז, שהיהדות החפשית מסיעתו של גיגר שלטה בה באותה שעה, ושניהם יסדו כאן את היהדות החרדית הקיצונה "עדת ישראל".

רשימות

לימי האביב למֵי מַעין בשלֶזיה. צר יהיה אם חלומי זה מכבר לא יתקיים ואני גם בקשתי לראות את פניך ולדבר עמך".

ביולי 1921 באתי לברלין לחדש ימים. במשך הזמן ההוא בקרתיו בביתו פעמים רבות וגם טִיַלנו יחד. שעות שלמות הייתי בחברתו ונדבַּרנו, או, יותר נכון, הוא דִבר, על כל הנעשה אצלנו ואצלם. ולעולם לא אשכח אותו היום שטיַלנו יחד בדַהלֶם, הסמוך לברלין, בין אִילנות ופרחים, והיום יום בהיר ונחמד היה, והוא ספר לי ותֵאר לפָני את ימי־ילדותו בבית אביו, את אביו הרב וסביבתו, וכה הלך וספר, הלך ותאר, עד שהגיע לרצח הנורא והאכזרי הנעשה לאביו ולאחיו בימי־הדמים באוקרַינה. בשעה זו תקפהו כאֵב גדול ועמֹק והֵחל לבכות כילד. באותם הרגעים נפתח לפְני השער וראיתי את כל היגון והעצב, שנושא האדם הגדול הזה בחֻבו זה ימים וחדשים ושהוא נקב וירד עד תהום לבו ואכל אכלהו ויפצפצהו עד זוב דם. נוראים היו הרגעים האלה: קול הנאנחים והנדכאים של אחינו באוקרינה עלה באזני, דמם דם נקיים וקדושים נזל לפָני. בלב דַוי ונשבר עמדתי לפני הבן הגדול, המתאונן על גורל אביו ואחיו ולבו מתפוצץ על גורל עמו המדֻכא ביסורים נוראים כל־כך ואין מוֹצָא ואין מפלט...

בריש אוגוסט שַבתי לשוַיץ, מקום מגורי בשנים האחרונות, ותכף בבואי קבלתי ממנו מכתב מיום 8.8.21 ובו כתוב: „קשה היתה עלי פרידתך ואני מברכך בכל טוב מקרוב ומרחוק. תקותי ג"כ, שעוד נתראה על אדמתך".

אחרי שהחלטתי לעקור את דירתי משוַיץ לברלין כתב לי מיום 7.11.21: „קבלתי דבריך, שבם תודיעני גמר־דעתך. אני מבין לרוחך וגם אעריך את הפסיעה שאתה עושה מארץ בת מנוחה לארץ יגעה מכל עֵבר. ומי יתן ותמצא פה איזה בסיס חמרי ורוחני, למען תוכל להשיג את אשר הִתְוית לך בחיים ובספר. אני אומר מי־יתן, כי לא נעלם ממני עד כמה לא נקל לאדם היום והן גם לך".

זה היה המכתב האחרון, שקבלתי ממנו. בינתים חלה ברדיצבסקי מחלתו שלא קם ממנה, ורק בנוֹ עמנואל כתב לי ושאל בשם אביו, מתי אבוא ברלינה. ובחשבי, כי מחלתו עוברת היא, עניתי לו, כי אסע דרך שטוטגרט ושם אשאר ימים אחדים, ובסוף חֹדש נובמבר אבוא לברלין. ומה־גדול היה שברון לבי בבואי שטוטגַרטה ומצאתי שם טלגרמה, כי ברדיצבסקי מת זה ימים אחדים עוד לפני בואי לשטוטגרט. לא זכיתי לראותו בימיו האחרונים וגם לא זכיתי לסתום עליו את הגולל. מה־גדול הצער ומה־עמק היגון!

הנו לנו בתור שארית בני יעקב עוד סאה בפני עצמה. על נהרות דם מתנועעות אניות שקר ותרמית ואוי למי שלו עין פקוחה. משוגע אנכי במראה עיני לרוב ולא אדע עוד את נפשי. אותי החרידו דברים עד התהום ואיני יכול אף לדבר עליהם. אתה על כל פנים בארץ לא מגואלה בדם אתה יושב ולא תדע את שגעון הנצחון המדומה ולא את היגון שבעבדות המנוצח. אדונים היו לעבדים חרופים קורעים מכל־עֵבר אבר אבר. מבחוץ מזוינים האויבים ומבפנים תאכל איבת המפלגות. אין יסוד קיים למזונות הבית גם בעת הכיס הוא מלא. לך בן גדלתו ורוממתו ומי יודע אם לא יום אחד יִקח ממך וגורלו יהיה כגורל רבבות בני נעורים מאֻכלי המות בעצם חייהם. געגועי ללכת לארץ חדשה, לארץ מגוריך, רבו למעלה ראש ולבי יאמר לי כי אך שם אמצא מנוחה ואוכל להעלות שברי הגדול בחקר דברי ימי קדם שלנו, וזוהי תכליתי האחרונה".

בינתים קבל עליו מר שטיבל להוציא את כל כתביו בעשרים כרכים. מאוַיו מני־אז קִבלו מעתה צורה מסֻימה. הוא כותב לי מיום 1.3.21: „זה איזה ירחים שאני עוסק בסדור כתבי ואני עובר על כל מאמר ועל כל ספור ואגדה מחָדש. י"ח כרכים כבר נגמרו ועוד לי מלאכה בב' כרכים". ומי שראה אותו בסדור כתביו בשביל הוצאה זו, יודע, מה־רבה היתה עבודתו, איך דקדק בכל רעיון ובָחן כל מלה. מיום 1.3.21 הוא כותב לי: „אני מקוה לשלם בשנה זו עוד כל חובתי (סדור כתביו) ואהיה אחר־זה חפשי לנפשי ולעבודתי המדעית".

אבל סדור כתביו, הגהתם וכל יתר הדברים הכרוכים בכגון זה פעלו על בריאותו הרפויה שלא לטובה. „עיף אנכי עד מאד — הוא כותב לי מיום 7.1.20 — ועלי לנוח בכל יום ב' שעות אחרי הצהרים כדי לאסוף כח. רבה עלי העבודה בסדור כתבי, עשרים ספרים בעוּרך, בכתיבת דברים הדשים במקצוע האגדה, השירה והספרות וגם בסדר ענין ההוצאה... ובעיקר כל אשר נקבתי אך קליפות קליפות הנמו לפרי אחר ההולך וגדל בקרבי זה עדן ועדנים. ואני רחוק גם ממני; שגי גוים בבטני מתרוצצים עתה בחזקה ובשטף: שירה ומדעות, בטוי הצער העולמי והלאומי והאישי והחפץ להכרה אחרונה, להכרה מופשטת מכל משברי הדת או הדתות. נתקיים בי: שרפת גוף או חולשת הגוף עם נשמה חיה וצועקת לבטוי אחרון שיכיל סכום כולל.

„וחזיון תוגי והתולי: ליטרא חלב בכל יום היתה מקררת בודאי את האש העצורה בעצמותי, על כל פנים לשעה".

כפעם בפעם התעוררה בו התשוקה ללכת לשוַיץ. גם הרופא יעץ לו בתחִלה ללכת שמה, אבל מניעות רבות עצרו בעדו. במכתבו מן 1.3.21 הוא כותב: „אתמול בקרתי שוב את רופאי משנה העברה ומצא כי מצב בריאותי הוטב עד שאולי לא יהיה צורך עוד בשוַיץ ואומר הוא לשלחני

לצבור גם איזה חוב נגד אחד מעובדיו הנאמנים שנתן לו מבחר שנותיו ומבחר כחו, ואין זה מעכב, אם לב אותו העובד על אחרת ינהה. לא תדע קשי לבבי ואת אשר לי".

אחרי נסיונות שונים להוצאת כתביו, שבע עמל רב ויסורי הנפש, הוא כותב לי מיום 31.8.13: „אני קרוע וגזור לאלף גזרים ולא אדע את נפשי ותחת משא הכתבים אכרע כָּלִי. אם תמצא נתיב באלה רופא אמן תקרא"; „והלואי יכולתי אני להשקיע את עצמי בדבר אחד ולא הייתי קרוע להרבה קרעים ממש". „כה אוכלים אותי חיי שעה בכל פה – מתאונן הוא במכתב אחר מהזמן ההוא – וחיי עולם הולכים ונדחים". ובמכתב אחר הוא מתאונן וכותב: „עמוס אני עבודת כתבי מבֹּקר ועד ערב ולא אמצא מנוחה. ומי יודע אם עוד אשיג פנאי ויהי לי כח לעשות את המלאכות המדעיות כי רבו".

בינתים התפרצה המלחמה. ברדיצבסקי, שהיה רחוק מכל פוליטיקה, הֵחל להתענין במצבם של העמים השונים, וביחוד במצב העם שבתוכו הוא חי, העם האשכנזי, שכִּבֵּד אותו מאד ושאֶת הקולטורה והמדע שלו אהב מאד ולהם התמכר בכל חֹם לבו. מצב העם הזה וכל אשר עבר עליו מבית ומבחוץ נגע אל לבו. אבל גם בשעת־חרום זו לא פסק ברדיצבסקי מעבודתו שהתמכר אליה בשנים האחרונות: קבוץ מבחר אגדות ישראל, ש־צא לאור בתרגום אשכנזי מצֻין, שתרגמה רעיתו, מרת רחל רַמְבּרג. במכתבו מן 8.2.1915 הוא כותב לי אשכנזית מטעם הצנזורה: „הייתי בזמן האחרון מתמיד מאד וכמעט שגמרתי את העריכה של האגדות... בזמן האחרון הנני מעלעל גם באגדות המזרחיות, כדי לעשות השוָאה ביניהן ובין האגדות העבריות. אתה תתענין לדעת, כי ספורים אחדים מספורי רבי נחמן מברצלב לקוחים מלה במלה מספורי „אלף לילה ואחד". מן המקור הזה לֻקח גם ספור אחד בעש"טי". ובשעה שהוא, יחד עם העם האשכנזי, סבל רעב ומחסור, פנה לו אל עבודתו המדעית, זו מטרתו הראשית והעִקרית. „מאמצע הקיץ – הוא כותב לי אשכנזית במכתב מיום 29.11.17 – התחלתי להקריא לפני ג. את עבודתי המדעית הראשונה במקצוע תולדות הדת ולראש השנה שלהם אגמור את התכנית של הכרך הראשון. הוא נבנה על יסוד רחב וגורם לי שמחה, אף כי אינני יודע באיזה אֹפן ימצא לו דרך לקהל". אבל יחד עם־זה לא חדל גם לקבץ ולסַדר אגדות ישראל להוצאה האשכנזית. כי גם הקבוצים האלה אינם רק עבודה מֵכָנית וסדרנית בלבד, כי־אם עבודה מדעית גמורה. על זה מראות למַדַּי הערותיו בסוף כל ספר.

וכמה סבל רך־הלבב הזה במשך ימי המלחמה, וכמה סבל מן „השלום הַוֶּירסַלִי": „אנו חיים בכאן במֵצר – הוא כותב לי מן 7.1.20 – כמו בימי המלחמה. דראון הגוי הגאוני מדכא את נפשי וחורבן אוקרינא עם כל שפעת הדמים הרי הוא עולה ואינו יורד ממטתי". מראש השנה תרפ"א הוא כותב לי: „הבנתי את הצער הנובע ממכתבך הגדול אלי עד גמירא והבנתי ללבך. והנה על יד הרקב והזדון במלא העולם

עשה זה וגם הממון־קורח הנחוץ לזה עדיין אין לי. הנני גם קונה ספרים וחוזר וקונה יותר ממה שאוכל וצרכי הרוחניים האלה עלו למעלה ראש.

„צרכי אלה מראש, הנני מודה על האמת, ותשוקתי לראות דברי הספרותיים מתוקנים ומסודרים בשלמות או בחלק מהם, הם הניעוני לחשוב בהוצאה כוללת של כל ספרי העברים, השיריים והקהליים, או בדאין אפשר לתפוס מרובה להו״ל עתה את כל מאמרי המחשביים. וכך סדרתי לי כתבי לב׳ מערכות, לעניני שירה ולענינים קהליים, מערכה מערכה בת ג׳ חלקים. המערכה הראשונה עניני שירה תכיל: דברי אגדה, ספורים מחיי האבות, ספורים מחיי הבנים; והמערכה השניה הקהלית תכיל: עניני שירה, לשון וספרות, עניני תרבות ועם, עניני מחקר ודת.

„כבר תראה מהסדור הזה הכללי איך תוצאה כוללת תתן להדברים אשר כתבתי פעם זה ופעם זה בלי כל סדר למשנתי פנים אחרות לגמרי, ואז אך אז יכירו וידעו מה עשיתי להקוראים, עד־כמה שלנו עוד קוראים, ולי יש מעט, בודאי תצא מדבר זה תועלת, ולי כאמור תצא תועלת חמרית רבה שתוכל עוד לבסס את מצבי ולהגדיל אפשרותי לעבוד בעדי הלאה. דבר כזה כי יעשה לאדם בטרם זקן לגמרי, הלא טוב שבעתים משיעשה בעת שאין עוד להיטיב. תבין לרעי.

„מב׳ מקומות אמרתי להכין זממי זה. הראשון היה „תושיה״ בעצמה, בטרם נוכחתי כי אי־אפשר לאדם להתקיים עמדה כל עיקר, והשני היה או היתה „תחיה״, זה הלהד״ם הגדול בן הלהד״ם הגדול עוד יותר והיא ההסתדרות סיני. הא לך שלשלת של יעודים בקולי קולות ובהרעשת הצבור העברי זה איזו שנים — ומעשים ולא כלום...

„בקצור אין לחשב על ב׳ מקומות הללו כל עיקר. ואני איני יודע מאין יבוא עזרי? לעתים אני חושב שמא הצטרכו צעירינו, ולהם אני מה, לעשות דבר כזה בעדי או מחציתו. אבל האמת אגיד לך, איני יודע עד כמה מספר אלה ואם באמת יוכלו אלה לעשות מה, אם גם ירצו לעשות. רחוק אנכי מעולם המעשים ומהספרות גם יחד. איני רואה שום איש קורא בשפת עבר ואיני מקבל שום עתון עברי. הנני חי כמו במדבר, אם גם אודה ולא אבוש, כי אנכי בעצמי חצבתי לי מקומי במדבר ואתעב כל דבורים ושיחות שאינם מעלים ועושים מאומה ומאבדים אך את הזמן, שהוא הדבר האחד שבידינו לשמרו.

„חשוב נא נכבדי בזה היטב מה לעשות בזה, ואם אפשר לעשות מה והיה כי יולד אצלך איזה רעיון חיובי ותאמר ותאמין כי גם תצליח בו, הודיעני מה הוא ואשמע.

„יודע אתה היטב עד־כמה אני שונא השתדלות לשם עצמי ואיך אני בורח מכל בקשת טובה בעדי, אבל ימים באים לאדם שעושה ואנוס הוא לעשות גם דבר נגד טבעו. עתה עוד עת, ואולי העת האחרונה, שדבר כזה יכול לעזור לי הרבה בבנין ביתי הרוחני והחמרי; ואני חושב, כי יש

מ ע ת ו נ י ם. לא די לדעתי לאדם בנו, כי יעבוד באותה נקודה שהעמיד אותו המזל ויתחיל לעבוד במקום שסיימו אחרים או על יד אחרים, כי אם באיזה מובן עליו להתחיל, בעד עצמו, ולבקש לו סממנים או סממניו״. וכאשר התיעצתי עמו, באיזה ענין לבחור בשביל דיסרטציה, השיבני הוא: „רק אחת אוכל ליעצך, שלא תבחר בעבודה שטחית על איזה ענין בחשק לבך, כי אם בסדור איזה כתב־יד לדפוס או ספר ישן נושן. דוקא בעבודה פשוטה כזו יסלול לו אדם דרך וילמוד לעמוד על כל קוץ וקוץ, ובאין פרטים אין כלל. כמדומה לי, שגם בברן גופא מונחים בבית־אוצר הספרים כ״י מחכים לצאת לאור. רב מאד מזה תמצא במינכן. הנה ספר פ ר ק י ד ר ב י א ל י ע ז ר, למשל, הנמצא לכל ומלא שבושים. הוצאה מדויקת עפ״י כ״י מזה הספר והעמדה על כל מקוריו הביאה ברכה רבה וכאשר תדוק תמצא אז זה הספר מצוין מאד מאד, הן לדרשת המקרא והתולדה הן לאגדה ומתוס ועוד ועוד״.

בתקופה ההיא גבר בו החשק והרצון להשתקע בראשו ורבו רק במדע. „בשעת הפנאי – הוא כותב לי ביום 13.4.10 – הנני עוסק בעניני מדע בעדי ועבודה זו הולכת ובולעת אותי כלי״. במכתבו מן 1.10.10 הוא כותב לי: „בכלל נשקע אנכי מיום ליום בד׳ אמות של הלכה יותר ויותר״. זמן־מה לפני בואו לגור בברלין כתב לי: „בבואי לעיר החדשה אומר אני להקדיש א״ע ביותר ואולי כלי רק לדברי מדע וחקירה בקדמוניות, ורב לפני עתה יותר מאשר תשער. בראש וראשון אשים פני לעניני מקרא ותלמוד״. במכתב מיום 6.1.11 הוא כותב לי: „שנויים אצלי שיתנוני בבא לעסוק בעניני מדע מבספרות ונפשי חשקה בתורה״. בברלין, מרכז התורה והמדע, מצא את אשר בקש ואת אשר חשקה נפשו. בקיץ 1911 בא הוא וביתו להשתקע שם ובאותה שנה במכתב מיום 27.7 הוא כותב לי: „אני מרגיש את עצמי בכאן בכי טוב ונחלתי שפרה עלי״. פה בברלין התעוררה בו עוד יותר תשוקתו לעבודה מדעית ובקש דרכים שונים איך לבוא למחוז חפצו זה. בנדון זה כתב לי במכתב מיום 8.1.1912:

„הנני אומר לכתוב לך עתה באיזה דבר נוגע לי, שרבות השבתי בטרם גמרתי זה. וזה הלא כבר תבין ותשכיל מדברי אליך פעם בפעם שלבי ורוחי הנה נוטים זה ימים רבים להתכנס ב י ו ת ר א ל ד ב ר י מדע ב י מ י ק ד ם ש ל נ ו מ א ל ד ב ר י ס פ ר ו ת. ואמנם מיום באתי הנה אפשריותי לעסוק בעניני מדע יותר גדולות ממה שהיו ובאיזה מובן לי איזה מנוחה לדברי. תחת זה כחותי אינם אתי כמו שהיו. איני חולה במה, אבל ע ב ו ד ת י ה ר ב ה ב ע ש ר ש נ י ם ה א ח ר ו נ ו ת י ת ר מ ד י מ צ ד אחד, ד א ג ו ת י ו מ ל ח מ ת ה ק י ו ם ש ל י ה א ר ו כ ה א כ ל ו א ו ת י ו ה נ נ י ע י ף ו י ג ע ע ד ת מ צ י ת נ פ ש י. הנני יושב ב׳ וג׳ שעות אל השלחן ושעה אחת אני שוכב על המטה. הנני מרגיש חום בלתי טבעי תמיד ולא אדע מה יהיה לי. אולי היה עלי לעזוב את עבודתי לגמרי לזמן מה וללכת אל מקום אחד לנוח, אבל חובותי היו לא יתנוני

שבאה הן חותכות אבר אחד מן דבר ועושות בזה את הזיוף היסודי להקיש כחלק אחוז על השאר, בעוד שהצ"ט חלקים הנותרים עומדים בנגוד נמרץ למה שמבררים; ובשנית הן מכיילות כל התלמוד והמדרש למין ספרות אחת בלי חלוקת המקורים והספרים המיוחסים. ואם אבוא לומר לך מאלה, עלי לכתוב ספר שלם. דַיֶך, שאני המשורר והמכיל הלכתי בדברים האלה אל הקצה השניה. ליגמר אדם והדר ליסבור. נדע מראש ונסלול את הדרך לסדור חֹמר הספרות התלמודית בחלקיה ופרטיה ואח"כ יהיה בידינו לחקור אחרי הרוח. ועוד פעם עלינו לא להראות להם, כי אם לנו והעבודה היא ראשית־כל תולדית־ספרותית ולא תורית"; „העיקר הוא קודם־כל לדעת, לדעת בעצמנו. ואתה הגע בעצמך, האם לא נתת אל לבך זאת השאלה, כי אחרי העבודה הרַבה בשדה התלמוד ובקֹרת התלמוד, אם אדם כמותך חפץ לעשות מה, עליו להתחיל את המלאכה מראש. ולא תחשוב לי לעָול, אם אֹמַר, כי כמקרה הזה יקרה הבאים אחריך וזאת תבוא מפני ערבוב המקורים השונים ואי־הסדור אשר בתכניה כל הספרות הרחבה הזאת בת איזו מאות שנה" (16.11.07). והוא נשא רעיון בנפשו ליסד „הוצאת ספרים מדעית". „כי הרבה הרבה לי בדבר התרכזות חכמת ישראל בעברית והרמת החֹמר הלמודי שבו ואספו ספר ספר, דבר נחוץ לכל דורש וחוקר הן אצלנו ואצלם" (26.9.07). על הוצאה זו „חשבתי בראש וראשון בענין התלמוד לא למלאכה לבד, כי אם לחכמה לעושיה, סדור שצריך הוא להיות ראשית לכל עבודה במקצוע מה אם בגוף הספרים או בתוכן" (16.11.07).

תקופה אחרת אנו רואים אפוא אצל ברדיצבסקי בחקירותיו המדעיות: אם בשנות תרס"ג–תרס"ד היה חושב, ש„המקורים לבד לא יספיקו בלא הופעת אור חדש עליהם", הנה אחר־כך בא לידֵי הכרה, שקֹדם־כל צריך להיות המקור, החֹמר מקֻבץ, מלֻבן ומסֻדר כראוי, וקבוץ החֹמר כשהוא לעצמו הוא מקצוע חשוב ועִקרי, אם הוא נעשה באֹפן מדעי ובקרתי. „ואין אצלי עתה כל עבודה מדעית בלי התעמקות גמורה ובדיקה בלשנית ובקרתית בעצם המקורים ובהשוָאת המקורים". בתקופה זו הוא מטפל כפעם בפעם בעניני מחקר ובעניני המדע העברי; בזמן ההוא התעורר בַּמשורר החוקר שבו ועל־יד הרגש הגדול שבלבו התעורר המות, החושב הגדול שבו. אז התעמק יותר ויותר במקורים העתיקים, הראשונים, וַיֶרב ללמוד וללמוד, לאסוף ולקבץ. „וזהו ראשית המדע: לבקש באוריתא היטב אף במקום שלא עשו כה". „לדעתי – הוא כותב לי ביום 6.5.08 – החוקר ודורש דבר עומד בראש בעצם הדבר ורק שַׁעַל שַׁעַל ירחיק מחקריו ודרישותיו עדי יבוֹא לקץ נקודת המגע, אשר ימצא או ישער; אבל לא יכול להתחיל מיד בשתי קצוות רחוקות בזמן ולהשאיר כל מה שבינתים, בעוד שאולי אלה אשר השאיר הם כוללים גם הבחינות לנגוע בערך הדברים. הרבה בגו ועוד חזון למועד". „נחוצים ספרים וספרים – הוא כותב לי פעם – ואין אומן כראוי בלי כלים כראוי. וביותר נחוצה חרות, איזו חרות

הולכות תולדות ישראל עד גמירא. רק שלשה יוצאים נפלו בחלקנו: חנוך שלקחהו אלהים, אליהו הנביא שעלה בסערה השמימה והמלאך. המלאך הוא מצדו יליד הדמיון, החזיון היותר עשיר ונשגב בהחסידות, תחת שמצד המחשבי אינו עולה על חבריו, ותדע כמוני כי הספר חסד לאברהם אינו מיטיב לתמונת המחבר, כי אם מקלקל אותו, שלא נתן לנו גם חלק אחד ממאה ממה שחשבנו לשמוע מפי המלאך״. בזמן ההוא היה ברדיצבסקי, כאמור, כרוך מאד אחרי החסידות ובמכתבו מן 25.9.05 כתב לי: „בדרך אגב אודיעך, כי גם אני ממשפחת חסידים ושראש משפחתנו הוא הרב רבי שמואל הלוי איש הורויץ מניקלשבורג. דבר כזה בודאי לא האמנת״. אבל אחרי שנים אחדות התקרר לחסידות והחל לנטות ממנה, ועוד בשנת 1908, בשלחו לי את תמונתו, כתב לי מן 4.7 כדברים האלה: „כמעט חפצתי לרשום עליה: ממתנגד לחסיד. להורות על השנוי המתהוה בין השקפותי אני ואתה״.

תשוקתו הגדולה למדע: לעזוב את ההוֶה ואת המתהוה ולשוב לחקירת קדמוניות, או כמו שכותב הוא: „החי יתן אל לבו ודורש לראשונות ודבר אחר לא נשאר לנו״ — תשוקתו זו התגברה בו כפעם בפעם. „נפנה אני בכלל בזמן האחרון – כותב לי מן 18.9.05 – לענינים מדעיים פרטיים בחכמת ישראל על יד שירתי ויתר דברי״. אבל מכל החקירות השונות ב„חכמת ישראל״ לקח התנ״ך – לא במובן הבלשני, כי־אם במובן הרוח, במובן הדתי – את לבבו, ואל זה שָׂם לבו כפעם בפעם. ועיניו היו פתוחות לראות בתנ״ך מה שאין עין אחרים רואה בו. הוא ידע לקרא בין השיטין ולגַלות את הדברים המכֻסים. רוחו החודר והחפשי ירד לתוך עמקו של „ספר הספרים״ וגִלה את הרזין שבו. העירותי פעם את אזנו על החסרון הגדול בספרותנו, שאין אצלנו ספר שיכיל את האגדות המשֻׁבחות הרבות המפֻזרות פה ושם על משה רבנו, הגבור הראשי בתולדות ישראל. על־זה השיב לי במכתב מיום 14.7.09: „בדבר משה, אמנם ילקוט כזה תחת ידי עפ״י המקרא, כלומר, חיי משה עפ״י המקרא ככתבו וכלשונו והוא ראשית דברי שהביאני לבקֹרת המקרא ועתה כבר הרחקתי ללכת״ והוא מטעים וחוזר ומטעים, כי לא החֹמר המלֻקט די להבנת הענין על נכון. „כשאני לעצמי – הוא כותב לי ביום 5.2.03 -- איני מסתפק בהחֹמר האצור בלבד, אם לא בא מהערכה חדשה את הדברים. רצוני, מכבוש דרך חדש להבנת הדברים״; „שהמקורים לבד – כותב לי ביום ד׳ אלול תרס״ד – לא יספיקו בלא הופעת אור חדש עליהם״.

מבטו החודר, חוש־הבִּקֹרת שלו המפֻתח והסדרן שבו ראו את השגיאות הגדולות הנעשות אצלנו על־ידי העוסקים ב„חכמת ישראל״. במכתבו מיום 20.11.07 הוא כותב לי: „ואני עמל ויגע זה ימים רבים למצוא פשר הדבר: מדוע אין כל ערך מדעי לכל מיני עבודות כאלה,

„כל אלה עוררוני לפנות אליך בהצעה, אולי תשתתף בדבר לקחת עליך סדור אנשים אחרים, ואם תֵאוֹת לזה נפנה גם אל דובנוב שישתתף עמנו ותהיה חלוקת העבודה בזה כמו שעושים בבאורי כתבי־הקודש וכדומה". והוא מוסיף לכתוב לי בזה: „הערתך עד כמה נאמנות השמועות על אדות הבעש"ט נהירא לי, אבל ילקוטי אינו בא לנסות את הדברים על אמתתם, כי אם להביא כל השייך להבעש"ט בקרוב וכל מה שנאמר בשמו. יודע אתה, כי לא כל הדברים הנאמרים בשם ר' מאיר או ר' עקיבא הם שלהם ואעפ"כ יש לנו חפץ בהמדרשים האחרונים שחוטאים בְרבם לכגון אלה". מן 10.9.10 הוא מודיע: „אודיעך עם זה, כי ענין ילקוטי החסידי כבר נגמר והנני מו"ל את חלק המחשבי של כל ג' החלקים בשם „החסידות ככתבה וכלשונה". בתחלה סדרתי את הרב המגיד אחרי ר' יעקב יוסף, ועתה אומר אני להקדים את המגיד עליו. מה דעתך בזה? אמרתי למו"ל שאתה תעשה הגהה אחת ואולי תשים איזו נוספות". אבל לאט לאט החל לפון בספרו זה. במכתבו מיום 1.3.10 הוא כותב לי: „מווארשא מאיצים בי להו"ל את ילקוטי ע"ד הבעש"ט ובקרבי אין חפץ עוד לזה. ילקוטי זה אינו מדעי גמור, באשר יערב כל המקורים ולא יעביד את כל אחד ואחד ביחוד, ולאידך, הוא גם אינו ספרותי גמור, כלומר, ספרי אני, אך לקוטי – וגם בזה לבי מהסס, לעשות שנוי בהמטבע אשר טבעתי לי בעברית. רצוני, סופר ותו לא. מה דעתך? אבל אבקשך שתגלה לי זה בלי נשיאות־פנים להענין שהוא קרוב לך".

לרגלי עבודתו בספרו „ילקוט החסידי" התענין הרבה בתולדות ר' יעקב יוסף הכהן והרב המגיד ר' דובֶר. ובהיותי אני אז עסוק במאמרי על־אודות ר' יעקב יוסף, בקשני לשלוח לו את כתב־היד ועל זה כתב לי ביום 27.11.05: „בזה שהנך מעמיד את הרב ר' יעקב יוסף על הרב המגיד איני תמים־דעות עמך כל עיקר. הרב המגיד הוא אדם מקורי, בעל מחשבה מקורית, ממַשל משלים טובים ובעל שפה עצמית, תחת שמחשבותיו של ר' יעקב יוסף הכהן בכבדות יתהלכו. עדים הם גם ספרי הילקוטים בדברי ר' יעקב יוסף שרבים המה בכמות ולא מצאתי אותו החלק הרב שמצאתי בדברי הרב המגיד המעטים". מאותו זמן הוא כותב לי: „בנוגע לספר התולדות בעצמו, אם גם הוא ראשון בזמן, אינו לפי דעתי ראשון במעלה, ובזה איני תמים־דעות עמך. הוא אמנם אבן יסודי בתולדות החסידות, אבל לא אבן הראשה..."

בזמן ההוא התענין ברדיצבסקי הרבה בחסידות ודן בה על כל פרט ופרט: „תמה אני – הוא כותב לי מן 25.9.05, – שתחת שהרב ר' יעקב יוסף מביא דברי רבו בכבוד ובמורא, לא כן הדבר אצל הרב המגיד שמביא: שמעתי מרבי ישראל בעש"ט, בלי שום כִנוי הרב, והנני דן מזה איזו תוצאות". בערב פסח תרס"ז הוא כותב לי על־דבר מאמרי ר"א מלאך: „צא ולמד, הן היהדות היא עניה מאד בהרחבת דמיון קדושיה. גם זה משה האיש רק מחציו ולמעלה בן אלים ומחציו ולמטה בן אדם... וכן

את מחברתי חורב גמרתי... שב אנכי עתה לעבודתי התמידית ובה גם אמצא מפלט״ (21.1.10).

בכפר אחד עסק אז ברדיצבסקי, שלצערם של כל חובבי החסידות לא עלה בידו אז להדפיסו ואחר־כך שִׁנה את דעתו עליו ולא חפץ להדפיסו עוד. במכתבו מן 16.4.06 הוא כותב לי: „הילקוט החסידי כבר גמרתי, כאשר הודעתיך, בשלשה חלקים: הבעש״ט, הר״ר יעקב יוסף והרב המגיד״. במכתבו מן 26.10.06 הוא מבאר לי את תֹּכֶן הספר ומהותו ואת הסִּבה שהביאתו לחבר את הספר הזה: „הרעיון שלי היה כך: אם באים אנו לכתוב תולדות תורה שבע״פ, הרי יש לנו הספרים ההלכותים הגמורים, כמו המשנה, תוספתא, מכילתא וכו׳, ואם באים אנו לכתוב תולדות הפילוסופיה הדתית, הרי יש לנו אור ד׳, חובת הלבבות, הכוזרי וכו׳ וכו׳, כלומר, כל אלה הספרים המה בנין מיוחד, שמקשר אותם להבנת הקורא גם בלי התולדה, החבור על אדותם, תחת שבספרות החסידות אין הדבר כן. גם בהספרים היותר טובים מרובה הפסולת על הטוב, והקורא האינו־מבין אינו יכול לצרף לו את הרעיונות וללקט לו מעצמו את האגדות השונות והשיחות המפוזרות. ובחשבי כל אלה אמרתי לעצמי שבטרם נגש לכתוב תולדות אותה התקופה עלינו לבנות מתחלה את הספרים החסידיים ולהראות להקורא את האפשרות לעבור בנקל על כל אחד ואחד ולדעת מהספר בעצמו טיבו של אותו חושב־אלהי.

„בנין ילקוטי הוא כך. כל ספר כולל ג׳ חלקים. חלק התולדי, חלק המחשבי וחלק המשלי. בכֻלם מאסף אני את היותר טוב והנני מעמיד אותם בשורה, כמעט בלשון המחבר בעצמו, ברשימת המקור, באופן שהספר אינו שלי ואינו נושא עליו חותם תכנית דעותי, רק הוא נבנה על ידי.

„בסוף כל ספר עוד יבוא צרור הערות ולקוטים תולדיים וספרותיים לאותו חושב וכו׳ שהם אבני גזית להחוקר וכו׳.

„את אשר סדרתי עד עתה המה: הבעש״ט, רבי יעקב יוסף מפולנאה, הרב המגיד הגדול.

„בשורה השניה נכון לפי דעתי לבוא: בעל מאור עינים, בעל קדושת לוי ור׳ אהרן מקרלין. ובשורה שלישי הרב שניאור זלמן מלאדי בעל שער היחוד והאמונה ומהר״ן מברסלב, ועוד שורה רביעית שאינה עוד ברורה לי כל צרכה.

„בקצרה, הקובץ צריך לכלול י״ב ספרים, באופן שיהיה בו עכ״פ השיטות הראשיות וכו׳.

„אמרתי לך, כי כבר לי מו״ל או היה לי מו״ל לשלשה הראשונים, ואמרתי כי יו״ל את הדבר בקרוב. באשמתו וגם באשמת התנאים החיצונים נשתקע הדבר.

„עומד אנכי הרחק מאדם העיר וקשה עלי לחפש אחר מו״ל אחר. בתוך כך נתרבו ג״כ עבודותי האחרות בשדה המקרא והתלמוד ואיני יודע אם גם אוכל להפָּנות לגמור את הדבר.

רוסית או אשכנזית ולהיות בן טלוא־שפה"; „אצלנו חטא השפה ואי־דעת כלל באיזו שפות אדם כותב גדולה עד למאד ואוכלת עוד הנשאר אצלנו"; „ואני עומד על דעתי, כי דוקא מרוב הפרוץ עלינו להיות זהיר בכמו אלה. מה ישאר לנו עוד אם יהרס יסוד הלשון והוא כבר נהרס". „אם תקח מאתנו עוד את השפה מה ישאר לנו?"; „גם במקצת שנשאר לנו בהשפה שוררת ערבוביה ונעקרו התחומים"; את טמטום הלשונות אני חושב באמת לצרעת ממארת". „בוא וראה – כתב לי בערב ר"ה הּתרע"ג – בספרות העברית נעקרו כל התחומין. עתה יש לנו כבר סופרים עברים... אין לנו אף מאום מיתר יסודי עם אך מעט שפה ובאו אלה ועשו גם את השפה, שארית הפלטה, פלסתר. היום אנו קוראים את הדברים עברית ולמחר יהודית ואין איש יודע גדול הדברים ואיה גדלו הדברים. ואת האמת אמַר, כי הדבר הזה, שטשטשו גם את זה, עשה לי הכל סחי ומאוס. האם יֵצאו כתבַי העבריים לאור שקברתי בהם חיי חצי דור שלם והנחתי בהם את נפשי ואתמול יצאו לאור כתבי... העבריים שנעשו באיזה מכונה. למה כל העמל אם גם זה ילקח מאתנו, השפה והזכות על השפה?"

ברדיצבסקי לא היה מצמצם עצמו בעבודה אחת, במקצוע אחד. הוא היה רב־הצדדים והיה עוסק במדע ובשיו־ה יחד. פעם הוא מודיעני: „עובד אני עתה בעבודה מקראית", ופעם: „הלא תדע מהשקפה הכוללת בדבר הקשר הדתי שבין ישראל ובין האלהים שהוא ברית, אָלה ושבועה. קשר משפטי משני הצדדים בתור קיומו וקבלתו – זהו החוט הנמשך כמעט דרך כל ספרות ישראל. יוצא מאלה המה בעל עקדת יצחק ריש נצבים ואברבנאל בפרושו על התורה סוף תבוא, שאינם מסתפקים בזה היסוד ומחפשים אחרי יסוד אחר, נוגע בזה גם השל"ה במקום אחד, ולי נוגעים „היוצאים" האלה ומחפש אני עוד אחרי כאלה, המבקשים להם דרך חדש או יסוד חדש אחר. האם תדע אתה מאלה?". פעם יודיעני: „אני עוזר עתה בהוצאת Corpus Tanaiticum שתוציא לאור החברה להפצת חכמת ישראל בברלין. נמסר לידי סדור אחד מחלקיו והמשורר העברי נעשה לבלשן" (30.6.08), ובמכתב הבא מן 4.7.08 מוסיף לכתוב בזה: „אני עובד בחלק האגדה ועתה בסדור הבריתות מכמו אלה עם עניני התנאים מירושלמי בשנוי נוסחאות ועם מקורים והשואות". מן 17.5.09 הוא כותב לי עוד בענין זה: „עבודתי בעד החברה היא חלק אחוז מקובץ ספרי התנאים אשר תו"ל בהוצאה מדעית, ולי נתן לקבץ את אגדות התנאים שבירושלמי, אותם שלא נמצאו בספרי תנאים שלמים, כמו תוספתא ומכילתא, ולערכם עפ"י סדר ומעטר בשנוי נוסחאות והשואות. העבודה היא רק בלשנית־ספרותית גרידא". ובאותו זמן הוא מודיעני: „עומד אני עתה על ענין י"ג מדות בתפלה, ערך קריאת־שמע וערך ברכת־כהנים". ומאותה תקופה הוא מודיעני: „בימים האחרונים כתבתי הרבה אגדות. ספרי יכיל עתה מאתים והמש. שמתי לב גם לספורי־בדים היהודיים אצלנו והוצאתי מהם כעשרים במספר"; „נח עלי בימים האחרונים רוח ואכתוב דברי אגדה רבים, גם

אם כה ואם כה, אבל העקר הוא לשאת ולכלת הלאה"; צריך לעבוד ולבלתי התיאש מן החיים. „הלא לשאת ולשאת זה חלקנו עלי אדמות"; „הנה יד ההשגחה באמצע ואני מאמין בהשגחה נפשית". „הנסים בחיינו רבים המה מיסודות ההגיון... בידינו עתותינו – גם אם נאמר שנגזלו מאתנו לעולם". ואל תתיאש מן העבודה, ואל תאמר אין במה לעבוד: „ישנה אפשרות עבודה לכל אחד, למרות המעצורים, למרות הקללה הרובצת בכל אשר לנו. ואם חיי היחיד מתמגרים, אז הרי חיי הצבור, או הצער עם הצבור, או החלום עם הצבור, או גם **החרבת הצבור**" (17.11.13).

איזה יסוד בחיי איש־הרוח, כדי שיוכל לעבוד ברוח, כדי שיוכל למלא את תפקידו, זה אצל ברדיצבסקי עקר. „יסוד, איזה יסוד בהיים זה גוף שני לאדם, וגם חלק מן הרוח". „ובאין הצלה בגוף, איה ישתמר הרוח?" „איש הרוח לא יכול לעבוד וגם לחיות אך בעניני רוח". איזה „מעמד בחיים", איזו „מנוחה המרית" צריך איש־הרוח לרכש לו, ורק אז יוכל למלא את תפקידו. כי תפקיד מיחד יש לאיש־הרוח ועליו למלא את תפקידו, לבלתי חטא לאלהים אשר בקרבו. „חיי הרוח עולים על כל דבר. סוחרים בשוקו של הקב"ה יש הרבה, ואם אלו מכנים מקומם באים אחרים תיכף... תחת זה דבר שברוח לאו בכל יום ימצא. **למי שנמסר לו איזה תפקיד עליו לדאוג אך בשביל זה ולו גם אהבה עצמית יקרא לזה**". אבל אהבה־עצמית זו אינה מגבלה אצל ברדיצבסקי, אין בה צרות־עין, הוא יודע את חובתו הגדולה של איש־הרוח לצבור. „**אין אנו חיים בעד עצמנו** – כותב הוא לי מן 6.4.13 – **כי אם בעד אחרים**. ולנו דוקא בני הדור הזה, המפרפר בין חיים למות, חוב רוחני גדול. מחויבים אנו לשלמו, לשלמו בכל כפר", לו גם יהיה כפר זה הקרבה עצמית. „איזה גבור? – היודע את התנאים הקשים שבחיים **ומקריב בגלל מנוחת אחרים גם קרבן נפשו**".

ומי כמוהו ידע את חובות איש־הרוח ותפקידו? מי כמוהו ידע את האחריות הגדולה המוטלת על הסופר, שבידו להנך את העם ולהשפיע עליו מכל־צד? לכן היה כל ימיו דורש מן הסופר העברי, מן הספרות העברית אמת וצדק, יפי וטהרה; לכן היה נלחם כל ימיו בכל מאמצי כחו, בכל מוחו ועורקיו נגד אי־המוסר ואי־היפי, שמצא לדעתו פה ושם בספרותנו. כשקרא פעם ריקלמה צעקנית של מו"ל עברי ידוע, כתב לי: „קרא את הריקלמה היטב ויתאדמו פניך. חבלים ורצועות לכגון דא". הוא כתב לי על־אודות מאמר אחד, שנדפס בירחון עברי על־דבר טש.: „בעד המאמר על־אודות טש. חייב אותו סופר לשבת ב' שנים בבית־האסורים"; „אם תראה את... בקשהו בשמי כי יסיר מעל המודעות ע"ד קונטרסי „בספר" את השורה של שבח.... קצתי בנפשי מפני המנהג הזה ההולך ומשתרבב אצלנו". ועד־כמה התמרמר על בלבול־הלשונות אצלנו: „והן גם אצלנו — כתב לי פעם – עוד ישנה שאלת השפה: לכתוב עברית ולהדפיס [illegible]

והסוֹרה לא נתן לו מרגוע והלך את דרכו הלאה הלאה. „היום מלאו לי מ"ה שנה לימי בואי בעולם – כותב הוא לי מן 30.8.10 – וכמעט חצי יובל שנים אני עובד ביגיעת כפים אצלנו. אבל גם עלי אמר הכתוב: העינים הן לפנים ולא לאחור". כן, הוא הלך לפנים בלב חזק ולא נפל רוחו עליו למרות הרקבון, אטימת־האזנים וסגירת־העינים אשר מסביב. הוא ידע, כי „לא ביום אחד יעשה דבר, חיים שלמים דרושים וקרבן רב". והוא אמנם הביא קרבן רב, קרבן גופו ונפשו, כי בדמי לבבו כתב מה שכתב, בכל לשד עצמותיו, בכל חֹם לבבו וטהרת מחשבתו. כֻּלּוֹ כֻלּוֹ, בגופו ובנשמתו, היה מסור לעבודתו הרוחנית.

שום מחסור ולא שום מכשול, שכל חייו היו מלאים מהם, היה יכול להפריע אותו מעבודתו הרוחנית. תשוקתו הגדולה למדע, להשכלה, להתקדמות הראה עוד בימי עלומיו, עוד בהיותו יושב על ספסל הישיבה בוולוזין. מבלי שום בסיס חָמרי עזב את הישיבה והלך לאודֶסה. אבל שם לא מצא את אשר בקש. מחוז חפצו היה המערב, המדע האשכנזי, ויעזוב את אודסה וילך לפרנקפורט על־נהר־מין, ובאשר אז לא היתה אוניברסיטה בפרנקפורט הלך משם לברסלוי, שיחד עם האוניברסיטה אשר שם עומד שם בית־המדרש־לרבנים הידוע ובשניהם יחד למד בשקידה רבה, וגם את בית־הספר לציור בקר כפעם בפעם. ומחסור נורא סבל אז. לפעמים מֻכרח היה לקרא לאור הפנס שברחוב, באין לו נר בחדרו; מהעתקת נוסחאות המצבות בבית־הקברות ליהודים מצא לחם צר ומים לחץ. אבל כל אלה לא הפריעו אותו מעבודתו הרוחנית. משם הלך בֶּרלינה ואחרי שלמד שם זמן ידוע הלך לבֶּרן ושם גמר את חק למודיו. מברן שב עוד פעם לברלין ומשם לוַרשה ומוַרשה שוב לברסלוי. פה למד את מלאכת השִנים כדי לעזור לאשתו שגמרה אז את למודיה בתור רופאת־שִנים. הוא חפץ להתפרנס מיגיע כפיו ולא יצטרך לפרנסה מן הכפרות ולא יהיה תלוי בדעת אחרים. שנים אחדות חי בברסלוי במחסור ובדחקות והרבה מכשולים מצא על דרכו, ויעזוב את ברסלוי ויבוא להשתקע בברלין. בכל ימי התנודדים האלה, שבהם סבל כל־כך הרבה, לא פסק לעבוד את עבודתו הרוחנית, ואותה העבודה היתה עבודה לשמה, לשם האמת, שהיתה משרשה כל־כך בלבו, לעבודת לאלוה הצדק והישר, אלוה היפי והנֹעם, שהיה שוכן בקרבו. מידי אלוהי החיים, [illegible] חזוק־הרוח, לעבור על המכשולים הרבים שפגש בדרכו וללכת בקומה זקופה קדימה. „אני חושב לחולשה לבעל־הרוח להסחף בזרם העצב ולהכנע לגמרי"; „מי מאתנו איננו עומד על פתח התהום, ובפליאה אנו עומדים ותוהים"; „לי לעתים ממש אין אפשרות לחיות עוד, כי ידעתי את התהום [illegible] וגם אני פתחתיו לי – ואני חי ועובד"; „וכל אחד מאתנו נושא את [illegible] על כתפו או עוד בלבו... ולאידך, שוב אין התופת [illegible] ואותו הרגש ששוב אין אנו טוֹים את [illegible] המשקל הלאה [illegible] מאיר בנה בסבל הירושה שהיתה לנו לעיפה (25.10.12); „וכל אחד מאתנו נושא את צלבו ועומד לפני תהום

הזכות נשמתו. אי־אפשר לאכול פת בג מיגיע כפים, והנך הי אך על פי נס. רוחך מלא והנך כובשו; אלפי רעיונות ודברים אתה מוליד ואין למי להוציאם והם מתים וגועים בעודם באבם. הרי ראו מיתה חמרית ומיתה רוחנית בכל יום לכל מי שבשם אלהים יקרא. וכמה לנו אנשים שבאמת הם קוראים לאלהים חיים? ובחוץ מושלים איזה שוטים גמורים והני כלבין דחציפין; מבחוץ קוראים וחוזרים וקוראים לתחיות העם והספרות, בעוד שאנו המעטים שכבר אנו חיים אנו נחנקים בכל יום. אם לצער, עמוק הוא מני ים, ואם לרום, אינו בפי לכגון אלה. המתבודד במערבו מי"ב".

ואותו „המתבודד במערבו" היה לבו ער ופתוח לכל הנעשה בישראל. מרחוק ישב, בדד ומבדל והאזין והקשיב, ראה והרגיש את כל המתהוה בקרב האמה. הוכיח השכם והוכח את עמו על אשר אזנו מאנה לשמוע, על אשר לבו אטום וראשו מטמטם; בכח האמת אשר השרש בקרבו גלה בלי־חת את הרקבון ואת המשחת שבקרב האמה; כאחד מנביאי ישראל בדור קדמון קרא בקול רם: „הוי, גוי הוטא, עם כבד עון!" וכאחד מנביאי ישראל בדורות הקדמונים ההם היה לבו פצוע, זב דם לצרות ישראל ומכאוביו. עד־כמה כאב המוכיח הזה המדבר־קשות את הכאב הזה! עד־כמה הרגיש — ומי כמוהו ידע להרגיש — בגלות ישראל ובעלבון האמה! בכל מוחו ולבו, בכל עורקיו וגידיו, בכל לשד חייו — כלו כלו היה נתון אל צרות הכלל. צריך היה לראות אותו רועד כלו מדי דברו על הנעשה לאמה הישראלית מני־אז עד היום האחרון. „מאז באו ימי הדמים — הוא כותב לי בזמן הפרעות בשנת 1905 — נעקר לבי מכל עבודה ומפני זה אין אני יכול גם להשיבך על שאלתך" (10.11.05); „השבר גדול בבית עמנו — כותב לי מן 20 לחדש הנ"ל — ואחריתו מי ישורנו. שבתי מעט אל עבודתי. באבנים כבדות על לבבי הנני עוסק". ועל הפרעות בשנים האחרונות באוקרינה הוא כותב לי מן 17.8.20: „צדקת, חיים אנו בשנים ללא עם ובודאי גם ללא אלהים. לבי נרגש כל היום. את הצעקה „על הדם" ב„התקופה" האחרונה בודאי קראת. גם אני קראתי דברי קינה, אבל מה היא המלה עתה וגם למחר". והפרעות בא"י גזלו ממנו את מנוחתו האחרונה: „שבתי שלשום — כותב הוא לי מן 6.6.21 — ממי מעינות ומארץ ההרים לארץ המישור. אבל המרגוע שמצאתי בצל הטבע כבר נדד והלך בעטים של המאורעות המחרידים בארץ האבות. אין מנוחה ואין מפלט גם לרבים גם ליחיד"

למרות היאוש שתקפהו כפעם בפעם בנוגע לספרות ולאמה; למרות אי־האמון שנשרש בלבו לכל הנעשה בקרב ישראל ולכל זרמיו השונים, למרות כל אלה לא רפתה רוחו לעבוד ולעבוד. מ. י. ברדיצבסקי היה היותר שקדן והיותר חרוץ בין סופרי ישראל. הוא היה „מתמיד" במלא מובן המלה. הוא לא ידע מנוחה. כל ימיו היו שלשלת גדולה של עבודה ועבודה. כל ימיו למד והגה, כתב וחבר, חפש וקבץ ולקט. רוחו הגאוני

ואנחנו עבדיו, עבדיו לסבל ולהסעת אבנים עד דור דורות";
„מה ישאר לנו העמלים לרוח, לעם אובד, שעשר פעמים ביום יקללו את גורלם וגורל הדורות... ואנו יושבים בדד ומחכים לתהו באפל היום" (21.1.14). ובמכתבו מיום 6.11.20 כתב לי: „אין גם כאן מי לשפוך שיח לפניו ולכאורה גם אין איש. ימי־הדמים לא פעלו אף במקצת אף על מתי מספר ומוסיפים לארוג בהשקר מהרגל וגם מרוע לב. החזוק האחד לבני אדם שכמותנו הוא הצער שבלב. זהו מין קדושה לשעה ואולי גם לדורות, אם באמת עוד לנו דורות".

„כה יתומים אנו, – כותב הוא לי בפעם אחרת, – יתומים גמורים המחפשים מה ולבנו מלא מה – ולמה עוד לקוות?"; „בעד מי יש לעמול – כותב הוא לי פעם – אם אנשים הללו אינם חפצים כלל ללמוד. לוקח אתה פנינים והנך משליך אותן לחזירים, אי־מוסר כזה, ורמיסת כל קודש בידים וברגלים, אמנם צועק השמימה".

במשך הזמן ההוא קרה אסון נורא לאחד מצעירי סופרי ישראל בברן, שהניח את ידו על עצמו. הדבר הזה הרעיש את לב ברדיצבסקי. הוא ראה את סבת מותו של הסופר הזה ברקבון שבספרותנו ושבחיינו. „נודעתי – כותב הוא לי מיום 2.4.12 – את אשר קרה לב"י ואודך אם תואיל להודיעני מה לו בעיקר. לא טוב להחיים מלהמתים אצלנו. וד' ירחם". תֵּכף אחרי זה מן 6.4.12 הוא כותב לי שוב בענין זה: „נרעש אני ממאורע ב"י עד היסוד. הדברים מונחים יותר עמוקים ממחלה גרידא. קשים החיים אצלנו ודחק־נפש רב ממלא לבנו. והמשכיל, או יביע צערו עד יחרדו הלבבות או ידום, ידום לנצח. ואנו מה?" ובעשרים לחדש הנ"ל כתב לי עוד: „האם אין מן ב"י עוד כל מצוא? האם השאיר הורים? ה. דבר עמי פ"א לאסוף כל דבריו".

כה הלך היאוש הלֹך ורב, נתרבה אי־האֵמון בספרות העברית ובסביבה ובכל הנעשה בקרב ישראל הלֹך והתרבה והִשרש עמֹק בלבו. עוד במכתבו מיום 11.1.08 הוא כותב לי: „צר הדבר, כי לא אוכל עוד לדַבר על לִבך בלב שלם כאשר עשיתי, כי תוסיף לעבוד באלה ולאסוף גם הקודמים לאלה. יודע אני, כי שוא עמלנו בנו והננו נותנים את נפשנו על קרן הצבי". במכתבו מיום 22.10.11 הוא מתאר את מצב הסופר העברי ויחסו של המו"ל העברי אליו: „הנך כותב למו"ל דבריך, הוזר וכותב, משַׁלש ומחַמש ולא תֵענה; הנך מדפיס בקושי ובעמל איזה ספר והוא נמכר עד כמה שהוא נמכר ולא תקבל השבון לעולם. תצא לאור המהדורא השניה והשלישית לפרקים, מבקש אתה להיטיב את השגיאות ולהסיר את הטעיות בעודך בחיים וכֹחך בך להיטיב, ואין שומעים לך. הנך מבקש את המגיע לך ואין זה תביעת־חוב, כי אם בקשת־חסד. כל כבודך ואישיותך המוסרית נרמסת ברגלים על כל שעל ושעל; וזו עוד יותר מעניות גמירא. זוהי חסות של עבודה בת כ"ה שנים, עבודה שמִצצה את לשדי והלבינה את שערותי שלא בשעתי. אי־אפשר לנו לקנות כל ספר הדורש אחרי

קרא תלמודי: הרי זה טובל ושרץ בידו. לא, נכבדי, באלה לא יהיה לך תקומה. ואתך הסליחה על אשר מוכיחך על פניך". וידו אינה נלאה להוסיף ולכתוב לי (17.10.09) בענין זה: „בדבר האספה לתרבות הנני עומד על דעתי שהיא תלויה על בלימה. יודע אנכי למדי בתור יחיד עד כמה אין אמן בכל אלה". רואים עד כמה „ענין" זה, שהיה נראה לו כשקר או כיש בו צל שקר, נגע אל לבו.

הוא אהב את האמת בכל מקום. הוא, השולל, בעל הלאו, החפשי הקצוני, כתב לי (27.8.07) בבואי לברלין: „הנני מכבד עתה את הד"ר ד. הופמאן בתור היותר מצוין, ומצטער מאד שע"י קלות דעתי אזונגודי לכל דבר אורתודוכסי ביותר לא בקרתיו". ברדיצבסקי והופמאן! ובכל־זאת כבד בו את האיש ההולך בתמים דרכו, את המלמד התלמודי, המזמין האמתי בלי פשרות, בלי נטיות פנים לכאן ולכאן. לעמת זה: „אתמול שמעתי בפעם הראשונה את הרמן כהן מטיף לאלהים האחד. רב לדבר מזה" (31.12.13).

הוא, המחפש תמיד, הבוחן ובודק תמיד, היו בו הרבה מיסודי נביאי־ישראל, שהצדק המחלט, האמת המחלטת עמדו אצלם למעלה מכל. הם נלחמו נגד עמם, חרפוהו וגדפוהו ויקללוהו וינבאו להריסת ביתו, ארצו ונחלתו, וכל זה בשם האמת, הצדק והישר. עלבון כל אלה דרשו הם, הנביאים, ביד חזקה מן עמם. גם בן גריון דרש עלבון האמת, עלבון הצדק והישר מעמו, מן הסביבה. זהו היסוד שעליו נשען, ולכן ראה עון בישראל, עון שלא יכול היה לנשא, אשר כפעם־בפעם הביאהו לידי יאוש: „הגוף שלנו שרוף והנשמה פורחת באויר, — כתב לי ביום 27.11.05 — למי נאסוף? למי אנו עמלים?"; „קללת אלהים רובצת על העם הזה, בעוד ישמח ישראל בעושיו" (10.11.08); „האויר אצלנו הוא כל־כך מחניק, עד שלא נוכל להאשיב את אלה שאינם רודפים אחריו. אנכי בעצמי, שידעתי לשאת כל סבל זה כמה, וכמה נשאתי, הגעתי עתה לנקודה שהנני אומר לי: עד פה ולא הלאה" (16. 11. 1911): „אי־אפשר לחיות אצלנו, לחיות ממש, גם בחומר גם ברוח. הנך נעלב בכל יום... מתכנסים בכל יום וקוראים ל„תחיה" ולהסתדרות התחיה ולכל מיני הדברים הללו שמעבר מזה, ומעבר מזה נושאים על פניהם להד"ם גדול. רב לדבר, אם באמת צריך לדבר. ועתה מלט את נפשך כל עוד רוחך בך ולא תהיה צועק ואינו נענה מאה פעמים ביום ונקטת בחייך וקללת באלהיך"; „גבר הזיוף אשר מסביב... כה אמרתי להחיות והנה אך קברים. למה ולמה כל העמל? החי יתן אל לבו ודורש לראשונות ודבר אחר לא נשאר לנו" (6.12.12). „ובחיק שממון כזה — הוא כותב לי מן 29.9.13 — אפשר אך לבר־ישראל להתקיים ולפניו ולאחריו עוד תהום יותר גדול וכנחש בריח רובץ מכל עבר. קח את הספר הארור שלנו והבטת בו. והבטת בו עד גמירא, וידעת מצער יותר גדול מחבלי אשה, ויראית את האלהים היגע שלנו

החברה והתבודד לנפשו; ומטעם זה שנא את הקונגרסים השונים למיניהם, שראה בהם רק פטפטנות ותרמית. בחורף 1909, כשקראה „סיני" לאספה בברלין לשם „התרבות העברית" והודעתיו, כי נוסע גם אני לברלין לתכלית זו, קבלתי ממנו מכתב (10.10.09) ובין יתר דבריו הוא כותב: „בדבר ברלין הבאתני בין המצרים. מצד אחד יטב לי לראותך אצלי ומצד שני נקוטותי מפני המעשים והתעלולים אשר בשם. תדע, כי בלאו הכי איני מאמין גם במאומה בכל מיני מועצות כמו אלה, שכבר הורגלנו בהם והמה רק לכסות־עינים לנו שאנו עושים ולא מבעי לזה שם, שאין לו כל יסוד נאמן... יודע אתה את המעשים המוזרים האלה עד לידי תקוץ נפש כמוני, ומה לך כל אלה להת ידך. שב ואל תעשה עדיף אצלנו ומי שראוי בו עושה בעד עצמו ורק בזה המעשה". „לא כן עמדי – מוסיף הוא לכתוב לי על־דבר הנ"ל, – אם חובב אדם דבר, הלא עוד נפשו נקעה יותר מכל הזוהמה אשר סביבו, ואם חובבים בני־אדם את הספר ילכו ויכתבו. אבל מה להם ולקונגרסים ולועדים. אין בהם ממש ואין בהם כל ענין. די לטפל באותו דבר". ובאשר החלטתי סוף־סוף לנסוע, כתב לי מכתב ברגז קצת (14.7.09): „בכלל רואה אנכי ולא אכחד זאת ממך, כי בנקל אתה נתפס לרבים ואינך מדקדק בחתימתך. חתמת אז את ה„קול קורא" של „סיני", שלא היה בו מה רק הטעת הרבים, ועתה מהרת להשתתף לבעלי האספה הקולטורית... היא שרלטניה גדולה מהחל ועד כלה. ולו גם האמת אתה אינה יכולה לעשות גם בקוצו של יו"ד. עד־עתה השתעשענו רק במלים גבוהות ועתה עוד במעשים, במעשים נראים כמו מעשים ואין בהם גם צל של דבר ממש. על הקברים הם עומדים אלה האנשים שנעשו בתיהם קבריהם וצועקים: תחיה תחיה! בד׳ אמות של החיים היומיים הם דוחים כל כשרון וכל רוח אמתי ולפתע נחה עליהם רוח לאסוף כל הנצנים האלה. שתין פולסין דנורא לכל אחד מהעסקנים האלה ועוד יותר לאלה שאינם כמותם והם הולכים עמהם. ואתה סור מרע ואל תתן לזרים חילך". והוא מוסיף לכתוב לי (21.7.09) בענין זה: „כל ענין של מועצה פרטית בלי יסוד קיים, לא לבד שאינו שוה מאומה וחבל על הפסד הזמן, הוא עוד מביא לידי ערבוב מושגים ולידי רמיה צבורית לחשוב שיש כאן איזה מעשה ואין כאן. שומר נפשו ירחק מכגון אלה!

„ובאנת לא עת כנוס לנו, לא עת נתינת דברים לאחרים, דברים משתפים, שלפני מוסר כליותינו בעצמנו אינם עומדים, כי אם עת חפוש, עת חפוש יחידי והחי אצלנו יתן אל לבו, אל לבו, וגם אתה תן לבך.

„בא וראה. הן עזבת את עמך ומולדתך, עזבת את עיר מגוריך ובית־אמך, עזבת בלי תפונה חוג שהיה צר לך, ובתוך שהנך מתכנס בנפשך לדעת ולהשכיל, הנך טוה את החוטים שנית: תחת בתי־מדרשיות בברדיטשוב שוב אתה בונה לך אחרים ב„סיני", ב„קונגרסים" לבטלה, ותחת דברים יבשים של ה„מסרה" הנך מטפל בזאת המחשבה של בעל השלח. עליך יאמר

ולהוציאם לקהל – מי שהכיר את כותבם יודע עד־כמה היה רחוק מכמו־
אלה; – בהם נמצא מה שעלה במוחו ברגע זה או מה שהרגיש בלבו ברגע
אחר; מה שעלה בדעתו על־אודות מאורע זה או אחר או על אדם זה או
אחר: הם גלוי־דעתו ובטוי־מחשבתו לאיש שעמד קרוב לו ושהיה מסור לו
בכל לבו ונפשו. עדין לא הגיעה השעה לגַלות את כל אשר במכתבים
האלה, יש בהם הרבה דברים הצריכים כסוי והעלמה עד עת־מצֹא; אבל
הרעיונות השונים המפֻזרים בהם, שאינם נוגעים באישים פרטיים ובענינים
פרטיים ורק שאפשר לָדִין מהם ולקבל על־ידיהם במדה ידועה מֻשָׂג
מהאישיות הגדולה והחזקה של בֶּן גריון־ברדיצבסקי – אותם הרעיונות אני מוסר
פה בסגנונם ובלשונם, כפי שמצאתים במכתבים. *)

היסוד הראשי והעקרי בחיי ברדיצבסקי היתה האמת בלי כל פשרה
ובלי כל נטיה לצדדים, ואיש, וביחוד סופר או בעל בעמיו, שנגע בה, בז
לו בלבו ולא יכול עוד דברו לשלום, ויש שפגעה בו מדת דינו הקשה
ושלח בו את חִצי עטו השנון; אז לא הבדיל בין אוהב לאויב ולא נשא
פנים לשום איש. במכתבו מן 18.11.08 הוא מתאונן: „תדע, השקר והתרמית
גברו ורבו והולכים ומתפשטים לכל עבר, וסר מרע משתולל ורגליו ימעדו.
אביט מסביב ואין איש. רק האלהים יודע לצערי מכל אלה". במכתב אחר
הוא מתאונן: „מדוע לא יהיה בדורנו גם מקצת עוז להלחם נגד שקר
ותרמית רוחניים?". האמת, האמת לאמתה, היתה נר לרגליו. „אם ילך איש
את דרכו באמת ינצר ד' לרגליו". בשלחו לי פעם שלשה דברים מן החֹמר
האגדי שבכרך השני של אגדותיו שיצאו באשכנזית, כדי „לעיין ולהתבונן",
והם: על־דבר ה„מילה" ו„העקדה", כתב לי: „להשלמת החזיונות הדתיים
הללו נחוצים המה או עכ"פ מפיצים המה איזה אור בדרכים הללו. אבל
מה שחוששני הוא, בעבור ריח־הדם הנודף מאלה ויהיה אולי לבעל דין
מקום לדין... מצד האמת אמנם אין אנו רשאים להסתיר וחולין הוא
להסתיר. מה דעתך באלה?" – בעם האמת דרש מן האדם שיהי שלם,
לא בעל דו־פרצופים: „הדורש צריך להיות גם מקיים ואם אדם הולך
יחידי אז צריך לו העוז לעזוב תפישת לב הרבים, ואוחז בזה ובזה
מאומה לא ישאר בידו" (במכתבו מן 4.7.08). במכתבו אלי מן 6.2.12 הוא
מתאונן איך השקר אצלנו עושה חיל ומניח מכשולים על דרך החקירה
החפשית: „נחנקים אנו עד צואר ובאים כל אלה היושבים על סיר הבשר
השמן על־ידי איזה שקרים נפשיים ומַעטים קלון על בעלי הסתירה". ורק
מטעם זה, שראה רק תרמית ושקר מסביב והאמת נדרסת ברגלים, עזב את

*) האותיות המפֻזרות הנמצאות בדברי מי"ב במאמרי זה נעשו על־ידי.

ד"ר ש. א. הורודצקי

לצורתו הרוחנית של בן גריון

באביב תרס"ד, אחרי שנדפס ב„השלח" מאמרי „ר' ליב שרה'ס", קבלתי מכתב ובו כתוב כדברים האלה:

„אדון נכבד, נהניתי הרבה מציורך החסידי ב„השלח", שעלה לך לשרטט אותו כמו שראיתי אותו בחזון אני ולעמוד על יחידתו. לי היה בזרותו האדם היותר בהיר בההסידות וחייו היא האגדה היותר גדולה ורבה בה.

בכבוד ושלום, מיכה יוסף ברדיטצבסקי.

ברסלוי, ג סיון תרס"ד".

ואני זוכר עוד היום מה־גדולה היתה שמחתי אז, בקבלי בפעם הראשונה את המכתב מאותו סופר שהרעיש אז את מוחנו ואת רגשותינו; מאותו סופר שנלחם בדמי לבבו ולשד עצמותיו נגד השקר והתרמית, נגד הכעור והדומה לכעור; מאותו סופר שדרש ביד חזקה ובדוה חזקה את האמת, הצדק, היפי וטוב־הטעם בספרותנו; מאותו המתבודד הגדול.

„המתבודד הגדול" זה השם הנאה לו ביותר והמתאים לו ביותר. כל ימי־חייו היו חיי בודד וכל מעשיו היו מעשי בידד או כמו שמכנה את עצמו במכתבו אלי: „בודד במערבו וחדל להאמין בכל תפלה בצבור". עוד בעודנו נער ויושב על ספסל ה„ישיבה" בוולוזין וכתב משם מכתבים ל„המליץ", וחתם את שמו „בר בי רב דחד יומא", אנו רואים בו כבר את המתבודד, ההולך מן הצד ומביט על הדברים, על המעשים הנעשים ועל המתהוה והיה. ואני זוכר עוד עד־כמה הייתי מתגעגע תמיד להכיר או לכל־הפחות לבוא בכתובים עם ה„פלא" הזה, שהולך דוקא נגד הזרם בספרותנו ובחיינו, שיחיד ורבים אצלו הלכה כיחיד וודאי ושמא לו שמא עדיף. והנה חפצי זה, שאליו נשאתי את נפשי זה־כמה, נתמלא עתה על־ידי קבלת המכתב הראשון הזה.

ומני־אז עד ימים אחדים לפני מותו לא נפסק מהלך המכתבים בינינו. וכל המכתבים האלה, שעולים למאות, שמורים אצלי ובהם פנינים יקרות מפזרות, רעיונות נעלים על החיים ועל הספרות, על החברה ועל היחיד. והמכתבים האלה אינם מוכנים ומסדרים מיד כותבם להדפיס

ממעל למוֹתוֹ כמו לפני גן־העדן, קבועה בגלגל־ספרותנו האישיות ברדיצבסקי אחוזת־הבולמס, זו הספגנית, הנושמת למלא רֶאָתָהּ את מלא כל החלד —

ומבלי־משים מבצבצים ועולים בַּלֵּב חרוזים של טורקוַטו טַסוֹ, הערוכים לאַנטוניו:

אַתָּה עוֹמֵד אֵיתָן וְשָׁקֵט,

וַאֲנִי נִרְאֶה רַק כְּגַל נְדוּד־סָעַר.

אוּלָם חֲשָׁב־נָא וְאַל יִשָּׁאֵף לִבְּךָ

עַל כֹּחֲךָ זֶה! הַטֶּבַע הַכַּבִּיר

שֶׁיִּסֵּד סֶלַע זֶה, הוּא

שֶׁנָּתַן גַּם לַגַּל אֶת־תְּנוּדָתוֹ.

מְשַׁלֵּחַ הוּא סַעֲרָתוֹ, הַגַּל יָעוּף,

יִתְנוֹדֵד וְיִגְאֶה וְיִשְׁתּוֹחֵחַ בְּקִצְפּוֹ.

בְּנַחְשׁוֹל זֶה הִשְׁתַּקֵּף כֹּה נָאֶה

הַשֶּׁמֶשׁ, מְצָאוּ מַרְגּוֹעַ הַכּוֹכָבִים

עַל חָזֶה זָה, הַמִּתְנוֹעֵעַ בְּרֹךְ.

ו׳

„אם תרצה לומר: יחיד אני, בידי הסוף לאיזה קַו; ואם תרצה לומר: אב למשפחה חדשה אני, ראש לשבט, אֵבר הגוף, הֵד נשמע מיער רחב" —

הוא יחיד ומיוחד, שלא יהיה בטל בכל מיני אוכלסין שבעולם. ולוּ יתמולל קולו במקהלות להקות משוררים, יהיה מבצבץ ובולט מביניהם. ניבו הוא שצמוד עם הויתו גרידא.

ואם תִרצה, טבעת הוא בשלשלת־יוחסין ארכה: בעורקיו שוֹפֵע דָּמָם של אד"ם ויל"ג. הוא האח הבכור של טשרניחובסקי. הוא אביהם ומחוללם של פַּיאֶרבּרג וּברֶנֶר.

ולא עוד, אלא בכמה וכמה פרחי־סופרים מהַבהב ניצוץ של שאר־רוחו.

ועוד עתידים גרגרי רוחו, הנפוצים וזרועים בכמה וכמה לבבות, לתת את תנובתם.

רק ימים באים, רחוקים, יתנו: מה היה לנו.

הרגשה זו מלַוָה אותנו תוך קריאת אלה הדברים. הנסתר שבנשמה, או יותר טוב הכי־ראשוני שבה, שדוקא הוא הוא בשבילנו הכי־חבוי, נסתָר זה משַתֵף לספורים אלה כל דור.

אַחֵר הוא החלק השני. פה ספורים שאין רוח אחת מאחדתם. אין ביניהם כמעט קשר אל המחצית הראשונה, ואין בין כל אחד ואחד מהם אותו הקשר שבין הספורים הראשונים זה לזה. אלה כאלו נצטברו יחד במקרה. אבל גם כאן יש מה מן המקַשר, חוץ מהעבר הקרוב. אם בספורים הראשונים יש איזה צמצום ואיזה כֹבד של גוש וכֻלם משֻעבדים להרגשה כבדה ומסתורית אחת, הרי האחרונים הם יותר חפשיים וקלים. פה הכל מפַכּה לו לאט, בנחת, וכמעט בהתול דק נאמרים הדברים. אלא שאותו הומֶר המלַוה אותם אינו ההומֶר הרגיל. ראינו פעם משַחֶקת טרַגית גדולה בקומידיה קלה, ופחדנו. הרי מופיעה לפניך איזו מוזגת קלה שבקלות, אלא כאשר תוציא המשחקת את הדבורים מתוך פיה וכאשר תעיף מבט ותניף יד או תקמט מצח לרגע – וכל הלצון כאלו פָג. משַטָה בך זו, ואין אנו יודעים אם איזה לֵץ לועג לנו או איזה מֶפיסְתוֹ, שמאחוריו משקיפה השאוֹל. זהו הומֶר, לכאורה, אבל הומֶר כָבֵד וזורֵק עצבות, כעין ההומֶר שפוגשים פה ושם בקֹהֶלֶת.

וכמו ש„מִבַיִת ומחוץ" הוא הנְקדה העליונה של התקופה הראשונה, כך הוא „מהעבר הקרוב" לתקופה האחרונה, אלא שיש לך גם הרגשה, כי „מבית ומחוץ" הוא רק אפיזודה והכנה לזה שבא אחריו. הזמן הכין חֹמֶר לְנֶצַח. העֹמק והשירה של זה שִמשו אמצעי ודרך לַבָּא. אנשי „מִבַּיִת ומחוץ" פשטו לבושם הזמני ויופיעו ערֻמים בחלק הראשון של „מהעבר הקרוב". בחלק השני כבר לבש העבר הקרוב את לבוש המקום והזמן, ומתוך־כך הוא פחות במשקלו הפנימי – הנפשי, כמובן, – אבל מצד ההומֶר המיֻחד והיחיד במינו שלו, תופס גם הוא עֶמדה חשובה ביצירת ברדיצבסקי.

ואם אחרי־זה פרסם ברדיצבסקי ב„העולם" עוד סֶרְיָה שלֵמָה מחיי החוגים הקודמים, בני־המזרח הנדחפים למערב, ואם גם באלה יש נקדות שהתעמקו ביחס לקודמים, אבל לספורי „מהעבר הקרוב" אין דומים באלה, כי הרי סוף־סוף הם רק ספורי פִּנָה מצֻמצמת. וכמו שאין ספורי מציאות אלה מגיעים למשקלם של הראשונים ב„מהעבר הקרוב", כן גם האגדות שלו אינן מגיעות אליהם. ספורים אלה שב„העולם" הם מציאות, שהצד האגדי בהם חסר או פגום הוא, ולאגדה סוף־סוף חסרה המציאות הממשית, ולכן יש שתִשָאר פה ושם בגדר אליגוריה. בספורים הראשונים „מהעבר הקרוב" התמזגו שני היסודות, המציאות והאגדה, והיו לאגדת החיים. ומתוך־כך נושבת בם אותה הרוח, שאמנם נשבה גם באגדות־החיים „טוביה" ו„בבית אביה", שאמנם נושבת גם באחדים מהספורים האחרונים של „מהעבר הקרוב", אבל פה כאלו התגשמה רוח זו והזדככה בבת־אחת תהיו לנשימה אחת בלתי־נפרדת, לנשמת עם ויחיד, הוָה ודורות, מדינה ועולם כאחת.

גם בגלימתו וגם באפן־הדבור. איזה מלמול „בלתי־מדקדק", לא בלי קסם חשאי, שהזכיר משום־מה עפרות־זהב מעורים ופתוכים עם רגבי האדמה. והיה משנה ומחליף לבקרים את מקום עמידתו. ובמקום עמדו שם היה פולט באותו רגע דבריו והיה גורם חסר־סדר בכל אשר פנה. הוא היה ממש בלתי־נסבל –

וכמעט שהקיאתהו ה„חברה" מקרבה.

ג

מה היה מראהו? מה היה אפיו?

הוא היה מדבר מבעד עב־הענן, כאלו היה לוטה בערפל תמיד. לא שזפתהו עין קורא. והיתה בבואתו נשקפת כמו ממרחקים, כמו פרצוף קדמון, אף כי קולו היה מלא חיות ורטט רענן.

קדמון ואחרון התמזגו בו אהדדי. התלכדו בו בכלל רובדים רובדים, הוא היה גוש מקבץ. היה גם אמיץ וגם רפה. גם קשה וגם רך. גם קפדן וגם נוח. בכל־זה לא היו נגודים מתרוצצים בו. בכל־זה היה הוא ראוי לקבול על אחד־העם השלם, שלא יגרום לנו במגמתו קרעים בנפש. בכל־זה היה הוא ראוי לקרא תגר על השניות של איש־הברזל אוסישקין וכת דיליה. כי הוא הנהו, למרות רבוא־רבואות נקדותיו, אפי אחד, שלם. עשת מצקה אחת –

כי הוא היה א ח ד, מאחד, אלא מחסר־סיג, ונוהה תמיד לנעשה מאחורי האפקים. לשם נמשך תמיד, וגם נכונו להתם מצעדיו כל ימיו. מעצור בל ידע. גם לא עקיפין וקפנדריאות. ושפתו עושה תמיד הרשם, כאלו מדדה היא על רכסים וגבננים, ישר למחוז־חפצה.

„הן שדמות הזכרון פתוחות למרחב, שם נטיל בעלות השמש ובבוא השמש". ולא בלבד בתחום הקף שנותינו, שנות חיי־אדם, אלא בלי כל תחומים כלל. כל התולדה היא מישור רחב אחד, כאלו לא היה חוצץ שום מעבר מתקופה לתקופה. עפעף־העין שלו נראה פרקים, כאלו נפקח עתה בפעם הראשונה לראות החלד, ופרקים נראה נלאה ושבע־מראות. בכלל חסר־הרצבות עקר תכונתו. חרות – הגושפנקה שלו. לבו הנהו מדור לקצוות הפוכות, קיצוניות. שהרי הכל כמה למצא מפלט בלבב המשורר כמו בתבת נח –

„אשה כי תענה, למראה עון של כל מעונה ונענה בחיים, תדמע עיני, תצא נפשי, וגם את הגוזל, כי ידו קשה, אבין, אבין לנפשו; אבין את האיש מסיג גבול רעהו וכובש לו ארץ, ואבין את האיש ועקת לבבו, כי יקחו ממנו אדמתו, כי יגרשוהו מאדמתו.

אבין את הליל ואת הבקר, את שירת הסתו והאביב, אבין חית השדה וצפור כנף, אבין את האלהים ואבין את האדם. אבין שומרי תורה ואבין ממאני תורה".

אין נבצר מלב המשורר ואין נסתר מנגד רוחו.

שפופרת — זו משקפת־הראות המכילת נקֻדות־ההויה המפֻזרות לחטיבה אחת (במקום אחר הוכחנו, שזהו פגם לאֻמי או מדה לאֻמית אורגנית) — לא נראו בכל־זה נקֻדות־ההקף המאליפות שלו כפרוטות נחשת בעד דנר שנתחלף. לגרגריו כֻלם כאחד היה נִצנוץ של זהב אמתי. בנדון זה דומה היה לו רק האחד: י. ח. ברנר.

לפי גאות מרחביו, רַעש דכייו ושיא שלותו לבסוף, לא היה לבנו מהסס לענוד לו בחשאי עטרת גאונות: במֵצרי עוגתנו הצרה יהיה הוא לנו למין גֶטֶה. כל אותות הסוג הלזה התלכדו בו באחרונה ביחד. כה חלמנו בחשאי —

אולם אררנו גורלנו. הוא לֻקח מעמנו בעצם תור היצירה. והוא רק בן חמשים ושש במותו.

ב

בודד היה מיד מתחלת הופעתו ולא מפני שאִוָה בעצמו להיות בָדוד (באבו הרי היה איש־רֵעים, וגם הטרידוהו אז הרבה שאֵלות־השעה), אלא זרותו לא נעכלה היטב ב„חברה". בהופיעו הֵחל אך זה מִשתָרר בקרית־סֵפר שלנו איזה סֵדר. עברה האנדרלמוסיה של ההשכלה ובִצבצה ועלתה שוב נטִית הרִכּוּז, שמטאטאת תדיר אחרי החאוטיות ואחרי כל חֹמר היוּלי.

הגיעה לספרותנו שוב תקופה קלַסית. פרקיו המנֻפים של מנדלי ומאמריו המדודים של אחד־העם נִצבו כמו בַלָם בפני זרם הדברים, שֶשָטף ועבר מלא חללה של הספרות. נִתַן מחסום לחֵרות הסמולנסקינית. כל היגיעה היתה רק לרִכּוּז וכִנּוּס המכמנים. נובֵלה מעוטת־דַפים של מנדלי היתה מקֻפֶלת תחתה, כמו סִפּור בִבלי קצר, שפע יצירה, מה שהיה אצור בתוך אלפי דַפים של מספרינו הקודמים. ואחד־העם, לא זו היתה זכותו שהיה בעל מגמה ברורה ומפֹרשה, גדולה מזו משנתו גופה, שסדורה היתה קב ונקי ונעשתה מופת לרבים. ובאותה שעה החל צוֹעֶה בכֹח ובבטחה ברקיע־ספרותנו שִמשוֹ של בִיַאליק —

שלשתם היו אמיצים, ובכֹחם כי עַז, הִטו את זרמי היצירה, המשתפכים חוצה, חזרה לתוך מְצָרֵי אפיקיהם. כל מה שֶיָצא מתחת ידם היה סמל של שכלול ושלֵמות. עִקר הגבורה היה פה, — יותר מכֹח־ההענקה, — כֹח־הכִבּוּש, כֹח־ההתאפקות —

ולעֻמתם האסכולה של פרץ ופרישמאן, שלא שָׂמה עליה העֹל, ולא וִתרה אף על מַשהו של חֵרות, נתכַפפה גם היא, ביחס לשִכלול חִיצוני, למרותו של המשטר האודיסאי.

סדר ומשטר החֵלו שוררים בכל פִנות הקריה.

ובאותה שעה התחיל מבצבץ ומוֹפיע כפעם בפעם בקרנות הזוִיות השונות של הַקִריה — הַ ז ָר, המשֻנה. כֻלו היה נִגוד לַסֵדר המופתי השורר.

שלום שטרייט

מִיכָה יוֹסֵף בֶּרְדִיצֶ'בְסְקִי

קַוים אחדים לדמות דיוקנו

„עולמי הוא של כל הדורות, של כל הזמנים, של השתפכות כל לב ויגון לב. עולמי הוא תהום רב לכל חי, לכל מרגיש, לכל מי שנשמה באפו ומעשים בידו.
עָרב אני בנפשי לכל אלה ושותף אני בנפשי לכל אלה. אנכי הריתים, אנכי ילדתים. אנכי הנני נושא אותם בחיקי ואני סובל את עונותיהם". מי"ב.

א

עשרים כרכים — מלֵאים מזון אל זן!

יְרֻשה עצומה כזו לא הניח אחריו עוד שום סופר עברי. היו והוים בתוכנו אמָנים יותר שלֵמים מברדיצבסקי. אולם שום אחד מהם לא היה ואינו עשיר כמוהו. ספרותנו, שלפי טבע בריָתה וטיב אפיָה, שׂרר בה תמיד הכֹּח המְקַבֵּץ, הקולֶקטיב, — למשל, התנ"ך, התלמוד והאגדה — בולֵט בה כאחד מענקי־בראשית זה האיתן, ששפע יצירתו מיַחד לעצמו שֶטוּח כמו בִּבלְיה שלמה או ש"ס שלם. רשֶם דומה לזה יֵעור בלבב סוקר־הספרות למראיתם של רמח"ל ושל רפ"ס. דומה בלבד, ואינו כן. כי באמת ובתמים נִתָּן לאמר, שמיום בריאתה של הספרות העברית לא זכתה עוד לחזיון עשיר ורחב וענֹג כאחד, כמו שנתגַלם ביחד באדם זה.

כמו גַבּי כל משורר מקורי, חַיב החלד כֻּלו לעבור מחָדש, דרך אספקלריתו המיֻחדה. כל משורר אמִתי הריהו בעצם מעין כבְרה, שמבעדה צריך העולם עוד קצת להסתַּנן ולהִנָּפות. אולם שום אדם מישראל לא חוּנַן בשִׁעור־הקף רחב שכמותו. בבחינה זו הִנהו יחיד וּמְיֻחד בכל קרית־ספרנו כֻלה.

הוא כאלו עמד על מרום גבעה נִשאה והיה סוקר למרחוק, למלֹא כל עבָריו, מבלי היות סיָג כלל למעוף מבטו. ואף כי לא הביט בעד

האם תועה היה האיש?

לא, כי עורך־גלות.

התועה הוא אדם בעל ודאיות חולפות. מטרה הציב לו, ואת הדרך המובילה אליה לא מצא. מה יעשה? – כל דרך, המזדמנת לפניו, בחזקת הדרך הישרה היא לו, והוא רץ בה מתוך אמונה זו. בהכירו לאחר־זמן כי לא התקרב על־ידיה למטרתו, הוא עוזבה וסר אל דרך אחרת, קרובה במקורה אל הראשונה, או שהוא שב אחורנית, מפחד פן התרחק ממטרתו. אך תהי הדרך איזו שהיא, כל־זמן שהוא הולך בה נכונה היא בעיניו. – פנה לך אל תועה־מאמין מסוג זה, כנתן בירנבוים, ויגלה לך מתקופה לתקופה אמתיות חדשות, שכל אחת מהן בשעתה היא האמת היחידה והנצחית.

כי רבות הן האמתיות המתעות, והתועה מגיע אליהן בזו אחר זו.

והעורך גלות הוא אדם בעל ספקות קימים. המטרה נעקרה מחייו; ולא דרך יבקש – כל הדרכים מוליכות אל התהום! – כי־אם אבן מאבני המקום, אשר יניח עליה ראשו ויחלום את חלומו. „בן־אדם, חוד חידה – ויגעת לריק כי תאמר למצוא את הפתרון"... אבל לחוד את החידה הוא צריך מכל־מקום, כי הנה נאסף עליו המון אמתיות, העומדות זו בצד זו וסותרות האחת את השניה, ומבקשות פתרון.

ומי יפתור את החידה לעורך־גלות, שאינו עלול לתעות ולהתעות?...

* *
*

ועתה הנה זה נפתרה החידה בפתרון האחד המוכן לה מבראשית: האין־סוף, שנתן חיים ל„אני", קם עליו ובלעו; נפל הצעיף מעל הנראה – וכסה את העין הפנימית של הרואה. מיכה יוסף בן גריון שב אל הערפל, אשר ממנו לֻקח.

הנקשר מִספד?

אי תמימות! כל־זמן שצדיק חי ושרוי בצער, נע־ונד מגלגול לגלגול, דופק על השערים ואינו נענה, – הם שמחים; וכשהוא מגיע לגלגול אחרון, למדרגת „וצמת ושבעת", כשהוא הולך לעולמו ופותחים לפניו את שער־היחוד, – הם בוכים!... שמחים הם על הילודים – על בנים שגלו מעל שֻלחן אביהם; ומבכים את המתים – את הבנים ששבו לשֻלחן אביהם! –

חסידים הראשונים עמדו בסוד החיים והמות יותר ממנו. הם – יום־טוב היו עושים ביום פטירתם של צדיקים: הלולא דר' שמעון בן־יוחאי, הלולא ד„המגיד הגדול". חבל רק על טעות אחת, שנכשלו בה אף הם: לערוך הדלקות ולהשיא משואות על קברות הצדיקים – כאלו לא ידעו ולא הבינו, שאין גלגל־חמה צריך לאור הנר.

דייטון, טבת תרפ"ב

האם נפש מלאה סתירות פרפרה בו?

בערב אמר: מי יתן לי את האפס המחלט! ובבקר קרא: „קחו מאתנו את ההכל ותנו לנו את האחד!״... סתירה זו אינה אלא תוצאת החזון: בבואתה של הסתירה העולמית, המנחת ביסוד ההויה — האחד האין־סופי המתחלק לרבוי אין־סופי. וכל מי שהסתכל במעלה, מטה, פנים ואחור — לא ינקה מן הסתירה.

בשחרותו — יב״ם, בצהרי יומו — ברדיטצבסקי, ולפנות־ערב — בן גריון; תחלתו — קשירת כתרים למתמידי ולוז׳ין, אמצעיתו — מעין כריעה והשתחויה לפני החיה „הצהבה״, וסופו — תשובה אל אלהי נתן צוציתא; רגע קרא ליצרי לב־האדם בשם בני־האלהים, ומשנהו — בני אל־נכר; פתח במלחמה על המסור ומקבל, וסיים בהתרפקות על העתיק וחשיפת הודו; — כל אלה אך גלגולי נפשו של החוזה־האמן הם.

החוזה צופה ומרגיש, כי „כל מחשבה שנחשבה, כל רגש שנרגש אצלנו, כל דעה של אבות וכל נחלת אבות, הרי יש להן טענות על נפשו, כי עליה לדעת אותן״; בעוד שהאמן, הצריך לחרות היצירה, מבקש להשתחרר מכל אלה. ועל־כרחו שיתיחס אל העבר בדחילו ורחימו כאחד: היורש הגדול אוהב ומוקיר את נחלת אבותיו; והמוריש הגדול ירא את סבל־הירשה, העלול לדכא תחתיו את גרעיני היצירה החדשה. לא לישן כשהוא לעצמו הוא מתנגד, אלא לעריצות שבשלטונו — זו הפוסלת כל חדש בגלל חדושו, המתנגדת לכל תוספות מבחוץ ושפור מבפנים ומכנה בשם חיצוניות לכל בקשת־תוך. הוא מרים יד בעבר, כדי שיוכל להמשיך את ארג מסכתו; מתגרה במסרת, למען עוררה מהתעלפותה ולהוסיף לה חיים... „פשוט, המשורר ירגיש הוד החדר ומועקת החדר ביחד. ביד אחת רוצה המשורר להסיר מעליו עול הדורות, ובשנית הוא מושך את השלשלת הלאה. הוא בעצמו הנהו עוד חוליא אחת בהשלשלת, שהוא אומר לקרעה״.

„פשוט״ — אך דוקא הדבר הפשוט, הנאמר בתם־לב ובלחש, אינו מובן לשומעים כבדי־אזן.

לא תרועת־מלחמה שמענו ברב דבריו, כי־אם קריאת־תגר ותביעת־עלבון: קריאת־תגר על האבות, האוכלים נשמת בניהם, ותביעת־עלבונם של הבנים, שנותנים להם רכוש ונוטלים מהם את הנפש. לא בשופר תקע, להזעיק אל דגלו מחנה; אסיר בודד היה, השולח זעקתו אל החלל הריק, למען ישמע את הד קולו, שלו ושל הדומים לו, האסירים הכלואים איש־איש בתא־חיים בודד. ואם גם היו ימים שהשמיע קול תרועה וקרא לקצוץ־בנטיעות, או לעקור הנטוע, — לא היו הדברים ההם אלא לשון־הפלגה של הנעורים הרותחים. ואם אמרו ראשונים, ש„בנין נערים — סתירה״, הנה באו אחרונים והורו, שסתירת נערים — בנין: כלומר, היא באה מתוך הצרך בבנין ולשם בנין. וסופו הוכיח על תחלתו: סתירתו היתד כלה בנין, ועקירתו — הפראה.

בתוך־תוכם של הדברים והענינים והאנשים – ושָׂם אותו לנושא שירתו. ובמִדה שמדד מֹדו לו: בַּקשו את התוך בדבריו; ואל תבקשו בהם את הלבוש, ואל תדינו אותם על־פי חֻקי התפירה של הלבוש. גם לשונו היתה לשון התוך: לשון־רמזים מלאה אור וצללים – אור מבפנים וצללים מבחוץ.

חוזה־אמן. אך כמה גלגולים עברו עליו עד שכָּרתו האָמן והחוזה ברית־מלח.

באחד מגלגוליו היה חוזה וצדיק. בימים ההם התמרמר הלב הצעיר על עִוּות־הדין וקלקול־השורה שבסדר־העולם; אך אדון־העולם היה קרוב אליו, ולפניו הציע טענותיו. „מחוץ תשכל חרב־החיים – – – ואני בבית־אלהים עומד ברגש – – – הנני מְיַחד את עצמי עם השכינה". אבל גם אז כבר התגנב אל לבו הספק, שמא לא מאזרחי המדור הלז הוא... „ותשוקה עזה התעוררה בי לעלות גם אני ולראות הרי הארץ ומערותיה. אראה את הארץ בעודני חי, אמרתי, כי עד ימי גלגול־מחִלות כמה רחוקים עוד הימים; ומי יודע, אם בגדלי לא ארשע ולא אשאר קבור בארץ טומאת העמים..." ובמשך הזמן נעשה לו הספק לְוַדאי. הַכֵּר הכיר, כי לא לו הדבקות השלֵמה של הצדיק הגמור, הקורא לעוף־השמים: אחי, לחבצלת־השרון – אחותי, למצֹרעים – עצמי ובשרי, ואשר לפניהם יעמוד ויִשְׁרת – וְרָוַח לו. ובהיות כי נשגב ממנו למצֹא לו תקון בהפקרת־עצמו, בקש לו מקלט בהתכנסות אל תוכו.

בגלגול אחר נדמה כחוזה־מאמין. באותם הימים נטפל לשאלות־השעה והורה הלכות־למעשה והטיף לשנוי־ערכים: בית־יעקב, לכו ונלכה! – – – אך כעבור ימי ההתלהבות עמד על טעותו זו ושִׁנה קְריאתו: בית־יעקב, לכו ונִוָּכחה! נבַקר את ערכינו ונבחן את נחלתנו.

מזמן לזמן התעורר בו החוזה־החוקר, המסתכל במַה שלא הֻרשה; ובשעות כאלה הרגיש בקללת־החיים הרובצת עליו, והתאַוה לשתות מ„קֻבַּעת כוס החדלון". אך תוך־כדי־דבור התקומם בו יצר־היֹפי וקרא: מה־נאה אִילן זה!

אולם בכל הגלגולים האלה לא חדל יסוד האמנות מתבוע את תפקידו ואת זכותו היתֵרה, ולאט־לאט גָבר על שאר חבריו. החוזה־האמן הכיר, ש„אם העולם הוא בידו, לצקת אותו על האבנים של נפשו, אז הרי הוא בן־חורין". ואז פרש למדורו המיֻחד, ושם השקיע נפשו ביצירת־חשאין טהורה, מצֹרֶפת ומזֻקקת על־ידי צער־הבדידות וצער־החברות כאחד, שהֵד חיי־עלם עולה מתוכה. על־ידי היצירה נהפכה עליו „הגלות הארֻכה" של על־הזה ליום אחד ארך של גאֻלה; הדין הקשה של קיום ה„אני" נתמתק; ורוח החוזה, שסערה בקרבו מזמן שהציץ לפנים מן הקלעים, מצאה מנוחת־מה – מנוחת היוצר בשבת ראשונה ליצירה.

דזון ואמנות היו שרשי נשמתו, ומיניקתם התפרנסה הנשמה כֻלה.

אין לו מִשְׁלַוַת הצדיק, המשַכֵּך סערת רוחו במעשים טובים; אך גם יאושו הַמֻחלט של החוקר אינו נחלתו, מאחר שהוא עצמו נעשה שֻתף למעשה־בראשית על־ידי יצירתו־אמנותו. אין הוא מסתַגף, כחוקר: נפשו, השוקקה ליפי־של־מעלה, שואבת מן הבאר ושותה; אך יותר שהיא שותה היא צמאה. ראֵה אלהים – ומות!

חוזה־אמן זה, שהסתכל בנצחיות, מֵהֶן הנצחיות שפוך עליו ועל דבריו, וכאִלו אין לזמן שליטה בהם. הוא אינו מזדַקן, ודבריו אינם מתיַשנים. אדרבה: כל מה שמזקין ומתקרב אל גבול האין־סוף, כן הולכת השגתו ונעשית בהירה ולשונו שקופה; ומעשי־יצירתו, כל מה שמתיַשנים, שרשיהם מעמיקים ונופם מתפשט והולך – ומתחדשים מדור לדור.

* *
*

כל החלוקות האמורות בזה – של חוקר, מאמין, צדיק, ואמן, – לא נאמרו אלא כדי לשַבֵּר את האֹזן. בעולם־האמת אין גבולות קבועים: שם דין ורחמים, חזון ומעשה, שירה ומחשבה נשקו; ומי שהביא כדו אל המבוע, אבי כל הפלגים והנחלים, הן טעם מכל הזרמים בעודם אחד. לפיכך קרובים החוזים ממדורות שונים איש אל רעהו: התחומים יונקים אצלם, יען כי כֻלם עמדו פעם מ ע ב ר ל ג ב ו ל י ן.

ב

שֹרש הנשמה וגלגוליה

ח ז ו ן ו א מ נ ו ת היו שֹרש נשמתו של ברדיצבסקי.

החוזה הסתכל בתהום ונתמלא אימה; והאָמן פרש עליה רשת של חוטי־חן. החוזה הכיר בצערו של האלהים, ש„מעשיו מכריעים אותו", צער ההויה הכלואה בקלִפתה־צורתה; והאמן בא אחריו וצָר לזה צורה. זה נעשה שֻתף ל צ ע ר־ב ר א ש י ת, וזה – ל מ ע ש ה־ב ר א ש י ת.

החוזה נגש אל הערפל; והאָמן לקח מן הערפל והליט בו את פניו ואת נפשו, את סגנון־חייו ואת סגנון־לשונו. כמו בעד הערפל נראתה לעינינו דמות־דיוקנו והגיע לאזנינו הד קולו: רחוקים – וקרובים, מוזרים – וידועים מקדמי־עולם.

החוזה הציץ לפני ולפנים, והכיר את התוך האחד המתפרש לכמה פנים, את האחדות שברבוי־הפנים והַקִרבה שביניהם. על־כן הרגיש, „שאין דברים חיצונים, שהכל שייך לנו ויש לו תביעה נפשית עלינו"; כי כל אשר בו הוא „כעין שותף למראות הטבע"; וכי שני עולמות נפגשים בו ונושקים זה לזה – העולם־הזה ועולם־העבר, בראשית ולפני־בראשית. והאָמן נאחז

משה פניו", – בלבם נחרת החזון וממנו לא יִמְּחה. באותה שעה, שהג־ע המעפיל לידי גִלוי, הוא נעשה חוזה.

שונים הם המעפילים־החוזים, הנכנסים לפרדס, ושונות דרכיהם.

החוקר נכנס לפרדס מתוך אהבת הדעת. מבקש הוא לעמוד על סוד מהותה של ההויה, לגלות את היחס שבין ה„אני" החולף והכלל האין־סופי. אשריהו אם לא ימצא את מבקשו, ואוי לו אם ימצאהו – או ידַמה שמצאהו. כי בצאתו מן הפרדס, אחרי הרימו את שולי אדרתו של המקום והציצו באחיזת־העינים שבעולמו, – הוא מגיע לידי בטול־היש. החיצוניות הבל־הבלים היא בעיניו; קיום ה„אני" – מִקְרֶה; והוא עצמו – אדם שאין לו כלום, שאינו מבקש כלום, ושאינו כלום.

זוהי מין „קבלה עיונית" טהורה, היושבת בתענית כל הימים ומתאבלת על מעשי־בראשית.

המאמין נכנס לפרדס על־מנת לקבל פרס: מתאַוֶה הוא לשבות את בת־המלך ולמשכה אתו אל עולם־העשיה. אם תתחמק ממנו, הוא תופס בשמלתה ומַשלה את נפשו להאמין כי בת־המלך בידו. מאמונתו זאת הוא משפיע על סביביו, ובכֹחה הוא מושך אחריו אדם רב ומהפך קערות על פיהן. אימת־האורה, הנופלת על החוזה בשעת גִלוי וממלאה את נפשו תמהון וחרדת־ספק, סרה מהר מעל המאמין, שהַוַדאיות הכרח נפשי היא לו. את הנטיה המסתורית הוא הופך לתנועה מִסתורית; את התוך הנעלם – לקלִפה מתעלמת. – מין „קבלה מעשית".

חוזים מסוג זה הם שהִטו את הנצרות הקדמונה מן הדרך, בהגשימם את כל הַמשגים הרוחניים השאולים אִתה מן היהדות; שמזגו את הקבלה העיונית, המבקשת נתיבות עולם, בקַבָּלה מעשית, השואפת להוציא זהב מן הסלע; ושהרכיבו בחסידות האצילית את הצדיקות הגשמית.

הצדיק נכנס לפרדס, מתוך שאיפה להתיַחד עם יסודו של עולם ולהזדַכך על־ידי־זה מִסִיגָיו. ואם לא יגרום החטא שיציץ ויפגע, הוא יוצא משם בלב מצֹרף ומלא הכנעה, מוכן לקבל את הכל באהבה. גזרות המקום הן, שיתקַימו החֹמר וה„אני" בעולם; אך אפשר להמתיק את הגזרות: אפשר לֵהנות מן החֹמר, כדי להעלותו למדרגת הרוח; ואפשר לתַקן את ה„אני" על־ידי התקרבות אל תחת כנפי השכינה, על־ידי דבקות באין־סוף. עשיה מתעלה באֹפן זה ליצירה, יצירה – לבריאה, ובריאה – לאצילות.

קַבָּלה ממֻזגת היא: רוחניותה מתבטאת במעשה, אך המעשה רוחני הוא – עבודת־הבורא.

והאָמן נכנס לפרדס, מתוך געגועים על זיו העולם ושירת הגלגלים. אין הוא נתפס ברשת הגשמיות, כמאמין, אך מן ההגשמה אינו נמלט: כי בבואו לתרגם את חזונו ללשון בני־אדם, על־כרחו שיגשימהו בסמלים.

בא הלך־נפש, היונק גם הוא ממקור הגשמיות – מנסיון החושים.

אתה נכנס לפרדס – וערפל גודר בעדך; מתפשט את גשמיותך – ונמצא לָבוש. מחיצה נופלת ומחיצה קמה – והמחיצה לעולם עומדת.

ואף־על־פי שאין כאן השתחררות מן הצורה, ומחֻקי־ההשגה, שנוי הצורה ושנוי חֻקי־ההשגה יש כאן.

בערפל אין מסִלה ואין נתיבה, והמהלך בו מגַשש את דרכו, מתוך עֵרות וכַוָנה. בערפל אין מציאה בהסח־הדעת; כל היגע – מוצא משהו, ולפום צערא – אגרא. בערפל אין בטחון־השאננים; חוט של רזים מתוח שם על ההויה, המעורר את יצר־הדעת, מפתהו ואומר: כאן צפונים אור ותהום – קְרַב, בן־אדם, קרב הלום!... בערפל אין הבחנת המרחק החיצוני; ההבחנה פנימית היא, תלויה במצב־רוחו של המסתכל: בשעת התלהבות ודבקות גם הרחוק קרוב אליו, ובשעת קרירות והתבודדות הכל רחוק וזר. וזוהי „קפיצת־הדרך” ה ר ו ח נ י ת של בעלי־הסוד, המתקרבים לפעמים אל העצם למרות רחוקו, אל התוך למרות היותו מסתתר בחביונו.

גם בגבול ההשגה מתהַוֶה שנוי אצל הנגשים אל הערפל. שאיפתם, להשיג את המציאות שלא על־ידי אמצעי, אינה מתמלאת; אך התקוממותם כנגד שלטון־החושים פועלת משהו: היא מחלישה את שלטונם ומטשטשת את הגבולות שביניהם, עד שהאדם ר ו א ה את ה ק ו ל ו ת ו ש ו מ ע את ה נ א מ ר א ל י ו ב ס נ ה ב ו ע ר, – כאלו חזר גלגל־ההתפתחות אחורנית והאדם שב למצב קדמון, שבו ידע רק חוש אחד יסודי, אבי־אבות החושים וכוללם יחד. וחִלוף־תפקידים זה של החושים גורם, שיטעם בהם האדם ט ע ם ח ד ש.

ואף באֹפן הבטוי של אלה נִכר השנוי. אמנם זקוקים גם הם ללבוש הגס של המחשבה – לקולות ואותיות; אבל מורדים הם בנוסחה הלשונית לצורותיה השונות: בסגנון הסלול, בהוראת־המלה המֻסכמת, בדיוק־הדבור, עד חֻקי־הלשון והדקדוק המקֻבלים ועד בכלל. ושתי דרכים לפני אלה, המואסים בנוסחה. יש מהם הסרים מן ה ד ר ך־ה י ש ר ה, ומסתבכים בסבך המליצה, שמגמגמת הרבה ואינה אומרת כלום. ויש העוזבים אך את ה ד ר ך ה כ ב ו ש ה, כדי לכבֹּש שביל לעצמם: מכניסים הם נשמות חדשות במלים מתות, כַּוָנות חדשות בצֵרופי המלים, רום ועמקות בנפתולי הסגנון, וחן מושך בצללי הרמזים. ואם מן הזוכים הם, שבילם המיֻחד נעשה רשות־הרבים, וסגנונם – נוסחה חדשה, שנתיני־ההרגל ירוצו בה ובני־החורין יסורו ממנה.

עד־כאן שכר ה ט ר ח ה של המעפילים, שאינם מסתפקים במועט – בנגלה ובחושים.

אך גדול מזה השכר הצפוי להם בזכותה של ה א ה ב ה.

כי יש רגע בחייהם, שתשוקתם הלוהטת פורצת פרצה בערפל, ובהקרע עב־הענן מופיע עליהם האור הגנוז כעין הבָּרק. הנצח עובר על פניהם מקֻפל ברגע כהרף־עין; ואף כי הם נדהמים אז ומסתירים פניהם – „ויסתר

ש. ב. מקסימון

בעד הערפל

לזכר דיוקנו של מ. י. ברדיצבסקי

א

המעפילים

בת־מלך זו, שרוח שמה, כל כבודה פנימה, ואינה מתגלה לעין בשר־ודם אלא על־ידי לבוש: לובשת היא צורה או פעֻלה, שמעידות על מציאותה ומסתירות את מהותה.

זוהי הקלִפה המקיפה את הַמֻשָׂג. ואחות לה הקלפה המקיפה את הַמַשִׂיג: חושיו, „כלי" השגתו, שבלעדיהם אין לו תפיסה במציאות כל־עִקָר.

וכל־זמן שהאחד האין־סופי מתחַלק למשיג ומֻשג, לפרט וכלל, העומדים זה לְעֻמת זה, — מחיצה זו, של קלִפה כפולה, חוצצת בין חלקיו ומעכבת אותם מנגוע זה בזה נגיעה בלתי־אמצעית. כי זה ענשו של הפרט, הפורש מן הכלל לשם קיום בפני־עצמו, — שלא יכיר הכרה ישרה את הצור ממנו חֻצב, עד שישוב למקורו ויתאחד עמו ביחוד שלם.

„כי לא יראני האדם — וחי".

ויש מעפילים, המהרסים לגשת אל הרוח ולהציץ במסתריה, בהיותה עֵירֹם ועריה: להסתכל בזיו־השכינה מחוץ למשכן; להקשיב לרנה שבממשלת הדממה; להבין את המחשבה הקדמונה, שלא התגשמה במלים; ולהשיג את הדבור הַמֻפשט, שלא התלבש בקולות ואותיות. יחד עם זה הם מרימים יד גם בשר־החיים ואומרים לפרוק את עֻלו מעליהם: להשתחרר מן השעבוד ל„כלים" הגשמיים שֶׁנִתנו להם לשם השגה, ולתפוס את מהותה של המציאות בעיני הרוח בלבד.

אולם חֹק נתן גם למעפילים — ולא יעברוהו. מעבר מזה קם שר־הצניעות, השומר את דרך הרוח, ופורש עליה צעיף־ערפל, אשר יכסה את מערֻמיה מעין זרים פורצי־גדר. ומעבר מזה מתעורר שר־החיים על יצוריו המורדים בו — ומכניעם מחָדש: במקום מראה־העינים, אשר בעטו בו,

ומחוץ, לאֻמיים ומתבוללים, חסידים ואנשי־מחקר, רבנים וקראים — כל אלה נגעו בנפשו ובכל אלה טִפֵּל. ובאיזו הערצה ידע לדבר על־דבר מתנגדיו, איך התיחס לאחד־העם ואיך בִּכָּה את פיאֶרברג. ואך גם איש־מלחמה היה וידע לשנֹא. הוא ישב לו בחוץ ואך חַי את חיי עמו בתוך עמו. וכך היה בספרות. יחיד היה, צָמֵא ליחידות ורָעֵב לעם, ורעֵב היה גם למִלָּה אנושית, ואת המִלָּה הזאת הנחוצה לו חִפֵּשׂ בכל פנה; וכי מצא רמז שלה, הרימהו על נֵס. ככאבו את כאב־היחיד כסבלו את צער־העם, כך סבל את צער־הרוח, כָּאַב את כאֵב הלשון והספרות. כאהבו לשון־ס״ת שָׂנא לשון־סבִין. וכך גם בנוגע לתֹכן. ובספרות חזה חזות הכל, על־פיה שפט, ובתחיתה ראה את התחיה, ובכשלונה — כשלוננו. שנותיו האחרונות היו קשות ומרות, באין נקֻדת נחמה בשבילו. בבקֹרת שלו אפשר היה תמיד להרגיש עליות רוחו וירידותיו. מבַקר אֹביקטיבי לא היה. הוא חפש גם בספרות את החִדוש, את המשעול הצדדי, את הגנוז. הבקֹרת שלו היתה לאוחדים עם שאלות נפשו. וכשחדל מהרגיש אטמוספירה של יצירה ספרותית, חדל מהאמין בעושי התחיה ובמעשי התחיה, ונכשל לפרקים, והלך הלך ובִטל לפעמים את הראוי להערצה והעריץ את המבֻטל מאליו. הוא זרק מרה ברשימות־בקרתו האחרונות בביאליק, בפרץ יביוצרים העתידים לעמוד בשורה שניה לאלה. בשנותיו הקודמות הבחין יותר. אז תלה על עמוד־הקלון כל רקוב, כשם שֶׁגִּלָּה כל יקר בנפשות צנועות. בימיו האחרונים, מתוך רֹגז ויאוש, יש שכאִלו נפגמה לפרקים רגע אחד הבחנתו. כשהיה מְהַלֵּל, נדמה לנו לפרקים כי לָעג לרש, וכשהִלֵּל, יש שנדמה לנו כאִלו צר לו וחפץ הוא לפַנות לו מקום סביבו והוא דוחף בצד ובכתף. אך היוצר שבו לא נפגם. המבַקר שבו — למרות מה שפלט שורות־מרגָליות — היה סוף־סוף טפל, והמשורר — עִקר, ובעִקר זה היה יחיד, יחיד במינו, יחיד עם עַמו, יחיד בַּכֹּל.

הוא לא זכה לראות את כתביו נאספים. אנו נזכה לכך בקרוב. והכרכים הרבים יחיו ויחַיו, יעוררו לשאיפה וירעיבו. וחוץ מזה: בכל פנה של ספרותנו נמצא אותו. אפשר להיות בעדו או נגדו, אפשר להכניסהו בגנבה, אם אין אֹמץ לנטות אליו בגלוי, או להתקשט בנוצותיו. לבלי הכּוות מאִשו אי־אפשר. מי שיבטלהו ויקטינהו — מבטל עצמו. דרך כל מיני גלגולים יעבור הוא ויחיה. ועם הזמנים יגדל, כי לא חיי־שעה חי ולא במקום הצטמצם. אותה האגדה הנצחית והמיסטיקה החַיָה תמיד בעם, אותן שנתן והִלִּיט ביצוריו המְרבים והניח בם את אפשריות העבר והעתיד — אלה היצורים שלרגלי טשטוש מקום וזמן הנם זרים לנו קצת, עתידים להתגלות במשך הזמנים, כשיתגלמו הרבה מן האפשריות החבויות באֻמתנו. זוהי סגֻלתה וסודה של הנבואה, השירה, שהיא שואפת אל מחוץ למקום ולזמן.

ותהי זאת נחמתנו. הוא גזל מאתנו עולם מצֻמצם ועלוב, והוציאנו למרחב. והבסיס שיבָּרֵא אצלנו — יהיה בסיס אוזר. ואיננו בודדים. בשאיפתנו לעולם ולעצמנו — אנו מרגישים את נשיבת־רוחו. ורוחו תְלַוֵּנוּ.

בקראנו את שני הציורים הקטנים האלה למראה האינסטינקטים הפראים הראשוניים המתגלים בכל צמאון־הדם שלהם. ואך בימיו האחרונים לא נזקק יותר לגוים. הוא חזר על היהודים החיצוניים, שֶׁגִּלָּה זה־כבר, בעלי האינכטינקטים, אנשי בשר ודם; וזו היתה דרך האפיקורסות שלו בשירה. ובדרך זו נשאר נאמן לעצמו מצעדו הראשון ועד האחרון.

ואך בעצם הלך והיה יותר ויותר ליוצר אגדה. סגנונו, סגנון־המַשְׂכִּית המקורי ואֹפן־הדבור־למקטעין שבהרצאתו, שאחדותם נפגמה קֹדם על־ידי תערבת האירופיות והבטוי האירופי שהכנס מחוץ, סגנון זה הלך והיה בעל גַּוָּן אחד, אגדתי, בן־גריוני. האירופיות לא התנדפה, כי־אם השתפכה לתוך האגדה. אם פֶּרץ קֵרב את האגדה שלנו לאירופה, הנה ברדיצבסקי מִזֵּג את אירופה לתוכה, ומתוך־כך היה יותר שרשי וקרקעי מפרץ, מפני שהוא לא הסתגל ולא סִגֵּל את שלנו, כי־אם התאים ומִזֵּג. את שלנו לא טִשְׁטֵש. ומתוך שהוא גלה את זרם־האגדה הרחב, את זה שקלט לתוכו את ההרגשה האנושית של הדורות, את זה שפִּרץ את הגבולים, לכן יכלה האירופיות להתמזג יותר עם סגנון זה מאשר עם סגנונו של פרץ, וגם נשמר על־ידי־כך בספוריו מסגנון, שנכשל בו עגנון. ורק שסגנונו הוא שלו ורק שלו, סגנון־יָחִיד. לסגנון רבים אינו יכול ואינו צריך להעשות. הראיה החיצונית הפגומה השפיעה לרעה גם על הרצאת הדברים, והצֹרך שלו להתרחב, לבלי הצטמצם, לפרוץ כל גבולות, צֹרך זה עשה גם את הסגנון לקטוע ולמַשְׂכִּיתִי. אמנם נכנס עם השנים הרבה מנוחה ונחת לתוך דבורו, ואותה הנעימה הַוַּתְּרָנִית של תקופתו האחרונה עם עצבותה השוקטת יכלו להביאו לידי סגנון, לידי מה שראוי להקרא בשם זה, כי בעצם מה הוא סגנון אם לא וִתּור ושקט, — אלא שבזמן הכי־אחרון כאלו שב החפזון לשלוט בו.

כי לבו נבא לו: קִראו את השורות הראשונות של „מִרְיָם", הפשוטות, הרפות והמזעזעות, ותראו, כי הרגיש במותו. ידע, כי קרב הוא, ומִהֵר להוציא מה שיכול היה להוציא, ואך חפץ הרבה ולא הספיק. החפזון שב לשלוט בו, כפי שנאמר. ואותו חפזון הוא מלא גם סער וגם שקט. הוא צמא לשקט ונתלש מתוכו תמיד. מקַיֵּם־גלות תמידי היה, אף כי התבודד לו תמיד בעליתו. הנשמה רחפה בגלות בלתי־נפסקת, בגלות דורות וגורלות, ואנו הִגלינו עמו, וכל אחד חפש לו ויָצר לו עמו את פנת מקלטו. ופחד הדורות, הפחד היהודי, לְוָהו, לִוָּה את כל צעד וצעד שלו. וזו היתה אי־המנוחה שהלכה אחריו כצל, ואך אי־מנוחה זו נתנה לנו אותו. מִדָּה הכל.

ו

ועוד דברים אחדים על ברדיצבסקי המבקר ועליו בכלל. איני מכיר כמעט קורא וָתִיק לספרותנו כמוהו. במי לא נָגע ואת מי לא נפגש בלכתו? יש רק סופרים מעטים מן המעטים שהוא לא הביא מהם איזה קטע, שלא חָשַׂף אצלם מה ושלא העיר על דבריהם. הקפו היה גדול, אנשים מפנים

של ביאליק־רבניצקי לא הכיר. הוא דן רק על־פי זו של בן גריון. אגדה זו היא אגדתו של ברדיצבסקי, האגדה ה„פסולה", הגנוזה. בן גריון תָּר אחרי זו. אם מְצָאָהּ בדרך המלך, בתלמוד ובמדרשים מפֻרסמים, לְקָחָהּ מִשָּׁם. מְצָאָהּ באיזה מדרש גנוז – הוציאהּ מִשָּׁם; כשמצא לפניו נוסחאות אחדות, פרסם מהן את זו שהתאימה לשִׁיטָתוֹ, ואם לא נמצאה לו האגדה בצורה כזו, הוסיף פה ושם נֹפֶךְ משלו, בכל־מקום שֶׁחָשַׁד שהאגדה נפגמה ברוח הגונזים הקדמונים. ואותו הנֹפך הלא הוא נותן טעם גם לשבח וגם לפגם באגדותיו, כי חלק הגון של ההתנגדות לאגדתו באה גם־כן לרגלי אותו נֹפך. וחוץ מזה: הוא חִפֵּשׂ לו דרך בינונית בין זו של פרץ ובין זו של ביאליק־רבניצקי. לביאליק ורבניצקי נחוץ היה בעצם סֵפֶר־עָם ונוסח, ושני אלה דרשו להרחיק את כל הַקִּיצוֹנִי שבאגדה. בידי העם צריך בעצם לתת את הטפוסי, הבינוני, הכָּשֵׁר, המקֻבל והַמָּסוּר. את האישי, החשוד, החד־צדדי והגָּנוּז – לא צריך להכניס. וממילא מובן, שצריך לשמור על הצורה והנוסח המקֻבלים. וברדיצבסקי, מכיון שנטה לצדדים והוסיף נֹפך וחשף וגִלָּה, ומכיון שהיתה מעין מגַמה לַדָּבָר, גרר הנֹפך נֹפך, אלא שמהצד השני היה גם רצון לשמור על העתיק, והוא נקלע הֵנה והֵנה, והאגדה יצאה פה ושם אי־אחדיתית וכמו חסרַת־שִׁיטָה. פה הרצה אותה בסגנונו, ושם מסר אותה בנוסחתה. ואך רוח אחת מְיֻחדת יש בה: אותו הזרם היהודי־הישראלי הרחב, המקיף את כל צִדדי היהדות, גם את הַנָּח וגם את התּוֹסס שבה.

ואותה האפיקורסות היא שחִברה את ברדיצבסקי הצעיר עם המזקין, יגם באגדת העבר הקרוב בִּצְבִצה זו. עוד ב„מעירי הקטנה" השתקף אותו יסוד־החיים שהֻבלט כל־כך בספריו האחרונים, ש„בסתר־רעם" וב„מִרְיָם" (מְעֻנְיָן כי „בסֵתֶר־רעם" נקרא אותו הספור הקטן של מנדלי, שבו שב מנדלי אל העברית ושממנו מתחילה תקופה, והשם „מִרְיָם" מזכיר – בלי אשר ידע זה בודאי בן גריון – גם את השם „מֶרִי" של אַש, שֵׁם שנתגלגל לאַש מִשֵּׁם ספורו של בְּיֶרְנסון, וגם את מירֵלִי ב„ככלות־הכל" של בֶּרְגֶלְסון. חוששני, כי אין שמות אלה מקריים, אלא הֶקֵּף של תקופות). בספוריו האחרונים האלה, צוּד יותר מאשר בקודמים ממין זה, משתקף היהודי הצדדי, זה שלא תפגשוהו בדרך המלך: אותו היהודי, שהעְיָרה כאִלו אינה מרגישה במציאותו, או זה שהעירה דוחפת ודוחה אותו, אלה היהודים שעליהם מסַפרים כעל חִדוש, או אלה שעליהם אינם מספרים, כי־אם דור לדור מוסרים דברים בלחש. ברשימה אחת בתקופתו הקודמת קרא ברדיצבסקי לסופרים: „אומרים אתם: חיינו עניים – לא, אתם עניים". אנו בעלי המלחמות הפנימיות והיסורים הנפשיים והנגודים הנוראים והנרדפים והגולים והדווים – אנו חיינו עניים? ואך כשנזקק לתאור חיי בשר־ודם, בשר ודם במלֹא המובן של המלים, הלך ומצא לו גוים. הוא יצר שתי מרגָליות אוקרַיניות, שתי אגדות של גוים, שאיני יודע, אם תיצר פעם השירה האוקרינית דוגמתן. הוא הכיר את תהום אוקרינה הגויית, זו שנתנה את בוגדן חמלניצקי וגונטו, ועתה את מַכְנוֹ והֶטְמַנֵּי פֶּטְלְיוּרָה, ואנו מזדעזעים

גם לרבים משלנו, שֶׁבִּלוּ בה הרבה שנים, היא זרה לנפש, וכן גם ההתחכמות הדרשנית. מי ילך עתה להתאבק באלפי כרכים מלאים דברים מיַגעים, שמאום לא יתנו לנפש. ולאגדה — הנשמה זקוקה. ומנקֻדה זו לנו חשובה גם האגדה של ביאליק־רבניצקי וגם האגדה של בן גריון. אלא שביאליק שגה בדבר אחד, ובזה נפתח פתח לבן גריון. ביאליק חשב לא רק לגַלות, כי גם לגנוֹז. היתה לו כַּוָנה מעין כַּוָנת הרמב״ם בדורו בספר „משנה תורה״, שהלך גב־כן בדרכי הקודמים לו, מסדרי התנ״ך, המשנה והתלמוד, שגנזו או שאפו לגנוז את כל מה שלא הכניסו אל אוצרם. אלה שהלכו לגנוז הצליחו ולא הצליחו, כי אם־אמנם ביחס לתנ״ך ולמשנה, ואפילו לתלמוד, הגיעו המסדרים לידי־כך, שהאֹסף שלהם נשאר שַׁלִּיט יחידי, ויתר האסֵפות אבדו את ערכן ביחס אליו, הנה אותה השמחה ששמחנו על הופעת בן־סירא במקורו, ואותו הצער שאנו מצטערים על אבדה ספרים חיצונים במקורם העברי, ובן גם העשירי על המסכתות הקטנות והתוספתא והתלמוד הירושלמי מראים לנו עד־כמה רעיון דגניזה הוא אי־תרבותי. בעצם נעשתה עבודת גניזה גם על־ידי הנוצרים הראשונים, גם על־ידי האפיפיורים, וגם על־ידי הקומיסרים היהודים ברוסיה נעשית עבודה כזו, כי כל אלה לשם־שמים מתכַּונים. כל מי שיש לו איזו אידיאה מרכזית והשקפת־עולם מסֻיֶמת והוא בטוח באמתו, שואף להשליט את רעיונו והשקפתו על הכל. והגניזה כמו האֹסֶף הם אמצעים לזה. אלא שזמנים מתחלפים ורוחות אחרות באות. בשבילנו עתה, למשל, ספר־החשמונאים הגנוז יותר יקר מספרי דניאל ואסתר, שלא נגנזו. ויש אמרות בבן־סירא, שאינן נופלות בעינינו מִמִשְׁלֵי. במסכתות קטנות יש מרגליות המזכירות את פרקי אבות. לא צריך לגנוז. מי שיקָרים לו דעות, השקפות וסגנון ונוסח ידועים, יכול לאסוף ולסַדֵר את החביב עליו, ועל־דבר גניזה לא צריך כלל לחשב. אנו משַנים עֲרָכִים גם במשך ימי־חיינו הקצרים, ומה אנו לְעֻמת ההיסטוריה? ובמיבן זה ממַלאה אגדת בן גריון את אשר החסירה אגדת ביאליק־רבניצקי. היא נותנת לנו את הצד האחר של המטבע.

אומרים, וכותב הטורים האלה נתעה גם־כן פעם לחשב זאת, כי ברדיצבסקי היה לבעל־תשובה. לא, הוא לא שָׁב. מוריץ הַיְמַן ידידו, יהודי הכותב אשכנזית לאשכנזים, שהיה קרוב לברדיצבסקי כל השנים האחרונות, הביע ברשימה קְטנה ביחס לאגדה היהודית דברים אלה בקֶרוב: האגדה היהודית הרי בעצם אינה אגדה. אין בה חיי־יום־יום והשתקפותם. מה הוא אליל באגדה — זהו מלך וגבור של החַיִים שהיה ליציר אגדתי. ומה הם מעשי נסים? אלה הם מעשי יום־יום שהתרוממו קצת או הרבה על היכֹלת המצויה. כך היא כל אגדה אחרת. האגדה היהודית היא תיאולוגיה, אינה של חל, ורק מתוך בקיעה מבצבצת ה„אפיקורסות״. החיים שדִכאו בקשו להם מפלט והתגנבו דרך חרכים ורמזים, ונקמו על עלבונם. דרך האגדה נשקפים הַשְּׂעִירִים־הַלֵּצִים, ובמלה אחת וברמז כאִלו מהרסים לך את כל בנינך. זו האגדה, שאליה מרמֵז הַיְמַן — אגדה אחרת לא ידע. את זו

ה

ספרי־האגדה של ברדיצבסקי, או כמו שקרא לעצמו אחר־כך בן גריון, הם שַׁיכים לאותו סוג־הספרות, שרבים לא עמדו עדַין על מהותו. כשנדפסו אגדות בודדות שלו במקומות שונים, עוררו לרֹב תמהון ומנוד־כתפים: מה העבודה הזאת לו? ביחוד אחרי שנתפרסם „ספר־האגדה" של ביאליק ורבניצקי. ואך כשהופיעו שני כרכי האגדה שלו בהוצאת „אחיעבר", רכשו להם מעריצים וחסידים. הֶרגש תֵּכף, כי יש פה כַּוָּנה אחרת ורצון אחר. ואך זו היתה הרגשת יחידים. קהל הקוראים עומד עוד היום ביחס של פקפוק לעבודה זו. בינתים הופיעו ספרי־אגדה שלו באשכנזית, בשתי הוצאות שונות. הוא חִלֵּק שם את האגדות לשני סוגים, ובכל הוצאה הכניס סוג אחר. שם, במערב, רכשו להם ספרי־האגדות שלו את כל הלבבות. ואין פלא: עד היום היתה שם האגדה שלנו עִנְיָן של חקירה לחכמת־ישראל, או להטפה של רבנים. הקהל, הבלתי־מצוי אצל חכמת־ישראל ותיאולוגיה, לא ידע אותה. ברדיצבסקי היה הראשון, שנתן לאגדה שלנו אצלם צורה ספרותית ואנושית, והכניסה לגדר אגדה בין אגדות העמים. ואך אותנו מענֶינֶת אגדתו בעברית, זו שנתְנה לנו. למה התכַּוֵּן ברדיצבסקי? הוא לא התכַּוֵּן לספורי־עם בנוסח פרץ, כלומר, למוֹדֶרְנִיזַצְיָה בסגנון שלו. פרץ, עם כל היפי שבספורי־העם שלו, הרי שֵׁרֵש אותם במדה ידועה מקרקעם. הוא עִבֵּד את ספורי־האגדה, הכניס לתוכם כַּוָּנות משלו, בעִקר, את פרובלימות השירה והמחשבה של הדור, והאציל על כל זה מעצמיותו. מספור המעשה הָעַתיק נשאר בעִקר רק תָּכנו, מקֻצץ ומְיֻפה לצרכי־הדור, והסגנון היה מין מזיגה של עתיקות ופְּרֶציות. הוא גם לא התכַּוֵּן לאגדה ברוח ביאליק־רבניצקי. ההגדה שלהם היא בעצם מין „ילקוט־שמעוני" על־פי סֵדֶר אחר. רק שהאגדות הארמיות תֻּרגמו עברית, ולא תמיד באותה הפשטות האגדית. מֻרגשת לפרקים בתרגומים פה ושם המִּלָּה המליצית הביאליקית, מִלָּה בעלת הֵד אחר, וחוץ מזה אגדה זו היא הכּשֵׁרה, המקֻבלת והמסורה מדור לדור. ושוב: איני בא לקפח לא את שכרו של פרץ ועל אחת כמה וכמה את זכותם של ביאליק־רבניצקי. פרץ הכניס ספר יפה ויקר, שפתח לספרְיותינו דרך אל עצמנו. ביאליק ורבניצקי החיו לנו את האגדה התלמודית והמדרשית, גִּירו לנו את החלק הארמי, ופתחו לנו עוֹלָם שֵׁנִי־לַמִּקְרָא גם במובן תֹּכן והפיסת עולם וחיים וגם במובן לשון וסגנון. ומניח אני פי•: הטענה, הנשואה על פי יחידים, שרבניצקי מפרסם אותה פה. כשם מנדלי (במאמרו „מנדלי בנאות דשא", ב„הדואר" האמריקני), כי האגדה במקומה יש לה הערֶך המלא שלה, וכי אם מוציאים אותה משם היא מצטמצמת ומתהַוָּה צנומה וחסרת־דם, ועוד ועוד. אפשר כי מי שראה מרגָּלית על קרקע הים, קשה לו לראותה אחר־כך במחרֹזת. אלא שלא כל איש יכול להיות צולל. הדרך אל אלפי הספרים הישנים נסתם, וכל עמל ביאליק ואחרים להחיות את ההלכה לא יחַיה, אם לא בשביל יחידים. דברי אגדה מושכים את הלב, וההלכה, למה נכַחד,

ד

„תנו לי מנוחת אדם ואל תעשוני למשורר.
תנו לי כר וכסת, גם אבן להניח עליו את ראשי.
כחלום הוא לי כל הדבר, חלום נורא". מי"ב.

שפעת ההויה נחתה עליו כ״ד כבֵדה. על כתפו מועקה של משא העולם כֻּלּו. רגליו נתונות בחחים. אימתי יָריק שפע אוצרו — ושנות האדם כה חֲצצו.

כחלום לו כל הדבר. חלום נורא.

ספריו „מהעבר הקרוב" ו„מעמק החיים" אינם משמיעים שום רחש חתירה של בִטוי. אינם מבַטאים, אלא מגַלים הדברים. בחשאי, בַּלָּט אנו פוסעים מִסִפּור לסִפּור מבלי שֶׁתִּשָּׁמע שום הֶמְלת דברים. מתעורר בקרבנו לרגעים הרשֶם, כאלו נאבקו פה בחשאי עם גלים, ובנפשנו יש הֵד של מצולה בלי קרקע. אין סִיג לעֹמק ההויה. אף עצמים גשמיים, כמו קדרות־נחשת כבדות, נעשים פה סמלים מְפשטים של חֹסן ועשירות. וסֵבר פני האשה, שמופיע לנגדנו כפעם־בפעם בספרים הללו, דומה לסֵבר־האיקונין של אֵם קדושה, נצחית, שאינה קרומה כלל בשר ודם. וכה הננו שוקעים וצוללים פה עמק עמק בעבִי ההויה החלולה, בלי שום חציצה גופנית.

לנביאים באה התגַלות האלהות בצורות שונות. לכל־אחד מהם בשִׁנוי צורה, באנפין וגוונים שונים. למשורר באה התגַלות ההויה במלֹא עֹצם שפעתה ובמלֹא כֹבד תפארתה, כחלום, חלום נורא.

תֹּם תרדֵמה עוטה כל ההויה. אין מזִמה רעה ומחשבת אָון. כחלום פז טהור על שפתי תינוק בעריסה.

אולם גם פעמי הגורל תעכַּסנה ותעְכֹּרנה הדממה —
איזה מורא הוד!

ה

כֹּל שַׁתָּ תחת רגליו.

יש שני מִיני משוררים. האחד שקוע כל ימיו בטִפוח אישיותו, בהגדָרת עצמיותו (כל עִקרו של משורר הריהו בכלל הטבָעת דיוקנו במסכת ההויה), והשני נקבע לו פרצופו בעודו עֻבָּר במעי אמו. לא מֻנו לו יסורי התהוות האֹפי.

ברדיצבסקי זכה להִוָּלד עם תָו אָפיו על מצחו. תכונתו המקורית מִשׁבַּצה כבר בצביונה הגמור ביצירתו בעודה בחתוליה. לעֻמתו ביַאליק, יצירתו כֻלָּה היא שרשרת אֲרֻכּה של חִשול האֹפי. כל שיר הוא חשיפת טפח. בריאת יש מאַין —

לעֻמַּת ביאליק, הַמְּחלט, הַוַּדאי, הַמֻּצק והמבֻצר, שלהט החרב המתהפכת

השלֵמה מעמידה את האדם על קרקע, ואת קרקעו ואותו היא שָׂמה בתוך מסגרת זמן. אך תחת זאת יש לנו שם רק תאור חיצוני ורמז לנשמה. איני בא להקטין את ערכם של אלה. הָרְאִיָה החיצונית היא אולי לא פחות חשובה מהפנימית. אם באמנות רומנטית, בזו של מִגְדָל, חשוב המעוף או העֹמק, באמנות קלַסית, בזו של כִּפָּה, ההבלטה וההתעגלות הן החשובות, וביחוד כשיש כאן נטיה אל ריאליות. אין כאן מקום להערכה, כי־אם להבדלה. צריך פשוט להראות במה כחו של זה גדול ובמה הוא לא עולה או נופל, כי־אם שונה, נבדל מהאחרים. מנדלי גם־כן ידע להתעַמֵק, ומן הצד הצבורי והטפוסי שבצבור הגיע גם לגֹבה וגם לעֹמק, וגם שלום־עליכם תפס פרקים פה ושם תפיסה עֲמֻקָה. אלא שסוף־סוף ראִיָתָם של אלה היא בנוגע ליָחִיד זמנית ומקומית. את סגֻלות הכלל תפס מנדלי גם במובן היסטורי, אבל היחיד אצלו הופיע בלבוש חיצוני של זמן, מקום וסביבה, שהבליטוהו, ששמרוהו ממחיקת קַו דק שבדקים של צורתו החיצונית, אלא שנשמתו נשארה על־פני השטח. וכשנשתנו התנאים החיצוניים, כשהזמן רחק, המקום התחלף, והלבוש של החיים אינו זה של אָז – גם ערכם חָוַר במִקצת. כשרונם של אמנים אלה לא נפגם, אלא שהאנשים יציריהם חדֵלים קצת מֵעַנְיֵן. ותארו לכם את מנדלי ושלום־עליכם ליהודי ספרדי, פַּרְסִי או תימני, והֵכף אתם רואים שֶׁיֵש לו קצת בשבילם ערך של אֶקְזוֹטִיוּת. הַזָר בעצם יִמְשֵׁךְ. לא כן אצל שנים־עשר ציורים אלה של ברדיצבסקי. הם כֻּלָם קשורים בהרגשה מִיסְטִית אחת, הרגשת הדורות. החיצוניות משתנה והנשמה נשארת. ומתוך שלמיכה יוסף ברדיצבסקי לא הלבוש העִקר, כי־אם התוך והנשמה בעיָרְמָה היהודי, מתוך־כך תוכלו לתת אותם בידי תלמיד־חכם ספרדי או תימני, והוא ירגיש אותם כהרגישו דבר משלו. גם אצל ברדיצבסקי יש לפרקים איזה קו מקרי של זמן, מקום ותנאים. אבל הספור שלו הוא בעצם לא מקרי, ספורו הוא אגדה, מציאות שלרגלי התעמקותה והזדככותה היתה לאגדה, לא לאליגוריה, כי־אם לאגדת חיים נצחיים, לזה שחי אצלנו בכל דור ובכל מקום. אלא מתוך שאגדה זו היתה קדם מציאות אֶצלו, מציאות ממְשֶׁשֶׁת בידים, קשורה בזמן ובמקום, לכן היא יותר מַמְשִׁית מהאגדה שהיוצר לא הרגיש במציאותה. אמנם מציאות זו היא סֻבּיֶקטיבית, אבל אינה אַוְרִירִית, ומתוך־כך יש לך דוקא ההרגשה, כי חבל על הראִיָה החיצונית שפגומה היתה. אלו היתה גם זו כהלכתה, הרי היינו אנו הקרובים למציאות זו יכולים להנות הנאה שלמה. אבל כך גזרה, כנראה, ההשגחה. ראִיָה שְׁלֵמָה והרמונית היא נחלת יחידים שביחידים, אחד ביובלות. אצל האחרים, ואפילו הגדולים, הראיה מתחלקת: לאחד ראִיַת־גוף, ולַשני ראִיַת־נשמה. וכמו שהאינסטינקטים הראשונים מְשֻׁתָּפִים לכל דור ואדם, כך הם אותם האור והאֹפל העיָרְמים אשר לנשמה היהודית מְשֻׁתָּפִים בכל מקום וזמן שלה. האם לא יכלה שושנה של „אגדת מֵתָה” (כך היה שֵׁם הספור, שנקרא אחר־כך בשם „נדויה של מתה” ב„השלח”) להתהלך בימי השופטים והמלכים, והאם לא תוכל להתהלך בעוד איזה דורות על־אדמתנו?

נתנו שְׁלָדִים. לשֶׁלֶד יש גם־כן זכות קיום בתור צורה ספרותית – בעצם המיניאטורה הרי היא מעין שֶׁלֶד, – וברדיצבסקי כתב גם אחר־כך רשימות־שלדים, וביסודו הרי היה בעל־שְׁלָדִיות, כי הוא, שחתר לחשיפת הנשמה ולגלויה, הרי התנהג עמה כעם שֶׁלֶד, אלא שביחס לאותם הציורים של „מעירי הקטנה" היה מה שבא אחר־כך מעין גופים, בשר שנקרם על העצמות. בתקופה זו מצא ברדיצבסקי את הדרך לֶעָבָר, וזה נעשה חי בשבילו. הוא עבר יותר ויותר מן ההוֶה ומחלומות עתיד לתוך עולם־זכרונות שלו ושל אחרים, אל העבר הקרוב ומזה אל הרחוק.

הקצוות מתאחות. מתוך קטרוג על היהדות המְקֻבלת, המסרתית הגיע ברדיצבסקי לידי גלוי מתנגדתה, היהדות הדחויה והגנוזה. ומתוך הצֹרך להכריע את מתנגדו, או מה שיותר נכון, להגביל את כֹּח שלטונו ושִׁטְחוֹ– בא אל הצֹרך להכיר יהדות מסֹרתית זו והתעמק בה. ובאותה שעה שמתנגדיו בהתוַכחם עמו התקרבו יותר ויותר אליו והתחילו מבינים אותו, קרב הוא אליהם. ואותה היהדות המסֹרתית גלתה לו את מכמניה כמו שלא גלתה לשום איש מסופרינו בזמנים האחרונים. הוא חשף את נשמתה והיא העשירתהו, ולאט לאט עבר יותר ויותר אל תחומה. איש־החיים התחיל יותר ויותר הוגה נכאים ומְוַתֵּר והיה לאיש־הספר. זרם ההוֶה והעתיד נשפך לתוך יַם־העבר. ההוֶה קָטַן ונפחת, העתיד התכַּוֵץ והתנדף, השאיפות כאלו היו לשֵׁם שנתרוקן מתכנו. האדם התכנס לתוך העבר, והעבר מלא את נפשו. ואך מה שהפסידו על־ידי־כך הלוחם והשואף הרוִיח המשורר. והתקופה הבאה היתה בעִקרה של ברדיצבסקי איש הספור והאגדה, משורר העבר הקרוב והרחוק.

ד

זכורני: בהתארחי בבירת בסרַביה, נכנס אל חדרי בבקר אחד, השכם השכם, בחור גבוה, ענק כמעט, והגיש לי ספר. וזוכר אני, כי רק בשלש אחרי הצהרים ירדתי מעל המִּטָּה, כשהספר נח לפְני תם ונשלם. וזו היתה כבר תקופה שבה לא בלעתי ספרים, כי־אם קראתי לאט לאט. ובפעם זו כאלו שַׁבתי לימי־הילדות. זה היה הספר „מהעבר הקרוב".

המחצית הראשונה של הספר – למרות שאיזה ספורים ממנה קראתי כבר קֹדם, כשנדפסו במקומות אחרים, ושעל אחד מהם נלחמתי עם אדם גדול ויקר מלחמה קשה, שלא יחזירוהו לבעליו, היתה לי בכל־זאת הפתעה. אלה הציורים הקטנים, שבהדפסם כל־אחד לחוד היה להם עֵרֶך של פִּנָּה, הנה כשנקבצו יחד הצטרפו והיו לעולם שלם, מיֻחד ומפלא. מָתי חיו נשמות נפלאות אלה? שאלתי את עצמי, ולא ידעתי מה לענות. האם אנשי העָבר הקרוב הם או העבר הרחוק, ההוֶה או העתיד? בקראנו את מנדלי ואת שלום־עליכם, לא נשאל שאלה כזו. שם הכל ברור. הראִיה החיצונית

דרך־אגב. אפשר גם־כן, שהִכנסו בכַונה, מתוך שמחברן נתן גם להן חשיבות למרות היותן חשודות גם בעיניו, והיו מִקְרים שסופרים קדומים שהקרו במה שלא נִתַן לחקירה ושבאו לידֵי מסקנות לא־מקֻבָּלות היו מכרחים לחַפּות בחרסי המקֻבל על המרגלית שלהם כדי לגנזה. וכי לא הרמב״ם בהקדמת „המוֹרֶה״ העמיד את הפסוק: „טְמֵא וכסיל לא יעבור בה״? באפן בלתי־זָהִיר אי־אפשר היה להכניס אִמְרָה חשודה לתוך הקהל.

ותוך כדי חפוש זה הלכו ונגלו לעין ברדיצבסקי האגדות. העֲמָמִיות רחפה אז באויר. פרץ כתב את „ספורי־העָם״ שלו, ביאליק ורבניצקי חברו את „ספר האגדה״, ועם מנדלי זָרַם זרם של אגדה חדשה לתוך הספרות. העממיות הובילה אל לשון־הָעָם, וגם ברדיצבסקי פנה אז אל הֶהָמוֹן במעשיותיו הקטנות ב„יִידִיש״. נצטרף איזה רצון חדש. לנגד העינים רחף אותו מספֵר־המעשיות העתיק, שהיה מספֵר לָעָם, לעַמֵי־הארצות ולנשים, את מעשיותיו בלשונם. אותם „הרבנים הגאונים״, שהיו כותבים בלשון חכמים חדושי־תורה ופרושי־תורה לתורנים ובעלי־הלכה, היו גם כותבים ספרי־מוּסָר קטנים, ספורי־מעשיות ותחִנות פשוטות בלשון ההדיוטות להדיוטות. ובעל שני־העולמות, זה שהפץ היה בעצמו לסתור את המחיצה בין השנַיִם, הלך ובנה בעצמו מחיצה חדשה, בהפרידו בין הדברים הצריכים להִכָּתב עברית ובין אלה הראוים להִכָּתב יהודית, ובאסרו כמעט את התרגום מלשון ללשון. בעצם הרי גם הדברים שלו ב„יִידיש״, אף כי יותר פשוטים הם בלשונם מדברי פרץ, שמי שאינו בן־בית בלשון־הקֹדש לא יבינהו כלל או יבינהו הבנה פגומה מאד, גם הם בְרֻבָּם, חוץ מדברים בודדים, כתובים בשביל תלמידי־חכמים. אולי מפני־זה לא המשיך שם ברדיצבסקי את עבודתו והזר לעברית לגמרי. במקום האינסטינקט הלא־נכון שהביא את פרץ לידֵי יצירת תֹּכֶן עברי בלשון שלא יכלה להקיפו, ושלרגלי מסירת הענינים במלוּאם מֻכרח היה למלא את דבריו ב„יִידִיש״ במלים ומֻשגים עבריים שאין ההמון מכיר אותם (ב„ספורי־העם״ פוגשים אנו לפרקים יותר מִמֵאָה מלים עבריות לעמוד), והרחיק את פרץ מלשונו העברית, מלשון נשמתו, וכפי שהעיר בצדק אחד הסופרים עסק פרץ בעצם ב ת ר ג ו ם, — במקום זה היה לברדיצבסקי אינסטינקט אמתי, שֶצִמְצֵם אותו בלשונו הטבעית האחת.

וכן היתה תקופת־מעבר זו בשביל ברדיצבסקי עשירה ופוֹרִיָה. גם ספורי „מהעבר הקרוב״ הלכו ונכתבו אז זה אחר זה. האגדה העתיקה עוררה את הצֹרך באגדה חדשה, ובמקום הַהֹוֶה בא העבר הקרוב. נסיונות האגדה כבר נעשו ב„ספר חסידים״, נסיונות של האגדה המאֻחרת, החסידית, אבל האגדה אז לא היתה תכלית לעצמה. היא היתה בעצם רק מין הטפה לחסידות, וספור האגדה שִמֵש שם רק מעין דוגמה להטפה, כזה ראֵה ו ה ִ י ה, ולא לחנם היה רֻבּו של ספר קטן זה לא מעשיות, כי־אם דברי רעיון בהשתפכות שירית. נסיונות לספור של העבר הקרוב נעשו גם בקֹבץ „מעירי הקטנה״, אך שם היתה לדברים רק צורה של התרשמות־רגע, שם

ג

ובאמצע, בין שתי תקופותיו, קֹדם שנמצא המוצא, הלך ברדיצבסקי הלֹךְ והפֹשׁ, הלֹךְ ונַקֵר. אי־מנוחה בלתי־רגילה חִלחלה בו. הוא קפץ מעִנְיָן לעִנְיָן וממקצוע למקצוע. הנה הוא פולט פה ושם מרגָלית ספורית ממינו של „הַזָר", אותו הציור המקסים והפִלְאִי שנראה אז מוּזָר, עד כי הַיַרחוֹן הכי־חשוב של הזמן ההוא השיבהו למחברו ולא הדפיסהו, ורק הודות ל„רביבים" של בְרֶנֶר זכינו לו, אותן המרגליות האוקריניות הישָנִים שנדפסו ב„המעוֹרֵר", שוב אצל בְרֶנֶר, וגם את „השמועה", זו שבה עוד נשתמרה נעימה קְדומה, אף כי מֻרגש בה כבר איזה רטט חדש (גם זו נדפסה ב„רביבים" של ברנר). ובאותם הימים נדפסו מחברות חדשות של הוצאת „צעירים". אז נתפרסמו אלה שתי החוברות הפובליציסטיות, שהיו מֻקדשות לשאלות הציוניות והלאֻמיות הגלותית. כותב הטורים האלה אינו צריך להרחיב פה את הדבור על־דבר פובליציסטיקה ברדיצבסקאית זו. הוא הקדיש לה בזמנה מאמר בן עֶשְׂרִים עמוד ואחד ב„השלה". דוקא בזמנים שכותב הטורים האלה נמצא בתוך המלחמה עם הנהגת ווֹלפסון, הנהגה זו שהיתה במובן ידוע המשך של הקודם, של תקופת הַצֶ'רְטֶר, שהובִילה באֹפן הגיוני ומֻכרח לאוגנדה ולארציות ולהזנחת העבודה המעשית בארץ־ישראל, דוקא אז הרגיש הכותב בכל אותה החשיבות של רשימות־ברדיצבסקי אֵלֶה. לנקדת גֹבַה, עֹמק וצמצום כזו שלו לא הגיע שום איש מאתנו, מאלה שהיו שקועים בעֶטָם ובעבודתם היום־יומית בשאלות אלה, וגם גדולים וטובים ממני. ברדיצבסקי לא קבע מסמרות, רק כל מה שאפשר היה להגיד בעד הארציות אמר הוא בעֹמק הדרוש, וכן מה שאפשר היה להגיד נגדה ובעד ארץ־ישראל, ואפילו מנקֻדות מ ע ש י ו ת, אמר הוא בשורות מעטות, הוא הבלתי־מעשי, איש־הספר, המתבודד בעליתו. ואיך אָמַר? פלט אמרות בודדות וקטועות ו ק ָ ל ַ ע, קָלַע אל הנקֻדות העִקריות, וגם בַטָפֵל נגע, פרקים דרך־אגב, ופרקים הכריח הוא לקבל את הטפל בתור עִקָר. הוא התחיל אז לעסוק גם במחקרים דָתִיִים ובמחקרי לשון וספר. זו היתה אצלו תקופה של חִפּוּשׂ. באלפי ספרים דִפדף האיש, והרבה מאות אמרוֹת רעיוניות עמֻקות דלל וחשף, אמרות מרגליות, והיה אז ממלא את „הצפירה" ויתר העתונים בגִלוּיִים אלה. הקורא התרגז. בין כל אותן האמרות לא היה קשר לכאורה, והקטעים רק עוררו צמאון ולא הרוו. איך בא לחִפּוּשׂ זה? דומה, כי מתוך צֹרך בכלי־זין כלפי היהדות המסורה נתגלגל ובא לידי־כך. הוא, בעל שתי־הפנים, הוא בעל היהדות הכפולה, המקֻבלת והגנוזה, היה מֻכרח – כדי להחליש את שלטונה של המקֻבלת – לחשף את אוצרות הגנוזה. ואוצרות אלה יכלו להחָשֵׂף רק על־ידי הרחקת החֶרֶס מעל המַרְגָלִית. צריך היה לגלות ספרים גנוזים למחצה, חשודים קצת, אבל גם בספרים הכי־כשרים נשתמרו אמרות גנוזות, רעיונות חשודים, שאפשר באותה פנה ובתקופה זו שנכתבו לא היו עדַין „טרֵפה", או שאומריהן לא הרגישו בחשיבותן ופלטון

לְהִדָּלוֹת, ידע גורלות מה הם, וכאלו במקרה, דרך־אגב, זרק אותיות וְיָצַר בני־אדם ונשמות חיות.

וגם את העולם ידע. כשהתגעגעו הקודמים אל מעֵבר לנהר, פה ירעו הם מאשר שָׁם: הוא אהב את אותו העולם, כי הכירוֹ בנשמתו, ובכל ניפי לבו שאף וערג שמה. וגם הכלבים שנבחו מחוץ לרחוב, אלה שהפחידו את פיארברג, לא העמידוהו, ורק ההכרח הפנימי, צללי־הדורות וה„עורבא פרח" הם עמדו כקיר. הוא ידע גם את הפּנים. איזה תהום מגַלה הוא ב„מעבר לנהר" שלו; עוד בטרם בא לְוָלוֹז'ין תססו בו עולמות, באו מהפכות, והוא בשעה ששאף חוצה נָשא על כתפיו את כל כֹּבד משקלו של הפּנים. ואחרי־כן, מתוך מלחמה בַּיָשָׁן – והמלחמה היתה מְרירָה ועקשנית, מפני שידע את כל כֹּחו של „אויבו" זה – מתוך מלחמה גִלָּה את תהומו וצלל ושקע בתוכו. וכמה נורא היה הרגע, שבו נפקחו עיניו ראשונה לראות את החוץ – טוֹבִיה. תארו בנפשכם: הנכם עוברים בחוצות וִינָה, רואים את אותו „מִגְרַש־היהודים" ששוב אין בו כמעט יהודים ואת „רחוב־היהודים" הקטן המְלַכלך עד־היום ושגם עתה יהודים מוכרים בו בגדים ישנים, ואם מתארים לכם את זקני זקניכם גָרים סגורים ומֻבדלים באותם הרחובות, ומחוץ סואנת ורועשת בערב חג־הַלֵּדה ובַ„פַּשִׁינג" ולפני הפסח שלהם וִינָה הנוצרית החַיָה והעליזה, שגם לפני מאתים שנה הקסימה ביפיה ובעשר גוני־חייה. זקניכם בטלו כל זה, ואך פתאֹם נפקחו עיני בניהם וראו את הַקִּיר המאפיל על הרחוב הקטן. הקיר הָיָה והשכן העשיר היה, ואך טוֹבִיָה לא הרגיש בהם קֹדם. וכשהרגיש פתאֹם – חָשך עולמו בַּעֲדוֹ, בעוד שלהפך הנערה „בבית־אביה" היא כֻלה געגועים. מסתכלת היא שעות שלמות ביפי יָדֶיהָ, נגשת אל הפסַנְתֵּר, זורקת עַיִן אל הספר המֻנח פתוח ואינה קוראה בו. אבל העתיד רומֵז, והעתיד גם הוא מָלֵא פחד.

„מבַּיִת ומחוץ", זהו הספר הכי־תמציתי והכי־יפה של ברדיצבסקי בתקופתו הראשונה. הציורים הריאליים של „מעירי הקטנה", אלה שעזרו אחר־כך הרבה וששמשו גרעינים ליצירות מאֻחרות, והאגדות המעטות של „ספר חסידים", אלה ששמשו אחר־כך צעד ראשון לספרי־אגדה, הם עניים לעֻמת הַסֵפֶר הזה. „מחנים" ו„עורבא פרח" הם רק מומנטים. „מבית ומחוץ" הוא בשביל התקופה הקודמת מה ש„מהעבר הקרוב" הוא בשביל התקופה האחרונה. וספר זה מגלה לנו את נשמת ברדיצבסקי בתקופה זו, מגלה לנו מה שהכתבים הרעיוניים האפילו עליו לפעמים. ספר זה מראה, כי האדם „החובק זרועות עולם" הוא בעצם „נקלע בכף הקלע", וכי אדם זה מֻכרח למצֹא לו מוצָא. וכי המוצָא הזה יִמָּצֵא – עֵדים הם התוגה הרַבה והַוִּתּוּר המתנוצצים פה ושם. והמוצָא בא.

הדחִיה הפנימית, הפחד מפני צללי הדורות, אותה הפרובלימה הממלאה את „בלעֲדיה", זו הפואימה השירית־רעיונית שכֻּלה כאֵב, שאיפה ליפי־החוץ וצער על יפי־הבליה אשר לִפְנים ועל החוץ הַיָפֶה והפורח שהכמישה באה לו ברגע שהוא בא במגע עם הפנים, והמרירות־המתיקות של „עורבא פרח", של האהבה בלי אחיזה ובלי גוף, וההתלבטות הבטוחה־ודאית שכֻּלה סָפֵק וּשְׁמא אשר לנתן בן נתן המפלפל החקרן, והראִיָה האֵימה של „טוביָה", אותו היהודי שהיה בטוח, כי ביתו הקטן ומגרשו וגגו הדולֵף, ובית־המדרש שבעירתו וספריו הישנים ואפילו העֵז שברפתו יתגלגלו יחד גלגול מחִלות לארץ־ישראל ויחיו עמו יחד בתחית המתים, ושחָשך לו עולמו כשהתחיל הַקִיר הגבוה של בית־החומה אשר לעָשִיר הַשָכֵן מאפיל על הבית הקטן ירשתו, והתפיסה העמֻקה של „מעבר לנהר", זו הפרובלימה שחטטו בה ליונדה ב„מרכֹּלֶת", מַפּו ב„עיט צבוע", סמולנסקין ב„גמול־ישרים" וגורדון ב„קפיצת הדרך", ושאצלו, אצל ברדיצבסקי, נתחדשה והיתה ליצירה אחרת, ליצירה שהשכיחה כמעט את כל הקודם, והנערה „בבית אביה", בציור הקטן בין שני העמודים הקטנים, נערה זו שהיתה לנשמת שירתנו בפרוזה ובחרוז, זו שהרסה לנו עולם ובונה בשבילנו עולם, זו שכבשה אותנו בשביל לשון וספרות זרה ושהולכת ונעשית בת־בית בלשוננו, זו אשר געגועיה – אותם געגועי האור והכאב שברדיצבסקי ידע כל־כך לְהָאֵר – הביאוה לסַבּיר ולתלִיָה שם ולקבוצות ולכבישים הֵנָה בארץ, והפנים האפורים והמדֻכדכים אשר ליהודים הרבים והשונים של „מעירי הקטנה" והחסידים והצדיקים, עוצמי־העַיִן והשותקים, אשר ב„ספר חסידים" – כֻּלם בעצם עולם אחד הם, מציאות שהיתה לאגדה ואגדה שהיתה למציאות, נגודים המתמזגים לרגע ומזיגה מתפרדת ומתפוררת ושואפת להתאחד במקורה. והכל אָחוז תְּמיהָה. דומה לך: הרי הכל כל־כך פשוט, ועם כל־זה העַיִן נפקחת רגע והכל חִידָה – ובעצם עורבא פרח, אין שום חידה, אלא שהחיים הם איזה דבר שלא נתן להִתָּפס. אומרים: ריאליות אין אצלו, רְאִיָתו פגומה. כן, ביחס לִרְאִיָה חיצונה, מנדלי ושלום־עליכם היטיבו לראות ממנו. פלַסטיקה – הוא לא ידע מה היא. ולמה היא לו? מי שחושב, כי על־ידי סמנים והבלטה חיצונה יֵראה לכם את הנשמה – בשבילו כל אלה חשובים הם. אבל הוא כלום לסממנים חיצוניים זקוק הוא? יחטטו אחרים, ימרחו, יגבבו – היו בטוחים, רק רמז של נשמה יתקבל, ובאֹפן הכי־טוב נשמה פגומה, ואם אין נשמה – מה יתן הפרצוף? הוא זרק נְקֻדה על־פני הגליון והשקיפה נשמה, ודמיוננו כבר יָצַר את הפרצוף. ואיזה פרצופים! מן הַפְּנִים הלך אדם זה אל החוץ, ודרך התלוש יצר את המחבר. ופרצופיו, אף כי חסרי־בלִיטָה, היו של גופים, והגופים עמדו על קרקע, אף כי זה התנודד תחתם תמיד. והוא הרגיש בזאת, ומתוך־כך התערערה אצלו המחיצה בין המציאות ובין האגדה, ופחד לִוָהו תמיד, וגם שקט, שקט שבא על־ידי בִטְחָה עליונה. הוא הפחיד מִבְּלִי שאִיֵם, בעוד שאחֵרים מאַיְמים ואנו לא נפחד. והוא התָּמִים ידע כל־כך הרבה, ידע כי נשמות לא נתנו

באויר רמז לך תמיד דבר־מה מְצק מרחוק, וכמעט מקרוב. „כדי לבנות מקדש – צריך להרוס מקדש", אִמְרַת ניטשה זו מבארת את הכל, ההרס בא תמיד כמו אצל כל השוללים הגדולים לשם בִּנְיָן. ואת הבִּנְיָן לא בנה הוא, כי־אם שִׁתֵּף אותך ברעיונו ובשירתו. ובתוך הֶרְסוֹ – כבר בנית לך עצמך את בנינך שֶׁלְּךָ ולא שלו. הוא רק דחפך הלאה, ואל מחוז־חפצך באת בעצמך. הוא לא השׂביע, כי־אם הרעיב, והרעבון היה לברכה.

הוא לא ידע מנוחה. תמיד התחדש אצלו הכל, גם ברעיון וגם בשירה. בסְבַךְ פרא ומְעֻדָּן זה פרצו ענפי־הפרא בשפע והִפְרוּ וגם הִפְריאו ועִדְּנוּ, עִדְּנוּ ברֹךְ וביֹפִי שֶׁבִּצְבֵּץ בכֹּל. והוא, העודר, כאלו עמד לו מן הַצַּד ועָדַר את האדמה, והעלה את השכבות הכי־תחתונות למעלה, יהשרשים חדרו עמֹק עמֹק. וענפים בודדים פרצו יחידים ופורצי־גבול מעלה מעלה. והוא לא גדע אותם, אנו גדענום בנפשנו ואכלנו את פִּרְיָם.

ב

אותו בן־אוקרַינה, בן אדמת החסידות, שהגיע להתרפקות רַכָּה וטובה על הישיבה הליטאית, המתנגדית, מסֻגל היה לקבל כל השפעות שבעולם, ואך בעמקי הנפש הֻנח איזה יסוד אַחֵר, שלו. בוֹלוֹז'ין הקרובה היהודית לא התבלטו עוד הנגודים. אמנם הוא לא נבלע גם שם, גם בכתיבתו ההיא היה מרגש האורֵחַ שנטה לָלון, האדם הבא מחוץ ושופט, אבל סוף־סוף שָׂרַר עוד איזה צֵל של אחדות, מזיגה. הנפש החסידית, הדרומית ספגה לתוכה קצת ליטאיות, צפוניות ונתעשרה ונתמלאה. יותר קשה היה הדבר בעולם הַזָּר, במערב. פה בא הפחד, ופחד זה מפני הַזָּר המושך והַיָּשָׁן הלוֹפֵת – עובֵר כחוט הַשָּׁנִי דרך כל ספריו השיריים של תקופתו הראשונה. אמרתי „סְפָרָיו" – בעצם היו אלה רק מַחברות, מארבעים עד מאה ועשרים עמוד כל אחת, אך נדמו לנו כספרים בכבדן הפנימי. „מַחֲנַיִם", – עולם מְסֻבָּך מאד. העולם הַזָּר עם כל עֹשֶׁר חייו ורבוי־גוני־חייו המושך כל־כך בעשרו וגדלו, עולם זה הנהו גם־כן מְסֻבָּך. איזו הרגשה מיסטית מחלחלת בנו כשאנו רואים את העלם מן המזרח היהודי מובא למערב לבַיִת של זרים. שֶׁדִּם יהודים התערֵב בהם. הבא מוֹמֶנט זה – שבעצם הוא הורס את כל בניניו של הספור – במתכֻּוָּן או במקרה? להזון פתרונים. מי ידע את כל המתהולל מתחת לַאֲבָנִים של היצירה? העִקר הוא, כי חמש החוברות השיריות שהופיעו כמעט בבת־אחת: „מחנַיִם", „מבית ומחוץ", „מעירי הקטנה", „עורבא פרח" ו„סֵפֶר חסידים" – למרות כל נגודיהן, הרי חוט אחד פנימי מקשר את כֻּלָּן, ואותו החוט הולך ונמשך דרך „מהעבר הקרוב" עד „בסתר רעם" ו„מְרִים". כי אותו הפחד שב„מחנַיִם", הַמְּשִׁיכָה לחיים היפים והעשירים והדהִיָה – לא זו שמִחוץ, ברדיצבסקי לא התחבט אף פעם, דומני, בפרובלימה האנטישמית בתור גורם נפשי בשבילנו –

„בֵין שְנֵי אֲרָיוֹת" ו„קוצו של יוד" של זה דשא... בנגוד לאחד־העם, שהיה הממשיך של ה„יהדות" הרוחנית, הפרושית בעצם, כלומר, של זו שיצאה מיהודה ושעברה מן הנביאים לתנאים, לגאונים, לרבנים ודרך פילוסופי ספרד אל נחמן קרוכמל ואליו — בנגוד לזה ראה ברדיצבסקי עוד יהדות אחרת, יותר נכון היה לגרוס: „ישראלות", יהדות של חיים, זו שריסה תמיד באֻמה, זו של המלָכים והגבורים, של נביאי־„השֶקר", של המתיַוְנים, של אלכסנדר ינאי והורדוס, של הצדוקים והקרָאים הראשונים, של הבריונים ובר־כוזיבא, של אַחֵר, שפינוזה ואוריאל אקוסטא, של הנדחים והמרחקים בזרוע והנרדפים והמְחרמים, של האפיקורסים והספרים הגנוזים, עד החסידים והחסידות הראשונה ועד בני־ההשכלה שתקופת חבת־ציון בטלה אותם. לא, הוא בא בעצם מבפנים, החוץ הֶעשיר אותו, עורר בו את חוש החיים, תקף אותו בציצית ראשו והוציאו אל העולם הגדול, אך הוא חָזַר מִשָם גלוי־עינים וחתר לגלות את שנגנז אצלנו. הוא פרץ את התחום, התיר לשאל בנסתרות. אבל לא אדם של צד אחד היה. הוא הקיף את כל מה שיש לנו: יהודה ואֶפרַים — שניהם היו שלו. כך הם גם תלמידיו. טשרניחובסקי הכורע לפני פסל אַפולו, המחפש את התמוז והמתרפק על נביאי־השקר — לא דרך־קפיצה הגיע לאִידִיליות. זו היתה דרך של התפתחות פנימית. ואף גם פיארברג, זה שכתב אליו „ראה את אוֹיִבְךָ", — שלו היה: מידו ה„צללים" וממנו ה„לְאָן", והוא אהב את הילד שלו, כשם שאהב את אחד־העם אביו, את זה של „תחִיַת־הלב" יאת זה שנלחם בו הרבה ימים. הוא לא הלך עמו אחר־כך, הוא נשאר בגבול הַלֵב החי, ובמוסר היהדות לא הצטמצם, אף כי לא חָדר איש לתוך תהום היהדות כמוהו. ואנו שבנו לאהוב את אחד־העם על־ידו: „נְזיר קדוש" — קרא לו. הימצאו בין בעלי הפלוגתא של ברדיצבסקי, בין אלה ששכחו את חסדו, את טפות התחִיָה שהטיף על נעוריהם, הימצאו בינם אנשים שיתרוממו לגֹבַה זה?

כן, בר־פלוגתא היה האיש, שולל, אבל לצמצום לא נִתָן. בשני עולמות הסתובב האיש, בעולם של שירה ובעולם של רעיון, ולא נִתן אצלו להבדיל בין הלב ובין המוח. השירה יש שהיתה רעיונית, כשם שהיה הרעיון שירי, ובכל־זאת דומה שהשירה היתה הגורם הראשון. שִירָתו לא היתה הרגילה, לא היתה לא מחֻברת ולא תלושה, כי־אם יצאה מן התלוש והגיעה אל המחֻבר, לאותה הנקֻדה שפֶרֶץ לא הגיע אליה וגם לא שאף אליה (אגדות־העם שלו אינן עוד מן המחֻבר). והרעיון לא ידע אצלו לא רִכוז ולא צמצום. הוא „חבק זרועות עולם" ו„נקלע בכף הקלע". שני בטויים חביבים אלה של ברדיצבסקי מביעים את כל תֹכֶן נפשו והַקֵצֶה.

ואף החיים, חיי־הנשמה שלו, שהיו תסיסה, מהפכה, הרס והרגזה, נהרו בעצם אל בִנְין ושקט. וכי רמזו הבִנְין והשקט רגע מרחוק נשמט פתאם הבסיס מתחת הרגלים — וכרגע רמז איזה בסיס חדש. כי פרחת עמו רגע

עולם". אין פה הערכה בְּגֹבַהּ, כי־אם בשטח, שהשנַים עמדו עליו. את ברדיצבסקי הרעיוני לא תכניסו בשום מסגרת. פובליציסט? – לא. מבַקר, חוקר – אין שֵמות אלה מספיקים. המָקור הרי היא האינטואיציה. היסטוריון – רק דרך־אגב. מתפלסף – אמנם קצת מתפלסף פה ושם. ורק שתמצאו אצלו גם סוציולוגיה ואפילו חקְרֵי־לשון. לא, הוא הקיף את המקצועות השונים שברעיון, אלא שהגבולות טֻשטשו וענף הסתבך בענף. הכל היה סֹבֶך, סבֶך של רעיון שגדל על קרקע השירה, סֹבך פרא בשרשיו ובענפיו ומְעֻדָּן על־ידי הרכבה של עצי־תרבות. ומתוך־כך מתאים לכתביו אלה השם הרחב והמקיף: רעיוניים.

וכתבים רעיוניים אלה לא השׂביעו אותנו, בני ליטא, כדבעי. חוץ מקטעי רעיון ומקטעי שירה, שלא תמיד היו שם במקומם, באו שם גם קטעי התלהבות והשתפכות סתם, מעין אלה שקבלו אחר־כך צוּרה קבועה אצל צייטלין. חסידים בעלי־דבֵקות, האוהבים לשַׁבֵּר עצמם, מצאו כאן דוקא את היסוד הקרוב לנפשם. ברדיצבסקי הרי בן אדמה חסידית היה. אולם אנו, בני אדמת־התנגדות – אלה שאוהבים רעיון פשוט וקולע ושִׁירָה עצוּרָה וכבושה – לא יכולנו להִמשך אחרי אלה. כי פגשנו פרק פשוט ולבבי, כי פגשנו ניצוץ־רעיון עמֹק ומזעזע – זע לבנו. אבל הרגשה אחת לִוְּתָנוּ: לא כתבים אלה הם הכל. בכתבים האלה הופיע ברדיצבסקי כאדם שכֻּלו לכאורה שלילה, ורק שלילה זו, שרבים ראו בה הֶרֶס, לא היתה מסֻכנת כלל. בתוך „שמונה־עשר דבר" שלו, מחברתו הכי־ניטשֶׁנית, באו פרקים לְבָבִיִּים כל־כך יהודיים – ויהדותיים, הייתי אומר – עד שגם שם, בעצם השלילה, בִּצבץ החִיּוּב מכל פנה. מה היתה תמצית שלילתו של ברדיצבסקי? שני דברים: מחאה נגד הקפאון בשֵׁם החיים, זו שבשבילה עשו אותו אצלנו לתלמיד של ניטשה, ומלחמתו ב„יהדות", שבשבילה כנוהו בשם „בר־פלוגתיה של אחד־העם". בשביל אלה ראו בו הוֹרֵס, תָּלוּש, ואפילו מחריב. וההיה הוא באמת תלמיד לניטשה? כן, הוא למד גם מניטשה, התלהב ממנו רגע. אך מה לו ליושב־האהל ול„ההִיָּה הצהֻבָּה"? אחד־העם יעץ פעם לצעירים, „השואפים" של אז, לעשות מעשה הַרְכָּבָה. „ניטשה" אתם אומרים – אדרבה, צריך להכניס אלינו מן הטוב, אבל על־פי דרכנו; „אדם עליון" – ודאי, מי עוד כמונו עורג לאדם עליון, אנו בעלי „מי יתן כל עַם ה' נביאים", החולמים על „ממלכת כֹּהנים וגוי קדוש", רק הַטיפו לצדיק, לאדם עליון שלנו. אלא שאחד־העם התפרץ לתוך דלת פתוחה. הוא יעץ זאת לבעל „ספר חסידים", לזה שמצא את ר' יוסי שותֵק; הן יסודות אלה היו בו תמיד, מראשיתו. לא, לא תלמידו של ניטשה לבד היה. הוא למד ממנו לשלול, אבל את חיובו לא קבל. חיובו שלנו הוא וגם שלילתו. אַחֵר, אלישע אחר, – רחף לנגד עיניו. „אַחֵר – שְׁמָא גְרים: כֻּלנו צריכים להיות אחרים", הביע הוא את תמצית שלילתו ברשימתו על מתתיהו אַחֵר, זה שעבר אחר־כך מן ה„יידישע מאָדערנע" דרך הרבה מְדורים אל „אגודת־ישראל". אבל היה עוד רַבִּי לו, „צדקיהו בבית הפקֻדות" של יהודה ליב גורדון, וגם

קשה לי עתה לזכור, מה הקסים אותנו ברשימות אלה; זוכר אני רק זאת, כי האדם הֵאִיר את העֲיָרָה, אנשיה, רַבֵּי הישיבה ותלמידיה, ימי־חֻלָּה, שַׁבַּתָּה וחַגיה, תורתה ותסיסות־השכלה שבה. ואיזה שקט וחגיגיות רחפו על הכל. הנגודים התמזגו, ובמקום העבר והעתיד, שאנו הקוראים הקטנים, המפְתִחים לפני זמַנָם, היינו שקועים בהם, קם לפנינו הוֶה מקסים. ואנו הרגשנו, כי אפשר לאהוב גם את אשר לנגד עֵינֶיךָ, וביחד עם־זה התעוררו בלבנו געגועים לאותה הפִנָה הצריכה לפתוח לנו את הדרך למרחב. ודומה כאִלו גֶשֶר אז בנפשנו גשר בין העֲיָרָה והעולם.

ואחר איזה שנים פגשנו בעתונות וִכּוחים סוערים על־דבר איזו חוברת תורנית במקצת, שנקראה בשם „הַיָחִיד ברשות הרבים", או בשם דומה לזה. וִכּוחים אלה לא משכו את לבנו. התורה כבר היתה אז לְמַשָׂא בתוך ישיבתנו הקטנה, כבר היינו ממנה והלאה. מְשך הַסֵפֶר החדש, הַזָר. אנו לא הבינונו: „למה רגשו?" ולא היה אפילו חֵשֶק לקרא חוברת זו. עד, דומה כך, שהתחיל „השלֹח" לצאת לאור. ואז התחיל ברדיצבסקי שוב מושך את הַלֵב. אחד־העם, שזעזע תחִלָה ב„תְחִיַת־הלב", כאִלו התחיל סוגר בידיו את האפק הרחוק שפתח, וברדיצבסקי כאלו עמד בפרץ וצעק ותבע. נכנענו רגע לפני הגיונו של אחד־העם, ואך הלב הָמָה לברדיצבסקי וחבריו, הצעירים. הסימפַטיה ל„צעירים" הרי צמחה עוד בימי „מְנַחֵם הסופר" ומלחמות המהלך החדש.

ספרו אז, כי ברדיצבסקי זה, שכל השערים היו סגורים לפניו, מצא לו אכסניה מחוץ למדינה, ב„המגיד", וביחוד בעתונו של בן־יהודה, העתון מְרְבֵּה־השמות. והַשֵם בן־יהודה הרי הקסים. הוא ישב בבית־הסֹהר ודבר עברית חַיָה, שאמנם דחתה בזרותה. שם, בגליונות אלה, שהיו פעם ביובל מתגלגלים לידינו, פגשנו עוד לוחמים צעירים, מאֵלֶה שֶׁשִבּרו אחר־כך את לוחותיהם, ושֶׁזִקנתם מבַיְשָׁה את ילדותם. בן־יהודה משך גם אותם. הרי הוא נלחם על חֹפֶש הדעות, נגד החלוקה ונגד כל שִׁעבוד רוחני, ובתוך כל זה על ישוב הארץ ותחִיַת־השפה בדבור. את מלחמתו בעד האדמיניסטרציה הבַּרונית ונגד האִכָּר, ששאף לעמידה ברשות־עצמו — לא הכירו אלה שמחוץ. וכך נעשה אז עתונו של בן־יהודה מְדור לברדיצבסקי ולחבריו. והקטעים שלו היו לנו לשירת־הנפש, לשירת נפשנו. אלא, דומה, שברדיצבסקי נעלם אז מעמודי „הַשִׁלֹחַ" וזה הלך וְחָוַר בשבילנו, עד שבא פיארבֶּרג.

ואיני זוכר: מה קדם, אם החוברות של „הוצאת־צעירים" הגיעו לְיָדי קֹדם, אותן ההוברות הרעיוניות של ברדיצבסקי, או הספרים השיריים שהופיעו בהוצאת „תושיה". אבל זוכר אני רק זאת: את נפשו של ברדיצבסקי, את עִקרו ותמציתו מצאנו בספריו הַשִׁירִיִים. אמרתי: „חוברות רַעְיוֹנִיוֹת" — רק שֵׁם זה מתאים להן. את אחד־העם יכולים אתם להכניס — אם תוציאו את „שלטון השכל" ואיזה „פרורים" — במסגרת של פובליציסט. אמנם פובליציסט עם אסמכתות פילוסופיות, סוציולוגיות, פובליציסט גדול, רחב, מוֹרֶה, מעוֹרֵר — אבל פובליציסט בעִקר. ואין דברים אלה באים להקטין את ערכו; מי שרוכש לו נ ק ֻ ד ה בעולם ועומד עליה א י ת ן אינו קטן מזה ה„חובק זרועות

יעקב רבינוביץ

מיכה יוסף ברדיצבסקי *)

הנני כותב על־פי הזכרון. שום סֵפֶר, שום חוברת ושום עתון שבו נדפסו דברי ברדיצבסקי אין לפָני. מה שחשוב לי ברגע זה הוא לדלות את הדברים מנפשי, לדעת מה שהיה לי ברדיצבסקי, מה שנקלט בנפש ומה נשתמר בה מאוצרו. והשנים יש שמטשטשות הרבה. אינך יכול לזכור בדיוק, מתי קראת דבר זה או אחר. יש גם שהמאֻחר הקדים את המֻקדם. יש דברים שנקראו הרבה פעמים, וגם בתקופות שונות של החיים, ויש דברים שנתפסו רק דרך עלעול ורפרוף. העִקר הוא, שהויתו של ברדיצבסקי היתה מֻרגשת תמיד, שאף תקופה לא היתה בחיים שברדיצבסקי לא יביא את הלב לידֵי התעוררות. אם היית בעדו או כנגדו — תמיד עורר אותך לחשֹב, הֵחיה את הרגשתך וזִעזעך. ומתוך שדברים אלה נכתבו כמעט כפי שיצאו והתפרצו באֹפן בלתי־אמצעי, מעֵין בלי־יודעים, מן הנפש, לכן אין פה מקום לדִיוק. מדֻיָק פה רק דבר אחד פחות או יותר, אֹפן התרשמות הדברים בנפש והערכתם הפנימית, וזה הכֹל. הדברים פה הם מעֵין היסטוריה של התרשמות סוֹפֵר בלבו של קורא כזה הם ויותר מזה אינם צריכים להיות.

א

בשנת תרמ״ח, בעודני ילד, הופיעו בספר־שנה אחד, ב„הכרם״ של אֲטְלַס, רשימות אחדות על ישיבת וָלוז׳ין מאת אדם בלתי נודע לשום איש, שחתם את שמו בשם יב״ם (מ. י. ברדיצבסקי). דומה לי שפגשתי במשך השנים, בעלעלי בעתונות של אז, לא מעט שורות שכותביהן נגעו ברשימות אלה, על־פי רֹב לשבח, אבל אחת אני יודע: לנו, שעמדנו אז לעבור מן החדר אל הישיבה, ושעד שהגיע הספר אלינו היינו כבר קרובים ל„בר־מצוה״, היתה מאָז ישיבת וָלוז׳ין חלום, ויום סגירתה אחרי־כן — ליום של חֻרבן בית־מקדש.

---

*) קטעים אחדים ממאמר זה נדפסו בגליון־ברדיציבסקי של „הפועל הצעיר".

שהמנוח היה אחד מיורשיהם הרוחניים. נצדיק נא עלינו את הדין, **שאבד** לנו קדם זמנו אחד מחברינו היותר חשובים והיותר טובים שבנו, **אחד מן** המאורות הגדולים שלנו המזהירים ככוכבים לעולם, שעמו מת **עוד הרבה** הרבה מן חכמתו, **שהיה** יכול להנחיל לנו לדורות עולם.

על הקבר הפתוח*)

אנו עומדים לפני ארונו של חברנו הגדול **מיכה יוסף בן גריון**, שהלך לעולם־האמת שלו. זה כשלשים שנה שעמד על אֵם הדרך וקרא חרב לה׳ ולקדשיו. כל ימיו היה לוחם מלחמת מִצוה, מלחמה עם השמים לשם שמים, מלחמה עם הארץ לשם הארץ, מלחמה עם היהדות המְסכמת לשם היהדות הצרופה ומלחמה עם האמת המקֻבלה לשם האמת המֻחלטת. יחיד היה בעולמנו, יחיד באהלו, יחיד בנגעיו, נגעי לבבו על גלות השכינה ועל גלות האֻמה. חביבים היו לו יסורי העולם, קדוש היה לו צער האֻמה ואיש את קדשיו לו יהיו, זר לא יבוא אל היכל־הקֹדש שלו, להשתתף עמו בצערו. מתבודד היה בעולמו ומתרַחק מן החיים הסוערים, חיי חבלי העולם הזה, ולא היה מתיַחד אלא עם נשמתו היתֵרה ועם רוחו הזועף והסוער; לא מן החיים של הסביבה שָאב את רוח־הקֹדש שלו, אלא מתוך חלל לבו, מתוך אִשוֹ הפנימית ומתוך תהום יסורי־הנפש שלו, ובקש משם את ה׳ אלהיו ומצא אותו, כי דרשוֹ בכל לבבו ובכל נפשו. עָנָו היה וצנוע והיה בורח בתכלית מן הכבוד המדֻמה ומן הנמוסים העשוים של חברת בני־האדם ונלחם כל ימיו עם הזיוף שבחיים והתנגד לפרסום ולכל דבר שיש בו אבק של חנופה ושקר.

חבריו הסופרים חושבים זה לחִלול קדשיו של המנוח לאמר עליו הספדים ולהגיד שבחיו בפניו. הדברים, אפילו אלה היוצאים מן הלב, יכולים לחַלל את אוירו של המקום הקדוש הזה, שארונו עומד בו, שהוא כֻלו טהור, כֻלו זכאי. גם גדול הכאב מאד וגדול צערה של משפחתו ומשפחת הסופרים ברגע זה שארונו עומד לפנינו, עד שאין לנו מלים מתאימות, כדי להביע בהן את ערכה של אבדתנו הגדולה, ואין לנו אלא להצדיק את הדין ולאמר את הדברים שקִבעו לנו מורינו ולוחמיי ההיסטוריים של האמה,

---

*) את הדברים האלה נשא ד״ר חיים טשרנוביץ ביום כ׳ חשון שנה זו על הקבר הפתוח של בֶּן גריון ב„וַיסֶנזעע״ שעל־יד ברלין. הוא דבר בשמו ובשם חבריו, הסופרים העברים.
המערכת.

בִּקֹּרֶת

סָכַר, שֶׁבֵּץ מַרְגָּלִיּוֹת.

וּבֵין כְּרִית וּכְרִית סַרְבָּנִי
תָּשַׁשׁ כֹּחוֹ וַיֵּעָנִי
אַךְ קִלּוּחִים, פְּעוּטֵי־זְרָמִים,
מִן הַמְפַגְּרִים בֵּין הֲרָמִים,
עוֹד הִזְדָּרְזוּ שָׁעָה תְּמִימָה
שׁוּב הַיָּמָה – וּבִנְעִימָה.

נָם הַיָּם וַעֲמֻקָּה שְׁנָתוֹ...
וּמִקְּצֵה הַיָּם וְעַד קְצָתוֹ
נִמְתַּח אֵזוֹר מַיִם חוֹלְמִים,
עוֹטְרִים צוּקֵי־כֵפִים גּוֹלְמִים,
וּכְמִשְׁבֶּצֶת מִלְּכַתְּחִלָּה
שֵׁרַת־כְּרוּם־הַיָּם מַכְחִילָה.

אַךְ בַּמֶּרְחָק נִדְמֶה: יָמֵר
אֵיזֶה יֶצֶר נֶעְלָם, טָמִיר,
תָּמִים, עָלוּב – וְלֹא נָדָם
וּמְקוֹנֵן בִּלְשׁוֹן־אָדָם...

־ודֵס־.

יִקְרַת־מַטְוֶה, רִקְמַת־קֶסֶם,
אֵטוּן־קֶצֶף עַל־גַּב כֶּרֶם,
קַלָּה, שְׁקוּפָה, תַּאֲוָנִיָּה,
כִּכְנַף פַּרְפַּר־יַפּוֹנִיָּה,
גַּאֲוַת שֵׁגָל בַּת־חַשְׁמַנִּים,
צִפָּה כָּל חוֹף־הַשַּׁאֲנַנִּים.
בָּנָה תְלוּלִית, צָר עַל תִּלָּהּ,
וַיְהָרְסֶנָּה טֶרֶם כִּלָּה.
תִּלֵּם שְׁפוֹת הַחוֹף חֲרִיצִים
תַּבְנִית פְּרָחִים בַּעֲצִיצִים,
דְּמוּת מִשְׁבֶּצֶת עַל חֲפִיפָה,
וַיְיַשְׁרֶנָּה מַעֲשֵׂה־קְטִיפָה.
וּבִלְטִיפוֹת לֶטֶף־מַיִם
מִתּוֹךְ לֵאוּת וַעֲצַלְתַּיִם
פָּקַד אוֹתָהּ רֶגַע רָגַע...
קָרַב, נָגַע וְלֹא נָגַע.

שׁוּב הִתְנֶעָר. הִכָּה גַּלִּים
עִקְמוּמִיִּים עֲקַלְקַלִּים,
הִזָּה מֵימָיו עַל הַחֲפִים,
זִלַּח פְּנֵי הַצּוּר, הַמְחַפִּים
אֵזוֹב שָׁחוּם, יְרַקְרַקּוֹת,
סֵרַק אוֹתָם רַכּוֹת רַכּוֹת,
חוּטִים דַּקִּים וַאֲנִינִים
נִתְלוּ כְּמוֹ פְּנִינִים פְּנִינִים.
וְאֶת־הַפִּגְמוֹת וְזַת־הַפִּיּוֹת

הַכְּרִית *)

מאת

שאול טשרניחובסקי

... בַּחֲצִי הַלַּיְלָה נֵעוֹר,
קָם, הִתְנַעֵר יַם־הָאַכְטִיס
מִגַּב־שִׁטְחוֹ וְעַד תְּהוֹם־תַּחְתִּית,
ובן־לַיְלָה הָפַךְ שֵׂיבָה,
הֶעֱלָה קֶצֶף־זַעַם וְאֵיבָה.
זָרַק גַּל בַּחוֹל וּנְטָלוֹ,
זרק שֵׁנִי, חָשׁ וּגְאָלוֹ.
וּבַחוֹלוֹת בֵּין הַסְּלָעִים
גָּעַר, רָטַן שִׂיחַת־פְּרָאִים,
וַיִּתְפּוֹרֵר בֵּין הָרְגָבִים:
פְּלָגִים פַּלְגֵי־גִיל שׁוֹבָבִים,
פִּזֵּר, נִפֵּץ מְטַר־רְסִיסִים,
אַבְקוֹת־כֶּסֶף מְלוּהִים, כְּתִיתִים;
וּבְשִׁפּוּי עָלֹה עָלָה,
שָׁת סַלְסָלָה עַל סַלְסָלָה,

*) וטללענשלאג.

V

הֵן אַחַת לִי,

כִּי אָשׁוּב אֶהְיֶה רִמָּה וְתוֹלָעַת,

לִי אַחַת הִיא,

כִּי אֵרְדָה שַׁחַת וְדַרְכִּי פֹּה לֹא אֶעַשׁ.

מַצַּבְתִּי אַהֲבָה לְבָד,

לוּ תִּהְיֶה זוּ לָעַד – מַצֶּבֶת־פֶּלֶא!

רַק חַיִּים עוֹד כִּמְעָט! –

עַד יִגְמֹל פִּרְיִי וְאַהֲבָתִי תִּכּוֹן סֶלָה.

IV

הוֹי, הַדֶּמַע דִּמְעוּ עֵינַי
לְלֹא הֶרֶף וַעֲצוֹר,
דָּלְלוּ מַעְיְנוֹתָיו כָּלִיל,
יָבְשׁוּ עֵינַי, רָאוּ אוֹר.

אוֹר־הַפְּלָאוֹת, אוֹר־הַיֶּשַׁע,
לֹא פִּלַּלְתִּי עַד־הַיּוֹם
אֲשֶׁר יֶשְׁנוֹ עוֹד בָּעוֹלָם,
צָץ בַּלֵּבָב צִיץ וְקָסוֹם.

אֲשֶׁר יֶשְׁנוֹ חוּץ מִמֶּנִּי
וַאֲגַשְּׁשׁוֹ בַיָּד
עֵת בְּאֹפֶל הוֹד־הַלַּיְלָה,
בֵּין עֲרוּגוֹת אֲנִי נָד.

אֲשֶׁר אָז כֹּל פֶּלֶאִי, יָפֶה,
מִן הַכּוֹכָב עַד הַחוֹל
הַמִּתְאַבֵּק תַּחַת רַגְלַי –
וְרוּחִי יִקְסֹם, יִיף עִם כֹּל!

III

מַנְגִּינָה

הָאוּלָם מָלֵא נְגִינָה, קְהַל־הַשּׁוֹמְעִים אִלֵּם,
וּמְנוֹרוֹת הָאֶלֶקְטְרוֹן שׁוֹפְכוֹת נַחֲלֵי זִיו
עַל רָאשִׁים קֵרְחִים, עַל תַּלְתַּלֵּי־נְעוּרִים,
עַל שַׂעֲרוֹת־אִשָּׁה, מַשְׁיֶן כֹּה בְּבָרָק יִיף.

וּכְאִלּוּ גַּם הַזִּיו בִּצְרוֹר־קַרְנַיִם עָצַר
וַיַּעֲמֹד מִזְּרוֹם וַיִּקְפָּא וַיַּקְשֵׁב –
וְכֹל שׁוֹמֵעַ... גַּם הַכְּתָלִים קָרְבוּ, נִצָּבוּ,
אָזְנַיִם נִתְּנוּ לְכָל־כֹּתֶל, נִתַּן לֵב.

כְּמוֹ יְשִׁימוֹן מַאֲזִין לְקוֹל שָׁמַיִם דּוֹבְרִים
וְסַלְעֵי־שְׁמָמָה יִתְמְהוּ אֶל־עָל –
כֵּן שָׁקַע אֶל תּוֹךְ דִּמְיוֹן זָר עִם הַמַּנְגִּינָה
הָאוּלָם הַשּׁוֹמֵעַ בְּאֵין הֶגֶה קָל.

לְבַדִּי נִצָּב אֲנִי, פָּרוּשׁ אֱלֵי־פִנָּה,
עַל־כָּרְחִי בִי חוֹדֶרֶת זוֹ מַנְגִּינַת־תֹּם;
וְאֶזְעֹם עַל צְלִילֶיהָ – רַכִּים, טְהוֹרִים הֵמָּה,
וְאֶזְעֲמָה עַל־עַצְמִי – טָמֵא וּקְשֵׁה־יוֹם...

ט

סָגוּר בְּתוֹכִי אֲטָלְטַל בַּחוּצוֹת
וְאֵצֵא בַגּוֹלָה;
דַּרְכִּי לַנֶּצַח, לַכְּאֵב וְלַמָּוֶת
מִתְפַּתְּלָה וְעוֹלָה.

לֹא מַרְאוֹת נֶחְמָדִים, שַׁעֲשׁוּעֵי־יְלָדִים,
עַל דַּרְכִּי אֶפְגְּשָׁה;
צִיּוּנִים וּקְבָרִים לִי יֹאמְרוּ, אָן תַּעַל
הַדֶּרֶךְ הָרֹאשָׁה.

וּסְגוּרָה בַּמַּסְגֵּר וַחֲתוּמָה בַּחוֹתָם
בִּי חִידַת־עוֹלָמִים:
מִי יַתִּיר עֲנִיבַת־הַחַיִּים הַסְּבוּכָה?
מִי יַעְפִּיל מוּל רָמִים?

אֲסַכֵּם אֶת־חַיַּי וְהֵם יוֹצְאִים בְּאֶפֶס...
וּשְׁבִילִי כֹּה קָצֵר –
לַנֶּצַח, לַסָּתוּם, לַכְּאֵב וְלַמָּוֶת,
וְאֵין לְהֵעָצֵר.

שמואל דוד בובין

שִׁירִים

I

עַל הַמַּעֲקֶה

חֲצוֹת הַלַּיִל. לַכּוֹכָבִים
אֶת־עֵינַי אֶשָּׂא – הֵמָּה כָבִים.

לַמָּרוֹם אֶשְׁטַח כַּפַּי: אֵלִי!
אֵין עוֹנֶה לִי מִתְּהוֹמוֹת לֵילִי.

וּלְכָל־עֲבָרִים עֵינַי אָעִיף –
צְעִיף־שְׁחוֹר, וְאֵין לָשֵׂאת אֶת־הַצָּעִיף.

וּלְסוֹף אֶל נַפְשִׁי אֵפֶן – שָׁמָּה
פַּלָּצוּת, זְוָעָה, קַדְרוּת, שְׁמָמָה.

וּלְסוֹף אַרְכִּינָה רֹאשִׁי לְחָזִי
וְאַחְבִּיא – יָצוּר אֻמְלָל – רָזִי...

בַּמַּעֲמַקִּים צְחוֹק־אוֹר עוֹלֶה –
שִׂמְחָה תִלְבַּשׁ אָז הַנְּשָׁמָה:
אָבִין סוֹד־הַמָּוֶת מָה הוּא,
אָבִין חַיֵּי־הָאֲדָמָה!

ד

אָנָה אֵלֵךְ אַחֲרֵי מוֹתִי?
הוֹי, מִי יִפְתָּר־לִי הַחִידָה?
„רַבִּי" הָיָה לִי, תְּמִים־דֶּרֶךְ,
גַּם הוּא נִלְאָה לְהַגִּידָה!

הוֹי, מָה אִירָא אֶת־הַסּוֹדוֹת –
וְהַמָּוֶת עָטוּף שְׁחוֹרִים,
וְעַל שִׁבְעִים שְׁנוֹת חַיֵּינוּ
אוֹרְבוֹת מַחֲלוֹת מִן הַחוֹרִים!

מַחֲלוֹת שׁוֹנוֹת – צִירֵי־מָוֶת –
גְּבוּל הַזִּקְנָה רָחוֹק, רָחוֹק...
דּוֹרוֹת אַחֲרֵי דוֹרוֹת חוֹלְפִים
וְהַמָּוֶת יִצְחַק צָחֹק!

ה

מִמַּעֲמַקִּים בַּמֶּרְחַקִּים
נְקֻדּוֹת־זֹהַר עוֹלוֹת, צָפוֹת,
וּבֵינֵיהֶן נְשָׁמוֹת רוֹקְדוֹת,
נִשְׁמוֹת־קֹדֶשׁ טְהוֹרוֹת, יָפוֹת!

בַּמֶּרְחַקִּים צְלִיל־מַנְגִּינָה
אַט־אַט רוֹעֵד מָלֵא רָזִים;
זְמִירֵי־יַעַר מִכָּל־פִּנָּה
שָׁמָּה, שָׁמָּה חִישׁ נֶחְפָּזִים!

מְכִתַּת־זְכוּכִית – וּרְשָׁפֶיהָ
יַעֲלוּ בְכָל־לֵב גִּיל־נֹעַר.

הָבָה אֶשְׁטַח גַּם־אָנֹכִי
לִקְרַאת חַמָּה גֵוִי חַלָּשׁ –
עַד לֹא חָשַׁךְ לִי הַשֶּׁמֶשׁ,
עַד בְּעַ־ַת־בְּלִי אֶתְפַּלָּשׁ!

ב

כִּנּוֹר בּוֹכֶה בַּמֶּרְחַקִּים,
מַנְגִּינָתוֹ רְוַת־עַצֶּבֶת;
כְּאֵבֵי נֶעְכָּר, יְצוּרֵי נְמַקִּים,
לִבִּי נִבָּא לִי הַמָּוֶת!
מֵשַׁק כַּנְפֵי־שְׁחוֹר עַל רֹאשִׁי,
וּבְרַק־חֶרְמֵשׁ לָעֵינַיִם...
הוֹי, הוֹפִיעָה, אֵלִי־קְדוֹשִׁי,
מְשֵׁנִי־נָא מִתְּהוֹם הַחַיִּים!

ג

לֵילוֹת־אֹפֶל יַפְחִידוּנִי,
יִלְלַת־סַעַר הַנּוֹרָאָה:
תְּהוֹם לְרַגְלַי פֶּה פוֹעֶרֶת
וְאֵין מוֹצָא מִן הָרָעָה!
סָח לִי כּוֹכָב עַל תִּפְאֶרֶת
נַעֲלָמָה שֶׁבַּמְּרוֹמִים –
וַאֲנִי אַךְ חַיִּים אֶחְפֹּץ,
לְחַיֵּי־אֶרֶץ מֵעִי הוֹמִים!

II

מִשִּׁירֵי חוֹלִים

א

הָבָה אֶשְׁטַח לִקְרַאת שֶׁמֶשׁ
יְצוּרֵי־גֵוִי הַחַלָּשִׁים:
כָּל־עוֹד רוּחִי בִי אֶתְעַנָּג,
כָּל־עוֹד אֶחְיֶה בֵין אֲנָשִׁים!

הוֹ, מַה־מָּתוֹק אוֹר־הַשָּׁמֶשׁ! –
רְאֵה: הַסְּנוּנִיּוֹת הַפְּזִיזוֹת
אֵיךְ מְנַתְּרוֹת, אֵיךְ מְרַחֲפוֹת,
אֵיךְ מְצַפְצְפוֹת עַלִּיזוֹת!

רְאֵה: הָאִילָן פִּתַּח פְּקָעָיו,
הוֹצִיא עָלָיו לִקְרַאת שֶׁמֶשׁ,
וּמֵחַגְוֵי אֶרֶץ יָצְאוּ
לִקְרַאת אוֹרָהּ בְּנֵי־הָרֶמֶשׂ!

גַּם הֶחָתוּל, רְאֵה, יִתְעַדֵּן
לוֹ עִם גּוּרָיו מוּל הַזֹּהַר;

דְּמִי וָשֶׁקֶט בָּעֲרָבָה,
רַק פַּעֲמוֹנֵי יַשְׁמַע קוֹלוֹ,
רָחוֹק שָׁם בְּיַם־הַדְּשָׁאִים
טָבַע דְּבִיר וְגַן לִשְׂמֹאלוֹ.

עַל חַלּוֹנָיו תַּז הַשֶּׁמֶשׁ
יַם־דִּי־נוּר וְשׁוֹקְעָה יָמָּה...
לִבִּי הוֹמֶה, לִבִּי עָצֵב –
וּמִסָּבִיב דְּמָמָה, דְּמָמָה...

תַּף־תַּף – מִי־זֶה דּוֹפֵק כָּכָה? –
רְאֵה: הִתְחַלְחֲלָה הַחֹרְשָׁה
וַתִּתְפָּרֵץ בַּאֲנָחָה.
וְשִׁבֹּלֶת אֶל שִׁבֹּלֶת
לָחֲשָׁה סוֹדָהּ, סוֹד־עַצֶּבֶת
שָׁם בְּכוֹס־שׁוֹשָׁן פַּרְפַּר אֻמְלָל
מַר יֵאָבֵק עִם הַמָּוֶת.
שָׁבָה דְמָמָה גְדוֹלָה, קְדוֹשָׁה.
פִּתְאֹם – טִיף־טִיף: הָאֲדָמָה
צוֹפָה, מְלֵאָה תִּמְהוֹן־פֶּלֶא,
לִבָּהּ דּוֹפֵק בָּהּ בִּדְמָמָה.
טִיף־טִיף, טִיף־טִיף – וּמְטַר־כֶּסֶף
נִתַּךְ חִישׁ כְּמוֹ מִדְּלָיִים;
מָחֹא יִמְחָא כַּף הַשּׁוֹשָׁן:
הָעֲרָבָה סוֹבְאָה מָיִם!

ה

בַּמֶּרְכָּבָה אֲנִי עוֹבֵר,
בָּעֲרָבָה זוֹ הַגְּדוֹלָה –
סוּסֵי רָצִים; צְלִיל לַפַּעֲמוֹן;
תִּימְרַת־אָבָק אַחֲרַי עוֹלָה!

מֵעֲבָרִים לִי תִכְרַעְנָה,
טְעוּנוֹת דָּגָן, שִׁבֳּלֵי־קָמָה;
שָׁם בַּמֶּרְחָק, רְאֵה, עַל בִּצָּה
חֲסִידָה עוֹמְדָה כְנִדְהָמָה!

מֵהַחֹם וְתִצְחַק צָחֹק
שָׁם בְּרְקַק אֲגַם־הַזֹּהַר
הַמִּתְפַּשֵּׁט רָחוֹק, רָחוֹק.
וְהַזָּמִיר – נֶאֱלַם שִׁירוֹ
בְּצֵל הַחוֹרְשָׁה הָאֲבֵלָה;
אָבֹל תֶּאֱבַל הָעֲרָבָה,
דוֹמָם תֵּשְׁתְּ מִכּוֹס־תַּרְעֵלָה.
רַק פַּרְפָּרִים וְצִפֳּרִים
רוֹקְדִים, סוֹבְבִים בְּמָחוֹל
לִקְרַאת שֶׁמֶשׁ שׁוֹפֵךְ אַרְצָה
זִרְמֵי־אֵשׁ מְשַׂחֵק כָּחֹל!

ד

יֵחַם לֵב הַשַּׁחַק פִּתְאֹם
עַל הָאָרֶץ הַמִּתְעַנָּה –
פִּתְאֹם יִכְהוּ פָּנָיו זַכִּים
וּמַרְאֵהוּ כְּזָקֵן נַעֲנָה.
שְׁחוֹרִים יִלְבַּשׁ שַׁחַק נוֹגֶה,
שֶׁמֶשׁ תִּטְבַּע חִישׁ בִּמְצוּלוֹת;
רִמְזֵי־אֵשׁ כְּחִצִּים עוֹבְרִים;
דוֹבֵר עָב אֶל עָב בְּקוֹלוֹת.
נָבוֹךְ עֵדֶר וַיִּצְטַמְצֵם;
צִפּוֹר חוֹלָה אַט גּוֹנַחַת...
הָאָגָם – עֲבָרוֹ רַעַד
וּבְקִילוֹנָהּ בְּאֵר שׁוֹחַחַת. –
פִּתְאֹם – צְלִיף בְּשֵׁבֶט־יַהֲלֹם...

וּמִתְכַּוֶּצֶה אָז הַנְּשָׁמָה:
חַיֵּי צוֹעֲנִי חִישׁ עוֹבְרִים
מְלֵאֵי שָׁאוֹן, חֹם וּסְעָרָה...
וּמַקְשִׁיבָה הָעֲרָבָה
בְּעַצֶּבֶת כֹּה מוּזָרָה.

ב

חוּגוֹת מִתְנַשְּׂאוֹת בְּשִׁירָה אֶל־עָל;
חוּגוֹת מִתְרַחֲצוֹת בִּתְכֵלֶת־הַגָּל,
רוֹקְדוֹת וְחָגוֹת וְשָׁרוֹת בָּרוֹם –
פִּתְאֹם נְמוֹגוֹת כְּחֶזְיוֹן־חֲלוֹם!
נְמוֹגוֹת – וּפִתְאֹם שׁוּב נוֹפְלוֹת בְּגִיל:
יוֹרֵד כִּמְטַר־פָּז עָלַי צְלִיל־צְלִיל־צְלִיל;
שִׁירָן – מַחֲרֹזֶת שֶׁל פְּנִינִים וָטָל –
מְחַיֶּה הַנֶּפֶשׁ וְנוֹשְׂאָהּ אֶל־עָל!

ג

צְמֵאָה, צְמֵאָה הָעֲרָבָה
וּמִתְעַלְּפָה בְּאוֹר־צָהֳרָיִם;
אֶל כָּל־קַצְוֵי־שְׁחָקִים תַּבִּיט:
אוּלַי יַעַל עָב טְעוּן־מָיִם!
קָמְלוּ, נָבְלוּ צִיץ וָדֶשֶׁא
וַעֲגוּמָה הַדְּגָנִיָּה;
קְנֵי־הַקָּמָה כָּפְפוּ רֹאשָׁם
בְּחַרְבוֹנֵי שִׁמְמַת־צִיָּה! –
הַצְּפַרְדֵּעַ – הִיא נִשְׁתַּגְּעָה

מרדכי גוֹלְדֶנבֶּרג

שִׁירִים

I

בָּעֲרָבָה

א

צוֹעֲנִי זָקֵן עֶדְרוֹ רוֹעֶה
בָּעֲרָבָה זוֹ הָרְחָבָה –
הַרְבֵּה עָמָל רָאָה זָקֵן
וּבְרַק־עֵינָיו עוֹד לֹא כָבָה.
גִּשְׁמֵי־קַיִץ הִרטִיבוּהוּ,
סֵעֲרוּהוּ סַעֲרוֹת־קָרָה –
וְהַזָּקֵן עוֹדוֹ אֵיתָן
וְשִׁירָתוֹ לֹא נִגְמָרָה.
עוֹד בְּלִבּוֹ אֵשׁ־עֲלוּמִים
כְּקֶדֶם תִּבְעָר... קוֹלוֹ יָרִים –
לְשִׁירוֹ יַעֲזֹב כֶּבֶשׂ אָכְלוֹ,
וְיַאֲזִינוּ דֹּם הֶהָרִים.
חָלִיל לוֹ מִסּוּף־הַנַּחַל,
צְלִילָיו יִרְעֲדוּ בַּדְּמָמָה –
עֶצֶב אָז בַּלֵּב יִתְעוֹרֵר

כִּי צָדוּ לְבָבִי פַּעֲמוֹנִים וְצִלְצְלֵי־תְרוּעָה סְחָפוּנִי, –
הִנֵּה עֲדֵי־שְׁשׂוֹנִי הָרְגָעִים, בְּמַגַּע־עָנְגָם יְגִילוּנִי,
כִּי שְׁכִינַת־יְגוֹנוֹ אֲפָפַתְנִי תָמִיד וּלְמַעְגְּלֵי־קְסָמָיו נְשָׂאתִי נַפְשִׁי,
וַיִּרְמְזוּ לִי מִקְמוֹת־זָהָב וְחֵן בְּדִידוּתָם שִׁעֲשַׁע רוּחִי,
שְׁלוֹם־יְעָרִים רִפֵּא לִבִּי, וָאֲבָרֵךְ עֲדָרִים לְתֻמָּם יִרְעוּ,
וָאָשִׁיר עַל פּוֹרְשֵׁי מִן הַצִּבּוּר וְנוֹטֵי־אָהֳלָם אֶל צִדֵּי הַדְּרָכִים,
וּבְהִיר־חֲלוֹמוֹתַי, עֲדִינִי, טִפּוּחַ אוֹר מָתוֹק וּמַפְרֶה,
כִּי עָרַג לַאֲפִיקִים אֲכוּל־אָבָק – תַּחַת אַחַד שִׁיחָיו הִשְׁלַכְתִּיו
וּמוּזָר לַבְּרִיּוֹת, שְׂנוּא־נַפְשָׁם, מִמֶּנּוּ אֵלָיו שַׁבְתִּי.
יְקָרִים הָרְגָעִים, מְשִׁיבֵי־נֶפֶשׁ, וְכַעֲנַן־בֹּקֶר יִמֹּגוּ,
עוֹד רֶגַע יִתְמַהְמַהּ פֹּה, יְנוֹפֵף אֵבֶר וְאֵינֶנּוּ,
יְקַר־חֶזְיוֹנוֹתָיו יַחְשִׂף, עוֹדִי צוֹפֶה בְאוֹרוֹ וּגְנָזוֹ,
וְשׁוּב בִּרְשׁוּת־רַבִּים אֲטַלְטֵל בֵּין צְלָלִים וַהֲמוֹנִים לִי זָרִים,
מְצַפֶּה, עַד יִפְגַּע בִּי רֶגַע וְהִתִּיר הַלֵּב מַאֲסוּרָיו...

מינסק, תרפ"א.

II

אָהַבְתִּי, כִּי יִפְקְדוּנִי...

אָהַבְתִּי, כִּי יִפְקְדוּנִי רִגְעֵי־יַתְמוּתִי עֲנֻגֵּי־נֵצַח,
אֲשֶׁר בְּצֵל־קוֹרָתָם יִסְתּוֹפְפוּ סְגֻלִּים, קְדוֹשֵׁי־עֶלְיוֹן,
יְבִיאוּנִי דְבִיר זִכְרוֹנוֹתַי וְסָגְרוּ בַעֲדִי הַדֶּלֶת,
סֵפֶר אַחֲרִית־יָמַי יִפָּתֵחַ, וְגָלְלוּ יְרִיעוֹתָיו לְעֵינַי,
וְהִבְהִיק זִיו־אוֹרָן מִסּוֹף חַיַּי וְעַד סוֹפָם.
יְבוֹאוּנִי, וְסַרְתִּי מִדֶּרֶךְ־הַמֶּלֶךְ לִשְׁבִילֵי הַצַּר, נְשׁוּי־פְּעָמַי
אֲשֶׁר הָיָה לְמִשְׁלַח צֵל וּלְמִרְמַס רֶגֶל מְזַלְזֶלֶת,
פָּרוּץ לִמְקַצֵּץ בִּנְטִיעוֹת וּמְקַלֵּט לְיַדּוֹת בּוֹ אֶבֶן,
נְטוּעַ־זְמוֹרַת־זָר וּבְפִי עוֹבְרֵי־דְרָכִים מְנֹאָץ,
וַאֲטַפֵּחַ גְּדוּלָיו הַצְּנוּעִים וְרַכִּים מִפְּגַע בְּעוֹלְלֵיהֶם;
אַקִּיפֶנּוּ מְשׂוּכַת־דְּמָמָה וּנְשִׁימַת צְעָדַי אֶעֱצֹרָה,
נִדָּחָיו תְּקַבֵּץ זְרוֹעִי וְעַל שִׁבְעָה מַסְגְּרִים אֶסְגְּרֵמוֹ,
בֵּין עֲרוּגוֹת־צִיצָיו יָלִין לִבִּי וְעַל נִיר־זָהֳרוֹ יִרְגַּע מַבָּטִי.
יֵלְכוּ לָהֶם בַּאֲשֶׁר יֵלְכוּ הָאִישִׁים, וַאֲנִי לְבַדִּי אֶשְׁהֶה פֹּה.
בָּרוּךְ לִי יִהְיֶה שְׁבִילִי וּתְבֹרַךְ נַפְשִׁי בִגְלָלוֹ,
אֵלָיו תְּשׁוּקָתִי כָּל־הַיָּמִים, כִּי יָסֹל עָלַי מִשְׁעוֹלֵי־הוֹדוֹ,
וְאִם יֵשׁ גַּם בַּמְּסִלָּה דָרַכְתִּי וּלְחֶבְרַת הֲמוֹנִים אָרַחְתִּי
וְאוֹתוֹ, צְנוּעִי, עֲזַבְתִּי, הִתְאַבֵּק בַּעֲפַר הֵיכְלֵי־תְשׁוּאוֹת,

צְחוֹק?

הַעַל־זֹאת כֹּה תִצְהַל בִּלְבָבְךָ?!

אִם כֵּן, הָבָה אֶצְהַל גַּם־אָנִי!

הוֹי, אָחִי!

הָבָה נְמַלֵּא צְחוֹק פִּינוּ

וּפִי כָל הַבְּקָעוֹת

וּמְחִלּוֹת־הֶעָפָר

וּגְבִיעֵי־שׁוֹשַׁנִּים,

וְלוֹעֵי הָרְעֵבִים הַשּׁוֹאֲלִים: לָחֶם!

וְטוֹעֲנִים: שֶׁמֶשׁ –

הָבָה נִסְתֹּם בִּצְחוֹק!

יָקוּמוּ וִיצַחֲקוּ הַנְּעָרִים לְפָנֵינוּ

וְצִפֳּרוֹת, שְׁמָשׁוֹת קְטַנּוֹת,

יְצוּרֵי נְשִׁימַת צַהֲלָתְךָ,

תֹּאמַרְנָה צְחוֹק כֻּלָּן בְּפִזּוּז,

וִיפְרְטוּ שִׁיר־צְחוֹק מְנַגְּנִים וּמְשׁוֹרְרִים

עַל מֵיתְרֵי סֻלָּמְךָ,

וְרִאשׁוֹן אֲנִי לַמִּשְׁתַּגְּעִים בִּצְחוֹק

וְלִמְעִזֵּי־הַפָּנִים:

אֶתְאַבֵּק שְׁכוּר־גִּיל בַּעֲפַר־זְהָבְךָ

וְנִחַת עָלַי כְּרִיץ־לַהֲבוֹתֶיךָ,

וְסָרַק אֶת בְּשָׂרִי בְּמַסְרְקוֹת־זִיוְךָ –

וּבְאַהֲבָה אֲקַבֵּל יִסּוּרֵי

מִיָּדְךָ, הוֹי, אָחִי הַגָּדוֹל!...

וַהֲמוֹן מַרְכְּבוֹתֶיךָ

חֲטוּבוֹת הַרְרֵי־שֶׁלֶג

מְלֵאוֹת אֶת הֵיכַל כְּבוֹדְךָ,

אֲשֶׁר יִרְגַּז הֲדוֹמְךָ בְּזִיו

מִמִּדְרַךְ כַּף־רַגְלְךָ,

וּמֵימֵי נַהֲרוֹת־עַד

בְּאוֹר פָּנֶיךָ יָגִילוּ,

וּכְטוֹב לִבְּךָ, וְאָמַרְתָּ לָנוּחַ

שְׁנַת־צָהֳרַיִם –

כִּבְרוֹת־אֶרֶץ, אֲגַמִּים וִיעָרוֹת

יְלוֹנוּ:

עָלַי יַנִּיחַ רֹאשׁוֹ!

וְהִתְעַלְּפָה הַקָּמָה

וּצְלָלִים יָחֻגּוּ,

וּדְחוּפִים יִדֹּדוּ,

וְיִתַּר בָּם לִבָּם מִיִּרְאָה, –

מִי יֹאמַר, כִּי אָחִי הִנֶּךָ?

הוֹי, אָחִי,

הַנִּשְׂרָף עֶרֶב עֶרֶב בְּתוֹךְ קִנּוֹ,

וּלְמָחֳרַת חוֹזֵר וּמְגַדֵּל אֲבָרִים,

זֶה שָׁנִים אֵין־מִסְפָּר, –

מִי מִלֵּל, כִּי עֶדְנָה לְךָ תִּהְיֶה

אַחֲרֵי בְלוֹתְךָ,

וְשָׁדַיִם צָמְקוּ יָשׁוּבוּ וְיַפְרוּ

אֲדָמוֹת חֲדָשׁוֹת?...

שִׁירִים

I

יִסּוּרִים

הוֹי, אָחִי,

רִאשׁוֹן לַמְּאוֹרוֹת וַאֲבִיר־עַנְקֵי־גַלְגַּלִּים,

בְּכוֹר־שְׁמָשׁוֹת –

הַשֶּׁמֶשׁ –

מַה־נִּפְלָא, כִּי אָחִי הִנֶּךָ!

מִמְּכוֹן־שִׁבְתְּךָ

עֵינְךָ תָּמִיד פְּקוּחָה עָלַי לְטוֹבָה,

וְצֵאתְךָ וּבוֹאֶךָ,

וְאֵת הִתְרַגֶּזְךָ אֵלַי

יָדָעְתִּי.

שְׁנוֹתֶיךָ כִּשְׁנוֹת חַיֵּי עֲלֵי־אֲדָמוֹת,

וְכָמוֹנִי תַּרְבֶּה יָמִים,

וּמַה־טּוֹב אַתָּה מִמֶּנִּי?

הוֹי, הָרוֹכֵב בְּעַרְבוֹת־תְּכֶלְתִּי

עַל עָב קַל,

VIII

מֶרְחַב כָּל־תֵּבֵל בֵּינִי וּבֵין דּוֹד־לְבָבִי,
דַּרְכּוֹ הִשְׁתַּמְּטָה בְלִי־זֵכֶר בֵּין רַב־הַדְּרָכִים.
אָשׁוּרָה לִצְבָא־הַשָּׁמַיִם, – וְאֵין כּוֹכָבִי,
אֶל גַּן־זִכְרוֹנַי אֶכָּנֵס, – וְנָבְלוּ הַפְּרָחִים.
אֶקְרָא לְרוּחוֹת־הַשָּׁמַיִם: אַיֵּה אֲוּבִיהָ?
אַיֵּה שִׁירָתוֹ מְלֵאַת־גִּיל, מְלֵאַת עֹנֶג וּצְחוֹק?
וְאַקְשִׁיבָה רַב קֶשֶׁב: אוּלַי יִשָּׁמַע מֵרָחוֹק
צְלִיל דַּק – בְּשׂוֹרָה מְנַחֶמֶת מִדּוֹד־לְבָבִי?
בְּסֵתֶר הַלַּיְלָה אֶלְחַשׁ אֶת הַשֵּׁם הַנִּפְלָא,
אֶחְקֹר אֶת לִבִּי: הֲכִי עוֹד יִתְעוֹרֵר בּוֹ הַהֵד,
הַעוֹד תַּעֲנֶה שִׁירָתוֹ לָרְמִיזָה הַקַּלָּה,
וּבְקֶרֶב הַלַּיְלָה יִפְרַח חֲלוֹמִי הַבּוֹדֵד?
– אֵין זֵכֶר... אוּלָם בָּרָמָה לֹא הוּעַם כּוֹכָבִי,
עוֹד לֹא נִתְּקוּ הַנִּימִים שֶׁל כִּנּוֹר־הַפְּלָאִים,
הַפֶּרַח עוֹדֶנּוּ שׁוֹמֵר אֶת רֵיחוֹ הַנָּעִים, –
וְרַק לְבָבִי לֹא יָחוּשׁ... כִּי נָבַל לְבָבִי.

מוסקבה, תרפ"א.

זְהַב־קַרְנַיִם, שְׁחוֹר־הַצֵּל וְיֶרֶק רַעֲנָן.
„בְּצִלֵּנוּ לֹא תֶחֱסִי" – רִשְׁרְשׁוּ עָלִים,
„אֶל הַגַּן לֹא תִכָּנְסִי" – לָחֲשׁוּ צְלָלִים.
כָּל־הַיּוֹם הִנְנִי הוֹלֶכֶת כְּחוֹלְמָה,
וְלִבִּי הַמְדֻכָּא בוֹכֶה – עַל־מֶה, עַל־מָה?

VII

כָּל־הַיּוֹם נַפְשִׁי הִתְלַבְּטָה
בְּכַבְלֵי יִסּוּרֶיהָ אִי־מוּבָנִים,
וְעַכְשָׁו עִם הָעֶרֶב שָׁקְטָה,
כִּי קַלִּים עֲנָנִים...

זֵכֶר־אָוֶן הִכְבִּיד עָלַי,
וָאֶדֹּם וָאַחֲרִישׁ בְּאֵין־אוֹנִים;
וַתָּשָׁב מְנוּחָתִי אֵלַי, –
כִּי נָחִים עֲנָנִים...

לְעֵינַי הַכָּלוֹת – רַב אוֹרָם,
אֵשׁ־כַּדְכֹּד וְאָדָם־שׁוֹשַׁנִּים;
וָאָשִׁיר שִׁירָה דוּמָם, –
כִּי רַכִּים עֲנָנִים...

כִּי טָהַר לִבִּי הָאֻמְלָל
וְגָבַהּ מִשָּׁמַיִם שַׁאֲנַנִּים,
וַיִּנָּשֵׂא אֶל־עָל, אֶל־עָל –
עַל כַּנְפֵי עֲנָנִים...

אֶת טַבַּעַת־הַכֶּסֶף שֶׁל קַרְנֵי־הַזֹּהַר,
שֶׁל חֶמְדַּת־נְעוּרִים, אַהֲבָה וָטֹהַר.
מִן הַנֹּגַהּ הָרַךְ אַל תַּסְתֵּר אֶת פָּנֶיךָ, –
סוֹד מָתוֹק אֶקְרָא בְעֵינֶיךָ.
לֹא מִמֶּנִּי וְלֹא מִמַּלְכַּת־אָשְׁרֵנוּ
יִסָּתֵר חֲלוֹם־נְעוּרֵינוּ!

V

רַד הַיּוֹם וְנָם הָרוּחַ הַחָפְשִׁי.
מַה־שּׁוֹקֵט הַלַּיְלָה, מַה־שּׁוֹקְטָה נַפְשִׁי...
הָעוֹלָם כֻּלּוֹ טוֹבֵעַ בִּדְמָמָה,
אֶל לִבִּי דוֹבֵר מְנוּחָה וְנֶחָמָה.
מָה רָחָב וּמָה עָמֹק עוֹלַם־הַלֵּיל!
לְבַב כָּל־אֶחָד בַּיָּם הַהוּא צוֹלֵל,
וְנָעוֹת עַל־פְּנֵי הָאָרֶץ כָּל הַמַּחֲשָׁבוֹת,
זִכְרוֹנוֹת־חִבָּה, בְּרָכוֹת וּתְשׁוּבוֹת.
מָה הֵמִית הַיּוֹם בִּשְׁאוֹנוֹ – אֶת הַכֹּל
לֵיל־הַקֶּסֶם מְחַיֶּה בְחַסְדּוֹ הַגָּדוֹל,
וּמֵעֹמֶק מִסְתָּרִים בַּהֲדָרָהּ, בְּאוֹרָהּ
נִשְׁמַת כָּל־הַחַי עוֹלָה, קְדוֹשָׁה וּטְהוֹרָה.

VI

מִי יָדַע, מָתַי אֶת מְנוּחָתִי אִבַּדְתִּי?
– קַמְתִּי מִשְּׁנָתִי וּבַחַלּוֹן הִבַּטְתִּי.
מָה רָאִיתִי? – רַק פִּנַּת־שַׁלְוָה בַגָּן,

כְּבָר קָצְרוּ הַיָּמִים, וְכֵהִים דִּמְדּוּמִים,
וְעַרְבֵי־הַבְּדִידוּת אֲרֻכִּים, שׁוֹמְמִים, –
הֲתִזְכֹּר, חֲבִיבִי, אֶת אֹרֶךְ־יָמֵינוּ,
אֶת עַצְבוּת חֲלוֹמֵנוּ?
שָׁם בִּקְצֵה הַשָּׂדוֹת, בֵּין גַּלֵּי־עֲרָפִלִּים,
שָׁם הַשֶּׁמֶשׁ שָׁקְעָה, וְרַבּוּ הַצְּלָלִים...
וּמַדּוּעַ לִיגוֹן־שְׁקִיעָתֵנוּ
כֹּה תִּכְלֶה נֶפֶשׁ אַהֲבָתֵנוּ?
וּמִכָּל הַשָּׁעוֹת שָׁעָה יְחִידָה
אֲשֶׁר חַי זִכְרוֹנָהּ – הִיא שְׁעַת־הַפְּרֵדָה,
וּבִימוֹת אַהֲבָתֵנוּ הַכֹּל מִסָּבִיב –
יוֹם־סְתָו טֶרֶם בָּא יוֹם אָבִיב?...

IV

שִׁיר־הָאַהֲבָה

הֲתַכִּיר בָּהּ – מַלְכַּת־הַלֵּילוֹת הַחוֹלֶמֶת,
הַלְּבָנָה הַחִוְּרָה, הָאִלֶּמֶת?
שׁוּב עָלֵינוּ זוֹרְחִים פָּנֶיהָ,
עַל פָּנֵינוּ נָחוֹת קַרְנֶיהָ.
לֹא פַּעַם וְלֹא שְׁתַּיִם אֶל חַדְרֵנוּ הִבִּיטָה,
וּבְאוֹרָהּ הָרַךְ – מַה־יָּפִיתָ!
כִּי בְסֵתֶר־לֵילוֹת נוֹלְדוּ שִׁירֶיךָ
וַתִּפְרַח תַּמְצִית־נְעוּרֶיךָ.
חֲלוֹמוֹת־עֲדָנִים בִּשְׁבִילֵי רִקַּמְתָּ,
עַל יָדִי אֶת טַבַּעַת־הַכֶּסֶף שַׂמְתָּ,

וְנָדַמּוּ שִׁירִים אֲשֶׁר כֹּה אָהַבְתִּי.
הַיָּמִים עָבְרוּ כִּצְלָלִים,
וְאָשְׁרָם הַקָּטָן חָלַף מִמֶּנִּי...
וַחֲלוֹמוֹת־שָׁוְא, חֲלוֹמוֹתַי הַגְּדוֹלִים –
עוֹד לְפָנַי, וּצְמֵאָה עוֹדֶנִּי.

II

כְּבָר בָּאָה הָעֵת לִשְׁכֹּחַ, –
הֵן רַבּוֹת הַשָּׁנִים.
לֹא לָנֶצַח יוֹסִיפוּ לִפְרֹחַ
פִּרְחֵי־אַהֲבָה יְשָׁנִים...
– אַךְ מַה־לִּי? נַפְשִׁי עוֹד טֶרֶם
הִרְגִּישָׁה בִּמְלֹא הַחַיִּים;
הַגֶּפֶן פּוֹרַחַת בַּכֶּרֶם,
הַפֶּרַח – בְּרֹךְ־דְּשָׁאִים.
וּמִי בִשְׁקָרָיו יְרַמֵּנִי?
חַי הַפֶּרַח – גֶּשׁ־נָא וּקְטֹף,
אֶת סוֹדִי יוֹדַעַת הִנֵּנִי:
חַיֵּינוּ, חַיֵּינוּ – אֵין־סוֹף!

III

רֵיק חֲדָרִי וְדוֹמֵם, וַאֲנִי לְבַדִּי,
אַךְ נִדְמֶה לִי – לִבְּךָ עוֹד נִשְׁאַר עִמָּדִי,
עוֹד רוֹעֶדֶת עָלַי נְשִׁימָתְךָ
וּמִלְּבָבְךָ רֹךְ־אַהֲבָתְךָ.

אֱלִישֶׁבַע

שִׁירִים

I (*

מַה־קְּטַנִּים הָיוּ הַדְּבָרִים –
אוֹר הַשֶּׁמֶשׁ בִּתְכֵלֶת שָׁמַיִם,
אַרְגְּמַן־הַסְּתָו בְּצַמְּרוֹת־הַיְעָרִים,
רוּחַ־חֹפֶשׁ עַל־פְּנֵי הַמַּיִם,
מֶרְחֲבֵי הַשָּׂדוֹת הַמֻּשְׁלָגִים
בְּדִמְמַת־נֶצַח, בְּשֶׁקֶט־הַמָּוֶת;
בְּתוֹר הָאָבִיב – רִנַּת־הַפְּלָגִים,
רֶטֶט חַיֵּי־אַלְמָוֶת...
לָבָן וּתְכֵלֶת וְטָהֳרַת־זָהָב, –
כָּל שִׁירַת־חַיַּי מִסָּבִיב לִי רָעֲדָה
וְלָפְפָה אֶת נַפְשִׁי, – אַךְ לַשָּׁוְא,
כִּי נַפְשִׁי הַיְגֵעָה לַמֶּרְחַקִּים חָרְדָה.
וְרַק פֹּה, בֵּין חוֹמוֹת הַבִּירָה,
יוֹקִיר לִבִּי אֶת אֲשֶׁר עָזַבְתִּי,
כִּי צַר הַמָּקוֹם, וְנַפְשִׁי מַה־קָּרָה,

*) השירים נקראים בהברה הספרדית.

XXXVII

מֵאָז לֹא שַׁבְתִּי רְאוֹתָהּ עוֹד.
הֲתִחְיֶה? אִם הָלְכָה
לְעוֹלָם אַחֵר? – דְּמוּת־הַהוֹד!
נַפְשִׁי עוֹד לֹא נָחָה...

אַחֲרִית דָּבָר

טְרַף־פָּז לִי, יָבֵשׁ וְרֵיחוֹ דַק,
בְּסֵפֶר־שִׁירַי כָּמוּס.
דְּבַר־בָּצִיר בּוֹ וְלַחַשׁ: „חֱזַק"! –
וְעַד־עוֹלָם יְחִי וְלֹא יָמוּת.

עֲדִין־הַוְּרִידִים, זְהוּב־הַדְּמוּת,
כִּמְהַרְהֵר הוּא בְּזִכְרוֹנוֹ:
הוּא הָיָה, פַּעַם, בְּיַד שֶׁל רוּת –
וּמְאֻשָּׁר הוּא בִיגוֹנוֹ.

וְיוֹם כִּי יִלְחַץ עֹז־כְּאֵב
אֶת נַפְשִׁי – כִּצְרִי־גִלְעָד,
הַטָּרָף אוֹצִיא, תַּבְנִית לֵב,
אֵלַי „יַדְוִיגָה" יִלְאָט...

הַפְּסַנְתֵּר הָמָה לְמַגַּע־יָד
שֶׁל גְּבִרְתּוֹ הָעֲדִינָה;
הַפְּסַנְתֵּר וְלִבִּי בִי כְּאֶחָד
הָמוּ מִזְמוֹר־קִינָה.

וְכָל־רְגָשַׁי בִּי הִסְתָּעֲרוּ,
בִּבְכִיָּה הִתְפָּרָצוּ:
כְּמֵי־אָבִיב שֶׁהִתְנָעֲרוּ
וּלְהִשְׁתַּפֵּךְ אָצוּ, –

וָאוֹרִיד רֹאשׁ, וָאֵבְךְּ בְּכִי רַב...
וַתְּסַלְסֵל אֶת שְׂעָרִי
יָד חַמָּה, וְחָלְפָה עַל הַגַּב –
וְקֹר מָתוֹק עָבַר בִּבְשָׂרִי...

וּבְזָקְפִי רֹאשׁ תּוֹךְ צְחוֹק וּנְהִי,
חִבְּקַתְנִי בְחֹם לְלְבָבָהּ,
וַתִּפְעָה: „לֵךְ!” – וַתִּשַּׁק פִּי
עַד־כְּאֵב – „וְאַל שֵׁנִית תָּבוֹא!”

וַתָּלֶט אֶת פָּנֶיהָ, וְחִישׁ
מִתּוֹךְ הַחֶדֶר אָצָה...
וְאוֹבֵד־מִשְׁנֶה יָצָא אִישׁ
מִבֵּיתָהּ – אַחֲרֵי מָצָא!

מַבָּטִי בְשֵׁם „יַדְוִיגָה"... שׁוּר! –

אָמַרְתִּי בְלִבִּי חִישׁ־קַל –

הַאֵין זֹאת הִיא? הָהּ אֵלִי! לוּ תְהִי! –

בַּפַּעֲמוֹן מָשַׁכְתִּי

בְּלֵב דּוֹפֵק... צַעֲדַת אִשָּׁה – הִיא!

וּלְבָרְכָהּ בְּפִי שָׁכַחְתִּי.

הִיא הִכִּירַתְנִי – חָוְרָה אַט:

פָּנֶיהָ כֹּה חֲוַרְוָרִים!

עוֹד פֶּרַח הִיא, אַךְ כְּמִשָּׁה מְעַט –

רִגְשׁוֹתַי בִּי נִסְעָרִים!

XXXVI

עָלִיתִי כְּחוֹלֵם אַחֲרֵי רוּת –

וָאֵשֵׁב לְעֻמָּתָהּ.

וּלְנֶגֶד עֵינַי רִחֲפָה דְמוּת

נְעוּרֶיהָ וְאַהֲבָתָהּ.

לֹא נִשְׂאָה עוֹד – הֲשָׁמְרָה בְסוֹד

לִי אַהֲבַת־אֱמוּנִים? –

וּלְפָנַי רִחֲפָה כְּשֶׁמֶשׁ־הוֹד

בִּתְחִלַּת סֵתֶר־הַיְגוֹנִים.

אָז תִּשְׁאַל בְּתֹם: „הֲתִזְכֹּר יוֹם

מִקֶּרֶת הֵרַמְתָּנִי?"

וְאוֹתוֹ יוֹם־הַזֹּהַר בְּחֹם־

אוֹר־קְסָמָיו אֲפָפָנִי...

לְיַד גִּדְרָה, גֶּדֶר־קָנִים:
כִּי הָלְכָה רוּת, כִּי הָלְכָה...

XXXIV

בַּלֵּיל הַהוּא כָּתַבְתִּי לָהּ
מְגִלַּת־נֶפֶשׁ עַזָּה,
מִשִּׁיר־שַׁלֶּכֶת הָיָה בָהּ
וּמִקִּינַת־פַּזָּה:

בְּנוּם הַכֹּל, לְאוֹר־הַנֵּר
כְּתַבְתִּיהָ – דָּם וָדֶמַע;
וְכָל־הַלַּיְלָה הָיָה עֵר
לֶב־נַעַר, וַיֵּבְךְּ, וַיֶּהֱמֶה.

לְמָחֳרָת בָּאתִי אֶל גַּן־רוּת,
וּבְטַיְּלִי אַט בִּשְׁבִילָהּ,
לְמֶרְחַקֵּי־בָצִיר – קְרַע! וָטוּס! –
שָׁלַחְתִּי קִרְעֵי מְגִלָּה.

XXXV

בָּעִיר הַגְּדוֹלָה, בְּהָעִיב זְמַן
זְהַב־לֵב, בָּדָד עָמַמְתִּי.
כַּעַם, בְּצֵאתִי מִן הַגָּן
לָרְחוֹב, עֵין־חוֹלֵם שַׂמְתִּי

עַל דַּלְתוֹת בָּתִּים שֶׁבַּטּוּר,
וְעַל לוּחַ־נְחשֶׁת נִתְקַל

לַסָּב אָז תִּלְחַשׁ: „קָסְמָה לוֹ
הַפְּרִיצָה הַמְכַשֵּׁפָה,
יִמַּח שְׁמָהּ״... לֹא, סָבָה, לֹא!
הֵן נַפְשִׁי כֹּה עֲיֵפָה,

אַךְ בָּרוּךְ לִי הַיּוֹם יְהִי,
רִאשׁוֹנָה בּוֹ מְצָאתִיהָ!
וְאִם אָבְדָה לִי – הֵן תּוֹךְ הַנְּהִי
שָׁר לִבִּי, כִּי פְגַשְׁתִּיהָ.

XXXIII

יוֹם־בָּצִיר דּוֹלֵף: אֵין הַבַּת!...
לְאֵין־גִּיל שַׁלֶּכֶת מָלְכָה.
בְּגַן־הַסָּן רוֹחֶצֶת פַּז־
זֵרֶיהָ בְּדִמְעוֹת־בְּדָלְחָה:
כִּי הָלְכָה רוּת, כִּי הָלְכָה.

בְּגִנַּת־וֶרֶד פְּנֵי־יָתוֹם
לְפִרְחֵי־דָם, בְּזוֹעַם, –
כִּי פָנָה פָּנָה אוֹר־הַיּוֹם
וְהוֹד־הָעוֹלָם הוּעָם:
כִּי הָלְכָה רוּת, כִּי הָלְכָה.

רְעַשׁ בַּטְּרָפִים, רוּחַ, רְעַשׁ!
יוֹם אֹפֶל וַעֲנָנִים.
אֲנִי פֹה אֶעֱמֹד עַד־בּוֹשׁ

XXXI

הִיא יָצְאָה לְקִרְיָה גְדוֹלָה, עִיר
רְחוֹקָה וְנֶעֱלָמָה;
וְלִי כָּבֵד פִּתְאֹם הָאֲוִיר,
כָּבֵד מְאֹד לַנְּשָׁמָה.

הַקַּיִץ חָלַף עִם כָּל־טוּב,
וּבָא הַסְּתָו עִם עָצְבּוֹ;
וּכְפַר־מוֹלַדְתִּי כִּכְלוּב,
צְבִי שָׁבוּי צָעִיר רָץ בּוֹ.

הֶעָלִים מְרַשְׁרְשִׁים בַּגַּן,
שָׁם עֶרְיָה מִתְהַלֶּכֶת;
מְהַרְהֵר נוֹגֶה בֵּית־הַפַּן
תּוֹךְ תִּלֵּי זְהַב־שַׁלֶּכֶת...

XXXII

וְיוֹם יוֹם אֶתְרוֹצֵץ, קַל כַּצְּבִי,
אֲבַקְשָׁהּ בָּעֲמָקִים...
יַבָּתִי דֹם תִּסְתַּכֵּל בִּי,
בְּסָרְגָהּ הַפִּזְמָקִים.

אֵי לְחָיַיִךְ? – תִּשְׁאַל – וְאֵי הַזִּיו
שֶׁל פָּנַי הַחֲמוּדִים?...
הָהּ סָבָה, סָבָה! רִיב לִי, רִיב
עִם אֱלֹהֵי־הַיְהוּדִים!

„לְבַבְתִּנִי" – בְּזֹהַר לֵב

וָנֶפֶש, שֶׁמָּצָאתִי

לְמַרְבֵּה כְאֵב – מָה רַב הַכְּאֵב!–

בְּבַת אֵל זְעוּם־הוֹרָתִי.

„אָנָה הָלַךְ דּוֹדֵךְ", רוּת?

לָשֵׂאת בְּעֹל־סֵבֶל־חַיָּיו;

אֲבָל לָעַד לֹא תְהִי לוֹ פְּדוּת

מִמֵּךְ, רֹאש־מַאֲוַיָּיו!

„שׁוּבִי, שׁוּבִי", רוּת, כִּי לָךְ

נַפְשִׁי, עֵינִי כָּלְתָה,

כִּי עוֹד לֹא חָזִיתִי בָךְ,

וְנַפְשִׁי עוֹד לֹא עָלְזָה...

XXX

חָוַרְתִּי, כִּי לַסָּבָה סָח

הַסָּב, לְעֵת־הָאֲרוּחָה

בְּצָהֳרֵי־יוֹם: „מֵחֲצַר־פַּן לָךְ

בִּרְכַּת־שָׁלוֹם שְׁלוּחָה.

לָךְ שְׁאֵלָה הַ„פְּרִיצָה": כְּלוּם

יָדַעַתְּ „לָחֹש" לְבִתָּהּ? –

יוֹם יוֹם, בְּלִי דַבֵּר וּבְלִי קוּם,

הַפִּנָּה תֵּרֵד בְּמִטָּה"...

אַךְ יֵשׁ עוֹד אוֹר־עֲשָׁשִׁית בָּר
וְכַנְפֵי־זֹהַר רַבּוֹת.

כָּל־בְּנֵי־הַבַּיִת נָמוּ כְבָר,
לֹא יָנוּם אֶחָד סָבִי,
קוֹל זַךְ לוֹ עִם זְקַן־כֶּסֶף בָּר,
וַאֲנִי עֵר עַל מִשְׁכָּבִי.

מַה־חַם הַקּוֹל, מָה עַז הַשִּׁיר!
מַה חוֹלֵה־אַהֲבָה אָנִי!
וְשִׁיר הַסָּב מֵעֵבֶר קִיר
לְלִבִּי לַפִּיד־שָׁנִי.

„סַמְּכוּנִי בָּאֲשִׁישׁוֹת" – כִּי
כֹּה חוֹלֵה־אַהֲבָה לִבִּי:
כִּי מִנִּי רְחָקָה, רָחְקָה הִיא
וְלֹא תָבוֹא עוֹד בִּמְסִבִּי.

„הִנָּךְ יָפָה" – אֵין כָּמוֹךְ,
פְּנִנָּתִי הָעֲדִינָה,
לְאָדֹם מַחֲוִיר בִּלְחִי־זֹךְ,
עוֹד וֶרֶד־זִיו בַּגִּנָּה.

„כֻּלָּךְ יָפָה" – כֻּלָּךְ, רוּת!
עֵינַיִךְ – אִיִּים תְּכֻלִּים,
שָׁם דְּבִיר־הָאשֶׁר, אֱיָלוּת,
הָאשֶׁר אֵין־הַגְּבוּלִים.

בְּשִׂמְלַת־תְּכֻלְתָּהּ נִכְנְסָה–
וַתֹּאחֲזֵנִי רְעָדָה.

מַחְבַּרְתִּי פָּתְחָה – לִבִּי פָּג!
לֹא עֵט־עוֹפֶרֶת אָדֹם,
כִּי דַם־לֵב חֲתוּמָה. דְּפָק! דְּפָק!
בִּי פַּטִּישׁ־דָּפְקִי נָדָם.

אָז תַּעֲבוֹר עַל „פּוֹסְט־סְקְרִפְּטוּם",
וַתְּכַסֶּה בַּמַּחְבֶּרֶת
פָּנֶיהָ, בְּלִי שֶׁאָמְרָה כְלוּם,
מַאְדִּימָה וּמַחֲוֶרֶת.

אז תִּשָּׂא עֵין־רְתֵת אֵלַי
וַתִּשְׁאַל: „מָה הַדָּבָר?"
מְגַמְגְּמִי נִסְעָר: „אֵין כְּדַאי!...
רַק אִישׁ לְבָבוֹ שָׁבָר!"

וָאָקוּם חִישׁ וָאָנוּס...

XXIX

„שִׁיר
הַשִּׁירִים שֶׁלִּשְׁלֹמֹה"...
בְּלֵיל־שַׁבָּת מֵעֵבֶר קִיר
קוֹל סָבִי נִשְׁמַע הוֹמֶה.

בַּחֲדַר־מִשְׁכָּבוֹ כָּבוּ כְבָר
הַנֵּרוֹת, נֵרוֹת־שַׁבָּת–

בַּחֲדָרָהּ מְצַחְצֵחַ הָשְׁלַךְ הַס,
וְרֵיחָהּ דַּק – בְּכָל־זְבוּלָהּ.

וָאֵשֵׁב, מְצַפֶּה לָהּ, עִם כַּר־
הָרִקְמָה, עַל הַסַּפָּה,
עִם הַשּׁוֹשַׁנָּה, עַל יְקַר־
שֻׁלְחַן־הָבְנֶה מְצַפָּה...

וּלְפֶתַע – בְּלִבִּי נַעֲשָׂה צַר
וָאֶרְעַד כַּקּוֹדֵחַ,
וְרֶגַע חַם לִי וְרֶגַע קַר:–
בִּי פֶּקַע הִתְפַּתֵּחַ!

וָאֶפְתַּח אֶת מַחְבַּרְתִּי וְחִישׁ,
בְּיָד רוֹעֲדָה וְנִמְהֶרֶת,
גִּלִּיתִי, נַעַר הָיָה לְאִישׁ,
סוֹד־נַפְשִׁי לַמַּחְבֶּרֶת:

„יֵשׁ אָחְפֹּץ, הָהּ הֲתֵדְעִי,
לָךְ הַגִּיד מַה־שֶּׁבְּלִבִּי–
אַךְ נַפְשִׁי כֹּה נִבְהֶלֶת בִּי,
כִּי יוֹשְׁבָה אַתְּ בִּמְסִבִּי!

אֲהַבְתִּי רִשְׁרְשָׁה:
הַבַּת, טִרְף־פִּז בְּיָדָהּ,

הִתְנַגֵּד לָנוּ אַךְ הַגֵּו,
גֵּוֵנוּ – וְדֹם הָרַדְנוּ.

כְּחֵץ־הַזָּהָב, כּוֹכָב רַד
בַּמַּעֲרָב וַיֵּעָלַם...
הַגַּן בְּרַחֲמִים רָעַד אַךְ
לְגוֹרַל עַלְמָה וְעָלֶם.

הִתְקָרְבָה כְּבָר בְּרֶגַע זֶה
הַשָּׂאָה, לֹא יְדַעְנוּהָ;
וְלֹא הִגִּיד אוֹתָהּ פֶּה לָפֶה,
כִּי הִנֵּה קֵרַבְנוּהָ.

XXVII

הִיא הוֹרְתָה שְׂפַת־מִיצְקֶבִיץ' לִי,
וְאָנֹכִי לָהּ – לְשׁוֹן־עָמוֹס:
כְּמוֹ בִקְּשׁוּ, עַל־פְּנֵי שַׁחַת־בְּלִי
בְּנוֹת גֶּשֶׁר, שְׁתֵּי נְשָׁמוֹת...

XXVIII

אִלְּמֵי־אַהֲבָה כָּל הָעֵת
וַחֲרֵדֵי־לֵב הָיִינוּ,
וְלֹא עָבְרָה אַף הֲבָרַת־רְתֵת
שֶׁל וִדּוּי פִּתְחֵי־פִינוּ.

וּפַעַם בָּאתִי–וְאֵין הַבַּת:
לֹא שָׁבָה מִטִּיּוּלָהּ.

בְּשִׁיר־תּוֹדָה לָהּ עֲלֵי הַכֹּל,
שֶׁנָּתַן לִי אֱלֹהַּ, –

וְעָבַר לְיַד הַחַלּוֹן אָז
יְהוּדִי, וְלֹא רֹאשׁ יָרִים,
וּלְקַפּוֹטָתוֹ, כְּתַחֲרַת־פָּז
בְּשׁוּלֶיהָ, זֵר בְּלִיל־שְׁוָרִים;

וְנִשְׁמַע צְחוֹק מֵעֵבֶר קִיר,
בְּהִתְרַפֵּס קוֹל בֶּן־עַמִּי – :
וְהָרְדָה נַפְשִׁי, וְנֶאֱלַם שִׁיר,
וַאֲכָלַנִי זַעֲמִי...

XXVI

הִיא – בַּת עַם גֵּאֶה! וַאֲנִי? –
בְּלֵיל־חֻ רְ בָּ ן וַאֲנַחְנוּ
בַּגַּן טִיַּלְנוּ, וּבִדְמִי־
הַנֶּשֶׁף אַט שׂוֹחַחְנוּ.

וְהִנֵּה בָּאנוּ אֶל פִּי־תְהוֹם,
וּזְרוֹעוֹתֵינוּ שְׁלוּבוֹת:
בַּשִּׂיחָה נִפְתַּח שַׁעַר פִּתְאֹם –
לִנְשׂוּאֵי־תַ עֲ רוּ בוֹ ת:

וּבְכָל עֹז־נֶפֶשׁ, בְּכָל תֹּם־לֵב
לָהֶמָּה הִתְנַגָּדְנוּ;

וְדוֹר חָדָשׁ – נֶפַח־פְּלָאִים...

XXIV

הִיא עַל קוֹסְצִיוּשְׁקוֹ נִגְּנָה לִי,
וְלָהּ נִגְלָה הָרֶצַל אוֹרִי!
גְּבוּרָה לִבִּי הוֹלִיךְ שְׁבִי,
אָז לִבָּהּ יִשְׁבְּ גִּבּוֹרִי.

הָזִינוּ שְׁנֵינוּ בְּצָהֳרֵי־יוֹם
חֲזוֹן פְּדוּת מִגָּלוּת קָשָׁה:
לָהּ – חֲלוֹם דּוֹר־אַרְצָהּ, וְלִי – הַחֲלוֹם
שֶׁל צִיּוֹן הַחֲדָשָׁה.

XXV

בִּנְטוֹת הַצֵּל, כִּי יוֹם־אוֹר גָּז –
לְיַד הַצְּלָב בַּפִּנָּה,
יָשַׁבְתִּי בְחַדְרָהּ. תְּפִלַּת־רָז
הִתְרַקְמָה בִי בִּצְנְעָה,

וְקַו־אוֹר מְשַׂחֵק בְּאַהֲבָה
בְּפָנֶיהָ הַחֲוַרְוָרִים
וּבִקְוֻצָּתָהּ הַזְּהֻבָה...
וָאֶחְשַׁק בַּמִּסְתָּרִים:

לִצְנֹחַ דוּמָם כְּאֵזוֹן וְלִנְפֹּל
לִפְנֵי בַת־אוֹר, וְלִכְרֹעַ

XXII

הַלָּצוֹת־גְנַאי שָׁם צִלְצְלוּ
שֶׁל רוֹאֵי־הַחֶשְׁבּוֹנוֹת,
לָעֵת בִּשְׁמָמִם סִלְסְלוּ –
וְהִרְעִיד צְחוֹק חַלּוֹנוֹת!

וְיֵשׁ נִרְאֶה שְׁנֵינוּ בְּצֵאת מִשָּׁם,
אִכָּרִים עִם אִכָּרוֹת,!
וְאֶגְרוֹפָם קָמוּץ, רְתוּחֵי־דָם,
וְנָכוֹנוּ לְיוֹם־עֶבְרוֹת,

לְשַׁלַּח בְּבֵית־הַפַּן כְּפִיר־אֵשׁ,
דָּהַר לִבְלִי כַּבּוֹת... –
וְלִבֵּנוּ יָצָא אֶל בְּנֵי־רֵישׁ,
זוּ רַבּוֹת צְרָרוּם, רַבּוֹת!

XXII

מַה־נָּעַמְתְּ וּמַה־יָּפִית,
הַשַּׁחֲרוּת, עֵת־אִדְאַלִּים!
בִּכְרוֹת לְשַׁר־הָאֻמָּה בְּרִית
הַלֵּב, מְלֵא־תֹם... זְהַב־שַׁחֲרִית,
תּוֹר מְרִי וַחֲלוֹמוֹת נַעֲלִים;

בִּרְטֹט לִבֵּנוּ, בְּסֻכַּת־גָּן,
עֲלֵי מְגִלַּת־חֲשָׁאִים;
לַשִּׁיר הָעוֹלָם שִׁיר־הַסָּדָן,

אֶת דַּלְתּוֹ תִּשְׁמֹר גִּנַּת־גִּיל,
בְּגֶדֶר־קָנִים סוּגָה;
שָׁם, חוֹל זָרוּעַ, מַזְהִיב שְׁבִיל
בֵּין וְרָדִים שֶׁל עֲרוּגָה.

מִפִּשְׁפַּשׁ־חָצֵר לְגִנַּת־אוֹר –
אַךְ פְּסִיעָה; וְכֹה בוֹא פְּנִימָה
מִהַרְתִּי, נִזְהָר מֵעֲבוֹר
אֶת כָּל אוּלַמֵּי אִמָּה...

XXI

כְּפִנַּת־אוֹר מִצֵּל אֵין־סוֹף
לִי חַדְרָהּ מְפֹרָשׁ נִרְאָה:
יוֹ מָצְאָה מִפְלָט שְׁכִינַת־טוּב,
וַחֲרִישִׁית לִי הֵאִירָה.

בְּחַלּוֹן חַדְרָהּ נִשְׁקְפוּ
יַסְמִין וּוְרָדִים נָאִים,
עִם סְנֶה־מַעֲרָבִי, וְכָפְפוּ
בִּצְנִיעוּת פְּנֵי־לְהָבִים:

הֵם יָדְעוּ: אֶת הַבַּת בַּדְּבִיר
אָהַבְתִּי בְּכָל מְאֹדִי;
אַךְ לְבֵית־הַפַּן מֵעֵבֶר קִיר
לֹא נִגְלֹה נִגְלָה סוֹדִי –

„מִי פִּלֵּל זֹאת! לְבַטֵּל „זְמַן"!" –
לָהּ חֶרֶשׁ סָח אֶת צַעֲרוֹ.
יָצָאתִי – וְעֵינַי לַעֲנַן
לֵיל תְּכֵלֶת־אוֹר וּלְסַהֲרוֹ.

מִשְּׂמֹאלִי צַפְצְפוֹת חֲצַר־הַכֹּהֵן
הֶאֱפִילוּ דֹּם עַל דְּבִירָיו;
מִימִינִי רִשְׁרֵשׁ עֲמוּס גַּן,
וְשָׁר חֶרֶשׁ נָהָר שִׁירָיו.

וְיֵשׁ אֲשֶׁר הִזְדַּעְזַע דָּג
בִּדְמָמַת־הַלַּיְלָה –
אוֹ לִבִּי הוּא שֶׁזָּע בְּלֵיל־חַג
בְּעוֹלַם אוֹר שֶׁל מַעְלָה?...

XX

בֶּחָצֵר הִלְבִּין בֵּית־הַכֹּהֵן
צְחוֹר־שִׁיד וּרְחַב־חַלּוֹנוֹת,
וְשׁוֹמְרִים לוֹ הִשְׁחִירוּ כָּאן:
צַפְצָפוֹת מַה־גְּאֵיוֹנוֹת!

וְנָפַל כְּעֵין הַצֵּל עָלַי
מֵהוֹד־הַשְּׁחוֹר לְמַבָּטָן:
אָז יַטִּיף אוֹרוֹ חַם וָחַי
צְחוֹר חַדְרָהּ דְּרוֹמִי קָטָן.

הָאַהֲבָה לִי נִרְאָה
בַּלֵּיל הַהוּא, וְעַד־סוֹף־הַלֵּיל
בַּגַּן הִתְהַלֵּךְ בְּשִׁירָה...

XVIII

הַבֹּקֶר אוֹר – וּבָאֱיָל
יַךְ לִבִּי: רוּת! הִיא בָאָה,
לִלְקוֹט בַּסַּל נַרְקִיסֵי־טָל.
רָאַתְנִי – כֵּן נִרְתָּעָה.

„הַפַּן! הַאַתָּה?" – חֶרְדָה הִיא
בְּתִמְהוֹן־גִּיל לִקְרָאתִי,
הִתְאַדְּמָה לֶחְיָהּ – זֹאת הַלְּחִי
בַּת מִשְׁנֶה־זֹךְ מָצָאתִי –,

וַתִּקְרָא מְאִירָה: „אֵיךְ זֶה?"... – „כַּךְ!"
גִּמְגַּמְתִּי – וְצָנַחְתִּי,
עֲיֵף־גִּיל, בְּדֶשֶׁא טָלוּל, רַךְ.
עָלַי מֵרוֹם כְּרוּב־תְּכֵלֶת שַׁח,
תַּפּוּחִים יְקַטֵּר תַּחְתִּי... –

XIX

יָשַׁנְתִּי כְאֶבֶן כָּל־הַיּוֹם,
בָּעֶרֶב הֱקִיצוֹתִי.
עָלַי לֶב־אַבָּא יִזְעַף דֹּם,
עֵין־אִמָּא חוֹדְרָה אוֹתִי.

לְרֶגַע – בְּיַעַר שְׂעִיר
פְּנֵי נַעַר רָץ נִרְאוּ בִנְתִיב־חוֹל,
בְּעֵינָיו עֶרְגָּה תָאִיר.

כִּבְרָכָה נָשְׁרָה טִפַּת־טַל,
וְשׁוּב טִפָּה – דִּמְעַת־בֶּשֶׂם.
הַיַּעַר מָלֵא רַחַשׁ קַל,
בִּנְפֹל רֵיחָנֵי גֶשֶׁם – –

וּבְמָצְאִי כְּפַר־מוֹלַדְתִּי
עוֹד הָיָה חשֶׁךְ סָבִיב:
אַךְ כֹּה תְקוּף־גִּיל רָעַדְתִּי,
בְּהַלְבִּין דְּבִירָהּ חָבִיב!

XVII

בְּחֵיק־הַלַּיִל הַגַּן עוֹד נָם,
גַּן־עֵדֶן שָׁחוֹר, רָחָב,
בַּאֲפֵלַת־יָהּ טִיַּלְתִּי שָׁם
לְאֹרֶךְ גֶּדֶר־סְבָכָיו.

בִּפְנִים הַגָּן – חֲבָט! חֲבָט! –
מְטַר־תַּפּוּחִים נָשָׁר;
בִּרְבִיבֵי־בֶשֶׂם – שָׁם בַּלָּאט
הִתְהַלֵּךְ אֵל וַיָּשָׁר...

בְּטַלִּית תְּכֵלֶת־אֹפֶל, אֵל־

וְיוֹם וָלַיְלָה מְרַחֲפָה אַךְ
לְפָנַי דְּמוּת יַדְוִיגָה,
כְּמַרְאָה עַל־פְּנֵי מַיִם זַךְ,
וְתוּגָתִי – אֵין מְפִיגָהּ.

וַיְהִי בִּהְיוֹת הַלַּיְלָה אָז,
לְגָלוּתִי יֶרַח שְׁלִישִׁי,
וּבְנֵי־הַבַּיִת שְׁקוּעֵי־שֵׁנָה, –
וָאָקוּם אַט חֲרִישִׁי

בַּחֲצוֹת הַלֵּיל אֲפֵל־הַהוֹד,
וָאֶלְבַּשׁ אֶת בְּגָדַי
וָאֵצֵא – וַיְקַדְּמֵנִי סוֹד
שְׁדוֹת־הַלַּיְלָה, שָׂדַי.

וָאֵתַע, נַעַר פּוֹתֶה רַךְ
מְבַקֵּשׁ אַהֲבָתוֹ
בְּחֶשְׁכַת־עוֹלָם; וּבְעַב־סְבַךְ –
לֵיל מִשְׁנֶה־עָב לִקְרָאתוֹ

אֳרָנִים עוֹטֵי אֹפֶל־יָהּ
סַבּוּנִי בְּזָרוּת רַבָּה.
הַיַּעַר זָע, לֵב־נַעַר נָע –
וְהַחֹשֶׁךְ עוֹד הִתְעַבָּה.

לְפֶתַע – בָּרָק! וּבְהָאוֹר כֹּל

לִבְלְבוּ עֲצֵי־הַגַּיְא,
הוֹרִיקוּ בַכּוֹתָרוֹת...
שְׂשׂוֹן־פְּרִיחָתָם לֹא עָלַי,
וּתְרוּעוֹת־גִּיל לִי זָרוֹת.

הֵבֵאתִי דֹם, הֵשַׁבְתִּי לָהּ
הַחֲבִילָה שֶׁל סְפָרֶיהָ;
פְּזוּר־דַּעַת לֹא יָדַעְתִּי מָה
עָנִיתִי עַל דְּבָרֶיהָ.

בְּעֵינֶיהָ, אִלְּמָה, שְׁאֵלָה:
„נוֹסֵעַ אַתָּה – לָמָּה?" –
„לִסְבֹּל!" סָח מַבָּט חֲשָׁאִי לָהּ,
וְיָד לָחֲצָה יָד בִּדְמָמָה.

XVI

הֵבֵאתִי כְבָר אֶל בֵּית־הַדּוֹד
אַרְגָּזִי עִם חֲפָצַי:
וְנַפְשִׁי יָרְעָה לִי – בִּלְמֹד
בְּ„חֶדֶר" חָשֵׁךְ „שְׁקָצַי"

וְנַפְשִׁי מְלֵאָה רַחֲמִים,
וְכָלִי מִתְגַּעְגֵּעַ,
וָאֵבְךְ בַּלַּיִל בְּאֵין מְנַחֲמִים,
בַּחֲשָׁאִי מִזְדַּעְזֵעַ.

XIV

זְהַב־חֲלוֹמוֹת שַׁבְתִּי, כַּעֲבוֹר
הַפַּסְחָא, בְּנוֹת אַרְמוֹנַי.
וְהִנֵּה מִמֶּרְחַקֵּי־אוֹר
לִי בָאָה כוֹס־יְגוֹנַי..

אִגֶּרֶת הִיא מֵאֵת הַדּוֹד:
„אֵין מוֹרֶה בִכְפָרֵנוּ.
וְאַתָּה בֹא, אַל תַּעֲמוֹד,
וְרָעִיתָ זֶאת נְעָרֵינוּ".

בְּעַרְבֵי „סְפִירָה" יֶהֱמֶה כְאֵב
וַיִּמְתַּק בְּנִגּוּן־סָבִי;
וְנִלְחָץ כְּמוֹ בִצְבַת הַלֵּב.
הַאֵדַע, מַה־לִּלְבָבִי?

שְׁתֵּי עַשְׂרוֹת מִיל – מֶרְחַקִּים הֵם
וְהַפִּנָּה שָׁם נִדָּחָה...
בְּמִסְתָּרִים תִּדְמַע עֵין־הָאֵם,
עֵין־אַבָּא תִּלְחַשׁ בְּרָכָה.

XV

הֲיִי לִי שָׁלוֹם, שָׁלוֹם, רוּת!
הַכֹּל לְטוֹב אֵל עָשָׂה:
יְהוּדִי הִנְנִי – וְאֵין פְּדוּת
מִדַּאֲגַת־פַּרְנָסָה.

בְּלֵיל־פֶּסַח עַל הַגָּדַת־עַם
דִּמְעוֹת־אוֹר נָטָפוּ;

וּבְלֵיל הִתְקַדֵּשׁ פַּסְחָא – שׁוּר!
בִּצְרִיחֵי־עֵץ מְאִירִים *)
שָׁם שְׁכִירֵי־פַּן, בִּזְהַב־הָאוֹר,
צוֹלִים אֶת הַחֲזִירִים.

וּלְאוֹר הַמְּדוּרוֹת, צְרִיחֵי־פָּז –
כְּחַיִץ, זָרוּת רַבָּה
אָז עָמְדָה בֵּין בְּנֵי דָת וָדָת
בֵּין חָם וּבֵין בֵּית־אַבָּא.

וְלֹא דָרְכָה בַחֲצַר־הַפַּן
בְּפַסְחָא רֶגֶל־סָבִי;
וְאָנֹכִי שׁוֹכֵב בְּעֶנֶן־
מְצוּקוֹת עַל מִשְׁכָּבִי,

בְּהַקְשִׁיבִי חִנְגַּת־פַּעֲמוֹן
שֶׁל מַרְכְּבוֹת־אֲצִילִים
נִשָּׂאוֹת אֶל חֲצַר־פַּן בְּרֹן:
חִנְגָּה! חִנְגָּה! – וְכִבְדוֹת־אוֹן
נִצָּבוֹת שָׁם בַּשְּׁבִילִים..

---

*) בִּנְיְנֵי־קרשים, כעין מגדָלים רמים, רחבים למטה כדי שעוֹד ד על ד והולכים וצרים למעלה, שהיו מיֻחדים לכך ולעִשון־בשר בימים הטובים שעברו, בכמה מן האחֻזות ברוסיה הקטנה.

הָרוּחַ בָּעַמּוּדִים.

מַגְעִילוֹת אֵם וְסָבָה אֵת
הַכֵּלִים, וְקַרְצֵף, וְגָרוֹר;
וִילָדִים בּוֹרְחִים לְגַן, בָּאֵת
לַחְפֹּר שָׁם קַלְחֵי־מָרוֹר.

וְנָהָר גּוֹרֵשׁ רֶפֶשׁ, טִיט,
עֵין־דָּם, „כְּעֵין מֵי־מִצְרָיִם״,
בְּשִׁיר־דְּרוֹר נוֹשֵׂא קַרְעֵי־גְלִיד,
כְּחֹל־חָזֶה, רְחַב־יָדָיִם...

XIII

לֵיל־סֵדֶר חָלַף, עָבַר כְּבָר,
לֵיל תְּכֵלֶת־אוֹר הֲדוּרָה.
וְאַחֲרָיו בָּא חַג־פַּסְחָא זָר,
לִי אָרֵךְ — בַּ עֲ ב וּ רָ הּ!

כִּי כִגְאוֹת בְּתוֹךְ הַיְאוֹר
מֵי־אָבִיב, וְהָצוּ כְּפָרִי
לִשְׁתֵּי חַוּוֹת, וְאֵין לַעֲבוֹר
בַּזֶּרֶם הַנֶּאְדָּרִי:

כֵּן גָּאוּ מְסוֹרוֹת שֵׁם וָחָם
אָז בְּאוּקְרַיְנָה וּבַעְיָם
לֵב אֹם וּלְאֹם שָׁטָפוּ!

בָּאוֹר, קוֹל כְּחַלֵּי־פְלָגִים.

לֹא־עוֹד הַנָּהָר בָּר כַּשֵּׁשׁ:
כִּבְמַאֲפֶה שֶׁל פּוּרִים,
זֶרַע־שֻׁמְשְׁמִין עַל פָּנָיו יֵשׁ,
וּמְקוֹמוֹת בּוֹ עֲכוּרִים...

וְאֵין עֶגְלוֹת־חֹרֶף נוֹשְׂאוֹת בְּלִיל
עַל פָּנָיו הַמַּפְשִׁירִים:
בְּמֵי־אָבִיב טָבַע חֶצְיוֹ שְׁבִיל –
אַט בָּא תּוֹר שִׁיר־הַשִּׁירִים.

XII

לְגַנֵּנוּ בָא, לְגַן־הַסָּב,
כְּחָל־עֵינַיִם אָבִיב:
בַּשְּׁלוּלִיּוֹת, עִם בְּנֵי־הָעָב,
מִשְׁתַּקֵּף צְחוֹקוֹ חָבִיב.

מְגַלְגֵּל אֶת בְּנֵי־גַלָּיו בִּיב־
הַגַּן בְּשִׁקְשׁוּק־אוֹרִים;
וְהָעֵצִים בְּצָמָא שׁוֹתִים זִיו־
שְׁמֵי עֶרֶב־פֶּסַח טְהוֹרִים.

סְפָרִים שְׁטוּחִים עַל־פְּנֵי חוּץ
לְיַד בָּתִּים שֶׁל יְהוּדִים,
וּכְקוֹרֵא בָּם, מְמַהֵר רוּץ

מְעֻקָּם! וְהִיא – בַּת־פְּנִים,
וְחַיֶּיהָ תָּמִיד עָבְרוּ אַךְ
בֵּין תַּלְמֵי־הַשּׁוֹשַׁנִּים.

IX

פִּי־שְׁנַיִם הִבְהִיק חֹרֶף־יָהּ
וַיִּיף הַמֶּרְחָב – דְּבִירוֹ,
בְּשִׁיר נְעִים־זְמִירוֹת־רוּסְיָה...
מְעוֹן־סָבִי – אוֹר הֶאִירוֹ.

בְּנַפְשִׁי – פְּצוּעָה לֹא־כַבִּיר,
בְּאוֹר שֶׁמֶשׁ מִתְנַעֶרֶת –
לָעַד שִׁיר־פּוּשְׁקִין נִגְנַז, שִׁיר
הַנְּדִיבוּת וְהַתִּפְאֶרֶת.

X

הֶשַׁבְתִּי כֶּרֶךְ, דְּבִיר־אֵל בּוֹ;
וּלְפִנָּה זוֹ עוֹד סְפָרִים
בִּזְהַב־חַג קוֹרְנִים, כֻּלָּם נוֹי!
וְהַיָּמִים, אֶזְכֶּה בָם לָבוֹא
חֲדָרֶיהָ – חַגִּים בָּרִים.

XI

מַשְׁחִירִים כְּבָר, בְּסוֹף אֲדָר,
אֲטָדִים תּוֹךְ הַשְּׁלָגִים.
עוֹד מְעַט וְהָמָה בְּרוֹךְ, וָשָׁר

„אִמָּא!" רַק לָהּ אָמְרָה,
וְעָבַר צֵל עַל דְּמוּת־הָרֹתֶת,
וְהִתְאַפְּקָה – וְלֹא גָמְרָה

VIII

וְזָל חֲדָרָהּ קָרְאָה לִי לָבוֹא,
שָׁם שִׁירֵי־פּוּשְׁקִין לְמַעֲנִי
הֵכִינָה – וּבְהִכָּנְסִי, כְּמוֹ
קֵן חָמִים, קָט קַדְמֹנִי.

זֶה קֹדֶשׁ־הַקֳּדָשִׁים, קַן־
הַטָּהֳרָה הַתְּמִימָה:
הַדְּמוּת, אָרַגְתִּי בְּאוֹר אַגַּן־
הַסַּהַר, אֵין בָּהּ פְּגִימָה.

וָאֵשֵׁב נָבוֹךְ, מַאְדִּים, בּוֹשׁ
בְּכִסֵּא חֲטוּב־פִּתּוּחִים,
וְלֹא הִרְהַבְתִּי הָרִים רֹאשׁ
אוֹ נְגֹעַ בַּתַּפּוּחִים,

הוֹשִׁיטָה לִי עַל כֶּסֶף־טַס – :
כֹּה צִפָּרְנֶיהָ וְרֻדּוֹת!
אֲנִי כֹּה נִלְעָג וְכֹה גַס,
וְכָל־תְּנוּעוֹתֶיהָ חֲמוּדוֹת:

אֲנִי בֶּן עָם, לוֹ גַּב כָּל־כַּף

בִּרְתֵת פְּתַחְתִּי זְבוּלָהּ,
אַכְסַדְרַת־זְכוּכִית רַבַּת־צְחוֹר –
וְנַפְשִׁי קוֹדְחָה כֻלָּהּ:

לֹא דָרְכָה רַגְלִי עוֹד בִּפְנִים
דְּבִיר לָבָן זֶה מֵעוֹדִי;
וַיְהִי לִי כְּחִידַת־אֱלֹהִים,
כְּאַרְמוֹן־קְסָמִים סוֹדִי

VII

בַּפְּרוֹזְדוֹר כֶּלֶב, כְּבֶן־שׁוֹר, קָם
וְלִקְרָאתִי בָא בְּלִי־שָׁאוֹן.
בַּחֲלַל־אֲוִירָם שׁוֹקֵט, חַם
קַדְמוֹנֵי חַדְרֵי־גָאוֹן.

עִם סָבִי בָּאתִי. גָּחַן הוּא
וְנָשַׁק אֶת יַד־אִמָּהּ...
לְבָבִי הָלְמָה כְּרִיעָה זוּ
וְלֶחְיִי הֶאְדִּימָה.

וָאֶשְׁכַּח, מֻכֵּה חֶרְפַּת־כְּאֵב,
לְהָסִיר הַמִּצְנֶפֶת.
הַזְּקֵנָה רָגְזָה: „נַעַר אֵין־לֵבוּ
שֶׁל כּוֹבָעוֹ" וְהִיא קוֹצֶפֶת.

פְּנֵי בִתָּהּ חָוְרוּ כִּפְנֵי־מֵת:

בַּזֹּהַר, וְיוֹם לֹא יֶאֱרַךְ,
לְמוּל הֶחָצֵר: שָׁם בַּחוּג
רוּת תַּחֲלִיק עַל הַקֶּרַח.

כֹּה רוּץ וָשׁוּב מִתְרוֹצְצָה,
יָדֶיהָ לָהּ בְּמוּפָהּ;
וַאֲבְקַת־פָּז מִתְנוֹצְצָה
מַכְתִּירָה לָהּ בְּעוּפָהּ.

אָז תִּמְעַד – תָּקוּם – וְנָפְלָה שׁוּב.
נֶחְפַּזְתִּי לַהֲרִימָהּ,
מִתְאַדֵּם כְּלִי כְּפָרָג – וְגוּף
שֶׁל יַלְדַּת־אוֹר נְעִימָה

אַךְ רֶגַע נִשְׁעַן בְּחֹם עָלַי, –
וְכָל הָעוֹלָם נָסוֹג,
וְהַלֵּב – כְּמוֹ מִלְאוֹ כְבוֹד אֵל חַי
וּפַחַד־אֵלִים מָתוֹק...

אָז תִּשְׁאַל: „מִי אַתָּה, הַפַּן?״ –
מִתְאַדֵּם הֱשִׁיבוֹתִי:
„אֲנִי נֶכְדּוֹ שֶׁל נֶאֱמַן־
בֵּיתְכֶם, שֶׁל רַב יוֹסִי״.

VI

בְּיוֹם עַז־קֹר, לוֹ כְּהַר־כְּפוֹר,

בְּקִפְאוֹן־אוֹר יָשַׁבְתִּי
בְּדִמְמַת־הַלֵּיל, וַיַּךְ
הַלֵּב לְשֶׁאָהַבְתִּי –

עַד שֶׁנִּסְתַּלְּקוּ תְמֵהִים... בָּם,
כִּלְבֶיהָ, אָז קִנֵּאתִי
כִּי מְהַלְּכִים הֵם בַּאֲשֶׁר הִיא שָׁם,
וְלִי לָשׁוּב לְבֵיתִי.

V

יוֹם־זֹהַר הָיָה. קָרוֹ עָז
כְּאֵשׁ מִסָּבִיב בָּעַר.
בְּשִׁרְיוֹן־כֶּסֶף מְשֻׁבַּץ־פָּז,
כְּנִרְדָּם נָח הַנָּהָר.

וְעַל הַשִּׁרְיוֹן מִשְׁעוֹל יֵשׁ,
כִּרְצוּעָה נִמְתָּח דַּקָּה,
וּפָרוּשׂ עָלָיו מַרְבַד־שֵׁשׁ
שֶׁל אַבְקַת־שֶׁלֶג זַכָּה:

מֵחֲצַר־הַפֵּן בַּנָּהָר שְׁבִיל
לְבֵית־מִשְׂרְפוֹת הַיַּיִן
וּלְמַרְבֵּק סָמוּךְ, שָׁם הַבְּלִיל,
חָם, מַהְבִּיל הוּא עֲדַיִן.

וַאֲנִי מְטַיֵּל סֹב וָעוֹג

כְּפַעֲמוֹנֵי־אוֹר, גְּאֵיוֹנִיּוֹת
מְרַקְּדוֹת סְבִיב רֹאשׁ־גִּזְרָה...

III

בְּלֵיל־שֶׁלֶג נִרְדָּם, כְּחֹל־כְּאֵר —
וָאֵשֵׁב, בְּתֹם לֶב־נַעַר,
מִחוּץ לַחֲצֵרָה, עַל הַבְּאֵר
חוֹלֵם, לְאוֹר־הַסַּהַר.

הַגַּן הֵאִירָה שִׂמְחַת־חַג —
וְלִי נִשְׁקְפוּ הָאִילָנוֹת
בְּמִטְפְּחוֹת הַשֵּׁשׁ הַדַּק,
כִּדְמֻיּוֹת פָּנוֹת לְבָנוֹת...

IV

הַא! חֶבֶר כְּלָבִים רָעֵי־לֵב
מִפִּשְׁפַּשׁ־חֲצֵרָה יָצְאוּ
כְּכַלְבֵי־צַיִד אֶל הַזְּאֵב
הֵגִיחוּ — וְנַעַר מָצְאוּ.

וַיִּתְמְהוּ... מִשְׁתּוֹמְמִים
כִּתְרוּנִי, כְּנַף־אַדַּרְתִּי
הֵרִיחוּ תוֹהִים, דּוֹמְמִים —
וּבְתוֹכָם עַל מִשְׁמַרְתִּי

אָנֹכִי, עַל־פְּנֵי שֶׁלֶג זַךְ

וַיְדְוִיגָה שַׁם הַפִּנָּה.

וָאֵתַע אַחֲרֶיהָ כְּצֵל
מֵרָחוֹק – וּבֵינֵינוּ
מְחִיצַת־עָם וּמְחִיצַת־אֵל,
וְשִׂנְאַת־עָם בֵּין שְׁנֵינוּ.

II

וָאֶעֱבֹר בָּעֲרָבִים דֹּם
בַּדֶּרֶךְ עַל־יַד חֲצֵרָהּ,
לִזְכּוֹת בְּאוֹר־תְּכֵלֶת בָּא הֲלוֹם
מֵחֲדָרִים, רוּת בָּם עֵרָה.

סַפִּירֵי־גִילָה בָעֲרוּ
עַל גְּדֵרָהּ הַמְּשֻׂגָּבָה;
וּפְנֵי גַן־כַּסְפָּהּ נָהֲרוּ,
כְּמוֹ הֶגְיוֹן־זֹהַר הָגָה. –

לִפְנַי וְלִפְנִים, בִּדְבִיר־הַצְּחוֹר,
הַפִּנָּה אוֹר מְעֻטָּרָה...
לְעֵינֵי־הֶמָּה – תְּכֵלֶת־יְאוֹר,
עֲרוּגַת־וֶרֶד – לֶחְיָהּ אוֹר,
וְדַקָּה הִיא – כִּנְהָרָה!

וּקְוֻצּוֹת לָהּ עַרְמוֹנִיּוֹת –
בְּנִיד־מְשׁוּבָה פְּזוּרָה –

שמעון גינצבורג

יַדְוִיגָה

פּוֹאֶמָה

I

אֲנִי בִּכְפָרִי אָז צְבִי רַךְ
מְהַלֵּךְ בַּגֵּיאָיוֹת,
מֵרִיחַ בְּעַרְבַת שֶׁלֶג צַח
עִקְבֵי צְבִיוֹת נָאוֹת;

וְתִגָּל־לִי דְמוּת בַּת עַם זָר,
בַּת־פּוֹלִין שַׁאֲנַנָּה,
בְּגַן פַּן מְלוֹדְזֶ׳בְסְקִי שֶׁבַּכְּפָר:
יַדְוִיגָה שֵׁם הַפַּנָּה.

וַתַּעֲבֹר וַתִּגַּע בִּי –
בְּטַיָּלָהּ עַל־יַד אִמָּהּ –
בְּמַבַּט־אוֹר, וַתּוֹלֶךְ שְׁבִי
אֶת לִבִּי צְבִיָּה תְמִימָה.

וְלִבִּי יָדַע מִי וָמִי
הַמְטַיְּלוֹת שָׁם בַּגִּנָּה,
רוּת הִיא, רוּת וְנָעֳמִי –

אֲנִי לֹא נִטְמֵאתִי!
אֲנִי בָא מִן הֶהָרִים,
אֲנִי הֹלֵךְ אֶל הַיָּם..."
מֵהַמַּעֲרָב הַדּוֹעֵךְ שָׁבוּ מִטִּיּוּלָם הַסִּיסִים
אֶל קִנֵּיהֶם בַּבָּתִּים הַמְרֻטָּשִׁים
אֲשֶׁר עַל־שְׂפַת הַנָּהָר.
הֶחֳרָבוֹת הִבִּיטוּ בְעֵינַיִם קָמוֹת, נִדְהָמוֹת.
אַךְ בִּנְגֹעַ קַרְנַיִם אַחֲרוֹנוֹת בְּסִיד הַכְּתָלִים הַמְנֻפָּצִים
נִדְמֶה לִי, כִּי הָעֵינַיִם הַקָּמוֹת הִתְחִילוּ פִתְאֹם זוֹלְגוֹת
דִּמְעוֹת־אֵשׁ
אֶל־תּוֹךְ הַנָּהָר,
וְאִיזוֹנְצוֹ בָכָה אִתָּן
בְּכִי חֲרִישִׁי...

הַאֻמְנָם נֶהֶפְכוּ הָעֲצָמוֹת לַאֲבָנִים?

וְאַיֵּה הַדָּם?!

פִּתְאוֹם וַתַּשְׁקֵף הַשֶּׁמֶשׁ בְּעַיִן לוֹהֲטָה גְדוֹלָה

לִפְנֵי לֶכְתָּהּ,

הַנָּהָר הִתְכַּלֵּץ, נִבְעוּ מַצְפּוּנָיו:

דָּם...

כֻּלּוֹ דָם...

רַבִּי חַיִּים, אֵיכָה? הַעוֹד לֹא מַתָּ בָּרָעָב?

אַף־גַּם עוֹד לֹא חֻנַּקְוּךָ? אַף־גַּם עוֹד לֹא שְׂרָפוּךָ?

אַף־גַּם עוֹד לֹא קְבָרוּךָ חַיִּים?

אִם־כֵּן, שְׁמָע: לְאוֹר שֶׁמֶשׁ שׁוֹקַעַת

רָאִיתִי אֶת־הָאִיזוֹנְצוֹ –

וְהוּא מָלֵא דָם...

אַךְ רַבִּי חַיִּים רוֹטֵן בְּרֹגֶז: „בְּמְטוּתָא, חֲדַל־נָא, חֲדַל־נָא...

זֶה יָמִים וְשָׁבוּעוֹת: אִיזוֹנְצוֹ, אִיזוֹנְצוֹ,

זֶה חֳדָשִׁים וְשָׁנִים: אִיזוֹנְצוֹ, אִיזוֹנְצוֹ..."

רַבִּי חַיִּים הֵסֵב אֶת־פָּנָיו מִתּוֹךְ תַּרְעוּמוֹת.

הַשֶּׁמֶשׁ יָרְדָה אֶל הָאֹפֶק.

עַל יְצוּעַ־הָאֲבָנִים כָּבָה אוֹר־הַשּׁוֹשָׁן הָרַךְ,

לְאָרְכָּן שָׁטְפָה רְצוּעַת־מַיִם כְּחֻלָּה.

וְחֶרֶשׁ לָחַשׁ הָאִיזוֹנְצוֹ:

„אֶת־הָעֲצָמוֹת גָּרַפְתִּי

וּמֵהַדָּם אֲנִי נָקִי...

אֲנִי בָא מֵהֶהָרִים,

אֲנִי הוֹלֵךְ אֶל הַיָּם,

וְאִם טְמֵאִים טִמְּאוּנִי –

עַל גִּבְעוֹת קְרוֹבוֹת הַפַּזָּה הַנְּחשֶׁת
שֶׁל תּוֹתָחִים שְׁבוּרִים.
חֳרָבוֹת חֲדָשׁוֹת
אָבְלוּ בְּנָגְהֵי־שְׁקִיעָה.
מִתּוֹךְ פִּרְצֵי בָתִּים מְרֻטָּשִׁים
עָפוּ סִיסִים
לְנֹכַח הַמַּעֲרָב הַבּוֹעֵר.
אוֹר־שׁוֹשָׁן רַךְ
נָח עַל מַצַּע־הָאֲבָנִים,
חַלּוּקֵי־אֲבָנִים לְבָנִים,
אַבְנֵי נְהַר־אִיזוֹנְצוֹ.
אָכֵן זָר אַתָּה, אִיזוֹנְצוֹ:
לְאָרְכְּךָ חֲצִיךָ אֲבָנִים,
אֲבָנִים לְבָנוֹת מְצַחְצָחוֹת,
וְחֶצְיְךָ מַיִם כְּחֻלִּים
כְּמֵי־הַיָּם.
לָבָן וְכָחֹל!
אֲנִי אָמַרְתִּי לָבָן וְאָדֹם...
וּךְ אֵלֶּה לֹא עֲצָמוֹת, כִּי־אִם אֲבָנִים,
אֲבָנִים לְבָנוֹת, מְצַחְצָחוֹת...
וְאַיֵּה הַדָּם?
יָמִים וְשָׁנִים
עָמְדוּ עַל הַגְּבָעוֹת מִזֶּה וּמִזֶּה
עַנְקֵי־נְחשֶׁת,
אֲשֶׁר הִרְעִימוּ יוֹם וְהִרְעִימוּ לַיְלָה
וְרָפְדוּ יְצוּעֲךָ בְּרִבְבוֹת אָדָם...

שֶׁבֶט כָּזֶה לֹא הָיָה עוֹד מֵעוֹלָם,
כָּל־הָעוֹלָם מְשֻׁגָּע". –
אָבִי הַטּוֹב מְחַיֵּךְ:
„כְּשֶׁיִּהְיוּ עֵצִים טוֹבִים לְהַסָּקָה
וְלֶחֶם טוֹב לַאֲכִלָה,
אָז יָשׁוּב הָעוֹלָם לִהְיוֹת טוֹב..."
מֶנְדִּיל נֶאֱנָח.
רַבִּי חַיִּים נִגָּשׁ אֶל הַחַלּוֹן, אֶל קֻפְסַת־הַפַּחִים הַקְּטַנָּה
פַּח עֲלֵי־הַקְּטֹרֶת הַמַּסְרִיחִים,
גּוֹלֵל פַּפִּירוֹסָה
וְרוֹטֵן:
„לֹא טַבַּק וְלֹא לֶחֶם... הֲרֵי לְךָ אִיזוֹנְצוֹ!..."
אַךְ רִטּוּנוֹ נִבְלָע בְּיִבְבַת־הַסּוּפָה,
הַמִּתּוֹפֶפֶת עַל הַחַלּוֹן כִּמְתַגָּרָה בְּרַבִּי חַיִּים
וּמְיַבֶּבֶת וְלוֹעֶגֶת: אִיזוֹנְצוֹ, אִיזוֹנְצוֹ...

אִיזוֹנְצוֹ, אִיזוֹנְצוֹ...
שֶׁמֶשׁ סוֹף־אֱלוּל הַדְּרוֹמִית
מְלַטְּפָה בְּאוֹרָהּ הָרַךְ וְהַמָּתוֹק
אֶת־עֵינַי.
עַל גֶּ'זֶר אַרְעִי
עָמְדָה לְפִתְאֹם הָרַכֶּבֶת
מֵעַל לַנָּהָר.
וַיְהִי הַשֶּׁמֶשׁ לָבוֹא.
עַל גְּבָעוֹת רְחוֹקוֹת
לָהֲטוּ צַמְּרוֹת אִילָנוֹת.

וּמַתְחִיל קוֹרֵא בְּקוֹל צָרוּד.
אַךְ רַבִּי חַיִּים הַזּוֹעֵם מַפְסִיקוֹ כְּרֶגַע:
„בְּמָטוּתָא מֵרַבִּי נִיסָן, יֶחְדַּל־נָא, יֶחְדַּל־נָא...
כְּבָר קַצְתִּי בְּחַיַּי מִפְּנֵי אִיזוֹנְצוֹ זֶה!
מֵילָא מֵרוּסְיָה – מְחֻיָּב אֲנִי לִסְבֹּל,
כִּי עַל־כֵּן אֲנִי אֶזְרָח רוּסִי, כִּבְיָכוֹל,
אַךְ לָמָּה לִי לִסְבֹּל גַּם מֵאִיטַלְיָה וְאוֹסְטְרִיָּה?
זֶה יָמִים וְשָׁבוּעוֹת: אִיזוֹנְצוֹ, אִיזוֹנְצוֹ...
זֶה חֳדָשִׁים וְשָׁנִים: אִיזוֹנְצוֹ, אִיזוֹנְצוֹ...
יֵלְכוּ לַעֲזָאזֵל יַחַד עִם אִיזוֹנְצוֹ!!"
וְרַבִּי חַיִּים רוֹקֵק בְּכַעַס עַד לְאֶמְצַע הֶחָדֶר.
אָבִי הַטּוֹב מְחַיֵּךְ.
אִמִּי מַנִּיחָה אֶת־פִּזְמָקָהּ וְנִגֶּשֶׁת אֶל הַתַּנּוּר
לִרְאוֹת, אִם כְּבָר בָּשְׁלוּ תַּפּוּחֵי־הָאֲדָמָה.
מֶנְדִּיל הָאָרֹךְ מֵסֵב אֶת־פָּנָיו מִסִּיר תַּפּוּחֵי־הָאֲדָמָה
הַמְּפַעְפֵּעַ וּמַעֲלֶה הֶבֶל,
אַךְ עֵינָיו נִמְשָׁכוֹת מֵאֲלֵיהֶן אֶל סִיר תַּפּוּחֵי־הָאֲדָמָה
וּבְקוֹל מְגַמְגֵּם, כְּשֶׁרֹאשׁוֹ מוּרָד לְמַטָּה,
הוּא מְסַפֵּר לְאִמָּא שׁוּב,
כִּי בְּאֶרֶץ־יִשְׂרָאֵל עַכְשָׁו יְמוֹת־הַגְּשָׁמִים,
אַךְ כְּשֶׁהַגֶּשֶׁם פּוֹסֵק שָׁם חַם מְאֹד...
– „מַה־זֹּאת? הַאִם הֶחָתוּל הִשְׁתַּגֵּעַ?" –
שׁוֹאֶלֶת אִמִּי בַּחֲרָדָה.
– „לֹא, זֹאת הַסּוּפָה מְהַפֶּכֶת אֶת־הָעוֹלָם... –
עוֹנֶה לָהּ רַבִּי חַיִּים רַכּוֹת
(עִם אִמִּי הוּא מְדַבֵּר רַכּוֹת) –

אֶת־הָעֲנָפִים הַלַּחִים,
עַנְפֵי הַדֻּבְדְּבָן הַזָּקֵן, הַדֻּבְדְּבָן הָאַחֲרוֹן,
כָּמוּךְ לַתַּנּוּר יוֹשֵׁב אָבִי,
יוֹשֵׁב רַבִּי חַיִּים, מִי שֶׁהָיָה סוֹחֵר וְעַכְשָׁו אוֹפֵה־לֶחֶם,
וּפָנָיו חֲמַרְמְרוּ מֵרָעָב,
יוֹשֵׁב מֶנְדִּיל הָאָרֹךְ וְהַצָּנוּם
שֶׁהִתְחִיל יוֹרֵק דָּם
מִשֶּׁנִּפְצַע בְּרֵאָתוֹ בַּמִּלְחָמָה,
וּמְסַפֵּר בְּפַעַם הַמֵּאָה
כִּי בְּאֶרֶץ־יִשְׂרָאֵל יֶשׁ־לוֹ אֲחֻזָּה,
וְשֶׁבְּאֶרֶץ־יִשְׂרָאֵל עַכְשָׁו יְמוֹת־הַגְּשָׁמִים,
אַךְ כְּשֶׁהַגֶּשֶׁם פּוֹסֵק שָׁם חַם מְאֹד.
לְשֵׁמַע „חַם מְאֹד" אִמִּי מַתְחִילָה נוֹשֶׁבֶת בְּפִיהָ
עַל אֶצְבְּעוֹתֶיהָ הַקּוֹפְאוֹת
וְנֶאֱנַחַת.
אַךְ רַבִּי חַיִּים הַזּוֹעֵם קָם מִמְּקוֹמוֹ בִּקְפֵדָה:
„כְּבָר נִמְאֲסָה לִי אֶרֶץ־יִשְׂרָאֵל, אֶרֶץ־יִשְׁמָעֵאל..
מוּטָב שֶׁיְּסַפֵּר רַבִּי נִיסָן מֵהַכּוֹתֵב הָעִתּוֹן
עַל־דְּבַר הַמִּלְחָמָה..."
אָבִי מוֹצִיא לְרֶגַע מִפִּיו אֶת־מִקְטַרְתּוֹ הַמַּעֲלָה צַחֲנָה
(מִשֶּׁאָפֵס הַטַּבַּק הוּא מְעַשֵּׁן מִין עָלִים מַסְרִיחִים),
מַגִּישׁ אֶת־כִּסְאוֹ אֶל־פִּי הַתַּנּוּר
(בֶּהָרוֹת אֲדֻמּוֹת מַתְחִילוֹת מְרַקְּדוֹת פִּתְאֹם עַל פָּנָיו הַחִוְּרִים),
מוֹצִיא מִכִּיסוֹ אֶת־הָעִתּוֹן הַמְקֻפָּל,
גּוֹלְלוֹ וּמְחַפֵּשׂ בְּעַיִן מְנֻסָּה
אֶת „יְדִיעוֹת הַמִּלְחָמָה"

הַגִּנָּה הָרֵיקָה, הַגְּדוּעָה,

רַק עוֹרֵב לָבָן קִרְקֵר בָּאֲוִיר הַשָּׁחוֹר...

וְאוּלָם הַיּוֹם הִתְנַכַּלְתִּי אֵלָיו בְּעָרְמָה,

כְּשׁוֹדֵד־לַיְלָה הִתְגַּנַּבְתִּי אֵלָיו מֵאֲחוֹרָיו,

וְרַק נָגַע גַּרְזִנִּי בִּקְלִפָּתוֹ הַקְּפוּאָה –

הָאָח, מַה־נָּעֲמָה לִּי אַכְזְרִיּוּתִי הַכְּבֵדָה!

הָאָח, מַה־שָּׁכַרְתִּי מֵרִשְׁעוּת לוֹהֶטֶת וּמְתוּקָה!

וְגַם אֶת־אֶנְקוֹת אִמִּי הַקּוֹפְאָה מִקֹּר שָׁכַחְתִּי,

וְגַם הִצְטַדֵּק לֹא הִצְטַדַּקְתִּי לִפְנֵי קָרְבָּנִי הַנָּקִי,

רַק הִכֵּיתִי, הִכֵּיתִי, הִכֵּיתִי...

רְסִיסֵי־כְפוֹר חַדִּים עִם שְׁבָבִים קָרִים, קֵהִים,

הִתְנַפְּצוּ אֶל־פָּנַי וְאֶל־עֵינַי

וַאֲנִי הִכֵּיתִי, הִכֵּיתִי.

כְּאִלּוּ נִקַּמְתִּי מִמֶּנּוּ אֶת־נִקְמַת כָּל־הָעוֹלָם הַשָּׁדוּד,

הַמְטֻנָּף וְהַמְטֻמָּא,

הַקּוֹפֵא וְהָרָעֵב,

כְּאִלּוּ נִקַּמְתִּי מִמֶּנּוּ

אֶת־דַּם־הֶבֶל וְאֶת־דַּם־קַיִן יַחַד,

אֶת־רִשְׁעוּת הַחַיִּים וְאֶת־כְּאֵבָם

וְגַם אֶת־רִשְׁעוּתִי וְגַם אֶת־כְּאֵבִי,

כִּי עַל־כֵּן כָּל־הָעוֹלָם הֶבֶל וְקַיִן יַחַד,

כִּי עַל־כֵּן גַּם־אָנֹכִי הֶבֶל וְקַיִן יַחַד,

כִּי עַל־כֵּן כָּל־יְצוּר הֶבֶל וְקַיִן יַחַד

עַל הָאֲדָמָה הַזֵּדָה וְהָאֻמְלָלָה...

הִכֵּיתִי, הִכֵּיתִי, הִכֵּיתִי – – –

הָאֵשׁ בַּתַּנּוּר מְלַחֶכֶת בְּלִי־תֵאָבוֹן

עַל עֲנָפָיו טִפַּסְתִּי

אַךְ הַחֵלּוּ שְׂרִירַי לְנַבֵּט,

נִצָּתוֹ הַלְּבָנָה

רָעֳפָה עַל רֹאשִׁי

בְּלֵילוֹת־הָאָבִיב,

בִּשְׁתוֹתִי תַּחַת סְבָכָיו לְשָׁכְרָה

מִכּוֹס הָאַהֲבָה הַגּוֹעֶשֶׁת

לִנְגֹהוֹת לְבָנָה שׁוֹתֶקֶת...

הַאָמְנָם הָדַרְתִּי אֶת־שֵׂיבָתוֹ?

אֶת־אֶחָיו הַצְּעִירִים, הַנּוֹשְׂאִים פְּרִי

גִּדַּעְתִּי זֶה־כְּבָר.

גְּזָעֵיהֶם הַצְּעִירִים, הָרַעֲנַנִּים,

שְׁקוּיֵי עֲסִיס־הַחַיִּים,

הָיוּ זֶה־כְּבָר לְמַאֲכָל

לְתַנּוּר הָרָעֵב.

אַךְ מִדֵּי קָרֹב גַּרְזִנִּי

אֵלָיו, אֶל הַזָּקֵן,

נִרְתַּעְתִּי לַאֲחוֹרַי,

הַגַּרְזֶן נִשְׁמַט מִיָּדִי

וְעַל הַשֶּׁלֶג הַנּוֹצֵץ

הִבַּטְתִּי וְלֹא רָאִיתִי דָּבָר,

מִלְּבַד זְנַב עוֹרֵב שָׁחוֹר

הַמְּדַדֶּה עַל־יַד הַגָּדֵר.

שָׁחוֹר, שָׁחוֹר, שָׁחוֹר...

הַגִּנָּה הַלְּבָנָה הָפְכָה כֻּלָּהּ שְׁחוֹר,

II

עַל נְהַר־אִיזוֹנְצוֹ

לֵיל חֹרֶף. הַסּוּפָה נוֹהֲמָה, מִתְיַפַּחַת, מְיַלֶּלֶת,
מְאַמֶּצֶת פִּתְאֹם כֹּחוֹתֶיהָ וְטָסָה לַמֶּרְחָק בִּשְׁרִיקָה,
מִתְפַּלֶּשֶׁת בַּעֲרֵמוֹת־שֶׁלֶג וּמְפַזַּרְתָּן כְּאָבָק לְכָל־עֵבֶר,
מִשְׁתַּתֶּקֶת רֶגַע, צוֹחֶקֶת צְחוֹק־שִׁגָּעוֹן וְקוֹפְצָה עַל הַגַּג,
נִכְנֶסֶת בַּאֲרֻבַּת־הַגַּג לְתוֹךְ הָעֲלִיָּה הָאֲפֵלָה,
מְרַשְׁרֶשֶׁת שָׁם עַל הֶעָפָר הַנִּקְשֶׁה מִקֹּר,
מְקַשְׁקֶשֶׁת בֵּין כְּלֵי־הַפֶּסַח הַצְּבוּרִים בַּזָּוִית,
מְרַקֶּדֶת וְצוֹחֶקֶת וּמְיַבֶּבֶת וּמְטֶלֶת אֵימָה
עַל אִמִּי הַסּוֹרְגָה כְּפוּפָה אֶת־פְּזָמְקָהּ
לְאוֹר מְנוֹרָה כֵהָה.
הָאֵשׁ בַּתַּנּוּר מְלַחֶכֶת בְּלִי־תֵאָבוֹן
אֶת־הָעֲנָפִים הַלַּחִים,
עַנְפֵי הַדְּבִדְבָן הַזָּקֵן, הַדְּבִדְבָן הָאַחֲרוֹן.
הַאֻמְנָם הָדַרְתִּי אֶת־שֵׂיבָתוֹ?
הַאֻמְנָם יָרֵאתִי מִפָּנָיו?
אוֹ אוּלַי רַחֵם רִחַמְתִּיו?
הֵן בְּצִלּוֹ הִשְׁתַּעֲשַׁעְתִּי
בִּהְיוֹתִי עוֹד רַךְ וְעוֹלֵל,

וְלֹא רָאִיתִי דָבָר.
רְסִיס חַם נָפַל עַל יָדַי
וְלֹא רָאִיתִי דָבָר.
הָרַכֶּבֶת זָעָה.

רְסִיס חַם...
עֵדִים כּוֹכָבִים
בְּלֵילוֹת לְלֹא־שֵׁנָה,
מַה־צָּרַב אֶת־לִבִּי
זֶה הָרְסִיס הַחַם
אַחֲרֵי יָמִים וְשָׁבוּעוֹת
בְּשׁוּב אֵלַי רוּחִי...
גַּם־עַתָּה הוּא בּוֹעֵר בְּקִרְבִּי
בְּאֵשׁ לֹא־תִכְבֶּה,
אֵשׁ יָגוֹן וָנֹחַם,
אֵשׁ אַהֲבָה וְחֶמְלָה וּכְלִמָּה...
אֵלִי! אֵלִי! לָמָּה שָׁב וְרָפָא לִי?!

אִם לֹא תָנוּדוּ לִי –
בּוּזוּ לִי...

וַאֲנִי גַם לֹא הָגִיתִי בָּהּ
בְּלֶכְתִּי עַתָּה שָׁמָּה,
אֶל אַרְצָהּ הָאֲבִיבִית...

בּוּזוּ לִי!

אַךְ שִׁמְעוּ, אֵיכָכָה בָּרַחְתִּי:
אָב זָקֵן וְחוֹלֶה תָּמַךְ בְּיָדִי,
אָח נִלְאֶה וְנוֹאָשׁ הוֹשִׁיבַנִי בַּקָּרוֹן.
צְחוֹק־הַמַּעֲמַקִּים הַמֻּפְלָא עַל שִׂפְתֵי אָבִי הַנּוֹבְלוֹת
עָמַם,
וִיגוֹן־הַבִּינָה הַנַּעֲלֶה אֲשֶׁר בְּעֵינָיו הַטּוֹבוֹת
הָפַךְ קַדְרוּת.
גַּם לֹא הִבִּיט לַעֲבָרִים
לִרְאוֹת, אִם לֹא מִתְנַבֵּל פִּרְחָח זֵד
לְהִתְעַלֵּל בְּשֵׂיבָתוֹ הַנּוּגָה,
וְאָחִי הַנִּלְאֶה בְּלֹא־עֵת
שִׁפְשֵׁף אֶת־יָדָיו זוֹ בְּזוֹ
בְּאֶפֶס תִּקְוָה,
כָּפַף אֶת־רֹאשׁוֹ לִלְחֹשׁ דְּבַר־מָה בְּאָזְנַי
וַיִּדֹּם.
— „בְּאֶרֶץ־הָאוֹר יָשׁוּב וְרָפָא לְךָ,
בְּנִי", —
אָמַר אָבִי.
וְאָחִי הוֹסִיף בְּקוֹל חָנוּק:
„עוֹד נָבוֹא אֵלֶיךָ, אָח..."
אֲנִי כָּבַשְׁתִּי רֹאשִׁי בְּצַוְּרוֹן־מְעִילִי

אַךְ טֶרֶם יָמוּת?
אִם תָּבוּזוּ לַצְּפַרְדֵּעַ, לַחֹמֶט וְלַזְּבוּב –
בּוּזוּ גַם לִי!

בּוּזוּ לִי!
נַעֲרָה גְדוֹלַת־עֵינַיִם וּגְדוֹלַת־חֲלוֹמוֹת
עֲזַבְתִּי שָׁם,
אֲשֶׁר טָוְתָה בִשְׁבִילִי אֶת־יְפֵי־חֲלוֹמוֹתֶיהָ
לְמַטְוֵה־קְסָמִים
לְכַסּוֹת בּוֹ אֶת־מַעֲרֻמֵּי־חַיַּי
וּלְחַמֵּם בּוֹ אֶת־קִפְאוֹן־נַפְשִׁי,
וַאֲנִי עֲזַבְתִּיהָ
גַּם מִבְּלִי קַחַת בְּרָכָה מִמֶּנָּה
וּמִבְּלִי בְרָכָה
לִפְנֵי הִפָּרְדִי מִמֶּנָּה לָנֶצַח...

בּוּזוּ לִי!
נַעֲרָה בְהִירַת־עֵינַיִם וּבְהִירַת־חֲלוֹמוֹת
וְקַלָּה וְרַכָּה כְרוּחוֹת־הָאָבִיב
אֲשֶׁר בְּאַרְצָהּ הָאֲבִיבִית
חִכְּתָה לִי יָמִים וְשָׁנִים;
וְהַרְבֵּה יָמִים בְּהִירִים וְהַרְבֵּה שָׁנִים בְּהִירוֹת
מִמֵּיטַב הַחַיִּים הַבְּהִירִים
נִדְפּוּ כְמֹץ בָּרוּחַ,
חָלְפוּ כַעֲנָנִים עַל־צִיָּה
לְלֹא נֶחָמָה וָיֵשַׁע,

צוֹחֶקֶת צְחוֹק־עֹנֶג,

וָאֵדַע, כִּי הַכֹּל כְּשׁוּרָה —

וּלְבָבִי רָגַע...

לְבָבִי רָגַע...

אָב זָקֵן וְחוֹלֶה עָזַבְתִּי שָׁם

עִם צְחוֹק־מַעֲמַקִּים עַל שְׂפָתָיו הַנּוֹבְלוֹת

וְעִם יְגוֹן־בִּינָה נַעֲלֶה בְּעֵינָיו הַטּוֹבוֹת.

אָח יָקָר וְנִלְאֶה עָזַבְתִּי שָׁם

עִם עֶצֶב־תְּהוֹם בְּעֵינָיו הַנּוֹאָשׁוֹת

וְעִם יָדַיִם מְחַכְּכוֹת זוֹ בְּזוֹ מֵאֶפֶס תִּקְוָה.

אֵם רוֹעֶדֶת כְּעָלֶה עָזַבְתִּי שָׁם

הַמְכַרְסֶמֶת בְּכֹחָהּ הָאַחֲרוֹן אֶת־לַחְמָהּ הַיָּבֵשׁ בְּשָׁנָה הָאַחֲרוֹנָה

וּמִזְדַּעְזַעַת מִבַּלָּהוֹת

מִדֵּי חֲרֹק הַדֶּלֶת עַל צִירָהּ — — —

וּלְבָבִי רָגַע...

הַרְאִיתֶם צְפַרְדֵּעַ,

אֲשֶׁר הוֹצִיאוּ אֶת־מֹחָהּ מִקָּדְקֳדָהּ

וְהִיא עוֹד בַּחַיִּים חָיָתָה?

הַרְאִיתֶם הֹמֶט עֲלֵי־דֶרֶךְ,

אֲשֶׁר דָּרְכָה עָלָיו רֶגֶל וַתְּפַצְפְּצֵהוּ,

אַךְ זִיק־חַיָּיו הָאַחֲרוֹן עוֹד לֹא כָבָה?

הַרְאִיתֶם זְבוּב, אֲשֶׁר קָרְעוּ אֶת־כְּנָפָיו,

עָקְרוּ אֶת־רַגְלָיו,

וְהוּא לֹא יוֹסִיף עוֹד לְזַמְזֵם,

I

לְרֶבִי רֶגַע...

בְּיוֹם־שֶׁמֶשׁ, יוֹם־תַּמּוּז לוֹהֵט,
בָּרַחְתִּי מִגֵּב הַנְּחָשִׁים,
בְּיוֹם־שֶׁמֶשׁ, יוֹם־תַּמּוּז לוֹהֵט...
אַךְ גַּם הַשֶּׁמֶשׁ לִי נִדְמָה אָז
כְּנַחַשׁ שַׁלְהֶבֶת
הַתּוֹקֵעַ בִּי כַּחֲרָבוֹת אַלְפֵי עָקְצֵי־אָרֶס,
וְכִנְחָשִׁים נִדְמוּ לִי הָאִילָנוֹת,
אֲשֶׁר טָסוּ עַל דַּרְכִּי לְאֹרֶךְ פַּסֵּי־הַבַּרְזֶל
כְּדוֹלְקִים אַחֲרַי,
וּבְשָׁמְעִי קוֹל־צְחוֹק בַּקָּרוֹן
וַתַּעֲבֹר צְמַרְמֹרֶת בִּבְשָׂרִי:
מִי־זֶה הִשְׁתַּגַּע פִּתְאֹם?
אַךְ בְּהַפְנוֹתִי אֶת־רֹאשִׁי
רָאִיתִי, כִּי חַיָּל עֲמָלֵקִי
מוֹרֵט זְקַן־כֶּסֶף
שֶׁל יְהוּדִי יָשִׁישׁ,
וּבְתוּלָה אַדְמוֹנִית
מִבְּנוֹת־הָעֲרֵלִים

רַק נִשְׂאוּ מִמּוּלִי,

רַק חָלְפוּ מִמּוּלִי,

וְשָׁרוּ בְחָלְפָם

אֶת שִׁירַת־הָעַד...

דוד שמעונוביץ

שִׁירֵי מַסָּע

מִמִּדְבָּר לְמִדְבָּר

מֵאֵירֹפָּה, אֲשֶׁר הָיְתָה לְמִדְבָּר,
הֱחַשְׁתִּי לִי מִפְלָט
לְמִדְבַּר יְהוּדָה,
וּבֵין מִדְבָּר לְמִדְבָּר
שָׁאַלְתִּי אֶת כּוֹכְבֵי־הַלֵּילוֹת,
שָׁאַלְתִּי אֶת גַּלֵּי־הַיַּמִּים:
הֲיִפְרַח הַמִּדְבָּר?
וְיֵשׁ אֲשֶׁר חֶרֶשׁ נִחֲמוּנִי כּוֹכָבִים
בְּנָגְהָם הַמְרַטֵּט הָרוֹמֵז לַלְּבָבוֹת,
וְגַלֵּי־הַיַּמִּים לִטְפוּנִי בְּאַהֲבָה,
בְּנַעַנְעָם אוֹתִי כַּיָּלֶד.
אַךְ יֵשׁ גַּם שֶׁגֵּאִים וּרְחוֹקִים וְקָרִים
לֹא שָׁעוּ כּוֹכָבִים
לָאָדָם הַסּוֹבֵל
וַיִּצְחֲקוּ דוּמָם אֶת צְחוֹקָם הַטְּמִיר;
וְגַלֵּי־הַיַּמִּים

ו

אֲנִי יְשֵׁנָה הַבֹּקֶר אוֹר קוֹל דּוֹפֵק בְּחַלּוֹנִי יוֹנָתִי: הִתְנַעַרְתִּי כְּסִיס־עָגוּר מִפְּנֵי צַיָּד כְּאַיָּלָה נִפְחָדָה קַמְתִּי: לֹא שָׁאַלְתִּי מִי הַדּוֹפֵק לֹא דָרַשְׁתִּי: עַד שַׁקַּמְתִּי אֲנִי לִפְתֹּחַ לִבִּי אָמַר לָצֵאת מִמִּסְגְּרוֹתָיו כִּי הֶעֱבִירַנִי אֶל־דּוֹדִי אֶל־רֵעִי אֶל שֶׁאָהֲבָה נַפְשִׁי: פִּתְחִי לִי יוֹנָתִי הַרְאִינִי אֶת־מַרְאַיִךְ מִבַּעַד לַחֲרַכִּים: שֶׁרַגְלַי נוֹטְפוֹת דָּם כַּפּוֹתַי נִטְפֵי פְּצָעִים: יָמִים שִׁשָּׁה עָשִׂיתִי בַּמִּדְבָּר: חֲצִי אָדָם דְּלָקוּנִי וּפְלִשְׁתִּים מִיָּם עִם חַיַּת הַמִּדְבָּר עַל־סְבִיבָי: אֶלֶף הֶחָצָץ מְחָצוּנִי סַלּוֹנִים וְחָרוּל שָׂרְטוּ בִבְשָׂרִי חוֹל הַמִּדְבָּר הֵרַע לִפְצָעַי: אֶת־הוֹרָתִי עֵדֶן לֹא רָאִיתִי: סֹב לְךָ דוֹדִי וּבְרַח שֶׁשְּׂכוּרַת אַהֲבָה אָנִי סֹב לְךָ אֶל־אִמְּךָ יוֹלַדְתְּךָ אֶל־הוֹרָתְךָ מְחֵה דִמְעָה מֵעַל פָּנֶיהָ כִּי אֵינֶנָּה יְשֵׁנָה בַלַּיְלָה בּוֹכִיָּה לְךָ כָּל־הַיּוֹם. עַד שֶׁיָּפוּחַ הַיּוֹם וְקָדְרוּ מִשְׁעוֹלֵי הֶהָרִים:

אוֹדֶסָה, תרפ״ב.

ה

לַיְלָה לַיְלָה עָלִיתִי גַג־בֵּיתִי אֶל הַמַּעֲקֶה נִשְׁעַנְתִּי נִשְׁקַפְתִּי:
לְרֹאשׁ אַשְׁמֻרוֹת קִדַּמְתִּי הַצְּפִירָה הוֹי שֶׁאָהֲבָה נַפְשִׁי אַיֵּךְ;
אִם נָשָׂאתָ טְחוֹן לִפְנֵי שׁוֹבֵךְ מִמְכַּר־עֵבֶר נִמְכַּרְתָּ לִפְלֶשֶׁת אוֹ
צִחֵה צָמָא בַּצְּחִיחָה קָרַסְתְּ נָפַלְתְּ: תַּנִּים גֵּרְמוּ עֲצָמוֹתַיִךְ וְעוֹרְבֵי
נַחַל אֶל עוֹרֵב לִבְשָׂרֵךְ קָרָאוּ: חָלְפָה אַחַת אַשְׁמוּרָה מִשְׁנָתָהּ
אַחֲרֶיהָ חָלָפָה: כְּלָבִים צָעֲקוּ נָעַר חֲמוֹר: עַרְפִלֵּי טֶרֶם־בֹּקֶר
מִתַּמְּרִים בָּעֵמֶק מִתְרַפְּקִים עַל שֶׁן־צוּרִים וָצוּק הִתְחִילוּ מַכְחִילִים
הָרֵי נַפְתָּלִי: מֵת יָרֵחַ בְּלִקּוּיוֹ בַגָּיְא אֲנִי עֵרָה וְלִבִּי לִבְחִירִי:

ד

אֶל־מִשְׁאַבִּים יָרַדְתִּי בָּעֶרֶב הָעַיְנָה וְכַדִּי עַל שִׁכְמִי: שָׁם רָאִיתִי אֶת־אֵם בְּחִיר נַפְשִׁי אֶת־אֲחוֹתוֹ שֶׁל־דּוֹדִי רָאִיתִי: הָיְתָה אִמּוֹ בוֹכִיָּה וְדִמְעָתָהּ עַל לֶחְיָהּ נוּגָה חִוֶּרֶת אֲחוֹתוֹ: אֲנִי לֹא שָׁאַלְתִּי שֶׁהֵן הַיּוֹם כָּכָה שַׂמְתִּי מַחְסוֹם לְפִי נֶאֱלָמְתִּי: עָלוּ פְּלִשְׁתִּים בָּהָר פָּשְׁטוּ אֱדֹם לָבֹז מַלְכֵי קֶדֶם וְשִׁבְטֵי דוֹדָנִים: וַיִּזָּעֵק הָעָם לְמִשְׁפְּחוֹתָיו: יָצָא דוֹדִי גַּם־הוּא בַּנִּדְגָּלוֹת: וַיִּנָּגֵף הָעָם חֲלָלִים נָפְלוּ עַל בָּמֳתֵי שָׂדֶה כָּרָעוּ: שָׁבוּ פְּלִיטִים וְדוֹדִי אֵינֶנּוּ: עַל־מִשְׁכָּבִי בַּלַּיְלָה בָּכִיתִי לְשֶׁאָהֲבָה נַפְשִׁי בָּכִיתִי וְלֹא נַמְתִּי: בִּשְׁתֵּי מִדְּמָעַי בַּיּוֹם מֵאַנְחָתִי נִכְלָמְתִּי: בֹּקֶר אֲשַׁפְשֵׁף עֵינַי בַּקָּרִים בְּמַעְיַן הַגִּנָּה בַּנּוֹזְלִים: פֶּן־תִּתְבּוֹנֵן בִּי אִמִּי הוֹרָתִי וְתִשְׁאַל אֲחוֹתִי וְתַעֲמִיק שְׁאֵלָה: יָגַעְתִּי בְּאַנְחָתִי עַרְשִׂי אֲשֶׁךְ וְלֹא תָבֹא אֲנָחָתִי בַּבֹּקֶר: אֵם־הַבָּנִים אֲבֵלָה תָּרִיד אֵשֶׁת הַבַּעַל הִתְעַגְּנָה הַבְּתוּלוֹת:

ג

גְּמַל יֵשׁ לְדוֹדִי בְּאַרְוָתוֹ שֶׁלּוֹ נָתַן אֶלֶף כֶּסֶף לַגַּמָּלִים בְּמִדְבַּר פָּארָן גִּדְּלוּהוּ דוֹדָנִים: שַׂעֲרוֹ צְהַבְהַב אָפוֹר כְּתֹם כְּחוֹל־עֲרָבוֹת לֹא יֻכַּר בֵּין חוֹלוֹת הַמִּדְבָּר: רַגְלָיו כְּקָו נָטוּי דַּקּוֹת וּזְקוּפוֹת־קוֹמָה כִּנִּימִים נִמְתָּחוּ עַל־כִּנּוֹר: קַלּוּ פַּרְסוֹתָיו אַף לֹא יִיעַף וְלֹא יִיגָע: חוֹלֵף וְאֵינֶנּוּ נוֹגֵעַ בַּחוֹל: חוֹלֵף וְעוֹבֵר כְּצֵל בַּצָּהֳרָיִם: עִקְּבֵי פַּרְסָה לֹא נוֹדְעוּ בַּמִּדְבָּר שָׁוְא יְבַקֵּשׁ הָאוֹיֵב יִתְבּוֹנֵן הָאוֹרֵב לוֹ: גַּבּוֹ עָלָיו כְּגִבְעָה וְדַבַּשְׁתּוֹ כְּתָבוֹר שֶׁפִּי נָתוּן בָּעֲרָבָה: עֵינָיו שְׁהָמִים בְּכֶתֶר עַל־רֹאשׁ מַלְכֵי־קֶדֶם עֵינָיו רַכּוֹת כְּאַיָּלָה צוֹפוֹת עַד־קְצֵה כָּל־הַמִּדְבָּר: חֵן וְהָדָר לְצַוָּארוֹ הַזָּקוּף בִּנְדִיבוּת וּבְגַאֲוָה יָרִים עָלָיו תָּלוּי שַׂהֲרוֹן הַכֶּסֶף בּוֹ יִתְגָּאֶה בַּסָּף הַגַּמֶּלֶת:

ב

מַה־דּוֹדֵךְ מִדּוֹד שֶׁכָּכָה תְּאֶהָבִיהוּ: דּוֹדִי רָם וְחָסֹן בָּחוּר מִשִּׁבְטוֹ: עֵינָיו עֵינֵי נֶשֶׁר מְאַזְּרוֹת זִיקִים בַּמַּחֲשָׁךְ אוֹר לוֹ כַּתַּנִּים: לִבּוֹ עָשׂוּי לִבְלִי חָת לֶב־הַנָּמֵר בָּהָר בַּרְזֶל מִקְשֶׁה אֶזְרוֹעוֹ בַּקָּנֶה: זָקוּף דּוֹדִי וְחָסֹן רַעְיוֹתַי אֲהַבְתִּי כַּשִּׁקְמָה בַּשְּׁפֵלָה כְּאֶרֶז בַּלְּבָנוֹן: שְׁרִירָיו גִּבְעוֹת־גִּיר מְיֻסָּדוֹת עַל עַרְבוֹת־בָּר מַרְאֵהוּ כַּלַּיִשׁ בָּחוּר כַּנְּמֵרִים: לְמַלְאַךְ־אֵל צְבָאוֹת מַשְׁחִית דִּמִּינוּ אֶת שֶׁאָהֲבָה נַפְשֵׁךְ: שֶׁלַּח לוֹ לְדוֹדִי וּמַדָּיו עָלָיו: הִנֵּה קוֹבָעוֹ שֶׁלִּבְחִירֵי שְׁלֹשָׁה חִשּׁוּקִים סָבִיב לוֹ מֵחִשּׁוּקֵי נְחֹשֶׁת כֻּלָּם מַעֲשֵׂה חָרָשׁ נְגוּדֵי־מַקֶּבֶת אֵזוֹר אֱזוֹר עַל מִשְׁנֵהוּ מִפַּחַד בַּמִּלְחָמָה: חַרְבּוֹ צְמֵאָה דָמִים קַשְׁתּוֹ עוֹרְגָה בָשָׂר לֹא נִתַּק הַיֶּתֶר וְלֹא בָגָד: דּוֹמֶה רָמְחוֹ לַחֲזִיז אוֹ לִבְרַק הַבַּלָּהוֹת הִנֵּה זֶה בְּעָרֶף אוֹיְבֵינוּ מַבְרִיק מִן הַסַּעַר נוֹצֵץ מִן הַסּוּפָה: קֵינוֹ עָשׂוּי מֵלָה פִּיהוּ בַּרְזֶל עָשׁוֹת עֵין הַמָּוֶת צוֹפִיָּה מֵעַל חֻדּוֹ בְּתֻלָּיו תְּלִין אֵימָה: סֹחֵרָה לוֹ לְדוֹדִי חֲרֹשֶׁת הַכַּשְׁדִּים אֶל־נָכוֹן תְּחַבְּקֶנּוּ אַף תְּאַמְּצֶנּוּ כַּכַּלָּה מִתְרַפֶּקֶת עַל־דּוֹדָהּ: נֶאֱמָנוּ מְאֹד בֵּין הַדְּבָקִים וּלְרַגְלוֹ מִצְחָה מַבְרֶקֶת:

בְּמִשְׁבֶּצֶת: פִּתּוּחֵי־אָמָּן נַעֲשׂוּ לוֹ עִם־נְקֻדּוֹת הַסַּפִּיר זְנָבוֹ עֶשֶׁת־
פָּז מְעֻלֶּפֶת סְמָרַגְדִים: כֻּלָּם מַבְרִיקִים וְכֻלּוֹ מַחְמַדִּים זֶה צְמִידַי
וְזֹה שֵׁרָתִי רַעְיוֹתַי תַּמּוֹתַי: הִנֵּה תוֹרֵי־זָהָב וְכָל־נִזְמֵי אַפִּי הֲלֹא
הִתְבּוֹנַנְתֶּן לַעֲגִילָי: מָה עוֹד לִי לָכֶן לֹא הֶרְאֵיתִי: חֲלִי וְטַבַּעַת
עֲנָק וְאֶצְעָדָה עִם־כָּל־מַרְאוֹת כּוּמָז חָח וַחֲרוּזִים עִם־כָּל־רָאשֵׁי
נְטִיפוֹת: יָפוֹת פְּנִינַיִךְ כַּרְסִיסִים מַבְרִיקוֹת בִּטְלָלִים אוֹרוֹת
כִּדְמָעוֹת: הַרְאִיתֶן בַּתְּרָפִים כִּתְרָפַי: הִנֵּה מְלֻשָּׁם אֶחָד הִנֵּה
מְלֻשָּׁם עָשׂוּי פָּסוֹל מִגּוּשׁ סֹחֶרֶת מִגּוּשׁ דַּר וְאַכְטִיס מֵעֵצֵ
אַלְמֻגִּים מִגֶּזֶר הָאֲגָס עַשְׁתֹּרֶת וְעַשְׁתְּרוֹת־קַרְנַיִם: מַה־יָּפוּ תְרָפַיִךְ
רַעְיָה יָפָה מַה־נָּאווּ תְרָפַיִךְ בַּתְּרָפִים וְזֹאת עַשְׁתָּרְתֵּךְ מִכָּל־
פְּסִילִים: מִי־זֹאת צוֹפָה מִן הָרְדִידִים כִּצְרוֹר חֲבַצָּלוֹת מְעֻלֶּפֶת
שֵׁן וְהָבְנִים מִכֹּל אֶבֶן חֵפֶץ: כֻּלָּהּ עֶשֶׁת־שֵׁן וְעֵינֶיהָ סַפִּירִים
דַּלַּת רֹאשָׁהּ זָהָב שָׁחוּט פִּטְמַת דַּדֶּיהָ אָדֹם:

שאול טשרניחובסקי

שִׁיר הָאַהֲבָה אֲשֶׁר לְשָׁאוּל:

א

הֲבִיאִינוּ לִמְנוּחוֹת גַּנֵּךְ כִּי בָאנוּ לִרְאוֹתֵךְ הַיָּפָה: הֲרִיחֹנוּ אֶת אַשְׁכְּלוֹת כָּפְרֵךְ בִּשְׂם נָטְפוּ מַטָּעַיִךְ וְרֵיחָם עֲדָנִים וּמַשְׁכִּיר: אָרִינוּ אֶת מֹרֵךְ וְאֶת נִרְדֵּךְ הַטּוֹב לָקַטְנוּ בַּעֲרֻגַת הַבֹּשֶׂם קָטַפְנוּ מִבֵּין דּוּדָאַיִךְ מִבֵּין חֲבַצָּלוֹת וְשׁוֹשַׁנִּים: בֵּין מִגְדְּלוֹת אֲהָלוֹת שִׂחַקְנוּ: הָיִינוּ שׁוֹבֵבוֹת עַל־יַד מַעְיַן־גַּנִּים עַל־דַּלַּת רָאשֵׁינוּ רְסִיסִים מַבְרִיקִים שֶׁזָּרַקְנוּ אִשָּׁה בִרְעוּתָהּ: עָיַפְנוּ רַגְלֵינוּ עָיֵפוּ: אָנָּא סֹבְנָה רַעְיוֹתַי לַמְּקֵרָה: כִּי הִנֵּה הַחֹם גָּדוֹל הַשֶּׁמֶשׁ לוֹהֵט בּוֹעֵר פֹּה הַיְרִיעוֹת כִּסּוּ הַכְּתָלִים קֹר מְשׁוֹבֵב נֶפֶשׁ יָפוּחַ וְצֵל הַקִּיסוֹס סוֹכֵךְ עָלֵינוּ: קֹמְנָה רַעְיוֹתַי נֵלֵכָה: אָכַלְנוּ יַעֲרֵךְ עִם־דִּבְשֵׁךְ אֲשִׁישׁוֹת מַמְתַּקֵּי־אֱגוֹז שָׂבַעְנוּ וְסֻפְגָּנִים בָּרִית בַּתַּפּוּחִים: שָׁתִינוּ יֵין־הָרֶקַח וַעֲסִיס רִמּוֹנַיִךְ: הֶרְאִינוּ הַשְּׂמָלוֹת עָשִׂית לָּךְ נִתְבּוֹנֵן לְיֹפִי תַּכְשִׁיטַיִךְ: מָה אַרְאֶה לָכֶן וְלֹא רְאִיתֶן: רְאִיתֶן אֶת צְמִידַי הֶעָשׂוּי זְהַב־שְׁבָא אֶת שֶׁהֵבִיא לִי אָבִי מִצִּידוֹן: כִּנְחָשׁ דְּמוּת תַּבְנִיתוֹ מַרְאֵהוּ כְּאֶפְעֶה: רֹאשׁוֹ כֶּתֶם־פָּז יְרֵכָיו עֲקַלְקַלּוֹת כְּפוּפוֹת כְּטַבָּעוֹת: עֵינָיו אֹדֶם־הֹדּוּ בּוֹעֲרוֹת בִּנְגֹהוֹת יוֹשְׁבוֹת

שירים

נעלמה לכאורה; ואולם בכל־אפן אין הוא חֹמר נקי, כמו שהורו המטריאליסטים, אלא – ראשית־כל: כֹּח, כֹּח־העבודה! ולא עוד, אלא שעל צד־האמת גם כֹּח זה מֻשָּׂג נעלם הוא כמֻשג הַסֻּבסטנציה: אין אנחנו יודעים מהו הכֹּח כשהוא לעצמו; אין מבין, כיצד הכֹּח הגשמי הולך ונעשה לכֹח רוחני, ואין להחליט, כי הכֹּח הרוחני מֻשְׁעבד לְחֻקת ההתעללות במדה שהכֹּח הגשמי מֻשְׁעבד לה. וונדט הורה את תורת „הסינתיזה היוצרת", שעל־פיה הולך הכֹּח הרוחני וגָדֵל, ואלו הכֹּח הגשמי נשאר תמיד בעינו. מרקס ותלמידיו חוזרים על העובדה, כי תוצאות המַעשים מְרֻבות ושונות מִכַּוָּנוֹת עושיהם; ועובדה זו שִׁמשה בין יסודות תורת „ההתפתחות היוצרת" שיסד הנרי ברגסון – זאת תורת החיים והיצירה המתגברת. מאמרו של גֶּטֶה: „בראשית היה המעשה", הדובר מכל תורת־החברה של מרקס, נעשה ליסוד כל המטפיסיקה החדשה ואליביה דהרמן כהן היה והנהו – יסוד היהדות.

התצלח דת המהפכה להיות לדָת שאחרי המהפכה, לדָת בכלל?

שפינוזה הוריד את התיאולוגיה למטפיסיקה; פיאֶרבַּך עשה את המטפיסיקה – אנטרופולוגיה, ומרקס עשה את האנטרופולוגיה – סוציאולוגיה. ואולם אליביה דמרקס עצמו חזרה תמיד רוח האדם ועלתה מן החברה אל האדם, מן האדם אל מה שאחר הטבע, וּמִמה שאחר הטבע אל האֵל. וּמה שהיה הוא שיהיה, כי אֵל אֵלוֹ של עולם שואפת הרוח, רוח האדם.

(סוף יבוא)

הזה פרידריך אֶנגלס עוזר על ידיו ומתאמץ להמשיך את העבודה בדרך שהִתוָה רבו וחבו'ו.

ובכן נגמר מעשה־דת המהפכה. הינה היה החוזה והמשורר שלה, לַסַל הדברן והסדרן הגדול שקם לה, מַרקס בעל פטיש־המחשבות העצום שחִשל אותה. „בשורת השמחה" היתה ל„מניפסט הקומוניסטי", שכל מלה בו חצובה מאבן וכל פסוק בתוכו דינַמיט. אונקן, סופר תולדות הכלכלה המדינית האחרון, הנוטה בעצמו אל הפיאודליות, אומר: „המניפסט הקומוניסטי של מרקס ואֶנגלס הוא האֶבַנגליון של הפרולטריון".

אנגלס והַמַרקסִיִים בכלל קוראים לתורת רבם בשם: המטריאליסמוס ההיסטורי במובן המטריאליסמוס שנוסד על חָקת ההתהוות התולדתית; או בשם: המטריאליסמוס הכלכלתי במובן המטריאליסמוס החברתי שרואה את הסדר הכלכלתי כיסוד החברה. ואולם שני השמות גם־יחד אינם הולמים בשום־אֹפן את תורת מרקס:

אפילו אם נניח, שתורה זו רואה את יסוד היסודות בסדר הכלכלתי, הרי אי־אפשר שלא לראות, כי הסדר הכלכלתי איננו ענין מטריאליסטי בעצם, ואם יש לו איזה יחס רחוק אל החֹמר, הרי אין לך דבר בעולם ובחברה, שלא יהיה לו יחס רחוק כזה או קרוב לזה אל החֹמר; אפילו כשאתה בא ואומר: הסדר המחשבתי מַתנה את כל מעשי החברה – עדַין יש לך ענין לדברים שבחֹמר, כגון הספרים שמפיצים את המחשבות, מחַברי הספרים, ולאחרונה – המוח, העצבים וכיוצא בהם. ואולם על צד־האמת יוצאה אותה התורה מתוך המעשה החברתי, מתוך כֹּח־העבודה החברתי, ודבר זה מתגַלה ביותר מתוך תורתו היסודית של מַרקס. מרקס מניח ביסוד כל חקירותיו את תורת־המחיר שלו. מתוך נתוח מֻשַׂג־המחיר הוא בא לידֵי מסקנה, כי אין במחיר החִלופין אפילו „אַטום יחידי מערך הצֹרך"; ובכן הוא שואל: כיצד אנחנו מחליפים שני דברים שונים זה מזה? ומשיב: וַדאי „ששני הדברים הללו דומים לדָבר שלישי, שכשהוא לעצמו איננו לא זה ולא זה, וכל־אחד משני הדברים במדה שהם מתחלפים זה בזה מחֻיָב לחזור לאותו הדבר השלישי"; מובן מאליו, „שדבר משֻתף זה אי־אפשר לו שיהיה מתכונה גיאומטרית, פיסית, חימית או מכל תכונה אחרת שבסחורות" המתחלפות – מהו אפוא? „כֹּח־העבודה האנושי שנתגבש בהם", כלומר: „כֹּח־העבודה הַמֻפשט" „מכל תכונותיו המוחשיות, מכל צורותיו הגלויות", הוא „הַסֻבּסטנציה שיוצרת את המחיר", „הַסֻבּסטנציה החברתית הכללית" שבכל הדברים.

כל המשפטים הללו, שנתפתחו לעָמקם ולרחבם בראשית ספר „הרכוש" וחוזרים בו תמיד, הם בנין־אב לא רק לשיטת הכלכלה המדינית שבתורת מרקס, אלא גם לכל שיטתו המטפיסית. גלוי, שהמשפטים הללו נבנו בדמות המשפטים היסודיים שבשיטת שפינוזה: החזיונות החמריים והרוחניים עוברים זה לתוך זה ומשפיעים זה על זה, לפי שביסודם מֻנח דבר שלישי שאיננו לא חֹמר ולא רוח, כלומר: הַסֻבּסטנציה הנעלמה. אמנם למרקס אין הַסֻבּסטנציה

אלא בבקשת התכלית, שאליה תוביל ההריסה החברתית על־כרחה, בבקשת היסודות החברתיים, שיגמרו את מלאכת ההריסה ומתוך־כך יתגברו עליה. וכשם שאין שאלת האנכיות מעסיקה אותו, ככה לא תעסיק אותו גם השאלה ששאלו תלמידי מלתוס ואחר־כך תלמידי דרוין: כיצד יתכן להתגבר על האנכיות והיא עצם החיים והמניע הגדול שבמלחמת האדם על מזונו ועל קיומו – מלחמה שיש בה צורך לעצמה, הואיל והפריה ורביה של החיים עולות בהרבה על הפריה והרביה של המזון, ושחוץ מזה יש בה צרך לשפור המין ושמירתו מפני ההתנונות? למרקס ברי הדבר, שהמלחמה על הקיום מנהגת לא על־ידי היחידים, אלא על־ידי החברה; שהחברה האנושית היא שמחוקקת חקים למלחמת האדם על קיומו ושפורו ופריתו ורביתו. אלא שהחקים הללו משתנים מתקופה לתקופה עם השתנות סדר־החברה: יש סדר חברתי שמרכז את הנהלת המלחמה בידי כל החברה, ויש סדר אחר שמנהל את המלחמה על־ידי קסטות או מעמדות; יש סדר חברתי שמביא לידי רבוי־אוכלסים, ויש סדר אחר שמביא לידי מעוטם; יש סדר חברתי שמגביר את האנכיות וההריסה, ויש סדר אחר שמרבה אהבה ובניה בעולם.

ואם תאמר: ומי הוא זה שקובע סדרים לחברה ומשנה אותם? יענך מרקס: „המעשה!" „העבודה החברתית" שאיננה פוסקת היא שקובעת את הסדרים והיא שהולכת ומחלפת אותם בכל רגע ורגע מבלי הפסק, אלא שאין החלוף נבלט ונראה לעין כי־אם מתקופה לתקופה כשהוא מגיע למדרגה ידועה; המעשה וכלי־המעשה הם שיצרו את הסדר הקומוניסטי הקדמוני ואחר־כך את הסדר הפיאודלי ואז את הסדר הבורגני, ועכשו הם עומדים שוב ליצור סדר קומוניסטי חדש. וכאן אין מרקס מתכון לציר לנו סדר זה על פרטיו כדרך בעלי האוטופיות. מניח הוא להתפתחות החברתית שתלך ותקבע צורה לסדר העתיד, כאשר עשתה בעבר ובהוה, והוא עצמו צולל במעמקי החקירה בעצם התהוותה של החברה הבורגנית, בתנאי התפתחותה ובסבות הריסותה המכרחת של זו וצמיחתה המכרחת של החברה הקומוניסטית. אין איש אשר הגדיל לעשות ממנו בחקר החברה הבורגנית והפרדתה ליסודותיה. המון מאמרים ואלפי עמודי ספר „הרכוש", העמקים בצורתם ובתכנם עד למאד ובעיני מיכאל בקונין נראו כ„מטפיסיקה כלכלית" – יעידו יגידו על עבודתו העצומה והמפליאה בבקיאותה וחריפותה במקצוע זה. אין דבר גדול או קטן, שנוגע בענינו, אשר יניחנו מבלי שירד לעמקו או מבלי שיאיר עליו לכל־הפחות בהערה מחכימה: מדרגות התפתחותה של הכלכלה הבורגנית, היחסים שביניהן ובין התנועות המדיניות, החקים והמשפטים ושנוייהם, הספרות וזרמיה, הפילוסופיה ושיטותיה והדתות וחלופיהן– הכל כאשר לכל יסקור סקירה חדה, יאזור את כל כחות־רוחו הנפלאים להבין בדבר ולעמוד על אפיו. – ואז ילך וישעבד אל תכלית עבודתו את כל החמר שמצא לפניו, את המטפיסיקה החדשה משפינוזה ועד הגל, את תורת הכלכלה המדינית, את השיטות הסוציאליסטיות, את התגליות שנעשו במדעים הטבעיים, את שיטת דרוין לאחר שנתגלתה... ובמעשה־השעבוד

היה הלֵךְ־הנפש ואחד המבטא עד־להפליא!" וניטשה מודה ואומר: „מתוך אימה אמתית הכרתי עוד פעם לדעת מה־קרוב אנכי אל וַגנר... מה־גדולה הנפילה הפתאמית!" („מכתביו לפטרוס גַסט", עמוד 111). האימה הזאת מובנת יותר מן הצחוק ההוא, יען כי כל מלחמת ניטשה עם וַגנר נתכַּונה להוכיח, כי מנגינת וַגנר היא תולדת „הרומַנטיקה הצרפתית", כלומר: „הנפילה" הקתולית. ניטשה מסַכם את כל מלחמתו זו וכותב בשנת 1888: „כבר חִויתי דעתי לִמַדי, איה מקום וַגנר ואיפה יִמָצאו הקרובים אליו ביותר: ברומַנטיקה הצרפתית המאֻחרת... ומי היה בכלל החסיד המבין הראשון של וַגנר? שַרל בודלֶר... אותו „הנופל" הטפוסי" („כל מכתביו", ספר שלישי, עמוד 169). ושנתַים ימים לפני זה הוא כותב אל מַלוִידא פון מיזֶנבּוּג: „הַוַגנֶריות שבזמננו נראית לי כהתקרבות שלא־מדעת אל רומא, התקרבות, שעושה מבפנים מה שעושה ביסמַרק מבחוץ" (שם, עמוד 619). וַגנר מצדו גלה את הרומאי שבסגנונו של ניטשה ואמר לו: „אתה כותב לַטינית ולא אשכנזית"; ניטשה הודה ולא כִחד, כי „אמת" הדבר (שם, עמוד 225), ובספרו „שקיעת האֵלים" (מעמוד 130 והלאה) ירחיב את הדבור על הרשֶם הגדול, שעשו עליו סופרי רומא עוד בנערותו, ויתגאה על „הסגנון הרומאי", שסגל לעצמו, ויוסיף ויאמר: „מן היוָנים לא קבלתי בשום־אֹפן רשמים עצומים כגון אלה, והריני אומר בפֵרוש: אין היוָנים יכולים להיות לנו מה שהרומאים הם לנו". ואולם האדם הרומאי העתיק שָכַן בסגנונו ובקרבו שָכַן, כמו שהודה בעצמו, האדם הַ„וַגנֶרי", כלומר: הקתולי הרומנטי, או: האדם המיני, הנזירי־הקתולי.

אמת, גם הספרות הסוציאלדימוקרטית איננה נקיה לגמרי מהרומנטיקה המינית. ואולם לא קרל מרקס היה מכניסו של האדם המיני לתוך דת המהפכה, כי־אם תלמיד חבר שלו — פרידריך אֶנְגֶלְס. וגם מַסַריק, הנוטה בכלל לאֶנגלס יותר משהוא נוטה למרקס – בודאי מתוך „אַשֵמיות", לא אנטישמיות! – זוקף בפֵרוש את „תורת האהבה הדיקַדֶנטית" שבאותה הספרות על חשבונו של אֶנגלס לבדו („היסודות הפילוסופיים והסוציאולוגיים שבתורת מרקס", מעמוד 373 והלאה).

ובכן – מרקס יצא מתוך האדם החברתי, ולא מתוך האדם החברתי כשהוא לעצמו, אלא מתוך החברה האנושית עצמה, שהיא הנותנת צורה למעשי היחיד ולמחשבותיו והיא שפושטת מהם את צורתם ומלבישתם צורה חדשה עם השתַנות מצבי החברה. בעיני מַרקס אין האדם „חיה חברתית" בלבד, כמו שהורה אריסטוטלס, – אלא חיה שלא היתה לאדם כי־אם בתוך החברה ועל־ידיה, ולפיכך אין הוא רואה כל אפשריות לפתור את שאלות היחיד אלא על־ידי החברה. כי הנה החברה האנושית היא שמחוללת את כל החזיונות האנושיים, לרבות את חזיונות השלילה והאנכיות, שאף הם נחוצים לה לַחֶברה בבחינת השאור שבעסה, האנטיתיסיס שמוליכה אל הסינתיסיס. כל מקום שאתה רואה את האנכיות ואת ההריסה, צא ובדק אחרי הסדר החברתי שמולידן ודיק ותמצא את הכֹחות החברתיים שינצחון ויבאו סדר חדש לַחֶברה. ולפיכך אין מַרקס עסוק כל־עִקר בשאלת האנכיות,

צרך ההסתדרות החזקה, אם היא מלאה ככה הכרת ההכרח שבכנוס־הכחות עד כי הצליחה לשמור על כל תפקידי ההסתדרות אפילו מבלי קשרה החיצוני, — הרי כל זה במדה גדולה מנחלת התעמולה של לַסַל"... אמת, „הסוציאלדימוקרטיה אין לה אגדות ואין לה צֹרך באגדות, היא רואה את הנלחמים בראשה לא כקדושים, אלא כאנשים... אף־על־פי־כן אין היא מקפחת את זכיותיהם ומכבדת את זֵכר האנשים, שהקדימו בעצם את מעשה־השחרור של מפלגת הפועלים. ודבר זה עשה לַסַל במדה עליונה; עליונה אפשר אפילו מזו שחלם עליה באחרון יומו".

ואולם האיש, אשר שִׁכלל את הגוף ואת הנשמה של תורת המהפכה, אשר נתן לה את צורתה האחרונה והשלֵמה, איש־המדע והפילוסופוס שלה — היה קַרל מַרקס. אף הוא יצא מבית־מדרשו של הֶגֶל וחָדר לעֹמק השיטה של רבו כמעטים כמוהו וגם בעָמקהּ של שיטת שפינוזה לָן. אז עבר אל תורת הכלכלה המדינית והתעמק בשיטות אדם סמיט ודוִד ריקַרדו מעבר מזה ובתורות הסוציאליסטים האנגלים מעבר מזה, כאשר לא עשה אף־אחד בימיו. בינתים הֻשפע גם מספרי לודוִיג פֵּאֶרבַּך. אלא שאין להגזים השפעה זו ולא רק לפי שרעיונותיה העִקריים כבר הֻבעו בכתבי הינה, כמו שנרמז למעלה, אלא גם מטעם אחר חשוב למאד והוא זה: אותו האדם ש„גִלה" פּיארבַך לא היה האדם שאותו בקשה דת־המהפכה בכלל וקַרל מַרקס בפרט, לא היה האדם החברתי—אלא האדם המיני. „אני ואתה" הללו, שבהם בקש פּיארבַך לנַצח את האנכִיות, אינם שנַים שעבדו כאחד עבודת הגוף או הרוח, אינם ממין אחד כל־עִקר — אלא מה הם? „אני ואַת" הם; ולא „אני ואַת" שמתכַּונים לפריה ורביה, אלא שמתגעגעים זה על זו געגועים סריסים בנוסח נזירי קַתּולי. האדם המיני הנזירי הַקַתּולי, שמדַבר מתוך גרונו של פיארבך, הוא אותו האדם, שפרידריך ניטשה נלחם בו תמיד מבלי שיכול לנַצחו, עם כל מה שיעיד על עצמו בצדק, כי „יודע הוא עוד שאלות אחרות חשובות מן השאלה המינית" („מכתביו לאמו ולאחותו", עמוד 238); והקתּולים הריחו יפה בחוש הרֵיח המיֻחד להם את האדם המיני שלהם בשני הסופרים השונים הללו. אחד מגדולי הכמרים הקַתּולים כותב לפיארבַּך הזקן בשנת 1867: „מֻבטחני בטחון חזק ביותר, שאִלו הקדשת את ימי־נעוריך לתלמוד התיאולוגיה הקתּולית, היתה הכנסיה שלנו מונה אותך על האפּולוגֶטים הכי־גדולים שלה בעת החדשה" („לודוִיג פיארבַּך, חליפות מכתביו ונחלתו", חלק שני, עמוד 193). וניטשה מסַפר בחבורו המוסיקָלי „ההימנון על החיים" ואומר: „הימנון זה חשוב עלי למאד בהיותו מביע את המצב הזכי־נִשא וגבוה, שזכיתי אליו. אפן נגונו הרשום עליו הוא: „בהחלטה, במבטא של גבּורים". המנגנים מוצאים אותו „מלא עֹז". „מה־נפלא! מה־רב הכֹּח! אך זאת היא המנגינה האמתית של הכנסיה!" קוראים מנגנים איטלקים בשמעם אותה — ואנכי צחקתי מאד" („מכתביו לאמו ולאחותו", עמוד 750). עד־כמה צָדק בצחוקו זה, תלמדנו עובדה אחרת מחבוריו המוסיקליים של ניטשה, שהוא ואחותו גִלו בהם דמיון גדול לַ„פַּרסיפל" של וַגנר: „אחד

אין איש כלַסַל, אשר יצדק עליו ככה המשפט: היהודים אצילים הם ואין הם מתחברים אל ההמונים אלא לפי שנדחו מקהל אצילי־העולם. ולַסַל עצמו כתב מתוך יאוש בספר־היום שלו בעודנו נער: „אִלו נולדתי בן מלך או נסיך, הייתי אריסטוקרַט בכל נפשי ובכל חיי. עכשָו שנולדתי בן בעל־הבית פשוט, אהיה בשעתי דימוקרַט". ועוד לא מלאו לו עשרים שנה כבר היה במפלגת המהפכה...

ראשית עבודתו המדעית והספרותית היתה חקירתו בשיטת הרַקליטוס. לַסַל נמשך לא רק אחרי אידיאות המלחמה וההתהוות שבשיטה זו, אלא גם אחרי בעל־השיטה עצמו, אחרי הפילוסופוס אציל־הַיחַש ואציל־הרוח, שברח מפני החברה והגדֻלה ובחר להתבודד ולמשֹל בעולם־המחשבות. רגע אחד אולי חשב גם לַסַל להסתפק בממשלת הרוח. ואולם רוחו הסוערת והבוערת לא נתנה דמי לו וגרשה אותו מבית־המדרש אל שוק־החיים.

מחקרו הפילוסופי עשה רשֶם גדול בעולם הַמֻמחים ויש גם שראו בו מהפֵּכה שלמה. רשֶם יותר גדול, אדיר כמעט, עשה ספרו המדעי הראשי „שיטת הזכות הנקנה" על חכמי־המשפט ועל הקוראים המבינים בכלל. ואולם גם הפילוסופיה גם חכמת־המשפט ואף גם הספרות היפה והבִקֹרת, שנסה בהן את כחו בהצלחה מְרֻבה, ביחוד בבקרתו החריפה והשנונה — כל אלה לא ספקו את רוחו, השואפת למעשים כבירים. ואף כאשר הצליח לאחרונה בכח נאומיו החברתיים והמדיניים, שהרעישו בשעתם את כל העולם האשכנזי, לְפַחת רוח־אֹמץ בלב הפרולֶטַריון האשכנזי ולהתיַצב בראש הסתדרות־הפועלים האשכנזית, המונה כעת את חבריה למיליונים ועד ימי המלחמה הגדולה שִמשה מופת לכל הסתדרות־הפועלים בעולם, — גם אחרי עשותו מעשה רב זה לא מצא קֹרַת־רוח בעמלו. החיים עושים את דרכם לאט לאט, ורוחו בקרבו גועשת רועשת. בסערה התחילה את מעשיה ובסערה לֻקחה מהם.

„יסורי לַסַל" עשו רשם בחוגי־הקוראים הרחבים בכח אמתת העובדות, המסֻפרות בהם, כמעט כ„יסורי וֶרטר" בכח האמנות העליונה שבהם. לא רק סופרים רַדיקַלים כגיאורג בּרַנדֶס, אלא גם היסטוריונים משַמרים בעצם כגון אונקן נתעסקו בו מתוך חִבּה יתֵרה והכירו בגאוניות הנשמה הגדולה, שעברה את העולם כברק מעַוֵר־עינים. ובגאוניות זו מודה גם המבקר החד, הקר והקשה, שעמד עליו מתוך מפלגתו, אֶדוארד בֶּרנשטֵין, וגומר את מאמרו, או, יותר נכון, ספרו על לַסַל מתוך הדברים הללו: הפועלים „לא יכלו זמן רב לקלוט את הרעיון, כי אמנם נפל לַסַל במלחמת אהבה פשוטה... ראשית־כל התפתח פֻלחן אמתי של לַסַל, מין דת של לַסַל... ושקר גדול יהיה להכחיד את העובדה, כי פֻלחן זה של אישיות לַסַל הועיל זמן רב במדה גדולה לַתעמולה... שֵם לַסַל היה לדֶגל, שהעיר את התלהבות ההמונים, בה במדה שכתבי לַסַל חדרו לתוך העם... כח ההוכחה המדַברת מתוך הכתבים הללו הלהיב מאות אלפי איש למלחמה על זכיות העבודה... אם הסוציאלדימוקרַטיה האשכנזית ידעה בכל הזמנים להוקיר את

שנה, עם גמר עבודתו, עמד וכתב לאֶוֶינַריוס „מכתב גס עד לקיצוניות על תתו בעתונו מקום להפיל את הינה" – ככל המסֻפר ב„מכתבי ניטשה לפטרוס גַסט", עמוד 415. ובבואו לדבר על „האנשים הכי־עמוקים והכי־כוללים של המאה התשע־עשרה", יפָרש ויאמר: „הריני מכַוֵן לאנשים כגון: נפוליון, גטה, בֶטהובן, סטינדהַל, הינריך הינה, שופנהויֶר" („מעֵבר לטוב ורע", סעיף 256). אז ידבר על יחס הבוז, השורר באירופה אל אשכנז „המדינה", ויאמר: „שְאַל ישאלו: היש לכם כַיום אף רוח יחידה, שיביאוה בחשבון באירופה? כאשר הובאו בחשבון גטה שלכם, הֶגֶל שלכם, הינריך הינה שלכם, שופנהויֶר שלכם?" („שקיעת האלילים", עמוד 68). ובשנת 1888 הוא כותב לאחותו: „וַגנר ישנו ויהיה **עובדה גדולה** בתולדות הרוח האירופאית ו„הנשמה המודרנית": כשם שהיה הינריך הינה עובדה גדולה כזו. וַגנר והינה הם גדולינו האחרונים, שהעניקה אשכנז לאירופה" („מכתביו לאמו ולאחותו", עמוד 798). אמנם אם נזכור את רמזו של ניטשה בהערה ל„העובדה וַגנר", תוספת עמוד 42, על מוצאו היהודי של וגנר – רֶמז שהתאשר – לאחר־זמן כמעט בהחלט, – יהיה עלינו לשַנות קצת את מאמרו ולנסחו ככה: „וַגנר והינה הם הגדולים האחרונים, שהעניק ישראל לאירופה". אלא שאין זה מענינֵנו עכשו. ואולם יש להטעים ולהדגיש, כי עם כל היקר והגדֻלה, אשר עשה ניטשה בכל המקומות הללו להינריך הינה, לא גִלה עוד כל מה שהיה הינה לו, לניטשה. כי על־כן היה ונשאר ניטשה בעֹמק עצמותו קתולי ורומאי...

ואולם האיש, שיצא להמשיך את התנועה שנבא לה הינה ולקבוע את צורתה התורית והמעשית, היה פרדינַנד לַסַל. גם לַסַל יצא מבית־מדרשו של הֶגֶל ותורת ההתהוות בידו; ולא עוד, אלא שחזר אפילו למקורו של הגֶל, להֶרַקליטוס, הפילוסופוס העוטה אֹפל, שהיה מלמד, כי הכל מִתהוה והמלחמה היא אֵם הכל. ושתי האידיאות הללו, כלומר: ההתהוות והמלחמה, הורו את הדרך ללַסַל בחקר חיי־החברה ומטרת החיים שלה. גם החברה האנושית בתור חלק מן הכל מְשֻעבדת לחֻקת ההתהוות; אף היא פושטת צורה ולובשת צורה ובלבד שיהי כאן איש־המלחמה המנהל את ההמונים כנגד צורת הסדר הישן בשם צורת הסדר החדש. המלחמה הגדולה עברה כבר באשכנז את שתי המדרגות הראשונות, המדרגה הדתית והמדרגה הספרותית, והגיעה אל המדרֵגה האחרונה והעליונה המעשית. הינה היה נָבא ואומר: „בוא יבוא האדם השלישי אשר יוציא לפעֻלות מה שהתחיל לוטֶר, מה שהמשיך לֶסינג, ואשר המולדת האשכנזית זקוקה לו ככה – בוא יבוא המְשַחרר השלישי!" לַכֹל הרגיש בעצמו, כי הוא היא המשחרר השלישי, והינה אף־הוא האמין, כי העלם הנעלה עשה יעשה וגם יכל יוכל.

ההיה לַסַל דימוקרט? לא! העלם גבה־הקומה, בעל הראש הנפלא, העינים הגדולות, הפנים המביעות מחשבה וגבורה, הנפש המלהטת גחלים, נועד להיות מושל אדיר כְדוד המלך בשעתו. יפה אמר ביסמַרק: „לַסַל היה מתנגד לבית־המלוכה הוהנצולרן, ואולם לא היה כנגד בית־המלוכה לַסַל".

המאמר: „האֵל הוא כל היש" הוא כל תורתה כֻּלָּה, ויוסיף ויאמר, כי רק „מתוך בערות ורשעות אפשר לקרא לתורה זו „אתיאיסטית".

ובספר השלישי מן החִבור הנזכר יבאר, כי „אין כל ספק, שגם גֶטה החזיק בהחלט בתורת שפינוזה"; ולא עוד, אלא ש„גֶטה היה שפינוזה בפיוט וכל שירות גטה מלאות רוח זו שמנשבת עלינו בכתבי שפינוזה". ותוך־כדי־דבור יעיד על עצמו: „דַּיֵּנִי שאשמע איש מתוכח על מציאות האֵל, כי תאחזני רעדה מוזרה, פלצות נוראה, כזו שהרגשתי פעם בלונדון בבידלם החדש בהיותי מֻקף משֻגעים ומנהלי נעלם מעיני. „האֵל הוא כל מה שיש", וכל ספק באֵל הוא ספק בחיים עצמם".

והאיש אשר כתב את השורות הללו, המלך הגדול בעולם השירה והמחשבה, נראה לעיני הפוזיטיביסט הרוסי קצר־הראי שֶׁחוֹב בעל „הציורים מהתנועה הספרותית במחצית הראשונה מן המאה התשע־עשרה" ולעיני האנטיפוד שלו, הפולני צ'יכובסקי, בעל „שאלות רוסיה היסודית", שאף הוא מין פוזיטיביסט הוא בעיני עצמו, – כאלו איננו כי־אם אמן תאוני ולצני מחסר כל השקפה דתית סריוזית ומוסרית! אכן גדול הוא קֹצר־הראי הפוזיטיביסטי, שמַּעֲוֵר עינים, וגדולה ממנו שנאת־ישראל, שמעבירה את האדם על דעתו.

על השאלה: ההיה הינה אַתיאיסטט? משיב העתון הרשמי של הסוציאלדימיקרַטיה האשכנזית, „העת החדשה" לשנת 1886, עמוד 363, בהחלט: לא! כל ימי־חייו שֵׂרה אֶל אֵל ומלתו האחרונה היתה: אכן יש אלהים!

ואולם ההיה הינה קומוניסטט? הסוציאלדימוקרטיה האשכנזית מונה אותו בלוח קדושיה. קַרל מַרקס הודיע לו חִבה יתרה ותלמידו „הקנאי" קַרל קַאוּטסקי באותו העתון לשנות 1895–1896 מעמוד 16 והלאה משיב על השאלה בחיוב.

והינה עצמו יאמר אחרי גלותו ערות התורה החדשה: „ואף־על־פי־כן הריני מודיע גלוי, כי קומוניסמוס זה, שמתנגד כל־כך לכל עניני ונטיותי, מקסים אותי ואינני יכול לעמוד כנגד קסמו".

כלומר: תיתי לו לקומוניסמוס, שישחרר את האנושיות מן הצרות שהביא עליה הצלב, כשם שהצלב שִׁחרר בשעתו את העולם מצרת רומא. גזרה היא שנגזרה מלפני שָׂרוֹ של עולם לשחרר את העולם על־ידי ישראל ועל חשבונם של ישראל.

את המלחמה כנגד הצלב, את „בשורת השמחה", את הַנִּגוּד אל הדימוקרטיה, את הערצת המושלים הגדולים או ה„ציזריסמוס", את השנאה הנוראה אל השויון בממשלת הרוח, את האמונה העצומה בכח הגאון היוצר – את כל אלה ויותר מאלה אתה חוזר ומוצא בכתבי פרידריך ניטשה, שרמז לנו פה ושם, מה היה הינה לְעולם בכלל ואף לו לניטשה בפרט.

עוד עם ראשית עבודתו הספרותית, במכתבו משנת 1868 לאשת מגרו ריטשל, יבליע בנעימה את החִבה היתֵרה שנודעה ממנו לבשר שנערך בטעם צרפתי ל„ראגו", „לפיליטון פַריזאי ולציורי־המסע של הינה וכיוצא בא"ה" („כל מכתבי ניטשה", ספר שלישי, עמודים 51–52). כעבור עשרים

„שירה חדשה, שירה מעלה" ו„ליסד את מלכות השמים פה על־אדמות". היינריך היינה בשר את „בשורת השמחה" אל כל אסירי־עני, אל כל האנושיות השרויה באפל. ואולם עינו של היינה העמיקה להבחין גם את מראות הנגעים שבחברה העתידה, והיד שכתבה את „בשורת השמחה" כתבה את „אטא טרול" ואת ה„וידויים" עם „המחשבות וההמצאות".

היינה אומר: „הודאה זו, כי העתיד לקומוניסטים הוא, עשיתיה בסגנון של דאגה ופחד קיצונים... באמת אינני חושב אלא מתוך יראה ורעדה על אותה התקופה, שבה יגיעו משברי־התמונות הזועפים הללו לממשלה; בידיהם הנקשות ינתצו את כל פסלי־השיש של היפי, היקרים ככה ללבי; יגדעו את כל אותם מעשי הצעצועים והזהרורים של האמנות, שהיו חביבים ככה על המשורר; יפילו את יערות־דפני ויזרעו במקומם תפוחי־אדמה; החבצלות, שאינן טוות ועובדות ובכל־זאת הן לבושות פאר כשלמה המלך בכל הדרו, תקטפנה מעל אדמת החברה אם לא תאותנה לתמוך בכפיהן פלך; גם על השושנות, אלה הכלות הבטלניות של הזמגרים, יפול הגורל הזה; הזמירים, אלה המשוררים אשר אין מועיל בם, יגרשו, וגם ספר־שירי – אויה! ישמש בידי מוכר־התבלין לכיסים של ניר, שימלאם קהוה או טבק, להיות לריח ניחוח באף הנשים הזקנות שלעתיד־לבוא"... וב„מחשבותיו והמצאותיו" יוסיף ויאמר: „כמעט שתעלה הדימוקרטיה באמת לגדלה יפסק כל פיוט"... „הדימוקרטיה אויבת את הפרנס: היא תגזור ליַשר את הפרנס, לסללו ולמלא את משעליו צרורות־אבן להחליקם".

כלומר: הדימוקרטיה תביא לידי שויון בממשלת הרוח – והיינריך היינה ירא וחרד מפני שויון זה, שיוריד את רוח האדם. היינריך היינה היה כורע ומשתחוה לפני אצילי־הרוח בכל מקום שגלה אותם או שדמה לגלותם – יהי שמם משה רבנו, ברוך שפינוזה, דנטי, גטה או „אלכסנדר, יוליוס קיסר ונפוליון". במדה ששנא את הפריצים – בה במדה אהב את המלך והכריז על עצמו מאה פעמים ואחת, כי „מונרכיסט" הוא. במדה שבז את ששה ושלשים מלכי אשכנז – בה במדה הגה כבוד אל הקיסר, ולא רק אל נפוליון. במדה שבז ושנא את הכמרים – בה במדה היה מעריץ את האל. היינה אומר: „מן האתיאיסמוס נדף ריח רע של גבינה, יין־שרף וטבק; ועיני נפקחו לדעת מה שלא ידעתי בשכלי, לדעת בחוש הריח, בגעל־הנפש ושאטה, – האתיאיסמוס שלי נגמר"...

על צד־האמת לא היה היינה מעולם לא מטריאליסט ואף לא אתיאיסט. בספר השני מחבורו הנזכר על „אשכנז" – או „לתולדות הדת והפילוסופיה באשכנז", אוצר בלום זה, שרבים וכן שלמים שאבו ממנו ועודם שואבים עד־עתה והוא נכתב בראשית שנות השלשים – שם יבאר בארכה את הנגוד שבין שיטת שפינוזה, שהוא, היינה, מחזיק בה, ובין המטריאליסטים מעבר מזה והאידיאליסטים מעבר מזה ויאיר אור על המשעולים השונים, שדרכם שבה לדעתו כל הפילוסופיה האשכנזית אל שיטת שפינוזה. ואם תשאלו: מהי תמצית השיטה הזאת? ישיב לכם היינה:

את תורת הכלכלה המדינית ואת תורת סן־סימון ותלמידיו ולמלא בחקות־הברזל, שהוציא מאותן התורות, את מְשגי הֶגֶל למען עשות את השיטה בצורתה החדשה לאיל־ברזל לנגח בו את סדר העולם הַקָיָם; — זמן רב קֹדם לשני אלה גִלה הינריך הינה, עוד בשנות העשרים למאה שעברה, בעודנו תלמיד יושב לפני רבו הֶגֶל, כי דו פרצופין למורו: פרצופו האחד פונה אל העָבר ופרצופו השני אל העתיד; שיטתו לִמדה את התלמיד לדעת, „כי לא האֵל החביב היושב בשמים, אלא הוא עצמו הוא האֵל החביב עלי־אדמות", כלומר: כי „רוח־העולם" באדם ורק באדם תִמָצא; ובראשית שנות־השלשים למאה ההיא הכריז הינה בספרו על „אשכנז", כי הפילוסופיה האשכנזית גרשה את כל האֵלים מן השמים ולא הותירה שם כי־אם „בתולה בָלָה, אשר ידיה עופרת ולבה נוגה: ההכרחיות" — כלומר: החֻקה המושלת בטבע ובחברה האנושית; כי המהפכה הפילוסופית נגמרה עם הֶגל ועל־ידיו ומעַתה הגיעה השעה לתרגמה לשפת המהפכה המעשית; כי המהפכה המעשית הזאת תהיה עמֻקה מן המהפכה הצרפתית ותוציא לפעֻלות מה שרצו תלמידי סן־סימון; כי המהפכה החברתית העתידה לבוא תשאב את כֹחותיה לא מן המטריאליסמוס הצרפתי, כי־אם מתוך „הסינתיזה הדתית" שבפילוסופיה האשכנזית, שרוח שפינוזה דובר בה. „מאמר־המהפכה הגדול שהביעו סן־ג'יסט: „הלחם הוא זכות העם" — הוא המאמר היותר גדול שנאמר בכל מהפכה", אלא שאנן הכי גרסינן ליה: הלחם הוא הזכות האלהית של האדם. אין אנחנו נלחמים לזכיות האנושיות של העם, כי־אם לזכיות האלהיות של האדם... אין אנחנו רוצים להיות בני בלי־מכנסים, בעלי־בתים מסתפקים במועט, גבאים זולים; אנחנו מיסדים דימוקרטיה של אֵלים, שכֻלם כאחד נעלים, כֻלם כאחד קדושים, כֻלם כאחד מאֻשרים... אנחנו דורשים שקוי האֵלים ודגן השמים, אדרות ארגמן, מעדנים יקרים, עֹנג והוד, מחול נימפות, מנגינות וחזיונות".

הינריך הינה היה אפוא הפילוסופוס הראשון של תורת־השתוף והוא היה גם משוררה הראשון והכי־גדול עד־עתה. משורר־האהבה הגדול הזה, שלא קם כמוהו משעה שֶנִתַן „שיר השירים", שמתנגדיו ואויביו־בנפש מודים ואומרים כמי שכפאם שד, כי „רבים משיריו הליריים הם ממבחר השירה האשכנזית", מרגיש היה בחושו הפיוטי הגאוני את הפיוט ואת הכאב העולמיים בכל צורות התגלותם בעָבר ובעתיד: ב„ספר הגדול" ובשירת „שני הגרינַדירים" הפליא להביע את הטרַגדיה הנפוליונית על כל גדלה ועמקה; בשירת „עולי רגל לקֵיפלַאר", שמזמרים אותה בבתי־כניסות הנוצרים, מצא מלים פשוטות וחודרות כל־לב לאמונת העם התמימה; בשיר „שבת המלכה", בתרגום „לכה דודי", בשירתו הגדולה „רבי יהודה בן הלוי", בשירים הקטנים „אל אדום" ו„התפרץ בבכי גדול", בספור „הרבי מבכרך" ידע להביע את ענות עמו ואת הוד־קדשיו הנוגה כאחד מראשי משוררי ישראל. והמשורר הנפלא הזה הוא גם שהיה בשירת „האורגים" הקטנה והגדולה לפה לַפועל האֻלם ולכל מרי־נפשו, עד שבא בשירתו הגדולה „אשכנז" לָשיר

עולם הללו והוציאוהו ככאן. והעבודה לא היתה קשה כלל: במקום „רוח־העולם" אמרו „הֹמֶר" – וחסל; השיטה „עמדה על רגליה" ותֹכן „מטריאלי" מִלא את מְשגיה. הן לא בכדִי למדנו, כי „היות וחשֹב – הוא הוא", ומה־זאת „היות"? הלא תפוס מקום, היות חֹמר.

אמת, הֶגל תקע את אידיאת ההתהוות במוחות בני־ישיבתו במדה כזו, שאי־אפשר היה להם לחזור אל המטריאליסמוס הדוגמתי, כפי שֶלִמדוהו המטריאליסטים במאה השמונה־עשרה והנחשלים אחריהם במאה התשע־עשרה, כגון יעקב מוֹלישוֹט, לודוִיג ביכנר וקרל פוגט. מבית־מדרשו של הֶגל יצאו השמאליים וקבעו את „המטריאליסמוס התולדי", כלומר, המטריאליסמוס המתהַוה. הַסֻבסטנציה החמרית נדהתה בבוז וקצף, ואת מקומה מִלאה ההתהוות החמרית. אלא שההתהוות איננה דבר שבחֹמר, כי־אם – כֹּח.

הרוח הַסֻבְּיֶקטיבית היתה בידי השמאליים שבתלמידי הֶגֶל ל„הֹמר מתהַוה"; „הרוח הַמֻּחלטת" היתה לרוח האדם סתם ו„הרוח האֹבּיֶקטיבית" שבינתים לסֵדר ההברתי שקוֹבע את רוח היחיד. הֶגֶל תרגם את עִקרי הדת למְשגים מטפיסיים; ותלמידיו השמאליים מִלאו את הַמֻּשֹגים תֹכן ריאלי, שקראו לו שלא בצדק: מטריאלי. הגל יסד את שיטת החברה המדינית והיה לפילוסופוס המדינה הפרוסית; וחסידיו מסטרא דשמאלא יסדו את שיטת המהפכה החברתית והיו לפילוסופי המדינה שלעתיד לבוא. הֶגֶל העלה את חקת ההתפתחות למעלה־ראש ויד חֻקת ההתפתחות היתה בעיטתו לשַנותה ולתת לה פנים חדשות. ואף אמנם „הרוח הַמֻּחלטת" שלו היתה המתחילה בדבר.

„הרוח הַסֻבְּיֶקטיבית", שהולידה מתוכה את העולם במעשה־בראשית של הֶגֶל, עמדה והביאה לעולם את התעשיה החדשה עם עבדיה החדשים. „הרוח האֹבּיֶקטיבית" שלו, המדברת מפיה של החברה המדינית, היתה מושלת בכִפה ומתוך השיטה שאבה כֹחות חדשים לבלום במתג ורסן כל הרובץ תחת העֹל הקשה כמעט שיפתח פה לצעוק מרה מִכאב אנוש. אז תפתח „הרוח הַמֻּחלטת", הדוברת מתוך האמנות והפילוסופיה בשיטת הֶגֶל, את פיה וקולה ילך הלֹך וחזק. המלים לכאורה מלות השיטה והַמֻּשֹגים מְשגיה – ואולם התֹכן הוא סבל האנושיות, המוסר המעשי כפי שהבינו היהודי מאמשטרדם ולא הפילוסופוס של המונרכיה הפרוסית.

זמן רב קֹדם שבא לודוִיג פֵיאֶרבך והעמיד את השיטה „על רגליה", בהורידו את „הרוח הַמֻּחלטת" שבה למדרגת רוח־האדם סתם מדי העלותו אותה למדרגת הממשי היחידי; זמן רב קֹדם שכתב בשנת 1841 בתמצית הנצרות: „הפילוסופיה החדשה, שהיא לבדה חיובית, היא האדם החושב עצמו, האדם שישנו ויודע את־עצמו בבחינת התמצית המכרת שבטבע, שבתולדה, שבמדינות, שבדתות, האדם שישנו ומכיר את־עצמו בבחינת האחדות הַמֻּחלטת של כל הַנִּגודים"; קֹדם שזכר את ענות העם וכתב בשנת 1849, כבר אחר המהפכה, בבִקֹרת ספרו של מולישוט: „האדם הוא זה מה שהוא אוכל"; זמן רב קֹדם שהלך קַרל מַרקס לצרפת בשנת 1843 ללמוד

בעיני הפילוסופים בימי־הבינים. היא לא הותירה דבר בעניני העולם, שלא הכלילה אותו בקרבה; דומה היה, שמעתה פסקה עבודת המחשבה הכללית ולא נותרה כי־אם העבודה בפרטים. ואולם אפילו שיטת אריסטוטלס בימי ממשלתה הכי־עצומה עדין היתה זקוקה להתפשר עם הדת; לא כן שיטת הגל: היא בלעה את הדת ולא השאירה לה אף שריד כמעט. שיטת הגל תרגמה את עקרי הדת למשגים מטפיסיים, התלבשות האלהיות באדם היתה לרוח־העולם שמתגלה בחברה האנושית בצורת הרוח האביקטיבית ובגלוי הרוח המחלטת ביצירת היוצרים גאוני־הרוח. אמונת השלוש היתה למעבר הרוח דרך שלש מדרגות ההתפתחות שנמנו למעלה. חטאת האדם וגאלתו הן נפילת הרוח בשעה שהיא משתעבדת לחקות הטבע ומתנכרת לצור מחצבתה, עד שהיא חוזרת ומכרת את יחודה עם רוח הכל ונגאלת... בשיטת הגל.

הדת היתה צריכה להתפשר עם הגל ולחשב את עקריה לסמלים של משגיו המטפיסיים. הממשלה מצאה לטוב לפניה להרים את השיטה למדרגת „השיטה השוררת" על דרך „הדת השוררת" והגל היה לפילוסופוס המדינה בבחינת אפיפיור פרוסי לשעה — עד שתקבל פרוסיה את „הגמוניַת העולם" והיה הגל לאפיפיורו של עולם...

ההיה זה נצחונו של הגל או נצחונו הראשון של שפינוזה, שהשקפותיו הנחו ביסוד השיטה?

ברי, ששפינוזה לא היה מסתפק בנצחון זה ולא היה מקבלו. אם קנט העמיק את התהום שבין „הדבר כשהוא לעצמו" וההזיונות העולמיים יתר על המדה, הקריב הגל את האל אל העולם יתר על המדה; ולא עוד, אלא שחפה על התהום במשגים מלאכותיים. אותו העקר, ששפינוזה קבעו ושהגל בנה עליו את כל בנינו: „הסדר והחבור שבין האידיאות הם הם הסדר והחבור שבין הדברים" — אין לו ענין אלא אל הציורים השכליים והמודות ולא אל הסבסטנציה עצמה. הסבסטנציה איננה לא רוח ולא חמר; הרוח והחמר, או בלשונו של שפינוזה: ההתפשטות במקום והמחשבה, אינן אלא שני תארים שנגלו לאדם מהמון תארי־הסבסטנציה האין־סופיים שנעלמים ממנו. ובכן אין מקום להתאמת הסדור והחבור האמורה אלא בשני התארים הללו, ואלו הסבסטנציה עצמה איננה זקוקה כל־עקר להתאמה שכזו, הואיל והיא אחדות מחלטת. שפינוזה קבל מן היהדות ובמדה ידועה גם מבית־המדרש האליאטי את אידיאת ההויה המחלטת ומהרקליטוס קבל את אידיאת ההתהוות. על־פי הראשונה יצר את הסבסטנציה שלו וברשות השניה מסר את המודות שלו. ככה עשה גם קנט: „הדבר כשהוא לעצמו" הוא ההויה המחלטת ו„החזיונות" משעבדים לחקת ההתהוות. ואלו הגל מה עשה? מכיון שקפץ על התהום שבין שני אלה, נזדרז להעניק את „רוח־העולם" בחקת ההתהוות דרך שלש המדרגות המפרסמות. „אמונת השלוש" הכשילה אותו והשליכתו מאחורי שפינוזה וקנט; ולא עוד, אלא שגרמה למטריאליסמוס שיחזור ויכנס לבית־המדרש לאחר שכבשוהו שני גדולי־

ושבחברה, עיפי הסתירות שבעולם ובחיים, שבמחשבות ובשיטות, נגועי ההריסה והשלילה – הוא העביר לפניהם בקסם תמונה נאדרה מן האחדות הנפלאה שבכל העולם כֻּלּו. אל תאמרו: אחדות מִסטית, אחדות שבהתלהבות כבה – אלא: אחדות אינטֶלֶקטואלית, שהתבונה תופסת אותה כביכול. אל תאמרו: עולם, כי הנה זר העולם, זר ועִור ומפיל מורא – אִמרו: רוח־העולם, כי על־כן קרובה הרוח לכם ובקרבכם היא שוכנת ואף גם פקחית היא. שמא תאמרו: הרי חֹמר הוא העולם, והרוח מאין תִּמָּצא? אל תיראו ואל תפחדו! חֹמר או רוח אחת היא בעצם! כלום לא כך לִמד שפינוזה: היות וחשב – הוא הוא! ובכן עִמדו והסתכלו! הנה רוח־העולם עוברת לפניכם בכל גדלה והדרה. הנה „הרוח הַסֻּבּיֶקטיבית" השקועה „בתוכה" חורגת ממסגרותיה ונעשית לרוח אֹביֶקטיבית מתפזרת ומתגַּלָּה „מחוצה" לה בכל הדברים שבעולם, עד שהיא חוזרת מן הפִּזור ומתרכזת „לעצמה" בבחינת „הרוח הַמֻּחלטת". אל תאמרו: תהומות בין שלשת מצבי־הרוח ומי יעברן בשָׁלום! הלא ידעתם היום את פורמולת־הקסם של הרוח: התֵּיסִיס, האַנטיתֵּיסִיס והסִּינְתֵּיסִיס; זאת דרך הרוח וזו חֻקת התפתחותה. אל תתיאשו אפוא מפני האנֹכיות וההתפוררות – אין הן אלא מדרגה להתאחדות סינתיטית בחברה המדינית. החברה המדינית היא למעלה מן היחיד, היא סמל האחדות של רוח־העולם, היא „הרוח האֹביֶקטיבית". שמא תאמרו: אם־כן עבדים היינו לַחברה המדינית, שתִּקפא על שמָריה ותעמוד בעינה עד שתסתאב? – לא, כי אין עמידה ואין קפיאה בעולם! הכל מתהַוה! החברות המדיניות נולדות והולכות וגדֵלות עד שהן מזקינות ומפַנות את מקומן לחברות מדיניות חדשות, שממשיכות את חוט־ההתפתחות ממקום שמצאו אותו הלאה עד בוא חליפתן גם הן ואחרות באות ויורשות אותן. „הרוח האֹביֶקטיבית" ממשכת את עבודתה מחברה לחברה ומעלה את האנושיות ממדרגה למדרגה תמיד למעלה למעלה על־פי חֻקת ההתפתחות הַמֻּכרחת ומחֻיבת־המציאות ועם־זה גם מלֵאה „תכלית פנימית". אל תאמרו אפוא: התהוות, התפתחות – אִמרו: התקדמות. אל תבזו מה שהיה ומה שיש ואל תיראו מפני מה שיהיה – כי הכל בתכלית ובשכל. „היות וחשב – הוא הוא", ואם־כן כל־יש מֻשְׂכָּל הוא; והוא הדין: כל מה שהיה וכל מה שיהיה הוא ה„יש" והַ„מֻשכל" בשעתו.

התמונה הנאדרה מרוח העולם, ההולכת קוממיות מן המדרגות הכי־תחתונות אל המדרגות הכי־עליונות, דרך הצרור והאזוב אשר בקיר, עד הארז אשר בלבנון והחי והמדַבר והגאון בן־החורין היוצר לרצונו בממשלת הרוח – הפליאה והקסימה את הלבבות כשירת־נצחון רוממה שאיננה פוסקת רגע אחד. „התכלית הפנימית, האימַנֶנטית" שבמהלך החוגג של רוח־העולם השקיטה את הרוחות הסוערות ותמַלא אותן בטחון, תקוה ואמונה בין אשר לעָבר והוֶֹה ובין אשר לעתיד לבוא. חֻקת ההתפתחות והכרת ההכרחיות והיחסיות שבדברים פתחו פתח לחקירה המדעית בכלל ולמדע החברתי, העיוני והמעשי בפרט.

השיטה, שיטת הֶגֶל, הקיפה אפוא את הכל, משל לשיטת אריסטוטלס

אמנם קנט התנגד לשפינוזה ויבקר אותו קשות; ואולם כבר אמר שֶׁלינג: את בּוימגרטן בִּקר קנט ולא את שפינוזה, כלומר: בקש קנט לפגוע בשפינוזה ופגע בתלמידו של וולף, בבוימגרטן... על צד־האמת דוקא הבִקֹרת המטפיסית של קנט היא שהביאה לידֵי הכרה כמה מגופי תורת שפינוזה. בקֹרת זו לִמדה ראשית־כֹּל להכיר בין הדבר כשהוא לעצמו הסתימאַ על כל סתימין ובין חזיונות־העולם הנתפסים על־ידי האדם מבחינת היחסים שביניהם על־פי חֻקת ההתעללות ושאר הקטיגוריות השכליות. והנה „הדבר כשהוא לעצמו" של קַנט הוא ה„הויה" הנצחית של שפינוזה, הַ„סֻבּסטַנציה", הַ„נַטורא נַטורַנס" שלו, האלהיות כביכול, שמתגַלָּה לאדם בשנַים מתאריה: במקום ובשכל — והיא עצמה נעלמה; וה„חזיונות" של קנט הרי הם ה„מודות" של שפינוזה, הַ„נַטורא נַטורַטא" שלו, שמתהַוָּה בזמן ומתפתחת לנגד עיני השכל של האדם על־פי חֻקת ההתעללות. בִּקֹרת קנט לִמדה עוד להבדיל בין שלש מדרגות ההכרה: התחושה שקולטת את רשמי החזיונות, השכל שמסַדרם על־פי חֻקת ההתעללות ושאר הקטיגוריות, והתבונה שמשגת את האידיאות מבלי שתוכל להוכיחן. והרי הן הן שלש מדרגות ההכרה של שפינוזה: התחושה שקולטת את רשמי ה„מודות", השכל שתופש זאת שני התארים, וה„אינטֶלֶקטוס" שמשיג מתוך אהבה עִלאית את האלהיות מבלי שיוכל לעמוד על תאריה האין־סופיים.

אמת, אין בתורת שפינוזה אותה התהום שכָּרה קנט בין הדבר כשהוא לעצמו ובין החזיונות מעֵבר מזה, ובין שלש מדרגות ההכרה מעֵבר מזה. „עצמיות" הַסֻבּסטַנציה, האלהיות כביכול, בוקעת ועולה דרך התארים עד שהיא מזריחה מתוך ה„מודות". משל למה ה„מודות" דומות? לגלים הקלים הנשאים על־פני הים הגדול, שאף הם עם כל תכונתם החולפת מטבע הים הגדול הם, ולא עוד, אלא שממנו הם יוצאים ואליו הם שבים ללכת. ותלמידי קנט, ששאפו לַאחדות השפינוזית, בקשו לעבור את התהום שחפר רבם ומאפס כֹּח מטפיסי למלאותה אמרו לקפוץ עליה: פיכטה מתוך התלהבות הרוח, שלינג מתוך מִסטיות פיוטית, וְהֶגֶל מתוך התאמצות אינטֶלֶקטואַלית — עד הֶגֶל הגדיל והגיע לממשלה עצומה ומפליאה על הרוחות הימניות והשמאליות במשך חמשים השנה הראשונות למאה התשע־עשרה.

ההגדה מספרת: מעשה בשנַים משומעי לקחו של הֶגֶל והם מתמידים גדולים, שיצאו פעם אחת מבית־המדרש עם גמר דרשת רבם, והיה האחד מתלהב ומתפעל בכל הדרך וחוזר ואומר: הוי מה־נפלא! מה־עמֹק! עד שֶׁסִּנֵּן השני מבין פתחי פיו: וַדאי... אלא שלא זכיתי להבין כראוי... כלומר: אף לא מלה אחת... הפסיקֹו הראשון ואמר לו: לא זכית להבין... ומי זכה להבינו? אדרבה, היא היא גדֻלתו! היא היא עמקותו!... אמרו עליו על הֶגֶל, שהעיד על עצמו: מִיָּמַי לא היה מי שהבין אותי חוץ מתלמיד אחד שהבין אותי ואף־הוא לא הבין אותי...

במה תפש אפוא הֶגֶל את הלבבות?

הֶגֶל העביר לפני שומעיו וקוראיו אכולי האנֹכיות והחמריות שבהם

ה„משיח" שלה, מחולל ומדכא ה״ה מפשע האנושיות ומעונותיה, הוא כפרתה וקרבנה; ואלו „האדם העליון" של ניטשה מקריב את האנושיות כלה קרבן לשמו ומתכפר בה. „אדם עליון" זה מלא משרירות החיה הצהבה ומן האכזריות הקרה של קיסר בורג׳יו וריק מאהבת־הבריות העסקנית של „האדם העליון", אשר נבא לו משורר „פויסט" בסוף החלק השני. כל עמל האנושיות ונטל משאה אינם מוצאים את טעמם ותקונם אלא בגדולה של בריה עליונה זו מתוך לשד עצמותיהם של רבבות אלפי עשוקים ורצוצים. כל הנגעים וכל הפגעים משמשים לה להחלימה ולהחיותה ולהעלותה מעלה מעלה. היא זקוקה להם כשדה לזבלו, כטורף לטרפו.

האנכיות חגגה את נצחונה בדת „האדם העליון" — כי הנה דת בקשה זו להיות. הלא כבר העיר שופנהויר, כי אפשר לדת בלא אל, ודת בודה תוכיה. ואף אמנם היה היו כל געגועי ניטשה אל הדת שאבדה לאדם, — ובזה כל ערכו וכל קסמו. והנה זה בא וכרת עם האדם „ברית חדשה". אפס כי „ברית חדשה" זו, שנתכונה כנגד ברית הנצרות שנושנה, חזרה והקדישה את האכזריות ואת היסורים במדה מרבה מן הנצרות, אפילו בצורתה הקתולית. „ברית חדשה" זו, שפעטה בגאוה ובוז במלחמת־המזון של מלתוס ודרוין, עשתה את המלחמה עקב לסוליתה ועטרה לראשה. „ברית חדשה" זו, שההמון הגדול זבל הוא לה, שהדימוקרטיה מקצה עליה מחמת מאוס, מובילה אל ה„דימוקרטיה" של קיוס קליגולא ונירון קיסר; ולא עוד, אלא שה„אנטיכריסט" שלה, גואלה ומושיעה ואישה העליון, עשוי בדמותם של אלה ומחזיר לתקופ־תם של אלה. ואולם מאחורי „בני־האדם העליונים" ההם שברומא עמדו כבר הברברים וכל מבצרי התרבות העתיקה היו כבר „תאנים עם בכורים אשר אם ינועו ונפלו על פי אוכל"...

וכמאתים שנה ומעלה לפנים, בראשית ימי ההרס, עמד ברוך שפינוזה ונסתכל מתוך פנתו הבודדה למעמקי המעשים הנעשים לפניו וחזר ונתכנס לתוך תוכו ודלה דלה לנו את ספר „האתיקה". מלבד ספרי הדת לא היה ספר כמוהו, אשר יניע ככה את כל מיתרי הנפש, אשר ישפיע ככה על מעריצים ומתנגדים, על קרובים ורחוקים — וביחוד על רחוקים, אשר מהלך־מחשבותיו ילך ויתברר בהדרגה גדולה כזו במשך מאות בשנים, ועד־עתה עוד לא נגמר ברורו. האם נגזר על הספר הזה להיות גם־הוא באחד הימים לספר דת? מי יודע? ליכטנברג מאמין בדבר זה וגטה אומר בספר השבעה־עשר של „פיוט ואמת": „הלא יאמינו למחברם של ורטר ופויסט... כי לא יתגאה לחשב, שעמד על כל דעתו של האיש, שהיה תלמידו של דקרט ועלה דרך התרבות המתימטית והרבנית עד קצה גבה העיון, שכנראה עודנו גם־עתה התכלית של כל העמל האספקולטיבי". ולפני־זה ידבר גטה ראמות על תכונת „האדם הנפלא", שיותר על כל הפרטי שבעולם וכון את כל רוחו כלפי הנצחי ומוצא בו „דבר־מה שלמעלה מן האדם". הרדר מציג לעמת קנט את שפינוזה הפילוסופוס, „שראה את כל האלהים בכל דבר ובכל נקדה שבבריאה".

העיוניים והמעשיים, עניני הכלכלה, סדרי החברה, הגיונות הפילוסופיה, חזיונות האמנות למיניהם — כלם השליכו מעליהם את עול הדת ויתוו להם דרכים חדשות ושונות. הופרה האחדות גם הופרה, הדת פורחת באויר והאדם עומד משמים ותוהה על עצמו.

אמנם היה היו כאלה, שבקשו לכאורה להציל מתוך ההפכה את האל או את המוסר ולחיות בצלם, ויש גם אשר נמצא איש, שבמדה שהתנגד אל הדת בה במדה החשיב את הבריות ואף גם הקדיש את מחשבותיו ואת מעשיו לטובת היחיד והכלל, שהיתה לו לכאורה לדת חדשה. ואולם הללו, לא רק שהיו מועטים יוצאים מן הכלל ולא באו כל־עקרם כי־אם לאשר את הכלל, אלא שהיו כאן עוד כמה וכמה דברים בגו. וולטיר זה, שהגן לכאורה על האל, גלה את רוחו במאמר קצר, שפלט מתוך חרדה כששמע את חבריו מלגלגים על רבון־העולמים כביכול: הסו — פן ישמעו העבדים וישיתו כלה לנו... הוא הדבר אשר הורה מנדיויל בפרוש: יש צורך במוסר הנצרות בשביל העניים והאמללים, בכדי שיטו את שכמם למשך את קרון החברה ויושביו הדשנים והרעננים. „מוסר־העבדים״ שבנצרות, שפרידריך ניטשה דמה לגלותו במאה התשע־עשרה, היה מלתא דפשיטותא בחוגי בני־החורין במאה השמונה־עשרה וגם לפני־כן, אף שלא כלם דרשו כמוהו את הנצרות לגנאי בגלל־זה. ואף אותן שתי השאלות, שהתחבט בהן דוד פרידריך שטרויס במאה שעברה: „העודנו נוצרים והיש לנו דת״, אף הן כבר נתישבו זה כמאה שנה לפניו בלונדון ובפריז. בתשובות על השאלות הללו לא היו מספקים אף רגע, לא מונטסקיה המתון, שלא הניח כל מקרה שנזדמן לידו לחתור בשנאה נסתרה ועמקה מסביב לדת הנצרות ולמוסרה, ולא הלוציוס הקיצוני ממנו, שראה בעקר האנכיות את עקר העקרים.

אמת, הלוציוס אמר המלה הנכונה והעקבנית. בטול הדת גורר אחריו בהכרח את בטול מוסרה. אי־אפשר לשבור את החבית ולשמור את יינה. ואלה ממתנגדי הדת שהיו מבעלי המוסר — אם שהיו מטעים או טועים בעצמם, אם שיצאו מתוך דת חדשה שמבקשת להולד ונראתה להם כאלו כבר נולדה. להמון הגדול הברר הדבר: האחדות הופרה, האנכיות הֻתרה.

האנכיות הֻתרה ופרושים התירוה. לא רק אוכלי־האדם מן המעמדות העליונים ומן המעמדות התיכונים, שנתעשרו מזעת עניים ודמם, התירו את הדבר — כי גם למדנים וכמרים. אדם סמית הורה את הדרך אל „עשר העמים״ על־ידי רדיפת היחידים אחרי העשירות בכל מאמצי כחם, והכמר מלתוס בא ולמד את חקת המלחמה על המזון, שנוקבת את ההר ואין רחמים לפניה. אז יבואו הדרוינסטים ויקבעו את חקת המלחמה על הקיום, ששוררת בכל בעלי־החיים, לרבות את האדם, והיא שמשפרתם ומעלתם, ומן הדרוינסטים נמשכה השלשלת ישרה אל פרידריך ניטשה משנה הערכין, ערכי הנצרות, ומבשר ואומר: אין אל, אין נצרות, תחי החיה הצהבה! או — יחי האדם העליון!

ובזה הפך ניטשה את הקערה על פיה. „האדם העליון״ של הדת,

בר־טוביה

לתולדות דת המהפכה

א

שלשה שיצרו יחד

הולך האדם ומתרחק משאר בעלי־החיים באפני ספוקו צרכי חייו, בסִדור יחסיו לקרובים ולרחוקים, בהבחנתו את טבע הדברים, שסובבים אותו, שלמטה ממנו ושלמעלה ממנו, ואת טבעו שלו עצמו – ועדַיִן איננו עומד על אפיו והוא נבוך ותועה, חסר מנוחה ובטיחות פנימית, עד שהוא מאַחד את כל הענינים הנפרדים שהגיע אליהם בדרכו וקובע להם צורה אחת, צורה של דת, שמכניסה סדר ומשמעת ברוחו פנימה ומאַשרת את צעדיו בכל המעשה אשר יעשה. מאותה שעה נעשה האדם לחטיבה מיֻחדת בעולם, ודתו מתקדשת קֹדשה עליונה וכל הנוגע בה כנוגע בבָבת עינו.

ואולם גזֵרה נגזרה על האדם, שיהי הולך, בין שהוא הולך ועולה בין שהוא הולך ויורד. שר של עולם מַכּה עליו וכופה אותו להתגבר על העצלות והעמידה, שהוא נוטה אליהן מטבעו. הולך האדם ובדרך־הליכתו משתנים כלי־השרת שלו, כלי־הזין וכלי־העבודה, משתנים סדרי חברתו, יחסיו לאוהביו ולאויביו, משתַּנָה הכּרתו מִטֶבע הדברים ומטבעו שלו. כל אלה היסודות, שנתאחדו מתחלה בתוך הדת, הולכים שוב ומתפרדים ממנה וכל יסוד מתפתח על־פי דרכו. בראשונה אין האדם מרגיש בדבר, עד שֶׁמַּגַּעַת השעה והמעשה שנעשה מתגַּלה גם לעִורים. החיים נפרדו מעל הדת, היסודות נבדלו זה מעל זה. חזר העולם להיות תהֹו ובהֹו, והאדם עומד שוב נבוך ותועה. ובעוד „החזירים מעדרו של אפיקורס" חורקים חריקת נצחון: אין דת, אין אדם, תחי החיה! האילים בעלי הקרנים מנגחים ודורסים ורומסים באכזריות ובחֻצפה – הולכות השיות הנדחות ושוגות ואובדות דרך ונופלות בידי כל חומס ושודד; והרועים, אנשי הרוח, עומדים על אם־הדרך, לבם חרד ורוחם סוערת ועיניהם תועות ושואלות: אי זו הדרך בה ילכו וימצאו מרגוע לנפשם?

מאורע זה, שחזר לא־פעם בתולדות גוי ואדם, התחיל במערב־אירופה לפני שנות־מאות אחדות ועדַיִן הוא הולך ונִמשך עד־עתה.

אחד אחד נפרדו מעל הדת השוררת – יסודותיה. מדעי־הטבע

לשים אדם: בעיונו ובמחשבתו שלו בקש תשובה להן. אבל לא ירבו הימים ומכחה של הסערה, אשר תגיח ממחבואה, ירחיב בעל־כרחו את צעדיו גם הוא לְהָתֵם את מחשבתו ועיונו. עוד מעט ותמלא סאת־שתיקתו: ענויי הרהוריו וכפקותיו יהיו בו לנהמת־לב אחת, לוַדָּאות יחידה ובטוחה, אשר לֹא יוכל עוד לכבוש אותה בתוכו.

(עוד יבוא.)

הימים וסערה גדולה תגיח ממחבואה וטבחה ירחיבו גם הם בעל־כרחם את צעדיהם לְהָתֵם את דרכם...

IV

אנו יודעים אפוא את הזרמים הצבוריים, ששלטו ביהדות הרוסית בימים שלפני הסערה: האורתודוכסיה מימין, האסימילציה משמאל והעבריות הלאמית, שלהשפעתה נענתה גם הז'ורנליסטיקה היהדות־הרוסית המחודשה, — באמצע. ודומה, שלא נטעה אם נאמר, כי פינסקר עמד בעת ההיא מחוץ לשלשתן. מחיצת האורתודוכסיה לא היתה מעולם מחיצתו שלו. להלן נראה, כי התיחס בכבוד — אף כי לא באמון גמור — לראשי האורתודוכסיה, כשם שבכלל כך היה יחסו לכל אדם ולכל דעה. ועוד נראה, כי כמוהו כאחרים טעה גם הוא לאמוד את כחה ויכלתה של האורתודוכסיה יותר מכפי המדה הראויה. אבל לו לעצמו זרה היתה האורתודוכסיה וזרות היו לו מחשבותיה ומשאות־נפשה. אין אני אומר שנואות, אלא זרות: כל ימיו עמד מחוץ להֶקֵפה. וכבר עמד גם מחוץ להקפן של ההתרוססות והאסימילציה. ישר־לב היה פינסקר ולא יכול להסיע את עצמו על דעות ואידיאלים, שהאמונה בהם כבר נכרתה מלבו, שכבר ראה את מפלתם. יתר על כן: אם האורתודוכסיה, שמעולם לא היה לו חלק ונחלה בה, רק זרה היתה לו, הרי האסימילציה, שהוא עצמו עבד לה תחלה ועכשו ראה את אפסותה, נעשתה לא רק זרה לו, כי־אם גם שנואה עליו: עכשו, כשראה את הכל בועטים בעמו, דובבה את כל לבו גאותו הטבעית היהודית, וכפיפת קומתה של היהדות לפני הבועטים בה היתה למכות־אש בנפשו. אבל הוא לא נכנס עדַין בכל רוחו ונפשו גם להקפן של הדעות הלְאֻמיות. כבד־מחשבה היה ולא יכול לקבל שום דעה חדשה תכף להברקתה הראשונה. גם כֹּבֶד־זקנה כבר ירד עליו: כבן־ששים היה בעת ההיא, ולבו של בא־בימים לא במהרה יִפָּתַח לקְראת דעות חדשות. ידיעתו את הלשון והספרות העבריות היתה מעטה: לפי עדותו של ליליֶנבלום יכול פינסקר להבין מתוך דברים הכתובים עברית, רק „את תכן הענין בכלל"[1]). לכבד־מחשבה שכמותו ודאי לא מצאו גם המאמרים המעטים והדלים של הסופרים הצעירים ב„רוס. יֶברי", שיותר משהיה בהם הֹמֶר־עִיון ועֹמֶק־התבוננות היו בהם חריפות־וָפֹּחַ ובקשת־נצוחות, ומה גם שבכל המאמרים האלה לא מצא שום תשובה לשאלות הקשות, שהטרידו אותו: שנאת העמים לעמו מהיכן? חטאת עמו, ששנאה זו היא ענשה, מה היא?

השאלות האלה, כבר אמרתי, כבדו עליו מיום ליום ומִבְּדְּדן לא חָלַק

[1]) „דרך לעבור גולים", ורשה, תרנ"ט, עמ' 21.

העברית, שעבד עבודת־קבע ב„רוס. יברי". כ„מדריכים לא מקראים" נראים לו המתבוללים, המבקשים לספּוֹת בשמה של המדינה הרוסית את קיומו הלאמי של עם־ישראל, והוא תוהם בין המשגים „מדינה" ו„אמה". „עצמיותה של כל אמה היא — שתוף הדם, טבע האפי והשכל, קרבת הנטיות, שעל־ידם נבדלת אֻמה אחת מיתר האֻמות... הבדל זה לא די שהוא נותן זכות ויכלת, אלא שהוא גם מטיל חובה על כל עם ועם לתפוס בהיסטוריה האנושית את מקומו הראוי לו, למַלא תפקיד מיחד בתרבות הכללית... אמנם התרבות מפשטת במהלכה התמידי קוימה את העַמומיות הבולטות וההבדלים החריפים שבין עם לעם, אבל את גוף ההבדל אין היא יכולה לבַטל בשום אֹפן"[1]... דבריו של סופר זאחר, ב. ברַנדט, שהדפיס שירים עבריים ב„שחר" ומאמרים רוסיים ב„רוס. יברי", כמוגים דעותיו של סמולנסקין. ברנדט דן עם האינטליגנטים, הזריזים להרחיק מלבם גם עצם ההרהור על הלאמיות העבריה. „כדי לפַיס את יִשְׂרָם מעתדלים הם להוכיח לעצמם, כי הלאמיות העברית משג בדוי הוא, שכבר בטל גטול היסטורי ואין לו עוד לא בסיס ממשי ולא יסודות היוגיים". פיוסים של הגל הם מפַיסים את עצמם. „הלאֻמיות העברית היא עובדה היסטורית ואנתרופולוגית, שאינה נכנסת גם לגדר ספק... אמנם ארץ אין להם ליהודים, אבל שני היסודות האחרים, הנחוצים לקיום הרוח הלאמי וגדולו — דת ולשון — יש לנו, ושתיהן מצֻינות בכח־חיוניות למעלה מן הרגיל"... עם־ישראל „עם־הרוח הוא, כי על־כן גם דתו דת־הרוח היא par excellence: הכנה הפנימי מכריע את צדה החיצוני, המנהגי"[2]...

כך נסתה עתה הז'ורנליסטיקה היהודית־הרוסית לשוב ולהחיות את אשר היא גופה עמלה עד־עתה להמית — את ההכרה הלאמית. אבל כמה עניה והדלת־אונים היתה הכרה לאמית זו, שמרב ענותנותה עגה לה עוגה צרה בתוך גבולות ההוה בלי שום צפיה ותקוה לעתיד. כאלו צור־החלמיש הוא ההוה וממקומו לא ימוט. העובדה עצמה, כי עם ישראל הוא עם אֵין־ארץ, גרמה להם להשלים עמה, ולא רק להשלים עמה, כי־אם גם לקבלה באהבה ברנדט גופו מבקש להוכיח במאמרו האמור, כי דוקא מפני „אֳפיה הרוחני" של הלאֻמיות העברית אין העם העברי מסֻגל לְהִקָלֵט בתהומי־הייו של עם אחר, ובאמת לא בא מאמרו אלא כדי לפשר בין הלאמיות וההתבוללות, או, יותר נכון, כדי להוכיח את אפשרותה של התבוללות על טהרת הלאמיות. תלמידי סמולנסקין, הלאֻמיים הראשונים של הז'ורנליסטיקה היהודית־הרוסית, הלכו אחרי רבם רק עד שליש דרכו ועמדו. לא היתה ההכרה הלאֻמית כֶּבֶש לעלות בו אל התקוה להִגאל, והתקוה להגאל כבש לעלות בו אל הגאֻלה עצמה, והם — אפילו עד כדי תקוה לא עצרו כח להחגיר אחריו. ואולם לא ירבו

[1] שם, נו' 5 לשנת 1879.

[2] שם, נו' 14 לשנת 1880.

מִספק הדבר, אם אותה שעה ידע גם קולישר עצמו, מה היא משמעות קריאתו „נהיה נא יהודים!", אבל — מסַפר מרדכי בן־הלל הכהן — „הקריאה הזאת הלהיבה את הלבבות כל־כך, עד שהנואמים הגיעו גם לידי חבת־ציון" (שנתים לפני תקופת חבת־ציון!). בימים ההם עוד טרם הבינו, כי העבריות היא שלהבתה הגלויה של דגחלת הנסתרה, אבל כבר התחיל להתקַיֵם התפקיד, אשר ראה סמולנסקין ללשון ולספרות העבריות — „לחדש ברית־האחדות בינינו, להשיב ללב בני־הנעורים את האהבה לעמם, לְחַיות את התקוה להִגאל". ואמנם סמולנסקין, שעד־עתה היה „שליט־מחשבותיהם" של העבריים בלבד, נעשה מעתה חשוב מאד לכל הצעירים הלאֻמיים, אשר ראו בו „ראש וראשון לנלחמים את מלחמת הרעיון העברי הלאֻמי נגד המתבוללים, המתכחשים לעמם". כשבא (בתחלת האביב 1881, ימים מעטים לפני הקַטסטרופה) לפטרבורג, „נחל מאת האינטליגנציה היהודית והסטודנטים בראש כבוד גדול, שכמותו לא נחל עד העת ההיא שום סופר עברי", ו„גם במוסקבה נתקבל מאת הסטודנטים היהודים בהתלהבות מרֻבה, ובצאתו משם לדרכו הגישו לו למתנה עט־זהב וכתוב עליו: וּפדויי ה' ישובון ובאו לציון ברִנה"[1]...

עם ראשית יקיצתו של הרגש הלאֻמי חזר ונעור גם הצרך בז'ורנליסטיקה יהודית־רוסית. והדבר מובן: עניני היהדות הרוסית לא נדונו עוד כאִלו מִבלע־ים הם תְמֵם בתוך עניני העם הרוסי. אדרבה: יש ויש ענינים, המיֻחדים ליהודים בלבד. ובבת־אחת נוסדו שני ז'ורנלים יהודיים־רוסיים, שניהם בפטרבורג. האחד נטל לו את שמו של האורגן היהודי־הרוסי הראשון — „רַזסוֶיט"; השני בחר לו את השם „רוסקי יֶבְרֵי". עורכי ה„רַזסוֶיט" וראשי־עוזריו בקשו ליטול גם גדֻלה לעצמם — להיות מורי־דרך לכל היהדות הרוסית, ולא עלתה בידם: „אם כי בכלל היו אנשי־לב ויודעי־דעת, אנשים המלאים כל מדה טוכה, חסרו להם כל האמצעים, כמו השפה והספרות העברית, לדעת את מסתרי רוח העם ומהלך־נפשו". ובשביל כך היה ה„רַזסוֶיט" בשתי שנותיו הראשונות תערֹבת משְנה של אסימילציה ועממיות יהודית, בקשת דרכים חדשות ושמירת התורה האסימילציונית הישנה. לא כן ה„רוס. יֶברֵי". בראשו עמדו שני סופרים עבריים — צבי רבינוביץ והד"ר קַנטור, אחד מראשי עוזריו היה לֶבנדה, שידע גם את העם וגם את לשונו הלאמית, ומעל עמודי הז'ורנל הזה נשמע ראשונה הֲדָן של הדעות הלאֻמיות, העבריות. „לפי עצם מהותו של מפעלנו — מטעימה המערכת את תעודתה — מובן, כי לנו חשובים ביחוד וראשית־כל — עניני עמנו הפנימיים... כל תנאי יחודנו הגויי (племенная индивидуальность), כל מה שעושה אותנו עם אחד בארץ במובן הגזעי והדתי"[2]... השיור הדתי איננו אפוא עוד השיור היחידי: היחוד הגויי והאחדות הגזעית קודמים לו. להנחה יסודית זו מוסיף בֵאור פ. גֶץ, גם־כן אחד מחניכי הספרות

---

[1] „תולדות חבת ציון" לצי־רון, עמ' 85.

[2] „רוס. יֶברֵי", מאמרה של המערכת בגו' 35 לשנת 1880.

התחילו הדעות הלאמיות מְּרְבוֹת — פעמים בדרך ישרה, פעמים דרך שבילי־שבילים — גם על הצבור, שכבר נשתרש בתרבות הרוסית. הרבה סיַע לכך, כמובן, גם שנוי היחס ליהודים ברוסיה ובמערב־אירופה, שכבר עמדנו עליו למעלה. בינתים אֵרעו עוד דברים אחדים, שמכחם נִתְלוּ ברפיון כל התקוות הטובות לקבל שווי־זכיות ואזרחות. רבים קוו, כי בשוב אלכסנדר השני ממלחמת־הבלקנים מעטר נצחון, יזכור גם את יהודי־מדינתו לטובה וסוף־סוף ינחילם זכות אזרחים גמורים. והנה נגמרה המלחמה ובברלין נפתחה ועידת־השלום. על־פי השתדלותה של „חברת כל ישראל חברים" הֻצע לפני הועידה להטיל חובה על הממלכות הקטנות המשתחררות — רומניה, בולגריה, סרביה — כי תתנה, זכות אזרחים ליהודיהן. צירי המדינות הגדולות, שהשתתפו בועידת־השלום, וגם ביסמרק בכלל, נענו להצעה זו. התנגדו לה רק ציריה של מדינה אחת גדולה, גבוֹרת־היום — גוֹרְצַ'קוֹב וְשוּבָלוֹב צירי־רוסיה. וגורצ'קוב לא הסתפק בהתנגדות סתומה בלבד, אלא דרש בשעת הוכוחים דרשה אֲרֻכּה בגנות כל היהודים אשר במזרח אירופה — זאת אומרת: גם ברוסיה — והצדיק עליהם את הדין, כי אין הם ראוים לאזרחות גמורה. — לועידה הברלינית נסמך אות אחר, שגם על־פיו אפשר היה לדעת מה שבלב הממשלה הרוסית וחלק גדול מן הצבור הרוסי על היהודים. בעת ההיא התחילה העתונות האנטישמית מדפיסה ידיעות ממקומות שונים בדבר ילדי־נוצרים, שאבדו להוריהם, ומסַימות היו הידיעות האלה ברמזים גסים כלפי היהודים. „נראה היה, כי יש כאן יד רוקמת בסתר רשת לרגלי היהודים". ובאמת, לא ארכו הימים ובקוּטַאִיס (קְוָקָז) פרחה עלילת־דם וַתְּהִי ל„מעשה־בֵּיליס" בשעתה: עם ישראל נִתַּן לחרפות וגדופים כל ימי החקירה־והדרישה, תורת־ישראל ודתו הָעֳמְדוּ למשפט כל ימי בֵּרור־הדין, והרוק־הַשְּׁנַיִם לא חדל גם לאחר שמְּעֻנֵּי סַטְשְׁכֶּרִי (העירה, שבה נתעוררה העלילה) נמצאו זכאים בדין. — אחרי „מעשה־קוטאיס" קראה הממשלה פתאם אספה של רבנים בפטרבורג. הכל תמהו: אספה זו למה היא באה ומה צֹרך יש בה? ושוב התחילה התקוה הישנה מְפַכָּה בלבבות: שמא הגיעה עתה השעה? שמא מְכֻוֶּנֶת הרשות העליונה לעשות את האספה הזאת שליח לקבל את ה„אֶקְט", שבמשך דור שלם חכתה לו היהדות הרוסית בכל יום שיבוא? אבל גם האספה נסתַּימה בלא־כלום: הרשות הצ־עה לפני הרבנים שאלות אהדות של מה־בכך, שאין להן אפילו ערך דתי חשוב, ולאחר שקבלה תשובות עליהן פטרה את הנאספים לבתיהם.

מכחם של המאורעות האלה שַׁחוּ מיום ליום התקוות לשווי־זכיות, אבל לעֻמת זה גָבְהוּ בלבבות נעימות חדשות־ישנות, שעד־עתה לא נשמעו אלא בפנתם הדלה של העבריים. חג־החשמונאים וחג־הפורים, שערכו סטודנטי־פטרבורג בחֹרף 1879, כוסות־הברכה, שֶׁנִּשְׂאוּ בשעת־התלהבות „לחיי כל בני ישראל ובנותיו, אשר לא יבושו בשם עברי", הסעדה שערכו „אצילי בני־ישראל" בפטרבורג לכבוד אספת־הרבנים, סיום נאֻמו של מיכאל קוליּשר בשעת הסעדה: „נהיה נא יהודים!", — היו נצחונותיו הראשונים של הרגש הלאמי, שהעבריות שמרה עליו, טפחה ורבתה אותו גם בימי עָנְיה ודלותה.

פינס — שכתב על שיבת העם לארצו, מוצא אף הוא סמוכים לרעיונו בשהרהורם של העמים הקטנים, והוא שואל: „מדוע יגרע חלקנו מחלק כל העמים? במה נופלים אנחנו מהם?" — ואולם לליליֶנבלום ובן־יהודה היו ה„פשטנים" היחידים בקרב העבריים. אפילו סמולנסקין עצמו, שתקות־הגאֻלה היתה לו תנאי ראשון לקיומו הלאמי של ישראל ובכל כחו נלחם בהשפעת תורתו של בן־מנחם, משום שבתורה זו ראה נגוד עצום לתקות־הגאֻלה, — גם הוא לא הודה מתחלה לבן־יהודה. „שאלת־החיים" לא היתה לו „שאלת־היהודים" ו„שאלת־היהודים" לא „שאלת־החיים". („צרת־היהודים" ו„צרת־היהדות" עתיד אחד־העם לקרא לשתי ה„שאלות" הללו.) הראשונה, „שאלת־החיים", „לא פנימית, כי־אם חיצונה היא", ובכלל אין למצא לה תשובה מספקת לארך־ימים", משום ש„המכשלה הזאת היא תחת יד שונאיהם (של ישראל), אשר ימאנו להשליכה מידם ויוסיפו לעשותה למקל־חובלים כל עוד אשר יהיה הכח בידם". לא כן השאלה השניה, שכֻלה פנימית: „איך להחזיק בסכת רוח היהודים לבל תפול לבלי קום, מה עלינו לעשות למען היהודים, כי יִוָּתרו יהודים ולא יאבד שמם בעמים?" וסמולנסקין חוזר על מה שכבר הורה קדם לכן בספריו „עם עולם" ו„עת לטעת", כי אם אמנם עם מיֻחד הוא עם־ישראל, „לא ככל העמים עם־ישראל", משום ש„עם־ישראל עם־הרוח הוא", אשר „לא על חרבו ומשפטיו וארצו יחיה", ו„חיים אנחנו, אף כי יחסרו לנו ארחות־חיים כאשר לכל עם וגוי..„ חיים היינו והיים הננו ועוד נהיה בחיים כל עוד אשר לא יסוף מקרבנו רוח־החיים, אשר החיה אותנו אלפי־שנים"... ומהו „אותו רוח־החיים, אשר החיה אותנו אלפי־שנים"? — „המקור, אשר ממנו שאבנו מים חיים לנו" — מחזיר סמולנסקין תשובה לבן־יהודה, — „לא ארצנו היא, כי־אם תורתנו, היא הלכה אתנו זה אלפי שנים, ועל־כן אם נחפוץ להפיח חיים חדשים בלבב עמנו, אשר כנוטה למות יֵרָאה בעינינו, אז עלינו להשיב לו את החיים, אשר גזלו ממנו, והיא התורה, אשר נדחתה בזרוע רמה מפני ההשכלה". („תורה" — הלשון העברית, הספרות העברית וידיעת היהדות דוקא על־ידי הלשון והספרות העבריות; „השכלה" — שיטת בן־מנחם והנוהים אחריו.) ותקות־הגאֻלה, שסמולנסקין עמל כל־כך להזקה בלבבות? — „אני דברתי תמיד על־אודות התקוה להגאל, אך הגאולה עוד רחוקה רחוקה ממנו, לא יען כי לא יתנו לנו את הארץ...„ כי־אם יען כי אחינו ימאסו בה... בתחלה עלינו לחדש ברית־האחדות בינינו ולהשיב ללב בני־הנעורים את האהבה לעמם, בתחלה עלינו לְחַיּות את התקוה להגאל, אשר המטיפים (כלומר: הדרשנים המערביים מבעלי־הרפורמה) כרו לה קבר... אז, כאשר כל ישראל ישובו להיות אחים כמקדם, אז נוכל לְדַבר על לבם, כי יקימו הריסות־ארצם"...

בכונה הארכתי קצת בברור דעותיו של סמולנסקין: בסוף שנות השבעים היה הוא „עליט־מחשבותיהם" של העבריים הצעירים וכמעט על כֻּלָּם נחה רוחו. די היה לקרא בשם „השחר", כדי לְכַוֵּן לפרוגרמה מפֹרשת: יהדות נאורה, מתקדמת, אבל לאמית. בנשמתו של הצבור המעט ההוא, שעליו שרתה רוח העבריות, מֻרכבה היתה נשמתו של „עושה־השחר". ומבין הצבור הזה

גְדַחְתָּה של הספרות העברית, את „חכמת־ישראל", שכבר הלכה מאתה והיתה ללשונות וספריות זרות. הוא לא בז גם לקטנותה ועָנְיָה של הספרות העברית, לא גרע ממנה ולא נתן לשום ספרות אחרת אפילו טפה אחת מכשרונו וממדת מִרְצוֹ הגדושה, כי באמונה שלמה האמין בכח חיוניותה של העבריות ובטח בתפקידה הגדול לעתיד, ואף אם דלה ומצערה היא עדַין לפי־שעה. אמנם סמולנסקין לא הגיע למדרגת כשרונו של גורדון, אבל עלה עליו מצד חושו הטבעי הָעֵר, ולפיכך ראה הוא מה שלא ראה גורדון: אם באמת „חלל גדול" הוא העם, „ענק שֹכֵב למעצבה", הרי יש לו עדַין תקוה אחת — כי „ספריו" — ספריו שלו, הכתובים בלשונו שלו — יקימוהו ויהיו לרוח־חיים בקרבו.

לסמולנסקין ויתר הסופרים העבריים היתה הלשון העברית — „השרידה, היחידה". גם בשביל מליצה זו התקלסו בהם חבריהם, אזרחי הספריות היהודיות האחרות. אבל הם, העבריים, צדקו: כל כמה שֶׁרָפַּס שלטונה של הדת, הֻברר, שהלשון העברית היא באמת „השרידה, היחידה", שבה נתבצרו נפוצות רוחה ונשמתה של האֻמה. העבריים הרגישו, שהלשון העברית היא תמצית היותו של העם העברי, ומתוך־כך הכירו — אף כי עוד טרם ידעו להגדיר הכרתם זו כראוי — שכל כבוש חדש, שהם כובשים בגבולות הלשון והספרות העבריות, כבוש הוא לא רק לאלה האחרונות בלבד, אלא גם לעצם יהודו של העם. פעלו של הסופר העברי היה כמעט הַפֹּעַל הלאֻמי היחידי בעת ההיא. וטבעי הוא הדבר, כי כאש היתה עצורה בלב הסופר העברי שאלת קיומו הלאֻמי של העם. אם סופו של העם העברי, בתור עם מיֻחד, לכליה - - למי ולמה הוא עמל? למה הוא מוציא את כחו ללשון ולספרות, שכבר נפסק דינן? כך אֵרע לליליֶנבלום. בימי „משברו ויאושו", אף־על־פי שנראה לו, כי „קר לבו, יבש היה כעץ", „רגע בשכרותו", כ„שלא מצא עוד עזרה לקיום נצחי של עמנו" [1], וכששמע — שש שנים לפני תקופת חבת־ציון — ש„חיים גדליה מלונדון נכון לקנות את כל ארץ־ישראל מיד השולטן", „אורו עיניו לקראת הישועה הזאת, שבאה כהרף־עין לעמנו גם במצבו הרוחני, גם במצבו הגשמי", שהרי ישועה זו „תציל את לאומית ישראל מטרף התבוללות, העתידה לבוא", וגם „תפתור את שאלת־היהודים באופן היותר טוב" [2]. — היתה גם סבה חיצונית, שבגללה התהילו רוחשות בלב הסופר העברי מהשבות מעין אלה של ליליֶנבלום: שחרורם המדיני של העמים הקטנים, עמי הבלקנים. „אם עמי־הבלקן צלחו למלוכה — כתב סמולנסקין — מדוע לא יצלח גם עם־ישראל, הנעלה מהם ברוח־מוסריותו?" [3] — בן־יהודה, הסופר העברי הראשון — אחרי דוד גורדון ומיכל

---

[1] „חטאת־נעורים", וינא, תרל"ו, חלק ב', עמ' 75.

[2] „דרך תשובה", ורשה תרנ"ט, עמ' 7.

[3] אני מציֵן על־פי ש. ל. ציטרון. „הולדות חבת־ציון", חלק א', עמ' 97.

ואחרי תלאות רבות, שעברו עליו, נפסק לחמש שנים רצופות (1878—1873): חותמים לא היו לו. „השחר", מצודתה ומשגבה של הרוח העברית, בית־חנוכו של הכשרון העברי־הספרותי, נאבק כל ימיו עם מר־המות: „אחד בעיר ושנים במדינה" היו גם חותמיו. יהודה־ליב גורדון, הארי שבחבורה, מְגַדְלָהּ של השירה העברית וּגְבוֹרָהּ של הלשון העברית, שאל בנפש מרה: „למי אני עמל?", ידע, כי יִמָּצאו יורשים ל„עט־זהבו", אשר „רכש בחייו", אבל לא ידע, אם יִמָּצאו יורשים ל„עט שפת־עבר" נחלת־אבותיו, ושנים מעטות לפני מותו ברי היה לו, כי „כל עמנו... חלל גדול, עֲנָק שׁכֵב למעצבה... וספריו — הַמְּכַבֶּת על המצבה". מצערה ודלה היתה הספרות העברית החדשה גם לפי תכנה. הרבה מן האמת היה במה שכתב אברהם גיגר בשעתו, שהסופרים היהודים, המשתמשים בלשון העברית, מכרחים לכך, „משום שמצבם לא הרשה להם ללמוד לשונות אחרות"[1], ורב הסופרים דלי־ההשכלה האלה מלאו את הספרות העברית דברים תפלים, מליצות נפוחות וריקות. לא לחנם רגילה היתה הספרות היהודית־הרוסית להתקלס בחברתה הספרות העברית ולהרעימה, שֶׁכָּלָהּ „בטלנות" וחסר טעם ודעת. אליהו אורשנסקי, שהתחיל את עבודתו הספרותית ב„המליץ", מכיון שהרגיש בכחו מהר לְהִפָּרֵד מן הספרות העברית ואת כל כשרונו וידיעותיו הגדולים הקדיש לספרות היהודית־הרוסית. לֶבַנְדָה, שידע עברית, לא כתב מימיו אפילו ציור או מאמר אחד עברי, וגם לאחר שכבר היה אחד מראשי חובבי־ציון בָּזָה בלבו לסופרים העבריים. „כל ההבראיסטים" — כך כתב לפינסקר — יהירים ואנשי־רגז הם כֻּלָּם, אבל לאשרנו גם טפשים הם"[2]... אפילו כהניה — ולא רק כהנים הדיוטים, אלא גם כהנים גדולים — של הספרות העברית עצמה הביטו מלמטה למעלה, „בדחילו ורחימו", אל הספרות היהודית־הרוסית. דיה רשימה אחת קטנה לדוגמה. גורדון, שעוד „בימי חרפו גֶּדֶר גָּדַר: עבד לעברית אנכי עד נצח", מבקש להוכיח ללבנדה, כי הרבה יותר משראוי לְכָבוֹד סופר הכותב עברית לעברים ראוי לכך סופר הכותב רוסית לעברים, ומפיו נזרקים הדברים האלה: „סופרים וחורזי הרוזים עבריים לא פסקו מישראל מימות לֶמֶךְ, שספּר עם נשיו על דרך השיר... ועד ימי עבדך הנכנע. אין אפוא בזה שום דבר, היוצא מגדר הרגיל... לא־כן העבודה המהֻללה וְהַמְּפֹאָרָה בלשון המולדת... זו היא הָעֵדָה היותר נאמנה על מציאות גְּנִיוּס־יוצרים בעם־ישראל"[3]... אחד היה סמולנסקין, שהרגיש בכל כח מִזְגוֹ הלוהט, כי הלשון — וממילא גם הכפרות — העברית היא ה„לוז", שבו נצפנה אפשרות תחיתה וְהַבְרָאָתָהּ של רוח האֻמָּה כֻּלָּהּ. לפיכך בקש להכניס לגבולות הספרות העברית ככל האפשר את כל עניני היהודים והיהדות, לפיכך בקש להשיב למקורה את

[1]) „יידישע צייטשריפט", כרך י"א, עמ' 292.

[2]) „כתבים לתולדות חבת־ציון וישוב ארץ־ישראל", חלק א', אודיסה תרע"ט, עמ' 339.

[3]) „עבר. ביבליוגרפיה", כרך יו"ד (עמ' 23—22).

והצדק" [1])... וכאן התחילה דרך ישרה להתדבקות גמורה בעם הרוסי מתוך בטולו הגמור של העם היהודי. „האידיאלים האנושיים הכלליים" כל־זמן שהם תלוים באויר אין לחיים תקוה מהם. זקוקים הם לכחות פועלים, כדי לְקַיֵם אותם במעשה. הכחות הפועלים האלה הם — העם העובד. העם היהודי אינו נכנס לגדר זה. „אני עצמי יהודי אני — כותב לאהרן ליברמן בעל „האמת" אחד מחבריו, — אבל עובדים יהודים ראיתי והמה מעטים. היהודים הרוסיים נוהים רק אחרי הָרְוָחִים ומזֻמנים לתת בכסף את הכל, אפילו את כבודם. אין שוֶה לטפל בהם" [2])... אם־כן, מי הוא העם העובד? — העם הרוסי. ואמנם הסוציאליסט היהודי שבזמן ההוא נופל מעמו על העם הרוסי ולאט־לאט נעשים „אידיאליו האנושיים הכלליים" — אידיאלים רוסיים לכל דבריהם. מתחלה הוא מלַמד לשונו לדבר רוסית בהברה צרופה ובסגנון עממי, למען יוכל להשפיע מרוחו על האדם הרוסי ההמוני — הפועל, האכר — ולסוף חוזרת הלשון הרוסית ומשפיעה עליו והיא גופה נעשית עִקר לו. מתחלה הוא לומד את דרכי האכר הרוסי וארחות־חייו, כדי שיוכל לשבת בכפר ולעשות נפשות לתורתו, ולסוף נעשה הכפר הרוסי כשהוא לעצמו מטרת געגועיו. מתחלה הוא מוסר את נפשו על קדושת האידיאלים שלו, שהצלחתם תלויה בעם הרוסי, ולסוף הוא מוסר את נפשו על קדושת העם הרוסי עצמו ואידיאליו. „ככל צעירי־ישראל משנות השבעים למאה שעברה — מתוַדה בן־זמנם של חלוצי־הסוציאליסטים היהודים ברוסיה, — וביחוד הצעירים שבדרום־רוסיה, רחוק הייתי גם אנכי בראשית ימי־נעורי מן היהודים והיהדות. הָיָה היו לנו אלהים קדושים, אשר אותם עבדנו ולהם השתחוינו — פִּיסָרֶב, דוֹברוֹ־לוּבּוֹב, צֶ'רנישֶׁבסקי ואחרים. הָיָה היה לנו גם עם, אשר לו מסרנו את נפשנו — העם אשר לא על ברכיו נולדנו ולא ממעיו יצאנו" [3])... הפרְזה אין כאן. עדים הם הקברים בערבות סיביריה, בם ינוחו עצמות ה„נַארוֹדוֹבוֹלְצִים" היהודים, שמסרו את נפשם על קדושת „הארץ והחֵרות" של העם הרוסי; עדים הם הקברים במרומי־הַבַּלְקָנִים, בם ינוחו עצמות המתנדבים היהודים, שיצאו עם צבאות צֶ'רְנַיֶב ומסרו את נפשם על שחרור העמים הסלָביים, „אֶחָיו הקטנים של העם הרוסי הגדול"...

בין האורתודוכסיה והאסימילציה נתבצר ביהדות הרוסית מקום מיֻחד לָעִבְריוּת. כַּוָנתי: הצבור המעט, שעליו שרתה רוחה של הספרות העברית ההדשה. מעט ודל היה צבור זה — „מְתֵי־מספר שרידים מבני־עבר, שעוד לא נתנו שיר־ציון לשנינה, שבלים בודדות... אחד בעיר ושנים במדינה". מצב „המליץ", חלוצה ויוצרה של דעת־הקהל העִברית, רעוע היה מעצם יום הִוָסדו,

[1]) א. זינדלביץ במאמרו של ב. פרומקין „Изъ исторіи революціоннаго движенія среди евреевъ въ 1870-хъ годахъ", „יבר. סטארינא", חוברת ב' לשנת 1911.

[2]) שם.

[3]) מנשה מאירוביץ, „קומץ־הזרעונים הראשון", „רשמות", כרך א'.

„לאַחֵד את דורשי־החכמה ותופשי־התורה”, ולא יחידי היה להסכם זה בתוך קהל־חבריו. אבל סוף־סוף הפרוגרמה של האורתודוכסיה אחת היא בכל הדורות והזמנים: „לא תָסֻרו ימין ושמאל!” — צווי מוחלט זה הואיל ונתקדש לשעתו, נתקדש לעולמי־עולמים. „חדש אסור מן התורה”.

ועד שהאורתודוכסיה ראתה את עצמה כאלו היא הַשַׁלִּיטָה עדַין ברוח העם וחייו, כבר נכבשו לבותיהם של הצעירים לפני צוררתה — האסימילציה. אנו יודעים כבר מן האמור למעלה, כי המטבע הראשונה של האסימילציה היתה זו, שטבעו קַרינופול ורבינוביץ — התרוססות לשם תקון היהודים והיהדות („חקוי של התהרות” בלשונו של אחד־העם), אחר־כך — אסימילציה של הכרח־דמוע, שאליה הגיעו פינסקר, סלוביציג וחברם עָלום־השם, הנזכר לעיל; עתה עלתה — או ירדה — עד לאותה מדרגה, שאחד־העם קורא לה אסימילציה של התבטלות, המביאה לידי התפרדות. רבים מצעירי־הדור ההוא לא הִזקקו עוד במערכי־ל ם האסימילציוניים לעיון ומחשבה כלל: האסימילציה כבר היתה להם עובדה פשוטה וממשית. הרי שמענו מפי מרדכי בן־הלל הכהן, כי „ב ת מ ה ו ן הביטו אליו בני־חברתו, מכריו ומיֻדעיו מצעירי־עמנו, בנסותו לדבר עמהם על־אודות הנוגע לאחינו”, ועל משמעותו של תמהון זה כבר עמדנו למעלה. אמנם להבנת הצרופים הפנימיים של הדור ההוא ושובים לנו יותר גִדוּלָיו אלה, שהאסימילציה הדביקה אותם לא בהֶסח־הדעת, אלא משום שבגבולות העם הזר מצאו — או נדמה להם, כי מצאו — את האלהים, אשר בקשו. אבל בדבר אחד שָׁוִים היו אלה ואלה: עמם שלהם בטל בלבם — אם לשעה או לחלוטין — לגבי העם אשר לא־להם.

האידיאל החדש של אותם הימים היה — תקון האדם ברוח הסוציאַליותי נראית היתה תורה זו כאלו היא היחידה, שנמסרו לה מפתחות הטוב והצדקי ובה דבק גם הצעיר היהודי. משעה שנפרצה לפניו חומת־הגיטו נעשה הצעיר היהודי להוט אחרי חמדת־החיים ותענוגותיהם, שהגיטו הִדיר אותו מהם, או אחרי האמונות והדעות החדשות, שהיו אסורות לו בגיטו, ואין כל פלא, כי נפתח לבו גם לאמונתה ודעותיה של תורת הסוציאַליות. נשמע־נא אפוא מה בפיו של אחד מראשוני הסוציאַליסטים היהודים ברוסיה על מחשבותיו ומחשבות חבריו בימים ההם. „היהדות בתור גוף לאֻמי לא היתה ראויה בעינינו לחִזוק... הקשר העִקרי, המאחה את היהודים ועושה אותם חטיבה אחת — הדת חשובה היתה לנו רֶגֶרס בית בהחלט. הסתדרות מדינית שלהם אין להם ליהודים. אין שיור אפוא אלא הלשון. אבל בלשון העברית אנו מוצאים רק ענין פילולוגי... ובנוגע לז׳רגון, הרי במדה שירבו היהודים לְסַגֵל להם את ההשכלה האירופאית, בה במדה תצטרך לשון זו לְפַנות את מקומה לאחת מן הלשונות המפֻתחות יותר של העמים הנוצריים המרֻבים באוכלוסים, ובעקר וראשונה — ללשון הרוסית. נדמה לנו, כי אין ליהודים ענינים כלליים לאֻמיים”, ולפיכך אין להם לסוציַליסטים היהודים אלא „להשתתף בעבודה, המכֻונת לשדוד היי־החברה והכשרתם לאידיאלים האנושיים הכלליים, אידיאלי הטוב

ויצר־הלב לא יכול לתלות את הקלקלה רק בראשונים מבלי לראות אָון גם באחרונים. וכי רק גזרה נגזרה על עם ישראל, כי תרדוף השנאה אחריו בכל רחבי־עולם? אין עֹנש בלי חטא. אבל החטא מהו — האמנם דתו חטאתו? — רבים שתו ורבים ישתו מבארו. — שמא באמת לפי עצם מהותו ורוחו זר הוא לכל יתר העמים וזר יהיה להם כל הימים? — לא חטא הוא זה. אדרבה: „רבוי הצורות הם הם החיים ורק המות בלבד צורה אחת לו". — אפשר זאת חטאתו, כי כענק יעמוד בתוך העמים וצור־מכשול הוא לְכֻלָּם? — הוי על הענק, אשר את גוו יתן למכים ולחייו למורטים. — או אולי זאת חטאתו, כי ננס הוא ובין רגלים יתלבט? — אבל ננס זה כח מְצַקֵּי־עולם כחו ובמדת ההיסטוריה האנושית כְּלָה יִמַּד...

אלה, או מֵעין אלה, היו חבלי מחשבתו של פינסקר בעת ההיא עד שפגעו בו הקטסטרופה של שנת 1881 והמאורעות שלאחריה, וממצוקותיהם חצב תשובה — יחידה וברורה — לכל שאלותיו.

III

הטיבה אחת היתה היהדות הרוסית במשך דורות. אף עתה, ערב קטסטרופה, עוד טרם נפלגה לצבורים מבדלים, אבל כבר מֵלְאָה נגודים. זה כמה, משעה שכבשוה החיים החדשים, נתרופפה לאט־לאט חומת אחדותה הפנימית. עכשו נִשְּׁלוּ אבני החומה יום־יום ותהי לחומת־פרצים. שפה אחת ודברים אחדים לא היו עוד לגולה הרוסית.

האורתודוכסיה האמינה, או, לכל־הפחות, בקשה להאמין, כי כחה אתה עדַין, אין נגרע מיכלתה דבר, ועל־פיה יחיה העם. אם בסוף ימי־השליה המעטים (1873) כתב הרב מוהיליבר, אחד מראשי האורתודוכסיה ומתקיפי־הדעה שבה, בשמו ובשם חבריו ל„מרבי־השכלה" בפטרבורג, כי „אתם בעצמכם לא תוכלו בשום אופן להוציא לאור" (את תקון־החנוך), ורק „אנו בעזרתכם או אתם בעזרתנו נפעל הרבה", ולפיכך דרש, כי עבודת־החנוך בְּרֻבָּהּ „תהיה תחת השגחתנו, תחת השגחת הרבנים"[1]), הרי בקרוב נראה, כי זאת תהיה אמונתו ואמונת חבריו וזה יהיה חפצם גם בימי צרה ומצוקה, כשתגיע השעה לברא להעם שמים חדשים וארץ חדשה. זאת תהיה אמונתם וזה יהיה חפצם משום שיבטחו בכחם ויכלתם, ובשביל כך ייראו מפניהם ולדבריהם ייהלו גם רבים מן המשכילים והנאורים, אף כי כבר רחק לבם כֵן האורתודוכסיה ועולמה לא היה עוד עולמם. — על מה היתה עולמם של האורתודוכסים אנו יודעים: על „היראה והחרדה". אמנם גם „היראים והחרדים" כבר נכנעו במקצת להכרחי־החיים. הרב מוהיליבר עצמו כבר הסכים במכתבו האמור

[1]) ל. רוזנטל, „תולדות חברת מרבי־השכלה", חלק א', עמ' 101.

משישמע אליהם ישמע ויקשיב לזעזועי־לבו הטמירים, ההומים במסתרים ומבקשים את תקונם — את מַבְּעָם. לא יפלא אפוא, אם חותם פניו היה תמיד — לפי עדות חברו, הד"ר פינקלשטין — „התרכזות, תוגה, עקת־לב גנוזה ולפעמים גם המֹר־עֵיפָה".

לאט־לאט נשכח שמו של פינסקר מחוץ לאודיטה, וגם באודיסה גופה לא ידעו עוד בלתי אם את פינסקר הרופא רב־המדע והכשרון, הדיאגנוסטיקן המצין במקצוע המחלות הפנימיות. ואמנם בימים ההם הִרבה לעסוק במקצועו זה למעשה וגם להלכה; עבד עבודת אורדינטור בשני בתי־הולים צבוריים (העירוני וה„סטורדזי"), יסד יחד עם רופאים אחרים חברה לבלניאולוגיה באודיסה ובמשך שנים אחדות עמד בראשה וגם כתב ספר — ספרו המדעי היחידי — על ערכם הרפואי של הים והלִימַנִים באודיסה [1]. במקצת עבד גם עבודה צבורית: הוא היה חבר הועד המפקח של ה„תלמוד־תורה" באודיסה, שמש סגן־מנהל בבית־המקלט הפבלובי לילדים, וכשנפתחה שוב — אחרי שש שנות בטלה — הסניף האודיסאי של „מרבי־השכלה", נבחר גם היא לחבר־הועד ועזר לועד בקבוץ חמר לדברי ימי היהודים ברוסיה. ואולם בכל עבודתו זו לא הונח לו. עבודת־רוחו בִקשה אחרת — למצא את החידה של אסון־עמו. היה דבר סתום, אשר לא יכול הבינו, וכל מה שגדלה סתימתו גדל הצֹרך להשוף את סודו: ברי היה, כי בסתום זה כמוס פתרון אסונו של עם־ישראל, שאין לו מנוחה בעולם.

„גֵרים אתם עמנו". מהו פרושו של דבר? כלום יש בעולם אפילו עם אחד, אשר רק בְשֶלוֹ ישכון כֻּלּוֹ, וחלק ידוע ממנו, קטן או גדול, לא יגור בשל אחרים? מדוע אפוא אנו היהודים הננו היחידים, החשובים גרים לכלכם? וכי לא ההפך הוא האמת? עַם, שיש לו שלו, הרי החלק היוצא אותו, גֵר הוא בשל אחרים; עַם, שאין לו שלו בשום מקום, הרי בהכרח אזרח הוא בכל מקום. — „זרים אתם לנו". כשאנו לעצמנו אין אנו יכולים להודות לכם. אין אנו רוצים, אין אנו יכולים, אין עוד כח בנו להיות זרים. אבל לו גם יהי כדבריכם. כלום כל בני־האדם, כל העמים לא זרים הם זה לזה? מדוע אפוא אנו היהודים הננו הזרים היחידים לכלכם? — „שנואים אתם עלינו". טוטב. רגש־השנאה טבעי הוא לא פחות — ואולי גם הרבה יותר — מרגש־האהבה, שהרי כל אדם בר־תחרות הוא לחברו. אבל אם־כך, מדוע אפוא אנו היהודים הננו האוביֶקט לשנאת כלכם? מדוע אתם מעמידים פנים של אחוה והבה איש לגבי חברו ובעיני כלכם תלהט שנאה גלויה ומפֹרשת ליהודים? —

היתה גם שאלה אחרת, שֶבָּרְחָה בתוך כל השאלות האלה, ואף עליה עדַין לא ידע פינסקר להשיב: שנאה זו, הלוהטת כל היום מסביב לעמו, הטאת מי היא — של השונאים או גם של השנואים עצמם? פינסקר העמקן

---

[1] Die See-und Limanbäder von Odessa mit einer Karte von L. Pinsker in Odessa. Wien, 1881. Verlag Wilhelm Braumüller.

חברתי ליהודים אלא שחרור החברה מן היהדות [1]. — המה נביאיה. — כדי להמית את הסוציאליות „היהודית" נוצרה הסוציאליות „הנוצרית" ושֶׁטֶקר כֹּהֲנָהּ היה עומד ודורש ברבים: „הַשֵּׁמִיוּת לא די שהיא מתנגדת לגרמניות, אלא שהיא גם מאוסה עליה". ולסוף בא טְרֵיטְשְׁקֶה, אחד מגדולי־הרוח הגרמניים, והחזיר את האַנטישֵׁמוּת החדשה למקורה, לתורתם של וַגנר ומוֹל, ופרש מה שסתם שטקר: „בגרמניה אין מקום לעם, ששתי נשמות חיות בקרבו, ואם יש את לבב היהודים לְקַיֵּם את לְאֻמיותם — ילכו אל אשר ילכו ויבנו להם בית לעצמם"...

כך השלימה בקשת־האזרחות את סבובה לא רק ברוסיה, כי־אם גם במערב, ועמדה במקום מוצאה הראשון: „גרים אתם עמנו, זרים אתם לנו, שנואים אתם עלינו"!...

ח

כל אותן השנים התיַחד פינסקר בפִנתו החבויה ואיש לא ידע את הנעשה בנפשו. אשה לא נשא ועדירי הלך כל ימיו [2]. רבים השכימו לפתחו לבקש רפואה מפיו — רֵעים לא היו לו. ימים רבים גר עם יוסף אחיו וגם הוא רק אח ולא רֵע היה לו. פינסקר היה אחד מאלה, שיוצרם יצוה להם פעם אחת את חֹמר החיים וְכָבְדָם ואותם ישאו לבדם במסתרי־נפשם מנעורים ועד זקנה: לחלוק ממשאם לאחרים אין בידם. בימי־עלומיו ידע גם עקת־עֹני ודחקות, גם שִׁמְמַת לב־יתום אֵין־אֵם, גם שברון־רוח מתקוות לא באו — ובמסתרים בכתה נפשו. לאחר שגדל שְׁמוֹ בתור רופא שוב מרו לו חייו, כי רפה־כח ואיש־מכאובים היה ו„לעתים קרובות — לפי עדותו של לִילִיֶנבלום — נענה לחוליו כשהוא עצמו חבוש היה איספלניות": תלונה לא נשמעה מפיו. עתה ספגה נפשו הטרגית מעצם יצירתה גם את הטרגיקה הגדולה של עמו ולה יִחֵד את כל כֹּבֶד מחשבתו, עתה חזרו ונעורו בו כל „טפות־הרעל הגדולות", אשר רבצו זה ימים רבים בקרקע־נשמתו, וגם הפעם בקש מַחֲבֵא לו, מחבא מעין זרה, ממגע נפש זרה בנפשו. אחרת לא יכלה להיות. אם גם את הכל יתן אדם לאדם: את טובו וחסדו, את מחשבתו וַאֲמִתּוֹ, את חכמתו ודעתו — את מעמקי־נפשו לא יתן לו, ונפשו של פינסקר מעמקים — ולפיכך חביון נעול — היתה כֻלָּהּ. ובצאתו מפִנתו לא סרו עקבות עמל־רוחו מעל פניו, וחבריו הכירו בו, כי גם בדברו אליהם בדול הוא מהם, כי יותר

---

[1]) קרל מרכס בפולמיקה שלו עם ברונה בויאר על שאלת־היהודים (1844).

[2]) לפי דברי לִילִיֶנבלום לא נשא פינסקר אשה מפני רפיון־גוו. — הד"ר צבי הימלפרב (אודיסה) אמר לי, כי לפי מה ששמע לפני הרבה שנים עברה על פינסקר דרמה נפשית בהיותו כבן ארבעים, ולפיכך נשאר רֵוָק כל ימיו. את הפרטים אין הד"ר הימלפרב זוכר עוד.

„אני עצמי שונא את הדעות הקדומות של היהודים, אני עצמי אוהב ומרחם את ההמון הרוסי העובד יותר משאני אוהב את ההמון היהודי, אין לי עוד חלק ונחלה אפילו באלהי־ישראל" וכו' וכו'. אבל דוסטויֶבסקי, רוחו של העם הרוסי, לא ידע להשיב לו על כל מכתביו אלא תשובה אחת: „לא על הפרטים היחידים אנו מדברים, אלא על הכלל כלו והאידיאה שלו, על הַז'ידות (жидоство) והאידיאה הז'ידית... היהודים שומרים על עצמותם, והסבה לכך היא, כמובן, אותו status in statu, שמרוחו נודפת אכזריות לכל אשר איננו יהודי, אי־כבוד לכל עם ולכל גוי ולכל נפש־אדם, אשר איננו יהודי... היהודים, לכל־הפחות רֻבָּם הגדול, מבכרים פרופסיה אחת על האחרות — את המסחר בזהב... כשיבוא משיח לא יִמָּצאו נטועים בארצות־זרים... כל אשר להם נתון יהיה בזהב ובאבנים טובות ויקל להם לישא הכל — אל הבית הישן, לארץ־ישראל"...

בינתים „רִמְתָה ההיסטוריה" גם את היהדות הגרמנית, שאליה הביטה היהדות הרוסית זה־כמה בקנאה ותקוה כאחת: קנאה על שום שזו כבר זכתה לאזרחות גמורה, ותקוה — שגם היא תזכה למה שזכתה אחותה. שני גדולים, האחד רבולוציונר פוליטי בשעתו והשני פרופסור ליברלי כל ימיו, האחד משורר והשני פילוסוף — הם שהיו הראשונים להחיות את הַ„מֵּת", את שאלת־היהודים, שכבר נחשבה שוכבת־קבר „בארץ המשוררים והפילוסופים": ריכרד וַגְנֶר ורוברט מוֹל נזכרו בשעה אחת (1869) ביהודים, כִּוְּנוּ לדעה אחת, כי „כפול־נשמות הוא היהודי", כי „היהודי נִכָּר תמיד ברוחו הַשֵּׁמִית", הזרה לרוח הָאַרִית, ושניהם, איש־איש מנקֻדת־מקצועו שלו, התְרוּ בעם הגרמני, כי ישמר לנפשו מן העם היהודי, פן ימיט עליו רעה וימעט את דמותו. לא היו ימים מֻרְבִּים וגרמניה נפלה ברעה: מִילְיַרדי כסף־הַכִּפֻּרִים, שלקחה מאת צרפת, מלאו את בַּנְקֶיהָ ממון, עד כי אָפֵס בהם מקום לממונות פרטיים, ובשביל מהומה־של־עשר זו התחילה בארץ בהלה של „בנין" ו„יצירה". הכל נעשו — אם בגופם או בממונם — „בונים" ו„יוצרים", וכמובן לא חבקו גם היהודים בגרמניה את ידיהם ואף הם היו ב„בונים" וב„יוצרים". וכשקרסה הספקולציה הנמהרה הזאת ורבים חללים הפילה והחברות ל„בנין", שנוצרו בִּן־לילה, כעשן נמלחו בִּן־רגע, הקיפה הזעקה את גרמניה: „אוי לנו, כי שדדונו היהודים!" — עד ששקטו הלבבות מ„בהלת־הבנין" קשר ביסמרק את „מלחמת־התרבות" (קולטורקאמפף") הידועה על רומי הקתולית. לַסְקֶר וּבַמְבֶּרְגֶר עמדו אז עדַין במפלגת הליברלים־הלאֻמיים ועזרו לביסמרק במלחמתו. ותעבור הרִנָּה: „המציאו את מלחמת־התרבות, כדי להסב את העינים מאסון־הספקולציה. יהודים משלו בנו!" — עם מהומת העשר והספקולציה גברה מלחמת־המעמדות, ותהי גם זו חטאת־היהודים, שהרי לַסַּל וּמַרְכְּס — האחד, שהודה, כי „דבר אין לו עם היהודים, משום שהוא שונא אותם" [1], והשני, שהודה, כי „אין שחרור

[1]) פרדיננד לַסַּל במכתב־דודיו לאהובתו הרוסית (1859).

וחטאה גם בעיני הרשות הרוסית, גם בעיני הצבור הרוסי וגם בעיני סופריו ודבריו של הצבור הרוסי. בתי־מסחר יהודיים עשו עשר רב, וכמובן לא כלם עשו את עשרם בצדק ובמשפט – ותהי חטאתם על היהדות כלה. בעירות התחום, שלא הכפיקו עדין להסתגל לתנאי־החיים החדשים, גדלו העניות והדחקות, והיהודי דהק ככל אשר יכול את רגלי האזרח הרוסי – וחטאתו לא כפרה לו. בשנת 1874 נקבעה חובת העבודה בצבא להובה כללית. היהודי, שזה אלפים שנה נטל ממנו טעם הרב ורכה ובמשך דורי־דורות בשל בקרבו רגש־תעוב לכל מיני שפיכת־דם, עשה כל מה שבכחו כדי להציל את בנו מהובה מכערה זו – ונכתם עונו. בשנת 1876 מרדו עמי־הבלקנים בטורקיה וקדשו מלחמה עליה, כדי לפרוק את עלה מעליהם, ורוסיה יצאה לעזור להם – כדי לעפוך את עלה שלה עליהם. ביקונספילד, ראש הממשלה האנגלית בעת ההיא, שם מכשולים על דרך רוסיה ולא נתן לה להעשות גברת הבלקנים וקרן־הזהב – ויאשם ישראל, שממעיו יצא דיפלומט אנגלי זה. ברוסיה גבר משנה לשנה רוח־מרד, חזקה תורת הסוציאליות וגם רבים מצעירי־ישראל ראו בה תורת־חיים – ויבקש וימצא, כי עם משחית הוא העם העברי מאז ומעולם. – עתה עברה הז׳ורנליסטיקה הרוסית כל גבול ועלילות ותוכחה פיה מלא. „אם אך יש צרך לכם – בשעת וכוח, או פשוט בשעת הרהור־הלב – בידיעה על היהודי ומעשיו, – אל תלכו לדרוש בביבליותיקות לקריאה, אל תנקרו בספרים עתיקים או ברשימות הישנות שלכם... בשבתכם בנקומכם, גם מבלי קום מעל הכסא, פשטו את ידכם אל העתון הראשון אשר לפניכם ובקשו בעמוד השני או השלישי: מבטח לכם, כי תמצאו דבר־מה על היהודים ודוקא מענינכם. ודוקא את האפיי ביותר ודוקא את החוזר ונשנה תדיר – כלומר, מעשי תקפם וגבורתם"... כך כתב אז דוסטויבסקי. ואף הוא, דוסטויבסקי עצמו, גדול־הדור, גאות רוסיה וגאונה, לא נהקררה דעתו עד שהוסיף גם משלו טפת־ארס גדולה לכוס המלאה. עם, „המתקים בעולם זה שמונים יובלות, כלומר, כמעט כל ימי ההיסטוריה האנושית", עם, ש„כמה פעמים כבר אבדו לו ארצו, חרותו הפוליטית, חקיו ומשפטיו וכמעט גם אמונתו – ומדי פעם בפעם הזר ונתאחד, שב לתחיה באידיאה שלו הקודמת, אף אם בצורה אחרת, חזר ויצר לעצמו גם חק ומשפט וכמעט גם אמונה – עם רב־ ים, גדל־כח ואנרגיה כזה, עם כזה, שאין לו דוגמה, לא יכול להתקים בלי status in statu ועליו שמר כל הימים ובכל מקום במשך אלפי שנות רדיפות ופזורים נוראים"... ודוסטויבסקי ירא מאד את עם־הפלאות הזה, המהלך בעולם כאידיאה זרה ונעלה, ובכל לבו ובכל נפשו שנא אותו שנאה של אימה ופחד, ואת שנאתו זו נסך בכל כח כשרונו הגדול על כל הצבור הרוסי, שהקשיב לדבריו וראה בו – ובצדק – התגלמות רוחו ונפשו שלו. מאמריו ורשימותיו של דוסטויבסקי נהתו כחצים שנונים בלב היהודי הרוסי הנאור, שכבר ראה את עצמו רוסי גמור: אם עדין לא רצה להבין, הרי בעל־כרחו כבר הרגיש, כי לא רק פי דוסטויבסקי המדבר אליו – רוחו של העם מדבר מתוך גרונו. אף נסה היהודי הרוסי הנאור להשתיק מעליו את הרוח הזה – במכתבים שכתב וחזר וכתב לדוסטויבסקי:

וחיה; שנאה של תַּחֲרות לא היתה ולא יכלה להיות בלבו אל היהודי: מימיו לא התחרה היהודי בו ולא דחק את רגליו. שנאה זו לא היתה ולא יכלה להיות גם בלב האכר: איש־האדמה לא היה היהודי רוסי ולא היה בר־תַּחֲרות לאכר במקצוע, שנתיַחד לו. לא כן הרוסי הסוחר, בעל בית־החרשת, הקבלן, בעל־המלאכה ובעל הפרופסיה החפשית: בלבו כבר נתוספה גם שנאה זו, כי על־כן הוא נתקל כל שעה בבן־אומנותו היהודי, ויש אשר היהודי, הזריז והחרוץ מטבעו, הקדימו וגם נצח אותו בהתחרותו עמו. ולא עוד, אלא שעתה, אחרי אשר הֻתּר לקצת יהודים (בעלי השכלה עליונה וסוחרים מן המדרגה הראשונה) לקנות קרקעות בפלכים ידועים, התחיל היהודי דוחק גם את רגלי האציל: אחֻזות רבות עברו מידי אצילים מדֻלדלים לידי יהודים עשירים. ומתוך כך נעשה היהודי בר־תחרות גם לאכר: ידע האכר, כי הוּבה יותר יכבד עליו לרשת את האחֻזה, שעברה לידי היהודי העולה, משיכבד עליו לרשת את האחֻזה, העומדת עדַין ברשות האציל היורד. שנאה זו — של תחרות — התחילה מַפעפעת גם בלב הפועל הרוסי, משום שכבר נולד גם הפועל היהודי. קצורו של דבר: יסודותיו החדשים של משק־המדינה, שבהם ראתה היהדות הרוסית ערֻבה נאמנה להתאזרחותה, הביאו לה בסוף כל החשבונות — שנאה חדשה. וכבר אמרתי, כי אליהו אורשנסקי ראה גם את צדה זה של המטבע. אחרי ה„פוגרום" האודיסאי של 1871 כתב: „כל־עִקרם של מאורעות־אודיסה אינו אלא שנאה של תחרות מצד בעלי המסחר והתעשיה.. זוהי גם משמעותה של השנאה מצד בעלי־המלאכות ובעלי הפרופסיות החפשיות"...

ברם, כל התולה את היחס הנפשי שבין אדם לאדם ביחסם הכלכלי בלבד, קצר־עין הוא ואפילו אם הוא גדול בחכמה ומדע: עינו רוֹאָה סבה אחת ואותה היא עושָׂה ראשונית, ואין היא רואה את כל המון הסבות האחרות, שכל אחת מהן אולי ראשונית היא לא פחות מזו. בכל גִלוי וגִלוי של יחס האדם לחברו מֻבלעה אחת מחידות־החיים, או, לכל־הפחות, אחת מחידות חיי־האדם. והרבה יותר מן החכמה והמדע עלולה רוח־הקֹדש — למשל, זו השורה לפעמים על האמן, או זו השורה על איש־המדע ברגעי עלית־הנשמה, כשהוא מגיע למדרגת חוזה — להבקיע את הַפָּרְכות ולהסתכל במה שלפנים מהן. אבל — גם ההסתכלות האינטואיטיבית אין כחה יפה להבקיע את כל הַפָּרְכות. רבות היא מבקיעה, רבות היא מגלה — ומכאן ואילך מתחילים שוב כסויים והסתרים: החידה לא נמצאה. רק מנקֻדה זו יכולים אנו לסמוך על כל תַּגְלִית חדשה בחידות חיי־האדם. ונראים הדברים, כי נצדק, אם זה יהיה משפטנו גם על האומר לתלות את היחס הנפשי שבין אדם לאדם ביחסם הכלכלי בלבד: בשעתו, כשנתגלתה לו ראשוניותה של סבה זו, שרתה עליו רוח־הקֹדש והוא ראה מה שלא ראו אחרים, הוא הבקיע כמה פָּרְכות, שסכו על הבריות מֵעֲבוֹר עינם לִפְנִים. עכשו, שגם הוא אינו רואה אלא מה שראה בשעת ראיה ראשונה, חזר גם הוא להיות קצר־עין...

ואולם נשובה־נא להרצאתנו.

מיום ליום מָלְאָה האטמוספירה רעל, מיום ליום נמצאה היהדות רעה

תפקידו של היהודי נעשה תפקיד־יוצרים לכל דבריו. מכאן ואילך אין עוד משפיע ומשפע; יש רק השפעת־גומלים כללית לבנין ויצירה. כך — בקרוב — למד המעלה שבפובליציסטים היהודים בעת ההיא, אליהו אורשנסקי, הוא הראשון, שדן על שאלת־היהודים מצד היחסים הכלכליים שבין היהדות הרוסית והמדינה הרוסית בכללותה. ואם מהסתכלותו הבוחנת של אורשנסקי לא נעלם גם צדה השני של המטבע — כמו שנראה למטה — הרי לשטחיים הכפיקה זה חזה על־דבר השתוף בבנין ויצירה, כדי להסיק ממנה מסקנות אחרונות: מעכשו אין עוד ענינים יהודיים, המפרשים ומיחדים לעצמם; יש רק ענינים רוסיים ובהם כלולים גם כל עניני־היהודים בלי שום שארית יתור. אותו שתוף לא שתוף של צרוף, אלא שתוף של הבלעה הוא — הבלעתם הגמורה של עניני־היהודים בתוך סכום עניניו של העם הרוסי, של המדינה הרוסית. „בבואי ראשונה (בשנת 1877) לפטרסבורג — מספר מרדכי בן־הלל הכהן — נבהלתי למראה־עיני... עם מכרי ומידעי מצעירי־עמנו, אשר קניתי לי בעיר־הבירה, היה בידי לדבר על המדינות והארצות, על כל השאלות, שהחיים מלאים מהן... ואולם אך נסיתי להוציא מלה על־אודות הנוגע לאחינו — השתוממו בני־חברתי ויביטו עלי בתמהון"... פרוש: כלום יש עדין ענינים וצרכים יהודיים מיחדים? ואפילו אם ישנם — כבר נפסק דינם: עוד מעט ויתמו, והלואי שיתמו. — ואם נזכור את האמור בשני הפרקים הקודמים, נבין, כי זו היתה השתלשלותה והציונית של בקשת־האזרחות, שמצאה לה ראשית בטוי ב„רזסויט", הגיעה לידי הכרח־דמוע ב„ציון" ושלמה עד כדי ודאות אסימילציונית ב„דין". עכשו כבר היתה הודאות הזאת ברורה וקיצונית כל־כך, עד שכל ימי שלטונה (ערך עשר שנים) לא ראתה גם צרך ליחד לעצמה אורגן ספרותי. אדרבה: עצם מציאותו של אורגן יהודי־רוסי יכלה לשמש ראיה לכתור — שיש ענינים וצרכים יהודיים מיחדים והוא בא להגן עליהם. אפילו המאספים המקריים „עבר. ביבליותיקה" של אדולף לנדוי לא יכלו עמוד [1]). אורנשטין, מיסדו ועורכו של ה„דין", הסיק גם את המסקנה האחרונה שבאחרונות מן הודאות האסימילציונית, אשר לה הטיף בשבועונו: הלך אל הכהן הכרבוכלבי ויתר בפניו גם על השיור האחרון...

הנה כן: היהודי הרוסי נעשה אחר משהיה לפני עשרים־שלשים שנה. אבל גם האדם הרוסי נעשה אחר במשך זמן זה. במקום האציל, שירד מגדלתו ירידה אחר ירידה, זקף את קומתו האזרח הפשוט, כחו נתודע לו וידו גברה כמו הישנה בחיי־המדינה. ובשביל כך ארע עתה ליהודי הרוסי מה שכבר ז... אחיו היהודי בארצות־המערב: דבקה בו גם השנאה הבאה מתוך קנאה ותחרות. לשעבר חלחלו בלב האציל כמה מיני שנאה ליהודי — שנאת־שנאה של בוז, שנאה של נהנה מקלון־חברו, שנאה של משפיע, הזקוק ועזרתו של המשפע, שנאה של יראה מפני התועלת הנרמסת ברגלים

---

[1]) עין הקדמת המוציא לכרך ה', פט"ב 1875.

בְּיָפה של אתמול — ואין רצונה רצון, עדַין היא מבקשת לְמָאֵן במאוס של היום — ואין מֵאונה מֵאון. עוד לפני שלשים־ארבעים שנה לא ידעה, כי בחומה היא יושבת, לא עלה על דעתה, כי צר לה המקום בתחומה. אדרבה, כל מה שטרחה לא טרחה אלא בשביל תחום זה, כי יהיו קירותיו מחֻזקים ובדקיו מתֻקנים — ולא מיראה, אלא מאהבה טָרחה בו, כי גדול היה חִנּו עליה. עכשו התחיל חִנו הולך ודועך. עכשו נודע פתאֹם ליהדות הרוסית, כי צר לה בתחומה. עדַין היא דואגת לקיומו ובלבה היא מתפללת על מפלתו, וכל בחור וטוב מקדים להמלט מתוכו. להיכן? — הכל יודעים: מעבר לתחום מתחיל עולמם הגדול והרחב של הגוים... ודבר זה גופו, כי כבר יודע היהודי להבדיל בין עולמו הצר שלו ובין עולמם הגדול והרחב שלהם, מעיד עד כמה שְׁנו מְשגיו על היפה והמאוס.

מעבר לתחום יש רק עולם אחד — של הגוים — הוא ואין בִּלְתּוֹ. תאמרו: כל מקום שגולָה ישראל גולָה עצמותו המְיֻחדה עמו ושומרת עליו. אפשר, שלידי הבנה זו יבואו הדורות הרחוקים, אשר יֵדעו לחשוף את הָעֲצָמוּת הכמוסה הזאת ולגַלותה — אם בינתים, עד אשר יקומו הדורות הרחוקים ההם, לא תיבש נטפים־נטפים ועקבותיה לא יֵעָלמו במדבר־החול של החיים הכלליים. היהודי של שנות השבעים עוד טרם ידע להערים על מְסַס־לבו ולהשתיקו במחשבה זו. עינו חדה היתה עדַין לראות, כי בגלותו אין לו שמירה אלא אחת — הדת, — לא דת ערטילאית, לא דת רעיון מֻפשט הנתון לכל באי־עולם, כי־אם דת בעלת צורות ידועות, הנתונה לִמְקַיְמֶיהָ בלבד, — ואף אותה ראה נמסה ונפסדת שָם, מעבר למקום גְּדוּלָּהּ. לשעבר זר היה היהודי לאציל, ומכל־שכן לאכר, שעליהם היתה פרנסתו, ומכיון שנפטר מהם, פִּלֵּט אותם מלבו ושב לביתו שָׁלֵם ברוחו ויהדותו כשהיה. עכשו נעשה הסוחר, הבנקאי, הקבלן היהודי חבר לחבורת הגוים, שבה עוברים עליו רֹב ימיו, ותחלתו באֹנס, מהכרח חֲבֵרוּת ומנהג־המדינה, וסופו ברצון. הוא אוכל ושותה עמה, עושה חֻלָּה חֻלּוֹ וְשַׁבַּתָּהּ שַׁבַּתּוֹ, מתחִלה הוא מסתיר טליתו ותפִליו לשם שמים — למה ילגלגו הגוים? — ולסוף הם נעשים מֻיתָּרים לו לעצמו. ואם הסוחר, הבנקאי, הקבלן כך — הרופא, עורך־הדין, האינז'נר לא־כל־שכן. כל זה ראה וידע אז היהודי, שנולד וגדל בתחום, ואף־על־פי־כן רבו מיום ליום המבקשים דרך „להמלט לְשָׁם". היהדות הרוסית עדַין תמהה היתה על עצמה: „למה אני עושה כך?" וכבר לא יכלה לעשות אחרת: היא גופה כבר היתה אַחרת ממה שהיתה.

ואין בין תמיהה להודאה אלא פסיעה אחת. האבות תמהו על השתעבדותם; הבנים הודו בה וכבר שמחו עליה. „זה היום שקוינוהו". זה שני דורות עומדת היהדות הרוסית כפופת־ראש ומבקשת אזרחות — מידי הרָשות, מידי העָם הרוסי; עכשו היא נוטלת אותה לעצמה, כי על־כן היא משתתפת עם העם הרוסי ביצירת ארחות חייו החדשים. כל־זמן שֶׁמִּשְׁקָהּ של המדינה היה בעִקרו וכמעט כֻּלּוֹ רק משק־קרקעי, לא היה ולא יכול להיות ליהודי תפקיד־יוצרים בו; עכשו, שהמשק המדיני צָמֵא ליסודות חדשים — למסחר ותעשיה, — הרי

ארץ־חמדה לכל בעלי־ממון, שבקשו לזרוע סלעי־כסף ולקצור דנרי־זהב. טבעי הוא אפוא הדבר, שגם בעל־הממון היהודי חש תכף, כי הגיעה גם שעתו שלו לְהִגָּלוֹת. אף אמנם לא העביר המועד. עוד לפני שחרור־האכרים, תכף אחרי המלחמה, הגישו הבַּרון גינצבורג וחבריו מגלת־זכרון לאלכסנדר השני בדבר הרחבת זכיותיהם של הסוחרים, בעלי־ההשכלה ובעלי־המלאכה היהודים. אנו קוראים את הכתב הזה ותמהים על הגנות והכעור שבו: מי התיר ומי יכול להתיר למחבריו, כי יבקשו מאת מושל־הארץ „להבדיל בין הבר והתבן" (לשונם ממש של מחברי מגלת־הזכרון) ולתת זכיות מיחדות „לטובים ולמעֻלים" שביהודים, כמו שהם קוראים לסוחרים, לבעלי־ההשכלה ולבעלי־המלאכה? וכי אין בבקשה ובהטעמה זו הסכמה מפורשת ל„גזרת הרִזרִידים", שארסה מפעפע והולך בכל החקים, שחקקה הממשלה הרוסית ליהודים מימות ניקולי ואילך? אבל אם אין אנו יודעים, מי התיר להם גנות זו, או מוטב שנאמר: אם אנו יודעים, כי הם עצמם התירו לעצמם גנות זו, הרי אנו יודעים גם מה הזקיק אותם לכך. לבקש הרבה יָראו, פן לא יִנָּתן להם כלום, והדבר אשר בקשו נחוץ היה בעת ההיא לסוחר היהודי כאויר לנשימה. (לבעל־המלאכה ולבעל־ההשכלה היהודי עדַין לא היה דבר זה הכרח גמור.) הנה הגיעה לסוחר היהודי השעה לפרוש ארבות־ידיו, לְפַלֵּס נתיב לכל האנרגיה הָרַבָּה, הכבושה בתוכו, נפשו גחלים תלהט, כי היתה הארץ כגן־עדן לכל אשר כשרון־סוחרים לו, — והוא כבלים לו על ידיו ורגליו — הגבלות וחֻמרות, אשר לא יתנו לו לפנות ימין ושמאל. וצריך להודות: גינצבורג וחבריו יָדעו לְכַוֵּן את השעה הראויה והשתדלותם הצליחה. אם אמנם לא לגמרי הֻתּרו הכבלים מעל הסוחר היהודי, הרי לכל־הפחות רפו, ובשעת צֹרך כבר נמצאו דרכים להתיר גם את העניבה הרפויה. אז נוסדו בתי־מסחר של יהודים, ולא רק בתחום, כי־אם גם מחוץ לתחום, הממון היהודי כבש לו מעמד והשפעה בבנקים ובחברות־של־מניות למסחר ותעשיה, הרבה קרקעות — וביחוד נהלות, שיש בהן גם צד מסחר ותעשיה -- עברו ליהודים, הרבה עסקי־קבלנות נפלו לידי יהודים, הרבה בתי־חרשת נבנו על־ידי יהודים או שנכנסו לרשותם של יהודים, יהודים נעשו בעלים לכמה מִכרות־מלח, פחמים ומתכיות, וכשנתנה הממשלה את דעתה להרבות ככל האפשר בבנין מסלות־ברזל, היתה גם במקצוע זה יד ישראל כמעט על העליונה. דם חדש, דם רותח הוצק לתוך הממון היהודי והמסחר היהודי וכשרון־המעשה היהודי והם נֵעורו לחיים חדשים. — גם מצד אחר נסתגלה היהדות הרוסית לתנאים חדשים, ובזה נודעו ארבעים שנות־ההשכלה, שכבר עברו עליה. במקום הרב והחזן והמגיד והשוחט נוצר עתה טפוס חדש של יהודי בעל פרופֶסיה חפשית -- רופא, עורך־דין, אינז'נר, אפותיקר. ואף־על־פי שמספרם של אלה לא רב היה עדַין, היו הם השאור, שֶׁמִּכֹּחוֹ תפחה ועלתה משנה לשנה עִסתה של היהדות הרוסית.

ופתאם, אמרתי, ביום בהיר אחד פקחה היהדות הרוסית את עיניה וראתה, שהיא איננה עוד מה שהיא. מה שֶׁיָּפֶה היה עליה אתמול מאוס עליה היום, מה שמאוס היה עליה אתמול יפה עליה היום. עדַין היא מבקשת לִרְצוֹת

שאין עינם של עושי־ההיסטוריה שולטת בה לראותה — אותה החקיות המיחדה, שאנו רגילים לקרא לה כח־המציאות. כמדֻמה, שקלוצ'בסקי הורה אמת פשוטה ועמקה זו ויפה הורה.

דוגמה לזה — היהדות הרוסית של סוף שנות השבעים למאה שעברה: פתאֹם, ביום בהיר אחד, פקחה את עיניה וראתה, שכל אשר מסביב לה איננו מה שהוא וגם היא גופה איננה עוד מה שהיא.

שחרור־האכרים, שעם כל ליקוייו נתן רוח חדשה וחיים חדשים לרוסיה, הכשיל את עמדתה הכלכלית של היהדות הרוסית. במשך כמה דורות היו האציל בעל־הנחלות והאכר המשֻעבד אחיזתו הכלכלית היסודית של היהודי הרוסי. האציל בז כל ימיו ליהודי ותמיד היה זקוק לו: גדלנותו — וגם עצלנותו — לא נתנה לו לאציל לטפל כראוי בתבואת משקו ולמצא לה דרך ישרה לשוק, בזבזנותו הצריכה אותו כל שעה לממון בעין, וביהודי מצא גם את הסוחר, העשוי לקנות הכל, וגם את המַלְוֶה, המוכן ומזֻמן להלוות לַכֹּל. עלוב היה היהודי: האציל גבה־הלב התעלל בו, עליו שפך את חמתו בשעת רֹגז ועליו שפך את שובבותו בשעת הוללות, אבל מצבו החמרי של עלוב זה בטוח היה במדה ידועה: פִּסְלְתָּה של ה„חצר" הספיקה לו למחיתו, ולפעמים גם עד כדי להתעשר. לא פחות מן האציל זקוק היה ליהודי גם האכר המשֻעבד. עמוס־עבודה וגזול־חֵרות הֻצרך תמיד בכל עניני משקו הדל ליהודי, כי יטפל בדגנו, בצמרו ופשתו, ובשכר טובת־הנאה יעמוד לו בשעת דחקו. זאת אומרת: על האציל בעל־הנחלות והאכר המשֻעבד היתה פרנסתם של רבבות אדם מישראל בפלכי־התחום. והנה בא השחרור ומאליה התחילה זִקה זו אל היהודי מתמעטת והולכת גם מצד האציל וגם מצד האכר. האציל, שנִטלה ממנו הזכות להעביד את האכר חנם, הֻצרך מעתה לכבוש את גדלנותו, להתגבר על עצלנותו וגם ללמוד תורת הקמוץ והחסכון. והאכר, שיצא מעבדות לחרות, התחיל מבקש לתקון משקו דרכים יותר יפות מסיועו של היהודי התגרן־המלוה, וביחוד נפחת בעיניו ערכו של סיוע זה כשנוסדו בשבילו בנקים מיֻחדים להספיק לו את הממונות הדרושים לו.

הימים ההם היו ימים רעים מאד ליהדות שבתוך התחום, כלומר, לְרֻבָּה הגדול של היהדות הרוסית, ואניני־הדעת ראו אותה כאִלו אין לה תקנה עוד. אֲבל חזות קשה זו של אניני־הדעת לא נתקימה. כח־חיוניותו הגדול של היהודי מצא לו להסתגל גם המעם לתנאים החדשים.

אִם עד סוף שנות הארבעים למאה שעברה צבותה היתה רוסיה כֻלָּה בתוך תחומי משק־הכפר, הרי משנות החמשים, וביחוד משעת מלחמת־קְרים ואילך, לא יכלה עוד להתקַים בתחומים הצרים האלה והֻכרחה לנטות לדרך המסחר והתעשיה. וכמשפט כל גוף צבורי ומדיני, שהתפתחותו אֲחרה לבוא, רדופה היתה גם רוסיה להשלים במשך זמן מועט את השנים המֻרבות, שעברו עליה ללא גִדול טבעי מְדרג. אז התחילו לחזור על קפיטַלים מן החוץ לבנין מסלות־ברזל ובתי־חרשת, לנַצל אוצרותיה הטבעיים העצומים, ליסוד בַּנקים וכדומה. גם הקפיטלים שלה הפנימיים מצאו להם שמוש יפה. רוסיה נעשתה

פֶּרֶק רְבִיעִי[1]

I

יש אשר יעשה אדם דבר וכרגע יִנָּחֵם ויאמר: „יָכוֹל הייתי לעשות אחרת" הרי זה כאִלו אמר: „יָכוֹל הייתי להיות אחר". אין אדם יָכוֹל להיות אלא מה שהוא, ולפיכך אי־אפשר לו לעשות אלא מה שהוא עושה. ואף־על־פי־כן יש באותה אמירה רק טעות למחצה, משום שלא עולם הוֹוֶה, אלא עולם מִתְהַוֶּה תמיד הוא האדם. אפילו אם רק זרם ישר ותמידי הם פרוצסי־עולמנו הפנימי -- מה שבאמת אינו כן: סופות וסערות־פתאם מבקיעות איתו שעה־שעה, רגע־רגע, ומבהיקות מתוכנו גלויי־הויה חדשים, אשר לא ידענום ולא שערנום בנו, — הרי גם הוא, אותו הזרם הישר והתמידי, מתמלא עם כל זיזה וזיזה תחושות, תְּצורות[2], מאויים וזקות חדשים, ואי־אפשר לו שיהיה ברגעו האחד מה שהוא ברגעו האחר. בשעה שאני עושה מה שאני עושה אי־אפשר לי לעשות אחרת: מעשה זה — דוקא הוא ולא אחר — מתנה היה מתוך המון מעשים וסבות, שקדמו לו בי והכשירו הכרח הֵעָשׂותו. אבל עכשו, שכבר עשיתי מה שעשיתי, עכשו, שרגע־הוֹוֶי כבר היה לרגע־עָבָרִי, הרי על־ידי זה נִשְׁתֵּיתי אני עצמי אחר ובאמת יכול הייתי לעשות אחרת. יכול וגם מֻכְרָח הייתי לעשות אחרת. כל מַעֲשֶׂה, שאני עושה, כל רגע, העובר עלי, יוצר בי אפשריות והכרחים חדשים, אשר לא שערתים בי רגע אחד תחלה ואינני עוד מה שהייתי לפני עבור עלי ובי הרגע הזה. — כך הוא היחיד, כך הוא גם הצבור, שאינו אלא כְּלָלוּת של פסיכיקות יחידיות, המִשְׁתַּלְּבוֹת יחד ונשפעות כֻּלָּן מִכֻּלָּן. וזהו הדבר, שההיסטוריה — לא סִפּוּרֵי־מאורעותיו, אלא עֶצֶם מאורעותיו של האדם -- „מְרַמָּה" אותנו תמיד ועל כל פסיעה ופסיעה היא נוטה מן המסלה, אשר יתאמר לְסֹל לה לבנו היהיר, הנותן את עצמו כאלהים להגיד מראשית אחרית. בהיסטוריה זקוקים אנו לְחַשֵּׁב כל שעה עם הֲקִיַּת פנימית מְיֻהֶדֶה,

---

[1]) מקורות: י. הַסָּן: מאמרו "Попытка эмансипаціи„ הנזכר לעיל. — אליהו אורשנסקי: קובצו, הנזכר לעיל; ביחוד מאמריו שם על ה„פוגרום" באודיסה ועל „הַיּוֹם הכלכלי של יהודי־רוסיה". — ש. דובנוב: ספרו "Новѣйшая исторія„ הנזכר לעיל. — פ. מ. דוסטויבסקי: "Дневникъ писателя„ מֶרץ 1877, פרק ג' (כרך י"א מכתביו, הוצאת מַרכּס, פט"ב 1895). — "Врачъ„ (ז'ורנל למדיצינה), נו' 52 לשנת 1891, פט"ב. — מרדכי בן הלל הכהן: „מאחורי־הפרגוד" בקובצו „מִזְרַח עד עֲרָב", ווילנה 1904. חלק א'; „Къ исторіи національнаго самосознанія русско-еврейскаго общества" „פְּרָזִיטוּיָה", כרך ב'. — א. בן־יהודה: „שאלה נכבדה" („השחר", שנה ט' — תרל"ט — חוברת ז'). — פרץ סמולנסקין: „שאלת היהודים — שאלת החיים" („השחר", שנה יו"ד — תר"ם, — חוברת ב'); „תשובה לבן־יהודה" (שם, חוברת ה'). — מ. ל. לילינבלום: שני מאמריו הנזכרים בפרקים הקודמים. —

[2]) „תצורה" — פארשטעללונג.

ולבם של הפורעים״... אותה שעה נוצרה גם ה„פילוסופיה״ של „פוגרומים״: מורי־גימנסיות הורו לתלמידים, כי „אם אמנם אין להסכים למעשים כאלה, הרי בכל אֹפן היהודים הם האשמים במאורעות המעציבים, כי על־כן הם מגדילים עקב על העם, מוצצים את לשדו ומכריחים אותו להשתמש בכח ידיו, כדי להשתחרר מעֻלו הקשה הזה״... לא היו ימים מועטים וְ„הַדָּם של מאורעות־אודיסה נשמע בילִיסבטגרד, בחרסון, בסינפרופול, בחבל־הַדְּן ובמקומות אחרים״, וגם בכל המקומות האלה נמצאו מלבד „עושי־המלאכה״ עצמם „אנשים לבושים מלבושי־כבוד״ לחזק „ידים רפות״ וגם מורי־גימנסיות להורות ברבים, לגדולים ולקטנים, את ה„פילוסופיה של פוגרומים״. וכל־כך מוכנים ומְזֻמנים היו הלבבות מלכתחלה לקבל את התורה הזאת — או, לכל־הפחות, לבלי לבעוט בה — עד כי שני שליחים מְיֻחדים — הד״ר צ׳אצקין והפרקליט הידוע פַּסּוֹבר — זקוקים היו ללכת מאודיסה לפטרבורג, כדי להשפיע על ה„אֶטְצֶ׳סְטְבֶנִיאַ זַפִּיסְקִי״, המְעֻלה והישר שבז׳ורנלי רוסיה בימים ההם, כי ידפיס את החֹמר בדבר הפרעות, אשר נאסף ועֻבַּד על־ידי קומיסיה מְיֻחדה, וסוף־סוף לא הגליחו גם השליחים האלה בשליחותם: החֹמר לא נמצא רצוי לאחד מן העורכים, לגריצקא־יֶלִיסֵייֶב, ולא נדפס. וגריצקא־יליסייב היה ידוע בשעתו לאחד מעמודי־התוך של הז׳ורנליסטיקה הרוסית ה ל י ב ר ל י ת...

אימה חשכה נפלה על הישוב היהודי באודיסה. בשעה שנספדו ספרי־התורה חללי־הפרעות — כך ספר לי י. ח. רבניצקי, שהיה באותו מעמד — מָלֵא הרחוב שלפני בית־הכנסת אלפי אנשים, כי לא הֵכיל הבית אותם, ואף כי דברי הספדן לא הגיעו לעומדים בחוץ, געה כל העם בבכי ויללה. וכל מה שגדלו הבכי והיללה, עמקו האימה והחרדה: לבם של הבוכים נבא להם, כי אם ראשונים הם לבכיה זו, לא הם האחרונים לה.

שבור־לב ורפוי־ידים שב העם לְבָתָּיו השדודים. שבורי־לב ורפויי־ידים נהלכו אחריו גם ראשיו ומשכיליו: ימים מועטים אחרי ה„פוגרום״ נתפרדה חבורת־המשכילים האודיסאית. בטל ה„דין״, בטל גם הסניף של „מרבי־השכלה״. נתפרדה החבורה, ופינסקר, הגדול שבה, ירד לתוך פִּנתו החבויה. שם הקדירו גבותיו הארֻכּות על עיניו האמוצות, שם שָׂרָה עם מחשבותיו ומצויי־נפשו הכבדים. וככל אשר כבדו מחשבותיו ומצויי־נפשו, סגרה עליו פנתו וימים רבים — אחת־עשרה שנה — לא יִשָּׁמַע דברו. התעמקות החיים הפנימיים מַתְחִילָה תמיד מן השתיקה. ואמנם בשביל כך יהיה הדבור, ששנות שתיקה רבות מגדלות אותו ושומרות עליו, לאוצר חיים חדשים כשתגיע שעתו לפרוץ את גדרו. סוד זה ידעה האגדה, שהטילה על רבי שמעון ורבי אלעזר בנו שתים־עשרה שנות שתיקה במערה, כשם שהטילה על רבי ישראל בעל־שם שבע שנות שתיקה בין הרי הַקַּרְפַּטִים...

גם להיות. את הכל נתן לו אלהים, גם עין רואה, גם אזן שומעת, אבל אחת מנע ממנו — רוח עִלְוָה. רֻבָּם של הבריות קלי־החיים הם. לשכבת־נפשם העליונה, השטחית, קולטים הם את מגעי־החיים ועם הם שומרים עליהם לבל יעמיקו לרדת. ואולם יש גם יחידי־סגלה מעטים, שנפשם ערוכה תמיד לְהִדָּלֵחַ עד התהום ממגעי־החיים. ליחידי־הסגלה הללו אנו קוראים „בעלי נפש טְרַגִית", וסִמנם: אין הם יודעים להבדיל בין מגעים „קטנים" ל„גדולים". מחחת לכל „קטנות" גנוז להם עקר גדול, שרק על־פי מקרה לבש בפֹעל צורה של קטנות, או ביתר דיוק — עקר גדול, שרק עיני הבריות קלי־החיים רואות בו לא יותר מקטנות. אחד מן המעטים האלה היה גם פינסקר, ומגעי־החיים, ומכל־שכן פגוליהם, ירדו עליו תמיד לכל כֹּבֶד משאם. גם עתה, אך נראו נִצָּנֵי הריאקציה הראשונים, חרדו בו מֵרִבְצָם ספקות קשים — ספקות, שנשמע בהם גם זעם לַהֶשְׁן של ודאיות. האמנם כל התקוות היפוח, שעליהן חיתה היהדות הרוסית זה המש־עשרה שנה, מימי מפלתו של ניקולי במלחמת־קרים ועד עתה, רק אבק פורח הן? האמנם גם השארית האחרונה, אשר השאירה לה היהדות — לְוַתֵּר על עצמיותיה המיחדות רק מתוך רצון והחלטה הפשים — הא מ ם רק משאת־שוא היא גם זו? האמנם ימי־ניקולי ישובו ליהדות הרוסית — לענותה ולהתעלל בה? ומה יענה על זה „העם הגדול והמהֻלל", העם הרוסי, אשר אליו כבר נשא הוא, פינסקר, תוחלתו בשנה ערב חבריו השליכו עדַין את כל יהבם רק על טובה והסדה של הממשלה? האמנם?...

ועד אשר נכרת עליו כל משאה של שאלה אחרונה זו כבר נִתְּנָה לו גם תשובה עליה: בעשרים ושבעה במרץ (לֵיל התקדש חג־פסח) לשנת 1871 פרץ שוב „פוגרום" באודיסה...

עקבותיו של פוגרום זה נשמרו רק מעט בספרותנו, אבל גם מן המעט הזה אנו יודעים עתה, כי מאורעות־אודיסה אלה היו השער לתקופת הדם והאש בחיי היהדות הרוסית — לתקופת הפרעות הארֻכה והנוראה, שאין איש יודע אם ומתי יבוא קִצה. ב„פוגרום" האודיסאי של שנת 1859 עדין היה הרבה מן ה„בֹּסֶר", עד כי הרשות נתחכמה לדון אותו כ„נציון רגיל, שהחִבה אליו מֻטבעת בעצם דמו של האדם הרוסי". עכשו גמלה הרעה. עד שהתחיל ה„פוגרום" כבר „היה מֻרגש, כי דבר־מה מתעתד לבוא", ומשהתחיל כבר הֻברר לַכֹּל, כי ב„אימפרוביזציה" זו צפונה גם „כונת מְכֻוָּן". חוצות אודיסה מלאו המוני־פורעים ואחריהם הלכו חַיָּלים ושוטרים: לא כדי להניא את הפורעים ממעשיהם, כי־אם — כדי לשמור לראשם, או, לכל היותר, כדי ללמדם „דרך־ארץ" בשעה שֶׁהַיִּצָרִים הגסים, שהלהלו בלבבות, עלולים היו לעבור את „המדה הראויה". בארבעת ימי ה„פוגרום" שֻׁדדו יותר מֵאַלְפַּיִם מעונות והנֻיות של יהודים, נחרבו שני בתי־כנסיות גדולים בטבור־העיר, ספרי־תורה היו למרמס בראש־חוצות וקדשי־ישראל נתחללו לעיני־השמים. אמנם רק המון־העם שלח את ידיו בבזה ובשֹׁד, אבל „גלויה היתה לעין השנאה לישראל מצד כל הישוב הנוצרי". „כרכרות עברו ברהובות־העיר לראות בחָרבן בתיהם של היהודים", „אנשים לבושים מלבושי־כבוד חִזקו בדבריהם ובממונם את ידיהם

הששים וראשית שנות השבעים לשם טוב, כי הלכה לפני העם הרוסי השרישה בלבו רצון לחֵרות אישית וככל אשר יכלה דרשה את משפטו מיד שלטון־העריצות. מצד זה אולי ראויה היא באמת לשמה הטוב: מצד יחסה לשאלת־היהודים אין היא ראויה לשבח. אם בימי העליה של תקופת אלכסנדר השני, בראשית שנות הששים, בשעת וכוחו של ה„ציון" עם ה„אוסנובה", עדַין לא יצאה לתרבות אנטישמית, הרי עתה, משהתחילו ימי־הירידה, מִהרה וקפצה גם היא על הַנְּבֵלה, שהניח בּרַפמן לפני בתי־ישראל, — קפצה עליה לא כדי לפנותה ממקומה, אלא — כדי להגדיל את סרחונה. ראשון נזדרז לכך הגדול שבעתוני־רוסיה בעת ההיא ואשר עוד לפני שנים מעטות צדד גם הוא בזכות היהודים — ה„גולוס", ואחריו מלאו חבריו הקטנים ממנו. העתונים המעטים, שהדבר לא יָשַר בעיניהם — שמו מחסום לפיהם ושתקו. כך נהגו גם הז'ורנלים בעלי־ההשפעה: הללו נענו למלשינותיו של ברַפמן והללו — שמו יד לפה והחרישו. „בימינו — כתב אז אדולף לנדוי — קשה מצב יהודי־רוסיה יותר ממצב היהודים בימי־הבינים החשכים. לפנים, בימי־הבינים, אם יצאה דבה על היהודים, נערכו וכוחים בפרהסיה וְנִתְּנָה ליהודים היכֹלת להגן על עצמם ולהוכיח את שִׁקְרָהּ של הדבה. לא כן עתה. רֹב הפובליציסטים שלנו, כל שעה שיש להם צֹרך להשיב על שאלה, הנוגעת ליהודים, הרי „ספר־הקהל" (של ברפמן) פתוח לפניהם, והנותרים משתמטים לדון על הדבר באמתלה, שאין לבם לפולמיקה בשאלה זו"...

וכשראתה הממשלה, כי נסיונה הצליח, חזקה ידה עוד יותר. לא לחנם אמרו: „עם האכילה בא התֵאבון". לפני שָׁנִים עשר, כשנטה אלכסנדר בשאלת־היהודים לדרך הרִצוי והפיוס, רָגַז איבַן אַקְסַקוֹב, אחד מגדולי הסופרים הרוסיים, והורה, כי אין תקנה ליהודי־רוסיה אלא אם־כן ינזרו לגמרי מדרכי־חייהם ומִמנהגי־דתם. עכשו עשה אלכסנדר עצמו מעשה להשיב את ימי הכפיה והאֹנס. בעברו את נפות־הויסלה (1870) ראה המוני־יהודים לבושים בגדים ארֻכּים ומגַדלים פאות, רגז גם הוא וצוה על שרי־הפלכים ההם, כי יהיו זריזים לְקַיֵם את החֹק הישן בדבר בעור תלבשתם וגזיזת פאותיהם של היהודים. ובשובו לביתו פקד על מועצת־הממלכה לדון בשאלה הכללית של „התבדלות היהודים". אף אמנם לא אחרה המועצה לעשות את אשר נִטל עליה, דנה ומצאה, כי לא די להסיר מעל היהודים את תלבשתם וחיצוניותם, אלא עִקר שִׁחְתָם הוא, כי חטיבה חברתית הם לעצמם, וכדי לבַער את ה„רעה" הזאת נוסדה קומיסיה מְיֻחדה „לתקון הֲוָיָם של היהודים", היא הקומיסיה הידועה, שראשית־כל קברה קבורה עולמית את ההצעות שנמסרו לה לטובתם של ישראל.—

מן הוא והלאה התחילו ימי נסיון קשים למחשבתו המעמיקה וְהַכְּבֵדָה של פינסקר. „שנות השבעים היו לפינסקר תקופה אֲרֻכָּה של ענויי־ספקות, כי על־כן משנה לשנה, מיום ליום הורע היחס ליהודים". כך מעיד עליו אחד ממספידיו, איש, שכפי הנראה, קרוב היה אליו בימי־חייו [1]. אחרת לא יכלה

[1]) ס. אָ., „У гроба Л. С. Пинскера" „ווסחוד", חוב' פברואר לשנת 1892.

אשר הקדימו לראות, כי אלכסנדר השני עתיד לְסַיֵם לא במה שפתח. עברו עוד שָנים שתים והחֵמה העצורה בלבבות נתנה אקדה בידי קַרַקוֹזוֹב לירות באלכסנדר (אפריל 1866), ואף־על־פי שהֻבְרר, כי רק מעטים היו חבריו ואנשי־בריתו של קרקוזוב, מצאה הרשות גיריה זו עלה יפה להכריז, כי חיי המדינה וסדריה הקבועים עומדים בסכנה והם צריכים חזוק ושמירה: תכף אחרי מעשה־קַרַקוזוב נתפרסם דבר־הקיסר, כי „כמאז כן עתה יהיו לו כמעמד האצילים והיסודות הקונסרבטיביים לעמודי־התָּוֶך, אשר עליהם ישען ובהם יבטח, ויד ממשלתו תחזק על כל השאיפות, הַקָּמוֹת ביסודות המדיניים האלה". מכאן ואילך החלה הריאקציה ברוסיה.

כל ריאקציה מדינית, עד שהיא יודעת כמה גדול כחה, צריכה היא לנסות אותו תחלה, ולפיכך פוגעת היא ראשונה ביהודים — היחידים, שאין להם תובעים. כך אֵרע הפעם גם ברוסיה. נסיונו הראשון של אלכסנדר היה — לשוב לַמִּדָּה, שבה מדד ניקולי אביו לשאלת־היהודים: מעתה לא בקשו עוד לדעת, במה יפים היהודים למדינה, אלא בקשו לדעת — עד־כמה רעים הם לה. ההנחה עצמה, כי רעים היהודים למדינה, חזרה להיות מה שהיתה בימי ניקולי — „מְשכל ראשון". ושוב נשמע קן־קולמוסים ב„דפרטמנטים" וב„קנצלריות": טרחו ויגעו למצוא בסיס נאמן ל„מְשכל הראשון". יגעו ומצאו — יותר ממה שבקשו: לא רק עדותם של שרי־פלכים ונציבי־נפות, שארסם עמד להם תמיד בין שִׁנֵּיהֶם מוכן ומזֻמן לפלוט כל שעה, אלא גם עדותו של יהודי, על „פֶּרֶקוֹרן הדש". ובאמת, מה שהיה פפרקורן בראשית המאה הששׁ־עשרה היה בְּרַפְמַן בשנות הששים והשבעים למאת התשע־עשרה: מומר רשע, שעשה סחורה ב„מכהוי" היהדות. אם פפרקורן גבב במלשינותיו ראיות והוכחות, כי היהודים שונאים ומגַנים את הדת הנוצרית, ולפיכך ראוים הם לכל צרה שתבוא עליהם, וברַפמן גבב במלשינותיו ראיות והוכחות, כי היהודים בְּדֵלִים מחיי־המדינה הכלליים, יש להם „קהל" המולך עליהם וגם הסתדריות גזהרות („כל ישראל דבריב" וכדומה), המבקשות למלוך על העולם כֻּלו, ובכלל רעים והטאים היהודים לשלום המדינה ואחדותה — הרי זה משום שאיש־איש מן הנבלים הערומים האלה השתדל לְכַוֵּן את צרך שעתו שלו. ברפמן מצא גם את קוניגוּנְדָה שלו — את קוֹרְנִילוֹב, המפקח על גליל־הלמודים הוילנאי — ודבריו נתחבבו בספירות העליונות של הממשלה. אמנם לא על פיו נהפך לבם של אלכסנדר ועושי־דברו אל היהודים: מידי הריאקציה הכללית היתה זאת, אלא שהוא נמצא לה לריאקציה ברגע הראוי — בשעה שזו בהרה ביהודים לְשֵם נסיון ראשון, וממילא מובן, כי מהרה להשתמש במלשינותיו של ברפמן, שהיו לה דבר בעתו, ומה גם שמומר זה הפקיר את עצמו לאחנן מועט.

הנסיון הצליח. אוהו צבור, שמפיו היה „דעת־הקהל", לא הבין, או העמיד את פניו כאלו אין הוא מבין, ש„המהלך החדש" בשאלת־היהודים פתיחה הוא לריאקציה כללית, וכנך את ידו עליו. עֵדה היא הז'ורנליסטיקה הרוסית של הימים ההם. בדרך כלל זכתה הז'ורנליסטיקה הרוסית על סוף שנות

יודעים את מאמריו, כי לא חתם את שמו עליהם, כמנהגו.

חוץ מן ה„דֶין" לא יצר הסניף האודיסאי של מרבי־השכלה כלום, וגם ה„דֶין" עצמו יצא לאחר זמן מועט מרשותו, כי לא היה בידי הסניף לפרנסו. וככה הלך הסניף והתנונה ארבע שנים רצופות, עד שלסוף בטל לגמרי בגלל מאורע מיֻחד, שאֵרע באודיסה.

אותו מאורע היה גם לנקֻדת־משבר ברוחו ונפשו של פינסקר.

V

„תקופת־הזהב" שבימי מלוכת אלכסנדר השני לא ארכה הרבה. קְצָרָה דעתו של אלכסנדר מלגמור את אשר החל לעשות — להנחיל למדינתו הגדולה את החיים החדשים, אשר להם יִחלה. עוד טרם עברו על אלכסנדר כעשר שנות מלכות וכבר הפכה דרכו אחורנית, ועל מדינתו עלו העננים הראשונים לבשר לה את הרעה, אשר תמצא אותה בימי נכדו. הרבה דברים גרמו לכך; ביחוד — שחרור־האכרים, שלא היה שחרור שָלֵם. שחרור מְקֻטע זה הטעים את המְשֻחררים טעם חֵרות אישית, כי הוציאם מרשות האצילים, אבל לא נתן להם את היכֹלת לראות חיים ושובע מעמלם: מרבית אדמתם לא יצאה מרשות האצילים, והם, האצילים, נשארו — לכל־הפחות, בשנים הראשונות שאחרי השחרור — אדוני־הארץ כשהיו. אדמה מעטה וגרועה נִתְּנָה לאכרים וגם אותה הֻזקקו לפדות מידי בעליה הקודמים בממון מְרֻבה. זכיותיהם האזרחיות של האכרים נשארו גם הן מְקֻטעות כמעט כבתחלה. וכשנמצאו אכרים, שנועזו להרהר אחרי שחרור כזה ולדרוש משפטם מאת הרְשות, לא יכלה הרשות, ויותר ממה שלא יכלה—ל א ר צ ת ה, להבין, על מה נדונים הללו עמה ומִהרה להחזיר להם תשובה — על־ידי חַיָלים מְזֻינים [1]). אין כל פלא, כי לב האכרים הלך ורע על קברניטי־המדינה, ואל האכרים נלוה גם חלק ידוע, אף כי מועט, מן הצבור הנאור, שהכיר את חובתו למיליוני העמלים האלה, אשר על עמלם הִשְתתה בימים ההם רוסיה כֻלָה. עד־כמה רע היה על קברניטי־המדינה לבו של צבור זה מעט־המספר אבל גְדָל־הַקִנְאות — נודע בשעת מרד־הפולנים, שפרץ כשנתים אחרי שחרור־האכרים: אלכסנדר הֶרְצֶן, אביה של התנועה הסוציאלית ברוסיה, הִצְדיק בעתונו את הפולנים, בַקונין הרתחן אמר לצאת בראש לגיון של מתנדבים לעזרת הפולנים, ובשעה שנשמעה היריה הראשונה בוַרשה ערכו סטודנטי־פטרבורג דמונסטרציה — לטובת הפולנים. אמנם „מוּרַבְיוֹב הַתַלְיָן" הצליח לכבות אש־המרד של הפולנים בנהרי־דם, אבל עם זה הצליח גם להגדיל את האש בלבותיהם של אלה,

---

[1]) עַיֵן פרופ׳ א. נ וּן, „דברי ימי התנועה הרבולוציונית ברוסיה" (תרגום רוסי), מוסקבה 1917 (עמוד 74).

שמונה שנים דרך־אגב. עכשו בקש להוציא את מחשבתו לפעלה והציע ל„מרבי־השכלה" — מתחלה לסניף האודיסאי ואחר־כך גם לועד המרכזי בפטרבורג — לקבוע פרסים תמידיים בשביל מעלי־התלמידים, הגומרים את תלמודם בבתי־הספר לרבנים, למען יוכלו לעבור לאחת האוניברסיטות הרוסיות ולהשתלם במדעים, השיכים למדע־היהדות. הסניף האודיסאי הסכים להצעה זו, אבל בועד המרכזי נתקלה הצעתו של פינסקר בהצעתו של ל. רוזנטל — לשלוח את מעלי־התלמידים האלה לא לאוניברסיטה רוסית, אלא לגרמניה—לבית־המדרש לרבנים אשר בברסלוי. מובן מאליו, כי פינסקר ראה בהצעתו של רוזנטל לא תקון, אלא קלקול, והוא כתב לועד המרכזי: „במשך שבתם בגרמניה יספיקו הקנדידטים לשכוח גם את ידיעותיהם המעטות בלשון הרוסית, שרכשו להם בעמל רב בבתי־הספר לרבנים שלנו. הם ישובו למולדתם לא רבנים רוסיים, אלא גרמניים", ואלו כל־עקרה של ההצעה היא — לגדל רבנים רוסיים, היודעים את הלשון הרוסית ידיעה שלמה וראוים להיות מנהיגים לעדות יהודיות רוסיות, ולא לעדות יהודיות גרמניות"...[1]) הסניף האודיסאי חזר והגין על הצעתו של פינסקר, ובכל־זאת נדחתה סוף־סוף מפני הצעתו של רוזנטל.

בכלל לא הצליח הסניף האודיסאי. כמה דברים בקשו פינסקר וסולוביציג וחבריהם לעשות, — להקים בתי־ספר נמוכים מתוקנים, אשר יירשו את מקומם של ה„חדרים", לתרגם את כתבי־הקדש לרוסית וכו', — ולא עשו. בני־אודיסה לא הצטינו מימיהם במדת־הפזרנות וקפת־הסניף היתה ריקה תמיד. רק דבר אחד עלה בידי הסניף: על־פי השתדלותו נוסד שוב באודיסה שבועון רוסי־יהודי, ה„דין", שהתחיל לצאת במאי 1869 בעריכתו של ש. אורנשטין. כבר אמרתי לעיל, כי ה„דין" פתח במה שסים ה„ציון" ובדרך זו הרחיק ללכת: ה„דין" הוא הז'ורנל הראשון ליהודי־רוסיה, שהיתה לו פרוגרמה קצרה, אבל ברורה -- אסימילציה. „דמוע גמור עם הישוב השליט (господствующимъ населеніемъ) — מחליט ה„דין" — הוא המשיח, אשר אליו יחכה הצבור המעלה והנאור שלנו"...[2]) וכיון שכן, הרי „אין צרך ליהודים לא בשלטוני־קהלות מיחדים, לא בבתי־כפר מיהדים עם השכלה מיהדה", ומכל־שכן בלשון או בלשונות מיהדות[3]). הדברים האחרונים הם לסולוביציג, שעליו העיד פינסקר עוד לפני שבע שנים, בימי ה„ציון", כי עמו הוא בדעה „לכל עניני־הייהם של יהודי־רוסיה"[4]). ואמנם פינסקר היה גם הוא אחד מסופרי ה„דין"[5]). אלא שאין אנו

---

[1]) צדק צ'ריקובר (בספרו הנזכר), כי בדברים האלה צפונה עקיצה כלפי שובבר ה„גרמני".

[2]) „דן" 1869, עמוד 151.

[3]) שם, עמוד 114.

[4]) עין הודעתו של פינסקר בראש הנו' 23 של ה„ציון".

[5]) ד"ר פ. ימפולסקי בזכרונותיו על אליהו אורשנסקי, „יבר. כטרינא", חוב' א' לשנת 1911 (עמוד 55).

פטרבורג שבימים ההם היו מִגְדוֹלֵי עביה של היהדות — בני ליטא, זַמוט ופולניה — ועדַין לא הֵהינו לגשת אל חומתה הבצורה של היהדות הרוסית, אל הדת. מאימתה של חומה בצורה זו לא נשתחרר עדַין גם „גאונם וגאותם" של „מרבי־ההשכלה", הפרופסור חוולסון, אף־על־פי שֶׁמֶן העם אשר בחומה כבר הספיק להשתחרר. ומפני אימה זו השיב הועד המרכזי למיסדי הסניף באודיסה, כי „אין לנגוע בעניני החיים הדתיים, כדי „שלא ליתן לרבים מבני־אמונתנו מקום לטעות". כך היתה גם דעתה של הרָשות, שברשיונה היה תלוי יְסוד הסניף. הרשות לא הסכימה גם לחלוק לסניף תפקיד מְיֻחד, כלומר, שהוא יהיה הממֻנה על הרבצת הלשון הרוסית בקרב כל יהודי־רוסיה. פינסקר וחבריו מֻכרחים היו אפוא לקבל עליהם את הדין ובסוף אוקטובר 1867 יסדו את הסניף לפי התכנית וספר־התקנות, שהֻרשו להם מאת הועד המרכזי והרשות המרכזית. לנשיא הסניף נבחר ברוֹדסקי, אבל הוא לא שקד על עניני־הסניף, והעבודה עָברה לסולוביציג ופינסקר.

פינסקר, שֶׁקִּנֵּא כל־כך ללשון הרוסית, משום שבה ראה מקור נאמן לרגשות אזרחות רוסית גמורה, לא יכול לראות את עצמו אזרח רוסי גמור: לא הלשון הרוסית היתה לשון־נפשו, אף כי במדה מְרֻבּה היתה לשון־השכלתו. בילדותו בית אביו ואמו לא שמע את הלשון הרוסית: גם האב וגם הָאֵם לא ידעו אותה. מפי אביו — ואולי גם מפי אמו, שגדלה בעיר־הַסְּפָר, הסמוכה לאוסטריה — קבל את הגרמנית, עליה גֻדַּל ובה השתמש בינו לבין אָחיו [1] ובינו לבין חבריו, שידעו גרמנית, בה יכתוב את ספרו המדעי היחידי, אשר ישאיר אחריו (עין להלן), ובה עתיד הוא לכתוב גם את מחברתו, אשר תפתח לו שער לחיי־עולם בדברי ימי עמו: הלשון הגרמנית היתה לשון־נפשו. ומי יודע, אם לא דוקא בשביל שהוא עצמו הרגיש בחציצה, החוצצת בינו ובין הרוסיות הגמורה, שקוד היה כל־כך לְפָרֵק את החציצה הלשונית מלפני יהודי־רוסיה, כדי שהם יוכלו להגיע עד סופו של פרוצס־ההתרוססות, שנראה לו מֻכרח וגם רצוי? מכאן גם התנגדותו לשוּבּכר וסיעתו, שבקשו לחַזק את השפעתן של הלשון הגרמנית וההשכלה הגרמנית על יהודי־רוסיה, ומתוך התנגדות זו בא גם לכלל דעה, כי יש צֹרך לְגַדֵּל ברוסיה רבנים חדשים, הראוים לתעודתם מצד ה־שׂכלתם המדעית, כלומר: רבנים מטפוסו של שוּבּכר, אלא שתרבותם תהיה רוסית. עוד לפני שמונה שנים כתב ב„רַזסוֶיט": „למדע־היהדות אין עדַין שֹׁרש וענף בספרות־המולדת (כלומר: בספרות הרוסית)... ביחוד ראוי היה לקנדידטים הצעירים של בתי־הספר לרבנים, כי מעתה יתנו את לבם יותר על מדעם, מדע־היהדות, ואת פרי־עבודתם זו יביאו לקהל. ראוי היה להם לעשות כמעשי חבריהם בגרמניה: הללו אינם עולים לרבנות אלא אם־כן יזכו תחלה לפרסום ספרותי במדה ידועה"... [2]) כך כתב לפני

---

[1]) בידי נמצאים כמה מכתבים מאת יוסף פינסקר ואשתו לד"ר פינסקר וכלם כתובים גרמנית.

[2]) הדברים האלה הם סופו של המאמר, שהזכרתי לעיל בהערה לפרק השני.

הראשון, שבו תלויה כניסתם לתוך כללותו של העם הרוסי... שִׁתוף־הלשון הוא האמצעי היותר יפה לדִמוּע... בסגול הלשון הרוסית מצד היהודים תלויה הרחבת זכיותיהם וגם מַתַּן שווי־זכיות גמור להם... כל היהודים הנאורים, המדברים רוסית, רואים את עצמם אזרחים רוסיים גמורים, ולפיכך צריך לְגַדֵּל רגשות כאלה גם בקרב ההמון היהודי. הרבצת הלשון הרוסית על־ידי השכלה כללית אינה מספקת, ולכן צריך להשתמש בדת, שֶׁכֹּחָהּ גדול ביותר.. לכל אדם, ואפילו אם הוא שולט בכמה לשונות, יש תמיד לשון אחת היקרה לו מִכֹּלָן — הלשון, שבה ישפוך את שיח־נפשו. הלשון העברית חדלה זה כבר מהיות לשון כזו ליהודים, והם סגלו להם תמיד את לשונותיהם של העמים, אשר בתוכם ישבו". רק יהודי־רוסיה אינם משתמשים עדַיִן בלשון הרוסית בנוגע „לספֵירה הדתית של חייהם", וזוהי „זָרוּת קשה". „חברת מרבי־השכלה" צריכה אפוא לעשות כל מה שבכחה, כדי לסלק את כל מיני ה„זריות" האלה, כי על־כן „תעודתה היא — הרבצת השכלה בקרב היהודים ב ר ו ח ר ו ס י"...

אִלו הֻברר לנו, כי הדברים האלה מעטו של פינסקר יצאו (כשאני לעצמי כמעט שאיני מסַפק בזה), היינו אומרים: כך צריך היה לכתוב האיש, שכבר העמיק בשעתו להבין את כחה ויכלתה של הלשון. — לסוף מציעים פינסקר וחבריו לראשי החברה בפטרבורג לחלוק לסניף האודיסאי לא רק את העבודה בקרב היהודים אשר בדרום־רוסיה, אלא את כל העבודה להרבצת ה ל ש ו ן ה ר ו ס י ת בקרב היהדות הרוסית כֻּלָּהּ. ושני טעמים הם נותנים להצעה זו: ראשית, מְרֻבּות הן המטרות, שהציבה לה החברה לפי ספר־תקנותיה, וגדולות מכחו של ועד אחד. ושנית, יהודי־אודיסה הם היותר נאורים בכל יהודי־רוסיה, רֹב בני הדור החדש של העדה הגדולה והחשובה הזאת כבר גדל על ההשכלה הרוסית ודבק ברוח הרוסי, ולכן יצליחו בני־אודיסה יותר מן האחרים לקרב את לב יהודי־רוסיה ללשון ולהשכלה הרוסיות.

אל ה„תכנית" וה„באור", שנשלחו לפטרבורג, צרף שוּבַּכֶר את חות־דעתו המְיֻחדה שלו. „אִלו היתה מטרתנו — כתב שוּבַּכר — דִמוּעם של היהודים ברוסים, ודאי היה ראוי להשתמש בכל הדרכים, כדי לנטוע בקרבם את לשון־המולדת. אבל מטרתנו היא להרבות השכלה, ודבר זה אי־אפשר בלעדי הלשון הגרמנית... לפי דעתי לא הגיעה עדין השעה לתרגם את תפלות־ישראל ללשון הרוסית, כי רחוקים הם עדין בני־אמונתנו מלשפוך שיחם לפני אלהיהם בלשון זו... את עִקרי הדת היהודית וספרי־הדת צריך ללמוד רק בלשון הגרמנית"... פֵּרוש: לא לרוסס את יהודי־רוסיה אנו צריכים, אלא — לְגַרְמֵן אותם...

בעִקרו של דבר שוים היו משכילי־פטרבורג בדעותיהם להבריהם האודיסאים, כי אין דרך אחרת לפני יהודי־רוסיה אלא לְהֵעשות רוסים גמורים לפי לשונם, השכלתם ורוחם. משכילי־פטרבורג, שהיו קרובים במקצת לספֵירות המדיניות העליונות, ודאי האמינו באמונה שלֵמה, כי „סגול הלשון הרוסית מצד היהודים הוא התנאי הראשון, שבו תלויה הרחבת זכיותיהם וגם מתן שווי־זכיות גמור להם", וכלום יש ליהודים צרך אחר חוץ מזה? ואף־על־פי־כן נשמעו בפטרבורג לא לפינסקר וחבריו, כי־אם לשוּבַּכר, אם כי לא מטעמו. רֹב משכילי־

האספה הראשונה של האודיסאים החליטה, ש„עבודתו העקרית והיחידה של הסניף צריכה להיות — הרבצת הלשון הרוסית בקרב יהודי־רוסיה בכל האמצעים, שהסניף ימצא אותם יפים לכך". וכדי לברר למפרע את האמצעים היפים, שראוי להשתמש בהם, הושיבה האספה קומיסיה של שלשה — רבינוביץ, סולוביציג ופינסקר, שלשת העורכים של השבועונים היהודיים־הרוסיים הראשונים. רק שלשה ימים עסקה הקומיסיה בעבודתה ובמשך זמן קצר זה הספיקה לחַבּר גם תכנית־עבודה בשביל הסניף וגם באור מפֹרט לתכנית. כל שרצונו ברור לו — גם דרכו ברורה לו. ושלשת חברי הקומיסיה ידעו מהו רצונם. עכשו לא אֵרע גם לפינסקר מה שאֵרע לו לפני שלש שנים, בשעת וכוחו עם ה„אוסנובה": לבו לא היה מהסס עוד. עכשו כבר היה ברי לו: צריך לסַיֵּע לפרוצס־ההתרוססות, כי ימהר וישְלם לכל מלואו. „בעת ההיא — כותב בן־עמי — היה פינסקר הרוסיפיקַטוֹר היותר נלהב ומסור לעבודה זו". מהיכן באה לו „התלהבות" זו? — כמדְמה, שממערב אירופה הביא אותה. בשנת תרכ"ד הֻצרך פינסקר לנסוע לוינא, כדי להחזיר משם לביתו, לאודיסה, את שמחה אביו, שמחלתו קשתה מיום ליום ולא יכלה עוד הֵרָפֵא. מוינא נסע גם לברלין. בהיותו בשתי הערים האלה נתודע לאהרן יֶלינק, ללודביג פיליפסון, לאברהם גיגר ואחרים מגדולי ההתבוללות המערבית. הם ידעו לכבדו בכבוד הראוי לו, לא רק מפני היותו בן לאביו, החוקר המצֻין, אלא ביחוד משום שהוא עצמו כבר נתפרסם לאחד מראשי־מדַבריו של הצבור היהודי ברוסיה. וכפי הנראה, נענה פינסקר להשפעתם של האנשים הגדולים הללו, שהיו אז מורי־הדרך ליהדות הנאורה ואשר להם כבר „התִרו כל הספקות" בנוגע לעתידה של היהדות בכל ארצות פזוריה: התבוללות גמורה, שאין לה אלא שיור אחד — שיור הדת, או, ביתר דיוק, שיורי־שיור של דת, שהרי גם את הדת גופה הזקיקו להשתעבד לתביעותיה של ההתבוללות.

עכשו הסכים פינסקר במדה ידועה גם להשתעבדות זו של הדת עצמה. „מטרתו העִקרית של הסניף — כך נאמר ב„תכנית־העבודה", שחברה הקומיסיה האמורה — היא: להרגיל את היהודים ללשון הרוסית עד כדי שתֵּעשה להם לשונם הלאֻמית (языкомъ національнымъ). כדי להגיע למטרתו זו מוצא הסניף, שאין דרך יותר טובה מלהשתמש ביחוד בחייהם הדתיים של היהודים.. לתרגם ללשון הרוסית את כתבי־הקדש ואת סדורי־התפלות ולהדפיס את התרגום הרוסי ואת המקור העברי זה בצד זה"... (כמה יש בדברים אלה ממחשבתו וכונתו של משה בן־מנחם! אף הוא בקש, כי יחד עם דבר־האלהים יכבוש לו הדור הצעיר את דרך הלאֻמיות הגרמנית"[1]). ומה שסתמה הקומיסיה ב„תכנית", פֵּרשה ב„באור": „מנויה וגמורה כאמת היסטורית מבֹררה, כי היהודים צריכים לְהִדָּמֵעַ בישוב הכללי של מדינות־מושבותיהם ולשמור רק על הבדל־דתם.. סגולי־הלשון הרוסית מצד היהודים הוא, בלי ספק, התנאי

---

[1]) ד"ר מ. קיזרלינג, „מאזעס מענדעלסזאהן", ליפציג 1862, עמוד 284.

מהם כבר דחו מפניה בכונה את הלשון העברית, ומכל־שכן את היודית, ובחרו להשתמש בה גם למכתבי־רֵעים [1]. וכבר היתה גם חבורה חשובה של סופרים יהודים, שכתבו רוסית ודבריהם נדפסו גם בעתונים וז'ורנלים כלליים (יוסף רבינוביץ, דומַשבסקי, לבַנדה, אדולף לאנדוי, בהרב, יל"ג ועוד ועוד). סִגול הלשון הרוסית וההשכלה הרוסית מצד היהודים לא היה אפוא עוד רק „שירת־העתיד", אלא דבר של ממש, שכבר היה טעון טִפוח יום־יום, שעה־שעה. ואמנם שנה אחת אחרי מות ה„ציון" נוסדה בפטרבורג „חברת מרבי־השכלה ליהודי־רוסיה". ביסוד חברה זו כבר טפלו משכילי־פטרבורג זה כשלש שנים ומתחלה אמרו לקרא לה מפֹרש: „חברה להרבצת הלשון הרוסית והשכלת־הזמן בקרב יהודי־רוסיה"; אחר־כך נמלכו וקצרו את השם, כדי להרחיב את תחומי־החברה ולעשותה מרכז לכמה וכמה מקצועות־עבודה, הנכנסים לגבול ה„השכלה" ואינם נכנסים לגבול הלשון, אבל הרבצת הלשון הרוסית וטפוחה נשארו להם עבודה עִקרית כשהיו. שתי שנים אחרי הִוָּסֵד החברה בפטרבורג הציעו ראשיה לחברי החברה האודיסאים, כי ייסדו בעירם סניף ובידו יהיו מסורים עניני־ההשכלה של היהודים אשר בדרום־רוסיה. ביחוד בקש הועד המרכזי למסור לידי הסניף את סדור־העזרה לסטודנטים היהודים של האוניברסיטה הנובורוסית, שנוסדה אותה שנה (1865). משכילי־אודיסה נענו להצעת ראשי־החברה, וכמו שנראה תכף, אמרו לִטול לעצמם תפקיד אחר לגמרי מזה שבקש לחלוק להם הועד המרכזי, אלא שמשעה ראשונה נתקלו במלחמת־דעות.

אודיסה היתה הראשונה, שבה התחילו היהודים להשתמש בלשון הרוסית. באודיסה נוסדו הז'ורנלים היהודיים־הרוסיים הראשונים וממנה יצאה השכלה רוסית כמעט לכל יהודי־רוסיה, לכל־הפחות ליהדות הנובורוסית כֻּלָּהּ. ואף־על־פי־כן גדולה היתה בה עדַיִן גם השפעתם של ה„ברודיים", שהחזיקו והתגדרו בלשון הגרמנית, אשר הביאו אתם לכאן. השפעה זו, שעליה כבר דברתי למעלה, בפרק הראשון, לא די שלא פסקה עד־עתה, אלא, אדרבה, דוקא עתה מצאה לה אִילן יפה להתלות בו. הד"ר שמעון־אריה שוַבַּכֶר (יליד גרמניה), שנתמנה לרב ראשי באודיסה, מכֻבּד היה על בני־עדתו ובדרשותיו היפות, שנאמרו בלשון גרמנית נמלצה, לקח לבבות. שוַבַּכר היה לא רק רב ודרשן, שתורתו וחכמתו אומנותו, אלא ראש־העדה לכל דבר, וממילא חזקה עוד יותר השפעת גרמניותו, שהוא עצמו דבק בה מאד וגם בקש לחבבה על האחרים. בשביל השפעתו זו נלחמו בו פינסקר וסולוביציג, שהשפעתה של הרוסיות היתה להם עִקר, ומלחמת־דעות זו נודעה גם עכשו, כשעמד להִוָּסד באודיסה הסניף של חברת „מרבי־השכלה".

---

[1] נפלא הדבר, כי רבינוביץ בעל ה„רַזסוֶיט" כתב לפעמים את מכתביו יודית. עיֵן מכתביו הנזכרים לל. רוזנטל. לַבנדה, שידע עברית, כתב את מכתביו רוסית. אפילו יל"ג כתב לפעמים את מכתביו רוסית גם ליודעי־עברית. כך נהגו בעת ההיא גם משכילים אחרים.

בקש וגם יכול לְצַיֵּר לעצמו, כי יהודי־רוסיה יֵעָשׂוּ רוסים, אבל בשום אֹפן לא יכול ולא בקש לצַיֵּר לעצמו, כי יֵעָשׂוּ פראבוסלבים. כגבריאל ריסר בשעתו בָּטח גם פינסקר, כי „אֹמֶץ צליליה של לשון־המולדת ויפעת שירי משורריה" יבראו לב חדש ליהודי הרוסי, אבל גם זה ברי היה לו, כי על „צלילי פעמוניה" של המולדת יעבור היהודי הרוסי ושומע לא יהיה להם ממנו. חפשי בדעותיו היה פינסקר ובמדה אחת מדד לכל הדתות שבעולם. ובכל־זאת שיור אחד היה לו בלבו, אותו נחל מאבותיו ואבות־אבותיו, והוא שֶׁלִּמְּדוֹ, כי אם אמנם „כבר אכד ליהודים מקומם באקונומיה של התרבות האירופאית", הרי מצד הדת אי־אפשר שימעט כחו — זאת אומרת: ערכו הפנימי—של היהודי לגבי בן דת אחרת. שיור זה הוא — הגאוה היהודית הטבעית, שבכל הדורות נשמעה בה נעימה דתית יסודית, ועל גאותו הטבעית הזאת לא יכול פינסקר לְוַתֵּר. ועוד על דבר אחד לא יכול לְוַתֵּר — ואף כאן אנו שומעים את קולה של הגאוה היהודית הטבעית: — על ההחלטה החפשית (אין אני בטוח, שאי־אפשר לאמר: „ההחלטה הלאֻמית החפשית") מצד היהדות. אם זו תהיה ההחלטה החפשית של היהדות הרוסית לְוַתֵּר על כל עצמיותיה הלאֻמיות — הרשות בידה; לאנוס אותה על כך, לדרוש וְתוֹר זה מאתה — אין איש רשאי. אדרבה: לדרישה מֻכרחת כזו חַיֶּבֶת היהדות הרוסית להתנגד „גם מצד החֹפש וגם מצד הצדק".

יבוא יום ופינסקר יבקש דרך להכשיר בבני־עמו החלטה חפשית, לאֻמית אחרת. עכשו יבקש להכשיר בקרב יהודי־רוסיה החלטה חפשית לאזרחות גמורה עם כל הותורים, ההלוים בה. וכבר אנו יודעים את הדרך הישרה לכך: סִגּוּל הלשון הרוסית ועל־ידה -- התרבות והחיים הרוסיים.

IV

כמקרה ה„רַזסויט" קרה את ה„ציון": אף הוא הוציא רק שנה אחת ומת, יורש לא היה לו. הַ„דֶּיֶן" („День"), העתיד להתחיל במה שהוא פָּסק, יירש את מקומו רק לאחר שֶׁבַע שנים. אבל זרע התרבות הרוסית, שזרעו עשרות שנות־השכלה, כבר נקלט ועשה פרי. אם אמנם הצבור היהודי בכללו עדַין לא דבר, לא קרא ולא כתב רוסית, הרי כבר גָּדַל דור חדש, שלשון זו היתה לשונו. אימת בתי־ספר („школобоязнь") הלכה ושקעה ולא עוד „כשה לטבח" הובל הילד היהודי לבית־הספר הכללי: מרצונו—ולפעמים גם מרצון אבותיו — הלך לְשָׁם. בשבעה וששים תלמיד נפתחו לפני חמש־עשרה שנה (1847) שני בתי־הספר לרבנים בוילנה ובזיטומיר: עכשו (1862) למדו בהם יותר מחמש מאות איש. יותר מחמש מאות וחמשים נערים מישראל למדו בגימנסיות רוסיות (1863). מאה ושלשים בחורים מישראל למדו באוניברסיטות הרוסיות (1863), וגם בתו של היהודי כבר התחילה כובשת לה דרך אל הלשון והתרבות הרוסיות. הלשון הרוסית נתחבבה על המשכילים כל־כך, עד כי כמה וכמה

לפינסקר להכריע: את דין עַמו הוא דן. ואף־על־פי־כן מדבור לדבור הוא בא סוף־סוף לידי הודאה כזו, שאינה מניחה עוד שום מקום לספקות. מתחלה הוא אומר: „יש עצמִיוֹת ממשיות (существенныя особенности), כ ג ו ן הבדל הדתות („כגון" – משמע, שיש גם עצמיות ממשיות אחרות ודינן כדין הבדל־הדתות), שאין איש רשאי לדרוש את אִבּוּדָן", משום „שאין בהן הזק לעניני־המדינה וגם האחדות הפנימית של המדינה אינה נפגמת על־ידן: הן יש שגם דתיהם של בני עם אחד שונות". אבל לבסוף הוא מְסַיֵם את מאמרו כך: „א י ן אנו אומרים, כי היהודים צריכים להשתדל, ש ח ו ץ מִדָתָם תִשָמרנה גם עצמיותיהם האחרות; רק זה בלבד הוא דִבְרנו תמיד, שאין איש רשאי ל ד ר ו ש מאת היהודים כי יִפָּטְרו מעצמיותיהם הלְאֻמיות הבלתי־מזיקות (безвредныя) רק משום שלא יָשְרו בעיניו, וכי לא די שהיהודים רשאים, אלא שמצד החפש והצדק הם גם חיבים להתנגד לדרישות כ:ה".

הנה כן, המושג „יהודים אמתים" מכרח להסתפק בצמצומו האחרון – בשיור הדת בלבד. לצמצום זה הביאו: רגש־הַגֵרוּת, שֶכָּבֵד וְצִעֵר מאד, ובקשת־האזרחות, שֶגָדְלָה וחָזְקה מאד. הם שהכריחו לְוַתֵּר עַל הכל. עוד רגע אחד וגם ותוֹרָיו של פינסקר יֵרָאוּ כאִלו לא וֹתוֹרים אחרונים הם. כמעט בה בשעה שכתב פינסקר את מאמרו כתב סופר אחר עֲלוּם־שֵם: „רק התנאים ההיסטוריים הזעומים נתנו ליהודים את היכֹלת לְהַעֲלוֹת צורה דתית ידועָה לכלל בריאה מְשֻנה, שאין לה דוגמה בהיסטוריה – לא עם, אלא מ י ן ר ו ח ת ו ע ה (какой-то призракъ), מֵעֵין עם, או בלשון יותר פשוטה – פַּ ר ו ד ְי ָ ה של עם. לא היתה ליהודים לשון – נולד הז'ורגון המכער. היהודים נמצאו מחוץ להסתדרות הפוליטית של העמים, אשר אל תוכם הטיל אותם גורלם – עמדו וחזקו בכל חֹמר הצורות החיצוניות את מערכתם הדתית. היהודים נפוצו לכל ארצות־תבל, נקרע הקשר הגיאוגרפי בינינו – והדמיון ההולה מְצַיֵר לעצמו מין מולדת מעבר לחיים, שָם, בירושלים, לאחר ביאת־המשיח"... „כשמגיעים לַלְאֻמיות העברית מרחיבים בחבה יתרה את הדבור על הקשר הדתי. אבל הקשר הזה, בתור יסוד לְאֻמי, אין לו אפילו אֹפי של אַנַכְּרוֹנִיסְמוּס היסטורי: כל־עִקָרוֹ אינו אלא מִתּוּס מדעי.. ליהודים בתור אֻמה כבר אָבַד עד העולם מקומם באקונומיה של הַתַּרבות האירופאית; בתור אגודת־אחוה דתית – תפקידה א ו ל י עֲדַיִן לא נגמר"..[1] חבל, שאין אנו יודעים, למי הם הדברים האלה. אבל ברי לנו, כי לא רק מלבו בלבד דָלָה אותם מחברם, כי על־כן לא רק לו בלבד כבר היה רגש־הַגֵרוּת לאבן כבדה, אשר לא הֵכִיל הלב אותה עוד. את תוגת יאושם של הדברים האלה קולטת אזננו גם מהכרח ותוריו של פינסקר, אלא שפינסקר הגיע ע ד וִתּוּר אחרון – ועמד. פינסקר

---

[1] „Еврейскій вопросъ и интересы Россіи", „יבר. ביבליותיקה", כרך ה', פט"ב 1875. – המאמר הזה, אחד מן היותר חשובים בספרות הרוסית־היהודית, נכתב בשנת 1862. עַיֵן ההקדמה הקצרה בראשו וגם הדַטָה בסופו.

הלשון המַלורוסית, נתֻנת היכולת לאדם הרוסי להביע את צרכיו, רגשותיו ומחשבותיו גם בתור רוסי וגם בתור אדם. מה פלא יש אפוא, כי גם היהודי הרוסי, המבקש להכנס להקפן של המדינה והאזרחות הרוסיות, דָבֵק מעתה בלשון הוֶליקורוסית ולא בלשון המַלורוסית? —

הדברים האלה נכתבו לפני ששים שנה. באירופה נעשו אז הנסיונות הראשונים להבין, במה ועד־כמה יפה כחה של הלשון להעשות אגוד בין עם לעם ולהבליע את האחד בחברו. המדע והספרות הרוסיים לא נזדקקו עדַין כלל לעיון זה. האם לא יפָּלא בעינינו, כי פינסקר כבר הרגיש גם אז, שהלשון היא „חוט־השדרה" של הפרובלימה הלאֻמית? לא, לא יִפָּלֵא כלל. בקרבו היו קבורים פגריהן של שתי לשונות — של העברית והז׳רגונית. נפשו התקלעה בתוכו בין שני מגנטים של שתי נשמות חיות — של הרוסית והגרמנית. וכלום יכול הוא, העמקן, שלא לְנַקֵר כל שעה בשאלת הלשון וצרופיה? ומשום שמטבעו רגיל היה לחשוב את מחשבתו עד סופה ולקבל עליו — אם ברצון, או שלא ברצון — את כל מסקנותיה, שנראו לו מֻכרחות הכרח הגיוני, לא כבש בפיו גם את המסקנה, שהגיונו הסיק לו מתוך הכרת כחה ויכלתה של הלשון. „אפשר לשער בבטחה — מוסיף הוא ואומר — כי אם לא יפריעו מאורעות מיֻחדים, הרי סופו של היסוד המַלורוסי, שלא הספיק לא לְהִבָּדֵל לעצמו ולא להתפתח ולקבל צורה קבועה מאיזה צד שהוא, — שֶׁיִכָּנֵס כאחד מן הצרופים ללשון הרוסית ולחיים הרוסיים מבלי שֶׁיִוָּדַע גם עצם הבְדלו (особность). כך יעלה, לפי דעתנו, גם ליהודים, שהז׳רגון שלהם, כפי שאפשר לקוות, יאבד למעט עד תֻמו". פֵרוש: עתידים יהודי־רוסיה, שֶׁתִשָּׁכַח מפיהם לשונם היודית המדֻברת (הלשון העברית כבר נשכחה; בכל אֹפן, אין היא יכולה עוד לעכב), במקומה תהיה הלשון הוֶליקורוסית שומה בפיהם, ובהמשך הזמן, אם לא יפריעו מאורעות מיֻחדים, יִכָּנסו גם הם, כאחד מן הצרופים, לחיים הרוסיים (הוֶליקורוסיים).

האֻמנם, מבלי שֶׁיִוָּדַע עוד גם הבדלם שלהם? -- צריך להודות: כאן יִלָּבֵט פינסקר. שתי רשֻיות לו בלבו. מצד אחד: „רבוי־הצורות הם הם החיים"; כל גוי וגוי יש לו צרך טבעי וממילא גם זכות טבעית לחיות את חייו מתוך עצמותו המיֻחדה לו. „שני צרכים הפקידה ההיסטוריה ליהודים; להעשות בנים לזמנם ולמולדתם, מבלי שיחדלו מהיות גם יהודים אמתים", והטא הטאו „בני־סיעתו היותר קרובים של בן־מנחם", כי „בִרְבָּם נִתקו מעברם ומבני־גזעם ונזורו אחור מחיידם כמעט לגמרי". ומצד שני: כלום ברצוננו שלנו הדבר תלוי? „המוני בני־האדם הולכים אל אשר יוליכום ההכרח וכח־המציאות", „פרוצס ההתרוססות כבר החל בקרב יהודי־רוסיה" ושורת־ההגיון וההכרח נותנת, כי פרוצס זה ישלם לכל מלואו, ולוּ גם רק לאחר זמן. גדולה מזו: פרוצס ההתרוססות איננו רק הכרח עִוֵר, אלא אדרבה, זהו „גם רצוננו אנו ורצון כל בני־אמונתנו, שכבר הגיעו למדרגה ידועה של השכלה"... להודות בשתי הרשֻיות האלה כאחת אִי־אפשר. בהכרח נדחית האחת מפני חברתה. איזו מהן היא אפוא הנדחית? — קשה לו

לדעתה של ה„ציון" ולא לזו של ה„אוסנובה". הז'ורנליסטיקה הרוסית עוד טרם יצאה אז לתרבות אנטישמית, אף כי שעתה של תרבות רעה זו לא תרחק עוד מעתה.

את חוַת־דעתם של הז'ורנלים „הַדְיָנִים" סִכְּמה מערכת ה„ציון" במאמר מיֻחד (נומר 37) וגם הוסיפה לברר בו את דעתה שלה על עצם השאלה. לפינסקר הוא גם המאמר הזה. כך מעיד גם ה' ג. ס. רַשקובסקי [1]). אִלו באמת רק זה בלבד היה רצון ה„אוסנובה" — משיב פינסקר לקוליש וחבריו — כי היהודים היושבים באוקרַינה יתרוססו (обрусѣли), לא היינו מתנגדים לה אפילו בדבור אחד, משום שזהו גם רצוננו אנו ורצון כל בני־אמונתנו, שכבר הגיעו למדרגה ידועה של השכלה: לשם זה אנו מוציאים את הז'ורנל שלנו בלשון הרוסית..., לשם זה מיסדים (היהודים) שעורי־ערב ובתי־ספר לשבתות, מבקשים דרכים להשביח את למוד הלשון הרוסית בבתי־הספר של הרָשות, שולחים את בניהם לגימנסיות ואוניברסיטות רוסיות ואת בנותיהם לגימנסיות ובתי־חנוך לנשים, מתקרבים לספרות הרוסית ולחיים הרוסיים, הצבוריים והמדיניים... אִלו רק זו היתה משמעות דבריה של ה„אוסנובה", לא היינו מוצאים בהם שום כונה רעה כלפי בני־אמונתנו, כי באמת כבר החל פרוצס ההתרוססות בקרבם", אלא שאין לדרוש, כי פרוצס זה יִשְׁלַם לכל מלוּאוֹ במשך ימים מועטים, „משום שהנִגודים שבין הגוים השונים, הנכנסים להקֵפה של מדינה אחת, ויחסי־האיבה שבין זה לזה יכולים לִכְלוֹת רק בהמשך הזמן, אם באמת ובתמים יעזרו לכך טובי אִישיהם של כל הגוים הללו וְכֻלָּם יחד ישתתפו השתתפות ממשית בעניני־המדינה הכלליים, ובתנאי, שכל הגוים האלה יְשוּו זה לזה ושקולים יהיו זה כנגד זה"... יתר על כן: אִלו היה רצונם החפשי של יהודי־אוקרַינה לסַגל להם דוקא את הלשון המַלורוסית, לא היתה מערכת ה„ציון" רוֹאה שום צֹרך להניא אותם מדרך זו. אבל — „המוני בני־האדם נשמעים רק לחושם הטבעי והולכים אל אשר יוליכום וההכרח וכח־המציאות". עד־כמה שיש כבר צבור נאור בקרב יהודי־רוסיה לא הצרך כלל לדון ולשפוט תחִלה, באיזו לשון יבחר — אם במַלורוסית או בוֶליקורוסית: הראשונה כמעט שאינה עדַין במציאות בתור גורם תרבותי מכריע, ואִלו האחרונה, הלשון הוֶליקורוסית, היא לשונו של המדע הרוסי, של הרשות וגם של המסחר והתעשיה במדינה כֻּלָּהּ. ואם אמנם גם הלשון הוֶליקורוסית עוד טרם הגיעה לידי שלֵמות גמורה, מכל־מקום כבר עֻבְּדָה עבּוד ספרותי וצורותיה מוצקות ומבֹררות הרבה יותר מצורותיה של הלשון המַלורוסית, שעדַין אין לה לא שמוש אמני וספרותי (אפילו גוגול האוקרַיני כתב וֶליקו־רוסית!) ולא שמוש מדעי, ובכלל אינה עדַין בגדר לשון תרבותית, שהחיים החברתיים והמדיניים זקוקים לה. קצורו של דבר: הלשון הוֶליקורוסית, ולא הלשון המַלורוסית, נעשתה לבוש לכל עניני־המדינה, ועל־ידה, ולא על־ידי

[1]) ג. ס. רַשקובסקי: „Современные русско-еврейск. дѣятели" אוריסה 1889, עמ' 69

כל השיבותם. ועוד יותר נתפלא לראות תכף, כי פינסקר ידע להתעמק בפרובלימה הלאֻמית כל־כך, עד כי תפס גם את „הוט־העשדרה" שלה.

III

בראש הנומר 23 של ה„ציון" (8 **דצמבר** 1861) **נדפסה הודעה מאת** פינסקר, כי הוא יוצא מן המערכת ובמקומו נכנס הד"ר ברנשטין, שגם עד־עתה עבד עבודת־קבע ב„ציון". גם מלכתחלה — כותב פינסקר בהודעתו — נטל לעצמו עבודה זו של עריכת ה„ציון" לא לשם עבודה ספרותית קבועה, אלא רק כדי להציל ממות את „עתונם של יהודי־רוסיה". עכשו, שהוא רואה, כי השבועון נמצא בידים אמונות, של הד"ר סולוביציג, והד"ר ברנשטין הסכים למלא את מקומו שלו במערכת, כדי שלא תכבד העבודה על סולוביציג לבדו— הרי הוא שב לעבודתו התמידית, לעבודת־הרפואה. אם היו גם סבות אחרות, שהכריחוהו למסור לד"ר ברנשטין את מקומו בעריכת ה„ציון" — אין אנו יודעים. אולי גרם לזה רפיון־בריאותו: מפי ליליֶנבלום שמענו, כי פינסקר רפה־כח היה כל ימיו ועוד בימי־עלומיו נראו בו סמני־שחפת. בכל אֹפן, בהודעתו הוא מוסיף, כי אין הוא נפטר אלא מעבודת־העריכה, אבל גם מכאן ולהבא יוסיף לעבוד ב„ציון" עבודת סופר עוזר. ואמנם הוא סִיֵם — לאחר שכבר יצא מן המערכת — את וכוח ה„ציון" עם ה„אוסנובה", שמתחִלה היה רק וכוח־דעות ולסוף לבש — בעטיו של קוליש — צורה של תגרה קשה. כבר אמרתי, כי מאמרו של פינסקר העלה את חמת ה„אוסנובה" על ה„ציון". אז הסיר קוליש את המסוה מעל פניו וגם שלח רֶסֶן מפיו. בחוברת ספטמבר של ה„אוסנובה" הדפיס בחתימת־שמו מאמר מלא רעל: „ז'ידים מתקדמים" („передовые жиды"), ובו האשים את „פובליציסטי־ציון" („сіонскіе публицисты"), כי מתכונים הם להלשין אותו ואת חבריו למלכות, וגם הוסיף לעקוץ את היהודים ככל אשר יכול. קוליש השתמש בדברים חריפים וגסים כל־כך, עד כי מערכת ה„ציון" הֻכרחה למסור את דינה ל„ז'ורנלים הרוסיים", למען ישפטו הם בינה ובין ה„אוסנובה". וה„אדֶסקי ויֶסטניק", שכבר בָּגַד בדעותיו של פירוגוב ושִׁנה את יחסו ליהודים, נבא למערכת ה„ציון", כי איש לא ישים לב למחאתה כלפי ה„אוסנובה" [1]) — ונבואתו לא נתקימה. אדרבה, וכוח ה„ציון" עם ה„אוסנובה" היה למאורע חשוב בז'ורנליסטיקה הרוסית: הוא הכריח אותה ליתן את דעתה על השאלה הלאֻמית וגם על השאלה היהודית, שעד־עתה היה להן דין שְׁתוּקיות, ומעתה נעשו שאלות־היום. טובי הז'ורנלים הרוסיים — ואפילו הז'ורנל הַסָּטִירִי „איסקרא" — נענו למחאת ה„ציון" וכמעט פה־אחד החליטו, כי נקי הוא מעלילתו של קוליש, וגם בנוגע לגוף השאלה, שהֻעמדה על הפרק, נטו רֹב הז'ורנלים

[1]) „אד. ויֶסטניק", נו' 1 לשנת 1862.

יִלְווּ ובה ידבקו יתר העמים עד אשר לא ירהבו עוד להיות אדישים לגורלה המְיַחד (ההדגשה — של פינסקר), וָלא — הרי אותה אֻמה תחשוב את שִׁכְנָם בתוכה להזק גדול לה ותמיד תהיה אימתה עליהם אם לכלותם או לגרשם?... גורלה, תועלתה, רוחה של אֻמה אחת צריכים, לפי דעתכם, לבלוע את כל ישותם של העמים האחרים. האמנם גם אתם, כְּאינקביזיציה של ימי־הבינים, אין אתם רואים, כי רבוי־הצורות הם הם החיים ורק המות בלבד צורה אחת לו?"...

מתוך השאלות האלה אנו יודעים אפוא, מה היה בלבו של פינסקר בעת ההיא על הַזִּקָה האזרחית, שנתקלה בשאלה הלאֻמית. „רבוי־הצורות הם הם החיים". זאת אומרת: כל גוי וגוי (במובן "племя"„, ואפילו אם בתוך עם („народъ") אחר או אֻמה („нація") אחרת הוא נתון, יש לו צֹרך טבעי לחיות את חייו מתוך עצמותו המיחדה לו, וממילא יש לו גם זכות טבעית לכך. צֹרך וזכות טבעיים אלה יש אפוא גם לגוי היהודי, הנתון בתוך גוים, עמים ואמות אחרים. ואולם כל גוי וגוי, כל עם ועם יש לו מלבד זכות עצמותו המְיֻחדה שלו גם חובת זִקה אזרחית אל הכלל השלם — המדינה, שגם הוא כלול בתוכה, ובשעה שהזכות והחובה הללו נתקלות זו בזו יפה כחה של האחרונה מכחה של הראשונה, משום שיפה כחו של העולם מכחו של החלק. ומה שנוגע ליחסים של החלקים ביניהם לבין עצמם בתוך גבולותיו של השלם, הרי איש־איש וזכות עצמותו המיחדה שלו ואין לשום אחד מהם רשות להטיל על חברו חובת זקה אליו, אלא אם כן חלק ידוע נעשה בפרק זמן ידוע „בא־כחם האמתי של עניני הכלל השלם", שהרי אותה שעה מתלבשת בו הזכות של הָאַחְדֻת המדינית וְהַזִּקוֹת האזרחיות רהוטות אחריו. הוֶה אומר, שהיהדות הרוסית יש לה חובת זִקה אזרחית רק לגבי המדינה הרוסית בכללותה, או — אם נִתְלֶה בעם את זכותה של האַחְדֻת המדינית — לגבי העם הוֶליקורוסי, שהוא „בא־כחם האמתי" של עניני הכלל השלם, אבל לא לגבי שום עם אוזר מעמי רוסיה, שהרי גם אותו העם האחר אינו אלא חלק אחד, קטן או גדול, מן „הכלל השלם" — המדינה הרוסית בכללותה.

צְדָקָה סְכִימָה זו או לא צָדקה? — לנו, שרגלינו מתנגפות יום־יום בקוצים מכאיבים חדשים, הבוקעים מתוך הפרובלימה הלאֻמית, היא נראית כבר תמימה ביותר; בשעתה היה בה הרבה מן החִדוש והמקוריות. בכל אפן אנו מתפלאים: הן פינסקר לא היה סופר, שמלאכתו בכך. בעִקרו היה נתון לעבודת־הרפואה, ורק לפעמים היה נכנס, כאורח מִקרי, לגבולה של הספרות, ומכתיר היה את שמו מקוראיו, לבל ידעו, כי הוא המְדַבר אליהם, כי על־כן לרשות שאינה שלו הוא נכנס. ודוקא הוא, כמעט היחידי, עמד במאמריו המעטים על שאלות וְעִיונים, שבימיו היו חדשים לגמרי, ואולי גם לא־מובנים עדַין. חבריו עסקו בענינים, שאמנם היה בהם צֹרך־השעה, אבל לא יותר מצֹרך־השעה, והוא נתן את דעתו על עיונים ושאלות, שגם עד־עתה, לאחר ששים שנה, עוד טרם נגרעה חשיבותם, או, יותר נכון, שרק עתה, לאחר ששים שנה, הבררה

כביכול, למדינה [1]), אלא אותה הנחה, שהיהודים שוכנים לבדד בקרב הישוב הרוסי־הדרומי. הרי ששאיפותיה של ה„אוסנובה" שאיפות לאֻמיות הן בעִקרן"... „דעתה של ה„אוסנובה" אינה נותנת, כי במַלורוסיה יכולים לגור חוץ ממלורוסים גם בני־אדם אחרים, שמלבד הענינים המשתתפים למולדתנו כֻלָּה (ההדגשה — של פינסקר) יהיו להם עניניהם שלהם, הנובעים מתוך מעמדם המיֻחד, לאֻמיותם המיֻחדה, דתם המיֻחדה. באדישות לגורלה הכלל של מולדתנו — רוסיה, בחסרון מעשים מצדנו להתקרב אל העם הרוסי, בהתנגדות פעלֵנו לתועלתו של עם זה, אין ה„אוסנובה" מאשימה אותנו ואין היא יכולה להאשים אותנו, ולוּ גם היתה רוצה בכך: יכולים היינו להביא עובדות רבות עד אין מספר, המעידות על ההפך. אין זאת, כי־אם הפעם יְדֻבּר רק על חלק אחד מן העם הרוסי, רק על גוי אחד — המַלורוסי"... הטעמה זו, שהטעים פינסקר את כונתה של ה„אוסנובה", העלתה את חמתה של זו האחרונה על ה„ציון", כמו שנראה למטה. ואולם מצדנו אין שום צֹרך להסביר, כי לא היתה כוָנת פינסקר לגרום רעה ל„אוסנובה". אדרבה, הוא עצמו מעיד על ערכה ומספר בשבחה, אלא שלא יכול לדון על עצם השאלה כל־זמן שלא חשַׂף תחלה את משמעותה הפנימית. ואחרי חֲשׂפוֹ את המשמעות הפנימית הזאת הוא שואל: „אם מלבד עניניה הכלליים של מולדתנו בכללותה תיקרנה ותקדשנה למַלורוסים גם עצמיותיהם הגויִיות (племенныя особенност), מדוע אפוא מרהיבה ה„אוסנובה" לגזור את דינה עלינו בשביל זה, שגם לנו תיקרנה עצמיותינו העתיקות, ואם אנו מֻתָּרים עליהן, עד־כמה שהדבר אפשר לנו, אם אנו נפטרים מהן (если отказываемся отъ нихъ), הרי רק לתועלת הכלל הַשָּׁלֵם, אבל לא לתועלתו של חלק ידוע, ואף אם חשוב הוא אותו חלק מכל הצדדים?... וכי לא די לכם, כי בארץ רַבּת־עמים לא יִמָּצֵא שום אחד אדיש רק לגורלה הכללי (ההדגשה — של פינסקר) ולפעמים יקריב לה גם את עצמיותיו הלאֻמיות? מה ראיתם אפוא אתם לדון את החלק האחר, ולוּ גם אם חלק עצום הוא, כדינו של הכלל השלם? מה ראיתם לדרוש מאת איזה עם שהוא, כי יְכַוֵּן את לבו לא לגורל הכלל השלם, אלא לגורל החלק, שסוף־סוף רק חלק הוא ולא יותר? ואם יש רשות לכך, הרי רק אם החלק הוא בפרק זמן ידוע בא־כחם האמתי (истинная представительница) של עניני הכלל השלם, כגון המַדיארים במלכות האונגרית"... ועדַין לא תמו שאלותיו של פינסקר. להלן הוא מוסיף לשאֹל: „ז'ורנל, המעיד על עצמו באותו נומר גופו, כי ביסודו הונחו כבוד וצדק לאדם, ומכל־שכן לגוי, לעם וללאם, עומד ומכריז תוך־כדי־דבור, כי אין דבר יותר מזיק לאֻמה מִשְׁכּוֹן בה עמים אחרים, הַבְּדֵלים ממנה, האדישים לגורלה. הַאֵין פֵּרוש הדברים, כי בכל ארץ צריכה להיות אֻמה אחת, השולטת על האחרות ובולעת את כֻּלָּן, אֻמה אחת, שאליה

---

[1]) פֵּרוש: למדינה הרוסית בכללותה. — כאן ובכל מקום שאיני מצַיֵּן, כי ההדגשה היא של פינסקר עצמו, — שלי היא.

במאמר מיחד, שנדפס בגומר 10. גם המאמר הזה לפינסקר הוא. בדבר השם „ז׳יד״ אין פינסקר מסכים ל„פ—ב״. שם זה נגזר בדרך אתימולוגית מן השם „יהודי״ — אם־כן, מה עלבון יש בו? — שלשים שנה לפני פינסקר בקש גבריאל ריסר לגאל את השם הזה „ולתת לו כבוד תחת השנאה, אשר דבקה בו שלא בצדק״ [1]). שלשים ושש שנה אחרי פינסקר יבקש תיאודור הרצל להעלות את השם הזה, „העשוי לשמש גנאי, ולעשותו לשם של כבוד״ [2]). פינסקר, שגאותו היהודית טבעית היתה יותר, כפי הנראה, גם מזו של ריסר וגם מזו של הרצל, לא בקש לא לגאל את השם הזה ולא להעלותו, לא ראה בו שם של כבוד, כשם שלא נעלב אם אחרים אומרים לתלות בו נעימה של גנאי: זה שמו וזה שם עַמו ומה לו ולכונתם של אחרים? אדרבה, לו „נעים יותר, כי בְדַבֵּר איש נוצרי על היהודים יקרא להם „ז׳ידים״, כפי הַרְגל לשונו, וגם יאמר מה שבלבו, אבל בלי רְעָעה, על מגרעותיהם הלאֻמיים, משיאנוס את עצמו לכבוש את השם „ז׳יד״ בפיו ומפני הנִמוס בלבד יזהר גם שלא לספר בגנות מגרעותיהם״... „ובכלל, הָעלְבָּנוּת (обидчивость) נראית לו סִמן מֻבהק לחסר הכרת־עצמו ומושגים קבועים על ערך־עצמו״. לפיכך אין הוא יכול להסכים „לְמַה שכתב ה׳ פ—ב, כי כל יהודי, שאינו נעלב לשם „ז׳יד״, לאו בר־עלבון הוא עוד לשום דבר. להפך, כל יהודי, הכועס ויוצא מגדרו לרגלי המלה הזאת, מעיד על עצמו, כי עדַין לא הגיע להכרת ערכו והשיבותו ההיסטורית של עמו״...

אבל אם מערכת ה„ציון״ — כלומר, פינסקר — תוחמת בינה ובין „פ—ב״, בעל־דינה של ה„אוסנובה״, בנוגע לשמוש השם „ז׳יד״, שאולי היתה לו באמת קצת חשיבות בימיהם של התמימים ההם, שהאמינו, כי שנוי־שם סגֻלה יפה הוא גם למחלות חברתיות קשות — הרי היא תוחמת עוד יותר בינה ובין ה„אוסנובה״ בנוגע לשאלה הסבוכה ההיא, שגם בימינו עדַין בחשיבותה הגדולה היא עומדת, משום שעד־עתה עוד טרם נמצאה לה תשובה מספקת: מהו יחס היהודים מצד הַזִּקה האזרחית למדינה כֻלָּה וללאֻמיה השונים? — פינסקר מטעים ראשית־כל את הדבר, שה„אוסנובה״ אמרה להבליעו בין השיטין — כי העם והארץ שבפיה הם לא העם הרוסי והארץ הרוסית בכללותם, אלא העם המַלורוסי והארץ המַלורוסית בתור אחדִיות ידועות, הרואות את עצמן כאלו הן רשות יחידה לעצמן. „מכל דברי ה„אוסנובה״ — כותב פינסקר — מתבורר לנו, כי לא די לה, שהיא מצדיקה על היהודים את השנאה הקדומה של המלורוסים אליהם, אלא שגם בזה היא מודה, כי עד־עתה יש לדון את היהודים כמזיקים לישוב השַליט שבמַלורוסיה. נמוקו של פסק־דין זה הוא אפוא לא רק ההנחה, שבעסקי־היהודים ובמשלחי־ידיהם אין שום תועלת,

---

[1]) גבריאל ריסר, „איינע אויסוואהל אויס זיינען שריפטען אונד בריעפען״, פרנקפורט־מאין 1913, עמ׳ 2.

[2]) תיאודור הרצל; „ציוניסטישע שריפטען״, ברלין, חלק א׳, עמ׳ 181.

צְדָקָה בזה) וכי מתנכרים הם לגמרי לעם המַלורוסי. ונוהגת היתה ה„אוסנובה" לקרא ליהודים לא „יֶבְרֶאִים", כי־אם „ז'ידים". על הדבר הזה התעבר אחד מקוראי־הז'ורנל, יהודי, כפי הנראה רופא, שחתם „פ—ב" (פורטוגַלוֹב ?), והוא פנה אל המערכת בדברי־כבושים (ולא מנֻמסים ביותר) על שהיא משתמשת בשם „ז'יד", שגנאי הוא — לפי דברי „פ—ב" — ליהודי ויש בו סִמן מֻבהק לאַנטישמות. עכשו מצאה ה„אוסנובה" עִלָּה יפה להִפָּרע מן היהודים „כראוי". אמנם ה„אוסנובה" כופרת במה שמאשים אותה בעל־דינה, כי היא מתכַּוֶּנת להשניא את היהודים על המַלורוסים ולהרחיב את התהום שבין שני העמים הללו. היא קוראת ליהודים „ז'ידים" לא לשם גנאי, אלא משום שֶׁשֵּׁם זה שגור בּפי העם המַלורוסי ומקֻבל בספרותו — כשם שהוא מקֻבל גם בלשונם וספרותם של הפֶּוליקורוסים והפולנים — ואין היא רואה צֹרך לעקור דבור מקֻבל מן הלשון והספרות המַלורוסיות רק כדי לעשות נחת־רוח לחשדנים כ„פ—ב" והדומים לו. אבל — „כלום לא מגֻחך הוא לטעות ולחשוב, כי על־ידי שנוי־שם ישתנו לטובה יחסי־עמים ?... קראו לשושנה ככל אשר תקראו לה, ובכל־זאת לא תחדל מהיות שושנה"... העִקר הוא, שהעם המַלורוסי נוטר בלבו איבה לעם היהודי, משום שזה האחרון „שושנה" היה לו כל הימים. על זה מעידים: דברי־ימיו, אגדותיו ושיריו של העם המַלורוסי, בהם תסֻפּר כל הרעה, שמצאה אותו מידי היהודים, אשר נוספו תמיד על שונאיו. ואת האיבה ההיסטורית הזאת אי־אפשר לעקור מלב העם המלורוסי, משום ש„גם עתה שוכן הגוי העברי (еврейское племя) לבדד בקרב הישוב הרוסי־הדרומי", משום ש„עד־עתה אין לו (לגוי העברי) שום שִׁתּוּף עם עמנו והוא לא פסע אף פסיעה אחת, כדי להתקרב אליו, אלא, להפך, לעתים לא־רחוקות מתנגד פעלו לרוח־עמנו ותועלתו"... „אין לך דבר יותר מזיק לאֻמה (нацiи) מִשְׁכּוֹן בה עמים אחרים, הַבְּדֵלִים ממנה, האדישים לגורלה, או — מה שרע עוד מזה — המבקשים לשעבד אותה לשלטונם או להשפעתם"... ה„אוסנובה" מודה בכשרונותיו היפים של ה„גוי העברי", אבל גם זה ברי לה, „כי התפתחותו לא תִמָּצֵא מַבריאה וטובה לרוסיה הדרומית אלא אם־כן תהיה נובעת מתוך צרכי עמנו וארצנו ואליהם יכַוֵּן הגוי הזה את לבו"... כאלה וכאלה היו דברי ה„אוסנובה", שנכתבו בידי סופר מֻמחה ורגיל (כפי הנראה, קוּליש). מחברם צריך היה להִזהר, שלא יִתָּפֵס מצד הצנזורה על קנאה יתֵרה למַלורוסיות, ואף־על־פי־כן ידע להעמיד את כל התַּגִים על ה„שעטנז גץ" ולאמר ליהודי־נובורוסיה: שלוחיהם של הוֶליקורוסים אתם, ולדבר הזה לא יסלח לכם העם המַלורוסי, אשר בתוכו — ולא בתוך הוֶליקורוסים — אתם יושבים. לא את תרבותם וחייהם של הוֶליקורוסים, אלא את תרבותם וחייהם של המַלורוסים אתם צריכים להרכיב בתרבותכם וחייכם שלכם. —

הצבור היהודי בנובורוסיה שמע אפוא עתה מפי האורגן הספרותי של העם המַלורוסי מה שכבר שמעו הצבורים היהודיים השונים מפי הלאֻמים השונים במדינת הדְּנוֹי ואת אשר בקרוב עתיד היה לשמוע הצבור היהודי בנפות־הויסלה מפי הפולנים. ומערכת ה„ציון" השיבה על דברי ה„אוסנובה"

כלפי פראג הם מכונים אותו כלפי וינא ויותר משהם מלמדים את בניהם ובנותיהם צ׳חית הם מלמדים אותם גרמנית.— מה צריכה אפוא להיות עמדתם על יהודי המדינה הזאת מצד הזקה האזרחית, שנתקלה בשאלה הלאומית? את דהיים והתרבות של מי הם צריכים להרכיב בחייהם ובתרבותם העצמיים שלהם — אם אלה של המדינה בכללותה, או שהצבור היהודי אשר באוסטריה הגרמנית צריך לסגל לעצמו את הלשון הגרמנית ולהרכיב בחייו ובתרבותו העצמיים את חיי הגרמנים ותרבותם, הצבור היהודי האונגרי צריך לעשות כך ללשונם, לתרבותם וחייהם של המדיארים, הצבור היהודי הביהמי — ללשונם, לתרבותם וחייהם של הצ׳חים וכו׳, וכו׳, זאת אומרת: היהדות של המדינה הזאת פור תתפורר והדבר יגיע לידי־כך, עד שחלק ידוע ממנה יצטרך להרכיב בתרבותו העתיקה, בת אלפי השנים, את תרבותם של קרואטים, סלובקים, הורבטים, הנוטלת גדלה לעצמה, משום שכבר עברה את תרבותם --- של הצוענים.— ולא רק באוסטריה־אונגריה, כי־אם גם ברוסיה גופה קרבו ימי מלחמת־הלאמים. הכל ידעו, כי בימים האחרונים — ביחוד משעת מתן השחרור לאכרים — הקיף רוח־מרד את הפולנים וכבר נשמעו גם גניזותיה הזועפות הראשונות על הזונה, המקדירה על נפות־הויסלה. וברי היה מראש, כי גם מלחמת־לאמים זו תפגע ביהודים: הצבור היהודי שבנפות האלה יצטרך לתת דין־וחשבון לעצמו — אם לפולנים הוא או למדינה הרוסית, אם הזקה האזרחית מצריכה אותו לכון את לבו ודעתו לורשה או לפטרבורג?—

לדבר על הככוכים באוסטריה־אונגריה בפה מלא לא יכלה מערכת ה„ציון״, אם משום שלפי עדות עצמה לא היתה בקיאה בהם כל־צרכה [1], או משום שלפי תנאי הצנזורה הצרכה להזהר, שלא לנגוע יותר מדי ב„ענינים הפנימיים״ של „מלכות ידידית״. על המאורעות, המתרגשות לבוא בנפות־הויסלה, לא נועזה לדבר כלל. אבל מקרה אחר בא לידה ובו השתמשה, כדי לעמוד על השאלות האמורות.

ירחים אחדים לפני דוסד ה„ציון״ — השבועון הרוסי־היהודי — באודיסה נוסד בפטרבורג ירחון רוסי־אוקריני „זוסנובה״. מיסדיו היו קוליש וקוסטומרוב, שנים מגדולי הספרות וההיסטוריה האוקרינית, ואליהם נלוה גם המשורר האוקריני הגדול טרס שבצ׳נקה. תעודת הז׳ורנל היתה — לגלהם לעם המלורוסי (האוקריני), ללשונו ולספרותו ולגונן על זכותו להיות היי־עם מיחד, העומד ברשות עצמו. בדרך כלל נערך הירחון בכשרון ובטוב־טעם, אלא שריח שנאה לישראל היה נודף ממנו. להתגרות מפרש בפוליקורוסים, המכניעים את המלורוסים תחתם, לא יכלה ה„אוסנובה״, מפני אימת ידה החזקה של הצנזורה, אבל יכולה היתה להפרע מן היהודים, להזכיר להם „עונות ראשונים״ מימי שלטון הפולנים באוקרינה ולרמז להם, שגם עתה תכון ידם עם אדוני־הארץ להגביר את לשונם והשכלתם בדרום־רוסיה (ואנגם

---

[1]) עין המאמר „רדיפות היהודים בפראג״ בנו׳ 7 של ה„ציון״.

אותה, תוקפת אותי שלא מדעתי בקשה להתעטף חלט, להשקיע את ראשי בכפת־לילה ואת רגלי בגלי־כר רכים, להזדיין נר־דונג ומשקפי־זקנים ולמסור את נפשי לקריאת דברי מוסר־השכל ולקנח את קריאתי זו במשקה־של־סוס (לאקריץ)״... אבל צריך להגיד גם ללבנדה ישרו: בשעה שכתב את מכתבו זה עדין נתעה ללכת אחרי ההבל, שהיה שגור בזמן ההוא, כי „אי־אפשר לו ליהודי נאור שלא יהיה קוסמופוליט״, ויהבל לראות גם את עצמו „קוסמופוליט״, ובמה נחשבו לו כל הספקות החמורים, שעליהם רמז פינסקר במאמרו? אלמלא כך, היה מבין, כי העורכים החדשים עמלים לבאר לעצמם וגם לאחרים פרובלימה קשה, שנתקלו בה, פרובלימה שלא הדבור החריף וה„צלצול בפעמונים״ יפים לה, אלא — העיון הצלול והחקירה המעמיקה. וגם את זה היה מבין, כי „ציון״ אינה כלל „פת רכה של עמילן״, אלא — שן־ברזל קשה, שנתקעה ברוחו ונפשו של העם, והרבה יש לחקור וללמוד תהלה, כדי להכריע, עד־כמה ראוי -- ואפילו אם אפשר — ועד־כמה אפשר — ואפילו אם ראוי -- לעקרה מתוכם...

II

בכונה אני אומר: עורכי ה„ציון״ נתקלו בשאלה הלאמית. פרוש: יותר משבקשו להעמיד שאלה זו על הפרק הכרחו לכך. במדה מרבה נגררים היו עדין גם הם אחרי המליצה הקוסמופוליטית, שהיתה שגורה בימיהם. גם פינסקר עצמו במאמרו, שבו הוא מרמז כבר, כמו שראינו, על השאלה הלאמית, כורך כמה פעמים את המושגים „אזרח־העולם״ ו„אזרח־המדינה״ וכותבם יחד ואינו חושש כלל להבדל היסודי שבין שניהם. כך טבעם של בני־אדם, ואפילו של העמקנים שבהם: כל־זמן שלא יגדירו לעצמם כראוי את תכנו של מושג ידוע, אין הם חוששים להגות אותו כאחת עם מושג אחר, שאינו בן־זוגו כלל. אבל ערבוב־מושגים זה לא יכול להמשך עוד. כל מה שגדלה וחזקה הבקשה להתאזרח בשל גם ההכרח לברר, מהו יחסו של היהודי האזרח למדינה ולעם, המאזרחים אותו. גם מאורעות מיחדים, שהכפו זה את זה, דרשו תשובה על שאלה זו, ועורכי ה„ציון״, שהיו אותה שעה ראשי־המדברים — ובמובן ידוע גם יחידי־המדברים — לצבור הנאור של יהודי־רוסיה, הם גם שהכרחו לנסח את התשובה.

לרגלי החרות הלאמית, שנתנה באוסטריה־אונגריה (1859), שוב פרצו שם סכסוכים לאמיים, שפגעו גם ביהודים: כל אחד מן הלאמים השונים אשר במדינה המטלאה הזאת בא בטענה על היהודים, היושבים בגבולות נחלתו האתנוגרפית, כי חובתם האזרחית היא לכון את לבם ודעתם רק לעניניו ותרבותו שלו ולא לעניניו ותרבותו של לאם אחר, השוכן עמו במדינה אחת, ואפילו אם אותו לאם הוא הגדול ובמובן ידוע גם השליט במדינה. הנה כן, למשל, התחילו הצ׳חים מונים את יהודי־ביהם, כי יותר משהם מכונים את לבם

ונשארו זרים לכל עניניה הכלליים. כדי למלא את החסרון, הבא מהתנכרות זו, הרבו להתרכז עוד יותר בתוך עצמם, השתמשו במִלוּלָם (нарѣчіе) היהודי־הגרמני הקדום, החיו ופרנסו את עצמם באוצרות היהדות ובזכרונות ההיסטוריה שלהם... כשם שבטבע האורגני חסרון מזון מן החוץ משתלם במשך זמן ידוע מעצם האורגן, הזקוק למִחְיָה, אבל סוף־סוף הוא מביא לידי רזון, כך גם בחיי העמים התבדלות מביאה לידי צמצום, לידי דלדול — לידי רזון צבורי... זהו אפוא הטעם, שאנו מיַחסים חשיבות כזו לאותה שעה, שהתחלנו לדבר על עניננו בלשון־המולדת. הרי זה כאלו מאותה שעה ואילך הודינו בה, כי היא לשון־מכורתנו והליכות־חיינו"...

הנה כן: יהודי־רוסיה מקבלים עליהם את לשון־המולדת ועל־ידה — את תרבות המולדת, ומתוך כך יחדלו מן הוא והלאה לחיות רק את חייהם העצמיים שלהם, אלא יחיו גם את חייה של המולדת. אבל כאן עולה שאלה קשה בלבו של פינסקר: מי יודע, אם לא ידחו חיי־המולדת את חיי־היהדות העצמיים לגמרי? וכבר יש סִמנים לכך. „הדור הנאור שבימינו כמעט שלא עבר את המדרגה, שעליה עמדו בני־סיעתו היותר קרובים של בן־מנחם בסוף המאה הקודמת. משני הצרכים, שהפקידה ההיסטוריה ליהודים: להֵעשות בנים לזמנם ולמולדתם, מבלי שיחדלו מהיות גם יהודים אמתים (истые евреи), שקודים היו — ככל האפשר לפי תנאי־הזמן — למלא רק את הצורך הראשון, אבל בְּרֻבָּם נִתְּקו מעברם ומבני־גזעם ונזורו מחייהם כמעט לגמרי"... מה תהיה אפוא דרכם של יהודי־רוסיה, שמעתה נעשים גם הם „בנים לזמנם ולמולדתם"? אין פינסקר יודע עדַין להשיב תשובה ברורה על שאלה טורדת זו. לא ירבו הימים והוא עצמו יעמיד את משמעות המושג „יהודים אמתיים" על נקדה אחת, על שיור אחד מחייה העצמיים של היהדות הרוסית. לפי־שעה עדַין ברי לו, כי דַבָּרֵי היהדות הרוסית חַיָּבים „להחיות בלבם את המשמעות האמתית של העבר הגדול אשר לאֻמה העברית (еврейской націи) ולברר לעצמם את ההוה שלה". רק בתנאי זה „יוכלו לדבר אל האֻמה בלשון המובנת לה". וְלֹא — „הרי כל קריאותינו וצווחותינו לא תהיינה בלתי אם קול הקורא במדבר, משום שעַמנו חש בחושו הטבעי, כי אם גם תהיה תרבותנו מה שתהיה — לנחלתנו הלאֻמית כבר נעשינו זרים כמעט לגמרי". ולפיכך הוא מקדים לדרוש מאת סופרי ה„ציון", כי יתנו לקוראיהם מֶחקרים בדברי ימי־העם ודברי ימי־ספרותו, „כדי לעורר בלבנו ענין וחבה לאֻמתנו, לסל מסלה למדע־היהדות, לְהוֹדַע את אוצרותינו הרוחניים הלאֻמיים ולברר באופן היסטורי גם לנו לעצמנו וגם לקהל הרוסי הנאור את עַצְמִיּוּת הַהֲוָי שלנו ואת עצמיות אָפְיָם של יהודי־רוסיה"...

לְבַנְדָּה, „המבקיע־רקיעים" של אותם הימים, אשר יעץ לפינסקר וסולוביציג להכות בפעמונים, קבל את שני נומרי ה„ציון" הראשונים, ראה את דרכם של העורכים החדשים — וידיו רפו. „צריך להגיד לָעורכים יָשְׁרָם — כתב לאחד מידידיו: — „דרכו של הז'ורנל נאה מאד לַשֵּׁם, שכחרו לו. ציון — כמה מן הַמִּיַשֵּׁן יש בתבה זו, הָרַכָּה כפת־של־עמילן. בשעה שאני מבַּיא

חמר, שעל פיו נוכל לדון מה היו מהשגותיו ורצונותיו שלו בתור עורך. את פינסקר אנו יודעים, ומדעתנו אותו מובן לנו, כי הוא ודאי לא יכל להשמע לעצת לבנדה. לפי עצם טבעו רחוק היה פינסקר משאון החיים המעשיים ומהמונם. אף הוא, כשמחה אביו, מסור היה בכל לבו למדע, לעיון ולמחשבה. אף הוא, כאביו, לא ידע לְהִלָּחֵם, אבל גם הוא ידע לעשות את מחשבתו ועיונו אבני־פנה לַאֲמִתּוֹ, ואת אמתו — לתכן־חייו. ובמדה זו בקש למדוד גם לאחרים: יחשבו גם הם את דרכם, יכירו וידעו גם הם את אֲמִתָּם, או אז לא יסורו גם הם ממנה, כי כוכב־חייהם תהיה להם. לא יִפָּלֵא אפוא, אם גם את שבועונו בקש לעשות בעקרו מקור למחשבה ועיון וככל האפשר — גם למדע, ביחוד להיסטוריה, שהיתה כמעט בסיסו היחידי של מדע־היהדות לפני עשים שנה. — חוץ מזה היתה גם סבה אוביֶקטיבית, שגרמה ל„ציון", כי יבר לו דרך אחרת מזו של ה„רַזסויֶט". ה„רַזסויֶט" היה מסור כל־עקרו לשאלות־הרגע, לתקונים וְהַשְׁבָּחוֹת, שהיום והיום לעשותם לראות שכרם, ודי היה לו בתכסיסי פובליציסטיקה, הריפה, נלהבת ומבקשת לתקן ולהיטיב תכף. ה„ציון" נתקל משעתו הראשונה בשאלה הגדולה והקשה ההיא, שמתוכה נובעות ואליה חוזרות כל יתר שאלות היהודים והיהדות — בשאלה הלאמית, — ומובן, שלשאלה זו לא יכלו עורכי ה„ציון" לגשת בתכסיסי־פובליציסטיקה בלבד.

לעמוד על כל פרטי מהותו וערכו של ה„ציון" אין לנו צרך: שבועון זה כשהוא לעצמו אינו ענין לנו, אלא לחוקרי קורותיה ומהלך התפתחותה של הז'ורנליסטיקה היהודית, ולמצא בו חמר לתאור קלסתרו הרוחני של פינסקר כמעט שאי־אפשר: פינסקר לא חתם את שמו — לא מפרש ולא ברמז — גם על מאמריו בשבועונו שלו ואין אנו יודעים אותם, כשם שאין אנו יודעים אם ובמה נבדלת השפעתו שלו על ה„ציון" מזו של סולוביציג חברו. רק בנוגע לשלשה מאמרים אפשר להחליט בבטחה, כי לפינסקר הם, ועליהם נעמוד.

את המאמר האחד כבר הזכרתי זה־עתה אגב אורחא [1]) — הוא המאמר הראשי בנומר הראשון על תעודת ה„ציון" ומטרותיו. פינסקר פותח בבאור צרכה הגדול של היהדות הרוסית לסגל לעצמה את הלשון הרוסית, ואם אמנם בדבר זה כבר הקדימוהו טרנופול ורבינוביץ, עורכי ה„רַזסויֶט", עולה עליהם פינסקר בהבנת השפעתה של הלשון, כמו שנראה תכף, ועוד יותר יתברר לנו להלן, כמה העמיק פינסקר להבין את כהה ויכלתה של הלשון. „בכל מקום, שֶׁגָּלִינוּ לְשָׁם — כותב הוא במאמרו הראשי — סגלנו לנו גם את הלשונות, אשר התהלכו מסביב לנו", ולפיכך — „יחד עם שמות מורי־דתנו הגדולים יפארו את דברי ימי תרבותנו גם שמותיהם של גדולי משוררים, תוכנים, חוקרי־הטבע, עסקנים מדיניים, שיש להם הלק בשאיפות האנושיות הכלליות". רק יהודי־רוסיה ופולניה לא זכו לכך, יען „כי לא הספיקו להתיחד לא עם החיים המדיניים והצבוריים ולא עם הלשון של מולדתם החדשה

[1]) עַיֵן לעיל.

מעוט חותמים — הוציא ה„רַזסויֶט" בקשי גדול רק את שנתו הראשונה — ומת. ואולם ה„רַזסויֶט" לא נפטר מן העולם בלי יורש: בנומרו האחרון הודיעו הד"רים עמנואל סולובֵיציג ול. פינסקר, כי מעתה יֵצֵא באודיסה שבועון רוסי־יהודי, אשר יִקָרֵא „ציון" והם יהיו עורכיו [1].

בתחלת יולי 1861 יצא הנומר הראשון של השבועון החדש. את מנין שנותיו התחיל מן השנה השניה, אף כתב בראשו את פסוקו של ה„רַזסויֶט":— „ויאמר אלהים: יהי אור!" — שני רמזים מפֹרשים, כי אין הוא אלא המשכו של ה„רַזסויֶט". ואף־על־פי־כן נבדל ה„ציון" מן ה„רַזסויֶט" ולא דרכו של ה„רַזסויֶט" היתה דרכו. „הכו בפעמונים, העירו את עמנו, יקומו זקנים ונערים ויחדו ילכו לקראת אור ה'", כתב לֶבנדה לעורכי ה„ציון" [2]. אבל הם לא נשמעו לו. ה„ציון" לא הכה בפעמונים, אלא דִבר בנחת, בלשון בני־אדם, המבקשים לא להרעיש את הלבבות ולהפתיע, כי־אם להוֹרוֹת וללַמד, לא לְפַקֵד ולצַוות, כי־אם לכרות אֹזן ולהשכיל. את סולוביציג אין אנו יודעים כמעט כלל, ומלבד מכתב אחד, שכתב ללבנדה על־דבר ה„ציון" [3], אין בידינו שום

---

[1]) אין ספק כמעט, כי פינסקר יסד את ה„ציון" והוא שתף אליו את סולוביציג, ועל פינסקר היתה מוטלת רב העבודה במחצית שנתו הראשונה של השבועון. שתי עדיות אני מוצא לכך — האחת מפי פינסקר גופו והשניה מפי צדרבוים. בראש הנו' 23 של ה„ציון" נדפסה הודעתו של פינסקר, כי הוא יוצא מן המערכת ובמקומו נכנס הד"ר נ. א. ברנשטין (הפיסיולוג הידוע, ידידו של פינסקר), והוא כותב, כי בשעה שהחליט רבינוביץ להפסיק את צאתו של ה„רַזסויֶט" וסכנה היתה צפויה לעצם קיומו של עתון רוסי־יהודי ברוסיה, „ל ק ח ת י א נ כ י ע ב ו ד ה ז ו ל ע צ מ י" (ההטעמה—שלי), כדי „להציל את האגיה, שחשבה להשבר". לא כך היה כותב אדם צנוע כפינסקר, אִלו לא היה הוא באמת מיסדו של השבועון. — והרי מה שכותב גם צדרבוים (במאמרו „חבל על דאבדין", שכבר הזכרתיו למעלה כמה פעמים): „בשנת 1861... ה ת ע ו ר ר ה מ נ ו ח ה ד " ר פ י נ ס ק ר וישתתף עם הד"ר עמנואל סולוביציג ויבקשו הרשיון להקים אותם לעורכי מה"ע „ציון", ואף כי היה (פינסקר) טרוד כל היום... א צ ל מ ו ע ד ב י ו ם ל פ ק ח ע ל ה ל י כ ו ת ה ר י ד ק צ י א ו ב ל י ל ה ל כ ת ו ב מ א מ ר י ם י ק ר י ם"... צדרבוים, שגר אז באודיסה וקרוב היה לביתו של פינסקר ואף הוא עצמו כבר עסק בהוצאת עתון („המליץ", שנוסד בשנת 1860), ודאי ידע את כל פרטי ענייניו של ה„ציון".— להשערה זו, שפינסקר היה בתחלה עורכו הראשי של העתון, יש לי עוד שתי ראיות: א) בכרך העשירי של ה„יבר. ביבליותיקה" מיסודו של אר. לאנדוי נדפס מכתבם של פינסקר וסולוביציג ללבנדה, בו הם מודיעים אותו את דבר יסוד עתונם ומבקשים מאתו, כי יוסיף לעבוד עמהם כאשר עבד עם רבינוביץ ב„רַזסויֶט". גוף המכתב נמצא בידי ואני רואה, כי הוא כתוב בכתב־ידו של פינסקר ופינסקר הוא גם החתום עליו ראשונה. (עורך ה„ביבליותיקה" הפך מסברא דנפשו את הסדר והדפיס ראשונה את חתימתו של סולוביציג.) ב) א י ן ס פ ק, כי המאמר הראשי בנו' הראשון של ה„ציון" על תעודת העתון ומטרותיו לפינסקר הוא. כאן בולטים כבר הסמנים המבהקים אשר לסגנונו של פינסקר: דיוק לשון, קצור עמקני, שמוש בתיזה ואנטיתיזה. לא כך כתב סולוביציג.

[2]) „ציון" נומר 2, עמ' 26.

[3]) גם הוא נדפס בכרך העשירי של ה„יבר. ביבליותיקה".

א. דרויַנוב

פִּינְסְקֶר וּזְמַנּוֹ

פֶּרֶק שְׁלִישִׁי [1].

1

ה„רַזסוֶיט" טפל בעקר וראשונה בעניני החיים המעשיים והעלה עליו
חמת הקהל היהודי. בשנות הששים למאה הקודמת עוד טרם הבין הקהל
היהודי ברוסיה, כי כבר הֵקיץ הַקֵץ על החומה המקיפה אותו, ולפיכך נבהל
לראות, כי על עניניו שלו יְדֻבּר לאֹזן־כל ובלשון המובנת להם, לגוים.
אף נמצא שבועונו של רבינוביץ חשוד לצנזורה, כי אמנם נועז לדַבר גם אל
העם הרוסי ולדרוש מאתו משפט־אורח לישראל. מסבות אלה — וגם מפני

---

[1]) מקורות: מכתבי יוסף רבינוביץ לל. רוזנטל, „יבר. סטרינא", חוב׳ א׳ לשנת 1911. —
„Сіонъ", органъ русск. евреевъ, שנה „שניה", ביחוד המאמר הראשי בנו׳ 1; „Основа
и вопросъ о національностяхъ"; בנו׳ 10 „Къ русскимъ журналамъ" בנו׳ 21;
„Перемѣна въ составѣ редакціи"; בנו׳ 23; „Сіонъ и основа передъ судомъ русской
журналистики" בנו׳ 37. — חליפת־מכתבים של לבנדה, „יבר. ביבליותיקה", פט״ב, כרך ט׳
ויו״ד. — „Основа", южнорусскій литературно-научный вѣстникъ" פט״ב 1861. ביחוד
„Недорзумѣніе по поводу слова жидъ" בנו׳ 6; „Передовые жидки" בנו׳ 9. — פ.
מארק: „Очерки по исторіи просвѣщенія евреевъ въ Россіи", מוסקבה 1909. — י. מ.
צ׳ריקובר: „Исторія общества для распростран просвѣщенія между евреями въ Россіи",
חלק א׳, פט״ב 1913. — „Обзоръ дѣятельности Одесскаго отдѣленія О—ва для распростран.
просвѣщенія между евреями въ Россіи", אודיסה 1893. (מחברה של מחברת זו — בן־עמי).—
ל. רוזנטל: „תולדות חברת מרבי־השכ׳ה", הנזכרות בפרק הקודם. — ש. דובנוב: „Новѣйшая
исторія" (§ 97). — אדולף לאנדוי: „Своеобразное положеніе евр. вопроса въ русск.
журналистикѣ", „יבר. ביבליותיקה", כרך ד׳ (פט״ב 1873). — אליהו ארשנסקי: „Евреи въ
Россіи", פט״ב 1877, ביחוד המאמר על־דבר הפוגרום באודיסה בשנת 1871; — מנשה מרגלית:
„Безпорядки 1871 г. въ Одессѣ", „יבר. מיר", הוב׳ דצמבר לשנת 1910. — ליליֶנבלום: שני
מאמריו, הנזכרים בפרקים הקודמים. — בן־עמי: מאמרו „דוקטור פינסקר", הנזכר בפרק הקודם. —

שלמהביים בשעה ששמש במשרַת „חכם" בקלעא. דעת אביו־זקנו, שבביתו התחנך, לא היתה נוחה מדרכי ביים, שנהג לקֻלָּה בעניני הדת, ומנהגו שהנהיג בבית־מדרשו למוד שפת רוסיה וכתבה „היה חלול ד' בעיניו" 1). על־כן הרחיק את נכדו ושלחו לעיר גוזלווא להשתלם בקראות על טהרת הקדש. שם התמהמה שמואל פיגיט שנתַים ושב לעירו. בינתים עזב ביים את המקום, כי נתקבל ל„חכם" באודיסה. אבל הזרע כבר נקלט על תלמי לב הצעיר, שגם בגוזלווא מצא תנאים נוחים לצמיחה. חנוכו והשתלמותו – בלכתו יום יום מקלעא לעיר הסמוכה בַּחצ'י־סַרַי ללמוד בבית ה„חכם" אשר שם – היו גם הם במדה מרֻבּה מיסודן של ההשכלה והרבנות. עניני דת ודין שאב ממקור ספרי הקראים, אולם רֹב הלמודים היו בספרי הרבנים־המשכילים 2), ואלה היו בית־היוצר לרוחו. בהמשך הזמן נכנס אל הספרות העברית על־ידי מאמריו ב„המליץ" השבועי (1879) וגם על־ידי ספריו שחבר בעברית (בזמן מאחר – בשנת 1908 – נדפס אחד מספוריו ב„העולם"). אמנם ספריו חתומים בחותם הכת. ספרו „אגרת נדחי שמואל" כולל מעט שאלות ותשובות דתיות, קצת שירים וקינות, ורֻבּו דרשות בבית־הכנסת והספדים לנפטרים (בשפה הטטרית). ספרו השני „דבר דבור" מכיל ברֻבּו ספורי־עם. החלק הקראי שבו – בשם מיֻחד „דבר בעתו" – נושא עליו כמעט כֻּלו חותם רשמי: סדר תפלות ושירים ודרשות (בטטרית ובעברית), מנחת קטֹרת לקיסר ולכבוד ימי הולדתו. והחלק הכללי שבו מכיל ספורים מחיי המזרח בטורקיה ובקרים, שתֻּרגמו ונעבדו על־ידו מהשפה הטטרית לעברית, עם קצת פתגמים של הקראים הקרימיים. רק ספור אחד ערוך בעקבות סופר עברי (נושאו הוא מהר"ל מפראג), וספור שני לקוח מספר „בן־המלך והנזיר". עֶרך פרי־עטו מֻנח בשפתו ובסגנונו הקל והיפה.

הנה כן פעלה התקופה ומשכיליה לעשות רבים מטובי הקראים כלי לקבלת תֹּכן חדש. סִמני ההתפרדות הרוחנית נִטשטשו משני הצדדים. כשם שתנועת ההשכלה פִּנתה בישראל דרך לחִקוי מעשי העמים ולהִדבק בדרכי הרֹב הסובב אותם, כן נִשנה אותו החזיון בחיי הקראים ביחס אל הרֹב היהודי. נתהוה בכלל מצב של קִרבה ונגלתה שאיפה של התדַמות אל כלל ישראל. ההשכלה היתה למתַוכת בין הכתות ונראה היה כאלו לא רחוק כל־כך הדבר, שהאבר הקראי ישוב ויתחבר באיזו מדה אל גוף העם. בנסוע הרב מלבי"ם, בעל הפֵּרוש הידוע לתנ"ך, בקיץ שנת 1873 למסעותיו בערי רוסיה וקרים, קבלוהו גם הקראים בכבוד גדול. במסעו זה השתדל בכל־עֹז, שיתקרבו הרבנים והקראים; הוא האמין, כי לולא אָץ לו הדרך, אזי עלה בידו „להפיק זממו ושֵׁם „רבני" או „קראי" לא נשמע במחנה ישראל" 3).

---

1) הקדמה לספר „אגרת נדחי שמואל".

2) דקדוק עברי מספרו של קאלימאני, פילוסופיה דתית מספר „באור מלות ההגיון" לרמב"ם, מ„רוח חן" המיֻחס לאבן תבון, מ„חובת הלבבות" לבחיי, והשפה ומליצתה מספר „בחינת עולם" לבדרשי, „מליצת ישֻרון" ללויזון, „ארבע כוסות" לפפנהים ו„מסלת הלמוד" לבן־זאב (שם).

3) „השחר", תרל"ד.

כללות האֻמה. נדמה, כי כאשר הוסרה הקנאה הדתית – על־ידי המשכילים – מצד הרבנים המרֻבים, מתקרבים בעלי הַמִּעוט הקראי אל מחצבתם וגזעם. זולתי החכמים הנזכרים, היה גם החכם אברהם יפת מן המתיחסים באחוה אל היהודים. דִינַרד היה ממבקרי ביתו ויהי לו שיח ושיג אתו, וטשורנַי קרא לו „ידידנו" בשבח „אוהב את אחיו הרבנים" 1). שמו נמצא בין שלשת החכמים שחתמו על מכתב־חוזר לכל קהלות הקראים (1887) להקל מעליהם אסורי עריות חמורות 2) – גזרה שנשתעבדו אליה הקראים מאז וישאו בעֻלָּה הקשה. כשאר אחיו החכמים, הנוחים להשכלה, נטה אל היהודים, ולא נחה דעתו מדרכי אבן רש"ף המרחיב את הפֵּרוד.

פה ושם נכנסו חכמים קראים בשערי העתונות העברית – „הכרמל" ו„המליץ" – במאמריהם ושיריהם. ביים, קזאס, סאפאק וסאווסקן מטפלים ב„המליץ" במחלקֹת שנפלה בקהלות הקראים בדבר קביעות ר"ש תשרי תרכ"א. מרדכי בן דוד כוכיזוב עורך את „מכתבו על דבר קדוש החֹדש" אל ח. ז. סלונימסקי, הַמֻּמחה בעניני תכונה, וזה נכנס אתו בדברים. ובסדר החנוך הקראי רוכשים להם מקום רחב ספרי־למוד ממחברים משכילים, כמו ספר „מליצת יְשֻרון" מאת שלמה לֶויזון, „ארבע כוסות" מאת שלמה פַּפּנהֵים, „מסלת הלמוד" מאת בן־זאב 3) ו„משלי יהודה" מאת י. ל. גורדון, שהֻנהג בבתי־ספריהם המחֻדשים 4). הדבר היה כל־כך ידוע ומפֻרסם, עד כי יל"ג כותב אל בֶּנדֶטסון מחבר ספרי־למוד: „איעצך לדרוש אחרי אחינו בני מקרא בכרים בסימפירופול ולהגיש להם את ספריך אלה – לבני הנעורים – כי כמוהם המה מבקשים לתת לפני בניהם בבתי ספריהם" 5).

יהודה ליב גורדון, שיש לראותו בתור אחרון לסופרי תקופת־ההשכלה ברוסיה, עמד ביחס־ידידות עם חכמים שונים מתוך הקראים, כמו אבן רש"ף ועוד. בין אלה נמצא אחד מן היותר אחרונים שבהם, הוא שמואל פיגיט, החכם בעדת יקטרינוסלב (נולד 1849 בקלעא ומת 1911 ביקטרינוסלב), שחבר לכבוד יל"ג שני שירים ונדפסו בספרו „אגרת נדחי שמואל". בנתנו יְקָר למשורר הנערץ, מתפרץ מפיו קול נימה מסְתרת של הנשמה הקראית הישראלית, שמתבטאת בדבריו אלה:

„גם לי לב רחש, אחַי ודודַי,
כֻּלנו בני איש אחד כֵּנים אנהנו
– – – – – – – – – – – – –
לנו חֻקים צדיקים, חֻקי החֹפש,
כרבני כקראי א' היא לנו התורה!"

שמואל פיגיט קבל את ראשית נטיתו להשכלה העברית מאת רבו

1) „המגיד", 1876, גליון 2—3.
2) „אגרת נדחי שמואל" מאת פיגיט.
3) שם.
4) אגרות יל"ג, מכתב משנת 1868.
5) שם, מכתב משנת 1880.

בדינים חמורים של הכת, ונתקבלו ממנהגי הרבנים. סִמני התבוללות — המתחילה בסמלים חיצוניים — בחיי ישראל נראו בחייהם ויחדרו עד לתוך עֹמק דיני הדת. כן התמרמר אבן רש״ף לרגלי בקורו בהַליץ׳ (1871) על נטיהם להִדמות לרבנים, שנמשכה עד הזמן ההוא: „ולא ידעתי מה מצאו עֹול בשערות הכלות בבנות ישראל (הקראים) שהשער הוא יופי הנשים להשחית את שערן ואת יפין על לא חמס בכפיהן, לא נעשה כן בשום קהל מקהלות בני מקרא העליונות והגדולות, ואין זה רק להתדמות לשכניהם הרבנים בגלות שער הנשים והשארת שתי פאות בראשי האנשים חוץ מן התורה וגם חוץ ממנהג כל בני מקרא שבעולם, להדמות לרבנים בחשבם שבעבור זה יאהבו אותם כאחיהם, ואינם יודעים פסק גאוניהם הגדולים ש„הקראים אינם מתאחים״ לעולם, והקשה מכלם באלה מקללים את כל חכמי מקרא הראשונים והאחרונים, כאלו כלם פקו פליליה, רק אך הם הקראים הצדיקים שבעולם״ [1]. התקרבותם אל היהודים היתה מוחשית ובולטת כל־כך, עד שאבן רש״ף מפיל תחנתו לפניהם „לכרות ברית אמת מן היום הזה והלאה, לבלתי השחית עוד לבתולות הכלות ביום חופתן את שער יופי הנשים, וכל הנשים אשר מכבר השחיתו שערותיהן לבל תוספנה עוד כל ימי הארץ להשחית, ותלכנה בשערותיהן אשר נתן להן הטבע עד יום מותן וכו׳. אחי בני עמי, חוסו על עצמכם וכרתו את פאות ראשכם התלמודיות וכו׳, ובזה תגלו החרפה מעליכם וגם מכל אחיכם בני מקרא ותהיו דומים גם אתם גם נשיכם לכל קהלותינו הקדושות, ולא יתפארו הרבנים בכם באמרם שכבר אתם ראיתם מעלת תורת הרבנות ופחיתת דת הקראית, וכבר אתם מתקרבים להם ויש תקוה שתתחברו להם וכו׳״ [2].

המוהיקָני האחרון בנטיה ליהדות הרבנית היה החכם זרח ליאונוביץ [3] (שִׁמש במשרְתו משנת 1884 עד 1895), שהתהלך בחִבה עם כל איש משכיל מבין היהודים. על־ידי רגילותו אצל ספרי הפילוסופיה הדתית וספרי־המליצה העִברים דבק באֹפן ־יום מצוות התורה למעשה על דעת הרבנים. היהודים ספרו על־אודותיו, כי השתדל לקַיֵם מצוות רבות, שרק הרבני חַיָב בהן, ויִחסו לו שאיפה לקבל עליו דת הרבנים. עד־כמה אמת בדבר, קשה להכריע; אבל מזה נראה, שהיה מְחזק לנוטה מאד אחרי תורת התלמודיים. זה גורל קבוץ קטן בתוך קבוץ גדול ממנו...

ברוסיה, במקום שהקראים היו במספר גדול יותר, לא נטשטשה בּוּדתם עד כדי טמיעה בסביבה הרבנית. גם חרדתם על הזכיות האזרחיות עכבה הרבה בדבר. אכן הַקִרבה של ההשכלה והמשכילים אליהם השפיעה גם פה, אבל בלי „אבוד עצמם לדעת״. גם פה נתרקמו געגועים אל הרוחניות הישראלית, אל הספר העברי אל כל מה שמאַחֵד את הנפרדים, — געגועים אל

1) תקנות אבן רש״ף, הוצאת יֶלינק.

2) שם.

3) ספרי „לקורות הקראים בגליציה״, צד פ״ו.

ל„שבת בתוך עשרת ימי רחמים", ושני שירים לשבת תמוז ולשבת נחמה נספחו בסופו) נראה, כי נמצאו בדורו בין הקראים צעירים מתרפקים בחבה על שפת עבר.

מלבד יוסף משה לוי, עמדו משכילים שונים במגע ידידותי עם החכם הזה. מבָאי ביתו היה משה טננבוים [1] מעיר טַרנופול – קן ההשכלה מימות יוסף פֶּרל, – שכתב מאמרים „לקורות בני מקרא" ב„הנשר" (1864) על יסוד מה שהציל מפיו על־אודות דברי ימי הקראים בפולין. שמו הטוב, שקנה לו על־ידי פרסום מכתביו ב„כוכבי יצחק", גרם שהסופר המשכיל מנחם מנדל רוזֶנטַל [2] מִוַּרסדין שבאונגריה בקש את קרבתו. רוזנטל בא קדם־לכן בדברים עם החכם הקראי של עדת לוצק, שלרגלי נסיעותיו המסחריות ברוסיה הכירו ויכרות אתו ברית־שלום, עד כי הזכירו לשבח בזה הלשון: „והוא היה לי לעינים במקראי קֹדש, וקושט דבריו עלי לוח לבי חקקתי עד היום" [3]. אדיר חפצו היה להתוַדע בכתב גם אל החכם ההליצ'י. המשכיל הלז, אשר מעשי המתַקנים בדת היו למורת רוחו והתאונן עליהם: „הה! מי מלל זאת לבית יעקב להחליף לשון קודש אשר בה דבר אל בפארן לשפתי זרים?", ראה בקראים שומרי משמרת הקֹדשה. לשאלות וספקות דתיים בקש לו פשר וסיוע אצל הקראים, כי „יתר הנהגתם בעבודת השם ובשמירת השבת, המה בקדושה ובטהרה יותר מן המתקדשים והמטהרים אחד אחד בתוך העתים הללו, והמשכיל ידום". – ובכן רצה לערוך את שאלותיו [4] לפני החכם הקראי, אולי נמצא בספריהם מענה־אמת עליהן. ערבוב־תחומים זה בין הרבנות והקראות הוא מיֻחד במינו בין משכילי הזמן, וי"מ לוי – שאליו פָּנה בדבר לתַוֵּך בינו ובין ליאונוביץ – העירו על טעותו זו: „בקשתך חנם, כי קבלה אחרת להם ודיני או"ה שלהם רחוקים משלנו כרחוק מזרח ממערב, ומה להם לעסוק בדברים אשר לשִׂכים בעיניהם? אכן בזאת נעסוק עמהם, או בתורה שבכתב, או בענין עבודת ד', כי באלה היינו לעם אחד" [5].

כשם שהמשכילים בגליציה נתקרבו אל הגורמים המאַחים את הקרע בין היהדות הרבנית ובין הקראים, כך השפיעה היהדות הגליצאית בכללה הרבה על הקראים בהַליץ', על־פי חֹק החִקוי וכֹח החזק לבלוע את החלש – אחרי שֶׁחֹד שלילתו נפגם במקצת מחמת שאיפתו להיות כמוהו ולהשתוות אליו. ככה נִגשו תקונים בדת הקראים מימי החכם אברהם ליאונוביץ ואילך, שנגעו

1) ליאונוביץ התימַר בו, שהנהו „רך בשנים ואב בחכמה ובפרט בלשון הקֹדש, חכם ופילוסוף וכו' ועשה עמי הכירות ואני מתעלס אתו באהבים" („כוכבי יצחק", ח' ל"ג).

2) חבר ספר „צמח נעורים — בדברי מוסרים" (1858) וספר „צמח צדק" (1867, באורים בדברי הז"ל ושירים).

3) „צמח צדק", מכתב רוזנטל אל לוי.

4) כגון בדבר י"ח דברים שגזרו בעלִיַת חנניה בן־חזקיהו בן־גריון, ועוד.

5) „צמח צדק".

בדברים האחרונים קושר לוי שאלות ופקפוקים: „היש מן האפשרות להתאחד כתות הקראים והרבנים והיו לאחד?" „הלא מעיקרי הדת הוא ענין בית־הבחירה, ומי אשר לא יאמין בזה אין לו חלק ונחלה בישראל". ובכן בהקבץ נדחינו יתכנסו גם הרבנים גם הקראים. אבל אלה כל־כך נפרדו על־פי קביעת ימי המועד וכדומה, שהאחד יתענה ביום־כפור והשני יעשה באותו יום את מלאכתו. „והכהן המשיח? אם מהקראים אז ישטמוהו בעלי החצים, ואם מהרבנים אז האחרים עמו נצים". דברי ריבות יקומו כבימי הפרושים והצדוקים. באפן זה מוטב לשבת על אדמת נכר „מבית מלא זבחי ריב".

אולם ההכם הקראי מאמין באפשרות ההתחברות. זוהי בבחינת „מראים לו לאדם מהרהורי לבו". אין בדבריו כל רמז לשאלה: מי נדחה מפני מי. אמונתו היא בעלת הקף גדול מעבר לגבולות הדורות והדעות, כי „בשום יעוד או הבטחה לא נמצא שיהיה הפרש והבדלה בין שתי הכתות". לדעתו, קם הפרוד בזמן קדום, מסבת קנאה ושנאה, אך לא מחמת שנוי עקרים השיכים לתורה. „ואם לפי אחד הפירושים בפסוק וגם מהם אקח לכהנים ללוים אמר ד' רמז ישעיה הנביא על חסידי אומות העולם שיקח מהם משרתים למשרתי ד', עושי רצונו, כי מה הם חייבים אם שקר נחלום אבותם מעולם? כ"ש וכ"ש ישראל עם קרובו וסגלתו אשר נחלו תורתו הקדושה לקהלת יעקב מורשה ובכל יום ויום מצפים ומחכים ישועת ד' כי קרובה לבא, איך לא יתערבו והיו לגוי אחד?" אותה הנטיה להתערבות בתוך כלל ישראל נמצאת אצל החכם הזה הדבק בתורה ובספרות העברית, ולכן גם קרוב לרוח היהדות. לא לאותה של „לובשי בגדי החסידה היודעת בשמים מועדיה, ובחשך ובאפלה מנודה מוליכה רגליה". נגד כת החסידים הקנאים רומזות עקיצותיו, ויהתל בהם „כי אינם בקיאים בלשון הקדש". אבל זהר המשכילים חדש ומבהיק בעיניו, ובהם הוא מוצא, „כי עוד לא נכבה אהבת לשון הקדש לדורשיה" וכי „עברו ימי הרעה השנאה והקנאה, התורה והחכמה שני תאומי צביה, האירו לישראל במקום מאפליה".

מרוחו זה האציל על חיי עדתו בהליץ', שבימיו נראו בה אותות התנערות רוחנית. פריה היתה גם הדפסת סדור־תפלות־הקראים, בעל ד' כרכים, בשנות 1853–1854 [1]. קבוצן, סדורן והכנתן לדפוס נעשו – ובודאי היתה גם יד החכם ליאונוביץ אתו במלאכה – על־ידי אחד מצעירי העדה, הבחור יצחק איצקוביץ. מתוך שיריו של זה [2] (האחד נדפס ב„סדור" בתור תפלה

---

1) סדור־התפלה נדפס בוינה. כשנמסר כתב־היד למדפיס שמידט, התנו הקראים תנאי חמור, שאסור לו למכור ממנו לרבנים. המגיה, ששכלל בעמלו ובידיעותיו את ההוצאה, היה „חד מן הרבנים" והוא הסופר זלמן כוכב־טוב.

2) תכנם ישן ומלא רגש דתי, וכתובים ברוח המשוררים־הפיטנים מישראל של ימי־הבינים.

השתלמותו בגפ"ת בישיבות רבות – וביניהן אף בישיבת פרשבורג, שהיה בה אחד מטובי תלמידיו של הרב משה סופר – טָעם מן הספרות העברית החִלונית ויהי ממחזיקיה. לשם משלח־יד בחיים למד אחר־כך את למודי־המסחר בפוליטכניקום בוִינה. ואף כי עלה במסחרו והצליח, נשאר נאמן באהבתו להשכלה ולספרות העברית. אחרי משכו את ידו מן המסחר, שיסדו בשנת 1848 והפסיקו בשנות הששים למאה הי"ט, הקדיש את זמנו רק לענינים רוחניים. בעניני דעות היה מן המסכימים למעשיו של בן־ארצו, הריפורמטור הראשון, הרב אהרן חורין, עד כי בשעה שהֻעֲמד עוגב בבית־התפלה בעירו קאנישא שָׁר לכבוד המאורע החשוב בעיניו הַלל גדול ב„כוכבי־יצחק". והמשכיל, הרואה בכל־אחד מצאצאי ישראל את אָחיו, מבלי הבדל התנהגותו בדת, מרגיש קִרבה אל הנין והנכד לסותרי התלמוד הקדומים.

כנאשם מתחַטא פותח לוי את מכתבו הראשון אל החכם יוסף ליאונוביץ: „אל נא תאמר, למה זה תדרוש לשלומי? הלא אתה שנאת אותי כי אתה מבני הרבנים ואנכי מבני המקרא! אל נא אדוני תרע! אם אבותיך ואבותי אכלו בֹסר, המה חטאו ואינם; לא כן עמנו היום, בכם ובנו בחר ד' להיות לו לעם סגולה, בצרתכם צר לנו, ובטוב לבכם ישמח גם לבנו, אֵל אחד ברא אותנו, ומשדי התורה, החלוצים לנו ע"י נאמן ביתו, גם אנחנו גם אתם כֻּלנו יונקים כשני תאֹמים והיא משיבת נפשכם ונפשנו, מעולם לא התרתם חלול־שבת או שקצים ורמשים וכדומה, אשר המה מעיקרי הדת והאמונה, כמונו; אמנם פעם אתם המחמירים (כמו בשבת, בעריות, בחלב ובבהמה הרה וכדומה) ואנו המקילים, ופעמים להפך, אבל בשרשי הדת כֻּלנו כמוכם כמונו נאחזים בחבלי האהבה והאחוה אשר לא ינתקו".

ליאונוביץ בא בחפץ־לב בהתחברות עם אדם שדעות כאלה לו, כי הלא „בזמן האחרון -- מלבד שכן היה בשנות־מאות הקודמות – נשאו ונתנו ביניהם שתי הכתות באהבה אחוה ורעות בעניני הדת והאמונה וחקירות וחכמות שונות". רק „כת המתקדשים והמטהרים המקנאים את אנשי לבב ובאימה ורעד כל מתי שכל וחכמה ובינה יהדופו" מדברים בלב ולב ורוצים בהתרחקות. „המה עצמם כעטלפים מורדי־אור שוכני עפר וכֵפים, לובשי אדרת שער למען כחש, לא יראו אור כי יהל". לא כן המשכיל. „כי כן טבע כל דורש טוב וחוקר וזה דרכו מעולם לתור ולדרוש אחרי שוחרי הטוב והתושיה בשפת יתר ולא בלב ולב". עם לוי העברי־המשכיל נאות החכם הקראי להכנס בשיחה ובדין ודברים, אף בנגעו בשאלות דתיות. בהתלהבות מצַינה מעיר ליאונוביץ: „יזכר אדוני כי אנשים אחים אנחנו, מבטן א' יצאנו, שדֵי אם א' ינקנו, אם א' לכֻלנו, אל א' בראנו, תורת אמת הנחילנו, ולמה נבגוד איש באחיו?" ובחֹם הגיגו מתמלטת מתוך עטו שאיפה כבירה: „ואולי יבא זמן ועת רצון לפניו והיינו לעם אחד, ולא יחצו עם ישראל לשתי ממלכות עוד".

שונים בתכלית השנוי, למרות היותם לפנים עַם אחד. הקראים הסותרים יָנקו ממעין הסתירה סם־חיובי לחיים ונשארו קרובים ברוח אל מקור מחצבתם. על־ידי ההתקרבות שהחלה להתרקם נתעוררה האחוָה הגזעית. והחכוכים הבודדים לא נתקו את הקשרים. לא רק חכמי הקראים הנזכרים, אלא גם חכמים אחרים התחברו אל המשכילים והסופרים העברים ויתקרבו אל האֻמה. אם החכם שלמה ביים נָחל — למשל — מאביו את דרך הַקִרבה, הנה הנחיל גם החכם מרדכי סולטנסקי לבנו החכם יצחק מסֹרת זו. הלז שִמש במשרָתו בסבסטופול, והיה אוהב את הספרות העברית — וביחוד את החדשה — ומתוך־כך גם „אוהב את אחיו הרבנים" 1). אהבה זו נסבה ברִבה על המשכילים. רבים מהם המבקרים אותו בביתו — כמו דינַרד, טשורני ועוד — העידו כי אהוב היה לכֻלם. עִם בן־עירו הסופר יעקב בכרך מביליסטוק (שנסע אחר־כך בשנת 1882 לארץ־ישראל), בעל הספר „היחש לכתב אשורי" על השתלשלות הכתב העברי והנקֻדות והטעמים, חי בידידות רבה. כי „אהבתם גדלה עד אין קץ" והריצו שירי אהבה איש לרעהו, הרים דינרד על נס, ובהתפעלו מידידות זו הריע עליה בכלל, כי „חכמי הקראים והרבנים יתקרבו אלה לאלה בקרבת אחים" 2).

אף בישוב הקראי הרחוק שבגליציה התפתחו הדברים באפן דומה לזה. קרבת הארץ אל המערב הנאור גרמה תדיר, שמשכילי ישראל וסופריו יבואו במגע עם הקראים בהַליץ'. החכם יוסף ליאונוביץ 3) (מת 1867), בן להחכם אברהם, שעמד ביחסים קרובים עם חכמים כקרוכמל ואחרים, הלך בעקבות אביו. בכל היותו „חכם קראי", לאמר, מנהיג דתי לעדתו, היה מלא רוח השכלה, לחלוחית רוחנית מטללי הספר העברי ורוחש אהבה לספרות העברית ולֶעבר והעתיד המשֻתף. חנוכו בבית אביו, שהתחבר למשכילים, השפיע עליו לעסוק כמוהו בספרי־המחקר הדתיים וגם בספרות העברית החדשה (הוא כתב גם בעצמו ספר „אמרי־שפר" על דקדוק, גם חבר שירים דתיים, ומקצתם נתקבלו ב„סדור־התפלה" החדש) ולעמוד בברית־ידידות עם סופרים ומשכילים בארץ גליציה ומחוצה לה.

מכתביו (משנת 1860—1864), שנתפרסמו בשעתם ב„כוכבי יצחק" (חוברות כ"ח—ל"ג), הם חֹמֶר חשוב, המפיץ אור על יחסם של משכילים לקראים ועל יחס חכמי הקראים למשכילים ואגב גם אל היהודים והיהדות. סופר משכיל מאונגריה, יוסף משה לוי מקאנישא־רבתי, אחד המשתתפים ב„כוכבי יצחק", הוא שבא אתו בכתובים ושָכָרת אתו ברית־ידידות.

לוי (נולד 1809 בעיר פרויֶנקירכן ומת ביום 1 אפריל 1882 בקאנישא־רבתי) היה אחד מן המצֻלים, שהוציאה תקופת ההשכלה באונגריה. אחרי

1) טשורני ב„ספר המסעות".

2) „השחר", תרל"ד.

3) על־דבר מדותיו עַיֵן ספרי „לקירות הקראים בגליציה", צד 13—14.

רב הקצף על הנחתו — שקדמה אצל ריב״ל ואחרים — שהקראים נקראו בפי הרבנים „קרעים״ על־שם שנקרעו מעל עמם. אבן רש״ף, התקיף והרגיל בחוגים הגבוהים, הכין קובלנה, להגיש אל הממשלה, על כי העליב אב״ג בכנוי „קרעים״ אותו ואת כל הכת הקראית. מיראת העֹנש התרַפס אב״ג לפניו, ואף אחרים השתדלו בעדו. אבן רש״ף נאות להפצרות המרֻבות, בתנאי אם יחזור בו אב״ג מדבריו בגלוי, ובפרט בדבר הכנוי ההוא [1]. אבל מה שקרה לגַלִילֵי קרה גם לאב״ג. למרות הבטחתו לחזור מדבריו, שב והחזיק בהחלטתו. שמונה שנים לאחר אותו מאורע, נוגש בו אבן רש״ף לקַים את התחַיבותו. ואב״ג מתנצל: „ומה אתה דורש מאתי? אם לשוב מדעתי ע״ד קדמות הקראים על הרבנים, הנה זה דבר שאי־אפשר, שהרי על זה אנו דנים, והוא דבר שנתברר לי בראיות עצומות. ואם דעתך שונה מדעתי, צא הלחם בי מלחמה בשלום ומסור דינך לקהל הקוראים משני הצדדים וכו׳. ובאמת לא תוכל לבקש ממני הודאה כזאת, כי רבני אני מלידה ומבטן, כאשר אתה קראי מרחם, ולאיש איש מאתנו משפטים קדומים נקדשו מזוקן, ואף כי לא הֻכינו בסגֻרים כיתר ההמון ולא נודה לכל דברי קדמונינו כפתי המאמין לכל־דבר, בכל־זאת דברים הרבה נשרשו בלבנו ולא נוכל לסור מהם וכו׳. אוהב אני לכל בעל דת וביחוד לבעלי דתי ואחי כקראים כרבנים משכילי ישרי לב״ [2].

היתה כאן הטעות המצויה בחשבון המשכילים והקראים. אלה, המשכילים, חשבו למצֹא בקראים אנשים שקדמו להם הרבה מאות בשנים ברוח בקרת לדברי חז״ל, „בעלי־חפוש״ שלא כפו עליהם הר התלמוד כגיגית ולכן חפשים הם בהגיונם והגינם; ואלה, הקראים, דִמו, כי המתקנים באשכנז ומשכילי ישראל ביתר הארצות נוטים לדת הקראית, להתקרב אליה במעשה ולדבקה במשטר הדתי הנשען על „סבל הירֻשה״. לבסוף נכזבה תקות שניהם.

כללו של דבר היה, כי לא שומרי הדת וקנאיה היו המתקרבים משתי המחנות. לאדוקים גמורים היה כל־זה ענין שכבר נגמר חשבונו. רק החוקרים והמשכילים מישראל, שאצל רֻבם נתרופפו מוסרות ההבדלים הדתיים, ראו בקראים אחים, בני עם אחד. יחס שכזה השפיע על התקרבות חכמי הקראים מן המתונים והבלתי־קנאים גם הם לישראל. הבֵן הנדח התגעגע לשוב לחיק הורתו, אחרי תעותו ב„עולם־התֹהו״ הזר. התחילה להשתזר מסורה של קרבה, אחרי התרחקות של אלף ושתי מאות שנה. לא הספיק זמן ארֹך כזה לנתק את חוטי החבור מכל וכל ולעשות את הרבנים לעם זר בעצם לקראים, בעוד שזמן קצר יותר הספיק למשל לעשות את הספרדים והפורטוגלים או ההולנדים והפלַמַנדים לשני עמים

---

1) מכתבי אבן רש״ף אלה נדפסו ב„המגיד״, תרל״ג.

2) „המגיד״, תרל״ג.

בּ:עדתנו לא ראם ולא ידעם) והיה בקראו בם ותעה לבבו אחריהם, אם יחסרו לו מאזני משקל קורות הדורות ופלס הבקורת. ומצד השני הנה אנחנו רואים שבדורנו זה קצת מחכמי הקראים הולכים הלוך וקרוב אלינו בדעה ובאהבת הלב״ 1).

אב״ג קורא תגר על אנשים „המְכֻנים בשם משכילים״ ומתרחקים מעל הקראים, אשר „תחת שהיה להם ללכת לפנים כעמוד אש לפני העם להאיר להם הדרך, הם הולכים אחורנית כסרטן וכו׳, כי לא ידעו מה ד׳ שואל מאתם ויאטמו אזנם לקול תרועת הזמן״ 2). והוא מרגיש ומדגיש את אחוַת הגזע, בהחליטו: „מהראוי לכל איש יודע ומבין דורש אמת וצדק, ושלום שמו של הקב״ה יקר בעיניו, לתַוֵךְ השלום בין שתי הכתות עכ״פ בקרבת הלבבות, אם לא בקרבת הדתות, אשר הפריד זמן רב בינינו וביניהם בענין קיום המצות, ואיש לדרכו פנינו ורב המרחק בינינו, וכבד הדבר מאד לדבק בין הנפרדים עד שיאספו יחד וקרב זה אל זה והיו לבשר אחד. אבל כבר נפקחו עיני דורנו לראות שאין שנוי הדתות והמנהגים סבה לפירוד הלבבות ולשנאת חנם, כי בדברים כאלה לא לאדם דרכו, כי כל אחד מחזיק במה שקבל מאבותיו, בפרט שראשי פנות אמונתנו שוים לנו ולהם, ואין הפרש בינינו כ״א באופן קיום המצות שבאו בקבלה וכו׳״ 3).

רגשות הַקִרבה לֹא פגמו כאן את החוש המדעי. לרגלי ההארה הבִּקרתית קם פולמוס, שתוצאותיו היו עלולות להזיק לאב״ג. אבן רש״ף, ראש המדברים בכִתתו, כלל את רשֶׁם הספר, שקראהו עודו בכתב־יד, והעיר: „אינני תמה על המחבר שהוא בכל מקום מהפך בזכות דתו ורבותיו כאלו כל אשר דברו מפי ד׳ דברו, כי כן עשיתי גם אני בימי בחורותי. אמנם בימים זקנתי אנכי הרואה שצריך לנפות דברי תרי הצדדים בי״ג נפה להוציא סולת מן הפסולת, ואז לכל בני ישראל יהיה אור הישועה, ולא אוכל להאריך והרמז להחכם די״ 4). אב״ג עומד על דעתו ומחַוה שם: „הילדות והשחרות הבל ובישישים חכמה! עדים אנחנו על זאת גם שנינו. אם אתה ידידי העמדת להררך עֹז בימי בחורותיך ותנהם באחריתך, אנכי בנעורי נתתי מוט לצדק ולבי הסיתני בשפק ועתה זקנתי גם אני שאבתי מים ממעיני הישועה ואף על זה פקחתי עיני לראות כי דברי חכמים כדרבונות וכו׳, את אשר תשים האמת בפי אותם אדבר וכו׳. עשה כן גם אתה ונלכה שנינו יחדו באור ד׳!״ 5). בחקירותיו, שהעלה בספרו, מָשך אב״ג עליו את חמת אבן רש״ף, שהיה ידיד ורֵע לו, ויחרש עליו רעה. ביחוד

---

1) הקדמה לספר „בקרֹת לתולדות הקראים״.

2) שם.

3) שם.

4) הערה בספר הנזכר.

5) שם.

„שָׁלֹשׁ מִפְלַגּוֹת בַּיְּהוּדִים:
מַשְׂכִּילִים, זֵדִים וַחֲסִידִים·
הַמַּשְׂכִּיל עַל דָּבָר
יַחְקוֹר יְבַקֵּר אֶת הֶעָבָר.
וְזֶה־דְּבַר הֶחָסִיד
יְבַקֵּשׁ יִדְרוֹשׁ אֶת הֶעָתִיד
וְהַזֵּד, מַה־יֹּאבֶה?
רַק אֶת הַהֹוֶה!"

רי"בל לא הוציא את הקראים מתוך הכלל, וראה אותם כראות מפלגה בפלגות ישראל. אולם בבואם להִנתק מעל העָבר המְשֻתּף וגם לשלוח יד באפשרות עתיד מאֻחד על חשבון הצלחה זמנית בהֹוֶה, ראה בזה פשיעה וזדון. ולמרות מלחמתו השנונה — ידו שלוחה לשלום· „ומובטחני בזה ידידי החכם ונבון ר' אברהם פירקאוויטש נ"י — הנהו פונה אל הראש והראשון לנטיה המזיקה של הרחבת הפֵּרוד — כאשר ישים עינו ולבו אל כל מה שהשגתי עליו, יודה לדברי, ויוסף בי אהבה".

קִרבה שלא קלקלה את השורה היתה קרבת אברהם בער גוטלובר — אב"ג — (1810—1887) אל הקראים. אחד הסופרים והמשוררים המַסכמים בשעתם, מו"ל מ"ע „הבֹּקר אור", שהיה מרכז לחיים חדשים וספרות חדשה, מורה בבית־מדרש־לרבנים מטעם הממשלה בז'יטומיר ומצביא בגדוד הלוחמים להשכלה, בקש נתיבות גם הוא אל משכנות הקראים, המַסכמים לנוצרי השפה וליוצרי המליצה העברית. עוד בשנת 1830 הוא סובב על ישוביהם בקהלות אודיסה[1], לוצק, טרוקי ועוד, חוקר בחייהם ובספריהם ומתרועע עם חכמיהם. מני־אז אָצר אֱלֵי ספר את כל מה שהעלה בחקירותיו והוציא ספרו „בקרת לתולדות הקראים" (1864), אחרי שנתפרסם הספר „לקוטי קדמוניות" לפינסקר. „בדורנו דור דעה — אומר אב"ג — רוב משכילי עמנו דורשים לדעת משפט הקראים ותהלוכותיהם, ומה זה הסב לבם אחורנית בימים הראשונים להִפָּרד מעדת ישראל הרבנים מקבלי תורה שבעל־פה מני דור דור, ואם באמת יש להם על מה שיסמכו. דברי שאלות כאלה יתרוצצו בקרב ולב כל משכיל בעמנו בדור הזה. ויש אשר יבואו לידו איזה ספרים מספרי הקראים שנדפסו בימינו (תחת אשר מלפנים היו בכ"י ואיש

1) באודיסה היה אב"ג (1830) מורה בבית איש עשיר ויהי גם מבאי ביתו של החכם הקראי שלמה ביים, שקרבהו באהבה וידבר על לבו לקבל את הקראות וישא את בתו היפה לאשה („ספר השנה" לסוקולוב, תר"ס, צד 310).

המגן", שבו יצא לשום לאַל את השערות שלמהביים על קדמות הקראים בקרים (מה שהיה עלול גם־כן להזיק ליהודים) ויצא להלחם עם הקראי מַנְגּבִּי, שהשליך שקוצים על ישראל (במ"ע „אודֶסקי וֶיסטניק", 1859). מ. א. ליכטנשטאדט גם הוא בן אודיסה (1808–1870) כותב על יסוד חקירותיו המקראיות את מתברתו „ממחרת השבת" (1860) נגד פרוש הקראים וקביעת מועדם. וסופר פלאי (ד. ב. ה. ב„המגיד") עוסק במאמרי־מחקר הערוכים ברגשות נלהבים נגד המתקרבים אל הקראים.

בשביל התועלת החמרית, שחתרו הקראים להשיג, נדחה הרוח־המשתף הישראלי. בפרט הצטַיֵן במפעל זה אבן רש"ף, שהרחיב את הפרוד. „אבי ההשכלה" ברוסיה יצחק בער לֶוינזון – הריב"ל, – שהיה רחוק מקנאת הדת ועמד במגע ידידות עם אבן רש"ף עצמו ועם חכמים אחרים (כגון מרדכי סולטנסקי), שלף את עטו ויכתוב (1851) מחברת בשם „תער הסופר" 1): „נגד אחינו הקראים, אשר ישבנו עמהם עד כה בהשקט ושלום, ורבים מאתנו החלו לקרבם בידידות ואהבה – אף כי בדעותינו וקבלתנו רחוקים מהם – והנה זה כחמש עשרה שנה קמו מהם אנשים להפר ברית השלום, ומתעברים על ריב ישן נושן, ומעוררים שנאה אשר נרדמה באשמנים זה כמה מאות שנים, ויפחו רוח חיים בעצמות היבשות והעמידום על רגליהם, וישימו עליהם תלים וקשתיהם, חנית עם כידון וכל כלי משחית לעשות אתנו מלחמה בשלום, ומלשני בסתר, ולהבאיש ריחנו ביחד עם תורת דתנו, גם לדבר עלינו תועה בפה ובכתב"

ריב"ל, אשר עבודת־ההשכלה שלו היתה ללמד סנגוריה על עם ישראל הבזוי והמֻרדף ולבסס מצבו ברוסיה – על־ידי תקון החנוך, למוד שפת המדינה, שנוי סוציאלי, התאזרחות וחבה למולדת ומלכות וכדומה, – מצא לחובה לצאת נגד קטגוריה מצד כת הַשִׂיכת לגזע הישראלי, היכולה לשַמש עֵד מֻבהק במשפט עמנו. המחברת נכתבה מאת ריב"ל בתור „תשובות ושכליות אל טענות מתנגדים הזאבים לובשי עור־הכבשה והמתאמצים לשלול מבית ישראל התורה והמדע החכמה והכבוד וכל מפעל טוב וכחתף יארבו לחית נפשנו, נופת תטוף שפתם, ותחת לשונם מרורת פתנים". כתב־הגנה הוא. דרך היהודי אינו מעולם להתוַכח, מחליט ריב"ל, רק כשהוא מֻכרח להגן על עצמו נגד המתחיל זולתו. הוא יצא להאיר על ראשית התהוות הכת ומהותה הרוחנית ולהגיע לידי בטול הנחות הקראים ומסקנותיהם ולידי סתירת הרבה מתלונותיהם ועִקריהם. הנמוק הגשמי־המדיני – השגת זכיות שלמות ברוסיה – אשר בדרכי אותם הקראים, המחדדים עטם נגד עץ גזעם, מסֻמן בפתגם קצר בראש המחברת:

1) הספר יצא לאור אחרי מות ריב"ל, וגם תֻרגם רוסית לשם הגנה על־ידי פ. בֶרֶזקין (1863).

הולך[כת] ומתבטל[ת] תהלה לאל שנאת הדתות בכלל ואותה של הכתות בפרט, ובקשת האמת הולכת ומתגברת בכל סעיף מסעיפי הידיעות, מה נכון הוא שתשקע לגמרי גם אותה השנאה הכבושה שבין בעלי תורת אמת אחת ובני אל אמת אחד, והנח לו לדור חדש אשר בלא"ה הוא בועט בתלי תלים של חומרות המושמים עליו מאחרוני הרבנים והלואי שיאחזו בהעיקר מבלי הרפות אותו, הלא מצוה לדעתי לכל מי שסיפק בידו לעזור לטובת מבקשי האמת לעשות זאת מבלי שום פחד מפני חמת המקנאים מורדי האור האומרים בלבבם שהם הם הקרובים אל האמונה בקנאתם העוורת לה והם רחוקים ממנה בפחזותם ומתרחקים ע"ז מדרכיו של מי שהשלום שלו והאמת חותמו".

לעבודת פינסקר נמצאו גם מבקרים מצדה המדעי, שבאו על יסוד ספרו להחלטות אחרות, כגון שי"ר, שד"ל [1] ואחרים. מלבד הפקפוק ההיסטורי, הביטו רבים על עבודתו המתמדת של פינסקר בחשד והביעו לו את יראתם פן ירויחו הקראים על־ידי גלויי כתבי־היד והטפול הספרותי הנוח להם „ויקל לעומתם כבודם של הרבנים" [2]. צ. מ. פינילש, בעל „דרכה של תורה", שהתעסק בענין הקראים בסבלנות וקרבה עד לשעור שרננו אחריו רבים, כתב, „שנפתה שכלו (של פינסקר, שמחמת התמדתו בעבודה הספרותית־הקראית נתחבב עליו הנושא) אחריהן – אחרי הרגשות – להפריז על המדה לחלוק אל הקראים כבוד יותר מהראוי..." [3].

אף כי רבתה מצד אחד הַקִרבה בין המשכילים והקראים, הגד הראתה אז המציאות דוגמאות רבות משאיפת הקראים להרים ערך בני־כתתם בעיני הממשלה על־ידי השפלת כבוד הרבניים. מימות 1827 ואילך, כשהרגישו כי יפיקו תועלת בחוגים הגבוהים בהתרחקם כלפי־חוץ מעל היהודים, הרבו להשתדל בקיום ההבדלה בתקף החק, ועל־ידי הדגשה נמרצה, שאין הם שַיכים אל כלל היהודים. תנועה זו הבשילה אשכלות מרורות, לתת דפִי בעם ישראל ולטפול עליו אשמות. הצֹרך להִלחם לשם־הגנה בדעות שנפוצו מצד קראים הוציא סופרים מן הרבנים אל המערכה. משה אליעזר בעלינסאן – בעל בית־דפוס באודיסה – כתב ספר „צבי לצדיק או אחד אלף

---

1) שד"ל התיחס אל הקראות — אחרי שנתרגש מגלויי אבן רש"ף ונתקרר על־ידי זיופיו— מנקֻדת־השקפתו וכתב בספרו „בית האוצר" (עמקי שפה, י"ג): „ולא הבינו (הקראים) כי (הסופרים מימות עזרא ואילך) עשו תקנות לתועלת האומה לפי צורך הדורות וכו'; לא היתה התורה בידיהם כספרי מתים וכדבר שאין בו רוח חיים, אבל היתה בידם כדברי אלהים חיים וכדבר שהוא חי וקיים וטוב ומועיל בכל הזמנים, לפי צורך כל דור ודור. לפיכך לא רצו להעלות דבריהם על ספר, כדי שלא לנעול דלת לבאים אחריהם, אבל יוכלו גם הם לתקן תקנות לפי צורך הזמנים וכו'. ואעפ"י שגזרת יזדגרד בטלה וכו', לא חזרו הדברים לקדמותם, כי תורה שבעל־פה לא היתה עוד בעל פה, כי כבר נכתבה; אז מצאו ענן ותלמידיו מקום לחלק על רבותיהם וכו'".

2) הקדמה לספר „לקוטי קדמוניות".

3) „אוצר חכמה", 1861.

את משפטו, כי „לא אחת ושתים ראה את צל ההרים כהרים וחשב למצא דברים רבים אשר בנוח עליהם רוח המשפט המתון נדו עפו כחלום חזיון ליל וחם שמש הבקורת ונמסו" 1).

לא כן בזמן יציאת הספר לאור. הנטיה אל הקראים מצד רב המשכילים גרמה לקבל את הדברים כאמת מֻחלטת. לפי מסקנות פינסקר, נמצאה בין הקראים ראשית החקירות הבלשניות והמדעיות בדקדוק הלשון העברית ובכתבי הקדש. הקראים הקדמונים היו ראשונים לבעלי המסורה המקראית ונקודה, ובאלה גברו ועשו חיל מפני שפרקו מעליהם על למוד התלמוד ומסרו חילם ושקידתם רק לתנ"ך. מידם לבני־ישראל הרבניים הנקֻדות והטעמים. כל מפרש, מדקדק או משורר קדמון, שתולדותיו לא נתבררו די־צרכן עד הזמן ההוא ומסך הקדמות מאהיל עליו, נעשה על־פי הנחותיו של פינסקר לקראי, או על־כל־פנים לנוטה אל השיטה הקראית. יהודה בן־קריש ומנחם בן־סרוק ודומיהם, שהחקירה הפיצה אחר־כך אור מספיק עליהם, נדונו כשַיכים אל הכת הקראית. אף עטרת השירה והפיוט העברי — גאונם של יהודי ספרד — לא הלמה את ראש רבי יהודה הלוי ובן־גבירול ודומיהם, אלא את המשורר הקראי משה דרעי, שלתכלית זו הֻקדם זמן חייו בשנות מאות אחדות, ומכאן יצאה מסקנה הפוכה, כי הלוי חִקה את דרעי. מספרו של פינסקר ומן הרשימות והגוילים וכתבות המצבות, שנתפרסמו ממציאות אבן רש"ף, יצאו בכלל מסקנות חדשות ומרעישות — גזעיות, תולדתיות ובלשניות — שבאו לקעקע את כל מה שנבנה ומֻסכם מכבר. כן, למשל, צריכה היתה להבטל הדעה שהכתב שלנו, כתב האשורי, נתפתח מן הא"ב הארמי במאה האחרונה שלפני ספירת־הנוצרים, כי הלא יהודי־קרים, הנבדלים משאר היהודים עוד מימות כנבוזי מלך פרס, משתמשים כבר בכתב הזה — כמוכח מן המצבות שהֻקדם זמנן בזיוף גס — בשנה הששית לספירת הנוצרים! הידיעה, כי במאה העשירית באו משֻלחים מירושלים לתכלית הפצת היהדות הרבנית בין יהודי קרים, היתה אב למסקנה, כי התלמוד לא היה ידוע להם מקדם, ובכן היו קראים. נמצא גם מוכח, כי הכוזרים המתגַירים לא קבלו את היהדות התלמודית, אלא את הקראית, ושאר תולדות דומות יצאו מסברות כאלה. ההנחות והמסקנות ההן העלו אבק רב במחנה חכמי ישראל ומשכיליו והעלו את ענין הקראות על סדר הגיגם וחקירתם. בעוד שבֵרור הדברים לאמתתם מצד חוקרים מֻנסים נמשך ונתאחר בזמן, יש שנגררו אף חכמי־היסטוריה ככותב דברי־הימים לישראל, גרֶץ, להעריץ הרבה משלהם ולחטא לַיהדות התלמודית ולָאמת ההיסטורית.

באפן הזה פעל פינסקר לטובת הקראים ולשבחם, ויהי למליץ לרחשי לב חבריו המשכילים בדבריו אשר שלח בראש ספרו: „בזמננו זה שכבר

1) „זכרון לראשונים" מאת הרכבי, מחברת ח

ההתקרבות בין חלוצי ההשכלה ובין הקראים והקראות קבלה צביון מסים ומוחש במפעליו של שמחה פינסקר[1] (1801–1864). בתור מורה בית־הספר באודיסה מיסודם של המשכילים בני דור ניקולי, פעל להרהבת ההשכלה. ובתור משכיל, החי בעיר הקרובה לעדת קראים, התקרב אל חכמיהם המחבבים את המשכילים. בפעלותיו הספרותיות וברוח אשר הוצק בהן הגיעה החבה של דור תקופת־ההשכלה אל הקראים לנקדה הגבוהה ביותר.

משעה שהופיע אבן רש"ף בגלויו לפני העולם המדעי היה פינסקר, החי אתו בידידות ואחוה, למליצו ולמבארו בספריו „מבוא אל הנקוד האשורי" ו„לקוטי קדמוניות". משנת 1840 עד 1860, משך עשרים שנה, שקד פינסקר על כל כתבי־היד ועל כל החמר המסֻבך של העָבר הקראי, להעלות על ספר את קדמוניותיו במשך תקופה של חמש מאות שנה (750 – 1250). משאת נפש הקראים היתה עריכת ספר המקיף את הקורות אותם ופרשת גדֻלת קדמוניהם, מאהרי שעד הזמן ההוא לא היתה להם היסטוריה כתובה, ומתוך עדתם לא עמד להם אף־אחד המֻכשר לעבודה כזו. את החמר המציאו אפוא בחפץ־לב חכמים שונים משלהם: אבן רש"ף, משה נאמן הממֻנה על עקד־הספרים וכו' שבגוזלווא ואברהם מצרי באודיסה. משכילי ישראל – כיה"ש ואחרים – עוררו את פינסקר להעמיס על עצמו את העבודה בענין הקראים, ואבן רש"ף, שהיה רוח החיה בשאיפה ההיא ליצירת דברי־הימים לקראים, מצא ב„דודו ורעו" פינסקר כלי למעשהו. הסופר המשכיל הזה בחבתו לקראות היה אפוא ליוצר ספר רחב על מהותה ותזיונותיה הרוחניים, הכתוב על־פי רוח הקראים ולטובתם והערצתם. ספרו „לקוטי קדמוניות" נתקבל ברב ענין לא רק בחוג המשכילים, אלא גם בעולם המדעי. אמנם הספר לא היה מסֻדר במשטר כרונולוגי ובהבנה היסטורית, ושכר החמר העשיר והגדוש יצא בהפסד הבקרת במדה הצריכה ל־ך. יותר מדי נמשך פינסקר בלי הבחנה ופקפוק אחרי „מציאותיו" של אבן רש"ף, אשר גרמו לערבוביה על־ידי זיופיהן המרֻבים. עבודתו היתה מעין הגנה על הקראות, ולעתים הגיעה לשיר־השירים לקראים ולשיטתם. ולא לחנם מיחסים לאבן רש"ף את המימרה, כי „פינסקר נטה מעט מן הקראים"[2].

חוקרים מאֻחרים ידעו להעריך את ערך עבודתו בספרו „לקוטי קדמוניות" בתור מתחיל בענין מֻפלא ובלתי־מבֹרר. א. א. הרכבי, המגלה את זיופי אבן רש"ף, הכיר לטובה את עמל פינסקר, „אשר גלה עמוקות ונסתרות מספרי חכמי בני מקרא והאיר עיני חכמי אירופה בדרישותיו וחקירותיו"[3]. אולם את מסקנותיו נתח באיזמל־הבקרת וחרץ

1) הוא אבי הד"ר ליאון פינסקר בעל ה„אויטאעמאנציפאציאן".
2) „תולדות אבן רש"ף" מאת דינרד.
3) „זכרון לראשונים" מאת הרכבי, מחברת ח.

היהדות באנס – כי סוף־סוף עלו למעשה חֻמרות הקראים על חֻמרות התלמוד – רק לעכל את היסוד הבִקרתי שבה.

על אלה נמנה שמואל יוסף פין (1819 – 1891). סופר פורה זה, שהיה כמעט יחיד בדורו בין הסופרים העברים ברוסיה, שעסק הרבה בדברי ימי ישראל וחבּר ספרים במקצוע זה [1]). הוא שעבד גם עבודה בלשנית רחבה, כמו שאנו רואים בספרו „האוצר", ובספרות העתית הציב לו יד ושם על־ידי הוצאת המאסף „קובץ פרחי צפון" ועתוני השבועי והירחי „הכרמל" ו„השרון". בין הסופרים העברים היה ראש המדברים, וגם ראש וראשון באסקני ההשכלה בזמנו. בעלות על הפרק יסוד בתי־ספר מתֻקנים, מוסד שיצא לפֹעל על־ידי שתוף הכחות של המשכילים החותרים לשַנות את פני ישראל ברוסיה בתבנית אשכנז בזווג עם כח המלכות של ממשלת ניקולי השואף לטשטש את הצורה היהודית ולהטמיע את היהודים בין הרוסים, נמנה פין בין הראשונים הלוקחים חלק במעשה בעבודה זו. בראשית שנת 1840 השתדל ליסד בית־ספר לנערי בני ישראל בוילנה; וכאשר נוסד בית־המדרש־לרבנים מטעם הממשלה בעיר ההיא, היה בו פין למורה לשפת עבר ולדברי ימי ישראל. בהיותו בן דורו, הנאחז במקסם רעיון ההשכלה ורעיון הבִקרת של חיי ישראל והשנויים בהם, נמשך באיזו מדה אחרי הקראות – שנושאיה דרו בטרוקי הסמוכה לעירו וילנה – אשר שֻנתה בזמן מן הזמנים ממטבע שטבעו הכמי התלמוד. ביהודים ראה מקור החֻמרות הדתיות ובקראים דִמה למצֹא מקור ההגיון והידיעה. השקפה זו באה לידי בטוי במדה גדושה במסקנותיו המדעיות, עד כי ריב"ל התמרמר עליו ויכתוב אליו לרגלי צאת ספרו „נדחי ישראל": „בצד ע"ג מספרך נשענת על משענת קנה רצוץ כזבי הקראים החדשים, המתפארים במתת שקר שמהם למדו אחב"י שלמות לשון עברית וחכמת הפילוסופיה אשר באמת הוא בהפך וכו' ואל תשכח שהפילוסופיה היתה לקדמונינו מכלל סתרי תורה, וע"כ לא נתפרסמו המעיינים בה מחכמי ישראל [2]). ריב"ל כִּוֵן בדבריו ביחוד אל אבן רש"ף – אשר בו התגלמה התנשאות הקראות על הרבנות – שפין נמנה על מקֹרביו וידידיו הנאמנים. על הערת אב"ג, שאין רוהו נוחה מאבן רש"ף ודרכיו, לומד פין סנגוריה, כי „חכמי הקראים – אבן רש"ף וחתנו גבריאל – נראים כאוהבים לכל בני ישראל וכמשתדלים לטובתנו בכל אשר ימצאו. הח' אבן רש"ף שב בתשובה שלמה מדרך המחלוקת השנואה בעיניו היום" [3]). חברותו עם פירקוביץ (אבן רש"ף) היתה רצויה לו, וחוטים רוחניים קשרוהו אל חכמי הקראים האחרים, הקרובים ברוחם אל המשכילים.

---

1) „קריה נאמנה" על־דבר תולדות עדת ישראל בוילנה, „סופרי ישראל" על מכתבי גדולי ישראל מרבי חסדאי שפרוט עד ימינו, „כנסת ישראל" תולדות גדולים וסופרים מימות הגאונים עד הזמן האחרון בסדר לקסיקוני, „דברי הימים לבני ישראל" ועוד.

2) „ספר הזכרונות" לריב"ל, צד 93.

3) בקֹרת לתולדות הקראים" מאת אב"ג.

נמצא בארץ המלחמה, ולהפיק תועלת מן הַסִיף לטובת הספר [1]. בתחלה פנה אל האופיצרים היהודים, העומדים במערכת הצובאים הצרפתים בקרים, לאסוף ביניהם ידיעות על־דבר הקראים. אחרי שהשתדלותו זו לא עשתה פרי, פנה (1856) אל מיניסטר־המלחמה מַרשַל וַאילַנט (Vaillant) בבקשה לחקור לשֵם המדע בענין הקראים בקרים. המיניסטר פנה אל המרשל פֶּליסיֶר, שיפקוד על הקומנדַנט בּוֹדוין (Beaudauin) לאסוף את החֹמר הראוי לכך. הבקשה נתמלאה, אך לא באותה מדה שיש בה כדי להפיץ אור על הענין. תקות כהן – הנודע לעובד חרוץ בספרות הצרפתית־היהודית על־ידי עריכתו מאסף נכבד לחכמת ישראל ועל־ידי תרגומו את כתבי־הקֹדש צרפתית – נשארה מְעל. כַּונתו היתה בודאי לשם המדע, ואולי בא לידי־כך גם מתוך רגש אחוה. אבל יש ידים לשַעֵר, כי הכֹּח המושך היה כאן הצד השלילי של הקראות לתורה שבעל־פה. הלא אחד הלוחמים הקנאים לשנוי החיים הדתיים בדרך־תקונים, שמעון סנטא [2], קורא עליו מלא: „זה האיש כהן במדינת פראנקרייך תרגם את התורה ללשון בני עמו, שהם המעטים בכל תפוצות ישראל, והוא אמנם דִבר סרה על התורה ולא כתב כיאות לבן ישראל דָבר בכבודה של התורה" [3].

עד־כמה חָדר דבר הקראות ללבות רבים מחכמי ישראל, נראה מן הפולמוס בין הרב מרדכי שמואל גירונדי מפַּדובה (1800–1852), מחבר ספר „תולדות גדולי ישראל" ועוד, ובין קרובו הרב יוסף דרפליס מגוריציה. הראשון מטיף מוסרו לָאחרון על „דבקותו ותשוקתו לחבורי הקראים". דרפליס מתנצל לפניו, שאינם צדוקים אפיקורסים, מהפך בזכותם ומחליט, שֶמֻתָּר ללמוד את ספריהם: „כי אם התירו ספרי נכרים, ק"ו בכתבי תופשי התורה". גירונדי מתנגד לו וגוזר, כי „אף־על־פי שיש הפרש בין הצדוקים והקראים, עכ"פ הכופר בתורה שבע"פ הוא במדרגת מין ואפיקורס. כ"ש כי אין שבחה של מטרוניתא כשמתקלסת מקרובותיה, אבל בשעה שמתקלסת מצרותיה..." ולא נחה דעתו, עד שהבטיחו דרפליס, כי רבני נאמן הוא ומקַיֵם למעשה מנהגי הדת, מניח תפִלין וכדומה [4].

כשם שחכמי ישראל במדינות הרחוקות התענינו מרחוק בדבר הקראים, ועל־הרֹב מנקֻדת־ראות תיאולוגית־תרבותית, היו סופרים ומשכילים עברים ברוסיה מהמרחיבים את ההשכלה בין יהודי הארץ מתהלכים מקרוב בידידות עם חכמי הקראים מתוך אחוָה גזעית. הספרות הקראית, שכבדו ויש שגם העריצו אותה, השפיעה עליהם השפעה שאינה באה אמנם „לתקן" את

1) „בן־חנניה", 1858.

2) עַיֵן על־אודותיו ספרי „תקופת ההשכלה בווינא", פרק י

3) פתח דבר לפֵרושו „בוצר עוללות" על התורה.

4) המכתבים נתפרסמו ב„מאסף ירושלים" לא"מ מוהר, תר"ה

אחוז" שערך ישׁ"ר מקנדיה לזרח הקראי) משַמשים לו גם אמצעי רצוי, להוציא מכקנות קשות נגד המסורה הרבנית או, בלשונו, נגד „הרוח הרע, הרוח התלמודי העתיק".

מנקֻדת־ראות כזו מתיחס אל הקראות יה"ש (יהושע הֶשל שור מברודי), הראשון אשר העיר את שמחה פינסקר הקרוב קרבת־מקום אל הקראים ויזרזו לעסוק בספרותם. הוא, בעל השכל החד והלב הקר אל יהדות, בקש לו מאוצר הלז של הקראים אבק־שרפה לכלי־זינו במלחמה נגד המסורה — אף כי בנוגע לעניני תולדות לא חס יה"ש על כבוד פינסקר והקראים והראה על טעותם. הן עבודתו ב„החלוץ" היתה בכלל לא רק חקירה חפשית קצונית בכתבי־הקֹדש ולא בקֹרת בלתי־משֻחדה של ספרי התלמוד בלבד, אלא גם סתירה גמורה של אָשיות היהדות המקֻבלת [1]. מכל דבריו, דברי מבקרו וסותרו של מסדר המשנה רבי יהודה הנשיא, מבצבצת שנאה לתלמודיים. ברצות שי"ר לנאץ מעשיו אלה, קרא לו „קראי!" ובזה חָדר במלה אחת נוקבת אל כַּונתו הנסתרה.

עוד חכמים אחרים התגדרו בענין הקראות. יהודה ליב לאָוו עורך „בן־חנניה" (רב בסגדין, נולד 1811 ומת 1875), אחד מחכמי־המדע המצֻינים בדורו ומן הראשונים למתקני־הדת באונגריה, שהלך בעקבות אהרן חורין רבו בריפורמה, התמכר גם הוא לספרי הקראים. בעוררו את הסופר המשכיל משה יוסף לוי — המפרסם מכתביו אל החכם הגליצ'י ב„כוכבי יצחק" — שהדפיס ב„בן־חנניה" מאמר במקצוע זה, להוסיף חקר בספרות הקראית, יחוה את דעתו, כי „אנשים כיהודה הדסי, אהרן בן יוסף, אהרן בן אליה ויצחק טרוקי נמנים על־ידי רוח חקירתם, השקפתם הדתית והריחם באהבת עמם ודתם, במִספר אבני־החן אשר לישראל" [2].

בכלל היה אז דבר הקראים ענין להתגדר בו לחכמים רבים בעלי דעות שונות, גם לשמם של החקירה והמדע. מוצאים אנו כאן גם את צונץ, קירכהֵים, פינילש, זכריה פרנקל, שד"ל, גרץ, שניאור זקש ודומיהם. הרבה גרמו לכך מציאותיו של אבן רש"ף, שעוררו את שימת־לבם של החוקרים היהודים ומשכיליהם, עד שגם עסקן מדיני כגבריאל ריסר פנה ישר אל אחד מחכמיהם. כאשר התפרצה בשנת 1853 מלחמת מלכי־הברית בקרים, השתמש חכם יהודי־צרפתי — ס. כהן, עורך „ארכיוו איזראֶעליט בפַריז — בשעת־הכשר הזאת, לאסוף ידיעות על־אודות הקראים, שרב מנינם ובנינם

---

1) על־אודות יה"ש ו„החלוץ" מתח רפאל קירכהיים את דינו וז"ל: בעלי החלוץ בחרו דרך לעצמם וכו' לפשוט מעל תורה שבכתב ותורה שבע"פ קדושתן האלהית, וכל המקובל באומה לקדש קדשים, אם מפאת אלהיותו ואם מרוב יושנו, יציגו למטרת התולם וכו'. האיש יה"ש העומד בראשם וכו' לועג לכל דבר שבקדושה ומבקר בפרך וכו'. האיש הזה וואָלטער הגליציאני לא ידע בושת ויעיז פניו וכו'" (ארכיוועס איזראעליטעס, 1857).

2) „בן־חנניה", 1857.

והכריז טיבם בעולם, הוציא (1841) בדפוס – בעזרת משה שטינשנידר [1]) – את ספר „עץ החיים" לאהרן (השני) בן אליה מניקומידיה, במצאו בו לטעמו חזוק לדת הנוצרית ונתכּוּן לשם שמים ולשם האמונה...

גם על מבססי שיטת הריפורמה באשכנז שמואל הולדהֵים ואברהם גיגר היה חביב ענין הקראים והקראות. הראשון (מטיף בברלין, נולד 1806 ומת 22 אוגוסט 1860) עבודתו זו מעטה, כי בכל היותו בקי בתלמוד ומהרס כל המקֻבּל ומקֻדש בחיי העם – לא היה בעל כשרון ספרותי. פעֻלתו השלילית היתה מעשית, ונתגלמה בתקונים חיצוניים, שתִקן בקהלה הריפורמית בברלין. חכמים מתונים דנוהו לגנאי. מיכל זקש אומר עליו: „שהלשין על התלמוד ועל כל ישראל והנמשכין אחריו" [2]). הולדהֵים ערך בספר אחד – „מאמר האישות" – „חקירות שונות במחלוקת הצדוקים והפרושים הקראים והרבנים על זמנם וסבות תולדותם". אמנם לא נמשך כסֻמא בארֻבּה אחרי רב דברי הקראים בעניני הקורות. מצד ההיסטוריה דחה את השערותיהם ואמר: „לא על דברות הקראים עצמם אנו סומכין ולא על הצעת דעתם בדברי קורות הימים אנו נשענים, כי עדות הקראים אינה נאמנת אצלנו מפני שהם נוגעים בעדותם" [3]), אבל מצד התיאולוגיה קֵרבם ונסתַיע בהם.

עבודת גיגר הקראית עלתה על זו של הולדהים, כאשר עלה עליו בכלל בעֹמק מחקרו, למרות בזבוז כחותיו במלחמה פעוטה לשם פכים קטנים של ריפורמה. יחסו אל הקראים הֻתאם אל הלך־רוחו החפשי בחקירותיו. ספרו „אורשריפט" שתחלתו חקירת השפעות הדורות ושנויי הנוסחאות בכתבי־הקדש, וסיומו – לזעזע את ההלכה המיֻסדת לפי־דבריו על דֶבר והפכו ועל הסתירות שבנוסחאות ההן, ספרו זה מטפל טפול רב בעניני הקראים, שהיו – לפי מסקנותיו – בראשיתם ה„צדוקים" או ה„אריסטוקרטים", שהכבידו את עֻלם על העם שחולל את התורה שבעל־פה למען הַרחב – להקלת חייו ולטובתו – את דברי התורה. מכאן ראיה וחִזוק אל הצֹרך להפוך את „שלחן־הערוך" הַמגמר לדבר של התפתחות, אשר חלים בו שנויים מזמן לזמן. גיגר הוסיף לבסוס שיטתו, כי בעקבות הצדוקים קמה כת הקראים, למחות שוב נגד על התלמוד שנעשה מציק, כמו שהתפרץ בזמן ההוא זרם חיים חדשים בפרוץ האסלאם בארצות הקדם ורוח חדשה עוררה את הלבבות. מאמרי גיגר הקראיים בעתונים ומאספים ובספריו המדעיים (על יצחק טרוקי בעל „חזוק אמונה", והמבוא הרחב ל„מכתב

---

1) משה שטינשנידר הדפיס ב„מאָנאטשריפט 1994 מאמר על פֵּרוש הקראי אפונדופולו (מת בערך 1499) על התרגום העברי של ר' קלונימוס ב"ר קלונימוס ל„ספר" הערבי של ניקימאכוס גהרשיני, אחד מן הפילוסופים מכת הפיתגוריים, שחי במאה הראשונה או השניה לספה"נ.

2) „דרכה של תורה" לפינילש.

3) „מאמת האישות" מאת הולדהים.

רבים מחכמי ישראל, וביחוד הנוהים לשנוי ערכים ולריפורמה דתית. אחת היתה נקֻדת־המוצא, ושונה ממנה היתה נקֻדת־השאיפה.

מיכאל קרֵיצינאך, חברו של יוסט בעריכת מכתב־העתי „ציון", שעלה עליו בעבודתו השלילית, להרוס את המקֻבל, הוציא לאור את „קצור פסקי הקראים להר"ר אליהו בשיצי" וכתב „על קדוש החֹדש של בעלי המקרא". כי אין כאן טפול ספרותי סתם, אלא גם נטיה למבטלי המסורה הרבנית, אפשר לשפוט מדברי שי"ר – שאולי הם מְפרזים במקצת – אשר מתח עליו דין קשה, לאמר: „קרייצינאך ואנשי בריתו אשר שמחו וישמחו תמיד להשליך ארץ כל תפארת ישראל, ורק למען יבצעו אשר זממו לאבדנו בגוים ח"ו" [1]).

יוליוס פירסט (פרופיסור באוניברסיטה שבליפציג, נולד 12 מַאי 1805 ומת 9 פבר. 1873) מקדיש במכתב־העתי שלו „אָריענט" מאמרים רבים לחקירת הכתות בישראל, ומטפל בחבה מרֻבה בענין הקראים. את עבודתו זו סִכם אחר־כך בספרו הגדול „געשיכטע דעס קאַראֶערטומס".

יצחק שמואל ריגיו (יש"ר מגוריציה) בעל „התורה והפילוסופיה", הכולל התנגדות לרבנים ורבנות, מפרסם את מכתבי שלמה ביים – על גלוי מצבת יצחק סנגרי, המבאר את דת ישראל למלך הכוזרים, על־ידי אבן רש"ף ועל שאר ענינים – ומשתדל להתעסק בספרי הקראים, שהשיגם באמצעות שמואל ליב גולדנבֶּרג המתוך בענינים כאלה בין חכמי המערב ובין מרכז־הקראים הקרוב ביותר אליהם בגליציה [2]). ודאי שיש הרבה מן האמת בטענות שי"ר, שהשיג על יש"ר וכתב על־אודותיו: „ובסוף ימיו נעשה, נתגלה לצדוקי וכתב ספר „בחינת הקבלה" מלא ריב ומדנים נגד בעלי התלמוד, והוא מגלה את נבלותו הטמונה בקרבו מעודו ולא היה עוד מכחש כמוהו בפומבי בתושבע"פ וכו'. ודעו, יקרים, כי לא על החוקר אני כועס, אשר חקירותיו הוליכוהו תועה. אך על המלגלג אני כועס, כי שונא ישראל הוא ובין המלשינים יחשב" [3]). באגרותיו הולך יש"ר ומונה, כי כל החכמה הגיעה אל הרבנים רק מן הקראים; ועל־פיו – היה רבנו סעדיה גאון תלמידו של הקראי רבי שלמה בן־ירוחם, ורבי אברהם אבן־עזרא תלמידו של רבי יפת בן עלי הקראי.

אף בא־כח הכמת היהדות בצרפת שלמה מונק מתעסק בספרות הקראים, כתבי־ידם וקורותיהם (ביחוד בכ"י הקראים, שהביא מנסיעתו המדעית במצרים, ובמפרשים והמדקדקים משלהם), והמלֻמד הפרוטסטנטי העוסק בספרות העברית והתלמודית פרנץ דליטש בחברת חכמי היהודים אוחז במקצוע הזה כמוהם. מלבד שפרסם מאמרים רבים על־אודות הקראים

1) אגרת שי"ר, צד 117,
2) מכתב יש"ר ב„כרם חמד", ח"ב. 1836.
3) מכתב שי"ר לי"י קבק („השחר", א, ח"ב).

להורות לצעירי עדתו בבית־מדרשו את השפה הרוסית על־ידי מורה רוסי, ובזה ראו „חלול ד׳״. הזקנים רגזו ומחו, והחכם הספוג השכלה ושואף להרחבתה התיחס אליהם בסבלנות ובנחת, והוסיף להמשיך את העבודה לפי השקפתו. מלבד פעֻלתו בתוך המחנה, עָבד גם מחוצה לה, והשתמש בתֹקף עמדתו הרשמית הכבֻדה לפעול לטובת אחיו ולהרים את ערכם בעיני הממשלה, למען יהנו מכל זכיות הארץ. בספרו, שכתב רוסית, „זכרון סלע היהודים״, הכולל קורות הקראים בעיר קלעא (י״ל 1862), הוא הולך בעקבית תגליות פירקוביץ ומכַוֵן לשוות כבוד והדרת־זקנה על כתתו, בהרחיקו את קדמותה עד לימי קמבוזי מלך פרס, אף כי שכרו יוצא בהפסד האמת ההיסטורית 1).

בשנת 1866 התעורר לנסיעה תַיָרית בארצות קַוקז, להוסיף כבוד לקראים על־ידי חפושים ותגליות קדמונותיהם וקורותיהם במושבותיהם העתיקים. הרשיון כבר נתן לו מאת המושל על ארץ דַגיסטַן, אך הנסיעה לא יצאה לפֹעל, מפני טרדותיו בעניני כלל־הקראים. בימים ההם העריכו במוסקבה תערוכה של קדמוניות מלכות רוסיה וסגֻלות ארצותיה והֻקצעה בה מחלקה לקדמוניות הקראים, תלבשתם ותמונותיהם. לסדור המחלקה ההיא ושכלולה נבחר שלמה ביים. ההכנות דרשו עבודה, וכהתמו אותן ויסע למוסקבה, חלה בדרך מחלה אנושה, עד כי הֻכרח להפסיק את נסיעתו ולסור לפטרבורג, מקום שם תקפהו המות (1867). במותו אבד אחד מן המצֻינים שבחכמי הקראים ברוסיה, אשר התקרב אל המשכילים ואל ההשכלה, קבל את השפעתה והשפיע על אחרים ברוחה.

פרק ד

מסופה של שנת 18.0 ואילך הרבו הסופרים והמשכילים מישראל, הרחוקים מישוב הקראים, לטפל בענין הקראות ולקחת לנושא עבודתם הספרותית את חקירת השיטה הזאת והתפתחות הכת. הגורם הדוחה היו תגליות אבן רש״ף הקראי, שהרעישו את עולם החכמים; ואולם חקירה זו היתה, כאמור, גם תולדת הנטיה לבטול המסורה התלמודית בערבוב רגשי אחוה גזעית. בארצות הנאורות — אשכנז, אוסטריה, אונגריה, צרפת ואיטליה — נפרצה החקירה על־אודות השיטה הקראית, מהותה וחלוקה מעל הרבנים, עברה ודברי־ימיה, ספריה וחכמיה. אחרי יוסט אחזו במקצוע הזה

שהתיר לשאת בשבת דברים הנצרכים לחיי אדם מבית אל בית ומרשות אל רשות ברחובות העיר, דבר שהקראים הֻזהרו עליו מאד.

1) על דרך מִשפט זה עמדו כל כותבי הקורות שקמו בתקופה זו מתוך הקראים ואף דגל ביים מֻעדה בו. העִקר היה להם: סנגוריה להשגת זכיות מדיניות רחבות.

תלמיד־חבר לשמחה פינסקר, אשר הקראים הרבו לכבדו על תתו אותם לכבוד בספרו „לקוטי קדמוניות". במות פינסקר הספידוביים — שעלה בינתים לעמדה כבדה וישב על כסא אביו — בשדה־הקברות באודיסה [1]. על הסופרים העברים המקרבים והקרובים אליו נמנה התיר יוסף יהודה טשורני, בעל „ספר המסעות", שתמך בו להשיג בשבילו רשיון לתיר ארצות קוקז, וזה מכיר לו תודה וקורא בהתפעלות: „ומה לא יעשה הזמן! אשר רב מעדת הקראים מכבד ומקרב גם את הרבנים. ומי יתן ויעורר ד' ממעל את לבב בעלי שתי הכתות מאמונה אחת להתקרב איש אל אחיו, הלא אחים אנחנו בני אב אחד, ותורה אחת מסיני לכלנו" [2]. גם עם חכמי־ישראל הראשונים בלוחמים לריפורמה דתית באשכנז בא במגע ישר, ועמד אתם בכתובים. עליהם נמנים שמות מפרסמים כי. מ. יוסט מברלין וגבריאל ריסר מהמבורג [3]. אפיני הדבר, כי ריסר — הלוחם הגדול לשווי זכיות היהודים באשכנז כלפי־חוץ ובא־כח התרבות האשכנזית כלפי־פנים — פנה אל הקראי במכתב כתוב עברית, בשפה שלמרות כל התקדמות והסתגלות אירופית מסגלת היא להיות החוט היחידי לקשר את האברים השיכים לגוף אחד. מכתבו של ריסר — מפני חשיבות כותבו המתקן והמשנה את היהדות הרבנית — נשתמר במסגרת יפה על־גבי הקיר לקשוט חדרו של ביים. אדיר חשקו היה גם לבוא בדברים עם אברהם גיגר — אשר שמו בתור ריפורמטור, המנער ידיו ממסורת התלמוד, חדר אל הקראים — בהודע לו כי החוקר ההוא מתענין בספריהם וקורותיהם [4]. נטיה זו אל המתקנים היתה לכח הדוחה אותם ללמוד את שפת אשכנז וספרותה ולהעריץ אותה [5]. ואמנם מיחד היה בהשכלתו הכללית בין חכמי הקראים, עד כי אב"ג מהללו, כי „הוא יודע לשונות בני מזרח ומערב ונמוסי אירופה" [6]. התחברותו אל המשכילים הכניסה אותו לתחום הספרות העברית החדשה, ופרי עטו בא במ"ע „המליץ". מה שרכש לעצמו בידיעות והשקפות, השתדל לנטוע בקרב אחיו ולפתוח לפניהם שערי ההשכלה הכללית. בשבתו בקרים יסד בית־ספר לפי רוח הזמן החדש, ובעברו משם לשמש בתור חכם באודיסה, פתח גם פה בית־ספר ללמד שפת הארץ וידיעות העולם לתינוקות הקראים. זקני הדור החרדים והקנאים לדתם לא מצאו קרת־רוח בדרכו החדש, ונטרו לו כמעט איבה על מעשיו. במקום החמרות שנהגו החכמים הזקנים והקודמים, התנהג ביים להתיר „על־פי אומדנא לקולא" [7], ובצד למוד התורה העלה חדשות

1) „בכורים" לקלר, תרכ"ו (צד 117—119).

2) „המגיד", תרכ"ז, גליון 19.

3) אללג. צייט. דעס יודענטומס לשנת 1845.

4) שם.

5) שם.

6) „בקרת לתולדות הקראים" מאת גוטלובר.

7) פיגיט בהקדמתו לספר „אגרת נדחי שמואל". מהתריו על ביים בדת יש להזכיר, למשל

לקרים בשנת 1860 – ואפרים דינרד נמנים על מכבדיו ומכבדיו, ומבקרים אותו בביתו. ולא רק אל המשכילים, כי גם אל כלל ישראל נקשר באמצעות השכלה ובאמצעות הקנינים המשתפים – תורה ושפה – אלה חוטי־הקשור הנמשכים מן העבר הרחוק, ורבים העידו על אהבתו לישראל (כגון הנוסעים דינרד, טשורני ועוד). ההשכלה שמשה פה מעבר בין שני החופים, שהיו לפנים חלקה אחת לפני התפרץ נחל־הפרוד. וכעלות אבן רש"ף על בימת החיים של הקראים וגבר שוב הזרם של שלילה והפרעת האחוה הגזעית, התיחס אליו מרדכי סולטנסקי בהתנגדות גמורה וגלויה, אף כי מיחסים גם ריב־פרטי בתור גורם לשנאה ביניהם.

תלמידו של החכם הזה היה החכם שלמהביים (ערך 1820–1867), אשר למדו תורה והנחילו מרוחו, רוח השכל ונטיה להשכלה. ממורו סולטנסקי ומאביו אברהם ביים, החכם לעדת־אודיסה הנזכר למעלה, שעמדו גם שניהם ביחסי קרבה אל משכילי ישראל וסופריו, קבל מעין מסורה של התקרבות אל ההשכלה ונושאיה היהודים. מה שנחל על־ידי החנוך הזה ועל־ידי השפעתו היה לחלק מעצמותו.

עוד החכם ביים באביב־ימיו הכיר בו אבן רש"ף שאר־רוח והשתמש בעזרתו (1840) בראשית נסיונותיו לגלות את קדמוניות הקראים בקרים. בזמן ההוא שלח ביים את המציאה שמצא (ארבעה דפים כ"י מפרשת ואתחנן בחלוף הנקוד והטעמים המקבלים) אל חבורת משכילי אודיסה, בלוית מכתביו [1]. ובאחד מאלה – ערוך אל יצחק בלומנפלד – מתגלים געגועי נשמתו הקרועה מעל הכלל והשואפת להתחברות. הוא כותב בהתלהבות אל המשכיל, שבו הוא רואה איש קרוב בדעה ומבין להגיגו, כדברים האלה: „לכן הננו רואים כי קדמוני הרבנים והקראים הרבו טענות וריבות זה כנגד זה, כי אש הקנאה בערה בם על שנוי הדעות, ולא ידעו בתמים למה זרה זמנו ואיכותיו, והאחרונים הסירו את לב האבן מבשרם ברחמי האל וידרשו את דבר ד' מעל הכתובים (חוץ ממתי מספר) ועתה בא היום והגיע[ה] העת לחבר את האוהל, ולא תהיה עדת ישראל כצאן אשר אין להם רועה, לכו נא ונלכה באור ד'!"

גם עם הסופר העברי א"ב גוטלובר, שהיה מבאי ביתו של אביו החכם באודיסה, התרועע. אב"ג כבדו וחבבו והקדיש לו שיר עברי לזכרון־הידידות, הסובב על הקטב הרגיל בין המשכילים וחכמי הקראים והחביב עליהם: לפנים היינו עברים, עם אחד, ויקומו אנשים ויפרידו בין אחים, אך לא לנו חבל בריבם, ריבם הבל, ודבר ד' יקום לעולם. במשך הימים נתקשר בחלוף־מכתבים [2] ספרותי אל י. ש. ריגיו (יש"ר מגוריציה), והיה

---

1) המכתבים נשלחו על־פי בקשת ביים אל יש"ר מגוריציה, שידע את שמו כאחד הסופרים המפרסמים בתקופת ההשכלה, ונדפסו בתרגום אשכנזי ודרצירית הארותיו של יש"ר במ"ע „אריענט" לשנת 1840.

2) נתפרסמו אחר־כך ב„אוצר נחמד" לבלומנפלד, ח"א.

החכם השני מפולין, שנתקבל לחכם בקרים, היה, כאמור, החכם הלוצקי מרדכי בן יוסף סולטנסקי (ערך 1772—1862). הוא נתקבל לחכם בקלעא בהיותו כבן־ארבעים. חבתו להשכלה עולה על זו של יש״ר, וגלויה ממנה. מחבוריו הנדפסים „פתח תקוה״ ו„תיטיב דעת״ 1) יש לשפוט על מהלך רוחו ודעותיו. הספר הראשון הוא קצור כללי־הדקדוק ומכֻוָן לתקנת החנוך. דרכי בני־דורו הרוחניים אינם לפי־רוחו. בצורות שונות נמצאים בדבריו מאמרים בגנות החנוך הפרוע. „למודנו — הוא מתאונן במקום אחר והוא ספרו „מכתם לסור מרע״ — למראה עינים לבד, לא לשם שמים כפי שהזהרנו, לא לקנות ידיעה ומעשה, רק להתפאר ולהתנשא בתארים שיכנוּנו להתקשט במה שאין בנו, ובנינו אין בהם חשק, לא מוסר ולא מורה״. ספרו השני סובב על קֹטב הפילוסופיה הדתית בתערֹבת דעות קראיות. נפגשות בו דעות בעל „חובות הלבבות״, הרמב״ם, הראב״ע, הרד״ק, הרלב״ג, בעל „הכוזרי״, אריסטו, הרא״ש, ר״י עראמה, קנט ויש״ר מקנדיה. כמו־כן ידע את ספרי־ההשכלה העבריים, כמו ספר „גן נעול״, ספר „הברית״, „התורה והפילוסופיה״, „קנאת האמת״, „שיחה בעולם הנשמות״ וכדומה. מתוך־כך בא להתנפל על הכמת הקבלה ועל המחזיקים בה. בפרט מתח דין קשה על „בעלי שם טוב״ ש„החליפו לשום במקום האלוהות הרבות, מלאכים נבראים ממונים על כל פרטי שבעולם״, „והמה מתפללים למלאכי השרת ולנפשות להמליץ זכות בעדם״ 2). בדבריו אלה נצטרפו ההשקפה הקראית וההשכלית גם־יחד ושתיהן אמרו לבוא על שכרן 3). חכמי הקראים הקדומים התקלסו ב„שעור קומה״ דרבי ישמעאל, ויתלו באגדה זו לפי פשוטה „הגשמה גסה״ מצד הרבנים. והחכם הזה, סולטנסקי, לא הרהיב לשלוח יד בתלמוד, — שלמדו כמו שלמד שאר ספרי הרבנים הישנים והחדשים, — אך על המקֻבלים וכת החסידים שפך את לעגו. בכלל היה מונה את הרבנים במעוט אהבת התורה והשפה העברית. ואולם חבת המשכילים אל הלשון העברית קֵרבה את לבו אליהם ותעשהו לאחד המעטים בכתתו, הקרובים אל ההשכלה. הוא „חושק לתורה תמימה משיבת נפש״ ופונה במכתב אל ריב״ל (1829), אבי ההשכלה ברוסיה, לחתום על ספריו „תעודה בישראל״ ו„בית האוצר״ שנכתבו „למען היטיב לבית ישראל״ 4). סופרים עברים כפרץ סמולנסקין — בנסיעתו

---

1) הניח אחריו בכתב־יד גם ספר „זכר צדיקים״, והוא היסטוריה של הקראים וישוביהם. דוגמות ממנו נדפסו ב„מאסף נדחים״ להרכבי, וכעת נדפס כֻּלו עם מבוא רחב ע״י הרש״א פוזננסקי (וַרשה, תר״פ). מלבד זה נשארו מאתו עוד ספרים אחרים בכ״י, שנפרטו במבוא הנ״ל.

2) מספרו „תיטיב דעת״.

3) אמנם בדורו כבר נתפשט המנהג בין הקראים להשתמש במדה נפרזה במאמר „והוא יליץ בעדי״ על המצבות. (עַיֵן „אבני זכרון״ לאבן רש״ף, ועַיֵן מאמרי „ישוב של קראים בגליציה״ ב„העולם״, שנה א, גליונות 7—8). אף הזכרת המתים בהגדרה כזו תפסה מקום רחב בחייהם.

4) המכתב נדפס בספר „באר יצחק״ לריב״ל.

שבספרו „פתח התיבה" הרבה מערערים. תלונת קראים קנאים, שהתנגדו לחבורו זה וחדושיו, השביעתו רעות. מתֹקף דעת־הקהל הֻכרח לעזוב את כסאו ומקומו, „מסבת תלונת רבים על אדות תרגום זכר רב לא"י לקיים את נדרו למות ולהקבר בארץ הקדושה כי שבעה ברעות נפשו מסבה הנ"ל" 1). לאחר זמן קצר שב אל עדתו, אשר בינתים שִׁמש בה דוד כוכיזוב במקומו. בשובו, נתפטר כוכיזוב, שהקנאים בקראים מצאוהו פסול לכסאו; אך יד פירקוביץ התקיפה, שהתעתד לקחת את המשרה על שכמו, היתה על־העליונה. בתור פיוס ליש"ר – שאבן רש"ף הורם ממנו במעלה במשרת ה„חכמיות" – נדפס (1835) פֵּרושו „טירת כסף" בגוף ספר־„המבחר" – מה שנחשב לכבוד רב – אף כי מקדם הֻחלט להדפיס את „המבחר" עם פרוש „מאמר מרדכי" מאת החכם מרדכי הראשון, אביו־זקנו של דוד כוכיזוב 2). עִקר פעֻלתו של יש"ר נצטמצמה מאז והלאה בענין הדפסת ספרי הקראים בבית־דפוכם.

בית־הדפוס ההוא היה פרי התעוררות הקראים, אחרי שההשכלה הביאה אותם דרך־קפנדריה לידי תסיסה. מגעם עם חכמי ישראל ומשכיליו, שמצאו ענין רב כל־כך בספריהם וחייהם, פעל עליהם הרבה. הללו הכירו, כי עירְמים הם מידיעת דתם הקראית עצמה, והבחינו במעמדם הרוחני השפל. התעורר אפוא בהם הרצון להרים קרן הכת ולחזקה, ולהראות כלפי חוץ, כי לא נופלים הם מן הרבנים. אמונתם ביתרון ספריהם ויקר־ערכם ובְאמת היחידה והצרופה הצרורה בהם בִּכרה את הרעיון ליסד בית־דפוס לקראים (1825) 3), לשם הוצאת ספריהם והפצתם ברבים. הענין הזה הטיל סערה בצלוחית השוקטה והקפואה של חיי הכת, וכל הקראים שבעולם התמכרו אליו. מכל ישוביהם שבקרים, טורקיה, פולין, ליטא וגליציה הרבו נדיבי־לב לשלוח סכומי־כסף הגונים – אף נשים הרבו להשתתף במשלוח כסף לשם מצוה זו – לצֹרך הקמת בית־הדפוס, שראו בו מפעל חשוב לקיומה של הכת ולהרמת גבודה. כֹחות שונים בעלי השקפות נפרדות התאחדו בעבודת־הכלל הזאת: אברהם פירקוביץ (אבן רש"ף, שרק התחיל שמו אז להתפרסם), הקנאי לדתו, דוד כוכיזוב הנאור ידיד קרוכמל, שהֻעמד למגיה ומנהל, ויש"ר בעל „פתח התיבה" ו„טירת כסף" המשכיל הפשרן. בכל־אפן היה האחרון אחד העסקנים הזריזים ביותר בכל המעשה הזה, ומקומו גוזלווא, שבו הוקם בית־הדפוס, היה כנקֻדה מרכזית לנסיון התנערות החיים הרוחניים.

---

1) אבן רש"ף בספר „אבני זכרון".

2) המאורע הזה העלה אבק וקם פולמוס חריף בין יש"ר ודוד כוכיזוב — המקנא לכבוד זקנו — שערך הגהות חריפות לפרושו „טירת כסף". מפני השנאה לכוכיזוב לקח גם אבן רש"ף חלק בפולמוס זה. (ש. א. פוזננסקי: די קאר. ליטעראטור, 1908—1878).

3) נסיון ראשון להקמת בית־הדפוס נעשה בקלעא בשנת תצ"ד ואח"ז שם בשנת תקס"ה, ולא הצליח. (על־פי פירשט בספרו „געשיכטע דעס קאראערטומס").

בשיטתו לבעל־פשרה בין שיטת „אלכלאם״1), הפילוסופית־הערבית הרציונליסטית, ובין שיטת הרמב״ם, הפילוסופית־המיֻהדת. הבאור „טירת כסף״ של יש״ר ערוך אף־הוא ברוח הספר והולך הוא בעקבותיו. משתמש הוא מן המוכן בפרושיהם של הקדמונים ומוסיף משלו, בנתינת טעם, כי אין הם מספיקים לדורו, שקשה עליו העיון בכתבים ישנים. ביחס לדעות מחקריות, מרחפת עליו רוח פשרנית, ויחסו ליהדות הרבנית הוא בכלל אותו של רב חכמי־מקרא המתוַכחים עם בעלי ה„קבלה״ (המסורה), אף שיחַוה דעתו כי „מה שקצרו חכמינו (בעלי־המקרא בהלכות ודינים) נמצא באורו בדברי חכמי־המשנה, ואלו ואלו דברי אלהים חיים״2). אין מקומו בין הקנאים המתעצמים בפרוד. לבו כבר קנה חכמה והשכלה במדה שעשוהו למתַוך בינֵיהן ובין כתתו. עוד קדם מגעו עם יוסט, עשה מעשה (1828) להרחבת השכלה בין קראי קרים על־ידי חנוך מתֻקן וחדש, כמתכֹּנת ספרי־החנוך אשר נתחברו בתקופה ההיא על־ידי סופרי־ישראל המשכילים. לתכלית זו חבר את ספרו „פתח התיבה״ (יצא לאור בשנת 1831), והוא „סדור האלפא ביתא וחבור התיבות בתקון חדש נעשה בתבנית לקוח מתקון חכמי העמים איש ללשונו. וזה בא להרים מכשול מילדי העברים למען ימצאו פתח תקוה לעלות במהרה בלי אבוד זמן למדרגת למוד לשון עברי״. בהתבוננו כי „כל חכמי העולם המציאו תרופה למכת אנשי דורם להשלימם בחכמות בחיים הקצרים ללמוד ספר ולשון״, עמי לגדור בפרץ למוד־התורה וידיעת הספר, שנתמעטו בדורו ובסביבתו. הספר ברֻבּו הוא ספר „זכר רב״ לְרבני בנימין מוספיא, רק בהוספת תרגום טטרי וספר־מלים עברי־טטרי. בתחלתו סֵדר משלו מעין „קַטֶחיזם״, המכיל סדר א״ב, „ברכות״ לפי מנהג הקראים ותרגומן לשפה המדֻברת בצדן, עשרת הדברים, י׳ עִקרים ולקוטי פתגמים שונים. המסכים על הספר – חכם הקראים בקונסטנטינופול יצחק כהן – מטעים, „כי לא קדמהו אדם בבני מקרא להועיל לתלמידים״, וממליץ על המחבר: „ויכר יוסף אחיו והם לא הכירוהו, בהיותו חכם הרואה את הנולד חשב מחשבות ודרוש דרש במנהגי העולם. והעיר ד׳ את רוחו להמציא אופן סדר הלמוד לילדי העברים להקל מעליהם משא הלמוד״.

התוַדעותו אל המשכילים – כן עמד בחלוף־מכתבים גם עם המשכיל יצחק בלומנפלד מאודיסה ואחרים – גררה אחריה נגיעה בלתי־אמצעית עם ספרות הרבנית. זה הביא לידֵי התקרבות אל המקור המשֻתף, ויכול היה להזיל טל־תחיה על הגוף הקראי היבש והעומד על הערכים השליליים משכבר הימים בלבד. אך למרות החזירו את עטרת הקראות לְישנה, בהרחיבו את ידיעתה והעמידו תלמידים רבים, פגש תקונו בטעם־ההשכלה

---

1) בעלי אלכלאם או כת „אלמֻתַכַלימון״ הם כת הפילוסופים שבמחזיקי דת־מחמד ונודעו בספרות הפילוסופיה העברית בשם „המדברים״ (כלאם הוא דבור בערבית).

2) מפרושו „טירת כסף״ לפרשת שופטים.

ספרי־קראים. לפניו שופך יוסט את רחשי לבו: „ואף כי נפלגה הארץ ושתי תורות תהיינה, הלבבות לא נפרדו ואהבת החסידים תכסה את הריב וסכה את כפה על נקרת הצור סלע המחלוקת. כלנו לטוב נתכווננו. וגואלנו קדוש ישראל ישים שלום באהלנו, שלום לרחוק ולקרוב עד עולם". כן הרבה יוסט לטפל בענין הקראים – בחבה אל נושאו – משך שבע־עשרה שנה. מאמריו בנדון זה מרֻבים ורחבים 1), ונכללו בתמציתם בספרו הגדול בשפת אשכנז „קורות היהודים וכתותיהם" (יצא לאור בשנת 1858).

אמנם את השפעת ההשכלה על רב חכמי־הקראים יש להקדים לפני פנות יוסט אליהם. מפאת חייהם – בפולין – קרוב למרכזי־ישוב יהודים, הָשפעו הרבה מהם לפי חק־ההתדמות הנטוע בלב האדם, מה שמנעם מֵהִטמע בעם־הארץ. אנו מוצאים את קראי פולין, המעטים במספר ועניים בחמר, עולים ברוחניותם הרבה על קראי קרים המרֻבים במנין ועשירים בהון ונכסים, שהיו חסרי ידיעת־הדת ועניים ביודעי־תורה. הקראים בפולין באו בנגיעה עם המשכילים החפשים בדעותיהם והשקפותיהם הדתיות, שהיו שונים בזה משאר היהודים, הדוחים אותם. באפן זה נמשך אליהם במקצת צנור השפעת היהדות באמצעות ההשכלה.

כשנתאחדו קראי קרים ופולין תחת יד מלכות אחת, נתקבלו – כאמור – שנים מן המעֻלים שבחכמי הקראים הפולנים לחכמים בקרים. האחד היה ההכם יוסף שלמה מלוצק – הנזכר – שנתקבל (ערך 1800) לחכם בגוזלווא, והשני, שבא אחר־כך, היה החכם הלוצקי מרדכי סולטנסקי, שנתמנה לחכם בקלעא. שניהם הם מן הנוחים ברוחם ליהדות הרבנית – אף כי לא וִתרו בכלל על דעותיהם הקראיות – ונזונים מספרותה, וביחוד מספרות ההשכלה.

שֵם החכם יש"ר היה מפֻרסם בקרב בני־כתתו במפעליו הכלליים להרמת מצב רוחניותם ובמעשיו הספרותיים. פֵּרושו הרחב „טירת כסף" – על ספר „המבחר" לר' אהרן בן־יוסף – שגמרו אחרי עמל שנים רבות בשנת 1825, קנה לו מקום חשוב בספרות הקראית. בבאורו זה השקיע כח רב ואצר בו ידיעות מרֻבות. הספר לעצמו – רֻבו פֵרושים לתורה סובבים על דקדוק המלים – כתוב ברוח־פשרה. יש שהוא מֵגן על דעות קראים קדומים, ויש שמתנגד להן. מצד אחד נראה בו הוקרת ערך הרמב"ם וספריו, מצד שני מתבטא בטול באורי־המדרש אשר השתמש בהם מימוני לחזוק דבריו. מחברו הקראי אהרן (הראשון) ב"ר יוסף, שקבע את סדר־התפלה לקראים, נחשב לאחד מגדוליהם. חבוריו מכילים פֵרושים לתורה על־פי יסודות הפילוסופיה בעקבות חכמי ישראל לפניו ובימיו, ונחשב

---

1) „על הקראים ומלחמתם נגד המסורה הרבנית", „תורת הקראים", „השקפה כללית של אהרן", „סדר הלוח של הקראים", „ע"ד יצחק סנגרי", „ידיעות חדשות על הזכרונות הקראיים", „ידיעות ע"ד הקראים" – נדפסו כֻלם בעתונו „אננאלען" לשנות 41—1839.

אז הָגה לבו רעיון מקורי: להקים לכבוד הקיסר היכל בבחצ׳י־סרַי, מקום מושב מלכות החַנים, בתבנית היכלי־המזרח אשר היו בונים להם החַנים, וגם לקנות סוסים נהדרים בתלבשת מזרחית אשר בהם יסע הקיסר למסעותיו בהררי קרים. לתכלית קנין סוסים מְבחרים יעד וורונצוב את בובוביץ. גם לקונסטנטינופול – כי בתור סוחר עמד במשא ומתן מסחרו עם ארץ־הקדם – ולאזמיר נשלח, לבחור שטיחים יקרים לקשוט ההיכל וליפוי הסוסים. סִדור ההיכל עלה על הצד היותר־טוב, ודהרת הסוסים בעזוז־הדרם השביעה את הקיסר רצון. מסבה זו נשא בובוביץ חן וחסד מלפני הקיסר ומלפני וורונצוב. נשיאות־חן זאת העלתה את ערכו בעיני אחיו ונשאתהו להיות לבא־כֹּחם אצל הרָשות. בתור מנהיג למלאכות בני־כתתו (1827) חִדש לפני הקיסר ניקולי את ההשתדלות להשיג זכות שחרור משעבוד־הצבא ולקבל זכיות אחרות. עוד מקֹדם לכך, אחרי עבוֹר ארץ קרים לרשות רוסיה, כִּוְנוּ את השעה וישלחו מלאכות מיוחדת לפטרבורג [1], להשיג הנחות וזכיות מאת המלכה יקטרינה (1795). ביחוד בקשו לשחררם מן המס־הכפול, שהוטל על היהודים כפלים מאשר על שאר האֻמות הנכבשות בקרים, ולהרשות להם רכישת נכסים דלא־נידי. לתת תֹּקף להשתדלותם – הערימו לתת טעם לדבר, כי מצד הדין ראוים הם להבדל לטובה וראוים הם ליחס של חבה מצד ממשלה נוצרית, שהרי אבותיהם לא השתתפו בצליבת ישו הנוצרי על־ידי היהודים [2], יען כי כתתם נפרדה מן היהודים עוד לפני הזמן ההוא והם נמצאו אז בחוץ־לארץ [3]. באפן זה הצליח בידם להפטר מן המס־הכפול ולקבל הנחות אחרות. גם בשעת ההשתדלות־המחֻדשת לפני הקיסר ניקולי ערכו מחאה נמרצה נגד הכנוי „יהודים קראים" [4] והדגישו את אי־שַיכותם לעם־ישראל, ומאז והלאה נקראו בכתבי־הממשלה בשם „קראים" בלי כנוי־לְוָי. השתדלותם לזכיות שונות – בכלל זה קבלת פטורין מעבודת־הצבא – הצליחה.

אולם בכל היות שמחה בובוביץ ראש המדברים לאחיו כלפי־חוץ, נשאר רק כֹּח חִלוני. הכח הרוחני בפנים היה החכם יוסף שלמה, המכֻנה יש"ר. אתו בא יוסט בחלוף מכתבי־ידידות, וממנו לא נכזבה תוחלתו, כי בהיותו איש משכיל מושך חסד לרבניים העוסקים בהשכלה, המציא לו הרבה

---

1) השתתפו בה בנימן אגא, עסקן קראי, סוכן בית־האוצר ויוצק המטבעות של החַן גירַי־חַן, המושל חטטרי האחרון בקרים, שלמה בובוביץ, עשיר ובעל נכסים, והחכם יצחק וחוזה מקלעא.

2) בערמה זו קדמו להם יהודי־אשכנז בשעת מסעי־הצלב, כשקמו לאבדם על כי שלחו אבותיהם יד בישו הנוצרי. בכדי לגול מעליהם אשמה זו, שהיתה מסֻכנה מאד, טענו, כי עוד קֹדם לזמן לדתו – בימי עזרא – נתיסדה עדת וירמיזה ושאר עדות, ואין אחריות הצליבה מוטלת עליהם כלל. (עַיֵן דוד פיליפזון: הגיטות האירופיות העתיקות, צד 5, בתרגום דוד יֶלין). הקראים רק הוסיפו לחזוקם, להורות כלאחר־יד על החַיבים – היהודים.

3) גאעהלערט: קאראאימען אונד מענאָניטען.

4) „משא קרים" לדינרד.

את הענינים כאשר הם איש איש כפי הבנתו והשגתו, יען כי נתחדשו אחרי חתימת התלמודיים בימי הגאונים וחדלו האגדות והמון המדרשים וידרכו להם דרך חדשה" 1). נטנסון ומכתבו לא הניחו את דעת יוסט המבקש קִרבה ישרה עם הקראים. באותה שנה, חדש ימים לאחר שקבל את המכתב הזה, פנה אל שמחה בובוביץ הנודע לבא־כח בני דתו, בבקשתו „לרוות את צמאונו בדבר אלקים. תורה היא וללמוד אני צריך. צמא אני למים, מים חיים נובעות [נובעים] ממקור החכמה חכמת האמת היא תורתנו הקדושה ופירושה. ולזה חקרתי ודרשתי כל ימי אחרי ספרי החכמים הרבנים והקראים לדעת את דבריהם ואת חלוקתם על נכון וגם למצא בהם ספורי דברי הימים לכל תפוצות בני ישראל" 2). במכתב שני אליו (מיום ב' ניסן 1830) מבקש יוסט: „הראני נא את כבודך וברית מלח עולם תהיה בינינו אשר לא תופר", ומתנצל לפניו כי אין לו כַוָּנה או פניה צדדית: „ועֵדי בשמים כי נקי כפים ובר לבב אני וכל יגיעתי וטרחתי רק לדעת את הנעשה תחת השמש ולבחור בטוב ולמאוס ברע. ובפרט לעמוד בפרץ לבני עמנו אשר אף ד' חרה בהם ועוד ידו נטויה". בספרי הקראים הוא רוצה „למען לא יפלא ממנו את אשר חקרו חכמיכם בתורה ובחכמות". ובִגבור רגשותיו הוא קורא: „למה זה לנצח נריב, הלא אנחנו אחים בני אב אחד. אכן עוד הנה גדולה החלוקה והמריבה. אני שלום אדבר, המה למלחמה. זה יאמר אין תורה בין הקראים וזה אומר כי הרבנים מקטרים לבעל".

שמחה בובוביץ נאות לבוא בדברים עם יוסט, אף בקש מאתו להמציא לידו את הספרים שנדפסו בארץ אשכנז למימות בן־מנחם ואילך. „ספרות־הבטול" נגד הַקָּים ביהדות הרבנית, אשר נוצרה בתקופת ההשכלה, חביבה היתה על הקראים שראו בה „תנא דמסַיע". בובוביץ היה בענין הזה רק לפה לֶחכם יוסף שלמה (יש"ר), שהריח כבר ריח השכלה, כי בעצמו רחוק היה מענינים רוחניים 3). אף כי נתעטר לאחר איזה זמן בתאַר „ראש־החכמים", היה רק הַמּרשה־הרשמי של כתתו בפני הממשלה. בהיותו רב־נכסים ומכֻבד על־ידי עָשרו על פני אחיו וגם מקֹרב לשר־הפלך היה לראש ולשתדלן לקראים.

בובוביץ היה כפרי בעל אֲחזה סמוכה לגוזלווא, איש מעולם־המעשה, ובא לפעמים במגע עם שר־הפלך. כאשר התכונן הקיסר ניקולי הראשון לנסיעתו הראשונה (1836) לקרים, הוטלה החובה על שר חבל „רוסיה החדשה" הזאת, הגרף וורונצוב, להכין לו קבלת־פנים נהדרה כראוי למלכות.

---

1) מכתב ר"מ נטנסון הנ"ל.

2) מכתבי יוסט לבובוביץ ויש"ר נדפסו בסוף הספר הקראי „פנת יקרת" (1843) במקורם העברי ובתרגום טַטַרי של החכם אברהם בן יש"ר.

3) אבן רש"ף מעיד עליו, כי „מן המפורסם לכל שהוא עם־הארץ" (אגרת נחש עקלתון בספר „אגרות סופרים", עפ"י דֵינַרד), ודינרד מוסיף, כי „לא ידע לחתום שמו על הניר" („...שא קרים").

תמים ואדוק היה, קנאי לדתו, השקוע בעולם הדעות הקראיות עם חדודי פולמוסיהן מזמן התהוות הכת. במכתב יוסט ראה מעין הסכמה לאמתת דברי הכת שלו, מה שעודדו להרבות לפניו בשבח הקראות ולהביע קֹרַת־רוחו, שיהודי ברלין נוכחו באמתת הקראות וערכה ומשתדלים להתקרב אליה. אכן, אם לא נבנה יוסט ממנו, הִנה נפגש בדרכו זה עם אחד הסופרים העברים, הוא מרדכי נטנסון מִוילנה. שניהם „נזדמנו לפונדק אחד" – היא ענין הקראים.

נטנסון, העסקן המשכיל, היה במשלַח־ידו עוסק במסחר קנין־עורות ומבקר קבוע במשך שנים רבות את העיר טרוקי וכפריה. פה מצא לא רק סחורה למסחרו, אלא גם ענין לענות בו לרוחו. עיר טרוקי היתה מאז מושב לקבוץ של קראים. אליהם שָׂם את לבו לחקור אחרי דרכי חייהם ומנהגיהם, לראות „חדשם, שבתם ומועדם, חתונתם ושמחת לבבם גם אבלם, מספדם, וקבורת מתיהם, שיחת המוניהם" [1]. בספריהם הִרבה להגות ויחדור לרוחם, ומן החשובים שבהם הכין לעצמו העתקות בכתב־יד. לא רק חקירה יבֵשה וקרה ותאבון־לחדשות המריצוהו לזה. בקרבת־לבב התקרב אליהם וקֵרבם אליו, ובאפן כזה נתחַוּרו לו עניניהם. לא היה מסתכל מן הצד, אלא משתתף בחייהם, כמו שהעיד על־עצמו: „לזה השפעתי טובה, לזה עצתי יעוצה, לזה בארתי פסוק במקראי קדש, זה אכל פִּתִּי וזה שתה ייני" [2].

מכתבו של יוסט – שהיה מאורע בחיי טרוקי המשעממים – הגיע ליד נטנסון. החכם הקראי, היושב כל הימים על ספרי הדת, ובתור ראש לעדתו הנהו מתעמל לַלַמד תורה לתינוקות, אינו בקי בעניני ספרות ומחקר, ומוסר את המכתב ליד נטנסון להיות למליץ ולפותר כל השאלות של יוסט. נטנסון, בתור מֻמחה לכך, באר בבקיאות באותו ענין את דבר הקראים והקראות (במכתבו מיום כ"ח אדר שני 1829). נגד הדעות, שנפוצו מצד מחברים קראים מן האחרונים ומצד סופרים יהודים שנגררו אחריהם בלי הבחנה, להקדים את קיום הכת עד לימות בית־שני או אנשי כנסת הגדולה, יצא להוכיח בראיות ברורות מספריהם הם ומספרי ישראל, כי נפרדו בזמן מאֻחר – בימי הגאונים – שבו „כבר ערוך היה השלחן לפניהם וקבלו מאתנו כאשר כבר מצאו נהוג בהאומה וכו'" [3]. הארתו הכללית כלולה בדבריו אלה: „בערך מחברי הרבנים מאפע ואפס פעלם נחשבו, ואמנם על אלה המעט אומר דרך־כלל כי מלבד במקומות שפקרו נגד קבלתנו האמתית וזה כבר בימים אשר מלפנינו ומלפני אבותינו, ולא כעת לנו שנינו עתה העשק והריב ואף כי להצדיקם, וכבר שקלו למטרפסייהו בהאי עלמא די והותר, עוד ועד היום בלעדינו המה כלם סובבים הולכים על דרך הפשט לקחת

1) מכתב ר"מ נטנסון ליוסט, שנדפס בספר „דביר" לרמ"א גינצבורג.

2) שם.

3) שם.

אינם מַסיעים עצמם מתוך היהדות הרבנית ועומדים על יסודה. אולם אם בכלל ובאפן רשמי לא רצו לעשות קרע כתתי ולא אמרו לחצות את היהדות הדתית, הנה בפרט היו נוטים אל הקראים ומחבבים את שיטתם — כפי שֶׁצִּיְּרוּה להם במוחם כמקבילה ליהדותם המתֻקנת. כן קמו חכמים רבים מישראל באשכנז, אשר לרגלי השקפתם הבקרתית ויחסם, יחס של סתירה, אל כל מה שנטפל לפי חַוּת־דעתם על דת־משה במשך הדורות, נמשך לבם אל אותה הכת שסבת התיסדותה מֻנחת בסרובה לקבל מרות אחרונים ונראה כמחזיקה רק בתורה הכתובה. אמנם לא באו החכמים ההם לטַפל בענין זה מצדו התיאולוגי־הדתי, רק מצדו התרבותי ההיסטורי. בין החֹמר והלְּבֵנים להעמיד את בנין „חכמת־היהדות", שהתחילה להבנות ושבאה למלאות חסרון „יהדות" 1), נחשבה הקראות בעיני החוקרים לענין שֶׁשַּׁיָּך ליהדות — ואולי גם ראו בה רבים „יהדות שביהדות" — ושיכול להפיץ אור חדש עליה ולגרום לחדוש צורתה.

הראשון ביניהם, שפנה ישר אל הקראים לבוא בנגיעה אתם, היה ד"ר י. מ. יוסט (1793—1860) הנודע בחקירותיו לדברי ימי ישראל, הוא שהיה אחד מהעושים היסטוריה בתנועת ההשכלה והריפורמה. יחסי משפחה קשרוהו אל ראשי התנועה, בהיותו קרובו של המתקן יעקבסון, ובַעלה של קרובת עורך „המאסף" י. אייכל, המשכלת. גם אמונות ודעות עשוהו למקֹרבו של יעקבסון וישמש בתור מורה פרטי בביתו, אף רצה יעקבסון לקבלו למטיף בהיכלו החדש. את המשרה לא קבל, כי פקפק בקיום ההיכל המתֻקן אשר עוד לא נתאשר מטעם הממשלה המסרבת אז בדבר; אולם במחשבה ובדעה עמד על צד הריפורמה. עבודתו בחקירת קדמוניות־ישראל, שהיה הראשון לעסוק בה ברחבה, היתה מֻשפעה ממהלך־הרוח הזה 2).

רחוק מישובם של הקראים, נתקרב יוסט אליהם בכתב, לרגלי עבודתו המדעית על־דבר תולדות היהודים וכתותיהם. בחדש כסלו 1829 פנה במכתבו אל אחד מחכמיהם, ליבר קאפלאטובסקי בטרוקי, בבקשה להמציא לידו ידיעות על־דבר הקראות, ראשיתה ומהותה, ענינים שהיו אז חתומים וסתומים לחוקרי דברי־הימים. אמנם על־ידי החכם הזה לא נתעשרו ידיעותיו. קראי

---

1) שד"ל, מנקֻדת השקפתו הדתית־הלְאֻמית, התיחס ל„חכמת־היהדות" הזאת בשלילה, בראותו בה נטיה לסתירה, והחליט: „החכמה הישראלית, שקצת מחכמי אשכנז עוסקים בה בדור הזה, אי־אפשר שתתקיים, כי הם עצמם אינם עוסקים בה להיותה בעיניהם דבר יקר בעצמו, כי סוף סוף געטהע ושילר גדולים ונכבדים בעיניהם יותר מכל הנביאים והתנאים והאמוראים; אך הם חוקרים קדמוניות ישראל כמו שאחרים חוקרים קדמוניות מצרים ואשור, בבל ופרס, כלומר לאהבת המדע, או לאהבת הכבוד. גם כוונה אחרת הם מתכוונים, והיא לתת את ישראל לחן ולכבוד בעיני העמים, והם מרוממים מעלת קצת מקדמונינו, כדי למהר הגאולה הראשונה שהיא לדעתם האמנציפציון. והחכמה הזאת אין לה קיימא, אבל היא בטלה, מיד בבוא הגאולה, או כשימותו האנשים האלה שלמדו תורה בילדותם, ושהיו מאמינים באלהים ובמשה קודם שילכו ללמוד לפני אייכהארן ולפני תלמידיו וכו'" (אגרות שד"ל, 1367, כתוב לשי"ר בשנת 1860).

2) וכה דברי שד"ל על עבודת יוסט: „מה עשה לי יאסט, שאשנאהו? אבל אמאסהו על אודות דבריו אשר כתב להרוס חומות אמונתנו עד היסוד בה" (שם, 190, משנת 1831).

ראובן פאהן

משכילי ישראל וחכמי מקרא

פרק ג *)

ההשכלה הברלינית חפצה לבנות גשר בין „ההוה הנרקב" ובין „העבר הרענן" על־ידי באור התנ"ך ותרגומו, לתכלית הבנת תקופת יצירתו, שחלה בזמן אשר בני־ישראל חיו חיים טבעיים, ולשם חקוים. ה„מליצים" וה„משוררים", שצצו אז ככמהין בין המשכילים, בקשו ספוק רוחני ב„שפה היפה" ובניביה הקדומים. ההתפתחות המאחרת, למן סתום חזון הנבואה ועד תחלת תקופת־הזהב הספרדית, ולמן כ.פה של זו עד חכמי איטליה הנאורים ומשורריה וראשית נצני הדשכלה החדשה, לא הובאה בחשבון קניני־האמה. בספרות מולדת־הגולה ראו רק צללים מאהילים על חיי היהודי, ואת חקיה וגדריה ראו ככבלים לנשמה ולגוף. בן־מנחם ראה עוד צורך בקיום המצוות למעשה, בתור חקה אחת המקיפה את כל מחנה ישראל ועושה אותו לגוף אחד. אך הבאים אחריו מצאו את החיים הקבועים על־פי „השלחן־ערוך" לצרים ומעיקים. התרוקנות מהתכן הישן, ותמורתו בתכן מהקצע וצורה חדשה היתה שאיפתם, בתור הכנה ופרוזדור לכניסה בהיכל הקולטורה האירופית ובחיי האזרח עם זכיותיו במדינה. דוד פרידלנדר וישראל יעקבסון הם ממשיכי עבודת ההשכלה על־פי נוסחה זו. הם וסיעתם היו אבות התנועה שעמדה לקצר ולהקציע את ה„יהדות", על־מנת להיות כשאר אזרחי המלכות לזכיות ולהנאת־החיים. התבטלות והסתגלות מסמנות את התקופה ונושאיה. תקוניהם נגעו – כפי שמחיב טבע הענין – בשורה הראשונה באותם הענינים שנתוספו במשך הדורות, ונראה היה כאלו כתבו על דגלם: שיבה אל המקור וחזרה לבראשית. המחזיקים במסורה חשדו לפי־זה את המתקנים בצדוקיות או קראות. כשקמו לערער נגד סדר־התפלה הריפורמי, הכרחו מצדדיו לגל מעליהם את החשד כאלו מתקוממים הם נגד המסורה התלמודית והיהדות הרבנית. בספר „אור נגה ונגה צדק", הבא לבסוס שיטת הריפורמה (1818), עובר הרעיון הזה כחוט שני בכל דברי המסכימים: שם־טוב מליוורנו, יעקב ריקאנטי מוירונה, אהרן חורין מאראד ומשה קוניץ מאובן־ישן. אף לאחר הרבה שנים, כשהגיע הפולמוס לנקדה רותחת, ושלמה פרנקפורטר יצא (1841) נגד הרב החרד ברנייס – „חכם" הקהלה הספרדית בהמבורג – להגן על „סדור־התפלה" בנוסח המחדש, הטעים והדגיש כי ה„סדור" יסודתו ביהדות הרבנית ואינו עומד בנגוד אל תורת המשנה והתלמוד או אל שאר ספרי הפוסקים שנתמחו ונתקבלו. אחריו החרו החזיקו כל הרבנים המתקנים: הולדהים, גיגר, ואחריהם אויב, אויערבך, מנהימר, פיליפסון ודומיהם, והגנו על הדעה, כי „סדור התפלה" נתחבר על יסוד המסורה. משך זמן ארך היו מכרחים להבטיח, שבכל תקוניהם

*) ראה „התקופה", ספר י"ב.

ש ליהודים מֻתר לרכש קרקעות, אם ימַלאו את התנאים שנאמרו בפקֻדת המלך.
לאותם בעלי־הבקשה לא השיב כלום, ואמנם לא היו זקוקים לתשובה,
כי בינתיב הֻברר על־ידי המגיסטרַט, שאותם שטחי־הקרקעות אינם שַיכים
למ ך, אלא לעיר.

(סוף יבוא)

ימַלא את דרישתם, או שישיב להם, שאינם זקוקים לרשיון, ולמה אפוא היה להם להרבות בהוכחות, הנשענות על אחת מפקֻדות המלך, שאינה נוגעת כלל בענין קנין בתים וקרקעות, אלא בזכיות פוליטיות, שאותן לא דרשו כלל? אין זאת כי־אם נתכַּונו להוכיח למיניסטר, שרק הם, „הטובים והישרים, הסוחרים הגדולים והעשירים, המקריבים את־עצמם ואת רכושם למולדת, המביאים תועלת למדינה והקשורים במדינה", ראוים והגונים לקבל רשיון. מאי שאין־כן שאר היהודים.

בעלי־הבקשה היו בטוחים, כנראה, כי הוכחותיהם תוֹעַלנה וכי ערבוב הַמֻשָׂגים של הזכיות הפוליטיות עם הזכות לקנות קרקָעות יעצור בעד שאר היהודים לעמוד על החכירה של אותן הקרקעות, בעוד אשר בידם יהיה רשיונו של המיניסטר, ועל־כן הודיעו מראש את הדבר ללשכת האדמיניסטרציה של המלך, וזו פנתה בעִטָים לאחרי שבוע ימים (1 אוקטובר 1811) אל מיניסטר־הפנים בשאלה: אם, לאחרי שזכיותיהם הפוליטיות של היהודים עודן תלויות ועומדות, מֻתָּר להם לרכש קרקעות, לבנות עליהם בתים ולהיות בעלים להם, ומה הם התנאים, שלפיהם מֻתָּרים להם הדברים האלה.

המיניסטר השיב (9 אוקטובר 1811) לאותה הלשכה, כפי שהיה מֻכרח להשיב,

---

והתאמצו להוכיח, שהם טובים מכל שאר היהודים ויש להוציא אותם מכלל בני־עמם, שהגזרות חלות עליהם. מה שאין כן אותם ה„נאורים". הם לא נסו כלל להשתדל בעד כלל היהודים, וכל עמלם היה רק להוכיח, שהם כבר נבדלו מכלל היהודים ונדמו אל כל שאר תושבי־הארץ, ועל־כן הם ראוים לשווי־זכיות. בקשה כזו הגישו אל המלך ביום 9 ינואר 1809, „בשמם ובשם שאר המשפחות האשכנזיות שנולדו ונתיַשבו בוַרשה": דניאל קניגסברגר, שמואל קרוננברג (אבי המומר הידוע ליאופולד קרוננברג), לוי סַלינגר, יצחק שמעון רוזן, משה איזנברג, רפאל גוטמן, ליב אסטריכר, וולף לנדסהוטר, שמואל מינצהימר, יצחק דודזון, נתן מאיר גליקסברג וליזר זליג סולמין (את טופס בקשתם של אלה הדפיס מ. הַנדֶלמַן במאסף Kwartalnik, חוברת ג, וַרשה, 1913, עמוד 174—176). בשנת 1815, בשעה שראשי היהודים „החשכים" השתדלו לטובת כלל ישראל ולשווי־זכיותיהם, הגישו נתן גליקסברג והשלחני גֶץ לוי מכתב אל הנסיך אדם טשַרטוריסקי, שהיה איש־עצתו של הקיסר אלכסנדר ועליו אמרו אז, שהוא יהיה נציב הקיסר בממלכת פולין, ובקשו ממנו בשמם ובשם עשרים וששה יהודים אחיהם, שהוא ישתדל בעבורם לפני הקיסר, שיתן להם שווי־זכיות, באשר הם שונים מכל שאר היהודים במדרגת הקולטורה שלהם, בהליכותיהם ובמדותיהם. בקשה שכזו מסרו אחר־כך לנובוסילצוב הד"ר למדיצינה יוסף וולף ונתן גליקסברג ואליה צרפו רשימת היהודים „הנאורים", הראוים לשווי־זכיות, והם: ברנשטיין לוי, ברינר נחום, כהן ישראל, כהן שמעון, איזנברג משה, עפשטין יעקב, גליקסברג נתן, גורדון, גוטמן רפאל, קניגסברג דוד, קרוננברג שמואל, קרוננברג לוי, לנדסהוטר יצחק, לוי גץ אַסור, מינצהימר שמואל, נימרק שמואל, אסטריכר ליב, אלינגר יואל, רוזן יצחק, רוזן ברמן, סַלינגר לוי, סמלסון מוריץ, סמלסון דוד ד"ר למדיצינה, וולף יוסף ד"ר למדיצינה (שמצון אשכנזי, Kwartalnik, שם, 24—28). — יש להעיר, שבין הרשומים נמצאים אנשים, שהיו רחוקים מאד מהיות נאורים. למשל, יעקב עפשטין היה אדם גס ואך בכבדות חתם את שמו על הכתבים השונים. נחום ברינר, משה איזנברג, יצחק וברמן רוזן, שמואל קרוננברג ועוד, כל ה„נאורות" שלהם היתה אך זו, שגלחו זקנם ופאותיהם ולבשו בגדי נכרים וגם היו עשירים גדולים.

לטובת המולדת – האיש המוסר את כל נפשו ורכושו על קיומה של המדינה, שבה נולד, על תחיתו של עם פולין, שהוא ואבותיו ואבות־אבותיו בנים לו, אינו יכול להֵחשב לזר, או ללא־קשור במדינה.

מי אשר הִשהה את כל רכושו בתוך המדינה – מי אשר מסחרו גדול מאד ועולה הרבה על הסכום הנאמר בפרק 58, סעיף 2 של הקונסטיטוציה – מי שזקף סכומים גדולים על אפותיקא, בכדי להספיק צרכי הצבור, אי־אפשר לחשד בו, שאינו מביא תועלת לצבור.

החתומים מטה התאמצו תמיד להיות אנשים כאלה ואמנם היו כאלה, ועל־כן הם מקַוים, שלא יהיו מְרחקים מאת החסד הזה, כי מאתך, אדון נאור ורב־היכֹלת, ינתן להם בחסדך הרשיון לעמוד על החכירה של שטחי־הקרקעות ההם – ומאשר זמנה של החכירה בפומבי קרוב, לכן אנו מבקשים להחיש את מתן הרשיון.

עבדים שפלים לאדון הנאור ורב־היכֹלת
מיכל עטינגר רַוְסקי (מרַוָה)
דר ברחוב אֶלֶקטורַלנה נומר 793.
וולף מיכל כהן.

בוַרשה, 23 ספטמבר 1811.

כל הקורא את הבקשה הזאת אי־אפשר שלא יבין, כי בעליה נתכַּונו בה לנעול את הדלת בפני שאר היהודים, אשר רצו גם־כן לעמוד על המכירה; שהרי אם גם ליתר תקף מצאו לנכון לפניהם לקבל רשיון מיֻחד גם לדבר הַמֻתּר, די היה להם להִסמך על פקֻדת המלך, שלפיה היה מֻתּר ליהודים לקנות להם קרקעות, ולהוכיח, שהם יודעים לקרא ולכתוב פולנית או אשכנזית ושהם מלמדים את בניהם למודי־חל [1], בכדי שהמיניסטר

---

[1]) בתוך כתבי המגיסטרט של אותו הזמן אנו מוצאים פרוטוקולים על־אודות היהודים, שדרשו לתת להם תעודות, שהם יודעים לקרא ולכתוב ו„שולחים את בניהם אל בתי־הספר", ובהם אני רואים, שבכלל לא החמירו אז בדבר ונתנו תעודות לאנשים, אשר ידעו לכתוב את שמותיהם באותיות לועזיות ועוד מלים אחדות באותיות נשחתות מאד ובסרוסים והביאו תעודות מאת „מורים נוצרים", שהם מלמדים את בניהם פולנית וחשבון. — את המלים שכתבו בשעת ה„בחינה" בודאי שלמדו קֹדם־לכן לכתוב על דעת ה„בוחנים", ובשעת ה„בחינה" הקריאו אלה לפניהם רק את המלים האלה. יש להעיר בזה, שבכל־אפן טובים ונעלים מאד היו היהודים האלה, האדוקים בדתם, מאותם היהודים ה„נאורים", או ה„אשכנזים" — כאשר קראו לעצמם בבקשותיהם אל המלך והשלטונות, — שכבר הסירו מעליהם את האותות החיצונים, לבשו „בגדי נוצרים", גלחו את זקנם ופאותיהם ושלחו את בניהם אל בתי־הספר לנוצרים, אשר בעניני הכלל היו משימים עצמם פטרונים ליהודים. ר' מיכל עטינגר ור' וולף מיכל כהן היו משתדלים תמיד בכל־כֹּחם ולפי הבנתם והשגותיהם לטובת כל כלל ישראל ולא חשכו נפשם מכל עמל וטֹרח ומכל הוצאות של ממון. כפי שנזכר למעלה, הגישו בקשות אל המלך ואל שאר השלטונות בשם כלל היהודים. בשנות 1813—1815, לאחרי מפלתו של נפוליון, נתקרבו לסינַטור הרוסי נובוסילצוב, שהיה לשליט על פולין, נסעו אל הקיסר לפטרבורג, לפריז, לברלין, באו בדברים עם קונסטנטין אחי הקיסר והשתדלו רַק לטובת כלל ישראל ולא לצֹרך עצמם. כאשר ראו, שהגזרות עומדות בתקפן והן למכשול על דרך עסקיהם הפרטיים, אז השתדלו לטובת עצמם

הנזכרים מטה סוללים לפנינו את הדרך לקבל את החסד הזה; ואלה הם הנמוקים: כאשר הואיל הוד המלך לעשות את הזכיות הפוליטיות של התושבים בני הדת הישנה תלויות ועומדות לזמן של עשר שנים, כדי שלא לסגור את הדרך אל הכבוד הזה לפני האנשים המצטינים מאד בהליכותיהם הטובות, הואיל בחסדו להודיע בסעיף ב של פקֻדתו מיום 17 אוקטובר 1808,

כי החֹק הזה אינו יכול לעצור בעד חסד הוד המלך להרשות לאנשים יחידים של בני הדת הזאת, שקֹדם שֶׁיִכלה הזמן הקצוב ישתמשו בזכיות הפוליטיות, אם יהיו ראוים לכך — במלאם את התנאים, אשר יהיו מפֹרשים בפקֻדה מיֻחדת, הנוגעת במחזיקים בדת משה.

החֹק הזה, כשם שמהצד האחד הוא מיֻסד על הפוליטיקה ועל דאגתו של הוד המלך לטובתה הפנימית של כל המדינה, כך הסעיף ב מהצד השני הוא אות לחסדי הוד המלך ורחמי לבו, המחֻברים לחכמה עליונה. כי אין שום עם בעולם, אין שום שדֵרת בני־אדם, שלא יִמָצאו בה אנשים רעים וטובים, ובכל שדרת בני־אדם יש אנשים, העולים בצדקתם על השאר; ולבל ישתמשו אנשים רעים בחסדו של הוד המלך, הואיל בטובו לתת הוראות, שלפיהן יש להעריך את ערך המוסר.

התנאים, אשר לפיהם יוכלו התושבים בני דת משה להיות ראוים לחסדו של הוד המלך, לא נתפרסמו עוד ואי־אפשר אפוא לדעת אותם בבֵרור; אפשר רק לשַׁעֵר אותם בשׂוּמנו לב אל הנמוק של הפקֻדה בדבר זכיותיהם הפוליטיות של התושבים בני הדת הישנה, שתהיינה תלויות ועומדות. הנמוק היה דבר האותות, המבדילים בין בני הדת הישנה לבין שאר התושבים, כך כתוב בסעיף א של הפקֻדה — האותות האלה מה הם, אם לא חֹסר־מוסר, זרות במדינה וחֹסר תועלת לצבור? ובכן אפשר להחליט בבֵרור, שהאיש השונה בשלשת הדברים האלה משאר בני דתו — צריך להיות יוצא מכלל חֹמר הדינים. בברור אפשר להחליט, שאיש אשר כזה אין לו אותות מפרידים בינו ובין שאר התושבים, ובכן אפשר להחליט בברור, כי

מי שמוכיח, שהוא בן־מוסר
מי שמוכיח, שהוא קשור אל המדינה
מי שמוכיה, שהוא מביא תועלת לצבור

הריהו יכול לזכות לקבלת חסדו של הוד המלך.

מי אשר במשך עשר שנים ויותר לא נזהם בשום מעשה רע — מי אשר מימי־עלומיו רכש לו שֵׁם בן מוסר וצדק — מי אשר במשך כל ימי־חייו יכול להחזיק במסחר, מבלי אשר ירַמה שום איש, לא יעשה שום עַולה — מי אשר במשך כל אותם הימים מִלא בזמנן את חובותיו בעניניו הפרטיים ובעניני המסחר — מי אשר רכש לו שֵׁם סוחר ישר ואיש טוב, אינו יכול להִקרא בשם לא־מוסרי.

מי אשר הועיל לטובתו של צבור המדינה — מי אשר הקריב מרכושו

עבודת־הצבא ובטול החק, שלפיהו חַיבים היהודים לעבוד בצבא ככל שאר התושבים, משום שעבודת־הצבא גררה, כאמור למעלה, עבֵרות על מצוות הדת וגרמה להריכת חיי־המשפחה. נסו גם־כן להשתדל, כאשר כבר כתבתי למעלה, בדבר זכיות־אזרח, שתהיינה נתונות לכלל היהודים. ואולם בענינים שיש בהם דררא דממונא ועסק פרטי, השתדלו גדולי השתדלנים שבין היהודים רק לטובת עצמם, בלי להִמָנע גם מִלַמד חובה על כלל היהודים.

כדבר הזה היה בשנת 1811 בוַרשה.

לשכת האדמיניסטרציה של המלך בוַרשה אמרה להכריז בפומבי על חכירה עולמית של שטחי־קרקעות אחדים שבקרבת הגן הַסַכסי ברחוב קרולֶבסקה, אשר חשבה אותם לנחלת המלך, שבאה לו בירֻשה מאבותיו, אשר מלכו לפנים בפולין (1697–1763).

הרחוב קרולֶבסקה (מקרן רחוב מַזוֹבְיֶצקה ועד ככר גרז׳יבוב) היה שַיָך לאותם הרחובות, שלפי פקֻדת המלך מיום 16 מרץ 1809 הֻתר ליהודים לדור בהם; ולא עוד, אלא שהרחוב ההוא והרחוב מַרשַלקובסקה הסמוך לו הֻקצעו בפֵרוש לישיבתם של היהודים. ובכן מֻתר היה ליהודים, לפי פקֻדת המלך מיום 7 ספטמבר 1809 הנזכרת למעלה, לא רק לחכור, אבל גם לקנות קרקעות ברחוב קרולבסקה, אך בתנאי שידעו לקרא ולכתוב, שישלחו את בניהם אל בתי־הספר ויתחַיבו לבנות בתים על אותן הקרקעות.

יהודים יודעים לקרא ולכתוב שולחים את בניהם אל בתי־הספר הכלליים, או מביאים תעודה שהם שולחים את בניהם אל בתי־ספר, או מלמדים בבתיהם את בניהם כתב ולשון לועז ומתחַיבים לבנות בתים — לא מועטים היו אז בוַרשה, ובודאי שבלי שום שאלות היו עומדים על החכירה בפומבי. והנה אחד גדולי השתדלנים שבין היהודים בימים ההם, הוא ר׳ מיכל עטינגר מרַוַה, אשר כבר הֻזכר למעלה, עם שֻתפו ומחֻתנו ר׳ וולף מיכל כהן (הוא „ר׳ ועלוויל לייפציגר״, המובא למעלה בפרק II בהערה) באו והגישו אל מיניסטר־הפנים בקשה, שיותר ממה שהמליצו בה על עצמם, קטרגו על אחרים, על כל כלל היהודים, כאלו נתכַונו להרחיק מן החכירה את כל שאר היהודים, הנכונים להתחרות אתם.

את הבקשה הזאת, המיטיבה כל־כך לתָאֵר את תכונתם של גדולי העוסקים בצרכי הצבור בימים ההם, אני מוסר כאן בתרגומה העברי:

מיניסטר־הפנים, הנאור ורב־היכֹלת!

לחתומי מטה, סוחרי וַרשה, נוֹדע, כי לשום איש מבני הדת הישנה, אשר לא יביא רשיון מאת מיניסטר־הפנים, הנאור ורב־היכֹלת, לא ירַנו לעמוד על החכירה בפומבי של שטחי־הקרקעות ברחוב קרולבסקה, אשר לשכת הוד המלך מתעתדת להחכיר, בכדי לבנות עליהם בתים. על־כן אנו מרהיבים להגיש אליך, אדון נאור ורב־היכֹלת, בקשה, כי תואל להיטיב עמנו ולעשות אתנו את החסד הזה, ויש לנו הצדקה לקוות, כי בקשתנו זו תעשה פרי, מאחרי שעל־פי פקֻדת המלך מֻתר ליהודים לבנות בתים על קרקעות פנויות. מלבד־זאת החסד אשר נעשה ליהודים בכללם והנמוקים

הסידלצי בבקשה, שהוא יחליט בדבר זה. הפרפקט לא ידע גם־הוא מה להחליט ופנה בשאלה בענין זה אל מיניסטר־הפנים, וזה השיב בקצרה (5 יולי 1811), שלפי פקֻדת המלך מיום 19 נובמבר 1808 אסור ליהודים לרכש להם אחֻזות. —

כיון שהגיע לענין קנין־האחֻזות על־ידי יהודים, שבק המיניסטר לכל הדברים הטובים, אשר כתב על־אודות קנין בית וזכיות בצדו על־ידי יהודי, וגם אל טובת המדינה ואזרחיה לא שׂם לב.

המיניסטר לא הסתפק בתשובתו אל הפרפקט של הדפרטמנט הסידלצי, וכיון שראה שמאֵת פרפקט אחד נתעלמה ההלכה בדבר קנין־אחֻזות על־ידי יהודים, שלח אל כל הפרפקטים אשר במדינה הודעה, שבה הזכיר להם את פקֻדת־המלך ההיא, וגם שלח להם שנית את טופס הפקֻדה, למען ידעו ויזכרו, שאסור ליהודים לרכש אחֻזות.

וגם קנין הבתים והקרקעות בערים קשה היה מאד על היהודים, למרות אשר המיניסטר היה נוהג להקל. הפרפקטים לא נתנו ליהודים לקנות בתים וקרקעות בלי רשיון, ועל־פי פקֻדתו של מיניסטר־הפנים לא נתנו הם בעצמם את הרשיון בלי הרשאתו של המיניסטר. הדבר מובן מאליו, שלא כל יהודי היה זוכה, שבשבילו יכתוב הפרפקט בקשה אל המיניסטר, שירשה לתת לו את הרשיון לקנות בית או קרקע, והיהודי שזכה לכך, לא בנקל ולא חנם זכה. אף־על־פי־כן הרבו הפרפקטים במחציתה הראשונה של שנת 1811 לבקש מאת מיניסטר־הפנים, שימַלא את ידם לתת רשיונות ליהודים לקנות בתים וקרקעות בערים. המיניסטר, אשר ידע היטב שבאמת אין היהודים זקוקים לשום רשיון לקנין בתים וקרקעות בתוך הערים, פנה אל מועצת־המיניסטרים (30 אוגוסט) בדרישה להחיש את פקֻדת המלך בדבר קנין בתים וקרקעות בערים על־ידי יהודים, כפי ההצעה אשר הגיש עוד ביום 26 ספטמבר 1810.

אלמלי נמצאו אז בין יהודי פולין אנשים העומדים באמת על המשמר להגן על זכיותיהם של בני־עמם, בודאי שהיו קובלים על מעשיהם של הפרפקטים ושל מיניסטר־הפנים, האוסרים על היהודים לקנות בתים וקרקעות בערים. הרי אִסור זה מתנגד בפֵרוש לקונסטיטוציה ולחֻקי נפוליון ושום פקֻדה מיֻחדת מאת המלך לא באה עד־אז בענין זה, מלבד על־אודות קנין בתים וקרקעות בוַרשה. גם החלטתו של הסים בדבר ניָר־הגושפנקה של הרשיונות לקנין בתים וקרקעות לא היתה יכולה להטיל על היהודים חובת רשיון, כי אם מצד הדין אין היהודים זקוקים לרשיונות, ממילא הם פטורים גם ממס־גושפנקה של הרשיון. אפשר היה אפוא להתאונן לפני מועצת־המיניסטרים, הסינט וגם לפני המלך על הפרפקטים ומיניסטר־הפנים, שהם מתנהגים עם היהודים שלא כדין. ואולם אנשים שכאלה לא נמצאו אז בין יהודי פולין. עִקר השתדלותם של ראשי היהודים באותם הימים היה דבר שחרורם של היהודים מעל

את הסכומים אשר נזקפו עליהן באפותיקא, הלך הלך ורב, כי בעליהן נדלדלו כל־כך בצוק העתים, עד כי לא השיגה ידם לשלם לנושים את הרבית. רבים מגדולי האצילים הוצאו אז מאחֻזותיהם, אשר היו להם לנחלה מאבותיהם ואבות־אבותיהם בימי דורות רבים. וברבות מספרן של האחֻזות, העומדות למכירה, ובהתמעט הקונים מפני העני הכללי, אשר שרר במדינה, ירד מחירן יותר ונמכרו כמעט בלי מחיר, עד שגם לבעלי סכומי האפותיקא היתה אך הנאה מועטת ממכירת האחֻזות, כי גבו כמעט רק את הרבית. הדבר הגיע לידי־כך, שהממשלה מצאה את־עצמה מֻכרחת לעצור בתֹקף חֹק בעד מכירת אחֻזות בזול, וביום 26 יוני 1811 יצאה פקֻדת המלך, שלפיה אסור היה למכור אחֻזות בפחות מכפי שתי שלישיות של שֹוְיָן 1). ואולם הפקֻדה הזאת הביאה עוד רעה יותר גדולה על בעלי־האחֻזות ונושיהם וכל המדינה בכללה, כי מאז לא נמצא שום קונה לאחֻזות, ובראות הנושים, שאין להם תקוה לגבות אף את הרבית, דרשו מאת בתי־הדין להעמיד סוכנים על האחֻזות, שעליהן זקפו את סכומיהם, ואותם הסוכנים שלטו באחֻזות ואת הכנסותיהן, אחרי נכוי ההוצאות ושכרם, מסרו לנושים לסלוק הרבית. הסוכנים, שלא היו בקיאים בעניני מֶשק־האחֻזות או שדאגו רק לבִצעם, השחיתו ככל אשר יכלו. גם רבים מבעלי־האחֻזות, בראותם מראש את הצפוי להם ולאחֻזותיהם, ומוֹצא מעָנים לא היה להם, כרתו את היערות, השחיתו בעצמם ככל אשר יכלו, בכדי לקבץ איזה סכום של ממון, ולנושים ולפקידי הממשלה, שבאו לגבות את המסים, השאירו רק שטחי אדמה עזובה.

וגם אז, בשעת החֻרבן הגדול, אשר בא על כל משק־הכפר, שהוא היה באותם הימים העִקר של משק־המדינה, וכל־זה רק משום שלא נמצאו קונים לאחֻזות, לא עלה על לב אנשי הממשלה להתיר ליהודים לקנות אחֻזות, למרות הדברים אשר כתב מיניסטר־הפנים זה לא־כבר, כי אין למנוע טובה מן היהודים וכי אין להגביל את „הזכות הטבעית" אשר לכל אדם ואדם להשתמש בכשרונותיו כרצונו, מלבד אם הדבר נוגע לרעה בטובתו של כל כלל צבור־האזרחים. והרי לפי מצבה של המדינה באותה שעה טובתם של כל הצבור וכל המדינה כֻלה דרשה להתיר ליהודים לקנות אחֻזות, בכדי להרבות בזה את מספר קוניהן ולהגדיל את שֹוְיָן.

מעשה בשני יהודים ממֶזריטש: ידליה בן דוד ואהרן בן וולף, שאחד מבעלי־האחֻזות היה חַיָּב להם סכום גדול, ומשום שידו לא השיגה לסלק את החוב, אמר לתת להם בחובם לנחלה אחת החַוּות אשר לו עם הנתינים (האכרים); ומאשר לא ידעו, „אם לפי החֻקים החדשים, השוררים במדינה, מֻתר להם להיות בעלי־אחֻזה ולקנות אחֻזה", פנו אל הפרפקט של הדפרטמנט

1) קֹבץ פקֻדות מלך סכסוניה, כרך ג.

הערים אינן רשאיות, לדעתו של המיניסטר, להחליט שום דבר בנוגע להגבלת החפש של היהודים לטובתן הפרטית של הערים.

„זכות טבעית יש לכל אדם ואדם – כתב המיניסטר – להשתמש בכשרונותיו כחפצו, ורק לטובתו של כל כלל צבור־האזרחים אפשר להגביל את הזכות הזאת", ולא לטובתה של עיר פלונית או אלמונית.

הדברים האחרונים האלה הם תשובה על דבריו של הפרפקט, שהיהודים הם בעלי תבונה יתרה, ערמה וכשרונות, ואם יתירו להם לקנות בתים גדולים, הנוצרים שאין להם תבונה וכשרונות, כאותם שיש ליהודים, לא יוכלו לעמוד בפניהם. – יש ליהודים כשרונות, אדרבה, יבואו וישתמשו בכשרונותיהם אלה. הרי זכות טבעית יש לכל אדם ואדם להשתמש בכשרונותיו כחפצו, ומי־זה רשאי לשלול מהם את הזכות הזאת, מפני החשש, ששאר אזרחים לא יוכלו לעמוד בפניהם? רק במקום שיש בו משום טובת כל כלל הצבור – שאני; אז מֻתר להגביל גם את הזכות הזאת.

כך הורה אותו המיניסטר, אשר על־פי הצעותיו יצאו עד־אז גזרות קשות ורעות על היהודים, ואשר החזיק עד־עכשו, כפי שהעיד על עצמו, בתקנות הישנות של שלטונות פרוסיה, למרות אשר בטלו מאליהן, ועתה ידו היתה נטויה להגביל את זכיותיהם של היהודים גם בדבר קנין בתים וקרקעות בכל ערי המדינה בתקף פקדתו המפֹרשת של המלך. אין שום ספק בדבר, שלא מזלו של היהודי משה לֵוין מברודניצה גרם, שהמיניסטר יהי נזכר פתאם בכל אותן ההלכות, שנתעלמו ממנו עד־אז, אלא דבר אחר בגו... 1)

IV

מספרן של האחֻזות, אשר הֻצגו למכירה בפומבי, בכדי לסלק במחירן

1) מה־מאד הצליחו אז יחידים מבין היהודים להטות את לב המיניסטרים למלא את חפצם גם בענינים קלי־הערך, שהיתה בהם עברה מפֹרשת על החֻקים, ובכדי להתירם הם זקוקים לפקֻדה מיֻחדת מאת המלך, תעיד עובדה זו:

בידוע, שלפי חֻקי נפוליון, אשר הֻנהגו בנסיכות־וַרשה, אסור היה לכל איש לשאת אשה, עד שתמלאנה לו שמונה־עשרה שנה. היהודים לא השגיחו בחֹק זה והיו משיאים בסתר נשים לבניהם בכל־שעה שנזדמן להם „שדוך הגון". והנה נמצא בעיר ציֶחֲנוב יהודי עשיר אחד, דוד כהנא, אשר אמר להשיא אשה לבנו לוי, שהיה אז בן ט"ז שנה, ומפני איזה טעם לא רצה לעשות כמעשה כל היהודים ובחר לערוך את החֻתנה בהתר גמור ובפרהסיה, והדבר הצליח בידו, כי ביום 31 אוגוסט 1811 יצאה פקֻדה מיֻחדת מאת המלך, שבה נאמר, כי הוא מסכים להצעותיהם של מיניסטר־המשפטים ומניסטר־הפנים, וגם מצא שהנמוקים אשר הגישו לו הם צודקים והוא מתיר ללוי בן דוד מציֶחֲנוב לשאת אשה, אף־על־פי שעוד חסרות לו שתי שנים לזמן הנועד בחֹק. (קֹבץ פקֻדות מלך סכסוניה, כרך ב). מה הם אותם הנמוקים, שהֻגשו למלך, לא פֹרש.

הזכיות והקרקעות הַשַּׁיָכוּת לו. בא הפרפקט ואסר על לֶוין לקנות את הבית. אז פנה לֶוין אל מיניסטר־הפנים (31 אוקטובר 1810) בבקשה, שיתיר לו לרכש את הבית ההוא, ובבקשתו הוכיח, שאם לא יקנה את הבית, לא יוכל לגבות מן האשה ההיא את חובו, ונמצא תושב המדינה מפסיד סך גדול.

המיניסטר שלח את הבקשה הזאת אל הפרפקט הבידגושצי, בכדי שיחוה עליה את דעתו, וזה השיב כי אותו הבית הוא אחד הבתים הגדולים שבברודניצה ואליו שַׁיָכים חמשה שטחי־שדה, גן, הזכות להחזיק בית מכירת יי״ש ושֵכר וגם זכות הנאה מכל זכיות העירונים. בית שכזה אי־אפשר להתיר ליהודי לקנותו. אמנם משה לוין בא בטענה, שאם לא יקנה את הבית, יפסיד סכום גדול; אם אם יֻתַּר לו לקנות בית, „אי־אפשר יהיה עוד לסרב להמוני היהודים, השואפים לקנות בתים כאלה״, ואז יבוא אסון גדול על הנוצרים, „שאין להם אותה התבונה היתרה, הערמה והכשרון שיש ליהודים״, כי הם, הנוצרים, יֻכרחו לעזוב את הערים ויהיו משוללים כל עסקי מִחיה.

על הודעה זו השיב המיניסטר (28 דצמבר 1810) כדברים האלה:

אף־על־פי שהבית אשר לֶוין אומר לקנות הוא אחד הבתים הגדולים שבברודניצה ואליו שַׁיָכים גן, שדות וזכיות שונות, אין לסרב לתת ללֶוין את הרשיון לקנות אותו, כי כל אותם הדברים אינם אסורים כלל על היהודים, אפילו לפי החֻקים הכוללים של הממשלה הקודמת מיום 17 אפריל 1797. נמוקו של הפרפקט, שאם יֻתַּר ללֶוין לקנות את הבית ההוא יבואו המוני יהודים ויפצרו בשלטונות להתיר גם להם לקנות בתים כאלה — אינו ראוי לשום אליו לב, כי הפרפקט כבר בקש שתי פעמים מאת המיניסטר הרשות לו להתיר ליהודים לקנות בתים, המיניסטר מלא את הבקשה, ואף־על־פי־כן לא באו עד־עכשו המוני יהודים בהפצרותיהם להרשות להם לקנות בתים. ואפילו אם יבואו המוני יהודים לקנות בתים, לא יהיה הדבר רע לארץ ותושביה. אדרבה: טובה גדולה תגיע להם מן היהודים, אשר ירבו לקנות בתים, כי אז יעלה מחירם, והמוכרים יהנו הנאה גדולה והדבר יהיה לתועלת רבה לכל המדינה, כי סכומים של ממון גדולים ורבים יעברו תכף מרשותם של היהודים לרשותם של הנוצרים.

המיניסטר הורה לפרפקט עוד הלכה גדולה אחת, שהיא מתנגדת לכל התנהגותה של הממשלה עִם היהודים מיום שקמה נסיכות־וַרשה ועד שבא קץ לה.

„טובתה של הממשלה — כתב המיניסטר — תלויה בטובתם של התושבים הפרטיים, שבתוכם נמנים גם היהודים, ובכן מחֻיֶבת הממשלה לדאג גם־כן לטובתם של אלה״. —

ובכן אין לאסור על היהודים לעסוק בעסקים שונים וגם בקנין בתים וקרקעות ומכירתם כרצונם, לא רק אם טובתם של התושבים הנוצרים דורשת זאת, אלא גם משום שאין למנוע טובה מִן היהודים. אפילו מועצות־

הממשלה הקודמת, שהן מתנגדות התנגדות גמורה ומְחלטת גם לחֻקי הקונסטיטוציה וגם לספר־החֻקים, הן בטלות ומבֻטלות מאליהן. —

את הדברים האלה זכר המיניסטר היטב, ואף־על־פי־כן נמנע מלהורות, שהיהודים שקנו נכסים דלא־נידי לפני החלטתו של הסים אינם זקוקים לשום רשיון, ואותם הבאים עכשו לקנות נכסים שכאלה, נותנים להם את הרשיון על ניָר־הגושפנקה כפי החלטת הסים.

„משום שעד־עכשו – כתוב באותה התשובה – אין עוד תקנות כוללות חדשות בנדון זה, אין מיניסטר־הפנים יכול לתת תשובה מספֶּקת בדבר קנין בתים וקרקעות על־ידי היהודים, ועל־כן הוא דורש מאת הפרפקט, שבכל פעם ופעם, כאשר יבוא איש יהודי לקנות בית או קרקע, יציע הפרפקט את הדבר עם הערות מצדו לפני המיניסטר והוא יכריע". בנוגע לשאלה על־אודות היהודים, שקנו להם לפנים בתים וקרקעות בלי רשיון, כתב המיניסטר, שענין זה יתברר בימים הבאים. ואולם בדבר היהודים שקנו בתים וקרקעות בלי־רשיון לאחרי שבאה אותה ההחלטה של הסים, יצוה הפרפקט על פקידיו להגיש לו ידיעות מפֹרָטות על־אודות כל קנין וקנין ואותן יציע לפני הפרפקט.

כדברים האלה הודיע המיניסטר לכל הפרפקטים, בכדי שידעו איך להתנהג.

באֹפן זה שָׂם מיניסטר־הפנים את כל הענין של קנין בתים וקרקעות על־ידי יהודים תלוי אך בו וברצונו, גם בלי החלטתה של מועצת־המיניסטרים. והרי לזאת שָׁאַף המיניסטר הזה בהצעותיו על־אודות הפקֻדה בדבר קנין בתים וקרקעות על־ידי יהודים, ורק בזאת חפץ, כאשר הזכרנו למעלה, ולא לעצור בעד היהודים בכללם לרכש להם נכסים דלא־נידי בערי המדינה.

ואמנם אנו רואים, שבכל המוני השאלות, אשר הציעו הפרפקטים לפני המיניסטר בדבר קנין בתים וקרקעות על־ידי יהודים, הורה המיניסטר תמיד התר, ואפילו במקומות שהפרפקטים מצאו, שנחוץ מאד לאסור על היהודים לקנות את הבתים שחפצו [1].

עובדה אחת כזו אנו מביאים פה לדוגמה:

משה לֶוין מברודניצה אשר בדפרטמנט הבידגושצי (הברומברגי) היה נושה באשה פרוסית אחת סך 1458 טַלר. לאשה ההיא היה בית גדול באותה העיר שבה ישבה כל הימים, אשר הפרוסים היו שולטים שם. לאחרי שיצאו משם הפרוסים, יצאה גם האשה ונתישבה בפרוסיה, מבלי אשר פָרעה לאותו היהודי את חובו. ואולם היא אמרה למכור לו בחובו את ביתה עם כל

[1] בכרך הראשון של הכתבים הנוגעים לעניני קנין נחלאות על־ידי היהודים (בארכיון הכתבים הישנים) נמצאים המוני שאלות מאת פרפקטים שונים בדבר קנין בתים על־ידי יהודים ובכֻלן הורה המיניסטר התר.

פעמים, שהם עומדים למכירה, ערכו שלש פעמים מכירה בפומבי, ואם בכל שלש הפעמים לא עמד שום נוצרי על המקח, נתן ליהודי הרשיון לקנותם. עכשו, לאחרי שהממשלה הקודמת וחקיה ותקנותיה עברו ובטלו, באיזה דרכים נתן ליהודי אותו הרשיון שנזכר בהחלטתו של הסים? האם יש להתנהג לפי תקנותיה של הממשלה הקודמת, או באפן אחר? האם כבר התקינה הממשלה תקנות חדשות בנדון זה? ואם לא התקינה, הרי הדבר נחוץ מאד, שתכף ומיד תעסוק בזה, בכדי להסיר מכשול מעל דרך הפקידים, שאינם יודעים כיצד להתנהג והם נכשלים.

והפרפקט הורשאי מספר מעשים בפקידים רבים, שנכשלו בענין קנין נכסים דלא־נידי על־ידי יהודים:

„כאשר בטלה הממשלה הקודמת, והפקידים החדשים לא היו בקיאים בפרטיהן של התקנות, אשר התקינה הממשלה הקודמת, נמנעו במקומות רבים מלאסור על היהודים לקנות להם קרקעות ובתים מאת נוצרים בלי רשיונות. הברר גם־כן, שאף בימי שליטתה של הממשלה הקודמת, גם לאחרי שיצאו החקים על־אודות היהודים, קנו היהודים במקומות רבים בתים וקרקעות בלי רשיונות".

הפרפקט לא פקפק כלל בדבר, שכל אותם היהודים, שקנו עד־אז נכסים דלא־נידי מאת נוצרים בלי רשיונות, זקוקים עכשו לרשיונות, ושוב הוא שואל: באיזה אפן אפשר לתת להם את הרשיונות האלה? האם יש להוציאם מנכסיהם שקנו, לערוך שלש פעמים מכירה בפומבי, כפי תקנותיה של הממשלה הקודמת, ורק אם בכל שלש הפעמים לא ימצא שום נוצרי שיעמוד על המקח, יקבלו את הרשיונות ונכסיהם יושבו להם, או יש לנהוג בהם איזה מנהגים אחרים?

ועוד שאלה אחת בפי הפרפקט: אותם היהודים, הזקוקים לרשיונות לנכסים שכבר קנו לפני ההלטתו של הסים, האם גם הרשיונות האלה יהיו טעונים ניר של מס־הגושפנקה כפי החלטת הסים?

כי אותם הפקידים החדשים התירו ליהודים לרכש נכסים דלא־נידי בערים, אפשר לא משום שלא היו בקיאים בתקנותיה של הממשלה הקודמת, אלא משום שידעו את החקים החדשים, חקי הקונסטיטוציה וחקי נפוליון, שלפיהם אין לאסור על שום אדם לקנות לו נכסים כחפצו – התירו, והיהודים שקנו אז בתים וקרקעות בלי רשיונות, בהתר גמור קנו, ואי־אפשר אפוא להטיל עליהם עכשו את החובה לקבל רשיון – דבר זה העלים הפרפקט, כנראה, במזיד, וגם המיניסטר שם עצמו שוכח את ההלכה הזאת, אף־על־פי שהוא הזכיר בתשובתו לפרפקט את החקים החדשים, שלפיהם בטלו כל התקנות הישנות.

„שלטונות האדמיניסטרציה רשאים להתנהג לפי תקנותיה של הממשלה הקודמת בדבר היהודים – כתב המיניסטר בתשובתו מיום 21 נובמבר – רק אם אותן התקנות אינן מתנגדות לרוחה של הקונסטיטוציה, לספר־החקים, להחלטותיו של הסים, או לפקודותיו של המלך". ואולם אותן התקנות של

ובכן „נחוץ מאד" להגביל את זכיותיהם החשובות של „היהודים שלנו" ולהתנות בפירוש, שההגבלות אינן חלות על היהודים, אשר כבר הגיעו אל מדרגת ציביליזציה ידועה, כי אז יבין כל יהודי ויהודי, שטובתו דורשת ממנו להיטיב את מדותיו.

הפרפקט מוצא, שאותן הפקדות של המלך בדבר זכיותיהם הפוליטיות של היהודים, שתהיינה תלויות ועומדות במשך עשר שנים, ובדבר קנין־האחזות, שנאסר על היהודים עד שתבוא פקדה מיֻחדת, לא תועלנה כלום, כי אין בכחן להכריח את היהודים להיטיב את דרכם. הפקדה על־דבר הזכיות הפוליטיות אינה יכולה להועיל, כי היהודים בכללם, מפאת שפלותם הרבה, אינם שואפים כלל לזכיות כאלה ואינם מבינים את ערכן. וגם הפקדה השניה בדבר קנין־האחֻזות אינה פוגעת אלא ביחידים מועטים מאד, שהם בעלי הון גדול ויש להם חשק לקנות אחֻזות. לא כן הגבלת זכיותיהם של היהודים בדבר קנין בתים וקרקעות בערים. הרי רבים הם היהודים, השואפים לקנות בתים וקרקעות, ואם רק ל„מֻבחרים" שבין היהודים יהיה נתון הרשיון, יתאמצו כל שאר היהודים להדמות אליהם. ובכן נחוץ מאד, לדעתו של הפרפקט, לאסור על היהודים לרכש להם בתים וקרקעות בלי רשיון מאת הממשלה. ולא רק קנין בתים וקרקעות בלבד, אבל גם לעסוק בשאר עסקים, המביאים רֶוח לבעליהם, מהראוי לאסור על היהודים בלי רשיון הממשלה.

לבסוף מודיע הפרפקט, שבענין זה שלח הרצאה מפֹרטת גם אל מועצת־המיניסטרים, ובזה היה פרפקט זה מסיע בידי המיניסטר לבַצע את מזמתו בדבר הרשיון לקנין בתים וקרקעות עוד יותר מאשר המיניסטר בעצמו חפץ.

שאר הפרפקטים, כאמור לעלה, לא השיבו על הכתב, שקבלו מאת המיניסטר, והוסיפו להתנהג כאשר התנהגו עד־הנה: מקצתם העלימו עין מן היהודים שקנו בתים וקרקעות, אך רֻבם עמדו על המשמר ולא נתנו ליהודים לרכש להם נכסים דלא־נידי גם בתוך הערים. ואולם הפרפקט של הדפרטמנט הוַרשאי מצא פתאֹם בין החלטותיו של הַסֵים את ההחלטה בדבר הרשיון, הנתן ליהודי לקנות בית או קרקע מאת נוצרי, שהוא זקוק לניָר־הגושפנקה של 90 זהובים, והדבר היה אפוא ברור בעיניו, שגם בלי חוַת־דעתו ובלי ההלטהה של מועצת־המיניסטרים אסור ליהודי לקנות נכסים דלא־נידי בלי רשיון מיֻחד. אך אימתי, לאיזה יהודי יש לתת את הרשיון הזה ומי הוא הנותן אותו?

את השאלה הזאת לא יכול הפרפקט לפתור בעצמו, ופנה (9 נובמבר 1810) אל מיניסטר־הפנים בבקשה, שיורהו מה לעשות.

לפנים — באר הפרפקט הוַרשאי במכתבו אל המיניסטר — בימי שליטתם של הפרוסים אסור היה לכל איש יהודי לקנות נכסים דלא־נידי מאת נוצרי, אלא אם־כן לא נמצא שום קונה נוצרי לאותם הנכסים; ובכדי לדעת, אם באמת אין שום נוצרי רוצה לקנות אותם, הכריזו עליהם שלש

במשא־ומתן עם היהודים על־אודות עסקי קבלנות וענין עבודת־הצבא, שהיהודים היו זקוקים לה ורק מיעטים מהם מלאו את חובתם, — ולבּם לא היה אפוא פנוי אל ענין קנין בתים וקרקעות על־ידי יהודים.

האחד, אשר מלא את פקֻדתו של המיניסטר והפצו, היה הפרפקט של הדפרטמנט הפלוצקי, אשר שלח ביום 17 אוקטובר הות־דעת מפֹרטת בדבר קנין בתים וקרקעות על־ידי יהודים; וכמובן — הוה את דעתו ברוחו של הכתב, אשר קבל מאת המיניסטר.

על השאלה, אם יש להתיר ליהודים לקנות בתים וקרקעות בלי רשיון הממשלה — כותב הפרפקט הפלוצקי — אין אני יכול להשיב אחרת, מלבד: לא!

הוא, הפרפקט, יודע היטב, שהחֻקים הכוללים אוסרים לעשות הבדל בין בני המעמדות השונים של המדינה בענין החפש. גם חקי הקונסטיטוציה וגם ספר־החקים של נפוליון משוים את כל התושבים בזכיותיהם, ולפיהם אין להגביל את זכיותיהם של היהודים. ואולם „בדבר היהודים השוהים בארצנו" מתעוררת שאלה אחרת: האם מצבם הגופני והמוסרי אינו דורש להוציא אותם מכלל חֻקי הקונסטיטוציה וספר־החֻקים של נפוליון?

ובדבר השאלה הזאת „אין הפרפקט מפקפק כלל", והריהו משיב בהחלט: אמנם כן! נחוץ להוציאם מן הכלל.

והפרפקט עומד ומקטרג:

„היהודים יושבי ארצנו נמצאים על המעלה התחתונה במעלות הציביליזציה והנם פורעי מוסר". הם נבדלים מעם פולין במדותיהם המתֹעבות: וכל מגמתם היא תמיד אך לרַמות את אחרים.

מה הן „המדות המשֻבחות, שעַם פולין מצין בהן ושאין דוגמתן בין היהודים", ומה הן „המדות המתֹעבות", המבדילות את היהודים מבני עם־פולין — לא פרש הפרפקט, ולא היה צריך לפָרש. הוא נצטַוה לחוות דעתו והריהו מחוה. הוא הבין גם־כן דבר מתוך דבר: למה נצטוה ומה דורשים ממנו לחוות, ואת הכל מִלא על הצד היותר טוב. אפשר עוד יותר ממה שהיה ברצונו של המיניסטר.

„אם אי־אפשר להפטר מן האספסוף הזה — הוסיף הפרפקט לבאר — חובתה של הממשלה לנטוע בקִרבו מדות טובות ולהפוך אותו לחברים הגונים של הצבור".

ולשַנות את היהודים לטוב — מורה הפרפקט — אי־אפשר במתן שווי־זכיות, כי אם ישתוו אלה בזכיותיהם לשאר כל התושבים, למרות מדותיהם הרעות, מה הדבר, אשר יעורר בקרבם את החשק להתרומם במעלות הקולטורה?

המדינה הובאו לפודלין ולפרַגה 20,000 אכרים אל עבודת בנין המבצרים.— Hr. Skarbek, Dzieje Księstwa Warszawskiego, III, 27.

והמלך אינו נוטה להרבות את ההגבלות האלה, ועל־כן נמסרה ההצעה אל מיניסטר־המשפטים, בכדי להתקינה באפן שתהי מכשרה להגישה אל המלך.

ביום 26 ספטמבר הגיש מיניסטר־הפנים אל מועצת־המיניסטרים את ההצעה המתֻקנה על־פי הערותיו של מיניסטר־המשפטים, שכמעט כל החדוש שבה הוא, שהיא אינה פקֻדה בפני־עצמה, אלא „באור" לפקֻדת המלך מיום 19 נובמבר 1808, שבה נאסר על היהודים „עד שתצא פקֻדה חדשה" לרכש להם „אחֻזות" (dobra) לנחלה.

בסעיף א של אותה ההצעה החדשה נאמר:

„פרושה של המלה „אחזות", שנאמרה בפקֻדה מיום 19 נובמבר 1808, הוא, כמובן, אחֻזות כפר, ולא בתים או קרקעות פנויות שבערים". –

„ובכן – נאמר בסעיף ב – מֻתּר ליהודים לרכש להם לנחלה בתים או קרקעות בערי נסיכות־וַרשה". –

„מֻתּר" סתם – לאו דוקא. וכי אפשר להתיר סתם ליהודים לרכש להם בתים וקרקעות בערים, בלי כל הגבלה? אמנם מֻתּר, אלא שעל ההֶתֵּר מוסיפים תנאים אחדים. התנאים האלה, המפֹרשים בששת הסעיפים הנשארים, הם כמעט אותם שנזכרו בהצעה הקודמת, אלא שעריכתם נשתנתה, באפן שההגבלות אינן בולטות כל־כך [1].

ואולם מועצת־המיניסטרים לא מִהרה לָדין בהצעה „החדשה". ראה זאת מיניסטר־הפנים, ומצא לו תחבולה להאיץ במועצת־המיניסטרים לפתור את השאלה כחפצו וגם להטות את לב המלך להסכים להצעתו ולשום אותה לחֹק.

ביום 29 ספטמבר 1810 שלח מיניסטר־הפנים אל כל הפרפקטים פקֻדה לשלוח לו את חות־דעתם על־אודות קנין בתים וקרקעות בערים על־ידי יהודים בלי רשיון מאת הממשלה [2].

אם המיניסטר דורש מאת הפרפקט, שיחוה את דעתו בדבר רשיון שעל־פי חקי הקונסטיטוציה וספר־החקים אין שום אדם זקוק לו, אי־אפשר שהפרפקט לא יבין, כי המיניסטר רוצה להחמיר, – ומי הוא הפרפקט, אשר לא ישתדל למצֹא חן בעיני המיניסטר ולהיות לו לעֵזר בהוצאת רצונו לפעלות?

ואולם הפרפקטים לא מהרו הפעם למַלא את פקֻדתו של מיניסטר־הפנים. טרודים היו הפרפקטים בעניני גבית־המסים, שמפני הדלות אשר שררה במדינה היתה קשה מאד, בענין תרומת־הצבא, בהספקת צרכי־הצבא, בתפיסת המוני אכרים, בכדי לשלחם אל עבודת בניַן המבצרים והמצודות [3],

1) שם.

2) שם.

3) בעבודת בנין המבצרים והמצודות אסור היה, כפי חפץ נפוליון, להשתמש באנשי־צבא, ועל־כן תפסו השלטונות בכל המדינה אכרים והובילו אותם אל העבודה הזאת. ממקומות

להצטדק לפני המלך על אשר עד־אז היה הוא הדורש תמיד להגביל את זכיותיהם של היהודים ולהחמיר בדבר ההגבלות, ועכשו הוא מציע לעשות להם הנהה, הוסיף את הנמוק הזה, להוכיח בו, שלנוצרים אי־אפשר לעמוד באסור קנין הבתים על־ידי יהודים ב־חובות שהֻקצעו לדירתם, ולהטות בזה את לב המלך להתיר ליהודים לקנות בתים באותם הרחובות „בתנאים ידועים".

מה הם „התנאים הידועים", שבהם רצה מיניסטר־הפנים, נודע לנו מהצעת הפקדה, ששלח אל המלך ואל מועצת־המיניסטרים, שגם אליה שלח (8 יולי 1810) כתָב, שתָכנו כתֹכן הכתב ששלח אל המלך.

באותה ההצעה נאמר, שמשום שהֻברר, שהאסור החל על היהודים לקנות בתים בערים רע הוא להם ולשאר התושבים, ממלאים את ידי מיניסטר־הפנים לתת להם, על־פי הצעות שלטונות־המקומות, רשיון לרכש להם נכסים דלא־נידי בורשה ובשאר הערים. יוצאים מן־הכלל היהודים שאינם יודעים לקרא ולכתוב פולנית, צרפתית, או אשכנזית, אינם שולחים את בניהם אל בתי־הספר הכוללים והם נבדלים באותות חיצוניים משאר התושבים, שלאלה אסור לקנות בתים וקרקעות פנויות בורשה, מלבד ברחובות שהֻקצעו ליהודים, חוץ מן הבתים שבקרנות הרחובות, שבאחד מהם אסור ליהודים לדור. מלבד אלה אסור לכל יהודי לרכש לו בית־חומה בורשה, אם אינו עוסק בחרשת, המביאה תועלת ליהודים, או אינו בעל בית־מסחר גדול ואינו מוכיח, שהוא עשיר. עד שתבוא פקדה מיֻחדת — אסור לכל איש יהודי לִלוות ממון באפותיקא על הבית שקנה. „ביחוד הֻחלט", שקנין בתים וקרקעות על־ידי יהודי אינו נותן לו את הזכות להצביע באספות קהלות־הערים ואין לו שום זכות פוליטית [1].

בהצעה זו נתכַּוֵן מיניסטר־הפנים, כפי שאנו רואים, לשלשה דברים: א) להתיר בכל־אֹפן לאיזה יחידים מבין היהודים לרכש להם בתים וקרקעות בתוך הערים, בכדי להיטיב בזה את מצבם של בעלי־הבתים, שמחמת דחקם הם מֻכרחים למכור את בתיהם; ב) לעורר בלב היהודים את החשק ללמוד וללַמד את בניהם למודי־חֹל ולהסיר מעליהם את „האותות החיצוניים", המבדילים ביניהם לבין שאר התושבים; ג) לעשות את דבר קנין בתים וקרקעות על־ידי יהודים תלוי ברצונם של שלטונות האדמי־ניסטרציה וברשיונו של מיניסטר־הפנים.

הדבר מובן מאליו, שרצון טוב וגם רשיון מאת המיניסטר בעצמו, ביחוד אם הרשיון דרוש לצֹרך עסק גדול, אינם נקנים ליהודי חנם.

מועצת־המיניסטרים דנתה בהצעה זו ומצאה, שאין להגיש אותה אל המלך בתמונתה זו, משום שבאמת יש בה הגבלות חדשות לזכיות האזרחיות של היהודים והדבר מתנגד בפֵרוש אל חֻקי הקונסטיטוציה וחֻקי נפוליון,

---

1) אר. כתבים ישנים בורשה, שם.

קנין הבתים נאמר בהן, כי רק קרקעות פנויות ובתים רעועים בכדי לתקנם, ורק אותם הבתים והקרקעות, שהכרזה עליהם מכירה בפומבי ושום נוצרי לא בא לקנותם, רשאים בעלי הדת הישנה לקנות, אחרי שהם מקבלים כתב־רשיון מאת הממשלה. – ואולם מאשר לפי הפקדה של הוד המלך מיום 16 מרץ כבר נקבעו רחובות מיחדים לדירות־קבע לבעלי הדת הישנה, ובפקדת הוד המלך מיום 7 ספטמבר בסעיף 8 הֻתּר להם לקנות בתי־עץ ובניני־עץ, אך בתנאי, שבמשך זמן ידוע יהרסו את הבתים והבנינים האלה ותחתיהם יבנו בתי־חומה; מאשר שמפאת הפקדה ההיא כבר פנו אלינו יהודים אחדים בבקשה להתיר להם לקנות בתי־חומה ברחובות שהקצעו לדירותיהם, מה שעד־עכשו היה אסור להם; ואולם בשומנו לב אל הדבר, שגם בתוך העם הזה נמצאים אנשים, אשר בעבודתם ורכושם הם מביאים תועלת למדינה, ובכדי לעורר בלב אחדים את החשק להוציא את סכומיהם ליסוד בתי־חרשת ואמנות, אי־אפשר להמנע מתת לאלה חסות מיטבה של הממשלה, אך להפך, יש לתת להם זכיות ידועות, ומאשר מלבד כל־זאת יש לשום לב גם אל הדבר הזה, שברחובות אשר הקצעו לדירות בשביל היהודים נמצאים בתים, שאף־על־פי שהם מכילים דירות מרֻוָּחות, הנם ריקים בלי דַיָּרים, משום שבגלל אשר באותם הרחובות נקבצו בני הדת הישנה אין הנוצרים רוצים לדור בהם, וגם רבים הם בעלי־הבתים, הרוצים למכור את בתיהם, משום שירדו מנכסיהם, או משום שהם רוצים לבנות להם בתים חדשים ברחובות אחרים, על־כן נוכחתי לדעת, כי אף־על־פי שהוד המלך בפקדתו מיום 19 נובמבר 1808 אסר עליהם לרכש להם אחזות עד שתבוא פקדה מיחדת, בכל־זאת קנין בתים על־ידי יהודים בעיר וַרשה ובשאר הערים של מדינות נסיכות־וַרשה בתנאים ידועים אי־אפשר שיגרור תוצאות מזיקות, והוד המלך יוכל בחסדו להתיר אותו להם, כי התר זה, לפי הצעת הפקדה, שאני מרהיב לצרף לכתב זה, לא יתן להם זכיות אזרחיות" 1).

הנפלא בכל דברי הכתב הזה של מיניסטר־הפנים הוא מה שהעיד, כי הנוצרים אינם רוצים לדור ברחובות, שהיהודים דרים בהם. ממקורות רבים ושונים אנו יודעים, שעוד ימים רבים לפנים, וביחוד בימי המחצית השניה של המאה השמונה־עשרה, בשעה שהישיבה בוַרשה בכללה היתה אסורה על היהודים, היו שרים גדולים ובעלי־בתים משהים בחצרותיהם ובבתיהם המוני יהודים. אנו יודעים גם־כן, שאחרי שיצאה הפקדה מיום 16 מרץ 1809 בדבר הגזרה, שלפיה נאסר על היהודים לדור בכל הרחובות החשובים של העיר וַרשה, השתדלו נוצרים רבים, בעלי־בתים, לפני המלך, שידחה את זמנה של הוצאת הגזרה לפעלות 2). אפשר שבאמת מאנו הנוצרים לדור ברחובות, שבהם „נקבצו יהודים לרֹב", אך אפשר גם־כן, שבכדי

1) אר. כתבים ישנים בוַרשה, כתבי הקומיסיה לעניני הפנים והפוליציה, סדר קנין נחלאות על־ידי היהודים, כרך I.

2) הֶסֶן, היהודים בנסיכות וַרשה, Еврейская Старина, שנה ב, חוברת א, עמוד 19.

כאמור למעלה, זה־כבר, נמצאו במצוקה גדולה. בתוך העני הכללי גדלה מאד דלותם של המוני היהודים, התגרנים, הסרסורים, התנוָנים, הסוחרים ובעלי בתי־המשקה הרבים. לעֻמת אלה הגדילו את עשרם הקבלנים העשירים, אשר הספיקו לצבא את צרכיו, השֻלחניים הגדולים, אשר היו מחליפים ממון בממון (מיני הממון שבמדינה רבים היו, מלבד ממון פרוסיה ואוסטריה שנשאר, כי בה שהו רבים מאנשי צבאות־צרפת, שעברו במדינות שונות, וגם בני סכסוניה), וגדולי הסוחרים, אשר השרים הגדולים היו קונים מהם את צרכיהם. הוטב גם־כן המצב של מקצת האֻמנים בוַרשה ובערי־המדינה, אשר עבדו בשביל הצבא ובזה נתקרבו אל בעלי השלטון ונעשו שתדלנים וסרסורים.

מה שקרה לאחֻזות שבכפרים, קרה גם־כן לבתים וקרקעות שבערים. מפני הדלות הכללית, שגברה במדינה, רב היה, כמעט בכל ערי־המדינה, מספרם של הבתים, אשר עמדו למכירה, וקונים כמעט שלא נמצאו כלל. בעלי־הבתים היו זקוקים לממון, בכדי להציל את נפשם מרעב, לסלק את החובות שנזקפו באפותיקא על בתיהם, לקנות כלים לעבודת שדותיהם, ולכן התאמצו למכור את בתיהם, בכדי לקבל במחירם ממון מעט. אם לא נמצאו קונים לבתיהם, עזבו אותם ויצאו אל הכפרים, שבהם המכֹלת מצויה. אלמלי הֻתר ליהודים לקנות בתים, היה מספרם של קוני בתים מתרַבה וממילא היה מצבם של תושבים רבים הולך וטוב, ובתים רבים לא היו שוממים.

כל הדברים האלה היו ידועים היטב לאנשי הממשלה, והם בעצמם מצאו לנכון להקל בדבר קנין בתים וקרקעות בערים על־ידי היהודים.

בחדש מַאי 1810 פנה אחד מיהודי וַרשה, משה מושקַט, אל מיניסטר־הפנים בבקשה, שיתן לו רשיון לקנות בית ברחוב הפרנציִשקני, שהיה עוד כמעט שמם באותם הימים ולא נחשב בין הרחובות, שבהם נאסר על היהודים לדור.

המיניסטר לא היה רשאי לתת על־דעת־עצמו לאותו היהודי את הרשיון לקנות את הבית, כי לפי פקֻדת המלך מיום 7 ספטמבר 1809, אשר הבאתי למעלה, מֻתר היה ליהודים לקנות ברחובות, שבהם הֻתר להם לדור, רק קרקעות פנויות, על־מנת לבנות עליהן בתים, ולא בתים בנוים. המיניסטר פנה אפוא אל המלך בכתב, שבו נאמר:

„אף כי לפי הסעיפים ב׳ וג׳ של הקונסטיטוציה, השוררת במדינה, כל תושבי נסיכות־וַרשה הם שוים בפני החֹק, והעם בן־דת־משה הֻרחק בפקֻדת הוד המלך מיום 7 אוקטובר רַק מן הזכיות הפוליטיות, הנה בפקֻדה זו לא נאמר כלל באיזה עסק מעסקי הפרנסה מֻתר או אסור ליהודים לעסוק, ובאין תקנות מפֹרטות של הממשלה על־דבר העם בן האמונה הישנה ועסקי פרנסתו, ובהביני שעד אשר העם הזה, שהוא חלק גדול של אוכלסי המדינה, לא יגיע אל מדרגת הציביליזציה, שאליה שואף הוד המלך להעלותו, נחוץ להגביל את זכיותיו בענינים אחדים, החזקתי עד־עכשו, בכל אשר אפשר היה לעשות כזאת, בתקנות החֻקים של הממשלה הקודמת, שבדבר

בתים וקרקעות בתוך הערים, אף־על־פי שזכיותיהם הפוליטיות נעשו תלויות ועומדות לזמן עשר שנים. ואמנם מן היום שבו נתנה הקונסטיטוציה לנסיכות־וַרשה ועד־אז הספיקו יהודים רבים לקנות להם בתים מאת נוצרים במקומות רבים שבמדינה, למרות אשר הפרֶפקטים היו מחזיקים בתקנות הקודמות של פרוסיה. יש אשר השלטונות העלימו עין מן הקנינים האלה לאחרי שהיהודים קוני הבתים השתדלו לפניהם ושחדו אותם [1], ויש אשר הפרפקטים בעצמם השתדלו לפני מיניסטר־הפנים לתת ליהודים כתב־רשיון לקנות בתים וקרקעות בערים שונות. הסֵים לא נגע אפוא כלל בעצם השאלה של קנין קרקעות ובתים בערים על־ידי היהודים; ואך מאשר התאמץ להרבות את הכנסותיה של הממלכה, אשר הוצאותיה היו מרֻבות מאד וכמעט לא יכלה לשאת אותן, החליט שגיר־הגושבנקה של כתב־הרשיון, הנתן ליהודי לקנות בית או קרקע בעיר, יהי של סך צ' זהובים [2], שנחשב באותם הימים לסכום גדול [3] – ולא שָׂם אל לב, שהיהודים הבאים לקנות בתים וקרקעות אינם זקוקים כלל, לפי החֻקים החדשים, לשום רשיון מיֻחד.

השאלה של קנין בתים וקרקעות בערים על־ידי יהודים לא נפתרה אפוא, והפרפקטים וגם המיניסטר לעניני־הפנים הוסיפו להחזיק בתקנות הישנות של ממשלת פרוסיה.

והעֹני שבמדינה הלך וגדל. המלחמה הקשה שנלחמו הפולנים עם חיל אוסטריה הגדילה את דלותם של התושבים, וגם אחרי אשר נספחה גליציה המערבית אל הנסיכות (1809) לא הונח להם מעֹל הגיסות, והדלות גדלה עוד יותר. המדינה עוד היתה מסֻגרת, ולכן פסק המסחר עם שאר הארצות, וממון מן חחוץ לא בא אל המדינה. ולמרות אשר תושבי המדינה כבר עיפו מן המלחמות, פקד נפוליון להגדיל את מספרם של חילות פולין עד כדי ששים אלף איש, להספיק להם כלי־זין, בגדים, סוסים ומכֹלת ולבנות בארץ מבצרים ומצודות. החילות ופקידיהם ושריהם הגדולים והקטנים היו בעיני־עצמם לקדושי העם ומיטיביו וכל המדינה כֻלה וכל אשר בתוכה כאלו רק בשבילם נבראו, והיו עוברים בערים ובכפרים וחומסים מאת התושבים כל אשר נשאר להם לפלֵטה מימי המלחמות ומן המסים המרֻבים מאד. רֻבם של העשירים ובעלי־הבתים שבערים ירדו מנכסיהם. בעלי־האחֻזות, שֶׁנִּדַּלְדְּלוּ,

---

1) עד־מה נפוץ היה באותם הימים דבר קבלת הַשחד מאת היהודים אנו יכולים לשפוט מדבריו של הגרַף סקרבֶק, שחי בימים ההם והוא מתאונן בספרו Dzieje Księstwa Warszawskiego (חלק ב, עמוד 54) על אותם, אשר בימיה של נסיכות־וַרשה עשו עֹשר גדול על־ידי היהודים.

2) קֹבץ הפרוטוקולים של הַסֵים משנת 1809; מדברי מכתבו של הפרפקט בדפרטמנט הַוַרשאי.

3) מחיר כור־חטים היה בימים ההם י״א–י״ג זהובים; מחיר כור־שבון ה — ז זהובים. במחיר ג מאות וחמשים זהובים אפשר היה לקנות בעיר קטנה בית נאה עם שטח של קרקע פנויה (Hr. Skarbek, Dzieje Księstwa Warszawskiego; ארכיון כתבים ישנים בוַרשה, כתבי קנין בחלאות על־ידי יהודים, חלק ב).

היהודים, אשר הגיש ימים אחדים קֹדם־לכן. הרדיפות והגזרות הרעות השחיתו לא רק את מצבם החָמרי של היהודים, אבל גם את מעמדם המוסרי. כל מה שהיה אדם יכול לעשות בכדי להשתמט מן הגזרות — עשה, בלי שום לב אל הכלל.

ואולם גם בקשתו של רבי מיכל נדחתה, וגם לו, „הטוב שביהודים", לא נתּן שווי־זכיות.

והגזרות הרעות הלכו ורבו. עברו חדשים אחדים, ועל־פי חות־דעתה של מועצת־הממלכה הוציא המלך פקֻדה (7 ספטמבר 1809) בתור באור והוספות לאותה הפקֻדה של 16 מרץ, שבּה נוספו חֻמרות קשות בדבר ישובם של היהודים (ברחובות שאסור ליהודים לדור, אסור להם גם־כן להחזיק חנֻיות; הבתים שבקרנות הרחובות, שבאחד מהם מֻתּר ליהודים לדור ובשני אסור — דינם כדין הבתים שברחובות, האסורים על היהודים. ועוד). ואולם משום שבעלי הבתים והקרקעות אשר בעיר התרעמו על אותה הפקֻדה מיום 16 מרץ, ומפני שבגלל הדלות שגברה ורפיון ידי העירונים הנוצרים אי־אפשר היה לקוות כלל, שבלי יהודים תוכל העיר הבירה להתגדל ולהתיַפּות, התּיר המלך בפֵרוש בפקֻדתו האחרונה לכל איש יהודי לרכש לו קרקע פנויה ברחובות, שבהם הֻתּר ליהודים לדור, אך בתנאי שֶׁיֵּדע לקרא ולכתּוב פולנית, צרפתית או אשכנזית, שישלח את בניו אל בתי־הספר ושיבנה על הקרקע הפנויה בית־חומה בן שתי מכפלות, שבעֵבר הפּונה אל הרחוב יהי לכל־הפחות ארבע ועשרים אמה. באותה הפקֻדה הֻתּר גם־כן ליהודים לקנות להם בתי־עץ ובניני־עץ, הנמצאים ברחובות שבהם אסור ליהודים לדור, אך בתנאי שיהרסו את הבתים והבנינים האלה ויבנו תחתיהם בתי־אבן, ועד הזמן שבתי־האבן יהיו נבנים לא יכנסו אותם הבתים והבנינים לרשותם (1.

באֹפן שכזה כמעט נאסר בפֵרוש על יהודים סתם לרכש להם קרקעות ובתים בוַרשה, אפילו ברחובות שבהם הֻתּר להם לדור, שהרי האנשים — לא רק היהודים — היודעים לקרֹא ולכתּוב פולנית, צרפתית, או אשכנזית, מועטים היו מאד בימים ההם, ועוד מועטים מאלה היו היהודים, אשר רצו לחנך את בניהם בבתי־הספר הכוללים.

III

אותה הפקֻדה של המלך מיום 7 ספטמבר לא נגעה כלל, כאשר ראינו, בשאלת קנין הבתים והקרקעות על־ידי היהודים בכל שאר הערים אשר במדינה. הסֵּים הראשון של נסיכות־וַרשה, אשר התאסף בהד״ש מרץ 1809, לא דן גם־כן בשאלה זו. בודאי שבעיני הסים היה הדבר ברור למדי, שמכיון שגם חֻקי הקונסטיטוציה וגם ספר־החֻקים של נפוליון נותנים שווי־זכיות לכל התושבים, אין לשלול מאת היהודים את הזכות לקנות להם

1) Zbiór dekretów Króla Saskiego, T. I; J. Kirszrot, Prawa Żydów ect., 125.

ולהבחר לַסֵים ולסינַט. כי בשווי־זכיות גמור, הגורר שווי־חובות, והובת עבודת־הצבא בתוכן, לא רצו כלל.

לבקשה זו, שכמוה נשלחה גם אל המלך, לא הושם לב כלל; וכנראה, לא האמינו גם בעליה, שתְמָלא ולכל היהודים ינתן שווי־זכיות. כי הנה ימים אחדים לאחרי שהֻגשה אותה בקשה (21 מרץ 1809) בא הראשון והגדול שבין בעלי הבקשה, רבי מיכל מרַוָה, עטינגר, והגיש אל המלך בעצמו בקשה מיֻחדת, שבה בקש פשוט להוציא רק אותו בלבד מכלל משוללי־הזכיות. אמנם היהודים נבדלים מכל שאר התושבים ובכללם אינם טובים למדינה, אך הלא אין עם בעולם שלא יִמָצאו בקרבו גם אנשים טובים, והאיש הטוב בין היהודים הנהו הוא, רבי מיכל מרַוָה, עטינגר. הוא נבדל לטוב מכל שאר היהודים, הוא הולך בדרכי המוסר ונפשו קשורה בארץ־המולדת ומביא לה תועלת גדולה, באשר הוא סוחר גדול ועוסק במשא־ומתן באמונה, מכזר ממון רב לצרכי המדינה, ורבים מגדוליה מעידים על ישרו 1).

כך כתב בבקשתו אל המלך אוחו הגדול, רבי מיכל, שהיה נודע ומפֻרסם בימים ההם, לא רק בעשרו, אלא גם בלמדנותו, בצדקתו ובעסקו בצרכי־הצבור באמונה 2). הוא אף לא שָׂם לבו אל הדבר, שמה שכתב בבקשתו הפרטית סותר את הדברים, שהיו כתובים בבקשתו על כלל

---

1) הֻזֶן, שם, 30; ע. נ. פ., שם, 40.

2) רבי מיכל מרַוָה עטינגר היה ראש קהלת־היהודים בוַרשה וחבר ללשכת היועצים של הועד לעניני היהודים, שנוסד בשנת 1825 בפקֻדת הקיסר אלכסנדר הראשון. ועוד בימיו של מלך פולין, סטניסלב־אוגוסט, נבחר מאת קהלות היהודים שבמדינה לחבר הדלגציה היהודית, אשר התיצבה לפני המלך, בכדי להגיש לו בכתב את רגשות תודתם של היהודים על הקונסטיטוציה של 3 מַאי (1791). בשעת הַסֵים בגרודנה (1793) נשלח מאת קהלות היהודים אל המלך, ששהה באותה עיר, בכדי להשתדל לפניו בעבור היהודים. אחר־כך, בשעה שוַרשה נכנסה לרשותה של פרוסיה, נשלח בתור ציר יהודי־וַרשה לברלין, בכדי להשתדל לפני מלך פרוסיה בעד קהלתו. לאחרי שנצחה רוסיה את נפוליון, היה הוא בין אנשי הדלגציה של יהודי פולין, שנשלחה אל הקיסר אלכסנדר הראשון לפטרבורג, ואחר־כך לפריז. (כדברים האלה כתב בבקשתו אל הקיסר ניקולי בשנת 1829. — ארכיון כתבים ישנים בוַרשה, כתבי הקומיסיה לעניני הפנים והפוליציה, מחלקת כתבי קנין נחלאות על־ידי היהודים, חלק א.).

על־אודות נסיעתו של רבי מיכל מרַוָה כתוב ב„מגלת־יוחסין" המצֹרפת אל הספר „חדושי מהרא"ן" מאת הרב רבי אלעזר אב"ד בפולטוסק: „הר' וועלוויל לייפציגר (הוא ר' וולף מיכל כהן) נסע לפאריז עם ר' מיכלע ראוער גם ר' שכנא (הוא שכנא ניידינג, שמש ונאמן בקהלת וַרשה) בעת שהיה שם הקיסר אלק' לברכו בשם עדת ישראל. דמי הוצאות עלה ערך ה' אלפים רו"כ מקופת הקהל. בפאריז היו גם כן שרי פולין צעטרינסקי (צֶ'טוֹרְטינסקי) וזאמאנסקע (וזַמויסקי). אזי הקיסר קאנסטאנטא (קונסְטַנטין) היה איש טוב והִרבה להיטיב עם היהודים, נתן צו, כי הפרנסים עם האנשים החשובים ההם יעמדו לפני הקיסר קודם שאר העמים, והקיסר דיבר אתם כ' מינוטין... שאל אותם מה בקשתם והשיבו לו, שאינם רוצים מאומה, רק יזמרו לה' שזכו לראות את פניו".

אשכנזית, שולחים את בניהם אל בתי־הספר הכוללים ואין עליהם שום אות, המבדיל ביניהם לבין שאר התושבים 1).

השמועה על־אודות הגזרה הזאת הגיעה אל ראשי קהלות־היהודים עוד קֹדם שיצאה, וביום שלאחר צאתה, יום 17 מרץ, הגישו אל הסינט בקשה, שבה התאוננו על מצבם הרע של „בני עם פולין בעלי הדת הישנה", ש„הם מֻשפלים ונאנקים מן הלחץ, אשר הם נלחצים תמיד", „בלי עָוֹן, לרעת הצבור ולחרפת האנושות, בלי דעת על־מה ולמה". לאחרי שתארו את השנוי שבין הימים שלפנים, שבהם „הבדילו המשפטים הקדומים והעֹשֶק בין אדם ואדם לרעתו", ובין הימים החדשים, ימי „החֻקים המחֻכמים של נפוליון הגדול", „המושל הישר פרידריך אוגוסט, שהוא אב לפולנים" ו„הסינט הנאור", — הם שבים ומתאוננים על שאין להם כלום „מכל מה שהמולדת מזכה את בניה", אין להם בסינט ובַסֵּים איש, אשר יקום להגן עליהם מפני העשק והלחץ, ומראש הם רואים, שגם גורל בניהם ובני־בניהם לא יהיה טוב מגורלם הם, אסרו עליהם לקנות אדמה, ליסד בית־חרשת, שללו מהם את הזכות לבחור ולהבחר לַסֵּים ולסינט, „המִסים הנגבים מהם מכריתים מפיהם את פת לחם־העֹני שלהם", „בני ארץ־מולדתם ממררים את חייהם", ועכשו אומרים לגזור עליהם להעתיק את מושבותיהם מן הרחובות, שבהם הם יושבים.

בעלי הבקשה התאמצו לסתור את כל טענותיהם של המתנגדים לשווי־הזכיות: אפילו אם אמת בפי האומרים, שאין היהודים מֻכשרים עוד לקבלת הזכיות — כתבו באותה הבקשה — נחוץ לתת להם את אלה; ואם לאו, לא יוכלו להתרומם ממצבם עד־עולם. מאשימים אותם, שאינם זהירים בנקיון, ואולם באמת אך דלותם גורמת להם, שלא יקפידו על הנקיון. אין מי שיוכל להוכיח, „כי בנשך ושאר הפשעים מזיקים היהודים לארץ ותושביה". נבדלים הם משאר התושבים במלבושיהם, שהם יְרֻשה להם מאבותיהם, אך „אם הממשלה תתקין תכנית למלבושיהם", יהיו כל היהודים נזהרים לקַיֵּם את פקֻדת הממשלה.

לבסוף התחננו, שהממשלה תתן להם זכיות אזרחים, שיוכלו לשֶׁבת בוַרשה בטח, שיהיו רשאים לקנות ולבנות בתים ודירות בכל רחובות העיר, והחֻקים יגֵנו עליהם כשם שהם מגִנים על שאר האזרחים 2).

יותר מזה לא דרשו. התאוננו על שאין להם בסינט ובַסֵּים איש, אשר יוכל להגן שם עליהם; ואף־על־פי־כן, כשהגיעו אל פרשת הבקשה, לא בקשו עוד שיתנו להם גם זכיות פוליטיות, אשר לפיהן יהיו רשאים גם לבחור

---

1) קֹבֶץ פקֻדות מלך־סכסוניה, חלק ב; ארכיון מיניסטריון־האוצר בוַרשה, כתב קוִנסנסים ליהודים, חלק א, אות z, נומר 25; יעקב קירשרוט, שם, 126. פקֻדות כאלה או דומות לאלה יצאו בזמנים שונים בימי קיומה של נסיכות־וַרשה בדבר העיר וְסחוב, פלוצק, מַקוב, פרַסניש, קרַקוי ועוד.

2) הֶסֶן, שם, 14—16, 36—38; ע. נ. פ., שם, 37—39.

הזכיות, למרות הסעיף השני של פקֻדת המלך מיום 17 אוקטובר 1808, שבו נאמר, כי אפשר לתת ליהודים יחידים לֵהָנות מן הזכיות הפוליטיות, אם ימַלאו את התנאים שבתקנות, כלומר: שיבַערו מקרבם את האותות המפרידים ביניהם ובין שאר התושבים.

כי הנה ביום 5 ינואר 1809 הגישו שבעה־עשר יהודי־ו בקשה אל שר־המשפטים ובה כתבו, כי זה זמן רב נתקרבו אל שאר התושבים ונדמו אליהם במלבושיהם ומנהגיהם, והנם נכונים למלא את כל החובות, אשר הממשלה מטלת עליהם, והם ראוים אפוא לשווי־הזכיות. ולא עוד, אלא שווי־זכיותיהם יביא תועלת מרֻבה לכל המדינה, כי כל היהודים יתקנאו בהם ויתאמצו להיות כמוהם, בכדי שגם הם יזכו לקבל את שווי־הזכיות [1].

ואולם דוקא מפני הנמוק הזה, שיהודים רבים יתקנאו במגלחי הזקן והפאות והלובשים מלבושי נכרים, רע היה מאד בעיני גדולי היהודים ושתדלניהם דבר מתן הזכיות לאותם האנשים, ומיניסטר־המשפטים, אשר עשירי היהודים היו מן היוצאים ונכנסים בביתו [2], שלח את הבקשה ההיא אל המלך ובבאורים, אשר הוסיף עליה משלו, חוה את דעתו, ששנוי־המלבושים אינו מספיק להפוך את היהודי לאזרח, כי היהודים זרים הם בארץ ואינם חושבים אותה למולדתם, באשר הם שואפים תמיד לארץ־ישראל, ארץ אבותיהם לפנים, והארץ, אשר בה הם יושבים, היא בעיניהם אך ארץ־גלותם [3].

וכך לא נמלאה בקשתם של אותם שבעה־עשר היהודים, אשר העידו על־עצמם, שהם שונים מכל שאר היהודים. נדחתה גם־כן בקשתו של הסוחר והשֻלחני שלמה אברהם הירש מאינוֹברַצלב, אשר בקש מאת המלך, שיתן לו זכיות אזרח, באשר נתחנך בבתי־ספר של נוצרים, „רחוק הוא מאמונת־ההבל, הרעה לארץ המולדת", וגם במלבושיו אינו נבדל משאר התושבים, ובמעשיו כבר הוכיח לדעת, שהוא חובב את ארץ מולדתו, עָזר ביסוד בתי־ספר כוללים והִרבה לפזר סכומים גדולים לטובת המדינה [4].

ומכיון שֶנִתנה הרשות להשחית גם בזכיות האזרחיות של היהודים, הלכו והשחיתו. על־פי הצעתו של המיניסטר לעניני־הפנים והפוליציה ובהסכמתה של מועצת־הממלכה יצאה ביום 16 מרץ 1809 פקֻדת המלך, שלפיה נאסר על היהודים יושבי וַרשה לדור בעיר זו, מלבד ברחובות מועטים, שהֻקצעו לישיבתם, חוץ מאיזה יחידים שקנו בעיר קרקע פנויה ובנו עליה בית־חומה בתנאי שידעו לקרֹא ולכתוב פולנית, או צרפתית, או לכל־הפחות

---

1) הֶסֶן, שם, 28, 29.

2) המיניסטר הזה היה חַיָב — כידוע לנו ממקורות שונים — סכומים גדולים לראשי הקהל שבוַרשה, רבי בֶרקה בן רבי שמואל זביטקובר ורבי מיכאל מרַוֶה.

3) הֶסֶן, שם, 29; ע. נ. פרענק, שם, 40.

4) הֶסֶן, שם, 30; ע. נ. פרענק, שם.

„אשר נתן נפוליון הגדול לכל שאר תושבי נסיכות־וַרשה" 1).

בינתים בא המלך לוַרשה (דצמבר 1801) לכבוד הַסֵים, שהיה עומד להפתח. ואחרי אשר התיעץ עם שרי הממלכה, השיב לזקני היהודים בוַרשה, שבדבר היהודים מתקינים תקנות חדשות, שעל ידן תהיינה נפתרות אותן השאלות, אשר עוררו בעלי הבקשה 2).

ואמנם עסקו אז בנסיכות־וַרשה בדבר תקנור חדשות על־אודות היהודים. תֵּכף לפקֻדה על־אודות בטול שווי־זכיותיהם של היהודים לזמן עשר שנים מנתה מועצת הממלכה קומיסיה מיֻחדת, שתכין הצעה של תקנות, אשר בכֹחן יהיה להסיר בחזקה מתוך היהודים כל מה שמַבדיל ביניהם לבין שאר התושבים, בכדי שאחרי אשר תעבורנה עשר השנים, שבהן זכיותיהם של היהודים תלויות ועומדות, לא יהיה שום דבר מבדיל בין היהודים לבין הנוצרים, מלבד הדת, ובכן יהיו אז „ראוים לשווי־הזכיות". המלֻמד שבין חברי הקומיסיה, ג. ווִידה, קבל על־עצמו להתקין את ההצעה הזאת והוא החיש את מעשהו והתקין אותה במשך שבועות אחדים 3).

מפני התקנות האלה, שכבר היו מוכנות ועומדות להיות לחֻקים, לא בא אז שום הכרע בדבר השאלה שהציע המיניסטר לעניני־המשפטים לפני המלך על־אודות קִנין בתים וקרקעות על־ידי היהודים.

אותן התקנות לא נכנסו לכלל חֻקים, וגם אל הקומיסיה לא הֻגשו. הן הכילו הגבלות קשות בדבר זכותם של היהודים לעסוק במסחר („אסור ליהודי לעסוק במסחר, אלא אם־כן יש בידו עשרת אלפים זהובים ויודע לנהל ספרי־המסחר בשפת פולין" וכו'; אסור לסוחרים יהודים לדור בכפרים). לפי התקנות ההן היו הקהלות צריכות להיות נהוגות בידי שלטונות־הממשלה ולרבניהן היה אסור לענֹש את העוברים על חֻקי הדת; היהודים יהיו מחֻיבים לשלוח את בניהם אל בתי־הספר ויֻכרחו להיות מפֻזרים בין שאר התושבים.

היהודים השתדלו אפוא בדבר, שהתקנות האלה תהיינה גנוזות, והשתדלותם הועילה כל־כך, עד ששום איש מגדולי הממלכה לא הוסיף לדרש מאת הקומיסיה ההיא, שתגיש אל הסינַט את ההצעה, אשר הוטל עליה להתקין 4).

אותה השתדלות הועילה גם־כן, כנראה, שהממשלה לא תשים לב אל בקשתם של היהודים, אשר כבר הסירו מעליהם את „האותות החיצונים", המבדילים ביניהם לבין שאר התושבים, וגם אותם לא רצתה לזַכות בשווי־

---

1) הָסֶן, שם, 13.

2) שם.

3) וִישניצר, כם, 165—170; הָסֶן, שם, 22.

4) ע. נ. פרענק, שם, 36.

הם הרבו כל־כך להשתדל בדבר בטול ה„גזרה" של שווי הזכיות, הרבו כל־כך לפזר ממון לצרך ההשתדלות, וכַוָנתם העִקרית היתה להפטר מעבודת־הצבא, זו שהוציאה את היהודי מבית־הכנסת, מבית־המדרש, הרחיקה אותו מאשתו ומבניו ומן המצוות שבתורה והכריחה אותו לחלל את השבתות, לגלח את הזקן והפאות, ללבש בגדי נכרים ושלא להזהר במאכלים אסורים 1), – והנה בטלה אותה הגזרה, והגזרה של עבודת־הצבא נשארה בתקפה, ועוד החמירו בה כל־כך, עד שגזרו על כל מי שמסתיר איש, המשתמט מעבודת־הצבא, לשלם אלף זהובים קנס, ועל הקהלה, שלא תסגיר לממשלה את היהודי המשתמט מעבודת־הצבא, לשלם גם־היא אלף זהובים קנס 2).

גדולי היהודים, עשיריהם, לא יכלו לעמוד גם בגזרה החדשה, שנגזרה על היהודים, לבלתי ירכשו להם אחזות, וקשה היה להם אִסור קנין הבתים והקרקעות שבערים, שנהגו בו הפרפקטים, למרות הוראת מיניסטר־המשפטים להתּר. מפני סגירת הגבולות של הנסיכוּת הקטנה ומפני הדלוּת, שגברה במדינה, פסק המסחר כמעט לגמרי, ולעשירים שבין הסוחרים לא נשאר שום מקצוֹע לעסוק בו – נוסף על ההספקה לצבא הממלכה – בלתי אם קנין הנחלאות, אשר נמכרו אז למכביר בפומבי בלי הוֹן, כאמור למעלה. לו הֻתּר ליהודים לרכש להם קרקעות, היו יכולים להפקיע לכל־הפחות מקצת חובותיהם מאת בעלי אותן האחֻזות, שנמכרו בפומבי, בכדי לסלק בדמי־קנינן את המסים ואת דמי האפותיקאות, וגם לקנותן סתם ולחכות לימים טובים, שבהם יעלה מחירן. אך הנה נאסר עליהם הדבר, וסכומים רבים, אשר היו להם באפותיקאות על אחֻזות וקרקעות, אבדו ושום עסק של מסחר לא היה להם.

זקני היהודים בוַרשה: רבי מיכל מרַוֶה, משה אהרן פירשטנבֶּרג, יוסף לַנדסהוטר, נתן צֶדֶרבּוֹם וברוך הֶרצפֶלד הגישו אז (30 נובמבר 1808) בשמם ובשם כל עדת יהודי־וַרשה אל המלך בקשה, שבה קָבלוּ על השלטונות, שאינם נותנים להם לרכש קרקעות וליַסד בתי־חרשת, והתאוננו שאינם יכולים להשיא את בנותיהם לבני ערים אחרות, כי לחתניהם, שהיו צריכים להיות סמוכים על שֻלחנם שנים אחדות, לפי המנהגים של אותו זמן, אין רשות לדור בוַרשה, וגם טענו, כי על־המסים כבד עליהם מאד. לאחרי התלונות באה הבקשה, שהיהודים לא יהיו נחשבים לזרים בתוך העם, „שהם חלק ממנו", ושמלבד הזכיות האזרחיות תהיינה נתונות להם גם זכיות פוליטיות, כל הזכיו־

---

1) תרומת־הצבא היתה נוהגת בגברים מבני עשרים ואחת ועד בני עשרים ושמונה שנה. באותם הימים לא נמצא כמעט בין יהודי פולין אדם בן כ״א שנה, שלא יהיה בעל אשה ובנים. לרבים מבני כ״ח שנה כבר היו גם בני־בנים.

2) פקֻדת מיניסטר־הצבא, הנסיך יוזף פוֹנְיַטובסקי, מיום 10 נובמבר 1808; ראֵה ע. נ. פרענק, „יהודי פולין" וכו׳, 34, 35.

„אין לו לדין – כתב הנוטריון ווֹלֶנהוֹפט במכתבו אל הפרוקוּרַטוֹר – אלא מה שכתוב בספר־החֻקים. שום תקנות אחרות אינו צריך לדעת, מלבד אם השלטון העליון יחליט לשַנות איזה חֹק, או להוציא חֹק חדש, ורק אם החלטה זו תהיה מקבילה אל חֻקי המדינה".

ומשום שלפי חֻקי נפוליון אין לאסור על שום אדם לקנות ולמכור נכסים, לא מן הדין הוא לאסור על היהודים לקנות להם בתים וקרקעות מאת נוצרים, או להכריח אותם להביא רשיון מיֻחד לכך מאת הפרֶפקט.

הפרוקוּרַטוֹר פנה בענין זה אל המיניסטר לעניני־המשפטים ובקש ממנו, שהוא יורה מה לעשות.

ביום 15 דצמבר פנה המיניסטר לעניני־המשפטים אל המיניסטר לעניני־הפנים ובקש ממנו, שיחַוה דעתו בענין זה. המיניסטר לעניני־המשפטים באר מצדו, שלפי־דעתו אין לדרש מאת הקונים בתים וקרקעות, שיביאו תעודת־אזרח, והיהודים יוכלו לקנות בתים וקרקעות בערים בלי רשיון מיֻחד מאת האדמיניסטרציה [1]. בענין זה פנה אחר־כך מיניסטר־המשפטים בשאלה אל המלך בעצמו.

גדולי היהודים, אשר לפנים היתה דעתם נוחה מבטול שווי־הזכיות, ולא עוד, אלא שהם בעצמם הרבו להשתדל לפני השלטונות בדבר בטול שווי הזכיות הפוליטיות, אשר נתן להם בקונסטיטוציה של הממלכה [2], נוכחו עכשו לדעת, מה־גדולה הרעה הבאה עליהם והצפויה עוד להם. ראו, שבטול שווי הזכיות הפוליטיות גורר גם את בטולו של שווי הזכיות האזרחיות, כי כבר עכבו בעדם לקנות אחֻזות, ועוד מעט ויאסרו עליהם לקנות גם בתים וקרקעות ומעט מעט יהיו אסורים בכבלי המוני הגבלות, עד שלא יוכלו לזוז ממקומם ולמצא להם מחיה.

אפשר, שהמוני היהודים היו נכונים לוַתר גם על קנין הנחלאות בכלל וגם על שאר זכיות אזרחיות, ובלבד שיפטרו אותם מן החובות לממלכה, אשר הזכיות הפוליטיות מטילות על בעליהן. ואולם היהודים יצאו מכלל התושבים בענין הזכיות, והחובות לממלכה שהוטלו עליהם היו גדולות ורבות מאותן שהוטלו על התושבים, הנהנים מכל הזכיות. על המסים, שהושם על היהודים, גדול היה מאד. הם היו מעלים מס הגֻלגלת ומכס הבשר. היהודי בן אחת הערים שבמדינה שבא לוַרשה היה מחֻיב לקנות בכל־יום „כרטיס היום" [3], והרע מכל־אלה הוא, שדרשו מהיהודים בחזקה, שיתנו אנשים לצבא, ככל שאר התושבים, על־פי האחוז העולה בחלקם ממספר אוכלוסיהם במדינה.

---

1) ארכיון כתבים ישנים בוַרשה, כתבי הקומיסיה לעניני הפנים והפוליציה, תקנות היהודים, קנין נחלאות בפולין, חלק א.

2) שמעון אשכנזי, שם, 10, 11; ראֵה ע. נ. פרענק, „יהודי פולין בימי מלחמות נפוליון", 22—26.

3) ראֵה ע. נ. פרענק, „לתולדות היהודים בנסיכות רַ שה", „התקופה", ספר רביעי, 1[illegible]—480.

לדרש זכיות, השיבו להם, שאינם ראוים לכך, משום שאינם עוסקים בעבודת־האדמה; וכשבאו לקנות להם אדמה, שאותה יוכלו לעבוד ברוחה, הם בעצמם, או שאר בני־דתם, מבלי אשר יצטרכו להיות לאחרים לעבדים, אסרו עליהם זאת הדבר, משום שאין להם זכיות פוליטיות ואינם נחשבים לאזרחים.

II

גם לפקדה על־אודות קנין האחזות עלה מה שעלה קדם־לכן לפקדה על־דבר זכיותיהם הפוליטיות של היהודים, שתהיינה תלויות ועומדות עשר שנים. גם הפקדה על־אודות קנין האחזות לא נכנסה אל קבץ־החקים 1) ועל־פי הדין לא היה לה שום תקף של חק, ואף־על־פי־כן היתה נוהגת במדינה בכל מיני חמרות; ולא עוד, אלא שהתחילו להחמיר גם בקנין הבתים שבערים והתאמצו לאסור אותו על היהודים.

בענין קנין־בתים התחילו פרפקטים אהדים להחמיר על־דעת־עצמם עוד קדם לפקדה על־אודות קנין האחזות, ואסרו על הנוטריונים לכתוב שטרות של קנין בתים על־ידי יהודים מאת נוצרים. לקונסטיטוציה, המשוה את כל התושבים בזכיותיהם, לא חששו כלל וכלל. לספר־החקים של נפוליון גם־כן לא שמו לב, אף־על־פי שלא באה שום פקדה מיחדת להוציא את היהודים מכלל התושבים.

הפרפקט של הדפרטמנט הפוזנאי שלח עוד ביום 26 ספטמבר 1808 פקדה אל כל שרי המחוזות והערים, ש„בלי רשיון הפרפקט לא יקנה שום יהודי נכסי־דלא־נידי שהיו ברשותם של נוצרים, עד שלא תצא פקדה חדשה בנדון זה". פקדה זו של הפרפקט נשלחה גם־כן אל הנוטריון של העיר רויטש, וולנהופט, והוא אחד הפקידים הפרוסים הרבים, אשר ממשלת נסיכות־ורשה השאירה אותם על משמרתם גם לאחרי ששלטונות פרוסיה וצבאותיה הכרחו לצאת מן המדינה, ובה כוננו סדרים חדשים ושלטונות חדשים, משום שאותם הפקידים היו שוקדים מאד על עבודתם ומדקדקים בה 1). הדיקן הזה סרב למלא את הפקדה, בדעתו, שהיא מתנגדת לספר החקים החדשים שהנהגו במדינה, וביום 17 נובמבר 1808 פנה אל הפרוקורטור של בית־הדין לקובלנות בשאלה, אם עליו להשמע לאותה הפקדה שנשלחה לו מאת המגיסטרט.

---

1) בשעה שהשלטונות רצו להקל בענין קנין־אחזות מפני איזה משוא־פנים ליהודי, או לפקיד שעבר על הפקדה ונתן ליהודי לרכש לו אחזה, נשענו תמיד על הנמוק, שפקדת המלך בדבר קנין־האחזות לא הכנסה אל ספר־החקים. ראה Пережитое, כרך I, צד 167.

1) Fryderyk hr. Skarbek, Dzieje Księstwa Warszawskiego, T. II, 51.

קונים. אז תרבינה הכנסותיו של אוצר הממלכה, מחיר האדמה יעלה, וזה „העם הזר בתוכנו יוכל לעסוק בעבודת האדמה ויהיה לתועלת למדינה". מלבד ההכנסות אשר אוצר הממלכה יקַבל מן הרשיונות האלה, הם נחוצים גם־כן למדינה, בכדי שהממשלה תוכל לעצור בעד העברת אדמת המדינה לידי היהודים יותר מכפי המדה הדרושה [1].

מלבד ההכנסות לקֻפּת הממשלה, היתה צפונה בְרשיונות טובה מרֻבּה מאד לאותם שדבַר מתן הרשיונות היה תלוי בהם, כידוע לכל מי שבקי אף מעט במנהגים שהיו שוררים באותם הימים.

המלך בעצמו לא רצה או לא יכול לפתור את השאלה המסֻבּכה הזאת ומסר את הדבר אל מועצת הממלכה, וזו מצאה, ש„לפי־שעה" מוטב שהדלות והמצוקה תלכנה ותגדלנה במדינה, משתעבורנה אחֻזות לידי יהודים ואלה יהיו לאדונים בארץ [2].

והדבר היה נחוץ בעיני חברי המועצה מאד. הם חששו, שמא בינתים, בשעת המשא־ומתן בין השלטונות השונים, ירכשו להם איזה יהודים אחֻזות אחדות בהשענם על תקנות הקונסטיטוציה וחקי נפוליון. על־כן החישו מאד את מתן הפקֻדה בענין זה, שלא כדרך השלטונות באותם הימים, ועוד ביום 15 נובמבר – ימים אחדים לאחרי שהמיניסטר לעניני המשפטים שלח אל המלך את ההרצאה ההיא – הגישה מועצת הממלכה אל המלך הצעה, שלפיה יצאה שני ימים אחר־כך, ביום 19 נובמבר, הפקֻדה הזאת:

„על־פי הצעת המיניסטר לעניני המשפטים, אשר הֻגשה אלינו על־ידי מועצת הממלכה ביום 15 נובמבר שנה זו, אנו ממלאים את ידי המיניסטר ההוא להשיב לבתי־המשפט על השאלה: האם מֻתר ליהודים לקנות להם לנחלה אחֻזות? – כי את הזכות הזאת, לרכש לנחלה אחֻזות על־ידי יהודים, אנו דוחים עד שתצא פקֻדה חדשה" [3].

פקֻדה זו קצצה באֹפן מפֹרש בזכיותיהם האזרחיות של היהודים, אמנם גם־כן אך לפי־שעה, אך השעה לא הֻגבלה הפעם כאותה השעה של דחוי הזכיות הפוליטיות, שהעמידו אותה על עשר שנים, וגם שום תנאי לא הֻתנה כדרך שהֻתנה באותה הפקֻדה של 17 אוקטובר, שעל־פיו אפשר לתת את הזכיות ליחידים, וכל זה היה דוקא בשעה שטובת המדינה והממלכה דרשה להרבות בארץ את מספרם של קוני־האחֻזות, ומועצת הממלכה עצמה התאוננה על היהודים, שהם למשא כבד על פולין, משום שהם מסרבים לעסוק בעבודת־האדמה ושעל־כן אינם ראוים, לפי־דעתה, לקבל זכיות פוליטיות.

וכך נוצר במצבם של היהודים מעגל־קסמים ממש: בשעה שבאו

---

1) ראה הֶסן, שם, 11, 12; ע. ג. פרענק, שם, 30, 31.

2) שם.

3) ראה הֶסן, שם; וִישניצר, שם; Zbiór Dekretów Króla Saskiego.

כך נִדַּלדלו בעלי האחֻזות ואִתם יחדו נדלדלו גם גדולי העשירים בעלי ההובות באפותיקאות, כי, כאמור, לא הספיק מח״ר האחֻזות שנמכרו בפומבי גם לסלוק חלק החובות, הזקופים עליהם.

מן הדלות הזאת לא נִקו גם הפקידים הגבוהים של הממלכה וגם שרי־הממשלה בעצמם.

נחוץ היה אפוא, לטובתה של המדינה ויושביה, להשתדל בדבר, שמספּרם של הקופצים על האחֻזות יתרבה ככל־האפשר, בכדי שמחירן של אלה יעלה ובעליהן וגם המַלוים באפותיקאות יֵחלצו מעט מן המצר, שבו הם נתונים. ואולם דוקא באותם הימים יצאה הפקֻדה לאסור על היהודים לרכש להם אחֻזות.

המיניסטר לעניני־הפנים פנה בענין זה בשאלה אל המיניסטר לעניני־המשפטים, כי הוא בעצמו התקשה בפתרון השאלה: גם קנין־אחֻזות הוא הוא ענין פוליטי ¹), ובכן אסור הוא על היהודים, שהם משֻׁלָּלים זכיות פוליטיות, או הוא רק קנין רכוש סתם ואין לאסור אותו?

המיניסטר לעניני־המשפטים „נחית לעומקא דדינא״, ומבלי שום לב אל המצב השורר במדינה השיב, שהאיש שאינו אזרח וזכיות פוליטיות אין לו, אין מן־הדין שישלט באחרים, שהם אזרחים וגם זכיות פוליטיות יש להם. ובכן אסור ליהודים לרכש להם אחֻזות. מה שאין כן בתים וגנים, שהקונה אותם אינו רוכש לו שום שליטה על אחרים, ועל־כן מֻתר ליהודים לקנות אותם.

ואולם אחר־כך התחיל לבו של המיניסטר נוקפו. גם ממצבו הוא ידע היטב מה־מאד נחוץ למדינה ולאציליה להרבות את מספּרם של הקופצים על האחֻזות בשעה שמחיר האדמה ירד כל־כך והדלות שבמדינה הולכת וגדֵלה.

המיניסטר פנה אפוא ביום 9 נובמבר 1808 אל המלך והודיעהו את ההלכה שפסק על־אודות קנין־האחֻזות בידי היהודים, וגם הודה, שהוא בעצמו מפקפק בדבר זה, ועל־כן הוא מבקש מאת המלך, שהוא יורה, אם אפשר להתיר ליהודים לקנות אחֻזות.

המיניסטר מצדו באר לפניו את הנמוקים של אִסור ואת הנמוקים של התר בדברים האלה:

אם יתירו ליהודים לרכש להם אחֻזות, אז תהיה להם שליטה על האזרחים, וגם יש לחוש, שמפני העֹני הגדול, השורר „במדינה, יצליחו היהודים לנחל את כל אדמת הארץ וינַשלו ממנה את האזרחים. ואולם אפשר, שמן הצֹרך להתיר להם את קנין־האחֻזות, אך ברשיון מיֻחד, שבמחירו יעלו לאוצר־הממלכה את העשירית של מחיר כל אחֻזה ואחֻזה שהם

¹) בעל האחֻזה היה השופט ליושבי המקומות שבשטחו, או מִנה להם שופט; והוא היה שולט בהם במדה ידועה.

הקטנים״ של המחוזות וגם בבחירות לסים של הממלכה, ומבין כל היהודים יושבי הנסיכות לא מצאה לה הממשלה אף־אחד שתוכל להמליץ עליו לפני המלך, כי הוא ראוי לקבל את „החסד הגדול״ – להנות מן הזכיות הפוליטיות המגיעות לו. ולא עוד, אלא שבמהרה התחילו לקצץ גם בזכיות האזרחיות של היהודים.

בנסיכות הקטנה גבר באותם הימים העֹני מאד והרבה להציק גם לאותם המעמדות האמידים אשר עד הימים ההם לא ידעו מחסור מעולם, והם בעלי האחֻזות הקטנות והגדולות וגדולי העשירים, אשר הלוו את סכומיהם באפותיקאות, וברבית שלקחו נתפרנסו ברוָחה כדרך השרים.

העֹני הזה בא על נפות פולין שתחת יד פרוסיה תכף לכניסתם של חילות צרפת לפולין (1086). כל עָשרה של הארץ היה בימים ההם רק יבול השדות והיערות. הדגן ועצי־היערות ואפר העצים אשר נשרפו הובלו בנהר וִיסלה לדַנציג ומשם הֻעברו אל ארצות שונות, ותחתיהם שבו אל הארץ סכומי־ממון גדולים ועצומים. והנה כאשר עברו הנפות ההן מיד פרוסיה ליד צרפת, נפסק תכף החבּור שבין פולין ובין שאר הארצות. צבאות נפוליון צרו על דַנציג, ואי־אפשר היה להוביל שָמה כלום. כל יבול־האדמה של שנת 1806, אשר היה מוכן להִשלח לשאר הארצות, נשאר במדינה וחילות צרפת לקחו אותו, מבלי אשר שלמו לבעליו את מחירו. הדגן, אשר נשלח קדם־לכן לדַנציג, היה למאכל לבני העיר הנצורה ומחירו לא הושב לבעליו. הממון, שנמצא בידי העשירים ובידי הלוִים באפותיקאות, הלך וכָלה בחיי־ענֹג, במסים, בנדבות לצרכי המדינה או היה לבז, כי המוני החילות עברו בערים ובכפרים ושדדו את התושבים. גם אחרי אשר הונח למדינה מעט מן המלחמה, לא הוטב המצב, ולא היתה גם תקוה שיוטב, כי גבול קם בין פולין ובין דנציג, וגם שאר גבולות המדינה היו סגורים. בעלי האחֻזות לא יכלו אפוא לשלם את הרבית של החובות, אשר זקפו באפותיקי על נכסיהם, ואחֻזות רבות נמכרו בפֻמבי לכל המרבה במחירן, אך לא נמצאו די קונים להן, ואותן שנמכרו, המעיטו קוניהן במחירן כל־כך, עד שהמחיר לא הספיק גם לסלוק מקצתם של החובות 1).

להרבות את דלותם של בעלי האחֻזות גרמה גם־כן הקונסטיטוציה, אשר שהררה את האכרים מעבודתם, כי האכרים המשֻחררים עזבו ברבּם את אדוניהם הראשונים ונשתעבדו מתוך הכרח (הקונסטיטוציה לא זִכתה אותם באדמה) לאדונים אחרים, ובינתים היתה האדמה עזובה. מלבד־זאת נלקחו אז לצבא שלשים אלף איש, וגם מַחלות שונות היו מתהלכות במדינה באותם הימים, וכל הפגעים הגדולים האלה גרמו לכפרים שיתרוקנו כמעט מתושביהם 2).

---

1) Fryderyk hr. Skarbek, Dzieje [illegible]sięstwa Warszawskiego, T. II, 57–59; ע. נ. פרענק יהודי פולין וכו', 30.

2) סקַרבֶּק, שם, 62–69.

הגבלת־זכיות מפאת השיכות לאיזו דת אין בספר־החקים הזה דבר 1).

ואולם אז התחילו העסקנים המדיניים להשתדל בדבר, ששלילת־הזכיות מאת היהודים תהי נעשית בהתר גמור, לפי החק ולא בשרירות־לב.

באותם הימים (7 מרץ 1808) דחה נפוליון לפי־שעה, למשך עשר שנים, את שווי־הזכיות של יהודי צרפת ובדפרטמנטים של אלזס הנהיג הגבלות רבות גם בזכיות האזרחיות של היהודים, „בתקוה, שאחרי עבור הזמן הזה... לא יהיה עוד שום הבדל בין היהודים לבין שאר תושבי הממלכה".

על הפקדה הזאת נשענה מועצת הממלכה בהשתדלה לפני המלך, שגם הוא יוציא את היהודים מכלל חק שווי־הזכיות שבקונסטיטוציה. בהרצאתה של המועצה מיום 30 מאי 1808 נאמרו ונשנו כל הדברים שכתב מיניסטר־האוצר אל מיניסטר־הפנים, ועוד נוספו עליהם כמה וכמה דברים ובתוכם גם דבר זה, שהיהודים הם למשא כבד על העם, משום שהם מסרבים לעסוק בעבודת־האדמה, שהיא המקור היחידי לעשר הארץ 2).

לאחרי השתדלות מרבה לפני המלך ויועציו ולפני נפוליון ושרי צרפת, הצליחו שרי פולין להוציא מידי המלך ביום 17 אוקטובר 1808 את הפקדה, שלפיה יצאו היהודים יושבי נסיכות־ורשה לזמן של עשר שנים מכלל התושבים, הנהנים מן הזכיות הפוליטיות, „בתקוה, שבמשך הזמן הזה יבערו מקרבם את האותות, המבדילים אותם כל־כך משאר התושבים".

בסעיף השני של הפקדה נאמר, שהמלך משאיר לעצמו את הזכות לתת בתור „חסד גדול" ליחידים מבין היהודים להנות מן הזכיות הפוליטיות גם לפני הזמן של עשר שנים, ובלבד שיהיו היחידים האלה ראוים לכך 3).

הפקדה הזאת לא הכנסה אל קבץ החקים של נסיכות־ורשה 4), ועל־פי הדין לא היה לה שום תקף של חק ככל מיני הפקדות, המקבלות תקף רק מן השעה שנתפרסמו בקבצי החקים. אף־על־פי־כן קימו את הפקדה להלכה ולמעשה עם כל פרטיה ודקדוקיה וכל החמרות התלויות בה. היהודים היו משוללים זכיות מדיניות ולא השתתפו גם בבחירות ל„סימים

1) Jakób Kirszrot, Prawo Żydów w Królestwie Polskiem. Rozdział VII, str. 124, (Warszawa, 1917).

2) הסן, שם, צד 7, 8; ע. נ. פרענק, לתולדות היהודים וכו', צד 26, 27.

3) Zbiór Dekretów Króla Saskiego. T. I; Еврейская Старина, годъ II, выпускъ I, 36; Jakób Kirszrot, Prawo Żydów i t. d. Rozdział IV, str. 80.

4) Lisicki, Al. Wielopolski, III, 426; Проекты реформы еврейскагс быта Пережитое, I, 167.

על כל אזרחי הארץ בלי הבדל בין בני הדתות", ובכן אין ליהודים שום צֹרך בזכיות מיֻחדות 1).

רבים מן היהודים, אשר הלחץ העיק עליהם מאד, השתדלו לפני השלטונות, שיבטלו את ההגבלות ואת המסים המיֻחדים, המוטלים על היהודים, ונשענו על הקונסטיטוציה, שאינה מבדלת בין תושב לתושב. המיניסטריונים השונים באו בדברים בינם לבין עצמם על־אודות היהודים וזכיותיהם ביחס לקונסטיטוציה. המיניסטר לעניני־האוצר דֶמבּוֹבסקי כתב אז (4 מרץ 1808) אל מיניסטר־הפנים לושטשֶׁבסקי כדברים האלה: היהודים סומכים על הקונסטטוציה, אך קֹדם לזה מוטל עליהם להסיר מקרבם כל מה שמבדיל ביניהם לבין שאר האזרחים, למרות חֻקיה של הקונסטיטוציה הזאת, כגון: א. לפי הקונסטיטוציה אין היהודים רשאים להיות מעמד בתוך מעמד, אלא שבתור אזרחים בני דת אחרת עליהם לסור למשמעת שלטונות־המדינה (דבר זה גורר בטול מוסדות־הקהל); ב. לפי הקונסטיטוציה אסור ליהודים להחזיק בתי־דין מיֻחדים, שופטים מיֻחדים ולהִשבע בנוסח מיֻחד, אלא בית־דין אחד להם ולשאר האזרחים; ג. אסור ליהודים להיות שונים במלבושיהם משאר אזרחי הארץ; ד. אין להם רשות להִבדל בתור צבור משאר האזרחים ולהיות שונים מאלה במדותיהם, במשפטים הקדומים שלהם; ה. אינם רשאים לפי חֻקי הקונסטיטוציה להעמיד דור נבדל, לעשות נשואים נבדלים; ו. אינם רשאים לפי חֻקי הקונסטיטוציה להחזיק בחנוך מיֻחד, בבית־ספר מיֻחד שלהם; ז. היהודים מחֻיבים לפי חֻקי הקונסטיטוציה לעבוד בצבא ולשפוך את דמם ככל שאר האזרחים בשביל הארץ, אשר ממנה הם נהנים. אם יעשו ככל הדברים האלה, אז ימַלאו את חֻקי הקונסטיטוציה ויהיו שוים לכל שאר האזרחים 2).

הדבר החשוב ביותר מכל הדברים האלה הוא סעיף ה של דרישות המיניסטר דמבובסקי, שבאמת הוא לבדו היה מספיק לבטל את כל שאלת היהודים: יחדלו היהודים מהעמיד „דור נבדל", כלומר: יתחתנו בנוצרים ויעמידו דור נוצרים, ואז בודאי, שלא יִמָּצאו מערערים על הקונסטיטוציה, המזַכה את כל התושבים, בלי־הבדל, בכל מיני הזכיות.

בדעה זו החזיקו, כנראה, כל שאר אנשי־הממשלה והקונסטיטוציה לא הועילה ליהודים כלום. לא הועיל להם גם ספר־החֻקים של נפוליון, אשר הֻנהג בנסיכות וַרשה ביום 1 לחֹדש מַאי שנת 1808. בספר־החֻקים הזה נאמר בכלל, שכל אזרח נהנה מזכיות האזרחים ודבר זה אינו תלוי בתארו של האזרח. על־אודות היהודים או על־אודות איזו

1) Ю. Гессенъ, Еврейская Старина, годъ II, выпускъ I. С-Петербургъ, 1910; ע. נ. פרענק, „יהודי פולין בימי מלחמות נפוליון", 24, 25.

2) Szymon Askenazy, W dobie Księstwa Warszawskiego, Kwartalnik poświęcony badaniu przeszłości Żydów w Polsce, Rocznik I, zeszyt I, str. 9, 10. (Warszawa, 1912).

לסוחרים מֻתּר לשֶׁבת בערים ולהיות בעלי־בתים 1). מֻתּר ליהודי למכור את בתיו וקרקעותיו ולהנחילם ליורשיו 2). אסור ליהודי לרכש לו קרקעות בחלקה של העיר, שלפי זכיותיה של עיר זו אסור ליהודים לדור בו. מֻתּר ליהודים לבנות להם בתים רק במגרָשים פנוים, ששום נוצרי אינו רוצה לבנות בהם, ורק בתנאי שהאזרחים הנוצרים יתנו להם רשות לבנות 3). אסור ליהודים לקנות קרקעות ואחֻזות מאת נוצרים, מלבד קרקעות פנויות על־מנת לבנות עליהן בתים לכונן להם מֶשק. קרקעות כאלה תהיינה נתונות להם, או יקבלו רשות לקנותן, במדה שהקרקע תספיק לכלכלת משפחת אכר כפרי. היהודים, אשר יקבלו על־עצמם לכונן מֶשק כזה או אחֻזות כאלה על השבונם, יקבלו את כל ההנחות הנעשות למושבות הנוצרים החדשות 4). בשלש השנים הראשונות יהיה מֻתּר ליהודים לעבוד את אדמתם בעזרת משרתים נוצרים, בכדי שהם ובניהם ויהודים אחרים ילמדו את העבודה; אחר־כך יהיו מחֻיבים לעבוד את האדמה רק בעזרת משרתים יהודים 5).

אלה היו הלכות מפֹרשות. ואולם למעשה נהגו, לפי תקנות מיֻחדות שיצאו אחר־כך, שלא לתת לשום יהודי לרכש לו בית או קרקע, אלא אם־כן הביא רשיון מאת שלטונות האדמיניסטרַציה ושום נוצרי לא רצה לקנות את הבית או הקרקע.

לאחר שנוסדה נסיכות וַרשה נתן לה נפוליון קונסטיטוציה, שלפיה בטלו הזכיות המיֻחדות של המעמדות השונים, וכל התושבים כֻּלם, לרבות היהודים, נשתוו בזכיותיהם 6). אף־על־פי־כן בנוגע ליהודים היו נוהגים כל החֻקים הישָׁנים וכל ההגבלות הקודמות, וגם היהודים בעצמם פקפקו בדבר, אם שווי־הזכיות, הנאמר בקונסטיטוציה, חל עליהם. ככה הגישו יהודי ליטה בני הדפַּרטמנט הלומז׳אי בקשה (ביום 28 נובמבר וביום 6 דצמבר) אל מלך סַכסוניה וראש נסיכות וַרשה, שיאַשר את הזכיות המיֻחדות אשר נתנו להם מלכי פולין לפנים. ואולם המלך, אשר אך הקונסטיטוציה היתה לו לעינים, השיב להם, ש„החֹק מ ו ת ח א ת ת ק פ ו ו א ת ח ס ו ת ו

1) שם, סעיף 3.

2) שם, סעיף 6.

3) שם, סעיף 7.

4) שם, פרק ג, סעיף 16.

5) שם, סעיף 16.

6) עַיֵּן ע. נ. פרענק, „לתולדות היהודים בנסיכות וַרשה, „התקופה״, ספר רביעי, צד 451, „יהודי פולין בימי מלחמות נפוליון״, צד 20, 21 (וַרשה, 1912).

ע. נ. פרענק

לתולדות היהודים בפוליז

(ממקורות ארכיוניים)

בנסיכות וַרשה ובפולין הקונגרֶסית

א

קנין נחלאות *)

I

בשעה שנפוליון הראשון יסד את נסיכות וַרשה ממחוזות פולין אשר היו תחת יד פרוסיה (25 יוני 1807), היו נוהגים בגבולות הממלכה החדשה הזאת החֻקים על־אודות היהודים, שהוציא מלך פרוסיה בשנת 1797 לשטחים אשר קרע מאת פולין בשעת חלוקות פולין (1772, 1792, 1795). החֻקים האלה היו אחר־כך לעינים לעסקנים המדיניים של נסיכות וַרשה ושל פולין הקונגרֶסית, ועליהם הרבו אלה להשען בהצעותיהם על־אודות החֻקים הנוגעים ליהודים.

בנוגע לקנין־נחלאות בידי היהודים נאמר באותם החֻקים: אסור לכל איש יהודי לקנות ולרכש שום קרקע 1). אך

*) רֹב דברי המאמר הזה מקורם ב„כתבים הנוגעים לקנין נחלאות על־ידי יהודים" (י"ד כרכים) שבכתבי הקומיסיה לעניני הפנים והדתות, אשר בארכיון לכתבים ישנים שבוַרשה.

1) Generalne Urządzenie Żydów W Prowincyach Prus Południowych i Nowo-Wschodnich. Rozdział II, § 1 (Berlin, D. 17 Kwietnia 1797).

הזה פחדו הרבה בתקופה זו. בדרשות החכמים שִׁמֵּש בתור סמל לנשואי־תערֹבת שלמה המלך, ובתור סמל הפרוד והפזור — ירבעם בן־נבט, אשר העמיד שני עגלי הזהב בבית־אל ובדן, כדי לנַתק את הקשר בין שבטי ישראל ובין ארץ יהודה, אשר בה נמצא מרכז האֻמה; הרעיון הזה צפון במאמר אחד, אשר הם הולכים וחוזרים עליו במקומות אחדים בסגנונים שונים: ביום שנתחתן שלמה את בת־פרעה ירד גבריאל ונעץ קָנה בים והעלה שרטון ועליו נבנה כרך גדול של רומי, וביום שהעמיד ירבעם בן־נבט עגלים עמד רמילו ורומולו (רומוס ורמוּלוּס, בירושלמי) ובנו שני כרכים („שני צריפים", בירושלמי) ברומי 1). ב' הכרכים או ב' הצריפים הם, כנראה, רומא שבאיטליה ורומא הביזנטית על מֵצר לשון הים השחור המחֻבר אל ים השיש, אשר אותה עשה קונסטנטיוס קיסר רומי (בשנת רנ"ו אח"ה) למטרופולין שניה במלכות 2) ונקראה על שמו „קונסטנטינופול", ומאז נחלקה רומא לשתי ממלכות, ושתיהן היו לצרות היותר גדולות לישראל מימי קונסטנטיוס הנזכר.

על־דבר היחס של בני־ישראל אל רומא בסוף המאה השלישית או בראשית המאה הרביעית אה"נ יכולים לשפוט על־פי מאמרו של ר' תנחומא אז, אשר, כנראה, בקר את רומא 3) וקרא עליה את הקללה: „ונהפכו נחליה לזפת" (ישעיה, ל"ד, ט), א"ר תנחומא: זו תבריש ותוצינוש (הם הנהרות טִבּר וטיצינו), שהן נתונים על שפת רומא, וכתיב (שם): „יומם ולילה לא תכבה", ולמה? שבטלו ישראל מן התורה שהיו יגעין בה יומם ולילה 4). וכן קראה הַסִּבִּילָּה לפני זה: אוֹי לָךְ עִיר לַטִּינִים טְמֵאַת הַשֵּׁם בָּאָרֶץ, בַּת־שַׁחַץ, שְׁכוּלָה גַּלְמוּדָה עַל חוֹף תֵּשֵׁבִי, עָלַיִךְ נְהַר טִבֶּר יֵבְךְּ כְּעַל אֵשֶׁת נְעוּרֵיהוּ (חזון חמישי, 168—170). שְׁבִי בָדָד, בּוֹגֵדָה, אֶת־מוֹקְדֵי־אֵשׁ תְּאֶרְחִי, בֵּית זְבוּל לָךְ תָּפְתֶּה, וּמְעוֹן לָךְ יַרְכְּתֵי שָׁחַת (שם, 177—178).

מתוך כל המאמרים האלה כאִלו מגיע לאזנינו הד קול גבור־הרוח, אשר אויביו־בנפש אסרוהו בידיו וברגליו וסתמו את פיו לבלתי יוכל להניע באבריו ולהשמיע את קולו, בעוד כּחותיו חדשים עמו, רוחו רעננה וכלי־זינו עוד לא העלו חלודה. במאמרים האלה יש שהוא מצדיק על־עצמו את הדין ויש שהוא חורק את שִׁניו, קוֹמץ את אגרופיו נגד אויביו אלה, כובשיו ומעַניו, והוא מנבא להם מפלה קרובה, כי אז ירדו שאולה, הם וכל המונם ושאונם, והוא יקים על משואותיהם מחֻדש עולם אנושי חברתי הבּנוי באמת ובצדק, בחכמה ובמוסר...

---

1) ספרי, דברים, עקב, נ"ב; ירושלמי ע"ז, פ"א, דל"ט, ע"ג; שה"ש, פ' אל תראַני; בבלי שבת, נ"ו, ע"ב; סנהדרין, כ"א, ע"ב.

2) רומא שבאיטליה נקראה בפיהם בשם „כרך גדול שברומי", ושעל הבוספור — בשם „כרך גדול של רומי". בנוסחאותינו נתחלפו בשבוש.

3) עַיֵּן רבי שלמה בובר במבואו לתנחומא, עמוד 6.

4) תנחומא, וארא, סמן ט"ו.

שלא יקרשו ובַשָּׁרב שלא יתבקעו [1]. יבי הוה מהלך בשוקא חמא חד מסכן מכריך בחדא מחצלא, ואית דאמרין, פלגא מרדעא דחמרא. על אותן העמודים קָרא (תהלים, ל״ו, ז): „צדקתך כהררי אֵל", דִין דיהבת אשפע (למי שנתת השפעת במדה מְרֻבה), על אותו עני קרא (שם): „משפטיך תהום רבה", הן דמחית גיית (את מי שהכית השפלת) [2]. ועל־כן אמר רבי יהושע בן לוי: קול צרות מרגשות ואפלה עולה לכרך גדול של רומי (לפי גרסת איכה רבה, הוצאת בובר)... הדא הוא דכתיב (ישעיה, ס״ו): „קול שאון מעיר, קול מהיכל, — קול ה׳ משלם גמול לאויביו" [3]. וכן דרשו (קהלת, ה, ז): „אם עשק רש וגזל משפט וצדק תראה במדינה" — אם ראית עֵשו בכרך הגדול שברומי עושק דלים וגוזל רשים, והקדוש־ברוך־הוא משפיע עליו שַׁלוה, תראה בו מדת הדין (פֵרוש: עתיד אתה לראות את מַפלתו), אל תתמה על מה שאמר הזקן ונעשה חפצו, שנאמר (בראשית, כ״ז): „הנה משמני ארץ יהיה מושבך" [4].

חכמי ישראל בני הדורות האלה צפו את מפלתה הקרובה של רומא, כמו שנבא עליה רבי אבא בר כהנא: והיכן הן (תהו ובהו) עתידין לשַׁמש? בכרך הגדול של רומי, שנאמר (ישעיה, ל״ד): „ונטה עליה קו תהו ואבני בהו" [5]. במפלת רומא ראו החכמים את תקות ישראל ואמרו: ביד מי מלכות יון נופלת? ביד בני חשמונאי, שהם משל לוי... ביד מי מלכות אדום נופלת? ביד משוח מלחמה, שהוא בא משל יוסף [6].

אחרי שלא נכבשה רומא על־ידי היהדות, ולהפך, עוד נכנעה לפני אויבתה הגדולה, אשר לא לבד שדחקה את רגלי שכינת־היהדות בגלות, אלא עוד עמדה עליה להכחיד את קיומה ותהיינה היהדות ורומא לשתי צרות צוררות אשה לרעותה, התחילו הדרשנים והמוכיחים להשתמש ביחס הזה בתור חֹמר לדרשותיהם ולתוכחותיהם. רבי אלעזר נתן כלל: כל צוֹר שבמקרא מלא — בצור מדינה הכתוב מדבר; חסר (צֹר) — ברומי הכתוב מדבר [7]. עיר מצור זו רומי... שמצירה ומבצרה (וממעטת) לישראל [8]. וכן מצאו שתי סבות ראשיות לתגבֹרת רומא ולכִשְׁלוֹנָהּ של היהדות: הסבה הראשונה היא נשואי התערבֹת, והסבה השניה היא הפֵרוד מן המרכז העתיק ויסוד מרכזים חדשים במקומות שונים, אשר מפני הפזור

1) אפשר ראה את פסלי הסטורנוס, אשר בכל השנה מלבד בימי חגיגתו היו מכרכים ברגליהם כריכות של צמר (עַיֵן זיפֶּרט: Lexikon d. klassisch. Altertumsk., 593).

2) ב״ר, ל״ג.

3) אי״ר, ב, י״א, פ׳ זנח. פֵרוש: קול שאון מעיר, הַינו, כמו שמבֹאָר למעלה, רומא שנקראה urbs. קול מהיכל, הַינו, ההיכל ברומא, שנקרא בשם templum urbis, לאמר, יעלה קול שאון מהעיר רומא, קול שאון מההיכל שברומא, והקול הזה יהיה קול ה׳ המשלם גמול לאויביו.

4) קה״ר, פ׳ אם עשק רש.

5) ב״ר, ספ״ו; פסדר״ג, ס״פ ויהי בחצי הלילה.

6) ב״ר, צ״ט.

7) שם, ס״פ ס״א; שמו״ר, ט; תנחומא בא.

8) דב״ר, א.

זו אדום [1]), לאמר לך, מה חזיר בשעה שהוא רובץ מוציא טלפיו ואומר: „ראו שאני טהור", כך מלכות אדום מתגאה וחומסת וגוזלת ונראית כאלו מצעת בימה. מעשה בשלטון אחד, שהיה הורג הגנבים והמנאפים והמכשפים, גְחִין וְאָמַר לסַנְקְלִיטְיו: שלשתן עשיתי בלילה אחד [2]). וכן בִקרו בקרת קשה את מעשי החסד של הרומאים עם העניים ודרשו: „מרבה הונו בנשך ותרבית לחונן דלים יקבצנו" (משלי, כ"ח), ואיזהו חונן דלים? זה עֵשו (רומא), וכי עֵשו חונן דלים הוא, והלא עושק דלים הוא? אלא כגון הגמונים ודוכסים ואפרכין שהם יוצאין לעיירות, גוזלין ובוזזין, וכשהם חוזרין אומרים: הביאו לנו עניים ונפרנסם, והמשל הדיוט אומר: מנאפת בתפוחים וחולקת לעניים [3]). וכן דנו על משפט סדרי מדינתם וחברתם: רבי שמעון בן יוחאי אומר עליהן: כל מה שתקנו לא תקנו אלא לצֹרך עצמן. תקנו שווקין להושיב בהן זונות, מרחצאות לעַדֵן בהן עצמן, גשרים ליטול מהם מכס [4]) — לאמר, אינם חוששים לצֹרך הכללי של המדינה והחברה אלא עד־כמה שנוגע לאהבת בצעם ותענוגיהם. וכן תאר אותה רבי אבא בר כהנא (בבבלי ובילקוט ישעיה תי"ח הגרסה: רב יהודה בשם רב) בשם „מדהבה" (ישעיה, י"ד, ד) — מלכות שאומרת: מוד (מדוד) והבה! מוד והבה! [5]). וכן דרשו: „כל הנחלים הולכים אל הים" (קהלת, א) — כל הממון אינו עולה אלא למלכות אדום, ומלכות אדום אינה מתמלאת לעולם, דאמר רבי לוי, כתיב (משלי, כ"ז) „ועיני הָאָדָם לא תשבענה" — ועיני אֱדוֹם לא תשבענה; תאמר: משהממון נכנס באדום שוב אינו חוזר לבעליו? תלמוד לומר (קהלת, שם): „אל מקום שהנחלים הולכים שם הם שבים ללכת" — למקום שהממון מתכנס למלכות אדום בעולם הזה, משם הוא מתפזר לימות המשיח, דכתיב (ישעיה, כ"ג): והיה סחרה ואתננה קֹדש לה' [6]). רבי יהושע בן לוי היטיב לתפֹש בעת היותו ברומא את המעמד המקֻלקל של הסתדרותה הכלכלית וכִוֵן למסקנת חוקרי דברי ימי רומא היום, כי נקבצו כל אוצרות הכסף והעשֶר של הארצות הנכבשות בידי יחידים של בני המעמד המושל, אשר לרגלי זה הִתְפַנקו והִתְעַדנו בחיי־מותרות מְפלגים ובתענוגי־בשר הפורצים גבולי המוסר והצניעות ונחלשו מרֹב פנוק בשעה שרֹב העם ידע מחסור ועל־כן לא יכלו עוד הרומאים לעמוד במלחמותיהם לפני אויביהם: רבי יהושע בן לוי סליק לרומא, חמא תמן עמודים מכוסים בטפיסין (בטפטין) בַצִנה

1) הסמל של מלכות רומא היה באמת חזיר (עַיֵן בַכר: M. f. G. u. W. d. J., 1871, 226); צונץ, ג"ז, III, 221; מַדְוִיג, Die Verfass. u. Verw. d. röm. Staates, ח"ב, עמוד 500. ולכן דרש ר"מ: למה נקרא שמו חזיר? שהוא עתיד להחזיר המלכות לבעליה (קה"ר, פ' מה שהיה; וי"ר, י"ג).

2) וי"ר, ספי"ג.

3) שמו"ר, ל"א.

4) שבת, ל"ג, ע"ב; ע"ז, ב, ע"ב.

5) שבת, קמ"ט, ע"ב; וי"ר, ט"ו.

6) שמות־רבה, ספל"א.

אותם, קמו (הצריפים) ולא יספו לנפול" 1). כונת ההגדה הזאת היא כאותה של הקודמת, כי אין רומא מתקימת אלא כשתקבל את תורת־ישראל הנקראת בפי ההגדה בשם „מי פרת", כי לפי דבריהם נקרא נהר פרת בשם „גדול" (דברים, א, ז), משום שהוא מקיף את ארץ־ישראל 2) ורבו ותקפו נגד ארץ־ישראל 3). בדברים יותר ברורים גלה ריש לקיש את דעתו בדרשתו: אמר רבי שמעון בן לקיש: „והנה טוב מאד" (בראשית, א), זו מלכות שמים, „והנה טוב מאד", זו מלכות הרומיים. וכי מלכות הרומיים טוב מאד, אתמהא? אלא שהיא תובעת דקיון (עלבון) של בריות, שנאמר (ישעיה, מ"ה): „אנכי עשיתי ארץ ואדם עליה בראתי" 4) – פרוש: בראתי עליה את אדם, הינו, רומא.

אולם אחרי שלא הצליחו חכמי ישראל במעשיהם ברומא צפו הרבה למפלתה והתחילו להוריד את ערך השכלתה וספרותה ואמרו: „בזוי אתה מאד" (עובדיה), שאין להם (לאדום) לא כתב ולא לשון 5); בשלשה דברים קדמה מלכות יון למלכות הרשעה (הרומאית): בנמוסין, בפנקסין, בלשון 6). גם בקרו קשה את סדרי המשפט – זו היצירה הראשית – של הרומאים. רבי יהושע בר נחמיה בשם רבי חנינה בר רבי יצחק, כנגד בימה של רשע, אמר: „וכוש ילד את נמרוד" (בראשית, י, ח), וכי כושי היה עשו? אלא שעשה כמעשה נמרוד... מה זה (נמרוד) צד את הבריות בפיהם: לא גנבת, – מן גנב עמך? לא קטלת, – מן קטל עמך? 7). רבי פינחס ורבי חלקיה בשם רבי סימון: מכל הנביאים לא פרסמוה (מלכות הרביעית היא אדום) אלא שנים: אסף ומשה – אסף אמר: יכרסמנה חזיר מיער (תהלים, פ), משה אמר: ואת החזיר כי מפריס פרסה (ויקרא, י"א), למה נמשלה לחזיר? (כמו שפרשו שם להלן: ואת החזיר –

---

1) שהש"ר, פ' אל תראני.

2) ב"ר, ט"ז.

3) ספרי, דברים, ו.

4) ב"ר, ספ"ט.

5) ע"ז, י, ע"א, ועין גטין, פ' ע"א. פרש רש"י: כתב ולשון של רומא מאומה אחרת באה להם, אחרים תקנו להם כל ספריהם. ובאמת כל הספרות הרומאית אינה אלא חקוי היונית.

6) ב"ר, ט"ז. המאמר הזה נשתמט מבעל המאמר „רומא" באנציקלופדיה הרוסית־העברית, חי"ג, עמוד 515, ובמקומו השתמש במאמר שבירושלמי מגילה, פ"א, ע"א, ע"ג. גם קדם לזה הוא אומר שם, כי בהגדה נמצא הרבה פעמים (?) בתאר מבזה בורגני (אכר) מיסד רומא; כנראה, הכונה בזה לרומולוס, וגם כאן הוא מסתיע באותו מאמר. והנה באמת המאמר הזה בודד הוא במקומו זה ואינו נוגע כלל ברומאים, אלא בתרגום הארמי, כי שם עוסקת הגמרא בעניני התרגומים היוני והארמי ואחרי שאמרו בשם רשב"ג: אף בספרים לא התירו שיכתבו אלא יונית ואין התורה יכולה להתרגם כל צרכה אלא יונית, כי עקילס הגר תרגום את התורה יונית לפני ר"א ור"י וקלסו אותו, אמרו על־דבר התרגום הארמי לתורה, כי בורגני (אדם פשוט) בידא (פרוש, המציא, תרגם) ארמית מתוך יונית (עין בערוך השלם, ערך בידא). לוי במלונו התלמודי שגה כאן בפרושו.

7) ב"ר, ל"ז.

יוצאת־חלציה זו, אשר עלתה לבסוף על כסא הממשלה ותהי למושלת בכִפָּה.

ההתנגשות של היהדות באלילות ובנוצריות ברומא והתקוה לנצחן השאירו את רשומיהן במאמרים, בהגדות ובספורים שונים בספרות התלמודית, כמו למשל: אמר רבי חנינה בריה דרבי אבהו: בספרו של רבי מאיר מצאו כתוב (ישעיה, כ״א, י״א), משא דומה „משא רומי״; אֵלַי קורא משעיר (שם), אמר רבי יוחנן אֵלַי קורא מפני שעיר. אמר רבי יהושע בן לוי: אם יאמר לך אדם: איכן הוא אלהיך? אמור לו: בכרך הגדול שברומי. מאי טעמא? אֵלַי קורא משעיר [1]). רבי יהושע בן לוי אשכחיה לאליהו, דהוי קיימי אפיתחא דמערתא דרבי שמעון בן יוחאי, אמר לו: אימתי אתי משיח? אמר לו: זיל שייליה לדידיה, — והיכי יתיב? אפתחא דקרתא [2]), — לאמר, המשיח יושב על פתחה של רומא, הנקראת בשם „העיר״ סתם (urbs) גם בתלמוד [3]). רבי יהושע בן לוי הוה סליק לרומא וכיון דאתא לעכו נפק ר׳ חנינה לקדמותיה, אשכחיה מטלע על ירֵיכיה, אמר לו: את דמי לסבך (בראשית, ל״ב, ל״ב): והוא צולע על ירכו [4]), — לאמר, כמו יעקב, אשר שָׂרָה את האלהים ויוכל לו, אף כי יצא מן ההתאבקות הזאת צולע על ירכו, כן תצליח גם אתה במשלחתך להביא לידֵי נצחון היהדות על האלילות. דכי אתא רב דימי, אמר: תלתין ותרין קרבי (מלחמות) עבדו רומאי בהדי יוָנאי ולא יכלו להו, עד דשתפינהו לישראל בהדייהו... ושלחו להו רומאי ליוָנאי: עד האידנא עבידנא בקְרָבא, השתא נעביד בדינא: מרגָלית ואבן טובה, איזו מהן יעשה בסיס לחברו? שלחו להו: מרגלית לאבן טובה... שלחו להו: אם־כן, אנו ספר־תורה גבן וישראל בהדן; כפו להו (רומאי ליוָנאי), עשרין ושית שנין קמו להו בהימנותייהו בהדי ישראל, מכאן ואילך אישתעבדו בהו [5]). כַּונת ההגדה הזאת, כנראה, היא, כי על־ידי כריתת ברית הרומאים עם היהודים עוד מימי החשמונאים נתקרבו אליהם ואל תורתם ובכֹח זה גָברו על היוָנים, אבל אחרי ששעבדו את היהודים פסקה הצלחתם. וכן מסֻפר מריש לקיש, כי „יום שהעמיד ירבעם בן־נבט שני עגלי זהב נבנו ב׳ צריפין ברומי והיו בונין אותן ונופלין.... עד שאמר איש אחד ואבא קולון שמו, כי כל־זמן שלא יביאו מים מנהר פרת לגַבֵּל את הטינא לא יעמדו הצריפים, וכשהביאו את המים וגבלו בהם את הטינא ובנו

1) ירושלמי תענית, פ״א, ס״ד, צ״א.

2) סנהדרין, צ״ח, ע״א.

3) כמו אלמלא גלגל חמה נשמע קול המונה של עיר... ג׳ קולות הולכין מסוף העולם ועד סופו ואלו הן: קול גלגל חמה וקול המונה של העיר וקול נשמה בשעה שיוצאה מן הגוף (יומא, כ, ע״ב) (עַיֵּן ברלינר, שם, 32), אבל בנוסח ה„עין יעקב״ נמצא מפֹרש „אפתחא דרומי״.

4) ב״ר, ס״ח.

5) ע״ז. ח, ע״ב.

ראה שם את הציץ 1). גם בזמן מאחר נסעו חכמים לרומא, כמו: רבי חייא בר ווא 2), יהודה בר טיטוס, אשר מנוהו לחכם על־מנת שיחזור 3); לולינוס דרומי 4); פלטיון איש רומי 5); רבי אבא בר זמינא (זבינא) תלמיד רבי זעירא, אשר היה „מחייט גבי חד ארמאי ברומא" וקִדש את השם, כי לא רצה לאכול טרפות, אף כי אִיֵם עליו בעליו להרגו 6); וכן רבי אלעזר דמן רומא 7); רבי יעקב דרומאה. רבי מתיא בן־חרש העמיד תלמידים הרבה, אשר חרדו מאד לכבוד רַבָּם; וכאשר שאל דבר מפי רבי שמעון בן־יוחאי, אשר היה צעיר הרבה לימים ואולי גם קטן ממנו בידיעותיו, שאלוהו תלמידיו אלה בתמיה: „חַכִּים ליה בן יוחאי?" 8) (האם כבר נתחכם בן־יוחאי, שיודע לאמר דבר זה? רש"י).

ההגדה המאֻחרת מסַפרת נפלאות על־דבר צניעותו הגדולה של רבי מתיא בן־חרש, שלא נשא עיניו לאשה בעולם, ועל־כן נתקנא בו השטן ונדמה לו כאשה יפה, שלא היתה כדמותה מעולם מימי נעמה אחות תובל־קין, שטעו בה מלאכי השרת; אמר למְשָׁרתו: לֵךְ וְהָבֵא לי אש ומסמרין. הביא לו ונתנום בעיניו. כיון שראה השטן כך, נזדעזע ונפל לאחוריו... 9). כנראה, יסוד ההגדה הזאת היא ההתנגשות הגדולה בין ר' מתיא בן־חרש זה וישיבתו ובין הפריצות שהיתה מרֻבה ברומא אז, לפי עדות סופרי דברי־הימים ההם, וביחוד היתה לו מלחמה עם המינות, שגם היא נמשלה לאשה פרוצה בדברי החכמים. ואף כי התגבר רבי מתיא עליה, לא עשו עוד ידיו חיל להרבצת התורה ולהפצת היהדות ברומא 10), כי, כמו שכבר נזכר למעלה, עמדה לה הנוצריות לשטן, וסוף ההתנגשות היה, כי נֻצחה היהדות על־ידי

1) ירושלמי יומא, ד; מ"א, ע"ג. — ההגדות האלה מוכיחות, כי בני ארץ־ישראל היו רחוקים מרומא.

2) ירוש. מ"ש, ד, א; נ"ד, ע"ד.

3) ירוש. סוף בכורים.

4) פסקתא, ילקוט, ראה, תתצ"ז.

5) עַיֵן דרשה ממנו בשו"ט, נ"ח, ובשהש"ר, ח, ב.

6) ירושלמי שביעית, פ"ה, ל"ה, סע"א; סנהדרין, פ"ג, דכ"א, ע"ב.

7) ר' יוחנן אמר משמו בירושלמי גטין, ספ"ו, דמ"ח, ע"ד, ופאה, פ"ה, הל"ב: ר"א דרומייה בעי קומי ר' יוסי. וביומא, ספ"ו: וכן ר' יעקב דרומאה לפני ר' יוסי (ירושלמי יבמות, א, א; ד"ב, ע"ג; תרומות, רפ"ג; הוריות, ג, ג; נזיר, ח, א, ובריש תענית) — השנים האחרונים, אפשר, היו מעיר רומי הסמוכה לצפורי. עַיֵן ב„סדר הדורות" (ערך רבי יוסי בן קסמא), המפלפל בזה הרבה ונגד כל המקורים הנמנים כאן הוא מכניס את כל הקיסרים ואת כל חכמי רומא לתוך העיר הקטנה או הכפר הקטן הזה, כדי לַיַשב את רקושיות שהיה מתקשה בהן חנם, כמו שמתבאר לכל מעַיֵן.

8) מעילה, י"ז, ע"א.

9) מדרש אבכיר, בילקוט ויחי, סמן קס"א; תנחומא, בובר, ח"ג, הוספה לפ' חקת, ס"ו; מדרש עשרת הדברות ב„בית המדרש" ליֶלינק, ח"א, 79; בֵכר, שם, 384.

10) ההגדה העברית היא בעלת רחמים, ולכן נתנה לרפאל המלאך לרפא את עיני ר' מתיא בן־חרש, אבל לא זה כֻונה ההגדה באמת.

ואל תהי ראש לשועלים. המשלים האלה היו, כנראה, אצלו כללי הנהגה בחברת בני־אדם, כי אחרי שמטרת ישיבתו ברומא היתה להפיץ את יסודי דת ישראל בין כל בני־אדם – בלי הבדל הגזע והאמונה – צריך היה להקדים בשלום כל אדם ולהתנהג בסבלנות־דת מֻחלטת, כמו־כן להיות יותר סניף וטפל לגדולים ולתקיפים, כדי לפעול בכחם ובגבורתם – זנב לאריות – מאשר ראש לקטנים ולחלשים – ראש לשועלים, בהתנגדות אל משלו של ציזר: טוב להיות ראשון בכפר מאשר שֵׁני ברומא 1). הישיבה של ר' מתיא בן־חרש היתה נכבדת־הערך מאד בעיני החכמים, כמו שנראה מדברי הברייתא: תנו רבנן: צדק צדק תרדף (דברים ט"ז) – הלך אחר חכמים לישיבה, אחר רבי אליעזר ללוד, אחר רבן יוחנן בן־זכאי לברור־חיל, אחר רבי יהושע לפקיעין, אחר רבן גמליאל ליבנה, אחר רבי עקיבא לבני־ברק, אחר רבי מתיא לרומי, אחר רבי חנינה בן־תרדיון לסיכני, אחר רבי יוסי לצפורי, אחר ר' יהודה בן־בתירא לנציבין, אחר רבי חנניה בן אחי רבי יהושע לגולה, אחר רבי לבית־שערים, אחר חכמים ללשכת הגזית 2). לפי־זה היתה שוה במעלתה לישיבות הגדולות של רבן יוחנן בן־זכאי וסיעתו 3). רבי מתיא בן־חרש לא היה מתבודד בישיבתו, כי בקרוה לעתים קרובות חכמי ארץ־ישראל מדי בואם לרומא להשתדל אצל הממשלה הראשית בעניני הכלל, והיה שואל את פיהם בדברים הסתומים לו, כמו ששאל את רבי אלעזר בן־עזריה על־דבר ארבעה חלוקי כפרה, שהיה רבי ישמעאל דורש 5). וכן שאל דברים אחדים מפי רבי שמעון בן־יוחאי 4), אשר בא ביחד עם רבי אלעזר ברבי יוסי בדבר השתדלות בעניני הכלל; רבי אלעזר הנזכר שִׁמש גם בהוראה בעיר רומא זמן־מה 6), גם שָׂמה ההגדה בפיו, כי ראה ברומא את הפָּרֹכת ועליה כמה טפי דמים 7), וכן

---

1) עַיֵן „דרכי המשנה" להרז"פ, 130, ועַיֵן בדו"ד, ח"ב, 110, ולדעתו אמר ר' מתיא זאת על עצמו בהיותו ברומא לראש בעיר שתלמידי־חכמיה קטנים ומועטים והיה מתגעגע לימי שבתו בארץ־ישראל במסבה של חכמים גדולים ממנו בחכמה. לדעתו, אמר משלו זה נגד המשל הרומאי „הוֵי ראש לשועלים ולא זנב לאריות" המובא בירושלמי סנהדרין, ד, י, כ"ב, ע"ג, ועַיֵן הערת בַּכר, שב, 384, הערה 2, כי אין כל יסוד לעשות את המשל הזה לרומאי, מלבד המשל של ציזר המובא מהרז"פ ב„דרכי המשנה".

2) סנהדרין, ל"ב, ע"ב.

3) חשיבותה של ישיבת ר' מתיא ברומא נעלמה מכל החוקרים, עד אשר הוציא ראיה ויַס בדו"ד, ח"ב, 110, את מכפטו, כי ר' מתיא בן־חרש זה לא יכול לסבול את הגזרות בארץ־ישראל ויבחר לו לשֶׁבת בעיר רומא.

4) יומא, פ"ו, ע"א; ירושלמי, שם, ח, ח; סנהדרין, י, א; שביעית, פ"א, ה"ט, ל"ג, ע"ב; מכלתא, שמות, יתרו, פ"ז; אדר"ג, כ"ט (כי השאלה היתה לפני ר"א הקפר). ועַיֵן תוספות יומא, ה (ד), ו.

5) יומא, נ"ג, ע"ב; מעילה, י"ז, ע"א.

6) נדה, נ"ח, ע"א.

7) מעילה, שם; יומא, נ"ז, ע"א.

והנביאים בעם ישראל ובתוך העמים הנכרים, לרגלי התרופפות מעמד המרכז בארץ־ישראל: מעשה ברבי יהודה בן־בתירא ורבי מתיא בן־חרש ורבי חנינא בן אחי רבי יהושע ורבי יונתן [1], שהיו יוצאים חוצה־לארץ והגיעו לפלטוס [2] וזכרו את ארץ־ישראל, זקפו עיניהם וזלגו דמעותיהם וקרעו בגדיהם וקראו המקרא הזה (דברים, י״ב, כ״ח,–כ״ט): שמור ושמעת את כל הדברים... וישבת בא־צם (כגירסת הגר״א) — ואמרו: ישיבת ארץ־ישראל שקולה כנגד כל המצוות שבתורה [3], לאמר, המטרה האחרונה של שמירת מצוות התורה היא הישיבה בארץ־ישראל, ואין לעזוב אותה אפילו כדי ליסד ישיבות לעסק התורה בחוץ־לארץ [4].

רבי מתיא בן־חרש זה, אשר על שמו נקראה הישיבה ברומא [5], היה אחד מגדולי החכמים, שנמצאו ממנו הלכות במשנה בדבר התר שמוש רפואות שונות למחלות ידועות. כנראה, היתה דעתו מכרעת בענינים הנוגעים לחכמת הרפואה, בשביל שהיה מֻמחה בה ועמד על גֹבה הידיעה הזאת בימיו [6]. פעם אחת הננו מוצאים אותו חולק בהלכה אחת על רבי אלעזר ורבי עקיבא [7], גם נמצאות ממנו דרשות אחדות [8], גם נשארו ממנו שני משלים באבות (ד, ט״ו): הֱוֵה מקדים בשלום כל אדם והֱוֵה זנב לאריות

---

1) אפשר, כי גם רבי יונתן הלך ליסד ישיבה באיזה מקום בבבל, כי הננו מוצאים אחר־כך, שהתחבר בבבל עם רבי יאשיה, אשר באבדר״נ, א, מסַפר כי נפרד מחברו ר׳ מתיא ופרש לדרך ארץ, והם נזכרים יחד ברֹב הלכותיהם (עַיֵּן ספרי, במדבר, כ״ה; נזיר, ל״ט, ע״ב; מכילתא, שמות, כ״ג, ד. ועַיֵּן „תולדות ישראל״ ליעבץ, ח״ז, 18). דעתו של בַּכֶּר ב„אגדת התנאים״, ח״א, 380, כי באבדר״נ צריכים לגרוס ר׳ „יונתן״ במקום ר׳ „נתן״ והיה חברו של ר׳ מתיא.

2) לפלטוס הגיע בודאי רק ר׳ מתיא בן־חרש, שהלך לרומא, אבל לא יתר חבריו, אשר קראו את הקריאה הזאת בהגיעם לציידן, כמבֹאָר שם בסיום המאמר הזה. אבל בעל המאמר צרפם כאן יחדו, כדי לשום בפיהם את הדרשה הזאת.

3) שם מסַימים, כי „חזרו למקומם״, אבל באמת לא חזרו (בַּכֶר, שם, 35, הערה 5). כנראה, נתוסף הסיום הזה כשהתחילה ההתחרות בין המרכז שבארץ־ישראל ושבבבל, ואפשר נתחבר כל המאמר הזה אז, כדי להוכיח כי מיסדי הישיבות בחוץ־לארץ עשו זאת נגד רצונם.

4) מתמיהים מאד דברי קרויס ב„קדמוניות התלמוד״, עמוד 10, כי החכמים האלה הלכו מארץ־ישראל רק בשביל עסקי פרנסה, ודעתו זאת המְטעת היא בעיניו למעלה מכל ספק. אתמהא!

5) הנני מדַיק לאמר „אשר על שמו נראה הישיבה ברומא״, כי לפי סדור הזמנים נראה, כי על־כל־פנים היה בימי הזקנים עוד צעיר לימים כדי להיות מיַסד ישיבה; ואפשר נוסדה בראשונה על־ידי הזקנים, אשר מִנו בראשונה ראש־ישיבה אחר, שלא נתפרסם כל־כך.

6) יומא, ח, ו; בגמרא, שם, פ״ד, ע״א. רפואתו — אכילת חצר הכבד של כלב שוטה נגד נשיכתו — הקרובה להמצאת פַסטר בימֵינו, נזכרת גם אצל גַלינוס, אשר חי גם־כן סביב העת ההיא. עַיֵּן פרופ׳ בלוי: Zauberwesen im Talmud, 80—81. לדעתו, לָקחו גם יתר רפואותיו שם — נגד ירקון, כרינכי, החשש בפה — ממקור רומאי.

7) יבמות, ס״א, ע״ב.

8) עַיֵּן יומא, ד, ע״ב; ירושלמי מגילה, א, ע״א, ע״ז

ולשירה ברומא 1). כל הוכוחים האלה היו רק אמצעי תעמולה להפצת היהדות בסביבה הגוֹיִת של רומא 2).

אחרי שישבו רבן גמליאל הנשיא וחבריו הרבה ימים, לא פחות משׁשה ירחים, ברומא 3) ואחרי שעשו את כל ההכנות, המכֻוָנות למטרתם, שבו לארצם ובחרו ברבי מתיא בן־חרש, אחד מתלמידי רבי אלעזר בן־הורקנוס, ליַסד את הישיבה ברומא.

כמו שהיתה רומא נכבדה מאד מפני ערכה המדיני הגדול במערב היתה ארץ בבל נכבדה במזרח מפני הישובים הגדולים של בני ישראל בה ובארצות הסמוכות לה, אשר לרגלי חרבן־המקדש עמד הקשר בינם ובין ארץ־ישראל להתרופף, ועל־כן החליטו החכמים אז ליסד גם בה ישיבות אחדות בקהלות־ישראל גדולות ולהַזק על־ידן את השפעת המרכז בארץ־ישראל. למטרה זו בחרו ברבי יהודה בן־בתירא ליסד את הישיבה בנציבין, וברבי חנניה בן אחי רבי יהושע ליַסד את הישיבה בנהר פקוד; אבל רבי חנניה הגדיש מעט את הסאה ורצה להוציא אחרי־כן את ישיבתו מתחת השפעת ארץ־ישראל וליַסד בה מרכז מיֻחד לגולה שבבבל, אלא שחכמי ארץ־ישראל לא נתנוהו להפיק את זממו זה, כאשר בארתי במקום אחר.

הליכת החכמים האלה למִשְׁלְחוֹתֵיהֶם נשתמרה במאמר אחד נכבד המצַיֵר את מצב נפשם בלכתם למלא את מלאכותם בצער עמֹק על אשר הוטל עליהם להִפָּרד מארץ מולדתם, ועוד יותר על הצֹרך שנתעורר בהכרח ליַעד ישיבות בחוצה לארץ, כדי להפיץ על־ידיהן את תורת משה

---

1) עַיֵן „החלוץ", ב, 160, דעת דובש, כי אתונא היא האתיניאון, שנוסד על־ידי אדרינוס ס"ו אח"ה, ועַיֵן לוי במלונו התלמודי, ערך סבא, ועַיֵן גרץ, Die jüd. Pros. עמוד 28. אבל קשה לכַוֵן את הזמנים, כי על־כל־פנים נוסד האתיניאון בימי זקנותו של ר"י ב"ח, ואיך הספיק עוד להִכָּנס את חכמיו בוכוח?

2) כמו שיש לשער, הִרבה רבי עקיבא הלאמי הגדול להשתדל בזה בהיותו ברומא — וזה בִּצַל לנו קצת הבנת הגדה סתומה אחת, ברו"ר, ו: רבי עקיבא הוה סליק לרומי, אמר לבר [illegible]גיה: אזל זבין לי חדא מילא דשויא מן שוקא (לֵךְ קנה לי דבר, שיש לו ערך בשוק). אזל ואייתי לו ציפרין, אמר לו: מפני־מה שהית לצוד? אמר לו: מ פ נ י ש ה ן מ ח ר י ד ו ת א ת ה א ד ם. קרא עליו מקרא זה (משלי, כ"ט): חרדת אדם יתן מוקש — חרדה שהחריד יעקב ליצחק, דכתיב (בראשית, כ"ז): „ויחרד יצחק חרדה", ובדין היה שיקללנו, אלא „ובוטח בה, ישׂגב" (שם). נתן בלבו וברכו. — ההגדה הזאת כאלו מסַפרת ברמז בדבר השתדלות ר"ע על־ידי שליחיו ותלמידיו לעשות נפשות ליהדות. ההשתדלות הזאת נקראת בפיה בשם „קנִיַת דברי ערך בשוק" ובשם „צידת צפרים". אבל שליחיו אלה התעצלו במלאכתם מפחד הסביבה, לאמר: הממשלה הרומאית ופקידיה. ביחוד מתאים הפֵרוש הזה עם תשובת בר בייתיה: „מפני שהן (הצפרים) מחרידות את האדם". כידוע, הדבר הוא להפך, כי הצפרים חרדות מפני האדם. גם קריאתו עליו את הכתוב „ויחרד יצחק חרדה" מרמזת על זה, כי מעשה ברכת יצחק את יעקב בנו — במקום עֵשו — משַמש בהגדה סמן לנצחון העתיד של היהדות על האלילות.

3) אחרי שהננו מוצאים אותם הולכים בספינה בסכות ואחר־כך מסַפר (תוס' ביצה, ב, ח): מעשה בר"ג וזקנים, שהיו מסבים ברומי בלילי יו"ט, — על־כל־פנים היה זה לכל־הַמֻקדם בחג הפסח (עַיֵן „תולדות ישראל" ליעבץ, ח"ו, עמוד 170).

ברינדיזי של היום. כשהתקרבו אל המטרופולין ושמעו קול המונה בפלטיא (Putcoli), היא התחנה האחרונה אשר בה חנו היהודים והסורים הנוסעים לרומא 1), זכרו את דממת החרבן בארץ־מולדתם, ומצב רוחם באותה שעה נמסר לנו במאמר אחד המספר: „וכבר היה רבן גמליאל ורבי אלעזר בן עזריה ורבי יהושע ורבי עקיבא מהלכין בדרך ושמעו קול המונה של רומי מפלטיא ברחוק ק״כ מיל והתחילו בוכין ורבי עקיבא משחק, אמרו לו: מפני־מה אתה משחק? אמר להם: וזאתם, מפני־מה אתם בוכים? אמרו לו: הללו גוים שמשתחוים לעצבים ומקטרים לעכו״ם, יושבין בטח והשקט, ואנו – בית הדום רגלי אלהינו שרוף באש, ולא נבכה? אמר להם: לכך אני מצחק; ומה לעוברי רצונו כך, – לעושי רצונו על אחת כמה וכמה!״ 2). מזה כאלו יש ללמוד, כי בטח רבי עקיבא בנצחון היהדות על האלילות הרקובה. – רומא הפתיעה בכלל את חכמי ישראל בגדלה ובהמונה, ועל־כן הפליגו באגדה הרבה בציוריהם על־אודותיה 3). אחר־כך נולדו הגדות שונות בדבר מאורעות הנסיעה הזאת בים ועל־דבר ישיבת החכמים ברומא 4) ועל דרשותיהם שם 5) ועל היחסים אשר קשרו שם עם גדולי ישראל, ובכללם איש אחד, אשר היו כל־כך מקרבים אליו, עד שקראוהו בשם „חברנו״ וספרו על־דבר סדר בקורם אצלו („פילוסופוס חברנו״) 6), וכן עם סנקליטו של מלך, איש ירא־שמים 7), אשר, כנראה, הוא פלביוס קלמנס הקונסול של דומיטינוס קיסר רומא, והוא אונקלוס בר קלוניקוס בר אחתיה דטיטוס, או אונקלוס בר קלונימוס, כמו שבארתי. איש גדול כזה, אחד העומדים בראש הממשלה הרומאית, היה יכול לעשות הרבה להתגשמות רעיונם הגדול. לשם מטרתם נכנסו בהרבה וכוחים דתיים עם גדולי רומא וחכמיה. וכוחים אחדים נמסרו לנו במשנה ובתלמוד 8). גם השיבו על שאלות שונות, שהציעו לפניהם 9). וכן היתה שיחה בין חכמי ישראל וקיסר רומי (הנקרא פה בשם אדרינוס) 10). לדעת קצת, התוכחו שם עם „חכמי אתונא״11), לאמר, חכמי האתיניאון, בית־מדרש לחכמה

1) עין ברלינר, שם, ח״א, 32.

2) ספרי דברים, עקב, מ״ג; מכות, כ״ד, ע״א וע״ב; סוף איכ״ר.

3) עין מגילה, ו, ע״ב, בכ״י ויניציה ובע״י; פסחים, קי״ח, ע״ב; ביומא, כ, ע״ב.

4) עין ב״ר, י״ג; קה״ר, א, ז; ירושלמי סנהדרין, ז, י״ג; כ״ה, ע״ד.

5) שמו״ר, ל.

6) ד״א רבה, פ״ה; מסכת כלה, פ״ז. לדעת גרץ (M. f. G. u. W. d. J., 1877, עמוד 355), החליפו אז דברים עם יוסיפוס, שנקרא בפיהם בשם „פילוסופוס חברנו״. בריל הסכים לדעתו (Jarbücher, ח״ד, 401) והגיה: פלביוס יוסיפוס (במקום פילוסופוס); אבל דעת גרץ לא היתה נוחה מהתקון הזה. עין Die jüdische Prosel. im Röm., 28, בהערה.

7) דב״ר, ב.

8) ע״ז, ד, ז; תוספות שם, ז, ז; בבלי, שם, נ״ד, ע״ב ועוד.

9) סנהדרין, צ, ע״ב; ב״ר, י, כ; שמו״ר, ל.

10) ב״ר, י״ג.

11) בכורות, ח, ע״ב.

חיל בעת ההיא וכי יֵצאו אנשים מיהודה, אשר יגיעו לממשלה בכפה. וכן מודיע סואטוֹניוס [1]. וכמבאר למעלה, היתה אז באמת ברומא נטיה גדולה אל היהדות בין כל מפלגות העם. מרומא התחילה נטיה זו להתפשט, כמו שראינו, ביתר ערי מדינותיה, ביחוד בכל המקומות אשר נמצאו בהם הקהלות של תפוצות הגולה. ההכנות נעשו על־ידי הסופרים היהודים ההלנים הנזכרים, הלבבות הֻכשרו, הדרך כבר היתה כבושה; ולולא באו שאול הטרסי ותלמידיו והושיטו בקנה לכל הגוים, הנוטים אחרי דת־ישראל, יהדות אחרת בלי חֻקים ומעשי־מצוות מכבידים, יהדות של התפשרות עם האלילות, — אפשר שהיה תפקיד רומא בכנסת־ישראל דומה לתפקידה המאחר בדת הנוצרית. את כל זאת ראו חכמי ארץ־ישראל ונשיאיה בימים ההם ועל־כן עלו לרומא ליסד שם מרכז לתורת ישראל ולדתו ולהעמיד בה קתדרה ליהדות. הם כּונו את השעה הנכונה בימי מלכות נֶרבה הקצרה (מאלול כ״ז עד שבט כ״ט אח״ה — מספטמבר 96 עד ינואר 98 לספה״נ) [2], אשר הטה חסד לישראל והתיר את ההתגירות והניח ליהודים במקצת מן המסים המיֻחדים להם, ועל־כן היתה זאת שעת הכּשֶׁר להוציא את המחשבה הגדולה הזאת לפֹעל. למטרה זו עלו לרומא הנשיא **רבן גמליאל השני** בעצמו והנכבדים מחברי הסנהדריה: **רבי אלעזר בן עזריה** חבר הנשיאות, **רבי יהושע בן חנניה**, אחד מגדולי חכמי־הדור המיֻשבים והמתונים, **ורבי עקיבא** התנא הלאֻמי הקיצוני, חריף־המוח. התחברות ראשי מנהיגי היהדות לנסיעה זו מעידה, כי היתה לעיניהם מטרה לאֻמית חשובה מאד, אשר העלימוה מעיני הרבים, ועל־כן לא נמצא זֵכר לנסיעה זו במקורות ההיסטוריים. אבל סוף מעשיהם — יסוד הישיבה ברומא תכף אחרי־כן על־ידי רבי מתיא בן־חרש — מעיד על תחלת מחשבתם. במשנה ובתלמוד נשארו דברים אחדים לזכרון נסיעה זו ומהם יש לשפוט, כי היתה דחופה מאד. בבוא השמועה לפני חג הַסֻכּות, כי מת דומיטינוס הרשע ונֶרבה הצדיק ישב על כסא־המלוכה, יצאו החכמים תכף לדרכּם והלכו באניה בעצם חג הַסֻּכּות, ולא היה לולב אלא לרבן גמליאל בלבד, כי קנה אותו בדרך באלף זוז [3], וגם לא הספיק הנשיא להרים את תרומותיו ואת מעשרותיו ועשה זאת באניה [4], ורבי עקיבא הקים סֻכּה בראש הספינה [5]. הם נסעו באניה [6] עד עיר־החוף פּרִינְדִיסִיס [7], היא

1) עַיֵּן מ. פרידלנדר, שם, עמוד 70 — 74; ועַיֵּן ביחוד גרֶץ, געש., ח״ג, 59, 273, 205, 394. — שני הסופרים האלה, טציטוס וסואטוניוס, היו וכתבו תכף אח״ה, הַינו, בזמן שאנחנו עומדים בו.

2) עַיֵּן גרֶץ, געש., ח״ד, 123.

3) סֻכּה, מ״א, ע״ב.

4) מעשר שני, ה, ט.

5) סֻכּה, כ״ג, ע״א.

6) שם, שם; ערובין, ב, ד; תוספות סֻכּה, ב, י״א; בבלי, שם, כ״ג, ע״א; מ״א, ע״ב; ירושלמי, שם, פ״ב, נ״ב, ע״ד; סנהדרין, פ״ז, כ״ה, ע״ב; הוריות, י, ע״א; ספרא, אמור, ט״ז.

7) ערובין, ד, א.

והאלילות; על־כן צמחו בימי קלודיוס חכוכים ומחלקת בין עדות היהודים ההלנים ובין העדה או העדות „העבריות". מן העדות היהודיות ההלניות האלה שברומא הלכה ונתפשטה הדת הנוצרית גם בתוך הברי הקהלות היהודיות ההלניות, המפזרות בממלכת רומא, ובעזרתן הלכה ונתפשטה עד־מהרה בכל העולם 1).

העדות „העבריות", אשר כל יסודן היה מיהודי ארץ־ישראל, המשיכו גם ברומא את עבודת אחיהם ורבותיהם בארץ מולדתם, לבסס את יסודי תורת עמם ודתו, ועוד בזמן הבית נמצאו ביניהם תלמידי חכמים גדולים, ועל אחד מהם שנקרא בשם תודוס איש רומי, אשר חי בימי שמעון בן־שטח וחוני המעגל 2), הינו, קס"ז–קל"ט לח"ה, מספר, שהנהיג בקהלת רומא לאכול גדיים „מקלסים" בליל פסחים כעין קרבן־פסח, ושלחו לו ראשי ההכמים בארץ־ישראל: „אלמלא תודוס אתה, גוזרנו עליך נדוי, שאתה מאכיל את ישראל קדשים בחוץ" 3). תודוס איש רומי זכה לכבוד גדול בעיני אחיו על אשר תמך בידי הפרושים לומדי התורה בארץ־ישראל 4). גם נמצאת דרשה אחת בשמו 5). גם נודע איש אחד יליד רומא לחכם ולצדיק בשם ר' יודה בן בתירא (שני), שלדתו נקשרה באיזו הגדה עם עלית הזקנים לרומא 6).

אחרי שהיו יהודי ארץ־ישראל לעדה נכבדה בעיר רומא, נתעורר הרעיון הגדול אצל ראשי העם ומנהיגיו ליסד בה ישיבה לתורת ישראל. הרעיון הזה היה מעין נבואה לעתיד המזהיר של אמונת ישראל בגלות־אירופה, פרי התבוננות עמקה אל מעמד הענינים המדיניים אז ואל הרוחות המנשבות בעולם־הגוים בכלל וברומא בפרט: האלילות נתרוקנה מתכנה, כל הנפשות היו כמהות ומתגעגעות על אידיאל רוחני נעלה, על איזו דת ואמונה צרופה, אשר תמלא את הריקניות שבהן, ושאפו לאיזה כח מוסרי, אשר יכבש את היצר הרע ואת שרירות־הלב, שעלו וגברו. והיהדות התאימה מאין כמוה אל המטרה הזאת – ליהידים גם היהדות הפרושית, וליתר בני העמים – היהדות ההלנית. כל הסופרים היהודים והגוים מעידים, כי היתה אז אמונה חזקה בלבב עם ישראל, כי הוא נוסד להציל את האנושיות ולשפוך את ממשלת־הרוח על כל בשר (עין ביחוד בספר קדמוניות. ה, ט, ד; הסבלה, ג, 194, 652). ככה כותב טציטוס על היהודים (Hist., V, 13): רבים האמינו בדברי הכתובים העתיקים של הכהנים, כי המזרח יעשה

---

1) עין זיגפריד: Philo, עמוד 273; ברלינר, שם, 104.

2) ברכות, י"ט, ע"א; פסחים, נ"ג, ע"א; ביצה, כ"ג, ע"א; תוספות, שם, פ"ב.

3) כנראה, כבר רצה תודוס ליסד איזה מרכז לעבודת אלהי ישראל ברומא והפריעו בעד בשעה שהמקדש עמד על מכונו.

4) עי"ש ותוספות ביצה, ב, ט"ו; ירושלמי מו"ק, פ"ג, דפ"א, ע"ד; פסחים, פ"ז, דל"ד, ע"א

5) פסחים, נ"ג, ע"ב.

6) ירושלמי סנהדרין, ספ"ז, כ"ה, ע"ד; ועין תוספות מנחות, ס"ה, ע"ב, בד"ה ר' יודה בן בתירא.

כן, הלא תשאר השאלה, למה־זה מעטו כל־כך השמות העברים בין יהודי־רומא? אולם הדבר מתבאר מאליו בשומנו אל לב, כי יסוד הקהלה העברית ברומא וכל עקרה בשנים הקדומות היו בלי כל ספק מהיהודים ההלנים, אשר נהרו שמה מכל תפוצות הגולה שבמלכות רומא הרחבה: מאלכסנדריה, מאסיה הקטנה ומן האיים [1]), והיהדות ברומא היתה היהדות ההלנית, הממזגת מתורת משה עם מנהגי ישראל ומתורת פילוסופי יון עם נמוסי העמים. תפלתם וקריאתם בתורה היו בשפת יון, וקרוב לשער, כי גם נשאו נשים נכריות רומאיות, אשר לא נאסרו עד סביב חרבן־הבית בגזרת שמונה־עשר דבר (כאשר בארתי במקום אחר), כי כדרך כל הנודדים מארץ לארץ לרגלי עניני מסחר ופרנסה באו בודאי אל רומא היהודים הזכרים בגפם והנשים הרומאיות, כמבאר למעלה, היו נוטות אל היהדות וממילא נטו גם אל היהודים. הבנים הנולדים מנשואי־תערבת אלה נקראו על־ידי אמותיהם בשמות המצוים במשפחתם ובעמם, ומהם נתפשטה הקריאה בשמות נכרים בישראל בכל התקופות ובכל המקומות (כאשר בארתי במקום אחר) וכן בקהלת רומא. על־ידי־זה מתברר הרבה גם הזיון התפשטות דת־היהדות ברומא בימים ההם, כי על־ידי נשיהם הנכריות נכנסו היהודים אל המשפחות ההלניות והרומאיות ונקל היה להם לעשות נפשות לדתם. אולם מימי פומפיוס נוספו כמו שראינו למעלה, אל בני הקהלה הזאת גם יהודי ארץ־ישראל, אשר הלכו ונתרבו בה ביחוד אחרי חרבן־הבית, עד כי יסדו קהלה לעצמם בבית־כנסת מיחד, אשר נקרא בשם „בית־כנסת העברים" – לאמר, של חברים המדברים „עברית", המתפללים בה והקוראים בה בתורה, בהבדל מיתר חברי בתי־כנסיות המדברים יונית [2]); גם בכתבות שעל הקברים הם מתארים בתאר „עברים" [3]) (10, 51). העברים האלה נקראו הם ובניהם גם בשמות עברים [4]).

כשנולדה האמונה הנוצרית, שהיתה בראשיתה קרובה הרבה אל היהדות, אך הלכה והסתגלה אל הסביבות האליליות, אל דעותיהן ואל נמוסיהן – נקלטה על־נקלה ראשונה בודאי בתוך העדות היהודיות ההלניות האלה; כי כשם שהשפיעו קבוצי היהודים על עולם־הגוים להפיץ בו את יסודי היהדות, כן חזר בודאי והשפיע העולם הזה עליהם והכשירם באפן כזה לכל השפעה חיצונית של תורה ואמונה ממזגת מדת היהדות

---

1) עַיֵן ברלינר, שם, ח"א, 103.

2) עַיֵן שירֶר, שם, עמוד 83, הערה 23. גם בקורינת נמצא בית־כנסת „עברי" (דֵיסמַן, Licht vom Osten, 1908, עמוד 9). וכן דעת ניבואר וברלינר (עַיֵן שם, ח"א, 104).

3) כנראה, נקראו חברי העדות ההלניות בשם „יהודים". וכן נמצא בכתבת אחת (81) התאַר „היהודית הטובה".

4) מזה, שכתבו „בשאלום" במקום „בשלום" (115 ועוד), אין לשפוט כי לא ידעו לכתוב עברית נכונה, אלא שהבדילו בכתיבה בין שלום שמובנו מנוחה ובין שלום שמובנו שֵם עצם פרטי.

אשר בשכר מועט היו מבארות את חֻקי תורת־משה לרומאים וגם עסקו בפתרון חלומות. בכתבות הקברים נזכר צַיָּר יהודי (מספר 40) וגם טַבָּח (עושה קנוקנות) אחד (מספר 9). במדרש (ב"ר, י"א) מסֻפר על־דבר חַיָּט יהודי ברומא, אשר עמד על המקח למקנה דג עם משרת האפרכוס בערב יום הכפורים (עַיֵּן לעיל). שכונת היהודים על־יד הטיבר צמחה, מפני שהרבע הזה התיחד למתישבים נכרים או מפני שבקשו היהודים לעצמם מקום נוח לטעינת ספינות [1]). גשר אחד על הטיבר בקרבת הַוַטיקן נקרא עוד בזמן מאֻחר בשם Pons judacorum — „גשר היהודים" [2]), כנראה, דברו רֹב יהודי רומא יְוָנית, כי רֹב הכתבות שעל־גבי הקברים נכתבו יְוָנית, מעוטן רומאית, ומעט מן המעט — עברית [3]).

ויש להתעורר, כי בין מאות אחדות של שמות הנזכרים במאה ארבעים ושש כתבות של קברים יהודים [4]) נמצאים רק שמות עברים אחדים, של גברים: יהודה (1), Judas (61, 62), Judaeus (109), משה (5, 59, 72), Jonatha (יונתן) (22), גַּדְיָה (51, 121), Tobias (טוביה), בר זרעוֹנא (129), חנניה (Ananias) (13), פנחריוס (37, 99 — כנראה, הַינו פינחס), מִינַסיאס (89 — הַינו מנשה), סַבַּתָּיָה (110), סַבַּתִּיס (113, 114, 115, 115a), סַבַּתְיוּס (112 — הַינו שַׁבתי), שמואל (122a), מַרוֹן (168 בארמית), מַרָה (25, 87 בארמית); של נשים: לאה (14, 114), אסתר (17), שרה (27), שררה (123), מריה (83, 87), סלו[מה] (121).
גם בין כל השמות העברים האלה נקראו רק השמות יהודה, גדיה, מרון, מרה, זרעונא, לאה, שרה, מריה, אסתר לפי מבטאם בעברית ובארמית, אבל יתר השמות נקראו לפי תמונותיהם הרומאיות או היְוָניות ולפי מבטאם בלשונות זרות. גם בשמות העברים האחדים האלה לא נמצא, כי התמידו שני דורות, מלבד שמות משפחת ראשי בית־הכנסת לעברים: סלומה בת גדיה (121), טוביה בר זרעוֹנא (129). כי היתה חשיבות לאֻמית ודתית לַשֵּׁם העברי גם בקהלת ישראל ברומא מלמד מעשה הגיורת ביטוריה פולינה, אשר בשש־עשרה השנה מיום שהתגַיּרה נקראה בשם העברי „שרה" (27), וגם

1) מ. פרידלנדר סותר את דברי הויזרַט (נייטעסט. צייטגעש., ח"א, 153), המהליט כי „מספַר בתי־המסחר הגדולים של היהודים התחיל להתרבות ברומא ותכף מֻכרחים היו למנות את קהלת־היהודים הגדולה הזאת בין „הנגעים הבלתי־נסבלים" של חיי הבירה", והוא מביא ראיות, אדרבה, כי יהודי רומא היו עובדים ופועלים; וכן מוכיח דלינגר —, Die Juden in Europa Akad. Vortr., ח"א, 224 —, כי היהודים היו עַם עובד אדמה כל־זמן שהיתה להם ארץ, עבודת־האדמה והמלאכה היו רֹב עסקם. וגם במאות הראשונות אח"ה נשארו באֻמנה למדותיהם העתיקות. בספרות הרומאית ובחֻקי הקיסרים לא נמצא נזכר, כי היהודים היו מסורים אל המכחר ואל התגרנות והספסרות (עַיֵּן שם וברלינר, שם, 98). אולם כל היודע את יסוד עסק המסחר כל היהודים בימים ההם, לחבר את המזרח ואת המערב, ואת התועלת הגדולה שהביאו בעסק מסחרם זה לחברה האנושית, לא יחשב לגנאי ליהודים, לו גם יֵצא, כי רֹב בני הקהלה ברומא עסקו במסחר.

2) עַיֵּן גרץ, שם, ח"ג, 165.

3) ברלינר, שם, 53; פרידלנדר, Die Sittengeschichte Roms, ח"ג, 510.

4) ברלינר, שם, 72—89.

המרבות של הסופרים הרומאים, הערוכות כלפי היהודים וחקי דתם, מעידות עד־כמה נתקלה בהם החברה הרומאית. עוד בימי אוגוסטוס שררו יחסים ישרים בין היהודים וחצר המלכות. בימי נירון היתה הקיסרית פופיאה בעצמה נוטה ליהדות (עַיֵן לעיל). בחצר נירון קיסר הננו מוצאים אַקטור יהודי בתיאטרון בשם אַליטורוס, אשר על־ידו הֻצג יוסיפוס לפני פופיאה אשת הקיסר (תולדותיו, ג). ועל־כן, כנראה, עברו ימי ממשלת נירון כמעט במנוחה על היהודים. גם לקיסרית לוביה היתה, כמו שהזכרנו, אָמָה ממוצא יהודי ושמה אקמֵי (קדמוניות, י״ז, ה, ז; מלחמות, א, ל״ב, ו; ל״ג, ז) ושלחה מתנות נדבה לבית־המקדש בירושלים (מלחמות, ה, י״ג, ו; פילון, לֶגַט. אַד קַיוּם, § 40, מ. וו, 592). הקיסר קלודיוס היה מאוהבי אלכסנדר (או ליסימכוס) האלברכוס, היהודי באלכסנדריה, שהיה מנהל עסקי הכסף של אמו אנטוניה (קדמוניות, יט, ה, א).

אחרי המלחמה וחרבן־הבית גדלה מאד קהלת רומא לרגלי השבוים הרבים, שהובאו אל העיר ונשתחררו אחרי־כן. ביניהם נמצא יוסיפוס פלביוס שר צבא ישראל והסופר הגדול של דברי ימי עם־ישראל, אשר חי ברומא בימי מלכות אספסינוס ובניו, טיטוס ודומיטינוס, ששלשתם תמכו בידיו וכבדוהו (תולדותיו, ע״ו). כנראה, נאסף ברומא סביב לאיש נכבד אחד ושמו אֶפַּפְרודיטוס קבוץ של מתיַהדים והוא עורר את יוסיפוס לחַבּר את ספריו בדברי ימי ישראל ובסנגוריה על תורתו ודתו (בהקדמתו לקדמוניות, ב, ובספרו נגד אפיון, א, א; ב, מ״א), ואחד מעשירי ישראל ומשכיליו ושמו ארכילאוס תמך בידו להוציא את ספרו „קדמוניות״ (נגד אפיון, ח״א, 9). מזמן מאוחר יש להזכיר עוד את היהודי חבר המשחק (conlusor) של קַרקַלה. גם יש להעיר, כי בשמות היהודים שבכתבות הרומאיות נמצאים הרבה שמות־משפחות של הקיסרים במספר גדול, כמו: יוליוס, קלודיוס, פלביוס, אֶאֶליוס, אורליוס, וַלֶריוס, שנקראו לכבודם.

על התישבות היהודים ברבעים שונים של העיר והצלחתם המתמידה בה עד ימי הקיסרים המאֻחרים מעידים ביחוד מקומות קברים שונים, מן הזמן שסביב החרבן עד שלש מאות שנה אח״ה, שנתגלו בימים החדשים [1], אבל ביחוד היה מושב היהודים קבוע ברבע אשר על־יד הטיבר המיֻחד לסוחרים (מרטיאל, י״ב, נ״ז), ביניהם נמצאו גם הֵילים ומלַמדים (קדמוניות, כ, ה, ב), משוררים (מרטיאל, ב, צ״ד), משחקים בתיאטרון (חיי יוסיפוס, י״ג). מרטיאל מתמרמר על משורר יהודי ומבַקר (י״א, צ״ד) ועל מזַמר יהודי (ז, פ״ב). יובֶנל מסַפר על־דבר יהודי פותר חלומות [2], ביחוד על־דבר נשים

1) על־דבר הקברים האלה, כתבותיהם וסמליהם עַיֵן בספרו הנזכר של ד״ר א. ברלינר, ח״א, 46—62; 71—92. אחריו נתחברו עוד ספרים אחדים בחקירה הזאת; אבל אחרי שאין עסקנו עם היהודים ברומא אלא לפי צרך עניננו, הסתפקנו בספרו לבד.

2) ו, 542. לגבי זה מעיר ברלינר (שם, ח״א, 114) על הספור במעילה, י״ז, ע״א, בדבר הרוח בן תלמיון שגרש ר״ש בן־יוחאי מבת המלך, המלמד אותנו גם־כן, שהָחזקו היהודים ברומא, כמו יתר בני המזרח, לכותרי הלומות ולמגרשי רוחות רעות.

ליהודים, בכה המון היהודים בלילות על־יד המשרפה שלו [1], גם קראו שם בית־כנסת אחד בשם אוגוסטוס [2]. עד־כמה הגיע מספר יהודי רומא בימי אוגוסטוס, נראה מזה, כי כבוא המלאכות מארץ־ישראל בשנת ק״ע לח״ה ברומא נלוו עליה שמונת אלפים מיהודי רומא (קדמוניות, י״ז, י״א, י״א; מלחמות, ב, ו, א). לפי דברי יוסיפוס, גֹרשו כל היהודים מרומא בשנת החמשים לח״ה באשמת שני יהודים, אשר הוציאו במרמה סכומי־כסף גדולים מידי גיורת נכבדה ושמה פולביה (קדמוניות, י״ח, ג, ה), בכלל המגֹרשים היו ארבעת אלפים עבדים משֻחררים, גבורי חיל, אשר נשלחו לסרדיניה להלחם בשודדי הים. הידיעה הזאת נמצאת בעצם אצל טציטוס [3], סואֶטוֹנְיוס [4] ויוסיפוס (שם). לפי דברי פילון, בן הזמן הזה, יצאה הגזֵרה הזאת ביחוד על־ידי סֵיאַן, שהיה כבר תקיף בעת ההיא; אבל אחר מפלתו (ל״ח לח״ה) נוכח טבריוס, כי היהודים נקִיִים מפשע, וישלח צו לפקידי כל המקומות לחדש את חֹק חֵרות־הדת ליהודים [5]. ועל־כן, כנראה, הֻתרה להם החזרה לרומא. על־כל־פנים נמצאה אחרי־כן קהלת־ישראל ברומא בימי קליגולה, כאשר בא אליו פילון במלאכות יהודי אלכסנדריה להתאונן על היְונים על אשר העמידו בזדון את צלם הקיסר בבית־הכנסת באלכסנדריה. ממשלת קלודיוס התחילה בפקדת סבלנות כללית ליהודים (קדמוניות, י״ט, ה, ב–ג), אבל באחרית ימיו (סביב כ׳ לח״ה) אסר הקיסר על היהודים ברומא את האספות, לאמר: את חֹפש הדת [6]; אולם, כנראה, היתה הגזרה הזאת רק לפי־שעה, כי אי־אפשר היה עוד לשוב ולעקור מִשֹרש או גם להחליש את הקהלה היהודית אשר השתרשה ברומא, כי כבר היתה מְעֹרָה בחיי הרומאים על־ידי מִתְיַהֲדֶיהָ ומִתְגַיְּרֶיהָ במדה גדולה, עד כי לא היתה כל יכֹלת עוד לדַכְּאָה לגמרי, כמו שאומר עליה דיון קסיוס: ככל אשר דִכאו (היהודים) הרבה פעמים, כן הוסיפו אֹמץ, עד כי הם בעצמם פרצו להם דרך חפשית למעשי מנהגי דתם ברומא (דיון קסיוס, 37, 17). המהתַלות

1) סואֶטון, ציזר, 84.

2) ברלינר, שם, 121.

3) Ann., II, 85

4) Tiber., 36

5) פילון, Legat. ad Caium, § 24, מ. II, 569.

6) דיון קסיוס, 60, 6. כנראה, היא הידיעה הנמצאת גם במפעלות, י״ח, ב, כי מאת קלודיוס יצא צָו אל כל היהודים להֵעלות מקרב רומא ולעזבה, אבל אינו נזכר לא כפי יוסיפוס ולא בפי טציטוס, ועל־כן, לדעת שירר (שם, 62), היתה רק מחשבה של גרוש שלא יצאה לפֹעל במעשה, ולדעת מומסן — גם מחשבה לא היתה, אלא רק גזרה על התפלה בצבור, ולפי השערת ברלינר (שם, 25—26), כפי שהוציא מדברי סואטון (קלויד), 25, פרצה מריבה בעֵדה אחת בה לרגלי סכסוך עם הַמִּינִים (היהודים המאמינים במשיחיות הנוצרי) בנוסח תפלת שמונה־עשרה שהיה שונה אצלם, כמו שנראה מברכות, פרק ה, במקומות אחדים — ונגזר גרוש מן העיר על המשתתפים בריב הזה; ולכן הננו מוצאים את עקילס מפונטוס עם פריסקלה אשתו, שהיו ממחזיקי הדת הנוצרית בקורינת, אחרי עזבם את רומא לרגלי מריבה זו.

חבריה הגיע לאלפים רבים. ישוב של בני־ישראל נכבד נמצא בה עוד במאה השניה לח"ה, אז כבר נשלח מאיטליה כסף לירושלים 1); ויש להניח, כי התחיל הישוב הזה לצמוח אחרי כריתת הברית בין היהודים והרומאים על־ידי שלש המלאכיות של יהודה המכבי ושל יונתן ושל שמעון (זו השלישית היתה נכבדה ביותר). לפי דברי טרוגוס פומפיוס 2), היו היהודים הראשונים בין המזרחים אשר כרתו ברית עם הרומאים ולרגליה קמו בין היהודים ובין הרומאים, כנראה, גם יחסים מסחריים 3). לפי ידיעה אחת בלתי מבוררת כל־צרכה 4), עשו, כנראה, חברי המלאכות של שמעון (ר"ח–ר"ט לח"ה) תעמולה להפיץ ברומא את דת היהדות וגורשו מטעם זה מן העיר על־ידי הפרטור היספלוס 5). פומפיוס סיע הרבה להגדלת הישוב היהודי ברומא על־ידי השבוים העברים אשר הביא אליה בלכדו את את ירושלים (קל"ב לח"ה); השבוים נמכרו בה לעבדים, אבל רבם נשתחררו עד־מהרה מאדוניהם, ובודאי השתדלו בני הקהלה וגם עלתה בידם על־נקלה לקים בהם מצות פדיון־שבוים. בהשתחררם קבלו היהודים זכות אזרחי רומא כמו כל המשחררים ויתישבו גם הם מעבר לטבר. להגדיל את חברי הקהלה הישראלית 6). – המשחררים, שקבלו זכיות אזרחיות רומאיות, נקראו בשם לברטינים (Libertini) ונמצאה מהם קהלה בירושלים עם בית־כנסת, שנקרא על שמם 7). השפעת בני הקהלה הישראלית היתה חזקה גם באספות־העם ברומא, עד כי הכרח ציצרון – בשאתו את נאום הסנגוריה שלו על פלקוס ובהגנו עליו, בין השאר, גם מפני טענות היהודים, להשפיל את קולו, למען לא ישמעו היהודים הרבים, שנמצאו באותו מעמד, את דברי השטנה אשר דבר עליהם 8). וכן מספר אחד הסופרים בימים ההם, כי הנציב הרומאי היה נזהר מלפגוע בכבוד יהודי מדינתו, כדי שלא יפגעו בו בני ההמון של עיר רומא בשובו לביתו 9); במות ציזר, הפטרון הגדול

„רומא", ויש לפי אפני־הכתיבה האלה לסמן את זמן הכותב ומקומו (ברלינר, שם, שם, ח"א, עמוד 33).

1) ציצרון, על פלקוס, 28. — פלקוס היה נציב באסיה קל"א–ק"ל לח"ה.

2) יוסטינ. ליב., 36.

3) עיין גרץ, ח"ג, 142; הרצפלד, האנדעלסגעשיכטע, [illegible].

4) ולירוס מקסימוס, 1. 3. 2.

5) הידיעה הזאת היא על־כל־פנים מספקת והרבה מפלפל בה שירר (געש., שם, 58—59, בהערות 76, 7) לבררה. ועיין ברלינר, שם, 4, שמטיל בה ספק גדול. ולכן יש רק להתפלא על כי באנציקלופ. הרוסית־העברית, חי"ג, עמוד 491, פסקו ושנו, כי כפי־הנראה יסדו היהודים את קהלתם ברומא עוד בשנת ר"ח לח"ה, אחרי כי הפרטור היספן (צ"ל היספל) הוציא פקדה לגרש את כל היהודים שאינם נמנים לאזרחי רומא (?).

6) פילון, Legat ad Caium, § 23, מ. 11, 568.

7) מפעלות, ו, ט. ועיין מלאכות פילון, 23, מ. 11, 568; טציטוס, Ann., 2, 85.

8) ציצרון, על פלקוס, 28.

9) מומסן, דברי ימי רומא, ח"ג, 549.

שנמצא מבֹרר בתלמוד אחרי־כן בדבר מקום הישיבה מתא מחסיה של רב אשי בבבל, כי הם אבירי־לב „דקא חזי יקרא דאורייתא תרי זמני בשתא ולא קמגייר גיורא מינייהו״ [1]). ביחוד היו הישיבות מחנכות ומוציאות דַיָנים, שופטים, מלמדים, דרשנים ושליחים הסובבים בכל הערים ליסד קהלות ובתי־כנסיות, אשר מהם נפוצה תורת־ישראל בישראל ובעמים; ועל־כן, כאשר הֻחלט בסוד ישראל וחכמיו תכף אחר חרבן־הבית לכונן במקום החיים המדיניים, שנטלו מעמָם, חיים רוחניים ותרבותיים ולהרים את דגל התורה והדת על משואות בית־המקדש — שמו את לבם להמשיך את מעשי הנביאים ולקחת את הצלוחית של פליטון, שהיתה מֻנחת בקרן־זוית אחת ולא היה ריחה נודף, ולטלטלה ממקומה לעולם הרחב והגדול, כדי שיהי ריחה נודף בו. הם לא יכלו להסתפק ולהצטמצם בבית־הישיבה שיסד רבן יוחנן בן־זכאי ביבנה שבארץ־ישראל, אלא נגשו אל העבודה הגדולה והנכבדה ליסד ישיבות במרכזים גדולים בחוץ־לארץ, וביחוד — במטרופולין של ממלכת רומא, כדי לכבש אותה מבית כבוש רוחני ותרבותי ולפרש ממנה את מצודתם על כל ארצות ממשלתה, כמו שעשו שליחי הדת הנוצרית, אשר הלכו בעקבותיהם ולמדו ממעשיהם ויצליחו הרבה מהם.

עבודה זו של הנשיאים וזקני ישראל מעידה עליהם, כי היו אנשים עומדים על מרום עניני המדינה והתרבות העולמית בזמנם והשכילו לכַוֵן את השעה ואת המקום וגם מצאו ברומא את הקרקע מֻכשר לעבודתם זאת.

על־פי־זה אפשר לעמוד על בֵרור העובדה ההיסטורית הנפלאה של נסיעת הזקנים, הלא הם נשיאי ישראל וראשי החכמים, לרומא בימים הקרובים אחר חרבן־הבית ומטרתה הגדולה.

באיטליה [2]) היתה אז ביחוד ברומא [3]) קהלה ישראלית, אשר מספר

שליחי הדת הנוצרית. גם כל מקורי התלמוד מלאים מאמרים במספר גדול מאד בשבח הגרים ועשיתם, ומכֻוָן לזה הננו מוצאים בחיי בני־עמנו בכל התקופות האלה, כי הִרבו לקבל גרים בתמונות שונות, בתנאים ובאפנים מתחלפים, והכניסו יסודות זרים במספר גדול, עד כי כמעט שאין להחליט כי לא הכריעו במספרם את היסודות העִקריים. ורק מאמרים אחדים מאחרים בתלמוד מדברים בגנות הגרים וקבלתם, ביחוד ידוע בהם מאמרו של ר׳ חלבו: קשים גרים לישראל כספחת (יבמות, מ״ז, ע״ב; קדושין, ע, ע״ב), אשר נאמרו לשעתם ולמקומם מפני סבות היסטוריות מיֻחדות, כאשר בארתי במקום אחר; ועל המאמרים היחידים האלה, היוצאים מן הכלל, נסמכים מתנגדי הגֵרות בישראל נגד המבֹאָר והמפֹרש בכל המקורים הקדומים ונגד העובדות ההיסטוריות הידועות.

1) ברכות, י״ז, ע״ב.

2) התרגום הארמי של „כִתִּים״ ולפעמים גם של „אלישה״ הוא: „איטליה״, כי אלה נמנים בבראשית, י, ד, בין בני יָון וכל עמי אסיה חשבו את יושבי איטליה לצאצאי עם יון, כי ממֶנו קבלו אלה את תרבותם, וכן דרשו בב״ר ס״ז על הכתוב: משמני הארץ יהיה מושבך (בראשית, כ״ז, ל״ט) — זו איטליה של יון (לפי גירסת רש״י), כַּוָנתם לכל חלק־איטליה הדרומי הנקרא בפי הקדמונים ארץ יון הגדולה — Magna Graecia, יען כי ישבו שם יְוָנים מימים קדמונים, והיתה אדמתה משֻבחת וגודלת בתבואתה.

3) על־פי הכתיבה היְוָנית נקראה בעברית „רומי״, ועל־פי הכתיבה הלטינית נקראה

(י״ג–כ״ו אח״ה) עד ימי קונסטנטין (רמ״ו אח״ה), וגם דורות רבים אחרי־בן עד שנת תקמ״ג אח״ה [1]. גם נשיאי ישראל בעצמם עסקו בה והיתה גדולה בעיניהם מאד המצוה להשתתף בה במעשה, כמו שנראה, למשל, מספור אחד בירושלמי יבמות, פרק ח: א״ר יצחק בר נחמן: רבי יהושע בן לוי היה בלודקיא והוה תמן רבי יודן נשייא, בעא מיקרוץ (לקום בבקר כדי לצאת לדרכו), אמר ליה: המתן ואנו מטבילים את הגיורת הזו למחר. — מסגנון הלשון „את הגיורת הזו״ משמע, כי היתה אשה נכבדה, אשר התגירותה עשתה רשֶם, עד כי כדאי היה לעכב לשם טבילתה את נסיעת הנשיא עד מחר, כדי שישתתף בעצמו בהכנת הטבילה הזאת, וזה היה בלודקיא, אחד ממקומות־הגולה החשובים, ובערך בשנות ק״נ–ר״י אח״ה. מכאן נראה ברור, כי בכלל מטרות נסיעת הנשיאים והחכמים בערי־הגולה היתה גם תעמולת־ההתגַירות [2].

בין האמצעים החשובים לתעמולת חכמי הפרושים אפשר לִמנות גם את יסוד בתי־הישיבות במרכזים היותר גדולים, אשר מטרתם היתה מלבד הרבצת התורה בישראל גם הפצת יסודי היהדות בין העמים הנכרים, כמו

---

1) דומיטינוס דן את המתגַיר, כמשפט הכופר באלהים, בהחרמת־נכסים וגלות וגם בענֹש־מות (דיו קסיוס, 67, 14). הקיסר נֶרבה, שבא אחריו (כ״ז–כ״ט אח״ה), התיר את ההתגירות (עַיֵן גרֶץ, ח״ד, 123). אדרינוס (ס״ו–ס״ט אח״ה) שב וגזר על המילה, על שמירת השבת ועל למוד התורה. אנטונינוס פיוס (ס״ט–צ״ב אח״ה) התיר את המילה ליהודים, אבל אִשר את אִסור הכנסת־גרים (גרֶץ, שם, 185). ספטימוס סֶוֶרוס (קכ״ד–קמ״ב אח״ה) שב והטיל ענֹש קשה על ההתגירות (שם, 226). אבל כנראה — לא פסקו היהודים לקבל גרים, ועל־כן הִכרח קונסטנטין (רמ״ו אח״ה) לחדש את אסור ההתגירות בהטלת ענֹש על הגרים ועל מכניסיהם (שם, שם, 333), וכן נדונו באש כל אלה אשר רדפו את המומרים (Cod. Theodos. I, § 8, I, 66), גם על־פי חֹק מיֻחד יצא לחפשי כל עבד אשר נמול על־ידי בעליו (שם, ח״ט, § 1); קונסטנטיוס (ר״צ אח״ה) הטיל ענֹש־מות על נשואים בין יהודים ונוצרים (שם, שם, ח״ח, § 6) וענֹש־מות והחרמת־נכסים על מילת עבדים נוצרים וגם אסר להכניס עבדים נכרים בכלל בדת ישראל (שם, שם, ח״ט, § 2. ועַיֵן גרֶץ, ח״ד, 339). גם תאודוסיוס (ש״י–שכ״ו אח״ה) חִדש את האִסור על הכנסת עבדים בדת היהדות (שם, שם, ח״א, § 5, משנת שט״ו אח״ה). גם באספת הכהנים הנוצרים באִילִיבֶרִים (בשנת רנ״א אח״ה) נאסר על הנוצרים להתחתן ביהודים בענֹש של החרמת־נכסים (Concil. libert., קָנון 49, 50). בועידת הכהנה הנוצרית באורלאנס השלישית והרביעית (תס״ם ותפ״ו אח״ה) נאסר ליהודים להכניס גרים (Conc. Orl., III, ק. 13, וגם IV, ק. 31, מאנס. 15 וגם 17. עַיֵן גרֶץ, ח״ה, 47). והאסור הזה התחדש עוד פעמים רבות (עַיֵן גרֶץ, שם, 50).

2) הנני להעיר בזה על אחד השקרים המֻסכמים בין חוקרי בני עמנו באשכנז, כי עַם ישראל לא עסק מעודו בעשִׂיַת גרים והוא משתבח בזה שאינו עושה גרים. את השקר המֻסכם הזה המציא הרמבמ״ן בשעתו, כדי להגן על עצמו מפני התנפלות הכהן הפרוטסטנטי לַאפַטר, אשר רצה לכֹף עליו את הדת הנוצרית, ובמטרה זו חבר את ספרו „ירושלים״ להוכיח, כי תורת משה התיחדה רק לעם־ישראל וחקיה היו מכֻוָנים רק לצרכיה ולכן היהדות היא כנגד קבלת גרים, — אף כי אין לך יהירות לְאֻמית גדולה מזו וקטגוריה יותר קשה על ישראל, המחזיק את הטוב ואת הַנָאָה רק לעצמו. בשקר המֻסכם הזה, ואמנם באותה הכַונה הטובה, החזיקו אחריו כל חוקרי אשכנז וגם ההיסטוריון גרֶץ בתוכם. אולם באמת מְיֻסדת כל תורת משה והנביאים על העִקר הגדול של עשית גרים וקבלתם, ומהם לקחו את העִקר הזה

רבותיהם חכמי ישראל, והננו מוצאים למשל מספר (מפעלות, י"ג, ועי"ש י"ז, כ"ב) על־דבר בקור שאול הטרסי והנלוים אליו את בית־הכנסת באנטיוכיה אשר בפיסידיה: „ויבאו ביום השבת אל בית־הכנסת וישבו ויהי אחרי הקרא בתורה ובנביא וישלחו ראשי בית־הכנסת לאמר להם: אנשים־אחים! אם יש לכם דבר להוכיח את העם — דברו. ויעמוד פולוס וינופף ידו ויאמר..." וגדולי חכמי הפרושים היו עוסקים בעניני גרים בהיותם מחוץ לארץ, כמו שהננו מוצאים: אמר בן־יסאסיון: כשהלכתי לכרכי הים מצאתי גר אחד שנשא אשת אחיו מאמו. אמרתי לו: בני! מי הרשך? אמר לי: הרי אשה ושבעה בניה (גרים), על ספסל זה ישב רבי עקיבא ואמר שני דברים... (יבמות, צ"ח, ע"א).

זכר לתעמולה זו של חכמי הפרושים אנו מוצאים בוכוחיהם עם חכמי הגוים במקומות שונים, במשנה, בתלמוד ובמדרשים [1]. בוכוחים אלה התאמצו כמו אחיהם הסופרים היהודים ההלנים, אבל בסגנון אחר מיחד להם, לגלות את ערות הדת האלילית ולהוכיח לעמת זאת את טהרת היהדות וצדקת חקיה. גם הרב הגדול של הדרשות בשבח ישראל, התורה והארץ מסגל למטרה הזאת, והרבה מהם שמשו בודאי במעשה לתכלית זו, כי בזמנם דברו גם המוני־הגוים בארץ־ישראל, בסוריה ובבבל בשפה הסורית או הארמית, ולפיכך השתמשו גם שליחי הנוצרים הראשונים בשפה זו לשם תעמולתם. ועל־כן כשנשאו חכמי ישראל את הדרשות האלה בבתי־הכנסיות, כונו בהן גם לקהל הגברים והנשים מבני־הנכר שנמצאו באותו מעמד. גם בארץ־ישראל היו מקומות, אשר בהם נהגו לקרא שמע ולהתפלל ביונית (כאשר בארתי במקום אחר), ועל אחת כמה וכמה במקומות הלנים בחוץ־לארץ, ששם נשאו החכמים את דרשותיהם רק בשפה היונית, ועוד בימי תיאודוסיוס (רש"י—שכ"ו אח"ה), שהתפשטה אז כבר הדת הנוצרית בארץ־ישראל ובסוריה והיתה כבר לדת־המלכות, נגררו רבים מן הנוצרים אחרי היהדות; ובאנטיוכיה התאספו הנוצרים וביחוד הנוצריות בכל ימי שבת ויום טוב בבתי־הכנסיות של היהודים והיו שומעים בכונה את תקיעת השופר בראש־השנה ומשתתפים בתפלות יום־הכפורים ובשמחת חג־הסכות, גם היו מגישים את ריביהם לפני בית־דין ישראלי [2].

על התעמולה הגדולה להכנסת גרים בתקופה שלאחר חרבן־הבית מעידים האסורים החמורים שהוציאו מלכי רומא נגד ההתגירות מימי דומיטינוס

---

1) על־דבר וכוחי ריב"ז ביחוד עם הגמון רומאי עין ירוש. סנהדרין, י"ט, ע"ב, ועין גם בבלי בכורות, ה, ע"ב; חולין, כ"ז, ע"ב; במדב"ר, ד; ספרי זוטא, במדבר, ג, ל"ו; פסדר"כ, מ, ע"א. וכוחי ר"ג והזקנים ברומא עין ע"ז, ד, ז, ובברייתא, שם, נ"ד, ע"ב; בכורות, ח, ע"ב; ב"ר, י, י"ג, כ ועוד. בדבר יתר הוכוחים עין, למשל, ר"ה, י"ז, ע"ב; ב"ב, י, ע"א; סנהדרין, ל"ט, ע"א; צ"א, ע"א; ע"ז, נ"ה, ע"א; ב"ר, א, י"א, י"ג, ל"ח; שמו"ר, ל; במדב"ר, ד, י"ב, י"ט; דב"ר, ג, י"ב, י"ח; רו"ר, ג; אסת"ר, פ' ויקהלו היהודים, ועוד בהרבה מקומות.

2) יוצא מדרשות כריסוסטומוס. עין גרץ, ח"ד, 386.

אבל הרבה מזה גדלה תעמולתם אשר עשו למטרה זו בדרשותיהם ובלמודיהם, והצליחו בזה הרבה. הננו מוצאים במקורי התלמוד, כי ידי חכמי־ישראל היו מלאות עבודה לקבל מספר גדול של גרים אשר נספחו אל דת ישראל במשך ימי הבית השני ובתקופה הקרובה שאחר חרבנו, בארץ־ישראל ובבבל וביתר הארצות, בתנאים ובאפנים שונים, ועל־כן גם נחלקו בית־שמאי ובית־הלל על־דבר תנאי קבלתם. מן הגרים האלה יצאו גם חכמים גדולים, שעמדו בראש כנסת־ישראל, כמו שמעיה ואבטליון תלמידי יהודה בן־טבאי ושמעון בן־שטח, אשר הלל ושמאי קבלו מהם (אבות, א, י), ואחריהם הרבה חכמים בכל התקופות וביניהם „עקילס מפונטוס", אשר שמו נקרא עד־היום על תרגום־המקרא הארמי, וכן נכנסו בדת־ישראל הרבה גרים מהמעמד המושל, כמו עזיז מאמסה ופולימון מקיליקיה, שני גיסי אגריפה השני (קדמוניות, כ, ז, א, ג) וכן קונדק שר האוצרות של מלכות כוש (מפעלות, י"ג, נ). אולם הנצחון העליון של תעמולת הגרות היתה התגירות כל בית המלוכה של ארץ חדיב בדורות האחרונים לפני חרבן הבית. יוסיפוס מזכיר את הגרים האלה פעמים אחדות בגאוה גלויה (קדמוניות, כ, ב, ד; מלחמות, ב, י"ט, ב; ד, ט, י"א; ה, ב, ב. ג, ג. ד, ב. ו, א; ו, ו. ג, ד). וכן גם התגירות פלביוס קלמנס ואשתו דומיטילה ברומא, שהזכרה כבר למעלה. וכל־כך גדל מספר הגרים והגיורות שנכנסו בדת ישראל ונעשו לחלק האמה בתקופת הבית השני ובתקופה הסמוכה לחרבנו בארץ־ישראל ובכל תפוצות הגולה, עד כי נתבלבל אז הרבה הגזע העברי בטהרתו ועל־כן הוציאו חכמי התלמוד את משפטם הידוע, כי „כל הארצות עסה (לישה הנלושה מקמחים שונים) לארץ־ישראל, וארץ־ישראל עסה לבבל" (קדושין, ס"ט, ע"ב), לאמר: רק בבבל נשתמר היחוס של הגזע הישראלי בטהרתו. אמנם גם שם לא נשאר גזע ישראל טהור לגמרי ביחוסו, אבל נמצאו שם עוד מקומות מיחדים של טהורי היחוס. ומחמת הבלבול הגדול של יחוס הגזע הישראלי בארץ־ישראל התקינו בה מגלות־יוחסין, אשר בהן נרשמו שמות טהורי־היחוס, ביחוד בנוגע לכהנים, ולמגלות אלה פנו ארכיון מיחד בבית־המקדש (מדות, ה, ד; יוסיפוס, נגד אפיון, א, ו, ז, ועין בתולדותיו, א).

כל זה מעיד על התולדות הגדולות הממשיות בחיים, שהביאו תעמולת היהודים־ההלנים בחוץ־לארץ ותעמולת הפרושים בארץ־ישראל לשם הפצת היהדות בין הגוים. ועוד יותר מזה הננו מוצאים, כי בזמן הקרוב אחר חרבן הבית, אחרי שנואשו בני־ישראל מהחיים הלאמיים־המדיניים בארצם, הגדילו הפרושים את תעמולתם לכניסת גרים, ביחוד בכל מקומות הגולה, גם הצליחו אז הרבה במעשיהם, עד כי העלו את קצף שליחי הדת הנוצרית, אשר קמו להם מתחרים בדרכם, ועל־כן קראו בזעם: אוי לכם, סופרים ופרושים חנפים, כי תסבו ים ויבשה לעשות גר אחד (מתי, כ"ג, ט"ו). וכנראה, היתה זאת המטרה הראשית של נסיעות רבי עקיבא בגולה אז. על־דבר אפן התעמולה של שליחי ישראל בגולה הננו יכולים לשפוט על־פי סגנון דברי שליחי־הנוצריות הראשונים, אשר הלכו בכל מעשיהם בעקבות

א. ש. הרשברג

תנועת ההתגירות הגדולה בתקופת הבית השני

(סוף)

כמו היהודים בכל תפוצותיהם, ככה השתדלו גם אחיהם היושבים בארץ־ישראל להפיץ את היהדות בקרב העמים ולעשות לה נפשות ביניהם ולקבל מהם גרים. עבודת התעמולה הזאת הגיעה למרום־קצה בימי הצלחתם המדינית, ואז השתמשו היהודים למטרה זו גם בכח־הזרוע; כמעשה יוחנן־הורקנוס, אשר הכניס בחרב את האדומים בדת היהדות, ואחרי־כן יצאו מן הגרים האדומים האלה אנטיפטר ובנו הורדוס האדיר והאכזרי שבמלכי ישראל, והגרים האלה שלמו ליהודים על כפית־הדת שנעשתה לאבותיהם. אבל מתוך האדומים האלה יצאו גם אחרי־כן קנאי החרות הלאמית שנלחמו ברומאים על כבוד ישראל. גם יהודה־אריסטובלוס ומה־גם אלכסנדר ינאי הרבו להפיץ את היהדות ביד חזקה בין העמים הנכבשים 1). ועד־כמה תקפה את כל המון בני־ישראל בזמן החרבן רוח הקנאה לדת ישראל, הננו שומעים מדברי יוסיפוס על־דבר הגלילים, אשר לא רצו לתת מקלט לטרכוניים עד אשר ימלו את בשרם (תולדותיו, כ"ג), וכשהתנפלו הקנאים תחת הנהגת אלעזר והרגו את החילים הרומאים, נצל מידיהם מיטיליוס שר צבאם רק על־ידי הבטחתו להכנס בדת ישראל (מלחמות, ב, י"ז, י). וכמו הסופרים היהודים ההלכים בכל מקומות הגולה, כן עשו הסופרים חכמי הפרושים בארץ־ישראל תעמולה גדולה לדת ישראל בארצם ומחוץ לארצם. בארצם הבדילו על־ידי גדריהם החמורים ביחוד בדיני טמאה וטהרה בין ישראל לעמים, עד כי עשו את ישיבת הנכרי בתוך שכונה עברית (ביחוד בארץ יהודה המצמצמת, אשר בה היו כמעט כל התושבים יהודים ממש) לבלתי־אפשרית, עד כי הוטל עליו לפרקים לעזוב את הארץ או להכנס בדת ישראל (כאשר בארתי בארכה במקום אחר);

---

1) עיין שירר, געש., ח"א, עמוד 282 ובהערה 33. אף כי מפרש מספר זה בלכידת פחל (פלה), כי הרס אותה, מפני שלא רצו תושביה לקבל עליהם את דת ישראל, אבל מכאן יש ללמוד על יהוד הכבושים.

מאמרים

ולטר פירסט ומלכטל

לְחַיִּים וְלָמָוֶת!

מתמהמהים רגעים מספר תקועי־כפים ומחשים.

מלכטל

אָבִי הַשָּׁב חֲדַל־הָעֵינָיִם!

אֶת־יוֹם־הַדְּרוֹר בְּזָרְחוֹ רְאוֹת עֵינֶיךָ לֹא תוּכַלְנָה,
אַךְ תִּשְׁמָעֵהוּ עוֹד: מֵאֶלֶף לְאֶלֶף, מִצּוּר לְרֵעֵהוּ
יוֹדִיעוּהוּ אוֹתוֹת־אֵשׁ, מוֹקֵד לְמוֹקֵד יְבַשְּׂרֵהוּ.
וּבִנְפֹל מִבְצְרֵי עָרִיצִים וְעָלָה קוֹל הַתְּרוּעָה –
וְנָהַר אִישׁ־שְׁוַיץ אֶל אָהָלְךָ וּבְפִיו בְּשׂרַת יְשׁוּעָה,
וְהֵרִיעָה אֶל תּוֹךְ אָזְנְךָ וְהָמָה לִבְּךָ כְּמוֹ־יַיִן
וְלֵילְךָ כַּיּוֹם יָאִיר וַאֲפֵלָתְךָ כַּצָּהֳרָיִם.

נפרדים ויוצאים.

שטופכר

לִבְרוּנֶן אוֹ לִטְרֵיב שָׁמָּה נִוָּעֵד יַחַד
לְחוֹף אֳנִיּוֹת־סוֹחֵר.

ולטר פירסט

חָלִילָה מִזֹּאת! כִּי יָעַבְתִּי:
מִשְּׂמֹאל לַיְאֹר, עִם מְסִלַּת בְּרוּנֶן בַּעֲבִי הַחֹרֶשׁ
עֵמֶק נֶעְלָם יֵשׁ, לוֹ רוּטְלִי הָרוֹעִים יִקְרָאוּ.

למלכטל

גְּבוּלֵי שָׁלֹשׁ־אַרְצוֹתֵינוּ שָׁם חֻבְּרוּ לָהֶם יַחַד.

לשטופכר

שָׁמָּה תִנָּשֵׂא גַם אַתָּה עַל־כַּנְפֵי הָרוּחַ
בְּצִנָּה קַלָּה מִשְּׁוִיץ. לַמָּקוֹם הַהוּא בַּלַּיְלָה
בִּנְתִיבוֹת סֵתֶר נִוָּעֵד וְיַחַד סוֹד נַמְתִּיקָה.
וְאִם־יְדַעְתֶּם וְיֶשׁ־בִּמְיֻדָּעֵיכֶם נֶאֶמְנֵי־רוּחַ
וַאֲשֶׁר לְבָבָם כִּלְבָבֵנוּ — הֲבִיאוּם עִמָּכֶם שָׁמָּה,
אִישׁ יָבִיא עֲשָׂרָה. אָז נִתְיָעֲצָה עַל־צְפוּנוֹתֵינוּ
וְכַאֲשֶׁר נִגְזֹר כֵּן יָקוּם וּבֵאלֹהִים נַעֲשֶׂה חָיִל.

שטופכר

יְהִי כֵן. עַתָּה הָבוּ אִישׁ לְרֵעֵהוּ כַּף נִתְקָעָה;
וּכְהִתְיַצְּבֵנוּ עַתָּה פֹּה שְׁלֹשָׁה אֲנָשִׁים יַחַד
לִפְנֵי אֱלֹהִים נֶאֶמְנֵי־בְרִית וַאֲחוּזֵי־יָדַיִם,
כֵּן גַּם שָׁלֹשׁ הָאֲרָצוֹת בִּבְרִית־אַחִים תָּבֹאנָה
לְהִקָּהֵל וְלַעֲמֹד עַל־נַפְשָׁן בִּגְבוּרָה וּבְעֹז נֶפֶשׁ
וְהָיוּ יָד אַחַת וְלֵבָב אֶחָד לְחַיִּים וּלְמָוֶת!

יְהִי אֱלֹהִים לְשׁוֹפֵט וּזְרוֹעֵנוּ הִיא תִסְמְכֵנוּ!
אַתֶּם צְאוּ שַׁחְרוּ אֶת־שְׁוִיץ וַאֲנִי לְאוּרִי אֶדְרְשָׁה,נָ–
וּלְאֻנְטֶרְוַלְדֵן אֶת־מִי נִשְׁלַח?

מלכטל

אָנֹכִי אֵלֵךְ,
כִּי מִי בַּעַל־הַדָּבָר כָּמוֹנִי?

ולטר פירסט

לֹא אֲשַׁלֶּחְךָ,
כִּי עַל־כֵּן אוֹרְחִי אַתָּה, אָנֹכִי עֲרַבְתִּיךָ.

מלכטל

שַׁלְּחוּנִי וְאֵלֵכָה. אֶת־כָּל־הַנְּקִיקִים אֵדָעָה
וּמַעְגְּלֵי כָּל־הַצּוּרִים. גַּם בַּאֲשֶׁר אָבֹאָה
בַּעֲלֵי־בְרִית רַבִּים לִי וּבִמְעוֹנָם אֶמְצָא סֵתֶר
מֵחֲמַת אוֹיֵב וּמַחְסֶה.

שטופכר

יֵלֵךְ בְּשֵׁם אֱלֹהִים שָׁמָּה
וְלֹא יְבֹאֵהוּ רָע. נָקִי עֵבֶר הַיְאֹר מִבָּגֶד.
עַזָּה מְאֹד מַשְׂטֵמַת הָעָם לְמֶמְשֶׁלֶת הָרֶשַׁע
וְלֹא תִמְצָא כְּלִי שָׁרֵת לְיִצְרֵי לִבָּהּ וּנְכָלֶיהָ.
גַּם הָאַלְצֶלְנִי יֵלֵךְ שָׁמָּה, וּבְמוֹרַד הַיַּעַר
יַקְהִיל אֵלָיו בְּנֵי־בְרִית וִיקוֹמֵם אֶת־הָעָם לִמְרֹד.

מלכטל

אֵיכָה נָבֹאָה בִדְבָרִים אִישׁ אֶת־אָחִיהוּ
וְלֹא נִתָּפֵשׂ? עֵינֵי הַצַּר מְשׁוֹטְטוֹת בְּכָל־הָאָרֶץ.

עֲקֵב הֲנִיאוֹתְם כְּאָבִי לֶב־הָעָם מֵאַחֲרֶיהָ,
וְכָמוֹהוּ אִם חֲטָאתֶם, עִמּוֹ בַּעֲוֹנוֹ תִשָּׂאוּ.

שטופכר לוַלטר פירסט

עוּץ אָתָּה! וַאֲשֶׁר תֹּאמַר – אוֹתוֹ לַעֲשׂוֹת אֶשְׁמֹרָה.

ולטר פירסט

נִשְׁמְעָה מַה־בְּפִי אֲצִילֵי סִילִינֶן לְבֵית אַטִינְגְהוֹזֶן?
גַּם יִתְּנוּ יָדָם עִמָּנוּ – וְהִרְבָּה שְׁמָם חֵילֵנוּ.

מלכטל

הֲיֵשׁ בְּקֶרֶב הֶהָרִים עוֹד שֵׁם נוֹדָע לְתִפְאֶרֶת
וּמְהֻלָּל מִשִּׁמְכֶם אַתֶּם? כָּל־שׁוֹכְנֵי הָאָרֶץ
שָׁמְעוּ שִׁמְעֲכֶם הַטּוֹב וְעַל־פְּנֵי כָל־הָעָם תִּכָּבֵדוּ.
נַחֲלַת אָבוֹת לָכֶם רַבָּה: צְדָקוֹת וָעֹז וְרוּחַ־
נְדִיבוֹת, וְתַעֲצוּמוֹתָהּ עוֹד בְּמוֹ יָדְכֶם. מַה־לָּנוּ
אֵפוֹא דְּרשׁ לָאֲצִילִים? תּוֹשִׁיעַ לָנוּ יָדֵנוּ!
וַאֲנִי אֶבְטָח, גַּם בִּלְעֲדֵיהֶם נִצְלַח וְנַעַשׂ חָיִל!

שטופכר

אָכֵן הָאֲצִילִים לֹא יָדְעוּ עוֹד שֵׁבֶט הָרֶשַׁע
כָּמוֹנוּ הַיּוֹם. עוֹד שֶׁטֶף נַחַל הַבְּלִיַּעַל,
הַמִּתְגָּעֵשׁ בַּשְּׁפֵלָה, לַמְּרוֹמִים לֹא הִגִּיעַ.
אוּלָם כִּמְעַט יִתְנַדֵּב הָעָם וְיֹאחֵז נֶשֶׁק –
וּבָאוּ לְעֶזְרָה גַּם הֵם וְלֹא יִתְיַצְּבוּ מִנֶּגֶד.

ולטר פירסט

לוּ נִמְצָא בֵּינֵינוּ וּבֵין אוֹסְטְרִיָּה מוֹכִיחַ,
כִּי־עַתָּה זָעַקְנוּ לְמִשְׁפָּט. אַךְ אִם־הַמֶּלֶךְ,
וְהוּא גַּם הַשּׁוֹפֵט הָעֶלְיוֹן, יַעַשְׁקֵנוּ כֹחַ –

וַלְטֶר פִירְסְט

לוּ לֵב בְּנֵי שְׁלָשׁ־הַנָּפוֹת כְּלֵב שְׁלָשְׁתֵּנוּ אֲנַחְנוּ,
אֶבְטַח כִּי עָשֹׂה נַעֲשֶׂה גַּם יָכֹל נוּכָלָה.

שְׁטוֹכַכֶר

בְּקֹרֵא אוּרִי וּבִשְׁלֹחַ אַנְטֶרְוַלְדֵּן יַד־עֵזֶר –
אִישׁ־שְׁוִיץ יִשְׁמֹר אֱמוּנִים וּבְרִית־עוֹלָם לֹא יַרְשִׁיעַ.

מֶלְכְטַל

רַבִּים מְיֻדָּעַי בְּאַנְטֶרְוַלְדֵּן, וּבְלֵב וָנֶפֶשׁ
. זָנוּ עִמָּנוּ יָדָם בְּמָצְאָם בָּנוּ מִשְׁעֶנֶת.
הָהּ, לוּ שְׁמָעוּנִי, זִקְנֵי צֶדֶק וַאֲבוֹת הָאָרֶץ!
אָכֵן יְ. ישִׁים אַתֶּם וְאָנֹכִי צָעִיר עוֹדֶנִּי,
לֹא לָמַדְתִּ אָרְחוֹת חַיִּים וְלֹא אֶפְתַּח פִּי בַשָּׁעַר,
אַךְ אַתֶּם לוּ מְעוּנִי וְלַעֲצָתִי אַל־תָּבוּזוּ:
אַל־תֹּאמְרוּ, דַּם . עַר הוּא אֲשֶׁר יְלַהֲטֵנִי;
כִּי קִנְאַת עַמִּי אֲכָלַ נִי וְעֶנוּתוֹ כִּי רַבָּה,
גַּם לֵב הַחַלָּמִישׁ הֲלֹא הֵמֵּס יִמַּס כַּמָּיִם.
הֵן רָאשֵׁי בְּתֵי־אָבוֹת אַתֶּ. אִישׁ אָב לַבָּיִת,
וּבָנִים שְׁאֶלְתֶּם לָכֶם מֵעִם אֱ הִים, בְּנֵי־חַיִל
וְאַנְשֵׁי־לֵב, אֲשֶׁר יִהְיוּ סִתְרָה עַל־עֲטֶרֶת
שֵׂיבַתְכֶם הַקְּדוֹשָׁה וּבְבַת עֵינְכֶם יִנְצֹרוּ;
וְעַתָּה אִם עוֹד אֶל־בְּשַׂרְכֶם וְאֶל רְכוּשְׁכֶם טֶרֶם
נָגְעָה הָרָעָה, וְגַם אוֹר עֵינֵכֶם אִתְּכֶם עוֹדֶנּוּ –
אַל־נָא מִנֶּגֶד אֵיד אֲחֵיכֶם תַּעֲמֹדוּ!
גַּם אֲלֵיכֶם, דְּעוּ, שְׁלוּחָה הַיָּד וּנְטוּיָה הַזְּרֹעַ,
כִּי לֹא נְקִיתֶם בְּעֵינֵי אוֹסְטְרִיָּה מִפֶּשַׁע,

נָתִיב אֵלָיו אֶסֹלָּה. עֶשְׂרִים בָּחוּר כְּמוֹנִי
וַאֲשֶׁר לִבָּם עִם לִבִּי – וְהֵיכַל עֻזּוֹ תֵּל־אֵפֶר!
אַךְ אִם אִישׁ לֹא־יֵלֵךְ אַחֲרַי, וְאַתֶּם גַּם־אַתֶּם,
בְּהֶרְדַּתְכֶם לְסֻכּוֹתֵיכֶם וּלְעֶדְרֵיכֶם, תּוֹסִיפוּ
צַוְּארְכֶם בְּעֹל־הַבַּרְזֶל תֵּת – אֶל־הֶהָרִים אֵלֵכָה!
שָׁם, תַּחַת שַׁפְרִיר רָקִיעַ, מְקוֹם אֵיתָן הָרוּחַ
וְהַלֵּב עוֹדֶנּוּ זָךְ, הָרוֹעִים אֵלַי אַזְעִיקָה
וְהִגַּדְתִּי בְּאָזְנֵיהֶם דִּבְרֵי הַתּוֹעֵבוֹת וְהָרֶשַׁע.

שְׁטוֹכַכֶר לְוַלְטֶר פִירסט

אָכֵן סְאַת הָרֶשַׁע מָלֵאָה. אִם נֵשְׁבָה נוֹחִילָה
עַד רְבוֹת הָרָעָה...

מֶלְכְטַל

עַד רְבוֹת? מָה רָעָה וְנִירָאָה
אִם גַּם לְאִישׁוֹן בַּת־הָעַיִן מִבְטָח רְחוֹרוֹ אָיִן?
הַאֵין עֶזְרָתָה בָּנוּ? עַל־מָה אֵפוֹא אִלְּפוּנוּ
דֶּרֶךְ קֶשֶׁת וְהָנֵף גַּרְזֶן? גַּם כָּל־הַחַי לְמִינֵהוּ
בִּכְלוֹת אֵלָיו הָרָעָה יַעֲמֹד עַל־נַפְשׁוֹ בְּנֶשֶׁק
אֲשֶׁר חָלַק לוֹ אֱלֹהִים: צְבִי מֻרְדָּף, הֶעֱמִידוֹ מִכֹּחַ,
יְזַמְרֵמַר בְּתוֹעֲפוֹת קַרְנָיו אֶל־זַרְזִירֵי הַצַּיִד,
יַעֲלַת־סֶלַע אֶל־פִּי תְהוֹם אֶת־רוֹדְפָהּ תַּדִּיחַ,
גַּם שׁוֹר שָׂדֵנוּ, עַבְדֵּנוּ הַנֶּאֱמָן, רַב־כֹּחַ
וְרַב סֵבֶל, הַנּוֹטֶה בִדְמָמָה לָעֹל שִׁכְמוֹ,
הֲלֹא גַם־הוּא, בַּחֲרוֹת אַפּוֹ, מִמְּקוֹמוֹ יִתַּר פֶּתַע
וּבְתַעֲצוּמוֹת קַרְנָיו יָטִיל אוֹיְבוֹ הַשָּׁמַיְמָה.

לָנוּעַ בּוֹ עָרֹם וְעִוֵּר מִפֶּתַח עַל־פָּתַח.

מלכטל

לֹא־מְאוּם, בִּלְתִּי אִם־מַטֶּה לְיָשִׁישׁ אֵין־עֵינָיִם!
אֶת־כָּל־אֲשֶׁר לוֹ, גַּם אֶת־אוֹר הַשֶּׁמֶשׁ, זֶה הָעשֶׁר
הָאֶחָד, מְנָת כֹּל עֲנִיֵּי אֶרֶץ, מֵעִמּוֹ גָּזְלוּ –
מִי הוּא זֶה אֵפוֹא יַעַצְרֵנִי עוֹד אַחֲרֵי אֵלֶּה?
הַבּוּז לִי! בְּמֹרֶךְ לְבָבִי הַנִּקְלֶה לֹא דָאַגְתִּי
בִּלְתִּי אִם־לִשְׁלוֹם נַפְשִׁי וְאוֹתְךָ, אָבִי, לֹא זָכַרְתִּי
וְאֶעֱזֹב יְקַר שֵׂיבָתְךָ עֵרָבוֹן בְּיַד זֵד בְּלִיַּעַל.
עַתָּה אָקוּם! בִּלְבָבִי תַּאֲוָה רַק אַחַת מֵעַתָּה:
נִקְמַת דָּמִים! אַל־נָא תְאַחֲרוּ אוֹתִי. אֶעֶבְרָה שָׁמָּה
וּמִיַּד הַנְּצִיב אֶת־שְׁתֵּי עֵינֵי אָבִי אֶדְרְשָׁה.
בְּקֶרֶב עֲדַת פָּרָשָׁיו, הַסּוֹכְכִים לְרֹאשׁוֹ בְּנֶשֶׁק,
גַּם־שָׁם יָדִי תַשִּׂיגֵהוּ. לֹא אֶשְׁקֹט וְלֹא אָנוּחַ,
וּבְחַיַּי אָקוּצָה, עַד כַּבּוֹתִי אֶת־שַׁלְהֶבֶת
מַדְוֵה לִבִּי הָאָנוּשׁ וַחֲמַת נִקְמָתִי בְּדַם הָרֶשַׁע.

אומר ללכת.

ולטר פירסט

אַל־תֵּלַךְ! כֹּחַ מַה־לְּךָ, וּמַה־תַּעֲשֶׂה לּוֹ אַתָּה?
וְהוּא בְסַרְנֵן בְּטִירַת מִשְׂגַּבּוֹ יֵשֵׁב לָבֶטַח
וּלְקֶצֶף אֵין־אוֹנִים יִלְעַג מִמְּרוֹם הַסָּלַע.

מלכטל

אִם בִּמְרוֹם „קֶרֶן־אֵימִים" בְּאַרְמוֹן מִקְשֵׁה־קֶרַח,
וְגַם מִזֶּה וָמַעְלָה, עַל־רֹאשׁ „הַבְּתוּלָה", הַמְעֻלֶּפֶת
צָעִיף שֶׁלֶג־עוֹלָמִים, יַגְבִּיהַּ שֶׁבֶת – גַּם־שָׁמָּה

שטופכר

אָכֵן עִוֵּר הוּא. חָרַב מַעְיַן אוֹרוֹ וְאֵינֶנּוּ.

לֹא יוֹסִיף יַבִּיט עוֹד זֹהַר שֶׁמֶשׁ לָנֶצַח.

ולטר פירסט

רַחֲמֵהוּ־נָא!

מלכטל

לָנֶצַח לֹא יִרְאֶה אוֹר, לָנֶצַח!

מכסה פניו בידיו ומחשה רגעים מספר, אחרי־כן ידבר בנחת ובקול רצוץ מבכי, בפנותו גם לזה וגם לזה

אֱלֹהַי, אוֹר הָעֵינַיִם, הַיְקָרָה בְּמַתְּנוֹת אֱלוֹהַּ

וּמְקוֹר חַיֵּי כָל־הַיְקוּם! יְצִירֵי תֵבֵל כֻּלָּהֶם,

גַּם הַדַּל בְּצִמְחֵי שָׂדֶה, אֱלֵי אוֹר שֶׁמֶשׁ יָשִׂישׂוּ,

וְהוּא לְבָד, וּבְעוֹד חוּשׁוֹ בּוֹ, בְּמַחֲשַׁכֵּי נֶצַח יֵשֵׁב

וְלֵיל תָּמִיד עִמּוֹ. לֹא יְחַדֵּהוּ עוֹד שְׂשׂוֹן הַפֶּרַח

וִירַק דֶּשֶׁא לֹא יִמְתַּק לְעֵינָיו. וּבָא הַשֶּׁמֶשׁ

וְזָרַח הַשֶּׁמֶשׁ וְהוּא לֹא יֵדָע. הֲלֹא טוֹב הַמָּוֶת

מֵחַיִּים כָּאֵלֶּה. לָמָּה־זֶּה כָּכָה תַּבִּיטוּ

תָּנוּדוּ לִי? אִישׁ שְׁתֵּי עֵינַיִם תְּמִימוֹת אָנֹכִי!

אַף אֲהָהּ, גַּם אֶת־הָאַחַת מֵהֶן, אוֹ לוּ גַם אֶגֶל

מַיִם הַזֹּהַר, הַבּוֹקֵעַ אֶל תּוֹכָהּ בְּשֶׁפַע,

מִתֵּת לְאָבִיהוּ הָעִוֵּר יַד הַבֵּן קָצְרָה.

שטופכר

אָנוּשׁ מַחְצְךָ, אָחִי. וְאוּלָם אָנֹכִי לֹא אֲרַפְּאֶנּוּ,

כִּי אוֹסִיפָה עוֹד עַל־כְּאֵבְךָ וּפִצְעֲךָ אַעֲמִיקָהּ:

דַּע, לָקֹחַ לָקַח הַנְּצִיב אֶת־כֹּל אֲשֶׁר לְאָבִיךָ

וּמְאוּמָה לֹא הִשְׁאִיר בְּיָדוֹ, בִּלְתִּי אִם־מַטֵּהוּ,

אַךְ אַתָּה בְּיָדָיו!" — וַיִּצוּ וַיַּפִּילוּהוּ אַרְצָה
וּבְמַסְמְרֵי בַרְזֶל עֵינָיו נִקֵּרוּ.

ולטר פירסט

אִי שָׁמַיִם!

מלכטל מתפרץ

עֵינָיו נִקֵּרוּ, אָמַרְתָּ?

שטופכר משתאה, לוַלטר פירסט

בֶּן־מִי־זֶה הָעֶלֶם?

מלכטל תוקפו בהתפלצו מכאב

אֶת־עֵינָיו? הַגִּידָה!

ולטר פירסט

אוֹי לְךָ, קְשֵׁה־יוֹם וּמַר־נָפֶשׁ!

שטופכר

מִי הוּא? בְּנוֹ?

ולטר פירסט רומז: הן.

הַאָמְנָם? אֵל אֱלֹהִים, אֵל אֱמֶת וָצֶדֶק!

מלכטל

וַאֲנִי רָחוֹק הָיִיתִי... אֶת־עֵינָיו, עֵינָיו הַשְּׁתַּיִם?

ולטר פירסט

הַבְלִיגָה מְעַט עֲלֵי יָגוֹן. לֶב־גֶּבֶר יְכַלְכֵּל מַדְוֵהוּ.

מלכטל

וּבְפִשְׁעִי אָנִי, כִּי פַּחַז כַּמַּיִם הָיִיתִי!
וּבְכֵן עִוֵּר הוּא? הַאֻמְנָם עִוֵּר? עִוֵּר לָנֶצַח!

שטופכר

בְּמֶלְכְטַל, בְּאֵכֶה קֶרֶן, יוֹשֵׁב אִישׁ אֶחָד לָבֶטַח,
הֵינְרִיךְ אִישׁ הַלְדֵּן לוֹ יִקְרָאוּ, וְהָאִישׁ יְשַׁר־דֶּרֶךְ,
וְכָל־הָעָם מִסָּבִיב יְבַקְשׁוּ עֵצָה מִפִּיהוּ.

ולטר פירסט

מִי לֹא יְדָעֶנּוּ? הֲקָרָהוּ אָסוֹן? הַגִּידָה!

שטופכר

בְּחַטַּאת בְּנוֹ הַנַּעַר, מִדְחֶה קַל בִּבְלִי־דַעַת,
שָׁלַח לַנְדֶּנְבֶּרְג הַשָּׂדֶה לָקַחַת מֵעִם־הַמַּחֲרֶשֶׁת
צֶמֶד שְׁוָרָיו הַטּוֹבִים, יְפֵי בְקָרוֹ וּבְחִירֵימוֹ,
וּכְבֹא הָעֶבֶד הַשָּׂדֶה לַעֲשׂוֹת דְּבַר אֲדוֹנֵהוּ,
וַיִּתְחַמֵּץ לְבַב הַנַּעַר וַיַּכֵּהוּ וַיָּנֹס.

ולטר פירסט בקצר־רוחו

וְאָבִיו מֶה הָיָה לוֹ? הַגִּידָה מַה־קָּרָהוּ?

שטופכר

הַנְּצִיב הִבְהִילוֹ אֵלָיו וַיְצַו עָלָיו בְּמַפְגִּיעַ
לַסְגִּיר בְּנוֹ אֶל־יָדוֹ וּלְגַלּוֹת מַחֲבֹאוֹ כְרָגַע,
וּבְהִשָּׁבַע הַשָּׁב בֶּאֱמֶת כִּי לֹא יָדַע מְקוֹם הַנַּעַר,
וַיִּקְרָא הַנְּצִיב לִמְשַׁחִיתָיו...

ולטר פירסט קופץ ממקומו ואומר להסיעו אל עבר אחר

בְּשֵׁם אֱלֹהִים, אַל־תּוֹסֶף!
הַשְׁפִּ־לָה קוֹלֶךָ!

שטופכר מרים קולו

וַיֹּאמַר: „בִּנְךָ אֵינֶנּוּ,

וַנִּסְכֵּן כִּי יִתְהַלְּכוּ אִתָּנוּ בְּדַרְכֵי נֹעַם,
עַתָּה בָּאָה לָאָרֶץ רָעָה לֹא הָיְתָה כָמוֹהָ
מִיּוֹם שְׁלֹחַ רֹעֶה רֶגֶל בֵּין הָרֶיהָ אֵלֶּה.

ולטר פירסט

אָכֵן רַבָּה הָרָעָה וּגְדוֹלָה, אֵין כָּמוֹהָ.
גַּם אַלּוּפֵנוּ הָרָם, הַשּׁוֹעַ לְבֵית אַטִינְגְהוֹזֶן,
אִישׁ רָאָה רִאשׁוֹנוֹת וּבְלִבּוֹ זֵכֶר יְמֵי קֶדֶם,
יֹאמַר אַף־הוּא: כָּבֵד הַמַּשָּׂא וְאָפֵס כֹּחַ!

שטופכר

גַּם בְּאֻנְטֶרְוַלְדֵן שַׁעֲרוּרוֹת גְּדוֹלוֹת תֵּעָשֶׂינָה:
לִפְנֵי יָמִים מִסְפָּר וּנְצִיב רוֹסֶבֶּרְג חָשַׁק חֵשֶׁק
לִטְעֹם מִמֶּתֶק פְּרִי סְתָרִים, וּבְסוּרוֹ אַלְצֶלְנָה
כִּמְעַט עִנָּה אֵשֶׁת בּוֹמְגַרְטֶן, לוּלֵא הַבַּעַל
שֶׁבָּא בַקַּרְדֹּם וַיַּךְ הַנָּבָל וַיְמִיתֵהוּ.

ולטר פירסט

אֵל גְּמוּלוֹת אֱלֹהִים! וּבוֹמְגַרְטֶן מָה? הַגִּידָה!
הֲמָצָא יָדַיִם לִבְרֹחַ? הֲבָא אֶל־מִקְלַט סֵתֶר?

שטופכר

חֲתָנְךָ הֶעֱבִירוֹ הַיְאֹר וּלְבֵיתִי הֱבִיאָהוּ.
עַתָּה יִסְתַּתֵּר עִמִּי, בְּצֵל קוֹרָתִי אֲכַסֶּנּוּ.
פִּיו הוּא גַם הִגִּיד לִי מַעֲשֵׂה הַנְּבָלָה בְּסַרְנֶן,
יִתְפַּלָּץ־כָּל־לֵב לְשִׁמְעָהּ.

ולטר פירסט

מָה הָיָה שָׁם? אֱמֹרָה!

וְחַכְמַת־לֵב, רַעְיָתְךָ גֶּרְטְרוּדָה? כָּל־הוֹלְכֵי דֶרֶךְ,
הָעוֹבְרִים בְּעֵמֶק מֵינְרַד, אַרְצָה אֱלִישָׁה לָרֶדֶת,
פֶּה־אֶחָד תְּהִלַּת בֵּיתְכֶם, בֵּית־נְדִיבוֹת, יְסַפֵּרוּ.
אֶפֶס הַגִּידָה־נָא, הֲלֹא מִפְלוּאֶלֶן בָּאתָ הֵנָּה.
הֲשַׂמְתָּ לֵב וְאִם הִתְבּוֹנַנְתָּ עֵת לֶכְתְּךָ בַדֶּרֶךְ
וְלֹא מָצָאתָ כָּל־חֲדָשָׁה בַּמְּקוֹמוֹת אֲשֶׁר עָבַרְתָּ?

שטופכר

אָכֵן מְצוּדָה חֲדָשָׁה בְהִבָּנוֹתָהּ שָׁם רָאִיתִי
וָאֶתְעַצֵּב מְאֹד אֶל הַמַּרְאֶה.

ולטר פירסט

הוֹי יְדִיד נַפְשִׁי!
כָּל־עָנְיֵנוּ וְלַחֲצֵנוּ – הִנֵּה הִנָּם לְפָנֶיךָ!

שטופכר

לֹא הָיְתָה כָזֹאת בְּאוּרִי מֵאָז וּמִימֵי קֶדֶם
כִּי יָקִימוּ עַל־אַדְמָתָהּ בָּתֵּי־סֹהַר וָכֶלֶא,
גַּם בֵּית הַבּוֹר לֹא נִמְצָא בָהּ, מִבַּלְעֲדֵי הַקֶּבֶר.

ולטר פירסט

גַּם זֶה קֶבֶר לַחֹפֶשׁ. בַּשֵּׁם הַנָּכוֹן קָרָאתָ.

שטופכר

וַלְטֶר פִּירְסְט! לָמָּה אֲכַחֵד מִמְּךָ? לֹא דְבַר־הֶבֶל
הֱבִיאַנִי עַתָּה הֲלוֹם. אִישׁ כְּבַד־דְּאָגָה אָנֹכִי.
מֵרָעָה אֶל־רָעָה יָצָאתִי. עָזַבְתִּי לַחַץ
בַּבַּיִת וָאֶמְצָא לַחַץ גַּם־פֹּה. מַה־כֹּחֵנוּ
כִּי נְיַחֵל, וּמַה־נּוֹחִילָה עוֹד, אִם־אַחֲרִית אָיִן?
לְמוּד חֹפֶשׁ אִישׁ־שְׁוַיץ מֵאָז, רְצוּי מוֹשֵׁל וָמֶלֶךְ,

מלכטל

אות ומופת הם לָנוּ, מֵהֶם נִלְמַד עֲשׂוֹת.

ולטר פירסט

לֵכָה!

אַחַר אָשׁוּב אֶקְרָאֲךָ אִם־לֹא יְהִי פַּחְדִּי פָּחַד.

מלכטל יוצא.

הָאֻמְלָל! לֹא מְלָאַנִי לִבִּי הַגֶּד־לוֹ עַתָּה
אֶת־מְגוּרָתִי. – מִי הַדּוֹפֵק? – מִדֵּי תִסֹּב הַדֶּלֶת
עַל־צִירָהּ וְחָרַדְתִּי לַשּׁוֹאָה כִּי תָבֹא לְפֶתַע.
הֵן בֶּגֶד וָמַעַל אֵצֶל כָּל־פִּנָּה יֶאֱרֹבוּ,
גַּם אֶל־הַבַּיִת פְּנִימָה יֶהֱרֹס לָבֹא הָאָוֶן,
עוֹד אַחַת מְעַט וִיבַקְשׁוּ מַנְעוּלִים וּבְרִיחַ
לְשִׂימָם בְּכֹל דַּלְתוֹת בָּתֵּינוּ וּבִשְׁעָרֵינוּ.

פותח הדלת ונסוג אחור מתמהון כראותו והנה ורנר שטופכר בא.

מִי הָעוֹמֵד לְפָנָי? וֶרְנֶר? אָכֵן חַי אֱלוֹהַּ,
אוֹרֵחַ יָקָר, מְאֹד מְאֹד נַעֲלֶה! עַל־סַף זֶה הַבַּיִת
מֵאָז הֱיוֹתוֹ רֶגֶל טוֹב מִמְּךָ עוֹד לֹא דָרְכָה.
בְּצֵל קוֹרָתִי יְהִי בָרוּךְ וּמְבֹרָךְ בּוֹאֶךָ!
מַה־זֶּה נָחַךְ עַד־הֲלוֹם? וּמַה־תְּבַקֵּשׁ בְּאִזּוּרִי?

שטופכר נותן לו ידו

אֶת־יְמֵי הַקֶּדֶם אֲבַקֵּשָׁה וְאֶת־שְׁוִיץ הַקּוֹדֶמֶת.

ולטר פירסט

עִמְּךָ הֵם. רְאֵה מֶה עָלַץ לִבִּי לִקְרָאתֶךָ
וּמָה רָוַח לוֹ. שֵׁב, אִישִׁי וֶרְנֶר! מַה־שְּׁלוֹמֶךָ?
הֲשָׁלוֹם לְבַת אִבֶּרְג הַנְּבוֹן בְּעַמָּיו, אֵשֶׁת הַחַיִל

כְּדְבַר הַפּוֹחֵז לֵאמֹר: „מִי־אִכָּר וְרָעֵב לַלֶּחֶם –
בְּמוֹ־יָדוֹ יִמְשֹׁךְ מַחֲרַשְׁתּוֹ”. וּבְגֶשֶׁת הַנַּעַר
וַיְפַתַּח אֶת־שְׁוָרַי, הֶדֵר בְּקָרִי, מִן־הַמַּחֲרֶשֶׁת –
וַיְהִי הַדָּבָר כְּחֵץ לִלְבָבִי, בְּקוֹל נַהֲמַת פֶּרֶא
פָּעָה גָעוּ הַשְּׁוָרִים, כְּמוֹ עַל־חָמָס הִתְעוֹרְרוּ,
וְגַם נָגֹחַ נָגְחוּ בְקַרְנֵיהֶם. לֹא הִתְאַפַּקְתִּי
וָזִיַּף עָלָיו מַלְמַד הַבָּקָר וָאַכֵּהוּ.

וַלְטֶר פִּירסט

אִם אֲנַחְנוּ רַק בְּרָב־כֹּחַ עַל חֲמָתֵנוּ נַבְלִיגָה –
הַבַּחוּרִים אֵיכָה יִכְלְאוּ רוּחָם הַלּוֹהֶטֶת.

מֶלְכְטַל

רַק לְאָבִי יֶהֱמֶה לִבִּי. לֹא מִשְׁעָן לוֹ וָעֵזֶר,
וּבְנוֹ רָחֵק מִמֶּנּוּ, וְהַנְּצִיב שָׁטֹם יִשְׂטְמֵהוּ
עֵקֶב הִלָּחֲמוֹ כָל־הַיָּמִים לְצֶדֶק וּלְחֹפֶשׁ.
עַתָּה יִיקְצוּ מְזַעְזְעָיו וְחַיֵּי הַזָּקֵן יְמָרֵרוּ
וְאִישׁ אֵין לְהַצִּילוֹ מִיַּד מֵצִיק וּבְלִיָּעַל.
אָקוּמָה־נָּא, וִיהִי מָה, וּלְבֵית אָבִי אָשׁוּבָה.

וַלְטֶר פִּירסט

אַל־נָא תִבָּהֵל בְּרוּחֶךָ. הַשְׁקֵט וּשְׁבָה עִמָּנוּ
עַד בֹּא דְבַר שְׁמוּעָה וּבְשׂרַת מָה מֵאֻנְטֶרְוַלְדֶּן.
שְׁמַע, קוֹל דּוֹפֵק בַּדָּלֶת! – אוּלַי צִיר הוּא שָׁלוּחַ
מֵאֵת הַנְּצִיב – מַהֵר הֵחָבֵא – גַּם בִּמְקוֹמֵנוּ,
בְּאוּרִי, מִבְטָח אֵין לְךָ מִכַּף לַנְדֶּנְבֶּרְג רוֹדְפְךָ.
יָד אַחַת לָעָרִיצִים וְאִישׁ אֶת־אָחִיו יַעְזֹרוּ.

מחזה רביעי

נוה ולטר פירסט.

ולטר פירסט והרנולד מלכטל באים איש מעברו.

מלכטל

זָדוֹנִי וַלְטֶר פִּירְסְט!

ולטר פירסט

אוֹי לָנוּ אִם יִמְצָאוּנוּ יַחַד.

מלכטל

הַאֵין כָּל־בְּשׂרָה מֵאָנְטֶרְוַלְדֶן? וְאַף לֹא שֵׁמֶץ
דָּבָר מִשְּׁלוֹם אָבִי? נָקְטָה נַפְשִׁי לָשֶׁבֶת
כָּלוּא בְּמַחֲבֹאִי כְּאַסִּיר אֶל־בּוֹר וַחֲבֹק יָדַיִם.
מָה אָוֶן פָּעַלְתִּי כִּי אֶסְתַּתֵּר כִּמְרַצֵּחַ?
הָעֵז הֵעֵז עֶבֶד נָבָל אֶת־פָּנָיו לָקַחַת
מֵעִמִּי בִּפְקֻדַּת הַנְּצִיב וּלְעֵינֵי הַשֶּׁמֶשׁ
מִבְחַר צִמְדִּי – וָאֶשְׁבֹּר אֶצְבָּעוֹ בְּמַטֵּה־זָעַם.

ולטר פירסט

מְהִיר־חֵמָה אָתָּה, הֵן עֶבֶד הַנְּצִיב הָעֶבֶד,
וּבִדְבַר הַשַּׁלִּיט בָּא. שָׂא־נָא אֵפוֹא הָעֹנֶשׁ,
גַּם אִם־כָּבֵד מִמְּךָ, בִּדְמָמָה וּבְאֹרֶךְ־רוּחַ.

מלכטל

הֲיִתְאַפֵּק אִישׁ וְאִם יֶחֱשֶׁה לְמִשְׁמַע דִּבְרֵי בְלַע

הגודר נבהל לבוא

מַה־נִּהְיְתָה?

אמרכל ראשון

מֵעַל הַגָּג נָפַל הַסַּכְּךְ אָרְצָה.

ברטה ואנשיה באים.

ברטה

הֲנִכְבַּץ הָאִישׁ? הוֹי, חוּשׁוּ, הַצִּילוּ, הוֹשִׁיעוּהוּ,

גַּם־עוֹד יֵשַׁע לוֹ. הִנֵּה זָהָב, אַךְ הַצִּילוּהוּ!

משלכת חֲלִיתָהּ לעם.

הגודר

זֶה זְהַבְכֶם – הַזָּהָב יַעֲנֶה אֶת־הַכֹּל, תֹּאמֵרוּ?

וּבִגְזֵלְכֶם אָב מִילָדָיו וּבַעַל מֵחֵיק אֵשֶׁת

וּתְמַלְאוּ פְנֵי־תֵבֵל צָרָה וְיָגוֹן וְשֶׁבֶר־רוּחַ –

וַאֲמַרְתֶּם כַּפֵּר תְּכַפְּרוּ כָל־זֹאת בַּזָּהָב? – הֲדָלוּ!

שְׁלֵוִים הָיִינוּ עַד בּוֹאֲכֶם, לֹא יָדַעְנוּ רֹגֶז,

וְהִנֵּה בָּאתֶם – וַיֵּהָפֵךְ גִּיל חַיֵּינוּ לְאֵבֶל.

ברטה אל הפקיד

הֲחַי הוּא עוֹד?

הפקיד מרמז: לא.

אִי עֹפֶל דָּמִים! בְּאֵלֶּה נִבְנֵיתָ

וְאֵלֶּה תִּרְבַּץ בְּךָ וְהָיְתָה עֵצֶיךָ וַאֲבָנֶיךָ.

בִּרְאוֹתָם כִּי מִסָּבִיב לָמוֹ שָׁלוֹם וָשֶׁקֶט,

הֲלֹא נוֹחַ יָנוּחוּ מִזַּעְפָּם וְחָדַל רֹגֶז.

שטופכר

לוּא נַעַשׂ אֲגֻדָּה אֶחָת – כַּבִּיר תִּמְצָא יָדֵנוּ.

טל

בְּהִשָּׁבֵר אֳנִיָּה – נִבְחָר, כִּי אִישׁ לְנַפְשׁוֹ יוֹשִׁיעַ.

שטופכר

הֲכָכָה רָחֵקוּ דְּבַר־הָעָם וְעֶנוּתוֹ מִלִּבֶּךָ?

טל

אִישׁ אִישׁ אֶל־כֹּחוֹ יִשָּׁעֵן וּזְרֹעוֹ תִסְמְכֵהוּ.

שטופכר

הָאַחְדוּת תַּשְׂגִּיא עָצְמָה גַּם לְחַלָּשׁ וּלְאֵין־כֹּחַ.

טל

אַךְ הַגִּבּוֹר יַשְׂגִּיא פָּעֳלוֹ בְּצֵאתוֹ בְּדָד בֶּטַח.

שטופכר

וּבְיוֹם הִתְנַדֵּב הָעָם וִימִינוֹ תֹּאחֵז חָרֶב,

כִּי תִקְצַר רוּחוֹ בַּעֲמָלוֹ – הֲתִתְיַצֵּב מִנֶּגֶד?

טל תוקע לו כפו

מִתַּחְתִּית שְׁאוֹל יַעֲלֶה טֶל כִּבְשָׂה קְטַנָּה אוֹבֶדֶת –

הַהוּא יִטֹּשׁ אֶת־אֶחָיו בִּימֵי צָרָה וָזָעַם?

וְאוּלָם אַחַת שְׁאֶלָתִי: בְּסוֹדְכֶם אַל־נָא תְּבִיאוּנִי.

בְּדָרְשְׁכֶם לִזְרֹעַ־יָדִי, יִכִּי יְהִי לָכֶם דְּבַר־כַּפַּיִם –

קוּמוּ קִרְאוּ לְטֶל: בֹּא יָבֹא, לֹא יִתְמַהְמֵהַּ.

כונים והולכים איש לעברו. על במות־העץ היתה מהומה כתאם.

שטופכר

טָל, לוּא יָדַעְתָּ

מַה־מָּלֵא לְבָבִי. אָמַרְתִּי, אֶל־חֵיקְךָ אֶשְׁפְּכֶנּוּ.

טל

נִגְעֵי לֵרָב לֹא יֵרָפְאוּ בִּדְבַר שְׂפָתַיִם.

שטופכר

הַאֵין יֵשׁ וֶהֱבִיאוּ הַדְּבָרִים לְפֹעַל כַּפָּיִם?

טל

הַפֹּעַל הָאֶחָד עַתָּה: הַחֲרֵשׁ וְהַאֲרֵךְ רוּחַ.

שטופכר

אֵיכָה נִשָּׂא אֶת הַכָּבֵד מִנְּשׂא וְנִתְאַפָּקָה?

טל

מְהִירֵי שְׂרֹר – לֹא יַאֲרִיכוּ מְשֹׁל. שָׁבוּ אַפּוֹ וְדֹמּוּ.
סוּפָה כִּי תִפְרֹץ בַּיָּם וּמְצוּלוֹתָיו תַּרְתִּיחַ –
כָּבֹה יִכְבּוּ כָּל מְאוֹרֵי הָאֵשׁ. בְּאֱשׁוּן הַחשֶׁךְ
תְּחַפּוֹנָה הַסְּפִינוֹת לַחְתֹּר אֶל הַחוֹף, וְהַסַּעַר
כָּל־עֻמַּת שֶׁבָּא יַחֲלֹף, לֹא יַשְׁחִית וְלֹא יָרֵעַ.
יִשְׁכֹּן אִישׁ אִישׁ בְּבֵיתוֹ וּבְאֹהֶל נָוֵהוּ,
וְאִישׁ הַשָּׁלוֹם יִמְצָא שָׁלוֹם לָרֹב בַּאֲשֶׁר יֵשֵׁב.

שטופכר

הֲכָכָה הִיא עֲצַת לִבֶּךָ?

טל

לֹא יִשֹּׁךְ הַפֶּתֶן

בִּלְתִּי אִם־הִרְגִּיזוּהוּ. וּבְרֹב הַיָּמִים, גַּם הֵמָּה,

מִי הֶאֱמִין לַשְּׁמוּעָה? מִי רָאָה וְשָׁמַע כָּאֵלֶּה?

הגודר

הֲבִרְכֵּינוּ אֲנַחְנוּ תִּכְרַעְנָה לִפְנֵי הַמִּגְבַּעַת?
אַךְ הִתְעַלֵּל יִתְעַלֵּל בַּאֲנָשִׁים תְּמִימֵי־דָרֶךְ!

אמרכל ראשון

וְאִלּוּ עֲטֶרֶת הַקֵּיסָר הָיְתָה זֹאת הַחֲרַשְׁ.ִי,
אַךְ הַמִּגְבַּעַת מִגְבַּעַת אוֹסְטְרִיָּה. עֵינַי רָאוּהָ:
עַל־הַכֵּס, בִּמְקוֹם מַתַּן אֲחֻזּוֹת מִסֵּי הַמֶּלֶךְ.

הגודר

מִגְבַּעַת אוֹסְטְרִיָּה? הִשָּׁמֵרוּ! לְמוֹקֵשׁ לָנוּ
שָׂמוּהָ, לְמַעַן הַדִּיחֵנוּ בְּבֶגֶד וּבְמַעַל
לָלֶכֶת אַחֲרֵי אוֹסְטְרִיָּה.

האמרכלים

מִי־גֶבֶר יְשַׁר־דֶּרֶךְ
וְנָשָׂא הַחֶרְפָּה?

הגודר

נֵלְכָה נַקְהִיל הָעָם וְנִוָּעֲצָה.

מתרחקים לירכתים.

טל לשטופכר

עַתָּה תֵּדַע יָדֹעַ. הֱיֵה שָׁלוֹם, אֲדוֹנִי וֶרְנֶר.

שטופכר

אָנָה תֵּלֵךְ? אֲהָלַי, אַל־נָא תַחְפֹּז כֹּה לָלֶכֶת!

טל

בֵּיתִי – בְּעָלָיו אֵין עִמּוֹ. שָׁלוֹם!

נושא ידו אל ההרים

וּמָעֻזֵּי חֹפֶשׁ אֵלֶּה – יְמִין עֶלְיוֹן כּוֹנְנָה.

נשמע קול תֹּף. אנשים באים, ומגבעת נתונה בראש מוט בידיהם. אחריהם הולך הכָּרוֹז. נשים וטף רצים אחריהם במהומה.

אמרכל ראשון

מָה הַתֹּף הַזֶּה, רְאוּ־נָא.

הגודר

וּמַה־תַּעֲלוּלִים אֵלֶּה

וּדְבַר הַמִּגְבָּעַת?

הכרוז

מִטַּעַם הַקֵּיסָר – שְׁמָעוּ!

האמרכלים

הָחֱשׁוּ! שְׁמָעוּ!

הכרוז

מְתֵי אוּרִי! הַרְאִיתֶם הַמִּגְבָּעַת?

בְּטַבּוּר אַלְטוֹרְף, בִּמְרוֹם קֶרֶת, עַל־הַנֵּס יִתְּנוּהָ

וּגְזֵרַת הַנְּצִיב עֲלֵיכֶם מֵעִתָּה, וּבְכָל־תֹּקֶף:

נָתֹן לַמִּגְבַּעַת כָּבוֹד כַּאֲשֶׁר לִבְעָלֶיהָ!

הָעֹבֵר עָלֶיהָ יְגַל רֹאשׁוֹ וְיִכְרַע לָהּ אָרְצָה

וִיהִי־לוֹ לְאוֹת וּלְמִבְחָן כִּי אָכֵן נִכְנַע לַמֶּלֶךְ.

וַאֲשֶׁר יַמְרֶה – הוּא יֵאָסֵר וּרְכוּשׁוֹ יְהִי חֵרֶם.

העם צוהק צחוק גדול, התֹּף מַכֶּה. ההמון נפוץ.

אמרכל ראשון

הִנֵּה עוֹד גְּזֵרָה חֲדָשָׁה, אֲשֶׁר לֹא נִשְׁמְעָה כָמוֹהָ,

בָּדָא הַנְּצִיב מִלִּבּוֹ: כָּרֹעַ לַמִּגְבָּעַת!

אמרכל ראשון

יַעַרְמוּ לָמוֹ עוֹד תִּלֵּי־חֲפַרְפֵּרוֹת כָּמוֹה? –

וְרָאִינוּ הֲיִשְׁווּ כֻלָּם יַחַד לְקָטֹן הָרֵינוּ?

הפקיד, כר אל ירכתי דבימה.

הגודר

לְצוּלַת הָעֵמֶק בַּיְאֹרִים פַּטִּישִׁי אַשְׁלִיכָה,

עַל־הֱיוֹתוֹ לִי, בִּבְנוֹתִי בֵּית הַדָּמִים, כְּלִי־פֹעַל.

טל ושטופכר באים.

שטופכר

הָהּ! מִי־יִתֵּן וָמַתִּי וְעֵינַי זֹאת לֹא תִרְאֶינָה.

טל

אַל־נָא נַעַמְדָה בְּמָקוֹם רָע: נֵשְׁטְ מִזֶּה וְנַעֲבֹרָה.

שטופכר

הַבְּאוֹרִי, בְּאֶרֶץ הַחֹפֶשׁ, אָנֹכִי?

הגודר

הוֹ, אֲדוֹנִי,

לוּא הַבּוֹרוֹת מִתַּחַת לַמִּגְדָּלִים רָאִיתָ,

כָּל־יוֹרְדֵיהֶם לֹא יִשְׁמְעוּ עוֹד קוֹל שֶׁכְוִי לָנֶצַח.

שטופכר

אֲהָהּ אֱלֹהִים!

הגודר

רְאֵה הַקְּרָנוֹת, אֶת־הָאֹמְנוֹת רְאֵה! חֹסֶן

לָהֶם וְתַעֲצוּמוֹת אֵיתָן! לָעַד לֹא יִמּוֹטוּ!

טל

אֲשֶׁר יִבָּנֶה בְּיַד אָדָם – יַד אָדָם תֶּהֶרְסֶנּוּ.

פועל זקן

כָּשַׁל כֹּחִי.

הפקיד מנערו

עוּרָה, זָקֵן, שׁוּבָה לְסִבְלוֹתֶיךָ.

אמרכל ראשון

הַאִם לֵב־אֶבֶן לְךָ כִּי תִרְדֶּה אִישׁ שֵׂיבָה בְּפֶרֶךְ?

וְהוּא גַם אֶת־רַגְלָיו לֹא יִשָּׂא.

הגודר והאמרכל

הָהּ, עָמָל וָאָוֶן!

הפקיד

דֹּמּוּ! לֹא־לָכֶם הַמִּשְׁפָּט! אֲנִי חוֹבְתִי אֶעֱשׂ.

אמרכל שני

הַמְּצוּדָה אֲשֶׁר נִבְנֶנָּה, הֲלֹא תַגִּיד, הַמְנַצֵּחַ –

מַה־שֵּׁם יִקָּרֵא לָהּ?

הפקיד

עֹל־אוּרִי – כֵּן יִקְּבוּהָ,

בְּעֹל הַזֶּה יוּבָא צַוַּארְכֶם וְעָרְפְּכֶם יִשָּׁבֵר.

האמרכל

עֹל־אוּרִי?

הפקיד

הָזָר הַשֵּׁם? מָה רָגַזְתָּ כִּי צָחַקְתָּ?

האמרכל

הַבְחַיִץ קַלְקַל זֶה לַעֲרֹץ אֶת־אוּרִי תֹּאמֵרוּ?

מחזה שלישי

רחבה באלטורף.

במקום גבוה בירכתי הבימה תתרומם מצודה, קרובה לגמר בנינה. מלאכת יַרְכָתָהּ שלמה כֻּלה, אך בָּמוֹת־העץ, המעמדות לפועלים, עודן נטועות לפניה במקומן והפועלים עולים ויורדים בהן. במרום הגג יושב הַסַּפָּךְ. התכונה רבה. כֻּלם שוקדים על מלאכתם.

הפקיד, הגודר, אמרכליו ופועליו.

הפקיד במקלו לפועלים

אַל־נָא הִתְרַפּוּ! הָבוּ! עֲמֹס אֲבָנִים וְהַסֵּעַ!

וּגְשׁוּ שִׂיד וָמֶלֶט! יָבֹא־נָא כְּבוֹד הַנְּצִיב וְיֵרָא

מַה־שָּׂגְתָה הַמְּלָאכָה! אִי, אַךְ כְּשַׁבְּלוּלִים יִזְחָלוּ!

לשני פועלים מְסיעי אבנים

הֲכָזֶה יְהִי מַשָּׂא גָבֶר? הַעֲמִיסוּ עוֹד! הַכְפִּילוּ!

נִרְפִּים אַתֶּם, נִרְפִּים! וּמְלַאכְתְּכֶם תַּרְמִית עֵינָיִם!

אמרכל ראשון

אָכֵן לֹא תִנְעַם מְאֹד לָאִישׁ הַמְּלָאכָה, הַסֵּעַ

אֲבָנִים בְּמוֹ־יָדָיו לְמַעַן בְּנוֹתוֹ לְנַפְשׁוֹ בֵּית־סֹהַר.

הפקיד

מַה־לְּךָ כִּי נִרְגָּנְתָּ? אֵין כָּעָם הַזֶּה לָרֹעַ!

לֹא יִכְשַׁר בִּלְתִּי אִם־לַחֲלֹב פָּרוֹת וְלִרְעוֹת רוּחַ.

עוֹמֵד שָׁם, אֵלָיו תָּסוּר וּבְצֵל קוֹרָתוֹ תִּסָּתֵר.
בֵּית שְׁטוֹפָכֶר הוּא, אֲבִי נִרְדָּפִים, הוּא יוֹשִׁיעֶךָ,
וּרְאֵה, גַּם בַּעַל הַבַּיִת פֹּה. לֵךְ אַחֲרַי. בֹּאָה!

פונים ללכת שמה. המחזה ישתנה.

קְפִיצָה מֵרֹאשׁ סֶלַע – וַאֲנִי חָפְשִׁיָה לָנֶצַח.

שְׁטוּפַכֵר נוֹפֵל בִּזְרֹעוֹתֶיהָ

מִי אִישׁ וַיְאַמֶּץ־לֵב אֲשֶׁר כִּלְבָבְךָ אֶל־חֵיקֵהוּ,
הוּא בִתְרוּעַת גִּיל לְבֵיתוֹ וּלְנַחֲלָתוֹ יִלָּחֵם
וְאֵימַת כָּל מַלְכֵי אֶרֶץ וְצִבְאוֹתָם לֹא תְבַעֲתֵהוּ.
אָקוּמָה אֶעְבְּרָה אֶל־אוּרִי, לֹא אֶתְמַהְמַהּ רָגַע,
הִנֵּה אִישׁ־שְׁלוֹמִי שָׁמָּה, וַלְטֶר פִּירְסְט מוֹדָעֵנוּ,
אִישׁ מַחְשְׁבוֹתָיו כְּמַחְשְׁבוֹתַי עַל־הָעִתּוֹת הָאֵלֶּה,
גַּם אֶת־אִישׁ הַנְּדִיבוֹת הַשּׁוֹעַ לְבֵית אַטִינְגְהוֹזֶן
אֶמְצָא שָׁמָּה. אָכֵן מְרוֹמָם הָאִישׁ וּגְדָל־יָחַשׂ,
אַךְ אֶת־הָעָם יֶאֱהַב וְאֶת־חֻקּוֹת הָאָבוֹת יוֹקֵר.
אֶת־הַשְּׁנַיִם הָאֵלֶּה אִוָּעֲצָה, לָדַעַת
מַה־יֵּעָשֶׂה לָאָרֶץ לְהַצִּילָהּ מֵאוֹיְבֶיהָ.
הֱיִי שָׁלוֹם. עַד־אָנֹכִי מִתְמַהְמֵהַּ בַּדֶּרֶךְ–
צְפִי הֲלִיכוֹת בֵּיתֵךְ בְּחָכְמָה וּבִתְבוּנוֹת כַּפָּיִם.
כִּי יָבֹא הֵלֶךְ, מַרְחִיק נְדוֹד לְשַׁחֵר מִקְדְּשֵׁי אֱלוֹהַּ,
אוֹ נָזִיר כִּי יְסוֹבֵב לֶאֱסוֹף לִתְרוּמַת הַקֹּדֶשׁ–
הַעֲנֵק תַּעֲנִיקִי לָהֶם וְנַפְשֵׁךְ לָהֶם תָּפִיקִי.
בֵּית שְׁטוּפָכֶר לֹא יִתְעַלָּם: גָּלוּי בְּעֵינַיִם
וּבְרֹאשׁ נְתִיבוֹת יַעֲמֹד, מָעוֹן וּמַחְסֶה לַהֵלֶךְ
וּמַרְגּוֹעַ וְצֵל קוֹרָה לַעֲיֵפִים עֹבְרֵי אֹרַח.

עוד הם סרים לירכתים — ווילהלם ובומגרטן באים.

טֶל לְבוּמְגַרְטֶן

עַתָּה אֵין מוֹעִיל בִּי לְךָ עוֹד, רְאֵה, הִנֵּה בַּיִת

שטופכר

אִשָּׁה! נוֹרָא מְאֹד זַעַם הַחֶרֶב, מִי יְכִילֶנּוּ!

הַשְׁמֵד תַּשְׁמִיד בְּעֶבְרָתָהּ רוֹעִים עַל־עֶדְרֵיהֶם יָחַד.

גרטרודה

זַעַם אֱלֹהִים נִשָּׂא וּלְתוֹכַחְתּוֹ נַאֲרִיךְ רוּחַ,

אַךְ עֹשֶׁק אָדָם וַחֲמָסוֹ – אוֹתָם לֹא נוּכָלָה.

שטופכר

הַבַּיִת הֶחָדָשׁ, הֲכִינוֹתִיו לִמְשׂוֹשׂ עֵינָיִךְ –

יְהִי בְּיוֹם קְרָב לְתֵל אֵפֶר.

גרטרודה

לוּא בַעֲבוֹתִים אֶל־הוֹן־הֶבֶל

נִקְשְׁרָה נַפְשִׁי – אָנֹכִי בְּמוֹ־יָדַי בָּאֵשׁ אֲשַׁלְּחֶנּוּ.

שטופכר

מַאֲמֶנֶת אַתְּ בְּרַחֲמֵי אָדָם! וְאוּלָם דְּעִי, הַחֶרֶב

חָמֹל לֹא תַחְמֹל גַּם עַל־הָעוֹלָל אֲשֶׁר בָּעֶרֶשׂ.

גרטרודה

הַנֶּפֶשׁ הַתַּמָּה – גּוֹאֵל יֶשׁ־לָהּ בַּשָּׁמָיִם,

הַבַּיְתָה נִכְחֶךָ, וֶרְנֶר, אַל־תַּבֵּט אַחֲרֶיךָ!

שטופכר

אֲנַחְנוּ הַגְּבָרִים מוֹת גִּבּוֹרֵי חַיִל נָמוּתָה –

אַךְ אַתֶּן הַנָּשִׁים, גּוֹרַלְכֶן אַתֶּן מַה־יֶּהִי?

גרטרודה

גַּם לְחַלָּשׁ וְאֵין־אוֹנִים עוֹד שַׁעַר אַחֲרוֹן פָּתוּחַ –

אֱמָר־נָא, אִם יָדַעַתְּ לְךָ בְאוּרֵי מוֹדָע וְרֵעַ
אֲשֶׁר תְּגַלֶּה לוֹ סוֹדְךָ וְהִגַּדְתָּ לוֹ כָּל־לְבָבְךָ?

שטופכר

יָדַעְתִּי בָהּ רַבִּים אַמִּיצֵי לֵב וּבְנֵי חָיִל,
אֲנָשִׁים נִכְבָּדִים וּגְדוֹלִים עִם־נֶאֱמְנֵי רוּחַ,
וּבְיָדָם מִבְּלִי דְאָגָה סִתְרֵי הַפְּקֵד אוֹכְלָה.

קם ממקומו

הָאִשָּׁה! סַעַר מַחְשְׁבוֹת אֵימָה הֵעִירוֹת פֶּתַע
בִּלְבָבִי הַשּׁוֹקֵט. אֶת־כָּל־תַּעֲלוּמוֹתָיו יַחַד
מִמַּעֲמַקִּים חָשַׂפְתְּ וַתַּשְׁוִין נֶגְדִּי לְאוֹר שָׁמֶשׁ,
וַאֲשֶׁר לֹא זַדְתִּי הַעֲלוֹתוֹ עַל־לֵב גַּם בַּסָּתֶר
אוֹתוֹ הִגַּדְתְּ לִי אַתְּ בְּפֶה מָלֵא וּבְאֹמֶץ־רוּחַ.
אַךְ הַגִּידִי־נָא, הֲשָׁקֹל שָׁקַלְתְּ בְּמֹאזְנֵי הַשֵּׂכֶל
אֵת אֲשֶׁר הָרָה וַיֶּהְגֶּה לִבֵּךְ? הֲלִקְרָב וּלְחֶרֶב־
אִישׁ בְּאָחִיו תִּקְרְאִי בִנְאוֹת שָׁלוֹם אֵלֶּה? הַאֲנַחְנוּ
גּוֹי לֹא עָז, עַם רוֹעֵי מִקְנֶה, מִלְחָמָה נַקְדִּישָׁה
עַל־מֶלֶךְ עַז וְאַדִּיר, מוֹשֵׁל בִּגְבוּרָתוֹ אָרֶץ?
עַתָּה יִמְצְאוּ אֵפוֹא אֶת הַתֹּאֲנָה אֲשֶׁר בִּקְשׁוּהָ,
לְמַעַן שַׁלַּח בָּנוּ וּבְאַרְצֵנוּ הָאוֹבֶדֶת
הֲמוֹן גְּדוּדֵיהֶם הַפְּרָאִים לִרְדּוֹת בָּנוּ בִזְרֹעַ
וּלְהַשְׁבִּית, כְּתוֹכַחַת־צֶדֶק עָלֵי עָוֹן וָפֶשַׁע,
לְמִשְׁפְּטֵי חָפְשָׁתֵנוּ הָעַתִּיקִים שְׁאָר וָזֵכֶר.

גרטרודה

גַּם יֶדְכֶם אַתֶּם מֵהָנִיף גַּרְזֶן לֹא קָצְרָה,
חִזְקוּ וִהְיוּ לַאֲנָשִׁים וְלֵאלֹהִים עֹז וָיֶשַׁע.

כָּל־הוֹנוֹ – מְעִיל הַקְּדָשִׁים לִבְשָׂרוֹ, זוּלַת אֵין מְאוּמָה,
עַל־כֵּן תֵּרַע עֵינוֹ וַחֲמַת הַקִּנְאָה תְּאֹכְלֵהוּ
כִּרְאוֹתוֹ בִּרְכַּת אֱלֹהִים בִּנְוֵה יְשָׁרִים תָּנוּחַ.
אוֹתְךָ עָיִן מֵאָז וַיִּשָּׁבַע הַכְחִידֶךָ,
עַד־עַתָּה לֹא פָגַע בְּךָ עוֹד. הֲתֹאמַר אֵבוּז שֶׁבֶת
בְּשִׁפְלוּת יָדַיִם עַד עֲשׂוֹת בְּךָ הָאִישׁ הַמְזִמָּתָהּ?
הֶחָכָם עֵינָיו בְּרֹאשׁוֹ!

שטופכר

מָה אֵפוֹא אֶעֱשֶׂה עָתָּה?

גרטרודה

זֹאת עֲצָתִי, הַסְכֵּת וּשְׁמָעֶנָּה: אַתָּה יָדַעְתָּ
מַה־מָּרָה נֶפֶשׁ הָעָם פֹּה בְּשְׁוִיץ עַל־הָעֹשֶׁק
אֲשֶׁר יַעַשְׁקֵם הַנְּצִיב בְּזְדוֹן לִבּוֹ. גַּם אַחֵינוּ
בְּנֵי אֻנְטֶרְוַלְדֶּן וְאוּרִי, הַיּוֹשְׁבִים מִמּוּלֵנוּ,
אֵין זֹאת כִּי־אִם קָצְרָה רוּחָם בַּעֲמָלָם גַּם הֵמָּה;
כִּי כַנְּצִיב גֶּסְלֶר פֹּה, כֵּן יִרְדֶּה בְּאַכְזְרִיּוּת וָזַעַם
גַּם לַנְדֶּנְבֶּרְג שָׁם בְּעֵבֶר הַיְאֹר מִנֶּגֶד;
כִּי לֹא תָבֹא סְפִינָה מִשָּׁם בִּלְתִּי אִם־הֵבִיאָה
שְׁמוּעָה חֲדָשָׁה עִמָּהּ עַל עֲלִילַת חָמָס וָרֶשַׁע,
זוֹ עוֹלְלוּ הַנְּצִיבִים בְּזְדוֹן עֶבְרָתָם לָאָרֶץ.
וְעַתָּה אֵין טוֹב לָכֶם בִּלְתִּי אִם־הִוָּעֶדְכֶם יַחַד
מְתֵי מִסְפָּר מִכֶּם אַנְשֵׁי לֵב וְנוֹעַצְתֶּם בַּסֵּתֶר,
אֵיכָה תַעֲשׂוּ וּפְרַקְתֶּם הָעֹל מֵעַל צַוְּארְכֶם,
וַאֲנִי אֶבְטָח, כִּי לֹא יַעֲזֹב מִכֶּם חַסְדּוֹ אֱלֹהַּ,
כִּי יַעֲמֹד לִימִין צַדִּיק וְעַל עֲצַת יְשָׁרִים יוֹפִיעַ.

בְּשִׁבְתִּי אֶת־אַחְיוֹתַי עַל־הַמַּטֶּה בֵּית אָבִינו
וְנֶאֶסְפוּ רָאשֵׁי הָעָם וּנְבוֹנֵי זְקֵנָיו שָׁמָּה
הֲגוֹת בִּמְגִלּוֹת הַמֶּלֶךְ וּבְדְתֵי חָפְשָׁתֵנוּ
וּבְמוֹעֵצוֹת וְדַעַת לִשְׁקֹד עַל־שְׁלוֹם הָאָרֶץ,
אָז שָׁמְעָה אָזְנִי וַתִּקַּח מִשִּׂיחָתָם שֶׁמֶץ,
אִם הֶגְיוֹן אִישׁ לֵבָב אִם אִמְרַת נְבוֹן מַחְכָּמֶת,
וָאֶצְפְּנֵם דּוּמָם בְּלִבִּי וַיִּהְיוּ שָׁם לְמִשְׁמָרֶת.
אַל־תָּבוּז אֵפוֹא לְמִלַּי, שִׂים לַאֲמָרַי לִבֶּךָ:
רָאִיתִי לְלִבְּךָ מֵאָז, מַה־דַּאֲגָתוֹ יָדָעְתִּי:
זָעֹם יִזְעָמְךָ הַנְּצִיב גַּם יִתְנַכֶּל־לְךָ, עֵקֶב
הָיִיתָ כְּשָׂטָן לוֹ וַתְּנֵא לֵב־עַם־הָאָרֶץ
שֶׁכֵּן שְׁוִיץ מֵהִכָּנֵעַ לְמוֹשְׁלָיו מִקָּרוֹב בָּאוּ,
רַק כִּי־יִשְׁמֹר, וּבְכָל־עֹז, כַּאֲבוֹתָיו מִימֵי קֶדֶם,
אֱמוּנִים לְמַמְלַכְתּוֹ. הַאֵין זֹאת, וֶרְנֶר? הֲכֵן דִּבַּרְתִּי?

שטופכר

אָכֵן, אִשְׁתִּי, כְּבֵדָה עָלַי הֲמַת גֶּהְלֶר, כָּבֵדָה.

גרטרודה

קַנֹּא יְקַנֵּא בִּכְבוֹד בֵּיתֶךָ, כִּי תִשְׁכֹּן לָבֶטַח,
וּכְאֶחָד מִבְּנֵי הַחוֹרִים, בַּאֲחֻזָּתְךָ אַתָּה,
וְהוּא רֵיק, אֵין כֹּל. בֵּיתְךָ אַתָּה הֵן מִיַּד הַמֶּלֶךְ
אֵלֶיךָ בָא; גָּלוּי לְעֵין כֹּל יַעֲמֹד בְּרֹאשׁ־דֶּרֶךְ
וּכְנָסֶיךָ בְּאַרְצוֹ תִּמְשָׁל־בּוֹ כַּיָּשָׁר בְּעֵינֶיךָ,
כִּי לֹא אָדוֹן לְךָ וּמוֹשֵׁל זוּלָתִי הַגֶּבֶר
הוּקַם עָל, מְשִׁיחַ עַם אֱלֹהִים, הוֹד רוֹמְמוּת הַמֶּלֶךְ.
וְהוּא מָה? אַךְ אִישׁ דַּל וְנִקְלֶה, הַצָּעִיר בְּבֵית אָבִיהוּ,

שטופכר

נִשְׁעָן נִשְׁעַנְתִּי כְּהַיּוֹם הַזֶּה תַּחַת הָאֵשֶׁל
וְאֶהְגֶּה בְלֵב טוֹב בְּכָל־פָּעֳלִי. פִּתְאֹם וָאֵרֶא –
הַנְּצִיב הִנֵּה זֶה בָּא מִקּוּסְנַכְטְ, טִירַת נָוֵהוּ,
רוֹכֵב בַּעֲדַת פָּרָשָׁיו וּפָנָיו דֶּרֶךְ הֵנָּה.
כִּרְאוֹתוֹ הֲדַר הַבַּיִת כֵּן תָּמַהּ – וַיַּעֲצֹר.
מִהַרְתִּי וָאֶגַּשׁ אֵלָיו וָאֲקַדְּמָה פָנֵיהוּ
בַּעֲנָוָה וּבְיִרְאַת כָּבוֹד, כְּמִשְׁפָּט לִנְגִיד־אָרֶץ,
הַמּוֹשֵׁל בְּשֵׁם הַמֶּלֶךְ וּבְכֹחוֹ. „לְמִי הַבָּיִת?" –
שָׁאַל הַנְּצִיב בְּעֶבְרַת זָדוֹן וַיְהִי כְלֹא יוֹדֵעַ.
אַךְ גַּם אָנֹכִי לֹא עֲזָבַנִי לִבִּי וָאָעַן:
„הַבַּיִת הֲלֹא בֵית הַמֶּלֶךְ הוּא וּבֵיתְךָ אָתָּה,
אֲדוֹנִי הַנְּצִיב, וּבְיָדִי אֲחֻזַּת מַס הִיא". – אָז יוֹכַח:
„אָנֹכִי הַשַּׁלִּיט בָּאָרֶץ תַּחַת הַמֶּלֶךְ,
וְאֵין נַפְשִׁי כִּי יִקַּח לוֹ אִכָּר בְּיָדוֹ קַרְנַיִם
לִבְנוֹת לוֹ בָתִּים כִּלְבָבוֹ כְּאַחַד בְּנֵי הַחֹפֶשׁ
וּכְאִלּוּ לֹא אָדוֹן וְלֹא מוֹשֵׁל לוֹ בָּאָרֶץ;
הָיֹה לֹא תִהְיֶה כָזֹאת, אֲנִי הַנְּצִיב דִּבַּרְתִּי!"
וּכְדַבְּרוֹ זֹאת וַיֵּשְׁט מֵעָלַי בְּגֹבַהּ אַפַּיִם,
וַאֲנִי נִצַּבְתִּי בִמְקוֹמִי מַשְׁמִים וּנְכֵה־רוּחַ,
מַחֲרִישׁ מִשְׁתָּאֶה לָדַעַת דְּבַר פִּי הַבְּלִיָּעַל.

גרטרודה

אִישִׁי, אַלּוּף נְעוּרַי, הֲלֹא תַטֶּה אֹזֶן הַפַּעַם
לַעֲצַת אֵשֶׁת נְעוּרֶיךָ וּלְיֹשֶׁר אִמְרֵי פִיהָ:
בַּת נְדִיב־עָם, בַּת אֲבִי אִבֶּרְג הַמְהֻלָּל אָנֹכִי,
אִישׁ חָכְמָה וְרַב תּוּשִׁיָּה. וּבְהַאֲרֵךְ לֵילֵי הַחֹרֶף,

פונה והולך. שטופכר יושב על הספסל תחת האשל והוא עצוב ונכה־רוח.

גֶּרְטרוּדה אשת שטופכר באה ויושבת על־יד בעלה, יושבת ומתבוננת שעה קלה דומם בפניו.

גרטרודה

אֵיכָה קֹדַרְתָּ, אַלּוּפִי! אֶרְאֶךָ וְלֹא אָבִינָה.
זֶה יָמִים עַל־יָמִים הִתְבּוֹנַנְתִּי דֹם וָאֵרֶא,
הַדְּאָגָה תַחֲרשׁ מִצְחֶךָ וְרוּחֲךָ יַעְכֹּר עֶצֶב.
שִׂיחָה דַאֲגָתְךָ לִי, הֲלֹא אִשְׁתְּךָ וַחֲבֶרְתְּךָ אָנִי
וּבְצָרַת נַפְשְׁךָ אָתָּה אֶת־מַחֲצִיתִי אֶדְרשָׁה.

שטופכר ישים ידו בידה ומחריש.

הַגִּידָה לִי, אַל תְּכַחֵד, מַה־זֶּה יְדַכֵּא לִבֶּךָ?
הֵן בֵּרַךְ אֱלֹהִים יְגִיעֶךָ וּבְבֵיתְךָ הוֹן וָשֶׁפַע
אֲסָמֶיךָ מְלֵאִים בָּר, גַּם עֶדְרֵי בְקָרְךָ כְּלָּמוֹ,
שִׁפְעַת סוּסִים אַבִּירִים וּמְיֻזָּנִים לָשֹׂבַע,
שָׁבוּ בְשָׁלוֹם מִן הֶהָרִים לַחֲרֹף בְּאֻרְווֹת־רֵוַח.
בֵּיתְךָ כָלוּל בַּהֲדָרוֹ, כִּנְוֵה שׁוֹעַ מַרְאֵהוּ,
בָּנוּי בַּקָּו וּבַמִּדָּה עֲבִים אֵיתָנֵי יַעַר,
חַלּוֹנָיו צַחֵי זְכוּכִית פָּנִים לַכֹּל יֵיטִיבוּ,
אוֹתוֹת שִׁלְטֵי הַכָּבוֹד, מִשְׁחַת שָׁשַׁר וָצֶבַע,
יְיַפּוּ קִירוֹתָיו יַחַד עִם כְּתֻבוֹת מִשְׁלֵי־קֶדֶם,
יִקְרָאוּם עֹבְרֵי אֹרַח, יִתְעַנְּגוּ אַף יִתְמָהוּ.

שטופכר

אָכֵן יָפֶה נָוִי, יָשִׁית לִבְעָלָיו תִּפְאֶרֶת,
אוּלָם, הָהּ רַעְיָתִי, – וִיסוֹדוֹ יָנוּט מִתָּחַת.

גרטרודה

הוֹרֵנִי, וֶרְנֶר, וְאֵדְעָה, מַה־מְּלֶיךָ תִּרְזֹמְנָה?

מחזה שני

בין צורי שויץ; על־יד דרך, אצל הגשר, לפני בית שטופכר, עומד אשל.
ורנר שטופכר ופפיפר מלוצרן באים מתוך שיחה.

פפיפר

הוּא הַדָּבָר, אֲדֹנִי שְׁטוֹפָכֶר, הוּא אֲשֶׁר אָמָרְתִּי:
הִמָּנְעוּ מֵהִשָּׁבַע לְאוֹסְטְרִיָּה, אִם תּוּכָלוּ.
נֶאֱמָנִים הֱיוּ לַמַּמְלָכָה כִּהְיוֹתְכֶם עַד־הֵנָּה –
וְיֹסֶף־אֵל לְחָפְשַׁתְכֶם, הִיא נַחֲלַתְכֶם מִימֵי קֶדֶם.

תוקע לו כפו באהבה ואומר ללכת.

שטופכר

הֲלֹא תֵשֵׁב עִמִּי, יְדִידִי, עַד שׁוּב בַּעֲלַת הַבַּיִת,
הֵן אוֹרְחִי אַתָּה בִשְׁוִיץ כַּאֲשֶׁר בְּלוּצֶרְן לְךָ אָנִי.

פפיפר

חֵן־חֵן לְךָ! נֶחְפָּז אָנֹכִי לָלֶכֶת גֶּרְסוֹיָה. –
וַאֲשֶׁר בִּזְדוֹן־לִבָּם וּבְאַוַּת־בִּצְעָם יַעֲמִיסוּ
נְצִיבֵיכֶם עֲלֵיכֶם, גַּם־כִּי־יִכְבַּד מִכֶּם הַסֵּבֶל –
שְׂאוּהוּ בְּאֹרֶךְ רוּחַ! לַכֹּל תְּמוּרָה עֲלֵי אָרֶץ,
גַּם פְּנֵי הַדְּבָרִים עַתָּה יֵשׁ אֲשֶׁר יְשֻׁנּוּ פֶּתַע:
עוֹד יֵשׁ וּבָא מֶלֶךְ אַחֵר וְיָרַשׁ אֶת הַנֵּזֶר,
אַךְ בְּהִתְמַכֶּרְכֶם לְאוֹסְטְרִיָּה – וְנֶעֱבַדְתֶּם לָהּ נֶצַח.

קוני ורודי

אֶת־מִי תְבַקְשׁוּ, פָּרָשִׁים?

פרש ראשון בהגלות לו הצנה

מַה־זֹּאת, שֵׁדֵי שָׁחַת!

ורני מלמעלה

הֲבַצִּנָּה הָאִישׁ אֲשֶׁר תְּבַקֵּשׁוּ? הרדיפוהו!

דִּלְקוּהוּ מְהֵרָה, אוּלַי יִתָּפֵס

פרש שני

לְבְכוֹר מָוֶת!

הִתְמַלֵּט הַנָּבָל!

פרש ראשון לרועה ולדיג

אַתֶּם נְתַתֶּם לוֹ יָדַיִם,

וְלֹא תִנָּקוּ. פְּרֹץ בְּעֶדְרֵיהֶם! הֲרֹס הָאֹהֶל!

שָׂרֹף וְהַחֲרֵב עַד אֵין פְּלֵיטָה! הַחֲרֵם וְהַכּוֹת אַרְצָה!

ספי נבהל אחריהם

אֲהָהּ, שְׂיוֹתַי!

קוני

אוֹי, אוֹי, עֲדָרַי!

ורני

אַנְשֵׁי דָמִים וָרֶשַׁע!

רודי סופק כפיו

אֵל אֱמוּנָה וָצֶדֶק! הֲיָבֹא עוֹד גּוֹאֵל לָאָרֶץ!

קוני אל הדיג

הֵן לִמּוּד שַׁיִט אָתָּה, וַאֲשֶׁר הֶעְפִּיל טָל עֲשָׂהוּ
אוֹתוֹ לֹא מָצָא לִבְּךָ אָתָּה

רודי

גַּם אַנְשֵׁי חַיִל
טוֹבִים וּגְדוֹלִים מִמֶּנּוּ לֹא יַעֲשׂוּ כְּמַעֲשֵׂהוּ.
אֶחָד הוּא טֶל בֵּין הֶהָרִים, אֵין שֵׁנִי כָּמֹהוּ.

ורני עולה על הצור

הִנֵּה הִתִּיק. יוֹשִׁיעֲךָ אֱלֹהִים, שַׁיָּט עַז־נֶפֶשׁ!
רְאֵה, אֵיכָה תָּחוֹג תְּנוּעַ הַצִּנָּה עַל כֶּתֶף
הַגַּלִּים!

קוני מעל שפת היאר

הַשִּׁבֹּלֶת עֲבָרַתְהּ, הִיא נֶעֶלְמָה.
וּרְאֵה, הִנֵּה שָׁבָה וַתִּגָּל. בִּזְרֹעַ כֹּחַ
בֵּין מִשְׁבְּרֵי מַיִם עַזִּים אַמִּיץ־הַלֵּב יַנְחֶנָּה

ספי

הִנֵּה פָּרָשֵׁי הַנְּצִיב דְּהָרִים וּבָאִים הֵנָּה.

קוני

חַיֵּיכֶם, הֵם הֵם. אָכֵן הַתְּשׁוּעָה בְּעִתָּהּ בָּאָה.

עדת פרשים.

פרש ראשון

אֵיפֹה הָרוֹצֵחַ אֲשֶׁר הִסְתַּרְתֶּם? הוֹצִיאוּהוּ!

פרש שני

בַּדֶּרֶךְ הַזֶּה נָס. פֹּה הוּא. לַשָּׁוְא תַּחְבִּיאוּהוּ.

אֶת־קָרְבַּן שְׂנָתוֹ יִדְרשׁ.

טל

מַה־בֶּצַע בְּדִבְרֵי רוּחַ?
הָעֵת דוֹחֶקֶת, וְהָאִישׁ נִרְדָּף וּמְבַקֵּשׁ יֵשַׁע.
דַּבֵּר, הַשַּׁיָּט, הַעוֹבֵר אַתָּה?

רודי

לֹא, לֹא אָנִי.

טל

אִם־כֵּן אֵפוֹא – בְּשֵׁם אֱלֹהִים, הָבָה הַצִּנָּה הֵנָּה.
אָנֹכִי בְּכֹחִי הַדַּל אֲנַסֶּה, אוּלַי אַצְלִיחַ.

קוני

הֶאָח, טָל אַמִּיץ הַלֵּב!

ורני

כֹּה יַעֲשֶׂה גִּבּוֹר צַיִד!

בומגרטן

פּוֹדִי וְגוֹאֲלִי אַתָּה, טֶל! מַלְאָכִי הַמּוֹשִׁיעַ!

טל

מִכַּף הַנְּצִיב וּזְדוֹנוֹ אָכֵן אוֹשִׁיעֲךָ אָנִי,
אוּלָם מִיַּד מַיִם זֵידוֹנִים לֹא לִי הוֹשֵׁעַ,
אֶפֶס כִּי טוֹב נִפֹּלְךָ בְּיַד אֱלֹהִים מִנְּפֹל בְּיַד גָּבֶר.

אל הרועה

עֲמִיתִי, הֲלֹא תְנַחֵם אֶת־אִשְׁתִּי אִם יִקְרֵנִי פֶּגַע,
זֵינִי הֵן עָשִׂיתִי אֶת־אֲשֶׁר לִבְלִי עֲוֹת לֹא יָכֹלְתִּי.

קופץ ויורד אל הצנה.

רודי

הִנֵּה בָזֶה טֶל, הֲלֹא גַם הוּא מִיּוֹדְעֵי הָעֵט,
יַגֶּד־נָא, הֲיֵשׁ לְצְלֹחַ עַתָּה מְצוּלַת הַמַּיִם
אִם לֹא?

טל

אֵין דָּבָר הָעוֹמֵד בִּפְנֵי הַהֶכְרֵחַ.

רעמים אדירים, היאֹר הולך וסוער.

רודי

הַלְּפִי הַשְּׁאֹל אֶתְנַפָּל? אַךְ חֲסַר־דַּעַת יַעֲשֶׂנָּה!

טל

הַדְּאָגָה לְנַפְשׁוֹ — אִישׁ־הַלֵּב אַחֲרוֹנָה יְשִׂימֶנָּה.
שַׂיִט, בְּטַח בֵּאלֹהִים וּמַלְּטָה נִרְדָּף מִמָּוֶת.

רודי

בְּעוֹדְךָ עַל־חוֹף מִבְטַחִים – מַה־קַּל מֵעֲצַת שְׂפָתַיִם.
הִנֵּה פֹה הַסְּפִינָה, וְהִנֵּה הַיְאֹר – נַס אָתָּה!

טל

הַיְאֹר יֵשׁ יִשְׁקֹט מִזַּעְפּוֹ, אַךְ לֹא הַנְּצִיב. קוּמָה
הַצִּילֵהוּ, שַׁיָּט!

הרועים וֶרני יחד

הַצִּילֵהוּ, הַצִּילֵהוּ!

רודי

וִיהִי אָחִי הָאִישׁ, וִיהִי בְּנִי יַלְדֻּתִיו, חַי אָנִי
אִם אֶעֱשֶׂנָּה. הַיּוֹם יוֹם שִׁמְעוֹן וִיהוּדָה לָנוּ,
עַל־כֵּן יִתְגָּעַשׁ הַיְאֹר וּמֵימָיו חֲמַרְמָרוּ:

גַּם לִי אִשָּׁה וִילָדִים בְּבֵיתִי. הַבִּיטוּ שָׁמָּה:
הַמְּצוּלָה רֹתַחַת כֻּלָּהּ, מֵימֶיהָ יִגְעָשׁוּ,
עַד מַעֲמַקֵּי תְהֹמוֹת כָּל־נִבְכֵי הַיְאֹר נִנְעָרוּ.
לִבִּי לִבִּי לָאִישׁ הֶחָיִל, אַךְ מֵהוֹשִׁיעֵהוּ
תִּקְצַר יָדִי, וְאַתֶּם עֵדַי. יוֹשִׁיעֵהוּ אֱלוֹהַּ.

בומגרטן עודנו כורע

וּבְכֵן אֵין כָּל־יֶשַׁע לִי וּבְיַד אוֹיְבַי אֶפֹּלָה,
וּבְעוֹד חוֹף מִקְלָטִי לְנֶגְדִּי וּבְעֵינַי אֶרְאֶנּוּ,
הִנֵּה הוּא נֹכַח פָּנַי וְצַעֲקָתִי תַשִּׂיגֵהוּ,
וְהִנֵּה גַם הַסִּירָה עִמִּי אֲשֶׁר תְּמַלְּטֵנִי שָׁמָּה,
וַאֲנִי פֹה בְרָעָתִי וּבְצָרַת נַפְשִׁי אֶשְׁכָּבָה.

קוני

רְאוּ, מִי הָאִישׁ הַבָּא שָׁם?

ורני

טֶל מִבִּרְגְּלֶן הַהֵלֶךְ.

טֶל בא בקשתו.

טל

מִי בָכֶם הָאִישׁ הַמִּתְחַנֵּן לְיֵשַׁע וּלְעֵזֶר?

ורני

אִישׁ אַלְצֶלֶן הוּא, וּבְקַנְאוֹ לִכְבוֹדוֹ וַיָּקָם
עַל־נְצִיב הַמֶּלֶךְ, עַל־וָלְפֶנְשִׁיסֶן, וַיְמִיתֵהוּ, –
הוּא הוּא הַנְּצִיב הַשּׁוֹכֵן בִּמְצוּדַת רוֹסְבֶּרְג – עַתָּה
יִדְלְקוּ פָרָשֵׁי הַנְּצִיב אַחֲרָיו וּבְעִקְבוֹתָיו הֵמָּה,
הַנִּרְדָּף יִתְחַנֵּן אֶל הַשַּׁיָּט לְהַעֲבִירֵהוּ
אַךְ זֶה לֹא יֹאבֶה לוֹ, כִּי יָרֵא מִפְּנֵי הַסָּעַר.

קוני

חוּשָׁה נָא, הַדַּיָּג, הֲלֹא תַעֲבִיר אֶת־אִישׁ הֶחָיִל.

רודי

לֹא עֶת־שׁוּט עַתָּה. הַסְּעָרָה הִנֵּה זֶה הֵחֵלָּה.

נְחַכֶּה עַד שָׁכְכָה מְעַט, אַחַר נַעֲבֹרָה.

בומגרטן

אֲהָהּ אֱלוֹהַּ!

חַכּוֹת לֹא אוּכָלָה, וּבְנַפְשִׁי הוּא הִתְמַהְמֵהַּ.

קוני אל הדיג

עֲשֵׂה, דַּיָּג, וּצְלַח. אַל תַּעֲמֹד עַל־דַּם רֵעֶךָ.

בְּנֵי אָדָם אֲנַחְנוּ, עֵת וָפֶגַע יִקְרֶה כֻלָּנוּ.

נהמת סופה ורעם.

רודי

סַעֲרַת תֵּימָן פָּרָצָה. רְאֵה, מַה־גָּאוּ הַמָּיִם,

יַד מִי תַעְצֹר כֹּחַ חֲתֹר־נֶגֶד גַּלִּים וָסָעַר?

בומגרטן חובק ברכיו

חוּס־נָא, אָחִי, וֵאלֹהִים יָשִׁיב לְךָ כִּגְמוּלֶךָ.

ורני

הֲלֹא בְנֶפֶשׁ הָאִישׁ הוּא. חֲמָל־נָא, הַשַּׁיָּט, רַחֲמֵהוּ.

קוני

הֵן אֲבִי־בַיִת הוּא; אִשָּׁה וִילָדִים לוֹ בַּבָּיִת.

הרעמים נשנים.

רודי

גַּם נַפְשִׁי אֲנִי תֵיקַר בְּעֵינַי וְלֹא אַשְׁחִיתֶנָּה,

אֱלֹהִים וְקַרְדֻּמִּי הֶחָד.

ורני

הַבְּקַרְדֹּם בּוֹ פָּגַעְתָּ?

קוני

בִּי, סַפֶּר־נָא אֵיךְ נָפַל דָּבָר? עַד אִם־כִּלִּיתָ —
וְהַדַּיָּג יַתִּיר הַצִּנָּה.

בומגרטן

בַּיַּעַר הָיִיתִי.
חָטַבְתִּי עֵצִים. פִּתְאֹם וְאִשְׁתִּי נִבְהָלָה הַיַּעְרָה
וְהִיא מִתְחַלְחֶלֶת: הַנְּצִיב הִנֵּה פָּקַד נָוֵנוּ
וַיְצַו לוֹ מֶרְחָץ. אַחֲרֵי כֵן הֶחֱזִיק בָּהּ וַיֹּאמֶר
עַנּוֹתָהּ. אֶפֶס כִּי נֶחֱלְצָה מִיָּדוֹ וַתָּנָס
אֵלַי לְעֶזְרָה. שָׁמַעְתִּי וָאֶזְעַם. רַצְתִּי כְּרֶגַע
הַבַּיְתָה, וּבְמָצְאִי אֶת־בֶּן־הַבְּלִיַּעַל שָׁמָּה,
וְאוֹרִיד קַרְדֻּמִּי עַל־גֻּלְגָּלְתּוֹ וָאֲרוֹצְצֶנָּה.

ורני

אָכֵן הֵיטַבְתָּ עֲשׂה. לֹא יְחָרֶפְךָ אִישׁ עַל־כָּכָה.

קוני

הָרָשָׁע! אֶת־גְּמוּלוֹ בְּרֹאשׁוֹ הָשֵׁב הֵשִׁיב אֱלֹהַּ!
שֹׁד אַנְטֶרְוַלְדֶן, חֲמַס־עָם, עַל קָדְקֳדוֹ יָרְדוּ.

בומגרטן

הַדָּבָר נִשְׁמָע... שָׁלְחוּ לְתָפְשֵׂנִי... אִי שָׁמַיִם!
עוֹדֵנוּ מִשְׁתָּעִים פֹּה וְהָעֵת – אַלְלַי! – עוֹבֶרֶת.

קול רעם נשמע.

רודי

עַל־מָה אֵפוֹא יִרְדְּפוּךָ?

בומגרטן

מַלְּטוּנִי וְאַחַר נְדַבֵּר.

ורני

הִנֵּה דָם בִּכְנָפֶיךָ –

מֶה־הָיָה לְךָ?

בומגרטן

הַשַּׁלִּיט אֲשֶׁר בְּרוֹסְבֶּרְג, נְצִיב הַמֶּלֶךְ...

קוני

וְלְפֶנְשִׁיסֶן? הֲזֶה יִרְדְּפֶךָ?

בומגרטן

לֹא יוֹסִף הָרֵעַ

זֶה. אֲנִי הִכִּיתִיו.

כֻּלָּם מתנודדים

יִשְׁמְרֵנוּ אֱלֹהִים! מֶה־עָשִׂיתָ?

בומגרטן

אֶת־אֲשֶׁר הָיָה עוֹשֶׂה תַּחְתַּי כָּל־אִישׁ בַּעַל נֶפֶשׁ.

לִכְבוֹדִי וּכְבוֹד אִשְׁתִּי קִנֵּאתִי, וָאִנָּקֵם

בִּצְדָקָה וּבְמִשְׁפָּט מִיַּד מְנַאֲצָם בְּזְדוֹן רֶשַׁע.

קוני

הֲנוֹעַז הַנְּצִיב לִשְׁלֹחַ יָדוֹ בִּכְבוֹד אִשְׁתְּךָ?

בומגרטן

מְהַפִּיק אֶת־אַוַּת־נַפְשׁוֹ מְנָעַ מְנָעוּהוּ

קוני

מִבִּרְכָתְךָ אֲבָרְכֶךָ!

אָכֵן דֶּרֶךְ אִישׁ כָּמוֹךָ עֲצוּמִים חַתְחַתֶּיהָ.

רודי

רְאוּ, הִנֵּה אֶחָד־אִישׁ רָץ אֵלֵינוּ, וּבְכָל־כֹּחַ.

ורני

אָנֹכִי יְדַעְתִּיו, הֲלֹא זֶה בּוּמְגַּרְטֶן אִישׁ אַלְצֶלֶן.

קונרד בומגרטן בא כל־עוד נשמה בו, דחוף ומבהל.

בומגרטן

בְּשֵׁם אֱלֹהִים, הַשַּׁיָּט – הַצִּנָּה! הַצִּנָּה הָבָה!

רודי

לְאַט, לְאַט לְךָ, הָאִישׁ. מַה־הַחִפָּזוֹן?

בומגרטן

הַתִּירֶנָּה!

אֶת־נַפְשִׁי מִמָּוֶת תַּצִּיל! מַהֵר הַעֲבִירֵנִי!

קוני

הֲלֹא תַגֶּד־נָא, עֲמִיתִי, מֶה־הָיָה לְּךָ?

ורני

הֲנִרְדָּף אָתָּה?

בומגרטן לדיג

חוּשָׁה, הִנָּם בְּעִקְבוֹתַי! פָּרָשֵׁי הַנְּצִיב הֵמָּה

אֲשֶׁר יָצְאוּ לִדְלֹק אַחֲרַי. הָהּ, בֶּן־מָוֶת אָנֹכִי

אִם הַשֵּׂג יַשִּׂיגוּנִי.

ורני

גַּם הַמִּקְנֶה יָפֶה. הֲלְךָ, בֶּן־אַרְצִי, הָעֵדֶר?

קוני

לֹא בֵרְכַנִי אֱלֹהִים עַד־כֹּה. כִּי שָׂכוּר הִנֵּהוּ
עִמָּדִי מִיַּד אֲדוֹנִי, הָאַלּוּף אַטִּינְגְהָזֶן,

רודי

נָאוָה הָעֲנָק לְצַוַּאר הַפָּרָה וּלְגַרְגְּרוֹתֶיהָ!

קוני

גַּם נַפְשָׁהּ יוֹדַעַת זֹאת, כִּי־עַל־כֵּן הִיא הַנִּגְדֶת;
כִּמְעַט אָחֳלֵץ עֶדְיָהּ וּמָנְעָה מִפִּיהָ אֹכֶל.

רודי

אַךְ הֶבֶל וּרְעוּת־רוּחַ! מַה־יָּבִין בְּעִיר אֵין־דָּעַת!

ורני

אַל־תֹּאמַר כָּזֹאת. אָכֵן גַּם לַחַיָּה יֶשׁ־דָּעַת
וְזֹאת נֵדַע אֲנַחְנוּ, הָרוֹדְפִים אַחֲרֵי יַעֲלֵי סָלַע,
אֲשֶׁר בְּצֵאתָם לַמִּרְעֶה וְנִצַּב אֶחָד עַל־מִשְׁמֶרֶת,
צָפֹה וְזָקֹף אֹזֶן; כִּמְעַט יָרִיחַ אִישׁ־קֶשֶׁת
וְשָׁרַק לְאֶחָיו מֵרָחוֹק וְהִזְהִירָם בְּקוֹל מִלָּכֵד.

רודי אל הרועה

הֲתָעִיז מִקְנְךָ הַבָּיְתָה?

קוני

כֵּן. הָאֲלָפִים לְחִכּוּ.

ורני

יַצְלִיחַ דַּרְכְּךָ אֱלֹהִים.

יְרַק שָׂדֶה וְכַר.

מראה חנוך ישתנה. קול נפץ עמום יבוא מעם ההרים. צללי עבים שטים בחפזון על־פני הארץ מסביב.

רודי הַדַּיָּג יוצא מתוך הַסֻּכָּה; ורני הַצַּיָּד יורד מן הצור; קוני הרועה בא וספל החלב על שכמו ונערו סֶפִּי אחריו.

רודי

הָבָה, יֶ׳נִּי, אַל־תַּעֲמֹד! קוּם מְשֵׁה הַצִּנָּה, חוּשָׁה,
שַׂר־הָעֵמֶק הַשָּׂב בָּא, וְסַעַר רַעַם לַקְּרַת,
וּמִתֵּן הַצּוּר הִנֵּה זֶה חָבַשׁ הַמִּצְנֶפֶת,
וּמִנְּקִיקֵי הַסְּלָעִים הַקָּרָה הִנֵּה בָּאָה —
אֵין זֹאת כִּי קָרוֹב מְאֹד הַסַּעַר, לֹא יִתְמַהְמֵהַּ.

קוני

גֶּשֶׁם בֹּא יָבֹא, הַדַּיָּג. רְאֵה, צֹאנִי לוֹחֶכֶת
עֵשֶׂב לְתַאֲבָה וְכַלְבִּי יַחְפֹּר בֶּעָפָר בְּלִי חָדֵל.

ורני

הַדָּגִים הִנֵּה מְפַזְּזִים בַּיְאֹר, וְנַרְגַּל־הַמַּיִם
צָלֹל יִצְלֹל. אָכֵן הִתְחוֹלֵל יִתְחוֹלֵל סָעַר.

קוני לנער

שִׁית לֵב לַמִּקְנֶה, סֶפִּי, הַאֵין נִדָּח מִמֶּנּוּ?

ספי

אָיִן. גַּם לִיזְלָה בָּאָה. בַּמִּצְלָה אַכִּירֶנָּה.

קוני

אִם כֵּן — לֹא נִפְקַד מְאוּמָה. אֵין מַרְחִיק רְעוֹת כָּמוֹהָ.

רודי

אָכֵן יָפוּ, אַבִּיר הָרוֹעִים, מְצִלּוֹת מִקְנְךָ!

קוני הרועה מעל ההר, בנגינה ההיא ובשנותו את טעמה

הֱיוּ שָׁלוֹם, נְאוֹת־גָּיְא,

וּבְרָכָה, הַכָּרִים,

יִטְּשׁוּכֶם עֲדָרִים,

לַקַּיִץ בָּא קֵץ!

לֶהָרִים נִסָּעָה, וְנָשׁוּבָה בַשְּׁנִיָּה

לִתְרוּעַת שִׁיר חָדָשׁ, בִּקְרֹא הַקּוּקִיָּה,

בְּהִתְחַדֵּשׁ אֲדָמָה עֲדִי פֶּרַח וָצִיץ

וּבַחָפֹז יִבְלֵי אָבִיב מֵחֲרִיץ אֶל חֲרִיץ.

הֱיוּ שָׁלוֹם, נְאוֹת־גָּיְא,

וּבְרָכָה, הַכָּרִים,

יִטְּשׁוּכֶם עֲדָרִים –

לַקַּיִץ בָּא קֵץ!

ורני צַיד הָאַלְפִּים נגלה מראש צור מנגד, בנגינה ההי ובטעם אחר

קוֹל נַהַם וָרַעַם בֶּהָרִים; אֵין־חִיל

הַקָּשֶׁת בְּרֹאשׁ צוּרִים יְפַלֵּס לוֹ שְׁבִיל.

עַז־לֵב יָכִין צַעֲדוֹ

עַל־פְּנֵי עַרְבוֹת־קֶרַח,

מְקוֹם אָבִיב לֹא יִנְוֶה

וְלֹא יָצִיץ שָׁם פֶּרַח.

מִתַּחַת לְרַגְלָיו בְּעַד יָם הָעֲרָפֶל

לֹא יַכִּיר עוֹד מִשְׁכְּנוֹת אָדָם בַּשָּׁפֶל,

רַק מִבְּקִיעַ־עָב תָּצִיץ

לוֹ תֵבֵל בִּיקָר

וּמִתְּהוֹם אַשְׁדוֹת מָיִם –

עֲלִילָה רִאשׁוֹנָה

מחזה ראשון

כַּף גבוה ליאֹר ארבעת־גלילות־היער, ממול שְׁוִיץ. היאֹר יוצא מפרץ ליבשה. על שפת היאֹר, מקרוב לה, עומדת סֻכָּה. יֶ נ י, נער הדַּיָּג, שט בִּצְנָּה על־פני המים. בעבר היאֹר, על שפתו מנגד, תֵּראה שְׁוִיץ על עמקיה ועל כפריה וחצֵריה, זרועים אור שמש כֻּלם. משמאל לרואים נשקפים ראשי הצורים, ועבים כסוּתם. מימין — הרי־שלג משתלשלים יכלים במרחקים בירֻכתים. עוד לפני עלות המסך תִּשָּׁמע נגינת רועי־האַלְפּים בְּמֶשֶׁךְ הקרן וצְלִיל עָרֵב למצִלּות העדרים עמה.

יֶ'נִי נַעַר הַדַּיָּג מזמר בצנה בנגינת רועי־האַלְפִּים

הַיְאֹר יַצְהִיל פָּנִים וּמְתוּקָה צִנָּתוֹ,\
הַנַּעַר שָׁם נִרְדָּם בַּדֶּשֶׁא עַל שְׂפָתוֹ,\
וּבְאָזְנָיו שִׁיר מָתוֹק,\
צְלִיל עָרֵב, כִּנְעִים\
מִזְמוֹרֵי הַכְּרוּבִים\
בְּגַן־אֱלֹהִים.\
וַיְהִי בַהֲקִיצוֹ, עוֹד לִבּוֹ שְׂבַע־אוֹר —\
וּכְבָר אֲפָפוּהוּ בְנוֹת־גַּלֵּי־הַיְאֹר.\
וּמִמְּצוּלָה קוֹל: נַעֲרִי,\
לִי אַתָּה הַיּוֹם,\
כִּי לִי בֶּן־הַתְּנוּמוֹת\
וְלִי אִישׁ־הַחֲלוֹם.

וִילְהֶלְם טֶל

חזיון בן חמש עלילות

לפרידריך שִׁלֶּר

תִּרְגֵּם מגרמנית בידי **ח. נ. ביאליק**

הנפשות

הֶרְמַן גֶּסְלֶר, נציב המלך בשויץ ובאורי
וֶרְנֶר, הָאַלּוּף לבית אַטִּינְגְהוֹזֶן, דַּגָּל
אֻלְרִיךְ לבית רוּדֶנְץ, בן־אחותו

תושבי שויץ:
וֶרְנֶר שְׁטוֹפָכֶר
קוֹנְרַד הוּן
אִיטֶל רֶדִינְג
הַנְס מָאוּר
יוֹרְג הוֹף
אֻלְרִיךְ שְׁמִיד
יוֹסְט אִישׁ וַיְלֶר

תושבי אורי:
וַלְטֶר פִּירְסְט
וִילְהֶלְם טֶל
רֶסֶלְמַן הַכֹּהֵן
פֶּטֶרְמַן הַסְּגָן
קוּנִי הָרוֹעֶה
וֶרְנִי הַצַּיָּד
רוּדִי הַדַּיָּג

אַרְנוֹלְד אִישׁ מֶלְכְטַל

תושבי אונטרוולדן:
קוֹנְרַד בּוֹמְגַרְטֶן
מַיְאֶר אִישׁ סַרְנֵן
סְטרוּט אִישׁ וִינְקֶלְרִיד
קְלוֹיז אִישׁ פְלוּיֵי
בּוּרְקְהַרְט בּוּהֵל
אַרְנוֹלְד אִישׁ סֵיוָה

פְּפַיְפֶר אִישׁ לוּצֶרְן
קוּנְץ אִישׁ גֶּרְסוֹי
יֶ׳נִי, נער הדַּיג
סֶפִּי, נער הרועה
גֶּרְטְרוּדָה, אשת שטופכר
הֶדְוִיגָה, אשת טֶל, בת פירסט
בֶּרְטָה לבית בְּרוּנֶק, רבת נחלה והון

מבנות עם הארץ:
אַרְמְגַרְדָה
מֶכְטִילְדָה
אֶלִישַׁבְעַת
הִילְדֶגַרְדָה

ילדי טֶל:
וַלְטֶר
וִילְהֶלְם

שכירי צבא:
פְּרִיסְהַרְט
לֵיטְהוֹלְד

רוּדוֹלְף אִישׁ הָרָס, שליש גסלר
יוֹהַן פְּרִיצִידָה, נסיך שוַביה
שְׁטוּסִי, שומר השדות
מַקְרִין אוּרִי, התוקע בשופר
צִיר הַמֶּלֶךְ
הַפְּקִיד אשר על הפועלים
גּוֹדֵר, פּוֹעֲלִים וְסַבָּלִים
הַכְּרוֹזִים
אַחִים רַחֲמָנִים
פָּרָשֵׁי גֶסְלֶר וְלַנְדֶנְבֶּרְג
גְּבָרִים וְנָשִׁים רבים מתושבי גלילות היער

תרגומים

ולכאן. עוד רגע והיער סָכַךְ על תמונת־הזוָעה והאניה שטה הלאה. האמנם ראה זאת בעיניו או רק דמיון־רוחו המְלֻהט הוא אשר קָסם לו מקסם־כזב? לבבו הָמה בו ולא אבה להֵרָגֵעַ.

הַיָם פתח את מרחַקיו הבוערים. השמש אך זה שקעה והשלהבת הרַבה, אשר אחזה בשמים ובִים, כאלו חזקה והתלקחה עוד. אי־מזה, ממסתרים, באה נשמת הערב החרישית ולאט לאט ותלמי הים הרחבים, השוטפים טורי גלים קטנים, החלו לַעמם ולהט שארית לַהַט, הלכו והזהיבו והֵצֵלו, הלכו והפכו לאפיקי זהב ודם. תוגת־עולם, תוגת הַחֲלוֹף, צצה בלֵב המרחב ופני שמי־המערב הלכו והָורו וגלי מֵימֵי־הזהב שטפו אך שטפו ונאנצו כרשפי געגועים אחרונים, געגועים נוטפים דם...

זהב ודם! – הלא אלה הם עלומיו, עלומיו הנלהבים, הנמוגים והולכים... פלא ומשובה, מִשגֶה וזדון, חלום ומציאות – איכה חֻברו כל־אלה יחד לרקם את מסכת הפז והארגמן לו?! ועל־מה יֵצר לו ככה ועל־מה יֶעגם לבבו עד לִגְוֹעַ? והעוד יש חיים לו? מָה, לו פתח עתה את עורקיו ודמו נִגר והתבולל בדַם האפיקים האלה וזהַב חייו הלך ודָעך בדממה עם היום השוקע?...

מחרזת פניני־החֵן התפתלה והזהירה בידו. מה־זרות, נפלאות הן, הפנינים האלה, ומה־כבֵדות! איך יִשָא את מַשָאן הרַב ואיך ימצא לב להתענג על הֲדַר־זִיוָן?...

רגעים אחדים עוד שהה האיש ומבטו מְלֵא־הגעגועים, מבט־הפרֵדה, התרפק על פניני־החן היקרות. אחר שלח ידו וַיִזְרָעֵן, לאט לאט, על־פני אפיקי הזהב והדם, אשר בלעו אותן בתאוה.

הערב הִקדיר. רוח־צִנה משיבת־נפש רִחפה על־פני הַמָים. על סַף־הרקיע דָרכו כוכבי־הנצח האִלמים.

תרע"ד — פ"ב.

שוב נשמעה נהמת חיה רחוקה וכבושה מעמקי היער.

– „מי יושב באי הזה?״ – שאל.

– „חיות רעות״ – השיבו

– „ומה תעשי פה?״

– „אנכי?... הלא אחת היא, אם יאכלוני הדגים או החיות הרעות יטרפוני״.

קולה היה מלא דכדוך־נפש והוא נגע עד לבו. הוא חפץ להגיד לה דבר ולא מצא מלים.

– „אתה רוצה ללכת – אמרה בראותה את מבטו התועה – לֵך, ואני לא אוסיף להשבית מנוחתך עוד. יודעת אני, כי לא תאהבֵני״.

ובהרימה את הטנא ובשימה אותו על זרועה עָמדה להִפרד מעליו. ופתאם השמיטה את הטנא מידה ותפל על צוארו ותבך בכי גדול ונואש.

לבבו נכמר בו. לפתע־פתאם הרגיש, כי קרובה־קרובה לו הנפש הזאת וכי חֵטא גדול, אשר לא יכֻפר, חָטא לה. הוא חבק אותה ולטף את שערותיה, ואחר נשק לה את נשיקת־הפרֵדה, אשר היתה כאש לשפתיו.

היא הסירה את מחרֹזת הפנינים מעל צוארה ותאמר בקול מתחנן ופניה כפני ילד מֻכה והוגה אימה:

– „אנא, קח־נא את אלה. אלה הן הדמעות, אשר שפכתי עליך בלילות הארֻכים והשחורים על קרקע התהום. קחֵן ותהיינה לך למזכרת אהבתי וגעגועי עליך, אשר לא יֵדעו נחומים״.

הוא לא מצא לב לסָרֵב לה. הוא חבק אותה ונשק לה שנית וימהר ללכת.

עם נטות הדרך הפך את פניו: היא עָמדה עוד תחתיה והביטה אחריו. ברגע הזה שמע קול קורא לו. אחד מנעריו רץ לקראתו: האניה הולכת וקרֵבה, האנשים דורשים אחריו ומתלוננים. הוא החיש את פעמיו ולבבו נתון כֻּלו לַמעשה, אשר עליו לעשות.

בראשונה הֻעֳברו כל האנשים אל האניה השנית, ואחר משכו משם בעבותות חזקים את האניה העֲגוּנה – ולא הועילו. אז פרקו את משא האניה על הסירות, ככל אשר יָכלו, ואנשי שתי האניות כלם, למצעיר ועד זקן, משכו בעבותות – והאניה זזה ממקומה. אז שבו לטעֹן על האניה את משאה ולהשיב אליה את אנשיה. העבודה ארכה כל היום, ורק לעת ערב, עם בוא השמש, נפרדה האניה בתרועות־ברכה ובקול־שיר מעל חברתה וַתֵּצא אל הַיָם.

רב־החובל עמד על גשר־הפִקֻדות שלו והוא עיֵף מן העבודה ושמֵח על הישועה, אשר מִהרה לבוא. בפעם האחרונה נשא את עיניו אל האי, והֵן נמשכו כמאליהן אל המקום, אשר עמד שם עם האשה. פתאם חרד תחתיו וידיו דבקו כמהוך שֻׁבַּץ בעֵץ־הַמַּעקה אשר לפניו. לא הרחק מן המקום ההוא, לצֵלע היער המשתרֵע בגיא, ראה עֵדה קטנה של חיות – האִם חזירי־יַער הם? – והן מתגודדות על דָבר לבן, מֻטל לארץ, וגוררות אותו לכאן

הַנַּהמה, והיא באה מן היער, המשתרע לכל ארך הגיא מנגד. ברגע הזה הבהיק לעיניו דבר־מה לבן. הוא הֵסב את פניו וירא והנה אשה, לבושה לבנים כֻּלה. הולכת ומתקרבת אליו. הוא לא האמין למראה־עיניו. האמנם היא זאת? בגדיה היו דקים וקלים, מחרֹזת פנינים כַּבִּירות על צוארה ועל ימינה טֶנא קטן, מלא וגדוש תפוחים אדֻמים.

כעין פחד קל היה בעיניה בגשתה אליו. אך כרגע שנו פניה, ורק צהלת־גיל, בלי כל שמץ תמהון, הביע קולה באמרה:

— „אַתה פה!"

— „אניתי עלתה על השרטון" — ענה.

— „האניה הלועגת לכל סער?..."

כמאליהם פרצו הדברים מפיה. בת־צחוק לא־טובה התעקלה על שפתיה ובעיניה נצנצה אש זרה. הוא הביט בה ולא ענה דבר.

אז פנתה אליו ואמרה, כמו למען כַּפר את פניו, ועל פיה בת־צחוק אחרת, רכה ומושכת:

— „ראֵה תפוחים אלה אשר קטפתי. תפוחי־בָר הם, אך טובים מאד למאכל וטעמם מיֻחד". ובדברה לקחה את אחד התפוחים ותסובבהו לעין השמש. אחר השיבה את התפוח למקומו ותוסף בקול חרישי ונאמן: „ידעתי, כי תבוא. למענך קטפתי אותם".

— „תודתי לך" — השיב, אך לא נגע בתפוחים.

היא אמרה: „אל תירא. אין רעל בהם". הוא הציץ בה בתמיהה רבה ולא הזיז אצבע.

אז צנחה ידה, והיא נתנה לַטֶּנא להִשָּׁמט ארצה. רק תפוח אחד נפל מן הטנא וירבץ על־ידו.

והאשה הביטה ישר אל עיני האיש ותאמר: „מדוע אתה משיב את פָּני? מדוע אינך רוצה בי? מדוע אתה בורח ממני? —"

האיש עצר במלים. בלי־משים הפנה את עיניו וַיַּשקף על־פני הים.

— „אניה! אניה באה! — קרא בשמחה — נִצָּלנו!"

— „מי? מי נִצל? — צעקה בהתרגזות — הה כן! אתה ואנשיך. אני שונאת אותך, אותך ואת אנשיך, ואת האניה שלך, ואת ארץ העתיד שלך, אני שונאת תכלית שנאה!"

דבריה יצאו דחופים ומבֹהלים וכאִלו את כל לבה הוציאה בהם; פניה אדמו מכעס ועלבון.

— „אני יודע זאת" — אמר האיש וַיֶּחֱש, כי לבו חָזַק בו ונִצַּב כסלע בפני גלי־האיבה הנוצצים, הבוקעים מן העינים נִכחו.

— „אתה יודע זאת? כלום אינך יודע!" — קראה האשה מתוך רֹגז הולך ופוחת ותכס את פניה בידיה ותבך.

— „אמנם לא טובה אני — אמרה בקול רוֵה־דמעות בנִגבה את עיניה — ואולם אתה לא חפצת, כי אהיה לאחרת. אתה, אתה האשם בַּכֹּל"

על־פני המשברים, הלך והצלף, הלך והאבק עמם, להכניע את גאונם. רב־החובל עמד על גשר־הפקדות אשר לו וקולו האמיץ והמפקד כאלו הלך וחזק עם הסער. ופתאם, בעצם המהומה והזעף, בהגיע הסכנה למרום־קצה והאניה כמעט לא עצרה כח לעמד עוד בפני תגרת הגלים הסוחפים אותה, והנה בא לאזניו קול צחוק פרוץ ומקטע וידוע לו מכבר, אשר הקפיא כל דמו בו. עוד הוא עומד נדהם והנה היא, פרועת־שער, נגרת מים וקצף נוזל לבושה, קפצה מבין פריצי־הים המרקדים וההומים סביב ועמדה משמאלו, מימינו, מאחריו, פה גם שם, ומלים מלים שורקות ומשקשקות נתזו מפיה עם כל קפיצה וקפיצה:

„הא הא!... הלא תרד... אלי!... למעמקים... שם ארץ העתיד... הא הא!... הלא תרד עמי... הלא תבוא!...”

הוא פנה כה וכה – והיא נמוגה ואיננה. ושוב מצאה האניה את עמדתה הנכונה ותפלח ותעבר את ראש המשברים, אשר הלכו ורפו מעט מעט – ושירת תודה ותהלה לאלהים התנשאה על־פני המים באור השחר המחויר.

אפס כי הים לא נח מזעפו וילך הלך ורגן כל היום. השמים היו מעבים וכמראה העשן להם, ולעת־הערב רבה האפלה מאד ולא נראה אף כוכב אחד במרום. ובימים ההם והמחט הצפונית לא נודעה עוד והולכי־ימים חשבו את דרכם רק על־פי מעמד המזלות ברקיע. ותתע האניה ותגרר באישון־חשך ואין־דרך. ובאמצע הלילה הקיצו רבים משנתם ויתמהו מאד על הדממה אשר מסביב, כי עמדה האניה תחתיה. אכן עד־מהרה נודע הדבר: האניה עלתה על שרטון.

לאור הבקר ראו האנשים והנה הם בקצה אי לא־גדול, והאי כלו סלעים וטרשים ויערות־בתולה. רבים עזבו את האניה ויצאו אל היבשה, שמחים לחוש קרקע מצק תחת רגליהם, אחרי הטלטול הרב והתנודה על־פני התהום, ולשאף את ריח הדשא הירק ואת זהר השמש, אשר הופיע עתה בכל יקרו. רב־החובל טכס עצה לחלץ את האניה, וכראותו כי קשה תהיה המלאכה ולא במהרה תעשה, ירד גם־הוא אל היבשה. ולמען המלט מן האנשים, אשר הדריכוהו מנוחה איש איש בשאלותיו על־דבר גורל האניה ודרכם, נטה מהם וילך לבדו בעבר אחר.

עם שפת־הים הלך, על גבול הדשא והחול, וכמעט לא התבונן אל המקום. לבו היה כבד וראשו מלא תחבולות להמיש את האניה ממקומה, אך ככל אשר הוסיף להגות כן נוכח, כי כל אלה לא יועילו הרבה. פלצות אחזתהו בהקיפו במחשבתו את כל גדל הצרה, אשר מצאתהו פתאם, ובערכו לפניו את רגז האנשים וקצפם עליו, כאשר יודע להם דבר המצב לאמתו. וכעין רוחה קלה היתה לו להיות רחוק, ולו גם לשעה, ממקום המעשה ולהתהלך לנפשו בארץ לא־ידועה לו.

הוא לא הרחיק ללכת כחצי פרסה והנה הרגיזהו משרעפיו קול נהמה עמומה, כקול נהמת חיה, מרחוק. הוא עצר פעמיו ויקשב, אף נשנתה חיש

תְּעֹז לכל סער. אמנם לא כחזון־לבו היא עוד אניה זֹה, אפס כי טובה היא מכל אשר היו לפניה. ואולם הוא נתן לב גם לאסֹף ולגַדל לו צבא מַלחים אנשי־חיל, אשר יֵדעו לשלֹט בים בכל עת ולהאָבק עם כל סכנה. כי את זאת ראה ונוכח: חשובה האניה, חשוב ממנה האדם על האניה.

והנה שָטה אניתו החדשה על־פני הים והיא נושאת מעשי אֵטון ומֶשי וכלי כסף וזהב ובשָמים לרֹב, וסוחרים ותַירים ושואפי־מאורעות נוסעים בה מארץ לארץ. לאיש־הבֵינים היה ולעוֹשֵה דבר טוב ומועיל בעיני כל – אך לבו לא ינוח בו. שָאֹף שָאַף לזאת, אף עשֹה יעשה את מלאכתו באמונה – אך היא לא תספֹּק לו. האֻמנם יעברו ימיו במסעות כאלה, נסֹע ושוֹב בין החופים? והאֻמנם יַניח את חלומו, חלום העתיד, לדור יבוא?

ותוגה חרישית היתה תוקפת את האיש ורגש של בדידות גדולה היה לופת לבבו וסוגר עליו כבנחֻשתים.

אז יש אשר יֵשב על ספסל תחתיו, יביט לפניו ולא יהרהר דבר. רק לבו יִנְהֶה בו, יִנְהֶה לימים עָברו והם לא רחוקים עוד, ימי החלומות הגדולים והכֹּחות המתפרצים ברעש. מה־נלהב היה הלב הצעיר ומה־קַל הראֹש! כל הדרכים היו פתוחים והמכשולים כלא היו. ואם נִגפה הרגל הפזיזה ורָפא אותה הצחוק.

ובשבתו כה פעם בודד ונֶעכּר, לבו הומה בו ועפעפיו כבדים על עיניו, והנה הגיע לאזנו קול שירה מקוננת, מבֵין האפיקים אשר מאחרי האניה עלה ונִשא הרחק על־פני הים, קול רך ועצֵב, קובל ומתחנן וגוֵעַ ביגונו. האיש ישב והאזין, עיניו פקוחות לרוָחה, והוא יָדַע למִי הקול.

ובלילה למחרתו, לאור הירֵח המָלא, הציץ אל מאחרי האניה וַיַרא אותה מרחוק. כחזיון־רוח נשקפה מתוך הערפל החִור, חצי־גופה נתון במים, ידיה משֻכָּלות על לבה, ועיניה הגדולות והקופאות, כמְכּות בסנוֵרים, מַישירות אליו. פניה מֵתים־מַאפירים, שערות־ראשה כלאחר הסער ועיניה הגדולות והנוראות מַישירוֹת אליו. פתאֹם נעלמה והוא לא יָסַף לראותה, וגם לא שמע את קולה עוד.

אך הנה התחולל הסער הראשון. כל היום הלך הים וזעף ובלילה פרצה חמתו עד להשחית. האניה דָמתה לשדֵה־מערכת־מלחמה. המַלחים עמדו איש על מקומו, אלה ידיהם מלאות עבודה ואלה נכונים לַצַו אשר יִנָתן להם. רוח גבורה לבש את האנשים למראה הסכנה הגדולה ולרעם קול רב־החובל המפַקד אותם. עשרות משוֹטים חבטו בבת־אחת ובקצב אחד במים המתגעשים. רוח־הסער שרקה וגלגלה משבָּרים על משבָּרים והאניה חתרה בעֹז ועלתה וירדה עליהם ובחרטֻמה החד שִסעה אותם. ואולם הסער הלך וחזק ורגע אחד כאלו התנַכל לאניה וַיֶרֶף ממנה, ואחר הכה אותה על יַרכָה מַכה אחת גדולה וַיָקֶם עליה שם משבָּרים אדירים וַיֶהֶדפֻה וַיַטֶנה הצדה וכמעט הפך אותה על פניה. אז נפתחו קִלוּחי־שֶמן עַזים מן האניה ויצליפו

שָׂלְהּ, מבית־הקרשים הקטן חודר הוא ובא ורודף אחריו, הצחוק הַקַּר והפרוץ, ורעל בו ולעג בו: לְרֹחַץ!

הוא החיש את צעדיו וילך כה זמן רב לארך שפת־הים, מטֻמטם ונרדף, ויהי בעיניו כקַין הנע־ונד בחטאו, אשר לא יכֻפּר לעולם. וגלי־הים מִטַּלטלים ומקציפים וחמתם פורצת קֶמעא קֶמעא כמו על־כרחם ואינה פוסקת. וַיַּקשב האיש ואזנו הסכינה לאט אל ההמיה הכבושה, והרוח בא ויחַיּה מעט את פניו. ויעצר פתאם ויעמד להתבונן אל הים ואל הנעלם, הזועף מן הגלים. הנה הוא, אויבו! והוא מתמרמר ומתאפק והומה אליו, כלבבו הוא בקרבו. ויחרד האיש חרדה גדולה, מפני הדמיון הרב חרדה נפשו עד תהום שמֶיה המכֻסים, וַיָּלט פניו בכפיו ויעמד כה תחתיו כעֵץ־הַצַּפצפה, אשר פָּגע הברק בו והוא נשרף ונחרַך רֻבּו, ורק שֶׁלד־גזעו השחור מזדַּקר עוד באויר מצבת־חרבן לעצמו.

III

לא עברו שלש שנים ואניה חדשה ובנויה הָדר נִשׂאה במלא מפרַשֶׂיה על־פני אפיקי הים הגדול, טפפה והחליקה בזריזות ודגליה הלבנים התעופפו ברוח כצפרים חיות, שָׂשׂות לדרך וחרֵדות לקראת המטרה.

וכמראה האניה כן היו החיים על האניה, קלים וצוהלים ואחוזים חרדת־גיל לאשר יבוא. כחג יפה ארֹך נמשכו הימים, ימי השמש והרוח הרך, על־פני הים השוקט. אכן רוח החַיה בכל היה רב־החובל החרוץ ואיש־החמֻדות, אשר ידע לזרע חדוה ותקוה ואמונת־נפש על סביביו. הוא היה מתחבר לכל־אחד ודואג למחסורו ולרַוחתו, אף השתדל להרבות את האחוָה ואת הרֵעות בין כל אנשי האניה ולהנעים עליהם את הנסיעה בכל אשר יוכל. כל היום לא ידע מנוח, כֻּלו מלא רצון ואֹמץ־לב ותשוקת־המעשה, ובעלותו אחרון על משכבו בלילה והוא עיף ויָגע וַיְמַהר להֵרדם ויישן שֵׁנה עמֻקה עד הבֹּקר.

ואולם יש אשר נשאר יחידי בלילה על מכסה האניה, שהה עוד זמן־מה לפני שָׁכבו ויעמד וַיַּשקף למרחוק.

הלילה החריש על סודו הנצחי. כוכבים רמזו ולא פֵרשו דבר. וקודרים ואדירים התגלגלו זרמי הים הגדול, הלאה הלאה, לתוך מרחקי הַשְׁחוֹר, כמו לעֵבר אין־הסוף. פני האיש שֻׁנו בן־רגע וארשת אפלה וקשה נראתה בהם, כאשר לא נראתה אף פעם בַּיום. הוא עמד והביט וסֵבל מחשבה אחת, אשר הגיחה ובאה עליו מן המרחקים, העיק על לבו כמַשׂא כל העולם –:
וארץ העתיד?...

הנה זה ימים רבים, מאז נשברה אניתו הראשונה, אשר זנח את הרעיון על־דבר ארץ העתיד. הבָגד במשא־לבו? לא, כי־אם דחהו לימים טובים מאלה. ובכל חֹם נעוריו ובכל כֹּחות גופו ונפשו התמכר לבנין האניה, אשר

לך, מה־שאפתי לראות פניך ולשמע נֹעם־קולך ואיכה חפשתיך! כאַיָּלה פצועה, אשר נפלה מסלע, עִלפה שכבתי על קרקע המצולה וגם לצעק גם לבכות לא יכלתי. על שדות־קוצים נדדתי יחֵפה, אולי אפגע בך, וסבכי היערות הפראים את בשרי קָרעו. לילה נרדמתי בתקותי, כי תפקדני בחלומי, ובֹקר הקיצותי בחרדה, כי אינך אתי. את רוחות־הערב הטובות שלחתי לך ואת כוכבי־השחקים צויתי עליך לשמָרך מכל רע ולרמֹז וללאט ,לך את אהבתי, את אהבתי ואת עַצבתי העמֻקה. מדוע הקשִית לבך לי, מדוע התרחקת ממני? אתה, יחידי, מקור־אָשרי ותקות־כל־חיי, הגידה: למה הֵרֵעֹתָ לי?! —"

הוא לָפַת את שני שדיה דומם, בלי־נוע ובכֹח אמיץ, ויהי לו כמו לופת הוא את עמודי העולם. הנה היא ה א ש ה והוא אוחז בה והיא לו ומי יוציאנה מידו?! — תהום! תהום אחת גדולה וחשֵכה אחת, ואין מעלה ואין מטה, והם, שני רוחות חפשים, מלאי חידה ותעלומה, יִדַבקו ויעברו זה בזה, להיות לגַרעין מַמָשי אחד בעצם לב־התֹהו, לפֶלא אחד לוהט — — — —

הוא הקיץ. רצועות אור חִור וחַלש בקעו בעד סדקי התריסים. מי זאת האשה הזרה, השוכבת לצלעו? היא ישֵנה. שׂעָרה פרוע ופניה לא־ברורים, בלולים בָאפלולית ואין לעמד על תויהם. היא נושמת בכבדות, עיניה סגורות. היא רחוקה, רחוקה — —

מה קרה?

גֹעַל־נפש ופחד תקפוהו. עוד מעט ותֵעור משנתה ותדבר וארשת מסֻתרת בקולה ותצחק, תצחק מן הצחוק ההוא, אשר צחקה על מכסה האניה בשעת הסער.

לא! קרא האיש אל נפשו ויקם. חיש־מהר תקן את בגדיו עליו, אסף את לוחותיו מעל השלחן, ובעוד רגעים שנַים והוא עמד בחוץ, תרמיל־הדרך על שכמו ומקלו בידו.

בֹקר קודר היה ולא־מרֻצה. הרוח נכנפה עוד והתגלגלה בשולי הגדרות ונהמה ולא חפצה להרגע, ומראה כל היקום היה כזאֵב רעֵב, אשר תעה כל הלילה והוא נע עוד על מקומו והומה מרעַ־לב ומאפיסות־כֹח.

בצעדים רחבים צעד האיש על שפת הים. הגלים, עין ברזל־עשת להם, רגזו עוד וקפצו לעֻמתו באיבה עצורה. לחלוחית כבֵדה ודבֵלה מִלאה את פיו וטַעמה המר עד־להקיא דקר את גרונו ועבר על קצות שפתיו. בכל אבריו, על פניו ועל ידיו, חש את רוח הַטֻמאה שורה ואוכלת אותו עד למוח עצמותיו. לרחֹץ, לרחֹץ! צעק כל־אשר־בו בקול נחנק, כקול איש הטובע בבִצה. ואולם ברגע הזה נדמה לו, כאלו שומע הוא את הצחוק

והנה הרכינה ראשה אל כתפו ותִּלָּחֵץ אליו ותלחש בתלונת־עצב: „אַתה... אָתה!"

לבו חַם בו והוא אחז בה וַיְמַשׁ את זרועותיה ואת כף־ידה, כמו לְהִוָּכַח, האֻמנם ישנה אשה פה אתו, בריה חיה ולא חזון־לילה.

היא השתמטה קצת ממנו ותאמר: „אתה! הידעת, מה זאת אהבה?"

הוא לא השיב דבר, גם היא החרישה. פתאם הוסיפה ברגש:

„הוא — אָחי — הוא יודע לאהֹב. פעם חשקה נפשו בבת־אדם, נסיכה צעירה ויפה כחידה והיא ארושה לבן־מלך. רק ימים אחדים הפרידו מיום־הכלולות. ותהי היא יוצאת לשוח על שפת הים ואחי נע אחריה וסובב אותה ומדבר אליה תחנונים מן הגלים הנוצצים ונושק את שולי שמלתה ברעדה והיא שומעת אותו וצוהלת בקרבה ומזהירה מחרדת־אשר לא־ידועה. יום־הכלולות וארמון הנסיך מלא תשואות־חַג וברַק־מַכלולי־פאר ושיר־תענוגות ומחולות, והכלה, לבושה שמלת־משי לבנה רקומת־פרחים וצעיף־משי לבן דק ונזר־מֹר לראשה, יושבת דוממה ושכורה מכל ההוד והרעש מסביב ובדָמה רוחש עוד מַגַּע הזר הנפלא מן הים ואזנה מקשיבה כמו בחלום את קול עתירותיו והפצרותיו העזות. ויתאפק אחי ויכבש יצרו וַיּוֹחֶל. ויהי הערב והצמד הצעיר יָרד בלוית שְׁשבּיניו בסירה מְזהבת ומקֻשטת וְרָדים ופַנסים מנֻמרים לבוא אל הבית החדש, אשר הוכן לו, ואחריו כל הקרואים הנכבדים בשורה ארֻכּה של סירות מהֻדרות ומוּאָרות ומצלצלות בכלי־שיר עליהן, וַיִּגַּח אחי פתאֹם מִמַּארָבו ויך גלים אדירים וישתער על מסע־החג בכל תקפו ויגזל את אהובתו, והיא צועקת מפחד־אשר, מבין זרועות אלופה הנבהל, ויצלל עמה בלב הַמַּעַרְבֹלה הרותחת, לפַלָּצות כל הרואים, הנמלטים על נפשם —"

— „ואחרי־כן?"

— „אחרי־כן השליך אותה לפני הדגים לאָכלה".

רטט חלף את האיש. מי היא, מי היא בריה זה, הנמצאת פה בקרבתו ומדברת אליו בשפה זאת? אצבעותיו שעשעו בכתֵפה ורגע אחד ותקפְאנה כמו מיראה כמוסה. ואולם הוא בוש מיראתו זאת וכמו למען הַבליג עליה תקף את זרוע האשה ביתר־עֹז, חבק את צוארה וימשכנה אליו בכֹח תובע, כֹּח גבר מנַצח. היא נגררה אליו במסירות אִלֶּמת, לחָייהם גֻשׁשו והחליקו בנחת זו על־פני זו ושפתיהם העורגות בקשו אלה את אלה עד אשר התלכדו בלהט צורב ושולל־חושים. היתה דממה טובה, תמימת־לב ונאמנה. ההֶמיה בחוץ כמעט לא נשמעה עוד. ופתאם הרגיז את השנַים משכרוֹנם קול גאקה חזקה, נאקת התריסים, המחַשבים לְהִקָּרֵעַ.

„השומע אתה? — לחשה האשה — ה ו א רודף אחרי. אבל אין אני יָרֵאה אותו, כי אתך אָני". והיא נלחצה אליו ביתר־און, כמבקשת להאָחז בו לעולם.

„לו ידעת — הוסיפה אחרי־כן בהתרפקה עליו — לו ידעת, מה־צמאתי

כל היצורים יחד ויתחתנו זה עם זה ויתפרדו זה מזה ויתעו באשר תעו וימלאו את חלל העולם. וַיֵּצֵר המקום לחֵלק מהם, והם הערומים, וידחקו את רגלי אחיהם ויכבשו להם את מרומי־התכלת הקלים ואת המקומות על־יד מקורות־האור, ואת אחֵיהם המתקוממים דָּחפו וכָלאו באשמני תחתיות, באָמרם: אנחנו הטובים ובנו בָחר אלהים להיות לשַליטים בעולם, ואַתם הרשעים! ועוד חֵלק בהם היה, והם הגרועים מכֻּלם, חנֵפים ומכַזבים, ואותם כבשו התקיפים לעבדים למו וַיַּניחום על־פני האדמה לעָבדה בזעת־אפיהם, לשמֹח ולהודות על כל מַתנת־חסד השלוחה אליהם מן המרומים ולהיות לעֵזר להם במלחמתם בנו. ככה נפרד העולם לשתי מחנות צוררות זה את זה ונלחמות תמיד ובני־האדם ביניהן, עֹדים מלֵּדה, אורבים ומרַגלים ועוזרים על־יד העליונים התקיפים. אבל יש גם מבני־האדם אשר יפלו אלינו, בעד בצע־כסף ושֹחד יִמָּכרו לנו ושֵׁרתו אותנו כאשר שֵׁרתו את אויבינו לפנים. ויש גם אשר יתעוררו על העָול הנעשה להם ולנו ובאו להלחם בלב נאמן במערכותינו".

רגע נעלמה האשה ואחר הוסיפה:

„שמֹע שמעתי את ספור אמי ולא ידעתי הפעם, הלהאמין לה אם לא. הידה נעורה בלבבי ואהפֹץ לדעת את בני־האדם ואת המעשה אשר הם עושים. את בית אבי לראות השתוקקתי ואת המִקדש, אשר כֹּהן בו. ואתגנב מאת אמי ואלך לנוע על־פני האדמה ומקץ ימים רבים מצאתי את בית משכן אבי והנה זרים יושבים בו ואל מקדשו באתי והוא רֵיק וקַר ואִלם בשבילי. ואוסיף להתהלך בין בני־האדם וללמֹד את אָרחם ואת שיחם ואת הגיגם, וחידתי לא נפתרה לי. ואחַלק אִתם את שמחתם ואת דאגתם ולא לבי וָאֱהִי כאחת מהם ולא כמוהם. וטוב היה לי ביניהם ורַע עד־מְות. אז יבואוני געגועים על אמי ועל אחִי ולשוב אליהם ירֵאתי. ידעתי את אחי, כי יקצֹף עלי קצף גדול וסלֹח לא יסלח את עֲוֹנִי, אשר שָׁטִיתי אחרי בני־האדם. בימי־סגריר ובלילות לא־שֵׁנה שמעתי את נהמו ואת כעסו הכבוש עלי: הוי, כי תִנָּחמי באחריתֵך! ובאחד הלילות האפלים ואתפרץ מחדרי ואתנפל ואבךְ על צוארו והוא נשָׂאַני כִנשֹא כִבשָׂה שחוטה ויסגרני בנקיק־סלע על קרקע הים, התנינים וזאֵבי־המַים שעשעו ועברו ממעל לי ואני שכבתי וישנתי שנת־עיֵפים מתוקה ולא חלמתי דבר. ובהקיצי וָאֵרא והנה אסורה אני באזִקי־ברזל אל קיר־סלע ואתמרמר ואשבֹר בחמתי את האזִקים מעלי ויהי לי כאלו שברתי את עצמותי אָני. וכֹחי שב אלי וחשקי התגבר בי לשוב ולצוף אל האור ואל מקומות בני־האדם, ואהִי שָׁטה יום ולילה על גדות הים הגדול ועם האפיקים, אשר בם אניות תהַלֵּכנה. וָאֵרא אותך באחד הימים. ראיתיך ואדע: את האדם בקשתי, לא את בני־האדם".

האיש הקשיב קשב רב לדבריה ואת פניה לא ראה, אף לא יכל להִזָּכר בם. אשה אחרת היא זאת היושבת עמו, אשר לא ראה מימיו, ופניה וַדאי מְאֻרָכים־שחורים וסוֹד הלילה והתֹפת בעיניה. גם קולה זר ופלאי הוא ולא שמע אותו בלתי אם זה־עתה.

ולאמי תְּהוֹמִית. תקיף וגדול הוא ונורא ביום־עברות. שנאת־עולם לו לַשֶּׁמש ולאדם ולכל הזוחל והמתרפס לפני שמש. רבֹץ ירבֹץ על בטנו ויחרש מזמות נקם ואבדון ומעת לעת יתנער בכל גבהו ועזוזו, יזעיק את צבאות פריציו בים וביבשה ויתנפל על היקום הַשָּׂנוּא ויהרֹס את אשר יהרֹס ויחַנק את אשר יחַנק. הסלעים ירעדו מפחד גבורתו ושמש־מרומים תבוא במסתרים: סַ עָ רִ י אֵ ל קָם!"

קולה היה רחוק וַרב־אֶרֶשֶׁת כמגלה טמירים ובדַברה את הדברים האחרונים וַיִּשָּׁמע לבבה המתפעם מפֶּלא.

היא הוסיפה: „אני אוהבת אותו ויֵראה אני מפניו. בכֹח נעלם אני נמשכת אליו. חפצתי להיות כמוהו... והוא לועג עלי ומהָתל בי וקורא לי בבוז: אִ שָּׁ ה... על־כן יש אשר אשנאהו תכלית שנאה ויודעת אני, גם הוא שונא לי. ופעם בחרות אפו בי וישליכני כהַשלֵך תולעת מעליו ויקרא אחרַי בשאט־נפש: מַ מְ זֶ רֶ ת!"

— „מַמזרת?!" — לחשו שפתי האיש מתוך תמהון רב.

שביב־הנר הגוסס התנשא עוד פעם בכל כֹּחו ויזרֹק אור כֶּתֹם נדהם על פני האשה המחוקים, נאבק עוד רגע בשבץ אחרון וַיָּמֹת. חשכה גמורה היתה סביב, לא נראה כלום, וקול הסער, נדמה, התחזק וַיַּקֵּף בשלשלות־ברזל את הבית.

האשה תפשה ביד האיש, שתקה רגעים אחדים ואחר הוסיפה לספר:

„בכיתי, התיַפחתי ואבוא להתאונן לפני אמי. היא לא ענתה לי דבר, אמי השתקנית. רק השכיבה אותי בחיקה ותלַטף שערותי לישֵׁני. ואולם מקץ ימים מעַטים והדבר נודע לי; מפי בנות־האבַדון הרעות, ההולכות רכיל תמיד, שמעתיהו לאמר: זנתה אמי וַתַּהַר לאחד מבני־האדם. ואין חרפה גדולה מזאת בעולם התחתון.

„ובחצות לילה אחד, בהֵרדם כל המרומים והמרחקים נסגרו, ותספר לי אמי במו־פיה את הדבר: כֹּהן היה, יפה־תֹאַר וחכם־לב ואהוב על כל הבריות. זקן ונער השכימו לפִתחו ומקרוב ומרחוק באו לקבל ברכתו. עד אשר ראה באחד הלילות את פני אמי ונפשו נקשרה בה ויהי לאַחֵר. בשחור עיניה העמֻקות לאין־סוף ובמורא־הודה לקחה לבבו ולא ידע שָׁלֵו עוד. ככה אמר לה ויתוַדה לפניה באחד הלילות על מצוקות־לבו והיא לא ענתה לו. לילות רבים תעה אחריה ויחַל קִרבתה ואות־רצון מפיה, עד אשר נעתרה לו. הוא יָדע לשאל, על־כן השיבה לו. וביום אחד ויבקשוהו בני־עדתו ולא מצאוהו עוד. הוא מת בחֵיקה.

„ואולם, הוסיפה אמי, אל־נא תתגָּאֶינה עלַיִך בנות־האבדון הרעות, כי לא כשֵׁרות הן ממֵּך. אין דם נקי בין בני־התֹּפת, כמו אין דם נקי בין בני־האדם.

„ואמי סִפרה: לפני כמה ימים, בראשית הבריאה, והעולם לא נֶחלק עוד ולא היה עוד עליון ותחתון וטוב ורע לא היה עוד. אז יָשבו

– „כן. בלילה ההוא, ליל־הסער, אחזתהו צִנה קשה. הוא יָרק דם, קָדח, הִרבה לדַבר על־אודותיך. פעם אמר, כי רואה הוא אותך שָטה על־פני הים הרחק הרחק. חפץ לדלֹק אחריך – וַיִפֹּל מֵת“.

– „עלֶם מסכֵּן“ – מלמלה האשה והוא האמין לשמֹע כעין גיל מִסתר בקולה. רגעים אחדים עָמדה דממה כבֵדה.

– „וכעת?“

– „כעת – ענה וקולו נעשָׂה, כמיתוך קֶרִי, עַז ובטוח יותר – אני עובד על תכנית חדשה. תכנית בנין אניה קלה וחזקה, אשר תלעג לכל סער“.

– „ל כ ל סער?“

הוא התרגש בקרבו ויתאפק רגע ויוסף מבלי הַביט אל האשה:

„לא אשאף עוד אל מרחק לא־נִגְלָה ואִי בְּדֵל מעולם לא אבקש עוד. בעצם חברת האדם מקומי. איש־הנתיבות אנכי וממשלתי הים הגדול, לפַלס דרכים חדשות בו אהפֹּץ, דרכים קצרות וקלות, כי יִרבו ויִיטבו הקשרים המקֻשרים את העמים ואת הארצות יחד. לברֹא תבנית אניה חפצי, אשר תעֹז לכל רוח וכל נחשול יקום עליה לא יוכל לה. אז – אולי אמצא גם דרך אל ארץ־העתיד“.

בעינים גדולות, ספק נפחדות ספק מתפלאות, הביטה אליו האשה.

– „איש רע אתה – אמרה אחרי דממה – מדוע תדבר אלי כ כ ה?“

הוא הרים את עיניו: בת־צחוק של תלונה רִחפה על פניה לעֻמתו, כאומרת: נער פֶּתי, האם לא תראה, מה אהבתיך! דבר־מה נָמוג בלבבו וגם פניו ענו בבת־צחוק לה.

– „האם לא זכרתני כל העת אף פעם?“

– „זכרתיך – ואיך אשכּחֵך?!“ – השיב בקול רך ונעצר קצת.

שביב־הנר, אשר קרב לקִצו, החל להבליח בחזקה ולהרקיד צללים ארכּים סביב. אימה חשֵכה, נכונה להתנפל, אָרבה מפִּנות החדר. מן החוץ נשמעה יללת הרוח הנרגזת, הנחנקת ומתחדשת לרגעים.

–„בֹּאָה, שְבָה אצלי!“ – בא קול האשה כקול ילדה הרֵדה. הוא נשמע לה.

– „הִפְלַלְתָּ לראות את פָּנַי עוד?“ – שאלה חרש.

– „לא“ – ענה וידום. ואחר הוסיף: „לא קויתי, כי תצאי לחפשי מִ יָ ד וֹ“.

– „הראית אותו?“ – קראה בחרדה.

– „בליל־הבלהות ההוא ראיתיו – ענה במשטמה כבושה – עַין בעַין הבטנו זה אל זה. הוא בא לדרש אותך. הכּרתי: קרוב הוא לך. הוא בא לקחתך במשפט“.

– „הוא אחי“ – אמרה האשה.

הַנֵר נשם את נשימותיו האחרונות. הצללים רפרפו על פני האשה והאיש התבונן בה ולא הכּירה. כחלום היתה בעיניו וכיצור לא־בשר מעולם אחר. מגֹור קל אחזהו.

– „אחי הבכור הוא – הוסיפה האשה הזרה – בן לשַר־הישימון הזקן

II

ליל אֹפל וקרה היה. רוח קָשֶׁה ורַגז רָדַף על־פני ים וִיבשה, גלים שחורים קפצו ונִגרו בקצף אין־אונים ונהמו בַּמַחשך ואילנות נפחדים ומדבללי־צמרת המו ונאקו בלא־הרף ועד עפר השתוחחו. בבית־קרשים קטן, בקצה כפר מפֻזר על שפת הים, ישב רב־החובל על לוּחותיו ושׂרד ומחוגה בידיו. אוֹר הנר על השלחן רִטט לרגעים וַיְרקד את הקַוים ואת המספָרים לפניו, עיניו כאבו וראשו הלך סחרחר. מה אָיֹם הלילה! בתמהון כל־חושיו האזין לַהמיה הנודדת והחוזרת מסביב לבית ולַשריקות הרעות, הנבובות והממְשכות, מאחרי התריסים, מעבר לדלת ומבקיעי הכתלים הדקים. נדמה היה, עוד מעט והבנין הרפה יתפרק מדבֵקיו וְנַעֲשָׂה לגל של נסָרים. וּמן המרחק, מן המרחק התהומי, חדר ולא פסק קול הים בזַעפו ומחִי משבָרים גֵאים, מתפרצים, טורפים את עצמם בחמת־שגעון.

לו יכל לשכב ולישון! מאז הערב יושב הוא כלוא פה, כשָבוּי בכלוב, ואין מקום ואין מנוחה לו. מה־זה השיאהו יצרו לעמֹד בכפר הנדח הזה ולִשׂכֹר לו את זה הבית הדל והריק למושב?! הישנוֹ כפר כזה בעולם? היש עוד ארץ? בחלל האפס האָפל, על־פני מְצֻלות־האבדון, נִשא הוא בכלוב־עץ סגור, נִשא בידי שֵׁדים ורוחות זדונים, המתעוים ושורקים וצוהלים צהלת נצחון ועריצות – לאן? לאן? ומה התהום הפרוע, אשר ישליכוהו בו?

לא! עוד רגליו נוגעות באדמה והרוחות הרעות עוד חותרות ונוברות סביב הבית הקטן ולא עקרוהו עוד. על השלחן מהבהב עוד שיָר־הנֵר ונאבק עם החשך כארבע אַמות סביבו. בדאגה ופחד הציץ אל שיָר־הנֵר הדולק ופוחת ומתקרב לתֻמו.

והנה קול דופק על הדלת. לא, אלה הן הרוחות הרעות המתדפקות. ובכל־זאת!... עיניו קפאו בחוריהן. מי־זה יכֹל עתה לדרֹש לשִׁכנו?

הוא פתח את הדלת. רוח חזק טָפח על פניו ויטשטש ראִיָתו. בשחור־המחשכים לפניו עמדה אשה מכֻרבלת במטפחת כֵּהה, שִׂמלתה הקלה תפוחה לרגליה ומתנופפת ברוח והיא כֻלה מצטמצמת מקֹרה.

– „אַתְּ!" – קרא וכמעט פרחה נשמתו.

– „אנכי" – ענתה האשה ולא זזה ממקומה.

בעוד רגעים מספר והיא כבר ישבה על המטה בחדר. דומם ישבה וסנטרה על ידה ותבט בעינים תמהות אל האיש ואל הנֵר ואל הלוחות המפֻזרים על השלחן.

ואחר שאלה לאִטה: „מה היה לאניה?"

– „האניה נטרפה בים" – השיב גם הוא לאט. עיניה הבריקו רגע וחַיו יותר. הוא ראה זאת ולא רצה לראות, וכמו להכעיס הוסיף:

– „בעור־שִׁני נמלטתי. אנשי עזבוני ונפזרו לכל הרוחות, רק האחד נשאר אתי, העלם הכושי. אבל הוא מת".

– „מת!"

נפשם על־פני הגלים הבוגדים... ראֵה, דָבר לא ידַבּרו עוד, אך הבט יביטו כבר אליך ועיניהם מלאות תלונה ותוכחת־זעם – ואיך תעמד ובַמֶה תצטדק לפניהם?!...

ופתאם פלח את היללה סביב קול צחוק גדול ופרוץ, מתגלגל ויוצא להפקר ונחנק, מלא רעל ומרירות, ומוסיף ומתגלגל במסתר, כמו מתחת לקרקע האניה. רב־החובל הֵסַב את פניו: האשה הזרה היא. פרועת שֵׂער ושִׂמלה יושבת היא, נאחזת בספסל בשתי ידיה, פנֶיה מטֹרָפות ועיניה קודחות באש־השגעון – וצוחקת. האיש הביט בה ולא זז ממקומו. מאיזו פִּנה צץ ועלה העלם הכושי, בידו שמיכת־צמר עבה, ויעטף בה את האשה ויכַסנה היטב היטב. היא התכַוצה בשמיכה כילדָה קטנה, כֻּלה רועדת מקֹר ומפחד, וַתֵּאָלַם.

והנה אצו ובאו עד רב־החובל שני מַלחים וילאטו לו דבר בחצי־קול וימהרו לשוב עמו יחד. ובעוד רגעים מספר והשמועה חרדה מפֶּה לפֶה: מים באניה! וַתִּרב היללה והזעקה גברה ותהי לשַׁועת־יֵאוש. וכשוב רב־החובל והוא חִור ודוֹמֵם ויקַדמוהו האנשים במבטי איבה ועֶברה ודברי־תוכחות קשים השליכו בפניו. האיש עמד תחתיו וַיַבֵּט בהם בעינים גֵאות וקרות ולא דִבר דָבר. ואחר פָּנה ויאמר במנוחה: „רב לכם! הַעת לכם עתה לריב את ריבכם אתי והאויב עומד עלינו לכַלותנו?!"

ובפנותו אל המַלחים הוסיף ולא שִׁנה את קולו: „הָכינו את הסירות!"

ברגע הזה החל הים לרתֹח משנֵה־רתחה והאניה קִרטעה כדג מבֻשל חַי וזרמי־קצף סוערים קפצו עליה ושטפוה מעברים. פתאם בקע ועמד לצֵלע האניה צלם־ענָק רם ונורא, כֻּלו זועף ונוזל ויורד מים, זָקָן ארךְ לו ומתַלתל ועטרת־כסף נוצצת לראשו, הִכה אותה מכה אחת עזה ויטבֹל תחתיו. האשה התנערה פתאם ממקומה, זרקה מעליה את השמיכה ותחל לרוץ הנה ושֵׁמה כמשוללת־דעת, נשאה ידיה אל הים הרועש וַתְּפלט מפיה קולות ודברים זרים ובלולים, לא הבין איש פתרונם. ושנית נגלָה צלם הענָק הזקן וינהֹם על האניה נהמת־זעם וַיַז עליה מִשבר אדיר, אשר עבר את האשה מראשה ועד כף־רגלה. האשה צהלה צהלת־פרא ותקפֹּץ ותִקרב עד לפני המעקה, בהוסיפה לצעֹק ולקרֹא בקול נִחר דברים זרים ומשֻׁנים ולשלֹח זרועותיה אל מול הים המתגעש. רגע והאניה נטתה על צלעה והזקן הענק שב וישא את האשה, אשר מִלטה צוחת גיל ואימה, ויצלֹל עִמה במים.

האנשים, אשר ראו את המראה, קפאו תחתם בזַעות־מות. העלם הכושי זעק זעקה מרה ויקפֹּץ אחרי האשה. האנשים תפשו בו ויעצרוהו. מן הצד עמד רב־החובל ולא נע ולא זע ממקומו. ויהי הדבר לפֶלא בעיני הרואים.

התפתלו עליו כנחשים ושׁניה הלבנות נחשׂפו ונוצצו בתאות־טרף. ובראותה, כי לא תוכל לו, ותאמר לתת שׁניה בידו.

—„משׁגעת!" — קרא האיש ואצבעותיו אחזו כמלקחי־ברזל את שתי זרועותיה. היא נאנקה אנקת־אין־אונים והוא הדף אותה מעליו אל המטה ויֵצא. כמפוצצת־רַעַם שכבה תחתיה בלי־נוע וכעבור רגע קפצה ותרץ אחריו ושערותיה פרועות וכסות־הלילה אשר על בשרה פתוחה לרוח...

סער ולילה! דבר לא נראָה מסביב. האניה התנדנדה הֵנה והֵנה בבהלה ושביבי הפַנסים רעדו והתכַוצו מאימת־מות. רק קול שריקה והמיה ודַהרה רבה נשמע, כקול שפעת צבאות פרשים ורכב עולים ממעמקים וטסים וקרֵבים מסביב בתרועת־מלחמה וששון־הרס, ועוד רגע והשתערו על האניה והכּוּהָ חֵרם. אנשי האניה רצו פה ושם במבוכה, צעקו, ילֵלו, ספקו כפים וקראו לאלהים.

— „מנוחה!" — פקד רב־החובל בקולו האדיר. ובתוך הדממה הרַבּה, אשר קמה כרגע, נשמעו דברי־פקֻדתו החזקים לתופשי־המשוט ולאשר על המפרְשים וליתר המַלחים. ואל ירכתי האניה מִהר ויתפּשׂ את ההֶגה בידיו ויטֵהו ויכוננֵהו ויצַו את איש־ההֶגה עליו דברים קצרים ונמרצים.

והסער התפרץ בכל־תֹּקף. ענקי־אימה שחורים, קוֻצות־שֵׂיבה להם וזקַן־שֵׂיבה ארֹך, גבהם כגֹבה הרים, צצו וקפצו ורקדו סביב בקול ענוֹת זעף־עולם ונהמת עריצים לא־יֵדעו רַחם, רצו והתחמקו ושבו ועלו וטלטלו את האניה טלטֵלה עזה וידחפוה הרחק הרחק ממסלתה. האנשים לא יכלו להחזיק מָעמד ויֵאָחזו בעבותות התֹּרן, במעקות־הברזל ובקַרנות השלחנות וחספסלים, המְדבקים במסמרות תחתם. רוח חזקה ומרה, חודרת עד למוֹח העצמות, טפחה על פניהם בשריקה ולעג וגלי־מים קרים ומלוחים שטָפום לרגעים, כמו קִדשום לתהומות. הנה שוקעת האניה! הנה נהפכת על פניה! כל רגע סכנה אחרת אתו ופלצות חדשה, והנשמה פרפרה על פֶּתח השפתים ותהי נכונה לפרֹח. וזעקות חרדה ויֵלֵל בקעו ולא חדלו עוד ויאבדו עלובים ודלים בהמון הסער ושאגתו האכזריה. לשוא התאמץ רב־החובל להרגיע את האנשים בקולו העַז והבוטח ולבבו קרבו כסער עצור. אז יעמֹד בלב המִכסה ובעינים אפלות יביט אל הַיָם הנרגש. כל גופו כברזל־עשת מֻצק וידיו נקפצו לאגרופים.

כן, לא היה ספק בדבר! האיתנים התעוררו, איתני־העולם העִורים, הרעים, ויקומו עליו להשמידו. הנה הם דוהרים, יצורי בלהות ושחת, משטֵמה קֵהה בחֻבּם ועל פיהם קֶצף תוסס, חורגים ומתפתלים ופוערים לוֹעם הרחב לבלעהו. עוד הם מצחקים באניה צחוק אכזרי, תופשים בה ושולחים לחפשי, דולקים אחריה ושבים וזורקים ומתענגים על פחדי קרבנם ונדודי מבוכתו. הוי, בן־אדם! איך נועַזת לדרֹך על גאון־הים ולפַלס נתיב מעל לראש אדיריו, שוכני המצולות? ואיך נואַלת לחלֹם על ארץ־העתיד ואתה את הדרך לא ידעת ואת פי אדוני־העולם לא שאלת? ותרשיע עוד מזה, כי צדית לב אנשים תמימים בחלומות־שוא ותפַתם ללכת אחריך ולהשליך

לו הדבר, אך שמע שמֹע בבת־צחוק כבושה, חֱציה תוכחה קלה וחציה סליחה, לפטפוט לצונה החריף והרע והקולע לעתים תכופות אל המטרה. כי על־כן נמשך לבו אחרי האשה הפליאה הזאת ויתאַו תאוָה עזה לתפשה בכל קסמי זדונה ובכל חידות פראותה. אף לא נכחד ממנו, אשר אנשי האניה מרננים אחריו עֵקב נטיתו זאת ופני רבים מהם אינם אליו כתמול שלשום. אך אמר בלבבו: מה יודעים אלה על־דבר הבריה הנחמדה הזאת? ויש אשר גם נִחם את נפשו: מה הרעה אשר תוכל למצאני? האין די־כֹח בי ואֹמץ־לֵב לנַסות דבר גם אל השטן?! —

ויהי באחד הלילות, הוא הלילה השביעי לצאת האניה מן החוף, ורב־החובל נמצא בתא האשה, הסמוך ללשכתו, והנה נשמע קול תנועת־חפזון במסדרון. האיש התנער כמחלום ויקשב קשב רב. „סער יהיה!" — אמר ופניו חָורו וַיִנָתק מזרועות האשה.

עיני האשה גדלו והנֵצו בלהט גיל ופחדים. „סער! — קראה ותקפץ ממקומה ותאחז בידי האיש בחָזקה — האמנם?! אני חכיתי לו ככה! אני ידעתי, כי יבוא!"

— „הניחי לי, הנה דופקים על דלָתַי" — לָחש האיש ויעצֹר נשימתו.

— „סער! — מלמלה האשה — יבוא־נא, ימהר־נא! אני חפצה בו!" והיא התרפקה עליו בכל־גופה ונשיקותיה צָרבו את פניו: „לא! לא אֶתֶנך ללכת! — קראה בעֹז — עתה, עתה הגיעה השעה הגדולה... האם לא תחוש, מה ידפֹּק לבי בי?! הִשָׁאר פֹּה, הֱיֵה עמי! המפני הסער תֵּחת? מפני הסער — ומפני אהבתי הנוקמת לא תֵחת?! מי הם אנשיך אשר על המכסה שם ומה הם, כי על פְּנַי תבכּרם?!... שְׁמַע, המעמקים קוראים לנו! הידעת את תשוקת המעמקים ואת מחול המעגל והיסוד אשר להם?! האניה נדה, הקרקע נָמוֹט... הלאה! מה לרסיס צעצוע־עֵץ זה בלב הים הגדול?! הבה נקפֹּץ, נצא במחול יחדו לקראת הַלַיל הקדמוני, אשר הֵקיץ... הבה!..."

בעינים נבוכות־זוָעה הביט האיש אל האשה. גַבותיו התעבו והתקרבו זו לזו ורעיון פרא פִלח פתאֹם את מוחו.

— „הניחי לי!" — נהם בחמה עצורה ויתאמץ להתיר את ידיה מעליו. קול הרוח הלך וחזק, הלך וקרב, ופתאֹם נדחפה האניה דחיפה עצומה עד כי צללו כל כלֵי התָא. האשה התחלחלה ותקפא רגע, ואחר הפילה את פניה אל חזֵה האיש ותתחנן בקול־בוכים: „אני ירֵאה אותו!... הָגֵנה עלי, הצילֵני!"

— „את מי תירָאי?" — שאל וחמתו לא שככה עוד.

— „אותו!..." — השיבה בחרדה, נשכה שפתיה ותשאף רוח מלא־אפיה. ופתאֹם התעודדה, נעצה עיני־שחץ באיש, העומד ומנַסה עוד להחָלץ מידיה בנחת, ותצעק: „לא! לא תלך... אינני חפֵצה!..."

כלביאה נפתלה עמו, פניה התעַותו מכאב ומיאוש, ידיה ורגליה

נדנודי האניה היו להם כנדנודי סירה קטנה, בה יֵשבו שניהם לבדם וְיִנָשאו על־פני מרחבי אין־סוף. מרחוק, כמו מבעד הערפל, הגיעו אליהם קולות נגינה והמִלה ערֵבה עד־מאד. פתאם עצרה האשה ותזקר ראש ותבט בשאלה. כלֵי־המנַגנים הריעו תרועה חזקה וקולות מזַמרים נִשאו מעברים והתאחדו בשירה גדולה וסוערת לפנים.

– שירֵנו הוא, שיר־הדרך" – הסביר רב־החובל, ואף־הוא שִתֵף את קולו לקולות המזַמרים:

„הַרְחֵק מִשְאוֹן־כֶּסֶל עוֹלָם וּכְזָבָיו

נֵלְכָה־נָא,

נֵלְכָה־נָא וְנִבְנֶה אֶת אֶרֶץ־הֶעָתִיד..."

והאשה חזרה אחריו בדממה מתוך התפעלות:

„הַרְחֵק מִשְאוֹן־כֶּסֶל עוֹלָם וּכְזָבָיו! – –

ואולם אַיֶהָ, ארץ־העתיד?" – שאלה פתאם בבת־צחוק של פקחות יתֵרה. האיש המתין רגע עד תֹם השיר ויען:

– „אל מרחקי הים הגדול נִסע. במרחקי הים הגדול, הרחק מנתיבות האניות, נתור ונמצא אִי לנו, אשר לא נושַב עוד: שם נִטע את דגלנו. שם נזרע חיים חדשים וחברה חדשה תצמח, חברת בני־חורים ואצילים. לא יהיה אדון שם ולא עבד, לא שוטר ולא שופט: איש כטוב וכישר בעיניו יעשה. הרחוקה עוד הארץ? מי יֵדע ויגיד זאת לנו?! אנשי־הים אנחנו ואת הים אהבנו ואת המסע בַּיָם – ואנחנו צעירים!"

הלילה רבץ אדיר ושוקט מִשְנֶה על־פני מרחבי הים הגדול ובמעמקיו הסגורים. נשימה חרישית ושאננה עלתה, נשימת איתני־עולם נרדמים לבטח. האניה החליקה בתוך אין־הסוף השחור, מאירה על עצמה בשביבי־זָהָבָה. הרחק מלמעלה, מבין קרעי עבים קלים, הציצו כוכבים שַתקנים. האיש דבר על ארץ־העתיד ורגש־לבו הלך וגבר ויהי כמַעין הנובע. רגע הפסיק: נראה לו, אשר אין האשה מקשיבה לדבריו בלתי אם לקולו. בת־צחוק חלפה על שפתיו – ויוסף לדבר. לאחרונה נָדַם, התבונן אל פני האשה בחמדה רבה ויאמר: „הלא תגידי לִי, מה הוא הדבר אשר העירֵך לבוא אל האניה?"

ותען האשה: „ראיתי אותך – והאניה מצאה חן בעיני". –

עברו ימים מספר. האשה הזרה כבר קנתה לה מקומה בחברת אנשי־האניה, אך אמנם לא בלבותם. מִשְנֶה היתה בהליכותיה, בתלבֹשתה ובאֹפן שיחתה, אשר לא ידע סֵדר. הנשים יָראו מפניה וישטמוה. והיא בִזָה להן ,תהי לועגת לכל אחת ואחת באזני רב־החובל, אשר אמנם לא לרצון היה

יעקב כהן

הַמְּמַזֶּרֶת

אגדה לילדים גדולים

I

אנית־המפרש הלבנה, אשר עמדה בחוף להצטיד, כבר היתה נכונה לדרך והנה נראתה אשה צעירה, עטופה צעיף־משי ירֹק, עולה במעלות האניה ועלם כושי כבן חמש־עשרה נושא צרור נאה קטן אחריה.

רב־החובל קדם את פני האשה וישאלֶנה למחוז־חפצה. „אני הולכת לאשר תלך האניה" – ענתה האשה במֹרך־לב קצת ועיניה הבריקו. האיש נדהם רגע ויאמר: „דרכנו רחוקה היא, אף לא בלי־סכנה". – „אני הולכת לאשר תלך האניה" – שָׁנתה האשה במנוחה ולבה כבר חָזַק בה ובת־צחוק עצורה התיצבה על שפתיה. עיני השנַים התלכדו רגע במבט אחד חודר ובוחן. „טוב! – אמר רב־החובל – יש לנו צֹרך בנשים". ויתן צָו להרים את העֹגן.

אנשי האניה עמדו תמֵהים למראה האשה הזרה, אשר עברה על פניהם בזחיחות־דעת יתֵרה. היא פתחה את צעיפה ושֵׂעַר־ראשה נגלה, שֵׂער אדמדם־כֵּהה ונוצץ כעין הַברוֹנזה והוא רבוץ גלים גלים על קדקדה. עיניה היו חומות־כֵּהות וכעין נֹגַה זר רפרף בהן, נֹגַה שמש אחרת וארץ אחרת. „מי היא זאת?" שאלו האנשים זה את זה בלגלוג קצת ויקרצו בעינים. אחרי־כן נסו לבוא בשיחה את העלם הכושי ולא יכלו להציל דבר מפיהו.

ובערב, אחרי הסעֻדה, כנַגן המנַגנים ואנשי האניה התגודדו חבורות חבורות ויבַלו את העת בשעשועים, בשיחות ובספורי־מעשיות – נגש רב־החובל אל האשה, אשר עמדה לבדה סמוכה בקצה המכסה, וישאלֶהָ לעמה ולמולדתה. „האמנם לך לדעת זאת?" – השיבה האשה בבת־צחוק. ואחרי־כן הוסיפה: „הלא גם אני לא אדע זאת אל־נכון". ויתמה האיש על הַמַּענה ולא הוסיף לדבר עוד בזה.

אז יָשבו על־יד הַמַּעקה ושיחה קלה התקשרה ביניהם, שיחה פשוטה על דברים פשוטים, אך קורצת ומנצנצת בסמלי־תעלומה, לא ידעו גם־הם פִּשרם. לבבם פָּעַם בהם והָמה כמִיַּין חדש. וכעין ערפל וָרֹד עלה ויכַס עליהם והם לא ראו בלתי אם את בת־צחוקם החרֵדה ואת עיניהם הלוהטות כמִשְׁכָּרוֹן.

הלאה, שט הנה והנה. כל שיח קרוש דפק אותו, כל אילן שחור האיץ שוב את צעדיו העיפים.

מרחוק נראה לו עשן כחלהל וקולות חִלִּים הגיעו אל אזניו. הוא חפץ לגשת אליהם, שקל במוחו את הדברים, אשר יאמר להם; אך בקָרבו אליהם הצליף שוב מי־שהוא על־גבי רגליו, והן רצו הלאה מאליהן.

הוא רץ, מגֹרש מעל־פני האדמה, הוא רץ ורץ, עד שהרגיש טחב ברגליו, אז עמד. לפניו הבהיקה שלולית מבין הגֹמא, במורד היער. הלאה מזה השתרע עֵמק רחב, ומאחריו האפילה חומת אשוחים. כוכבים רטטו ברוֹם. הוא נזכר, כי גרונו נחר וכי צמא הוא מאד, אז התמתח על־פני הארץ וילקק את המים בלשונו, וכשהרים את ראשו מעל המים, את ראשו המרֻבע, שצווארו קָצר פתאם, כשל חיה, נראה בעיניו החשֵכות אשר לבלי־קץ, אשר קֵהה, אשר של זאב, שצידים וכלבים רדפוהו על צואר, ופתאם התחמק ועִקבותיו אבדו מהם, והנה יוכל לשאוף רוח מעט.

במרחק השתרעו מרחבים חורים וכְחֹל היער התמזג עם תכלת השמים. דממה היתה. כוכבים נצנצו ברוֹם.

שהה פעם רגע אחד מיתר; הגביע התפוצץ בידו, והוא נשאר שכוב, כשצלעותיו מְרֻסקות, ונאנק שעות אחדות רצופות.

דומם נשאוהו שני חבריו החיים, דומם כרו קבר ויטמנוהו בו; דומם הלכו הביתה, רק אחר כך, בשכבם במטה, פתח סטרומוב את פיו ואמר:

— וַניא איננו, תפח רוח אמך, איננו.

וסבא יי"ש.

אבל מישא הביט במבט קהה. רק מחשבה אחת היתה בו: עכשו שום דבר אינו מעכּב. לשוא יהרהר עתה, לשוא יתנגד — הכּל הֻחלט.

בבֹּקר השכם נגש אל קצה הכפר, ובדרך בחן את מנעול הרובה.

שם בבית ההרוס, שהאכסדרה שלו שבורה, שם היו נפגשים.

הוא קרב אליהם.

סַשָׁא צעד ראשון. גבה־קומה, צחקני, כמו אז, בשעה שהלכו יחד לצוּד ציד.

מישא הסתכל בו מן הצד. פתאם הֻברר לו, כי באמת אין בלבו כלום, לחלוטין כלום, על סַשָׁא זה, ובכלל, מה לו ולכל הענין. עוד מעט וישוחח אתם בידידות — אבל הנה נתקל מבטו בה. כנראה, היתה מאֻשרת מאד, ובעיניה התלויות בסטרומוב היתה הכנעָה ומסירות, מסירות לבלי גבול. כל בשרו נכוה כמצליפת שוט — וידו אחזה במנעול...

בתחלה, בהשארו לבדו בביתו, היה כאדם, שעֹל קשה מנשׂא פֹּרַק מעליו. קל היה מאד — קְצרה הנשימה והרגלים נשאו באויר מאליהן. הוא שָׁר, הטב לו עצים, כבד את הבית — וזה הלילה הראשון, אחרי כמה לילות, אשר ישֵׁן שֵׁנה עמֻקה, ערֵבה.

בבקר עוד נמשכה חֵרותו זו. במתינות האכיל את ערמוני. במתינות סדר את החפצים.

אחרי־כן יצא החוצה, מבטו נתקל בארן אחד. ענפיו היו מדֻלדלים ויורדים בלי־כח; ופתאם — חרדה טמירה וגדולה תקפַתּו. הוא רץ לפני הבית, אשר שם שכבו שניהם — הוא בצווארו הארֹך, היא בשמלתה כתרנגלת שחוטה, והוא החיש צעדיו ורץ בבהילות נוראה. כמו ברק פלחהו. כל אשר מסביב לו — מָתי מֵת שוב?!

אותו הנעלם, שבו הכּל חי, געש, התלקח והתפרץ מבעד לקרומים המגֻוָנים, הציף הכּל בזרם לוהט אחד — והוא מ ת!

פרחה נשמתו של עולם. מסביב היו דשאים אפורים, אילנות נבובים, שחקים ריקים, ריקים לגמרי, מרחקים כחלחלים כשפתי מֵת.

הוא נס מפני עולם בר־מינן זה, אשר המית בידו, מפני אֻלם הברושים, מפני האדמה, שהשמיעה הֵד הלֹול תחת כפות־רגליו. הוא רץ וכשל, קם ורץ

ואחרי־כן ירד, קשר את סוסו לאילן, שכב ארצה, תלש עשב מלא־קמָציו — תלוש וזרוק, תלוש וזרוק.

דממה היתה. אַרְזָפים הזהירו, וֶרוֹניקה צנועה הכחילה. הארָנים מלמעלה נראו רחוקים־רחוקים, ומפרק לפרק חלפה תמונה במוח, ערְמה, בלי כסות — תמונת אותו הדבר המתחולל ברגע זה — ומיד עָברה עוית בגוכו, התקמצו אַגרופיו ועִגולי־אֵש רקדו לפני עיניו.

הוא שב הביתה באישון־לילה, כשהוא זב דם; חלוקו היה קרוע, עיניו תעו קצת. נחרת שני אנשים נשמעה בחדר. מדיצ'קוב נדף ריח של יי"ש. סַשא שכב שלֵו ומחַיך כדרכו.

רק הוא לא יכול לעצום את עיניו. מצפה היה ושואל, מתי יאיר היום, מתי ישכב שוב בין השיחים, והיא תעבור לפניו. כשפניה מעֻרפלים, עיניה מביטות ואינן רואות, צעדיה מדַדים, ואחרי עָברה יכה בדרבן את סוסו ויִנָשא כמטֹרף בין שדמה ויער.

ושוב שכב ככה, באותה קרחת־היער, ושאל את עצמו:

— מה יהיה?

דממה היתה, האֹזן הבחינה מעוף כל גֵז, את רחש הנמלים, שזעזעו את עשבי הַטַרְפִית. הארנים היו דוממים וזועפים, וכאִלו נסגרו בעדו. הכֹל סגר בעדו בבריחים נעלמים — העשבים, הפרחים, — ותכלת־השמים התרחקה.

ופתאם נשמעה קובלנה מרה כקול בכי. הוא נתר ממקומו. לא־כלום. ערמוני, הקשור אל האילן, הוא שצנף בקול מר. שרבב את ראשו המָארך והעדין, חדד את אזני־המשי שלו — ויילל זמן רב. הוא ערג ל„חומה". קריאתו התגלגלה על־פני השדה, נִשאה למרחוק — ומענה לא היה לה.

יום יום אורב מישא בין השיחים. בלילה הוא שוכב, כשעיניו פקוחות, ומביט אל תוך האפלה. הוא לא יוכל לישון. פתאם חנק אותו דבר־מה מתוך חלום־בלהות. וכשהקיץ, הבין מי כאן. זה היה ה ו א. הוא הרגיש אותו באפלה. זה לא היה סַשא, אותו סַשא, אשר עִמו רכב וצד בני־אוז; מֻרגש היה רק גוף זר, אפל, שהתהפך בחריקה על המטה הסמוכה. הוא הרגיש את ידיו השעירות, את חזהו השעיר, את אצבעותיו החדות, את רגליו הגרומות — ופתאם כאִלו השתרבב הלה, גדל פתאם, מִלא את כל חלל החדר וחנק אותו, את מישא. אז יצא מישא, קפץ בעד החלון וישב לו בתוך הערָבה, מקום רשרש הגמא היבֵש כמקדם.

III

פעַם אחת נהיתה חדשה בבית־האכר.

דיצ'קוב, שהיה מהטט כדרכו בפצצות, ואיש לא ידע על מה ולמה,

הרוח טפחה על פניו. סוסה של סימה קפץ ועָבר על המחפרה, והנה היא רחוקה ממנו, עוד מעט ותעלם מאחרי השיחים.

נעץ סטרומוב את דרבנותיו בצלעות סוסו — וינָשא חיש אחרי נערה זו, פריעת־השֵער וחשופת־הצואר, והוא שואג שאגת־קרב:

— הו—ו! הו—ו!

היא עצרה מאחרי הנחל, והנחל בינו ובינה; הביטה מלמעלה, וצחוקה התגלגל וצלל באזניו. הוא הכה והכה בסוסו, הלה הסתמר על רגליו האחורניות ולא זז ממקומו.

הוא נפל וחָבל בגופו. אז אחז, מלא קצף, ברסן וסחב את הסוס, העבירו רגלי את הנחל — שוב קפץ עליו ורדף אחריה. היא נעלמה כמעט, קטנה־קטנה היתה. אך פתאם, אצל הגדר ההרוסה עצרה, עצרה בעצמה, נשימתה כבדה, והיא לא זזה ממקומה. פתאם חדלה לצחוק. עיפה היתה ומפַחדת. הוא כבר אצלה היה — הוא לפת אותה בצבת ידיו המחַדדות והריע שוב בצהלת רנה, שהתגלגלה על־פני הערבה:

— הו—ו! הו—ו!

כשראה קלֶניץ את שניהם, כשראה אותה, שעפעפיה עצומים בכבדות והיא אינה צוחקת, פלח אותו חשד — את כל גופו פלח החשד — ופניו התעַותו מכאב.

הוא אמר לעצמו:

— לא־כלום. אין זה אלא דמיון. דמיון שלך בלבד!

ובשובו הביתה, בדק מבטו את פני סַשא, הפשׂ עקבות דבר־מה, ארב לאכילתו ולשתיתו ולצעדי רגליו. סטרומוב אך חִיֵך קצת, ובלילה היתה שנתו שלֵוה, כדרכו תמיד.

וכשהאיר הבֹקר, יצא מישא על־יד הדרך, שט הנה והנה, ואחרי־כן שכב לו בין השיחים, מתחת לצפצפות הלבנות, בדרך המוליכה אל הכפר, אֲשר שם עתידה היתה לעבור.

דממה היתה. טַל הבהב על הדשאים. הכֹל היה רחוץ למשעי וזַך בזֹך־בֹקר. צפור רִטטה בכנפיה, סמוך לו, ותעלם.

אך מבין השיחים נראתה חֻלצה כחֻלה, — היא. צעדיה היו אחרים־אחרים, לא כמו תמיד, כאִלו רצונו של מי־שהוא כפָתָה. היא הלכה וכאִלו לא ראתה כלום מסביב לה. משערותיה הסתורות כאִלו דבר־מה מבפנים זעזע אותן, מחֻלצתה התפוחה ברוח, מצעדיה בלתי־הישרים נשב דבר־מה חדש — ומיד נעשה הכֹל ברור, ברור בלי שום צל של ספק. מישא הסתכל בה במבטים תאבים וחטופים, וכל מבט כּוִץ כמכת שוט את כל גופו, אך הוא הוסיף להביט, הוא הביט והביט, עד שנעלמה במעקל הדרך.

ומשנעלמה במעקל הדרך, נעץ מישא את דרבנותיו בצלעות ערמוני ודאה אל מעמקי היער, מבעד לחוטי־הברזל, דרך מחפרות, זמן רב רכב —

אנשים טובחים זה את זה, יחָבאו בפני הרנה החדשה, העולה ומתגברת על כל וממלאת חלל העולם מסופו ועד סופו:

— סימה! סימה! סימה!

עתה היו חומה וערמוני מגפפים זה את זה תכופות, לפני גדרו של שומר־היער, בַּחֹרֶש הישן.

סימה רכבה אתם יחד על ה„לבן" של דיצ׳קוב. הוא לא נסע אתם. הוא חטט לו בכדוריו כמקדם, והיה מהלך ורוגן:

— לנשים היו, לנשים ממש.

ככה רכבו ימים שלמים. אמיצת־לב היתה, מקפצת על המחפרות בעֹז ולא נתנה לגשת אליה. פעם נסה סטרומוב לחבקה, אך הוא נענש במכת־שוט. לבה היה נוטה יותר לקלֶניץ, ולפעמים היתה נושקת לו. אחרי דהָרה פרועה יֵש שעָיפה פתאם; פתאֹם חורו ידיה ופניה, כדרך שייעפו ילדים קטנים; ומבין נטיעות־ארנים, על כוכבי האזוב נרדמה. אז היו שניהם מעטפים אותה חרש חרש בגלימותיהם, קושרים את סוסיהם, יושבים שעות שלמות למראשותיה ומקשיבים לנשימתה, וכשיקום אחד ויצעד בכֹח, יגער בו חברו:

— הס... אינך רואה? היא ישנה...

עתה חדלה השאלה, לאן ללכת. תמיד הכריעה סימה. בשובם הביתה, היו שבעים „נחת".

— מה תאמר? איך היא רוכבת? היא הלקתה אותך יפה, האין זאת?

אחרי־כן היה קלֶניץ רוכב זמן רב ביער, לאט לאט, כשהרסן נשמט מידו. האדמה, האויר, סבך השרשים — הכל להט. בכל מקום נִשאה אוותה הרנה עצמה, עד כדי להחריש אזנים. הארנים הפקירו את גזעיהם לשמש, ובכל אשר נפלו קרניה נצתו באש, ומישא ראה — והנה בעד עורם הדק והורֹד דם רותח זורם. הוא שכח מתי יצא, שכח היכן הוא — והיה משוטט במשעולים, שחָורו מנשימת־אפו של מי־שהוא טמיר.

ושוב רכבו יחדו.

קלֶניץ פִּגֵּר קצת, ערמוני חש ברגלו.

סטרומוב רכב עם סימה.

הוא קרב אליה, לחץ בכֹח את ידה, אך היא הצליפה עליו בשוטָה, צחקה במלֹא־פיה, ישר אל פניו, ותזרז את סוסה.

היא נִשֵּׂאת על־פני השדמה — אך בהרת לבנה וכחֻלה נראית מרחוק.

פתאם התלקח סטרומוב, כֻּלו בער באֵש, כמו אז, ברדפו אחרי הארנבת, ומפיו נפלטה נהימת־צַיָּדים:

— הו—ו! הו—ו!

— למה לא? הן, הן, בודאי, אפשר — הן, ואפשר — לאו.

אחרי־כן אפסו נושאי־השיחה. השומר היה שתקני מאד. סשא כבר התכון לחבוט יפה יפה את דיצ׳קוב, על שהתעה אותם, כסוסנין.

והנה נפתחה הדלת, ועלמה הופיעה. עיניה היו שחורות, שערה צהבהב, ידיה ארוכות קצת. וכשיצאה אליהם — מיד נראו כמיתרות הרגלים השרועיה, הנעולות מגפים כבדים, הידים השעירות ומסדקות־העור — והם טמנו אותן מתחת השלחן, אך הללו, כמו להכעיס, חזרו ובצבצו.

לבושה היתה חלצה כחלה, ומטפחת של „אחות" על ראשה. הם, ששפת־אנוש כבר נשכחה מפיהם, היו מזרזים והודפים זה את זה:

— פתח פיך, למה תשתוק.

אבל לדבר לא היה צרך כלל — העלמה עצמה דברנית היתה. מיד נודע להם, כי סימה שמה, כי חפשה נתנה לה לחדשים אחדים והיא שבה לבית אביה, כי בבית הזה גדלה, כי יש לה קרובים בקיוב, הראתה את חפציה, צלומים, זכרונות של תיור בקרים. זה היה טבעה — לשוחח עם אנשים, שראתה בפעם הראשונה, כעם ידידים מכבר.

וכשנכנס האב וקרא לה ללכת אחריו, רוח לשלשתם: קשה היה כל זה לפעם אחת, צריך היה לעכל את הרשם. הם גמרו ביניהם להפגש מחר.

הם שבו ורכבו באותה הדרך עצמה.

וכאשר נשא מישא את עיניו וראה את החורשות והכפרים — והנה נשתנה הכל.

סר המות מעל הארץ — אחד פלאי הוציא מפיו הגה־קסמים — והכל שב לתחיה.

ומישא ראה את הדשאים הרמוסים על־יד הדרך, והנה גם הם שנו פתאם. הירקרק שטף מהם, ועל־פני השדמות להטו שלהבות כחלות וסגלות. הארנים נענעו בהתלהבות את שירי ענפיהם. הכחול שפע משמים כמכוס מלאה ועוברת על־פיה, זלף על המשעולים שקויי־האור, מלא את כל המימות, נתז לרבבות נצוצות, בעבע באויר. האילנות פרשו כל עלה לקראת שמש ויהיו כנברשות־גביש מזהירות. הבתים סבאו אור בשירי זגוגיותיהם.

ומן הצמחים, הארנים האדמים, הלפפיות הכחלות והריחניות עמד להתפרץ דבר־מה, איתן וגועש, מתח את קרומיהם הדקים, המגונים, כמיתרים הנכונים להפקע — ועוד מעט וקרע אותם והציף את הכל בלהט בוער, באותו הלהט המהבהב גם בקרבו, רוצה להתפרץ, שם לו מחנק — ואינו מתפרץ.

ובנטות הערב — לא היה עוד אותו החלל המת מסביב לו. ברור היה, כי שם, הרחק הרחק, מתחת לכפת־תכלת זו, מאחרי נהרות, שדמות וחורשות אפלות תנום לה נערה אחת, ומעיניה האפלוליות זהר ישטוף, שטוף ועבור את ריסיה הארכים, ולבן בשרה ילהט ויגיה האפלה באור גדול מאד, עד שלגהו תעמם אותה העין האדמה בפאתי מערב, והרעמים, המגיעים הנה משם, מקום

— ראה־נא. בעד החֹפש נלחמתי. בעד החֹפש. ועכשו...
מישא, שזה עתה הפליא מכותיו, מנחמו:
— אל תבך. חֵי־נפשי, הרי אני אוהב אותך, סַשא, חי־נפשי.
ושוב רקדו ושרו, אך זו לא חיתה שירה, זו היתה יללת־פרא, והיללה התפרצה מבין התריסים, ורוח זָרָה חלפה על־פני הערבה, נשאה למרחקים את נהמת שלשת בני־האדם החסֵנים הללו, אשר הֻשלכו הֵנה, אל הארץ הנחרבה, ואֵין הם יודעים אָנה יבואו...

II

באחד הלילות שב דיצ'קוב משוט בערבה.
שכור היה כלוט. אך הוא לא רגן, כדרכו תמיד. להפך, הוא הֵיֵך לו בבת־צחוק פנימית ושפשף את ידיו:
— מלאכי.. יונתי...
השנים, כל־כמה שנערו אותו, טלטלו וצבטו את גופו הכבד, לא יכלו לדלות ממנו אף מלה. הוא רק גהך לעצמו:
— מלאכי... יונתי... אף מחשבה רעה לא תעלה בלבך על־אודותיה...
ומיד מלאה נחרתו את כל החדר, ואי־אפשר היה להציל דבר מפיו.

בבֹּקר השכם אכף דיצ'קוב את סוסתו הלבָנה, שעמדה עד הנה שלוה ברפת; מהתת כֹּבד־גופו נהדקה הסוסה למטה, גופה התכוץ כעל קפיצים; והוא אמר:
— בֹּאו!
הוא הוליך אותם דרך יער; אחרי־כן דרך עירה, שבית־תפלתה חָרֵב היה ופעמונו תלוי בנס; אחרי־כן שוב יער; ואחרי־כן נהר, אשר עברו בו עד צואר במים, והגוצה של דיצ'קוב חשבה לטבוע. מישא שאַל בקֹצר־רוח:
— מה כאן?
דיצ'קוב ענה, כאִלו מתוך כעס:
— המתינו, עוד יש פנאי, שֵׁדים.
אחרי־כן, כשעברו שוב דרך כפר ונכנסו אל היער, — השמש כבר עמדה במרומי רקיע ואוירון זמזם בין התכלת, — הוליכם אל צריף של שומר־היער, שמסביב לו צמחו אשוחים כחלחלים וגנת־ירק היתה נטועה, והוא נתן צו צבאי:
— עֲ—מֹד!
לקראתם יצא גוי מגֻדל, שזקנו אפל ועיניו אפלות. סטרומוב קָשר עמו שיחה, שאלו, אם יש לקנות ממנו עצים בשביל ה„גדוד" שלו. הלה גרד את קדקדו:

מים, בין „מַרְבַדוֹת" הגמא המלטפות את הפנים. והנה מבין צנתם הרעננה, נשמעה צוחה, אחריה — משק של זוג כנפים, ועשן התפזר ברקיע.

— היכן בר־האַוז?

הם עומדים רגע, מבלי דעת מה לעשות. אך סַשַא כבר החליט דבר. הוא פושט את בגדיו, גָרוּם ועָרֹם הוא מטיל עצמו אל המים, על תכלתם הזכה מתנודד כתם לבן, נעלם ומבצבץ שוב. והנה פתאם בצבץ סמוך למישא, מתיז מים מסביב לו, ומבין שִׁניו הצמודות — צואר בר־אַוז המטפטף דם. עיניו צוהלות:

— מצאתי, מישא.

באֹפן אחר היה מבלה דיצ׳קוב את זמנו.

בשעה שלא היה שותה לשכרה, היה מתהלך על־פני שדות־הקרב, מאסף כדורים שלא התפוצצו ופורק אותם בעצמו. פנתו בבית, מתחת לאיקונין, מלאה פצצות קטנות עם גדולות, גביעים ארֻכים, ופאֵר האֹסף — גביע אחד בן שתים־עשרה אצבעות, שאיש אחד לא יוכל להסיטו ממקומו.

ארטילֶריסט אחד לִמדוֹ תורה זו — כיצד לפרוק את הפצצות.

— שמע־נא, וַניַא, מרה תהא אחריתך. למה אתה עוסק בזה? — מַזהיר אותו סַשא.

— כך! — עונה הלה, וחוזר ומשתתק מיד. בודאי עֹנג מיֻחד יש לאדם בזה בשעה שהוא מרגיש, כי בידו, קרוב כל־כך, נמצאים רגבי־הברזל, ובהם עוד טמון המות — ודי לו ברגעים אחדים של פזור־הנפש בשעה שהוא מפוצץ אותם — שלא ישאר ממנו כלום.

ככה היה הולך ומשוטט לו. ומישא וסַשא רכבו לבדם, וסַשא לִמד את חברו, כיצד להבחין בין עקבות חיות שונות, כיצד למצֹא מסלה בעבי־היער על־פי איזה ענף־ארן בודד או גזע רקוב.

אבל כשהגיעו ימי־סגריר, והמרהקים, שרשרת־ההרים הכחֻלה בקצה הרקיע והחורשה באֹפק, נמחו כל ל, כאִלו לא היו כאן מעולם, ונשאר רק צריף אובד בדומית השדמות, שבמעמקיהן נרקבות עוד גופות אנשים, ושחקים הֻרכנו, כתקרה אפורה, ורוחות השתערו על האילנות, נעצו שִׁנֵיהם בצריף, מרטו את גגו, דפקו בהלונותיו ונהמו תמרורים — אז נכלאו שלשת האנשים בחדר, הוציאו את הַדֶינַטוּרַט הכהל, המסריח, וגמעו אותו דומם, לאט לאט, כוס אחרי כוס. אחרי שתותם היה דיצ׳קוב שר שירים ציניים, סטרומוב מתפלל תפלות של דפי, בנוסח תלמידי סֶמינַריון, ובהדר התחילו רוקדים שלשת זוגי־מגפים, ויחד עמם רקדו הכֹתל והתקרה. אחרי־כן הקיאו, שתו שוב, ופתאֹם נמלאו חֵמה זה על זה, הכו זה את זה מכות־רצח, עד שפָך־דם. סַשא פשט את חלוקו והראה צרבת על כתפו, שהנחילָתו „נַהַיְקה" של קוזַק.

סוסה שתקנית, שאינה משתעשעת לעולם, סוסה שכבר ראתה הרבה בחייה ואינה מתפעלת משום דבר—קטנה, שריריה דרוכים תמיד. ה„ערמוני", מגדל הוא, נחיריו דקים, רגליו עדינות, ובהרת לבנה לו מעל עיניו. קלֶניץ מתפאר בו, אומר, כי „מן האצילים הוא", „דם טהור נוזל בו". אמנם דיצ'קוב משיב על זה, מתוך רִגוּן, כי „אחוריו פשוטים הם, של אכר מג'ש". אז עונה הלה, נכלם קצת, כי „דמו טהור", ו„כעגל הוא רץ אחריך, ממש כעגל", ולשם כך היה ממלא ידו סֻכּר והולך לפניו, וערמוני מדדה אחריו על רגליו השרועות.

— מפנק אתה אותו, את ערמוני, כן! — מעיר דיצ'קוב.

הערמוני והחומה — רֵעים נאמנים הם, תמיד הם חיים בצותה, ואם האחד איננו — משנֵהו קורא לו בצניפה קובלת ונוגה.

ככה היו רוכבים, עד שנעלמו הבתים, נעלמה מעשֶׁנת־המַלבֵּן ההרוסה, חלפו שדמות ומחפרות עזובות, משעולים בצבצו וחזרו והתחבאו ביער, כלְטָאות אפורות, המפחדות מעין־אדם; ענפי־ארן הצליפו על המצח והלחיים — והנה הגיעו למעבה־היער.

סטרומוב, צַיָּד מֻמחה, בן־אורל, המחֻנך בחוש־הריח של כלב וביער הוא כבן־בית, משוטט כה וכה — ופתאם, מבין סבך שרשי־ארן, מבין שְׂרָכִים מגֻמרים נושמי־טחב וגזעים רקובים, נתקל בטו באדמה השחרחרה — והוא מבעבע כֻּלו וקורא:

כאן היא!

ובאמת — במהרה נראתה חיה צהבהֲבה. סטרומוב התלקח כֻּלו וידיו רעדו קצת:

— הו־ו! הו־ו!

משם הבריחוה אל קרחת־יער קטנה ועגֻלה, שרק ארן אחד נטוע באמצעיתה. מישַׁא על סוסו תפס מקום מצד אחד, סַשַׁא סבב הנה והנה, קולו רתח, נחבא, נהם:

— הו־ו!

החיה הזעירה נעלמה בעשב וחזרה ובצבצה. עמדה מטֹרפה אצל הארן, קפצה סמוך לערמוני. מישַׁא נשען על רובו וַיִּיר.

בעוד רגע התנודדו מבין אזורו אזני־ארנבת ארֻכּות וצהֻבות. וסטרומוב הסתכל בו בטוב־לב ובקנאה קצת, כבתלמיד מקשיב, ואמר:

— כך... כך... עוד היה תהיה לאיש, לאדם ממש.

יש שהיו יוצאים רגלי, עוברים דרך בתי־קברות, בין צלבים, בשדמות הזרועות „גביעים" חלודים, גלגלות־סוסים מאֻבקות, קרעי־מכתבים ובגדי־שרד, אל מקום שם רשרש הגֹמא. שם היו פוסעים עד ברכיהם במים, בין חבצלות־

באחד הלילות הצתה שלהבת מבין השחור, שטה זמן מה הנה והנה, אחרי־כן עמדה על מקום אחד והתנודדה מעל לגלי־האפל עד הבקר.

ולאור הבקר נראה על פתח „הלזה" אחת, בית־אכר מרוח, היחידי שנשאר שלם פה ורק פנת־גג אחת נהרסה בו, כתבת אלכסונית, רשומה בסתם:

„הקומנדה הסניטרית 193".

ביום אחד צצה פה מן האדמה חורשה־קטנה של ארנים גוצים — הסות בפני האוירונים, ושלשה אנשים טפלו בגדר־הגן וסתרו אותה, בכדי להסיק את הכירה.

סטרומוב, רוסי גבה־קומה ומחדד־שפם, פניו קרים, מתנמנמים קצת, עיניו מימיות, הנצתות לרגע באש הדה ואכזרית. בן פרם הוא, בנו של כמר, פריוט־דוצנט באוניברסיטה. חברו, מישקא קלניץ — יהודי הוא; רחב, כבד־תנועה, פניו סגלגלים, ילדותיים וזועפים, אך שומה קטנה משמאל לפה מטביעה עליהם ארשת של טוב־לב בלתי־צפוי.

השלישי, דיצ׳קוב, כרסני, ראשו המרבע טובע בין שפולי הקדקד והצואר, קולו רועם בצלצול־מתכת, כאלו מצפה הוא נחשת מבפנים.

הם באו הנה ממדינות שונות, מקום היו להם קרובים ורעים; אך עתה הכל כלא־היה. כל שיכות לא היתה ביניהם ובין אותם הכרכים המוארים, אשר באו משם; וגם אותו הדבר האפל, המתחולל לא רחוק מכאן, אותו שהצית את הרקיע באש והגעיש את הארץ דם — לא היה שיך להם כלל. נתקים מכל, תלושים מאותו ארג־האדם, אשר בו נטוו לפנים — נשארו פה אך שלשת בעלי־חיים, היושבים להם בארץ שממה, כאותן הנמיות, היושבות להן בחורי החרבות, מפרק לפרק מבצבצות, חדות ופזיזות, חולפות חיש ומתחבאות שוב באיזה סדק.

הם כסו שער, שכחו כמעט את לשון בני־האדם ודברו זה עם זה בהברות גרוניות, מקטעות.

בבקר השכים קלניץ ראשון, ובקצר־רוח ילדותי העיר את סטרומוב. הלה התמתח יפה יפה, פלט נאצה — וזנק מעל המטה המטלטלת, הקצרה קצת בשבילו.

מיד נעלו את מגפיהם הכבדים, לבשו אז חלוקי־העור, טענו את רוביהם, ישבו על הסוסים — והפליגו למרחק.

דיצ׳קוב נשאר בבית. זועם הוא תמיד, שותה לשכרה לבדו בפנתו; או שהוא משוטט בשדות־הקרב, מחפש דבר־מה בין המתים.

והם דאו על סוסיהם.

הסוסים שונים זה מזה, כמו ששונים הבעלים. ה„חומה" של סטרומוב,

ה. ייבין.

בְּאֶרֶץ נְשַׁמָּה

I

לפנים, בכל אשר תמצא העין, הכו פה גלים קָמות־כסף, בתי־אכרים לבנים צחקו מבין הירק; על דרכים נגררו בכבדות שְׁוָרים מקרינים בין ערפלי־אבק, ולקצב פסיעותיהם התנודדו אכרים מתונים, מקטרות כפופות בפיהם, ומטפחות לָהטו על ראשי האכרות. ובירכתי הארץ, סביב סביב, מקום ירק ותכלת נושקים זה לזה, פשטו טחנות עצֵלות את כנפיהם, כשַׁבלולים הללו, השולחים את קרניהם מתיך כונכִיָתם.

אבל באו גיָסות מארץ־מרחק, חנו במעמקי האדמה, פרשו עליה סבך חוטי־ברזל; אז סערו השמים, להט האויר, כל בית וכל שיח רעד בחִיל, ובני־אדם טבחו איש את אחיו, דומם, בין אבכי חול ועשן.

אחרי־כן נדם הכל..

הגיסות—קצתם הלכו להם; אך רֻבם נשארו פה, נשארו לנצח—מתחת לצלבים קטנים של ענפי־ארן, שמחטיהם לא הספיקו עוד להלבין.

אז מתה הארץ.

הרחק הרהק ישתרעו שדות שוממים, דרכים אשר כלתה מהם רגל אדם, אילנות מפֻחמים, בתים נִצים, שבין פרצותיהם המחֹרכות תזהיר תכלת־רקיע קָרה.

והכל קפא פה. הבתים, הדשאים, התלוליות על־יד הדרך. אדם כי יוליכוהו רגליו הֵנה, מיד תתקפהו חרדה, והוא אץ לנוס מן הארץ המקֻללה. צפור־שמים נִתְעָה כי תעבור פה — תכה בכח בכנפיה, שכאִלו אחזן השִתּוּק, והיא בהולה לשוב לארצות־חיים.

ובלילה, בעבי־האפלה, יאירו כוכבים קרים, כמו שהם מאירים בודאי על פלַנֵטות אחרות, שמתו זה כבר ואהרי מותן מוסיפות הן לסֹב ברום...

ורק מפאתי מערב תִשָׁמע נהימה עמומה, ועין־להב גדולה תִפָקח מעל לערָבים המתים.

והריחנית ומסר את כל גופו לַשֶׁמש המחממת ומלטפת. את המטליות הרטֻבות מגשם־הלילה תלה על־גבי דלת של דִיר־עצים. לדלת זו היה קשור ברצועת־עור גם סוסו של שר־הרוטה פונומַריוב. הסוס היה יָגֵע ואכל מן השחת, המֻנחת לרגליו, מתוך לֵאות; השמש החליקה על גבו ועל קצות רגליו ופרסותיו והאירה את פניו הנבונים והעיפים. יַסינובסקי שכב פרקדן, כשעיניו תלויות למעלה ומשוטטות על־סביביו. נתקלו העינים לרגע בסוס המנמנם ואוכל, כשהוא מחמם את עורו מול השמש, ורחמים לנפש הבהמה הסובלת נעורו בלבו. ושוב תלה את עיניו בשמים הרחבים והגבוהים, שאמרו לבלוע אל־תוכם את כל הארץ הדלה והקטנה, את כפריה ובתיה, את החַיָלים הסרוחים על הארץ ונוחרים, וגם אותו. רגש של הנאה חריפה ושביעת־רצון ערֵבה תקפהו. הנה הוא חי, והוא מרגיש בחייו. כבהמה זו הוא עיף בגופו מטלטול ונדודים וכמוה הוא חש במנוחה המתוקה הכובשת את כל בשרו. היה יום־אתמול רע ומכֹעָר. והנה הלך־לו יום זה, אלא שתופס הוא עדַין מקום כל־שהוא בזכרון. ואולם לפני יום זה, הרבה ימים קֹדם לכן, בטרם בא להיות חַיָל נלחם בין שדות עזובים אלה, חי איזה בחור באחד הכרכים והורָה עברית לילדי־ישראל. חַי — לאו דוקא. אכל ושתה ולא נהנה, רעֵב לפעמים והיה מדֻכא. אך לא חי. נמשכו ימים זה אחר־זה לרדיפה אחרי צללים, ללִמוד, לקריאה. מה למד? מה קרא? אין הזכרון מעלה כלום. כך. סתם מלים, מֻשָׂגים, רעיונות. זרח השמש יום־יום והוא לא ראה ולא הבין. אכל וקֵבתו המקֻלקלת תדיר מנעה ממנו את הנאת הטעם. ישן רק מתוך הכרח והקיץ מתוך כאב־ראש. אחר־כך הלך שלא ברצונו הטוב לעבוד בצבא והרגיש את־עצמו אֻמלל שבעתים. ואמנם, הוא סבל הרבה עד שנהפך כיום לבעל־חיים אוכל ושותה ומושך בָּעֹל. העָבר נשאר מאחריו כחלום־לילה, שנשכח בשעות־המחלה. עכשו הִ ב ר י א. וטוב לו ככה להשתטח כלפי החמה, להתמודד ולהושיט את כפות רגליו ולחממן לקרניה; לחוש את הַשֵׁנָה, הבאה מתוך עיפות מתוקה בכל אברי הגוף הבריא, להרגיש את החיים, הנתנים לו ב מ ת נ ה מאלהים, ולהרדם מאֹשֶׁר...

בכל תריץ וחריץ, בכל רסיס ורסיס מסביב; להשתרע על־פני הארץ ולחבקה בידיו מתוך גניחת־אהבה, לקפץ קפיצה סוערת אחת אל־תוך הקמה ולמשך אחריו את מגידוביץ וָתיק, ללטף את תְוי השרטוטים הנוגים, העדינים והתמימים שבפני הראשון ולעורר לחיים ולאהבה ולרֶגש את לבו הקריר והכטות של השני. הסכנה חלפה ואיננה עוד. כנפי הצפור השחורה והאימה נשארו מאחריו. כי הלא אסור היה כל־העת עד הנץ הבֹקר; הלא מתוך גרוי־עצבים הִרְבָּה כל־העת לדבר; הלא את שרידי צלו של מלאך־המות צחק זה לפני שעות אחדות, במסרו את רוחו לחבריו בלעג ההתלהבות שלו לפרַפּורשציק סיקורסקי ולחבריו! בַּמָרום, באמצע השמים הכחֻלים, שיטסת עננה צחורה, זכה, אורירית אחת, צפור לבנה, המזכירה על טהר, שיש לו עוד מקום בעולם, לִ מ ר ו ת ה כ ל, ועל יפי, שיש עוד לבבות להרגישו; ומלמעלה פורשת כנפיה צפור־הזהב, השמש, ומברכת את ההולכים לקראתה, את אלה הנמלטים מתוך לוע הלילה השחור, את אלה הגאולים, הַ מְ אֻ שָׁ ר י ם...

מגידוביץ לא יָכול לעצור ברוחו. הוא עמד כֻּלו קורן ומתפעל — ופניו החִורים היו ברים ונאמנים — ומסר את כל לבו התמים והרגשני בקריאה אחת פשוטה ונעדרת מלים:

— יַסינובסקי, הבט־נא, כמה יפה!...

זה לא ענה כלום. לחץ את ידו בשתיקה, חבק את זרוע חברו, הביט בפניו ודבר אתו בבת־צחוק נוגה וכמו שמדברים אל התינוק הרך:

— וה„גֶּרְמַן" הוא רחוק, מגידוביץ. קצרה ידו ולא תשיג. חַה־חַה, לֹ א ת ש י ג!...

כאן הפך וָתיק את פניו וגחך לעֻמת השנים. אף הוא, הממעיט בשיחה, פתח את פיו ויקרא בצחוק רחב ובוטח:

— ולפי־האמת — לא טוב היה אתמול. חֵי נפשי. היה לא טוב!

נראָה הכפר — מטרת הליכתם. שָׁלֵו ושקוע בחלומו עמד וחכה מרחוק לְבוֹא האורחים הזרים, שעוד מעט ויכנסו בהמֻלה לתוכו, ישביתו מנוחתו, יכניסו שאון וחדוה ברחובותיו הריקים מאדם ובבתי האכרים הפולנים, דַּיָרֵי־הכפר

בכפר היתה האדמה כבר יבשה והגשם כלא־היה. החילים התחילו להסתדר בחצרות־האכרים המרֻוָחות, לתקוע על־יד אסמי־השחת את אהלי־היריעות שלהם. יסינובסקי, כרבים אחרים, שאבדה להם יריעתם, גנב מן השחת הרעננה באסמים, שָׂם לגַבו ולמראשותיו והשתרע בהנאה. וָתיק הביא קלחת מים רותחים לטֵה. מגידוביץ המציא לחם מילקוטו. אצל יסינובסקי נמצאה חתיכת־סֻכר בתרמילו. התרחצו במי היאור הצלול, שהקיף את הכפר משלשת עבריו, ושתו ואכלו מתוך הנאת בעלי־חיים עיפים. התכוננו לנוח. סביב כבר היתה דממה. חילים אחדים נחרו מתוך שֵׁנה. יסינובסקי פשט את מגפיו, הסיר את מטליותיו מעל רגליו, השתרע על השחת הרכה

הוא נהנה וקבל נחת ממאמרים אלה, שפרצו מתוך פי המדבר בהתלהבות, בתנועת רגלים, ידים ואצבעות, בנענועי ראש ושפתים ובשטף־לשון

ויַסינובסקי המשיך את נאום־החדוה שלו: „נו, ועכשו, הלא פרפורשציק סיקורסקי זה זקוק לרחמים ממש. לא חצוצרות ולא תרועות, כי אם יללת כדורי הגרמנים הארורים, שהנם נוראים משום־מה ומטילים צנה בעורקים; לא סוס ולא רוכבו, כי אם הליכה ברגל ולישה בטיט. עוד לפנות־ערב שמעתי באמר שר־הרוטה לסיקורסקי ולמיכַילוב, כי אין סוסים בשבילם, כי לשר חצי־הרוטה אין סוס נִתן על־פי החק, ככתוב. הללו עמדו אבלים וחפויי־ראש ופרשו באנחה שוברת־לב. לא אותות־הצטינות ולא קריאות אומרות כבוד, כי אם נאום הגשם המטפטף, טיף־טיף – וטפה לצואר נופלת, טיף־טיף – ואף החֹטם מקבל את שלו. הוי לבי לבי הימה לו, לסיקורסקי זה. וָתִיק, אתה גבור וחָסֹן הנך; מגידוביץ, אתה טוב־לב, כידוע; יקח־נא האחד את הפרַפורשציק בזרועותיו, והשני יאכילהו מלחמו וינחמהו בתשובה מהרה הביתה. שם בבית וַדאי יש לו אֵם, שתקבלהו באהבה, כמו־שהוא, בלי מֶדַלְיוֹת של נצחון ותארי־הגבורה; תשכיבהו במטתו הַמֻצעה יפה, מטה טהורה, לבנה ורכה, תחליק לו על מצחו החם ותַשקהו כוס־חָלָב לפני שֵנה. לא, באמת, צר לי עליו...

– „אִיש, קַק גֶרְגֶטְשַיֶטו!" (ראֵה, כמה מַהגה זה בלשונו!).

חילים רוסים אחדים עִכְּבו רגע את עיניהם בּיַסינובסקי, המדבר יהודית חטופה ונלהבת, ושחקו. „מה הוא מספר שם?" שָאֲלו את וָתִיק.

וָתִיק היהיר לא ענה כלום, והחילים הלכו להם. יַסינובסקי פסק מדבורו.

השמש התחיל להבקיע מבעד ענני־הבֹּקר. עוד מעט והעננים נגוזו, עוד מעט והיום האיר. ההליכה נעשתה יפה וקלה. היער כבר היה מאחריהם. לנגד עיני ההולכים השתרע שדה רענן טבול טל וזֹהר וברכת־בֹּקר. פניו הַלֵאים של מגידוביץ נעשו פתאֹם טהורים, נוגים ורַכּים. יַסינובסקי הביט לתוך עיני חברו הַנִזוֹנוֹת מזיו־הבֹּקר וגל של אהבה שטף את לבו, עבר בדמו ורעד בכל־יצוריו. לרגע קְצרה נשימתו. הוא עמד והביט לפנים וקריאות צוהלות, עליזות־הִסטֶריוֹת רננו בקרבו. האח, מה־יפים החיים! מה־טוב לאהוב את השמש, את הבֹּקר, את השדה, את הקמה, את הטל שבענפי האילנות הבודדים שבשדה! מה־טוב לאהוב שני בחורים קְרובים אלה, ההולכים בצדו לקראת הבֹּקר היפה ושאתמול, רק אתמול, לפני שעות מספר, היו נכונים לְמָוֶת גס, אכזרי וקר, מתֹעב ונורא!... רעד עבר בבשרו ותכף חלף. מצב־הנפש התוסס והיפה לא השתנה. יחד עם אור השמש המנצח בשמי־הבֹּקר באה הרגשת ההצלה. הם נִצלו מסכנה, הם נמלטו מן המות. הוא נִצל מתוך ידיו התופשות והרודפות של המות. הוא חי ועֵר ומרגיש ונכון לִנַשק כל ציץ־תכלת נחמד ופעוט עד־לידי־גחוך שם בין שבלי־הקמה העֲנֻוֹת. הוא נכון לנפול על ברכיו ולנשק את האדמה הלחה והרטֻבה מגשם־הלילה והמזהירה עכשו מקרני־הנֹגה המשתובבות ומתעלסות

הרוח מעט לטובה. כבר היה כח ותשוקה להתאונן. בגשם ובחשך יצאו החילים שעה אחרי חצות־הלילה לדרך. מי־שהוא קלל את העולם כֻלו, מַלכו, מלכָּתו ואלהיו באמרת־חֵרוף קצרה ופסוקה, מתוך כעס מֻחלט, ומי־שהוא האריך בחֵרופו, שִלשלו למעלה, הורידו, נאנח וצחק מתוך יאוש. לרגעים נתקל חַיָל בחַיָל ורובה ברובה, ואז חרף איש את חברו־לצרה ברגזה, אלא שתֵכף היו מתפַיסים וגומרים יחד בתלונה כלפי השרים והמפקדים, שאינם יודעים בין ימינם לשמאלם ושֶצֵל־אלהים סר מעליהם.

שבילי היער, שבהם הלכו הנסוגים אחור, היו צרים וגזעי־ארנים כרותים הסיגו פה ושם את גבול העוברים; הם תפסו להם מכבר מקום בשבילים אלה והיו לעתים כחתחתי־נגף לחַיָלים. עיפות כבשה את גופות החילים והרגשת־יאוש: „אין קץ לַדרך, לַגשם וְלַחשך... הוי, מתי יבוא בֹקר?... מי־יִתֵן והאיר השחר!".

התחילו השמים להחויר והגשם פסק. רוח־שחר עברה והתחילה לגרש את העננים מעל־פני השמים. צמרות האילנות שביער, משני צדי העוברים, התחילו לרנן שחרית. הלבבות התעודדו. החילים היהודים נתנו תודה לאל הרחמן. כל הלילה הלכו יחדו, כמו שהתנו. הפעם היה בתרמילו של מַגידוביץ הרבה לחם והם החלו שלשתם ללעוס את הלחם בהנאה. בשורת־השחר הכניסה שמחה לתוך לבו של יַסינובסקי. השמחה פתחה את לשונו. לאור הצנום של התחלת שחר הכיר בפרחי־האופיצרים החדשים, שרק שלשום באו מ„עֹרף שדֵה־המלחמה", מן הבירה, ששם גמרו זה־לא־כבר את בית־הספר לטכסיסי־המלחמה. אופיצרים צעירים אלה, „פרַפּורשציקים" עולי־ימים, בני שמונה־עשרה שנה, הלכו עיפים בצד הרוֹטָה ונאנחו. פניהם היו רטֻבים, חִורים ומעֻנים וטעוני־חמלה. בת־צחוק השתובבה על שפתיו של יַסינובסקי והוא התחיל לפטפט כדרכו: „ראו־נא, רבותי, ראו־נא את האופיצרים הללו. זוכרים אתם את פניהם שלשום? יפים, מגהצים, כאלו רק כדי לרַקד עם עלמות באו לכאן. אך צר לי, צר לי עליהם. הללו ישבו להם בפטרבורג הבירה וקראו בעתונים על גבורי־מלחמה ושואפי־נצחון, על רוכשי תהלה וכבוד בקרָב, על כבוד־המולדת הדגול ומרומם ושאר דברי־מליצה... ונתלהבו אלה הקטנים ורצו אף הם להיות בין טובי־העם המהֻללים. הביטו־נא, למען השם, בתינוק בן־יומו עלוב זה! (הוא רמז בעיניו לצדו של פרַפורשציק צעיר אחד). ישב־לו הילד בבית־אמו החם ותֵאר לו בדמיונו את ענין המלחמה כעין חג של מחוללות, „פַּרַד" ממש. דגלים ומוסיקה. מחללים בחלילים ומכים בתֻפים. ו־וא, הפרפורשציק סִיקוֹרְסקִי, רוכב־לו על סוס נהדר ויפה, חרבו החדשה והמבריקה לצלעו, פושט על־ימין ועל־שמאל, דוהר ומנַצח. ומסביב עומד עַם רב, מוחא כף ומכל־הצדדים הכל אומרים לעֻמתו: „הבו כבוד וגדֻלה לַפְּרַפורשציק סיקורסקי, מנַצח הוא, גבור הוא!"... מה, וכי לא כך?"...

עיני מַגידוביץ שחקו כל־העת והבריקו מתוך הנאה. צחק וחבט לו בשכמו של יַסינובסקי, לאמר: „יישר כֹּחך!" ותִיק, זה קר־הרוח והגאה, אף

מתחלה אחד אחד אל כל אשר ישאוהו רגליו, ואחר־כך גם שְׁיָרֵי רוטות ובסִמני סדר. הרגלים נעשו קלות, קודחות ולא ידעו עיפות. האויב הוסיף לרדוף אחרי הַנסוגים אחור בכדוריו ובְחִצָיו. מזמן לזמן היה נופל מי־שהוא מן הבורחים ומשאיר באויר מאחרי הנמלטים הֵדֵי־גניחות רחוקים, אך האזנים היו כבדות משמוע והלבבות סגורים. בַּלֵּב עצמו לא נשאר בלתי אם רצון כביר וחזק אחד – לְהִמלט במהירות האפשרית, להמלט הפעם מידי המשחית, לְהִנצל לו רק הַפָּעַם...

בינתים היה עֶרב וקול היריות הלך הָלֹךְ וְרָפֹה. מעט מעט התחילו להקבץ פלוגות לפלוגות. אליהן נאספו הנמלטים הבודדים ואלה יחד מצאו את שְיָרֵי הגדוד, כשהוא נסוג אחור בדרך לכפר הסמוך.

צל הסכנה הבריק עוד בעינים הַמְגֹרות של החַיָלים העיפים. אבל עכשיו כבר נעשו הרגלים יגעות וכבדות, הַקֵבה התחילה לתבוע והגוף כֻּלו בקש מנוחה ושֵנה, – שֵׁנה שאליה כבר התרגלו בשבועות האחרונים של מצב שקט

בין הנמלטים הבודדים היו גם שלשת היהודים, שנמצאו בַגּוּנְדָה הששית: האחד וָתִיק, בחור גבה־קומה ויפה, אינטֶליגֶנט וַרשאי, קר־רוח וגֵאה; השני מַגִידוביץ, יהודי בן־שלשים טוב־נפש ורך־לב, רגיל לדמעה יהודית ולאנחה יהודית ולבת־צחוק של יהודים, הוא עבד באחת הערים הדרומיות במחסן של אפתיקה בתור עוזר, – שני הבחורים הללו שמשו ברוֹטָה סַנִיטָרִים; השלישי היה יַסִינוֹבְסְקִי, צעיר יפה ובריא, בעל־התלהבות ובעל־הלצה כאחד, מי שהיה מורה עברי בעיר דרומית, הוא היה חַיָל פשוט שבגוּנדה עם רוֹבוֹ על שכמו, עם „צרותיו בתרמילו", כמו שהיה אומר, ועם אמרותיו החריפות בפיו, שהיו תמיד נכונות לקראת כל תקלה ומעשה־סרחה, שקרה למי־שהוא בעדת־החילים.

עכשו עמדו שלשתם ובצעו ביניהם פרוסת־לחם, שהיתה טמונה תמיד, על־כל צרה שלא תבוא, בילקוטו של מגידוביץ. הלחם עָרב לחֵך, נאכל במהירות וגֵרה עוד יותר את התאבון. החילים התחילו מחזרים איש על תרמיל חברו לחַפש פת־לחם. היהודים אף הם נפנו להם לשאל אצל חבריהם הרוסים, שמא נשתמרה אצל מי־שהוא פרוסה הגונה יתרה; אבל החלט החליטו אלה השלשה, שלא להפרד הפעם ולהיות יחדו, אם לנוח, אם ללכת ואם לברוח.

כבר היה לילה, כשנועדה פלֵטת ה דוד יחד עם מצביאה אל אחד הכפרים הסמוכים. בכפר זה עמדו לנוח רק לשעות אחדות. מִלִשכת מפַקד־הדיביזיה נתקבלה פקֻדה, שיתפוס גדוד אחר את חפירות המערכה ו ז ה ילך בו־בלילה להחליף כח, לזמן־מה, במרחק עשרים וירסטאות מכאן. עם בוא הלילה נתכסו השמים עננים, כמו בכַוָנה, כדי להציק ביותר לחילים העלובים והמרודים, היגעים מתלאות־היום. מתוך גושי העננים השחורים, שתפסו את השמים, התחיל גשם לטפטף לתוך צַוורוניהם של החילים. אך הברכים הכושלות והרפויות כבר נחו משהו וארוחה חמה שִנתה את מצב־

ב

לְחַיִּים

מאחורי הנהר המבדיל בין מחנה למחנה, מצד היער המתחיל מיד אחרי חפירות האויב, עלתה פתאם הַלמות־יריה. נשמע קול כדור בנסרו באויר השוקט, נראה עשן לבן וורד למחצה ולשונות־אש החרידו את שמי־הקיץ הנרדמים לאחרי־צהרים. קול נֶפֶץ נשמע מקרוב. אך הכדור החטיא את המטרה. אחריו בא תכף כַּדּור שני והִתְפּוֹצֵץ סמוך לחפירות. החילים, שבשבועות האחרונים ישבו בטֵלים ושלֵוים בחפירותיהם, נזדעזעו לרגע, אבל תכף שבו לשיחותיהם הארֻכּוֹת, למכתביהם אל ה„מולדת", לבדיחותיהם ולפהוקם, ושוב היתה דממה. רק צחוק עשתה לה הַבַּטֵּרְיָּה של האויב! אבל עברו רגעים מספר והבטריה השנואה, הנעלמה בחיק היער, התחילה שוב לשלוח את כדוריה. עד־מהרה נענתה לה חברתה מצד שני של היער. הכדורים התחילו לפגוע מזמן לזמן בחפירות ולהַרסן. שני חילים כבר נפצעו. מפַקדֵי הרוטות התחילו להתרגש, הטליפונים התחילו לצלצל. טֶלֵיפוֹנוֹגְרַמּוֹת־בשורה נשלחו אל שר־הגדוד. על החַיָּלים צֻוָּה לעמוד הכן, איש על מקומו בחפירתו. מחַיָּל אל חַיָּל עבר הלחש:

— האויב עומד להשתער!

בעצם היום הבהיר התחיל ברד של גחלי־ברזל, אש וגפרית לרדת על השדות, שזה־מעט עמדו בזהב־הקיץ, חולמים ונרדמים על קָמָתָם, שלא נאספה ולא תאָסף עוד. זורקי־חצים וכלי־תותח משחיתים התחרו אלה באלה; רעם ונפץ, יבבת כדורים, בגזרם את האויר, ואנחות נפצעים. שְׁחֲרו השמים. ממשלת־הגיהנום הפרועה והנוראה השתרעה מסביב. הקְרָב החל. החַיָּלים התחילו לירות מרוביהם. כלי־התותח של האויב לא חדלו משלוח את כדוריהם, שהתנפצו באכזריות קהה ועִוֶּרֶת אל החפירות, טרפו על־ימין ועל שמאל ומנעו כל אפשרות לעמוד ולהשאר במקום אחד. נעשה חַם וקדחת של מנוסָה התחילה לתקוף את הכל. חַיָּל אחד לא עמד בנסיון. הנה שני ושלישי. פה ושם פלוגות של עשרה, עשרים איש החלו לקפץ מתוך החפירות, לפנות עֹרֶף ולברוח, מבלי חַכּות לפְקֻדה מאת הממֻנים עליהן

באה רוח, עברה באילנות ותדובב בראשי צמרותיהם מַנגינה דקה־דקה נוגעת עד הלב. המדורה השמיעה קול־נפץ. נתזו גחלים מעל האוד ם וזרקו זיקים למעלה. חיים רצה להוסיף עצים על האש, אבל עצלות תקפה אותו עם הרהורי־תנומה ונשאר יושב על הגזע הכרות והנמוך, מסתכל במדורה הדועכת. ואף בראשו דעכה מדורה קטנה של מראות וזכרונות. צללי־דמְיות והדי־קולות הלכו ונשמטו מתוך מוחו, התעופפו יחד עם גִּצֵּי־המדורה שמתחת ואבדו באפֵלה.

האמתיים, הממשיים. אבן־המעמסה שבלב זָעה, נעה וקרעה את הלב לגזרים קטנים־קטנים. היתה כלות־נפש ממש להוציא דמעה אחת מתחת עֲרֵמת הרגשות המעיקים שבלב, אבל העינים היו חֲרֵבות ורק אנחה דומה לנהמה כבֵדה עברה בחדר והחרידה את הדממה היפה והעצורה, שהשרו הפרחים ההוזים.

ליבוביץ שב אל גדודו שעות אחדות לפנות־ערב. הגדוד חנה ביער באהלי־יריעות ונח מעמלו אחרי שבתו חדשים רבים בחפירות. היער היה גדול. בין אהל לאהל היה רֶוַח. כל חַיָל והַיָל בחר לו בשביל אהלו רֶוַח של שני עצים. אהל אחד לשנים שלשה חַיָלים. האהל, שבו היה חיים צריך לדור, נמצא בין לבנֶה עָבֶה, חולם ובוגר, שקלפתו עדַין היתה לבְנה ומבהיקה, ובין אֹרֶן רם, שכִּפתו בראשו היתה קֵרַחת. אֹרֶן זה הזכיר במקצת את הבחורים הגבוהים והנוגים ההם, הנעים ונדים כל ימי־חייהם, לועגים לכל־העולם כֻּלו ואף להם לעצמם, אבל להכנע ולִגְוֹעַ אינם רוצים.

חבריו של חיים לאהל ול„רוֹטָה" קבלו אותו בשמחה. „אָה, זה יספר לנו חדשות ממה שנשמע שם, ב ר ו ס י ה!"... חיים היה עיף מדרכו, אבל אף הוא שמח, שסוף־סוף מצא את מקום חֲנוֹת־גדודיו ויוכל לנוח.

כעבוֹר שעה קלה נכנסו לאהל עוד חַיָלים. אלה רצו לשמוע חדשות ואלה לטעום קצת מן ה„מטעמים", שכל חיל מביא אתו מביתו. נמצאו זריזים, שערכו מדורה סמוך לאהל ושָׁפתו „קלחת" חַיָלית מלאה מים, להכין רותחים לטֵה.

נתכנסו כֻּלם סביב למדורה. הוסיפו עצים וזמורות על האש, וחיים ספר מה שספר. איזה כֹבד נפל מעל לבו, אף כי הרגיש את־עצמו עיף.

חיים הוציא מתוך ילקוטו בקבוק של יין, הכניס את החילים לאהל וכבדם בצִנעה, גזֵרה פן ימצאם איזה אופיצר בתקלתם. מיד נעשה ה„עולם" צוהל ומלא תודה. טֵה ומיני תרגימא. החילים הִללוּ את התופינים והרקיקים „מעשה־ידי" אמו של חיים... הוא ישב בסביבתו הרגילה, שמע בהתענינות מתוך־הרגֵל לדבריהם והיה שָׁלֵו. השמש התחיל לשקוע והחילים החלו להפרד איש לאהלו מתוך הודיות ולחיצות־יד בעד ה„כִּבוּד"...

אחרונים נשארו חבריו לאהל. הם ישבו עיפים מאכילה ושתיה מרֻבה ונאנחו... בקצה היער תעו קרני־שקיעה אחרונות, דומה, צ־רים נוגים, שנשלחו לחַפש את השמש שאָבְדָה מאחורי היער. הלילה עטף לאט לאט את צמרות העצים, ירד על ענפיהם וגזעיהם. חבריו של חיים הלכו לישון והוא נשאר יחידי על־יד המדורה. מקצה אחד של היער

– איפה חיים?

האֵם התחילה לַחֲרוֹד: היכן זה נעלם פתאם? חיים! בני!

– כאן אני – ענה חיים מן החדר השני – תכף אכּנס.

– מה עשית כאן בחשך?

– כל דבר לא עשיתי.

בקולה של האם נשמעו שוב מרירות והד לבה הנאנח של אם מבינה ודואגת:

– הכּנס־נא, אוילי שכמותך!

וכשיצא ממהבואו, פגשה אותו בחשך אחותו הצעירה ואמרה בתלונה רכה:

– חיים, מה־זה לך? כּזָר אתה מתהלך בבית...

האולם נתמלא. מקצה השלחן האחד עד קצהו השני עמדו בשורה ארֻכּה פרחים. ורדים אדֻמים וחבצלות לבנות, פֶּאוניות וְרָדוֹת־מסמיקות וטְבֶרוֹזות תמימות ומרהיבות־עַיִן. משני עבריה של שורת־פרחים זו התנוצצו גביעים של יין, ממתקים ואגוזים, תפוחי־זהב וענבים. ומסביב לַשֻּׁלחן שחקו פניהם הצוהלים והעֲרֵנים של המסֻבּים.

פְּרחים ופֵרוֹת הָעֳמדו גם על השלחנות בזויות־האולם ואף שם ישבו צעירים וצעירות וכֻלם שתו לחייו ובֵרכו אותו בשִׁיבה מהרה ושלֵמה מהָתם, שיבה גמורה ובשלום.

חיים עבר מקבוצה לקבוצה. האֵם ישבה עגומה וקבלה באנחות־לב את הברכות, שנשלחו אליה:

– יִתֵּן השם ותזכי, מרת ליבוביץ, לראות את בנך שלם ובריא, שָׁב במהרה לביתך. לא־כלום. עוד תזכי לראות בנחת.

חיים התהלך־לו בין שלחן לשלחן, הודה על הברכות, מחא כף למזַמרים, נסה גם להתלוצץ, אבל איזה מהנק חָש בקרבו.

כל־זה נראה לו כדמיון־הזיה. הפנים הרעננים של הנערות וביניהם אף פניה של חוה, שישבה כחולמת וקבלה בעינים מלאות תודה כל מבט קל שחנן אותה בו; הפרחים, שֶׁשִּׁכּרו בריחם וקסמו בצבעיהם; הזמרה והצחוק, העינים המבריקות, הענבים והיין, ואף אהבתה של חוה נדמו לו כקטע מתוך אגדה יפה, אגדה, שנוסכת חלומות והזיות על הלב, מניעה אותו בעריִשת־פלא ומרעילה במקצת את הויתו. ה ה ו ֶ ה, ה ַ י ֵ ש הלא אחר הוא, אחר לגמרי.

נפרדו המסֻבּים מתוך חבוקים, גפופים ונשיקות, ברכות והבטחות לבוא יום־מחר אל התחנה ללַווֹתו. החדר נשאר ריק. בני־הבית הלכו עיפים לשכב ופצרו גם בו, שישכב. ואמנם הרגיש את־עצמו עיף מאד; אבל לישון לא חפץ, ויטַיל עוד שעה ארֻכּה באולם בין. השלחנות, שפרחים ופֵרות עוד נשארו עליהם. חָיו בדמיונו כל הפנים הבְּטוּחִים של החֲבֵרים והגויות הרוחשות של חברותיו, שישבו כאן; צלצל צחוקם באזניו כהֵד של מנגינה רחוקה. לבשו צורה מוחשית כל החיים המפַכּים מכל יציר ויציר שבהם, בַּשְׁלֵוים ובוטחים, השרוים כּ א ן בעולם הדמיון והמציאות המַטעה, מחוץ לחיים

הימים, שנשארו לו לשבת בבית־הוריו, הלכו ומעטו. ארבעה־עשר, שלשה־עשר, שנים־עשר, אחד־עשר, עשרה...

והוא כאלו דחק את הקץ. מְנִיָה זו נטלה את כל מנוחתו. הוריו דברו על לבו, שישאר עוד מספר ימים למעלה מהזמן הקצוב לו. אין רָע. לא יענשו אותו קשה. אך הוא לא הסכים בשום־אפן. לא ולא. קשה לסבול יסורים אלה אף יום מִיֹתר אחד. עוד שבוע ימים, עוד ששה, חמשה ימים וכל השכרון הזה, שהוא חי בו כעת, יפוג והיה כלא־היה. הוא יֵשב ברכבת ויסע־לו במנוחה שלמה. רחוק מעֻלם של אוהבים, מְידעים ויודעים... תנוח־לה האבן שבלב במקומה ולא יגע בה איש ומַשָׂאָה לא יעיק עליו משום־זה ביתר שאֵת... ושם, בחזית, יהיו שוב יסורים, ענויי גוף ונשמה, חיי צפיה ושממון, אבל הוא לבדו ישא יסורים אלה, לבדו יסבול ואיש לא יתערב במכאוביו ולא יבקש ממנו דין־וחשבון עליהם. שם הלא הכל סובלים ושוכחים בו־ברגע את סבלם. מתענים ושלֵוים כאחד. שם החיים האמתיים. כאן רק פַּרוֹדְיָה של חיים...

פרחים, פרחים רבים, זֵרים של שושנים מצבעים שונים ועציצי־טְבֵרוֹזוֹת. כל החדר והשלחנות מקֻשטים בפרחים. קהל רב עליז, צוחק ושר, והוא היחידי כנדהם ביניהם...

בשבת אחרונה לפני צאתו התקינו הוריו משתה־פרֵדה לכל חבריו. בצהרים אחרי הארוחה באו הגִיסים והגִיסות, הדודים והדודות, בניהם ובנותיהם. התוַכחו בפוליטיקה, נבאו לעתידות־המלחמה, שאלו וחקרו אותו, מה דעתו על כל הדברים האלה, וביחוד דרשו ממנו, שיאמר להם הוא, שהיה שָׁם, באותו מקום ממש, כמה זמן עוד תמשך־המלחמה. ומחֻתנת רחוקה של אמא, אשה טובה ופתַיה במקצת, היתה פונה אליו מזמן לזמן בקריאות של תמיהה והשתוממות רבה:

– אם־כן, חיים'קה, ראית בעצמך, איך שהכדור של כלי־התותח מתפוצץ וממית?... אימה שכזו... בעצם עיניך ראית?

חיים עבר בחשאי מן האולם אל החדר השני הסמוך לו. שם שררה אפלולית מחמת כתל בית שני, שעמד בפני החלון ולא נתן לאור־השמש לחדור אליו. היום פנה לערוב וחבריו של חיים לא באו עדַין. חיים שכב על הספה שבחדר וסגר את עיניו. מחר – היום האחרון. מחר יֵצא מכאן. יִגָּמֵר משתה מַטְריד זה, שנמשך כל הימים האלה שהוא יושב כאן, משתה זה, שעובר בחפזון ובלי הפסקה אף רגע אחד.

התחילו לבוא מכריו וחבריו, וכֻלם הביאו לו משום־מה פרחים לזכרון. הוא שמע בכניסתם אל האולם, ראה בעד סדק הדלת את הפרחים, אבל קשה היה לו לשוב אל כנופית הסקרנים והפטפטנים, לשמוע שאלות ולהשיב עליהן, ובחר להמשיך את בדידותו הגנובה לשעה.

מן האולם עלו קולות חבריו:

עליו לִלטופיו ונשיקותיו. רק מזמן לזמן היתה נזכרת בדבר־מה, מנסה לרדת מעל ברכיו, מרימה אליו עינים גדולות, טהורות ומתחננות ולוחשת:

– חיים, נלכה־נא... נלכה־נא...

בחוץ שחק השמש. חוה הלכה סמוכה לו מתרגשת מאשר גדול פתאמי זה, שבא עליה, הביטה עליו בעינים מתרפקות וכל גופה הרך והגמיש רטט ורנן מגיל. היא אהבה. כבר אהבה אותו... אך שִׁכְרונו הוא עָבַר. פגעו בו אנשים ברחוב וכֻלם הראו לו אותות חבה והפתעה וחקרו לשלומו, דרשו וחקרו. מי הם אנשים אלה? מתי ידע אותם? איפה פגשם? מה יענה להם? כלום היו לו לפנים מכּרים הרבה כל־כך? לא, הללו אינם מַכָּרים סתם. סובבים הם אותו ומחזרים עליו כעל רֵעַ קרוב, מבקשים לבוא אל ביתם, מגיעים את שפתיהם הזרות, הקרות ושאינן נעימות אל שפתיו...

– נלכה, חַוָּה...

ובצחוק אירוני והתמרמרות קלה:

– מי הוא סטודנט זה, שנשקני עכשו?

חוה צחקה, הביטה עליו בעינים תמהות כעל איזה אדם היוצא מן הכלל, כעל איש נפלא, שבא מאיזו ארץ רחוקה, שמעבר למדינות ויַמים

– זהו שטֵין, הסטודנט שטֵין. כלום אינך זוכר אותו?

– כן, כן, זכורני. אז עדַין למד בגימנסיה. כמעט שלא ידעתיו. מעולם לא דברתי אתו יותר משנים, שלשה רגעים. חוה, כמה מציקים לי הללו!...

וחוה ספרה. ספרה על שטֵין וחבריו, על מַכָּרים רחוקים וקרובים. אך דבריה לא עשו עליו כל רשֶם. הוא הביט אליה, אל פיה הממלמל מתוך־התעוררות דברים שאין הוא שומע אותם, אל עיניה האפורות והטובות – וְשָתק.

אחד אחד עברו עליו הימים בין חברים וחברות, בטיולים בסירות על־פני הנהר, בטיולים בעיר ומחוץ לעיר, בכבודים ובטֵה אצל כל חבר ואצל כל מַכָּרָה. כל החברים והחברות הללו היו כה טובים, לבביים, נפשיים. אולם יש שנדמה לו, כי הם פונים אליו כאל אדם הטעון רחמים, ועל לבו העיק רגש זה. בטון של משתתף־בצער היו פונים אליו פתאם:

– כן, רְשָמִים מעַנינים ודאי שנשארו לך...

רשמים! שנואה נעשית עליו מלה זו. בלב היה גוש כבד של פצעים מְגֻלָּדים, שעורם היה מתבקע לעתים והדם מטפטף ומטפטף... בלב היתה אבן כבדה, שהעיקה ולא נתנה לגשת אף רגע אל לבותיהם של האנשים הטובים האלה. על העינים כמו רבץ ערפל קודר, שמנע בעדן מלראות את הדברים באור הרגיל והשכיח, והאנשים הטובים והשלֵוים האלה קראו לכל זהא „רְשָמִים”..

האֵם הכירה בזרותו ובקול מעודד, שהיתה בו מקצת מן המרירות, אמרה בפנותה אל האב:

– בנאמנות, הרי הוא מתבַּיש. כאִלו אין הוא בביתו...

בעיני אביו נוצצה איזו מחשבה רגעית, נוגה. מצחו הקמוט כסתה עננה קלה, ובבת־צחוק ואנחה גם־יחד ענה, כמדבר לע[illegible]:

– כך הוא הדבר. נִתָּקים מן הבית. ושם, כפי־[illegible]ה, נעשה האדם פרא במקצת. כֹּחו של הרגֶל...

חיים הרגיש, שאמנם כן־הוא. אבל שיחה זו העיקה על נשמתו. גופה של האם המטֻפלת בדאגות כל־הימים נראה לו קודר ושח. הוא התחיל לצחוק בקול מְעֻשֶׂה קצת.

– מה אתם סחים, אינִי מתבַּיש כל־עִקר!...

והתחיל ללעוס אגס שני ושלישי זה אחר־זה.

המנורה האירה את הבית, שכנראה התעורר מאיזו תַּרדמה דחוקה. מעל־גבי הכתלים הציצו עליו תמונות של חברים ישָׁנים ובפנה עמדה עוד הספה שֶׁלּוֹ, שעליה היה יָשֵׁן לפנים. העינים נתקלו בספה והגוף הרגיש את הנעימות הקרובה של שֵׁנָה מתוך השתרעות על ספה זו

ההתעוררות הראשונה כבר פגה אצל כל בני־הבית ומְרֻגָּעים נפרדו איש איש למשכבו. חיים השתרע על הספה. הכרים שנִתְּנו לו תחת גבּוֹ נראו לו כמיֻתָּרים והסידם בגנֵבה. עבֵרי־זכרונות וקטעי־מחשבות רחפו במֹוחו בקַלּוּת, נוגעים ואינם נוגעים. סוף־סוף הנה הוא בבית. מספר ימים הוא צָרִיךְ לבַלות כאן, ואחר – שוב להתם. הוא התחיל למנות את הימים, שנשא[illegible] לו עוד לשהִיָּה כאן. בכל יום ויום מנה אותם [illegible] מתוך צער ומרירות על שהם עוברים ומתוך קֹצר־רוח ורצון, ש[illegible] [illegible] [illegible] המנוחה, כדי לשוב אל א[illegible] [illegible], שנעשו [illegible]הכר[illegible] [illegible] היו[illegible]יים, [illegible]רגילים והעִקריים לכאורה, [illegible] שבמערכה ראשונה ש[illegible] החזית.

... בבקר בא אל חַוה, מכּרה טובה מלפנים. הוא נכנס אל האולם ומצָאָה עומדת בפתח חדרה, מתכוננת לעזוב את הבית. נכנס והיא נשארה עומדת חרֵדה במקומה. איזה תֹם ילדותי היה נסוך על פניה. הכל היה לבן. שמלת־הקיץ שלה, הבלוסה הדקה, מגבעתה. פניה היו חִורים, ונדמה, שעדַין לא עזבום חלומות־הבקֹר. היא שמחה לקראתו, הסמיקה, חָורה ומסרה לו את שפתיה החמות, שפתים רכות של תינוק, שאך־זה קם משנתו.

גלים חמים נבעו מלבָּהּ המפרכס והרועד, הנצמד אל גופו, והוא לא עצר כח להבליג על רגשותיו. וכי תינוק יקר ומסור זה היה בשבילו אך חַוָּה, הַיָּה רגילה ומַכָּרָה טובה, ולא יותר? הוא ישב על מצע־מטתה הלבן בחדרה הצנוע והב[illegible]יר, לא נתן לה לרדת מעל ברכיו ונשק חליפות את העינים האפורות, החולמות, השקועות בהזיותיהן, את המצח הָחִור, את השפתים, שצבע־הדם פרץ בעד חִוְרָתָן, את השערות המלטפות והמשכרות. היא לא התנגדה. חבקה את צוארו בזרועה ומסרה את כל גופה המתרפק

שישנה־לה מתחת בבטחה יחד עם קמות־זהבה הַלֵּאות והמנמנמות מתוך שביעה. ובין קמה לקמה מתפתל שביל צר ובַשביל הולכת־לה ומתרחקת מן המסע נקֻדה קטנה. חַיָּל הוא, שירד בתחנה סמוכה, והולך הוא אל כפר־מולדתו... חבַל, שאין אף ביתו הוא נמצא באיזה כפר רחוק מן התחנה, חבַל, שצריך לרדת בעיר. כמה יפה היה ללכת בַּשביל הבודד הזה בין קמות חביבות אלה, ללכת לאט לאט עשרים, שלשים וירסטאות, ליעף ולנוח תחת שמש מתוקה זו בטבורו של השדה. וכי מה יש למהר?

לפנות־ערב עמד המסע בתחנה קטנה. על־פני הרחבה אשר לפני בית־הנתיבות טילו לרוח היום, היפה בגסיסתו, נערות רכות, לבושות שמלות לבנות, ופטפטו להן. חיים עמד על־יד החלון ובמוחו חלפה לרגע בלי הכרה שאלת־תמיה:

– וכי שבת היום או חג?

וכשעבר המסע על־פני התחנה ותקע בחלילו על־פני השדות, שהתחילו להשחיר, עלה שוב על מַדפו וצחק צחוק נוגה לעצמו:

– „שוטה שכמותו!"... השמלות הלבנות הן שהטעוהו. זה־כבר שלא ראה נפשות עדינות וצעירות בשמלות צחורות של קיץ והוא, הלב הקסום, חרד משום־כך. נדמה לו, שֶׁשַּׁבָּת היתה בעולם...

העינים הציצו בחלון. היה לילה אפל, רָוה. כוכבים קטנים התאמצו להאיר את החשכה הגדולה וכאִלו לא עצרו כח וקרני־אורם הדקות רק הרגיזו את השלוה ההרמונית. רק ניצוצי הַקִּטֹר חוללו פלאות באפל. עפו וחוללו, רקדו במקהלה, התפרדו זה מזה ושוב טסו בערבוביה... הלילה ואפלתו העיקו על הלב. המחנק, ההבל וריח בשרם המזיע והמזֹהם של החילים לא נתנו שֵׁנה לעינים. העצבים נעשו מְרֻגָּזִים. הדרך היתה לְזָרא. ואופני־המסע שקשקו, נחפזו ושקשקו:

– הַ־בַּיְ־תָה, הַ־בַּיְ־תָה...

אבא ואמא ספרו, אחיו ואחיותיו הקטנים והקטנות סבוהו, נשקוהו, צחקו מהתעוררות, שאלו וספרו אף הם. חיים נענה לכֻלם. השיב על כל השאלות, לטף את שערותיה של האחות הקטנה, חבק את צוארה של השנית, שאל ללמודיהן, שמח להכיר בהן שגדלו. לאט־לאט פגה ממנו התעוררותו ואף שטף־דבורו פסק. התהלך־לו על־פני החדר המְרֻוָּח, שָׁלֵו וקר־רוח. ראה על דף המזנון אגסים בקערה ואמר פתאֹם:

– אמא, אני רוצה באגסים..

הטון היה טון של מְבַקֵּש – אותו טון, שהיה פונה בו אל אמו בשאלות כאלה, כשהיה עוד בן־עשר. האֵם התחילה לצחוק:

– שאלות לָמָּה?

הוא הסמיק ולקח בתנועה לא־בטוחה אגס אחד ואכל אותו זמן רב ובלי־תאבון. גמר לאכ[illegible] ולא ידע, אם לטול את השני אם לא.

לי את הספר, אוהב אני לקרא ספרים. בגדוד אני לוקח ספרים על־פי־רֹב מאת האופיצרים. אצלנו בגדוד יש אופיצרים חביבים, ביחוד מאלה ה„סטודנטים"...

הלבלר נָטַל את הספר מידיו וחיים הפך את פניו אל העבר השני ועשה את־עצמו כישן, אבל הלז לא היה בדעתו עדַין לישון. הוא קרא רגעים אחדים, אחר הניח את הספר מידו והתחיל שוב לספר עם החילים, שישבו ועמדו מתחת. כשנראה לו, שחיים כבר נרדם, התחיל צוחק ומלגלג: „יהודי הוא זה. חִי, חִי... מחריש הוא, אינו רוצה, שיכירו בו, כי יהודי הוא. את היהודי אפשר להכיר מרחוק. ואני אמנם מסֻגל לכך. היה לי משא־ומתן מרֻבֶּה עמהם בעת שעבדתי בלשכת מסלת־הברזל..."

סוף־סוף נלאו אף יתר שומעיו ומצאו להם כל־אחד איזו פנה להניח בה את הראש היגֵע. הלבלר התהפך פעמים אחדות על משכבו, ודאי שעָיֵף אף הוא מספוריו. עד־מהרה התחילה נחרתו המורגיזה להטריד את מנוחתו של חיים.

היתה שעה קדומה של בֹּקר עת נֵעור חיים משנתו. ברכבת ישנו הכל. רק חַיָּל אחד ישב בקצה המדף התחתון וקלף ביצה במנוחה. חיים הביט לתוך החלון. המסע עבר על־פני חורשות של לִבְנִים. אֵד־הבֹּקר חִתֵּל את החורשות ומתוך הערפל הדק נראו הַלִּבנים הצעירים כילדים תמימים ועיֵפים, שנרדמו מתוך עמידה. איזה חלומות ורגשות ישנים־נושנים באו יחד עם מראה הַלִּבנים הרַכּים והניעו את הלב המאֻבָּן, ששכח כמעט את הכל. ואיזו שַׁלוה תַמה ירדה על נשמתו, שלוה ברוכה וטובה, שהֻבּעה במוחו ברעיון קצר:

— יפה, ש ה ל ל ו עדַין ישֵׁנים הם...

אבל במהרה התחילו ה ל ל ו להתנועע. לאט־לאט קמו כל הנוסעים והתחילו לטפל באלונטיות ובמיני־מזונות. אף הלבלר לא ישן כבר, אך התעצל עוד לקום ממשכבו. שרוע בתחתוניו על המדף, הרים את רגליו מעלה אל המדף השלישי שעליו וַיָּשר־לו. שר־לו במנוחה שיר נוגה, נוגה מאד. לבלב טוב־לב וצוהל זה מה לו ולתוגה?

„הוֹי, אַל בַּסוּסִים תָּאִיץ, רַכָּב,
אֵינִי נֶחְפָּז לְשׁוּם מָקוֹם...
אֵין לִי נֶפֶשׁ עוֹד שֶׁאֹהַב"...

ושוב בקול נוגה וממֻשך:

„הוֹי, אַל בַּסוּסִים תָּאִיץ, רַכָּב"...

השמש עלה. המסע עבר לאט לאט, כמו בגנבה, מתוך חורשות־פּוֹלֶסיה הנוגות אל שַׂדְמות־אוקרַינה הרחָבות והצוהלות. נראו שמים רחוקים, צוחקים, שאמרו לכבש אל עולמם הכָּחֹל את כל הארץ הגדולה והרחבה,

ליבוביץ נלאה להביט בחלון. הוא עוד לא טעם כמעט כל־אכל באותו יום. אך כל חפץ לאכול לא היה לו. הראש כָאַב במקצת. הוא שכב, רצה להרדם. אך אף לנום לא יכול. כל מחשבה שלמה וכל זכרון ממשי לא היה במוחו. רק זה יפה, שהוא נוסע, שהוא יחידי עם נפשו כאן, שאין חַיָלים מַכִּרים המחַיבים לדבר אִתָּם, שאין איש פונה אליו בשאלות. אנה הוא נוסע? וכי לא־אחת היא לו. לפני כמה וכמה ימים היה לו איזה בית ובבַית אנשים קרובים, שהתהלך ביניהם ולא הרגיש בקרבתם. אַחַר נִתּק מהם מתוך כאֵב ואמנם הרגיש, שהללו קרובים לו מאד מאד. ועתה? עתה יבַלה ימים אחדים במסעות, יעבור על־פני שדות ויערות, ערים וכפרים. ואחר יבוא לאיזה גבול. הבית ה. מה יהיה שם? אין הוא יודע. כל הזכרונות בהורים ואחים, במכרים ומכרות, כל התאורים של פגישה פתאֹמית זו, שהיה מתאר לו בדמיונו במשך שנה תמימה של רדיפת־יסורים אחרי השחרור, נשמטו ונעלמו. וכי לא טוב לו כאן בעגלה? אין נגיד ואין מצַוה. אין אימה ואין הַכָּרת־עֹל. העגלה מתנועעת ברִתְמוס משכר ומלפף זה, המניע את הלב העיף ונוסך עליו שַלוה ומרגוע... הוא נרדם.

לא עבר זמן רב והוא נֵעור. היה לילה. ברַכֶּבת היה חֹם ומַחנק. העגלה היתה כמעט כֻּלה מלאה חילים. אלה נרדמו והשמיעו נחרתם הכבדה, אלה פִּהֲקו ושתקו. ממולו ישבה כנופית חַילים. על־ידם עמד לבלר צבאי אחד וספר על הסדרים היפים שבגדודו ועל הכבוד שחולקים האופיצרים לו בתור לבלר משׁבּח ו„מפְתח". הרי לא־חנם שִׁמש כשלש שנים בלשכות של מסלת־הברזל..

זה היה חַיָל עליז וטוב־לב. מעֹל המלחמה ואימתה ידע, כפי־הנראה, אך מעט מאד. אף כי התפאר, שבעד איזו נסיעה מיֻחדה במינה, יחד עם גזבר־הגדוד, למערכה הראשונה, נסיעה ש„סכנה" רבה היתה כרוכה וצכויה בה, קבלו שניהם „צלבים". לבלר זה ספר, שָׁר והתלוצץ, הראה לחילים שמסביבו אלבומים עם גלויות־גַּליציה מצֻירות, אלבומים, שהוצאו, כפי־הנראה, מִקְנים שנהרסו...

על תחנה אחת ירד חיים מן העגלה ונכנס לבית־הנתיבות. לאור־הפנס הכהה ראה את ארון־הספרים. מעל גביהם הלבנים של הספרים הבהיקו שמות סופרים חביבים בשכבר הימים. חיים השהָה זמן־מה את מבטו על־גבי הכריכות היפות. זה־כבר שלא קרא דבר.

הוא קנה את אחד הספרים ושב לרכבת. עלה על מקומו במַדָּף האמצעי ושכב. נסה לקרֹא ולא יכול. כל מה שכתב הסופר החביב לפנים נראה בלתי־מעַנין וחסר־טעם.

אותו לבלר עלה על המדף השני ממולו, התפשט את בגדיו והשתרע כ„בעל־הבית" במטתו. „אצלנו בגדוד – פתח, בפנותו אל חיים – כל הלבלרים ישֵׁנים כדבעי. בכל לילה ולילה אנו מתפשטים את בגדינו. ואף מטות־עץ עשינו לנו והרי אנו מובילים אותן ממקום למקום. מה שאין כן בגדודים אחרים... למה אתה שותק כל־העת, ידידי... הלא אין אתה קורא... תנה

– ודאי שיש לך, חָביב, אשה וילדים?

– לא.

– והורים זקנים יש?

– יש.

– וגם אחים ואחיות?

– כן.

– הרי שישמחו האב והאם...

במרחק לא־רב מתחנת מסלת־הברזל, שאליה שָׂם חיים את פעמיו, כבר פגש הרבה חילים מגדודים אחרים, חילים שנשתחררו אף הם. לכֻלם היתה הבעת־פנים חוגגת. כבדות־העֹל של חיים תחת שבט־הנוגש כאלו צנחה מעל גַּבָּם וצעדיהם כבר היו קַלִּים וחפשיים יותר, אף כי הזכירו במקצת מעוף צפור, ששהתה זמן רב בכלובה ושכחה לעוף...

החֹפש נראה כחלום. שדה רחב־רחב ומסביבו יערות, יערות. ומתוך היערות, בשבילים צָרים, יוצאים להם חַיָּלים בודדים וילקוטיהם על שכמם, אנשים, שנתלשו זה־כמה מבית־אב, מפִּנה חמה, ממושב־אדם. הולכים הם בלב דופק וכָלֶה אל תַּחנה קטנה בקצה־העולם ומשם – הביתה, אל איזה בית רחוק מכאן אלפי פרסאות, מָקוֹם, שפרטיו ומציאותו כמעט שנשכחו זה־כבר, זה־כבר... מָקוֹם, שעזבו בו לפני כמה ימים, לפני זמן רב, אשה צעירה, תינוקות פעוטים, הורים זקנים, קרובים, גואלים... נוהר אור־החמה ונופל על פניהם, הנראים כעיפים מחמת התרגשות. הלב נושם בחזקה, רוצה לשאף אל־קרבו את כל חֹפש־המרחב. חפירות, פְקֻדות, יריות, לילות שכרון ובלהה, נדודי יום ולילה, אופיצרים נרגזים, צועקים ומצַוִּים – כל־זה נשאר לזמן־מה שם מאחריהם. נִתְּנה הָרְוָחָה. כאן יש רק הרגשת־חפץ, למהר לבוא בעוד מועד אל התחנה, שלא לאחר את המסע. ועוד שנית – הרגשת החֹפש, החֹפש הרב ואי־היכֹלת להשתמש בו. צריך למהר אל התחנה... הן רק כ״ח ימים של חֻפשה.

תחנות, תחנות. ועל הרחבות שלפניהן סובבים אופיצרים מגֹהצים בלוית אחיות רחמניות. צוחקים, מחַיכים ונהנים אלה מאלה. חיים שלֵוים ובטוחים לכאורה. חיים מאֻשרים ממש. כאלו לא היו כל יסורי־מלחמה ממְשכים בעולם. כאלו לא ידעו אופיצרים־דז׳נטלמֶנים נלבבים אלה להיות גסים, מנַבלי־פה, מוגי־לב וחנֵפים. כאלו לא נִסתה אף־פעם כפם העדינה, הנתונה עתה בתוך נעל־יד לבנה, להכות בלחייהם של בני־ארבעים ולחָרף אותם ואמותיהם הזקנות גם־יחד.

בין תחנה לתחנה – שדות ויערות. קמת־חטה מזהיבה ומצהילה את העין, ולסרוגים – חפירות ומשׂוכות של חוטי־ברזל נמתחות עד־אין־קצה. עגלות יחידות של „טרַנספורטים״ וחיי־נמלים של „שְׁטַבִּים״. חיים שלֵוים־בערך של יושבי־חזית מחוץ למערכה.

כלל. ואף־על־פי־כן הוסיף ביתר מרירות, אחרי כל הדחויים, לכתת את רגליו משר אל שר, להתחנן ולבקש על שחרור זה עד כדי שפלות וגעל־נפש בפני־עצמו. וסוף־סוף עלה הדבר בידו. לפני ימים אחדים כתב שר־הרוטה למענו כתב־בקשה אל שר־הגדוד ובו בקש לשחרר אותו לזמן של כ״ח יום, וחיים חכה בלב רצוץ לתשובה. כשבא היום בפקֻדתו של לידיניֶץ אל שר־הרוטָה גֵיאוֹבִיטוֹב צוה לו הלז, „פְּרַפּוֹרְשצִיק״ צעיר וטוב־לב, שזה־לא־כבר עזב את הא[illegible]יה, שיעמוד קצת ויחכה. אחר נָטַל במתינות נְיָר קצר והתחיל לקרא [illegible]ליו:

„המוכ״ז חיים לִיבּוֹבִיץ הוא באמת חַיָל של הגדוד הקוֹבְּרִינִי, שנשתחרר על־יָדִי, לשם בקור במולדתו, למשך של כ״ח יום, בעיר נ..., ולראיה באתי על החתום וכו׳ שר־הגדוד...״

חיים עמד נדהם. הוא לא פלל לשמוע. לבו חסר־המנוחה שקט פתאם ואיזו ריקניות ושויון־רוח תקפוהו.

שר־הרוטה שאל בצחוק:

– וכי מה, ליבוביץ, אינך מְרֻצה עדַין?

אבל בעוד רגע יצא ליבוביץ החוצה ו„נְיָרותיו״ בידו. החילים סַבּוהו. הלבלר בֵּרַךְ אותו בנסיעה מְצלחת. אלה, שלא זכו עוד כמותו לשחרור כזה, הביטו עליו בקנאה. חיים התנער:

... הידד! ה ב י ת ה אני נוסע!

בעוד רגעים־מספר כבר היה צרור־חפציו על כתפיו, והוא נפרד בחפזון ובלב סוער מאת היהודים האחדים, חבריו לרוטה, אלה שכל־הימים [illegible] בצערו ועלבונו; הבטיח בפעם העשירי ללידיניֶץ להביא לו, אם רק ישיג, בקבוק, [illegible] קטן, של „הטפה המרה״; יצא לאט־לאט ממבוא־התפירות ומסר [illegible] היהודים [illegible] הקליל, שרחף על [illegible] השדה המשתרע סביבו. בדרך פגע בחַילים, מַכּ[illegible] ולא־ידועים, [illegible] כבני משפחה גדולה אחת ליהודים משֻתפ[illegible], הרגישו במצב־רוחו הסוער ובהשתתפות לשמחה ובקנאה קלה בעינים המעֻנות מחמת געגועים אוכלי־לב, מחמת לילות־נדודים וחלומות טרופים ומלאי־בלהות, – היו שואלים:

– הביתה? לזמן רב? קבלת שחרור? לאיזה פלך? וכו׳... וכו׳...

ולאלה, שלא שאלו, היה נכון לספר בעצמו. לכל העוברים והנפגשים עמו בין שדות עזובים אלה שבחזית, בממלכה משֻנה זו, ממלכה שמעבר־לחיים, היה לו רצון לאמר:

– וכי יודעים אתם, אנשים טובים, הרי קבלתי שחרור לכ״ח יום, הביתה אני נוסע!...

בכפרים הסמוכים למערכה הראשונה היה פוגש אכּרות זקנות. הללו היו חוקרות ודורשות אותו זמן רב למטרת־דרכו, מניעות עליו בראשיהן, נאנחות ומזילות דמעה מעיניהן, נזכרות בודאי בבנים צעירים רחוקים, שגלו אף הם למקום רחוק שבחזית ועזבו את כפרם וביתם שוממים ודלים.

מ. ז. וָלפובסקי

מֵהָתָם

ציורי־מלחמה

א

הַבַּיְתָה

הראש הלך סחרחר, העינים הבריקו:

„הידד!"

חיים קפץ קפיצה משֻׁנה באויר. היתה בקפיצת־התרגשות זו מעין אותה חֶדוה הבאה לאסיר בשעת התרת־כבלים. כל ענות הלב בימים האחרונים של צפיה וכלות־עינים הֻבעה בקפיצה סוערה זו.

מנגדו עמדו שני חַילים, חבריו ל„רוֹטָה". חיים הניע לעֵבר חבריו בנְיָרות שבידו, קפץ במרוצה קפיצה שנית ועמד על־ידם.

— „נוסע אנכי!"

זה שנתים הוא נמצא בחזית. מיום שהתחילו לשחרר את החילים לזמן קצר לשם בקור ב„מולדת" התחיל חיים להֵעָנות. אותו לא רצו לשחרר. ראשונה נִתְּנָה זכות זו לכל מיני ה„אוּנְטֶרִים", אחריהם לאלה שנפצעו פעמים אחדות, ושוב לאלה שֶׁהָיְה להם איזה אות־הצטַינות; והוא, שנמצא בחזית מיום ראשון למלחמה, עדַין לא הגיע תורו. כמה הרפתקאות עברו עליו עד שעלה סוף־סוף בגורלו שחרור זה! שנה תמימה נ[illegible]ק בתחנונים וכל מיני פתויים והפצרות ובדפיקה על פתחי כל השרים, החל בשר־הבַּטַליון וגמור בשר־ה„וְזְבוֹד", ה„אונטר" לִידִינֶיְץ. וכל־מה שהרבו לדחות את בקשותיו, כן גבר בו יותר ויותר הרצון העקשני לקבל שחרור זה ויהי־מה. יש שנדמה לו, כי הבקור בבית־אבות אינו מַּעֲנין אותו עוד כמעט

אחרי שהלך הבוכהלטר התיַצבה ליד החלון ופזרה את קרעי הניָר לרוח. הרחוב כבר האפיל בדמדומי־ערב.

בלילה ישבה רחל על הספסל שלפני הבית, ואבא התהלך בצעדים כבדים על־פני האולם האָפל, במקום שהלבין משכב־הלילה של רחל. סוף־סוף יצא גם הוא החוצה, ורגעים אחדים היה נצב בדממה ליד רחל. לאור הירח הרימה אליו רחל את עיניה, ופניה היו מצטחקים.

„אנכי אָשם בכֹל!" – השמיע אבא לַחש צרוד וצנח על הספסל.

„הבט, אבא, איזה כוכב מבריק מאחרי העץ – כמו פנס קטן..."

„אוי, רחל'ה, רחל'ה" – נאנח אבא לבין כפות־ידיו המכסות את פניו.

„מה לך, אבא, למה אתה מבַכּה אותי? תן את שפמך העבה ואמחה לך את הדמעות..."

„למה את צוחקת לדבָרי?... וכי לא הייתי צריך לדעת, שבָחור כמוהו ילך רק אחרי הכסף? – אבל חשבתי – הוא קרא לך בת־מלכה –"

רחל זעה פתאם ממקומה וזוקפת את ראשה. היא הודפת הצדה את אבא ומפיה המלא צחוק פורצים דברים מקֻטעים:

„בת־מלכה?"

וצחוקה המצלצל מחריד את אמא, השוכבת כבר במטה.

הכבדים של אבא... אותו יום, בשעת ארוחת־הצהרים, ישבה רחל אל השלחן מבלי להניח אף לרגע את הספר מידה, ואבא נסה לקחת אתה דברים:

„איך ענין המכתבים — ?"

רחל כאלו מתכוצת על מקום־מושבה ואינה עונה כלום.

„יוסף בוריסוביץ' עדין לא סר אלינו — יש סבה לדבר?" — שואל אבא בהשפילו את קולו.

רחל מרימה את ראשה ופורצת בצחוק.

„מה הצחוק?" — תמה אבא.

„הוא מחכה, שאבוא אליו", — מביטה רחל לעיני אבא ומפצחת בשניה פת־לחם חרבה.

גלוי לעין כל, שאבא רוצה להקל על עצמו. לאחר רגע הוא פונה ושואל:

„עד־היום כתב מכתבים כסדר?"

רחל מבטלת בתנועת־כתפים את השאלה וראשה נוטה אל הספר. הארוחה נגמרת אגב־שתיקה, ואבא הולך בכבדות יתרה לישון שנה של אחרי־הצהרים. לעת־ערב, לשתית הטה, מביא אבא מן הרחוב אורח — את רואה־החשבונות המהדר, אשר זה כשנה תמימה לא סר אל ביתנו. מתחלה הרבה האורח שיחה והיה מסלסל בשפמו, ואולם אחר־כך התחיל ממצמץ בעיניו כלפי רחל, והיה עונה „כן" ו„כך" על דבורה השוטף; היה גלוי לעין, שאחותי מאמנת את לשונה כמו בכונה, וגם בשעת־הפרדה הושיטה רחל את ידה לבוכהלטר במין מתינות מיהדת, שהביעה טוב־רוח גמור. היא זקפה את קומתה, מדי עמדה ברגע זה על־יד החלון, השמש השוקעת הטילה אור לתוך עיניה ועטפה את צווארה הלבן כמו ברביד שקוף ואדמדם... הבוכהלטר פנה פעמים אחדות ללכת ושב על עקבו:

„עוד נתראה פנים! דו־סבידניא, דו־סבידניא!"

כעבור ימים אחדים בא עוד הפעם. רחל ישבה בפנה החבויה שעל־יד החלון, ובדברה עם רואה־החשבונות צנחה ענק בצל הספה, וכשקועה בהרהורים נפנפה במכתב הסגור, שהיה כתוב ושמור אתה זה ימים אחדים. באולם שררה דומיה, רק העדר השב מן המרעה עבר לפני החלון הפתוח וגעית הבהמות הממה את דברי־החלקות של הבוכהלטר, שהחזיק אותה שעה בידו את קצה צעיפה של רחל, אשר היה תלוי ויורד מעל כתפה. געית העדר התרחקה לאט לאט ומן הרחוב נשמע רגע אחד קולה של ריזל'ה, המשחקת בחוץ. פתאם טפסה הפעוטה ועלתה על האצטבה שליד הקיר והכניסה את ראשה בחלל החלון. רגע הצטחקה הילדה אל האחות הבכירה, וברגע היה בידה של רחל את המכתב הסגור, השמיעה בקולה המצלצל דברים ברורים:

„אלך אל החנות ואביא בול! שם יתנו!"

רחל סקרה בעינים פקוחות לרוחה את הפעוטה, אחרי־כן התחילה קורעת את המכתב קרעים קטנים, כנסה אותם בתנועת־עצלתים לתוך קצה הצעיף, וישבה ונענעה זמן רב את צרור הקרעים במעשה־משחק. רק

על הספה הושיטה רחל את ידה לקבל את גליון הבשורה, ואגב־תנועה נשמט שרוול־החלצה הרחב מעל זרועה הצחורה כשלג, ולמראה זרוע־החמודות אשר לבתו מהר אבא לנחש את הבשורה:

„מתי יבוא יוסף בוריסוביץ׳?״

„היום״, – ענתה רחל בבת־צחוק והשמיטה מידה את הגליון.

ואחר־כך ראינו כלנו, איך שאבא מעביר כל הנמצא בארנק שלו לתוך ידיה של אמא... לפנות־ערב נסעה רחל אל התחנה לפגש את האורח. בחלצה הלבנה, שהיו מסדרים עליה שני טורי כפתורים שחורים, היתה רחל תמימת־חן, ולמראה קמו בעיני אמא דמעות. ואחר־כך בערב, בשבתנו כלנו אל השלחן, לא הרבו רחל ויוסף בוריסוביץ׳ שיחה ביניהם, כמו בפעם הראשונה, אלא הסתכלו זה בזה וחיכו בלי־דברים, כאלו נעשה הדבור קשה עליהם במסבת כלנו. רק אבא הרבה לדבר בקול רם, ועם גמר הארוחה הבדיל את־עצמו לשוחח עם יוסף בוריסוביץ׳, והיה פונה אליו מדי פעם בלשון־חבה: „יקירי, יוסף בוריסוביץ׳...״ האורח, שעיניו השחורות הפיקו כעין תבונה מיחדת של עשירים, היה מקמט את מצחו מדי ענותו דברים לאבא, וגם כלפי הילדים, שישבו בפנים נלהבים אל השלחן, היה שם לב פעם בפעם אגב בת־צחוק דקה מן הדקה... רק על רחל היה משהה את עיניו באפן מיחד. וכך היה גם למחרת וביום שלאחריו – יוסף בוריסוביץ׳ היה מקמט מצח כלפי אבא ומאיר פנים לעמת רחל... ביום השלישי לפנות־ערב נשענה רחל אגב שכיבה על הספה – היא אך־זה שבה מטיול בלוית יוסף בוריסוביץ׳ – פניה נראו כעיפים ולולאה אחת של חלצתה היתה פתוחה. יוסף בוריסוביץ׳ ישב על־יד הספה וברכו נגעה בברכה של רחל. בערב לוו אבא ורחל את האורח, ולפני השנה צעד אבא הנה ושוב בחדר־המטות ופלט דברים כלפי אמא, ששכבה כבר במטה:

„הם נפרדו אגב־נשיקה... יוסף בוריסוביץ׳ אמר בלשון ודאיות, שיסור אלינו בעוד שבועות אחדים״.

אחרי יוסף בוריסוביץ׳ יצא גם אבא לדרך, אלא שאמא היתה מכרחה ללכת קדם אל משה־יצחק המלוה ולעבוט איזה חפץ. ושוב הגיעו לנו ימי העצבות של בית־אביונים, ילדינו הרעבים הסתובבו שוקטים ונדחים ובעיניהם היה מהבהב כעין זיק של תמהון. רחל חזרה להרגל־השכיבה, ומדי שכבה על הספה היתה על־פי־רב בת־צחוק נסוכה על שפתיה, ועל ברכיה היה שוהה לפעמים מכתב סגור, שנתקבל בעוד הבקר מיוסף בוריסוביץ׳.

VI

לאט לאט חדלו המכתבים לבוא כסדרם. עברו ימות־החם של תמוז, ויוסף בוריסוביץ׳ לא סר אלינו כפי שהבטיח. פעם בבקר נשמע מן האולם קול צעדים לא־רגילים, אבל מיד נעשה ברור הדבר, כי אלה הם צעדיו

נפרדה רֵיזל׳ה מן החבורה ורצה לקראת אמא, שהלכה וחזרה מן השוק. ומיד שבה הפעוטה על עקבותיה ונכנסה במרוצה אל האולם: „רחל, אמא הביאה!...״ אחותי הגדולה הֵסבה את ראשה לקראת רֵיזל׳ה, וראתה את זו נצבת אגב קֹצר־נשימה ואצבעה הקטנה רומזת על המכתב הסגור, שהיה מֻנח אותה שעה על שלחן־הראי.

לחג־השבועות שב אבא הביתה ואמא אפתה חלה מצֹהבת בקנמון, אולם שני ימי־החג היו ימים של שָׁרָב, נשבה רוח גדולה וענני־חול נִשׂאו לפני החלונות. רק בלילה של מוצאי־החג, כשאמא כבר שכבה במטה, יצא אבא לשֶׁבת על הספסל שלפני הבית, הָגה זמן רב יחד עם רחל הגות־לילה, ודבר אתה ולא דבר:

„הייתי הפעם בהרבה מקומות; אלמלי החג, הייתי סר בודאי — —״

רחל נוגעת בידו ואומרת:

„ראה־נא, אבא, ראֵה — מה־מבריק שם הכוכב מאחרי העץ, כעין פנס קטן...״

אבא, שענין שמים וכוכבים חביב עליו, מסתכל בפנס השמימי, ועיניו מבריקות ברטיבות שחורה... אבל מיד הוא שב אל הענין הקודם:

„חשבתי באמת לסור לשָׁם, אולי יֵצא סוף־סוף דבר־מה מעֵסק המכוֹנוֹת״.

רחל פורצת בצחוק, ואבא מושך אותה אליה ומדַבר בגלוי־לב:

„וכי יש טעם לצחוק? לו הייתי שם, יִתָּכן, שהייתי מביא אלינו את יוסף בוריסוביץ׳״.

ידה של רחל אינה מסתלקת מעל ברכו של אבא, וזה משַׁמש לאבא כסִמן טוב.

„הכל תלוי בדעתך, רחל; אבל אולי נאה, שתכתבי ליוסף בוריסוביץ׳ ותבקשי אותו לסור אלינו? בשֵׁם הורים, כפי שנהוג...״

ובדַברו הוא משַׂחק באצבעותיה של רחל, כמשַׁדל אותה לשמוע בקולו. ואולם רחל פורצת מחָדש בצחוק, ואגב־צחוק היא קמה מעל הספסל.

„מה הצחוק לך הערב? החלון פתוח, תעוררי את אמא משֵׁנה, — מרַטן אבא מתחת לשפמו העבה. — הגידי־נא גם לי, על־מה ולמה זאת צוחקת?״

„יוסף בוריסוביץ׳ בעצמו כתב, שיבוא בקרוב״, עונה רחל ונאנחת אחרי הצחוק.

פָּסק הדבור מפי אבא: הוא לא ידע כלל, עד־היכן הדברים מגיעים! הוא אוחז ביד רחל ומֵקים את בת־חמודותיו מעל הספסל:

„לכי לישון...״

ובאמת הוא מתכַּון להכנס בלי־שהות אל חדר־המטות, אפשר שאמא אינה ישֵׁנה עוד.

כעבור איזה ימים, כשבכיסו של אבא היה שמור רק שטר־כסף להוצאות הדרך, נתקבלה פתאם טלגרמה בשביל רחל... מדי שכבה, כדרכה,

בנעימות עצובה קרא את ההגדה והביט מזמן לזמן בפני בתו הבכירה...
ולגמַר הסדר, אחרי שנסתלקו הפעוטות למשכבותיהם ואמא אף היא התנודדה
על מושבה מתוך חבלי־שֵנה, – ישבה עדַיִן רחל, כשעיניה פקוחות לרוָחה,
נפנתה לפעמים קרובות לצד החלון, ולכל תנועת־ראשה היה גם אבא מֵסב
את הראש... פתאֹם דפקו בחלון. רחל ואבא הביטו זה אל זה, ושניהם פנו
ללכת לצד הדלת. רחל נעצרה בכל־זאת מִצאת אל המסדרון והקשיבה, איך
שאבא פותח וסוגר במהירות את הדלת שמבחוץ, איך שהוא מדליק גפרור
ושוהה רגע בחדר־המטבח. אך הנה נכנס אבא וקולו הרם רועד:

„ידעתי... מכתב בשבילך".

רחל, שכבר שבה ללכת אל השלחן, אינה מגדת אף מלה וקורעת
במהירות את המעטפה. מלֶחייה אזלה האדמימות ועיניה מבריקות. היא אינה
מרגישה בכך, – איך שאבא נסוג מעט הצדה והרכין את־עצמו על ההגדה.
היא קוראת לעיני כל, – וכשגליון־האגרת נשמט מידה, היא מְפנה את־עצמה
לצד אבא וראשה יורד לאט לאט על שכמו. עיני־הנשר של אבא מבריקות,
הוא נוטל ומכניס את האגרת לתוך המעטפה ונותן אותה לידי רחל:

„החביאי..."

את המכתב המקֻפל תוחבת רחל לבין חגורת השמלה, ולחייה בוערות
באש של אדמימות בשעה שהיא סוגרת את שפת החגורה. אמא התנערה
קצת מן התרדמה, על פניה העיֵפים משַחק חיוך קל, והיא אומרת בגלוי־
לב של אדם עֵר למחצה:

„בחרת לעצמך חתן נאה..."

רחל קמה מאת השלחן, ובעָברה שָמה את כף־ידה על פי אמא. את
אמא אחזה בן־רגע תנומה, אבל היא מנשקת חרש את כף־היד הקטנה,
ורחל הולכת לישון.

V

כל בני־הבית, עד לרֵיזל'ה בת החמש, נעשו מאותו ליל־הסדר כמְדַשני־
אור. אחר־כך, כשיצא אבא למסעות־הקיץ הארֻכים, כבר היתה רחל רגילה
לשאל פעם בפעם את אחד מאתנו, אם נושא־המכתבים כבר עבר ברחוב.
אולם כשאחד מן הילדים, מבַלבל ורץ, הביא לה מכתב, היתה רחל מקבלת
את האגרת החתומה אגב תנועת־יד מתונה. וכשהיתה היא כותבת מכתב
לתשובה, היתה מניחה אותו על־פי־רב, כשהוא נתון וסגור במעטפה, על־
גב שלחן־הראִי ומשאירה אותו שם עד בוא עת. אחד הפעוטים היה מגלה
אותו, ומיד היו מגישים אותו לאמא: „רחל כבר כתבה..." כל בני־הבית
טפסו עצה בדבר בול למשלוח, ורחל סרקה את שערותיה לפני הראִי,
והמכתב כאלו לא שֶלָה. פעם אחת קרה מעשה, שרֵיזל'ה הפעוטה הראתה
בִינה רבה. אותה שעה שִחקו הילדים בחוץ, רעבים ושוקטים כדרכם, ופתאֹם

הרמות מעל לראשי המסִבים. את אחותי היה אבא מסובב בימים האלה ברך־מִשְׁנה, לא עברה שעת־טה מבלי שינַשק לה אבא ויכַנה אותה „בת־מלכה שלי". בכל יום או יומים נתקבל בַבַּית כרטיס של פוסטה, ואבא היה שולח בקולו הרם הודעה לחדר השני, במקום שרחל שכבה כדרכה על הספה וקראה בספר: „כרטיס מיוסף בוריסוביץ׳!" – אולם אף פעם לא בא על זה מענה מפי רחל, והיא לא בקשה, שיתנו לידה את הכרטיס. יום אחד עָמדה רחל ליד הראי ועשתה את שערותיה, ואבא בא בחפזון מן הרחוב ובידו המורמה אגרת חתומה. „הנה מכתב בשבילך מיוסף בוריסוביץ׳!" אחותי קבלה בידה האחת את המכתב ובשניה המשיכה לעשות את שערותיה. לסוף היה אבא אנוס לפצור ברחל: „קראי סוף־סוף, – מה הוא כותב?" רחל עשתה את רצון אבא, ובעינים בהירות, שכבר גז מתוכן צל אחרון של שֵׁנה, עברה על־פני גליון־האגרת הכתוב מפנים ומאחור. מתחלה הביט אבא בפני רחל, אחר־כך נרתע קצת אחורנית, ורגע קל כונן את צעדיו הרחק ממקום עָמדה ולא שאל דבר על־אודות המכתב. וגם אחר־כך, במשך כל תקופת החֹרף, לא היה אבא מוסר בעצמו את המכתבים לידי רחל, אלא שלח אותם ביד אחד הילדים... רק בכרטיס־פוסטה אחד, ששלח אבא מן הדרך, היה כתוב בדבר רחל: „כתבי, למען השם, אם רחל מקבלת כסדר מכתבים"... הכרטיס הגיע לפני הפסח, ובקרב הימים נתגלגל הדבר, שכל בני־הבית נעשו עדים לאָשרה הטוב של רחל.

הפסח נכנס לביתנו בעמל ובעצלתים, אבא היה שולח, אמנם, מדי פעם מן הדרך שלשה־שלשה רְבלים ארוזים במכתבים, אך את מנת־המצה הדלה, שהובאה אלינו בערב החג, סגרו על מסגר בארון־הבגדים, ורחל שכבה, כרגיל, על הספה ונפנפה אגב־שכיבה בכף־רגלה, והיה דומה, שיש לה חשק להשליך מעל הרגל החטובה את הנעל הבלה והמעוכה... רק יומים לפני החג שב אבא הביתה והביא במספר שטרות־כסף אחדים, בעשותו זאת, כדרכו, גלוי לכל־עין; ערב־פסח אינו זמן של סלוק חובות, ולפיכך עמד על שלחן־הסדר שלנו בקבוק־יין נוסף, ורחל נָעלה נעלי־לַכָּה חדשות. ואור ליום־החג התכנס ביתנו לתוך ערפל מאיר, שבתוכו התהלכנו כל שמונת ימי הפסח כנסוכי־שכרון. בחוץ היה רפש, גשם קלוש היה יורד ומחלחל בלי־הפוגות, ולבני־ביתנו היה גיל מיֻחד, מין מנוחה של אביונים, שנתן להם ראש־משפחה שלם בגופו וטוב ברוחו. אמא קבצה מכל־המחבואים לבָנים נקיים, רחל אף היא כבסה ורחצה ועָזרה לכַנוס החג. רק בעצם היום, אחרי בעור־חמץ, התיצבה רחל על־יד החלון והשקיפה אל הרחוב. קשה היה לראות בעד הזגוגיות הרטֻבות, ורחל הצמידה את לחיה המאדימה אל אחת השמשות... בסורה מן החלון נראתה רחל כשקועה בהרהורים, והתהלכה מאז ועד הערב כאחוזת־תנומה, ורק בשעת בין־השמשות, כשיצא אבא ללכת אל בית־הכנסת, פשטה את החֻלצה של חֹל... גם אבא, בשובו מבית־הכנסת, הגיד את ברכת־החג בשפה רפה, והסתכל ברחל. כשערך את הסדר, הטיל אבא את כף־ידה של רחל על ההגדה ושָׂם על גַבה את כף־ידו הרחבה;

של אדם רך בשנים, אשר מנעורותו עמדה לו בינה צרופה וקבועה, ואחותי הבדילה מתוך דבריו של יוסף בוריסוביץ׳ תמונות ומעשים, והיתה חוזרת עליהם בלשון של תאור. בהתלוצצות קלה, הממתיקה את השיחה, משכה אחריה את בן־שיחתה מן הענינים, אשר דמיונו שקע בגללם בערפל, ואבא, אשר אף הוא שלב לפעמים מלה יחידה לתוך השיחה, ישב והקשיב קשב רב ועיניו הרמות נמלאו רטיבות... השיחה טרם רפתה ואמא כבר הזמינה את האורח לארוחת־הצהרים; אחרי־כן שתו גם את הטה בלוית שיחה, ובכלות כל־זה קבע לו יוסף בוריסוביץ׳ מקום ליד אחותי, אשר נשענה אגב שכיבה־למחצה על הספה, ועיני שניהם שלחו אלה מול אלה חצי־אור שנונים, והחליפו גם מבטי־זהר שוקטים; והילדים, שפנת היושבים היתה תאות־נפשם, התהלכו בלי־משים סחור סחור, ומדי עברם היו אצבעותיהם נוגעות ולא נוגעות בקצה הספה...

בשעת ארוחת־הערב, כשאחותי הדוממה תמכה את ראשה בידה הלבנה ועיניה הרכות הביטו בלי־חשך על יוסף בוריסוביץ׳, נזכר אבא פתאם במכונות השבורות; הנסיעה אל הצריף נקבעה ליום המחרת, ואולם אגב ראיה ראשונה לא יכול יוסף בוריסוביץ׳ להחליט דבר, והוא נשאר בשניה ללון בביתנו. ושוב ישבו השנים על הספה אשר בפנה, והיו משוחחים, משוחחים בלי־הפוגות. בהיותי כבר מנמנם למחצה, שמעתי מתוך החדר הסמוך, איך שאחותי מדברת אל האורח, וקולה היה ממשך כל־כך, מתוק ורך, כאלו על המשכב אצלה הסתופפה ברגע זה אגב שכיבת־שעשועים ריזל׳ה הפעוטה, החביבה עליה כל־כך... ואחרי־כן הגיע לאזני גם קולו של יוסף בוריסוביץ׳; הקול היה כקול איש מודע למשפחה, ואנכי נרדמתי מתוך הרהורי־הנאה בדבר הימים הטובים, המתרגשים לבוא עלינו בגלל האורח העשיר.

למחרת, אחרי שנפרד יוסף בוריסוביץ׳ מאת כלנו, חזר ולחץ את ידו של אבא, ושבח תוך־כדי־זה את אחותי:

„זילברמן, אכן בת יש לו—"

אחותי ישבה בשעת מעשה על הספה ועיניה הביטו בלעג קל אל המדבר.

האורח נתאדם לרגע, אולם מיד הוסיף בקול של כבד־ראש:

„בת־מלכה".

הוא נפנה והביט אל אחותי, והיה נראה כאדם שקוע במחשבה.

IV

העשיר הכילי אמנם לא קנה את המכונות, אך אצלנו היה עולה בכל־יום בשר על השלחן, ואבא היה פעם בפעם מוסר לאמא שטרי־כסף של שלשה רבלים; בתקופה זו האריך אבא לשבת אתנו, יום ביומו היה מכנס מן הרחוב איזה אורחים, שהה אתם באריכות על־יד שלחן־הטה והיה מביט בעיניו

רק פעם אחת ראתה כל עין בביתנו, איך שרחל נתעוררה לחיות בכל מְאֹדָהּ.

אבא שלי, אף כי הרבה שנים אֲרֻכּות רעבנו בגללו, היה בכל־זאת אדם בעל מוח חריף, וחלק גדול של רְוָחיו היה מוציא לנסיעות משֻׁנות. פעם נדמה לו, כי אפשר לפַתות איזה בעל־אחֻזה עובר־ובטל, שימכור יער בלא מחיר, ופעם סקר במבט־הנשר שלו איזה מכונות שבורות, שנשארו לפלֵטה מטחנה שרופה – ולשֵׁם־כל־זה היה צריך לנסוע, לחַפש אחרי קופצים על קניות – והיה תמיד מְאחר. וראה פלא: אבא שלי, הפוסע צעדים רחבים, היה מְאחר לכל מקום, עיניו הרמות הֵיטיבו משום־מה לראות רק דברים שלא שִׂחקה להם השעה. גם ענין המכירה של המכונות נגמר בלא־כלום, הן התפלשו זה כחמש שנים מחוץ לעיר, בתוך צריף שנפלה בו דלֵקה, ולא עלה על דעת איש, שהן ראויות לקניה. ופתאם העלה אבא רעיון, כי בעיר־המחוז הסמוכה יש אחד שניאורסון – יהודי פקח וקמצן, המַלוה בצורת עסק של בַּנק ועוסק בהרבה עסקים קטנים, המכניסים לו רְוָחים – וְיִתרַצה לקנות בזול את המכונות השבורות, אשר אין להן קונה. משני שטרות־הכסף הקטנים, שנמצאו אז בבית, לקח אבא אחד להוצאות הדרך ונסע אל העשיר הכילי, אשר הקשיב לכל פתוייו של אבא – ידֹע יָדע אבא לפַתות! – ולא כבדהו אפילו בסיגַרה... אלא שבשעת מעשה ישב שניאורסון הבן – יוסף בוריסוביץ׳, כפי שקראהו אבא – והלז הסתכל בעיני אבא יותר מאשר האזין לדבריו, ופָנה פתאם אל הזקן:

„אולי מן הראוי לנסוע לשָׁם?"

הזקן, שהוציא אותו רגע סיגרה מִקֻפסת־הכסף ולא כבד את אבא שלי – נתן בבנו מבט מן הצד. והלה, שירש מאביו את כֹּח־הרצון והיה עדַין רך בשָׁנים ומלא גדלות־לב של בן יחיד עשיר, ענה לאביו במבט קר ושָׁלֵו, והתחיל שואל את אבא שלי בדבר הנסיעה. והם באו יחד, אבא ויוסף בוריסוביץ׳ – בלילה, בשעה שכל בני־הבית היו ישנים. ובבֹּקר, כשאבא יצא לשתות טה וסגר אחריו בזהירות את דלת האולם – נקל היה להבין על־פי מראה פניו, כי הביא אתו הפעם אורח מיחס ובלתי־שכיח. וכאשר יצא האורח בעצמו אל הטה, ובנמוס ובבת־צחוק של חביבות הושיט לאחותי את ידו – נתאדמה רחל במקצת.

מסביב לשלחן־הטה שָׂרר שקט. אבא שוחח בנעימות את האורח, ורחל ישבה נטויה על ספר. אולם בקום האורח מאת השלחן, הסתכל בעיני אחותי, ורחל אף היא פקחה לְעֻמת יוסף בוריסוביץ׳ עינים תמהות במקצת, ואבא, שהשגיח בחלוף־מבטים זה, יצא אחרי אמא אל המטבח וכָבש בכל־יכלתו את קולו ואמר: „אלה לא יהיו פטורים זה מזה – אנשים בני מעלה אחת..."

ואמנם, אחרי חלוף־דברים קצר, חזר יוסף בוריסוביץ׳ וישב אל השלחן, אחותי ישבה ממולו ושוחחה אתו בקול הולך ישר. מראשית הדבר נסַבה ביניהם השיחה על־אודות ארצות זרות ובני־אדם יושבי מרחקים, כיון שיוסף בוריסוביץ׳ אך־זה שב מעיר־למודיו שבמדינת־הים; הוא היה מדבר בבטחון ובשַׁלְוָה

קצת על־פני החדר. צעדיו הכבדים משמיעים קול, הילדים השבעים מאריכים לשבת אל השלחן, מביטים בבת־צחוק האחד אל משנהו, ובעיניהם משתפכת רטיבות מבריקה, — אותו סִמן המזג של משפחתנו... לסוף יוצא אבא אל הרחוב להתראות עם אנשים, רחל מתמתחת כדרכה על הספה, ואמא, המשכיחה דאגה מלב כל־זמן שאבא שוהה בבית, שוכבת להתנמנם, — ובקן־המשפחה שלנו משתרר שקט של שבע... חולף זמן של שעה ושעתַים, ורחל עדַין שוכבת על הספה באותה החֻלצה שלבשה בבקר. אך הנה שב אבא מן הרחוֹב ואתו אורחים לשתית טֵה, — והבית מתעורר לחיים. המֵחם הגדול מבריק על השלחן, שתי הנערות, שאבא הזמין אוֹתן לשמָהּ של רחל, מדברות הרבה וצוחקות בכל־פה. רחל אף היא יושבת אל השלחן, ומזמן לזמן מצטרף גם קולה, קול־חזה מתון, אל רִנּון־הגרון של הנערות האורחות; פעם תשאל רחל'ה דבר־מה כמתלוצצת, פעם תען מהתֵלות, — ומדי רגע פורצות הנערות בצחוק ללא־מעצור, כשרחל'ה שלנו רק מעלה ומעלימה חליפות את בת־צחוקה. אחרי שהמסֻבים מתחילים לשלוח לשון במַכָּרים, אז יש שגם רחל'ה מוסיפה מִשֶּׁלָּהּ לכבוד האיש שנסַבה עליו השיחה — היא אוהבת כל־כך ללעוג לכל־דבר ולכל־איש! היא מתרוממת ברגע זה ממקומה ומראֶהָ כאחרת, פניה המוארים מביעים גיל — דבר שאין רחל רגילה בו כלל... היא מַתחילה לחַקות, ולכל תנועת־ראש שלה נדלקת אש בעיני המסֻבים, וכֻלם צוחקים צחוק רב.

צוחקות ביותר שתי הנערות, חברותיה של רחל, ובכל־זאת הן קמות מיד אחרי כוס־הַטה הראשונה, ובעוד אדם־הצחוק והבל־הַטֵה על פניהן הן מתחילות לנהוג בחפזון, ויוצאות ללכת. ורחל אינה מעכבת על־פי־רֹב אורחים כאלה. אפילו את רואה־החשבונות של הבַנק, שאבא הביאו פעם אלינו לשֵם כוס־טה — גם אותו לא בקשה רחל'ה, שלא ילך וְיוֹסֵף לשֶבת אתנו. הבחור המהֻדר נכנס אלינו ו„שלום" רם בפיו, לרחל'ה הושיט את ידו בבת־צחוק רוממה של בחור בעל־הצלחה; אחר־כך, ליד השלחן, הִרבה לדבר בקול רם, היה מתלוצץ ומביט על־פי־רֹב כלפי אבא, — אלא שבִרבות השיחה התחילה גם רחל'ה לצרף הערה שנונה אחרי הערה, וכשנפנו אליה עיני המסֻבים, לא רצה הבחור לחדול מהיות הַשַליט בשיחה, והתחיל פונה בדברים אל רחל'ה. אולם מיד עלה בחלקו להתאדם ולפניו נצמד בלי־משים בטוי של שימת־לב והקשָבה, הוא סלסל את שפמו הנאה והיה עונה מלים קטועות: „כך, בודאי" — וכמו הנערות בשעתן התחיל גם הבחור נוהג בחפזון ורצה ללכת אחרי כוס־הטה הראשונה.

רחל'ה לא עכבה אותו, ואחרי לכתו התלוצצה במלים קצרות: „בחור מן המהֻדרים" — הכל פרצו בצחוק לתנועת שפתיה, והיא, כדרכה, התמתחה על הספה כשהספר בידה, פניה נראו כנסוכי־קפאון, ורק בעיניה, אשר קרנוּ מתחת לריסים הארֻכים, היה משַחק עדַין כעין זיק אחרון של לצון. רק על־פי ברק־עיניה זה אפשר היה לנַחש כי בתוך נפשה נרדמים חיים טמירים.

. . .

III

עוד יותר קשה היה להבין, למה תשכב רחל'ה כל־היום על הספה ותסֹב מעט רק בכדי לעלעל דף בספר אשר תקרא בו – אם משום שהיא עצֵלה, או מפני שאין איש נחשב בעיניה. בעירה שלנו לא היו מרֻבים הבחורים, אולם מדי קיץ היו נערות אחדות, מבנותיהם של בעלי־הבתים, גומרות חק־למודים בגימנסיה, ולפנות־יום בקיץ או בחֹרף אחרי ארוחת־הערב, כשהקֹר שָקט והלבנה זורחת, אפשר היה לראות בטַיל קהל עלמות סביב החנֻיות הסגורות, ומבין החבורות היה עולה לפעמים גם קול בודד של בחור, – אך לא היה מי שיועיד את רחל'ה שלנו לטיול של רֵעות. ולמה באמת היתה רחל'ה בודדה כל הימים? בשעת ארוחה, כשאבא שהה בבית, היינו שומעים לפעמים רמזי־דברים בנדון זה.

הילדים אוכלים בחטיפה ובבהלה, כדרך פעוטים אחרי זמן רב של אכילת צמצום, ורק רחל'ה לבדה חוזרת ומרימה בעצלתים את הכף עם התבשיל, וידה הלבנה כלֹבן החלב נשענת מזמן לזמן אל השלחן ותומכת את הראש היפה; אבא, הנוהג מהירות בכל־דבר, מקדים לגמור את מנת התבשיל, מנַגב ברֹב־כֹּח את שפמו העבה, מַעביר את עיניו הרמות על בני־הבית היושבים לפניו אל השלחן, ומעמיד אותן לבסוף בפני הבת הגדולה. במשך רגע יושב אבא בלי־נוע, על עיניו נמתח כעין דֹק של רטיבות, הוא נאנח אנחה ממֻשכת ומניח את כף־ידו הכבדה על צוארה של הבת, – ומיד יִשָמע קול נשיקה רבה, – האב והבת משתוחחים זה לזה... הפעוטים, הרגילים לראות בכך, ממשיכים בעבודת הפה, רק אמא מרימה את עיניה כלפי אבא ואומרת:

„בגללך היא מתפנקת כל־כך. וכשאתה נוסע, היא גורמת לי צרות”.

את הדברים האלה מדברת אמא, בעלת המזג הטוב, בלי התמרמרות ובקול־עצלתים של אדם שְׂבֵעַ, – אבא זה־אך שב מן הדרך, ובמגֵרה העליונה שבמקומודה, בין סדין לסדין, מֻנחים לפִקָדון שטרות־כסף אחדים... ורחל, היודעת למפרע את טענותיה של אמא, מפטירה אחריה במבט־עינים ואומרת בבת־צחוק:

„אמא תספר לך תכף, שאני מגרשת את החברות מן הבית”.

ואמא באמת מַתחילה קובלת על הבת:

„אין איש נכנס. היא מסֻגלה לשכב יום תמים עם הספר, ואינה זקוקה לשום דבר אחר. נערה אחרת רוצה, לכל־הפחות, להתהלך על־פני־חוץ... וכי אינני יודעת, שיש לה שֵׂכל יותר מאשר לכֻלן, כשהדבר נוגע לשיחה, – מַתחילה אמא כמנהגה הטוב, – אלא שאלמלי היתה נוהגת כפרא־אדם, לא היו גם אחרים שוכחים אותה...”

על שפמו העבה של אבא יורדת כעין קַדרות – לזָרא לו לאבא לשמוע רמזים בדבר רחל הבטלה ואינה מרויחה – ואמא משתתקת. אבא מתרומם ממקומו, משום שאפילו באמצע האכילה הוא מֻכרח לקום מדי פעם ולצעוד

הגשמים, ובאחד ממקומות־הרפש היה נטוי כעין גשר, שאפשר היה לעבור עליו בחרָבה. הולכת לה רחל ראשונה, במעילה הקצר ובכובעה הקטן, הכל מעשה־תפירה של השנה שעברה, קצות אצבעותיה מתגַלים מתוך נעלי־היד הדקות והמעוכות, ורק קומתה הדקה והזקופה מַקרינה מעל־פני הגשר החוצה ברפש. אחריה הולכת אמא – עטופה בסֵדר ישן ועבה, לשמלתה ציציות של בְּלִיָה ועגול של סִמני רפש, עיניה דומעות מחמת הרוח... וכך הן הולכות ומתקרבות אל החנות, – ופתאם צועד לקראתן שר־המחוז הצעיר, אשר זה מחְדש בא אל העיר. צלצול דרבוֹנות, צעדי־און רחבים... הנה הם נפגשים אצל הגשר, והגשר רק שני קרשים רחבו. עד למבוא החנות רק מרחק של צעדים אחדים, רחל יכולה להזדרז, אך היא אינה משַנה את מהלכה וגורמת, שתעֲמוד פנים אל פנים לעֻמת השר. היא מרימה בידה את קצה שמלתה ומחכה... השר גבה־הקומה נעצר מלכת, הוא סוקר מעל לראש הנערה אל האשה הכפופה, הדרבונות משמיעים כעין צלצול של רֹגז, השפם המסֻלסל רועד – הנה יפתח את פיו וישמיע גערה, הנה ירים רגל וידרוך על הנערה. אך רחל מרימה ראש, מסתכלת בעיני השר ואומרת בהתמרמרות קלה:

„יַרשה־נא... יתן לעבוֹר!"

עיניו של השר נפקחות לרוָחה, רַעד קל עובר בשפמו הזקוף, אבל בעוד רגע הוא מחַיך, סר מעט הצדה ומתיצב על מדרגות החנות. הוא נותן לרחל לעבור... כמה פעמים אורו פני אמא בספּ־ה את פרשת המאורע! וכמה מעשיות אחרות יש לה לאמא בדבר נוצרים, המעמיקים קִדה בפני רחל אחותי... בדבר יהודים הענין אחר לגמרי. בשעת שיחה שבשוק, בשאל מי־שהוא לשלום רחל, עלולה אמא, שיהיו פניה מסמיקים תוך־כדי־דבור: דומה לה, שהנה יאָמר דבר־דפי בבתה, למה היא הולכת בטֵלה ואינה עושה כלום– צעירה שגמרה את למודיה בגימנסיה! בחנות, במקום שאמא לוקחת בהקפה, נמנעו פעם מתֵת לה דגים מלוחים ויאמרו, „שהבת תשיג שעורים ותשַלם את המגיע".

הנה בא הַקַצב המגֻשם לתבוע את החוב, שנצטבר בפנקס במשך שלש שנים, וכשאמא רואה אותו, עוברת בה צמרמֹרת: היא איננה יודעת במה להתנצל לפניו; ובעת שהקצב מדבר בקול רם וגס, היא מושכת אותו בשרוולו אל המסדרון... אולי לה בעצמה לא מחֻוָר הדבר, שהיא עושה את זאת רק מפני שבחדר השני על הספה שוכבת לה רחל'ה והספר בידה, עיניה כחולמות ושערותיה פזורות על פניה ועל צוארה הלבן... דבר רגיל הוא, שאמא והילדים גומרים בחטיפה לאכול את התבשיל הקלוש של פולים, ובשוב רחל'ה הביתה, מוציאה אמא מן התנור קדרה קטנה ומניחה על הצלחת חתיכת בשר־צלי. משלחים את הילדים מן החדר, ורחל יושבת נטויה על ספר ואוכלת. לאט ובנעימות היא מגישה את האכל למו־פיה, וכשמסתכלים בפניה השוקטים והמלאים חן, קשה לאמר. אם היא מבינה או אינה מבינה את הסוד של הקדרה הקטנו

למן יום ראשון לשובו, אחרה יום ביומו לקום ואבא הסכין להגיש לה את כוס־הטה אל המטה; נוסף על־זה היה אבא, בשעת ארוחת־הצהרים, מושיט את פימת־צוארה הלבנה לעיני כל־הילדים... בימים כאלה היתה אמא מרחיקה כל דאגה מלבה, ואבא השגיח, שלא יחסר לה דבר. אך הנה נסע אבא שוב פעם לאיזה מקום, ואמא היתה לאחרת למן הבקר הראשון אחרי נסעו: היום לקחה בהלְוָאה ולמחרת נתנה בעבוט, אחת אחת הוציאה לשִמוש את העֵצה ואת המזמה, אשר בלעדיהן אין להתקַים בדלות אף יום אחד – ואצלנו היה מתחיל עֹני של רעב אָלם, האויר הקר שבביתנו נעשה רווי ריח חמוץ של ששת ילדים לא־רחוצים ולא־נזונים, כפופי־ראש היינו נלחצים זה לזה בצנה הטחובה, ואפילו אנכי – הנער הגדול, שמלאו לי כבר ארבע־עשרה שנה – הייתי מקבל לסעֻדת־הצהרים את המים הקלושים עם הפולים ומפי לא נשמע אף הגה. היינו בכלל ילדים שוקטים, ודומים היינו כֻלנו לאמא השוקטה וטובת־הלב. הילדים הקטנים בכו בלי תמרורים, לא כילדים אחרים רעים, וילד כי הרים אצלנו בבית צעקה – לא היה הולם את המוח... אולם אחרת לגמרי היתה אחותי הבכירה, שדמתה לאבא.

II

אחותי אף היא היתה גבוהת־קומה ועיניה השחורות, העטופות בדֹק של רטיבות, דמו לעיניו של אבא, ואולם פניה היו מֻטבים יותר, ועל פיה היתה טבועה גם הבעה של רצון. דקה ורכת־תנועה היתה אחותי עד למאד, ולכן היו חָזֶהָ העגל ופניה המלאים רווּים חן־מִשנה. בכל לבוש שהוא היתה אחותי מרהיבה עין, והיה נדמה תמיד, כי את החֻלצה הפשוטה לבשה רק לשֵם התול. מלבד־זאת היה לאחותי, מאז פנקוה כבת־אמידים, מין הִלוך של מעשה־משחק, וכשצעדה צעדים רפים אחדים היה הרואה יכול לחשֹב, כי לנגד עיניו בת־טפוחים רכה, הנושאת בעורקיה את דם־היחוס של הרבה דורות נצרפים. ובאמת היתה אחותי צפויה לכל חן שבעולם. מדַי שָכבה מתוחה על הספה, עטרת שערותיה הרבות מפֻזרת ועיניה הרטֻבות מרעננות נעוצות באיזה ספר־שירים, – היתה צריכה רק לרמוז בקצה נעלה, בכדי שגם אני, בחור מגֻדל עם סִמני שפם שחור, אשמע כהרף־עין בקולה. הילדים הקטנים היו מצַיתים לה כמו לאבא, ואפילו הזקן מַטְוֶי, בעל־הבית שלנו, שהיינו יורדים לחַייו על־ידי עקיפין בלי־קץ, בשעה שהיה מוטל לשלם שכר־דירה, גם הוא, כשבא לתבוע תשלומים, היה אגב הכנעה מיֻחדת מסיר את כובעו בפני אחותי רחל, וזה היה מוסיף אֹמץ־רוח לאמא, שתוכל לשַלח עוד פעם את הערל בלי כסף. ופעם היה מעשה, שֶשִמש לאמא חֹמר גַאוה במשך שנים: הלך הלכה אמא עם רחל לקנות בד לחֻלצה (את הפרוטה האחרונה היתה אמא חושֶכת בשביל הבת הגדולה, בכדי שזו תהי לבושה, לכל־הפחות, כדרך בנות ממדרגת בינונים). הדבר היה בימות־

ג

בְּבֵית עֲנִיִּים

I

היה חֹרף לבן. מעצי־האלונים, אשר קנתה אמא ביום־השוק, לא נשאר אף קֶסם אחד, ובביתנו קִננה צנה טחובה ומשעממת. ובחוץ היו ימי־קֹר שוקטים ועצורי־רוח, בפאת הרקיע היתה תלויה שמש רחוקה וקרה, אשר יָכלה לעורר דמיון בדבר עין גדולה מכֻשפת, התלויה באויר ושומרת את אורה המת. ולפנות־ערב היה הרקיע שב לחיות ומצחק בארגמן של אש, ואחר־כך היה מתרומם הירֵח – ירח־כסף עגֹל, אשר היה נראה יותר חי ומוֹדע לאדמה מאשר השמש ביום. ובביתנו התגלם אז הקֹר סביב החלונות בפסי־כפור לבָנים, שדמו לרצועות שלג מלֻכלך והיו מַשרים בַּבַּית מרה שחורה, – נדמה היה, כי אויב בלתי־נראה חודר אלינו דרך החרכים, ואיש בבית לא הוציא מלה בקול רם. אָבי הגבוה, בעל האף הגדול והַשָׂפָם העבה, היה יכול לְהַשרות חמימות בבית, – אלו היה אתנו והיה פוסע בצעדיו הכבדים והרחבים על־פני האולם (כך קראנו לגדול שבשלשת חדרינו). הרגֵל כזה נעשה אצל אבא מזמן שנשאר שרוי בלי פרנסה – להפתובב הנה ושוב בחדרים, כשהוא ממלמל בלחישה איזה נגון היוצא מנחירי אפו, אף־הנשר, באפן עליז וחי כל־כך, עד שהלב נעשה קל גם בשעה שהבית ריק מפת־לחם. אולם בימים ההם לא היה אבא בבית. טבעוֹ – לפסוע צעדים רחבים – משך אותו לכל־העֲבָרים, ולא פעם נתן בעבוט איזה חֵפץ ונסע לאודסה או לחֶרסון, אולי ידבק בדבר־מה. ואצלנו בבית הִתמיד לקַנן העצב המדכדך והמשעמם כאחד, העצב השורר בכל בית, אשר האשה היא שם הנושאת בעֹל.

העצב בביתנו עוד גדל על־ידי־כך, שאמא היתה יצור טוב ונאה, ושאפילו בימים הרעים ביותר לא נדלדלה מפימת־הצואר הלבנה, שיש בה משום אמידוּת; היא היתה מטֻבעה שקטת־רוח, ואָהֲבה אהבה רבה, כמו ביום־כלולותיה, את אבא הגבוה בעל עיני־הנשר והשפם העבה והשחור. בזמן שאבא היה שב הביתה עם מעט כסף – היתה אמא מיטיבה את לבה

– כיצד, בכל־זאת, הגיע כבודו לידי שם־כנוי כזה? – נזכרתי פתאם לשאל את שאלתי הקודמת.

– אַל יתקשה בדבר: יהודי בעל־הון וקמצן! כמה שמוציאים ממני בתורת נדבה – הרי זה מעט מן המעט; בא אורח ונותנים לפניו מגדנות לכבוד – הוא מפטיר אחרי לכתו ברגז־פנים: וכי יתאר, שבר־מִנַן יקבל כהוגן פני אנשים!

השכן שלי ישב עכשו כשרגליו מקֻפלות תחתיו ועיניו התנוצצו כעיני אדם הכובש את צחוקו.

– נראה, שהוקל לו מעט?

– הוטב לי מעט, להרף־עין... אולם יעַין־נא מר, עד־היכן דברים מגיעים לפעמים! מר הוא בבחינת איש זר, מֻתר לסַפר לו – והנה קצת מבדיחות־הדעת... אב אנכי לבת, והנה אף היא גמרה בדעתה, כי אביה הוא מֻפלג בעשירות, אלא שעינו רעה גם בבת־חיקו. הלכה ובחרה לה בן־זוג על־דעת־עצמה – כמה שבאתי עליה בטענות, שאותו בחור איננו מסֻגל להרויח פרוטה, לא הועיל הדבר ולא־כלום. אביה עשיר כקֹרח בשעתו – והיא תחשב, מה יֵלד מחר? מובן, שעכשו הם דלים וריקים ובאים לפָנַי בתביעות. את המעט, שאני שולח לפעמים, מקבלים בסבר פנים זעומות. ולא עוד, אלא שהיא מתבַישת להרים עין בפני התכשיט שלה – הרי אביה „בר־מִנַן”!

שנֵינו כאחד נאלמנו דומיה. השכן שלי כִוֵן את עיניו לנקֻדה אחת ובחֵש בכף־הַטֵה את רכרוכית החלה המעטה, שנשארה לפלֵטה בתוך הכוס. חדר־המלון התָפל, הריק כמעט מרהיטים, היה מואר באור כהה, והגשם היה הולך ומצליף על החלון – פעם אגב דפיקה מדודה המהַלכת שממון, ופעם בשטף זועף המעורר חרדה. שנינו ישבנו ושתקנו, ואף־על־פי שהיינו אנשים במסִבה אחת ואצבעות ידינו היו זעות בבת־אחת אלה מול אלה על־פני השלחן – היתה בכל־זאת עצבות של בדידות תלויה כצל מעל לראשינו.

– ליל־מנוחה, הגיע זמן של שֵנה, – ברכתי את השכן שלי והתרוממתי ממקומי.

היהודי כאלו התנער מתרדמה ומתוך אישוני־עיניו הציצה שוב בת־צחוק.

– מר דואג, שיהי סִפק בידו לנוח?... ליל־מנוחה.

כשנכנסתי לחדרי, כביתי בלי־שהות את המנורה ועליתי מיד על משכבי. אותה שעה חפצתי, שלא יתקפוני הרהורים, שלא יפקדני כל זכרון, בקשתי לי רק אחת: שאעצום חיש־מהר את עיני ואֵרָדם תרדמה רגילה, בלי נדודים ובלי חלומות. ואולם בלי־משים הסבותי את פני אל מחיצת־הקיר הדקה, ופעם בפעם – בִרפות מעט המֻלת הרוח והגשם – הייתי שומע את אִושת הנדודים של השכן שלי, שהיה מהַפך את רגלו וגונח חרש גניחות עמֻקות.

ובורח מן הבית. לא קבל אפילו את הרבל של שכר־בקור. ראיתי הכרח בדבר להזניח את הכל ולנסוע אל הרופא אשר בכאן.

— ולמה באמת מונע מר את־עצמו מלנסוע לקוקז? — מוציא אנכי מפי דברים שלא לצֹרך וסוקר בכוָנה את היהודי בעל העינים השקועות.

— כלום גם מר חושב, שאני איש אמיד?

— לרבות מי? מי עוד חושב, שכבודו הנהו בעל־הון? — אומר אני בצחוק.

— אדרבה, יסע־נא מר ויבוא אל העירה שלנו. זהו כבר ענין שעבר עליו כֶּלח, בערך לפני עשר שנים הייתי כעין שֻׁתף לעֵסק של יער. גם בחֶלקי נפל אז איזה רֶוח. ומאז יצא הדבר: בעל־הון!

— אין בזה אסון, יֵחָשֶׁב־לו מי שרוצה.

— וכי כך גמר בדעתו, איש צעיר? — סוקר אותי היהודי במלא עיניו הנבונות, המפיקות ברגע זה לעג גלוי. — אולי מר חושב, שמביאים לי מכל־צד כספים לפקדון?

— אלא מה?

— מטרידים אותי כל היום: הב גמילת־חסד!

— ומה כבודו עושה?

— כלומר, אם אני משיב את פניהם? וכי מאַין יש לי לתת? יאמין לי מר, שכמה וכמה פעמים אני בעצמי זקוק לחסד, משום שחסרים לי עשרים וחמשה רֻבל, אבל מר הרי מבין, שאני בודד כמו במדבר. מי־זה יתן לבעל־הון. חושבים שאני מתרָאה כעני.

— גם על־זה לא כדאי להצטער. וכי מה איכפת לו למר?

— אוי! — צעק פתאם היהודי בקול שנשתנה.

— מה היה לכבודו? — הבהלתי את־עצמי כלפי היהודי.

הוא ישב כמתכַּוֵּץ, אך עיניו הוסיפו להצטחק.

— מר שואל, מה־זה איכפת לי? — אין דבר, כבר רפה ממני במקצת, זה המֵחוש שברגלי, — מר איננו יודע את השם, שקניתי לי בעירה שלנו? „בר־מִנַּן״ — כך מכנים אותי.

— בר־מִנָּן? — חזרתי, ועיני נפקחו לרוָחה כלפי השכן שלי. ואולם הלז ישב וחִכך את רגלו. פניו הדומים לקלף נעשו עוד יותר צהֻבים.

— אולי דרוש לכבודו עֵזר? — התרוממתי ממקומי ונגשתי אליו.

היהודי גנח והצטחק בבת־אחת.

— ישוב־נא למקומו, איש צעיר, אין בידו לעזור לי — הַמֵּחוש שלי לא יִרפה ממני כל הלילה. כיון שנכנסים ימות־הגשמים, הרי אני מְצֻוֶּה לצַפות לו. ישב־נא ואַל יָשֵׂם לב, איש צעיר...

שבתי למקומי, והיהודי המשיך את דבריו בנחת:

— מר לא נזדמן עדַין לעירה שלנו? יסור־נא פעם, לשם בדיחות־הדעת. מר לא יצטרך לחַפש אותי בנרות. רק ישאל את מי שיפגש: איפה ההנות של הבר־מִנָּן...

לא הגיעה עֲדֵי אַף אִוְשָׁה קלה. הגשתי את אזני אל הקיר, – ועם־כל־זה לא האזנתי כלום, לא צלצול של כוס, לא שאון של שעול... משום עצבון עזבתי שוב את חדרי, ואהרי שִׁקול־דעת מרֻבה התיצבתי ליד דלת החדר של שכני וקראתי בקול:

– במחילה מכבודו, ר׳ שָׁכֵן, – מר כבר שכב לישון?

לא קבלתי כל מענה, רק נשמע בצַלצל כף קטנה על זכוכית של כוס... פתחתי על־דעת־עצמי את הדלת, וראיתי לנגד עיני את היהודי יושב אל כוס טֵה, והכוס מלאה על גדותיה פִּתִים שרויות של חלת־סלת. אותו רגע החזיק היהודי בידו כף מלאה רכרוכית של חלה, ואולם כראותו אותי, כאלו בא לידי־בושה והוא חזר והפשיל את הכף לתוך הכוס.

– מַר אוכל ארוחת־ערב, – יאכל־נא לתאבון! – החשתי כעין עֵזר ליהודי הנבוך ונכנסתי כניסה גמורה אל החדר.

– אַל יַחְמֶד־לו לצון, איש צעיר! – הרים עלי היהודי שתי עינים מפיקות בינה, שנראו כשקועות עמק בחוריהן מחמת פניו הצנומים והדומים לקלף. – מי שחסרות לו שִׁנים, מֻכרח לאכול חלה שרויה.

– אז מכניסים שִׁנים חדשות! בימינו אלה יש תקון לכל דבר, – ממשיל אני משל ויושב תוך־כדי־זה אל השלחן.

היהודי מסתכל בי וממלא את פיו עד־אפס־מקום בחַלה שרויה.

– מהיכן ידוע לו למר, שאני איש אמיד? – מצטחק היהודי לקראתי כשֶׁפיו מלא על גדותיו.

– מפי בעלת־הבית נודע לי הדבר, – מודה אנכי בגלוי־לב וצוחק בעצמי לדברים, שהוצאתי מפי.

היהודי ממשיך להעסיק את־עצמו במעשה האכילה, ובהריקו את הכוס הוא מנענע לעֻמתי בראשו ורומז לי בעיניו המפיקות תבונה.

– ובכן כבר גלוי וידוע לפניו, שאני אמיד בין אמידים? איזה שעור נתנה בעלת־הבית למִדת העשירות שלי? רבות בָּנות חָכְמות ובעלת־הבית עלתה על כֻּלן! היא הגיעה לִמַדרגת החכמה של הרופא שלנו. אני בעצמי, איש צעיר, הנני תושב עירה קטנה שבסביבה הזאת, ואצלנו שוכן רופא שלא מבני־ברית, במקרה הוא בן־ערלים טוב־המזג, ואתי הוא בבחינה של ידידות. אפשר למצא אותו בחנות שלי, הוא תמיד סר אלי, כשיש לו חשק להכנס עם איש בשיחה, – יאמין מר, שאיני מדבר בדרך־גוזמה... והוא, כמו להכעיס, גם רופא לא־רע. אבל בשבילי איננו רוצה לרשם כל רפואה, כפי שֶׁמַר שומע... יש לי רגל אחת חולה, זה שְׁנים שאני חש בה, בשבוע שעבר תקף אותי הַגִּחוש ושלחתי לק־א לו, וכשבא לא רצה לדבר אלי כדַבר עם חולה. ויאמין לי מר, שהוא נמצא אתי בידידות ודורש את טובתי. אלא מה? „הגד הגדתי למר עוד בקיץ, – הוא אומר אלי, – שיקום ויסע למעינות שבקוקז"... – „ראש של בן־ערלים, – אני עונה לו, – וכי יש כסף לאָדון זה?" – במקום מענה הוא גומר בירִיקה

נטל בבת־אחת כל החן, וכל העולם נראה לי פתאם כאותו זקן בעל־האכסניה, שישב ברגע זה שרוי ברגז – בודאי ברגז של זקנה – ועיַין אגב־שתייה בקטן־ספרים מדלדל־דפים. כך עברו עלי רגעים אחדים, כשאני יושב תוהה ומפשפש בהרהורי לשם התחלת שיחה חדשה. אך הנה נעור גם הזקן, שלח מבט לאשתו בעד המשקפים הגדולים והגיד לה בקול נהימה:

– מלכה, הציעי את המטה...

בשמעי את המלים האלה קמתי ממקומי ויצאתי מן החדר. לא התאויתי להכנס מיד אל החדר המיֻעד בשבילי, והתהלכתי בצעדי־חרש הנה ושוב על־פני המסדרון. הוצאתי מכיסי את השעון – עוד הסר הרבה עד לשעה התשיעית, ואני התהלכתי לי בלי־הפוגות על־פני המבוא הצר, כשאני צועד על בהונות־רגלי ונזהר לבלתי הפריע את שנת הזקן. רק פעם אחת עוד הציצה בעלת־הבית לתוך המסדרון והקטינה את להב המנורה הדלה, התלויה על הקיר, – והנה נשארתי שוב יחידי בחדר המבוא הארך והאָפל למחצה, ושוב התהלכתי בגנבה הנה ושוב והייתי חולף ועובר כצל ליד הקירות. מתחלה הייתי עדין נתון להרהורים, – בדבר העסקים שלי בעירה, בדבר האשה מלכה, אשר דמיתי אותה לאתרוג הגדול של סבא, כפי שאתרוג מהדר זה היה נראה באחרון של סכות, – ואגב־הרהור הייתי מאזין ומצפה בלי־הפוגות לבואו של אותו יהודי, המתארח יחד אתי באכסניה; אבל לאט לאט גברה עלי הדממה והרגשה של בדידות תקפה אותי בכל־עז. צעדי הלכו הלוך והאָלם, אך האושה הקלה, אשר השמעתי בלכתי, הלכה עלי אימה. נעצרתי מלכת ועמדתי ליד הקיר, שלבתי את ידי על לוח־לבי והבטתי בעינים קמות אל הלהב הכּתם של המנורה. ראשי היה ריק מכל מחשבה, ואולם לבי לא ידע מרגוע ואויר המסדרון כאלו לחצני אל הקיר. לעור־מצחי נצמדה כעין הרגשה של כאב, כאלו דבר־מה בלתי־נראה, – המחוש הרע, המסתופף בכל מקום נדח, היה מרפרף לנגד פני ונוגע במצחי. הרגשתי את־עצמי כחיה מֻכת־אימה, הנדחקת בליל־סתו לתוך מערה רטֻבת־ערפל, במקום שהיא מתכוצת בשממון ובזעף, בלי הרגשה כל־שהיא בדבר אור־העולם העתיד להתחדש.

נפתחה הדלת ובמסדרון הופיע יהודי גבה־קומה, בעל זקן חום וגזוז. רגע אחד הביט בתמהון אל המקום, אשר עמדתי בו נשען אל הקיר, אחרי־כך נער מעליו פעם אחרי פעם את רטיבות הגשם, ונכנס בלי דַבר דבר אל חדרו. אף אנכי נעתקתי כמביש ממקומי, נכנסתי אל חדרי וישבתי לאכול בלי־חשק את ארוחת־הערב החרֵבה. לעסתי בעצלתים את אכלי והקשבתי קשב רב למַה שנעשה מאחורי המחיצה הדקה, במקום שכבר היה במציאות איש שֻכן חי. אולם שם שרר שקט. רק פעם שמעתי קול כבוש הקורא: „אולינה! אולינה!" אחרי רגעים אחדים עברה השפחה ברגליה היחפות על־פני המסדרון, ולקול צעדיה רעדה גם דלת־חדרי העשויה קרשים דקים... ושוב חדל כל קול. רגעים עברו אחרי רגעים, ומאחרי מחיצת הקיר־

הופיע לרגע חיוך־חן של בת־ישראל נאה, אשר לא ידעה מעולם, כי נִתַּן לה יתרון־יפי. שלחתי אל הזקן מבט מן הצד ונכנסתי בשיחה עם בעלת־הבית. האשה בת הארבעים וחמש דברה בקול יוצא מן החזה, קול נעים ומלא של אשה שלמה בגופה, הגומרת את מיטב שנותיה. הדבר גרם לי הנאה – לשֶבת ולשמוע, איך שהיא ממשיכה כל דבור ומביטה עלי כמו מגבוה. רגע אחד גם הרהרתי בפני־עצמי, כי האשה היושבת לפָנַי לא שמשה רב ימיה בתור בעלת־אכסניה, ואמנם במשך השיחה העלתה בעלת־הבית את זכרון החנות של סחורות־ברזל, אשר עוד לפני שנים לא־רבות היתה מפרנסת את ביתם בכבוד; רק „בימים ההם" שְדדה אותה חנות עד־תֹּם, והיה הכרח בדבר להשתקע במקום נדח כזה ולאחוז בעסק ביש של בית־אכסניה.

– מה יגיד כבודו, מֻתר לאמר, שזה מקום נדח? – פונה אלי בת־שיחתי בשאלה, ותוך־כדי־זה היא מעלה על פניה הרעננים בת־צחוק עזובה ורבת־חן.

אני נזכר בבת־אחת, כי לא כלתה עוד השעה השמינית, וכי עוד מעט אדע גם אנכי את טעמו של מקום נדח זה, ואני שואל לתועלת־עצמי:

– במחילה מכבודה, וכי אין עכשו אצלכם שום אורחים? דומה לי, שכל הערב לא שמעתי באכסניה קול של בן־אדם...

– הא כיצד?... – עונה לי בעלת־הבית ומעלה מחָדש את בת־צחוקה. – אמש היה הבית מלא אנשים... היו בבת־אחת שני וויַזוֹרים...

אותה שעה, שבעלת־הבית מספרת לי על־דבר רבוי הטוב של אתמול, יש לי הרגשה, שֶפָּנַי כפנֵי אדם אמלל וכי אני מצטחק לעֻמַת הדוברת בבת־צחוק מעוררת־רחמים. אבל אין בכחי לִכְפּוֹת את־עצמי ואני חוזר ושואל:

– אבל היום אין איש, אין כל אורח?

– אמנם, יש מי־שהוא – הוא עדַין לא שב, נתון בודאי לעסקיו – אבל זהו מין אורח, שלא תצא ממנו שום תועלת לכבודו. מסוג־אנשים אחר...

אני מביט עליה בעינים חוקרות, והיא מגידה לי מיד את הפתרון:

– לכבודו דרוש איש וויַזוֹר, או סוחר, אז אפשר לעשות התחברות לשֵם כל הערב. אבל הלז בא מעירה שבסביבה, היהודי האמיד של אותו המקום.

– יהי כך, – אומר אני, – יהודי אמיד, אבל יואל־נא לבוא.

בעלת־הבית הנבונה איננה נוטה לעורר בי תקות־שוא, והיא מגלה לי תוך־כדי־דבור את האמת המרה:

– דומה לי, שהוא בא רק לשאל בעצת רופא. הלא כבודו מבין, – יהודי אמיד מעירה קטנה, הוא יאכל את ארוחת־הערב ויעלה על משכבו לישון.

שרוי בעצבון הוספתי לשֶבת על מקומי. מפניה של בעלת־הבית כאִל

העצור בחנותו. בין־כה ירד הלילה; הנער המשרת, המנמנם מתוך בַּטָלה, העלה מנורה רחבת־כרס, שהרקידה להב אדמדם, ובבעל ההנות, כאלו חכה לזה, שוה כעין קביעות יתרה על ישיבתו והתחיל מאריך בספורים... ולו נכנס למצער קונה אחד! וככה היה הערב הולך ונמשך וישיבתי ארכה באפן כזה עד השעה השביעית. ידוע ידעתי היטב מה שצפוי לי באכסניה, אך טבעי כטבע כל סוכן־נוסע, וקשה עלי הישיבה בחנות של איש־עסקים שלי בשעה שאין פדיון... ואולם כשיצאתי בשעה מֻקדמת זו מן החנות וראיתי לנגד עיני את מגרַש השוק, המשתרע כים שחור של מדמנה – לְפת פתאֹם קֹר את לבבי. זקפתי בלי־משים את צוארון המעיל עד למרום־אזני ונשאתי את רגלי ללכת כלפי אור הפנס הבודד, שהיה דולק לפני פתח האכסניה. בלעדי נגררו עוד עוברי־דרך אחדים על פני מגרש השוק השטוף רפש, והיה דומה, כי כל־אחד חוצה את המדמנה מתוך מזמה מיֻחדת... ובעוד אני משָׂרך בעמל רב את דרכי ועיני המורדות שואפות את ברק־הרמיה אשר לַבִּצה, ראיתי פתאם את־עצמי כאלו נקלעתי לתוך ים־הקרח. –

אך הנה פתחתי את דלת האכסניה, ולנגדי נִשָּׂא ובא זמזום חי של מֵחם מוכן, – ורק אז הרימותי את ראשי, נכנסתי לתוך חדרי, שתנורו היה מְשֻׂק, והגעתי לידי־כך, ששפתי המליטו כעין כפצוף של נגון. בין־כה אִמַּנתי בנעימות מתונה את ידי להדלקת המנורה, והייתי נוהג זהירות כלפי עצמי, שלא יִכְלֶה בלא־עת כל טוב־הרוח שלי, המתגלם בצפצוף השפתים. בקול רם נתתי צַו, שיביאו לפני את המֵחם; שתיתי את הַטֵּה מתוך שהות גמורה, וכל כוס וכוס הייתי מלַוה בצפצוף של זמר אחר. אך לאחרי שהמֵחם נשאר על השלחן משתק וקר ולתוך חדרי נכנסה, שלוחה מאת בעל־הבית, בת־ערלים מכֹערת ואהוזת־תנומה, ושאלה אותי, אם אואיל לסעוד סעֻדת־ערב, – אחז פתאֹם את לבי רגש תפל של בחילה, אשר המריצני לקום ולצאת מן החדר. זמן־מה הסתובבתי בתוך המסדרון, עברתי הֵנה ושוב לפני חדרם של בני־הבית, ומדי פעם בפעם שַׁבתי והצצתי בעד הדלת הפתוחה למחצה. פנימה בחדר ראיתי את זוג הזקנים יושבים אל השלחן וגומרים את סעֻדת־הערב; ילד לא ישב אתם, אורח לא נמצא במסבתם, אף הם בעצמם לא הוציאו כל־הזמן הגה מפיהם, ועם־כל־זה תקף אותי פתאֹם חשק נמרץ להכנס למחיצתם, לשבת על כסא ולהיות עֵד־ראיה לארוחת־הערב הדוממה של זוג־הזקנים... אותה שעה הייתי מתאַוה כל־כך לראות פני־אדם! זמן רב התאפקתי, כאלו חפצתי לדחות לעתיד את הענג הרב הזה, אך סוף־סוף גָּבר עלַי יצרי ועברתי כנכלם את סף החדר. הזקן, שגמר כבר את ברכת־המזון, לא השיב לי ברכת־ערב, ורק זקַן־הַשֵׂיבה שלו רטט במקצת; מבלי למוש ממקומו שִׁלַּח את ידו והוציא מתוך ארון־הספרים הגמוך מחברת־עלים צנומה, הרכיב בדממה על אפו משקפים גדולים והתחיל מעַיֵן עיון שלפני שֵׁנה... בעלת־הבית, שנראתה צעירה לימים רבים מבעלה – זו היתה בודאי אשתו השניה של הזקן – אמנם, בקשַׁתני לשֶׁבת, ועל פניה

ב

בַּעַל־הוֹן

בעירה הדלה, החבויה בתוך יערות־הבִּצה של פּוֹלֶסיה, היה עלי לגמור דבר־מסחר רק עם בעל־חנות אחד, ואולם הדבר גרם, שאהיה זקוק לבַלות שם בעצם תקופת־הסתו יום תמים של גשם וחשכת־ערפל, ולהִשאר גם ללינת לילה ארך. אבוי למי שידע את טעם הלילות האלה בבית אכסניה של יהודי בן־עירה, במקום שעל־פי־רֹב הנך אורח בודד, והקול הרווי עצב של בעל־האכסניה הזקן, השופך שיח בשעת קריאת־שמע שלפני שֵנה, מרביץ אותך על־כרחך על היצוע הקר באמצע האשמורה הראשונה... אתה מאריך לשכב בעינים פקוחות ונותן את אזנך לשמוע את שאון העמל של המגפים הכבדים, הדורכים במקום הרפש שמאחרי חלונך, ואתה מאזין לשומר־הלילה, המקדים לנַקש בשני לוחות־העץ לפני כלות השעה התשיעית, — ופתאם תהיה מסביבך הדממה הרַבה, דממת־תעתועים ארֻכּה, הדומה לעצם ההדלון. ברגעים כאלה לא ישער כלל נדנוד־אברים שלפני שֵנה; דומה לך, כי צללת במי־חמר קופאים. וככל אשר תוסיף לשכב כן ילך הלילה מאחרי חלונך הלֹך ושחֹר, והעירה תהיה בעיניך כאבן עקרה בתוך המדמֵנה: אדם לא ישב לנוח על צלעותיה החשופות, ואיש לא ידחנה ברגלו, למען הפוך אותה. מן הדממה לא יבוא קול צחוק, לא יגיע הד־צעקה. מה־חפצת להאמין, כי באחד הבתים הדלים יריע קול־צחוק, כי באיזה חדר־מטבח מנַקשים בצלחות שטופות לסעֻדה של שמחה, או כי איזה עלם רך בשָנים מצַפה בעלטת־הלילה לצאת נערה ולבו הולם מאחורי אשנב של בית קטן. אך ידוע תדע, כי בבתים הדלי־הדמות חולצים עכשו יהודים קשי־יום את המגפים הכבדים מרפש, ועוללי־עֹני יתנו קול־צוָחה מתוך מטות אמותיהם. מה־רב העצבון הזה!

גלוי היה לפָנַי טעמה של לינת־לילה כזאת, על־כן הוספתי לשבת שעה אחרי שעה בחנותו של בעל־העסק שלי, נתתי אזן קַשבת לספורי מאורעות משָנים והגחתי אל קרבי את כל ספיח־הדבות של העירה הקטנה; הייתי זקוק לשמור בזכרוני כמה וכמה שמות אנשים, אשר העלה לפָנַי איש־שיחתי, — הנוֹני בא בשָנים, אשר לבו לא ידע רַחם את הסוכן־הנוסע.

אל החנות ולשלוח את בעלה לארוחת־הצהרים. צפורה היא בעלת־בית זריזה ועשתה את הכל במהירות; השעה עוד מֻקדמת, וצפורה יודעת, כי בבואה עכשו אל החנות, לא ילך זליג תכף הביתה. היא מוציאה מתוך הארון את הקסת ואת הדיו וכותבת כרטיס־פוסטה לאבא ולאמא:

„הורים יקרים,

ראשית־כל הנני מודיעה לכם, שאני ב״ה בריאה ושלמה. זליג גם־כן במצב הבריאות. הילד לא היה בקו הבריאות, ועתה תודה לאל הוא בריא ונחמד. דעי לך, אמא, שאני קובלת עליך בעד זה שאינך באה. מה שהנך כותבת, שמסביבות חֶרסון לכאן מרחק רב מאד – על־זה הנני כותבת לך, כי בכל־זאת יכולת להשיא אותי למרחקים, ואת חושבת, שאני פה מאשרת מאד. בֹּאִי הנה, אמא, ואַראה לך פה זוג, שהיא לי כמו חבֵרה. בעלה שרוי בלי פרנסה, ובכל־זאת לאשתו טוב יותר מאשר לי, שבעלי מרויח גם למשרתת. הלואי שמזלי היה גורם לי זווג כבעלה של חברתי זו, שחסר לה הרבה והרבה. נקל לך להבין, אמא, אדם זר הוא בשבילי ולא יותר, אבל העינים רואות ומבדילות בין טוב לרע. לאחרים יש מזל. אף כי אין לקנא בהם כלל, הוא נפל למשכב, כי חלה ברגלו, והם גוֹעים ברעב. אלהים ישלח לו רפואה שלמה. אני מבקשת אותך, אמא, שתבואי בכל־זאת ותחַיי את נפשי. תסלחו לי על ששפכתי את מרי לבי לפניכם. אני פורשת בשלום כל בני־הבית.

ממני בתכם המברכת אתכם בכל־טוב

צפורה..

זליג דורש בשלומכם הטוב״.

בין־כה נכנס אכר אל החנות. צפורה מקבלת את אגורת הפדיון ושולחת את הנער, שיקנה כעכים בשביל בעל־הבית וישא אותם הביתה. האשה סוחרת בינתים לבדה, גוחנת פעם בפעם על החביות, ומדי עמדה כך כפופה, ראשה שטוף־דם ואזניה כחרשות – היא שומעת פתאם מעל גבה קול אומר „בקר טוב".

צפורה מזדקפת, נותנת לאכר את הדג המלוח ועל פניה מופיע חיוך קל:

„האת זאת, רחל?"

ומיד היא מוסיפה בנעימות יוצאת מן הלב:

„בקר טוב לך!"

„הנך לבדך?" – שואלת רחל.

„עדין אני לבדי, – עונה צפורה ומתיצבת על־יד חברתה, – הוא בודאי יבוא תכף".

שתי הנשים שותקות רגע. צפורה מורידה ומרימה חליפות את ריסי עיניה, ורחל מנסה להתחיל סוף־סוף:

„היתה כאן הקטנה?"

„מה אוכל לעשות..." – עוזרת לה צפורה.

אחרי דממה קצרה מתחילה רחל ללחש כמו לנפשה:

„ספר אין, קמח אין... אלהים יודע" –

שתי הנשים שותקות ומביטות לצד השוק. צפורה מבחינה קול צעדים ומתיראת בלבה, שמא יכנס ברגע זה זליג אל החנות.

„אלכה־לי", – מתקנת רחל את הסדר וצועדת צעד לעבר הדלת.

„לכי לשלום", – מפטירה צפורה אחריה בשפה רפה.

צפורה נשארת רגע לבדה ושוהה ליד הדלת. היא רואה את בעלה מתקרב מן העבר השני של השוק ופותח בשביל מי־שהוא את הדלת שמנגד. צפורה, כדרכה תמיד, זזה ממקומה בתנועה ישרה ונגשת לשקול את הסחורה בשביל הקונה; מדי התנועע כף־המאזנים היא מעסיקה את מחשבתה ומבררת לעצמה, אם תוכל להוציא איזה חפץ מן הבית באפן שלא יהיה נכר. מיד אחרי־זה נתקע זליג לתוך החנות, וצפורה חובשת בדממה לראשה את מטפחת־הצמר ומתכוננת לצאת.

זליג עוצר אותה בדבור קצר:

„היו כאן שלוחים?"

„לא נתתי כלום", – עונה צפורה מבלי הביט אליו ופותחת את הדלת.

„לא כך, היית צריכה לתת! – פוליט זליג בלעג של כעס לתוך חלל־החנות. – את כל חנותי היו זוללים, לו נתתי!"

VI

צפורה גמרה את הבשול, סדרה את הבית והיתה לבושה, בכדי ללכת

„בוַדאי לאשה כזאת הייתי צריך!..."
ובקול עוד יותר נמוך, מתוך זהירות כלפי הנער המשרת:
„חתיכת בשר ועינים!"

V

באמצע החֹרף נתכנסה העירה לתוך ערפל עכור, שהיה תלוי יומם ולילה. מקפא הרפש שעל מגרש השוק היה הולך ונמס לעין כל, כדבר חי שאחז בו רקבון; החביות הגדולות, המשוחות בזפת, התגוללו מסביב לחניות ונזדקרו מתוך הערפל כגלמי־בלהות תפלים. האד לא מש ימים רבים מעל העירה, האויר הלח והכבד כאלו כסס את בתי־החמר, את השלג, אשר ברחובות הגוים היה עדַין רובץ בשארית של לבן, ואת האנשים אשר עמדו מצננים בחניותיהם. הקֹר הלח נגף עוללים בעירה, וגם אצל צפורה חלה הילד ועיניה בכו הרבה בכי. אך עכשו היא יכולה שוב להשכים קום בבֹקר ולצאת לפעמים לפתיחת החנות.

הבקר הוא קר ולח. הנער המשרת עומד ליד דלת החנות, כפות־ידיו מכֻנסות בתוך השרוולים, והוא מביט במבט תוהה אל־פני מגרש השוק, במקום אשר בערפל הקר חורקות עגלות אחדות של אכרים, — עגלות ראשונות, שפני האכרים אשר לצדן זועפים ומביעים אִי־אֵמון כלפי השוק הריק של היהודים... צפורה מסתובבת בחנות, הקֹר הלח חודר לתוך עצמותיה, ובעברה ליד הנער היא תמהה בכל פעם עליו — על שהוא עומד שוקט וסבלן כלפי השוק. פתאֹם היא רואה כעין תנועה על פניו הקפואים של הנער המשרת, ועיניה הגדולות והכחֻלות של צפורה נותנות בנער מבט של שאלה: מה הוא רואה שם בשוק?

„כבר הולכים, השכם בבֹקר!" — עונה המשרת על שאלתה האִלמת של צפורה, ובשפתיו תנועת־בוז.

„מי?" — שואלת צפורה, אף כי כבר הכירה בעצמה, מי ההולך.

„מרחל, — עונה המשרת. — בפנקס כבר רשום רכוש שלם".

צפורה מתיצבת על־יד הַקֻפה ושולחת דבור מהיר אל הנער המשרת:

„אֱמֹר לילדה, כי זליג בחנות".

מיד נשמעים צעדים קלים, וצפורה מבחינה מתוך הלמות־לב, איך שהמשרת נותן בידו אות לילדה, שלא תכנס אל החנות. רגע ארֹך עוד עומדת צפורה על־יד הַקֻפה, ואינה יכולה להוריד את ידה מעל לוח־לבה. וכמו להכעיס מתחיל הנער לספר דברים, כשהוא רוקד מחמת הקר סחור סחור לבעלת־הבית:

„בעלה של רחל חולה ברגלו. הרופא אמר, כי התקרר בעת הנסיעה, וזה עֵסק ביש. שוב אין מקיפים להם בשום מקום; בעל־הבית פקד לבלתי תת להם כלום, אפילו דגים מלוחים".

צחוק של בטחון: „היא תשתה, היא תשתה", – והוא מתרומם ממקומו במתינות וברעש של אדם בעל־כח, נגש בצעדי־און אל המֵחם ומוזג כוס טה בשביל צפורה. לאט לאט נשמט הסֵדר מעל שכם צפורה, שתי הנשים נכנסות בשיחה קלה ומקֻרבת־לבבות, בעל־הבית מתהלך אותה שעה על־פני החדר בצעדים רחבים, מעשן ומזעזע פעם בפעם את חזהו בשעול קצר וחזק, הבא אגב־מחשבה. זמן רב הוא מתהלך כך אחת הנה ואחת הנה – מצחו הרחב מקֻמט, הוא חושב, הוא עסוק, כנראה, בדבר־מה... בכל פעם, כשבעל־הבית רחב־הכתפים עובר ליד צפורה, עוברת עליה גם נשיבת־רוח חמה והסֵדר אשר על כתפיה הולך ונשמט מטה מטה... דומה לה, שהיא רוצה להחפז, לקום וללכת. והיא פונה לרחל:

„שמעיני, רחל, „שלי" הוא שפצר בי; לולי זאת, הייתי דוחה לזמן אחר את הבקור שלי".

שתי הנשים משתוחחות אחת כלפי השניה ומדַברות ביניהן בלחש, אך בעל־הבית, שגמר בינתים לערוך את מחשבותיו, תופס איזה מלים מדברי הנשים ומתערב אגב־עמידה בשיחה. צפורה מֻכרחה עכשו להסתכל בו, – הוא מדבר אליה בדבַר איזה ענין... היא רואה, איך שהאיש הגבוה עומד לפניה במיטב דמותו ומשתדל להביע דבר־מה בעיניו השחורות והחמות מאד; הוא כמעט לוחש את דבריו, ופניו מכֻסים בצל של בושה. מתיקות משֻנה מרתיחה את לבה, המתיקות נמוגה כרגע ושָבה בחזרה למבוא הלב, – והיא אינה יכולה לעצור בנפשה, מרימה אחת מידיה מעל הברכים ונוגעת בבעלה של רחל:

„ילך־נא, – דוחפת אותו רחל לאט לאט בידה הלבנה, – הרי אנחנו מדברות פה בינינו לבין עצמנו. אני משוחחת סתם עם רחל".

מדי דברה מביטה צפורה לצד רחל, אך עיניה המאירות מַבחינות בדבר, – איך שבעלה של רחל רואה את־עצמו נכלם על־ידי כל הענין, והוא נעזר עכשו בדבריה ויוצא כמתחפש מן החדר. רוח טובה של חג יורדת על צפורה, כל אבריה נעשים קלים עליה, קלים מכדי שתוכל לשבת עוד במקומה, והיא נפרדת ויוצאת מבית חברתה. עיניה קורנות מדי עברה את רחוב־הגוים השוקט, היא קלה כל־כך בלכתה, עד שלא קשה לה גם לעבור את מגרַש השוק, הזרוע בימי־הקֹר האלה תלמים וחריצים, ולהכנס אחר־כך לרגע אל חנותה. בהנות כבר דולקת עששית, זליג לבוש אדרת משֻמנת וחגור באזור. הוא עומד גחון על חבית של דגים מלוחים, ומתוך החבית הריקה למחצה נוהם קולו החנוק:

„היית שם? התכשיט נתן דבר־מה, או לאו?"

צפורה עומדת על־יד הַקֻפה, ידיה משֻלבות ומבטיה תוהים. זליג מרים את ראשו מתוך החבית, פניו הקפואים מקֹר מסמיקים עוד יותר מכעס, והוא שואל פעם שנית:

„למה אינך עונה – וכי נתנו לך שם דבר־מה, או לא?"

ואולם לשוא הוא מחכה לתשובה. הוא גוחן עוד פעם לתוך החבית וממלמל לעצמו בלעג:

כלום, ורק מרחוק הומים ורצים אנשים. היא עָצמה את עיניה, לבה דפק ושפתיה יבשו. בעמל רב חזרה ופקחה את עיניה, וראשה נמשך קצת לצד רחל; היא פתחה גם את שפתיה ורצתה ללחש באזני חברתה: „אני שונאת אותו!״ – אולם על־יד המטה עמדו נשים, ומן החדר השני קראו וחזרו: „יום־הברית – זאת הילד!״

IV

אחרי הלֵדה נשארה צפורה רפת־כֹח ונמנעה מלכת אל החנות. זליג היה בא במרוצה הביתה למַלֹא חובת אכילה, ובשעה שהיה סועד, היה נוהם בין מאכל למאכל, כי „מזלו אינו כמזל כל־היהודים; אחרים מתחתנים ונפטרים מכל הדאגות״. אשתו שותקת והוא משער, כי היא איננה משיגה את המובן שבדבריו, ולכן הוא הולך ומוסיף, כי גונבים אצלו בחנות ולוקחים בהקפה. צפורה מגישה לו מנה אחרי מנה, עיניה הגדולות והשוקטות מביטות מעל לַשֻלחן, מעל לראשו הקטן והשחור של בעלה. פתאֹם מפסיק זליג באמצע ברכת־המזון ומטיל כעין תוכחה כלפי אשתו:

„רחל שלך אף היא חושבת, שלעולם וָעֶד אתן לה בהקפה!״

בעיני צפורה חולף רגע ברק, והיא שואלת:

„וכי היא מוסיפה לקחת בהקפה?״

„התכשיט שלה נתישב כאן לגמרי ואינו נוסע יותר לשום מקום!״ – נוֹגֵנה זליג את בעלה של רחל, המקֻבל לבעל־שֵׂכל והשרוי תמיד בלי פרנסה. הוא רואה את צפורה עומדת והַצַלחת בידה, והיא אינה זזה ממקומה, כאלו תחכה, שיגיד עוד דבר־מה.

„שמעי, מה שאגיד לך, – הוא פוצר בה פתאֹם: – גשי־נא אַת אל רחל, אולי תִגבי דבר־מה מן ההולך בְּטל״.

אחרי גמר ארוחה קוֹבעת לה צפורה מקום להיניק את הילד, והלב אשר מתחת לחזה הלבן והמלא דופק במקצת. היא חושבת על הבקור, אשר בדעתה לבַקר בלי־שהות בבית רחל. היא חושבת הרבה, הילד ישן בין זרועותיה והיא מוסיפה לשבת ואינה זזה ממקומה. מדי פעם בפעם מעלה לה דמיונה את דמותה של רחל חברתה – איך שזו מושכת בשרוול בעלה, זקוף־הקומה ורחב־הכתפים, ושפתיה מחַיכות אגב שביעת־רצון. פתאֹם מתעוררת צפורה ממחשבותיה, מכַסה בתנועה מהירה את חָזֶהָ החשוף ומשכיבה את הילד בעריסה. היא מתלבשת במהירות בשמלה רגילה ופשוטה, כאלו יש בדעתה ללכת אל החנות, ויוצאת ללכת אל רחל.

היא מוצאת את רחל ואת בעלה כשהם יושבים על־יד הַמֵחם המשְׁתַּק של אחרי־הצהרים. צפורה שוהה אצלם כאלו אגב־ישיבה של אֹנס, כשהַסָדר על כתפיה, וכפות־ידיה הלבנות מֻנחות על ברכיה ונעות רק לרגעים מְזֻמנים. היא מסרבת אפילו לשתות כוס טֵה; אבל בעל־הבית מדַבר לעְמתה בבת־

ירדה ממשכב־היולדת. מן החדר הסמוך נשמעה המֻלה מעֹרבת של צעדים ודברים, הגברים היו מכניסים אחד אחד את ראשיהם לחדר היולדת, פניהם המאדימים היו שוהים רגע בחלל־הדלת ושפתיהם בטאו ברכה של „מזל טוב" – ברכה חטופה וספוגה כל־שהיא בושה, שהיתה מעלה מדי פעם בת־צחוק על שפתי היולדת. לסוף חדלה צפורה לראות בפתח את הזקָנים השחורים והצהֻבים ואת כובעי־השבת שעל ראשי הגברים, וליד מטתה עמדו עכשו כחומה נשים שונות. ממצחה הלבן והחלק של צפורה, מלחייה החִורות ומעיניה העיפות נשפך על קהל הנשים כעין אור חגיגי, והנשים שלחו בלי־הפוגות את ידיהן, ואגב־גפוף החליקו באצבעותיהן על לבני המִטה, שהיה הולך ונאצל מהם כעין טֹהר של לֵדה ראשונה... אשה צעירה אחת חנוָנית, שפניה הפיקו דאגת־חנינה של אֵם ילדים רבים, חזרה ואמרה כמה פעמים, שכך נאה לה לצפורה׳לי, שלא תרד ביום־הברית מן המטה, ואגב־דבור היתה מתקנת מזמן לזמן את מטפחת־המשי אשר על שערותיה הבהירות של היולדת. בינתים מְעַט קצת השאון בחדר השני, במקום שהאנשים כבר נתנו פוגה לרגליהם, וישבו כה וכה על כסאות וספסלים, כדרך גברים המבקשים קביעות־מקום בשעה של צפיה רבה, ועכשו נשמעו משם על־פי־רֹב קולות רווִים של בעלי־בתים, וצפורה, בהשיבה לנשים דברים, היתה נהנית מן ההמֻלה הבלתי־מבֻלבלת שבחדר הגברים. לפעמים היה זליג שולח את קולו, – פעם מן המטבח, כשהוא טוען וצורח כלפי האשה המגישה לפני האורחים, ופעם מבינות למזֻמנים, כשהוא עונה בקול דק לאיזה בעל־בית על ברכה של „מזל טוב" – וצפורה היתה בלי־משים עוצמת את עיניה מדי שמעה את קול בעלה.

בין־כה וצפורה הכירה לפי קול־הצעדים את חברתה רחל, אשה שזה עשר שנים היא נשואה ולבעלה אין עדַין עסק־פרנסה קבוע, ובכל יום שני וחמישי הוא שוכר עגָלה, בכדי להביא רֶוח ממקומות־נכר. רחל, יונה שוקטה וטובה, אשר מעולם לא התמרמרה על בעלה, ברכה את היולדת ב„מזל טוב" רך וצנוע, וצפורה נהנתה כל־כך מן ה„מזל טוב" של רחל, עד שהורידה את ריסיה. אולם תכף חָדר לתוך החדר קול של גבר, חזק ומצלצל. צפורה פקחה את עיניה וראתה, איך שרחל מושכת בשרוולו של איש טוב־מראה, גבוה וזקוף, בעל עינים שחורות וחמות מאד: „צא מזה, ברוך"... צפורה הבינה, שזהו בעלה של רחל, שלא הכירה אותו עד־היום, והיא העמידה בלי־משים את עיניה הבהירות בפני רחל חברתה... רחל טרם חדלה למשך בשרוולו של בעלה, והוא נגש קרוב ליולדת, ובקול עצור התחיל לדבר אליה דבר־מה. הוא גם השתוחח רגע אחד לצד המטה, ועל לחייה החִורות של צפורה נמתח כעין אדם קל. תוך־כדי־זה נראה זליג על הסף ונטה את ידו על בעלה של רחל: „בא, מה אתה עושה פה אצל הנשים!". זליג עמד מאחרי הזר, וצפורה הגביהה להביט מעל הכר ולא ראתה את ראשו של בעלה...

ופתאם תקף את צפורה מֵחוש רע – נדמה היה לה, כי מסביב אין

עצמו, כאלו הוא קטן־קומה מאשתו, או כאלו היא משאירה אותו מדי רגע מאחריה: צפורה היתה מראה במין גבהות־נשים צנועה את צוארה הלבן מתוך אדרת־הקטיפה היורדת על כתפיה, עיניה הזכות חִיכו באיזו רַחבות ועדינות כלפי נשים ממכרותיה, – עד שברכת „שבת־שלום" של זליג ירדה כמדלדלת מעל שפתיו הדקות, הדבֵקות מתוך רֹגז גלוי. פעם אחת, במוצאי־שבת שאחרי טיול כזה, סעד זליג את סעֻדת „מלַוה מלכה" מתוך סבר־פנים של שורר בביתו, כשהוא שותק או מְנעים נהימות בלי־דברים. לבו היה מלא על אשתו, אולם לא הֵעֵז להתגרות בה. כשפשט את בגדיו, נתן, באפן בלתי־צפוי לעצמו, צַו לאשתו: „העמידי את נעלי־הבית שלי ליד המטה". הנערה הקטנה, משרתת־הבית, טפלה אותה שעה ליד מטתו של זליג, אולם צפורה התרוממה ממקומה ומאצל פנה חבויה המציאה לבעלה את סנדלי־הבית. ותכף אחרי־זה, מבלי תת שהות גמורה למשרתת שתצא מחדר־המטות, התחילה האשה הצעירה להתפשט, ובשרה הלבן והרענן שִפע זֹך שקט, מעיניה המלאות תכלת השתפך אור רך וחי. ולמראה בשרה הלבן של אשתו התחילו ריסי־עיניו של זליג נעים הנה והנה, והוא כאלו רצה בשני דברים כאחד: גם לקחת לעצמו את הבשר הצח הזה, וגם להפוך אותו למְגשם, לְהַעמו ולהכניע אותו.

הוא הוסיף להביט כך על אשתו, עד שלבסוף התפרץ מגרונו אגב־שכיבה קול חנוק במקצת:

„אל תתגלי ככה!"

בכְתנתה האחת לבשרה ובמַחלפותיה הקלועות הרגישה צפורה את־עצמה כמו אצל אמא בבית, לפני משכב הנערות. לקול־נהימתו של בעלה רק הרימה מעט את שכם־השיש שלה, סובבה בחצי־הקף את כפות רגליה היחפות, ושלחה לזליג מבט חרישי מתוך עינים פקוחות לרוָחה. זליג עָצם תכף את עיניו ועשה את־עצמו ישן, ואולם כעבור רגע נאלץ להטיל בגנֵבה מבט באשתו – ושתי עינים גדולות, מלאות תכלת מזהירה מתוך דמעות, נסכו עליו אור קר, כאור עינים של אדם זר. זליג התרומם פתאם למחצה והתחיל לשדל בדברים רכים את אשתו, אך האשה לא נִתנה להתפיס. כאשר מחתה צפורה את עיניה בידה הלבנה – ערג זליג לנגוע בה בלי־שהות, למול האור אשר בחדר־המטות. אך בחדר, במקום שדלקה מנורה קטנה ולַהבה היה מורד, היה רב יותר מדַי האור השופע מעיני האשה. וזליג, אף כי הסכין מימי־נערותו לישון באור המנורה הדולקת, הֻכרח לשאל את צפורה בקול חָנף:

„האם לא איכפת לך לכַבות את המנורה? האינך מתְיַראה?"

III

צפורה יָלדה ילד ושכבה במטה. הגיע יום־הברית, והיא עדַין לא

כאלו נעשו בתוך החנות עוד יותר צרות, ורק לעתים רחוקות, כשאיזה פְרִיץ מדֻלדל היה נתעה לתוך חנות „שחורה" זו, הגדולה משכנותיה, היו העינים נפתחות לרְוָחה אצל זליג; עיניו היו דומות אז לעיני יתר האנשים, ורק בתוך האישונים היה נדלק אור של שביעת־רצון.

הימים, שצפורה התחילה משַמשת בחנות השחורה, חלו לפני החגים של הגוים. במלא תחום החנות, מחוץ ומבפנים, היו חורקות תחת הרגלים עצמות־דגים כתותות, כשהן שרויות ברפש ובבליל־שופכין של כל מיני חביות; קשקשות לחות היו נושרות מן התקרה, נתזות כלפי פניו של זליג ונתלות בזקָנו, — באותו קצה הזקן, שהיה מבצבץ מתחת לסְדר־הצואר הסרוג. וזליג היה כֻלו מזֹהם, אזניו האדֻמות נראו כקטנות ביותר, עיניו אף הן היו אדֻמות מקֹר, והוא יתר על־כן, מבלי להשגיח בהמֻלה שבחנות, היה מלמד את צפורה, כיצד לסחור עם האכרים. מדי עָמדו כפוף על חבית של דגים מלוחים, היה ראשו מתרומם לרגע כלפי צפורה, שהעלתה דבר־מה על המאזנים בשביל אחד הקונים. — „למה היא מַרבָּה כל־כך להסתכל?" — היה זליג חושב מתוך תרעמת. בעיני־האור שלה השוקטות הסתכלה צפורה במאזנים, וכמו במעשה־משחק הביטה בכף העולה ויורדת. כעבור זמן־מה ראה זליג עוד פעם מעשה־בַטלה כזה, וחִנק את רגזו בשִעול. אולם כשראה את אשתו בוררת לימון בשביל איזו יהודיה, והיא מוציאה לאט לאט את הפרי העבֵש והירֹק למחצה ומסתכלת בו היטב מכל־צד, לא יכול זליג יותר לשלוט בנפשו ונתן את קולו:

„אולי קצת יותר מַהר, צפורה?"

ובעוד רגע נער מעל שפמו פליטת קשקשות והוסיף:

„כאן נחוצות ידים ולא עינים".

צפורה נעלבה במקצת בפני היהודיה ולא ענתה כלום לבעלה. כשריסיה מורדים למחצה הושיטה את הלימון לקונה, ובלי־משים עלו בזכרונה ספורי־ההגזמה של אִמה בדבר החנות שכַלה שלה, הצפויה לה לאחרי חתֻנתה. מבלי להתרעם החלה לטפל בקונה אחר; אולם זליג היה רגיל, שאפילו הנער משרתו יענה לו דבר־מה על כל הערה של תוכחה, ולכן לא קבל בטוב את שתיקת אשתו. באותו יום היה מֵצר לאשתו כמה וכמה פעמים: „אל תסתכלי כל־כך הרבה! מוטב שתעשי בידים מאשר בעינים! לאיזה צֹרך את עומדת ומביטה?" — ובשעת־מעשה היה לבו נוקף אותו, — הוא ראה סִמן רע בשתיקת אשתו. אך האשה הצעירה הורידה את ריסיה הארֻכים ונטלה לעצמה שתיקה יפה. היא עדַין מרגישה את־עצמה בחנות כזרה, זליג בעלה הוא כאן כמו בבית, מֻתר לו להיות שרוי קצת ברגֶז. —

ואולם גם בבית הֵגֵנה האשה על־עצמה נגד טענותיו של בעלה רק בנקיון, שהשרתה בכל פנה, ובמבטה המאיר והשוקט. זליג התחיל להיות כמרֻחק קצת מאשתו, התרגל להסתכל בה מן הצד, מבלי שתרגיש האשה במבטו, והגיע הדבר לידי־כך, שבשעת הטיול של שבת היה זליג רואה את־

לא דברו כלל על־אודות צפורה, אולם לכלם נשאר בראשם כעין שאון קל, כאלו חלף עליהם דבר־מה זורח.

שבת ראשונה זו, שהיו סמוכים על שלחן עצמם, לא עברה על זליג ואשתו בשלום: צפורה הגישה לבעלה ראש קר של דג, ובלכתה מן הארון אל השלחן חִכּה לקראת בעלה ועיניה הביטו אליו ישר. זליג לא ראה מימיו בן־אדם, שיהי הולך ומביט כך בלי־הפוגות, – ומתוך רֹגז בלתי־ברור, שתקף אותו פתאם, לא נתן שהות לאשתו והוציא מידה את הצלחת.

„מה תביטי עלי ככה?"

האשה ענתה לו דבר־מה בעיניה, אולם שפתיה, שלא דברו דבר, נתקפלו מתוך גלוי־תרעֹמת של בת־חרסון שהלכה למרחקים, – אחרי בעל חנוני, שיש לו שעור אמידות בעירה רחוקה שבווֹהלין המדינה. ואף זליג לא יכול עוד במשך כל סעדת־השבת להשיב לנפשו את המנוחה הקהה והמְשַׁנּת, המרוה אותו בכל שבת ושבת. הוא התחקה אחרי אשתו בעיניו השחורות וקטנות־הדמות, ומדי פעם בפעם כשהושיטה צפורה, למשל, את ידה, למען קחת פרוסת־חלה, – נדמה היה לזליג, כי היא נועצת תחלה את עיניה, כי הִנֵּה שולחת את עיניה ללא־צֹרך... לכל אשר פנתה צפורה היתה מצליפה קדם קרן־אור מעיניה, ולזליג היה כל־הזמן הרצון להגיד לאשתו: „למה אינך יושבת במקום אחד?" – אף כי צפורה לא קמה ממקומה כלל ועיניה היו מזרזות אז המשרתת הקטנה שבבית.

אחרי גמר סעדה הקדים זליג להתמתח במטתו. צפורה עשתה את שערותיה לשתי מַחלפות וישבה בקצה המטה ליד בעלה, עיניה עברו כהלכה בחדר־המטות, והיה דומה, כאלו רצתה להתרגל לביתה החדש. זליג כבר היה מנמנם למחצה, ומרט בלי־דעת את זקָנו הקלוש והשחור כפחם. אך כעבור רגע נפקחו שוב עיניו, והוא פהק אל מול זרועותיה החשופות והבהירות של אשתו. זליג נתפכח בן־רגע, כאלו הואר פתאם החדר באור־מִשנה, אולם מיד משך את השמיכה והעבירה מעל לראשו, ומתחתיה השמיע כלפי אשתו נהימה:

„למה אינך הולכת לשכב?"

II

חנותו של זליג עמדה במקום הרפש שבשוק, בין חנֻיות־העץ „השחורות", המשמשות לסחורות־מכֹּלת של ערלים, – בעִקר למיני דגים חנוטים, אשר עינו של יהודי פשוט, שלא מזרע החנוָנים האלה, נוקטת מהביט בהם. לחנות היו שתי דלתות, מפנים ומאחור, והיו פתוחות כל היום, ואף־על־פי־כן לא היה האור מְרֻבּה שם, – בין החביות הנוזלות מיץ־דגים עכור, מתחת לתקרה הנמוכה והמפִחמה, שֶׁמִּקורותיה היו תלויות ויורדות חבילות של דגים מְעֻשנים וצהֻבים. זליג היה רגיל בחצי־האפל הזה, עיניו

יעקב שטיינבֶּרג

מֵעֲיָרוֹת פּוֹלֶסְיָה

א

בַּת־יִשְׂרָאֵל

I

ביום קר לוהט, למועד שבת של חנֻכּה, הביא זֶליג אל העירה את אשתו אשר נשא – בת־ישראל מאירה, אשר עיני־ה היו אמֻצות ועל לחייה שפוך אֹדם רך. זליג, שיש לו חנות של מַכֹּלת בטבּור השוק, קרא אליו רבים מבני־עדתו לקִדוש של קבלת־פנים, ועוד בשבת הראשונה לא מצאה האשה הצעירה חן בעיני נשי המקום – בגלל חיוך שפתיה ובגלל הצחוק אשר בעיניה.

מסביבות חֶרסון היתה האשה, והיא לא ידעה לְהִדמות אל הנשים שבעירה, – אל בנות ווהלין הצנועות, המחַיכות אשה לקראת רעותה ועיניהן כאִלו נשארות תחת דק של קר ושעמום. צפורה, זוגתו של זליג, הראתה עוד בשבת הראשונה, כי עיניה מדברות וצוחקות יותר מדי. הכל שמו לב לזה: גם הגברים, אשר תבעו את זליג, שיבֵא לפניהם את ה„קרן", למען יחזו בה ויגידו לה „לחיים", וגם הנשים, אשר צפורה כִּנסה את כֻּלן לחדר־המטות הקטן. אחרי־כן נסַבּה בפי הכל השיחה על־אודות האשה הבאה מחדש, כי הדִבּר בעיניה יותר מאשר בפיה.

האשה הרכה בשנים, אמנם, החזיקה מעמד של בעלת־בית בתוך קהל־האנשים הזר; אולם הנשים, בשובן אחרי הקִדוש קבוצות קבוצות מביתו של זליג, לא יכלו להגיד, אם בעלת־הבית הצעירה הראתה למי־שהיא סבר פנים מיֻחד. ומשֻנה היה בעיני הנשים הדבר, שזו באה לכאן לזמן ארֹך, להשתקע חרפים ארֻכּים בחנות של דגים מלוחים, – ועיניה היו מצחקות כל זמן הקִדוש והיא סבבה במדה אחת של סבר־דברים את כל מיני הנשים, כאִלו לא בקשה כלל לעצמה בעירה קן של אנשים מסורים. וכל אותם האנשים והנשים, מכַבּדיו של זליג, מדי שִבתם אחר־כך אל שלחן־השבת,

יכולים בוַדאי גם לתאר לעצמם, מה יהיה מראהו של התיאטרון בהגיעו לידֵי גמְר. כל־אחד מהם רואה רק את חלק המלאכה אשר לפניו. יוצאים מכלל זה הם רק שנים־שלשה המנצחים עליהם; אבל בדמיונם של כֻלם, לנגד עיני־רוחם, מרחפת תמונת התיאטרון הכלול בהדרו.

מי יודע? היעמדו האנשים האלה באחד הנשפים, בהורם בבית זה לראשונה המסך, ויהיו נדהמים ומשתוממים למראה־עיניהם, שעלה גם על חזיון־רוחם? או שמא תרטיב אז דמעה לא־צפויה את ריסי־עיניהם בראותם, כי הנה באה המציאות וכדרכה מאז ומעולם אין בה אף משהו מן היֹפי שבשאיפה וביצורי הדמיון והרצון?

בבת־אחת נגשים אל העבודה מכל צדדיה השונים. בירושלים נקבע המקום לבנין התיאטרון ונעשות ההכנות הדרושות לכך, ובערים אחרות נגשים ליסוד להקות־משחקים, אגודות דרמטיות, אורקסטראות, בתי־מלאכה למכשירי־הבימה וכדומה. במשך של שנה אחת נפתחים שני בתי־ספר לאמנות הדרמטית וארבעה בתי־ספר למוסיקה ובראשם אחד גבוה, בירושלים. בכל עיר ובכל מושבה מתיסדות אגדות של „חובבי־הבימה", „חובבי המוסיקה" וכדומה, וכל אחת ואחת מהאגדות הקטנות הללו, אף הקטנות והדלות שבהן, רואה את־עצמה כראות אבן־יסוד, ראש־פנה, בהיכל ההולך ונבנה.

מספר המתדפקים על שערי בתי־הספר האלה הוא רב מאד ומנהליהם יכולים לבחור מביניהם את המתאימים ביותר, את אלה, שכשרונותיהם אינם מוטלים אף בספק כל־שהוא ויכולים למלא את כל דרישותיהם. רבים מהמשחקים היהודים, ששמותיהם נתפרסמו בעולם הגדול מעל הסצינות הזרות שבערי־הבירה, נענים לקול־קריאתה של הממשלה העברית ומציעים לה את שרותם. אוירה הזר והקריר של הבימה הנכריה נעשה קשה לנשימה בזמן שהרוח התחיל מביא לנחירי־האף את ריחותיהם הדקים והרעננים של הפרחים הרכים, הצצים ועולים על קרקע המולדת. קרעים רבים ושונים התחילו מתאחים. צפרי־נוד התחילו לשוב אל קני אבותיהן.

בין האמנים השבים יש אחדים מן הראשונים במעלה, מ„הכוכבים הגדולים" המזהירים ברקיע האמנות העולמית. הקהל השמח תולה בנסיונות, הקטנים לעת־עתה, תקוות גדולות. וכפי שאפשר לדין על־פי ההתחלות שנעשו, עתידות הן התקוות הללו, ואף אם לא כלן, **שלא כרגיל**, להתקים.

בשנים הראשונות לקיומן עורכות עוד הלהקות הקטנות של משחקים וחובבים את חזיונותיהן באולמים הקטנים ושאינם מתאימים של בתי־העם ובאולמי המחולות והקלובים. אך בה בעת נעשות גם ההכנות הדרושות לבנין היכל נהדר למלפומנה בעיר־הבירה. מתוך ערמה של תכניות, שהצעו על־ידי אדריכלים שונים מיושבי הארץ ומבאי־חוץ, תכניות שונות זו מזו בסגנוניהן מן הקצה אל הקצה, – נחוץ לבחור באחת, לבכר את הסגנון המתאים ביותר. גם לאחר שמובאים בחשבון חמרי־הבנין, הנמצאים בארץ והמתאימים לדבר, והתפקיד הדיקורטיבי, שיש להם לבנינים החדשים בעיר־הבירה – קשה היא הבחירה. אחדים מחברי הועדה הנועדה לכך נכונים לחוות את דעתם בעד בנין תיאטראות אחדים במקום האחד, ובלבד שלא יהיו צריכים להכריע בין התכניות וההצעות השונות. אולם דבר זה הוא לפי־שעה מן הנמנע וסוף־סוף נעשית הבחירה. ההיכל הנהדר והגדול יהיה נצב בטבורו של אחד המגרשים בפרור החדש, מקף מכל ארבע רוחותיו גנות של עצים ושיחים נושאים פרחים מבהיקים וריחניים. גם מזרקות־מים של שיש, ברכות ותעלות קטנות תקפנה את הבנין ותוספנה לו, ביחוד בלילות, לאור־הסהר או לאור של פנסי־החשמל, הוד אגדי.

בעת ועונה אחת, שכם אחד, עובדים הבנאים, הסתתים, האדריכלים, הנגרים, האמנים, המשחקים, הצירים והגננים. רבם ככלם אינם יודעים, ואינם

בה א־ן כל מקום לשתי דעות. כאן שורת שמחה גדולה, הבאה להוסיף עצים על שלהבת־הגיל, שהתלקחה בתוך נפשותיהם של הקוראים.

מעתה...

הוי! מי יוכל לפרוט את כל אשר יֵעָשֶׂה ואת כל אשר יהיה עתה!

הנה תתחיל ההגירה ההמונית, הכללית, אשר אליה צפה העם זה־כמה. זרמיה הרחבים, שהיו מתבטלים עד־הנה בתוך יַמֵּי־האוקינוס הגדולים ומתפוצצים אל שערי הברזל והנחשת הסגורים לפניהם, יהיו עתה לנהַר־איתן אחד, לשבלת ענקית, שתשתפך דרך ים־התיכון אל הארץ הקטנה והאהובה.

והארץ הקטנה והיקרה, שהיתה סופגת לפני אלפי־שנה את זֵעַת האבות — האִם לא תשוב לפרוח, בהשקות אותה עתה זֵעַת הבנים?

הוי, קומה, עִם האסונות והנדודים, קח את מטך ביד־ימינך וצא לדרכך האחרונה! עֲזֹב את חנות־מרכָּלתך על אבני־המשקל ואַמת־המדה אשר בה ומַהר אל ארץ־המולדת, שפתחה לפניך סוף־סוף את שעריה!

אחד אחד, זה אחר־זה, מתבטלים כל הועדים השונים והועדות, שהיו ממֻנים על עניני ההגירה, הכניסה וההתישבות בארץ. שוב אין עוד כל־צֹרך באלה. מעתה יבוא כל מי שיש את נפשו לבוא. הארץ אינה עוד קטנה ועניה, כי־אם עשירה ורחבת־ידים — וכל אשר ידים לו לעבוד, יבוא ויעבוד. הארץ פתחה את שעריה: — ברוכים הבאים!

ושוב...

הממשלה הצעירה ועשירת־המרץ נגשת עוד פעם למפעל חדש: לִיַסֵּד תיאטרון ממלכתי גדול בירושלים.

עשרות שנים, ואולי גם מאות, לפני זה, נעשו במקומות שונים שעל כדור־האדמה נסיונות לבנות בימה עברית. במקומות ובזמנים שונים, מבלי לדעת איש מרעהו, נגשו אנשים רחוקים זה מזה להניח את אבן־היסוד לתיאטרון העברי ולא הצליחו. עִם זה, שהעמיד מתוכו מספַּר גדול של משַׂחקים ומשַׂחקות ממדרגה ראשונה לכל העמים והארצות, שנטל חלק בראש ביצירתו וטפוחו של המקצוע הדרַמטי ברֹב ארצות אירופה ואמריקה — עם זה לא עלה בידו ליצור לעצמו במקצוע זה כלום. אמנם, הטעם היה ידוע וסבת אי־ההצלחה היתה מובנת לַכֹּל: אין אילן זה של אמנות יכול לצמוח ולהכות שרשים בעציץ של חֶרֶש, אף לא בעציץ של זהב. לקרקע ממש הוא זקוק. ותהי זו אפילו רק גנה קטנה, טפח על טפח, ובלבד שיהי השמש, השמש ממש, זורח עליה מלמעלה, ושיהיו גשמים, יורה ומלקוש ממש, משקים אותה.

ואף כאן נעשית המלאכה במהירות רבה, ולפי־דעתם של רבים מסופרי העתונים — במהירות נפרזה.

העמים והשבטים? והאם אין אהבתו לארץ־מולדתו גדולה כגדל כשרונותיו? והאם לא היו כל כחותיו, הנפשיים והגופניים, נחנקים ונרדמים במשך אלפים שנה?

אכן, עתה, בהוסר מעליו מחנק הדורות, עתיד העולם לראות פלאים, שכמוהם לא ראה עוד. פלאים בכל מקצועות החיים והיצירה האנושית עתיד עם־ישראל להראות בקרב הימים.

ואמנם כעל פלא הביט כל העולם על רצועת־האדמה הקטנה שעל חוף ים־התיכון ועל כל הנעשה בה, כעל פלא חדש ובלתי־צפוי. האם יהודים חדשים הם שבאו לעולם? האם באמת יהודים הם הללו?

עם זה, שחסרונותיו מרֻבים ממעלותיו לכל־הדעות; עם זה, שמצב אי־הסדרים בחייו היה לו לדבר רגיל, להופעה תמידית, לסטטוס־קוו שלו; עם זה, שאלפי שנים שִמֵש דוגמה שלילית לכל יודעיו, שהיה למשל ולשנינה, לחרפה ולדראון; עם זה, שחדל זה־כמה להיות עָם — מִנַין לו כל־אלה?

פלא!

ולפלא היה העם גם בעיני עצמו. כאותו קבצן בקומֶדיה המפֻרסמה, שבשנתו החליפו לו את שמלותיו, הלבישוהו בגדי־ארגמן, הכניסוהו לארמון של שַיש והושיבוהו על כסא־מלוכה של שן; כקבצן זה, הממשש את שלמת־הרקמה שעל בשרו ואת נזר־הזהב שבראשו ושואל וחוזר ושואל: האמנם אני הוא זה? כן עמד עַם ישראל, הביט בפני עצמו ולא האמין למראה־עיניו: האמנם אני הוא זה? האמנם?

והנה, יום אחד, מוֹצאת הממשלה העברית הזמנית בנפשה את העֹז הדרוש לכך ופותחת את גבולות הארץ. בעתונים מתעוררים וכוחים על הצעד רב־האחריות הזה של הממשלה, והדעות מתחלקות. הללו מברכים וצוהלים, תוקעים בשופרות ומתופפים, והללו מעקמים את שפתיהם ואת חטמם. הללו נִבָאים לשפע של ברכה, והללו מזהירים ומפחידים. אלה מדברים על הכֹחות החדשים והרבים, שיבואו להצטרף אל אלה שישנם, ועל זרמי־הדם הרעננים, שיוצקו לתוך גופו הצעיר של הישוב, ועל ההתלהבות הגדולה, שתקום בעם ותחולל נפלאות — ואלה מזהירים מפני הזרם החזק ושאינו מסֻדר ומאורגן, שיבוא מן החוץ, הזרם הכביר, שיהיה דומה לנהר שעבר על גדותיו ושיכול להציף את הארץ הקטנה ולהפוך את כל הבנין על פניו.

הַוִכּוּחַ בעתונות־הארץ הולך ומתרחב, הולך ומתפתח. שתי הדעות גם־יחד יש להן על מה לסמוך ולא קשה להן למצא די־חמר להתבסס עליו.

אולם כל זה רק בעתונות המקומית. לא כן העתונות שבחוץ־לארץ:

של חמר, חביות סיד ומֶלֶט, צבעי שמן וששר וגבעות של חול נמשכים לארך החוף. ומדי יום ביומו מובאים עוד ונוספים על־כל־אלה מסעות שלמים של מסמרים, וָוִים, קְרָסים, רצועות ברזל ועשת, מכונות וכלי־מלאכה שונים. באדמה נחפרות תעלות ולתוך המים זוחלים ונדחקים מן היבשה שרטוני חול ואבן. על אדמת־המישור צומחות גבעות, ואת מקומם של הגבעות והתִלים השונים נוטלים בוֹרות, תעלות וכל מיני שיחין. בדודים ענקיים, קבועים באדמה, מרתיחים זפת וחֵמָר, ועמודי־העשן המתמרים ועולים השמימה מכַסים את כל אשר מסביב בקרום שחור ודָשֵן.

גלי־הים, שהתרגלו במשך אלפֵים השנה למנוחה ולדממה, משתוממים לכל הנעשה, ובעלי־הכנף השונים, שהיו באים הנה להמליט בחול הלוהט והרך שעל שפת־הים את ביציהם, אינם מבינים כלום בכל אשר מסביב. מעופפים הם הֵנה והֵנה, מביטים ומתפלאים, צורחים וקוראים זה לזה, מתאספים לסיעות גדולות, פורשים אבר ויוצאים, מתוך צעקות־תמהון וזעף, לדרך. מחנות מחנות עוזבים הם את הארץ המשֻׁנה, ששִׁנתה בין־לילה את טבעה ואת מראֶהָ, ומועידים את פניהם למדבריות של אפריקה הצפונית ושל אסיה המערבית־דרומית.

מכרות־האבן, שנמצאו בארץ, כמעט שנתרוקנו כבר. רבבות של מֶטרים משֻׁלשים הוצאו מתוכם ולא הספיקו. עוד מעט ונחוץ יהיה להכניס אבנים מן החוץ. מתחלה נראה הדבר למצחיק, למֻגזם: הארץ, שכל אדמתה אבן, תהי זקוקה לאבני־בנין מן החוץ! אבל די לו לאדם זר שיעשה ימים אחדים בארץ ויִוָּכַח לדעת, כי אין כל הפרזה בדברים האלה: קְדחות כזו של בנין אפשר שלא היתה עוד בעולם.

על נואם אחד באחת מאספות־העם הגדולות בירושלים, ביום של חג, נחה פעם רוח־המליצה ובהתלהבותו הרַבה קם ואמר: לפנים בנו אבותינו מ א נ ס את פיתום ואת רעמסס – ובניניהם, מעשה־ידיהם להתפאר, נשארו למופת ולפלא לאנושיות כֻּלה לרבבות שנים; עתה עתיד העולם לראות מה יכולים אנו, בניהם של יהודי מצרים, לבנות מ ר צ ו ן.

קהל השומעים מחא כף.

והאוכלוסים בארץ הולכים הלֹך ורב. מספַר התושבים בכל עיר, בכל כפר ובכל מושבה עולה וגָדֵל מיום ליום. ככמהין וכפטריות לאחר מלקוש צָצים ועולים הכפרים והמושבות החדשים. זה אחר־זה נוספים לערים העתיקות פרוָרים חדשים. וזעיר פה זעיר שם מֻנחות אבני יסוד גם לערים חדשות.

„ארץ־ישראל עתידה לֵהָפך לבלגיה שניה!"

מֵמרה צעקנית זו, שעוד לפני עשר שנים נראתה כדבר שבחלום ובמשאת־נפש, נעשתה עתה למציאות, שבקרקע יסודה. ולא זו בלבד, אלא שעתה אין רֹב הקהל מסתפק בה עוד. ארץ־ישראל עתידה לשַׁמֵּש מופת ודוגמה גם ל ב ל ג י ה. לבלגיה, לאירופה ולעולם כֻּלו. האם אין העם העברי ראשון בין עמי תבל? האם אינו עולה בכשרונותיו על כל יתר

לא יאכלו, את מימיהם לא ישתו, את שַׁבַּתם לא ישבתו ואת חַגם לא יחֹגו, עד אשר יכַלו לעשות את כל המוטל עליהם.

את כל אשר הטילו הם על עצמם!

פרק ו

ותכופות, זו אחר זו, בָאות החדשות.

כמעט כל־אחת מישיבותיה של „הממשלה הזמנית" מביאה אתה בריאה חדשה לאויר־העולם. הנה במשך חֹדש אחד מודיעים העתונים על שלשה מפעלים גדולים, העתידים לחדש את פני כל הארץ.

הראשונה במעלה היא הידיעה על בנין הנמלים החדשים. חמשה נמלים גדולים ומסֻדרים על־פי הדרישות האחרונות של המדע ושל אמנות־הבנין עומדים להבנות בארץ. נמלים מסחריים בנוסח אמריקה. הראשון בצפונה של הארץ – בבירות, והאחרון בדרומה – באשקלון. חמשה נמלים, שלפי דברי המֻמחים לא יהיו אלא נמל אחד ענקי. כל חופו של ים התיכון עתיד לֵהָפך לנמל.

ועד שהספיקו קוראי־החדשות לעַכל את הידיעה החשובה ורַבַּת־הערך הזאת, כבר נִגשה הממשלה לעבודה. לועדי־ההגירה השונים שבחוץ־לארץ מגיעים שוב, לאחר הפסקה קצרה, ימים טובים וידיהם מלאות עבודה. המוני אדם רב צובאים שוב על פתחי לשכותיהם הרבות ונדחקים לתוכן ופניהם בצאתם אינם קודרים וזועפים עוד כרגיל. צוהלים ומאֻשרים הולכים הם, קוראים בכַוָנה בגליונות־הניָר הלבנים שבידיהם, קוראים בהם וחוזרים וקוראים ואינם מאמינים למראה־עיניהם.

גליונות־הניר המרֻבעים, הנִתנים להם לאנשים האלה בלשכות־ההגירה, הלא הם תעודות־מסע עבריות, רשיונות־כניסה לארץ. כל מי שיש לו פסת־ניר זו, נפתחים לפניו לרוָחה שערי המולדת, והספינות המהלכות הֵנה והֵנה על־פני הים נכונות לקלטו אל תוכן ולפלטו כעבור ימים מספר אל חיק הארץ הקטנה, שנהפכה עתה לקן־נמלים רוחש והומה, לקן־נמלים ענקי, אגדי. קַדַּחַת נמלים, שקנן נהרס, תוקפת את הארץ ואת יושביה. כי הכל, מן הקצה אל הקצה, התחילו עוסקים בבנין. בבנין – ת ר ת י מ ש מ ע. בנין בכל מקצועות החיים המדיניים, הכלכליים והצבוריים, ובנין בתים ממש, למושב בני־אדם. כל הערים, לרבות הכפרים והמושבות, התחילו עוסקות בזה. ועדי־הקהלות בונים להם מוסדות־צבור: בתי־תפלה, בתי־תמחוי, בתי־ספר, בתי־חולים. ואנשים פרטיים, חברות של התישבות, של מסחר ותעשיה, של השכלה ומלאכה, בונים להם בתי־חרשת, מחסני־סחורות, מעונות, בתי־אוצרות וכדומה.

אבל לבו ונפשו של הקהל בארץ ומחוצה לה נתונים לבנין הנמלים.

יום ולילה עובדים שם, על שפת הים היפה. בתוך המים וביבשה. הרים של אבני־בנין, לבֵנים, קורות־ברזל ועמודי־עץ, ק־־כים, אֳדָנים וערֵמות

הברזל השחורים יחדלו להזין את האברים השונים. הללו יתעלפו מרעב. בחלקה הגדול של הארץ לא תהיה הְאָרָה. רעמי הקורנסים יִדַּמו ושריקות הבקר והערב תחדלנה. רצועות־הברזל במסלות השונות תעלינה חלודה מחסרון תנועה. תרדמה תְנַסך על הערים, ביחוד על פַּרְוָריהן החדשים וצהלת החיים תְּפֻגם.

מובן מאליו, שהארץ אינה רוצה ואינה יכולה להשלים עם ההכ״ח הזה. אינה רוצה בשום אֹפן. צמאון־העבודה חזק הוא כצמאון־החיים. אדם, כשהוא טרוד בבנין ביתו – מה לו ולמנוחה? בלילות על משכבו אינו יודע שֵׁנָה: מחַשב הוא את עֳבִי הכתלים ואת רחב החלונות. בחלומו הוא בודק את טיב הלבֵנים ואת קַשיות האבן. אצבעותיו מושכות, מתוך התרדמה, את הָאֲנָךְ. את כל בני־הבית הוא מעיר משנתם מתוך קריאותיו וגערותיו בגודרים הנרפים, בחרשי־העץ הנבערים מדעת ובַסַּיָּדים המטֻמטמים וחסרי־ההבנה.

הבו עוד!

כל העינים רואות רק את אשר יש עוד לעשות, את המלאכות הענקיות, שעוד לא התחילו בהן ולא נגשו אליהן, המחכות לתוֹרָן, ואשר כל ימי החיים לא יִמָּצאו להן לעשותן. ואיש אינו רואה ואינו חפץ לראות את אשר כבר נעשה. כל העינים וכל הלבבות פונים אל העתיד, אל המחר, אל האפק הרחוק והבהיר.

הבו עוד!

והנה...

אפשר מאד, שהפעם היתה זו הגאוניות הלאֻמית, שאִמצה את כחותיה ושההצלחה האירה לה את פניה.

כי אף הפעם היה הדבר פשוט בתכלית הפשטות, ואף הפעם בא באֹפן בלתי־צפוי ובשעה הנכונה.

את טחנות־הרוח שבערבות אוקרַינה ידעתם?

האיש העומד על הבימה עם מגִלת־הניָר בידו לא היה צריך כמעט להמשיך את דבריו – הכל הבינו. יש לשום רסן גם בפי הרוח! וכמעט בו ברגע נגשו לעשות במלאכה. כאִלו בין־לילה צצו הטחנות זו אחר זו. ככמהין וכפטריות. על ראשי כל ההרים והגבעות, על צוקי כל הסלעים הגבוהים, בערבות ובשדות, בכל אשר יש לו לרוח די־מקום לנשב לרְוָחה, הָעֳמְדו יצורי העץ והאבן, בעלי הכנפים הגדולות והרחבות, והתחילו מניעים את כנפיהם.

אך הללו טרם יאמרו די.

הבו עוד, הבו עוד!

כי מארצות־פזוריהם הביאו אותם האנשים בנפשם ובכל עורקי־בשרם רעב שאין להשקיטו וצמא שכל ימי האדמה לא ירַווהו. הבו עוד! ארץ־ישראל צריכה להיות הראשונה בארצות, העשירה שבהן והיפה מכֻּלן! הם לא ישקטו ולא ינוחו, את כַּשילם ואת כילַפּם לא יוציאו מידם, את פִּתּם

ההגירה לארץ. כי אלפי ידים לא תספקנה לה למלאכה זו! כל־כמה שלא תהיינה הספינות מהירות במרוצתן ווַעדי־ההגירה זריזים וחרוצים במלאכתם, לא יוכלו מעתה לספק את הדרישה היוצאת מגדר הרגיל לידים עובדות.

„בשבוע שעבר נשלחו על־ידינו מערי־החוף הרוסיות בעשר ספינות ששת אלפים פועלים ובעלי־מלאכה שונים" – מטלגרף הועד המרכזי שבחוץ־לארץ לועד היפואי ומרגיש את־עצמו אותה שעה שבע־רצון, כבן־אדם שמלא את חובתו המוטלת עליו במלואה. אולם התשוכה, שהוא מקבל מיפו, היא לַקונית וקרה:

„הבו עוד!"

הבו עוד! כי גבולות הארץ התחילו מתרחבים! גם הגבולות, גם האפשרֻיות. שוב אין זאת ארץ קטנה עוד! להד"ם! צאו ומנו את מספר האוכלוסים שבבלגיה ובאֵי־אלה מנפות אנגליה. פחם אין בה? הבל־הבלים. אין אנו זקוקים לפחם. אין לנו כל צֹרך בפחם ובעשן־הארֻבות, המרעיל את האויר ומקדיר את עין־השחק, ובצחנה, שפחם זה מעלה, ובקדרות, שהוא נושא בכנפיו. מלה חדשה, לועזית ומצלצלת, התחילה מנסרת בחלל־הארץ: אֶלֶקטריפיקַציה, והביאה בכנפיה שפע של תקוות חדשות.

אֶלֶקטריפיקַציה של כל הארץ!

על־יד הירדן ועל־יד כל נחלי הוַאדי הקטנים, הרועשים והדלוחים, התחילו מעמידים גלגלים גדולים וצוו עליהם, על הגלים, להניעם.

די לכם, גלים נרפים ושובבים, ללכת בָטל! הנה אנו שָׂמים על־ברזל בצואריכם ומצַוים עליכם למשך בו. עִבדו, עבדו, נרפים! אשדות ההרים ושלוליות מי־הגשמים, רב לכם להשתובב ולהתעדן תחת קרני השמש – הָניעו את גלגלי הברזל והעץ החדשים והחזקים, מַהרו והניעום בכל כֹחכם, ואִתם יחד את קורנסי בתי־המלאכה־והחרֹשת אשר לנו, את מנוריהם של בתי־האריגה ואת אופניהן של עגלות מסלות־הברזל. מַהרו, מַהרו, גלים – כי השעה דחוקה לנו. אין לנו פנאי. הלא אלפי שנה הלכנו בָטל. אלפי שנה היו ידינו אסורות ורגלינו כפותות. ושכנינו, אלה שבצפון ואלה שבמערב, ואפילו אלה שבמזרח, לא חכו לנו. הם הלכו קדימה. הלכו והלכו, שנה אחר שנה. עתה עלינו להשיגם. עתה לא נאה לנו עוד להיות במאסף־המחנה.

אולם עוד מעט וכֹחות המים אינם מספיקים אף הם. טחנות־החשמל עובדות אמנם יום ולילה, בלי־הרף – אבל רק בימות־הגשמים. משבאים ימות־החמה בא הפסק גדול בעבודתם. נחלי־הוַאדי נחרבים כָליל, הירדן אף־הוא מימיו מתמעטים במדה רבה והגלגלים עומדים מהתנועע.

הפסקה זו בעבודה, שהיתה הכרחית וצפויה מראש, הובאה אמנם בחשבון מתחלה, כדבר שאין לשַנותו – אבל אף־על־פי־כן היא מרגיזה וגורמת צער. השעה הרי היא דחוקה וכל הפסקה, תהי איזו שתהיה, אי־אפשר שלא תרגיז. על אחת כמה וכמה הפסקה חוזרת מדי שנה בשנה ואֲרֻכּה כזו. כששה חדשים בשנה יהיו הגלגלים עומדים בלי־נוע ועורקי־

חמרי־הסקה!!

הדבר נעשה להרהור טורד ומציק שאינו חולף. כאותם המשֻׁגעים לדבר אחד התחילו האנשים רואים על משכבם בלילות, בחלומותיהם, ובלילות של נדודי־שֵׁנה גם בהקיץ, בדמיונם, – מכרוֹת־פחם וּמַעְיְנות־נֵפט. אֵי־אלה מתושבי הארץ התחילו נודדים בימי־השרב שבקיץ ובימות־הגשמים הקרירים שבסתָו על־פני ערבות הירדן, בהרי הלבנון והחרמון ובעמקיהם והולכים ומחַפשים. התחילו חופרים בורות ושוחות בקרקע ובודקים אותם בשבע עינים, כאותם מחפשי־הזהב שבערבות סִבִּיריה ואֲלַסקה. פחם הבו להם! מכרות־פחם ומעינות־נפט!

כי גורל הארץ ועתידה תלוים באלה...

מֵמרה זו נעשתה לאמת מְסכמת, שאין להרהר אחריה.

אולם מכרות־פחם ומעינות־נפט לא נמצאו עוד בארץ. והתעשיה הגדולה לא החלה עוד לבנות לה קן בה.

חמרי־הסקה!

כצמאים למים, כרעבים ללחם, כאבלים לדברי־תנחומים – שִׁועו לבוח יושבי־הארץ מחוף הים ועד ערבות הקדם לחמרי־הסקה. הוי! אלמלי יָכלו הרצון הטוב, השקידות והמרץ לברא יש מאין!

אולם מי־זה אמר שאינם יכולים?

„אין לך דבר העומד בפני הרצון!" – כמה פעמים היו אבותיהם של אלה, עולי־ציון הראשונים, משננים לעצמם את התורה הקטנה הזאת בבואם לחונן את עפר הארץ הקדושה והשוממה! וכי יש לו לרצון מכשולים על דרכו? או שמא יודעים אתם בעולם כֹּח אחר, שיהי גדול מכֹּחו של זה?

הוי, אלמלי היה הדבר תלוי ברצון בלבד!

כמה נסיונות נעשו לפתור את השאלה הזאת, את „שאלת־השאלות" בשפתם של עתוני הארץ. ואיזה נסיונות! כמעט שלא נשאר רגב־עפר בארץ, שלא נחקר עשר פעמים. בדיקות שונות ואנליזות חימיות נעשו לאלפים. בהרים, בהרי הארץ הקטנים והצנועים, נחפרו מערות וכוכים ובורות במספר עצום שכזה, שמחנות שלמים של צבא היו יכולים להִסתר בהם מפני אויב. אבל כל תוצאות חשובות פחות או יותר לא היו להן לכל החפירות הללו.

עד...

עד אשר עלה יום אחד על דעתו של אינג'נר צעיר אחד לנסות את כחו במקצוע אחר לגמרי. הדבר היה פשוט מאד, פשוט עד כדי חרפה, הרבה יותר פשוט מבֵּיצת־קולומבוס המפֻרסמת. הוא זכר את אשדות הירדן. השאר בא מאליו.

הדבר היה פשוט ומובן כל־כך, שלא היה גם כל צֹרך בבאורים רבים. עד שהוציא האיש את מלתו מפיו – וכבר נגשו אל המלאכה. וכאלו על־פי פקֻדה מגבוה נגמרה בו בחֹדש ההפסקה הזמנית, שבאה בתנועת

לתוך עיר־התעשיה החדשה אוצרות של כל מיני המרי־מלאכה, מזונות וצרכי־לבוש. המגרשים רחבי־הידים שמסביב לבתי־החרשת מתכסים שורות שורות של צריפי־עץ קטנים, אהלי עור ובד וסכות קרשים ונצרים. וכעבור זמן־מה צצים זעיר־פה זעיר־שם בין האהלים הקטנים האלה גם בתי־אבן־ולבנים. הנה נעלם איזה אהל מתוך השורה, עוברים אי־אלה שבועות או ירחים ובמקומו כבר עומד שלד של בית־חומה ומחנה של בנאים, גודרים, צבעים, זגגים ונגרים הומה ורוחש מסביב לו. נכח החמה התחילו מבריקים גגות ברזל ופחים, שהששר טרם יבש עליהם די־צרכו, וגגי־רעפים, שהטל מרטיבם ומגהצם מדי לילה בלילה. ומסביב, מעט מעט, מקיפים את המקום עמודי־עץ גבוהים ורשת של חוטי־ברזל שחורים ודקים קושרת את המחנה אל ישובי־האדם שבארץ ומהוצה לה.

פרק ה

— הבו לנו חמרי־הסקה!

הדברים האלה מוצאים מתוך הפה בסגנונו של ארחימדס היוני, עליו השלום. הבו לנו חמרי־הסקה ו...

אולם לפרוט אחד לאחד את כל המעשים הגדולים, אשר יש בדעת יושבי־הארץ לעשות בהמצא להם חמרי־הפסקה, אין כל אפשרות, כי רבים ועצומים הם יותר מדי.

הבו לנו חמרי־הסקה — ו ל א... — אבל כאן סוגרים את הפה ומפסיקים, יען כי יש דברים, שאין בני־האדם מרהיבים בנפשם להעלותם גם על שפתיהם.

המלה האימה והמפחידה נבלעת בפי המדבר ובמקומה באות מלים אחרות, שאינן נוראות ואינן מפחידות כל־כך.

הבו לנו חמרי־הסקה, כי... ב ל א ו־ה כ י א י־א פ ש ר.

בלעדיהם לא תוכל הארץ להתפתח. בלעדיהם אין מקום בארץ לתעשיה הגדולה. לתעשיה גדולה זו, שאליה נשאנו את נפשנו כל הימים. כל־זמן שלא יהיו לנו בארץ חמרי־הסקה משלנו, חמרי־הסקה ז ל י ם ובכמות מ ס פ י ק ה, הלא נהיה מכרחים להוציא מתוכה את כל גדולי־הקרקע, בצורתם הטבעית, אל ארצות־הים, לצרף אליהם סכומים עצומים של זהב ולשוב ולהכניס אלינו משם סחורות גרועות. כל־זמן שלא יהיו לנו חמרי־הסקה משלנו, נהיה מוציאים את העדית שלנו ומבקשים במקומה את הזבורית והפסלת משל אחרים.

אולם לו נמצאו חמרי־הסקה בארץ!...

אנשי־המעשה משפשפים את כפות־ידיהם ונחיריהם מתרחבים לשמע הדבר בלבד. בעיני־רוחם רואים הם לפניהם את אופני הפבריקאות הגדולות, שהיו נבנות אז על־ידם, ואת תימרות־העשן הכבדות והשחורות, שהיו פולטות ארבותיהן.

אמנם, לאי־אלה מיליונים של דולרים, אולם מעשיה הם לעת־עתה קטנים, קטנים וצנועים. בספר־התקנות אשר לחברה זו יש סעיף מיֻחד, המכניס לתוך חוג־עבודתה גם יסוד נמלים ובתי־חרשת לבנין אניות ותקונן – אלא שלפי־שעה אין עוד זֵכר לכל־אלה.

לפי־שעה מסתפקת החברה העשירה בזה, שתקנה שתי ספינות ישנות ולא־גדולות מאת הלויד ההמבורג־אמריקאי ויסדה בחיפה בית־ספר לספנים. את שתי ספינותיה תקנה והדשה באחת מערי־החוף באנגליה, קבעה בהן במקום דגליהן הקודמים דגלים עברים, שִנתה את שמותיהן והעבירתן אל ים התיכון.

משרד־העבודה הארצי־ישראלי פרסם בכל העתונים שבארץ שתי מודעות: 1) כי לחברת „הצי העברי" דרושים ספנים, מלחים, קברניטים, חובלים, מכונאים, אינג'נרים וחרָשים ממחים. 2) כי בבית־ספרה מתקבלים תלמידים בתנאי, שלאחר גמרם את חק למודם בו יהיו מחיבים לעבוד מספר מסֻים של שנים ב„צי העברי". בית־הספר נתמלא מיד. אבל שונה מזה היה גורלה של המודעה הראשונה. למרות מספרם הגדול של מחזרי־העבודה, הנרשמים בלשכות־ההגירה, לא נמצא ביניהם המספר הדרוש של מלחים וספנים, והנהלת החברה היתה מכרחה לותר לפי־שעה על אחת מתקנותיה ולהזמין אל ספינותיה מלחים וממחים מן החוץ. רֹב המלחים בשתי ספינותיו הראשונות של הצי העברי היו איטלקים ורק מעוטם עברים מבני־צפת. לספינה האחת נמצא קברניט עברי, מבין אלה ששמשו בכהֻנה זו באנגליה, בימי המלחמה העולמית הגדולה, ולשֵנית הֻזמן יפוני. אולם אף־על־פי־כן הנח היסוד לצי העתידי.

עוברים ירחים מספר והחברה הצעירה נגשת להוציא אל הפֹעל גם את שאר הסעיפים שבספר־התקנות שלה. לאחר ההכנות הדרושות היא נגשת לבנות בית־חרשת גדול לבנין ספינות ותקונן על חופו של מפרץ־הים בדרומה של עכו. ככר־האדמה רחבת־הידים שעל שפת־הים, שעד־עתה היתה ריקה וכמעט שוממה, נהפכה מעט מעט לעיר גדולה. שוב מתחילים ימים טובים להגירה. מחנות מחנות של צעירים נמשכים מכל תפוצות הגולה האירופית לקרן־זוית קטנה זו של ים התיכון. כמעט בין־לילה צצות ועולות מסביב לעכו חוות של פועלים, שורות ישרות של בתי־אבן־ולבֵנים חדשים וקטנים, מגרשי־חצרות מלאים כל מיני חמרי־בנין, מֻקפים גדרות־קרשים וחוטי־ברזל דוקרים. נחפרות בארות, נבנות משאבות של קיטור. וכמו מתוך האדמה מתפרצות וצצות מעשֵנות גבוהות ואדֻמות ופולטות כלפי השמים הלוהטים והתמהים ענני־עשן ותימרות־קיטור. קורנסי־ברזל התחילו עולים ויורדים מתוך ענות־גבורה, מגרות־עשת התחילו חורקות ושורקות. צפרי־המים, שהיו משתעשעות במקומות הללו, נדדו להן ולדגים הקטנים, השובבים והפחדנים, היתה לפי־שעה הרוָחה.

מאנגליה, מגרמניה, מבלגיה ומארצות־הברית של אמריקה הצפונית מובאות זו אחר זו מכונות שונות ומשֻנות. דודי ברזל ונחשת ענקיים, קורנסי־עשת כבדים ורועשים, גלגלים חורקים רבי־הַשִנַיִם ורצועות של עור־גמל עב כקרש. ארחות גמלים, עדרי סוסים וחמורים ומחנות של אוטומובילים מסיעים

גם־עתה, שמע מִנָּה, שאפשר לתלות בהם תקוות יותר גדולות בעתיד, כשיתמַחו במקצוע חדש זה ויסתגלו אליו.

אחר הקדמה ארֻכּה זו נגש אל עצם הענין: הוא זרע במקומות אחדים אֹרֶז איטלקי – וקבל יבול מצֻין. יבול קטן מזה הכניסו לו מינים אחדים של הארז החינאי והַיַּפּוֹני. אולם אף הם עתידים להעשיר את בעלי הקרקעות המרֻבות בארץ, המסֻגלות למזרע הארז. הוא הראה לקהל גם את מיני הארז שהצמיח. צנצנות־הזכוכית עם גרעיני־הבדלח הלבנים והשקופים עברו מיד ליד ועוררו את השתוממותם של כל הנאספים. אחדים הוציאו מתוך הצנצנות גרגרים בודדים, שמו אותם לתוך פיהם ולעסו אותם בשִׁניהם. הבעת־פניהם בשעת מעשה ענתה בהם, כי טעמו של הארז משׂביעם רצון, אף כי רבים אחרים מן הנמצאים באותו מעמד היו סבורים, כי אין להבחין בכלל בין מיני הארז השונים על־פי טעמם של הגרגרים שאינם מבֻשלים.

למרות ערכן הרב והיוצא מגדר הרגיל של ההצעות החשובות שנעשו, נסגרות ישיבותיו של הועד החקלאי באותה צניעות גופא, שבה הן נפתחות. את הפרט הקטן והמענין הזה יש לזקוף, כפי־הנראה, על חשבון האנשים המשתתפים בהן. אנשי־המעשה, וביחוד אנשי־המקצוע והַמֻּמחים – טִבעם בכך.

אולם העתונים תוקעים שוב בשופרותיהם. הנטיעות החדשות, אם רק לא טעו החכמים הנכבדים בנסיונותיהם, עתידות להכניס שנויים כבירים לטובה בחייה הכלכליים של הארץ. המעבר מגִדול צמחי־הבר ומיני העשבים והמזונות הזלים לגִדולם של המינים רבי־המחיר האלה עתיד להעשיר את הארץ ואת יושביה. הכנסות הקרקע תעלינה וענפי־תעשיה חדשים יתפתחו, שיתנו אפשרות להרחיב את העליה, לתת סוף־סוף מקום להגירת ההמונים להגירת־המונים זו, שעינינו כָלות אליה זה־כמה. ביחוד בתי־החרשת לעִבוד צמר־הגפן והטבק. רבבות ידים תמצאנה להן עבודה. לא די שהארץ תסתפק מעתה במינים האלה מִשֶּׁלָּה ולא תהיה זקוקה להכנסת סחורות אלה מן החוץ, אלא שבמהרה תתחיל היא – אין כל ספק בדבר: כל העתונים טענו, כי אין כל ספק בדבר – להוציא את סחורותיה החוצה. עתידות מזהירות נשקפות לה עוד לארץ. עשֶׁר רב צפון בה. היא תעלה כפורחת! מי הוא אשר יְמלאנו לבו עוד להטיל ספק בדבר?

כאן, על קרקענו שלנו, הרי אין גם טפה אחת של זֵעה הולכת לאבוד. כאן אין אף תנועת־שרירים אחת שלא תביא ברכה.

חברת־המניות העשירה, בעלת השם המצלצל והצעקני „הַצִּי העברי", נוסדה באמריקה. בעִקרה היתה זאת חברה מסחרית. אולם רבים מהקהל הרחב, ועתונאים אחדים בכלל, ואפילו אֵי־אלה מעסקני הפוליטיקה רצו לראות בה בחברה זו את גרעינוֹ של הצי העברי, הממלכתי, הפוליטי, העתיד עוד להִבּנות. החברה היא צעירה עדַין וביחס לשמָהּ גם דַּלה. הונה היסודי מגיע,

וצוהלות, כעיני אדם שעלה בידו למצא סוף־סוף את אבן־הפילוסופיה או לגלות אמריקה שניה. זה אחר זה הם באים אל עיר־הבירה ומקריאים את הרצאותיהם בישיבותיו של הועד החקלאי ובין־לילה מתפרסמים שמותיהם בכל רחבי הארץ.

הראשון הוא יוחנן לֵוִי, צעיר כבן־שלשים, שבא לפני שנתים מצרפת, בעל מצח רחב ולבן, אצבעות ארֻכּות, לבנות ודקות של תלמיד־חכם ועינים מאירות תמיד. הוא עולה ועומד על הקתדרה ובמלים קצרות ומעטות הוא מוסר לחבריו־למקצוע את תוצאות נסיונותיו, שעשה במשך שתי השנים. הוא נטע בגנתו הקטנה במושבה השומרונית, אשר הוא עובד בה, מינים אחדים של צמר־גפן – ורֻבן של הנטיעות עלו יפה. יש רק לשמור את נצני הנטיעות בימים הראשונים לצמיחתן שמירה מעֻלה. גם את הקרקע יש לזבל באפן מיֻחד ובחמרי־הטבה מיֻחדים לכך. כאן פתח את המחברת אשר בידו ומסר לקהל־שומעיו הקטן את פרטי השמירה המעֻלה, ההשקאה המיֻחדה וזִבּול־הקרקע הדרוש. מתוך צניעות מיֻחדת במינה נמנע אף מלהוציא את המסקנות, שהיו צריכות לסכם את דבריו. ככלותו לפרוט את הרשימה הקצו־ה של מספרים, שֵׁמות טֶכניים ואנליזות חימיות, סגר את מחברתו, השתחוה השתחויה קלה וירד מעל הבימה. אולם אין בכך כלום. את המסקנות לא יאחרו להוציא מחר, מחרתים ובשאר הימים הקרובים העתונאים הזריזים בעתוניהם והדרשנים שנוני־הלשון באספות־העם.

השני היה שמואל בַּרדֶלֶס, יהודי גבה־קומה ורחב־כתפים, שנולד וגדל בערבות אוקרַינה ולפני בואו הנה לעבוד באחת החַוות של הקרן הַקַּימת עבר את חצִי כדור־האדמה.

אף־הוא לא הִרבה בדברים. רשימה של מספָּרים, שורה ארֻכּה של שמות רומיים, טבלאות ולוחות אחדים, ובסוף מסקנה קצרה: במקומות אחדים שבגָליל מסֻגלת הקרקע לנטיעות־טַבָּק. יש אפשרות להצמיח שם את המינים היותר משֻׁבחים, מאלה שעד־עתה היו מגַדלים אותם רק באַפַּרכיות אחדות שבאמריקה ובנפות עֵרֶב המערבית. התוצאות מובנות מאליהן. יש רק לשום לב אל מחירי הטבק בשנים האחרונות בשוקי חוץ־לארץ, כדי לראות, באיזו מדה תגדַל הכנסת הקרקעות בארצנו, אם יטעו עליהן טבק במקום דורה וכֻסמת, למשל. מאליו מובן, שהטבק יתן מקום לבנין בתי־חרשֶׁת ויעסיק מאות, וברבות הימים גם אלפים ורבבות של פועלים.

השלישי, ש. ב. שפירא, האריך בדבריו. הוא פתח בְּאַקלים. יש מקומות שונים בארץ, שמזג־האויר שבהם, בבואו שמה בפעם הראשונה, הזכיר לו את מזג־האויר באחדות ממדינות איטליה. עובדה זו, היא שהביאה את הרעיון בלבו לגשת אל נסיונותיו. הוא עסק בהם חמש שנים. בעת ועונה אחת עשה את מלאכתו זאת במקומות אחדים, שונים ורחוקים זה מזה. מטעם זה, בהיותו מֻכרח לעבור ממקום למקום, אינו יכול להיות אחראי בעד טיב העבודה ובעד הַדִּיקנות, שבה נעשתה. אולם עובדה זו אינה באה, לפי־דעתו, אלא להגדיל את ערכם של הנסיונות העשוים. כיון שהצליחו

הברית של אמריקה הצפונית. קשה למצא ולהגדיר בדיוק את סבות הדבר, אולם עובדה רבת־ענין היא זו ואי־אפשר שלא לשום לב אליה.

היהודים מביאים אִתם לָארץ אוצרות של כח־יצירה, של מרץ, של טֶמפֶּרַמֶנט, של שקידה וחריצות. כאִלו במשך כל השנים הרבות והארֻכות, שנות לכתָם בגולה, לא עשו דבר ולא עסקו בכלום, אלא היו מוטלים על ערשותיהם, נרדמים והוזים, ואספו ואגרו להם בתוך נפשותיהם אוצרות של אֶנֶרגיה, שקשה אפילו לשער את גדלם. ועתה, בבוא הימים שחִכו להם, פתחו בבת־אחת את כל אוצרותיהם, והנה הם נכונים להראות לעולם כֻּלו את רֹב עשרם ואת נכסיהם הגדולים.

מעורר תמהון והשתוממות, מַדְהִים הוא גם קֶצֶב העבודה. אם נאמין להם להיסטוריונים ולחוקרי־העתיקות, לא ידעו העמים הַשֵמיים והמזרחיים קֶצב אשר כזה מיום היותם על הארץ. קצב כזה הרי אינו בכלל מִטִבעם וממדתם של עמי המזרח. יושבי ארצות־הקדם הלא מְפֻרסמים הם בעולם בלֵאות שלהם, בעצלות, באִטיות וברוח־התרדמה הנסוך עליהם. והללו — הלא הֵהפך מכל־אלה, ההפך ממש. חריצות ושקידה כאלה נמנו עד־הנה על סגלותיהם המיֻחדות של העמים היושבים בצפון־אירופה ושל העם הפלאי והגאוני, עַם־החידות, הַיַפוני. והנה באים היהודים ואומרים לכבש להם מקום נכבד בין הללו. ולא עוד, אלא שאומרים הם לעמוד אפילו בשורותיהם הראשונות של כל־אלה. ר א ש ו נ י ם בַּכֹּל אומרים הם להיות. ראשונים לכשרון, לטמפֶּרַמנט, לעבודה, לחריצות וליצירה.

בולמוס של הצטַינות תקף, כאמור, את הארץ הקטנה ואת כל יושביה.

הנה שתי תַחנות של רַדיוֹן נבנות בארץ. האחת על ראש הלבנון והשניה על שפת־הים השטוחה בסביבות חיפה. התַּחנות הן קטנות, פעוטות. ורבים מיושבי המדינה, מן המתלהבים ביותר, מצטערים ומתאוננים על חסרון הרים גבוהים במדינה.

הוי, אלמלי היו כאן הרים גבוה־ם, גבוהים ממש, כְּאַלְפִּים למשל, או כְּאַנְדִים שבאמריקה הדרומית, הרי אפשר היה לבנות עליהם תַּחנות כבירות, גדולות מכל התַּחנות שבעולם!

ובמשך עת קצרה, אֵי־אלה חֲדָשים, מפַרסם המשרד החקלאי זו אחר זו שלש הצעות חשובות, חשובות מאד, במקצוע הנטיעות.

זה אחר זה באים מכפרי־עבודתם לירושלים שלשה אגרונומים וכל־אחד מהם תיק של נְיָרות כתובים פנים ואחור תחת בית־שְׁחיו, ועיניו מאירות

כל העם, למקטניו ועד גדוליו, התחיל מהַלך בגדולות. הָחֵל בפוליטיקאים ואנשי־המעשה הגדולים וכַלה בפלחים הפעוטים שבמושבות־הגליל המרְחקות והַסַבלים העניים שבעברי־החוף. קנה־המדה נשתנה ואתו יחד נשתנו גם קצב־העבודה והשגותיהם של בני העם „הנבחר מכל־העמים". יהודים אלה, שהיו מפרסמים בעולם בדלות־השגתם — דלות־השגה זו ששִמשה חמֹר הומוריסטי בלתי־פוסק לספורים מצחיקים בספרְיותיהם של כל העמים שכניהם — יהודים אלה התחילו פתאם כֻּלם, בלי יוצא מן הכלל, להלך בגדולות.

חברי הממשלה בירושלים, שלא הספיקה להם השעה להתרגל אל האצטלה החדשה אשר להם, כבר התחילו רואים את־עצמם כממשלה של ארץ גדולה ושל עם חזק ואדיר, עשיר־נכסים ובעל־השפעה בעולם. תרמיל־הנודדים, שהוסר זה־עתה מעל הַשֶכם ושעקבות רצועותיו לא הספיקו עוד להִמחק מעל הבשר, נשכח מן הלב. כאלו לא היה ולא נברא. יתר על זה. רֹב מנְיָנו ובנְיָנו של העם נשאר עדַין מחוץ לגבולות הארץ הקטנה ושאינה מתֻקנה — והללו כבר זוקפים את ראשם ומדברים גבוהה גבוהה בקולם של בני־אדם, שגם ידם אוחזת בגלגל הגדול, המניע את ההֶגֶה האדיר של ספינת־העולם.

ואיש אינו משתומם ואינו מתפלא על זה. כיון שהאנשים הללו התחילו מרגישים בכֹחם, הלא כֹּח, כֹּח ממש יש להם! מאחריהם הרי הם מרגישים את המחנה, את המחנות הרבים, ותחת כפות־רגליהם הם חשים את הקרקע, את קרקע האדמה השחורה והמֻּצקה! שוב אין אלה עוד בני־אדם, שקיומם תלוי בנֵס ובשַערה. שרשים יש להם, שרשים חזקים, רבי הענפים והסעיפים. ואילן, ששרשיו עֲנֵפים וחזקים, מן הדין הוא, שתהי צמרתו זקופה ומורמה אל עָל.

פרק ז׳

כל מה שנעשה בארץ וכל מה שעולה במחשבה להיות נעשה בה — הוא בנוסח אמריקה.

עַם זה, שהסתגל בשנות־נדודיו הרבות אל כל הנוסחאות שבעולם, שההסתגלות נעשתה לו לטבע שני, בבואו סוף־סוף לִיצֹר יצירה על דעת עצמו ובשביל עצמו, בגשתו לִיצֹר את יצירת־חייו הגדולה, בחר לו מכל הנוסחאות, שֶסִגֵל לו באֹפן מצֻין כל־כך במשך אלפי השנים הארֻכות, את הנוסח האמריקאי.

אולם מי יודע? אפשר שהיו טעמים פנימיים, נפשיים לַדָבר. אפשר שנוסח זה הוא המתאים ביותר לרוח העם העברי. גם אפשר שֶמַתאים הוא וקרוב לנפשו כל־כך, מפני שבמדה ידועה היה גם־הוא בין יוצריו ונטל חלק רב ביצירתו של נוסח זה גם שם, על קרקע מולדתו, בארצות־

הארצות. הצניעות הקודמת לא היתה, כפי־הנראה, אלא נטע זר. ההשגות הקטנות של „נהיה־נא ככל הגוים, בית ישראל" או „נהיה לכל־הפחות כקטנים וכדלים שביניהם" – חלפו ועברו חיש־מהר. כל העם, למקטניו ועד גדוליו, התחיל הולך בגדולות. תאות־הכבוד ואהבת־ההצטינות, שהיו מצויות בנפש העם בכל הימים והתקופות, גדלו עתה עד לאין־שעור. כל־אחד במקצועו, בכפרו הנדח ובמושבתו הרחוקה, מבקש להיות ראש וראשון. הנואמים מעל בימותיהם והעתונאים במאמריהם הראשיים טוענים כֻּלם כאיש אחד על כשרונותיו הענקיים של העם, שחסר להם במשך אלפי שנה הקרקע להתפתחות, על כשרונותיו המצֻינים, שהיו נחנקים בידים גסות ואכזריות ושעַתה הנה הם עומדים להתגלות ולפרוח בכל גדלם ותקפם בכל מקצועותיה של היצירה האנושית. אמנם, יש בדברים האלה מַשהו מן האמת, אולם לא מעטה היא כאן גם ההפרזה, היהירות הלאֻמית, שאי־אפשר בלעדיה בימי נצחון וַעֲלִיָּה. והימים הרי ימי־עליה הם. ימי עליה גדולה, אשר כמוה לא יָדע עַם ישראל כמעט מיום היותו לעם. כל נצחונות העָבר וכבושיו כאין וכאפס הם לעֻמתם. כבוש הארץ בימי יהושע ונצחונות החשמונאים – במה נחשבו לעֻמת הנצחון האחרון הזה, הנצחון באין מלחמה!

תאות־ההצטַינות, זו שעד־עתה היתה מרֻכזה כֻלה בארצות־הברית של אמריקה הצפונית, עברה ונתגלגלה לארץ הפעוטה שעל חוף ים־התיכון. בולמוס של רֶקוֹרְדים תקף את כל יושביה. לא היתה עוד הממלכה לממלכה, לא נבנו עוד הריסות הארץ, שאֵרית החֻרבן שמלפני אַלְפַּיִם שנה והחרבן האחרון של חמש שנות המלחמה העולמית הגדולה, לא הכו עוד נטיעות הכרמים והפרדסים החדשים את שרשיהן בַקרקע, לא חדלו עוד המתיַשבים החדשים לראות לילה לילה בחלומותיהם את הנוראות והזוָעות, שעברו עליהם בשנות־גלותם האחרונות; לא התישב עוד בארץ אף החלק העשירי של העם, ואלה שהתישבו אף־הם לא התאקלמו עוד ולא התחילו לחיות עוד חיים שיש בהם ממש, חיים של וַדאיות ושל בטחון ביום המחר; העם טרם יהיה לעם, והארץ טרם תהיה לארץ, – וכבר התחילו הכל חולמים וחושבים ומשיחים, דנים וכותבים ומתוַכּחים, וצועקים בקולי־קולות על ההצטַינות. עַם ישראל – הדין מחַיבוֹ שיהי ל מ צֻ י ן בעמים. עַם ישראל – חרפה היא לו, אם לא יהיה ר א ש ו ר א ש ו ן לכל־דבר. הרי זאת היא תעודתו ההיסטורית להיות ראש וראשון, להראות נתיב, לכבֹש דרכים ולסֹל מסִלות ח ד ש ו ת, לשַמש סמל ודוגמה.

הרעיון של עם נבחר, של „אתה בחרתנו מכל־העמים", חוזר לתחיה, עולה מתהום־הנשיה ושב לפַעם את לבות העם לכל שדרותיו, אף כי בנוסחאות שונים מאלה של הדורות הקודמים. וכמעט מאליו נעשה הדבר לאמת מֻסכמת, לוַדאיות שאין להרהר אחריה, כי עַם ישראל לגדולות נוצר. כי עַם ישראל גדולות יפעַל. כי עַם ישראל א ס ו ר לו, שלא לפעול גדולות ונצורות, לא נאה לו ואי־אפשר לו, ש ל א יעמוד בראש.

הלשכה הראשית, המרכזית, של הסוכנות הטלגרפית היהודית „בְּזָק"
קבעה את מקום־מושבה התמידי בירושלים וכל הידיעות מחמשת חלקי תבל
מתקבלות בירושלים ובה הן נערכות, נתְּנות לתרגום ונשלחות לכל הערים
והארצות, אשר שם מחלקות הסוכנות וחותמיה נמצאים. כל העתונים הישראליים
שבכל הארצות ובכל השפות מפרסמים את ידיעות „בזק" על עמודם הראשון.
ל„בזק" יצאו מוניטין בעולם.

ויש להגיד לה לסוכנות „בזק" את שבחה בפניה: האנשים העומדים
בראשה ידעו להעמיד את מלאכת האינפורמַציה על הגֹבה הדרוש. ידיעותיה
הן נכונות, קצרות, ברורות ומהירות. סוכני „בזק" מצטינים בחריצותם
וזריזותם. עברו ימים לא־רבים מזמן הוסדה של הסוכנות הטלגרפית החדשה
הזאת וכבר רוצה היא להדַמות אל הסוכניות העולמיות הגדולות ביותר.
גם יִקרה לפעמים, שסוכנִיות „וולף" ו„רַיטר" מוסרות ידיעות בשם „בזק".
הימים האלה ימי חג ושמחה לַהנהלה הראשית ולכל סניפיה הרבים. גליונות
העתונים הלועזים, שבהם נדפסות הידיעות עם ההערות: „רַיטר" מוסר בשם
„בזק", סוכנות „וולף" מוסרת בשם „בזק", „הַוַס" מוסר בשם „בזק",
הַרַדיון האמריקאי מודיע בשמה של הסוכנות העברית „בזק" וכדומה, מעוררים
בארץ שימת־לב מרֻבה והם עוברים ונמסרים מיד ליד. מספַּר חותמיו של
„בזק" הולך וגָדֵל מיום ליום. מתחלה נמנו עליהם רק העתונים היהודיים
שבכל הארצות, אולם כעבור זמן לא־רב והנה כבר נמצאים בין החותמים
גם אחדים מגדולי העתונים שבאירופה ואמריקה. עוברים עוד ירחים מספר
וידיעותיו מגיעות גם אל מערכות עתוני אוסטרליה ואפריקה הדרומית. עוד
שנה ולעתון הגון בכל שפה שהיא ובאיזו ארץ שיהיה אי־אפשר עוד בלי
ידיעותיה של סוכנות „בזק". בירושלים וביפו עוברים ונמסרים מיד ליד
גליונות־עתונים בשפה היפונית ובשפת־הסינים ובהם הטלגרמות של „בזק".
שביבי גאוה ויתירות מיֻחדים במינם מתלקחים בעיני העתונאים, בהראותם
למכריהם את גליונות־הניר המוזרים והאֶקזוטיים, שאינם יכולים לקרֹא בהם
אף אות אחת. הם מסתכלים בשימת־לב מיֻחדה במלה „בזק" המצינת בעִפרון
אָדֹם או כָחֹל, מעבירים עליה אצבע־ימינם ומניעים ראש מתוך שביעת־
רצון וספוק בלתי־רגיל. ומנהלה הראשי של הסוכנות, מר ג. מ. יצחקי,
יהודי ספרדי גוץ, כבן ארבעים או ארבעים וחמש, ולו קרחת מבריקה
בראשו, שפם חד ומסֻלסל, ומשקפים גדולים במסגרת של זהב על חטמו —
אינו אומר דַי. מתופף הוא באצבעו על־גבי קסת־הסופרים שלפניו וטוען,
בהטעימו באֹפן מיֻחד כל מלה ומלה, כי לא ינום ולא יישן עד אשר
תהיה הסוכנות „בזק" הראשונה במעלה בין כל סוכניות־הטלגרף שבעולם.
מקומה הגיאוגרפי של ארץ־ישראל, על גבולם של שלשת חלקי תבל, הוא
הנותן והוא המחיב. לא תעבורנה אלא עוד עשר, שתים־עשרה שנה, ו„בזק"
יעמוד בראשה של כל האינפורמציה העולמית.

בולמוס ההצטינות אוחז בכלל את כל יושבי הארץ הקטנה. עם ישראל
חובה קדושה מוטלת עליו להיות למְלח העמים ולעשו את ארצו לצבי כל־

וההסתדרֻיות למיניהם תעצורנה כֹּח, עוד מעט ושִׁבֹּלֶת הנהר, שעבר על גדותיו, תהרוס את כל הסכָרים שעל דרכה ותגרפם אִתה.

הועדים וההסתדרֻיות למיניהם רואים מראש את כל־אלה. יודעים את הדבר גם חברי הממשלה בירושלים. מביטים הם, מתבוננים ולבם מהסס בהם. צמרמֹרת עוברת בבשָׂרם בהגוֹתם באָסון העתיד לזַעְזֵעַ את הבנין מן המסד ועד הטפחות. אמנם, אין הם טומנים את ידיהם בצלחתם והם עושים את כל אשר ביכלתם, למען קַדם את פני הרעה. אולם שוב אין להם כמעט עוד כל שלטון על מהלך המאורעות, כי התנאים החיצונים הלא אינם ברשותם.

אמנם, היהודים מגִיסים את כל כֹּחות־היצירה אשר להם, את כל כֹּחות־הבנין וכשרונות ההסתדרות והאִרגון האצורים בקרבם ושהיו טמונים וגנוזים בנבכי נשמתם הרבה דורות. הם משתמשים בנסיון הענקי אשר להם, הנסיון של אלפי שנות ההיסטוריה, בידיעותיהם ותורותיהם הרבות של כל עמי־הארץ ושל כל התקופות והזמנים, שרכשו להם בדרך גלוּתם הארֻכה מיום היותם לעם ועד־עתה. הם מגדילים את כֹּח־קליטתה של הארץ ומרחיבים את גבולותיה מ ב פ נ י ם, מרחיבים אותם עד לאין־שעור. הארץ עתידה לספוג לתוכה אלפים, רבבות, רבוא־רבבות. רק תִּ[illegible]בורנה עוד שנים מספר ורצועת־אדמה קטנה זו שעל חוף ים־התיכו[illegible]ן והיה מושב למיליוני אדם.

אולם כל־זה כאין וכאפס הוא לעֻמת כֹּח־פליטתן של אר[illegible]ות הגולה.

כל מיני המהפכות והַקַטַסטרופות, שעברו על כדו[illegible] אד[illegible]ה העלוב בעשרות השנים האהרונות, כל כֹּחות־האיתנים שהתנגשו, ע[illegible] את הארץ כֻּלה לשדה־קטל אחד, שמו את אכפם על העם העברי, ה[illegible] והכושל, ביתר שאֵת ובאכזריות כפולה ומשֻׁלשת. פַּטיש־ההיסטורי[illegible]בד, שבא לחַשל ולרַקע עולם חדש וסדרי־תבל חדשים, כמעט שהפ[illegible] צמות את האֻמה הקטנה והאמללה, הנמצאת מחוץ לגבולות ההיסטורי[illegible] [illegible]וללת כל ימיה כאבן־נגף על כל הדרכים. עמים בעמים נלחמו וקהל[illegible] [illegible] נחרבו, נִתנַונו וגְועו זו אחר זו. מפלגות ומעמדות באו בקשרי ק[illegible] – וחללי יהודים נפלו לאלפים ולרבבות משני צדי המערכה, וסדו[illegible] ויסודות הֱיֹתם של כל המעמדות בישראל נהרסו עד־היסוד.

הגלות התחילה פולטת.

המזרח, והתקוות התלויות בו, התחיל מושך ושוא[illegible], כֻּלה, – כל ארצות העולם הישן והחדש, – התחילה מְ ק י א ה או[illegible] ואלמלא רצועת־אדמה קטנה זו, שעמדה להם בשעת צרתם, ששמ[illegible] את אֱמון אהבת־נעוריה והתחילה משַׁמשת להם עתה מקלט, מי יוד[illegible] [illegible] היה צולה להם לשונאיהם של ישראל.

בואשים ואמללים ומתנונים והולכים מיום ליום. קהלות היהודים עשירות־האוכלוסין שבאמריקה, באנגליה במצרים ובאפריקה הדרומית הודיעו, כי נכונות הן להמתין כמה שיהיה מוטל עליהן. אינן דוחקות את הקץ. להפך: נכונות הן לעשות את כל אשר ביכלתן ולעזור להמוני אחיהם שבמזרח־אירופה לצאת מגלותם ושעבודם. בהגיע הבשורות על־דבר עליה ראשונה זו לעתוני־היהודים ברוסיה, כמעט שאין קוראיהם מאמינים למראה־עיניהם. אולם יש אשר גם מפיו של עתונאי יִצֵל דבר־אמת: במהרה יִוָּכַח קהל־הקוראים לדעת, כי אמנם עובדה היא זו.

ולא זו בלבד, אלא שבכל שבוע ושבוע הולכת הדרישה וגדלה. התקוה, שכבר דעכה באלפי לבבות בימי־הַצִּפִּיָּה הארֻכים, מכה שרשים מחדש. הגאֻלה, ג אֻ ל ת ה פ ר ט, גאֻלתו של כל יחיד ויחיד, חדלה להיות מלה מצלצלת ומנחמת, תקוה משעשעת לעתיד־לבוא בלבד. היא נעשתה עובדה, ע ו ב ד ה מ מ ש. מן העתיד, מן העתיד הרחוק, נעתק הדבר אל ההוֶה. נתקרב הקץ. הנה הוא!

אחד אחד, ל ע ת ־ ע ת ה אחד אחד, נגאלים אנשים גאֻלה של ממש, גאֻלת גו ונפש, גאֻלה שלמה. אחד מעיר ושנים ממשפחה, אודים מֻצלים מאש, מ א ש מ מ ש, ו מ ח ֶ ר ב, ומרעב ומדֶּבר.

ומחנות הנשארים מביטים אחרי המאֻשרים הבודדים, היחידים, בקנאה. מקנאים הם בהם ומברכים אותם על דרכם. אבל קנאתם אף־היא ספוגה הפעם שמחה ומהולה בתקוה. האח! הללו, לפחות, נִצלו ונשתחררו. והתקוה מתגברת, פורשת כנפים. סוף־סוף, עוד מעט — ע ו ד מ ע ט ויגיע גם תורָם של השאר, תורם של כֻּ ל ם...

פרק ג

וכֹח־קליטתה של הארץ הולך וגדֵל מיום ליום ומחדש לחדש; בשפת העתונים והעתונאים: משעה לשעה ומרגע לרגע. כאלו התרחבה האדמה, אדמת הארץ השוממה, שֶׁמֵּאות על מאות בשנים היתה עזובה לרוחות־המדבר הלוהטות, הבאות מן המזרח ומן הנגב, ולרוחות־הים המלוחות והדלות־האון, הבאות מן המערב. ועדי־ההגירה והחברות־ההתישבות מטֻפלים בעבודה. ערי־החוף בארץ ומחוצה לה מלאות יהודים טעונים צרורות שונים, לבושים בכל מיני בגדים ומפטפטים בכל השפות המהלכות על־פני כדור האדמה. מספר היהודים בארץ הולך וגָדֵל מיום ליום. בספינות, במרכבות מסלות־ברזל ובעגלות־סוסים, רוכבים ורַגלים, דרך הים ודרך היבשה הם באים. מכל הארצות והמדינות ומכל חלקי תבל. וַעֲדֵי־ההגירה והסתדרֻיות־ההתישבות מגיסים את כל כחותיהם, כדי להכניס את זרמי־האדם האלה לתוך מסגרת כל־שהיא, לסדרם, לאַרגנם ולהציל את כחות־היצירה שלהם מהתפוררות מזיקה. אולם עוד מעט וידיהם של הועדים

רבה אף כאן, אף כי לא באותה מדה שבאודֶסה. מבעוד בֹקר עומדות על החוף כנופיות אנשים ומשקפות־יָם בידיהם. וכשמודיע אחד מבעלי־המשקפות, כי על גבול האפק נראתה נקֻדה שחורה, הולך הקהל ומתרַבה. ובשעה שנראית לעינים הרצועה הכחֻלה, הדקה והזוחלת של עשן הספינה המתקרבת, כבר מלא הנמל והומה מאדם רב.

השעה משַׂחקת להם, למאֻשרים הללו, לנוסעים הראשונים. יַמָּהּ של יפו, המפֻרסם בגליו הגועשים והזועפים, שוקט הפעם, שלא כרגיל. נחַש־העשן הקטן הולך וגָדֵל והתכונה שעל החוף הולכת ורבה. הועדות והמשלחות השונות, שבאו לקבל את פני האורחים, מסתדרות על דגליהן המתנוססים מעל לראשי הקהל, הממלא את החוף והנמל.

והנה מתקרבת הספינה, שואפת רוח, שורקת ופולטת מתוכה תימרות־קיטור. ועל המכסה עומדים מאתים וחמשים הנוסעים, פיותיהם פעורים ושירתם שטופת־השכרון זורמת מתוך גרונם ונִשאת למטה, אל הקהל שמתחת, על החוף.

פּ ה בְּאֶרֶץ חֶמְדַּת־אָבוֹת...

לרגע אחד בולע את הזמרה סער של מחיאות־כפים ושל קריאות שונות. מגבעות וכובעים מטלטלים למעלה, הדגלים מוּרָדים מַשהו, כופפים את ראשיהם ומשתחוים לעֻמת הבאים: הקהל מברך אותם לשלום ומקַדם את פניהם באותות של כבוד וחבה. אך כעבור רגע נפסקות המחיאות וההמון הממלא את הנמל נִלוה אף־הוא אל זמרתם של מאתים וחמשים המאֻשרים ואת האויר חוֹצָה רִנָּה אחת ספוגה עֹז ומרץ, תקוה וצהלה ו א ש ר, אֹשר לאין קץ ולאין גבול:

פּ ה בְּאֶרֶץ חֶמְדַּת־אָבוֹת...

בתחלת החדש השלישי לקיומה מאַשרת הממשלה העברית המרכזית את תקנותיהן של שתי מסִלות־ברזל חדשות ואת תקציב הסכומים הדרושים לבנינן. המסלה הראשונה: ירושלים – יריחו – שכם – שֹמרון – קֵיסריה; והשניה: יפו – לוד – רַמלה – ירושלים – ים־המלח. ותכף ומיד, בו בשבוע, נגש משרד הדרכים והמסלות אל העבודה ומתחיל בהכנות הדרושות לבנין. בלשכות־ההגירה מתחילים ימים של עבודה קדחתנית. מדי שבוע בשבוע דורש המשרד ההוא מספר עצום של פועלים. הדרישה של פועלים וממֻחים מכל־המינים מרֻבה היא גם בלאו־הכי, ובלשכות־ההגירה שבחוץ־לארץ התחילו עורקי החיים דופקים בחזקה.

הממשלה שבארץ וועדי־ההגירה שבמדינות־החוץ החליטו, כאמור, לתת בימים הראשונים את זכות־הקדימה ליהודי רוסיה ואוקרַינה, שתי הארצות הקודרות, שהמוני יהודים דוויים ורעבים משוטטים בקריותיהן ועירותיהן

שָׁם נִחְיֶה, שָׁם נִיצֹר

חַיֵּי חֹפֶשׁ, זִיו וּדְרוֹר...

הולכת ורחוקה הספינה, מתרחקת ונעלמת על גבול האֹפק, והללו עודם עומדים על מקומם, עומדים ומזמרים.

וגם כעבור שעה לאחר הֵעלם האניה ולאחר שנתנדפו וגזו גם גלילי־העשן באויר, עומד עוד הקהל על עמדו ושר את שירתו. ולא עוד, אלא שהשירה הולכת וחזקה, הולכת ומתגברת, ואִתה יחד מתגברת גם כמיהת־לב, כמיהת־לב זו, שאין איש יכול לברר את מקורה, להגיד, מהיכן באה ומה טעמה. ואף השירה כשהיא לעצמה, למרות כל העֹז והתקוה שבמליה והבטחון שבה־תמוס שלה, יש בה גם משהו מן העצב ההוא, הסר־הטעם, שאין להגדירו בשֵם ואין לדעת, מהיכן הוא בא, ושאף־על־פי־כן אין לך שמחה בעולם, שאין הוא מזדַוג אליה, ואין לך שעת־חדוָה בחיים, שאין הוא עולה וצף מעליה, כאותו קרום דק של שמן, העולה וצף על־פני המים.

שָׁם בְּאֶרֶץ חֶמְדַּת־אָבוֹת...

אלפי האנשים עומדים על החוף ועיניהם תלויות בקצהו של אֹפק־הים הכחל־כהה והרחוק, אשר שם היתה נראית עדין לפני רגעים מספר נקדת־הספינה השחורה ושעַתה אין לראות שם עוד אפילו את גלילי־העשן, שנמסו וגזו באויר הבֹקר הצח – עומדים ואין אחד מביניהם מרהיב בנפשו להפוך את פניו, לחבש את מגבעתו לראשו וללכת־לו. כאִלו דבקו רגליהם אל אבני הנמל המרֻבעות והחלקות וכאלו לא עיר גדולה והומיה נמצאת מאחוריהם, כי־אם מדבר־שממה. השמש העולה מזהיבה את העינים המלאית התעוררות ספוגת־עצב, והגלים הלוחכים את אבני הנמל מפטפטים את פטפוטם ההולך ואינו פוסק, כאִלו מבקשים הם לפַיֵס את האנשים העומדים כאן, להרגיע את רוחם, לנחמם ולהשיב להם את מנוחת־נפשם. כבר נחרו גרונותיהם – והשירה שבפיהם אינה פוסקת עוד. שפתיהם יבשו ורגליהם בצקו מרֹב עמידה על מקום אחד – והשירה כאלו אין לה סוף ולא יהיה...

שחפי־הים, המסתובבים באויר הבהיר ותָרים להם טרף במים הצלולים, מביטים תמהים ונדהמים אל הנמל ואינם מעֵזים להתקרב אליו כדרכם. השירה בולעת אף את צעקותיהם, את צריחות־הבֹקר אשר להם, והם פורשים כנפיהם ועפים הלאה, מן הנמל והלאה, אל גבעות־החוף התלולות שמחוץ־לעיר.

ובצהרי יום ג׳ הבא נועצת הספינה את עֻגְנָהּ בחוף יפו. התכונה היא

אפילו את פרשת יחוסם, את סליהם, ארגזיהם, מלתחותיהם וצרוריהם ואת כל הנמצא בקרבם פנימה.

הלילה, אור ליום ב׳, עובר על כֻּלם ללא־שֵׁנה. הנוסעים והמלַוים מטַילים על חוף הים, בנמל, בגִנות־הַטִיול הקטנות ובבולוַרים הסמוכים לו, ברחובות ובסימטאות שמסביב, וכֻלם מדברים, מפטפטים ומתלהבים, שרים שירים, מתלוצצים, מתוכחים על העתיד ועל העָבר, מסַפּרים אניקדוטות ומתהלכים כשכורים, כשכורי־יין ממש. מרֹב ההתרגשות של הימים האחרונים ומרֹב טרדות־הדרך וההכנות לנסיעה נעשו כל הפנים חִורים וכל העינים רטֻבות ומבריקות.

והנה מגיעה סוף־סוף השעה לעלות על הספינה. המלת נשיקות וברכות־פרֵדה, לחיצות־ידים וחבוקים — והנה הם עומדים כבר כֻּלם, כל מאתים וחמשים האיש, על מִכסה האניה. הנה כבר עולה רב־החובלים אל סִפת־הזכוכית אשר לו, המלחים מתחילים רצים אילך ואילך, והארֻבה הגדולה פולטת מפיה תימרות עשן שחור ודָשֵן; הארֻבה השניה, הקטנה ממנה, מנסה אף־היא לעשות כמוה, וגוִיָתה הגדולה והכבדה של האניה מתחילה מתרגשת, הומיה ושורקת ורועדת כֻּלה. מאתים וחמשים האיש העומדים על המכסה כאִלו נתנה להם פתאֹם פְקֻדה והם פותחים כֻּלם את פיהם. והנה שירת גיל ואֹשר, מלֵאה התרוממות־הנפש, ספוּגה גאון ויהירות, מתפרצת מתוך גרונותיהם, שוטפת ונשׂאת על־פני הים ועל־פני החוף ועל־גבי ראשיהם של רבבות האנשים, שנאספו בנמל לכבודם:

שָׁם בְּאֶרֶץ חֶמְדַּת־אָבוֹת –

תִּתְקַיֵּמְנָה כָּל־הַתִּקְווֹת...

והקהל העומד מלמטה על מרצפת־החוף אף־הוא אינו יודע את נפשו. מגבעות, כובעים ומִצנפות נזרקות באויר, צרורי־פרחים משׁלכים אל הספינה ונופלים המימה, מְטפָחות מנפנפות, ידים, דומות לכנפיהן של טחנות־רוח, עולות ויורדות.

שָׁם נִחְיֶה, שָׁם נִיצֹר...

אולם למרות הכל יש בשירה גם מַשהו מן העצב. משהו מאותה התוגה ואותם הגעגועים, המערפלים תמיד, כמעט שלא מדעת בעלים, את נפשותיהם של בני־האדם בשעה שהם נפרדים זה מזה.

הארֻבות נושמות בכבדות, נאנחות ופולטות מתוכן גלילי־עשן, והספינה זזה. הרף־עין אחד ובֵינה ובין הנמל כבר השתרעה רצועת־מים רחבה ומכה גלים. עוד רגע והספינה מתרחקת, הולכת ורחוקה. הנה אין עוד להבחין את פני האנשים העומדים על המכסה; הנה אין לראותם עוד.

הולכת ורחוקה הספינה, הולכת ורחוקה, אולם הקהל שעל החוף עודו עומד ושר, מנפנף במגבעות ובמטפחות שבידיו ושר:

חזרו וכתבו יום־יום, כי העקר הוא סבלנות. והנה עתה, כשנבואתם נתקימה, כשדבריהם מתגשמים במציאות, הם חוזרים עוד פעם על אזהרתם: סבלנות! סבלנות!

ולאחר משא־ומתן קצר בין לשכות־המהגרים המקומיות ולשכתן המרכזית נאספים סוף־סוף מאתים וחמשים המאשרים לעיר־החוף. פה־אחד החליט וַעד־ההתישבות המרכזי לתת הפעם את משפט־הבכורה ליהודי־רוסיה, כי מצבם של אלה בימים ההם היה נורא ומבהיל ומיום ליום הלך הלך ורע, הלך ורע.

שכורים מרב אשרם נאספים מאתים וחמשים האיש ממקומות מושבותיהם השונים, מעריהם ועירותיהם, לעיר אודסה. אין הם מאמינים בעצמם לאָשרם הגדול. מתבישים הם במקצת ומשפילים את עיניהם בהפגש מבטיהם עם עיניהם המקנאות של ידידיהם, מכריהם וסתם יהודים, שלא שׂחקה להם השעה ולא זכו להיות ביניהם.

הליכתם שלהם, של המצלחים, אף־היא נשתנתה. ראשיהם הורמו אל על, חזותם כאלו התרחבו ועיניהם אורו. אפילו שער־ראשם כאלו נוסף לו ברק חדש.

אטו מלתא זוטרתא היא? המהגרים הראשונים לארץ־ישראל לאחר הפסקה ארֻכּה וממשכה כזו. המהגרים הראשונים לארץ־ישראל החפשית, העברית, לארץ־ישראל! הנסיעה הראשונה בספינה, שדגל עברי מתנוסס עליה! הראשונים לשיבת־ציון. לשיבת־ציון ממש.

לקולם של המאֻשרים האלה בדברם נוספת נעימה חדשה, נעימה של חגיגיות, של גאוה, של יהירות, של הכרת ערך־עצמם. אפילו את נעליהם התחילו מגהצים בחריצות מיחדת ובנקיון־בגדיהם התחילו מדקדקים ביותר. הגברים שבהם מַרבים לסלסל בשפָמם, והנשים, רבן נערות צעירות, מיטיבות את שערות־ראשן, ואחדות מהן משַנות אפילו את תסרָקתן הישָנה לחדשה, שנראית להן מַתאימה יותר אל מצבן החדש, המגביהן על הכלל ומוציאן מתוכו. חבורות חבורות מתהלכים המאֻשרים ברחובות אודֶסה המקֻשטים והרחבים, מדַברים וצוחקים בקול רם, מתלוצצים ומביטים מגבוה, מלמעלה למטה, על „סרח העודף" שמאחוריהם. סרח עודף זה — אלה הם מכריהם ומכרותיהם, קרוביהם ורעיהם, המלַוים אותם כל־העת על דרכם, הולכים אחריהם בכל אשר ילכו הם ונהנים מזיו השכינה השורה על פניהם. כי הלא אף־זה הוא אשר מיֻחד וכבוד רב: להִמָנות על ידידיהם ומכריהם של הללו.

והנה, סוף־סוף, בא היום, אשר בו תפליג הספינה לדרכה. האניה עתידה, אמנם, לצאת מן הנמל רק עם־שחר, אור ליום שני בשבוע, אולם כבר למן צהרי יום הראשון מתמלאות סימטאות־החוף ומגרשי־הנמל המון רב של מְלַוִים ומלַוות וקהל סקרנים.

כל עגלה וכרכרה, הקרֵבה אל הנמל ומביאה בתוכה את אורגזי־חפציו של אחד הנוסעים, מעוררת את שימת־לבם ואת סקרנותם של הנאספים. הקהל כבר יודע את כֻּלם בשמותיהם, את כל המאתים־והמשים. הוא יודע

ומופתים, בראיות חותכות, כי היא היא שבחרה ראשונה בשם זה או אחר זכי לה זכות־הבכורה. כך, למשל, פורצת בין שלש חברות מחלקת על־אודות השם „יִצהר". האחת, הראשונה, שנטלה לעצמה את השם הזה, היתה חברה לנטיעת חורשות־זיתים ולעבוד־השמן, שנוסדה בגליציה. בעת ועונה אחת עם זו נוסדה עוד חברה כזאת בעלת שם זה בעיר לודז שבפולין, ועוד שלישית ביוהַניסבורג אשר באפריקה הדרומית.

... אולם באפס רשמי לא קמה עוד הארץ לנחלה לישראל.

פרק ב

בכל ארצות הגולה, בכל עיר ועיר, נוסדת לשכת־מודיעין. כל הלשכות מאֻחדות ובראשן לשכה מרכזית אחת לכל הגולה: „לשכת־מודיעין למהגרים לארץ־ישראל". רשת של סניפים לה בפנים הא״ץ, בכל הערים והמושבות. אלה שבפְּנים ממציאים ללשכה הראשית שביפו את כל הידיעות הנאספות על־ידיהם: על־אודות אחֻזות־הקרקע העומדות להמכר, על בתי המלאכה, החרשֶׁת והמסחר, שיש מקום בארץ ליסדם, ועל כל המשׂרות הפנויות בכל ענפי העבודה והתעשיה שבארץ. זו מסַכמת את החֹמר הנאסף על־ידה ושולחת רשיון־התישבות לסכום ידוע של מהגרים אל הלשכה המרכזית שבחוץ־לארץ. הלשכה המרכזית בוחרת מבין המוני האנשים, שנרשמו על־ידה, את הנחוצים והדרושים ומוסרת להם „רשיון־התישבות", שבלעדיו אין הכניסה לארץ מֻתרת עדַין לשום איש.

לשכות־המודיעין הללו כבר פתוחות זה כמה וכמה חדשים. אולם מן הארץ לא נתקבלה עדַין אף דרישה אחת: אין עוד מקום בארץ אף למהגר אחד. והנה סוף־סוף, לאחר שרגלי הנרשמים בלשכות כבר צבו מחזירה יום־יומית על פתחיהן, מתקבלת דרישה. הדרישה הראשונה. דרישה קטנה, קטנה מאד. אולם מצב־הרוחות משתנה אף־על־פי־כן בבת־אחת לטובה. מתעודדים בני־האדם. נפסקות התרעומות, שהיו מתמלטות מזמן לזמן מעל השפתים. השביבים, שכבר התחילו דועכים בעינים, עולים שוב, נִצתים ומִתלקחים מחדש. אף־על־פי שהדרישה היא קטנה, קטנה מאד. בסך־הכל נתנה רשות־הכניסה לארץ למאתים והמשים איש.

אבל כל העתונים היהודים מדפיסים את הידיעה באותיות גדולות ומזהירות על עמודם הראשון. כל העתונים מקדישים לה מאמרים מיחדים. הנה ההתחלה! סוף־סוף. מעתה תבואנה דרישות כאלה מדי פעם בפעם. מדי שבוע בשבוע. מדי יום ביומו. פַּעֲמַיִם ביום. ומיום ליום תגדַלנה הדרישות. מיום ליום ירבה מספר המאֻשרים. עד לאלפים ולרבבות יגיעו! הלא זו היא רק ההתחלה. הארץ התחילה סופגת. סוף־סוף התחילה הארץ סופגת.

העתונאים נתמלאו גאוה ויהירות: הלא זהו, אשר אמרו, אשר כתבו,

לרחוק את הקץ; ואף־על־פי־כן אין איש מאמין לה לאמת זו. אין איש רוצה להאמין. סבלנות! סבלנות! – צועקים הכל וחוזרים וצועקים – ואין סבלנות.

כמעט בין־לילה נעשה הדבר. בבקר לא־עבות אחד קמים אנשים שונים, בערים וארצות שונות ורחוקות זו מזו, ומתחילים צוררים את חפציהם ואוזרים את מתניהם. כל העתונים מתמלאים מודעות על בתים, רהיטים, כלי־בית ובגדים העומדים להמכר, על מחסנים וחנֻיות הנתנים בחכירה, על עסקים ומסחרים הנמסרים מיד אל יד. כתלי הבתים וגדרות החצרות ברחובות ובסימטאות אשר בערי מושבות־היהודים מתכסים מודעות על כל מיני חפצים, העומדים להמכר. אלפי מחסנים ובתי־מסחר מודיעים על מכירת סחורותיהם „בזיל־הזול", בנכיון עשרים, שלשים, חמשים אחוזים ממחירן הקבוע; בחצי־המחיר וכמעט בלא־מחיר. „מסבת ליקוידציה", מסבת יציאת הבעלים „את העיר" או „את הארץ".

בכל הארצות, בכל הערים הגדולות והקטנות, כאלו צצו וצמחו בין־לילה מן האדמה חברות שונות, אגֻדות, ועדים, ועֲדות, הסתדרֻיות, בַּנקים, חברות לקרֶדיט הדדי, קואופֶּרַטיבים שונים ומשֻנים. כמעט שלא נשארה עוד מלה מצלצלת אחת בשפה, שלא תשַמש שֵם לאיזה מוסד מסחרי, תרבותי, פוליטי, כלכלי וכדומה. כל השמות הגיאוגרפיים שבארץ, כל השמות אשר בכתבי־הקֹדש, שמותיהם של כל היהודים והמוסדות היהודיים המפֻרסמים מכל הארצות ומכל הזמנים הָעמדו במרכאות כפולות ומשַמשים שֶלֶט לאיזה מוסד חשוב פחות או יותר, נחוץ, נכבד, מעַנין או קוריוזי. החברה הקואופֶּרַטיבית להכשרת חלקות־אדמה „נחלה". חברת־מניות לבנין צי־מסחרי בים־התיכון „זבולון". חברה להארת הערים הגדולות „חשמל". חברה לבנין בתי־חרשֶת של שמן־זית „יִצהר". חברה לבנין בתי־חרשֶת של זכוכית „אלגביש". חברה להכנסת סחורות־חוץ. חברה להוצאת פרי־הארץ. חברות להכשרת־הקרקע וליִבוש־הבִּצות. חברה לגִדול־דבוֹרים „נֹפת־צופים". חברה לבנין בתי־חרשֶת להתכת־[illegible]עוה „ד[illegible]גַ". חברה לבנין מושבות־קיץ בהרים ועל חופי־הים „עֵדן". חברת־מניות ל[illegible]דול יערות „הארז". חברות־מניות לחרשֶת־הרהיטים. חברה כל־עולמית של יהודים אדוקים לבנין בתי־תפלה „שלומי־אמוני־ישראל" וחברת־מניות גדולה ועשירה לבנין תיאטראות בערים הגדולות בשם „מֶלְפּוֹמֵנה העברית", חברות למטעי־כרמים ולתעשית־היין „גפן", „תירוש", „אשכול". חברה ליסוד ענפי־תעשיה חדשים „קדימה" וחברה מרֻבּת החברים והסניפים לשמירת העתיקות והזכרונות ההיסטוריים אשר בארץ „נושנות". רשת של הסתדרֻיות להפצת ידיעות במדיצינה ולשמירת הבריאות, חברות לגִדול־סוסים, לגִדול־גמלים, לרכיבה, לטִיול, לשִיוט, להתעמלות והתגוששות, חברה להלחם עם מחלות־העינים והקדחת „מרפא".

לא עברו ימים רבים וכאלו חסרו כבר שֵמות מצלצלים, וחברות שונות בערים וארצות רחוקות זו מזו אוחזות בשֵם אחד ודנות אחר־כך זו עם זו, מתוַכחות ורָבות על זכות־הקדימה, וכל־אחת מבקשת להוכיח באותות

נכתבו ונדפסו ונקראו ופִרסמו מעל הבימה אלף־אלפי פעמים בכל המקומות אשר שָׁם בני־ישראל חונים ובכל הלשונות אשר בהן בני־אדם מדברים וכותבים וקוראים. רבבות מאמרים בעתונות היהודית בכל השפות וגם בעתונות־העמים מכל המינים והארצות נכתבו בנדון זה, וכֻלם, פה־אחד, מטיפים לסבלנות, לארך־רוח, להסתדרות ולמשמעת. למשמעת לאֻמית ואזרחית, והעִקר – לסבלנות!

– סבלנות! סבלנות!! סבלנות!!! – צועקות המודעות מעל הכתלים בכל הערים והעיָרות של תפוצות הגולה. סבלנות! – עונים אחריהן באלפי נוסחאות המאמרים הראשיים בכל מיני העתונים. סבלנות! – צועקים מחנות הנואמים השונים מעל כל הבימות: בבתי הכנסת והמדרש, בבתי התיאטראות והקרקסאות, בגני־הטיול, באולמי־האספות, בבתי המרזח והקהוה, בקלובי הפועלים, באספות הסוחרים, האמָנים, המורים, הרופאים, בעלי־המלאכה והמתלמדים. סבלנות! – מטיפים המורים בבתי־הספר שלהם והגננות בגני־הילדים ומגרשי־המשחק שלהן. „סבלנות" – היא הסִסמה היחידה של כל עסקני־הצבור, עוזריהם ושליחיהם הרבים. סבלנות! – קוראים הרבנים, זקני העדות, ראשי הקהלות והיושבים בראש האגֻדות והחברות השונות. סבלנות! – קוראים היהודים איש אל רעהו ברחובות, בשוָקים, בבתי־התפלה ובבתי־המרחץ, אצל שֻׁלחנות־הקלפים ועל־יד סדני בתי־המלאכה. סבלנות! אל תדחקו את הקץ! – סבלנות והסתדרות! הסתדרות ומשמעת!

אך כל זה ללא־הועיל.

בערים, בעיָרות ובכפרים, במושבות ובכרכי־הים אין איש שם לב לכל אלה הקריאות, האזהרות והאִיומים. האזנים כבר חרשו מנבואת־הסבלנות חסרת הנוף והמדה. כל העם, מן הקצה אל הקצה, כבר יודע על־בֻּרְיָם את כל הטעמים והנמוקים המוכיחים בעליל את ערכה הגדול של הסבלנות ואת רֹב הטוב הצפון בה. תעמולת הסבלנות הגדולה, המחרישה את האזנים ומקהה את הנפש, התעמולה הענקית בנוסח המאה העשרים קלעה אל מטרתה ועשתה את שלה. הכל יודעים את אשר עליהם לדעת. אין אף פנה נדחת אחת על־פני כדור־האדמה, אשר לא הגיע שָׁמה קולה של התעמולה הזאת, קולה המזהיר והמאַיֵם, המנחם ומעורר תקוות, תקוות לעתיד, לעתיד הקרוב, לעתיד היותר קרוב. אל המרתפים הטחובים שבורשה ובוילנה, אל בתי־המלאכה ספוגי־הזֵעה שבברוקלין, אל קלובי הפועלים והרוכלים שבאיסט־אנד, אל סימטאות־הזֻמה שבבואנוס־איְרֶס, לודז ואודֶסה, אל היכלי המיליונרים שבניצה, מנטונה, וינה וּושינגטון, אל גנות־הירק והמקשאות שבארגנטינה, אל קהלות־ישראל העתיקות והמתנונות שבהולנדיה ואיטליה, אל נדחי־ישראל שבקוקז, אל ערבותיה הלוהטות של אסיה המערבית, אל היהודים התלושים והמשֻנים שבמדינות הסינים והיַפּונים, אל הפלחים שבאביסיניה ואל הרוכלים החרוצים שבאוסטרליה הרחוקה, אל כֻּלם הגיע קול התעמולה הזאת. אולם איש אינו שָׂם אליה לב. אמנם, הכל יודעים, כי אמת בפי המזהירים וכי טובת העם והארץ היא המדברת מתוך גרונם וכי אסור

ח. ש. בן־אברם

קוֹמְמִיּוּת

ואם רק חלומות הם אלה —
ברוך לי ליל־חזיונותיו

ספר ראשון

פרק א

באפן רשמי לא נִתְּנה עוד הארץ לעם העברי, אך התסיסה בקרבה ובכל תפוצות־הגולה היתה רבה.

לא ידע עוד איש מתי, כיצד ובאיזה אֹפן תִּוָּסד ותתבסס המדינה היהודית, לא נקבעו עוד גבולותיה, והעמים השונים, מַמלכות־תבל האדירות והנוגעות בדבר לא הספיקו עדַין לברר לעצמן את יחוסיהן אל דבַר הֻוְסַד המדינה החדשה; לא הברר עוד אפילו לעתונאים אשר בערי־הבירות, אלה הוזי־העתידות הַמְבהקים ביותר, כיצד תפתר שאלה זו על־ידי אֵילֵי־הארץ, שבהם הדבר תלוי; לא הֻברר עוד אפילו, מי מן הממשלות תסַיע להם ליהודים לקומם את הריסותיהם ומי מהן תוסיף לרדפם עד־חרמה כאשר עד־הנה. — בקצור: לא נפתרה עוד אפילו שאלה אחת קטנה מתוך המון השאלות הקשות והמסֻבכות, שהלכו ורבו מיום ליום — והתסיסה בעולם היהודים, בין בארץ בין מחוצה לה, היתה גדולה והתכונה רבה.

יתר על כן.

הארץ היא סגורה ומסֻגרה והכניסה לתוכה אסורה עדַין על היהודים אִסור חמור וכפול. מצד אחד אוסרות עליהם, על היהודים, את ההתישבות ההמונית בְּאָרֶץ הממלכות הגדולות, הנוטלות חלק בפתרונן של שתי השאלות הפוליטיות היותר קשות והיותר מסֻבכות למיום היות פוליטיקה בעולם ועד־עתה: שאלת היהודים ושאלת פלשתינה. ומאידך גיסא אוסר את ההגירה הועד המְאחד של כל המפלגות הפוליטיות בישראל, הנוטלות חלק בישוב הארץ. אמנם, הועד המְאחד הזה אינו מתכַּון באִסורו אלא לטובתם של המתיַשבים עצמם ולטובת הארץ. הדברים האלה נאמרו ונשנו וְשֻׁלשו, אף

אבל גם בשבתי בפנה אחרת, לא היה ניחא: שמעתי את קולו, את שִׁעולו, את צעדיו המיֻחדים, צעדי־העֵץ. סוף־סוף אנוס הייתי לוַתּר על רגילותי ולעקור את ישיבתי אל בית־קהוה אחר. כשנה שלמה לא יספתי לראותו וכמעט ששכחתיו. והנה ראיתיו פתאם מתוך הטרמַי, כשהוא משָׂרך דרכו בכפות־רגליו השטוחות על הטרוֹטואַר הרטֹב משלג מְפשר. עודנו חי! הכרך גָוַע, אנשים נפלו ברחובות, לוָיות נהרו יום יום, והוא, הזקן השחוף, שאינו יכול ללכת, הוא חי. איזו חיוניות עקשנית, חיוניות להכעיס! כחתול זה, שאתה הודפו מעל ברכיך בחמת־כֹּח, והוא מסרב ונאחָז במכנסים בצפרניו...

קטע אחד מתלבשתו, חלק קטן מגופו, שעיני נתקלה בו בהסח־הדעת, הספיק, שאכירנו כרגע בין המוני אנשים אחרים. כך הכרתיו פעם אחת על־פי מפרַקתו בלבד, זו מפרקת־האבטיח, בשעה שעמדנו בתוך מחרֹזת־אנשים יוצאת־זנב, שֶׁצָּבאה אל פתח הנחתום, אף־על־פי שכמה חוליות הבּצו בינו וביני. כֻּלנו עמדנו בקֹר וחכינו בקֹצר־רוח, איש איש ללחם־חָקו המצֻמצם, שְׁנחתך לו מטעם השלטון, לזו פת־ה„קוקורוץ" העלובה, אבל הוא עמד וחִכּה אחרת...

במקוֹמות שונים ובמצבים שונים קִלקלו לי פגישות אלה את הלך־הנפש, עד שביום ראשון אחד, בצהרים, ראיתיו, כשהוא יוצא, לבוש בגדי־חג, בין יתר היוצאים – ממסגד־פֶּטרוס. „נוצרי!..." עמדתי על טעותי בקול, וחדוה מְשֻׁנה זעזעתני.

אחרי גִלוי זה עוד יש שנזדמנתי עמו פה ושם, ונפלא הדבר: גֹעל־הנפש שוב לא היה חריף כל־כך.

טָעוּת

בֵּין יְהוּדֵי „מִזְרָח, הִרְהַרְתִּי, אֵין לִמְצֹא כָּמוֹהוּ כָּל־עִקָּר; יהודי מערבי הוא זה, מילידי המקום, כנכר מהברתו ומעזותו, יהודי, שאין לו מיהדותו אלא זה החטם המגבן והחד ורעבתנות־החיים בלבד.

באיזו הנאה לגם תמיד את הקהוה הרותחת, בלפפו את הספסל בשתי ידיו הצפודות, המסֹאבות והרועדות. בינתים השתעל ורָק את כיחו תחתיו, על הרצפה, אחר־כך הביט בעיניו הבולטות אל התופינים ומשמש בכֻלם עד שברר לו את האחד. תָּמֵה הייתי על סבלנותם של המלצרים. טרחנותו לא ידעה גבול. הוא תבע עתון אחרי עתון, תלה את ה„צוּיקר" שלו דוקא בקצה הָטמו ועיֵן ארֻכּות בחלק המודעות. ולבסוף, לאחר שכבר קבל את הכל:

— פרנץ, את ספר־הַטֶּלֶיפוֹן!

ובספר ממֻרטט זה הפך והפך, רשם לו בעפרון מספרים שונים, אחר־כך קם לאט ושָׂם פעמיו אל תא־הטליפון. וַדאי לקוי היה בכפות־רגלים שטוחות, לפי שהלך עקב בצד אגודל, בלי גמישה כל־שהיא, כברגלי־עֵץ.

משנכנס הוא לַתא, הרי היה זה עֵסק לדורות. אך צלצל את צלצול־החתימה, וכבר פתח תכף במספר חדש. ביחוד לא זז משם, משראה בצד זכוכית־הדלת אנשים מחכים. והללו חכו עד־בוש.

— האדון הוֹפְרַט, — נשמע פעם קולו המכער, — בתי נשואה לַבַּנקיר ברתולד...

נכר היה, שמכאן, על־ידי הטליפון, בִּצֵע את עסקיו הכהים, והכל על חשבונו של חתנו הבנקיר. אגב, איזה בעל־טעם הוא בַּנקיר זה. הלא אם יש לה לאשתו אף שרטוט אחד מקלסתר־פניו של אביה — דַּיֶּהָ!

הימים היו ימי המלחמה, ימי־חֹרף אכזריים, כשהדירות לא הֻסקו מחסר פחמים, והמקלט היחידי היה בית־הקהוה. כמוני ישב שם מבֹקר עד ערב, וכמוני הדגיש לַמלצר תמיד, שהקהוה תהי רותחת. לא יכולתי לסבול את זו הרחבת־הדעת, שבה פשט את אדרתו הדלה, כְּחֹל מקֹר, ותלה אותה דוקא על־גבי זו שלי. עתים גם התיַשב אל שֻׁלחני.

— מדוע אתה רוצה פתאם ללכת מכאן? — שאלַני חברי לְתֻמו.

— מוטב שנשב שם אצל החלון...

עתים, כשהלכה אל השוק לקנות דבר־מה, נָעַל בעדו את הדלת והתחיל מפשפש רתֵת בתאי־הארגזים, בכל כיסי בגדיה, בין הדפים של תוי־הנגינה שלה. תאות־הרִגוּל תקפתהו כל־כך, עד כמעט שנצטער, על שחוץ מכרטיסי־טרַמוַי ישָנים וממֻעכים לא מצא כלום.

אחר־כך טִיֵּל בחדר אחת הנה ואחת הנה, הביט אל החלונות, ולפתע־פתאם נזדעזע, התלבש בבהילות ויצא אף־הוא.

מבֻלבל שוטט ברחובות, קפץ מטרַמוַי אל טרַמוַי, פָּנה כה וכה, הביט ותָר. והימים ימי הַקְרַמְפּוּס; מתוך הַוִּיטרינות מציצים הַשֵּׁדים־הבֻבּות האדמים כלפי שלג החוץ... לבסוף הוא שָׂם נפש בכף והולך אל אותו בית־הקהוה, ששם יושב ה ו א, נדחק ונכנס דרך הדלת המסתובבת, ותֵכף משקפיו מתערפלים מפני ההֹם ואין הוא רואה כלום לחלוטין. מְכֻּה־סנוֵרים הוא מפקיר את־עצמו ביד גורלו – מאד אפשר, שברגע זה יתנפל עליו ה ו א באקדח או בסכין...

ומה שלא מצא בהקיץ, ראה בחלומותיו. החלומות, החלומות!... כמה ערמומיות־שטנים הוצקה בהם; איזה יגון, איזה דחק־נפש! והיא היתה כאן לא כפי שהיא עכשו, אלא דוקא כבימים הראשונים, בראשית קִסמהּ ולֵחהּ. מְרֻתח כֻּלו ומלא חמת־נקם ננער והציץ תכף עליה, ששכבה לצדו, שקועה בשנתה ופיה פעור קצת, ושוב הצטער רגע אחד, על שאין זה אלא חלום ואינו יכול אפוא לבַצע בה את נקמתו.

מתוך חלום שכזה הקיץ פעם אחת בבֹקר־סתָו ומצא אותה, לתמהונו, כשהיא נשענת על מרפקה, וראשה משְׂרבב אל מחוץ לַמִּטה, כלפי קרקע. לבו נבא לו לא־טובות, והוא שאל ברחמים גדולים:

– מה לך, סַבִּינקה?

מבּלי הביט אליו, ככועסת, השיבה מלה אחת:

– דָּם!...

הוא לא ידע מה לעשות והתחיל מתלבש. חלוקו נִדמה לו כהה ביותר... לבוש למחצה תמְכָהּ בראשה, הביט אל הנוזל האדם, שפָּרץ בלי־מעצור, נאנח בכל ישותו ומלמל:

– אלה הם החיים! אלה הם החיים!...

כמו בשכבר הימים, ברוצו, ילד בן־תשע, לקרֹא אנשים אל אמו הגוססת, כן רץ עכשו לאֹרך הרחוב – אל הרופא. עין בעין כלפי האסון הגדול אנו נעשים כֻּלנו שוב ילדים בני־תשע. „הוא בכה כל־כך, כל־כך בכה!"... ומתוך כל העולם הגדול והזר, שְׁוֵה־הנפש, הבהיק עתה אך א ח ד, חִור ורזה, כידיד יחידי, כאח, שנוֹטל עליו את חצִי הכאֵב, כאֵב־הרחמים הנורא – ה ו א.

הוא

מהיותו הראשון ולוּ היה העָבר – לא בטאו את שמו מפֹרש, אלא כנוהו הוא סתם. וגם הברה זו פלטו שניהם, הבעל ואשתו, על־כרחם, כאִלו כפאם שד, אגב רַהַט השיחה. לרגלי ענין אחר. היא ספרה, למשל, היאך שלמדה את אמנות הגלישה, בעודנה נערה כבת חמש־עשרה; למדה ביסורים, בדמע.

– חבשתי את המחלקים לנעלי, והוא נהג אותי עד לאמצעיתו של הקרח, ושם עזבני לנפשי, בפעם הראשונה...

– מי? – שאל הבעל מתוך פזור־הנפש.

– נו, הוא... – רטנה היא, כמתחרטת על כל הספור.

או שֶׁנִמקה את פחדה מפני הברקים והרעמים וספרה, כיצד הפתיעַתה פעם הסערה, בשעת טיול מחוץ לכרך, ובקרבתה הכה הברק בצריף־אכרים – לעיניה.

– לבדך היית אז?

– לא...

– לא!... – סנט בה בצחוק רע וחִקה את קולה.

– ובכן למה אתה שואל?!

על־דבר הדם, שֶׁזִנק מתוך גרונה פעמַיִם בחייה, ספרה וחזרה וספרה פטפטנית תמימה זו, שיצורי־המות הקטנים והערמומיים כרסמו את רֵאָתָהּ המתוקה בתאוה יתרה. היאך ששכבה לבדה בחדרה ושמעה את הרופא מתלחש עם בני־ביתה בחדר השני...

– והוא בָכה כל־כך, כל־כך בכה!...

– מי?

– נו, הוא...

ובדמיון הבהיק כפעם־בפעם אותו הפרצוף החִור והרָזה, הזרוע נקֻדות־חַמה, שאך פעם אחת ראהו, הפרצוף הסלַוי הקר וחד־המשטֵמה. הוא – העשוק, האויב המסֻכן, שלא יחמול ביום־נקם...

– אִלו היה זה אחר, לפחות, – הוכיח אותה פעם. – הלא בין ידידי־נעוריך היו נערים נחמדים כל־כך. והנה דוקא הוא, המכֹער שבהם!...

היא שתקה.

מאורע זה, שנתרחש בהיותו בשדה, העיב את רוחו. נתיַתמה החצר. הֶרגש, פשוט, כאֵב. במשנה־אהבה התרפקו העינים עכשו על היתומים, התרנגולים הצעירים, שגַברותם אך התחילה לצמוח, שקריאתם היתה קצרה וקטועה עדַין, ושרגליהם אחרי הגשם הצהיבו מְשפשפות ויפות כל־כך. הנה מנסה האחד לכבש תרנגולת מנשי אביו, וזו מסרבת ודוחתהו בהמת־כח. בעוד שעה קלה התגנב בלט אל תרנגולת אחרת, רובצת בגומה, אצל הגדר, ומתפלֶית, התגנב מאחוריה, אבל גם זו, שהרגישה בדבר, הפכה פניה אליו ונִקרתהו נַקר ופצע.

בערב אותו יום ירד גשם, והרוח הֵשִיר את תפוחי־הבסר ותופף בהם על גג־הפַחים של סֻכת־החצר. כדי לפַכח את הבדידות, נכנס, כמשפטו תמיד בערבים כאלה, לחדר־המבשלות, לפטפט קצת עם המשפחה הקטנה. תֵכף בכניסתו נתקלה עינו בתרנגול הצעיר הלז, כשהוא תועה מִכה־סנוֵרים אצל הקיר, לאור העששית הקטנה. ברגע הראשון תָמה: מה לזה כאן עכשו? (בלילה מקומם בלול שברפת־הפרה). אבל הוא פסע עוד פסיעה אחת – והבין את הכל.

אחיו האחד כבר „נדקר" לפני רגעים אחדים, ועתה הגיע תורו הוא. צילי גחנה ונטלתהו בידיה, וזה השמיע הברה רפה, הברה לֵילית... היא החליקתהו ואִמצתהו קצת אל שדיה המדֻלדלים, חבוטי־העבודה; אחר־כך תפסתהו ברגליו, וכשראשו למטה, נשאַתהו אל אביה, שישב על שרפרף וסכינו בידו.

היא הוסיפה לאחוז ברגליו, ואף־על־פי שהפכה פניה לאחוריה, כדי שלא תראה, נכר היה, שאינה מתחלחלת כל־עִקר. התרנגול לא פלט הֶגה כל־שהוא, אלא פרפס בכנפיו והשיב רוח אל הפנים... לצחוקה של הזקנה, שטפלה בכירה, התחמק מכאן ושב אל חדרו.

אגב נהימה קטועה התלבט רגע אילך ואילך, ובלי שום נטיה לשֵנה התפשט והתכנס במטתו עד מעל לראשו. אבל גם מבעד לַשמיכה עוד שמע את פרכוס־הכנפים, שהלך ורפה, הלך ורפה.

מלא־קומתו, הטיל על כתפיו את שתי כפותיו ולקק בצמא את הפרצוף הקודר, את החטם, את העינים.

„טוב מאד, טוב מאד!" הרהר הוא ושב אל חדרו, שבו התהלך באלכסון, הלך ושוב, וראה בעד החלון המסרג את השדות המשחירים. המזרן במטתו, הממלא בזגי דורה, היה צונן ורענן, וקרקורי הצפרדעים התגברו והמתיקו את שנתו. וכנולד מחדש הקיץ בבקר השכם.

הקיץ נכנס בעביו, והוא טיל לאט בשבילים הצרים, לא הרחיק, והביט אל קדקדי ההרים באפק, שפעמים היו מערפלים ופעמים שקופים ומצחצחים. קריאות התרנגולים משתפכות מכל עבר, נושא־המכתבים הולך ובא דרך שדות, והדבורה מפסיקה את זמזומה, ברדתה על הפרח הרך, ומכרעת אחוריה, כמו מתוך הזדווגות. הוא הריח את ילדותו בציצים הצהבים־מצהירים, שקטפם לשם־כך, ושאף אותה מן השמים הכחלים־כהים, מן השמים השלמים... וכמו אז, בעודנו נער קטן, הזדקף על בהונות רגליו וקטף מן האילן שבחצר את הדבדבניות הבשלות הראשונות, קטף בהחבא, בגויעת לב, גזרה שמא יראוהו הבעלים בכך. כי האכרה הזקנה והחשדנית, שעבדה באותה שעה בשדה, יחד עם בעלה ובתה, הזדקפה לרגעים אף היא, האהילה על עיניה החדות והביטה הלום, אל חצרה, וסקרה את הכל.

לבדו תעה כאן אילך ואילך, הציץ לתוך הרפתים האפלות, נכנס לחדר־המבשלות, שלא ננעל בפניו; תעה בפסיעות זהירות, שלא ירמוס את האפרוחים הרכים, שאך תמול שלשום יצאו לאויר העולם. לצפצופם העליז והבריא, הצפצוף בהמון, ענה ציוץ בודד, חולני, מירכתי הכירים: שם, בתוך קדרה, בנוצות, טמון היה אחיהם ה„נפל", שלא נדגר כל־צרכו, ושהאכרה אמרה עליו, שלא יחיה. — באמצע הרצפה, על בהרת־החמה, רבצה החתולה המנמרה על צדה, בפשוט אברים, וגוריה היפים, המנמרים כמוה, והעורים עדין, פשפשו בכרסה ומצאו את שדיה למרות עורונם.

אבל כל אלה לא הרהיבוהו כל־כך, כתרנגול הגדול, האדם, יפה־הרעמה, אבי משפחתו העצומה, שטיל בחצר דרך־מלכות, התעכב תחתיו לרגעים, השהה את רגלו האחת באויר, כמתאמץ להבין דבר־מה. הלא זה הוא התרנגול של בית־מולדתו, אותו התרנגול עצמו, ולא אחר... הנה צדד את ראשו קצת, סקר כלפי מעלה וקעקע אל תרנגולותיו בחרדה־אזהרה: ברקיע המענן הסתובב איזה עוף שחור, והוא לא ידע, שהמות אורב לו דוקא ממקום, שבו הוא בטוח ביותר.

— את זה „נדקור" בקרוב, — אמרה פעם האכרה הזקנה, בקשרה ובהדקה היטב את קצות מטפחת־ראשה מתחת לסנטרה השעיר. — ובמקומו נגדל אחד מן הצעירים הללו.

על־יד הבאר, בצהרים, לעיני נשיו נדקר. ראה זאת גם לוקס מתוך צריפו הקטן, זנק החוצה עד למלא ארך שלשלתו, התרוצץ אילך ואילך ונבח ויבב ארכות.

ענין ההרֵגה! מ ל ב ר הרי זה ענין של חמש מינוטות או גם פחות; אבל מ ל ג ו? כאן הרי זה נֶצח, אין־סוף!... כאן מכריעים הרגעים המעטים הללו בכֹבד זמנם את כל החיים הקודמים. משהו מדבר אנו טועמים בשעת נַרקוזה, התעלפות, ולפעמים גם בחלום רע. אבל מה חש הנהרג א ח ר ־ כ ך, אחרי משהו זה, שהיקיצה גבול לו? מה טועם הוא בהִנָתק החוט?

בהנתק החוט, בהנתק החוט — — היכן אפשר להתנער מכל־זה ולחיות קצת כבימים הראשונים, בהם למדנו וקראנו את דבר־הרציחות בימי־קדם ושמחנו בחשאי על שאנו חיים עכשו ולא אז? היכן אפשר להבריא קצת?

היכן?

לברוח מן הכרך, וִיהי מה, לברוח תכף, מן הכרך, שגם האביב לא יכול להמתיקו. בקטעי הגגים נפגשו תכופות מַטרונות עוטות אֵבל, ושֶמש אפריל האירה את אנדרטות־המשוררים עם חריצי יסורים בלסתות ושלשלת־אנקורים על המצח.

הוא תר לו כפר קטן בשטִיריה, בתחתית הר, וקבע דירתו אצל אכר בא־בימים, שביתו הקטן עמד לבדד, באמצע השדה. ועוד בערב הראשון טעם את ההויה הכפרית בכל מְתקה: בַבִצה הקרובה קרקרו הצפרדעים, קרקרו בדבקות, בשכרון, בכלות הנפש אל ראשית האביב.

זה כעשרים שנה שלא שמע קולות אלה, ונפעם ביותר, נכנס לחדר־המבשלות, שהפרוזדור הצר הבדיל בינו ובין חדרו, לשוחח קצת עם הבעלים.

— זאת היא המוסיקה שלנו, — חִיְכה לעֻמתו הבת היחפה, במָרסָה את הבליל בעביט, סעֻדת־הערב לחזירים.

אמה הזקנה והבריאה נתנה ידה בבליל אף היא ופִקדה:

— עוד מעט צונן, צִילִי!

הוא שאל:

— הרגשתם כאן מה מן המלחמה?

— מעט מאד, — ענתה צילי. — אַוִירוֹפלַן ראינו לפעָמים, ושבוים רוסיים עבדו כאן, אצל האכרים הגדולים.

— בחורים יפים?

— אחד היה נאה! — ענתה הנערה בצחוק.

נפתחה הדלת, וכלב צהֹב גדול התפרץ בבהילות, התנער בגבורתו, השתולל, הסתובב סחור־סחור, ולאור העששית הקטנה, בין כתלי החלל הצר, נראה כארי, ממרומי הַכירה הביטה אליו רתֵת החתולה המנֻמרה, ועיניה הֻדלקו.

— כל היום הוא אסור בשלשלת, — הסבירה צילי, — ועל־כן הוא מתלהלה כל־כך. — לוקס, שקֹט!

אבל לוקס לא שקט והוסיף להתרוצץ, שכור־חֹפש, אילך ואילך, ובראותו את בעליו, שנכנס בינתים, הסתער עליו בשפע אהבה, הזדקף

ג. שׁוֹפמַן

בְּחֵיק הַטֶּבַע

בהיותו ב„שדה" הרהר תמיד: כתֹם המלחמה, אך ישוב לביתו, ילך תכף אל בית־הקהוה הקבוע שלו, שם יֵשב, יעַשן ויביט בחלון – נערה עוברת, מנקה־ארֻבות, שלג נופל... והנה בא היום – ומה?

בית־הקהוה אינו זה שהיה קדֹם לכן. התקרה כאִלו נתנמכה ונראית כמפחמה משהו, האורלוגין עומד, ומִן הפתח נמשכת צנה אל הארכֻבות. הכל סורוֹגַט, טעם תְּפֵל בַּכֹּל, במקום סכר – סַהֲרין. המלצר הראשי קַרל, שלעבר עודד את הרוח בהסברת פניו הבריאים, שֵׂיבה נזרקה בו ועיניו הכהלות דומעות מזקן. מחמת הדימונסטרַציה הגדולה, שעתידה להיות היום, הוא מתנכר וגובֶה את התשלומים, מבלי הכות עד שיקראו לו. על כל צרה שלא תבוא!

המלחמה חדלה, אבל ענין ההרֵגה בכלל לֹא חדל. מלבד הריבולוציות והפוגרוֹמים, הרי החַיָלים, שנתפזרו לבתיהם, ונִשקם בידם, ממשיכים את הדבר ביחידות, איש איש בפנתו. כאן הכל ביחד: הרגילות להרוג, חֹסר־מחיה והֶלשת השלטון. יום־יום יש לקרֹא בעתונים על־דבר רצח־שֹד חדש. דפקו בדלת, ואין פותח; קראו לבולשת, וזו פתחה את הדלת בחזקה, והנה... או שהנהר הקיא ארגז אל היבשה, ובו גוִית־נרצח מקֻפלת... בגדי־הצבא האפורים והממֻרטטים, שבהם התגלגל בחפירות, מטמיעים את הרוצח בהמון חברים; לאחר שרחץ את ידיו מן הדם, הוא לובש בגדי צִיביל – ועתה צֵא וחַפשׂ אחריו!

הנך מטַיל ברחוב ומסתכל באיזו וִיטרינה או שאתה סח עם חבֵרך, ותוך־כדי־כך, בהסח הדעת, משתקע דמיונך ברגעיה האחרונים של הזֹנָה הנרצחת, שעליה קראת היום בעתון־הבֹקר. וכך אתה חי וחש את־עצמך חליפות: פעם כמי שלסטים התנפלו עליו בחדרו, פעם כמי שהֻשלך בחזקה מעל דפֹן הגשר אל הנהר, פעם כמי שנהרג בדימונסטרַציה ברחוב, פעם כמי שהֻצג „אל הקיר" ברוסיה, ופעם כמי שנקבר חי באוקרַינה...

הוא עצר בסוסים, ירד מעל העגלה ומבלי דַבֵּר דָּבָר נעלם בין השיחים. מרדכי ווירז'ביצקי החליפו מבטים, התכרבלו בעורות־הכבשים, עד כדי הסתר־פנים ושתקו. הסתכלו בכפת־השמים האפלה ללא־כוכבים, שהיתה תלויה על ראשיהם, חשו את כל הדלונם, את פחד הלילה, בשעה שגונבים את הגבול, ודומה היה להם, שעגלת־חֹרף זו לא תצא לעולם מתוך החשכה. וירז'ביצקי שלשל את ידיו לתוך שרוולי־בגדיו ופזם פזמון ספוג געגועים.

— בלום פיך—הפטיר מרדכי את שפתיו בחשאי.

הפזמון הבליט את הדומיה, את הקרירות, העמיק את החשכה והביא צלילים דַקים מן הדקים מהחורשה. לפרקים נשמעה צריחת עורב. צל אדם התנועע בין מפלשי־השלג, אחריו שני, שלישי, ומרחוק נראו דמויות בני־אדם, היוצאים מתוך החורשה ומשָׂרכים דרך. מרדכי חש, שנשימתו נעצרת, ידע, כי אין אלה אלא שיחים, כי הפחד פחד־שוא, כל זמן שהוא נוסע עם בלַיש, ואף־על־פי־כן התהדק למושב העגלה והרגיש, שרגלי חברו רותתות.

מהחשכה הופיע בלַיש, קפץ על העגלה והתחיל דופק את הסוסים. הסוסים דהרו, זרקו בְעינים רסיסי־שלג דוקרים, ועד שהם מסתכלים במה שלפניהם, עצר פתאם בלַיש את הסוסים, שנרתעו לאחוריהם ועמדו לפני פונדק.

— והרי אנו באוסטריה! — קרא בלַיש—כאן, בפונדק זה, תלינו הלילה ועם שחר תסעו ברכבת גולומין לקרַקוי. ובכן, לכו לשלום. המקום יצליח את דרככם! ליל־מנוחה!

מרדכי ווירז'ביצקי עמדו כנדהמים, רצו להודות על החסד, שבלַיש עשה עמהם, והדבור נסתלק מהם. לבבות מלאים, רוי־אהבה, רעפו תודה, הצטערו, שנפטרים הימנו, ובלב כל אחד מהם נחרתו עקבות הכרת־טובה. בין כה וכה מצאו את עצמם עומדים באישון־לילה, הצליפו זה על זה מבטים, כאִלו טינה היתה בלב אחד על חברו, על מה הניחו לו לילך. מרדכי הסתכל בשני הפסים, שנמתחו מאחרי עגלת־החֹרף ונבלעו בחשכת הלילה. וירז'ביצקי לפפו:

— רחימי, הלא יושבים אנו יחדָו, כֻּונתי, יהודים ופולנים, זה מאות שנים ועדַין זרים אנו! לו ספרו לי מקרה שאֵרע זה־עתה לנו, חֵי ראשי, שלא האמנתי!... ובתו? אחי, הלא הדעת נטרפת!

— דעתך כבר נטרפה — ענה מרדכי ונשמט מזרועותיו—נשיקה זו באישון־לילה על שום מה? ואם בתו של בלַיש מוצאת חן בעיניך, מה פשעי ומה חטאתי?!

— אֶה, רחימי, לא ירדת לסוף דעתי, זאת לא זאת—השיב וירז'ביצקי כשהוא נעלב, נעץ את עיניו האפורות, שהפיקו יסורי־אהבה, במרדכי והוסיף:—לַשֵּׁדִים ולרוחות! קלקלת את הלך־הנפש, מוטב שנכנס לַמסבאה ונשתה כוס שכר.

בשעבודו של ההמון, אלא האמין, שעל־ידי ההמין ישתלם היחיד ויֵעָשׂה ל„אדם בפעל", לבן־העליה. וכל מה שמביא תועלת להמון, גורם לו נחת־רוח—זהו הוא לו, לבן־העליה.

עם חשֵכה עמדה עגלת־החֹרף רתומה לשני סוסים לפני הארמון.

— עלינו לנסוע—ומיד—אמר בליַש בשמעו קול־צהלת הסוסים.

מרדכי וויֶרז׳ביצקי הרגישו פתאֹם, שהם עוזבים את הארמון לעולמים, ופניהם של המסבים נתחבבו עליהם עוד יותר. געגועים, שתוקפים תכיפות איש בודד בערוב היום, אחזו אותם. יָד שָׁהתה בתוך יָד אגב לחיצה לבבית, העינים המלאות נֹגה הֻדלקו מחמת פרֵדָה.

ויֶרז׳ביצקי עמד כל אותה שעה לפני הבת, הכובע בידו וגַבו כפוף, כאלו היה בדעתו לכרוע לפניה.

על המרפסת חִכה כבר הרַכב וטפל באדרות־כבשים.

— בשבילכם,—הצביע בליַש כלפי האדרות,—כשתִתְכַּרְבלו בהן, לא יחשוד בנו איש ולא יהיה מחפשׂ אחרינו.

הם התעטפו באדרות, קפצו לתוך העגלה, התכרבלו, ובלִיש קרא לרַכָּב:

— הִשָּׁאֵר כאן, בעצמי אנהג!

הוא דפק לאט את הסוסים, שהיו מכשכשים בזנבותיהם, מגיעים ראשיהם ועולים במעלה־ההר. בליַש נהַג בסוסים. הדרך נטה אל הצד, העלים את הארמון והוביל לשביל צר ומְשלג. הפרֵדה קלקלה קצת את הלָך־הנפש של מרדכי והוא הרגיש, כי עצבת תוקפת עליו.

מלמעלה שמים כבדים, מגַבבים גושים אפורים, זולפים אור של חרמש־לבנה חִוֵר ונראה כבבואתו בלבד, הצפה בין הגושים. מרדכי הסב את ראשו אל ויֶרז׳ביצקי, שישב תקוף־געגועים כמותו, חש צביטה בגרונו ושתק.

חוטים בלתי־נראים נמתחים ומשתזרים מאיזו מרחקים, נמתחים מלבבות חביבים וספוגי־צער, כמֵהים ומשתוקקים, מְצֵרים עד כדי בכיה, על שהפרידו ביניהם. וכשמתגברים המאוַיים—די לעצום את העינים, להצטפף בקרן־זוית חשכה, והחוטים הסמויים ואינם נראים, שאנו פורשים כרשתות על־פני העולם, מתחילים להתנועע ולפרכס מגעגועים עַזים, נוקבים וחודרים אבן וברזל, עד שהרטט נתקל בלב הנכסף ומעוררו.

הסוסים נכנסו לתוך חורשה ונבלעו בחשכה. משני צדי הדרך עמדו אילנות חשופים ומְשלגים, שדליותיהם היו נראות כאברים מכֻוָצים. עורב צרח, אחריו שני, שלישי, ומכל העברים ענו עורבים בצריחותיהם, התנשאו בסיעה ועפו על־פני החורשה. הסוסים התנערו, משכו את העגלה, זרקו בפרסותיהם גזיזי־כפור ודהרו על־פני השלג המהֻדק.

עגלת־החֹרף יצאה מהחורשה ובמעלה־ההר הסתמן צריח ספק מסיד, ספק מְשלג. קוֹרָה עמדה באלכסון, שחִדָה המהֻדק לשרשרת הצטַיר באויר המוּאר.

— הנה הגבול—אמר בליַש בלחישה והראה להם על הקורָה.

עומד מרחוק ואינו תומך בכסף את המרד! אין רצוני לטפל כעת בענין זה: חובתם של העומדים בראש היתה לקבל כסף, והדבר היה קל כל־כך! תכופות היו שולחים מפטרבורג לוַרשה מאות אלף רֻבל בפעם אחת ואות הכסף הובילו שנים, שלשה ג׳נדַרמים בהשגחתו של אופיצֵר. כלום מן הנמנע היה להבריחַ משמר כזה? את כל כחותיהם בזבזו ה„לבָנים" לנצח את ה„אדֻמים" וה„אדֻמים" — את ה„לבנים". ועכשו אני רואה רק דרך אחד—הפולנים הגרים ברוסיה צריכים להָעִיר בְאפר את האדם העלוב, שיתקוממו נגד הפריצים, ואם הפולנים לא יחמיצו את שעת־הכשר, בטוח אני, שתתלקח אש ברוסיה, שתעכב ביד הממשלה מלשלוח לפולין חַיָלים חדשים... וזאת אפשר לעשות אפילו עכשו!

מרדכי כבר שמע את כל הדברים בפריז, רצה להשיב, כי בליַש לא חִדש כלום, שקֹדם המרד תעוה דומברוֹבסקי, פולני צעיר, ברחובות ורשה, חשב מחשבות כאלה ולא מצא שומעים לדבריו ולא עשה נפשות לתכניותיו. אולם לבו ידע, שבנוסח, שבו יצאו הדברים מפיו של בליַש, יש משום חִדוש. בטחונו של בליַש וההטעמה שלו היו לפי רוחו של מרדכי, והוא הרגיש, שלא היה נלאה לשבת כל היום ולהקשיב לדבריו. הביט בפניו תקופי־הגעגועים, במצחו המתלם והקורן, ראה את בליַש ההושב את עצמו לאיש־מעשה, שיש בידו להוציא דבר לפרטיו ולפרטי־פרטיו, ואם יתקל ב„קיר־ברזל", לא יעשה דרכו סחור סחור, אלא יהרוס ישר ישר, אף אם יתחַיב בנפשו...

מרדכי הרגיש ב„מעשיותו" של בליַש את הרומַנטיקָן, שנלחם כל ימיו ב„קיר־ברזל" ורואה את עצמו אמיץ־כֹח לשַברו ולמַגרו, בזמן שהקיר מתחמק מאליו. איש־הרוח בטוח, שהֵסיט את המחיצה מדרכו, ופושט על מחיצה שניה, עד שהוא מתחבט בראשונה.

בתו של בליַש נכנסה עם ויֶרז׳ביצקי לאולם הפתוח. ויֶרז׳ביצקי עמד בקרן־זוית עמידה של בן־בית ושָר איזו „אַריָה" בעינים עצומות למחצה. הבת הקשיבה לנגינתו ולִוְתה אותו בפסנתר.

מרדכי האזין לַצלילים, שהלכו ועממו, לקולו הערב והמסתורי של ויֶרז׳ביצקי, לדברי בליַש.

הכפרים עם אכריהם היהודים, שחיו חיים שאננים, לא זקוקים למסחר וכמעט לא מעֹרבים עם יושבי העירה, — הכֹל היה בעיניו של מרדכי כה מוזר ומֻפלא, כאלו לא היה זה אלא אגדה עתיקה, המספרת בְאִסִיים, שהתרחקו מן הבריות, מתיחדים לעצמם ועוסקים בגלוי ה„קץ"...

בליַש עלה ונשָא בעיניו של מרדכי על־פני שכניו הפריצים, והוא ראה בו את היהודי הצרוף. הסתכל באלונים, שנראו מבעד הזגוגיות, ומוחו הקודח והצלול תפס, כי הכל נשתנה כאן למוטב.

מאות שנים מלך המַרגַרַביא, זרק מרה ב„בני־חָם", האמין, כי ההמון לא נברא אלא בשבילו ולהנאתו וראה בזה תכלית המין־האנושי. מלחמת־עולם היתה לו עם ה„ערב־רב", שהֵעֵז לדבר בשם „אמת" נובעת לא מתוך מאויי המַרגַרַביא, אלא מתוך געגועי העם המתקומם נגד שלטונו. ממשלתו של המַרגַרַביא כלתה, ובמקומה בא היהודי, שלא ראה את תכליתו של האדם

שהאנשים ש„אחוריהם אל בית־המלך — אנשי הכברה ועיון, שיש להם אמונת־שוא” — מצוה להרגם ולמחות זכרם.

כיון שנכנסו מרדכי ווירז׳ביצקי לחדר־האֹכל וראו את הגבירות שנזדמנו אתן בדרך אל הארמון, נתחבבו עליהן עם הפגישה הראשונה. בליש הציגם לפניהן. מרדכי ווירז׳ביצקי נגשו, הרכינו את ראשיהם מתוך כפיפת־גב, חִכּו לָאֵם, שתושיט את ידה, וכשנתכבדו ביד זעירה וכהושה, הרגישו בַבַּת בעלת הפנים החומים, כבדת־המחלפה. מבטיהם נחו בעיניה המאירות, המפיקות צניעות ורשלנות כאחת. הם שאפו לתוכם ריח דַק, כריח שחת מתייבשת, בת־ריחה של הבת.

האֵם הצביעה לכל אחד מהם את מקומו והעירה:

— ישבו! אם אינני טועה, נזדַמנו בדרך?

— הן, גבירה — ענה וירז׳ביצקי, שמצא את עצמו כבן־בית בחברת־נשים — כמדֻמני, שהגבירה נסעה עם בתה...

— אנו נוסעות לטַיֵל בכל יום קֹדם לחם־צהרים — אמרה הבת — ואפילו בימים של צִנה.

השלחן היה ערוך. המאכלים גֵרו את התאבון. האם חִלקה מפנכה דגים כבושים. בליש מזג יין־שרף מבֻשל בעלי־ארדַפנה ובצפרני־בֶשֶׂם, שריחו נִדף בחדר, והֵרים את הכוס:

— נטעַם, רבותי, מן הממְסך — לחיים!

— לחיים! לחיים! — צלצלו הכוסות והמסבים פתחו בסעֻדה.

מרדכי ווירז׳ביצקי, שחכו לסעֻדה בקֹצר־רוח, אכלו לתאבון, כלאחר צום. השיחה נחלקה בין המסבים. הבת שׂוחחה עם וירז׳ביצקי והאב עם מרדכי. האֵם, שטפלה במאכלים והיתה דוחקת את השפחה שתגיש תבשיל אחרי תבשיל, הקשיבה לכל צד והראתה פנים מסבירות לכל אחד, לזה — אִמרה בעלמא, לזה — מלה מבַדחת, שלא התאימה לענין, וכיון שהיתה טרודה, הזכירה לסֵרוגין, מתוך אנחה, את בנה, השוהה בפולין הרוסית.

מרדכי היה עסוק באכילה אגב תמיהה. בליש פשט תכופות את כף־ידו השמאלית, מבדרת אצבעות, כאלו היתה מפת־ארץ, רמז באצבע הכא והתם, קרא בשמות עירות, כפרים ויערות. היו נהירים לו מחבואי הצבא וראה על־גבי הכף, כאֶסטרַטֶגִי גדול, את מַהֲלַך המרד.

— כבר היה להם לכבוש את מודלין, —העיר בליש מתוך רגזה—החמיצו את הרגע ונתנו שעת־הכשר לרוסים להתבצר שם! לו היו פושטים תכף על מודלין, בתחלת המרד, בזמן שהגַרְניזון לא היה רב, היו לוקחים את שבעים אלף הרובים, שהיו צבורים בְּאַרְסֶנָל, וידיהם על העליונה. וטעות גוררת טעות, כדאמרי אינשי. אפילו עכשו, אם יעלו על מודלין בחיל רב, יכבשו את המבצר! אינני רוצה להכנס בעבי הקורה, מי אשם בדבר, שהעם הפולני

בעשרים וחמש שנה לחייו עמד זלמן בלַיש ברשות עצמו. אביו ר׳ איסר השאיר לו הון רב. קרוביו לא תמהו, שזלמן „בעל־הזיה", השותה בצמא את דברי הרמב"ם, פסק פתאם לטפל בעסקיו והתאכסן בברלין. רצה לירד לסוף הרעיון של „היה אדם בצאתך" ואחרי שתי שנים של עמידה על מעין „התורה החדשה", התיאש, שב הביתה, ואמונתו, שכל מה שהשכל מחַיב אפשר להוציא לפֹעל, התגברה עוד יותר. הקו הישר, שהמשכילים העבירו ממשה עד משה ומתחו אותו עד מֶנדֶלסון, לא היה בעיניו של בלַיש קו ישר, אֶלָא זִגזַג שבור, שאפשר להמשיכו בכל כִּווניו בלי־גבול, ואם לא יתקל ב„משה" בדור זה, יפגע ב„שמעון" בדור אחר.

בלַיש חש. בהיותו בברלין את הנגוד בין ה„אדם" וה„יהודי". ה„אדם" מתפתח, נהנה מהחיים, בזמן שה„יהודי" אסור ברצועות וכלוא בהדרו בשבעה מנעולים. הוא ראה, כי התהום מתרחבת מיום ליום, שאי־אפשר יהיה לפסוח עליה.

כשתעה ברחובות ברלין, נצנץ פתאֹם רעיון בלבו, שהאיש העובד ומתקן את האדמה שעליה הוא יושב, נקרא אזרח.

אך בשל הרעיון בלבו, עזב מיד את ברלין, קנה אחֻזות גוֹלוּמין והוציא כרוז, שכל מי שרוצה לעבד את האדמה יקבל חנם כברת־ארץ וְאִינְוֶנְטַר. מן הסביבה התכנסו ובאו משכילים ומתנגדים, ושני כפרים נושבו אכרים יהודים. כשחלקו את האדמה, הִתנה, שהאכרים לא יסעו לְרַבִּי, לא יחבשו כובעי־שער ולא ילבשו בגדי־שיראים. על הנשים נאסר להתקשט בעדָיים וללבוש שמלות־שיראים. וכשאֵרע, שאכרית לא יכלה לשלוט ביצרה, יצר־הזהב, וקנתה שרשרת, הכריחו אותה מ„החצר", שתמכור את השרשרת ותקנה במחירה פרה או סוס.

בלַיש סבל כל ימיו, שהיהודים העשירים, המבזבזים כסף לאלפים ועסוקים בשתדלנות, אינם הולכים בדרכיו. הוא ראה בעבודת־אדמה את הדרך היחיד, המוליך למזיגתם של ה„יהודי" וה„אדם".

רֹב היהודים העשירים ראו בו מטֹרף קצת ובעל־הזיה, כנוהו „זלמן איש־המעשה", והנשארים, שהודו בו, העמידוהו במדרגה גבוהה, שלֹא העֵזו להַפיל לעלות אליו. וכך היה מתבודד את משפחתו בגוֹלוּמין כבממלכה „זעירת־אנפין". עִם שכניו הפריצים הזדמן לעתים רחוקות, ומבעלי־הממון היהודים התמַט לגמרי. הוא השתתף בדאגותיהם של האכרים, בצרכיהם של הפועלים מבית־חרשת־הארג, האמין, שהכפרים ירבו בפולין והצלחתם לא תהיה תלויה בנדבותיהם של יחידים. בשכבו ובקומו היה עסוק בתכנית של עבודת־האדמה והכה לרוטשילד, שיבֹא לאותו הרעיון ולֹא יהיה זקוק לנַסות נסיונות.

בלַיש הקדיש את עתו הפנויה לפילוסופיה, יסד בין האכרים, „שהגיעו אל הבית והולכים סביבו לבקש השער", חברת „מורה־נבוכים". הוא למד עמם שלש פעמים בשבוע, השתדל שיתעלו, „יכָּנסו לפרוזדור" ותקונם יהיה כפול. בני־העליה המעטים, שנתאכסנו בארמונו ובלַיש הספיק צרכיהם בכבוד גדול, הללו שהגיעו למעלה היותר עליונה, „עם המלך בבית", וישבו על התורה ועל העבודה — עמהם היה בלַיש יושב בשבת ויום־טוב ודן בדברי תורה, בורר לו ענין קשה, מתעמק ואינו יכול בשום אֹפן להסכים עם הרמב"ם,

אחוזות גולומין היו מדור ודור נחלת המרגרביאים אולשינסקי. בשנות העשרים עזב וינצנטי, האחרון לבית אולשינסקי, את ורשה והתישב עם נכדו בן שש־עשרה בגולומין. וטרנים, שנלחמו תחת פקדת אולשינסקי במלחמות נפוליון ובלו שארית ימיהם בארמון העתיק, מי גדם, מי קטע, מתאמרים בגבורותיהם לשעבר, הדריכו את הנכד, שנמסר לידם. הוטרנים היו מכניסים את הנכד לספרית גולומין, מקום שהפורטרטים לבית אולשינסקי היו תלויים על־גבי הקירות בין תמונות־קרב ענקיות, והיו מספרים לו על וינצנטי, שנלחם באלפי חיליו תחת פקדת סוביסקי. לעתים תכופות היו יושבים במסבת הנכד עד אחרי חצות ומספרים מתוך ארשת פלאית על פניהם בשלשלת־היוחסין של כל אחד מאבותיו ובדבריהם — אגדה עתיקה בת מאות שנים, קלועת שנאה ואיבה, חבל של משי מגאל בדם מסביב לצוארי אלפי אדם.

אולשינסקי הזקן התבודד בארמונו, לא קבל פני אורחים, ומלבד נכדו לא הכניסו איש למחיצתו. הוא ראה, שהאבירות הולכת ופגה, את השלטון תפסו „בני־חם" שעלו לגדלה, והפריץ האמתי נדחק הצדה. וכיון שבא אליו כלופיצקי בראש המלאכות שיספח למרד, הודיע לו, שבית אולשינסקי עומד בדבורו, שיפה הבטחתו, הבטחת מרגרביא, ממרד של „בני־חם", ולהוי ידוע לו, שדבורו של אולשינסקי אינה לבנים, שמחליפים בכל יום. הוא הבטיח את ניקולי קיסר, שיהא לו נאמן, ויעמוד בדבורו כנגד כל מלכי מזרח ומערב. עדין הוא המרגרביא אולשינסקי, ודברי אולשינסקים נשמעים! אינו זקוק לעצותיהם של ההמון ואין להם רשות לדרוש ממנו, שיקריב את חייו בעד „ערב־רב"... שילך לפניהם כבול... ו„בני־חם" מהוים גם דעה!

הוטרנים, מי גדם, מי קטע, שעשו שנים באחזות גולומין כבתוך שלהם והיו חולמים חלומות של „קדמת דנא", נתקו פתאם את החוטים, שנטוו מסביב להם, בשמעם את קול העם הקורא לעזרה, וכסוסי־מלחמה תשושים, בעברם במקרה, רתומים לעגלה, על מחנה הילים ובשמעם את הסיגנל הנשכח, הורסים ופורצים עם העגלה יחד לתוך המחנה, — ככה מהרו הוטרנים לעזב כאיש אחד את גולומין והתכנסו ביערות. הם הודיעו את המרגרביא, שכבודם הצבאי אינו מניחם לישב כאן בחבוק־ידים בזמן שפולין בסכנה.

באותו שבוע לבש המרגרביא את בגדיו, בגדי־השרד של גנרל פולני, ונסע עם נכדו לפטרבורג. הוא נתקבל בחצר־המלך מתוך ידידות. אחרי שהכניעו את המרד, התקין עצמו המרגרביא לשוב הביתה ומת בדרך במחלת־השתוק. הנכד נשאר בחצר־המלך. אחזות גולומין עברו ליורשים רחוקים, שקועים עד לצואר בהובות. הנושים ירדו לאחזות גולומין ומכרו אותן לבליש.

עתון ורשאי עורר קינה, שאבירי פולין לא יטילו יותר בין האלונים, העתיקים, הצפרים לא תקשבנה לצחוקן של היפות בבנות פולין. האלונים שקבלו מאבות־אבותיהם, שסוביסקי חגג כאן נצחונה של אירופה על התורקי— המצבות העתיקות הללו של פולין — זרים יכרתום. הצפרים תפרחנה לכל רוח— הזמרה תדלם. פטפוט זר יצרום את האזן וריח שכור של משרפות־ייז תספוג אדמת פולין הקדושה. שתהפך לשדה שכרון גדול.

כאִלו היה הדבר נוגע לו. תא נפתח במוהו ומאחורי צעיף ערפלי בצבצה והבריקה חֶדְוַת־עֹז, כחֶדְוָתו של אִבְּן־שַׁפרוט בשעה שקרא מכתבו של יוסף מלך הכוזרים.

מרדכי נתק פתאֹם מתוך רטט את כל הנימים, שחברו אותו זה רגע אֶל עולם לא־מזה, ושוב הרגיש בַכפריים המשְלהבים. עיניו הֻדלקו לרגע והוא קרא את וִירֶז׳ביצקי אליו:

— גש־נא הנה! מה דעתך על אכרים אלה?

— הרי יהודים הם!

צלילי־פעמון רַבִּי־הֵד זעזעו את האויר. רגע נפסקו ושוב הלכו הלוך והתגבר. נתקלו בָאלונים והֵדם גלש מעל הארמון, כהֵדו של פעמון הנִשא ממנזר רחוק. האִשה, שבאה מן החצר, נפסקה, הצלילים הלכו והתמזמזו באויר הקר. שלטה שתיקה בולטת, אלמת, שתיקה הנשמעת כזמזום.

וִירֶז׳ביצקי הצביע כלפי החצר:

— הרואה אתה?

חבורות חבורות יהודים לבושים קַפּוטות־„סֶבְּרִין״ ארֻכים, הגוררים את מגפיהם על־פני מהמורות השלגים, שהאכרים לא הספיקו לגרוף, נעלמו בפתחי בנין ארֹך ומסֻיד.

— מה עושים כאן היהודים הללו? — שאל וִירֶז׳ביצקי.

מחשבה נצנצה במוהו של מרדכי, שבלִיַש מאַרגן כאן גדוד יהודי, אלא שתפס מיד שטועה הוא, ושוב תהה, מה עושים כאן היהודים הללו.

השפחה נקשה בדלת ופתחה אותה:

— האדון מזמינָם ללחם־הצהרים!

— סָבה — עצר מרדכי את השפחה — מי הם היהודים שבהצר?

הגוֹיָה לא ירדה תכף לסוף דעתו של השואל, פקחה את עיניה המטֻשטשות וחִיכה חיוך של טפשות:

— הלא הם, אדונַי, מבית־החרשת של ארג — ענתה בלחישה, כשהיא עומדת כפופת־קומה, חככה את ידיה הצרומות מִקְלִיף תפוחי־אדמה בסנורה ותמכָתַן במתניה.

— כלום יש לאדון בלִיַש בית־חרשת של ארג?

— הן — והשפחה התחזקה ונכנסה לַחדר — יש, אדונַי, על מה להביט ולהשתאות, כַּוָנתי, בבית־החרשת! יותר משלש מאות „בני־ברית״ עובדים שם! עכשו הגיע זמן של לחם־צהרים והם הולכים לאכול!

— והיכן הם מתאכסנים?

— באחוזות גולומין, פַּנְיֶה — בכפר שידלוביץ, בדז׳יקוביץ — האדון בלִיַש הזקן הרי הוא מדת־הטוב בעצמה, ממש מלאך! וכל אחֻזה ואחֻזה שהוא קונה, הריהו מחלק אותה בין „בני־ברית״ העניים... ואם בהֵמתו של אכר אוספת רגליה — הפַּן בלִיַש שולח לו חליפתה מרפתו... אדונים כאלה לא רַבִּים הם.

— מַגְדה!
גויה יצאה מהמטבח והֶחֱוְתָה קִדָה לאדוניה:
— הנני.
— הוליכי את האדונים אל האגף השמאלי—אמר מר בלִיש, ובפנותו אל העומדים הוסיף— בעוד חצי שעה נסעד... נו, נו, בלי אמתלאות, להתראות!

II

„אָדָם בְּפֹעַל"

הלך־נפשם של מרדכי וויֶרז׳ביצקי נשתנה מיד. הם נטלו את ידיהם, רחצו את פניהם, נִקו במברשת את בגדיהם המעוכים והיו מוכנים, שיזמינו אותם ללהב־הצהרים. אחרי ימים של נדודים ממקום למקום ואחרי „קבלת־הפנים" על הגבו., עֵרָה יהוסו האנושי של בלִיש ע׳יהם חֹם קוֹדה, שהשכיחם את כל תלאותיהם, ודעתם נחה עליהם.

ויֶרז׳ביצקי התחיל לשרוק ומרדכי השקיף בעד האשנב הפתוח על האלונים העתיקים וההשוּפיב, המחפים שלג, שהאפילו על רפתי הפרות, אֻרוות הסוסים ודירי הכבשים. זְריוֹתיהם נתהדקו לאגַפּי האבן, העפילו למרומי הצריחים העגלים, מפּלמי־הירק וממִרטטי־הַלְבֵנה, שהעלו על הדעת מבצר עתיק־ימים. מהחצר, שנמתחה מאחורי הפרדס, נשמע זמזום דק, כהֵד המולת־מים תחת גלגל הטחנה. מרדכי הקשיב רגע — רצה לעמוד על טיבה ש׳ האִוְשה מסביב, אם המולת המים היא או רשרוש האילנות. הוא הרגיש באכרים המעטים, שגרפו את השלג מנחל־הקרח המקיף את הארמון, הסתכל בפרוות־הכבשים שלהם, במחשוף עורם, בזקניהם המכְסים דבלולי־כפור, והם הזכירו לו יהודים כפריים. נשים מכֻרבלות ועטופות מנ־חוּת־חֹרף עד כדי הסתר־פנים נתקרבו, כשידיהן טעונות ב„פך־תאומים" בלתי מזֻפף ומלא אֹכל. האכרים פסקו אחד אחד מעבודתם, נשענו על מגרפותיהם, כשעיניהם תלויות בשמים.

— הרי כבר צהרים!
— כן, כבר צהרים!
— מפני מה אינו מצלצל?
— מי?
— אברהמ׳ל!
— חזקה, שלא גמר עוד את השעור!

רעננות מלבבת לפפה את מרדכי. שעה קלה עמד נדהם, כאִלו התרחש לו נס, רצה לעמוד ע׳ל הדבור היהודי, אם זהו דבורם של הכפריים או פטפוט דמיונו הקודח. הוציא את ראשו מבעד האשנב. צנת־שִׁבַט תקפַתו. וכשהשהה את מבטו, הרגיש בפניהם על יהודים וחש, שבאיזו מרחקים התחיל משהו לגלוש ולהתפוגל, משהו מֻתָּר כפקעת סבוכה, מתגולל ומתקרב אליו,

נפשי על פולין, עד טפת דָמי האחרונה... ברַם, מחשבה מנקרת את מוחי— האם נְנַצֵחַ?

— הכל אפשר, יוז'קו. ברַם, אם ברור יהיה לך, שאין סִכּוּי, שכליה תבוא עלינו, שאנו נלחמים בזנבות־שֵׂדים, כמו שאמר הקומיסַר, האם לא תלך אל אשר ילכו המורדים?

— כן, אלך!

— אם כן, מה ראית אתה לפטומי־מלים אלה? ידוע תדע, אם יהיה לנו הרבה חַיָלים כמוך, ננצח ולא נשאיר לַ„מוסקַל" שריד.

במעלה־הר נראתה טירה עם אגפים. הטירה התנוססה במבוא של גן עתיק ומשלג, שנצטמצם ונצטפף מפני דליותיו החשופות. מהחצר המרֻצפה דהרו ויצאו שני סוסים מבהיקים, רתומים לעגלת־חֹרף. הסוסים לא פסקו מלצנף בנהיריהם המהבילים והמלאים דם, העלו וזרקו לפניהם בפרסותיהם הקדומַניות גזיזי־שלג מהֻדקים, זקפו ראשיהם, כאלו רצו להתיר את עצמם ממֶתֶג־הפלד, שמשָׁכוֹ העגלון בַמושכות המקֻפלות סביב לאגרופיו.

בעגלה ישבו שתי מַטרונות, שנראו כאם ובתה. הצעירה נעצה את עיניה השחורות והגדולות בעוברים. הם הצליפ מבט זה על זה ונכנסו לתוך החצר כשדעתם זוחה עליהם. ו

יהודי בא־בשנים, לבוש פַרוה קצרה ומכנסי־קטיפה, התקרב לפניהם על כוס:

— מה חפצכם, אדוני?

— אנו רוצים לראות את פני הפַן בליַש.

— את הזקן?

— כן, פַניֶה.

— האפשר לי לדעת את בקשתכם?

— צר לנו, פַניֶה... הדבר נוגע רק לו...

ויֶרז'ביצקי הוציא את כרטיס־הבִקור שלו:—בבקשה—ובהצביעו על מרדכי:— זה חברי, פַן אַלטר, — בבקשה למסור לָאדון בליַש את הכרטיס...

הרוכב הסתכל במרדכי, כאלו שמו לא היה זר לו, והעִיר:

— בליַש הזקן לפניכם.

מרדכי התחיל לדבר מתוך מבוכה קצת:

— באנו אליו, פַניֶה בליַש... נודע לנו, שהאדון בליַש הנהו פולני ובאנו לשאול את עצתו... לא באנו לדבר אחד בפה ואחד בלב, הדבר כך הוא:—נוסעים אנחנו להספח אל המרד, וכשבאנו אל הגבול, חס עלינו פקיד פולני והחזירנו באמתלה, שדָמֵנו יקר לו ופולין עוד תהיה צריכה לו. מודה אני— חַיָך מרדכי—שמצא הֶתֵר לנסיעתי. הרי יהודי אנכי, ברם את חברי הַקתולי החזיר... ואם נחפוץ לשוב—אזלה הפרוטה... לכן באנו — —

— הלא עיפים אתם בודאי, אדוני—אמר הזקן וירד מעל סוסו ומסרוֹ למשרתו—תכנסו, תרחצו ותסעדו אתנו, והכל יהיה כשורה.

הזקן הכך את כפות־ידיו זו בזו, ומרדכי הרגיש בציצית, שנשתרבבה מעל מכנסי־קטיפתו והתלבטה הנה והנה. הזקן קרא בקול:

וקשה היה להגיד, אם רואה הוא במעשהו של מרדכי טפשות או גדל־רוח. הוא נפרד מעליו בהושיטו לו את ידו:

— המקום יצליח את דרכו והוא ישוב בשלום!

— אמן! — להץ מרדכי את ידו של כתריאל והרגיש חֹם המשתפך בכל אבריו.

— מי הוא זה, מַכָּר? — שאַלוֹ וירז׳ביצקי.

— לא, סתם יהודי—חַיָך מרדכי, סח לו את כל השיחה ובמוחו תעתה הלצה בקרַסנוֹפּוֹלסקי.

הלה טִיֵל פעם אחת בחברת חברים פולנים ברחוב המַרשַלקובי והנה אביו לקראתו. הוא עצר בו. וכאשר שאלו אותו אחרי־כן החברים, מי היה היהודי, שעכב אותו, ענה, שהחוכר של אביו הוא.

— נלך, אין צרך בנסיעה—הֵעיר וירז׳ביצקי—עד שהעגלון יזוז ממקומו, נהיה בביתו של הַפַּן בלִיַש... מי יודע, אפשר יקדים המקום רפואה למכה...

— נלך!

— הם נטו לשביל צדדי, שנמתח בין שני אפָרים עטופי־שלג ונבלע בלבנוניתם. האויר היה קר וכחל. גִצֵי־כסף, ככוכבים מגֻלפים מכפור, נתזו לסֵרוגים באויר, קרצו, שחקו ברבבות עיניהם. השלג חרק ושרק מתחת הרגלים, כאלו גררו עגלות־משא עליו. סביב סביב השתרע עולם לבן. השלג נמתח לכל מלֹא־העין ובצד האפָר, במקום נשיבת הרוח, הגיע עד העצים והשוה את חורשת־האשוחים. ענפי האילנות מכסי־כפור מִדבלל, לא התנועעו ולמראה־עין התנסמכו במרחק. הד צריחת העורבים, הקוראים ביער, גלש בדומית האויר, שצבט מקֹר.

באמצע הדרך נגררה על משענתה זקֵנה עטופה סמרטוטים. פניה היו מארֻכים ומחדדים כפני צפור וחֹטמה חד וקשור כמַקוֹר. לאט לאט זקפה את קומתה, הסתכלה בעוברים וצרחה:

— ברוך ומבֹרך!

— מעתה ועד עולם, סבה.

הם ראו את הזקֵנה, כשהיא נעלמת במרחק, ווירז׳ביצקי הֵעיר:

— הסבה קָרְאָה עוֹרְבית.

— ומה בכך?

— לא סמן טוב.

— פטפוטי־מלים, רחימי. רכֹס את מעילך, הקֹר צובט.

— ללון בלילה כזה בשדה ולחכות לאויב... אַמר וירז׳ביצקי ופסק באמצע מתוך שריקה.

— לא פעם אחת, אחא, נלון בשדה.

— הלואי שנזכה לכך!

— בנהרה ובקרוב!

— שמע, אַלְטֶר—הוסיף וירז׳ביצקי, בשלבו את זרועו בזרועו של מרדכי—באמת, מה דעתך? כִּוַנְתִי—הרי ידוע לך, שהריני מוכן בכל רגע למסור את

— הוא יושב סמוך לגבול. כל אחֻזות בוגומין לו הן. רצונכם—הרואים אתם את העגלה הטעונה מלח? לא רחוק מרַכבת־המשא? בחצי מַרקה יובילכם העגלון שמה; לא רחוקה היא הדרך, כשתי פרסאות... ברַם, עצתי היא, שלא תעלימו ממנו, מבליש, מאומה. איש ישר הוא, אִמרו לו דברים כהויתם... אם אינני טועה, הוא בעצמו יליד פולין הגהו ולא ישיב את פניכם ריקם... כן-תחב כתריאל את חמש אצבעותיו תחת כובע־קטיפתו המעוך, גרד את כדהתו ונעץ את עיניו הסקרניות והתמימות כאהד בפני מרדכי מתוך חִיוךְ בִישני-חוששני, שנבריח את ה„פוניֶה", הַא?

— מי?

— הפַן יודע מי.

— הרי מבריחים אותו כבר!

— הלואי.

— ומה נשמע אצלכם? — שאלו מרדכי.

— ה„גוים"? כמנהגם נוהגים! הרי ידוע... וגם אצלם הדבור לחוד והמעשה לחוד! אינם הולכים, מעטים הצעירים העִירוניים, שנגררו אחרי המרד... האצילים, בעלי האחֻזות הסמוכות, כמעט כֻלם עזבו את נחלותיהם — חוץ מזה הכל כשורה.

— והיהודים?

— היהודים אינם מכניסים את ראשיהם—הנמיך כתריאל את קולו כמגלה רז—ואומרים, כי בנו של בליַש הצעיר (שני בנים לו) מכלכל גדוד של פרשים וגם בנו של משה'לה הגַלב, שהיה מקיז דם בבית־המרחץ, עזב את אשתו ובניו והלך אחרי המורדים. אלא מה? כן, הגבול פתוח, יהודים יוצאים ובאים והפרוטה מצויה בכיס. אומרים, כי הרבי מגור בקר את ה„צֶגזור" הנאמן לרוסים...

— מי, ר' איצ'ה?

— כן, ר' איצ'ה מאיר. חוששני, שגם הפַן יהודי פולני הוא, אם לא זָר לו שמו של הרבי.

— כן.

— מבני המקום?

— לא.

— מאין?

— מפלוצק אנכי.

— והוא הולך באמת?

— לאן?

— כונתי, להספח אל המרד...

— כן, רחימי.

— כלומר, כיצד?...

מרֹב הפתעה הסיט את כובעו, הסתכל מתוך השתוממות במרדכי,

משה לֵיב עִוה את חָטמו, כאִלו הֵרִיחַ ריח רע, והניע בידו:
— לכי מכאן, לכי! הלא תבושי ותכָלמי!
— אם הדברים התגלגלו לידי כך—קפצה כנגדו „אשת־החיל" כגבר ערוך לקְרָב—מה ראה להאשים אותי? שלשה רדידים לקחתי ולא ארבעה!
— לא לָקַחְתְּ לא לָקַחַתְּ—פטור! אנכי משה־לֵיב לקחתי את הרדיד הרביעִי, ניחא?
שוטר בא־בימים עבר מתוך טִיול, התלוצץ, יָעַץ עצות, הטה את שפתיו לאזני ריבה בלחישה כזו, שנשמעה לכל העומדים מסביב וההמון התפרץ בצחוק. „שקץ" צעיר נרתע לאחוריו בלאט וכמתגנב נגש אל הריבה על ראשי־אצבעותיו והתיר את שֶׁנֶץ שמלתה. שֵׁני רצה לחבקה, קפצה הריבה מפניו ושמלתה צנחה ונשארה כְּכַעַךְ מסביב לרגליה.
— ישָׂרפו באש! כל מַדְוֵי מצרים עליהם! כלום עֲרלים הם? כלבים הם! — נזפו נשים חבושות שביסים מְפשלים, הבריחו את הנערים בסמרטוטים, הקיפו את הריבה, עזרו לה לשַׁנֵץ את שמלתה והטיחו באזניה:— כל הפורעניות שבאות עלינו, בגללכן הן באות! כלום זו דרכה של ריבה ישראלית?
— בחַיַי, שלא היה לי שום מגע־ומשא עם הערלים!—הצטדקה הריבה מתוך בושה.
— לי בודאי אין מגע־ומשא עמהם—העירה אשה זקנה וזַבַלְגָנִית.
מרדכי תהה על הפקידים, שעברו בשויון־נפש, לא עמדו לדעת, צוחה זו על שום מה, כאִלו הֻרגלו לראות זאת יום יום.
כל אותה שעה עמד וִירז'ביצקי על מקומו, נעץ את עיניו במבריחי־המכס, לסוף רקק במלֹא־פיו והתנער, כאִלו השליך מעליו דבר המעורר בחילה. מרדכי הבחין בזה, רָאָה את עצמו נעלב, אף כי בין מבריחי־המכס היו גם נכרים. הוא הרגיש בכתריאל הגִבֵּהַ ורצון תקפו לספֵּר לחברו, שמבריחי־המכס, הזוחלים עתה על אִרבע ככלבים מֻכִּים לפני קוניהם, נהפכו בלילה, כשהיו בקרון, לבני־עליה, עִיְנוּ בדברים העומדים ברומו של עולם. מוחו הנלהב של מרדכי הטעים את האֹפי המיֻחד של מבריחי־המכס היהודים, המשיך טְוִיַּת־החוט וראה, שאפילו הבריונים בישראל אנשי־מעלה הם. הוא השיב אל לבו, שוִירז'ביצקי לא יעמוד על כַּוָּנתו ובשפתים מהֻדקות, אחוז־שעמום, הסתכל בפקעות־העשן, שהיו תלויות ועומדות באויר הקר.
כתריאל התקרב מתוך קִדה ופנה אל מרדכי, כשהוא מגמגם שתים יודית ואחת פולנית:
— ידעתי, ש„הָמָן" יחזירכם, לא יתן לכם לעבור את הגבול... ואם סבורים אתם, שגרמני הוא, אינכם אלא טועים! פולני הוא! ולא אתם היחידים בזה! גם אתמול החזיר שלשה צעירים מעל הגבול, ואלמלא ר' זלמן בלַיַש, יהודי עשיר, שעמד בצערם והעבירם דרך אחֻזתו, אזי היו מתלבטים כאן עד ימות המשיח... כַּוָּנתי, אפשר שרֶוַח יעמוד לכם מבלַיַש... אפשר...
— היכן אַחֻזתו, אֲחֻזַת פַּן בְּלַיַש? — שאלו מרדכי.

הם חטפו כל מה שבא לידם, גזלו איש מידי אחיו, קפצו, צוחו ונראו, כאלו היו מוכנים לנקר איש את עיני רעהו.

הבעלים עם משרתיהם, שלא הספיקו לרשום את מספר הבגדים שלקח כל אחד מהם, דחפו את ההמון מעל החבילות, טפחו על ידיהם, על פניהם בגלימות־ארג. בשמלות מקפלות. אך ללא־הועיל. ההמון, שנרתע לאחור רגע, הסתער שוב מתוך עקשנות על החבילות, צבא עליהם כנחיל של דבורים סהב, צוח ורגש:

— עוד רדיד אחד!

— אנכי אקח את גלימת־השיראים!

— לא, אנכי!

— לכי מכאן, מכשפה, ואם לאו—אמחץ את ראשך!

— ידיך תתעקלנה, ריקא!

חבילה נראתה באויר. ידים ללא־מספר פשטו אחרי החבילה, שהתרה במעופה, ופרקסים מגוונים הדרדרו ונפלו על השלג. ההמון כרע מתוך צפיפות על ארבע, זהל סביב בעלי־הבתים, שעמדו וחיכו, ונראה לו למרדכי, כאלו פריץ בזבזן צץ פתאם בשוק, הוציא מכיסיו מטבעות ופזרם, וההמון התנפל על ארבע, איש על־גבי רעהו, התגולל, התפתל, פקעת בתוך פקעת, והפריץ עומד על ההמון הזוחל, כוסס את שפתו, כשכפות ידיו משלשלות לתוך כיסי מכנסיו, ונותן את קולו בצחוק.

סביב סביב בדומית הבקר הקר עמד נחשול של קולי־קולות והדו גלש על־פני האפרים הערטילאים, העטופים שלג, והתמזג בנשימתו הכבדה של הקטר.

— לקחה ארבעה רדידים ולא שלשה! — נזף בעל־הבית ב„אשת־חיל", שנראתה בקשי מבין השמלות וגלומי־הארג ושלא פסקה לקפל ולצנף סביב לגופה.

— כן יארכו ימינו בנחת, ר' משה ליב, שלקחתי רק שלשה רדידים, כשם שאלהינו שבשמים ברכני בשלשה בנים חמודים. מה משמע? — והיא רצתה לעצור בידה הימנית במשה ליב, שהיה מצדד ומחחמק מפניה, ואת ידה השמאלית שלחה באויר, כאלו קראה את הנקהלים להעיד עליה.

— ארבעה, ארבעה, ארבעה — חזר משה ליב על המלה מתוך קפדנות, פקק את אזניו בחדי אצבעותיו וסרב להאזין לדבריה.

— כלום אינני נאמנה עליו?

— לאו.

— וגם בהשבון בעלה חסר רדיד — העיר אחד מן המשרתים.

— ההבל הולך אחרי הדלי...

— יחפוש ויבדוק אותי! — נעצה במשה ליב את עיניה, כשכפות־ידיה נשענות כלפי מתניה.

— אתפוש אותך בדבריך...

— בבקשה, בבקשה—והיא הפשילה את שמלותיה מעל לשוקיה ונראתה בתחתוניה המרפדים מוך—יחפוש ר' משה, יבדוק...

היא חבט את תעודת־המסע בשלחן ותפש בזו של מרדכי. התחיל לבקש דבר־מה, פֵּרש את התעודה, עיֵּן בה שעה קלה:

— וגם תעודתו הסרה אִשור?

— חסרה.

— אמונתו?

— יהודי.

— כן, יהודי.

הוא התם על תעודתו של מרדכי, קִפְּלָה, הסיטָה ברשלנות כזו, שנפלה מעל השלחן. בקש סליחה ונכנס לחדר שני.

כשיצאו מעם הקומיסר, משך וֶירז'ביצקי בכתפיו ודבר למֻקטעים:

— אַנְפְּפָן שכמותו! השמעת? חמור! עורף־כֶּלֶב! מטֻמטם־המוח! פולני כזה, מצוה לירות בו כבכלב מטֹרף! חשבתי, שראש־השוטרים הַוַּרשאי, קוטל־הכלבים פילסקי, הוא הֶרֶנֶגַט היחידי שבפולין! הרי מוצא אתה אותם בכל ערי־הספר! ואנה אנחנו באים עתה? מה עצתך, אלטר?

— אין עצה.

— לטבוח אותם, צריכים לטבוח אותם, לקעקע את בֵּיצתם של הבוגדים!— דבר וֶירז'ביצקי מתוך זעף.

— זעף זה על שום מה? — חִיֵּך מרדכי — הרי פולני בעל מזג טוב הוא!

— מי? — פקח וֶירז'ביצקי את עיניו לרוחה -- הַתִּתְרָן בעל החֹטם הסולד?

— צר לו, שדם פולנים עשוי להשָפך — משך מרדכי — ובגלל זה סרב לאשר את תעודתך. ולהפך, דם יהודים ראוי שיהיה שותת, ועשה עמדי חסד ואִשֵּׁר את תעודתי. ברור לך?

— לפתן כמותו ראוי הוא שיתלוהו! — הטיח וֶירז'ביצקי ופנה למרדכי— עצתי, שתסע בלעדי ואנכי אשוב לַתחנה הראשונה, משם אעבור את הגבול ונזדמן בקרַקוי.

— לא, יוז'קו, לא אסע בלעדיך. בעוד עשרים רגע תלך הרַכבת לפרוסיה ונסע לַתחנה הראשונה. שם נראה, איך יפול דבר...

המלים המעטות והמלַבבות של מרדכי הֵפיגו את דכדוך־נפשו של וֶירז'ביצקי.

שלג־בתולה, שנצץ מהגנות בלבנוניתו היתֵרה, לִטֵף ועִדֵּן את העין, שפע חיים וזיו, ושוב זחה דעתו של וֶירז'ביצקי.

מצד התחנה, שקַטר היה סובב שם הֵנה והֵנה מתוך רעש ושריקה, כשהוא נושם, רותח ושולח לפניו פקעות־עשן גדולות ומאהילות על הקרונות ועל הסבלים, הגיחו מבריחי־מכס עמוסים חבילות. הם עמדו בטבורו של האפר, חבטו את החבילות בשלג וישבו עליהן. אחד מהם הוציא מתוך מגפו בקבוק שטוח, מלא יין־שרף, לגם ממנו, נגב את צוארו, והבקבוק הלך ונמסר מפה אל פה. בעלי־הבתים נגשו, כשהסיגרות בפיהם. מבריחי־המכס, שאכלו לשם קנוח מי בשר שלוק, מי גבינה חרֵבה, התחילו להתיר את החבילות כשבִּלעם עוד בפיהם. בני־ברית ושאינם בני־ברית, אנשים ונשים, צצו מסביב התחנה.

סטודנטים נעשו בן־לילה לסוחרים... כֻּלם בטוחים, שירַמו את ה„אשכנזים" בערי־הַסְּפָר. טפשות, אדוני! ה„אשכנזי" הזה — רמז באצבע כלפי עצמו — הריהו פולני טוב כמותכם! חביבה עליו פולין ובספריָתו תמצאו כל ספרי הקלַסיקים הפולנים! ברַם, דעתו לא נטרפה עליו! קרַקוי השאננה בולעת לעינינו מאות צעירים בכל יום, מזַינת אותם ברובים ופולטת אותם כשהם מורדים גמורים! וגם דרכיכם, אדוני, נהירים לי. שגעון הוא, אני אומר לכם! שגעון הוא להכניס ראש צעיר לתוך גרונו של זאב ולהיות טחון בין ניביו! אותי לא תַטעו! צאו וקראו — והוא תפש במהירות את ה„דזֶ'נניק־פוזנַאנסקי" מעל השלחן והתחיל לקרֹא אגב אִנְפּוּף, כאִלו יצאו המלים מתוך חָטמו:

„— — — פלוגה תחת פקֻדת קורובסקי, שהיתה הָעֵדִית, מיטב הצעירים שבקרַקוי, הֻכתה בהשתערותה על מיָחוב. מהפרשים וצבאות־הרגל רק יחידים שבו — — —".

— כלומר, מה משמע? — הפסיקו מרדכי מתוך קֹצר־רוח.

— מה משמע? — התחיל הקומיסר למשש את חָטמו הסולד מתוך רגזה — שרובה, אדוני, אינו דומה למַגל! וכמעט כל קלגסינו מזֻינים במגלים ובקלשונים! ובנשק כזה אתם אומרים להבריח את האויב? וכי זוהי מלחמה אצלכם? הלא נלהמים המורדים בזנבות־שֵׁדים! האִכּר, התם בעיניכם, לא נפתה לשטות זו! אינו רוצה לילך ואינו הולך! המרד בעיני הוא כתִנגה של שֵׁדים ותו לא! רַתְחָנים מועטים, שנער יכתבם, הרוצים לנחול את כסאו של הדִכּס וילופולסקי, הקדיחו את התבשיל. וכי דואגים הם לכך, שמיטב צעירינו מֻגרים לפי חרב, נִחָרים כבהמות? לֶהוי ידוע לכם, שכנגד כל פולני האוחז מגל — בכחו של ה„מוּסְקָל" לַחלֹץ עשרים רוסים מזֻינים ברובים. חבל, הריני אומר לכם, חבל, בחורים, הקשיבו לפולני טוב ומתון ושובו לספריכם... הרי מבֶּלְגִיָה או מצרפת באתם... לא בחרב תגָאל פולין ולא בדמכם הנקי שיִשָּׁפך, כי אם בדבר ה', ואתם הצעירים, הלומדים באוניבֶרסיטות של חוץ־לארץ, תקרבו את הגאולה...

מרדכי חכה מתוך קֹצר־רוח, רצה לעמוד על סופה של הדרשה. ויֶרז'ביצקי לא יכול להתאפק. הפנים התינוקיים הסמיקו והחוירו. פיו ושפתיו התכַּוצו והזכירו פני תינוק, בטרם יתחיל לבכות. הוא השיב:

— יסלח לי האדון, לא באנו כאן לשמוע דברי־כבושים. בבקשה ממנו, שיתן לנו את תעודות־המסע. שעתנו אינה פנויה ואנו צריכים לנסוע הלאה!

הקומיסר קפץ ממקומו, הרגיש במבטו של ויֶרז'ביצקי ונרתע לאחוריו, כשהוא מצדד והולך, כאִלו ירֵא, שלא יספוג מלקות. נרגז ואחוז־פחד תפש מִצִלָּה, שעמדה על השלחן, וצלצל אחת ושתים. מדלת צדדית נכנס פקיד. הפחד של הקומיסר פג והוא שב אל מקומו, כשהוא מְאַנְפֵּף בעלמא, מבלי הרים את עיניו מהגליונות:

— אם הדברים הגיעו לידי כך, לא יסע הלאה! תעודת־המסע שלו אינה מאֻשרה בידי הקונסול האוסטרי וכל הענין לא לי הוא! אדוני ישוב לעירו ולביתו! הנשמע כדבר הזה? חֻצפה כזו! כאִלו מבְּאֵר אחת היינו שותים..

— יוז'קו — חבטו מרדכי על כתפו — דאגה זו על שום מה? הריני מבטיחך, שעוד היום נהיה בקרַקוי.

הג'נדרם, שלקח את תעודות־המסע, הלך וקרב, הושיט את ידו ורמז כ־פי מרדכי, שילך אחריו. מרדכי פנה לחברו ומבטיהם נתקלו, כלומר—יעשו כאשר גמרו ביניהם, ומרדכי, השומע גֶרמַנית, ידבר בעדו. הז'נדרם פתח את דלת הקרון:

— בבקשה!

לפפה אותם צִנה רעננה וחרבה, שגלשה מהאפרים המְשלגים והמכסים כפור. מסביב לרכבת־המשא עמדו עגלות רתומות לסוסים. סבלים משְלהבים מ קר טענו על העגלות חביות נפט, מלח וקמח. יהודים סוחרים צעדו ארֻכות וקצרות בין העגלות, נקשו מתיך צנה עקב בעקב, סמנו את החביות, את השַקים, וריח של יריד היה נודף באויר.

כשנכנסו לחדרו של הקומִיסַר, מצאו אותו מֵסב לשלחן מגַבב נירות ומעַיֵן בהם.

— אם אינני טועה, פולני הוא- הֱעיר וירֶז'ביצקי.

הקומיסַר — בן־אדם גוץ, לבוש נקי, בעל חטם כחוש וסולד, שטפל בו מתוך משוש — הניע בראשו, שיקרבו אליו. פִנה להם שני כסאות, וכשישבו, התחיל להקור ולדרוש אותם ועיניו הכחֻלות לא עמדו אַף רגע, רצו ממרדכי לוירֶז'ביצקי.

— לאן אדונַי נוסעים?

— לקרַקוי.

— שניכם?

— כן.

— ביחד?

— כן.

— כלום אפשר לדעת לָמָה?

— סוחרי־יערות הננו, אדוני הקומיסַר — פתח מרדכי—רצוני לקנות יער בעבוּרָה של קרַקוי — — — והריני עומד כבר על המקח...

— ואדוני? — שאל הקומיסר את וירֶז'ביצקי.

— הנאמן שלי—השיב מרדכי—אינו שומע גֶרמַנית.

— ולי ברור היה, שהנכם סטודנטים—חִיֵך הקומיסר, הסתכל בהלוכם ושאל את וירֶז'ביצקי פולנית — והיכן הוא היער, שאתם רוצים לקנות? וירֶז'ביצקי בא במבוכה ולא ענה תכף.

— לא רחוק מקרַקוי הוא—הֵעיר מרדכי.

— ממי אתם רוצים לקנות אותו? — שאל שוב.

— מהנסיך קומַרבוֹסקי—ענה מרדכי המופּוֹת ופניו הסמיקו.

הקומיסר לא פסק לחַיֵך, משש בחָטמו הסולד, סלסל את שפמו ובמתינות התחיל לְאַנפֵף, כאִלו היה חָטמו מגֻפף:

— המ... כל דורנו הצעיר, היושב בחוץ־לארץ, כִוַנְתִי בני־הנעורים, עזבו אר ספ ־הלמוד ופשטו פתאם על קרַקוי, אחוזים געגועים לדודים ולרוזות...

נפוצים באבנטו; מספרים, שנהג לפסוע עם ד״ר דמ־שבת בהדרו, מגרש את כל אחד מאת פניו, נוזף ומקלל: — צפיתי תמיד לָבר לי מנין אברכים, להתהלך עמהם ביערות, ביערות, ביערות — והנה המורים סבבוני! סורו, סורו ממני! אמרתי להיות רופא בני־אדם ואתם עשיתוני לרופא־בהמות!

נדהם ישב מ״רפי, הקשיב בישותו לכל הגה היוצא מפיהם, ראה, שהחלין שבחייהם חלפו, הפנים הקודרים והמביעים דאגת־פרנסה קָרנו, ואי־אפשר היה להאמין, כי היהודים הללו היו מוכנים לפני שעה קלה לגזול את בלעם איש מפי אחיהו. מרדכי העלים עין ממומיהם, שכח, כי נוסף הוא להשתתף בַמרד, והחסידים שוב נתחבבו עליו. נזכר בדבריו של צִפריַאן על האגדה שקמה לתחיה ולפני עיניו נתרקמה ועלתה אגדת קוֹצק.

זחילת הרַכבת נעשתה אטית יותר, הטילה נמנום. החסידים זזו ממקומותיהם, נצטפפו סביב הכירה, התקַוְצו והתכרבלו, עצמו את עיניהם והקשיבו לספורו של זַקן־החבורה.

הריבה המפְדָרה הזגבנה בין הספסלים ונעִנים כבושות התהמקה עַל ראשי־אצבעותיה על־יד הכירה וצנחה מתוך זנקָה בין הישֵנים.

נשמעה שריקה מנסרת בדומיה:

— תחנת בוֹגוּמין!

בַקרון עמדה מהומה. בני־אדם אחוזי־שֵנה קמו מהספסלים, צברו את חבילותיהם במהירות, פשפשו בכיסיהם את כרטיסי־הגבול והתחילו להָקהל מתוך צפיפות סביב לדלתות.

— יוז׳קו, קום! — הניע מרדכי את חברו, שישן מתוח על־גבי הספסל.

יוזף ויֶרז׳בִיצְקִי הנער וקפץ ממקומו, פקח עינים גדולות וכחְלות, התחיל להזדקף, וגופו המגדל, בעל הפנים התינוקיים, הזדקר ביותר לעיני מבריחי־המכס הדחופים והבהולים, והם עמדו לרגע. הוא גמגם מלים מקֻטעות, חלץ את אבריו שנשתתקו ופתח אגב רקיקה:

— זכור ואל תשכח להגיד, שאנו נוסעים לקנות יער בעבוּרָה של קַרקוי.

— אנֹכי אהיה הסוחר הוָתיק—העיר מרדכי מתוך חיוך—ואתה?

— אנֹכי? אנֹכי נוסע כיועץ, כמבין... הירדת לדעתי?

— כן, רחימי.

גַ׳נְדַרְם נגש, דרש את תעודות־המסע של חוץ־לארץ, בחן את הזרים בעינו הימנית מתוך נדיבות ולקח את התעודות לאשור.

מרדכי וּוִיֶרז׳ביצקי החליפו מבטיהם מתוך קורת־רוח, כאִלו הכל כבר עבר כשוּרָה, אחזו בידיהם את המִזְוָדות ועצרו את הקוֹנדוקטור:

— מסע לקַרקוֹ מתי הולך?

— בשבע וחמשה רגעים הולך מסע־„בּוֹמְבָּל"—ענה הקונדוקטור בקול עָב כמכריז, מבלי הַבֵּט עליהם.

— הרי יש לנו עוד כחצי־שעה — אמר ויֶרז׳ביצקי ועוה את חָטמו, כאִלו אָחַר דבר־מה.

והדק, שהברחתיו מפני? ילמד מלאכה? וכי זקוקים אנחנו לבעלי־מלאכה? יש לנו די! וגם בעלי־מלאכה מתפרנסים בדוחק, אם כן—אין לנו אלא סוחרים...
שמע, כתריאל! — קרא ר׳ משה לחסיד, שרץ דחוף ומבהל.

כתריאל נגש, כשכנפות קפוטתו מבדרות לרוחה.

— נו, ר׳ משה, יעביר?...

— אעביר, אעביר — חזר משה מתוך כעס עשוי של נגיד — תן לי את השעון!

— יפה, יפה, — הושיט לו כתריאל את השעון ודעתו זחה עליו — לא טרח ולא יגע ושתי מרקאות בידו!

— אין לי צורך בכספך — צוח משה — עשבים יעלו בלחייך, קבצן שכמותך, ולא תזכה, שמשה לידז ירויח משהו מידך!

מעט מעט קמה בעגלה דומיה. הנשים והילדים התמתחו לארך הספסלים, הגוים היו מטלים על־גבי הרצפה כחללים, הצטפפו כנופיות כנופיות, כשהם מתנמנמים. פתאם כבה נר הפנס — ובעגלה התגברה האפלה. ר׳ משה נסב על מושבו, התמתח, ובטרם החזיר מרדכי את ראשו, כבר ישן מתוך תענוג, נשב בשפתיו לתוך זקנו, והשערות, שנזדקרו משני עברי הסנטר, עלו וירדו. מרדכי לא יכול לישון. הוא הציץ מבעד השמשה המהבילה, לא ראה מאומה בהצצה ראשונה, וכשהוסיף להסתכל הרגיש ברגבי־השלג, המכסיפים את השדות הערטילאים והרהבים. צמרמורת עברה בכל גופו. הרגיש בקונדוקטור, שצץ פתאם בעגלה, חומק ועובר בהשאי, מנצמץ בעיניו למי שהיה מתוח על הספסל מתוך רמיזה כלפי הדלת, ושוב יצא מהעגלה. באותו שעה הזדקפה מהספסל הריבה המפדרה, התבוננה, אם אמה ישנה, הכתכלה לצדדים והתחמקה מתוך העגלה כצל.

מכירת־הברזל הלוהטת התפרצו זהורי־שלהבת אדמדמים, שהתמתחו על־פני הרצפה והציפו את כנופית מבריחי־המכס בגון נחשת. מבריחי־המכס עם כתריאל בראשם היו מסבים על־גבי תבת־הגחלים, הוסיפו מזמן לזמן גזרי־עץ בכירה והתחממו. כתריאל ספר להם המעשה במשה לידז, שהוא מעביר שעון זהב ואינו רוצה לקחת שכרו. חסיד בא־בימים העיר על זה:

— ישראל — ישראל הוא!

— כלומר? — הפסיקו שני — משה יודע־ספר הוא, אביו ר׳ שלמה׳לה ז״ל היה חסיד ותיק, מחסידי קוצק, והוא, משה, מרננים אחריו, שמלגלג הוא על הרבי בכבודו ובעצמו, פזרן ובעל מדות טובות הוא, ויבוא באש ובמים על כבודו של יהודי!

מרדכי, ששמע את המלה קוצק, נעשה סקרני, העתיק את מושבו אל הכנופיה והקשיב.

— חסידי קוצק יהודים טובים היו — פתח אחד — בעלי־מוחין שאינם מצוים יותר!

— ור׳ מנדלי בעצמו? — העיר שני, זקן מפלג, הסיט את מושבו אל הפשפש הפתוח של הכירה המשלהבת ותחב את כפות־ידיו בין ירכיו: — נמוך־קומה, מגדל־פרע, בעל עינים מזרות אימה, מקמרות ריסים ארכים, אגודליו

לְסַרְבָּלָיו והתחיל לפשוט מעליו חלוקים המים, מעילים וסתם גלומי־ארג, ופלא היה, איך טפף עליו בן־אדם זה וצנף מסביבו בלואים רבים כאלה והעביר עיניהם של המוכסָנים.

— אַי, אַי — רטן היהודון מתוך אנחה, שנתגלגל בִּן־רגע מחביונה סגלגלה באישון דל וכחוש—צא והתחכם ל„הָמָן", שלא יהיה הלילה בשעת הבדיקה?

— במקום שאין מזל — נאנקה יהודית — דוקא הלילה, כמו להכעיס, הסיתני השֵד להעביר סמרטוטים בלוים!

ההמון צעק ורעש. קונדוקטור מסְרבל־בשר, שאחז פנס בידו, הלך בלוית חסיד גבוה, שֶתפו לקנוניה, ומנה: את הכרטיסים הישנים, שחִלק החסיד בין נוסעיו. החסיד התעכב אצל היהודי, שעַיֵן ב„העקרים", והתחיל מתוך חיוך של חנופה:

— נו, ר' משה, בהן שלי, שבידו לחשׂך שתים, שלש מרקאות. צא וראה, כל העגלה נוסעת „נָקי", בלי כרטיסים, והריני מבטיחו, שלא תהיה הלילה כל בדיקה.

— ואם תתן לי כל הון שבעולם — תפש ר' משה את זקָנו בכפו — כלום אסע אתך? כל הצרות, שבאות עלינו, בגללכם הן באות! רמאים שכמותכם! ניחא—פתח משה את כף־ידו והוציא את זקָנו — הן לא מן הנמנע, שבשעת הנסיעה יסור הנה ראש־הבודקים, ימצא עגלה מפופה ביהודים וכרטיס אין אף לאחד מהם! כלום זקוקים אנחנו לחִלול־שֵם גדול כזה?

— מַרְקאות אחדות יכַפרו על הכֹּל, ר' משה — חִיֵך החסיד מתוך ערמה — בשחד אפילו לפני הקיסר תתיַצב! כך מנהגו של עולם! אם לדבריו נקשיב, ר' משה, נהיה זקוקים להסתפק בפת חרבה מערב־שבת לערב־שבת! כי, כרטיס כבר קנה, העשיר את ה„יֶרְגִי"[1]) השוטה בשלש מרקאות, עשה דבר מִצוה; בְרַם, עצה ותחבולה בידי להחזיר לו את הוצאות־הדרך בְרֶוַח וישתכר עוד מַרְקאות אחדות: יעביר בשבילי שעון־זהב, ניחא? יעשה פעם חסד עם בן־בריתו!

— לא שום טובות! — ענה משה מתוך כעס — התחַיַבתי בנדר, לבלי יהיה לי שום עסק אִתכם, מבריחי־מכס, ואעמוד בדבורי, לכו לכם!

מרדכי, שישב כל העת ולא העלים עין מכל מה שמתרחש בָעגלה, לא האמין למראה עיניו. הוא הרגיש שִנאה ובחילת־נפש לַיהודים פרועי־הזקן, בעלי הַחֲטָמים הארֻכים והעֻקמים, המחדדים יום ולילה את מוחותיהם הנפתלים להונות איש את אחיו. וההמון הזה הוא רֹב מנין ורֹב בנין של ערי ישראל!

ר' משה פתח את ספרו, כשאגודלו נעוץ בין עליו, הצליף מבט על מרדכי מתוך בת־צחוק, כאִלו הבחין את רעיונותיו, ופתח:

— אודה, שעַוְלָה היא מצדי! אין כַּוָנתי לַכרטיס, אלא לַשעון. לכאורה דומה, שגנבים הם וצריכים אנחנו לקעקע את בֵיצתם של מבריחי־מכס הַלָלו! ומאידך גיסא, מה יעשה יהודי ככתריאל הַגִבֵחַ. כַּוָנתי: אותו החסיד רם־הקומה

---

[1]) ירגי — שם־לוי לאשכנזי.

כאִלו מעבר לגבול האוסטרי, מקום שם מתנשאים בתי־התולדת, לא תסס המרד בכל חֻמו.

הוא עצר באחד מן הגוים ושאל אותו:

— מה נשמע בגליציה?

— לעת־עתה, פַּנְיֶה, מנוחה; ברם, האלהים יודע, איזו צרות מתרגשות לבֹא לעולם! בפולין הרוסית, אומרים, התפרץ המרד! האכרים מתקוממים בכל מקום! וגם חבֵרי, צעיר ממני, עבר אתמול את הגבול, רצונו להכות את ה„מוסקַל“, הַא הַא הַא!

— ומדוע אינך מסתפח גם אתה אל המתקוממים, בחור כתפני שכמותך?— שָׁאַלו מרדכי.

— בַּא — התחיל הצעיר לחכך את ראשו וחִיֵּךְ חיוך שוטה.

יהודי, שהתעכב לרגע והקשיב לדבריהם, העיר ביודית:

— לנו, היהודים, אסור להכניס ראשנו! בשעת המרד רואה אני את השתיקה מכל פטפוטים בעלמא!

מרדכי החזיר את ראשו לראות, מי הוא המדַבר, והיהודי כבר חמק ונעלם בין מבריחי־המכס.

בטבורה של העגלה בערה כירה של ברזל. שני פנסי־נרות היו תלוים במבואות מעל הפתחים, האירו בקשי את העגלה ונראה, כאִלו ערפל עבה תלוי על ראשי המסֻבים.

רעש קולח עמד בעגלה.

חסידים פשטו את בגדיהם לעיני כל עם ועדה, לא התבַּישו מפני הנשים המסֻבות מולם. נשים, בעלות פאות־נכריות מפשלות על־גבי הפַּדְחות המגֻלחות, בעלות קְפֶלְטִים נקרהים לראשיהן, התירו את חֻלצותיהן ומשכו והוציאו משם גלומי־שיראים. מהן הכליבו מתחת השמלות רדידי־משי, מהן פרמו את רפידת שמלתן והכליבו בה כַּנפות־משי, ונדמה, כאלו העגלה, המוארה בקשי, היא מקום־קסם, שמכשפות פרועות־שער יושבות צפופות ומושכות מחיקן תלי־תלים של חפצים משֻנים.

בקרן־זוית עמד יהודי, פשט ולבש את קַפוטתו הארֻכה, כאִלו היה עסוק באיזה דבר, ובאותה שעה האהיל על אשתו ועל בתו המפֻדרה, שעמדו על ברכיהן וקבלו שעוני־כסף מגוי צעיר. הגוי עמד בין האם והבת, משך והוציא את השעונים מן הפַּנִתּוֹת הכפולות שלמַגפיו והנשים שלשלו אותם מתוך טִפול וגדוש למחוכיהן הבולטים והתפוחים. לפעמים הניח הגוי בעצמו שעון לתוך חיקה של הבת והריבה השמיעה צוָחה:

— אמא, ה„שקץ“ צובט!

— ראה, איך השֵׁד צוֵחַ מגרונה? מה יש לאל־ידי לעשות? — כעסה האם על שהבת מרימה את קולה, ותכף פנתה אל הגוי: — אַנְטֶק, חדַל לקַנתר את הריבה!

יהודון סגלגל כחביונָה עמד באמצע העגלה לבוש טלית־קטנה ארֻכה, שציציותיה השתרבבו והתלבטו בין כנפות קַפוטתו המתבדרות והתיר חבל דק מסבבי

י. אַפַּאטוֹשוּ

1863

רוֹמַן

(ספר שני מהטרילוגיה „ביערות פולין")

חלק שני

I

מַבְרִיחֵי־מֶכֶס

רַכֶּבֶת־הלילה, ההולכת מִדְרֶזְדֶן דרך בְּרֶסלוי לעִירָה בּוֹגוּמִין שעל גבול אוסטריה, זחלה במתינות כזו, שקשה היה להגיד, אם נוסעת היא בכלל. כשהתקרבה לבּוֹגוּמִין, קם רעש בין הנוסעים. האשכנזים עם ארגזיהם המהֻדקים לאופַנִּים קטנים, עם מִזְוְדוֹת־היד שלהם, הריקות מִצֵּידָה־לדרך, נתמעטו והלכו. פולנים מכֻרבלים פַּרוות־כבשים, יהודים לבוּעים קַפּוטות ארֻכּוֹת התפרצו בכל תחנה מכל צד, ובקולי־קולות, כאִלו התכַּונו להסיע את הדלתות מהקרונות, ובעינים מסתכלות לצדדים תפסו להם מקומות לישיבה. בעגלה צבועה מחדש, שדרכה להדביק את המכנסים אל המושב, נסע מרדכי. העגלה היתה מלאה הבל מחניק כבבית־המרחץ. קרוב למרדכי ישן חברו—סטודנט פולני צעיר, כהנא, שנסע אתו מפריז, נשאר בלִיֶג' לימים אוזדים, בתנאי, שיזדמנו בקְרַקוֹי. הפנים הישנות עם הפטפוט המלֻבּב הזכירו לו את נסיעתו לקוֹצק וגעגועי־מולדת לפפו אותו מתוך חֹם קודח. ממולו ישב יהודי בא־בימים, בעל הדרת־פנים, שהיה מעביר את אצבעותיו בין שערות זקנו הארֹך, תוחב את חֻדי השערות לתוך פיו וכוססם. הוא עִיֵן ב„העקרים" של אַלבו, עצם את עיניו לשֵׂרוּגים ולרגעים הצליף מבט מן־הצד על מרדכי.

לאחר הפסקה של שלש שנים הרי הוא מתקרב שוב למולדת, יושב בין יהודים, בין פולנים, וכועס על עצמו, שנוהג מנהג אורח, שאיננו כבן־בית. לו ישב כאן יהודי פשוט, כבר התודע אל הנוסעים ופטפט ככל גות־נפשו... מרדכי הקשיב לדבריהם והשתאה, שאין גם מזכירים את המאורעות בפולין,

ספורים

בקֹרת:

רשימות:

תֹּכֶן הָעִנְיָנִים

ספּוּרִים:

תרגומים:

מאמרים:

שירים:

נדפס בארץ־ישראל

Printed in Palestine

נדפס מאמהות

בדפוס «ספר»׳ תל־אביב

התקופה

יוצאת ארבע פעמים בשנה

תשרי–כסלו תרפ"ב

ספר שלשה־עשר

מהדורה שלישית

הוצאת אברהם יוסף שטיבל

תל־אביב תרצ"ג (ורשה תרפ"ג)

התקופה